

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪	૧૨	આધક	અધિક	૨૮૦	૩૮	સૌત્યેડનિ	સૌત્યેડહનિ
૫૪	૨૩	રક્ષા	રક્ષા કી.	૨૮૫	૬	-સા શિવ	-સૌ શિવ
૫૫	૨૨	અસા	ઐસા	૨૯૮	૧	૩૯૮	૨૯૮
૬૬	૪૧	સામથ્ય	સામર્થ્ય	૨૯૯	૧	૩૯૯	૨૯૯
૭૭	૩૧	મ હતઉં	મેં હતઉં	૨૯૯	૨૨	આર	ઔર
૭૭	૩૮	જનુધાન	જનુધાન	૨૯૯	૨૩	મ	મેં
૭૮	૪૨	લ આવહુ	લે આવહુ	૨૯૯	૪૨	હ.	હે.
૮૨	૨૨	આવળકંદીના	સુકાં આમળાંના	૩૦૨	૧૩	ડોવન	ડોવર્ન
૯૯	૩	આર	ઔર	૩૦૩	૩૭	ખિલકુલ	ખિલકુલ
૧૬૭	૧૮	ભાગમાંથી	ભાગમાંથી	૩૦૩	૩૮	ધસક	ધસકે
૧૮૭	૯	ગારવભરી	ગૌરવભરી	૩૦૩	૩૮	હે	હો
૧૯૬	૧	આર	ઔર	૩૨૧	૬	પદાયની	પદાર્થની
૨૧૯	૮	તેના આ	તેના	૩૨૪	૩૨	હરણાને	હરણને
૨૩૯	૩૨	આત્મશ્રદ્ધા	આત્મશ્રદ્ધા	૩૪૫	૩૭	રીત	રીતિ
૨૪૪	૧૭	આર	ઔર	૩૪૯	૧૭	નાકરશાહી	નાકરશાહી
૨૫૧	૧૧	આર	ઔર	૩૫૪	૧૯	ખડલે	ખડલે
૨૫૩	૨૮	આર	ઔર	૩૫૮	૧૯	અતિરક્તિ	અતિરિક્ત
૨૫૮	૩૬	મેં લ	મેં ધૂલ	૩૬૪	૭	ઔર	ઔરો

પ્રકાશકનું નિવેદન

શુભસંપ્રદનો આ એવો બાગ વિવિધ મંદિરાગાના અંક ૨૦૭ થી ૨૧૦ તરીકે નીચે છે. આગલા ભાગોની જેમ આમાં પણ પ્રત્યેક લેખ સાથે લેખકનું નામ તથા તે લેખ ને સામયિક પત્રમાંથી લેવાયો હોય તેનું નામ બતાવે સુધી અપાયું છે. તે તે સર્વ મેળો, તેના સંપાદકો અને પ્રકાશકોનો ઉપકાર માની જણાવવાનું કે, આ લેખોમાં કાંઈ પણ ઉપકારના રહેલી હોય તે તેનો વશ તેઓને છે.

આવા સંપ્રદમાંની કોઈ જોડિયે અથવા બીજી બાગન માટે કાંઈ વિશેષ માહિતી નોંધએ તેમણે તે અત્ર તરફ નહિ પૂછતાં લેખક તરફ જ સમજવું મટે. લેખકનું કામકાજ નોંધએ તે પણ તે લેખ, પ્રથમ ને પત્રમાં હાવાયો હોય સાંજ રિપાઈ કાઈ સખચાથી મળી શકે.

સદ્ગત સાધુચરિત્ર શ્રીમાન છોટાસાગર જીવનસાલવાળા 'મદાકાજ'ના પુસ્તક આકે આ સંસ્થામાં પડ્યા હતા; પણ ચૂંટવા વખત મળેલો નહિ. એક વાર રસ્તે જતાં ફેરીઆએ થોડા અંક આપ્યા, તે મુબ્તમાંજ લેવાનું બની આવતાં તેમાંના કેટલાક ઉપયોગી લેખ આ ભાગમાં લેવાયા છે. એ 'મદાકાજ' શુભારે વીસેક વર્ષ આપ્યું, તે દરમિયાન એમાં ખાસ સંપરવા જેવા પુસ્તક લેખ હાવાયા છે. મદાકાજના બધા અંકોમાંથી ખાસ ઉપયોગી લેખ તારવાયા હોય તેોપણ આ શુભસંપ્રદ જેવા અનેક ભાગો ભરાઈ જાય. એ સદ્ગત સાધુપુરુષે લોકહિતના ને ઉદાર ઉદ્દેશથી એ પરિશ્રમ ઉઠાવેલો, તે તેમના ઉદ્દેશને અને પરિશ્રમને અનેક પેઢીઓસુધી ઉપકારક બનાવવા માટે એવા લેખો નિષ્કામ ભાવે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થાય, એ બીજી રીતે પણ જરૂરનું છે. એ કામ જેમ પરાંપકારનું છે, તેમ સદ્ગત સત્યુચ્ચ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવનારું અને કર્તવ્ય જનવનારું પણ છે. તેઓથીયું સ્મારક પણ એ રસ્તે જોડ્યું ઉપકારક અને સ્થાયી બની શકે, તેટલું બીજી રીતે ભાગ્યે બની શકે.

આ સેવક તો એ કાર્ય કરવા ઇચ્છે, તેોપણ હવે ભાગેજ કરી શકે. (કેમકે બીજી અનેક ચીજો ઉપરાત સંત-મહાત્માઓની વાણીના પાંચ સાત ભાગ કાઢવાના છે, તે પણ હજી કાંટી રાકાયા નથી; અને કમર્માં કમ એ વર્ષ સાવ નિરૂત્તિપૂર્વક આરામ લેવા જરૂર છે તે પણ હજી બનતું નથી.) સદ્ગત મારતર સાહેબના વિશેષ પરિચિત અને ઉપકૃત એવા અનેક સજ્જનો હોયને તેઓ ને ધારે તો એ કાર્ય રૂઢે પ્રકારે બજાવીને યશસ્વતી થઈ શકે.

આ સંપ્રદમાં મદાકાજમાંના ને કેટલાક લેખ લેવાયા છે, તે રીતે કટકે કટકે બીજા લેખ લેવા, એ તો 'કથુ' ન થવા કરતાં ને કાંઈ થાય તે ઠીક' એવું છે. એ રીતે તો લાંબી મુદતે પૂરે થવાની માત્ર ગણતરી કરી શકાય. બાકી દસવીસ વર્ષસુધીમાં તો કોણ રહે ને કોણ જાય તેનોજ પત્તા નહિ ત્યાં ખાતરી તો વાતજ થી? વળી એક મુયોગ્ય લેખકના ઉપયોગી લેખો જુદા મંથરે હાવાય, તેના જેવું રૂઢું સ્મારક બીજી રીતે નજ થાય. આવા છે કે, શ્રેયઃસાધક અધિકારી વર્ગનું પરાંપકારણ સજ્જનો, અગ્રેસરો અને સદ્ગત મારતર સાહેબનાં સમસંબંધી વગેરે આ હકીકત ખ્યાનમાં લેવા કૃપા કરજો.

આ સંસ્થા તરફથી નીકળતાં પુસ્તકોમાંના દરેકે દરેક વિચાર સાથે આ સેવકને એકમત સમજવાનો નથી, તેમ સમગ્ર કે અસંમત વિચારો માટે વાદવિવાદ પણ કરે તેમ નથી. એકંદરે લોકહિતાવદ જણાય તે પ્રસિદ્ધ કરવું એજ ધોરણ છે; છતાં એમાંની કોઈ બાગન કોઈને વધારે ગમે, કોઈને ઓછી ગમે કે કોઈને જરાય ન ગમે, તેનો આધાર વાચનારની પોતાની રિચિતિ અને સમજણ ઉપર પણ છે.

ને સજ્જનોને આમાં અગત્યની જૂવજૂક જણાય તેઓ તે યોગ્ય સુધારણા સાથે લખી મોકલવા ધમ લે, એવી વિનંતિ છે.

સંવત-૧૯૮૫ શ્રાવણ માસ.

(અવશ્યસાગર) શિશુ-અખંડાનંદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	કૃષકમાર (એકાંકી નાટક)...	૧
૨	કનકા કાળ ? ૧૪૭. ૫૫૫ કે માણસ ?	૬
૩	આંગણી વળગણીના એનેરી નિયમો	૯
૪	નિઠારાસાગરના ધરવીર સેનાપતિ...	૧૦
૧	મેડીમેનિમે કુલાવવાના પ્રયાસ...	૧૦
૨	એકરી સાથે પસાર થયો...	૧૦
૩	મેડીમેનિમે પૂર્વજતાન ...	૧૦
૪	મેડીમેનિમે આશાવાદ ...	૧૧
૫	મેડીમેનિમે જીવન પ્રવિતા ...	૧૧
૫	આંતરમન વિષે કેટલાક વિચારો...	૧૨
૬	દુઃખમાં સખાવિ પ્રકટાવવા છટ્ટને અભ્યર્થના (કાવ્ય) ...	૧૬
૭	મનન સ્વરૂપ મોતમદ વિગળદ સ્વરૂપ (સાદ) ...	૧૭
૮	મું પનમ પ્રિયા સર્વ માર્ગ ખલ થવા છે ?	૨૧
૯	સુનાકેટ સોટસમાં મારવપ્રયાગનો પર્વોત અવર ...	૨૪
૧૦	મનની અનેક દિવા સરીરમાં ફેર-કરે છે ...	૨૭
૧૧	સર્વજન કેદો પ્રસિદ્ધ પદ્યવાન (વિદી)	૨૯
૧૨	મેડી માનના (વિદી-કાવ્ય)...	૩૦
૧૩	સોટસો અને કલકસ ...	૩૧
૧૪	નિષેધ વધારેમાં વધારે સમય ગાળના મનને કાવ્ય ...	૩૨
૧૫	સર્વ દેવો પેરો લાલ (વિદી) ..	૩૩
૧૬	સાવળુ વિષેનું આપણે અનાપાત્રે નિર્મિત કરીએ છીએ. ...	૩૬
૧૭	સેનાપતિને કસાપા અપહિનું કોળ ...	૪૨
૧૮	સાવળુ કામિયાબીને ઉપકરક છે ...	૪૬
૧૯	કલકસ કે કલકસો ...	૪૭
૨૦	કલક મિલકતુના થતે અપાત્રોતો મેડો ...	૪૯
૨૧	વિષે સનમિ (વિદી) ...	૫૧
૨૨	કે કો કો ...	૫૧
૨૩	કે કો કો ...	૫૧
૨૪	કે કો કો ...	૫૨
૨૫	કે કો કો ...	૫૨
૨૬	કે કો કો ...	૫૩
૨૭	કે કો કો ...	૫૩
૨૮	કે કો કો ...	૫૩
૨૯	કે કો કો ...	૫૩
૩૦	કે કો કો ...	૫૩
૩૧	કે કો કો ...	૫૩
૩૨	કે કો કો ...	૫૩
૩૩	કે કો કો ...	૫૩
૩૪	કે કો કો ...	૫૩
૩૫	કે કો કો ...	૫૩
૩૬	કે કો કો ...	૫૩
૩૭	કે કો કો ...	૫૩
૩૮	કે કો કો ...	૫૩
૩૯	કે કો કો ...	૫૩
૪૦	કે કો કો ...	૫૩
૪૧	કે કો કો ...	૫૩
૪૨	કે કો કો ...	૫૩
૪૩	કે કો કો ...	૫૩
૪૪	કે કો કો ...	૫૩
૪૫	કે કો કો ...	૫૩
૪૬	કે કો કો ...	૫૩
૪૭	કે કો કો ...	૫૩
૪૮	કે કો કો ...	૫૩
૪૯	કે કો કો ...	૫૩
૫૦	કે કો કો ...	૫૩

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૩	એક આલક ને પ્રાણો કી બાહ	
	લગા કર લાઇ કી રક્ષા કી. ...	૫૪
૪	લલકાની મેં સતી ...	૫૪
૨૪	ધર્મચાર્યોની પાપી લીલા ...	૫૫
૨૫	દેશસેવકાના પ્રકાર ...	૫૬
૨૬	લુસિયસ જૂનિયસ (લિંદી) ...	૫૭
૨૭	માતાપિતાની બેદરકારીના થર ! ...	૫૮
૨૮	સાચા સાધક અથવા તીવ્ર જિજ્ઞાસુ કેવા હોય ? ...	૬૦
૧	એક તીવ્ર જિજ્ઞાસુને કેવી લગતી લાગે છે ? ...	૬૦
૨	ગાળ દેનારને શુભકું થાય, સાંભળી રહેનારને નહિ. ...	૬૧
૨૯	ધન કરતાં આરોગ્યનું મૂલ્ય અનેકગણું છે. ...	૬૨
૩૦	આચારની શુદ્ધિપ્રતિ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું ગચેલું લક્ષ્ય ...	૬૩
૩૧	બળનો ક્ષય શાથી થાય છે તથા તે શી રીતે અટકે છે ? ...	૬૫
૩૨	નદર ઉપર કરાતા આત્માચારના અનર્થો ...	૬૮
૩૩	નેતું દિવસનો મિ. ફોરેસનો ઉપવાસ ...	૬૯
૩૪	મિતાધાર આરોગ્યને આપે છે તથા આયુષ્યને વધારે છે. ...	૭૦
૩૫	ટમાટા અને તેના ગુણ ...	૭૨
૩૬	કેવળ દૂધના આધારના લાભ ...	૭૩
૩૭	દહીના લાભ ...	૭૪
૩૮	સાવ સાદા અને ધરગતુ ઉપાયો ...	૭૫
૩૯	મોં તુલસીદાસજી ઔર વીરસ (વિદી) ...	૭૬
૧	ઉપક્રમ ...	૭૬
૨	પરશુરામ ઔર રામ ...	૭૬
૩	બર ઔર કાવ્ય આદિ ...	૭૭
૪	નટ્યપ્રેમ ...	૭૮
૫	સુદર્શન કે મૈત્રી ઔર આશિષ ...	૭૯
૪૦	સ્વામી શ્રી વિચારાનંદજીના મનનતત્વ વિચાર ...	૮૦
૪૧	વરસ તથા ત્રિકાળો દવાતરીકે અનેક પ્રકારનો ઉપયોગ ...	૮૧
૪૨	ધરગતુ સાદા વેદક દુષક. ...	૮૨
૪૩	શરીરના આરોગ્ય તથા આકર્ષક અવિરૂદ્ધ રમરમો ...	૮૩
૪૪	સમસ્તેચન ઔર સમાનેચક (વિદી) ...	૮૪
૧	અવિરૂદ્ધ-દંડ ...	૮૪

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક	ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨	હેપી-દસ	૮૪	૪	આમનો ધબ્બી	૧૧૩
૩	વધીય-દસ	૮૫	૫	મુસાફરખાનું	૧૧૩
૪	અમાપધાન-દસ	૮૫	૬	સંરક્ષાવલય	૧૧૩
૫	મપડમોથ-દસ	૮૫	૭	બ્યાલામસાળા	૧૧૪
૪૫	મદાન દેસાજી જોડો રિજલ(દિંદો)	૮૬	૮	ઉપદેસાસય	૧૧૪
૪૬	દાનવીર ભામાસાદ (દિંદો)	૮૮	૧૩	બાનસન ચીકુબજના નિંદો	૧૧૪
૪૭	પ્રનાય-રમિતિ (દિંદો-કાવ્ય)	૯૦	૧૪	બેરોનું પંચ	૧૧૬
૪૮	મુદીવાદનો ધાનકી દંભ લોકનાં દાનો	૯૨	૧૫	કાળજીવિરે મનુવાળેન દડોકતો ...	૧૧૭
૧	મરીબોનો ઉદાર સખાવતોથી		૧	‘માફ કાળજી’ સુરત બની ગયું છે	
	નરિ, પાનુ મરીબોને ચૂસવાની			એટલે શું ?	૧૧૭
	શક્તિ અટકશે ત્યારેજ થશે ...	૯૧	૨	કહેજું એ શું છે બને તેની	
૨	દાનની નિરર્થકતા	૯૧		દરજ શી છે ?	૧૧૭
૩	મુદીવાદીઓની ખાજ	૯૧	૩	કાળજી અને ઝેર	૧૧૮
૪	અમાજની પુનર્રચના	૯૧	૧૬	સિંથેન દુર્ગનો કેદી	૧૧૬
૫	સામ્યવાદની સીમા	૯૧	૧૭	ખરનાર મેકેન્ડનનું અસાધારણ જીવન	૧૨૫
૬	પદ્ધતિસર ઉદાર	૯૨	૧૮	નવપુત્રનો યુવક	૧૨૬
૭	પ્રજ્ઞાથી બદલો	૯૨	(૧)	દિંદવાસીઓ ! તમે પણ એટલું	
૪૯	ઉપદેશો ઉપદય	૯૨		ભીનિયમનો ગોદ જવા દેજો ...	૧૩૦
૫૦	મુખર્જી દલાકામા ચળાજીવા બૂદા પાકો	૯૬	(૨)	દલે કનેરો કેવો જોઈએ ? ...	૧૩૦
૧	તમાકુના પાકમાં મોટા વપારો ...	૯૬	૧૯	ધાર્મિક શિક્ષણની ઉપેક્ષા કરવી દલે	
૨	કોળની જ્વોતી	૯૬		પાસવે તેમ નથી.	૧૩૧
૩	મગજીનો પાક	૯૬	૭૦	જાટાટાનો ખોરાક સર્વથા ઉત્તમ છે ...	૧૩૪
૪	તમાકુ	૯૬	૭૧	ખેસ ઓર ઉસકે જાબા (દિંદો) ...	૧૩૫
૫	વનસ્પતિમાંથી રંગો	૯૬	૧	ઉપક્રમ	૧૩૫
૬	મર્યાદા અને તેમના	૯૭	૨	લીલાવાદ	૧૩૫
૭	અખંધ સાક્ષાત્	૯૭	૩	ભવિષ્ય કે સિને શિક્ષા	૧૩૬
૮	ફળો	૯૭	૪	રેનલે સાદજ કા અનુકરણવાદ	૧૩૬
૯	પાસવારો	૯૭	૫	ખેસ ક્યા દે ?	૧૩૭
૫૧	વીર-પુત્રો કે પ્રતિ (દિંદો)	૯૮	૬	બ્યાલામ સે સારીરિક વિકાસ ...	૧૩૮
૫૨	સમર્પણ (દિંદો-કાવ્ય)	૯૯	૭	કામકાજ સે સારીરિક વિકાસ	૧૩૯
૫૩	વીરોચિત સુઝિયાં (દિંદો-કાવ્ય) ...	૧૦૦	૮	ખેસ સે અન્યાય લાજ	૧૩૯
૫૪	દૈનિક-ધર્મ (દિંદો-કાવ્ય)	૧૦૦	૯	ઉપમંદાર	૧૪૦
૫૫	જનાજનનીને ઉસકો વ્યર્થ (દિંદો) ...	૧૦૧	૭૨	સ્વભાગ-અર્થોત્ પોતાનો ભાવ	
૫૬	ભારત કે સ્વામીન બનાઓ , , ...	૧૦૧		એટલે શું ?	૧૪૦
૫૭	દમારા જ્વો મે મદાન ઉપકાર (દિંદો) ...	૧૦૨	૭૩	શી દુર્ગોદામજ્યનિ	૧૪૧
૫૮	મર્જાવરકામજી વધારે ઉત્તમ અને		(૧)	જોધપૂર મેં દુર્ગોદાસ કી જ્યનિ	૧૪૨
	આજાદ શિક્ષણ આપી ચકાવ છે. ...	૧૦૪	૭૪	ભોલોવિક ત્રિમુર્તિ	૧૪૩
૫૯	આમંતાં દુઃખદાયક દરેયો	૧૦૮	૧	લેનિન	૧૪૩
૬૦	આખવિધવાઓની દયાજનક દયા	૧૧૦	૨	ટ્રોટ્સ્કી	૧૪૫
૬૧	અરોગના ઉપાય	૧૧૨	૩	સ્ટોલિન	૧૪૬
૬૨	કારિવાચાલી જુની સંસ્કૃતિ	૧૧૩	૭૫	રશિયાનો શિક્ષણપ્રયોગ	૧૫૦
	૧ મોરશુ માદાત્મ્ય	૧૧૩	૭૬	આધુનિક જાપાન તથા કસકી	
	૨ ગામડું ન્યાયમંદિર	૧૧૩		શિક્ષાપદ્ધતિ (દિંદો)	૧૫૪
	૩ મોરશાં દેવમંદિર	૧૧૩		૧ જાપાનિયો કા ધર્મ	૧૫૬

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૨	ન્યાયના કા પ્રાચીન તથા અધ્યાત્મિક શાસન	૧૫૭
૭૭	કલમ કે કેદખાનાં ?... ..	૧૫૮
૧	ખોરાકી ખાતાનો વોર્ડન	૧૫૮
૨	આત્માની સ્થિતિ	૧૫૮
૩	કેદીઓ અને તેમના મિત્રો	૧૫૮
૪	કોટડીઓ નાશુદ્ધ	૧૬૦
૫	કસરત	૧૬૦
૬	કેદીઓને બહાર જવાસુદ્ધાની રજા	૧૬૦
૭	ધૃતીશ નળયુતો કેદી	૧૬૦
૮	કલમ કે જેલ ?	૧૬૦
૯	રશિયામાં જાની શકે... ..	૧૬૦
૧૦	કેદીઓને પગાર મળે	૧૬૧
૧૧	કેદીઓની કમિટી	૧૬૧
૧૨	હુનરઉદ્યોગના વર્ગો	૧૬૧
૧૩	માન્યું નહિ	૧૬૧
૧૪	પરદેશીઓની વ્યવસ્થા... ..	૧૬૨
૧૫	સોવિયેટ સમાજ	૧૬૩
૧૬	કામદારની પ્રતિષ્ઠા	૧૬૩
૧૭	ખેડૂતોની આબાદાની	૧૬૩
૧૮	કામ નહિ તો દામ નહિ	૧૬૪
૧૯	રશિયાની સ્ત્રીઓ	૧૬૪
૨૦	ખેતીવાડી... ..	૧૬૪
૭૮	મીરજ મિશન હોસ્પિટલ	૧૬૫
૭૯	અંગ્રેજોને ભારતીય પાર્લમેન્ટ (હિંદી)	૧૭૦
૮૦	નૂતન ભારતના વિધાયક તિલક મહારાજને સ્મરણાંજલિ	૧૭૧
૮૧	૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં શ્રમ થયેલા એક શહેરનો આવિષ્કાર (હિંદી)	૧૭૨
૮૨	શાવણ માસ અને હિંદુ પર્વો	૧૭૩
૮૩	ધર્મ કી મહત્તા (હિંદી)	૧૭૭
૮૪	હિંદી નવજુવાનોમાંટે તમામ દ્વાર અંધ	૧૭૮
૮૫	માંદા પડવું તે ગુન્ટો છે.	૧૮૧
૮૬	ધર્મસાધનોની આલબાહ	૧૮૩
૮૭	હિંદુઓમાં આયલાપણું કેમ પેડું ?... ..	૧૮૪
૮૮	શ્રી. બજાજનું શુભ કાર્ય	૧૮૬
૮૯	માઇસોર રાજ્યની પ્રજાવત્સલતા	૧૮૭
	૧ સ્વરાજ્યસંસ્થાઓ	૧૮૮
	૨ શિક્ષણ	૧૮૮
	૩ ખેતીવાડી	૧૮૯
	૪ ઉદ્યોગવિકાસ	૧૮૨
૯૦	નાગપંચમી	૧૮૩
૯૧	દાંનના દુખાવાનો તાત્કાલિક દવાજ	૧૮૪
૯૨	રશિયામાં નવો બળવો અથવા ખેતી	૧૮૫

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	રશિયામાં નવો બળવો	૧૮૫
૨	લેનિનની ગંભીર યોજના	૧૮૫
૯૩	રાજા પ્રદેશ કા ન્યાય (હિંદી)	૧૮૬
૯૪	ઉદર કરડવાથી ઉપજતો તાવ	૧૮૭
૯૫	શુદ્ધિ અને અશુદ્ધતાની વિશ્લેષણ (હિંદી)	૧૮૮
૯૬	આલ્કોહોલ પુત્ર મોહત્વાર કા અભ્યાસ ? ૨૦૧	૨૦૧
૯૭	નામદીની વાણી અમને મંજુર નથી. ૨૦૭	૨૦૭
૯૮	ભગવાન જીસસ ક્રિસ્ટની જન્મતિ ૨૦૮	૨૦૮
૯૯	બાલક કી વીરવાણી (હિંદી-કાવ્ય)	૨૧૨
૧૦૦	ધર્મસંસ્તની વાણી	૨૧૩
૧૦૧	ધર્મના ધર્મરદારોને... ..	૨૧૬
૧૦૨	૪૦ દિવસ ભૂમિમાં યોગી હરિદાસ... ..	૨૧૮
૧૦૩	જોષ લો આ જાનુ હે કે માનસિક બળ ૨૨૧	૨૨૧
૧૦૪	મેડમ લેનિનની મહત્વાકાંક્ષા	૨૨૩
	૧ અચાનક મેળાપ	૨૨૩
	૨ બાળપણ અને અભ્યાસકાળ... ..	૨૨૪
	૩ લેનિન સાથે પરિચય	૨૨૪
	૪ રશિયામાં શિક્ષણપ્રચાર	૨૨૪
	૫ રખડેલ છોકરાઓ	૨૨૫
	૬ તેની આકાંક્ષા	૨૨૫
૧૦૫	વ્યાયામપ્રેમીઓનું યાત્રાસ્થાનઅમરાવતી ૨૨૬	૨૨૬
૧૦૬	પંજાબકેસરી લાલા લજપતરાય... ..	૨૩૦
૧૦૭	વિરિનો પણ વીર	૨૩૭
૧૦૮	શબ્દી આશ્રમ-પાલઘાટ	૨૪૧
૧૦૯	ખેડૂર કા દરો ... (હિંદી)	૨૪૨
૧૧૦	સંસ્કૃત સાહિત્ય કા વિકાસ	૨૪૭
	૧ પ્રાચીન હિંદુ-કાલ	૨૫૦
	૨ કાવ્ય	૨૫૦
	૩ સરસ વર્ણન કે ગ્રંથ... ..	૨૫૧
	૪ નાટક	૨૫૧
	૫ કથા-ગ્રંથ	૨૫૨
	૬ આચાર તથા નીતિગ્રંથ	૨૫૨
	૭ સાહિત્યશાસ્ત્ર	૨૫૨
	૮ દર્શનશાસ્ત્ર કે ભાષ્ય	૨૫૨
	૯ અમર કવિતા	૨૫૩
૧૧૧	દાર પીનારાઓ (કાવ્ય)	૨૬૦
૧૧૨	મહામાયા કો જગાઓ (હિંદી)	૨૬૦
૧૧૩	વૌદાનો મેળો... ..	૨૬૧
૧૧૪	પ્રકીર્ણ બાળતો	૨૬૨
૧૧૫	સસનો અવધૂત	૨૬૩
૧૧૬	ભાષ કે કસાઈ?	૨૬૫
૧૧૭	સંગીતની અસરવિષે ગાંધીજીના વિચાર ૨૬૮	૨૬૮
૧૧૮	રહેઠાં એક માસનો ઉપવાસ	૨૭૦
૧૧૯	ખેડૂનું પંચ	૨૭૨

[illegible]

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૪	શ્રી. અમરુતન વ્યાખ્યાને...	૩૫૩
૫	શ્રી. માનક સેન. ગ્રામવાસી...	૩૫૩
૬	શ્રી. દાવજી પેરેશે...	૩૫૩
૭	શ્રી. પી. એફ. જોશી...	૩૫૪
૧૧૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૫	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૭	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૮	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૯	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૦	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૧	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૨	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૩	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૪	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૫	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૭	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૮	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૧૯	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૦	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૧	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૨	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૩	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૪	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૫	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૭	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૮	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૨૯	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૦	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૧	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૨	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૩	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૪	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૫	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૭	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૮	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૩૯	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૦	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૧	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૨	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૩	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૪	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૫	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૬	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૭	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૮	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૪૯	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫
૫૦	શ્રી. વાલ્મીકી રાવળ...	૩૫૫

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧૭૭	ભગિની નિવેદિતા (દિંદો)... ..	૩૮૨
૧૭૮	જૈન સમાજનો ચળકતા સિતારો...	૩૮૫
૧	જનમ	૩૮૫
૨	તેમનો સેવાધર્મ અને ત્યાગ ...	૩૮૬
૩	સત્ય જ્ઞાનપ્રાપ્તિ...	૩૮૭
૪	કાશીગમન	૩૮૭
૫	સંસ્થાની સ્થાપના અને તેમની નિશિષ્ટ માનવકથા ...	૩૮૭
૬	પાકીતાબામાં ભાંડર જળપ્રલય અને મદારાજ્યની ભગીરથ સેવા	૩૮૮
૭	ચુરકુળ	૩૮૯
૮	તેમની ઉપદેશશક્તિ	૩૮૯
૯	તેમનો સ્વર્ગવાસ	૩૯૦
૧૦	તેઓની અનિમ ભાવના ...	૩૯૦
૧૭૯	કૃષિ-શાસ્ત્રનિપજ એક અપૂર્વ પ્રાચીન વિદ્યા ગ્રંથ (વિંદો) ...	૩૯૧
૧	નિર્ણયરક્ષા	૩૯૨
૨	ત્યાગ ભગને કા શુભાશુભ ...	૩૯૨
૩	કૃષિજનન કી વિદ્યા	૩૯૪
૧૮૦	સાહિત્યનેવાવિશે જાણવા જોવા વિચારો	૩૯૫
૧	સાહિત્ય એ સાધન છે, સાધનથી. ...	૩૯૫
૨	સાહિત્ય એટલે શું?	૩૯૫
૩	સાહિત્યની શુદ્ધિ	૩૯૫
૪	સાહિત્યનું વ્યક્તિત્વ	૩૯૬
૫	આજનાં પતન	૩૯૬
૬	કેવો અંકુશ?	૩૯૭
૭	કળા અને સાહિત્ય	૩૯૭
૮	અધુનિક સાહિત્યની કૃષ્ણતા...	૩૯૮
૯	સેવ.શાં સાહિત્ય	૩૯૯
૧૦	જીવનની શુભાશુભ	૩૯૯
૧૮૧	અવાહી કી બાત (વિંદો)	૪૦૦
૧૮૨	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ	૪૦૧
૧૮૩	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો-કાવ્ય)	૪૦૩
૧૮૪	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૮૫	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૮૬	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૮૭	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૮૮	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૮૯	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૦	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૧	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૨	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૩	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૪	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૫	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૬	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૭	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૮	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૧૯૯	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬
૨૦૦	અવાહી કી પ્રવૃત્તિ (વિંદો) ...	૪૦૬

શુભસંગ્રહ-ભાગ ચોથો

૧-ધ્રુવકુમાર-एकांकी નાટક

દશ્ય પહેલું

[રથગ-તપોવન-અત્રિકાપિનો આશ્રમ]

ધ્રુવ—(એક સાત વર્ષનો બાળક અને પશુ ચાર મુનિબાળક એકે છે, ૧૫ તોડે છે, ધ્રુવ ગાય છે.)

આવો ભાઈ! આવો ગાઢએ, જય પ્રભુની જય.
તેજ પ્રભુ છે સહુના સ્વામી, દુઃખહર્તા અંતયામી.
સહુ મળી મળીને ગાઢએ, જય પ્રભુની જય.
માતાનો ઉપદેશ એજ છે, રાખા અમારો એક હરિ છે.
સદા ધ્યાન ધરીએ તેનું, જય પ્રભુની જય.

(સહુ નાચે છે અને ગાય છે)

એક મુનિનો બાળક—કેમ ભાઈ ધ્રુવ! કાલે અમે તને 'પૂછ્યું' હતું કે, તારા પિતાનો હાલ ખતાવ, ત્યારે તે કશું હતું કે માતાને પૂછીને ખતાવીય; તો આજ કહે કે, તારે પિતા છે કે નહિ; અમને તો લાગે છે કે, તું પિતૃહીન છે; કારણ કે અમે તો કદી પણ આ આશ્રમમાં તારા પિતાનું નામ સુદાયે સાંભળ્યું નથી.

ધ્રુવ—સખા! મેં માતાને 'પૂછ્યું' હતું અને તેથી મને એમ વિશિષ્ટ થયું કે, મારા પૂજ્ય પિતાજી તો રાજ્યરાજેશ્વર છે.

સૌ મુનિબાળક—(દસીને કહે છે) રાજ્યરાજેશ્વર! ધ્રુવ, કાંઈ સ્વપ્ન તો નથી જોતોને ?

ધ્રુવ—નહિ, ભાઈઓ! મારા પિતા મહારાજ છે, માતાનું વચન અસત્ય હોય એમ હું નથી માનતો!

મુનિબાળક—વાર, જો તું રાજકુમાર હો, તો રાજશુવનમાં કેમ નથી રહેતો ? આ નાનકડા આશ્રમમાં માતાસહિત ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

ધ્રુવ—મેં માતાજીને તેનું કારણ પૂછ્યું હતું, પરંતુ આ વચન સાંભળીને મારી માતા રાવા લાગી. હું મારી પૂજ્ય માતાને રાતાં જોવા નથી ચાહતો, તેથી હું બીજી બીજી વાતો કરવા મંડી ગયો.

બીજા મુનિબાળક—વાર, તારા પિતા ક્યાં છે ?

ધ્રુવ—મારા પિતાનું નામ રાજ્ય ઉત્તાનપાદ છે, તેમની રાજધાની અહીંથી પાંચ દેસ છે.

સૌ મુનિબાળક—વાર, ચાલો આજ તારા પિતાનાં દર્શન કરી આવીએ, અમે તો કોઈ દિવસ રાજધાની કે રાજમહેલ દોડી પહોંચી નથી. આ બધાને રાજમહેલ તો જોઈશું.

ધ્રુવ—પણ મેં માતાની આજ્ઞા નથી લીધી.

સૌ મુનિબાળક—અમને ખાતરી છે કે, દેવી મુનીનિ તને કાંઈ પણ નહિ કહે. તું તો તારા પિતાનાં દર્શન કરવાને જાય છે, કાંઈ બીજું તો જતો નથીને ? ચાલ ચાલ, અમને રાજધાની ખતાવ દેવે.

ધ્રુવ—મારું મન પણ પિતાજીના દર્શન કરવાને ચાહે છે. માતા મુનિપત્નીઓ સાથે યત્નને મારે જળ સેવને ગઈ છે, તે મને કાંઈ નહિ કહે. ચાલ, પિતાજીનાં દર્શન કરી આવું.

(સૌ બાળકો જાય છે.)

×

×

×

×

દશ્ય ખીલું

[સ્થળ:-રાજમહેલ-એ દ્વારપાળ ઉભા છે.]

(સિંહાસનપર રાજા ઉત્તાનપાદ વિરાજમાન છે. મુનિબાળકસહિત ધ્રુવ દ્વારપર આવી પહોંચે છે અને દ્વારપાળને પૂછે છે.)

મુનિબાળક—શું આજ રાજમહેલ છે?

દ્વારપાળ—હા, આજ રાજમહેલ છે; પણ તમે કયા ગામથી આવો છો કે તમને એટલી પણ ખબર નથી કે આ રાજભુવન છે?

મુનિબાળક—અમે તો મુનિઆશ્રમમાંથી આવ્યા છીએ લાઈ! આશ્રમનિવાસી ક્યાંથી જાણે કે રાજમહેલ કેવો હોય છે? અમને તો યજ્ઞભૂમિ અને તપોવનનીજ ખબર હોય.

(સૌ બાળક અંદર જવા માંડે છે, દ્વારપાળ તેમને રોકે છે અને કહે છે.)

બાળકો! રાજભુવનમાં રાજની આજ્ઞાવિના નથી જઈ શકાતું.

મુનિબાળક—અમે અંદર જઈને આજ્ઞા લઈ લઈશું.

દ્વારપાળ—નહિ, અંદર જતાં પહેલાં આજ્ઞા લેવી પડે, જો તમે સૌ અહીં ઉભા રહો તો હું અંદર જઈને મહારાજને તમારા આવવાના સમાચાર આપીને તેમની પાસેથી તમને અંદર જવાની આજ્ઞા લઈ આવું.

મુનિબાળક—અમે સૌ ચાલીને થાકી ગયા છીએ, પગમાં પીડા થઈ રહી છે, અમે મહારાજનાં દર્શન કર્યાવિના પાછા નહિ ફરીએ.

દ્વારપાળ (અંદર જઈને કહે છે) મહારાજ! દ્વારપર ચાર મુનિબાળક ઉભા છે અને આપનાં દર્શન કરવા ચાહે છે.

રાજા—મુનિબાળકોને સત્કારસહિત અંદર લઈ આવો. (દ્વારપાળ સાથે સૌ બાળક અંદર આવે છે અને મુનિબાળક રાજાને આશીર્વાદ આપે છે.)

શ્રી મહારાજનું કલ્યાણ હો!

(પરંતુ ધ્રુવ સીધો રાજસિંહાસન પાસે પહોંચી જઈ રાજાને પ્રણામ કરે છે.)

રાજા (આશ્ચર્યથી)—હે બાળક! હું ક્ષત્રિય છું, તું ઋષિકુમાર થઈને મને કાં પ્રણામ કરે છે?

ધ્રુવ—હું ઋષિકુમાર નથી, હું આપનો પુત્ર છું.

રાજા—હે! મારા પુત્ર!! તારું નામ શું? તું આવ્યો ક્યાંથી?

ધ્રુવ—મારું નામ ધ્રુવ. હું અગ્નિ ઋષિના આશ્રમમાંથી આવ્યો છું. મારી માતાનું નામ સુનીતિ દેવી છે.

રાજા (પ્રસન્નતાથી)—શું તું મારી જૂની રાણીનો પુત્ર? (પ્રેમથી ગાદમાં બેસાડે છે અને શિરપર હાથ ફેરવે છે, તું આશ્રમમાં શું કરે છે? આ મુનિબાળક સૌ તારા સખા છે? (મુનિબાળકને) આસનપર બેસો, તમને આટલે દૂર આવતાં શ્રમ પશો હશે.

(આ સમયે સુરચિ અકસ્માત અંદર આવે છે અને ધ્રુવને રાજાની ગાદમાં બેઠેલ જોઈ અત્યંત ક્રોધથી કહે છે.)

સુરચિ—એ બાળક! તું કોણ છે?

ધ્રુવ—હું ધ્રુવ છું.

સુરચિ—કોણ ધ્રુવ? તારાં માતા-પિતાનું શું નામ?

ધ્રુવ (રાજા તરફ આંગળી ચીંધીને)—મારા પિતા તો છે આ. મારી માતાનું નામ છે સુનીતિ દેવી!

સુરચિ—હે! તું સુનીતિનો પુત્ર થઈને રાજસિંહાસનપર શી રીતે બેસી શકે છે?

ધ્રુવ—મારા પિતાએજ મને સિંહાસનપર બેસાડ્યો છે, પણ તમે કોણ છો?

સુરચિ—હું રાણી છું. આ રાજપાટ, ધન-સંપત્તિ સૌપર મારા પુત્રનો અધિકાર છે, આ

સિંહાસન મારા પુત્રનું છે, તું તેનાપર નથી બેસી શકતો.

(તે ધ્રુવને ઉતારવાને હાથ લાગે છે, પણ ધ્રુવ સ્વયં ઝટપટ સિંહાસનથી ઉતરી પિતાના

અંજીવર પરી પ્રજામ હો છે)

પુત્ર—તો પિતા! આપ શાન્તિપ્રદાતા હો; અપાપકોદરે કે નહીં કે અપાપકોદરે જીવે તે
ન હું અને મને મેલણે રહ્યું હૃદય પદ પ્રદ દય.

(પુત્રની આ બોલણથી આંખ મટે છે, તે સૂરસાથ જલદત્ત કાંઈ નહીં છે. કદિય નથી પણ
સુરસિ તરફ કોપથી નિર્ભા. નિર્ભા અંદર આંખો જલદ છે. કાંઈ કદા પાપ દા. નિર્ભા અંદર
હો છે અને કદે છે.)

રામ—મો કુનો! નાં કદા મળું નદે રામ, જેને તે આંખે નિર્ભા કદે છે, તે સુર-
સાંભળ કરતા હૃદય પદને પદ છે, સુરસાંભળ જેને આંખે કદે દુરના પદ છે.

(સ્વમત) દા. મેં દેવી સુરસિની વિદલાનનામાં અન્ય વિલાદ કર્યો અને કુરસિય વિષ
કુખાનું! આજે કદો મને તે આપનું કળ આપું કે મેં આજે કદો કુખાં વિલાદ નિર્ભા, મેં કોઈ
આવવાનું દો, તે ખીલે વિલાદ કદા નદિ કો; અને તે કાળે પદને અંદરે તે અપાપક નાના
કુખાંથી પાધારી કો.

(સ્વમતે-પાધારી જા છે.)

દશ્ય પ્રીતુ

[સ્વજા-અર્ધન કાપિતો આપમ]

(એક નાનકડી ઝાટકીમાં આંખ કપાં પદેથી સુરસિ કાપિતો નેત્ર છે, તે કાંઈક પ્રાંત
માપ છે, તે બોલી રહી છે.)

સુતીનિ—દા દેવી દે હિર! મારા પુત્ર-મારી આંખની તારે-એકમાત્ર આપમ કાં મનો!
તે તો સદા કદે આપમનાં આવી જતો હતો. દા. મારા મુને તો સુરસિ કદે આપુને નથી.
બુખ્યો-તરસો મારો આપ અપારમાં કદે કરતો દશી કાં મને તે મદારાજનો પનો પદને
દતો; મદારાજનાં કદે કરવાને તે નદિ આપો મનો દેવ! (વિનિ કુખાંથી નજાર મારે
તરસ દટિ દે છે, પછી કદે છે.) મુવ તો કદે નથી રેખાતે.

(દા. એવી પ્રાંતના કર છે.)

દે હિર! દાનખંધા! દાનાનાથ! મારા પુત્રની રક્ષા કરે, તેના મનમાં આપને રિપામ
અને શ્રેમ દો, તેના મનમાં કદા આ અપાર સંસારના રાજની લાલસા ન લાગે, તેને પમ-પાન
દો અને સ્વર્ગનું રાજ્ય દો.

(એટલામાં થીસો મુવ અંદર આવે છે, માનાની ગેદમાં સિર નાખી રહે છે. માના સિર
ચૂનીને) મુવ! તું ક્યાં મયો હતો?

મુવ—માના! હું પિનાછના કદને મયો હતો.

સુતીનિ—હું તને રાજધાનીનો પતો લાગ્યો!

મુવ—ના, માના! હું મારા મિત્ર કાલિકુમારોસમેન મદેલમાં પદેમાં મયો, પિનાછને મેં
પ્રજામ ક્યાં, તેમણે મને ખારથી ગોદમાં બેસાડ્યો; પરંતુ એટલામાં એક સ્ત્રી આવી અને
તેણે મને કુર્ચન કર્યાં અને હું નિરાદરના કદથી પિનાછની ગોદમાંથી ઉતરી મયો. માના! તે
સ્ત્રી ક્યાં હતી?

સુતીનિ—પુત્ર! તે તારી અપર માના સુરસિ હતી. તે તારી અપર માનાને કાંઈ કદ્યું તો નથી તે?

મુવ—ના, માતા! મેં તેમને કાંઈ નથી કદ્યું. કેવળ પિનાછને કદ્યું હતું કે, મને આશીર્વાદ
આપો કે હું રાજપદથી કાંઈ દિવ્ય પદ પામું.

સુતીનિ (મુવના સિરપર દા. રાખી)—પુત્ર! ભગવાન તારા મનોરથ અવરમ પૂર્ણ કરશે,
[તું તેમને શ્રેમથી પ્રકાર.

મુવ—હું હિર મારી પ્રકાર સાબળસે માના?

સુતીનિ—કેમ નહિ સહે?

ધ્રુવ—ધૈર્ય ક્યાં છે ?

સુનીતિ—ધૈર્ય સર્વ જગ્યાએ વિરાજમાન છે, તે અંતર્યામી છે, તું પ્રેમથી પુકારીશ તો તે તને અવશ્ય દર્શન આપશે.

ધ્રુવ—માતા ! ઋષિ લોક તો ધૈર્યની તપસ્યા વનમાં બેસીને કરે છે, હુંયે જ્યાં કાઠ મનુષ્ય દેખી ન શકે ત્યાં બેસીને પુકારીશ અને જ્યાંસુધી મને ધૈર્ય દર્શન નહિ દે, ત્યાંસુધી હું પાછો નહિ ફરું.

સુનીતિ—પુત્ર ! તું હજી બાળક છે, અહીંજ બેસીને ધૈર્યને પુકાર. હું તને એકલાને વનમાં નહિ જવા દઉં.

ધ્રુવ—માતા ! કહે છે કે ધૈર્ય દરેક જગ્યાએ વિરાજમાન છે, તો હું વનમાં એકલો કેવી રીતે કહેવાઈ ? ધૈર્ય પણ મારી સાથે હશેને ? તું મને આશીર્વાદ આપ કે, મને ભગવાનનાં દર્શન થાઓ.

સુનીતિ—ધૈર્ય તારો મનોરથ પૂર્ણ કરે, તું-થાકીને આવ્યો છું, હવે વિશ્રામ કર, ધૈર્યની પ્રાર્થના કર, ધૈર્ય તારું દુઃખ દૂર કરશે. મને છોડીને વનમાં ન જઇશ. અહીં હું પણ તારી સાથે પ્રાર્થના કરીશ.

(દૂધ પીને ધ્રુવ અને તેની માતા સુનીતિ બન્ને નિદ્રાવશ થાય છે.)

ધ્રુવ (જાગીને ધીરથી)—મારી માતા તો મને પૃથક્ નહિ થવા દે, પણ મારા મનમાં તો ભગવાનનાં દર્શનની લાલસા લાગી છે, તેથી હું તો માતાના ઉકતાં પહેલાંજ વિદાય થાઉં છું.

(માતાની પરિક્રમા કરી ચરણોપર શિર ધરી ધ્રુવ વિદાય થાય છે.)

(થોડી વારમાં માતા જાગે છે, પુત્રને ચારે તરફ શોધે છે, કહે છે) આજે મારો પુત્ર તો વનમાં તપસ્યા કરવાને ચાલ્યો ગયો. (હાથ જોડીને) હે ધૈર્ય ! હે ભગવાન ! ભક્તવત્સલ પુત્રે આપનો આશરો લીધો છે. આટલા દિવસ પુત્ર મારો હતો, પણ આજે તે આપનો થયો; આપ તેની રક્ષા કરજો અને તેના મનોરથ પૂર્ણ કરજો.

સુનીતિ—ધૈર્યસ્તુતિ કરે છે. (ઉભી થઈને હાથ જોડીને)

હે દયાળુ ! હે કૃપાળુ ! દીનો પર કરો દયા.

હું છું દીન અતિ મલિન, આપ નાથ હું અધીન;

વિનય કરત જોડી હાથ, હે દયાળુ ! હે કૃપાળુ ! ૦- ૧

મારી ગતિ તવ હાથ, સહુ પ્રકાર હું અનાથ;

કૃપા કરો વિધનાથ, હે દયાળુ ! હે કૃપાળુ ! ૦- ૨

છે મમ પુત્ર તવ શરણ, લાગી છે તેને તવ લગન;

પૂર્ણ કરો તેની આશ, હે દયાળુ ! હે કૃપાળુ ! ૦- ૩

મમ બાળક પર કૃપા કરી, તવ શરણમાં તેને લેધ;

દર્શન દેજો જોલો કમાડ, હે દયાળુ ! હે કૃપાળુ ! ૦- ૪

x

x

x

દશ્ય ચોથું

[સ્થળ:- તપોવન-અત્રિ મુનિનો આશ્રમ]

(એક વડના ઝાડ નીચે ધ્રુવ બેઠો છે- પ્રેમથી પુકારી રહ્યો છે.)

ધ્રુવ—દીનજીવો ભગવાન ! ક્યાં છો ? આવો.

(થોડી વાર થીંજે છે. પુત્ર પુકારે છે)

દીનજીવો ભગવાન ! ક્યાં છો ? આવો. (ફરી કહે છે) માતા તો કહેતી હતી કે હરિ મારી પુકાર સાંભળશે, પણ મને તો આમ પુકારનાં દેટલાયે દિન વહી ગયા ! હજીસુધી ધૈર્યે મારી પુકાર ન સાંભળી ! કદાચ મને પુકારતાંજ નહિ આવડતું હોય તો ?

(ફરીથી પ્રેમપૂર્વક પુકારે છે)

દીનજીવો ભગવાન ! આવો, મને દર્શન દો !

(એટલામાં એક મહાપુરુષ ગેઝા રંગનાં કપડાં, શિરપર જટા, ગળામાં કૂચમાળા

પરેડીને તેની સામે આવી ઉભા રહે છે.)

(મુવ મદાપુરના ચરણોપર સિર રાખી પ્રણામ કરે છે અને કહે છે.)—મારા દીનજીષા ભગવાન આપ હો શું ?

મદાપુર—નહિ ! હું તમારા ભગવાનનો દાસાનુદાસ છું. મારું નામ નારદ, તેમણે મને નમારી ખજર કાઢવાને મોકલ્યો છે.

મુવ—શું દીનજીષા ભગવાને મારી પુકાર સાંભળી છે ?

નારદ—જે દિનથી તમે પુકારો છો, તે દિનથીજ ભગવાને તમારી પુકાર સાંભળી છે.

મુવ—તો તે આવના કેમ નથી ?

નારદ—હું અહીંથી પાછો જઈશ એટલે ભગવાન આવશે. વાર, તમે ભગવાનને શી રીતે પુકારો છો ?

મુવ—(અત્યંત પ્રેમથી)—દીનજીષા ભગવાન ક્યાં હો ? આવો.

નારદ—ખીજું કાંઈ નથી કહેતા ?

મુવ—નહિ, મારી માનાએ આમજ શીખવાડ્યું હતું.

નારદ—વાર તો હવે કહેા, દીનજીષા ભગવાન ? મુજપર દયા કરો !

મુવ—દીનજીષા ભગવાન ! મુજપર દયા કરો.

નારદ—દીનજીષા ભગવાન ! મારી માતા પર દયા કરો !

મુવ—દીનજીષા ભગવાન ! મારી માતાપર દયા કરો !

નારદ—દીનજીષા ભગવાન ! મારા પિતાપર દયા કરો !

મુવ—દીનજીષા ભગવાન ! મારા પિતાપર દયા કરો !

નારદ—દીનજીષા ભગવાન ! મારી અપર માતાપર દયા કરો !

મુવ—હે મદાત્મા ! મારી અપર માનાએ મને અને મારી માનાને બહુ કુવચન ક્યાં છે.

નારદ—હે મુવ ! તે અપરાધની કામા આપી તું તેને માટે પ્રાર્થના કર.

(મુવ ચૂપ રહે છે)

નારદ—મુવ ! ભગવાનનો ભક્ત તે છે, કે જે પોતાના સન્નિધાનું ભક્ત કરે, તેનું મંગળ થાડે. એ નું ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા થાડનો દોષ તો તારી અપર માતાને માટે પ્રાર્થના કર.

મુવ—(અત્યંત પ્રેમથી) દીનજીષા ભગવાન ! મારી અપર માતા પર દયા કરો !

(નારદ અંતર્ધાન કર્ષી જાય છે, એકએક તેજપ્રકાશન થાય છે અને એક અપૂર્વ મુનિ મુવ સામે ઉપરિચન થાય છે. મુવ તેમને અરજી પડે છે, ભગવાન નેના સિર પર કાચ મકે છે, પુષ્પવટિ થાય છે.)

(પડેા પડે છે.)

દશ્ય પાંચમું

[મુવ તેજ તરોવનમાં બેસે છે. રાજ્ય ઉત્તાનપાદ, મંત્રી, મુનીનિ, મુરચિ આદિ સૌ તેને સેવાને આવે છે. મુવ ઉઠીને પ્રથમ મુરચિનો ચરખરચર્ચ કરે છે અને કહે છે.]

મુવ—હે માતા ! આપનીજ કૃપાથી મને ભગવાનનાં દર્શન કર્યાં.

મુરચિ (મુવને બંને વિંટાળે છે અને કહે છે)—પુત્ર ! હું પામજ કર્ષી મઘ, મારા સિરપર સ્વાર્થરૂપી જન સંચાર હતું, મારો અપરાધ કામા કર.

મુવ—(કાચ બેઠીને કહે છે) માતા ! હવે મને ખજર પડી કે, તે નો દનાં અમનવચનો, તે ચમત્કારે તો મારો ઉદાર કર્યો !

(પડી સુનીનિ અને રાજ્ય ઉત્તાનપાદને અરજી પડે છે.)

પુત્ર મુવ નું અમારા કુશરૂપી કમળને ખીજાવનાર મુર્ખ પુત્ર. નારું નામ કુંસારમાં અમર રહેશે. હવે તું અમારી સાથે રાજ્યાભિષેક થાસ. (બો જાય છે.)

(“વિષ્ણુવેદિક” અધિકારના પૃથાક સં. ૧૬૮૪ ના અંકમાં ભેખક-શ્રી. નંદરાવ બદ)

અનિ એનું નામ સાંભળીને બાર ગાઉ ભાગતી રહે છે !

એ સંબંધની ખાતરમાં તો માનવભૂતિ-ખાસ કરીને વર્તમાન યુગની-દરેકથી પાછળજ આ-
વવાની. એટલે જુદાં જુદાં પશુ-પંખીઓના નામથી ઉત્તેજ કરવા જતાં પારજ આવે નહિ.
મોટે થોડાક નમુનાજ આપવા થોડા છે; બાકી માપ, ભેસ, બકરાં, ઘેડાં, ઘોડા, ઉંટ, દાથી,
ચક્રાં, મોર, બગલાં, મધર સૌને વિશે એજ રીતે વિવેચન કરી શકાય તેમ છે.

બીજી સંબંધતિ આદારની. એમાં પણ માનવભૂતિને કમ પશુ-પંખીની પાછળજ આ-
વવાનો! ખાઉધરાપણને અંગે થતા રોગ એટલા માનવભૂતિને લાગુ પડે છે, તેટલા પશુ-પંખીને
કદીજ થતા નથી. કપના કરો, અમૃત જેવી મીઠી ફેરીઓથી આંખવાડીકં લમી રહ્યું હોય તે
વખતે આંખવાડીઓમાં વસતાં પંખીઓમાંથી કેટલાં કાઢ કરતાં વધારે ખાવાથી ગરી પડેલાં જ-
ણાય છે! અને પોતાની ભૂતિને વિશે પૂછજ મગરૂરી રાખનાર, અભિમાનનાં પૂરણાં જેવાં
માનવશ્રાણીઓમાં તો કેટલાંજ, પારજ ભોજનને પોતાના પેટમાં અકર્ષણીઆની માફક ટેલી કેમીને
ભરવાથી, ત્યાં ને ત્યાં તરફીને મરી મર્યાનાં દર્શતો ધણાંજે મોલુદ છે !

પશુ-પંખીઓ ઉપર શ્રેષ્ઠદષ્ટિ રાખીને, કદીયે એમના જીવનનો અભ્યાસ કરવાની જાનત
રાખી દશે તે કદી શકશે કે, મૂવામાં અને જંગલમાં, જે માણસો એમનું અનુકરણ કરે તો
કદીયે દુખી ન થાય. પ્રાનઃકાળે કદી લુલુના દરિયાકિનારે મયા છે? એ નાગિયેરીના વનમાંથી
જે વખતે તો જંગલ ઘર્ષ થઈને, આરાની શોધમાટે ઉપડી જતી કાકસેનાના કોલાહલને સાંભળીને,
ઉંઘણથી માથાએ ધરમાડને મરી જાય તેવું લાગશે! અરે! એટલે ન જવું હોય તેને મોટે ધર-
આંગળે ચક્રાં, કાબરો, મેના, પોપટ, ક્યાં જોઈએ ?

એક સુદર નાનકડા મામડામાં જોયેલું દર્શ મારા જીવનસુધી કું વિસરી શકવાનો નથી.
મામને અંપેજ એક વિશાળ તળાવ, તેની અંદર બરાબર મધ્યમાંજ નાનકડો ખેટ, તેની ઉપર
અનેક વૃક્ષોના સમૂહ-એ જવું કેવું લાગતું હતું? એ દર્શાવતીની સાખાઓમાં, સંખ્યાસમયે
ચારે દિશાએથી કેટલાંજે માકના પંચ કાળીને બમલાંઓનો સંઘ રાતવાસો માગવા આવે છે.
બરાબર નિયમિત વખતેજ તે નિદાધીન થઈ જાય છે. અને પ્રાનઃકાળે ચાર અને પાંચની વચ્ચે
તો જંગલ થઈ ઉદરપોષણ અર્થે ચારે દિશાવા દુકડીઓ બધાંજે અનેક બકપંક્તિઓ ત્યાંથી
ઉડી જાય છે! માનવસમુદાય એમના જેવા નિયમિત અને એટલેજ ઉલોગી હોત તો ?

કોડીઓ, પંચગીઆં, મધ્યમાંખીઓ, બમરાઓ અને બીજાં અનેક જાતુઓની ઉલોગપ્રિયતા
અને સ્વાશ્રયી રૂતિ જોઈને પણ આપણે તો ચરમાડને લાજ મરીએ તેમ છીએ.

વાનરસેનાનું નિયમન અને અવરજા જોઈને પણ આપણે માનવીની દાર કબૂલતી પડે તેમ
છે. સંસારી અને અદ્યારી એવાં બે રોગાંઓ એમનાં હોય છે. સંસારી રોગાંઓમાં વાંદરીઓ
અને તેમના સંતાનસમૂહના સંસ્તણામાટે એકેક વીર સેનાપતિ હોય છે. તેના એકજ પોકાર
આગળ આખી મેના કેવી નખી પડે છે અને પોતાના સ્વજનમંડળની આપતિ વખતે એકજ ભુલિયો
કેવાં વિરલ પદાર્થ રાખી શકે છે, તે તો અનુભવેજ સમગ્રજ! પોતાની એકજ અને યુગ્ગાઓ
કે તોફાની મોરા સોજરોના પંજમાંથી જળાથી નહિ શકનારા, આજના અનેક નિર્માલ્ય દિંદુ-
ઓએ, આ વાનર નરવીર પાસેથી શું એણું શીખવાનું છે! એમના જલ્પચારી રોગાંમાં બધાજ
નરવાનરોજ હોય છે. આદ્યોનું નામ નહિ 'કેવું તપ'! દનુમાનભૂતિના એજ સાચા પંચજ
કહેવાય, એમાં શું નવાઈ! !

કામડાઓની ઉલબી, કામડાઓનું પંચ અને તેમનો શોક, એ પણ જાણવા અને સમજવા-

માન સ્વાસ્થ્યશુદ્ધિ પ્રાપ્તિને નિરંતર પ્રયત્ન કરવો છે; તેમાં જેનામાં જે સ્વાસ્થ્યશુદ્ધિ જેટલે વધે તેમ જીવન, તેટલું જીવન તે સ્વાસ્થ્ય માટેવામાં જીવન માનવજાતિને વિશેષ ફાયદો રહે; અને જેનામાં તે શુદ્ધિ મોટી બીજીની દોષ છે તે જેટલું જીવન અનિરંતર ફાયદા છે. વળી જે રીતે ફાયદાનાર કે ફાયદાપ્રદાઓમાં એક દાનવ કે બીજો દેવ નથી. ફાયદાને નિર્માણ જન્ય, શુદ્ધામ; અને ફાયદો રહે તે સ્વચ્છ, સ્વચ્છ, રીઝ, કુદરત જેટલો નિર્માણ જન્ય કે મુદ્દામ રહેવાનું કહેતી નથી, તેમ ફાયદાની ઉપર મહેરમાની બનાવતી ફાયદા પળ બનાવતી નથી. જેના માનવમાં તો જે જાગવાન અને તે એ જામ મોખવે, જે નિર્માણ રહે તે ફાયદાપ્રદાઓના જામ અને સ્વચ્છતા શુદ્ધામ, સ્વચ્છતાની શુદ્ધામી રહી રહે; જેના કુદરતનો ફાયદો છે.

એટલે દિ'કુરયાનમાં જે ઊંચો આંખજ, આંખીન, પછાન કે ફાયદાથી મળવા છે, તે આત્મશુદ્ધિથી સ્વચ્છ અને તો એમને ઊંચું જવાથી કે ફાયદો રહે તેમ નથી; કે નથી તો ઊંચું જવાથી સ્વચ્છતા આંખીન મળી રહે તેમ. તેજ રીતે જે પૂર્વના પ્રભા એક બની મળતો જામ તો પશ્ચિમની પ્રભાની તાકાત નથી કે તેને વધુ વાર લૂંટી કે ફાયદો રહે. 'માનો અને મળતો,' 'અખડાવો અને ફાયદો' એ જામનિમત્તો સૂત્રોનો એજ આવાર્થ છે. તેજ રીતે 'આત્મા આત્માનો શત્રુ અને મિત્ર છે,' 'જમીનને ફાયદો મળતું નથી,' 'સ્વચ્છતાસમાન શુદ્ધ નથી' અને પશ્ચિમતાસમાન કુલ નથી,' એ દિ'કુરયાનો સામ્યવચનોનો પંજુ એજ વહેલ છે. 'સ્વચ્છતા' માં રહેતો બીજાની પશ્ચિમતા જોમવતી તેના કરતાં નરકમાં પળ સ્વચ્છ રહેતું, જે દાનવ દરજ્જે સારું છે' એજ સૂત્રને આત્મારે જનનમાં, ધર્મમાં, ડોષમાં, સમાજમાં કે દેશમાં જે જે ફાયદાપ્રદા-જવાબદારી દોષ, તેમજે કુદરતનું કલ્પ બનાવવાની જરૂર છે.

(દૈનિક "દિ'કુરયાન" માં લેખક-શ્રી. સમાજસુધારક)

૩-આંખોની જાલવણીના સોનેરી નિયમો

"આંખ સાફદ ફોન્ડેશન ફાઉન્ડેશન"ના જનરલ સપરક્ટર ડૉ. મએ દેવી આંખોની જાલવણી મારેના નીચલા સોનેરી નિયમો પ્યાનમાં રાખવાની ખાસ ભલામણ કરે છે:-

- (૧) આંખની ટ્રેનામાં કદી પણ વાંચતા ના;
- (૨) તમારી આંખોને બેઝી થણી મહેનત આપના ના.
- (૩) મજાકતા કામઠો વાપરતા ના.
- (૪) બારીક કામરેની ચોપડીઓ વાંચતા ના.
- (૫) આંખી રોસનીથી વાંચતા ના કે લખતા ના.
- (૬) તમારી આંખોના બોલે રોસનીના અર્થનો બચાવ કરતા ના.
- (૭) થણી ચમકની રોસનીવડે કદી પણ વાંચતા કે લખતા ના.
- (૮) રોડ વગરની રોસની લખતી અને વાંચતી વખતે કદી વાપરતા ના.
- (૯) તમારી આંખોને તમારા (લખવા-વાંચવાને લખતા) કામ આગળ લાવતા ના; પણ તમારું કામજ તમારી આંખો આગળ લઈ જાવ.
- (૧૦) સસ્તા ચરમાઓ કદી પણ વાપરતા ના.
- (૧૧) જરાજર ધોવા વગરના સાધારણ દુવાલ વાપરતા ના.
- (૧૨) બારી કે બેંચાતી આંખો માટે બેદરકાર રહેતા ના.
- (૧૩) તમારી આંખોની નળી સ્થિતિ તરફ સહેજ પણ ઝોણી ફાળજ રાખતા ના.

(તા. ૧૭ મી મે ના દૈનિક "દિ'કુરયાન"માંથી)

૪-નિકારાગુઆનો શૂરવીર સેનાપતિ જનરલ સેન્ડીનોની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા

પ્રજનનચંદ્રીકે જનનમાં પંકાયણું અમેરિકાનું સંયુક્ત સંસ્થાનાનું રાજ્ય હવે મધ્યઅમેરિકાની સ્વતંત્ર પ્રજાઓ તામે કરી દેવા મથી રહી છે. નિકારાગુઆ આમાંનું એક નાનું સરખું રાજ્ય છે, કે જે સરે કરી લેવા અમેરિકા અનેક જાતનાં કાવત્રાં રચી રહ્યું છે; અને જે જનરલ સેન્ડીનો ન હોત તો તે આજે અમેરિકાની ગુલામીની ખેડીમાં ક્યારનુંય જકડાઇ ગયું હોત; પરંતુ આ તેજરવી યુવકે અમેરિકા સામે જાય બીડી અને વર્ગોથી પોતાના મુઠ્ઠીભર વફાદાર સામૂહિકોની મદદથી. અમેરિકન શાસીવાદની પ્રગંઢ સત્તા સામે તે ઉમ લડત લડી રહ્યો છે.

સેન્ડીનોને કેસાવવાના પ્રયાસ

જનરલ સેન્ડીનોની આ તેજરવિનાથી અમેરિકાના મહાન સેનાપતિઓ પણ છક જની ગયા છે અને તેને મોટે ને હાથાને પણ સપડાવી દેવાનાં બેટી કાવત્રાંઓ રચે જાય છે. એવા એક પ્રયત્ન સેનાપતિ જનરલ જી. મેંકાઝાએ યુનની સ્વાતંત્ર્યવીર સેન્ડીનોને ત્યાં માટે આમંત્રણ આપી “અસંખ્યિત વળુ” માટે નાનકડું ખુવાર નદિ યવાની લક્ષ્યાગણ કરી તેને અમેરિકાની સેવામાં લેવા માટે મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જનરલ મેંકાઝાને કાચ્યું કે, તે સેન્ડીનોને જનાની જશે; પણ અપાર તેની ફરત નિષ્ઠા તીવરી. કરી એક વાર તેણે એક મીજળાની ગોડવી અને યુવાન સેન્ડીનોને આમંત્રણ આપ્યું. મીજળાનીમાં જાટલીઓ પણ ખૂબ ફૂટી.

અને એક ફરતરવક-સરવા સમેરવક ખીના જની. મીજળાનીમાં એક ડોશી એક તેર જાની ફરતર કુમરિકોને લઈ જાતી હતી. તેને સેન્ડીનો આગળ લખી કરી મેંકાઝાએ કહ્યું કે “નિકારાગુઆમાં અમેરિકાની નીમિત્તે સ્વંકાર છે તો આ છોકરી તને બકાલ કડે.” ગિયારી આજે જનરલ જી. મેંકાઝા ટપર ટપર જેની આંખુ ટાળતી હતી.

છોકરી સાથે પસાર થયો.

સેન્ડીનોને સિતરવત કરી કહ્યું કે “નિકારાગુઆની આ આદર્શ બાળાને તમે કે ખીને કોઇ પણ કાચ આપી શકો. નહિ” અને તરત તે બાળાને ઉપાડી થોડેસ્વાર થયો તથા વિજળીને વેગે ફર નીકર જઈ આદર રહી ગયો. આ બાળા આજે એક આશ્રમમાં સિટર મેરિયા ઓગરટાને તામે ઉપાડી રહી છે. જે કિસ્મતે સેન્ડીનોના કુરમને તેનાથી કપે છે અને આ બાળાફૂરીને લીધેજ પ્રજામાં તેને માટે કહ્યુંજ માન વધી પડ્યું છે.

તે સહી દેવા વળતમાં એવી ખચર ફેરવે બક કે, વિમાનેમાંથી ફેંકવામાં આવેલા બં.અથી સેન્ડીનો સોને મેળો તે કવતે. હોત કે મરણવક થયો હોત, પણ તે એક મહાન પુરુષ છે, જે વિરે એક તરફ; પણ આ કમસાર ખેડા હતો. સેન્ડીનો દહ કવતે છે અને અમેરિકન શાસી-વાદીઓને એક કોર કમિત્તવાન ને નાકીરકાવતે તામે મેળાવતે છે; છતાં પ્રજાના આંતરમાં એને ફેરવે તે સિતરવતી કૌરમાં કવતેવ સદા મારી છે.

ગિયારેકામાં સેન્ડીનોના નમીને એક પર્વતની પહોંચ. વર્મચો પ્રાત છે અને તેમાં સેન્ડીનોને કમસાર કવતેવ કવતે છે. અમેરિકાના વિદીને જે કે તેની સામે દરવમેક રીકે હોતે છે. આ તેજરવી પણ મેંકાઝાને પ્રમ કિડના અને ઉત્તરવક. દેશવકિત્તા વળાણ કરી કવતે છે.

સેન્ડીનોના પૂર્વજીવન

જી. મેંકાઝા દુર નેમીને દેશવકિત્તાની જનતામાં જન્મલે. જની આવા મેંકાઝાને આજે જન્મે એક નાનકડું સંયુક્તવકી કીડાં થયો. તેને આજે અમેરિકન સરકારની મદદથી એક સરકારી ને આ પુરો મજાકવતે. સંયુક્ત મેંકાઝા ને નિકારાગુઆ પહોંચે ફરતે તે સેન્ડીનોને આજે કવતેવ કવતે તે તેના સરકારી સંયુક્તવકીને તેના

અમકાનમારે ધણેજ હથેા અભિપ્રાય હતો. દરમિયાનમાં નિકારાયુઆમાં કોન્ગરવેટિવ અને લિબ-
લ પક્ષ વચ્ચે યુદ્ધ જામી ત્યારે સેડીનો ત્યાં ઉપડી ગયો. જ્યાં (ઈ. સ. ૧૯૨૭ના) લુગાર્થ માસમાં
બેનરસો અને પ્રમુખ કુલીજ વચ્ચે સમાધાની થઈ, પણ સેડીનોએ તેની સામે પણ બંડ ઉઠાવ્યું
ને ઉપર જણાવેલા બાનમાં સ્વતંત્ર રાજતંત્ર સ્થાપન કર્યું. તે પોતાને “પદાડીનો જંગલી
પશુ” તરીકે જાણાવે છે.

તરતજ તેણે હરકતું સંગઠન કર્યું. તે એક ઉમદા કદાવર સફેદ ઘોડાપર-સ્વારી કરે છે.
તેનાજ નામના સિદ્ધા તેના રાજ્યમાં આવે છે. રાજ્યમાં તેણે એવો કાયદો કર્યો છે કે, તેના હરકત-
માં જે કોઈ દારૂ વેચે તેને ફાંસીને માંચડે લટકાવવામાં આવશે. વળી પરદેશીઓની માત્રામિલ-
કત પણ તેણે જપ્ત કરી.

દારૂ તેની પાસે એક દળર બંદુકો અને ૮૦ દળર કારતુસો હોવાનું તેના દુરમનો આપણને
જણાવે છે. વધારામાં ત્રણ મગીન-ગન્સ ને ઘોડી તેણે પણ છે. આ સંખ્યા સાથે આપણને કોઈ
જાતની પંચાત જે નદિ, પણ આપણે એ તો અનુભવથીજ જાણ્યું છે કે, અમેરિકન સેનાઓ સાથે
જ્યારે જ્યારે લડાઈઓ થઈ, ત્યારે સેડીનોની સેનાજ પ્રભાવશાળી નીચડી હતી.

એજન્સી આશાવાદ

એક મિત્રપર તેણે કારણપરતે એક વાર પણ લખ્યો હતો અને તે ખાનગી હતો, છતાં તેમાં
એ વાક્યો તો હતોજ કે “તમે ખાતરી રાખજો ને બીજાઓને પણ ખાતરી આપજો કે, જ્યાંસુધી
મધ્યઅમેરિકામાંથી વિદેશીઓ આવ્યા નહિ જાય, ત્યાંસુધી લડાઈ ચાલુજ રહેવાની. તમે જાની છો,
દેશભક્તિનો ઉપદેશ યુવકોને તમે આપો છો. તમારા ઉપદેશથીજ હું પણ જાગૃત થયો હતો. મારા
હૃદયમાં દેશભક્તિના પગલા તે તમારા પ્રભાવશાળી હેખને પરિણમેજ. તમારા ઉપદેશને વધુ થઈનેજ
મેં સ્વતંત્રતાનું મન લીધું છે અને ઘણા લાગ્યા કાળથી તરસી થયેલી મધ્યઅમેરિકન જમિને
ચુનતા લોડીથી સંતોષવાની પ્રતિજ્ઞાને હું વરી ચૂક્યો છું. આપણા દેશમાં વિદેશીઓને કોઈ પણ
રીતે દબાવ કરવાનો દક્ષ નથી.

સેડીનોની બીપણ પ્રતિજ્ઞા

જૂનખાર લડાઈના પ્રમંથ નજીક આવી રહ્યા છે. જમે તે થાય, પણ સેડીનોની ડાનીમાં ધમસ
છે. તેની નસોમાં જીવનું લોડી વહે છે, ત્યાંસુધી નિકારાયુઆ ટાડીપાડીઓના દાવમાં પસાર
થશે નહિ! જૂનખાર લડાઈઓ ચાલુ રહેશે, યદી સેડીનો જનમાણેનો ત્યાગ કરશે. મારી પાને આજે
પાંચ દન કાપનેમાઈટ બરું છે. હું જે મોજમથી છેજ અકળામળના સંજોગમાં આવી પડું
અને તેમાંથી છૂટડું મારે અકલમ થઈ પડે તો મારે દાધે એ કાપનેમાઈટ સંજોગનો મર્યાદ. તેના
લડાઈ આજુબાજુના ૨૫૦ માઈલમાં સંભાળશે; એટલે હુનિયમે માની લેવું કે, સેડીનોએ પોતાની
કાપર કંડગીનો અંત આણ્યો છે, દેશલોડીઓ તેમ સમુદા આ દેલો ૨૫૦ કરી ટાકશે નહિ,
તે પ્રમંથ અમિત્રધમમાં ખાખ થઈ જશે.

આવડેમાં ડીવેસરાનું જે સ્થાન છે તે નિકારાયુઆમાં નિકાંવ દેશભક્ત જનરલ નંડોનો
છે. આજે પણ તે પોતાના લોડાક જુનની લિપાઈઓનો મદદથી મદાન સ્થિતિવાળી અમેરિકાની
ટાડીવાઈ સલા સામે જૂનખાર લડાઈ લઈ રહ્યા છે.

આનવજનિતા કદાચેની જ્યારે તરફની લખ મે, ત્યારે જનજન મેડેનેનું નામ તેમાં
અમરજાન જોયવડે
(દેનિક ‘ડિફુન્ડ નેના એક અકલમથી)

વાળે છે. પરંતુ એ વિચાર બે મોઝરાના કે ચંપાના વૃક્ષનું બીજક હોય છે અથવા આંખાના વૃક્ષનું બીજક હોય છે, તે સુચારિત પ્રુષ્ણે અથવા સ્વાદિષ્ટ ફળો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

આપણી મનોવાટિકામાં ઉનેલાં કાંટાનાં વૃક્ષોનો નાશ કરવાને માટે આપણે તેમને આખાં ને આખાં મૂળસહિત ઉખેડી નાખવાં જોઈએ; પરંતુ તે કંઈ જેથી સકાશ અથવા કાંપી સકાશ એવાં હોતાં નથી. તેમને તમેથી દેશો મારીને બહાર કાઢી નાખવાં જોઈએ, એટલે કે જે કાંટાનાં વૃક્ષને કાઢી નાખવા આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તે વૃક્ષના મૂળનજે, આંતરમનમાં વધારે ઉંડે આપણે બીજું બીજક વારવું જોઈએ. આંતરમનમાં જેમ વધારે ઉંડાં બીજકો રાખવામાં આવે છે, તેમ તે બીજકોમાં વધારે જીવન અને વધારે બળથી ઉગવાની સક્તિ હોય છે. આમ દોવાથી જે બીજકને માનસશૂભિમાં સૌથી ઉંડું રાખવું હોય છે, તે બીજક એટલે ઉંડે નદિ રાખાયામાં બીજકોને ધણે મારીને બહાર કાઢી નાખે છે, અને પોતે ઉપર આવે છે. આ બીજને નિયમ પણ મુખની ઇચ્છાવાળા આપણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવાનો છે.

દોષોને, દુર્ગુણોને અથવા પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓને દાખવાને માટે જ્યારે આ નિયમાનુસાર આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ત્યારે તેમને દાખવામાં આપણે વિચારી વધા વિના રહેતાજ નથી. પહેલી દેશો દાખવાને જો તેવા બળવાન નિશ્ચય થયો હોય છે, તોપણ તે છૂટી નથી. અર કહીએ તો કાઈ પણ સ્થિતિ, કામના, દુર્ગુણ અથવા દોષ એ રીતે દાખા સકાશે નથી. આપણને ન જો તેવો આપણા શરીરમાં તથા મનમાં જણાયેલો દોષ પણ દોષ ત્યારેજ સંદેશાધી અને સંપૂર્ણપણે દાખા જાય છે, કે જ્યારે આપણે જે આપણને જો છે, તેનાં આપણા આંતરમનમાં વધારે ઉંડાં મૂળ નાખીએ છીએ. તમારા દોષોપ્રતિ દૃષ્ટિ પણ ન નાખો; તેમનાં સંબંધી વિચારસરખો પણ કદી ન કરો અને જે સદૃશ્યોની તમને ઇચ્છા હોય તેનાજ, ઉંડા ઉતરી તન્મય થઈ વિચાર કરો. જેમ વધારે ઉંડા ઉતરી તમારે જોઈતા સદૃશ્યોનો તમે વિચાર કરશો, તેમ તમારી માનસિક આંતરમુખિમાં તેનાં વધારે ઉંડાં મૂળ નાખાશે, અને તેમ તમારા દોષો છૂટવાનો સત્તર મોમ આવશે. દોષથી મુક્ત થવાનો અને સદૃશ્યોને સિદ્ધ કરવાનો આજ મામ છે; દુઃખથી છૂટવાનો અને મુખને પ્રાપ્ત કરવાનો આજ રાજમાર્ગ છે; જીવતનો નાશ કરવાનું અને ચિત્તનો અનુભવ કરવાનું આજ અગ્રણી સાધન છે.

જે તમારે ન જોઈતું હોય તેનો તન્મય થઈને કદી વિચાર કરના ના; પણ જે તમારે જોઈતું હોય તેનોજ જેમ અને તેમ અધિક વાર અને જેમ અને તેમ અધિક તન્મય થઈને વિચાર કરો. જેનો તમે ઉંડા ઉતરી વિચાર કરો છો અથવા જેની તમે અત્યંત તીવ્રપણે ઇચ્છા કરો છો, તેનાં આંતરમનમાં બીજક રાખાય છે; અને જેનાં આંતરમનમાં બીજક પડે છે તે ઘણા કામમાં જા સહને ઉગી નીકળે છે. આમ દોવાથી જે શુભો અથવા દેવો વધારે કરવાપોજ નથી તેવા પ્રત્યેક શુભની અથવા દેવની સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરવાથી, તેમના તરફ દૃષ્ટિપ્રાપ્તિ પણ કરતી હોડી દોવાથી તમારી માનસવાટિકામાં સર્વ પ્રકારનાં કાંટાનાં વૃક્ષોને ઉગતાં નજે અટકાવી શકશો; અને જે શુભો અને દેવો ધારણ કરવા યોગ્ય છે, તેવા પ્રત્યેક શુભો અને દેવો જેમ અને તેમ ઉંડા ઉતરી વારંવાર વિચાર કરવાથી તમારી માનસવાટિકામાં તમે સર્વ પ્રકારનાં વિતમ અને મુખદ કાળજીને તથા પ્રુષ્ણદોષોને ઉતરી શકશો. તમારી માનસવાટિકા ઉંડા નંદનવન જેવો સર્વદા બીજી રહેશે, અને તમને નિરંતર આનંદ તથા મુખને આપનાર સર્વ રહેશે.

પ્રત્યેક કામનો વિચાર આંતરમનમાં ઉંડાં મૂળ ધામે છે. આ કારણથીજ જેનો આપણે નિત્ય જાવ થઈ કરીએ છીએ, તેના પંજમાં આપણે સ્વપાદિ જાએ છીએ. ચિંતા, દુઃખ, સંતાપ અને તેથીજ બીજા મનની આકુળતાવાળા સ્થિતિઓમાં પણ અચળ અને છે. આ કારણથી અને તેમ જ તેપણ આવા વિચારોને તથા સ્થિતિઓને મનમાં કદી પણ ન પ્રકટવા દેતો જોઈએ. અને આમ કરવું, એ કઈ કઠિન નથી. આવા વિચારો મનમાં ઉતરે કદી કે તરતજ અવધાન થઈ, કોઈ સારા વિચારોમાં અને સ્નેહી દેવો, અનંદના, દુઃખના, મુખના, અંધિરાધના, અમરના, સદાનંદના, સદામદના અથવા જે કોઈ કામ જેમ તમે નિદ કરવા પડે તે દેવ તેનાજ

વિચારો તન્મય થઇને કરવા. આપણા શ્રદ્ધાકારો નિરંતર જપ કરવાનો, અથવા તત્ત્વવિચાર કરવાનો, અથવા ઈશ્વરનાં કીર્તન કરવાનો, અથવા ઈશ્વરના સ્વરૂપનું ચિંતનાદિ કરવાનો આવે પ્રસંગે જે આપણને આશ્રયદાયક બોધ કરે છે, તેનું આજ કારણ છે. આવા સદ્વિચારો કરવાથી અયોગ્ય વિચારોનાં આંતર-મનમાં ઉઠાં મૂળ નાખતાં નથી, અને સદ્વિચારોનાં વારંવાર ઉઠાં મૂળ નાખવાથી આપણું દિન થાય છે. વાચકજનપથી ઉપાશુન્નપતું હનરગણું, ઉપાશુન્નપથી મનોમય જપનું હનરગણું, મનોમય જપથી ધ્યાનજપનું હનરગણું, અને ધ્યાનજપથી શન્યજપનું હનરગણું ઇળ મળવાનું આપણું શાસ્ત્રોમાં જે વર્ણવ્યું છે, તેનું પણ આજ કારણ છે; કારણ કે વાચકજનપમાં આપણી જોડેથી તન્મયતા થાય છે તેના કરતાં ઉપાશુન્નપમાં અધિક થાય છે, અને ઉપાશુ જપ કરતાં મનોમયમાં, ધ્યાનમાં અને શન્યમાં ઉત્તરોત્તર અધિક થાય છે; અને જે જપમાં અધિક તન્મયતા હોય છે, તે જપનાં આંતર-મનમાં વધારે ઉઠાં મૂળ નાખતાં હોવાથી ઇળ આપવામાં તે બોધાં ઉઠાં મૂળ નાખનાર જપ કરતાં આધિક બળવાન હોયજ એ સ્પષ્ટ છે. ધ્યાનજપમાં અને શન્યજપમાં જપ કરનાર અત્યંત ઉંડાં ઉતરી જાય છે, અને તેથી આંતર-મનમાં તેના કીંધી ઉઠાં સંસ્કાર પડવાથી ધ્યાનજપ એ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર અને શન્યજપ એ તેમનાથી અનૈકાલ્યને પમાડનાર હોયજ, એ સુસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે શુદ્ધિમતે આંતર-મનમાં સર્વદા એવા વિચારનાં બીજક ઉઠાં નાખનાં કે જેથી કોઇ પણ અયોગ્ય વિચારને કે અયોગ્ય સ્થિતિને પ્રકટવાનો અવકાશજ ન રહે, અને આંતર-મન સર્વદા સુખને અને આનંદને પ્રકટાવે.

(૨)

તમારે જે કાર્યને સિદ્ધ કરવું હોય; જે વિચારો જોઈતા હોય; જે પ્રયુક્તિઓની અગત્ય હોય; જે કર્મક્ષમતા (કાર્ય કરવાની યોગ્યતા)ની જરૂર હોય; જે નિપુણતાની ઇચ્છા હોય; જે શુદ્ધિની વાંચના હોય; જે સદિપ્ત્યુતાની કામના હોય-તે સર્વ તમને આપવાને માટે તમારા મનને સ્થાપા કરો. ૯૯ નિર્ણાયક પણ સ્વસ્થતાપૂર્વક, મનને સવિસ્તર આજ્ઞા કરો. પ્રતિદિન એક વાર અથવા પ્રતિદિન અનેક વાર તમારા મનને આ પ્રમાણે આજ્ઞા કર્યા કરો. આજ્ઞા કર્યા પછી પરિણામ કેવું આવશે, તે સંબંધી કશી પણ ચિંતા ન કરો. તમારે કેવા પરિણામની અથવા કામની ઇચ્છા છે, તેજ માત્ર તમારા મનને જણાવો, અને જે તમારે જોઈતું હશે તેને માટે તમે અનિષ્ટકરી કરો કે તે વસ્તુ તમારી પાસે આવેથી તમને જણાયશે. તમારી આજ્ઞા કરેલી વસ્તુ તમારા સંસ્કૃત તમારું મન કાલેને મૂકશે.

તમારે તમારે કોઈ ખાસ કામ કરવાનું હોય અને કોઈ નવી પ્રયુક્તિઓની તમારે જરૂર હોય, તમારે તમારા મનને તે પ્રયુક્તિઓ ઉપજાવી કાઢવાની આજ્ઞા કરો. તે યુક્તિઓ તમારું મન તમને જાણે આવશેજ, એવી શ્રદ્ધાથી વાટ જોયા કરો. અને તે યુક્તિઓ તમારું મન તમને ધારીને આવે તે અસંભવ કોઈ બીજા કામમાં તમારી ધૃતિને જોડો. આ સંધિમાં તમારા આંતર-મનની કર્મક્ષમતામાં (કરવાનામાં) તમારી આજ્ઞા અમલમાં મૂકવાની દિવા ચાલવા માંડશે, અને તેજ સમય કીર્તનાં જે યુક્તિઓ થકી કાઢવાનું તમે તમારા મનને સોંપ્યું હશે, તે યુક્તિઓ પાછીને તમારું મન તમને કોંપશે.

પણું જે કોઈ તમારે જોઈતું હોય તે સંબંધમાં પણ આ પ્રમાણેજ કરો. જે કંઈ અટપટી આવશે, કરવાની તમારે સહેજે આવી પડે, તે સર્વત્ર નિઃશય કરવને માટે તમારા આંતર-મનને સહેજે સમજાવે રાખો કે, પ્રત્યેક સુચવણને કાલે હોય છે અને નવે તેની સુચવણને કાલે કાલે તમારું મન સમર્થ છે. કેન્દ્રકલિત પ્રકરનું સમજવાનું તમને ન જરૂર હોય, તે ને આપણને તમારું મનને કરે. આ પ્રમાણે કલિત પછી તમારે કાલે રાખો. તેનું સમજવાનું કેવું ઉતારો તેવડી અને શું કરવું થશે, એવી ચિંતામાં પડો નહિ. તમારું મન તમારી નવે તેની સંજ્ઞાને અનુસર કરવાને સમર્થ છે, એવી કલને ધરત. નિશ્ચિત રીતે માત્ર આજ્ઞા કરો.

અને પરિણામની વાટ જોવા કરો. તમે નિરાશ નહિ થાઓ. કેટલાક સ્ત્રેરકો એવા તો સ્વામીજીના હોય છે કે તેમને જે કાંઈ આગા કરવામાં આવે છે, તેવું તેમણે હમેશાં પાલન કરે છે; અને ન-મારું પોતાનું મન તમારા આરા પ્રકારનોજ સેવક છે.

(૩)

સર્વદા સ્મરણમાં રાખો કે, આંતરમનમાં—મનોભૂમિના અંદરના પામાં તમે જે કંઈ રો-પ્યો તે હિમ્માવિના રહેવાનું નહિ. વળી એ પણ સ્મરણમાં રાખો કે, જો તમે રોપ્યું બીજક ઉત્તમ થશે, તેમ જે રૂપ યોગે તે ઉત્તમ પ્રકારનું થશે. વિજ્ઞાનાનુસાર બીજકોને પસંદ કરીને રોપવા-થી બેહુન જમણો પાક લણે છે, એ મું તમે નથી જાણતા? સામારે સારે તેજ નિવમ મનના અને વિચારના સંબંધમાં નથી લગાડના?

સામાન્ય મનુષ્યો પોતાની મનોવાટિકામાં નજરમાં આવે તે જાણે છે—ભાવળીયા, આકાશ, ઘોરીઆ, ધંતુશ, અંખરાં, ધૂળધમાસ વગેરે અને તે માત્રવિનાનાં રૂપો વાળે છે. સામારે ત્યારે પછી તેમણે વિપત્તિ, વ્યધિ, નિરાશા અને નિષ્ફળતા લજવાના પ્રસંગે આશ્ચર્યને પામવું જોઈએ! પ્રતિદિન જો તમે તમારા મનને કબા કરો છો કે, હું ધરડો થતો જઈ છું, તો તમે તમારી મનોવાટિકામાં રૂઢાવરવાને પ્રકટાવનાર બીજકોનેજ રોપો છો. આથી તમારા સરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં તમે ધડપણરૂપી રૂઢ ઉગી નીકળેવું અનુભવો છો.

તમે જીવાન છો, એવાજ વિચારો કરો અને વસ્તુનઃ તમે તેવા છો, એમજ જાણો; તમારામાં ધૌરનનું જ્ઞાન કરો; વારંવાર તમારા મનને કહો કે, તમારું ધૌરન રિચર રહે છે; ધૌરનને ટકી રહેવાની અથવા હાથ તમે રૂઢ હો તો ધૌરનને પાછું તમારા સરીરમાં પ્રકટેવું જોવાનીજ વાટ જોવા કરો; યુવાન રહેવાનો દંડ નિયમ કરો; યુવાવસ્થાથી પ્રતિકૂળ એક પણ વિચારને અ-ત્યક્ષરણમાં કદી પણ ન કરો. આ પ્રમાણે કરવાથી ધૌરનને ઉત્પન્ન કરનાર ઉત્તમ બીજકોનેજ તમે તમારી મનોવાટિકામાં રોપો છો; અને જેવું આપણે રાપીએ ઊંચી, તેવુંજ આપણે લણીએ ઊંચે.

તમારા આંતરમનને તમને નિરંતર યુવાન રાખવા આગા કરો, અને આંતરમન તે પ્રમાણે વર્તવાનુંજ, એવી શક્તિ રાખ્યા કરો. આંતરમનને આગા કરતી વખતે જરા પણ સંસયને ન કરો, અને તમારું ધારવું ફળ તમને મળ્યાવિના રહેશેજ નહિ.

નિઘાપૂર્વે શાંતિથી અને અંતરમાં ઉઘા ઉઠરી જોવો તમે વિચાર કરો છો, તેનાં બીજકો આંતર-મનમાં રોપાય છે; અને આંતરમનમાં રોપાયલું પ્રત્યેક બીજક મોટા જરૂરપે થઈને તમારા સરીરમાં તથા મનમાં ઉગી નીકળે છે. આથી કરીને નિઘા આવતાપૂર્વે જેની તમારે તમારા જીવનમાં નિત્ય જરૂર હોય, તે વિના બીજ કાંઈ પણ વિપથનો તમારે વિચાર ન કરવાની આત્મત અગત્ય છે.

પચારીમાં સૂતા સૂતા ઉઘ આવે ત્યાંસુધી ઉત્તમ વિચારો કરવા જોઈએ, ઉત્તમ ઉદ્દેશોનું ચિંતન કરવું જોઈએ, પરમેશ્વરના મંજગમ્ય નામનો જપ કરવો જોઈએ અથવા તેમના સ્વરૂપની ધારણા અથવા ધ્યાન કરવું જોઈએ. ભવિષ્યમાં જે તમારે પ્રાપ્ત કરવાની ધ્વિષ્ટા હોય તેનાજ ચિંતનમાં સૂતા પહેલાંને એક કલાક સમર્પણ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે તમારી મનોવાટિકામાં તમે વિજ્ઞાનાનુસાર ઉત્તમ બીજકોને પસંદ કરીને રોપો છો, અને તમે જમણો અથવા જમણો પાક લજીરાના.

આંતરમનને ધણી કર્તવ્યો હોય છે. બીજાં કર્તવ્યોમાં શુદ્ધિમાન સેવકનું પણ કર્તવ્ય તેણે સ્વીકાર્યું છે. જે કંઈ તેને કહેવામાં આવે છે, તે તે કરે છે, અને આજસુધી તેના સામર્થ્યનું આપ કાંઈ કાદી લકડું નથી.

તમારા આંતરમનને યોગ્ય સચનાઓ પ્રતિદિન આપ્યા કરો, અને તમારા સમગ્ર મનને, તમારી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને, તમારા પ્રત્યેક સામર્થ્યને અને તમારા આખા સરીરને તમે નિરંતર ઉંચી અને ઉંચી કળાવાળું કરવા જરૂર. તમે તમને સંપૂર્ણ રીતે બદલી નાખ્યો અને જીવના શિવ થયો.

(૪)

આજે બહુ તાપ છે, આજે બહુ દાંડ છે, આજે બહુ વરસાદ છે, આવા આવા વિચારો

પોતાના કામમાં જેઓનું મન રસપૂર્વક જોડાતું નથી, તેઓનેજ આવ્યા કરે છે. જેઓને કામ કરવા ઉપર પ્રેમ છે, અને તેથી જેઓ પોતાના કામને રસપૂર્વક નિત્ય કરે છે, તેમને તાપ, ટાઢ કે વરસાદ કંઈજ જણાતું નથી. શારીરિક, માનસિક કે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને માટે જે પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવાતું તમને જ્ઞાન હોય, તે પ્રકારનો પ્રયત્ન અત્યંત રસપૂર્વક કરો, અને તમને તાપ, ટાઢ કે વૃષ્ટિ કંઈજ બાધ નહિ કરે. તમારે ઉનાળામાં મહાપ્રજ્વલ, માથેરાન કે લાનોલી શોધવાં નહિ પડે. બાળકોને જુઓ; તેઓ કેવાં આનંદથી રમે છે! તેમને તાપની કે ટાઢની ફરિયાદ કરતાં કદી સાંભળ્યાં છે?

(“મહાકાવ” ચૈત્ર-સં. ૧૬૬૬ માં લેખક:-સહગત છોટાલાલ ભાસ્તર)

૬-હૃદયમાં જ્ઞાનરવિ પ્રકટાવવા ઇષ્ટને અભ્યર્થના

પદ. (આવોને મારે મંદિરીએ જગરાય-એ લય.)

નાખો આ મારે ઉર પ્રભુ જ્ઞાનપ્રકાશ, અવર મારે કોઈ હવે નથી આશ. ટંક ઈચ્છું ન પ્રભુ, પુત્ર અને દારા, વિભવ મને લાગે ન અતિ પ્યારા, ભુવન ઉપવન દિવ્ય પશુ ખારાં, ગુંદવા ન ગમે ભોગતણા ગારા, શું કરું તેને, થાય જ અંતે વિનાશ. નાખો૦

બેસું હું પ્રભો! આપપ્રતિ જોઈ, લાળું ન બેલી આપવિના કોઈ, સાચું દો જ્ઞાન યાચું પ્રભુ રોઈ, વિકળતાથી ધીરજ છે ખોઈ, પ્રકટાવો જ્ઞાનઅર્ક હૃદયઆકાશ. નાખો૦

વ્યાપેલું જ્યાં ત્યાં જોઈ હું અંધારું, જગત આપું અથડાતું બિચારું, નિરપું ન જ્ઞાનતેજ ક્યાંહિ ચારું, નિઃસારે શું ગ્રહી મનને ઠારું, સ્તવનીત આપો, તુચ્છ ન ઇચ્છું હું છારા. નાખો૦

શાસ્ત્રોને વાંચું, સાધનને સેવું, હજી મનતું તિમિર એવું ને એવું, બાણું શું સાધીને, છે ઈદં જવું, કો વિધિ ખોલી જ્ઞાનનયન દેવું, મથી મથી હવે છેક થયો છું નિરાશ. નાખો૦

ગુણો આ મારી ગુરુવર ઉકલો, બળું હું થાવા કોનો હવે ચેલો, ઉછેરે આપે રોપેલો વેલો, આપનો છું યદપિ મેલોઘેલો, હેઠી ન મૂકા કૃપણુ! આ રથની રાશ. નાખો૦

નરહરિ પ્રભો! હૃદય હવે ચાંપો, સંતપ્ત શિશુને આશ્વાસન આપો, પ્રતિબંધઅગ્રો સઘ હવે કાપો, હૃદયનભમાં જ્ઞાનરવિ સ્થાપો, જોશો ન શિશુના અધિક હવે નિઃશ્વાસ. નાખો૦

(“મહાકાવ” શ્રાવણ-સં. ૧૯૬૪ના અંકમાંથી)

૭-મહાન હજરત મોહમદ પેગંબર સાહેબ (સલ.)

મહાન હજરત મોહમદ પેગંબર (સલ.)નો જન્મ ઇ. સ. ૫૭૦ માં મક્કા શહેર-માં થયો હતો. એ શહેર ધર્મ પ્રાણ છે. તે અરબસ્તાનના જુદા જુદા લોકોના કબજામાં રહ્યું હતું, અને હવે તે કુરેશી લોકો કે જે સૌથી હિંમત ગણાતા હતા તેમના કબજામાં આવ્યું હતું. તેમના કબજામાં પવિત્ર ધામ હોવાથી તે અસહ્ય થઈ ગયું પ્રખ્યાત હતું, અને લોકોની આવન-જાવને લીધે તે એક મોટું વેપારનું મથક ગણાઈ હતું. જ્યારે મહાન હજરત પેદા થયા, ત્યારે તે તેમના આનંદાનમાં જ હતું અને તેના કારણે તેમના દાદા હજરત મુતલિબ ચલાવતા હતા. મહાન હજરતના પિતા તેમના જન્મ પહેલાં શુદ્ધી ગયા હતા, અને માતા તેમને છ વર્ષના મુઝી ગયા હતાં. આ બનાય બાળક માતાપરમરની નિરાધાર સ્થિતિમાં ત્રણ વર્ષ સુધી તેના દાદાના હવાલામાં રહ્યું. જ્યારે દાદા શુદ્ધી લાયા, ત્યારે તેમણે હજરત અબુ તાલિબને સોંપી દીધી અને અબુ તાલિબે સગા કાકા હોવાને લીધે તે બાળકને પોતાની સાથે રાખ્યું. જેમ જેમ દિવસ વધતા ગયા, તેમ તેમ હિંમત મોટી થતી ગઈ અને જુવાની આવતા લાગી.

અર્ધરૂઢ પ્રકાશ—એકાંતવાસનો શોખ હોવાથી તેઓ ધણે વખત જંગલમાં ખુદાની શાદમાં શાળવા લાયા. ખુદા તાલાએ પોતાની નિયાનીઓએ કુદરતનું મહાન પુરતક તેમના આમળ ખુલ્લું મૂક્યું હતું, કે જે તેમની ડેળવણી માટે બસ હતું. તેઓ કદી નિશાળે બસ નથી કે કદી પુરતકની ડેળવણી લીધી નથી; પણ તેઓ “વર ઓલેલા” પેગંબર હતા, કે જેને ખુદાએ બધું જ્ઞાન આપ્યું હતું. તેમના વખતના લોકો બધા જંગલી હતા અને અધાર પાપમાં સપડાયેલા હતા; એટલે સુધી કે ઠોકરીઓને પણ નાનપણમાં જ મારી નાખતા હતા. અતીતિ પણ એટલી જ હતી. તે વખતે ત્યાં બાબુબાબુના શાદી તથા કિમિયત ધર્મ પણ એવાજ મ્લક ગયાહતા. તેમને બે વખત શામ(શીરીઆ)માં મુસાફરી કરવાને પ્રસંગ મળ્યો, પણ બંને વખત તેમને ત્યાં કદંગ અને જંગલી દિવાળ નજરે પડ્યા કે જેથી તેમને ધણે ત્રાસ થવા લાગ્યો.

બીબી ખદીજા—જ્યારે તેમની ઉંમર ૨૫ વર્ષની થઈ, ત્યારે તેમનું બીબી ખદીજા સાથે લગ્ન થયું. આ બાદ વિધવા હતા અને તેમનાથી ૧૫ વર્ષ મોટાં હતાં. તેઓ યજ્ઞ પેશાવાળાં અને કુશીન આનંદાનનાં હતાં અને કુશીન સાથી કોષનાં હતાં; એટલામાં હિંમત કુરેશી આનંદાનનો વીર પુરુષ તેમને મળી આવ્યો. આ લગ્નથી મહાન હજરતને ધણે ટીકા મળ્યા. કારણ કે બીબી ખદીજા તેમની ખરા હિંમતથી મેલા-આકરી કરતાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ જ્યારે હજરતને દુશ્મનોથી ધણે ત્રાસ થતો હતો, ત્યારે તેમને તે દિલ્લાસે આપી તેમના દુશ્મનોમાં કામ લેતાં હતાં.

અલ-અમીન—જ્યારે ૫૦ વર્ષ મહાન હજરતે એવી નેકનિશ અને પ્રમાણિકપણથી કામ કર્યું અને શોષેલા બળથી કે લોકો તેમને “અલ-અમીન-” (વિશ્વાસ) કદી બોલાવવા લાયા. હજરતની ઉમર વર્તણુવને લીધે દિવસે દિવસે લોકોનો પ્રેમ વધતો ગયો અને તેઓ પોતાનાં ખર્ચ કામોમાં તેમને આગેવાન મળવા લાયા.

પેગંબરી—જ્યારે પેગંબરીનો વખત આવ્યો, ત્યારે ખુદાએ તેમની નજર અલ-અમીન નામનો શિરરો મોહાવ્યો અને કુદરતનું પુરતક પ્રગટ કર્યું. શિરસ્તાના ત્રેમી અરાજના આશ્રુત મમતાર-થી હજરતના મનને ધણી ભેરેની થઈ. તેઓ એકદમ બીબી ખદીજા પાસે આવ્યા અને કહેવા લાયા કે, મારું મન મારા કાબુમાં નથી અને મને ધણી તકલીફ થાય છે. આ પછી તેમણે બીબી દયા-કન કદી સંભળાવી બાદના વિશ્વાસ હજરત તરફ જવારે થયો અને તેમણે કહ્યું કે, ખુદા તાલાએ તમને પેગંબર બનાવ્યા છે અને મને માન આપ્યું છે. મને ખાતરી છે કે, આપના કામમાં કોઈને અડા, પ્રેમ, શાવ અને ખરા ધર્મ મળશે.

ખુદાનો સંદેશ—પેગંબરને. અત્યંત મજબૂતી તેમણે લાભ લીધો. મોંઘે કામ થાય, અને બુના વખતથી જરૂર થાય એટલે કદાચ દિવાળે નાહું કુદરતે અલ-અમીન. અ.કો કે કો મળ્યા

ચીડાયા અને તેમને દુશ્મન ગણવા લાગ્યા. તેમણે લોકોને અધર્મ, અનીતિ, લુભ, ખાળદત્યા અને જંગલીપણાં વિરુદ્ધ ઉઘાડે છેાગે ઉપદેશ કરવા માંડ્યો અને તેમને ઇસ્લામમાં આવવાની સૂચના કરવા માંડી. તેમના બોધની એટલી બધી અસર થઇ કે તેમની પાસેના તમામ માણસોએ ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકાર્યો. બીબી ખદીજા, હજરત અલી મુર્તુઝા, હજરત અબુઅકર સિદીક, હજરત હમઝા જેવા શખસો ઇસ્લામમાં દાખલ થયા. આમાંના ધણીખરા માણસો મોભાવાળા, પૈસાદાર અને ખાદોશ હતા. તેમના પછી હજરત ઉમર ઇસ્લામમાં આવ્યા. તેઓ એક વખત વિરોધી હતા, પણ તેમના ઇસ્લામમાં આવ્યા પછી ઇસ્લામને એક મજબૂત ટેકા મળ્યો.

લોકોના ત્રાસ—જેમ જેમ હજરત (સહ.) લોકોને તેમના પાપી રિવાજો છોડી દેવા ઉપદેશ કરવા લાગ્યા, તેમ તેમ લોકો તેમના પક્ષકારોના વધારે દુશ્મન થતા ચાલ્યા અને તેમને કનડવા અનેક પ્રકારનાં કાવચાં કરવા લાગ્યા; પણ હજરત પોતાને ખુદા તાલાએ સોંપેલા કામથી ડગ્યા નહિ. જ્યારે પોતાના પક્ષકારો ઉપર ઘણોજ લુલમ શુજરવા લાગ્યો, ત્યારે તેમણે તેમને હબશા- (આબીસીનીઆ)ના મુલકમાં ચાલ્યા જવાનું ફરમાવ્યું. તેઓ હબશા ગયા ત્યાં પણ દુશ્મનોએ તેમનો દેહ મૂક્યો નહિ. ત્યાંના ખાદશાહ નમરુશીને ચારજ કરી બધાને પકડી મંગાવ્યા. તે વખતે હજરત બંદરે હતું કે “હે રાજા! અમે અજ્ઞાનતા અને જંગલીપણામાં ડૂબેલા હતા, મૂર્તિ પૂજતા હતા, કુદર્મ કરતા હતા, મુરદાર ખાતા હતા અને ગીબત કરતા હતા. અમને માણસ ઉપર જરા પણ દયા નહોતી, કોઇની પરાણા-ચાકરી કરવામાં સમજતા નહોતા અને પા-ટોશીનો હક્ક ભણતા નહોતા. અમે જખરાઇતો કાપદો સમજતા હતા અને લોકો ઉપર લુલમ કરતા હતા; પણ અમારા સારા નસીબે ખુદા તાલાએ અમારામાં એક પેગંબર પેદા કર્યો. અમે તેના ખાનદાન, સન્માન, નેકનિશા અને પવિત્રતાથી વાકેફ હતા. તેમણે અમને ખુદા એકજ છે, એ વાતથી બળીતા કર્યા અને એકલા ખુદાનેજ સર્વશક્તિમાન માનવાનું શીખવાડ્યું. તેમણે મૂર્તિપૂજ કરવાની મનાઇ કરી અને સાચું બોલવાનું, ખરી રીતે ચાલવાનું, દયા કરવાનું અને પાટોશીના હક્ક ભગવવાનું શીખવ્યું. સ્ત્રીગતિનું ખોટું બોલવાની અને અનાય ખાળકોની મિશકત ખાઇ જવાની મનાઇ કરી અને પાપ તથા ગુંથી દૂર રહી નમાજ પઢવાનું, ખેરાત કરવાનું અને રોજ રાખવાનું ફરમાવ્યું. અમને તેમનો રસ્તો સારો લાગવાથી અમે તે અખત્યાર કર્યો છે, તેથી લોકો અમારી કેડે પડ્યા છે. તેઓ અમને ખુદાની બંદગી કરવાનું છોડી દઈ લાકડાં અને પથ્થરની મૂર્તિઓ પૂજવાની ફરજ પાડવા માગે છે. તેમણે અમારા ઉપર લુલમ કરવામાં બાકી રાખી નથી; અને જ્યારે અમારું કાંઈ ન ચાલ્યું, ત્યારે અમારે અમારો દેશ છોડવો પડ્યો છે.”

આવી રીતે તેમના શિષ્યો સત્ય ધર્મને ખાતર ઘરખાર છોડી ચાલ્યા ગયા હતા, તોપણ મદાન હજરત પોતાના કરાવામાં મક્કમ હતા, અને સત્ય ધર્મનો બોધ કરતા હતા. દુશ્મનોએ તેમને ઘણી કાલસો આપી પોતાના રાજ્ય બનાવવા સુધીનું હતું, પણ હજરતે ગણકાર્યું નહિ. તેમણે કહ્યું કે, “તે સુધી મારી જમણી બાલુએ અને અંદ્ર ઘણી બાલુએ આવીને મને રોકે તોપણ હું કોઈવારો નથી. જ્યારે મારી કાલસો ધાર્યું નહિ થાય અને મારી કાંદગીનો આંત નહિ આવે, તો મારી હું ખરો મર્મ દોહાડતો નથી. આથી તેઓ ઘણા મુસ્લે થયા અને બમણી શત્રુતા કરતા હતા. જ્યારે તેમના કાંદરે હથિ નાસ્ક તરફ થયા, પરંતુ ત્યાં પણ તેમને દરિને ખેલવા દીધા નહિ. તેઓ લોકો ને એટલા ખરા દુશ્મન થઈ રહ્યા હતા કે ત્યાં જતાંજ તેમને હજરતને પથરા અવરનું કાક કહ્યું. તેઓએ સિદ્દિમમાં હજરતને પાછા ફરવું પાડ્યું, પણ તેમણે પોતાનું કાક દોહવું નહિ. આથી દુશ્મનો ઘણા સમયે કદાવા અને તેમને કાવ કાવ માટે કાવવા કરવા લાગ્યા.

હિજરત—એક સમય ત્રણ હિજા થયેલા પેગંબર ઉપર મક્કાના લોકો વગર લેવેલે લુલમ કરાવે છે અને તે સવાનું સુને મેલે સફત કરે છે, એ એક મદીનાના લોકોની લાગણી ઉત્કે-રત આવી. તેઓ સજાત કરી રોકે ચાલ્યા અને હજરતને તેની મયા. ઇ. સ. ૬૨૨ ના લુલમ મુસ્લ ૩૧ મે નહિ મદાન હજરત મહેધી નીકળ્યા, તેમની સાથે હજરત અબુઅકર સીદીક

[illegible][illegible]

ફોન્ટેન—આજેના એક વરમ વીસું દર્શકે અકાના કોને જ કળાદને જાણ કરી પ્રવેશના
 કેટલાક સેકિને કનમ કરી. તેમની આંધે સમય કરવામાં આવેલી દલી તે જણ તેમને મુખમમાને
 સાથે પાનકાપણ ચલાવતા; એટલું જ નહિ પણ તેમને પ્રજામાં દબ કરવા જતા; પણ અકાના
 તેમના ધર્મને આડે આવતા દતા. ધર્મની જાળમાં જાણ અકાને કરે એ સખી યાત્રુ નથી,
 તેથી મુસલમાનો પોતાને ધર્મ જાળમાં જાણ અકાને છે એ ભેદના મારે જવા નેપા કર્યા. દસ
 દળર મુખમમાનો આ વખતે મીનેથી નીકળ્યા અને પોતાના પેશંજાની જગ્યા તીરે મારે દેના
 થયા. (ધ. સ. ૧૩૦) અકાના લુખોને તેમના આવવાનું માંજરુ દત્ત લી, અને તેમને
 સામા થયા; પણ હસ્તામના જગ્યા આગળ તેમનું કંઈ આવું નહિ. આખરે તેમને યાત્રે થયા,
 અને દળરની ફોદ થઈ. સોઠો થળા બીના દતા કે, આવડે દળરને દુખ દેવામાં આવે
 રાખ્યું નથી, એટલે દને દળરને આવડે છે એ નહિ. તેમને ઇન્દીનીની આવડા ઇન્દીની દતા.
 તેમને મદાન દળરને કર્યું કે “મામી, દને તમારે શું કરેલું છે? મારે તમને દને ઇન્દીની
 આવડે એકલે?” તેમને મમરાને કરેલા લાગ્યા કે “દે દવાગુ સરદાર! અમારાં કર્નુંનો કંઈ
 પાર નથી; પણ આવ તો ઉદાર અને દવાગુ છે; તેથી આવની જાતેથી અમને સારા જાહેજ
 મજવાની આપા છે.” પોતાના દેથી આવડેના મુખમાંથી આવું વચન સાંભળી તેમનું હૈયું
 અકા આવડું, તેમની આવડેમાંથી આવડું દયકવા લાગ્યાં અને પ્રેમના ઉત્સાહથી કરેલા સાચા કે
 “જેવી રીતે દળરને મુશ્કેલ પેશંજર પોતાના આવડે સાથે વર્ત્યા દતા, તેવી રીતે હું તમારી
 સાથે વર્તીશ. હું તમારો નિરરકાર કરવાનો નથી. તમે પણ મુશ્કેલ જાંદા છે, એટલે મુશ્કેલ તમારો
 ચન્દો માફ કરો.” આવડું જોઈ દુઃખનોએ જે જે કંઈ આવડું હતું તે દરમુજર કરી મારી
 આવી. દને મક્કામાંથી મુતિપ્રગતને નાશ થયા અને ત્યાં સત્વને સ્થળે ઉત્તરો.

હિદલી દુજ—હસ્લામનો પ્રભાવ વધેનો મરો એટલે ચારે તરફથી લોકોનાં ટોળેટોળાં હસ્લામ-
માં દાખલ થવા આવવા લાગ્યા. “ત્યારે ખુદાનાલા તરફથી મદદ અને ફેરદ મળે અને તું લોકોને
ટોળાખંધ ખુદાના ધર્મ(હસ્લામ)માં આવના લુએ, ત્યારે માલીકના ગુજુ મા, તેની પવિત્રતાનો
મદિમા પાદ કર અને માલી માગ. કારણ કે ભેશક તે તોળા કચૂપ કરી મારી આપનારો
છે.” કુરાન યદિરિના આ વચન પ્રમાણે મોતરફથી લોકોનાં ટોળા હસ્લામમાં આવવા લાગ્યાં, ત્યારે
હજરતને લાગ્યું કે, મારું કાલું સંપૂર્ણ થઈ રહ્યું. આથી તેમણે ઉંચી દુજ કરવા જવાની તૈયારી
કરી. ઝિજ્જેદ મદિનાની ૫ મી તારીખે ૧ લાખ અને ૧૪ હજાર માણસોને લઈ હજરત દુજ કરવા
રવાના થયા અને ૧૪ દિવસમાં મક્કે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પહોંચીને કેટલીક કિયાઓ કર્યા
પછી લોકોને બોધ કરવા માંડ્યો કે “હે યહુદશી! અને આરા છ કે, હું ને કાંઈ કહું તે તમે

સમજાના ધ્યાનથી સાંભળશો. પ્રથમ તો મારે કહેવું જોઈએ કે, હું આ વખત તમારી સાથે આવ્યો છું તેવો ફરી આવવાનો નથી. તમારી માલમિલકત પવિત્ર છે, તેને તેવીજ સમજાવો. કોઈ દિવસ તેનો ગેરઉપયોગ કરશો નહિ, અને આ મહિનાને પવિત્ર સમજાવો. તમારે બધાને ખુદા આગળ જવું પડશે અને તેને હિસાબ આપવો પડશે. ખુદાએ બધાનો વારસો નહીં કરી આવ્યો છે, કોઈનો હક્ક નાખુદ યર્થ શકતો નથી. પહેલાં અજ્ઞાન લોકો ખૂનનો બદલો ખૂનથી લેતા હતા તે હવે લેવાનો નથી. તમારામાંનાં સ્ત્રીપુરુષોના હક્ક કાયમ છે. તમે સ્ત્રીઓ ઉપર માયા રાખો અને તેમની સાથે સારી રીતે વર્તો. ખચિત તેઓ તમને ખુદાની જામીનગીરીપૂર્વક મળેલી છે અને તેના હુકમ પ્રમાણે તમને અપાયેલી છે. અને તલાક (છૂટા છોડા)ના જેવી ખીજ કોઈ ચીજ ખુદાને નાપસંદ નથી.

શુલામોને, જે ખોરાક તમે ખાઓ તે તેમને ખવડાવજો-તેમનાથી ન યર્થ શકે એવું કામ તેમની પાસે કરાવશો નહિ. જો ભારે કામ કરવાનું હોય તો તમે પણ તેમની સાથે કામે લાગજો. કોઈ પણ શખસ શુલામને મારશે તો તેનો હક્ક તેના ઉપરથી નાખુદ યર્થ જશે અને તેના ઉપર જુલમ કરશે તો સ્વર્ગમાં જવા પામશે નહિ. તેને દિવસમાં ૭૦ વખત મારી આપવી જોઈએ; કારણકે તે પણ તમારા ખુદા-માલિક-નો બંદો છે. તેના ઉપર સખ્તી ગુજારવી એ સાફ નથી. શુલામોને છૂટા કરવા એ ખુદા તાલાને બ્રહ્મ પસંદ છે. હું જે કહું છું તે ધ્યાનથી સાંભળજો અને તે પ્રમાણે ચાલજો. તમે બધા મુસલમાનો એકબીજાના ભાઈ છો. એક ભાઈ બીજાને પોતાની ચીજ રાજ-ગુસ્તીથી ન આપે ત્યાંસુધી તે તેની યજ્ઞ શકતી નથી. કોઈ દિવસ ગેરઇ-સાફ કરશો નહિ. હું તમને એક ચીજ આપી જાઉં છું, જેને વળગી રહેશો તો કદી બૂલા પડશો નહિ. એ કુરાન શરીફનું પુસ્તક છે. નેકી, દયા અને સંપ, એ ત્રણ ચીજો અંતર શુદ્ધ કરનારી છે; તે પર કાયમ રહેજો. જે લોકો અહીં ન આવ્યા હોય, તેમને આ બધી હકીકત કદી સંભળાવજો કે તેઓ પણ યાદ રાખી તેનાથી ફાયદો મેળવે. ”

હજ કયાં પછી તેઓ પોતાના શિષ્યો સાથે મદીને આવ્યા. ત્યાં આવ્યા પછી તબિયત બિમાર યર્થ અને થોડા દિવસમાં શરીર જીર્ણ થઈ ગયું. છેલ્લી વાર તેમણે મસ્જિદમાં જઈ લોકોને કહ્યું કે “હવે હું તમને ખુદાને હવાલે સોંપું છું. તેનાથી કરજો અને હમેશાં તેની બંદગી કરજો. હવે મારો વખત પૂરો થયો છે. મારા જવાથી તમને દિલગીરી થશે; પણ તમે જાણો છો કે, બધા પેગંબરોએ દુનિયા છોડી છે અને મારો પણ હવે વખત આવ્યો છે. દરેક ચીજ ખુદાની મસ્જિદી થાય છે અને જે બનવાકાળ હોય છે તે વખત પ્રમાણે બને છે. હું મને મોકલનારની પાસે જાઉં છું અને છેવટે તમને કહેતો જાઉં છું કે, તમે બધા હળીમળીને ચાલજો, ઇસ્લામ ઉપર દૃઢ રહેજો અને નેકીથી ચાલજો. નેકીથી હમેશાં કલ્યાણ થાય છે અને બદીથી પાપના ખાડામાં પડવું પડે છે. હું તમારી પહેલાં જાઉં છું અને તમે મારી પાછળ આવશો. મોત કાઢને છોડવાનું નથી. તેનાથી ડરવું એ નાદાની છે. મારું જીવન તમારા બલામાટે હતું અને મરવું પણ તમારા બલામાટે છે. મોલતાં મોલતાં તેઓ ખુદા તરફ ધસારો કરી કહેવા લાગ્યા કે “હે પરવરદીગાર! લોકોને મેં તારા સંદેશો પહોંચાડ્યો છે, તે મને સોંપેલું કામ મેં બરાબર બજાવ્યું છે, જેનો તું ચોતેજ સાક્ષી છે. એ પછી લોકોને જૂદા જૂદા પ્રકારે શાંત કર્યા પછી મકાન ઉપર ગયા. ત્યાં ગયા પછી તબિયત વધારે બગડી. ઘરમાં જે રહ્યું સહ્યું હતું તે બધું ગરીબોને ખોરાક કરી દેવાયું. પાસે એક પાણીનું વાસણ પડ્યું હતું તેમાં હાથ નાખી પોતાના મોં ઉપર ફેરવતા હતા એટલામાં આકાશ તરફ હાથ કરી કહેવા લાગ્યા કે “હે ખુદા! હંમેશા સમાગમમાં મને દાખલ કર!” આટલું બોલ્યા પછી ધીમે સ્વરથી પ્રાર્થના કરતાં કરતાં તેમનો પવિત્ર આત્મા આ નાશવંત દુનિયાનો ત્યાગ કરી માટીના દેહ સાથેનો સંબંધ છોડી પરમાત્માના અનંત સમાગમમાં તેજસ્વ થઈ સમાઈ ગયો.

શી ૦ નારાયણ હેમચંદ્ર લખે છે કે, શુમારે ૧૩૦૦-તેરસો વરસ વીતી ગયાં છે. જનવંત વિશ્વાસ અને અદમ્ય ઉત્સાહના પેગંબર હજારત મહમદ સાહેબ આ લોક છોડીને ચાલ્યા ગયા છે; પરંતુ દિલ્લિસ્તાનથી અલ્બાનિયા સુધી આખા બૂલાગના મુસલમાનોનાં હૃદય આજ પણ તેમના નામથી નાચે છે.

(“સાંજવર્તમાન” માં લખનાર-પીરમદદ મોટામિયાં નાયબ દિવાન-સચીવ)

૮-શું ધનપ્રાપ્તિના સર્વ માર્ગ બંધ થઈ ગયા છે ?

ધન પ્રાપ્ત કરવાના સઘળા માર્ગો બંધ થઈ ગયા છે, એવી આજે રથને રથને ખૂબો સાંભળવામાં આવે છે. વેપારમાં કશો કસ રહ્યો નથી, એવી કેટલાક ફરિયાદ કરે છે; તે કેટલાક મોટરીમાં કે વડીલના તથા ડોક્ટરના ધંધામાં હવે કશો માથ રહ્યો નથી, એવા સંતાપના ઉદ્ગારો કાઢે છે. ઉપરથી અવયોકન કરનારને આ વચનો સાચાં લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે સાચાં નથી. મનુષ્યો ચોતાની શુદ્ધિને ઉપયોગ કરતા નથી, અને એકની એક બાબતની પાછળ, ગાંડીયા પ્રવાહની પેઠે પડવાથી આવું પરિણામ આવ્યું છે. વડીલાતના કે ડોક્ટરના ધંધામાં કેટલાકને સારો લાભ મળ્યો કે સર્વ વરીસ અને ડોક્ટર થવા મગી પડે છે. એક જલ્મ મીઠા કાંચાથી કમાયો કે બીજાએ તેવીજ મીઠો ઉભી કરે છે; પરંતુ ધનપ્રાપ્તિના નવો માર્ગ કોઈ વિરલજ શુદ્ધિને ઉપયોગ કરી શકી કાઢે છે. આથી ઉચ્છૃંખામાં પ્રભુ ચોતાના મગજને કરીને નવા નવા ઉદ્યોગો શોધી કાઢવામાં ચોતાની શુદ્ધિને નાખે છે, અને આરંભમાં થોડાં વર્ષ દુઃખને ભોગવે છે; પરંતુ અંતમાં કોઈ નવો ઉદ્યોગ શોધી કાઢી લાગે ફરિયાદ કમાય છે. કોઈ પણ બાબતની નવી શરૂઆત કરનાં આપણી પ્રભુ કરે છે, એ તેનો ચોટામાં ચોટા કોપ છે. નવી શરૂઆત કરતાં વખતે જોડા આરો, વખતે લોહો દાસ્ય કરી, અનુભવવિના વખતે નદિ કાપીએ, આવી આવી સંકેતો કાઢીએ કરી તેઓ જૂના ચીલામાંજ ગાડું હાકે છે; પણ નવા ચીસો પાડવાની હિંમત ધરના નથી. આવા સંસયવાળા સ્વભાવથી આપણે, જ્યારે બીજા પ્રભુએ શુદ્ધિના માર્ગમાં વર્ષો દગ્ગર કે બે દગ્ગર ગાડું કાપે છે ત્યારે, પૂરા એક ગાઉ પણ કાપતા નથી.

મનુષ્યની શુદ્ધિમાં એવું સામર્થ્ય રહેલું છે, કે જેમાં તેને એકાગ્રતાથી અને ઉત્સાહથી દીર્ઘકાળપર્યંત જોડવામાં આવે છે, તેમાં તેનો પ્રવેશ થાય છે; અને પૂર્વે જ્યાં તેને અધકાર જીજ્ઞાસે હોય છે, ત્યાં તેને પ્રકાશ જીજ્ઞાસ છે. કશુંજ નદિ સૂકે, એવી બાબતમાં ધીરે ધીરે તેને ગમ પડે છે, અને તેને અનેક નવી નવી શુદ્ધિઓ જડે છે. અગમ્ય જીજ્ઞાસા માર્ગોમાં શુદ્ધિને નદિ જોડવાથીજ તે માર્ગો અગમ્ય રવા હોય છે. શુદ્ધિને જોડતાં અગમ્ય પણ ગમ્ય થયા વિના રહેતું નથી. મદાન શોધો આ રીતેજ થઈ હોય છે. આરંભમાં જેનો સંભવ પણ ન જીજ્ઞાસો હોય તેવી બાબતો, શુદ્ધિને તેમાં નાખનાં સંભવિત થઈ જાય છે, અને પરિણામે સત્યરૂપે અનુભવાય છે.

આમ દોવાથી ધનપ્રાપ્તિના સઘળાજ માર્ગો બંધ થઈ ગયા છે, એમ જો કોઈ કહે તો તે સાચું નથી. જગત અનંત દોવાથી ધનપ્રાપ્તિના પણ અનંત માર્ગો છે. તે માર્ગો કયા છે, તેની શોધમાં શુદ્ધિને નાખવાનીજ માત્ર અગત્ય છે.

ધૈર્ય અને અગેરિકાના લોકોને નવું નવું અનેક સૂકે છે, અને આપણને નવી સૂઝતું, તેનું કારણ આપણામાં શુદ્ધિ નથી એમ નથી. શુદ્ધિમાં આપણે તેમના કરતાં કોઈ રીતે ઉતરતા નથી, પરંતુ આપણે આપણી શુદ્ધિને ઉપયોગ કરતા નથી, એજ છે. જેમ જમણા કે ડાબા હાથને અખંડ હોયો રાખવાનું ધન લેનારા બાવાઓને તે હાથ પણા માસ બજવા વર્ષ બિલકુલ કિયા ન કરવાથી મુકાદમે મોટી જેવો થઈ જાય છે, તેમ પાશ્વત્ય પ્રભુની પેઠે નવી નવી શોધો કરવામાં આપણી શુદ્ધિને મંદોટ વર્ષો ન જોડવાથી, કિયારદિન રહેવાથી તે મુકાદમે મુકાદમ જેવી થઈ ગઈ હોય એમ થયું છે. પરંતુ તેનામાં પ્રયત્ન થવાનું અને પશિમની પ્રભુઓના કરતાં પણ અધિક તિહાકને પામવાનું સામર્થ્ય છે, એ નિસંદાય છે. જો આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો અત્ય સમયમાં આપણને આ સંબંધમાં ખાત્રી થયા વિના નરિજ રહે.

એક પાશ્વત્ય લેખક ધનપ્રાપ્તિના કેટલાક નવા માર્ગો ચોતાના એક લેખમાં મુકાયે છે. વિચારવાને વિચાર કરવાની કંઈક રિયા મળે, એટલા માટે તેમાંથી કેટલાક અત્ર આપીએ છીએ.

૧-ન્યુથરક સુર્વેન્કે શોધી કાઢેલા કોટાવિનાના ચોરીયાની એવી કરનારને પ્રુકળ દસ્ય મળે

x ત્યાર પૂર્વેનું કલનાય નીચે મુજબ છે: ન્યુથરક સુર્વેન્કે, સાન્ડા રોમ, કેટીફિનિયા, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ. અમેરિકા આ ડોને જેનરેલ કોલેજ કો છે.

એમ છે. આ ધોરીયો અરણ્યમાં પાણીવિના ઉગે છે, અને અરણ્યને ઉપવન જેવું કરી મૂકે છે. એક એકરમાં ૬૪ ટન જેટલો તેનો પાક ઉતરે છે. તે ઢોરને એક ઉત્તમ પ્રકારના ચારાતરીકે કામમાં આવે છે, જેટલુંજ નહિ પરંતુ તેમાં મોટા પ્રમાણમાં ખાંડ રહેલી છે. આ ખાંડનું પ્રમાણ વધારી શકાય એમ છે, અને તેમ થતાં તેમાંથી થતી ખાંડ શેરડી કરતાં ઘણીજ સસ્તી ખરાબીને ઓળવે છે. આપણું દેશમાં આ ધોરીયો યદ્ય શક્તો હોવાથી કોઈ સાહસિક પુરુષે જમીનની સાથે પત્રમવધાર ચલાવી આ ઉદ્યોગનો આરંભ કરવો ઘટે છે.

૨-પંતરાનાં મેઘાંક પાંદડાંને ધોવામાં ઉપયોગ કરવાથી મેઘાં કપડાં જેવાં ઉજળાં થાય છે, તેમાં જીવંત દલાથી ચતાં નથી; પરંતુ કપડાં ધોવાને માટે ભટ્ટી ઉપર ચઢાવેલા વાસણમાં જ્યારે તેનાં પાંદડાં નાખવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી માથું ફાટી જાય એવી ખરાબ વાસ નીકળે છે. આ પાણીમાં પ્રથમ લુગડાં ભોળાને પછી તેમને ભટ્ટી ઉપર ચઢાવવાથી આ વાસ ટાળી શકાય છે; પરંતુ આ વાસુ ખટપટવાળું કામ છે અને તેથી પંતરાનાં પાંદડાંને લાભ નહીં થતાં છતાં ધણા તેનો ઉપયોગ કરતા નથી. મેઘાં વચ્ચેને આલ્યંત ઉજળાં કરનાર કોઈ એક શાસાનિક તત્ત્વ પંતરાનાં પાંદડાંમાં રહેલું છે. આ તત્ત્વને જો ખેતી કાઢવામાં આવે અને તેમાંથી ખરાબ વાસને દૂર કરવામાં આવે તો તેનો આ દેશમાં તથા પરદેશમાં ઘણો ભારે વ્યાપાર ચાલી શકે એમ છે.

૩-ગિમ્મી પ્રકારનો વિદાકાળમાં આટલી આગળ વધેલી છતાં, સેંકડો વર્ષપૂર્વેની પ્રગતિએ જો કળાઓનું જ્ઞાન હતું, તેમાંની ધણી કળાઓનું જ્ઞાન મેળવવા હજી તેઓ સમર્થ થઈ નથી. આગળની એક કળા મગજને ખનાવવા સંબંધની છે. શેરીકમાં આજે આખી દુનિયામાં સૌથી સખત અને સૌથી સારમાં સારું પોલાદ થાય છે; પણ સેંકડો વર્ષપૂર્વે ભરતખંડમાં તરવાર બનાવવામાં જે પોલાદ વપરાતું હતું, તેમજ સેરસન લોહો જે પોલાદનાં શસ્ત્રો બનાવવા હતા, તેનું પોલાદ હજી જો લોકો દળું નથી; અને પ્રાચીનકાળમાં આગળના જેવાં કારખાનાં કે શસ્ત્રો બનાવવાની તરીકે રીતો, હવેરે કમુંજ ન હતું, એ વિષે જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે પૂર્વના લોકોનું જ્ઞાન આપણને વધારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. આગળની કોઈ પણ તરવારના એક પાંચ મે ટકા કરી શકાય, એવી પૂર્વની તરવારો હતી. આ પ્રાચીન કળાને શોધી કાઢનારને ધણી મનઃપ્રિય એક તરો સાર્મ મહે એમ છે.

૪-રોડ પ્રકારે પ્રાચીન લોકોના જેવાં મગજન મકાનો બાંધતાં પણ આપણને આવડતાં નથી. આજનાં આપણાં મકાનોનાં આકૃષ્ટ પૂરાં મેઘાં વર્ષનાં પણ હોતાં નથી. ઘણાં મકાનોની પાસે જોઈને વર્ષ દીનમાં મરામત કરવી પડે છે. સેંકડો વર્ષ દીનના એક પણ કાકરો ન ખરે, એવાં મકાનો આજનાં આપણને આવડતાં નથી. ભરતખંડમાં તેમજ ગ્રીસ અને દરેકીમાં હમણેનાં વર્ષપૂર્વે બાંધેલાં મકાનો હજી ભરી રહેલા છે. મિસરની પિરમિડોની મગજની સર્વને જાણી છે. પ્રાચીન મકાનોની મગજની કામગીરી વધારમાં કે હંમેશા રહું નથી, પણ ચૂનાના કાકરો અને સેરસન કાકરો છે. આ બંનેને પૂર્વના લોકો જે રીતે તૈયાર કરતા હતા, તે કળા જો આપણે શીખી શકે તે. આજે આજનાં મકાનો પણ આપણે પ્રચીન મકાનોના જેવાજ મગજના કરવાને સમર્થ થઈએ. આજનાં મકાનોની દુર્ગંધનામાં કોઈ અરે લાગે, એ તમને તેમજ કારણનું સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. પ્રાચીન મકાનોમાં કોઈ વીનના પદાર્થ, પદાર્થ, ખવડાઈ અથવા કોઈ અરે ભરતું કાકરું કોઈ સુગંધ તથા સારો વાસો હોય શકે જાય છે.

૫-રોડનાં એકાદમ પણ પ્રાચીન પ્રકાર જેટલું આજનાં મગજનાં પ્રકારે, પણ જાતે પણ તેની પાસે પ્રાચીન રીતે કરનાર એવાં કેટલાં કેટલાં વાર દર્શાવે, વર્ષ પૂર્વે દર્શાવે, વર્ષનાં બાંધે આવે છે. તેમજ તેમજ દર્શાવે, વર્ષે વર્ષનાં પણ, પણ એવાં તેમજ, તેમજ, અને આજે ઉડીને આવે એવાં હોય છે કે તેઓ એકાદમ કેટલાં વાર છે. આજની રીતવનવિદા આજે નવ રીતે કરવાને કામગીરી શકે નથી. આજનાં મિસરનાં જે રીતે મિસરનાં હજી આજે કરે છે, તે તેમજ

જેમ જેમ વર્ષો વીતે છે, તેમ તેમ જ્યાં પાસના સ્વપ્ન તે બને અને જેને જેને જીવે જન્મ જન્મજન્મ. કેમકે
વિદ્યાર્થીનાં કામ બાળે પણ તેના ને નેર્યાજ હૈ.૫ છે. હજારની કેમકે વિદ્યાર્થીને ૧૬૦૦. ૧૦૦૦
વાની રૂપા પૂર્વના કાનિયો સ્વપ્નના સ્વપ્ન ૧૬૦૦ ને ૧૬૦૦ કાનિયો સ્વપ્ન
અર્થે ઉપાદી કો ભેમ છે.

૧-જેમ રૂપને મનાવવાનું આપણને આપે માન નથી, તેમ તેમકે. ૧૬૦૦ વિદ્યાર્થી પણ રૂપે
ન જાય, જેવી છાત્રી મનાવવાનું પણ આપણે બજાવે નથી. જેમ રૂપે જેને કહેવાય ૧૬૦૦
તમે જેણે નો તમને બજાવે કે નેના બજાવે જ્યાં પરી કરા છે. કેમકે ને ૧૬૦૦ પણ ૧૬૦૦
નથી; ૧૬૦૦ બુનાં ૧૬૦૦મિતિન પૂરોતના કેમકે બજાવે બજાવે તમે જેણે ને, તમને બજાવે ને,
બજાવે કાળા સમાર જેવા છે, અને બજાવે કહેવા સ્વપ્નના રૂપે તેના કરા છે.

૨-જેનીવારીની સાખાખા પણ મનને પ્રાપ્ત કરવાનું જન્મને વિદ્યાર્થી કહે છે. ૧૬૦૦ પણ,
જાણવી, જેણે વધેરે જનાવના જેવા જાણા સ્વપ્ન છે, જેના કરાવે પણ જેવા ૧૬૦૦: અમેરિકાન
પદને પ્રમાણે મનાવના છે. ૧૬૦૦ ઉપેશવારી સ્વપ્નના. ૧૬૦૦ સ્વપ્ન છે. અમેરિકાન વિદ્યાર્થી
વિદ્યાર્થી પ્રાપ્ત કરવાની પાસની જાણ સુધારી મુકાવ જેમ છે, જેણે નહિ પણ પાસનાં પ્રમાણ
પણ વધારી સમાર જેમ છે. જેનાના મેડુનેમે પડેલા પાસનાં પ્રમાણ ૧૬૦૦ હતા વધારું છે.
આપણાના મેડુનેમે મોટા નામના મનાવના પાસ ૧૬૦૦ મેડુનેમે ૧૬૦૦ જેમ તુલ્ય ૧૬૦૦ ૧૬૦૦
છે. આજ પ્રમાણે રૂપનાં નથા સાકનાં રૂપેમાં તેમજ બીજા પૂરોતનાં રૂપેમાં જેના બજાવે
વસ્તુઓમાં પ્રુપ્ત સુધારા-વધારા થવાનો અવકાશ છે.

x

x

x

x

નવી શોધોની અર્થે આવી રહી છે, જેણે કહેવું નથી. જન્મજન્મ. જેણે મેડુનેમે પણ વિદ્યાર્થી
ની વસ્તુ નથી કે જેમાં સુધારો ન કરી સમાર; તેમજ આવી સુધારોની વસ્તુની પ્રુપ્ત ૧૬૦૦
ન થાય, જેમ પણ નથી. આથી જુદોતના ઉપેશવાર કરવાને મનપ્રાપ્તિના અનેક માર્ગ છે.

થજી મનુષ્યો મનપ્રાપ્તિની સોનેરી તો શોધા કરે છે. આવી તો તેમની વાટ મેડુનેમે
મેડુનેમે રૂપે આપણી પાસે આવતી નથી. પ્રથમ તમારી પોતાની સાચી વધારો, તેમ કરનાં તમને
અનુભવ થશે કે સોનેરી તો તો તમારા માર્ગમાં પડી છે. વર્તમાનકાળમાં તમારાથી જેટલા
બને તેટલા ઉત્તમ થાઓ. તમે પ્રથમ તમારી પોતાના જાણવા આવે. તેમ થતાં જેમ પ્રુપ્તવાળી
પૃથ્વી ઉપર સપાળા વસ્તુઓ જેવાં આવીને પડે છે, તેમ મન પ્રાપ્ત કરી આવનાર મેડુનેમે
તો તમારા મોળામાં આવીને પડશે.

(આશ્વિન-૧૯૧૫ના "મદાકાળ"માં જાનનાર સહમત માસનાર સાર્વજનિક ઠાંકણાવલ)

• અમેરિકાન મેડુનેમેમાં સુવિસ્તાર બજાવની ઉપેશવાળાને શુ મેડુનેમે શોધાવેનું આપે મેડુનેમે, ૧૬૦૦, ૧૬૦૦, ૧૬૦૦, ૧૬૦૦, તે આપણે પ્રાપ્ત કરેલાં સોનેરી પ્રુપ્તવાળી વિદ્યાર્થી માર્ગ, તેમાંથી પોતાને
અનુભવ બજાવ તેને અવકાશ કરે.

3. ~~... and the ...~~

1950年10月1日 星期一 晴

$\frac{d^2x}{dt^2} = -\frac{g}{L} x$

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx$

[illegible][illegible]
$$f_{\text{eff}} = \frac{\sum_{j=1}^n f_j}{n}$$

શું તમને એમ લાગે છે કે, સામર્થ્યવિના આ શ્રી માળીસ લાખ જેવડી મંગલર રૂકમ સંપાદન કરવામાં વિજયી થઈ હતી? ન્યુયૉર્કના લોકો શું એવા બહુમત છે કે, પોતાના રાજ મટાપા વિનાજ અને લાખ થયા વિનાજ, પોતાનાં ખર્ચ પરસેવાનાં રહેતાં વેદાંત નાણાં તેના બોજામાં જઈ જઈને નાખી આવ્યા હતા? ના, એવું કહુંજ નથી. તમે ત્યાં જાઓ, અને મને તેટલા રોગધનુરા કરો, પરંતુ એક પાઇ પણ તમને કોઇ નહિ પરખાવે. આ સ્ત્રીના વ્યાધિ નિવારવાના અસાધારણ સામર્થ્યથીજ લોકો તેમની 'ત્રીએરીઓ તેના બોજામાં કાઢવાના. એક મનુષ્યે, ડૉક્ટરોએ અસાધ્ય બળેલા અને થોડા દિવસમાં અવસ્ય મરણ લાવનાર જીજ્ઞાસુઓ પોતાના દીકરા રોગને મટાડવાને મરે તેને. ૧૨૫૦૦૦-૦૦૦ લુઓ, ૭ લાખ પચીસદળર રૂપિયા; હવે કહું કરે છે? રૂપિયા આવ્યા હતા. એક બીજા મનુષ્યે પોતાની સ્ત્રીના આચાતીન વ્યાધિ મટાડવાને મરે તેને ત્રણ લાખ રૂપિયા આવ્યા હતા. વિચારનાં અદિશ્વરોથી રોગ મટાડવાની કળા, એ જો એક પ્રકારની લોકોને ધૂનવાનીજ વિદ્યા હોય તો વિચાર કરો કે, પચીસ વર્ષ મુધી એક સ્ત્રીના આ પ્રકારનો રોગધનુરા, ન્યુયૉર્ક જેવા શહેરમાં, ડૉક્ટરોનો સામે યુક્ત પોકાર છતાં ચાલ્યા કરે?

આવી અસાધારણ શક્તિવાળા મિસિસ સ્ટેટસનને મેકકિથલેને તેના પદ ઉપરથી દૂર કરવા પ્રયત્ન આરંભ્યો. જે દેવળ પોતાનાજ 'અમથી તેણે બાંધ્યું હતું, અને જે બંધાવું હતું ત્યારે તેની પાલખ ઉપર કબી રહીને મણુરો સાથે તેણે કામ કયું હતું, તે દેવળમાંથી તેને તેણે પોતાની સનાથી દૂર કરવા પ્રયત્ન આરંભ્યો. આ અવાય તે શી રીતે સદન કરે? ઉત્તમ સાધીનરીકે, કેટલાક સમયમુધી તો તેણે તે સદન કયું, પણ પછી તેનામાં રાક્ષસસ્વભાવ પ્રકટ્યો. તેણે મેકકિથલેનને મારી નાખવા નિશ્ચય કર્યો. જનન જેવાં સ્ત્રી વાપરે છે તેવાં સ્ત્રીથી નહિ, પણ વિચારથી સ્વત્ર સ્ત્રીથી-વિચારથી વિજળીથી પોતાના ઘરમાં બેઠાં બેઠાં તેણે તેના પ્રાણ લેવા પ્રયત્ન આરંભ્યો; કારણ કે વિજળી જેમ દળરો ગાક દૂર એક ક્ષણમાં જાય છે, તેમ વિચારથી વિજળી પણ દળરો ગાક દૂર એક ક્ષણમાં જાય છે અને પોતાને સાધવાવું કાપ સાધે છે. વિચારને અવકાશ કયા લેખામાં નથી.

પણ હવે આ સંબંધમાં 'ન્યુયૉર્ક મેક' નામનું વર્તમાનપત્ર શું કહે છે, તે વાંચો. મેકકિથલેનના પ્રાણ લેવાને સ્ટેટસને કેવી રીતે મારજીપ્રયોગ કર્યો, તે સંબંધમાં એ પત્ર લખે છે કે:-

"દરેજા અને કદાચ તેમ ન બનવું તો થોડા થોડા દિવસને અંતરે મિસિસ સ્ટેટસન પોતાના બીજા અનુયાયીઓસાથે, કેટલાક કલાક બેસતી અને વિચારનાં અદિશ્વરોને મેકકિથલેનમાં મેકકિથલેનપ્રતિ પ્રેરતી, ધીરે ધીરે પણ અચૂકપણે તેના નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી.

"પોતાનો જીવ લેવાનો આ પ્રકારે પ્રયત્ન થાય છે, એ વાતની મેકકિથલેનને ખબર પડી ન તથા હોત તો તેના પ્રતિ પ્રેરવામાં આવેલાં આ સામર્થ્યોની સામે તે દક્ષર ત્રીથી સમર્થ ન હોત, પરંતુ તે કાવત્રાની તેને ખબર પડી મઈ અને મિસિસ સ્ટેટસન ઉપર વિચારથી વિજળીથી પોતાનો પ્રાણ લેવાનો આરોપ મૂકીને તેણે તેને તથા તેના અનુયાયીઓને ક્ષત મળવાનો સંકેત તોડી પાડ્યો, અને આ પ્રમાણે પોતાનો જીવ બચાવ્યો.

"વિચારનાં અદિશ્વરોને આકાશમાં પ્રેરતી સ્ટેટસનનો, પોતાના સત્ત્વનો પ્રાણ લેવાનો પ્રયોગ કંઈક આ પ્રકારનો હતો. તે અને તેના સાથીઓ ત્રણ બંધ કરીને એક અધારી એરડીમાં બેસનાં. પછી તેમનો એક બોલવો કે, 'નમે સર્વ મેકકિથલેનને એળખો છો. તમે સર્વ જાણો છો કે, અધિકારવાળા પૃથ્વી જેમાંથી તે ઉત્પન્ન થયો છે, તેજ તેનું રહેવાનું સ્થાન છે. આમ જાણીનની નીચે ૭ શીટ ઉઠે જે તેનું રહેવાનું સ્થાન છે, તો પછી તે સ્થળમાંજ તેણે રહેવું જોઈએ."

"આ પછી 'મેકકિથલેન જાણીનની નીચે ૭ શીટ ઉઠે રહ્યા' એ વિચાર ઉપર તે એરડીમાં દાખર રહેતાં સર્વ પોતાની રુચિને એકામ કરનાં. આ પ્રયોગ દિવસોના દિવસો નિત્ય અકાવચમાં આવ્યો હતો."

વિચારના અગ્રને ન જાણનાર અનેક મનુષ્યો આ પ્રયોગથી સામાનો પ્રાણ લેવાનો અસમ્મત છે એમ કહેશે, પરંતુ વરુન: તેમ નથી. થોડાં વર્ષ ઉપર ડૉ. આન્ના કિંગરોઈટ્ટે યોગ્યતા એક

પ્રસિદ્ધ જીવચાલકો (વિવિસેટર) નો આવીજ રીતે પ્રાણ કીધાનું ઉદાહરણ સુપ્રસિદ્ધ છે.

એજ મિસિસ સ્ટેટ્સને થોડાં વર્ષ ઉપર બેઝોક નામના એક પુરુષ ઉપર અને તેની પત્ની ઉપર ક્રોધક હેતુથી આ મારણપ્રયોગ કર્યો હતો. બંને પાછળથી સ્ટેટ્સનની ઇચ્છાનુસાર વર્તવાથીજ જીવતાં રહ્યાં હતાં. સ્ટેટ્સનનાં વિચારનાં આંદોલનોએ પોતાના ઉપર કેવી અસર કરી હતી, તે સંબંધમાં પોતાના લેખમાં મિસિસ બેઝોક લખે છે કે:-

“મધ્યરાત્રિએ બારીમાંથી બરફના જેવો ઠંડો પવનનો સપાટો લાગવાથી હું જાગી ઉઠી. મારા દાંત કંકડવા લાગ્યા. મરેલાં મનુષ્યોની મુખાકૃતિવાળાં પ્રકાશનાં મોઝાં મારા તરફ વહેતાં આવવા લાગ્યાં. વિજળીથી કોઈ મનુષ્યને મારી નાખવામાં આવતાં તેને જેવું લાન થાય છે, તેવું મને થવા લાગ્યું. મારો જીવ મારા શરીરમાંથી નીકળી જતો હોય એમ મને થયું. ઘરની બીતોમાંથી મને આરપાર જણાવા લાગ્યું. અને આ તીવ્ર વેદનાના સમયમાં આરડામાં આસપાસ સથળે મને મિસિસ સ્ટેટ્સનની ભુરી આંખો જણાવા લાગી.

“ફેર આવતાં છતાં પણ ભમતે માથે હું નહાવાની ઝોરડીમાં ગઈ, અને ચક્રી ઉઘાડી ઉના ખળખળતા પાણીનું એક પીપ ભરી કાઢી તેમાં ખેડી, પણ તે પાણી મને જરા પણ ઉતું જણાયું નહિ. મારણપ્રયોગનો પ્રથમનો સપાટો વાગતાં જેની ટાઢની ધ્રુમરી મને આવી હતી તેવીજ આ ખળખળતા પાણીના પીપમાં પણ આવવા લાગી. મારે હાડમાંસનાં મનુષ્યો સાથે યુદ્ધ કરવાનું ન હતું, પણ ક્રોધ ચઢિયાતાં સામર્થ્યોની સાથે, નરકના અધિપતિ ક્રોધ દુષ્ટ રાક્ષસોની સાથે યુદ્ધ કરવાનું હતું.

“હું આ સ્થિતિમાં ખેડી હતી એટલામાં લયડીયાં ખાતા મારા પતિ દાદર ઉપર ચડ્યા અને મારા આરડામાં આવ્યા.

“તે એકદમ ગોલી ઉઠ્યા, મારા નાથ! મારા પ્રભુ! મને આ શું થાય છે? ગાડીમાંથી ઘેર આવતાં મને કંકડક એવું થઈ આવ્યું છે કે જાણે હવે હું મરવાની તૈયારીમાં છું. મારો શ્વાસ રૂંધાઈ જાય છે.”

વિચારના સામર્થ્યનો આ પ્રમાણે હાથ અમેરિકામાં ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. પ્રતિભાસ આવાં ઉદાહરણો ત્યાં જન્યા કરે છે અને આવા અદૃષ્ટ બળવાન સામર્થ્યથી પોતાનું રક્ષણ શી રીતે કરવું તેની ધણીને ચિંતા ખેડી છે.

વિચારનું આ દાનિ કરનાર સામર્થ્ય સર્વનેજ અસર કરે છે, એમ કંઈ નથી. વડ્ડો, ઘેટાં કે બકરાં ઉપર હુમલો કરે છે, અને તેમાં ફાવે છે; કંઈ વાઘ કે સિંહ ઉપર હુમલો કરતાં નથી, અને બૂલથી કરે છે તો પોતેજ દાનિને સહે છે. જેઓ સદાચારી નથી, અને જેઓએ ભક્તિ-યોગ કે તત્ત્વજ્ઞાનથી પોતાનું અધ્યાત્મબળ વધારેલું હોતું નથી, એવા દુર્બળ મનુષ્યો ઉપરજ આવા મારણપ્રયોગો ફાવી શકે છે; પરંતુ યોગસાધક, તત્ત્વજ્ઞાતી, ભક્ત, તત્ત્વજ્ઞ કે યોગી ઉપર તે ફાવી શકતા નથી. આથી આવા પ્રયોગથી કોઈએ પણ લય ધરવાનું પ્રયોજન નથી અને જેમને તેનો લય જણાતો હોય તેમને તેનો ઉપાય પોતાના હાથમાંજ છે; અને તે એ કે યોગ, ભક્તિ અથવા તત્ત્વવિચારવડે પોતાનું અધ્યાત્મબળ વધારવું. આધ્યાત્મિક અજ્ઞાતા પુરુષોની આજુબાજુ તેમના તે બળનું એવું તો અત્યેષ કવચ આવી રહ્યું હોય છે કે તેને બેઠીને તેમનો સ્પર્શ કરવા કોઈ પણ દુષ્ટ મનુષ્યે પ્રેરેલા વિચારનું આંદોલન સમર્થ નથી.

શત્રુપ્રતિ પણ દ્રેષણુદ્ધિ ન ધરનારને અને તેનું નિરંતર દિન ઇચ્છનારને મારણપ્રયોગ દાનિ કરવાને કદી પણ સમર્થ થતો નથી. અધિકારનો જય અધિકારવડે થતો નથી, પણ પ્રકાશવડેજ થાય છે. અદિનકર વિચારનાં આંદોલનોનો જય પણ પ્રાણીમાનવનું દિન ઇચ્છનાર વિચારના આંદોલનો: નિરંતર પ્રવર્તિતવાચીજ થાય છે. અજ્ઞાનનો જય જ્ઞાનથી કરો, અવિદ્યાનો જય વિદ્યાથી કરો, અશુભનો જય શુભની લાવનાથી કરો.

(મધ્ય-૧૯૬૬ના “મહાકાવ્ય”માં લખનાર સ્વર્ગન માર્તન્દર સાર્દેશી દોડાલાવજી)

અન્યની પ્રત્યેક વિધા કૌંક દાંડ આપવા આદેશિત હો. આ કાંડ કૌંક ૨૦, ૩૦ જેટલો આપવા
જરૂર છે. આથી તે આક્રમણી આદેશનાથી અલગ છે. તેથી કોઈ એ.

સાચીમાં ભૂલી ભૂલી ગયેલાં જાણીએકો પિતૃક કલ્યાણ સુધિકાં : યજ્ઞવલ્ક્યે ઉપા
ઉપન્યસ કરી શરણ લે, કાશ્ય કે અર્ષદ નમ્ર બે કલ્યાણ દેશ છે, તે કલ્યાણ એ રીત થઈ
કાશ્ય, તેના આગળનાં જાણીએકો આશુક સહિ મેળવ દેશ છે.

१७/११/२०१८
 १७/११/२०१८
 १७/११/२०१८

[illegible]

સોશલના અધિકારીઓમાંથી સ્થાનિકોમાંથી પસંદ કરવામાં આવેલા અને
અને પસંદ કરવામાં આવેલા સ્થાનિકોમાંથી પસંદ કરવામાં આવેલા સ્થાનિકોમાંથી
હીરા તથા રત્નો આગળ

[illegible]

કરેલ પોતાનાં તત્ત્વોનાં આંદોલનો અખંડ જાહેરાતો છે, અને એમ કરીને મતના પ્રાપ્તિની આશુતિઓ, વર્ગો અને રેષો ઉત્પન્ન કરે છે.

મનુષ્ય પણ પોતાની સૃષ્ટિમાં અર્થને પોતાના હરીશમાં તેજ પ્રવાહે નિયત કરે છે. માત્ર વિચાર કરવાથી પોતાના હરીશની અમે તે વસ્તુના અભિવ્યક્તિને ન જાણી શકીએ, અને પોતાના હરીશમાં પોતાની ખાતરી અમે તે રીતનિતિ ઉપજાવી શકી શકીએ.

તેનામાં રહેલા આ સામર્થ્યને લીધે તે વજુન: પોનાના ઘડીસરિપાલે સર્વવ્યાપક માંભો છે.
આ સામર્થ્ય તેને કઈ નહીં પ્રાપ્ત કરવાનું નથી. તે તેનામાં રહેતું જ છે, અને જ્યારથી તેણે
વિચાર કરવાનો આરંભ કર્યો છે ત્યારથી પ્રત્યેક ક્ષણે આ સામર્થ્યનો તે ઉપયોગ કર્યા જ કરે છે. તેને
વિચારવાથીય પ્રાપ્ત એટલેજ છે કે, આ સામર્થ્યનો સમજીને કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે જેથી તે
પોનાનામાં પૂર્વે કરી પશુ નહિ ઉત્પન્ન કરેલાં એવાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પરિણામોને પ્રાપ્ત કરી શકે.

મનુષ્યને પોતાના સરીરમાં કુઃખનું બાન થાય એવું એ કંઈ જાણ્ય છે, તે તેના સરીરનાં તત્ત્વોનાં આદોષનોમાં ક્ષેષા પાટા ફેરફારને ધીધી જાણ્ય છે; તેજ પ્રમાણે તેને તેના સરીરમાં એ કંઈ સુખનું બાન જાણ્ય છે, તે તેના સરીરનાં તત્ત્વોનાં આદોષનોમાં ક્ષેષા જાણ્ય ફેરફારને ધીધી જાણ્ય છે.

આદિબોનાના નિયમનું જપારણ એવા પ્રકારનું છે કે, અદોહનોમાં અનુદાન યોગ્ય ફેરફાર માત્ર એક ખાસ રીતેજ થાય છે; અર્થાત્ પરિપાત્રીનો અથવા કમનો નિયમ પાલન કરવામાં આવ્યો હોય છે, તોજ અનુદાન ફેરફાર થાય છે. જો પરિપાત્રીનો ઐરેકન નિયમ પાલન કરવામાં નથી આવ્યો હોતો તો ખેટો અથવા પ્રતિજ્ઞા ફેરફાર થાય છે, અને તેમ થતાં સંપળા પ્રકારનાં ફુલોઃ અને અપ્રિય રિયતિઓ ઉદ્ભવ થાય છે.

આથી આ નિયમનો શુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ થઈ શકે એટલા માટે પ્રત્યેક અધિક પ્રકારની માનસ-
ક્રિયા કેવા રાસાયણિક ફેરફારને ઉત્પન્ન કરે છે, અને કેવી રીતે માનસિક ક્રિયાઓને વ્યવ-

સ્થાપૂર્વક કરવાથી આંદોલનોમાં થતા સધળા ફેરફાર ક્રમપૂર્વક ચાલે છે, એ યથાર્થ રીતે જાણવાની મનુષ્યને અગત્ય છે.

આ પ્રકારે વિચારતાં આ વિષય અત્યંત મોટો તથા પ્રત્યેક મનુષ્યના મનનું આકર્ષણ કરનારો છે, પરંતુ આ લઘુ લેખમાં તેની મહત્તાનું ભાન કરાવવા ઉપરાંત વિશેષ કંઈ થઈ શકે તેમ નથી; કારણ કે આ લઘુ લેખનો આશય, પ્રત્યેક માનસક્રિયા શરીરમાં રાસાયનિક ફેરફાર ઉત્પન્ન કરે છે એટલુંજ દર્શાવવાનો છે. એમ છતાં આ અત્યંત ઉપયોગી વિષયની લવિષ્યમાં વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા કરવાની અનુકૂળતા લેવામાં આવશે.

શરીરમાં રહેલું પ્રત્યેક તત્ત્વ હાલ જે પ્રકારનું છે તે પ્રકારનું તે હોવામાં તેનાં આંદોલનોની અમુક ગતિ છે, તેજ કારણ છે તેથી; પ્રત્યેક માનસક્રિયા આંદોલન છે તેથી; આંતરપ્રદેશમાંથી ઉત્તું પ્રત્યેક આંદોલન બાહ્યપ્રદેશમાં પ્રવર્તતાં આંદોલનોમાં ફેરફાર કરી શકે છે તેથી; અને સઘળાં આંદોલનો ક્રિયાના સ્થૂળ પ્રદેશની મર્યાદામાં રહેલાં છે તેથી આંદોલનોના જે નિયમનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે શાથી ખરો છે, એ આપણા લક્ષમાં ખરાખર આવે છે.

આમ છતાં, એ પણ ખરું છે કે, એકજ પ્રદેશનાં બે જૂદી જૂદી સ્થિતિવાળાં આંદોલન એક-બીજામાં ફેરફાર કરી શકે છે; પરંતુ તેમાંનું એક જ્યારે બીજાના કરતાં ઘણું વધારે બળવાન હોય છે ત્યારેજ તે તેમ કરી શકે છે.

શારીરિક પ્રદેશનાં આંદોલનો કરતાં સધળાં માનસ આંદોલનોનું રાસાયનિક જીવન વધારે ઉંડે સુધી પહોંચેલું હોય છે; તેથી શારીરિક આંદોલનો ગમે તેટલાં બળવાન જણાતાં હોય છે, તોપણ માનસ આંદોલનો તેમને કેવળ ફેરફાર કરી નાખવા સમર્થ હોય છે. આ કારણથીજ એક પ્રચંડ શરીરવાળા પુરુષને, એક દુર્બળ શરીરવાળો યોગી પોતાના માનસસંકલ્પથી દશ હાથ કે સો હાથ દૂર ફેંકી શકે છે.

તોપણ કેટલાંક માનસ આંદોલનો શારીરિક આંદોલનોના જેવાંજ લગભગ સપાટી પાસે રહેનારાં હોય છે. આવાં આંદોલનો બહુજ અલ્પ ફેરફાર ઉત્પન્ન કરે છે. કોઈ કોઈ પ્રસંગે એટલો અલ્પ ફેરફાર ઉત્પન્ન કરે છે કે તે આપણા જાણવામાં પણ આવતો નથી.

આ કારણથી જોમ મનુષ્ય અંતરમાં અધિકાધિક ઉંડો ઉતરે છે, તેમ તેના વિચારનું બળ સ્થૂળ તત્ત્વો ઉપર અધિક ચામે છે.

તેથી, શરીરના ટોપપણ ભાગમાં જો આપણે અનુકૂળ અને સુખદ ફેરફાર કરવા હોય તો આપણે અંતરમાં અધિક અને અધિક ઉંડા ઉતરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ-અંતરમાં એકાગ્ર થવાનો આપણે અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.*

વધારે ઉંડા રાસાયનિક જીવનમાંથી નીકળતાં માનસ આંદોલનો તત્ત્વોમાં આવશ્યક ફેરફાર સર્વદા કરેજ છે, પણ ઇચ્છેલો ફેરફાર કરવાને કેવાં માનસિક આંદોલનોને પ્રવર્તાવવાં એ પ્રશ્ન પાછો ઉઠે છે.

(આ પ્રશ્નના સવિસ્તર સમાધાનને ઇચ્છનારે આ વર્ગ તરફથી પ્રકટતા યમદંડમાં થોડા સમયથી આપતો ‘અર્ચમીન રોગોપશમસરણી’ એ નામનો વિષય કૃપા કરી અવલોકવો.)

આ વિષયમાં જે સિદ્ધાંતો વાચકની દૃષ્ટિએ આજુવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે, તે સિદ્ધાંતો આ છે:-પ્રત્યેક માનસક્રિયા આંદોલન છે; શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં તે પ્રસરી જાય છે; વધારે ઉંડા રાસાયનિક જીવનમાંથી તે પ્રકટે છે; અને એક રાસાયનિક નિયમાનુસાર સ્થૂળશરીરનાં તત્ત્વોમાં તે ફેરફાર અને સુધારો કરી શકે છે.

સ્થૂળશરીરનાં તત્ત્વોનાં આંદોલનોમાં ફેરફાર કરવાથી શરીરમાં રાસાયનિક ફેરફાર ઉત્પન્ન થાય છે; અને આ ફેરફારને ઉત્પન્ન કરનાર માનસક્રિયા જે જાતની હોય છે, તે પ્રમાણે આ ફેરફાર સુખને કે દુઃખને આપે છે.

(આશ્વિન ૧૯૬૬ ના “મહાકાળ” માં લખનાર સદ્ગન માસ્તર સાહેબ છોટાલાલજી)

* અંતરમાં ઉંડા ઉતરવાનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરવો, એ આ વર્ગ તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવેલા અધ્યાત્મબજોપક ગ્રંથમાળાના પ્રથમ ‘અક્ષ’માં વિસ્તારથી વર્ણવવામાં આવ્યું છે, તેથી વિજ્ઞાસુએ તે વાંચવા કૃપા કરવી

११-संसार के दो प्रसिद्ध पहलवान

भारतभूमि वीरप्रसविनी है। जैसे जैसे वीरों ने इस देश में जन्म लिया है जिनकी धाक संसारभर में रही। प्रसोत्तम रामचंद्र, गांडीवधारी अर्जुन, अक्षधारी भीम, मदारी अश्विमेध, पितामह व्याध, प्रतापी प्रताप और मदाराष्ट्रवीर शिवाजी आदि की वीरतापूर्व कथाओं का पढ़कर आज भी भारतवासियों के कुम्ब में हृदय लड़लड़ा उठते हैं। इस 'वीसवीं' शताब्दी में भी भारतवर्ष का अपनी भात बनाने करने का पूरा पूरा गर्व है। एक मछिया का अपमान सदन न कर प्रायों की भाँट समानेवाले अजगन्धद्वार, भारत का अपमान सदन न कर असेम्बली में सिंदनाई करनेवाले स्वराज्य वीर, रिजर्व बैंक मंत्र के सरकारी प्रस्ताव का शोक कर अपनी निर्भयता दिखानेवाले परेश, विदेशों में अपने शरीरमय की धाक जमानेवाले फ्रांसिस रामभूति जैसे वीर आज भी इस देश में श्रुति हैं।

पहलवानी में तो जूझा भारत, संसार का शुरु होने का दावा करता है। जूझा है तो ह्या, श्रद्धा है तो ह्या, आज भी वह इस इनमें किसी अपना सानी नहीं करता। इस बात का निर्णय इस दिन पहिले की रंगभूमि में अर्धशतक जनसमुदाय के सामने भारतीय पहलवान मामा और संसारप्रसिद्ध पोलिस पहलवान नेमिरोको की कुस्ती से हो चुका है। स्वयं मुकाबले का दौंसबा करनेवाला नेमिरोको भी इस बात का मान चुका है कि 'मामा शेर है'।

मामा की जन्मभूमि पंजाब है। इसके पाप और पापा भी नामी पहलवान थे। जन्मपन में ही इसके पिता की मृत्यु हो गई थी। इस वर्ग की आयु से ही इसने आपाडे जना प्रारंभ किया और थोड़े ही समय में भारत का सर्वश्रेष्ठ पहलवान हो गया। भारत के हीने हीने में इसका नाम हो गया।

भारत में नाम कमा कर इसने अपने बाध धमामण्ड के साथ यूरोप की यात्रा की। १८९० ई० में वह अंग्रेज पहलवा। इस अवसर पर वह दूर दूर से नामी नामी पहलवान आये थे। इसने यूरोप और अमेरिका के पहलवानों को हारने के लिये लड़ाई। वे सभ्यते थे कि ऐसे दिग्गजानी ह्या जाने लड़ना; पर जल्द इसने असेम्बली, सिविलपुल और मैजिस्ट्रेट के पहलवानों का हाथ भिद्यते ही दे मारा तो मर्मांगियों की आँखें खुली और डॉ० रोडर सभसे पहले मुकाबले के लिये आये। उनका मामा ने तीन ही मिनट में आसमान दिखा दिया। इसके बाद रसी पहलवान टंकनरिभट के आगे जाने मित किया और जपान के प्रसिद्ध पहलवान दाराभाय और इसके साथियों का लड़ाई, परंतु इस शेर को हथ कर उसने तो लड़ने तक ही दिभन न ही। इसके बाध धमामण्ड ने भी छटपी के सर्वश्रेष्ठ पहलवान जॉन बेभन को पछा कर अच्छा भाति पैदा कर दी थी। उम्रक ने मामा को पंजाब का शेर और धमामण्ड का मित। ही उपाधि दी।

जल्द मामा यूरोपभर के पहलवानों को पछा चुका तो सन १८९२ में संसार का सभसे जगरदल पहलवान नेमिरोको सामने आया, जरागर तीन घंटे तक मामा उने नीचे उल्ले रहा, परंतु मित न कर सका; कुन्नी दूसरे दिन के लिये रज्ज्भी मछ, परंतु नेमिरोको रान को ही मला गया।

नेमिरोको भटोदय इस देश के नाटिक प्रान्त के निवासी हैं। आप केर पहलवान की नती है, उन्म गति के विद्वान भी हैं। आठ भाँडा जलते हैं और चकलन पास हैं। चकलन न करे आप पहलवानी करने दें। जल्द आप ३५ वर्ष के थे तब जूझा थोड़े पहलवान आपने भिने ही दिभन करने थे। उस समय आपका वजन २४५ पाउंड था। उन दिनों मित मल नामक पहलवान रोज़बर बेचिस को पछा कर संसारप्रसिद्ध पहलवान हो चुका था। प्रथम बार तो उसने नेमिरोको को दे मारा था; परंतु कुन्ना डिसेम्बरी में कुन्नी होने पर नेमिरोको ने इसे सन लिया। मदामुद के समय वह इस पहलवा। वह उन्ने रसी पहलवान अपने थे।

पटननी दी. यह कुस्ती उसने प्राणों की जाओ लगाकर लड़ी थी. इसके बाद वे अमेरिका गये. वहां जैस रीमा, डॉन मैकलोउ, आदि कछ पहलवानों को पटक दी. यूरोप में उसने पोल पास, टॉम डैनन आदि कछ पहलवानों को पछाडा. न्यूयॉर्क में रेगिन को; आस्ट्रेलिया में साम जैपलम, माधक मालिक आदि को गिराया. इस प्रकार जेजिस्को संसार का सगसे बडा पहलवान हो गया.

विलायत में जेजिस्को से लडने के बाद पटियालानरेश गाभा को अपने साथ ले आये थे. उन्होंने उसे अपने यहां रण लिया था और केंटरवड २५०) इगने भासिक देते थे.

अपने प्रतिद्वंद्वी गाभा को कुस्ती में पछाडने का पूरा धरादा कर के १७ वर्ष बाद जेजिस्को दिंडुस्तान आया. संसार की आंखें इस नोट की ओर लगी दुध थी. सग लोग जडी उत्सुकता से इस कुस्ती की प्रतीक्षा कर रहे थे! गदियों से देश में इसकी धूम मच रही थी.

आभिर २६ जनवरी (सन १८२८) को पटियाले में यह कुस्ती लड़ी गछ. रंगभूमि ४०-५० छनर विदेशी और देशी दर्शकों से हसाहस लरी दुध थी. दर्शकों में पटियाला, धौलपुर, लरतपुर, कपूरथला, जमनगर और लिण्ड के महाराज, सर लार्डोर्ट गटलर और तिवान के नवाय आदि भी थे. करतलध्वनि के साथ जनता की उत्सुकता बढ़ते दुखे दोनों वीर अण्णाडे में दूद पडे और लगे हाथ भिला कर पेंतरे जदलने. एक गिनट भी कुस्ती न हो पाई थी कि गाभा ने जेजिस्को को आरों पाने यित्त दे मारा. इस कुस्ती ने संसार को यजित कर दिया. पात भी आश्चर्य की है, जिस जेजिस्को को सत्रह वर्ष पहले गाभा लगलग तीन घंटे लडते रहने पर भी यित्त नदी कर सका था और ने संसार के सग पहलवानों को पछाड कर गाभा को छतने के लिये पूरी तैयारी कर के लारत आया था. उसका गाभा ने पलक मारते ही धरती नपादी. इस छत के उपलक्ष में गाभा को एक बांही की शुर्ज दी गछ और वह संसार का सर्वश्रेष्ठ पहलवान माना गया. जेजिस्को से फिर लडने को कडा गया, पर उसने यह कड कर कि “गाभा शेर है, कुस्ती का उस्ताद है.” लडने से धनकार कर दिया. इसके एक दिन पहले गाभा का लाध धमामणक्ष लारत के अन्य सग पहलवानों को हरा कर लारतविजयी पहलवान जन यूका था.

जिस कुस्ती के इन ने आण लारत की लाण रण ली, देखा जाता है कि शिक्षित लारतवासी उससे पीछे छटे दुखे हैं. वे पहलवानी को भूरा समजते हैं. हम समजते हैं कि गाभा की इस विजय से उनकी मनोवृत्ति जदलेगी और वे शक्तिसंयय करने के लिये कुस्ती लडना और कसरत करना अपना परम पावन कर्तव्य समजेंगे.

(“वीरसंदेश” भासिकमां लेणक-श्री. प्रताप भट्टादय)

१२-मेरी चाहना

जीवन से कुछ मोह नहीं है, सुख, सम्पत्ति की तनिक न चाह।
निठुर मृत्यु से द्रोह नहीं है, और न है यश की परवाह॥
नहीं लालसा है यह मन की, हो विस्तृत मेरा व्यापार।
वृद्धावस्था लख निज तन की, छोड़ूं जग से मिथ्या प्यार॥
किन्तु चाहना है यह मेरी, हरने को अरि-अत्याचार।
चमक उठे सुनकर रणमेरी, चपला सी मेरी तलवार॥

(“वीरसंदेश” भासिकमां लेणक-श्रीधुत दिव्य कवि)

૧૩-રેડીઓ અને ઇસ્લામ

ખતીબ જમદાદી ચોનાના ઇતિહાસમાં દરરોજ ઇબ્ને અબ્બાસનું પ્રમાણ દાખાવે છે કે :-
‘અબ્બાસના જલસા રેડીઓથી શરૂઆતે.’

ઇમનરુખે કુળવાન મુસલમાન અબ્બાસ રેડીઓ કાંતવાને માફ કરામ સમજે છે, પોતાની કેળવણી અને મરનવાની વિરુદ્ધ માને છે. ઉપરની દલીલ ઉપર હું તેમનું ‘ધ્યાન ખેંચું’ અને ‘પૂછું’ કે, જે વસ્તુ સહુનાર મનાતી હતી, તે ચલાવવામાં શેની એળ દોષ ? હાકિમે દલીલ ઉપર મુસ્લિમ નામનો એક મસદર અને પ્રમાણૂત મંચ લખ્યો છે. તેમાં પેગંબર સાહેબની બીબી અબેસાનું નીચેનું વચન દર્શાવે છે :-

‘તમારી અબ્બાસ રેડીઓ અને મુસલિમ નૃસની તાલીમ આપો.’

હાકિમે આ દલીલની કેવળ નકલ નથી કરી, એ પ્રમાણૂત છે એમ કહ્યું છે. કુરાને શરીફની તાલીમની સાથે રેડીઓની તાલીમને જોડનાર આ દુકમના કરતાં બીબે વધારે જબરદસ્ત દુકમ કયો દોષ થો ? પણ કોણ પણ મુસલમાન કહેવડાવનારો રેડીઓની મજા કરશે ખરો ?

આ તો દુકમ અને ઉપરથી વાત ચડ. જમલ પણ તેવોજ દેતો. પેગંબર સાહેબની માથે રહેનારી અબ્બાસ દમેમાં રેડીઓ અડાવતી હતી. મુસલમાનોની માનાગુલ્ય દરરોજ ઉમ્મે સલમા (પેગંબર સાહેબની બીબી) જેમની કારે પાક ઓરોમાં ગળતી થતી હતી તેઓ આજો દિવસ રેડીઓ ચલાવતાં. ઇબ્ને અબ્બાસ દરરોજ ઝીઆદ બિન સહનનું નીચેનું વચન દર્શાવે છે :-

“હું હકરત ઉમ્મે સલમા (અહલહદને રાજી રાખનારી)ની ખિદમતમાં હાજર થયો તો જોયું કે, તે રેડીઓ ચલાવતાં હતાં. મેં પૂછ્યું કે ‘આ શું ?’ બધાએ હું ‘આણું’ હું ‘ત્યારે તમને રેડીઓ ચલાવતાંજ જોઈ પૂછું !’ તેમણે જવાબ આપ્યો : ‘રેડીઓ શયતાનને લગાવે છે, અને હદિથોને વિપયમાં લાકડતી આડાવે છે. અને મેં સાંભળ્યું છે કે, વધારે પુણ્ય તેજ અંતે મળશે કે જેની મુલરની આંદી સોંધી વધારે ઓડી હશે.”

આ દિવાળ ઉમાનદાર અબ્બાસમાં સખા સમય આલેહ ઇસ્લામના આરંભમાં રેડીઓ એ મુદિબીઓનો રોજનો પધો હતો, કોણ વાર ચલાવવાની વસ્તુ નહોતી. મુદિસિત એવકી ચોનાની મસદર કિતાબ ‘શીખઉલ ઇમાન’માં હાકિમ અને ઇબ્નેસાદનો દવાલો દાખાવે દરરોજ ખવસા (કેસની ટીકરી) - પેગંબર સાહેબની સાથીનું એક વચન દર્શાવે છે.

‘અમે ઓરોતે રસુલેખુદાના જમાનામાં અને અબ્બુબકરના જમાનામાં અને ખલીફ ઉમરની ખીલાફતની શરૂઆતમાં અસ્તિત્વમાં ઉતરતી હતી અને ધણુંખરું રેડીઓ કાંતતી હતી.’

ઇસ્લામનો સનયુગ જનુ ઉમીઆના જમાનાની સાથે પૂરો થયો. પેગંબર સાહેબના અને પહેલા આર શરફ રસ્તાના ખસીફના જમાનામાં અને ઉમીઆના જમાનામાં કશું સરખાપણું બાગ્યેજ હતું; ઉર્મ પેગંબર સાહેબના ઉપરથી એટલી તો જરા ધાણી હતી કે ઉમીઆના જમાનામાં પણ મોઢા મોઢા પનારોના, હાથોના દરમમાં રેડીઓનો મધુર પવન સંભળાતો હતો.

ઇબ્ને અબ્બાસ આ વખતે છે :- “ઝીઆદ ઇબ્ને અબ્બુહલ્લા કુરેશી કહે છે કે, હું એક રાજ દબલજર બિન મુસદ્દની રાણી હિંદ-મહલબની દોકરીની ખિદમતમાં હાજર થયો તો જોયું કે તે રેડીઓ કાંતતી હતી. મેં પૂછ્યું કે ‘રાણી છતાં તમે રેડીઓ કાંતો ?’ તેણે જવાબ આપ્યો કે, મેં આરા પિતા જે પેગંબર સાહેબના સાથી હતા તેમની પાંદોળી પેગંબરનું આ પાક વચન સાંભળ્યું છે : ‘તમારમાં જેનું મુલર વધારે હશે તેનેજ વધારે પૂંચ મળશે. રેડીઓ શયતાનને લગાવે છે, અને વિપયવિહાર મારે છે.”

આ નથી પેગંબર સાહેબની દોસ અને પેગંબર સાહેબના સાથીઓના કાવંના વર્જન - નવમી સદી દીનરીના મસદર મુદિસિત રોજ જલાલુદીન મુહમ્મદી ચોપડીઓમાંથી લેવામાં આવેલો છે, તેમણે નીચેનો સાર નીચે છે :-

૧—દરરત પેગંબર સાહેબની પાક ખીખીઓ અને ખીછ સ્ત્રીઓ જે તેમની સાથીઓ હતી તે હમેશાં રેંટીઓ કાંતતી હતી. ૨—પેગંબર સાહેબે મુસલમાન સ્ત્રીઓને રેંટીઓ કાંતવાનો દુકમ દર્શો છે. ૩—પેગંબર સાહેબે પોતાની જાનથી રેંટીઓ કાંતવાને પુણ્યતરીકે દરમાવ્યું છે. ૪—પેગંબર સાહેબે રેંટીઓને માણસની નીતિ અને હૃદયને સુધારનારો કહ્યો છે, એટલે એને શયતાન અને વિવેચવિકારને દૂર કરનાર બતાવ્યો છે.

આવી રપટ વાતો પછી કોઈ પણ 'લા ઇસ્લાહા ઇલ્લસ્લાહ મહમદ રસુલિલાહ' બોલનારને રેંટીઓની ખુબીવિશે કોઈ પણ જાતની શંકા રહે છે ? જો આજે આ રેંટીઓની તાલીમનો અમલ થતો હોત તો ઇસ્લામી ખાનદાનોની સ્થિતિ બહુ જૂદી હોત, અને હવે પણ અમલ થાય તો કેટલી ફેરવાઈ જાય !

એ ન સમજવું કે, ઉપર લખેલાં દરમાન કેવળ સ્ત્રીઓને માટે છે અને પુરુષોને લાગુ પડતાં નથી. એ વિષે શંકા તો નથીજ. ખાસ કરીને એ દરમાનો ઇસ્લામી બાતુઓને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યાં છે; પણ જેમ જરૂરની વખતે સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોની સાથે રહીને જોહાદમાં શામિલ થતી અને લડાઈમાં ભાગ લેતી—યરમૂકની લડાઈમાં ભાગ લીધો હતો—તેવીજ રીતે હાલની શાંત લડતમાં પુરુષોએ સ્ત્રીઓની સાથે આ અતિશય કાર્યસાધક શસ્ત્ર ચક્રાવવામાં શામિલ થવું જોઈએ, એ વિષે પણ શંકા નથી. ખીછ વાત એ છે કે, રેંટીઓનો શુભ પેગંબર સાહેબે જ્યારે એવી રીતે વર્ણવ્યો છે કે તે શેતાનને ભગાડનારો છે, તો તેનો સંબંધ કેવળ સ્ત્રીઓની સાથેજ ન હોઈ શકે, એનો એ શુભ તો સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને ઉપયોગી થાય એમ છે.

(મોલાના મહમદઅલીના એક લેખનો તરજુમા—'નવજીવન'માંથી ઉદ્ધૃત)

૧૪—નિષ્ફલ વ્યાપારોમાં વ્યર્થ સમય ગાળતા મનને

પદ. (તોફાની દરીએ, નાવ તમારું ગાયાં ખાય રે, એ લય.)

નિષ્ફળ વ્યાપારે, આવરદા ઓછું તારું થાય રે,
બાળી નિજ ધરને, હોળી લહીને શું હરખાય રે, નિષ્ફળ
એતાવે મહાપુરુષો શાસ્ત્રો કેમ ન તોએ જગાય,
ત્યાં લગી પરપોટા કહે ટકશે, ફરીશ પછી શું ઉપાય રે, નિષ્ફળ
કેટલી વાર પીધું ને ખાધું, કાં તે જૂઠી જાય,
તુંમ થયો નથી તોપણ શીઠ વગી, ફરિ ફરિ પાછો ખાય રે, નિષ્ફળ
જ ચીકે ચડતાં ધારેલે ગામ નહિ પહોંચાય,
તે સ્ત્રીકામાં નેત્ર મીંચી કાં, દડબડ દડબડ ધાય રે, નિષ્ફળ
સુખનો માર્ગ ચઢે શું કહેવા, પડ્યા પછી આ કાય રે, નિષ્ફળ
સચ્ચત તન મન દેંદ્રિય છે ત્યાં—લગી શુભ સાધી સગાય,
રસો સવળાં ખાતી જતાં, સંજામે શું જિતાય રે, નિષ્ફળ
દહ પણ એનીશ ને વેતારે, અમુક નહિ મળાય,
નરદરિ પ્રેમ છે કરણસાગર, મર્યાદા ત્રટ તુજ ખાંચે રે, નિષ્ફળ

(સંજા-૧૯૬૬ના 'નિષ્ફળતા'માં લેખક સંમત મતનર સાહેબે જોડાસાચ)

"जेरे पिनाछ ने भां के जवाब दिया कि," युवक ने कहा—"ये दोनों ओक-दूसरे के साथ-जुद्ध करते हैं तो क्या, हम जोर में मिल होने के कारण, ओक-दूसरे के भेद-भेदी से ज्यादा कर सकते हैं? कोई दर्ज नहीं है."

"हिर?" युवती ने इस बार युवक की आंखों से आंखें मिला कर सवाल किया।
"हिर क्या? अज सीध ही मैं तुम्हारा 'मदा लेवा' न रुक कर 'कुछ और ही' हो जगजा और तुम..." युवती के भाषे से भाषा सटा कर युवक ने कहा—"और तुम मेरी 'पचा जदन' न रुक कर 'कुछ और ही' हो जजोली। हमारा बंद नाना अधिक सुंदर, दृढ़ और स्थायी होगा।"
"भगर हमारा ज्यादा हो कैसे सकेगा?" युवती ने पूछा—"सुना दे सीध ही हिर उन जवानक विदेशी और विजनिनों की बराबर, जेवां पर होनेवाली है: जैसे अवसर पर तुम बुढ़ करोगे या ज्यादा।"

"तुम्हारी क्या छप्पा है?"

"मैं यदि पुरुष होनी तो," युवती ने गर्व से उत्तर दिया—"जैसे अवसर पर विदेशियों ने बुढ़ करनी और जगजगि जेवां की उदारमिता में प्राण दे देती।"

"भगर, पचा! थरा न मानना," युवक ने कहा—"मैं तो पदसे तुम्हें यादना हूँ, हिर किसी और के। यदि बुढ़ हुआ भी, तो, मैं पदसे तुम से ज्यादा करूँगा और हिर शत्रु-प्रधान। हमारे भाना-पिना की भी यही छप्पा है।"

"हो?" अबों पर अनेक पक्ष दे कर युवती ने हरिवादन किया।

"हस सिगे कि तुम-सी युवती सुंदरियों का पता विदेशी सुंधते फिरते हैं: यदि कहीं उन्हे आश्रम हो गया कि इस देवपुराणी श्रद्धा में भी पचाइपी कुछ भण्डि रहती है, तो मुश्किल हो सकेगा।"

"छि!" जगज से हटार निकाल कर दिहाली दुर्ध पचा बोली "तुम भी कैसी जाते रहने हो? जग नक बंद भा दुर्धो हमारे साथ है, नज तक विदेशी हमारी ओर आ आंखें उठावेने! पिछे हो युद्धों में मेरी हो जली विवादिना जदिने जौदर कर बूझा है।"

"जोर मेरी तीन साथ वीर-गनि पा थू है।"

"हिर क्या? जग तक हम राजपूत श्री-पुरुषों के स्वतंत्रता और स्वधर्म और स्वदेश के सिंगे प्राण देना आना है, तज नक ओक विदेशी तो क्या साथ विदेशी भी हमारा कुछ नहीं जगिाह सकते।"

(३)

"हम साथ फिर है, भाभा!"

"पापी विदेशियों से, अभी राजभी विदेशी सेना मे, उनका कृदिव राजनीति से, जगजा पर-यन की जूज और पररज की आस की छप्पा मे। ओह! मेहा! विदेशी विहना, विदेशी सामक और विदेशी टनिक हिनने हदबदीन, हने हिसक और हने जवानक होने है!"

"विदेशियों के कारण। सारी हसब औपद हो गयो। देवपुर के समथान जना दिया... इन विदेशियों का नाश हो।"

जो ने हिननी नेर से कहा कि हने भांगी आने लगी। राजभर आम कर बंद नन कर भा हो गया और बोला—"हस होखी है। अनेक दिनों मे हिर रहनेने, मेना के दमनकों वीर और स्वरोधक राजपूतों के काम आ जनेने, आस सामभी समथ हो जनेने, और दुर्ध में जरा और बादकर का सिद्धा जगज अने के कारण, प्राण सज के उल्टे हकेने में निरादा हो जगज ने.व रहा है।"

"हिर? क्या क्या होना भाभा?"

"होना क्या-जनें हो मैं ने ओक के पसंद कर लेना होख। जगु वा पराजना। मुझे यादम है, हने सुना है, कुछ मोर सपि भी यवां मचना यादने है। भगर नहीं होना यादिये जगज-नदी होना ओह। यदि वधने राज राज ने सपि हो, तो मैं उनने अपन ही रहने।"

ਮੰਗੀ ਫੋਲੀ—ਮੰਗੀ ਫੋਲੀ ਖੋਖਾ ਲਾਵ, ਮੰਗੀ ਫੋਲੀ !

ਜੁਮ-ਜੁਮਿ ਤਾ ਦੁਆ ਦੁਰਨੇ ਏ, ਮਾਨਾ ਤਾ ਮੰਗਲ ਕਰਨੇ ਏ,
ਭਰਨੇ ਏ ਪੀਤਿਨ ਫੁੱਫੇ ਮੇਂ, ਮੁਖ ਤੇ ਅਰ ਅਰ ਅਰ ਅਰਨੇ ਏ,
ਏ ਕਰੇ ਮੇਂ ਖੋਖਾ ਲਾਵ !
ਜੁਮ ਕਰ ਨੇਮਾਂਤਾ ਦੇ,
ਮਾਨਾ ਤੇ ਨੇ ਕੁਧਾ ਦੇ,
ਏ ਕਰੇ ਖੋਖਾ ਲਾਵ !

ਮਾਨ ਮਾਨੇ ਮਾਨੇ ਧੁਵਕ ਮਦਾਸਿੰਦ ਤੇ ਨਥਨੇ ਕੜਨੇ ਲਏ, ਕਪਾਸ ਆਰ ਫਾਨ ਮੁਖ ਦੇ ਫਿਰੇ,
ਸਾਂਝੇ ਘੇਰੇ ਤੇ ਗਲਨੇ ਲਗੇ, ਧੁਵਕੀ ਪਥਾ ਭੀ ਦੁਨੰਯਨ ਦੇ ਫਿਰੀ !

"ਅਰਜ," ਧੁਵਕ ਨੇ ਕਹੀ— "ਘਾਜ਼ ਗਲ ਤੇ, ਪਿਛੇ ਪਦਰ ਦਮ ਧਾਨਾ ਕਰੇ ਮੇਂ."

"ਦਮਾਰੀ ਕਿ-ਧ ਫੋਲੀ !"

"ਫੋਲੀ ਸਕੀ ਹੈ—ਫੋਲੀ ਦੀ ਸਦੀ; ਮਰ, ਦਮਰੇਂ ਤੇ ਥਾਪ ਦੀ ਫੋਲੀ ਇਸ ਰਿਯਾ ਤਾ ਮਾਨ'ਦ
ਕਰੇ ਤੇ ਲਿਏ ਆਏ."

"ਦਿਵਪੁਰ ਦੀ ਆਨੇਪਾਈ ਪੀਟੀ ਦਮਾਰੀ ਪੂਲ ਕਰੇ ਮੀਂ, ਦਮ ਪਰ ਮਰ ਕਰੇ ਮੀਂ, ਦਮ ਨ ਆਏ ਮੇਂ ਤੇ ਮਾ !"

"ਭੀਧੇਂ ਤੇ ਦਮਾਰੇ ਰਘੂ-ਅਰਧਾਨ ਤੇ ਪੂਰ ਦੀ 'ਨੀਦਰ' ਕਰਨਾ ਫੋਲਾ ਆਰ ਆਯੋਂ ਤੇ ਕਿਸੀ
ਅਥਾਹ ਆਥਾਹ ਸੁਰਸਿਨ ਰਧਾਨ ਮੇਂ ਭੇਜਨਾ ਫੋਲਾ, ਫਲਲਿਧੇ ਮੇਂ ਗੁਰੇਂ ਵਧ ਮਰੇਸ ਸੁਨਾਨੇ ਤੇ ਲਿਏ
ਆਯਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਕਰਾਨੀ ਮੁਰਕਰਾਨੀ ਆਮ ਮੇਂ ਕੁਨੇ ਤੇ ਸੀਧੀ ਦੀ ਮੁਰਗੁਨ ਦੇ ਆਏ !"

"ਮੈਂ ?" ਕੁਝ ਸੋਧੀ ਦੁਧ ਪਥਾ ਮੰਗੀਰ ਆਪ ਤੇ ਮੋਧੀ— "ਮੈਂ ਨੀਦਰ ਨਦੀ' ਕਰੇ ਮੀਂ."

"ਫਿਰ ਕੁਧਾ ਕਰੇ ਮੀਂ ?"

"ਫੋਲੀ ਖੋਖਾਈ," ਮੁਰਕਰਾਨੀ ਤੇ ਸਾਥ ਵਧਰ ਮਿਥਾ.

"ਫਿਰ ਮੇਂ ?"

"ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਗਲ ਮੇਨਾਪਨਿ ਤੇ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਫਾਨ ਤੇ."

"ਮੁਰਕਰਾਨੀ ਆਨ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ."

"ਕੁਧ ਦੋਖ ਲੋਗੇ ਨਥ ਸਮਝ ਮੇਂ ਆ ਨਥ ਮੀਂ."

"ਜੀ" ਧੁਵਕ ਨੇ ਪੁੱਛੇ ਤੇ ਕਹੀ— "ਮਿਨਾ ਗੁਰੇਂ 'ਅਪਨੀ' ਆਪਣੇ ਦੀ ਕੁਧ ਮੁਝੇ ਫਲ ਲੋਕ ਤੇ—?"

"ਮਨ ਮੋਲੋ ਆਪਣੀ ਆਨ !" ਮਦਾਸਿੰਦ ਤੇ ਰੋਕ ਕਰ ਪਥਾ ਤੇ ਕਹੀ— "ਦਮਾਰਾ ਆਪਣੇ ਤੇ ਫੋਲਾ
ਦੀ ਦਮੇਂ ਆਥਾ-ਫੁਲੇ ਤੇ ਫੋਲੀ ਆਥਾ ਕਰ ਸਕਨਾ ਹੈ ! ਦਮ-ਐਕ ਹੈ—ਐਕ ਦੀ ਰੇਡੇ."

ਧੁਵਕ ਕੁਰੁਕਸ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਪਥਾ ਤੇ ਮੁਰਕਰਾਨੇ ਲਗਾ. "ਵਧ ਕਰਨੀ ਕੁਧ ਹੈ ? ਕੁਧ
ਜੀ ਫਲਿ ਆਪਣੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੁਨਿ ਹੈ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਫੋਲਾ ਕੁਧ ?"

(੫)

ਮੁਝੇ ਫਾਕੁਰ ਆਥਾਸਿੰਦ ਦੀ ਉਲਟ ਕਰਨੀ ਮਿਤਨੀ ਆਥਾ ਨਦੀ' ਲਗੀ ਉਲਟੇ ਕਰੀਂ ਅਧਿਕ
ਘੋਲੇ, ਕਈ ਕਈ ਉਲਟੇ ਮੁੰਦ ਪਰ ਨਾਯੋਗਾਏ ਅਨੇਕ ਆਪ ਲਏ. ਉਲਟੇ ਫਾਕੁਰ ਪਿਥਾਮ ਲੇਨੇ ਦੋਖ
ਮੇਨੇ ਪੁਨ: ਉਲਟੀ ਧੁਵਕ ਫਾਟੀ ਮੇਂ ਆਪਣਾ ਪੰਜ ਮੁਝੇਸ਼ ਆਰ ਪੂਲ—

"ਫਿਰ ਕੁਧਾ ਦੁਆ ?"

"ਫਿਰ ਕੁਧਾ ਫੋਲੀ ! ਉਲਟੀ ਗਲ ਤੇ ਦੁਆ ਮੇਂ ਕੁਧ ਆਏ ਆਏ ਅਧਿਕੁਤ ਤੇਧਾਰ ਫਿਰੇ ਗਏ, ਆਮ
ਲਪਕਾ ਦੀ ਗਧ ਆਰ ਰਘੂਪਤ ਲਥਨਾਏ ਆਰ ਮਾਨਾਏਂ ਨੇ, ਧੁਵਕ ਤੇ ਲਿਏ ਸਭੇ ਤੇਧਾਰ ਆਪਣੇ ਮਿਧ
ਭਨੇ ਤੇ ਅਨਿਮ ਮਿਧਾ ਲੇ ਲੇ ਕਰ, ਮੁਰਕਰਾਨੇ ਦੁਝੇ ਉਨ ਕੁਝੇ ਮੇਂ ਕੁਨਾ ਆਰੇਲ ਕਰ ਦਿਧਾ.

"ਆਮ ਮੇਂ ਕੁਨੇ ਲਗੀ ?" ਫਾਕੁਰ ਸਾਧਨ ਦੀ ਫਾਟੀ ਤੇ ਆਥਰ ਅਟਕੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੰਜ ਨਿਕਾਧ
ਕਰ ਮੇਨੇ ਆਥਾਧ ਮੇਂ ਪੂਲ— "ਆਮ ਮੇਂ ਵਧ ਆਥ ਨ ਲਗੀ ਫੋਲੀ ? ਆਮ ਮੇਂ ਕੀਏਂ ਕੁਨੀ ? ਆਥਾ
ਫੋਲੀ ਆਮ ਮੇਂ ਆ ਕੁਨਾ ਹੈ ?"

ਫਾ ਫੋਲੀ ! ਦਮਾਰੇ ਦੋਖ ਦੀ ਮਾਨਾਏਂ, ਆਪਣੇ ਪਥਾ ਪਥਾਨੇ ਪਰ ਮੁਰਕਰਾਨੀ ਦੁਧੀ ਲਥਮ ਫੋਲੀ ਆਨੇ
ਮੇਂ ਆਪਣਾ ਸੀਮਾਧ ਸਮਝਨੀ ਹੈ. ਘੇਰੇ ਕਰਨੀ ਮੁਨੇ. ਆਮ ਆਮ: ਸਭੀ ਆਰੇਨੇ ਅਧਿਕ-ਕੁਝ ਮੇਂ ਕੁਨੇ

पड़ी और आंगणों के बिमान पर बैठ कर स्वर्ग की ओर गल पड़ी, तब राजपूतों की जगह—
पुत्री विकट वादिनी दिसने के आह्वान हुई। उस सेना का प्रत्येक सैनिक केसरिया ज्वाने से सज्ज था।

दुर्ग के आह्वान सेना हो टुकड़ी में बाँट दी गयी, जो एक भाग की संरक्षता में जगहों को सुरक्षित स्थान की ओर लेने गये और दूसरा भाग असावधान विपक्ष सेना पर “दर दर मलहेव!” पुकार कर दौड़ पड़ा। मजबूत गायों और तादाकार! पड़ गयी दशों दिशाओं में भार भार की पुकार। तलवारें नाचने लगीं—दोनों ओर की। लाले यमकने लगे दोनों ओर के। इंसपर इंस और मुंडपर मुंड गिरने और नाचने और दूधने और पागल हो कर हो हो हो हो करने लगे।

जब जरा प्रलात का प्रकाश देखा तो शत्रुओं से भीरु युद्ध करते हुए महासिंह ने देखा, उनसे थोड़ी दूरपर कुछ तेजस्वी युवक राजपूत विचित्र शीघ्रता और पराक्रम से शत्रुओं का संहार कर रहा था। महासिंह ने गहगह हो कर उसे जगवा दिया—

“धन्य वीर! तुम मेवाड़ के गौरव हो।”

उस युवक ने कहा मैं माने अपने सारथीगो सैनिक की जाते शून लीं। यह महासिंह की ओर देखा कर मुस्कराया—

“मैं कुछ अपरिचित होना नहीं—तुम्हारी पक्षा हूँ! महासिंह आना होली है न! मैं होली खेल रही हूँ। विदेशी सेनापति मेरी कृपायु पियकारी के प्रहार से यहीं कहीं रक्ताक्त पड़ा होगा। जग आनंद है—जग सुख है इस अनोखी होली……आह! यह क्या? आह!”

महासिंह ने देखा, जोकाजो कुछ मुगल पक्षापर प्रत्यक्ष रूप से जपट पड़े।

“अटो आगे महासिंह!” जोकाजो वह पुकार उठी—“भारो अपनी जग लरी तलवार मेरे भाथे पर। डोली सिंहार, नहीं तो तुम्हारी यह दुलहिन यही—आह! डीक—जस—यही मैं! मेवाड़ की जग हो।”

डीक वक्त पर पक्षा के भीम भाथे पर वार कर महासिंह ने उसे रक्त सिंहार पहना दिया। मगर अजब वह भी शत्रुओं से जिलकुल धिर गये थे। देपते देपते गायों और से उन पर तलवारें जरसने लगीं। क्षणभर बाद वह भी अपनी सभा के जगल में समाप्त हो कर गिर पड़े! जगल हो गया! अनोखा वर, अपनी त्रैयसी का ले कर अपने देश को बचा गया!

x

x

x

“हिर क्या हुआ?” इस पार न जाने क्यों कांप कर मैंने उत्तेजित जधेवसिंह से पूछा। इससे बाद पूरे हो धंटे तब दुसरे जग पुत्रे वीर राजपूत, विदेशियों के अंडित शिरों से अपने प्राणों का भूय वस्तु करते रहे। आभिर शत्रुओं के पांच जगल ही गये। सेनापतिहीन सभ सेना भाग गई!

उस दिन हो पहर के वक्त देवपुर स्वतंत्र था, मगर समयसमय वहां का जो एक भी प्राणी उस स्वतंत्रता का सुण देपने का नहीं दिया पड़ता था। गायों और केवल गृध्र, शृगाल और मौस—जो उस रक्त की गंगा में नहा-नहा कर होली का उत्सव मना रहे थे। देवपुर मरुधटपुरसा दिया पड़ता था।

मगर उस क्षानक सन्नाटे में, उस भीजत्स सन्नाटे में, जगल हर तक किसी धायक और वृद्ध सैनिक की क्षीण कंठ-धुनि सुनाप्त पड़ती थी—

“जैसी होली—जैसी होली जेलो लाल! लो कर में कराव करवाल!”

“वह वृद्ध” अंत में पुनः नाचते और गाते हुए जधेवसिंह ने कहा—“मेरे दादा के पर-दादा थे। लैया! और यह तलवार उन्हीकी जवानी की सभा है, मेरी छटहेवी है!”

(“वीरसंहार” भासिकमां लेखकः—श्री पांडेय जेयन शर्मा ‘उग्र’)

૧૬-આપણા પ્રેમીનું આપણે અનાયાસે ચિંતન કરીએ છીએ.

જેનું મનુષ્ય સૌથી અધિક ચિંતન કરે છે, તેના જીવન તે કમે કમે થાય છે, જે નિઃશ્વરે ગયા અંકમાં આપણે વળીએ છીએ; અને તે વળીને એ નિદ્રા કુદું દનું છે, જે રિસનિની આપ-ખૂને ક્ષિપ્ત દોષ, તે રિસનિનું સૌથી અધિક ચિંતન કરે, અને તે રિસનિના રવિયને અનંતરખમાં આરંભાયું. એ તે હઠેથી રિસનિને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે.

પરંતુ આ ઉપાય અવધા પછી, હઠેથી રિસનિનું સૌથી અધિક ચિંતન થય. એટલા માટે આપણે શું કરવું, એ પ્રશ્ન થોડો થાય છે. આ પ્રશ્નનું સમાધાન આપણા રિષયમાં આપણા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

હઠેથી વસ્તુનું અધિક ચિંતન કરવાનો-અર્થાત્ પ્રારંભી દિશામાં જ મનના વિચારોને અખંડિતપણે વહેવારના કરવાનો સંદેશમાં સંદેશો ઉપાય પ્રેમ છે. જેના ઉપર આપણે અત્યંત પ્રેમ પ્રકટે છે, તેના વિચારો વગરપણે આપણા મનમાં આપણા દિવસ માળાજી કરે છે. આમ દોવાથી જો આપણે હૃદય અને વિશુદ્ધ વસ્તુઓ અને યુગ્લો ઉપર અત્યંત પ્રેમ પ્રકટાવીએ, તો સ્વભાવથીજ આપણું મન તે ઉચ્ચ વસ્તુઓ અને યુગ્લોનું ચિંતન કર્યા કરવાનું, અને તેમ થતાં અનાયાસે આપણે વિશુદ્ધ અને હૃદય થવાના.

જો આપણને મદાવિદ્યાન થવાની હચા દોષ, જો અસાધારણ પ્રતિભાસપત્ત થવાની આપણી શક્તિ દોષ, તો વિદ્યા ઉપર અને પ્રતિભા ઉપર આપણે અસાધારણ પ્રેમ પ્રકટાવવો જોઈએ. આવો પ્રેમ જો આપણા અંતઃકરણમાં નથી હોતો તો ગમે તેવાં મદાવિદ્યામયોમાં આપણે અભાસ કરના દોષો અને આપણા શિશ્યોએ ગમે તેવા વિશ્વવિખ્યાન દોષ, તોપણ આપણે વિદ્યાવિદીનજ રહીએ છીએ, અને આપણે કદી પણ અસાધારણ પ્રતિભાસપત્ત થતા નથી. વિદ્યાન થવાનાં અસંખ્ય સાધનો છતાં મીઠતા અને નૃપનિઓના કુમારો થઈને પ્રસન્ને મૂર્ખ રહે છે, અને સાધનવિનાના રંક મનુષ્યોના પુત્રો ભૂમંજીના અગ્રંકારણ થાય છે, તેનું કારણ આ પ્રેમજી છે.

સહયુગો ઉપર પ્રેમ રાખનાર મનુષ્યજી સહયુગી થાય છે. જેમને સહયુગ ઉપર પ્રેમ પ્રકટે છે, તેના મનુષ્યોને ગમે તેટલું નીનિનું શિશ્ય આપવામાં આવ્યું હોય છે, તોપણ તે નિઃશ્વરજી જાય છે. મહયુગપ્રતિ પ્રેમ પ્રકટવા વિના મનુષ્ય શુદ્ધ વર્તનવાળો કદી પણ થઈ શકતો નથી. આથીજ પણ શુદ્ધિવાન અને વિદ્યાન મનુષ્યો પણ સમગ્ર સમજતાં છતાં પોતાના કુટાચારને ત્યજી શકે છે.

પણા કુટાચારી અને બક્ષી મનુષ્યો પોતાના કુટાચાર તથા કુટ બક્ષન તજવાની હઠ જતાં છે અર, પણ તેમની તે ક્ષિપ્ત ગામની-ઉપરદપકેની-જ હોય છે. સદાચાર ઉપર તેમને ખરા પ્રેમ પ્રકટે છે તેઓજ નથી. તેમના હૃદયમાં અત્યંત પ્રીતિનો વિષય તો તેમનો કુટાચારજી હોય છે. કુટાચાર કરતાં સદાચાર ઉપર જે શક્તિ તેમને અત્યંત પ્રેમ પ્રકટે છે, તે શક્તિ તેમનું કુટાચારજી છૂટી ગયા વિના રહેતુંજ નથી. આથી જ મારા કુટાચાર અથવા કુલ્પસન છોડવા ધજોએ મધું છું, પણ તે છૂટતું નથી, એમ જોએ કહે છે, તેઓ સદાચાર ઉપર અને નિર્વ્યસન ઉપર તેમને કુટાચાર અને કુલ્પસન કરતાં ધજીજી ન્યત્ર પ્રીતિ છે, એજ સૂચવે છે.

પણા મનુષ્યો કહે છે કે, અમને આપણા દિવસ પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવાનું તથા સાધનો સાધવાનું બંધન મન છે; પણ તે અમારાથી આ વળેલી ઉપાધિની લાલચી થતું નથી. શું તેમનું આ કહેવું સાચું છે? સાચું ખરું, પણ માત્ર સોએ પાંચ ટકા, અથવા દસ ટકાજ. જેમને તેઓ ઉપાધિની લાલ કહે છે; અને જે તેમને જરા પણ ગમતી નથી, એવું તેઓ માને છે અને મનાવે છે, તે ઉપાધિની લાલ ઉપર વસ્તુતઃ તેમને પરમેશ્વર અને સાધનો કરતાં વધારે પ્રેમ હોય છે. જે તેઓ દિવસના ચોવીસે કલાક ઉપાધિમાં ફોજા હોય છે તો ઉપાધિને બસે તેઓ મુખથી વખોડતા હોય તથાપિ તેમનો તેના ઉપર સોએ સો ટકા પ્રેમ હોય છે, અને પરમેશ્વરમાં શૂન્ય ટકા પ્રેમ હોય

છે. જેમાં જેઓ અધિક સમય જોડાયલા રહે છે, તેજ તેમનો અધિક પ્રેમનો વિષય છે; અને જેમાં જેઓ અત્યંત ન્યૂન સમય જોડાયલા રહે છે, તે તેમનો અત્યંત ન્યૂન પ્રેમનો વિષય છે.

અસંખ્ય મનુષ્યો પરમેશ્વરને મેળવવા ઇચ્છે છે, પણ તેમાંથી કોઈકનેજ પરમેશ્વરનો અનુભવ થાય છે; કારણકે અસંખ્ય મનુષ્યોમાંથી કોઈકજ પરમેશ્વરના ઉપર અત્યંત પ્રેમ કરે છે, અન્ય સર્વનો અત્યંત પ્રેમનો વિષય પરમેશ્વર હોતાજ નથી અને તેથી તેમના મનમાં પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન થતું હોતુંજ નથી. જેના ઉપર તેમનો અત્યંત પ્રેમ હોય છે, તેનુંજ અધિક ચિંતન તેઓ કર્યા કરે છે, અને તેથી તેજ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે.

દ્રવ્યને અથવા વિભવને અથવા શબ્દાદિ અન્ય વિષયોને જેવા ભારે પ્રેમથી આપણે ચાહીએ છીએ, તેવાજ ભારે પ્રેમ આપણે પરમેશ્વર ઉપર જ્યારે કરીએ છીએ, ત્યારેજ પરમેશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો અખંડિતપણે આપણાવડે સેવાય છે. અંતઃકરણના સંપૂર્ણ પ્રેમથી પરમેશ્વરને આપણે ચાહીએ છીએ, ત્યારેજ આપણા મનમાં પરમેશ્વરસંબંધી અખંડ ચિંતન ચાલે છે, અને ત્યારેજ આપણું જીવન આધ્યાત્મિક થઈ પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાની આપણામાં યોગ્યતા આવે છે. પરમેશ્વરનું અખંડ ચિંતન થતાં આપણા અણમાત્રની અત્યંત શુદ્ધિ થાય છે; કારણ કે તેનું આપણે સૌથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ, તેના જેવાજ આપણે અંતર્બાહ્ય થઈએ છીએ. પરમેશ્વર અત્યંત વિશુદ્ધ હોવાથી આપણાં શરીર, મન વગેરે સર્વ અત્યંત વિશુદ્ધ થતાં જાય છે; અને જેમ જેમ તેઓ અધિક વિશુદ્ધ થતાં જાય છે, તેમ તેમ આપણામાં પરમેશ્વરના સ્વરૂપને સમજવાનું અધિક સામર્થ્ય આવતું જાય છે. આમ ક્રમે ક્રમે આપણે ઉચ્ચ થતા જઈ પરિણામે પરમેશ્વરરૂપજ થઈ રહીએ છીએ.

જેના ઉપર આપણા સૌથી અધિક પ્રેમ હોય છે, તેનું આપણે સ્વાભાવિકજ સૌથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ; તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, પ્રેમ અવ્યભિચારી છે. સાચા પ્રેમને અનેક વિષય હોતા નથી. તેને એકજ વિષય હોય છે, અને આ એકજ વિષય ઉપર તેનું સંપૂર્ણ ધ્યાન વહેતું રહે છે; અને જેના ઉપર આપણું સંપૂર્ણ ધ્યાન વહેતું હોય છે, તેના સંબંધીજ આપણા મનમાં વિચાર ચાલે છે, તેથી અધિક પ્રેમના વિષયનુંજ આપણે સૌથી અધિક ચિંતન કરીએ છીએ. આપણા પ્રેમના વિષયનુંજ આપણે નિત્ય ચિંતન કરીએ છીએ, તેનો આપણને વ્યવહારમાં નિસ અનુભવ થાય છે. અવલોકન કરીને જોનારને જ્યાં ત્યાં આ નિયમ પ્રવર્તી રહેશે અનુભવમાં આવ્યા વિના રહેતાજ નથી.

સામાન્ય વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી ઉચ્ચ મનુષ્યો પણ સામાન્ય થઈ જાય છે, અને ઉચ્ચ વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી સાધારણ મનુષ્યો પણ ઉચ્ચ થઈ જાય છે. અત્યંત દલકી સ્થિતિમાં જન્મેલા સેંકડો મનુષ્યો જાજ નિયમને લીધે અસાધારણ ઉચ્ચ સ્થિતિને પામ્યા છે અને અત્યંત ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જન્મેલા જાજ નિયમને લીધે સીંધરેલાક થઈ ગયા છે. દલકી વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી મનમાં દલકી વસ્તુઓનાજ વિચારો ચાલે છે, અને તેમ થતાં મનુષ્ય જેનો અધિક વિચાર કરે છે, તેવાજ તે થાય છે એ નિયમ પ્રવર્તવા માટે છે.

કેટલા કેટલા સુંદર મનુષ્યો દલકી વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવાથી કદ્દા મુખ અને શરીરવાળા થઈ થયેલા વ્યવહારમાં આપણા જેવામાં આવે છે! જે જાળક આદ-દસ વર્ષની વયે મનોદર આકૃતિવાળો હોય છે, અને જેને જોકેને સર્વને પ્રસન્નતા પ્રકટતી હોય છે, તેજ જાળકની આકૃતિ રૂઝ વર્ષની ઉંમરે અત્યંત અણગમે ઉપજાવે એવી થયેલી વ્યવહારમાં ફાળા જેવામાં નથી આવતી! તેજ પ્રભુએ સામાન્ય આકૃતિવાળાં મનુષ્યો અત્યંત પ્રીત અને આકર્ષક થયેલા કદા-દરજો કયા સુકિતકોને હાથે નથી પડ્યાં? કિન્તુ પ્રસન્નતા ઉભય મનુષ્યોના પ્રેમના વિષયોજ મુખ્ય કારણ છે.

સામાન્ય દલકા વિષયો ઉપર પ્રેમ કરનારના વિચારો સામાન્ય દલકા પ્રકારનાજ હોય છે; અને આ દલકા વિચારનાં અદિકરો જુદું મંદ અને સ્થૂન હોવાથી શરીરનાં નન્ન મંદ અને રુદ્ધતા મેં છે. એથી કેવું ઉચ્ચ વિષયો ઉપર પ્રેમ કરનારના વિચારો ઉચ્ચ પ્રકારના હોવાથી,

તે વિચારનાં અદોષતા તીવ્ર વેગવાળાં અને સ્ફુર્ત્ય હોય છે, અને તેથી સરીરનાં તન્વ સ્ફુર્ત્ય અને શુદ્ધ થાય છે. જનનેનાં સરીર અધિગ, માંસ, અરિય વગેરે-ધાતુનાં અનેકાં દેખાય છે, પણ જનનેમાં બદ્ધ ભેદ હોય છે. એકનું સરીર રૂપિયાની ઝોળ મળતી ગાદી હોય છે, ત્યારે બીજાનું સરીર મુદીમાં સમાઈ જાય છે. બીજી દાકાની શુક્રામળ મલમલ હોય છે.

સરીરનું શુક્રામળ યોગ હોવામાં ઉચ્ચ કુળજ સર્વદા કારણ છે, એમ કંઈ નથી. માત્રાપ-થી પ્રાપ્ત થયેલું જડ સરીર, વિચારવડે ઉત્તમ ગુણધર્મવાળું કરી શકાય છે અને શુક્રામળ સરીર ખરાદીને જડ પણ કરી શકાય છે.

એકજ માત્રાપના ઉદરમાં જન્મેલા બે પુત્રોમાંથી એક કદંઈ આવશ્યકો હોય છે, અને બીજો શુક્રામળ કેળ હોય છે, એવો અનુભવ વ્યવહારમાં કોને નથી આવ્યો? ઉત્તમના સરીરમાં ભેદ પદ્ધતિમાં વિચારજ કારણ છે.

વિચાર આ પ્રમાણે મનુષ્યને આંતર્યાળ ધડતો હોવાથી, ઉચ્ચ વસ્તુઓ અને ઉચ્ચ શુભોદ્દેશજ માત્ર પ્રેમ કરવાનો સ્વભાવ આપણે કેળવવો જોઈએ. આપણા પ્રેમના વિષયો ક્યા ક્યા છે, અને તે ઉચ્ચ પ્રકારના છે કે દલકા પ્રકારના છે તે એકાંતમાં ભેસી આપણે શોધી કાઢવું, જોઈએ. જો તે દલકા પ્રકારના હોય તો તેમના ઉપર પ્રેમ રાખી રહેવાનું આપણે શું કારણ છે, તે આપણે આપણને યોગના પૃષ્ઠવું જોઈએ, આપણી ઈચ્છા જો દલકા રહેવાની હોય, અને આપણા સરીરને અને મનને એકોળ, જડાં, નિરતેજ, અશુદ્ધ અને અધિકારવાળાં રાખવાની હોય-જો આવા રહેવું આપણને મમતું હોય તો તો દલકા પ્રકારની વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરના અટકવાની આપણે કદીજ અગત્ય નથી; પણ જો આમાંનું કશુંજ આપણને ન મમતું હોય, પશું ઉચ્ચ શુદ્ધ, તેજસ્વી, વિશુદ્ધ, પ્રકાશિત મતિવાળાં અને ઉચ્ચ યત્ન મમતું હોય તો પછી શા મટે આપણે દલકા વસ્તુઓ ઉપર પ્રેમ કરવો, તેનું કશુંજ કારણ રહેતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી દલકા વસ્તુઓ પ્રતિના પ્રેમને આપણે સિધ્ધિ કરી નાખવો જોઈએ; અને ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિના પ્રેમને વધારવો જોઈએ.

ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિ પ્રબળ પ્રેમ પ્રકટાવ્યાવિના, અખાદિનપણે ઉચ્ચ વિચાર કદી પણ આપણા મનમાં આવના નથી, અને અખાદિનપણે ઉચ્ચ વિચાર આપણા મનમાં આવ્યાવિના આપણે કદી પણ ઉચ્ચ થઈ શકના નથી; એ નિઠ નિયમનું ઉચ્ચ થવાની ઈચ્છા રાખનાર આપણે એક શબ્દ પણ વિચારવું કરવું નહિ જોઈએ.

જે જે ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ છે, તેમના ઉપર આ શાણધીજ અત્યંત પ્રેમ કરવા મારી. ઉચ્ચ સદગુણોનો વિચાર કરો, અને તેમને અમૂલ્ય રત્નો જેવા જાણી તેમના પ્રતિ પ્રેમ કરો. ઉચ્ચ વિદ્યાકળા ઉપર અને હંધી સામર્થ્ય ઉપર પ્રેમ કરો. યોગ, દેવાનના. નાતવિચાર વગેરે સર્વોત્કૃષ્ટ પદને પમાડનારી વિષામ્બા તથા સાધનોમાં પ્રેમ કરો. વિદ્યામાં, સદગુણી પુરુષોમાં, મદાનનોમાં, શુભા, સદગુણમાં, દેવોમાં, દર્શનમાં અને પરમનત્વમાં પ્રેમ કરો, મર્ત્યમાં સામાન્ય પ્રેમ કરો; પરંતુ પરમાત્માને પરમ પ્રેમના વિષય કરો. પ્રાણીઓને અને પદાર્થોને જ્યાં જ્યાં અને જ્યાં જ્યાં ભારે સંજ્ઞ થાય, ત્યાં જ તેમના દોષોને ન જુઓ; પરંતુ તેમનામાં રહેલા શુભોને અને ઉચ્ચતાને જોઈ શોધી શોધીને જુઓ. અમરજમાં રાખો કે, દોષો નિવરણો રચાવ, એ દોષો પ્રતિના પ્રેમને લેવિજ પ્રકાર છે. શુભોપ્રતિ જોને નિર્નય પ્રેમ પ્રકટવો છે, તેને દોષો જાણી ઈતિ માનવો. પણ અવશ્ય-જ નહીં. આપણી આજીવનવાળી પ્રતિને પ્રાણીપદાર્થોમાં ગુણ ન જાણાય તો ઉપેક્ષા મેંદરી મારી છે, પણ દોષો જોવા હોય નથી. એક શબ્દ પણ જોય હોય નથી, તેજ આપણા ચિંતનને વિષય થાય છે. અને જેનું જોઈએ સમય આપણે ચિનન કરીએ છીએ, તેજો સમય આપણે તેજજ જોઈએ છીએ, એજ દોષજ ન જોવો ન કદાચ આપણે જોવો જણ દોષને જોઈતી અ-સમય નથી. એમ કાલજના મુજબ અજોગ કાલજ અજોગી નીકર છે, ત્યાં પ્રાણજ દોષ છે, તેમ દોષન. મર્યાદા ગુણજ દોષ છે. જાજ દોષ જોઈ શોધતી નથી નિર્મળ જાજ દોષ છે,

તેઓ આ યોગદાનોમાં રોડવાળી, ફરવાળી, ફરતીલી, મુઠ્ઠાવાળી અને એડીના રીઝ બનાવવાની રમતો રમતા, અને તેના પરિણામમાં ખીસ રેસમાં સરળી બજવાન અને સરળી કુદર સંપૂર્ણ થતા; અને એવું કહેવાય છે કે, આપુરોને સૌથી વળવાન તથા સૌથી મુંઝે કરવામાં ખીમ દેશ પૂર્વે જેવા વિચારો થયા હતા, તેવા પૃથ્વી ઉપર દરમુખી રીઝ પણ દેશ કયો નથી.

અમરુ' આ અનુકરણ મોટાં વર્ષે થતાં અમેરિકાએ કરવા માંડ્યું છે, અને એવું કારવામાં આવે છે કે, સમય જતાં ઓક ભોભોના જેવાં મોટાં પણ પરિણામ તે દેશ પેલાની પ્રાપ્તમાં ઉપજાવી શકશે.

ચિકાગોએ આજથી ૭ વર્ષ ઉપર આ બાબતની મોટી પ્રથમ પહેલ કરી હતી, અને નજરનાં દબાશે મરીજ બાળકોને રમવાને માટે વિશાળ યોગદાનો તૈયાર કર્યાં હતાં. એ સહેરે સત્તા ને કરોડ રૂપિયા રમવાનાં યોગદાનો પાછળ ખર્ચ્યાં છે, અને દર ૭ ખર્ચે બંધ છે.

ચિકાગોની નક્ક તત્તજળ જીવન' સહેરોએ કરવા માંડી, અને આજે તેનું મું પરિણામ આવ્યું છે. અમેરિકાનાં સૌથી મોટાંમાં મોટાં પંદર સહેરોએ એક વર્ષના અરસામાં દર માર્ચે ત્રીસ લાખ રૂપિયા ઇકારાએને રમવાનાં સાધનો પૂર્ણ પાડ્યા પાછળ ખર્ચ્યાં નુખ્ત છે.

ન્યુયૉર્ક સમસજ મજૂરો રમવાનાં યોગદાનો તૈયાર કર્યાં છે. ચિકાગોમાં મ.ન માગ્ગસ છે, પણ તે એટલાં મોટાં છે અને તેમાં રમવાનાં એટલાં ખર્ચા ઉત્તમ સાધનોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે આખી દુનિયામાં કોઈ પણ સહેરે દરમુખી તેની બજાવરી કરી શકે એમ નથી. મથે વર્ષે તેમના નિલાયને માટે સમસજ સત્તરલાખ રૂપિયા ખર્ચ થયું હતું. રિચાર્ડસોપમાં તેતિર, બોસ્ટનમાં સિતોતેર, બાસ્ટિંગમાં પચાસ, સેંટ લુઈ કીંગસેન્ડમાં પંદર, રેફ્રાઈટમાં અમિયાર, બ્રેક્સમાં આઠ, સેન્ડાન્સીરોમાં પાંચ, સિન્ડીનેટીમાં બાર, મોનિંગસમાં એમપ્રીસ, ન્યુયૉર્કમાં ચોવીસ અને વૅસિંગ્ટનમાં બીસ રમવાનાં યોગદાનો છે. કેટલાંક સહેરોમાં જે કે ઓછાં યોગદાનો છે, તેપણ દર વર્ષે તેમની પાછળ ખર્ચ કંઈ ઓછું કરવામાં આવતું નથી. મેન્હાન્સિરોમાં પાંચજ યોગદાનો હતાં મથે વર્ષે તેણે આસરે એક લાખ દસ લાખ રૂપિયા તેમની પાછળ ખર્ચ્યાં હતા.

પણ આદર્શજ સહેરોએ બાળકોને રમવાની વ્યવસ્થા કરી છે, એમ કંઈ નથી. આ વિના જીવન' ત્રણમે સહેરોએ પણ તેવેજ આધર્મકારક પ્રપત્ત કર્યો છે. આ રમવાનાં યોગદાનોમાંનાં થણાં પ્રત્યેક આજીસ એકરે જેટલાં વિશાળ હોય છે; પરંતુ આદર્શ વિશાળ હતાં તેમાં વ્યવસ્થા મણીજ ઉત્તમ પ્રકારની રાખવામાં આવે છે. અમુક ઉમરનાં બાળકોમાટે અમુક વિભાગ, અમુક ઉમરના માટે અમુક વિભાગ, એમ જૂદા જૂદા વિભાગો પાડી નાખવામાં આવ્યા છે; અને બાળકોની ઉમરના પ્રમાણમાં તેમાં રમતોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. વળી પ્રત્યેક વિભાગ ઉપર સુચિહિત પુરોગાની દેખરેખ રાખવામાં આવી છે, જેથી કોઈ પણ પ્રકારની ગમગમકે અવ્યવસ્થા થતી નથી. બાળકો અત્યંત રસથી તેમાં લાગ લે છે, અને મોટી ઉમરના તોફાની ઇકારાઓ પણ આ રચણે સુધરી જાય છે.

કુલ ઇટેડ રોડમના મધ્યભાગમાંથી કોઈ બલનમાં બેસીને જે તમે જેટલે ઉંચે જવું તેટલે જેટલે ઉંચે જાઓ, અને સાંધી બજવાન દુર્નિર્વહ, નીચેના પ્રદેશ જુઓ તો તમને આ યોગદાનોમાં એડી વખતે દસ લાખ ઇકારા તથા ઇકારીઓ રમવાને એકઠાં થયેલાં અને રમતના અપૂર્વ આનંદને બોજવાનાં જેવામાં આવશે.

પ્રતિદિન આ પ્રમાણે ખુદશી દવામાં જે ત્રણ કલાક રમવામાં માળવાયીજ મનુષ્યનું-કાં જુદ, કુવાન કે બાળકનું-કરીર નિર્માણ અને સુદદ રહે છે. જ્યાંમુઠ્ઠી આપણા સોડો ખુદશી દવામાં કરવા દરવાના અને રમવાના લાભને નહિ સમજે સાંસુધી, એકલી માનસિક ડેગરણીવટે તેઓ જે ઉત્તરિની આશા રાખે છે, તે સજ્જ થવાનો મણોજ એછા સંજવ છે.

(ભાદ્રપદ-૧૯૧૬ના "મહાકાળ"માં લેખક:-સદગન માર્સર શ્રીમાન ઇ.દાસાસ)

૬૮-સગુણ ભક્તિ વધારે ઉપકારક છે.

કેવ મોક છે અને તે સગુણ પણ છે અને નિર્ગુણ પણ છે. “સગુણનાજ આધારથી, નિર્ગુણ વ્યવસ્થાકર્તા એક સદાકા” એવા સમર્થ સરખા અભિવેતાનો ઉપદેશ છે. તેથી સગુણ પ્રેમને અધિકારિય પાછો ન મારનાં નિર્ગુણ ભાવની એ દશોદી સંતજનો છે, તેજ કલ્યાણકારક છે. ઉપ- નિર્ગુણ, પંચકાશી, પાંચસંસ્કૃત કલ્યાણિ વેદાંત ઉપરના ગ્રંથો વાંચીને તે સમજતાં (પચાવતાં) ન માન્યતાના તબિયે તમા સર્વભાગમાં ખરા પરમાર્થનો મર્મ ન સમજવાને લીધે કેટલાક લોક-જૂના મનો નવા નિર્ગુણી પદોલગી-એવા નિર્મણ થયા છે, કે તે સગુણનો ઉચ્છેદ થતા જુઓ છે; પણ માન્યતાને વિષે અવિચાર તથા સમજાઈ પરમાર્થમયજનું પરિણામ થવું નેપ્રયો. સંતો- નો મર્મ આ છે. અને આ સંતોની નહોતા. તે નિર્ગુણ ભક્ત દતા, તે પ્રેમમૂર્તિ દતા. જાનેશ્વરી અવતરણુપર મારના સ્વર્ગીક કલ્યાણદતા ગ્રંથ નિર્માણ કરનારા શ્રીજાનેશ્વર મહારાજ નિર્ગુણ મુખ્યભાવે છે વિદિતાકારક દતા. આ સ્વર્ગ આરસો સર્વ મુમુક્ષુએ પોતાની આંખો સામે રાખી નિર્મણસા પોતા અને સદાકા પ્રેમ એવું ઈશ્વર કરી પોતાનું અને પારકાનું કિત સાધવું.

* * * * *

દક્ષિણેનું દરેક ૧ સમય ૭ વચ્ચેથી લેવું. સમર્થના મુખથી અભિજ્ઞાન સાંભળીને મારને કે નિર્ગુણ નિર્ગુણ નિર્ગુણ પ્રકરણ સાંભળીને એક શ્રોતા કહેવા લાગ્યો કે, “કીક થયું ! હું પ્રકરણ અને જાતન મિથ્યા છે. એ અને સમગ્રયુ. હવે પૂજા-અર્ચાની જરૂર નથી” એ જોનાંજ સમ-પ્રતિપદી ઉપગાન. સંતકરણુથી સમર્થ કહે છે કે:—

“મારે” જ્ઞાનન કરવું પડે છે, પાછી પીવું પડે છે,
મર્યાદા જાતન કરશે પડે છે, તે પણ છૂટવું નથી;
સાધુનું સમજાવત સમજવું, પેતાનું પારકું ઓળખવું,
સર્વે જાતન ન કરવું. એ કવું જાત ?
મર્યાદાને ત્યાં આગેટવા જવું, નીચ સરવા થવું,
સંત કેવો ન જાતવો, એ કવું જાત ?
પરિણામ જાત દિક, જે જાતના આગેટવારક !
તું મોક મોક મારવી. જાતનામાં તારું શું થયું !
સાધુના દુક સમજાય, સમજાય અમરો પરમાર્થ,
એ સમજાયો. પણ સમજાય, તે કેવ જાતવ હવે;
મેલ સમજે કોવક જાત, મેલ કરતા થવું જાત,
જાતથી, મેલ ન કરે જાતન કરવા છે.

સમજેકા કરતા. એવે મેલ જાતના અને ને કોવક થવું, એમ સમર્થ પાને કહે છે. તારે તારે મેલ ને જાત ને એ જાતના અને ને કોવક થવું. જાત કવે સરખા માર્ગ છે ! તેથીજ ઉપાસના માર્ગ ને એવે મેલ ને જાત ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું.

અરમં દર્શનં કરતં હરેદ્દુર્લભ્યમ્ ।

સગુણ સમગ્રાણાં ચ દર્શનં ઇન્દ્રિયચેતિન્મ્ ॥ ભગવદ્ ગીતા : ૧૩

મેલ ને જાત ને એ જાતના અને ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું.

મેલ ને જાત ને એ જાતના અને ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું. મેલ કરતા થવું, એવે મેલ ને કોવક થવું.

જનમીને છે. ઇશોના આત્મન પ્રિય ! તું જોયો છે તેવો ને તેવોજ તને મળ્યું છે. માટે મરીને જાતે મન તારું છે. 'દુ' અને 'મારું' એ બન્નેમાં મેં પોતી દીધી છે. તું જાણીયો છું, સર્વ મનપ્રીય છું. સર્વ સંત છું. તારા સિવાય બીજું કંઈ નથી. મેં તારા કમળની વામના મનમાં રાખી નથી. યન, માન, પરમાર-સર્વ તને અર્પણ દાન. તું મુખીશ તેવો તું રહીશ. તું જે જાણીયો તે મારું મનપ્રીય છે. તું કહીશ તે મોખણીય. મુખોપમસિત તું કંઈક છું તેવોજ નહીં હસ છું. મરી જાવો તો તું જાણેશ, આંખો તોજ સુખો, દાશપગ તારીજ બોલે છે, મન તારુંજ પાન છે, મારું મુખ-દાન સર્વ કરવાની મંત્રિ તુંજ આપ. કેટલું પણ અવશ્યમાં તારું અમરણ રેશ છે. મુનિ-નિર્દાનો વરમડ સાથે તોપણ તારો પામેથી ચિત્ત પગમર અમરણ હાથ નહિ. ને પેતાનું સર્વેશ માનવ. તે સંત તેવોજ સંગ આપ, પ્રપંચની વાતોની કટકટ માગ દાન ઉપર મ્હવર. રમ્મ નહિ, અંતઃકરણ તારા પ્રેમથી દમેશ બારીને વહેવા છે." એવી પ્રાર્થના ભક્તના મિત્રમાં મારું કાળ સાવેથી દોષ છે.

* * *

અંતઃકરણની પ્રેમમય આપનાથી મીઠરિને ઘરણ બનાવી જે ઘણું તેજ મળ્યો તેવી અવનનઃ પ્રાર્થના સાથ છે ! મીઠરિની-આમારામની અત્યંત વિરમ્મિ એ મળ્યું છે અને તેનું અમરણ, ચિંતન, અનુસંધાન, મુખમાન એ જીવન છે.

* * *

હે વાણેશ ! હે સુવનમય ! તું આપણે રહેલો છે, એ જાન અમેને આપ. હે દરે ! અમારી સર્વ વાસના ઘરણ કરીને આપના પદમધમાં અમારું ચિત્ત લાગવા દે. હે રામા ! ગોપી, મુનિ, સંત, મદંત, તારા જે સ્વરૂપને દેહાણે રમેશ દોષ છે, તે સ્વરૂપે અમારી તત્તિ રમવા દે. હે ત્રિનેત્ર ! શવળ, મનન અને નિદિધાસનરૂપ ત્રણ આંખો અમને આપ અને તારી સુંદર મૂર્તિ જોવા દે. હે ત્રિપુરારિ ! રમણ, સદમ અને દારણરૂપ ત્રણ હેતો ઉઠેડે કેવી રીતે કરવો તે અમને મીઠવ. હે સંદેશ ! વિષય કલ્યાણકારક છે, એ અમારો જમ દૂર કરીને તુંજ સર્વ કલ્યાણનું કરણ અને મંગલનું મંગલ છું, એવો ભોધ અમને આપ અને તારું સુખકર સ્વરૂપ જનાવ.

* * *

"કેવળ જૂની પરપરામાં વધેલા અને મૂર્તિની પૂજા કરનારા આજુ (જે રામકૃષ્ણ પરમદંસ) તેમની અણુરૂપી પુનિત થવાનું બાન્ધ્ય જે મને મળ્યું ન હોત તો તો તું બાળ ક્યાં હોત !" એવું શ્રામી વિવેકાનંદ શુભમંત્રિથી ઉત્તરવેશા અંતઃકરણથી એક વખત કહ્યું હતું. વિવેકાનંદ બી.એ. થયેલા વિદ્વાન રજા, અને શ્રી રામકૃષ્ણ પરમદંસ જનદષ્ટિથી કેવળ અગ્નિસિંહ રજા. તે સંદેહ શીખેલા નહોતા અને અંગ્રેજીની પણ તેમને મધ નહોતી ! પણ રામકૃષ્ણ કાલી માતાના નિઃશીમ ઉપાસક હતા. એ ઉપાસનારૂપી તપથી તેમની ચોખવા એટલી વધી કે ત્રણ ખંડમાં કોર્નિ પામેલા વિવેકાનંદને આ સર્વ દિમ્બ સામર્થ્ય તેમની અણુરૂપી પ્રાપ્ત થયું ! મૂર્તિપૂજની અવગણના કરનારાઓએ રામકૃષ્ણ પરમદંસને કાલીની મૂર્તિનું એકનિષ્ઠ ભજન કરતાં કરતાં સર્વ જહાસાન અનાપારો પ્રાપ્ત થયું હતું, એ વિસરવું જોઈએ નહિ !! ભક્તોના પગ પાસે મોક્ષ આજોડતો આવે છે. જહાસાન તો ખિચાઈ ભક્તોને બારણે કંઠાય જેવું થઈને ઉઘું રહે છે, તેથીજ ભગવતપ્રાપ્તિનો સર્વોત્તમ માર્ગ ભગવાનની અનન્યભાવે ભક્તિ કરવી જોઈ છે. કર્મ, જ્ઞાન અને યોગ એના કરતાં ભક્તિજ એક છે, એમ નારદાદિ સર્વ મહાત્માઓએ કહેવું છે. ભક્તિ સમુદ્ધનીજ કરવી.

સ્વાનુભવથી તુકાજાણાય છે કે, મુખ્ય જે ઉપામના સમુદ્ધ ભક્તિ, તેથી બધી દિશાઓ સંધાય છે. બાવની શુદ્ધિ જન્યોને હૃદયમાં (પરમાત્માની) મૂર્તિ પ્રકટ થાય છે. ૧-મીજ અને ૨જ, એ બંને દરિયુંજ નામ છે. તે સહજ પુણ્ય, સહજ પર્મ જનાં સહજ કળાનું પર્મ છે. તે આકળ કળાવાળો જમને દૂર કરે છે. ૨-જે દેહાણે કોર્ન-નામધોષ હોય, અને દરિયા દાસ નિર્વજન થઈને તે કરના દોષ, લાં બધા રજો પરીપૂરા કરાય છે અને ભવજંઘના પાસ વટી જાય છે. ૩-વેદપુરુષ નારાયણ જે જે ગોપીઓના અન્યથા છે, મુકોના પૂર્ણચક્ર છે; તેજ અમે બોળાં આત્માઓ માટે સમુદ્ધ થઈ થયા છે.

* * *

१८-सगुण भक्ति वधारे उपकारक छे.

દેવ એક છે અને તે સચુણ પદ્ય છે અને નિર્ગુણ પણ છે. “સચુણનાજ આધારથી, નિર્ગુણ આત્મીયવંક નેત્ર સદાય” એવો સમર્થ સરખા અલ્લવેતાનો ઉપદેશ છે. તેથી સચુણ પ્રેમને અન્નિશ્ચિત ષષ્ઠો ન મારનાં નિર્ગુણ ગોવતી જે દયોરી સંતજનો છે, તેજ કથ્યાણુકારક છે. ઉપ- નિષદો, પંચદશી, ગોવત્રામિટ ઇત્યાદિ વેદાંત ઉપરના અથો વાંચીને તે સમજતાં (પચાવતાં) ન જાણવાના દીધે નથા અલ્લજમો ખરા પરમાર્થનો મર્મ ન સમજવાને લીધે કેટલાક લોક-જૂના અને નવા શિક્ષણની પદ્ધતિથી-એવા નિર્મોણ થયા છે, કે તે સચુણનો ઉ-છેદ થતો જુએ છે; પણ સચુણનો પ્રેમ અનિશ્ચય નજારવામાંજ પરમાર્થશ્રવણનું પરિણામ થતું જોઈએ. સંતો- નો માર્ગ આ છે. સંત રજુ વેદાંતી નહોતા. તે નિરસીમ ભક્ત હતા, તે પ્રેમમુર્તિ હતા. જ્ઞાનેશ્વરી અમરનાથજી સંખ્યા અર્થોક્કિ અજ્ઞાનતા અથ નિર્મોણ કરનારા શીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજ નિરસીમ પૂજામળ વડે વિરોધાસક હતા. જા રવન્ન આરસો સર્વ મુમુક્ષુએ પોતાની આંખો સામે રાખી નિર્ગુણનો એવે અને સચુણનો પ્રેમ એનું જીવ્ય કરી પોતાનું અને પારકાનું હિત સાધવું-

દાસ્યોએનું દરકારે સમાપ્ત ૭ વચ્ચેથી નેનું. સમર્થના મુખથી પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને
એકેકેકે નિર્ધન નિરાકાર નિરંજનનું પ્રકરણ સાંભળીને એક શ્રેતા કહેવા લાગ્યો કે, “કીક થયું! હું
પ્રજાનું માને જયન મિયા છે, એ માને સમજાયું. હવે પૂનઃઅયોની જરૂર નથી” એ જોતાજ
રામ-રામિતિથી ઉમરાના વ્યવહારથી સમર્થ કહે છે કે:—

જાણે! જોખન કરવું પડે છે, પાણી પીવું પડે છે,
 મનમન સ્વામ કરવો પડે છે, તે પણ છૂટું નથી;
 માણે!નું સમાધાન સમયનું, ગેતાનું પારકું ઓળખવું,
 અને જગત ન કરવું, એ કયું જ્ઞાન ?
 સહેજતે જ્યાં આલોડવા જવું, નીચ સરખા થવું,
 અને હેતને ન માનવા, એ કયું જ્ઞાન ?
 સ્વિચ્છે કામચિત્તે, તે જ્યના આત્મચારક !
 નું કોઈ રહે માનવી, જગતનાં તારે શું ગયું ?
 માનતા કલ રહુનાથ, રહુનાથ અમારો પરમાર્થ,
 એ સમયને પણ સમર્થ, તે દેવ હોવાય હવે;
 તેના અર્થે ભેરકે જન, ભેરકે કરતાં થયું જ્ઞાન,
 તેનાથી ભાગ્યે કદે જન કરાય છે.

સાહેબજીનાં કામોમાં મને જોઈએ તે પ્રમાણે સહાય કરવામાં આવશે. તમારો
પત્ર મળ્યો હતો. તે મને ખુબ ગમ્યો. તમારો જોડાણ મારી છે? તેથી જ ઉપાસના
માધ્યમથી જોડાણ કરવામાં આવશે. તમારો જોડાણ મારી છે? તેથી જ ઉપાસના

श्रुतं वीतिं नानं शब्दभूतमपि ।

सर्वान् सर्वान् भूतानां च सर्वान् विदुषोऽस्मिन् ॥ (मि. १३१ ११-१-२७)

[illegible][illegible]

૧૧-પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ

એક સત્તરન લખે છે કે “તમે એક નિશ્ચય આજે પ્રતિપાદન કરો છો, તો કાલે વળી તેની બીજા પ્રકારનો નિશ્ચય પ્રતિપાદન કરો છો. આજ તમે એક બાબતને વખોડો છો, તો કાલે વળી તેનેજ વખોડો છો. તમારા મનની, અર્થાત્ નિશ્ચયોની આ પ્રકારની અસ્થિરતા અનેક પ્રસંગે મારા અવસોકનામાં આવી છે.” પ્રિય હૃદય! તમારું કહેવું કેવળ સત્ય છે, કું નિરંતર બદલાતો આત્મું છું. કરી પણ ન બદલાય એવી અવિશ્વિક રિતિનિતે માટે મારે અને આપના જનનનો પ્રયત્ન છે, અને અપાંશુથી એવી રિતિનિ કે જે પરમાત્માથી અભિન્ન છે, તે મને તમારે આપના વિશ્વને નહિ પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી તે નિરંતર બદલાતુંજ ચાલવાનું. જે મોટે ભાગે બહુ વિશ્વે બદલાય છે, તેની કન્નનિ બહુ ચોટી થાય છે. કું ધમ્મું છું કે, કું અને તમે શુભે દલો બદલાતા આશીર્વાદ. શું તમે નથી અવસોક છું કે, જળનો પ્રવાહ જેમ વેગથી પોતાનું સ્થાન બદલતો આગળ ચાલે છે, તેમ તે અધિક શુદ્ધ થાય છે? બીજક બદલાઈને અંકુર થાય છે, અંકુર બદલાઈને છોડ થાય છે, છોડ બદલાઈને રક્ષ થાય છે. બાળક બદલાઈને કુમાર થાય છે, કુમાર બદલાઈને યુવક થાય છે, યુવક બદલાઈને પુખ્ત વયનો મનુષ્ય થાય છે. તરે મરવો બદલાઈને ખાટી કેરી થાય છે અને ખાટી કેરી બદલાઈને પાણી જળી કેરી થાય છે. શું તમે બાળકને બાળકનાજ રૂપમાં, બીજકને બીજકનાજ રૂપમાં અને મરવાને મરવાનાજ રૂપમાં સર્વદા રાખી રહેવા હક્કો છો? સત્યની પણ ભૂમિકાઓ છે. આશ્વાસવામાં જે સત્ય હોય છે, તે કુમાર અવસ્થામાં અસત્ય બાસે છે; કુમાર અવસ્થામાં જે સત્ય બાસે છે, તે યુવાવસ્થામાં અસત્ય બાસે છે અને યુવાવસ્થામાં જે સત્ય જણાય છે, તે પુખ્ત વયમાં અસત્ય જણાય છે. તમે આજે મને તેવા વિદ્વાન કે જ્ઞાનવાન હશે. તોપણ તમે જે જાણો છો તેનાથી અધિકારી વિદ્યા અને જ્ઞાન છે, અને તે અધિકારી વિદ્યા અને જ્ઞાનની સાથે સરખાવતાં આજે જે તમે જાણો છો, તે અસત્ય અર્થાત્ ઉત્તરના પ્રકારનું છે! અધિકારી વિદ્યા અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે, આજે જે ઉત્તરના પ્રકારની વિદ્યા અને જ્ઞાન તમને પ્રાપ્ત છે, તેનો તમારે ત્યાજ કરવોજ નોંધ્યો. ઉચ્ચ નિશ્ચયોની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવાને માટે તમારે તમારા આજના નિશ્ચયો બદલવા નોંધ્યો; તેમ તમે નથી કરતા, અને અદ્ય હવે નિશ્ચયોના પુંછકને પકડીનેજ બેસી રહેો છો, તો તમારી ઉન્નતિ અટકે છે; એટલુંજ નહિ પણ પશુના પુંછકને પકડી રહેનારને જેમ પશુની ધણી છાતો ખાઈને આખરે તેનું પકડેલું પૂંછકું છોડવું પડે છે, તેમ આજના નિશ્ચયોનેજ કેવળ સત્ય માની તેમને પકડી રહેનાર અને આગળ ન વધનારને અનેક દુઃખો સહન કરીને આખરે હિંમે ચડવું પડે છે. આથીજ પ્રિય હૃદય! મારા નિશ્ચયોમાં કું નિરંતર બદલાતો આત્મું છું અને અવિષ્યમાં અત્યંત વેગથી બદલાવા હમ્મું છું. તમને તમારા સ્વીકારેલા નિશ્ચયોમાંજ જીવનનો અત્યંત પરી રહેવું પ્રિય લાગતું હોય તો તમારી સ્વનંત્રતાની આડે આવવા મારી ભેદ પણ હમ્મી નથી. મારા નિશ્ચયો કે વિચારો સ્વીકારવામાં કું કોઈને આશ્રય કરતો નથી. જેમ કુશળ વ્યાપારી પોતાનો ઉત્તમ માત્ર માડકોની દૃષ્ટિએ પડે તેમ પોતાના પરપશુદ(કુશળ)માં યુક્તિપૂર્વક ગોઠવે છે, તેમ મારા વિચારોનિ મને પ્રાસ કુશળતા પ્રમાણે કું ‘મદાકાલ’માં સ્થાપું છું. જેમને તે આશ્રય બાસે તે બધે તેમનો સ્વીકાર કરો; ન બાસે તે લગે તેમનો અનાદર કરો. x

—અન્ય સત્તરન ઉદ્ધાર કરે છે, કે “મદાકાલ”માં પિંડપેયજ બહુ આવે છે. પ્રિય આત્મેન! ઉત્તરના સત્તરનને અમારે કું બદલાતો લાકું છું, અને પૂરેના નિશ્ચયોથી બીજા પ્રકારનાજ નિશ્ચયો દર્શાવેજ જણાઈ છે; ત્યારે તમને કું તેનો તેજ વેગ લેઈને, ધરી ધરી કંટાળા ઉપર એવી રીતે, આવતો દેખાઈ છે. તમે મરતી મનિથી મનમાં કુનારા જણાવો છો.

x “મારા વિચાર તેના તેજ છે” દે દર્શાવે દાંબને પોતાના કીલા વિચારોને ‘અદમ’ દર્શાવવામાં મારા એવા દોષ તેના આ સત્તરનિય સાધુના લેખમાંથી અલગ થશે, એવી આશા છે. સંપાદક

અને તેથી 'મહાકાળ' તમને સમજીની પેઠે તેટલા ને તેટલાજ આકાશમાં ફરી ફરીને ગોળ ચક્ર-રમાં મારતું જણાય છે. ત્રિપ આત્મનું! ઉઠે અને ઉઠે અધિક વેગથી ઉડા જમ્મો. મહાકાળથી અનેકશબ્દ અરિયાના લેખોના તમે અધિકારી છો.

—મનમાં ઉઠે અને ઉઠે ઉડવાના સામર્થ્યવાળા, પતેલ સજ્જનના જેવા, જેમ 'મહા-કાળ'માં પિટપેયણને જોનારાં એક પક્ષે ઉચ્ચ અધિકારીઓ છે, તેમ અન્ય પક્ષે, સૂચી વાકરમાં ચમ્પા એ વચનાનુસાર કચ્છાની પેઠે સમગ્ર રક્તમાં ફરી વળવા જતાં એક પણ પાકના સ્વાદને ન મન-જુનારા અન્ય પ્રકારના પણ અધિકારીઓ હોય છે, અને તેઓને પણ 'મહાકાળ'માં આવતા લેખો પિટપેયણ જેવા લાક્ષણિક છે. આવા મનુષ્યો કર્તવ્યશુદ્ધિથી રહિત હોય છે. તેઓ પોતે જે માર્ગે પ્ર-યાણ કરે છે તેથી વધારે સારો અવકાશ કે પરમાર્થ સાધવાનો માર્ગ હોવાનો સંભવ માનતા નથી. આથી તેઓ, કદાં પણ વિચારમાં શું નવું આવ્યું છે, તે જોતાને ખાનગર તેના ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી લેવા છે. આથી કર્તવ્યશુદ્ધિવાળા પુરુષને બ્યારે એક વિષયમાં પોતાના કર્તવ્યમાં મદદ કરનાર કાંઈ ને કાંઈ નથી મુક્તિ કે વિચાર જરૂરી અને છે, બ્યારે આ મનુષ્યને તેનું કંઈ પણ નવરે ચરતું નથી; અને તેથી તેને આખો વિષય પિટપેયણ જેવો લાક્ષણિક છે.

—વ્યવહારપયોગી તથા પરમાર્થપયોગી વિષયને લખનારા કુશળ પુરુષો વિશેષે કરીને મનના સ્વરૂપને વળજનારા હોય છે. જે વાર્તાનો કથાણ સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ હોય છે, તેવાર્તાને અંતઃકરણમાં આવડત ઉઠી દસાવવાની આવશ્યકતાને તેઓ સારી રીતે સમજે છે, અને તેથી તે વાતને તેઓ અનેક શુકિનથી અધિકારીઓની દૃષ્ટિસમીપ આવે છે. તેમનો આ પ્રયત્ન કર્તવ્ય-શુદ્ધિરહિત મનુષ્યોને પિટપેયણ જેવો લાક્ષણિક છે; કારણ કે લોખંડી મેળ જેમ લાકડામાંજ વાગે છે, કંઈ વસ્તુમાં વાગતી નથી, તેમ સાધનનો ઉપદેશ અધિકારી જોનારા અંતઃકરણનેજ સ્પર્શ કરે છે, કંઈ કર્તવ્યશુદ્ધિરહિત મનુષ્યને સ્પર્શ કરતો નથી. તેના અંતઃકરણને તો તે અથડાઈને ઉઘટો દૂર જાય છે. વળી અધિકારીજોનારા અંતઃકરણમાં પણ કર્તવ્યનો ઉપદેશ જેમ લાકડામાં ખીનો એક વાર દથોડો મારવાથી ઉઠો પેસી જતો નથી, પણ ધણા ધા મામાં પછીજ ઉઠો પેસી જાય છે, તેમ એક વારના પ્રયત્નથી દસતો નથી; પણ અનેક વારના પ્રયત્નથી દસે છે અને તેથી તેઓને તે વાત અનેક વાર કહેવાની જરૂર હોય છે. પરંતુ આ નિયમને ન જાણનાર કર્તવ્યશુદ્ધિ-રહિત મનુષ્યો આવા પ્રયત્નને પિટપેયણ ગણે છે.

—મહાકાળના સંબંધમાં આ પ્રમાણે મનુષ્યો પોતપોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી ભલે જેમ કહે તેમ બોલે, પરંતુ એટલું તો સિદ્ધ છે કે, બ્યારે શોમાં એક મનુષ્ય તેના સંબંધમાં પ્રતિકૂળ ઉદ્દેશ કાઢે છે, ત્યારે નવ્વાણુ પુરુષો તેનાથી પોતાને લાલ થયેલોજ જણાવે છે. આવા સેંકડો પત્ર અમારા પ્રતિ નિત્ય આવે છે, પરંતુ સૂચીના પ્રકાશને દર્શાવવાને મશાલની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અને તેમને પ્રકટ કરવાની મિથ્યા પ્રતિભામાં પડતા નથી.

x

x

x

x

(“મહાકાળ”ના એક અંકમાંથી)

૨૦-હાલના શિક્ષણથી થતો બાળકોનો મરો

શરૂથી અથવા ઝેરથી બીજાનો પ્રાણુ લેનાર મનુષ્યને સામાન્ય જીવિતા મનુષ્યો પુત્રી મળે છે; કારણ કે પ્રાણુને દરનાર સચ્ચ અને ઝેર છે, એટલુંજ તેઓ ભણતા હોય છે; પરંતુ આ વિના મનુષ્યોના પ્રાણુ દરનારી બીજી જે અનેક રીતો છે, તેનું તેમને જ્ઞાન ન હોવાથી તે રીતોનો ઉપયોગ કરનારને તેઓ પોતાનું સાચું દિન કરનાર માને છે. આવી કંપચથી જોનાં મનુષ્યનું દિત કરનારી, પરંતુ વસ્તુના તેના પ્રાણુને દરનારી અનેક સુખ રીતોમાં દાસની કેળવણીની પદ્ધતિ એ એક પ્રયત્ન સુખ રીત છે. દાસની સાળાઓ તથા પાઠશાળાઓ વિદ્યાર્થીઓનાં આયુષ્યનો તથા જીવનનો ધરિ ધરિ પળુ ઓછાસ નાશ કરનાર કલપખાનાં છે, એ વિશે ઘણાંજ થોડાં મનુષ્યો વિચાર કરે છે, અને જે થોડાં તે વિશે વિચાર કરે છે તેઓ તેનો સત્વર ઉપાય કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં કલ્પિતજ જોવામાં આવે છે. દેશના ઉદયનો આપાર મોટે ભાગે દાસ ઉછરતી પ્રજા ઉપર છે, પરંતુ દાસની કેળવણીનો જોખો એ એક એવા પ્રકારનું ઝેર છે કે જે બાળકોનાં આયુષ્યને લગભગ પચાસ ટકા જેટલું ઓછું કરી નાખે છે, તથા તેમનાં સુદૃઢ ચરીરને કુવારસ્યા આવવા પહેલાંજ કાગમાળા જેવું કરી મૂકે છે. પ્રજાનાં ચરીરનો બેરક્ટો વળી જવામાં ધણે ભાગે દાસની કેળવણી તથા તેણે પ્રકટાયેલાં ફળ છે; પરંતુ સમજો પાપનો પોટકો બિચારા બાળકઅને માથે ચઢવવામાં આવે છે. બાળકઅન દાનિ કરનાર છે, તેની ના નથી; પણ દાસની પ્રજાનાં આ પ્રકારનાં ચરીર થવામાં બાળકઅન જેટલું જવાબદાર છે, તેના કરતાં કેળવણીની પદ્ધતિ વધારે જવાબદાર છે; ઓછી અથવા નહિ જેવી કેળવણી લેનારી દલકી વર્ણોમાં બાળકઅન હોયી વર્ણોના કરતાં કંઈ ઓછાં થતાં નથી અને તોપણ રહેવાની તથા ખાવાની વધારે સગવડવાળાં હોયી વર્ણનાં બાળકો કરતાં દલકી વર્ણનાં બાળકો ચરીરે વધારે નીરોગી તથા સુદૃઢ હોય છે, એ કારણ પણ અવગણનારને પ્રત્યક્ષ થવા વિના બાળકઅન રહેશે; અને આનું કારણ હોયી વર્ણનાં બાળકો ઉપર કેળવણીનો જે અત્યંત ભારે જોખો ઘાડવામાં આવ્યો છે તેજ છે, આવો ભારે જોખો ઉઠાવવાને માટે બાળકોને નિરાશમાં તેમજ ઘેર લગતજ બાર કલાક અને પ્રમંજે તેથી પણ વધારે કલાક મનજની માથાનો મદનન કરતી પડે છે, આથી તેમનું કથિર આંખો દિવસ માથામાં મોટા પ્રમાણમાં રહેવાથી લલ્પ, દેહસાં, જરૂર વગેરે નીચેના પ્રાણુજીવ અવયવો દુર્બળ પડતા જાય છે. તેની પચનક્રિયા મંદ થાય છે. આંખો દિવસ વાંકા વળાને બેસી રહેવાથી તેમના દેહસાં દવાથી પૂરપૂર્ણ બારાનાં નથી, અને તેથી તેમના મોઢીની સપૂર્ણ સુધિ થતી નથી. દલનશક્તિવિના તેમનું હૃદય મંદ ગતિવાળું થવાથી, વેગથી વડેના જગતા પ્રવાદની પડે તેના કથિરની ગતિ રહેતી નથી, અને તેથી તે સિધર જગતી પડે મેટું કષ્ટ જાય છે. બેમી રહેવાથી તેમના ઉદરના રનાયુઓ પણ સિસિસ કષ્ટ જવાથી તેમને બજોડોડો બ્યપિ થાય છે. આમ બાળકના ચરીરને પોષાવાના અને સુદૃઢ થવાના સમયમાં તેને રૂઝાવાના અને દુર્બળ થવાના તંદા પાયા નોખાય છે; અને વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ કરી નિરાશ છોડીને જ્યારે તે ઘર આવે છે, ત્યારે તેના ચરીરનું નિરીક્ષણ કરનારને વિવિધ વ્યવધિઓની, દુર્બળતાની અને અવ્ય આયુષ્યનાં જગતી કમોડો જોવાને સ્કંધકર્ષક ચંચક સંકષ્ટ જીવિની કાળજે જરૂર પડે છે.

વિદ્યાભ્યાસ જીવનને સુખમય કરવા માટે હોયો બેદરજી, પણ આરો ત્ર વરેડું મનુષ્ય બાળકના માટે રહી રહી છે, એ દેશનિર્મિતજી એ એટલું વિચારવાયેજ નથી. દારીરદારીઓ પડે છે કે, માનસિક કષ્ટમાં મનુષ્યે આખા દિવસમાં થતો ભટ્ટ ભટ્ટ તેા મારતી છે કલાક જેટલો સમય માગ્યો હોયો. એથી વધારે માગ્યો આ રોડો સમય જરૂરજ, આ.૨૦ નવાં જગતે કાપ કરનાર છે. જે આ સિદ્ધિ જાનો છે તેા પછી જેને. જીવનમાં જગત પળુ કલેક દોડતો નથી, તથા જેનું મે.ખ્યા પાત્રો ભટ્ટ ભટ્ટ ને ૨૫ ૧-ની અંદર. એ વર્ષ પછી કેવળ વિરમજી ૬ જગત છે, તેના વિવિધ વિષયોને વિદ્યાર્થી અવગણ્યા જાગરો. અને એ.ખ.તેને તેમના જાગરો દોડી દો. ૪

અને તેથી 'મહાકાલ' તમને સમડીની પેઠે તેટલાં ને તેટલાંજ આકાશમાં ફરી ફરીને ગોળ ચક્ર-રૂપે મારતું જણાય છે. પ્રિય આત્મન! ઉંચે અને ઉંચે અધિક વેગથી ઉડ્યા જાઓ. મહાકાલથી અનેકશુભ ચઢિયાતા લેજોના તમે અધિકારી છો.

—ગગનમાં ઉંચે અને ઉંચે ઉડવાના સામર્થ્યવાળા, પૂર્વોક્ત સંજ્ઞાનના જેવા, જેમ 'મહાકાલ'માં પિષ્ટપેપણુને જોનારાએક પક્ષે ઉચ્ચ અધિકારીઓ છે, તેમ અન્ય પક્ષે, દર્વી પાકરસં વગેરે જે વચનાનુસાર કાઠીની પેઠે સમગ્ર રસોઈમાં ફરી વળવા છતાં એક પણ પાકના રવાદને ન જાણનારા અન્ય પ્રકારના પણ અધિકારીઓ હોય છે, અને તેઓને પણ 'મહાકાલ'માં આવતા લેજો પિષ્ટપેપણુ જેવા લાગે છે. આવા મનુષ્યો કર્તવ્યશુદ્ધિથી રહિત હોય છે. તેઓ પોતે જે માર્ગે પ્રયાણ કરે છે તેથી વધારે સારો વ્યવહાર કે પરમાર્થ સાધવાનો માર્ગ હોવાનો સંભવ માનતા નથી. આથી તેઓ, કેઈ પણ વિષયમાં શું નવું આવ્યું છે, તે જોવાને ખાતરજ તેના ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવી જાય છે. આથી કર્તવ્યશુદ્ધિવાળા પુરુષને જ્યારે એક વિષયમાં પોતાના કર્તવ્યમાં મદદ કરનાર કાંઈ ને કાંઈ નવી શક્તિ કે વિચાર જડી આવે છે, ત્યારે આ મનુષ્યને તેવું કંઈ પણ નજરે ચઢતું નથી; અને તેથી તેને આજો વિષય પિષ્ટપેપણુ જેવો લાગે છે.

—વ્યવહારોપયોગી તથા પરમાર્થોપયોગી વિષયોને લખનારા કુશળ પુરુષો વિશેષ કરીને મનના સ્વરૂપને જાણનારા હોય છે. જે વાતોના કથ્યાણુ સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ હોય છે, તેવાતોને અંતઃકરણમાં અત્યંત ઉંડી હસાવવાની આવશ્યકતાને તેઓ સારી રીતે સમજે છે, અને તેથી તેવા વાતને તેઓ અનેક શક્તિથી અધિકારીઓની દૃષ્ટિસમીપ આણે છે. તેમનો આ પ્રયત્ન કર્તવ્યશુદ્ધિરહિત મનુષ્યોને પિષ્ટપેપણુ જેવો લાગે છે; કારણ કે લોખંડની મેખ જેમ લાકડામાંજ વાગે છે તેમ કંઈ વજનમાં વાગતી નથી, તેમ સાધનનો ઉપદેશ અધિકારી જોનારા અંતઃકરણનેજ સ્પર્શ કરે છે તેમ કંઈ કર્તવ્યશુદ્ધિરહિત મનુષ્યને સ્પર્શ કરતો નથી. તેના અંતઃકરણને તો તે અથડાઈને ઉચ્છેદન દૂરજ જાય છે. વળી અધિકારીજોનારા અંતઃકરણમાં પણ કર્તવ્યનો ઉપદેશ જેમ લાકડામાં ખીલેલની એક વાર હથોડો મારવાથી ઉડે પેસી જતો નથી, પણ ધણા ધા માર્યા પછીજ ઉડે પેસી જાય છે તેમ, તેમ એક વારના પ્રયાત્નથી હસતો નથી; પણ અનેક વારના પ્રયત્નથી હસે છે અને તેથીજ આ તેઓને તે વાત અનેક વાર કહેવાની જરૂર હોય છે. પરંતુ આ નિયમને ન જાણનાર કર્તવ્યશુદ્ધિ કે તેજ રહિત મનુષ્યો આવા પ્રયત્નને પિષ્ટપેપણુ ગણે છે.

—મહાકાલના સંબંધમાં આ પ્રમાણે મનુષ્યો પોતપોતાના દૃષ્ટિબિંદુથી લઈને જેમ કહે તેમ જોયે છે, બીજા, પરંતુ એટલું તો સિદ્ધ છે કે, જ્યારે સોમાં એક મનુષ્ય તેના સંબંધમાં પ્રતિકૂળ ઉદ્દેશ્ય ધરાવે છે, ત્યારે નવાણુ પુરુષો તેનાથી પોતાને લાલ થયેલોજ જણાવે છે. આવા સંકટો પરંતુ આમારા પ્રતિ નિત્ય આવે છે, પરંતુ સૂર્યના પ્રકાશને દર્શાવવાને મશાલની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અમે તેમને પ્રકટ કરવાની મિથ્યા પ્રવૃત્તિમાં પડતા નથી.

x

x

x

x

("મહાકાળ")

२१-विचार-तरंग

पूजापूति

अरुणोदय हो रहा था। माना है आंगन में आस-रवि की सुनदबी रश्मियाँ छिड़ रही थीं। जिस मान-परा के विमलविधान की तैयारी हस्तों पर पदमे दो गुड़ी थी, उसमें व्याज तुम्हारे पूजापूति बराने की मेधा थी। उस समय, तुम्हारे चित्र में बशीम आनंद था। तुम्हारे वद प्रति प्राप्त थी, न्ने योगियों के भी हृदय में तुम्हारे छ सन्द का इत्यारण्य किया, और वेद-मंत्रों की ध्वनि के साथ मान-परा में पूजापूति बरा दी। वेदमंत्रों की ध्वनि करते दूजे तुम्हारे मेदरे पर गंभीर दारण की मेके अनुपम देखा थी। हमी दारण-देखा में मानव-जवन का सारा रदश्य निदिन था, और तुम्हें वेदों के छाने के सिधे दिव्य-सदेव था, और था छोड़ो संतप्त प्राणीजों के सिधे सात्वना देवेनाथा जसिदान का मूख भंत्र!

पूजापूति देव कर लेज हज रद गये! जुदीराम, हन्दरुधाय, हतांसिंद पिंगले आदि वेदाओं की आत्मापूति की याद आ गई! इनकी वीरमायाओं से मन में रद रद कर वद ला-वना छानी थी कि सोम, जिनके परम पिता ने हर्-बारा दिव दिया है, दंसते दंसते, मान-परा में आत्मापूति कैसे बराते है? व्याज, इस अकर्मदवना के पुत्र में, तुम्हने अपने वीर अंधुओं के साथ पूजापूति है कर, इस जवन के रपट दिवा दिवा कि भृत्य की जवन की का इसरा नाम है, अपने पुव्य आदर के सिधे भर मिहने दी से अनुप्यजन्म सार्वक होना है, तुम भर कर अमर हो गये! जिस दिन 'भारत-माना के प्रांगण में पूजा तेज के साथ स्वान-प-मूर्ध' की रश्मियाँ अपना प्रकाश ईवा रही होगी, दीन देश के छोड़ो दसिन हृदय छे कर मानवीय स्वतों के प्रा-र कर रहे होगे और वे गह गह हो अपनी हृदय-वीज्य के प्रत्येक तार पर प्रम-सता, समता, स्वर्नता और न्याय के सुमधुर गीत भा रहे होंगे। उस दिन, केवध उसी दिन तुम्हारी व्याज की पूजापूति के अथ पर, जगह जगद तुम्हारे शीर्ष-स्नंन भजे होंगे।

तुम्हारी तडप

पूजापूति देने के महीनों पदमे तुम्हने कहा था—

“आजिरी शम्भदी के क्षमिल 'भी ग्विस्मिल' की तडप,—

मुपदे हभगर देर आलाओ व्याम आया तो क्या?”

समय तुम्हारी तडप अग्री रही। उस तडप में हर् था, माभिक वेदना थी, अनुपम अनुपराय था, अपने आत्म-लाज या और न जाने क्या क्या था! तुम्हने इस गिरे समय में की देश के सामने सदावत का वद नमरा पेध किया न्ने आपर्षिक में वीर मेस्तिनी ने किया था और जारथारी के नाथ के सिधे इस में अगलिन देश-भक्तों तथा वीर रभजियों ने किया था। तुम्हारी गति-विधि से हमारा मन-मेद हो सकता है; परंतु इससे क्या, हम तुम्हें कवी भूष सकते हैं? तुम्हारी सदावत मे हमारे दिव में रद रद कर न्ने हक छानी है, उसे क्या हुनिया की होई शक्ति मिटा सकती है?

स्वार्थछे अथवा देव-भावना मे प्रेरित हो कर कोई तुम्हें 'शुभराद' के नाम से पुकारे या 'गुरु' या 'वैराग'; परंतु जवजंत देशभक्ति और मदान आत्म-लाज के कारण प्रत्येक भार-नीय तुम्हारी अरु-रुज के अपने मरनक पर दारण्य करेगा। इसे है इससिधे कि, तुम अपने विश्वासों के अथपर अपने उच्च आदर के सिधे जिये और वहीके सिधे भर गिरे। संभाव है कि व्याज के लारतीय हभग्नेरी या और किसी कारण से तुम्हारे जसिदान का मदर न अनुभव कर सके; परंतु वद निजय है कि तुम्हारे खत-जीव के अनाथ मे देश की आगामी संतति में वद हम और अम होना न्ने किसी भी जवन देश के ज्यों में दुआ करता है; और नगी वद संतति तुम्हारी पूज की अधिकारिणी समझी नवगी।

ન્યાયનું, તથા તેમનાં અવિશ્વનાં ધરીશને બીતરથી સગી ગમેલાં લાકડાંનાં બોખાં જેવાં કરી મૂક્યાં, એ શું કમકમિયું નથી? આ પ્રકારની કેળવણીની પદ્ધતિને પ્રખતું કિત કરનાર ગણવાની કમ કમ કામી હુકિમાન કરે?

વિદ્યાર્થીને અનિચ્છર છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. વિદ્યા મનુષ્યનું સર્વદા હિતજ કરે છે, પરંતુ વિદ્યાર્થીને કમવવાની હાલની પદ્ધતિ અત્યંત હાનિકારક છે, એટલુંજ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. હાલની હાલતો, એ હવનને સુખપ્રદ કરનાર વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાની શાળાઓ નથી. પરંતુ વિદ્યાના એ નામે અહાંસ કરાવી હવનને દુઃખપ્રદ કરનાર, સખત મજુરી કરવાનાં કેદખાનાં છે.

અભ્યાસને, ભણતને, અભ્યાસને, શુદ્ધિને, વ્યવહારનાં ઉચ્ચ સુખને તથા હૃદયની શાંતિને, નિત્ય અભિજ્ઞ અભિજ્ઞ સ્વપ્નમાં ન આવે, તેને વિદ્યા કેટલું કહે? હાલનું શિક્ષણ શું આ દુઃખને પ્રકરણે કરે તે ના, ને, ખરી મળે સગી શાળાઓ કાઢવાનું અને કેળવણી પાછળ આટલું 'થડું' થડ નહીં સમજાવવાનું કમવન શું? જે અંગગણિતનો, જે બીજગણિતનો, જે ભૂમિતિનો, જે તરિકાઓનો, જે જ્ઞાતિઓનો અને જેની જેની જે બીજ અનેક બાજોનો મોટપણે સોમાંથી પાંચ મળાંનો અભ્યાસ હવનમાં મેકાર તાર પગ ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી, તથા જે ખરીબતને મારે તે જવા કમી કેળવજ માનમાં કેળવ જુદી જવામાં આવે છે, તે સર્વનો અસલ મેકારે પાઠશાળાની બાજે કરી, ને માનમાં છતાં પણ પેરોળા મારી તેમને ચાલવાની દુરજ પાડવાના રીત હેતુ હતા. છે, તે હેતુ કહેવું? આવા વિવિધ વિષયોના અભ્યાસથી મગજનો વિકાસ થાય છે તથા હૃદયે વિકસિત છે, એમ કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે; પણ સુખના ભોગે મગજને મોડું કરતું અને હૃદયને કેળવતું, એ શું હેતુજ હોય છે? શું હવનના સુખની પ્રદિ કરી, મગજનો વિકાસ કરનાર અને હૃદયને કેળવનાર ધર્મજ વિદ્યાર્થીના વિષયો નથી? હવનમાં નિત્ય કામમાં આવે તથા સુખનો સ્વદિ કરે, એવી એટલી બધી વસ્તુઓ છે તથા તેમના અભ્યાસથી મગજનો તથા હૃદયનો એટલો મોટો વિકાસ થાય એમ છે કે તેની સાથે સરખાવતાં હાલનો વિકાસ તળાવ તળાવ ખડે રાખી દેવે છે, તકરિ આ બાબત લક્ષમાં લેવાની કાળજી છે.

અભ્યાસને નહીં આ જગતમાં કમવજ ઉપયોગી સાધવાનું નથી અને તેથી તેઓ નકામા રહેવાથી મનને કમવ કરતો અટકે, મારે તેમને બધા સમય કાઢ કામમાં બેસી દેવાના વિચારથી જ દુઃખ વિદ્યાર્થીના પદ્ધતિનું શોધી કાઢવામાં આવી ન હોય, એમ જણાય છે. હાલની હાલતો, શિક્ષણ તથા શિક્ષણપદ્ધતિમાં સંપૂર્ણ કેદકર કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. તેમ નહિ થાય તો હવન કરાવવાની પદ્ધતિ કેળવનિતી અભ્યાસે હજી વળી વળેલા વિચાર છે. શાળામાં તથા પાઠશાળામાં અભ્યાસ પુરતો જે કમવેલા અભ્યાસમાં હાલ જે વિદ્યા ભરવામાં આવે છે, તે વિદ્યા જે હેતુ, એજ જે હેતુ પ્રસંગ છે. આવી વિદ્યાનો હાલની પ્રખતને લેશ પણ જરૂર નથી. એવી વિદ્યા ન હોય તે હવન કમવજ કરે તે હેતુ કહેવું કમવ નથી. વિદ્યાને હેતુ પુરતોને ઉત્તમ પુરતો અને જાણીને જાણે જાણે જાણીને તેમનાં હવનને સુખમય કરવાનો છે. જે વિદ્યા આ હેતુને મેકારે નથી કરતી તેને અભ્યાસ જાણતો પદ્ધતિ કરવીને આપણે તેમનાં આધુનિકો, જાણતો અને જાણતો વિદ્યાર્થીને કમવજ કરવાનો હેતુ કહેવું કરવા નથી.

(સં. ૧૯૩૬ ના "મદરાસ"ના એક અંકમાંથી)

२१-विचार-तरंग

पृथ्वीद्विती

अरुणोदय हो रहा था। आना के आंगन में भाव-रवि की सुन्दरी स्त्रियों का छिड़क रही थी। जिस मान-पत्र के विषयविधान की तैयारी हो चुकी थी, उसमें आगे पुष्पाद्विती यदने की मेधा थी। उस समय, पुष्पाद्विती यिन में असीम आनंद था। पुष्पाद्विती वद गति प्राप्त थी, जे योमियों के भी दुर्लभ है। तुमने उसे सच हा उन्मत्त किया, और वेद-भक्तों की ध्वनि के साथ मान-पत्र में पृथ्वीद्विती यदने की वेदभक्तों की ध्वनि करते दुजे पुष्पाद्विती वेदने पर अलीर दारय की ओर अनुपम देखा थी। धरी दास्य-देखा में मानव-ध्वन का सादा रस्य निदिन था, जिसे दुजे लोगों के उदने के सिरे दिव्य-संदेश था, और था करोड़ों संनयन प्राप्तिओं के सिरे सात्वता देनेवाला अविदान का मूस मंन।

पृथ्वीद्विती देव हर सोन दंग रद भये! पुष्पाद्विती, कन्दाप्रिया, कर्तारिनिधि पिण्डे आदि योद्धाओं की आत्माद्विती की याद आ गयी! धनकी वीरगाथाओं से मन में रद रद हर पद ला-वना उदानी थी कि लोग, जिनके परम पिता ने हर्ष-लारा दिव्य दिया है, दंसते दंसते, मान-पत्र में आत्माद्विती कैसे यदने दे? आज, इस अकर्मध्वना के युग में, तुमने अपने वीर अंधियों के साथ पृथ्वीद्विती दे कर, इस मान के रस्य दिया दिवा कि मधु भी ध्वन की हा इसरा नाम है। अपने गुण्य आदर्श के सिरे भर मिटने की मे अनुपम-म सार्थक देना है। तुम भर कर अमर हो! भये! जिस दिन 'आरत-माना के आंगन में' पृथ्वी देव के साथ यदने-म-सूर्य की स्त्रियों का अपना प्रकाश देखा रही होगी, दान देव के करोड़ों दिवि, दुव्य उर कर मानवीय स्त्रियों के प्राप्त कर रहे होंगे और वे मद् मद् हो अपनी दुव्य-वीर्या के प्रत्येक तार पर प्रग-सता, सभता, यदने-मना और न्याय के सुमधुर गीन आ रहे होंगे। उस दिन, देव्य उसी दिन पुष्पाद्विती आगे कर पृथ्वीद्विती के जस पर, जगद जगद पुष्पाद्विती धनि-रंग भर देगे।

पुष्पाद्विती तदप

पृथ्वीद्विती देने के अदीनों पदने तुमने कहा था—

“आभिरी शायरी के शक्ति थी पितृभित” की तदप,
मुझसे हमारे कोई आत्माओं आभ आया तो क्या?”

समयगत पुष्पाद्विती तदप अनी रही। उस तदप में हर्ष था, आर्षिक योना थी, अनुपम आ-नुराग था, अपूर्व आत्म-न्याय का और न जाने क्या क्या था! तुमने उस जिरे समय में जी देव के सामने सदाइत का पद नमरा पेश दिया जे आपर्षिक में वीर मेरिदनी ने दिया था और आरसादी के नाथ के सिरे इस में अमरिद देव-अर्षों तथा वीर अमरिदों ने दिया था। पुष्पाद्विती अनि-विधि से दमरा मन-जो दे। अकता है; परंतु इसमें क्या, दम पुष्पाद्विती कभी जस सके है? पुष्पाद्विती सदाइत में दमरा दिव्य में रद रद कर रहे हर्ष उदानी है, उने क्या बुनिया है के जे सजि मिला सानी है?

आर्षिक अथवा देव-साधना जे योदिन हो। हर कोई पुष्पाद्विती 'पुष्पाद्विती' के नाम से पुष्पाद्विती या 'पुष्पा' या 'पुष्पा'; परंतु अथवा देव-अर्षिक और अथवा अथवा-अथवा के अर्षिक प्रत्येक आर-नीय पुष्पाद्विती अथवा-अथवा के अपने अथवा पर अथवा करोना। करो हर्ष-विधि कि, तुम अपने विधानों के अथवा अपने उन्मत्त आदर्श के सिरे जिरे और उन्मत्त जिरे भर मिटे। अथवा दे कि अथवा के आरनीय अथवा-अथवा या और किसी आरनीय अथवा-अथवा के अथवा न अनुभव कर लो; परंतु यद निमय है कि पुष्पाद्विती अथवा-अथवा के अथवा न देव की अथवा-अथवा के पद दम और अथवा देव। जे किसी की अथवा देव के अथवा में दुव्य अथवा है; और नजी पद सजि पुष्पाद्विती अथवा के अथवा-अथवा सजि अथवा-अथवा।

२३-वहादुरी की बातें

(१) एक आलक की पहचानी

भंगलोर से एक दशवर्षीय आलकर के एक पंचदशवर्षीया आलिका के जलसभाधि से भवाने का समाचार आया है। भंगलवार के प्रातःकाल एक देवांग जति की आलिका घाट पर कपडा धो रही थी। अचानक उसका पैर इसका और वह गहरे पानी में गन पड़ी। वह छटपटाने लगी और हुंरने ही के थी कि १५-वीं भंगलोर आलकर सेना के दशवर्षीय आलक रामराव ने उसे देखा और तात्क्षण में दूढ़ पडा। वह शीघ्र आलिका के पास पहुँच गया और उसे पकड़ लिया। पश्चात् शुरुतर जोर तथा तात्क्षण की सेवार के कारण पडनेवाली कडिनाधियों का धीरता से सामना कर वह आलक आलिका के घाट पर अवित ले आया। इस प्रकार इस छोटे से आलक ने उस लडकी के प्राण भवाने और अपने अहम् साहस का परिचय दिया।

(२) एक आलिका का अपूर्व साहस

भंगलोर शहर का समाचार है कि होदनद्वारापुर कस्बे में वहां के पंचम लोगो के मुहल्ले में एक अकेली ओपडी में आग लग गयी। अनु नाम की एक ६ वर्ष की आलिका पास ही खेल रही थी, ओपडी में आग लगते देखा वह तुरंत ओपडी में घुस गयी। पहले अपने तीन वर्ष के भाई के निकाल कर सड़क पर रख गयी। इसके बाद फिर जलती ओपडी में घुस कर ६ मास के भान्ने के निकाल लायी। इसमें वह धतनी जुलस गयी थी कि सड़क पर पहुँचते ही गिर पड़ी। थोड़ी देर बाद उसके माता-पिता काम से लौटे और वीर आलिका के अस्पताल ले गये, जहां वह अच्छी हो रही है। डिप्टी कमिश्नर ने अपनी आंखों से घटना को देखा था। उन्होंने आलिका को पांच ओरुज नमीन पुरस्कार में दी है। साथ ही उसे और भी उपयुक्त पुरस्कार देने की सिफारिश की है। वास्तव में इस आलिका का साहस और धीरता सराहनीय और पुरस्कारणीय ही है।

(३) एक आलक ने प्राणों की आलु लगा कर भाई की रक्षा

पटियाला राज्य के इन्ले नमीम नामक एक दश वर्ष के आलक ने अद्भुत साहस का कार्य कर दिखाया है। कदा जता है कि उसका छोटा भाई खेलते-खेलते कुए में गिर गया। सौभाग्यवश एक रस्सी कुए में लटक रही थी। नमीम अपने जीवन का मोल छोड़कर रस्सी पकड़ कर कुए में दूढ़ पडा। रस्सी पड़ी कड़ी थी, अतएव उसके हाथ कुछ जगल कट गये और गून निकलने लगा; परंतु उसने घसकी तनिक भी चिंता न की और अपने भाई के हुंरने से भाना लिया। धतने में और लोग भी जमा हो गये और उन्होंने उन्हें आह्वान निकाल दिया। सण से अधिक आश्चर्य की बात तो यह है कि नमीम तेरना शिक्कुल नहीं जतता था !

(४) ललदानी में सती

ललदानी (नैनीताल) में पंच धीरावल्लभ कपिलाश्रमी का स्वर्गवास हो गया। ये एक मास से भीमार थे। धनकी पत्नी ने, जिसकी अवस्था २० वर्ष से अधिक नहीं थी, पति के श्रुते श्रु पूरा सेवाश्रूपा की। पति की मृत्यु के पश्चात् स्त्री ने सती होने का आग्रह किया; पर लोगों ने अनेक प्रकार से उसे रोक रक्खा। मगर दूसरे दिन १० गन्ने उसने पति के उपानद तथा उनके छेतु श्रु भनाये दुग्गे नग्गे दस्ताने व नध धोती अपने वक्षस्थल से लपेट, कटघरिया नाम की पड़ी नहर में दूढ़ कर अपने प्राण दे दीये। बाद में सती का दह भी पति की चितापर किया गया। कानुन की दृष्टि रहुते दुग्गे इस गन्ने-श्रुनरे जमाने में भी एक न एक वीरगना अपनी पतिपरायणता दिखावा ही जती है। धन्य !!

(“वीरसंहार” मासिकमांथी)

૨૪-ધર્માચાર્યોની પાપી લીલા

ભોળી સ્ત્રીઓ કેમ કમાવે છે ?

નવજીવનના એક અંકમાં ગાંધીજી લખે છે કે :-

શ્રી. જીવદાસજી ચોપનકાના પ્રધાસથી આજકાલ મારવાડી સમાજમાં બહિરસ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રધાસ ગાંધી રહ્યો છે. તેને જગે ભંગન મંડળીએ રક્ષાપાત્ર છે ને ભગ્નમંત્રનો પણ મારો છે. આવું એક ભવન કલકત્તામાં ત્રિવિંદલવનને નામે નીકળ્યું છે. તેમાં શ્રી. જીવદાસજીની પ્રેરણાથી એક કાદળને મૂકવામાં આવ્યા હતા. તેમણે ભક્તિને નામે વિવત્સોગ ભોગવ્યા, તેમણે સ્ત્રીઓની પાસેથી પૂત અંગીકાર કરી, તેમને સ્ત્રીઓ ભગવાન ગણી પૂજવા લાગી, તેમણે સ્ત્રીઓને પોતાનું જૂઠું ખવરાવ્યું ને વ્યભિચારમાં ઉતારી. ભોળી સ્ત્રીઓએ માની લીધું કે 'આ' ભગવાનીની સાથેના ચરીરસંગ વ્યભિચાર ન ગણાય.

આ બનાવ દુઃખદાયક છે, પણ મને તેથી આશ્ચર્ય નથી થતું. ભક્તિને નામે વિવત્સોગ ભોગવાના એવેર જોવામાં આવે છે; અને જ્યાંજગી ભક્તિનું ગદસ્ય સમજવામાં નથી આવ્યું, ત્યાં જગી ધર્મને નામે પાકજ પડે એમાં નરાઈ શી? જો ભગ્નમંત્રોમાંથી અનિષ્ટ પરિણામે ન નીપળે તો આશ્ચર્ય ગણાય.

રામનામનો, દાદરામંત્રનો હું પૂતરી છું; પણ મારી પૂત્ર આપણી નથી. જેનામાં સત્ય છે, તેને રામનામ નીકાર્ય છે; પણ જે દોંગથી રામનામ ઉચ્ચારે છે, તેનો ઉદાર રામનામથી થાય એવું હું માનતો નથી. અગ્રમીષ દંતારિનાં દંડાંતો આપવામાં આવે છે, તે કાઓ છે અને તેમાંવ રદસ્ય છે. તેમને વિંદે શુદ્ધ ભાવનાનું આરોપણ છે. 'રામનામથી મારા વિષયો યાંત થશે' એમ માનનારને રામનામ રહે, સારે 'રામને નામે હું મારા કામોને પેલું' એમ વિચારી જે દોંગી રામનામનું ઉચ્ચારણ કરે છે તે તરતો નથી, તે હોય છે—'જેસી ગિરકી ભાવના, એસા ઉસકે હોય.'

ભક્તજનોએ જે વાન વિચારવા યોગ્ય છે.

(૧) ભક્તિ એટલે નામોચ્ચારણજ નહિ, પણ તેની સાથે રહેલું સતત યચકાવ. આજકાલ એવી માન્યતા જોવામાં આવે છે કે, સંસારી કામને ધર્મ કે ભક્તિની સાથે કરી સંબંધ નથી. આ અસત્ય છે. સત્ય તો એ છે કે, આ જગતનાં સર્વ કાર્યોને ધર્મ-અધર્મની સાથે સંબંધ છે. એક સુતાર કેવળ દ્રવ્ય એકદું કરવા સાર સુતારી કરે છે, તેમાં લાકડાની મોરી કરે છે ને કામ બમારે છે. આ અધર્મ થયો. બીજો સુતાર પરાયકાર્યો—માતો કે દહીંને સાર ખાટલો બનાવે છે; તેમાં મોરી નથી કરતો ને પોતાની બધી શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, અને ખાટલો બનાવતો રામનામ લે છે, આ ધર્મથી થયેલું કામ છે. આ સુતાર ખરો રામભક્ત છે. ત્રીજો રામનામ લેવાને નિમિત્તે બધી જોઈને કે અગ્નિતાથી સુતારી ધધો છોટી બેસે છે, પોતાને સાર ને છોકરાં ને સાર શિક્ષા માગે છે, દરદીને સાર કંઈ બનાવવું દોષ તોપણ કહેશે: 'મારે તો રામ સાચા, હું ન બાલું દરદીને, ન બાલું સુખીને.' આ અગ્નિપ્રધામાં પડેલો પાપર પ્રાણી છે.

મનુષ્ય ભગવાનને વાચાચીજ નથી ભજવે, પણ વાચાચી, મનથી ને કાપાથી ભજવે છે. ત્રણમાંથી એક પણ ન હોય તો તે ભક્તિ નથી. ત્રણેના મેળ રસાયણી મેળવણુ જેવો છે. રસાયણી મેળવણુમાં એક પણ વસ્તુ તેની માત્રામાં ન હોય તો તો જે વસ્તુ બનાવવાની હોય છે તે બનતીજ નથી. આજના બહોં વાણીના વિદ્યાસભા ભક્તિની પરિમીમા સમજતા જોવામાં આવે છે, ને તેથી ઉવટે બહુ મરી બટાચારી થાય છે ને બીજાને બટ કરે છે.

(૨) આક્રિયાઓ મનુષ્ય ભગવાનને કથી રીતે ને ક્યાં ભજવે? ભગવાન તો સર્વ રથે છે. તેથી તેને ભજવાનું સારમાં સાદું ને સમજ સઘાય તેવું રચાન પ્રાણીમાત્ર છે. પ્રાણીમાત્રમાં જે દુખી છે, જે નિરાધાર છે, તેની સેવા તે ભગવદ્ભક્તિ છે. રામનામનું ઉચ્ચારણ પણ તે શીખવાને અર્થ દોય. રામનામ જે આમ સેવામાં ન પરિણમે તો તે નિરર્થક છે ને બધનરૂપ થાય,

જેમ ગોવિંદભવનના ભાષને વિષે થયું.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી ભક્તમાત્ર એતે. હવે બહેનોને જે બોલ. જે પુરુષ પોતાની પૂજા કરાવે છે તે તો બ્રહ્મ થાયજી છે; પણ બહેનો કાં બ્રહ્મ થાય? જે બહેનોને મનુષ્યની પૂજા કરવી છે તો કાં આદર્શ સ્ત્રીની પૂજા ન કરે? વળી જીવતાની પૂજા શાને સાર? જ્ઞાની સોલનનું વાક્ય હૃદયમાં ફેલતરવા યોગ્ય છે: ‘કોઇ પણ મનુષ્ય જીવતો છતાં સારો છે એમ ન કહી શકાય.’ આજે સારા તો કાંઈ નહારા થયા છે. વળી દંભને આપણે ઓળખીજ નથી શકતા. તેથીજ પૂજા કેવળ ભગવાનની હોય. મનુષ્યની પૂજા કરવીજ જોઈએ તો તેના મૃત્યુ પછીજ હોય. કેમકે પછી આપણે શુશ્રુષીજ પૂજા કરીએ છીએ, તેની આકૃતિની નહિ. પુરુષોએ આ વાત બોળી બહેનોને આગ્રહ અને વિનયપૂર્વક ફરીફરીને બતાવવાની અવસ્યકતા છે.

૨૫-દેશસેવકોના પ્રકાર

સેવકના પણ અમુક પ્રકાર છે. એક તો જાણે સગવડીયો સેવક, બીજો જાહેરખબરીયો સેવક, ત્રીજો ડીમડીમીયા સેવક અને ચોથો આંટિયાળો સેવક. સગવડીયો સેવક ત્રણસો ને સાઠ દિવસ પોતાના ધંધામાં રમ્યો પન્થો રહે, પણ જેવો કોઇ મોટો માણસ આવ્યો કે તુરત પોતે હાજર થઇ જાય અને સર્વનો મુખી હોય, સર્વની સાથે રાજ કામ કરતો હોય અને જાણે ગામની બધી પ્રવૃત્તિનો પોતેજ મદાસેવક હોય એવી રીતે આવનારની સાથે ફરે, કામ કરે, બોલે, લાપણો આપે અને બધી સગવડો કરે. આનું નામ સગવડીયો સેવક. બીજા સેવકોની વ્યાખ્યા વિસ્તારથી સાંભળવી છે ?

બીજો જાહેરખબરીયો સેવક. એ સેવક પોતે લાપણ આપે અને પોતાનેજ હાથે જાણાંઓમાં અબરપત્રીતરફ પોતાનાં વખાણ લખે. કોઈ પણ સભામાં જે કોઇ પણ જાપાનો રિપોર્ટર આવ્યો હોય તો એને સૌથી વધુ માખણ લેનારો કોઇપણ હોય તો આ જાહેરખબરીયો સેવક. આજે ફક્ત ગામમાં ફક્ત લાપણે લાપણ આપ્યું, લોકોપર બહુ અસર થઇ, સારી સંખ્યામાં લાપણ-બહેનોની હાજરી હતી. આમ પોતાને હાથે પોતાની જાહેરખબર ફેલાવે એનું નામ સાત અક્ષરનો જાહેરખબરીયો સેવક!

અબી તંત્રી આપા ડીમડીમીયા સેવક! એ તો જ્યાં જાય ત્યાં પોતાનીજ પાતો કરે. જે આ સેવા કરી, જે તે સેવા કરી, મારા વિના આ સેવા થાત નહિ, આ ગામના જાહેરજીવનનો દુર્ભાગ્ય હતું. આ સેવા તો હુંજ કરી શકું. આમ દરેક દેશણે ‘હું’ની ડીમડીમ વાજતી જાય અને આ ડીમડીમીયો સેવક ગામ નીચે કુદરે ભાર તાણતું હોય તેમ પોતે બધાને તણે છે, એવા ડીમડીમીયા સેવક કાલ્યાણ કરે છે. કિંમત નામ ડીમડીમીયા સેવક !

હવે આપ્યો આંટિયાળો સેવક. બારોડે એક શુજરાતી ભાષને એક કાલિયાવાડી ભાઈ માટે મેલકા સંતોષવા છે. એણે કહ્યું કે, એ કાલિયાવાડી ભાઈમાં એની પાંચડીના જેવા આંટા છે, તેનું એનું દિવસ આંટિયાળું છે. એજ પ્રમાણે આંટિયાળો સેવકનું દિવસ આંટિયાળું છે. જે સેવા કરે એમાં કાં તો પોતાને અંતર લાગે હોય, અથવા એ સેવા કરવાથી પોતાના ધંધાને વેગ મળતો હોય, અથવા એ સેવાને નામે પોતે બહુજ અંચી પાંચ પૈસા પ્રાપ્ત કરે એવી જેના દિવસમાં આંટી છે અને દરેક દેશણે એ આંટીને મોખરે રાખી છે પોતે સેવક કહેવાય છે એનું નામ આંટિયાળો સેવક !

(“ કોનાજીવિનેવધુ ” ના એક અંકમાં લખનાર બારોડ)

વહ તો વીર શેરોં કી ભાંતિ, સભ્ય શિથિલ વ્યક્તિયોં કી ભાંતિ ગર્જ પડા. ઉમને ઝપટ કર મૃત લ્યુકેટિયા કી છાતી સે ખંજર નિકાલ લિયા ઔર સખકે સન્મુખ પ્રતિજ્ઞા કી કિ વહ તખ તકે વિશ્રામ ન લેગા જ્ય તક રોમ સે ગેરહમ ટારકિવન તથા ઉસકી સંતાનોં કો જહન્નુમ મેં ન પહુંચા દેગા.

(૩)

ઉસ સમય કુછ સેના લે કર ટારકિવન દૂર દેશ મેં લડને ગયા થા. ઘૂટસ કે વિદ્રોહ કા સમાચાર બિજલી કી તરહ રોમ મેં ફેલ ગયા. ઉત્તેજિત ઘૂટસ સીધા સેના મેં ચલા ગયા. સિન્ધાહિયોં સે ઉમને એક હૃદયગ્રાહી અપીલ કી. રોમન વીર તથા સાહસી થે. ઉનમેં વીરતા કી ભાવના કે સાથ સ્ત્રિયોં કે પ્રતિ સન્માન કી માત્રા બહુત અધિક થી. જિનકો ઘૂટસ લ્યુકેટિયા કે અપમાન કી કથા સુનાતા વહી ફડકે ઉઠતા. ઉસકે હૃદય મેં કમકમી ઉત્પન્ન હો જતી. પ્રતીકાર કી ખાસ સખમેં જાગ ઉડી.

આગ સાધારણ ન થી. સતી કા અપમાન સાધારણ વસ્તુ ન થી. સમસ્ત રોમ ઘૂટસ કે સાથ હો ગયા. ટારકિવન તથા ઉસકે પુત્રોં કો ભાગ કર દૂસરે નગર મેં શરણ લેની પડી.

રોમ કે નાગરિક રાજગ્રાહી સે ઉખ-ઉઠે થે. ઉન્હોંને નિશ્ચય કિયા કિ અખ કબી કિસી શાસક કે અંતર્ગત ન રહેંગે. ઉન્હોંને રાજતંત્ર સે પ્રજાતંત્ર કી સ્થાપના કી. રાજ્ય કે ઉપર પ્રજાદ્વારા નિયુક્ત હો કૌંસલ નિયુક્ત કિયે ગયે. ઉન્હીં કે હાથ મેં શાસન કી આગડોર રહી. ઇન્હીં કૌંસલોં મેં પ્રથમ ઘૂટસ થા. માતા પૃથ્વી કે ચુબન કા વહ પરિણામ થા!

(૪)

એક સ્ત્રી કે અપમાન કા પરિણામ એક બડે કુલ કો ભોગના પડા; પરંતુ અમ્મિ પૂર્ણ તરહ શાન્ત ન કી ગયી થી. અબી દૂસરે નગર મેં ટારકિવન કી સંતાન નિશ્ચિંત વિશ્રામ લે રહી થી.

અવસર આયા. ઘૂટસ ને રોમકો ખૂબ બઢાયા. ઉસ 'કુદ-દિમાગ' ને સામ્રાજ્ય કી ખૂબ ઉન્નતિ કી; પરંતુ વહ ઇતના કટ્ટર નૈતિક શાસક થા કિ અપને કુટુંબિયોં કો ભી બડે શાસન મેં રખતા થા. ઇસસે ઉસકી સંતાન ઉસી સે રુષ્ટ હો ગયી. પિતા કે વિરુદ્ધ ઉન્હોંને વિદ્રોહ કરના નિશ્ચય કર લિયા તથા ટારકિવન કી સંતાન સે જા મિલે.

x

x

x

પૃથ્વિ તંત્ર પકડા ગયા. ઘૂટસ કી સંતાન-ઘૂટસ કે પ્રિય પુત્ર ઉસકે સન્મુખ અપરાધી કે રૂપ મેં લાયે ગયે. એક બાર ઉન્હેં દેખકર પિતા કો રોમાંચ હો આયા. આંખોં મેં આંસુ છલછલા આયે; પરંતુ કર્તવ્ય કા પૂજારી ઘૂટસ અચલ રહા. ઉસને અપને લડકોં કો સ્વદેશ કે પ્રતિ વિશ્વાસ-ધાત કરને કે અપરાધ મેં મૃત્યુ-દંડ દિયા.

સમસ્ત રોમ મેં ઉસકી પ્રશંસા કે ગાયન ગાયો જાને લગે. જૈસે ન્યાયપ્રિય, વિચારી તથા વીરશાસક લૂસિયસ જૂનિયસ ઉર્ ઘૂટસ ને ઇતિહાસ મેં અમર નામ પ્રાપ્ત કર લિયા.

(“વીરસંદેશ” માસિકમાં લેખક:-શ્રી૦ પરિપૂર્ણાનંદજી વર્મા)

૨૭-માતાપિતાની બેદરકારીના થર !

એક ગૃહસ્થ સવારે શાકભાજી લેવા જાય છે અને શાકભાજીટમાં શાક લેવામાં એ જેટલો સમય સાધે છે, તેટલો શાકની પરીચક્ષામાં એકાધ બને છે; કોમ્પીર તાજ છે કે વાસી એ જોવામાં જેટલી નજર દોડાવે છે એટલો સમય, એટલી એકાગ્રતા કે એટલી નજર એણે એના બાળકની ફેજવણી પરવારે આપેલ છે? આ તો બહુ સારો અને સહેલો પ્રશ્ન છે. શાક લેવાનું એક અદનામાં અદનું દર્યાંત મૂકી અમે આપણાં માળાપોને એ પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે, બાળકની ફેજવણીવિષે એમણે કાંઈ દિવસ કંઈ વિચાર કર્યો છે? હા, બહુ બહુ તો છોકરાને બજાવવા માટે એકાંક આસ્ત્રને પીર બોલાવ્યો દરી, બહુ બહુ તો હેડમાસતરને મળ્યો છોકરાપર નજર રાખવાની બકામજી દરી દરી. એથી વિશેષ એણે શું કર્યું છે? આનો જવાબ દરેક માળાપ પોતાનીજ આપે તો અમે એ પ્રશ્નનું કંઈ પરિણામ આપ્યું, એમ માની લઈશું. કેટલેક રથજે તો નિસાણ એટલે છોકરાંઓની માથાફટ પરમાથી બહાર પડેલાનું સાબન! એ રીતે નિસાણો ઉપયોગ થાય છે. નાનાં નાનાં બાળકોની પંચાન માતાને એકી થાય અને પંતુજ માસતરને એ ઉપાધિ ચોરે એટલા પૂરતોજ નિસાણો ઉપયોગ થયે રથજે છે; પણ એ માનપિતાએ, પોતાના બાળકમાં નાનપણથી શા શા સંસ્કાર પડે છે, નાનપણથી એના જીવનનો પાયો કયો રીતે પડે છે એનો કશોય ખ્યાલ કયો નથી. ખ્યાલ કરવાનો એને અવકાશ નથી અને એ રીતે એ બેદરકારીના થર આપણા સમાજપર જનતા જાય છે. પ્રથમ જાણે એ થર ક્યારે કબાડશે!

પણ અમે તો આશ્વાસી છીએ. બેદરકારીના એ થર આજે નહિ તો આવતી કાલે ઉતરશે. માણસ પોતે પોતાની મેળે નહિ સમજે તો સમય એને સમજાવશે. એવા જીવનના ધણા પ્રસંગો છે, કે જેમાં સમય માણસને શિક્ષણ આપે છે. એમ આ વિષયમાં પણ બને એ બનવાજોગ છે; છતાં સોદાણા માતપિતા સાવધ બને એટલા માટે અમારો આજનો આ પ્રયાસ છે.

બાળક એટલે કૃત. એનામાં પ્રજુતા છે, નિર્દોષતા છે, અનુકરણ કરવાની અગળ શક્તિ છે. બાળક જે જુએ એ શીખે. બાળક જે સાંભળે એની અસર એનાપર ખીંચ કરનાં જલદી થાય છે. બાળકની અનુકરણશક્તિ પણ અગળ છે. આ રીતે બાળકમાં જે વિવિધ પ્રકારની શક્તિઓ છે એનો એ માળાપ અભ્યાસ કરી લે તો બાલજીવનના પાયા પૂરવામાં એ અભ્યાસ ખુબ ઉપયોગી થઈ પડે. એક વખત એવો દનો કે માતા પોતાના બાળક તરફ ખુબ ખાલ આપતી. માતા બાળકને સૌથી સરસ શિક્ષક બની શિક્ષણદાત્રી મદદમાતા બનતી. આજે કમનગરીને એ માતાનું મનુજ નાશ પામતું જાય છે. જ્યાં માતા સંસ્કારવિદેહી હોય, ત્યાં બાળકને સંસ્કાર ક્યાંથી મળે! આ માનુષદનો લગભગ નાશ થવા આવ્યો છે. બહુ નહિ તો છેલ્લા પચીસ વર્ષનો સમય જોવાથી આપણને ગુરત માણ પડશે કે, સંસ્કારમાંથી માનુષદનો લોપ થવો જાય છે. પચીસ વર્ષ પહેલાંની માતા અને આજની માતામાં જે તફાવત છે, એ તફાવત ઝીણી નજરે જોનારને ગુરત માનુષ પડી આવે તેવો છે. એ માતા ઉત્તમ શિક્ષક દતી, ઉત્તમ પરવર દતી, જનન પરમયુક દતી, જાજે એ વિજ્ઞાન, વંદુ કે પરમાત્મા માત્ર ચોપડીઓમાં રતું છે, જીવનમાંથી મરુ છે. માતા પોતાના કુટુંબને-શાંતિને જ્યાનમાં રાખી નાનપણથી જે સંસારનું શિક્ષણ બાળકમાં રેડતી એ પ્રમંથ અકિનીય દતો. દાસીનું દૃષ પાસી અથેલા રાજસિંહની માતાએ એ દાસીના દૃષમાં રાજીવને કચકે લગાડનારી પતિના સંસ્કાર પડેલા જોયા, એટલે બાળકને ઉપે મારે દાંતીને એના પેટમાંથી એ દૃષ કાઢી નાખવા પ્રયત્ન કર્યો, એ એના માનુષદની મદદ. એ એના સંસ્કારજનની સમજણ, આજે કેટલેકલો બને કેનામાં છે? બાળકના કેલપણ રાજમા માતા એને રંગી એલસડીવાથી ગુરત આરામ કરી રેતી બાજે એજ માતા બાળકના પેટમાં સદૃશ કુપે એટલે “એલાલો કાકદરને” એ સુદોમાં પરાધીન બની છે. બાળકના પેટમાં વિજ્ઞાનની દવાઓ જરા પણ જલ્દી ન દતો એ અને એને એ દવાઓ માત્ર કરત દાનિ થયુ કરે છે. બહુ સડી અને બહુ કદેશી દવાઓ બાળકોમાં માતાઓ

આપના આપને આપના નીમ નિઃશ્ચય કેવા નેહા? તે બધું બધું જોઈ નથી.
 બીજા (કમળાચર) કહાવ્યું ત્યાં જુદાં પદો, કહાવ્યું કહાવ્યું ને જુદાં ૧૬૫, ૧૭૪.
 મન! મમોરામ ઘેર (૧૭૫) ને આપના કૃપા કેમકર, કનેદ નથી.
 કહે મમોરામને મોળાની પૂજા પૂજા કે 'તું આ જ કૃપા જો આપ કે કે'.
 'આપ' છે, બચવન!'
 'એનું કારણ?'

મમોરામને જાણના સંક્રાંતિ જુદાં જુદાં.
 જુદાં કહ્યું કે 'જાણે, મમોરામ! કહે. ધન જે તારી જાતેને કિત્તે, તેને કમળા પૂજા કનેદ
 છે તે મમોરામ જોના જાણના પ્રવન કરે. કનેદ તે ના પમોરામને કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ.
 માળા કે કનેદાર પદોરે, કમળા પૂજા પૂજા નકારે, કનેદ કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ.
 પૂજા તે પૂજા નથી: પણ મળ્યું પોતાનો પમોરામને ને ૧૭૫, ૧૭૪. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ.
 આપે કનેદ. કનેદ. માળ, પરમ કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ. કનેદ.

(તપનિહાર ૧૧-૫-૨, ૧૨-૫-૨, ૧૩-૫-૨, ૧૪-૫-૨)

૨-ગાળ દેનારને ગુમસ્તુ થાય, સાંભળી રહેનારને નહિ.

એક સમયે બચવાન જુદા રાજાઓમાં પેદાવને વિષે વિદાર કરના કનક.

આરદાજ જાણના એક આસને જુદા પાસે બાંધે પ્રવનના (મુદત્વાજ-સંવત્સરીયા) તાળી,
 એમ સાંભળીને એના એક સજા આરદાજને બારે રોપ થયો. તેને પૂંખવાને પૂંખવાને તે જુદા
 આમળ આપ્યો અને કહેક અસર તથા કોર વેળ નોતો, જાણે કદાચ મળા દેવા મોડાં.

આરદાજના અપરાધ સાંભળીને જુદે એને કહ્યું કે 'હે બાદજી! આનું તું પાર છે! તારે
 ઘેર મિત્ર-ભાઈજા, આવાજ, વેચાઈવેચાં પડેલા કદને આવે ખરા કે?'

આરદાજ—'હા, ગૌતમ! કોઈ વાર આવે.'

જુદ—'હે બાદજી! એ અતિથિને જમાડવા તું પાંચ પાંચ, જમીલ જાણનાં કોળ, તેથી
 જાણનાં કાક રથાવે ખરા કે?'

આરદાજ—'હા, ગૌતમ! કોઈ વાર રથાવું.'

જુદ—'પણ એ મહેમાન જમણ ન સ્વીકારે, તો દે બાદજી! તે આજ જોનું થાય?'

આરદાજ—'મહેમાન ન જમે તો ગૌતમ! ને આજ અમારું જાય.'

જુદ—'તેજ પ્રમાણે, હે બાદજી! આજે તને માળ ન કહે અને તું અમને દે, અમે તારા
 ઉપર રોપ ન કરીએ ને તું અમારા ઉપર કરે, અમે તને ન વડીએ ને તું અમને વડે; તે તારી
 અમે કહ્યું નહિ, એટલે તે તારું જાય. હે બાદજી! કોઈ માળ દેનારને સામી માળ કે, રોપ
 કરનાર ઉપર વળતા રોપ કરે, વડનારને સામી વડે, તો તે તું તથા તારા અતિથિઓ બેજા બેસીને
 જોના એના જેવું થયું, પણ અમે તારી હારે જાણીએ નહિ, એટલે તારા અપરાધ તારાજ રહે.'

આરદાજ—'હે ગૌતમ! રાજસહિત આપી પરિવહ (રાજસમા) એમ જાણે છે ને, અમણ
 ગૌતમ અર્થત છે. હતાં તમે મારા ઉપર કોપામળ તથા હો.'

જુદ—'હે બાદજી! સાતદાન્ટ અવનુકા અકીધીને કોપ કેવા?'

તસ્મેવ તેન પાર્પાયો યો કુર્ચં પટિકુન્નતિ । કુદ્દમ્પટિકુન્નત્તો સજ્ઞાતં એતિ દુઝાયમ્ ॥
 ઇમિદ્દમર્થં ચરતિ અત્તનો ચ પરસ્સ ચ । પરં સદ્ધુપિતં જત્થા યો સત્તો ઉપસમ્માતિ ॥
 ઇમિદ્દં વિકિચ્છન્તજાનં અત્તનો ચ પરસ્સ ચ । જના મન્થાન્તિ ધાલોતિ ચેધમ્મસ્સ અકોવિદા ॥
 કોધી ઉપર ને સામે કોપ કરે તે એ બેમાં વધારે પાપી છે. કોધી ઉપર વળતા કોપ ન
 કરે, તે દુર્ગત્ય સમાપ્ત થતે છે. સામા માણસને કોપેલો બાધીને ને પોતે શાન્ત રહે છે, તે પોતાનું
 તથા સામા માણસનું બેવડું કષ્ટાણુ કરે છે. શાન્ત પ્રથમ પોતાની તથા સામા ધણીની પીડા ટાળે છે,
 પણ ધર્મને નહિ બાધનાર લોકો એને ચૂપ ગણે છે." (સંવત્તનિકાય ૭-૧-૨)

(તા. ૮-૪-૧૯૨૮ ના 'નવજીવન'માં લખનાર દેવ યાદ ગોઠ)

૨૯-ધન કરતાં આરોગ્યનું મૂલ્ય અનેકગણું છે.

શરીરનું ઉત્તમ પ્રકારનું આરોગ્ય એ ધન કરતાં અનેકગણું વધારે મૂલ્યવાન છે, એ વાતી કોઈ વિરલજ નહીં છે. સોમાં નવ્વાણું મનુષ્યો ધનની પાછળ એવા તો ભૂત થઈને પડેલા હોય છે કે તેમ કરતાં, હજારો રૂપિયા આપતાં પણ ન મળે એવા આયુષ્યનો તથા આરોગ્યનો અત્યંત ક્ષય થાય છે, તેવું પણ તેમને લાન હોતું નથી. ધનનો તેઓને એવો તો દડકવા દાઓ હોય છે કે ખુલ્લી હવામાં નિત્ય ફરવા જઈને અથવા કસરત કરીને આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરવા ને તેમને કોઈ બોધ આપે છે તો તેઓ તેમ કરવાનો તેમને ણિલકુલ વખત નથી, એમ જણાવે છે. આવા મનુષ્યોને પરિણામે માંદા પડી આટલામાં છ માસ સુવાનો અથવા તો મરણના બોળામાં હમેશને માટે સુવાનો વખત મોડાવહેલો લેવો પડે છે; ત્યારે જ તેમની આંખો ઉઘડે છે; અને કેટલાક અનિવેશી મનુષ્યોની તો ત્યારે પણ આંખો ઉઘડતી નથી.

આરોગ્યની કાળજી ન રાખવાથી પ્રસિદ્ધ કોટચધિપતિ રાકફેલરને વર્ષોનાં વર્ષો મંદવાડ વેડવો પડ્યો હતો. અંતે તેની આંખો ઉઘડી, અને ખુલ્લી હવામાં 'ગોલ્ડ' નામની રમત રમીને તેણે પાછું ગયેલું આરોગ્ય મેળવ્યું. આજે તે ઘણોજ બળવાન થયો છે અને એક દિવસ પણ હવે કસરત કર્યાં વિના રહેતો નથી.

'સો ક્રોડપતિઓ મળીને થયેલો એક ધનપતિ' એવું જેને ઉપનામ મળ્યું છે, એવો અનર્ગળ દ્રવ્યવાન ઈ. એચ. હેરિમન હમણાં માંદો પડ્યો છે. આરોગ્યને માટે તે ક્ષાંત્ર મારે છે, પણ મળતું નથી. દવા કરીને તે થાક્યો છે. મોંમાઝ્યા પૈસા આપતાં પણ તેને આરોગ્ય મળતું નથી. તે શુદ્ધ હવા તથા શુદ્ધ પાણીવાળાં સ્થળોમાં, આ ગામથી પેલે ગામ લટકે છે; પણ આરોગ્ય તેનાથી વેગળું ને વેગળું નાસતું ફરે છે. અપાર ધન મેળવવાના દડકવામાં તેણે પોતાના શરીરની ખેદરકારી કરી છે. તેના શ્રમ પ્રમાણે તેને ધન-અનર્ગળ ધન-મળ્યું છે, પણ તેણે આરોગ્ય શુમાવ્યું છે. ચૂત્તુ પહેલાં જાણ્યાં કરી, તેના ગ્રાસ કરવાને ટમટમી રહ્યું છે. તેવું અપાર ધન તેવું રક્ષણ કરી શકતું નથી. સુખને માટે ધનનીજ અત્યંત અગત્ય છે, પણ આરોગ્યની કશીજ અગત્ય નથી, એમ તેણે આજમુઘી ધાર્યું હતું. હવે તેને આરોગ્ય સારરૂપ અને ધન આરોગ્યવિના નિઃસારરૂપ સમજાય છે.

હજારો મનુષ્યો જેઓ લક્ષાધિપતિ કે કોટચધિપતિ નથી, તેઓ આવીજ ભૂલ કરે છે. તેઓ માને છે કે, સુખ ધનથીજ મળે છે. શ્રીમંતોને તેઓ સારાં સારાં વસ્ત્રો પહેરતા, બંગલાઓમાં રહેતા તથા ગાડીઓએ ફરતા જુએ છે અને ધારે છે કે આ લોકો અપાર સુખી છે. આથી તેઓ પણ આંખો મીંચીને, શરીરની ખેદરકારી કરી ધનની પાછળ ભૂત થાય છે; પણ મનુષ્યોએ એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે અન્ન, વસ્ત્ર તથા કેટલીક સામાન્ય અનુકૂળતાવિના ધન વસ્તુતઃ કશુંજ વિશેષ લાભ આપી શકતું નથી. જેને સુખ, શાંતિ અથવા આનંદ કહે છે તે તો તેનાથી લાગેજ મળે છે. ઉત્કૃષ્ટ તેની પ્રાપ્તિ સાથે માથા ઉપર પાર વિનાની જવાબદારી ચોંટી છે; અને તેની વ્યવસ્થાનો મગજ ઉપર એવો તો બોલો રહે છે કે તેના દયાણુતળે આરોગ્ય અને શાંતિનો નાશ થાય છે, અને ઘણી વાર આયુષ્યનો વહેલો અંત આવે છે.

ધનસંપત્તિ પાછળ ભૂત થવા કરતાં શરીરસંપત્તિ પાછળ ભૂત થવું એ હજારગણું સાફ છે, કારણ કે ધનસંપત્તિ જ્યારે શરીરના આરોગ્યને તથા આયુષ્યને આપતી નથી, ત્યારે શરીરસંપત્તિ ધનસંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવાતું પણ બળ આપે છે.

ધનની પાછળ ગાંડા થનારે ને માંદા પડી વહેલા મરી ન જવું હોય તો પ્રતિદિન ખુલ્લી હવામાં બોળામાં બોળા બે કલાક પણ શરીરને સારી પેડે શ્રમ થાય એવી કસરત કરવાનો નિયમ કદી પણ ન ચૂકવો.

(આશ્વિન-૧૯૬૫ના "મહાકાળ"માં લખનાર સહગત મારતર શ્રીમાન ઊટાવાલજી)

૩૦-આચારની શુદ્ધિ પ્રતિ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું ગવેશ્ન લક્ષ્ય

પાશ્ચાત્ય દેશોએ દમણી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે જે, પશુ મનુષ્યો વચ્ચેના પાત્રતાના આધારે દેવ કે વ્યવસ્થિત કરનારા કહેશે. જનુએ (મેકેટરીયસ) વધુ દેવ છે; અને તેથી દેવ, દાસ, દેહાદિ, ધન-કામ-મોક્ષ, જીવન, મૃત્યુ તથા શિવે પ્રકારના અર્થદર્શકો. કલ્પમાં કલ્પને પદે છે. પશુ મનુષ્યોનાં મુખમાં હાનિ ઉપર, હજી વધુ તથા શુદ્ધમાં મનુષ્ય જનુએ દેવ ને. તેઓ જનુએ કોઈ પાત્રતા ઉપર, એક દુષ્ટ કે મનુષ્ય કંઈ પદે છે, ત્યારે પાત્રતા ને કહેવો તેઓ દેવમાં મનુષ્ય થયો દેવ છે, ને તેની આજુબાજુ હાનિ જનુએ. જનુ છે, અને ને પાત્રતા મનુષ્યો ને પાત્રતા તપાસ કરે છે, તેમના મુખમાં જેથી જનુ તેમને અપાત્રતા કોઈ કહી શકે છે. ન્યુબોર્ગ પ્રજનું આરોગ્યમંદક આનુ કંઈ છે કે-મુખ ને શરીરમાં રોગજનક જનુને પ્રેમવાનું મુખ્ય કાર છે, અને પશુ મનુષ્યોથી વચાનું પોતાનું પાત્ર આ જનુએને એક મનુષ્યના મુખ-માંથી થવાના મુખમાં પ્રવેશવાનું સાધન થાય છે.

એક મનુષ્યે પીધેલા પાત્રને જનુએ પોતાથી પણ તેની વચાનું શુદ્ધિ કરી નહો આથી પ્રત્યેક મનુષ્ય જ્યાંથી જનુ પાત્ર ન વાપરે ત્યાંથી આ જનુએના જનુ નિર્મૂળ દાસી સંજ્ઞા ન દેવાથી જોડતના જનુએના નામના એક મનુષ્યે કાળના પાત્ર દાવમાં કોઈ કાળના છે, અને નિષાળમાં, દોષપીડિતમાં, નાટકમુદ્રામાં, રોગરોગને ઉપર, રોગરોગમાં અને એવાં જીવન રક્ષકો કે જ્યાં એક મનુષ્યને જીવનના પીધેલા પાત્રમાં જનુ વચે પડું પડે છે, ત્યાં આ પાત્રના નો ઉપયોગ થવા માંડ્યો છે. આ પાત્રમાં એક જ વાર જનુ કે જે કોઈ પીડું દેવ ને પીમા પડી તેને કોઈ નામવામાં આવે છે. ન્યુબોર્ગમાં આ પાત્રના ઉપયોગ થઈ મનુષ્ય પ્રજાનું પરી ગવેશ્ન જનુવવામાં આવે છે.

શુદ્ધિના નિયમે આપણી પ્રજાની હ્રસ્વ જાતિઓમાં તે પશુ પ્રાચીન સમયથી પગના આધારે છે. એક પીધેલા પાત્રને આજુબાજુ વચે હ્રસ્વ જાતિઓ, તેને વચાનું શુદ્ધ કર્યા પિના શરીરને કોઈ પણ ઉપયોગ કરી નહો. અમેરિકા વિદ્વાના પ્રવાસે આ આરોગ્યપ્રદ આચારનો કેટલાક વર્ષ થયા કેવલદક્ષા વર્ષમાં સોય થવામાંડ્યો છે, તથાપિ આપણા પ્રાચીન પ્રજાના આચારશુદ્ધિના આમદ-માં કેટલું સત્ય રહ્યું છે, તે હવે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના જોવાથી તેમને સમજાશે ત્યારે, જેને તેઓ આજુબાજુ વચે અથવા જનુવપલું ગણી કહે છે, તેને તેમ જનુનાં તેઓને જાતકનું પડી, એ સ્પષ્ટ છે.

વટલાવાને દાહને કેટલોક કેવલદક્ષા વર્ષ વચે મળે છે અને તેથી જેની તેની માથે જનુ-માં અને જેનું તેનું ખતાં લેધ પણ સંજ્ઞા થરના નથી. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જનુએ તે સંજ્ઞા-માં કંઈ નવા પ્રકાર પાડ્યો, ત્યારજ તેને પોતાની જનુ સ્પષ્ટ થશે. મંદાં મનુષ્યોનાં મુખમાં જેમ એકરિયા થાય છે અને તે શારીરિક હાનિ કરે છે, તેમ રાજસ-તામસ વિકારોથી જનુ મનુષ્યોના આપા શરીરમાંથી રાજસ-તામસ ક્રુદ્ધ પ્રવાહ થવા કરે છે, અને તેથી તેમની સાથે ખાવા-પીવાને સંજ્ઞા રાખનારને માનસિક અને આધ્યાત્મિક હાનિને થવાના સંકલ આવે છે. આથીજ સત્વશુદ્ધિ જેવામાં પ્રધાન છે, એવી હ્રસ્વ જાતિઓએ પોતાનાથી ઉતરતા શુદ્ધવાળી ઉતરતી જાતિઓની સાથે ખાનપાન વચેરેના સંજ્ઞા ન મેળવના આચાર પ્રાચીનકાળથી પગાતો આવ્યો છે.

દાહમાં મોટાં નગરોમાં મ્હા-કોશીની ઠેકાણે ઠેકાણે નીકળતી દુકાનો 'મેકેટરિયા'ને ઉછરવાની અને શુદ્ધિ પામવાની જોડી ખાણે છે. આવી દુકાનોમાં, વીથીઓમાં તથા ઉપાદારમુદ્રામાં પાત્રોની વચાનું શુદ્ધિ કવચિતજ થાય છે; અને તોપણ અસંખ્ય મનુષ્યો કયા પણ વિચારવિના તેવાં પાત્રોને આપો પોંચા ઉપયોગ કરે છે.

તેજ પ્રમાણે અમેરિકાના અનુકરણથી થોડા વર્ષોથી 'સોસિયલ મેડરીગો'માં, 'ટી પાર્ટી-ઓ'માં, પ્રતિજ્ઞાઓમાં તથા એવીજ બીજી સમિતિઓમાં આચારશુદ્ધિને જોરદાર બળવા માંડ્યો છે. એકજ રાજાનીમાંથી એકે દાથે લઈ લઈને થવા જલે આવું, એમાં રતેદ વધે છે,

એવું મનાવા લાગ્યું છે. ખાવાના પદાર્થો લાંબે દિન હોય કે મિઠાઈ હોય, તોપણ જે રકાબીને એક કરતાં વધારે મનુષ્યોના ખાધેલા હાથનો સ્પર્શ થાય છે, તે રકાબીના પદાર્થો શુદ્ધ રહી શકતાજ નથી. તે રકાબીમાંથી ખાનાર કેટલાકનાં મોં યથાર્થ દાંતણુ નહિ દરવાચી ગંધાતાં હોય છે. કેટલાક તમાકુ ખાનાર તથા પીનાર હોવાથી તેમનાં મુખ તેના દુષ્ટ વાસથી માથું ફેરવી નાખે એવાં હોય છે. તપખીર ગુંધનાર કેટલાકનાં આંગળાં તપખીરવડેજ ખરડાયલાં હોય છે. કેટલાકના હાથ, નાક વગેરે મળનાં સ્થાનોના સંબંધથી અત્યંત બ્રષ્ટ સ્થિતિમાં હોય છે. આવા મનુષ્યોનો સ્પર્શ ખાવાના પદાર્થોને થાય અને તેને સુગંધ મનુષ્ય ખાઈને પોતાની શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક શુદ્ધિને રક્ષી શકે, એ ન બની શકે એવું છે.

કેટલાક ઉપરચોટીયા વિચારવાળા મનુષ્યો કહે છે કે, કોઈ હવડાઈ મતિના મનુષ્યને પિયર્સ સોપથી સ્નાન કરાવી, તથા શુદ્ધ વસ્ત્રને ધારણ કરાવી, તેને તમારી પાસે બેસાડીએ તો તેની સાથે તમે જમો કે નહિ? આવા મનુષ્યો ચામડીની શુદ્ધિનેજ શુદ્ધિ ગણે છે; પણ શુદ્ધિ કંઈ મનુષ્યની ચામડીમાંજ રહી છે, એમ નથી. શુદ્ધિ તો ચામડીથી તે શરીરના સાતે ધાતુપર્યંત તેમજ સૂક્ષ્મ, કારણ તથા મહાકારણ દેહપર્યંતની હોય છે; અને ઉપરથી એક શુદ્ધિને સ્નાન કરાવ્યું માટે તેના સાતે ધાતુઓની તથા સૂક્ષ્માદિ દેહોની શુદ્ધિ થઈ ગઈ ગણાતી નથી. ચારે દેહની યથાર્થ શુદ્ધિ સાધી લાવનાર મનુષ્ય સાથે જગતાં કેાઈ પણ વિવેકી બ્રાહ્મણ કદી પણ ખાંચ ગણે તેમ છેજ નહિ; પરંતુ પ્રકૃતિના નિયમો જાણનાર સર્વ મુજોને સુરપટ છે કે, ચારે દેહની શુદ્ધિ, એકજ દેહમાં સાધવા કેાઈ પણ શુદ્ધ કદી પણ સમર્થ થતો નથી.

આ સ્થળે એક બે બાળત ઉપર સુત વાચકનું લક્ષ્ય જે'એલું' અયોગ્ય નહિ ગણાય. કેટલાંક માખાપ પોતાનાં છોકરાંને પોતાની સાથે લઈને જમવા બેસે છે, ત્યારે જે હાથે પોતે જમતાં હોય છે, તેજ એકે હાથે તેને પણ ખવડાવે છે. પોતાના મોંમાં ઘાસેલા અને પોતાના દૂષિત થુકથી બ્રષ્ટ થયેલા હાથથી તેને દાળભાત ચોળી આપે છે. શુદ્ધિના અને આરોગ્યના વિચારથી માખાપનું આ વર્તન અત્યંત વખોડી કાઢવા જેવું છે. બાળકો અજ્ઞાન અને નાનાં રહ્યાં, માટે તમારા ગંધાતા મુખના દુષ્ટ થુકમાં રહેલા અસંખ્ય જંતુઓ ખાવાને બંધાયલાં નથી. તેમનું રુધિર, ત્વચા વગેરે સર્વે ધાતુઓ તમારા કરતાં અત્યંત શુદ્ધ છે. તેમની જીભ જુઓ, તે કેવી સ્વચ્છ અને લાલ છે; અને તમારી જીભ ઉપર કેવી છારી ખાજી છે, અને તેમાં કેટલાં જંતુઓએ ચાણું જમાવ્યાં છે! ગંગાજળમાં તમારી આળકુંડીનું મેલું પાણી ભેળવવાનો તમને શો અધિકાર છે? તમારો નેત્રું વર્ષાનો ડોસો અથવા ડોશી ગળતા નાકથી દાળભાત ખાતાં ખાતાં પોતાના એકા હાથથી તમને પોતાનાં ચોળેલાં દાળભાતના કેાળીયા કરી કરીને પ્રેમથી ખવડાવે તો તમે ખાશો કે ? શામાટે ત્યારે તમે તમારાં બાળકસાથે તેવું નિંદ્ર આચરણ કરો છો, અને તેના અજ્ઞાનનો તથા પરવશતાનો ખોટો લાભ લો છો? તમારે તેને ખવડાવવું હોય તો સ્વચ્છ હાથથી પ્રથમ તેને ખવડાવી લો, અને પછી તમે ખાઓ; પરંતુ તેના આરોગ્યને ખાતર તમારું થુક અને તેમાં ભળેલા જંતુઓ તેને ન ખવડાવો; કારણ કે તમારું બાળક એ મનુષ્ય છે. કાંઈ કીડા કે મળને ખાનાર કાગડો કે કાખર નથી.

કેટલીક જ્ઞાતિઓમાં એકજ થાળમાં ચાર અથવા પાંચ જણ ભેગા જમવા બેસે છે, તથા એકજ પાત્ર એકજ ગોળીમાં બેાળીને તેજ પાત્ર સધળા પાણી પીએ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની એકી થાળીમાં તથા કેટલાક શિષ્યો પોતાના ગુરુનાં એકી થાળીમાં જમવામાં લાલ સમજે છે. સ્ત્રી કરતાં પતિ અધિક શુદ્ધ હોય, અને ગુરુમાં ગુરુનાં લક્ષણો હોય તો આ પ્રકારના વર્તનથી લાલ થવો સંભવ છે; પરંતુ તેમ જો નથી હોતું તો તેવું વર્તન લાગ્યેજ લાલપ્રદ થાય છે. પ્રસંગે આરોગ્યના નિયમનો લંગ થવાથી હાનિ પણ થાય છે. પ્રસંગે જો શ્રદ્ધાનું પ્રમાણ અધિક હોય છે તો હાનિનું નિવારણ થઈને લાલ થવાનો સંભવ પણ આવે છે.

જે જ્ઞાતિઓમાં થાળીઓમાં જમવાનો રિવાજ છે, તે રિવાજ પણ ઉપરનાં કારણોથી પસંદ

કરવા યોગ્ય નથી. માનિતી યાજ્ઞોએની મર્યાદા શુદ્ધિ કરી પણ ચલી નથી. તેને ગમે તેટલી મીઠાઈ ખાઈ પણ તે ચીકણીજ રહે છે, આ યાજ્ઞોએની કોરો વગેરે બાંધેલા મુદ્દાઓ પૃથ્વી જેના-રૂંને બેઠેરિયા' નાં કચ્છરનાં કચ્છરે દહિએ પડ્યા વિના રહે તેમ નથી. યાજ્ઞ કરનાં સ્વચ્છ પત્રાગાં આકાશ કેળના સ્વચ્છ પત્રમાં જમણું ઉત્કૃષ્ટ છે.

અત્યેક મનુષ્યે ઘેર તથા બહાર પોતાનું જમવાનું તથા જળ પીવાનું પાન મૂકું રાખવું યોગ્ય છે. (આમિન-૧૯૬૫ના "મહાકાળ"માં લખનાર સદગત માસ્ટર શીમાન ઓટાલાવલ)

૩૧-બળનો ક્ષય શાથી થાય છે તથા તે શી રીતે અટકે છે ?

કેટલાક મનુષ્યો પુષ્કળ કામ કરે છે, તોપણ કોઈ જલ્દત્ત હોતું નથી; અને કેટલાક મનુષ્યો ઘાટું કામ કરે છે, પરંતુ એટલી ધાંધલ મચાવી શકે છે કે આજુગાજુના મનુષ્યોને પણ તેથી ધજો તાસ થાય છે.

અત્યેક ક્રિયામાં બળનો ક્ષય થાય છે, એ આપણે જૂઠી જંતુ જેવું જોઈએ નથી. બળના ક્ષયના બદલામાં જે કોઈ ઉપયોગી કાર્ય આપણે સાધીએ છીએ તો તે કરેલો ક્ષય સાર્થક છે, પણ 'ટકાની ટાપી તે ટણ મુઝામણ' એ કહેવત પ્રમાણે બળના ક્ષયના પ્રમાણમાં સાધવા જેટલું ઉપયોગી કાર્ય આપણે સાધવા નથી, ત્યારે તેવો ક્ષય હાનિજ કરે છે.

મુશ્વવાનમાં મુશ્વવાન વરંતુના કરતાં પણ જળ વધારે મુશ્વવાન છે; અને તેથી તેને આપણે કાંકરાંની પેઠે ખર્ચ નાખવું યોગ્ય નથી. જ્યાં પાંચ વાઝો 'મોલવાની' જરૂર હોય ત્યાં પાંચસો વાજો ભોલો નાખવો, જ્યાં હાથને સંજ દલાવવાની જરૂર હોય, ત્યાં આંધું શરીર હલાવી નાખવું અને આવા ને આવા સેંકડો વ્યાપારો કરવા, એ બળનો નકામો ક્ષય છે; અને તોપણ, હજારો મનુષ્યો નિત્ય આમજ કરે છે.

અત્યેક ક્રિયા, પછી તે શરીરની, વાણીની કે મનની હોય-અમે તે હોય; તોપણ તે ઉદ્દેશ-પૂર્વક કરેલ. ઉદ્દેશવિના શરીરના એક પણ અવધરને ગતિમાં ન શકે, ઉદ્દેશવિના એક પણ સજ્જને ન ઉચ્ચારે અને ઉદ્દેશવિના એક પણ વિચારને ન કરે.

બાળકના શરીરમાં બળનું પૂરું એટલું જમું ઉભરાઈ જાય છે કે તેને કંઈ ને કંઈ ક્રિયા કરવાનું જોઈએ છે. તેનાથી એક સજ્જ વાર જમીને બેસી રહેવાનું નથી. નામચરના પાંચની પેઠે તેના બળનો પ્રવાહ નકામો વધી જાય છે. શુદ્ધિમાન માખાપનું કામ તેને સન્માર્ગે વાળવાનું છે, તેને યોગ્ય ક્રિયામાં વાળીને તેની પાસે ઉપયોગી કામ કરાવવાનું છે. બાળપણમાં આ પ્રમાણે બળનો વ્યર્થ ક્ષય કરનાર બાળકને મોટપણે પણ તે ટેવ કાયમજ રહે છે. તેઓ મોટપણે પાર-વિનાની નકામી ક્રિયાઓ કરે છે અને બળના ક્ષયવડે નિઃસત્ થઈ જાય છે.

સખ્ત મહેનત કરવાથી કોઈ મનુષ્ય આજમુઘી મરી ગયો નથી, પણ નકામી ક્રિયા કરવાથી સેંકડો મનુષ્યો મરી ગયા છે, અને મરી જાય છે. નકામી ક્રિયા કરવામાં બળનો જેટલો ક્ષય થાય છે, તેટલો સખ્ત મહેનત કરવામાં થતો નથી. નિર્વિમલ રીતે સખ્ત મહેનત કરનારને નકામો વિચારો કરવાનો આવકાશ મળતો નથી; સખ્ત મહેનત ન કરનારનેજ વિચારોનાં કોકડાં કાનવાનો વખત મળે છે અને વિચારોનાં કોકડાં બળશ્વી રધિરને ચૂસી જનાર મહારાક્ષસ છે.

'હું કોણ છું' એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રાચીનકાળથી ઉપદેશ અપાતો આવે છે, પરંતુ આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એટલો મર્યાદાવાળો અર્થજ આ ઉપદેશનો સર્વજ કરાતો જેવામા આવે છે. આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કંઈ ના નથી, તે પ્રાપ્ત કરવાની અવ્યંત અમ્ય છે; પણ આપણે સમાવેશ કંઈ એકલા આત્મામાંજ કરી નથી. આપણને શરીર તથા મન પણ વળતેવું છે. આ બેને વિચારે મધ્ય એકલા આત્માને દાખવા જતાં આપણે અવિનિર્જ વિજ્યાં દષ્ટએ છીએ. શરીરને તથા મનને ન બળવવાર તથા તેમને જીવ્ય પ્રકારના બળથી મુક્ત ન રાખનાર કયો

મનુષ્ય આત્માને શોધવા સમર્થ થઈ શકે એમ છે? ખાટલામાં સડતા રોગીઓ કે જડ મતિના ગામડીઓ કંઈ આત્મજ્ઞાનના અધિકારી થઈ શકતા નથી. હુંમાં શરીર તથા મન પણ આવી જાય છે, અને તેથી તેમનું સ્વરૂપ જાણવાની, તેઓ શાથી ઉત્તમ પ્રકારનાં રહે છે અને શાથી નિરૂપ પ્રકારના થાય છે, શાથી તેઓનું જળ વધે છે અને શાથી તેઓ નિઃસત્ત્વ થાય છે, એ વગેરે અનેક બાબતો મનુષ્યે જાણવાની જરૂર છે; શરીર કેટું છે અને તેને શું નોંધ્યે છે, એ જેમ આપણે જાણવાની જરૂર છે, તેમ મન કેવું છે અને તેની ઉન્નતિના તથા અવનતિના ક્યા હેતુ તથા સાધનો છે, તે પણ જાણવાની તેટલીજ જરૂર છે; પરંતુ આજે પરમાર્થને સાધનારા આ બે બાબતો ઉપર ક્યારેય ધ્યાન આપે છે. આત્મ ધ્યાન આપવું, તેને તેઓ પરમાર્થથી બ્રહ્મ થવું સમજે છે. વસ્તુતઃ તો આત્મ ધ્યાન ન આપનારાઓજ પરમાર્થથી બ્રહ્મ રહેલા હોય છે. રેતીના પાયાવાળા મકાન ઉપર સાત માળ બાંધી સાતમે માળે આવતી પવનની મીઠી લટકિઓના નિરાંતે આનંદ લેવાના તેઓ ઉત્સુક હોય છે.

શરીરમાં જળ ક્યાં ઉત્પન્ન થાય છે તથા કેવી ક્રિયાઓથી તેનો નાશ થાય છે, તેનું જ્ઞાન ગ્રામ કંદો. મન એ શું છે, તેના ક્યા વ્યાપાર મુખના હેતુ છે અને ક્યા દુઃખના હેતુ છે, ક્યા જળને વધારનારા છે અને ક્યા જળનો ક્ષય કરનારા છે, તે જાણો. શ્વાસ લેવાની કળા સિદ્ધ કરો. શ્વાસ લેતાં અને મૂકતાં જરાજર નથી આવડતો તો કેવી હાનિ થાય તે તમારું આત્મજ્ઞાન તમને શીખવવાનું નથી. તે જરાજર આવડ્યા વિના ગીતાની કે પંચદશીની આશુત્થિઓ ક્યાં કરવાથી આત્માના પ્રદેહસુધી પહોંચવાની ને તમે આશા રાખી હશે તો તે વેવલાં છે, એમ જાણજો. ખાવાનું પણ દહી તમારે શીખવાનું છે, એ તમે જાણો છો? આ તમારી વ્યાસની માણુ જેટું પેટ શાથી થયું છે, એ તમે જાણો છો? કેમ ખાવું, શું ખાવું, ક્યારે ખાવું, કેટલું ખાવું-એ ન જાણવાથી પુરુષ છતાં તમારે સર્ગલા ત્રીનો અવતાર ભોગવવો પડે છે. ‘હું કાણુ છું’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ‘હું સન્નિવદાનંદ સ્વરૂપ છું’ એવો, પ્રસન્ન થતા થતા તમે આપો છો, અને સ્વરૂપસંબંધમાં હવે મને લેણ પણ ભ્રાન્તિ થતી નથી, એમ જેને તેને કહો છો; પણ જમ્યા પછી તમારા પેટમાં વીંછા-મુંઠા થાય છે, પ્રસંગે તમારે લોટા ભરવા પડે છે, પ્રસંગે કંઈધૂળધમાસ ફાકવું પડે છે, તેના ઉપાયનું તમને લેણ પણ જ્ઞાન નથી, અને પેટના શૂળ આગળ તમે ગરીબ ગાય જેવા થઈ જાઓ છો, એમ શાથી થાય છે? એનો તમે કોઈ દિવસ વિચાર કર્યો છે? ખાવાની કળાનું અજ્ઞાન હોવાથી તમારી આ કુદૃશા થઈ છે. તમે આવી કળાઓના જ્ઞાનને લાલે બંધનકર્તા માનતા હો, પણ હાલ તો તેનું અજ્ઞાનજ્ઞ તમને આત્માનું ‘નિર્માન જ્ઞાન’ હોવા છતાં બંધનમાં રાખે છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે.

નિદાનોએ એવો નિર્ણય કર્યો છે કે, ખાવાની કળાનું જ્ઞાન ન હોવાથી મનુષ્યો પોતાના બે તુલકાંશ જળનો વ્યર્થ ક્ષય કરી નાખે છે.

ઉધવાની પણ એક કળા છે, પણ તેનું પણ કેટલા યોગને જ્ઞાન છે! રાત્રે સારી ઉધ ન આવવાથી આપણને જળની કેટલી બધી હાનિ થયેલી લાગે છે! લગભગ બધાજ મનુષ્યો એનું જ્ઞાન હો કે, ખાવાથી શરીરમાં જળ આવે છે, અને તેથી તેઓ આંખો મીંચીને ખા ખા કરે છે તથા વધારે ખાવા તો વધારે જળ આવે, એમ માની, વધારે ખાઈ શકાય એવા ઉપાયોને જ્યાં ત્યાં લેવા દે છે; પણ ખાવાથી શરીરમાં જતા પણ જળ આવતું નથી, એ વાન ને તેઓએ શરીરનું વધારે જ્ઞાન ગ્રામ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હોત તો તેઓ જળપાત્રના ભાગ્યેજ રવા હોત. જળ ખાવાથી નથી આવતું, પણ ઉધવાથી આવે છે. મનુષ્યને પુષ્કળ ખાવાનું આપવામાં આવે, પણ જો તેને એક પણ ઉધવા દેવામાં ન આવે તો તે દુર્બળ થઈને મરી જવાનો.

ખાનાં શીખો, શ્વાસ લેનાં શીખો, ઉધનાં શીખો, જળનો સંચય કરનાં શીખો.

દવા એ આપણે છે, દવા એ પ્રેમસાદન છે, દવા એ આરોગ્ય છે, દવા એ ઉપદાહ સામય્ય છે અને દવા એ સર્વ પ્રકારના આધિ તથા વ્યાધિને રાગનાર અમૃતરસ છે.

પુષ્કળ દવાને શ્વાસમાં લેવાથી બળનો હાથ ધરે નથી, પણ કિલ્લી બળની શક્તિ ધારે છે; પરંતુ પુષ્કળ ખાવાથી તો બળનો હાથ ધારે છે, અને સરીરમાં રોગ કરનાર વિગતો ઉત્પત્તિ થાય છે. જરૂર કરતાં એક માસ સરખો પણ વધારે ખાવાથી બળનો હાથ છે, એ સાચાના પારને માથેલા વિદ્વાનો પણ બળજતા હોતા નથી; એનું કારણ એ કે, સરીરનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું મનુષ્યનું, આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા જેટલુંજ કર્તવ્ય છે, એ તેઓએ જાણેલું હોતું નથી.

ખાવામાં મિનાદારી થાઓ અને યોગ્ય પદાર્થોનેજ જરૂરમાં નાઓ, અને વ્યાધિની કલિયાદ કરવાનું તમારે કશુંજ કારણ નહિ રહે. મિનાદારી થવાથી સરીરના બળનો હાથ ધરે નથી, અને આ બળ કોઈ પણ વ્યાધિને સરીરમાં પ્રકટવા દેતું નથી; પણ મિનાદારી એટલે શું? એમાં નવાણું મનુષ્યો પોતાને મિનાદારી માને છે, પણ સંવજાજ અમિતાદારી હોય છે. તમે જો મજબની મહેનત કરનારા દરોતો દાસ તમે જેટલું ખાઓ છો તે તમારે જેટલું ખાવું જોઈએ, તેના કરતાં પાંચગણું અથવા સાતગણું વધારે છે; અને જો તમે શારીરિક મહેનત કરનારા દરોતો નો દાસ તમે જેટલું ખાઓ છો તે તમારે જેટલું ખાવું જોઈએ, તેના કરતાં બમણું અથવા ત્રણગણું વધારે છે. તમને આ વચન તદ્દન માંડાધવરેણું લાગે છે, નહિ વાર ? પરંતુ તે સત્ય છે. શારીરશાસ્ત્રથી તે સિદ્ધ થયેલું છે, અને તમે ઉત્તમ આરોગ્ય ભોગવના નથી, અને થોડે થોડે દિવસે કોઈ ને કોઈ વ્યાધિની શરિયાદ કરો છો, એ તેનું સળગ પ્રમાણ છે.

વિચારના સંબંધમાં પણ આ પ્રમાણેજ બળનો હાથ કરતા અટકે. નજરમાં આવે તેવા વિચારો ન કરો. કોઈ યોગ્ય માર્ગમાં, હૃદયપૂર્વક વિચારને વાળ્યા કરો અને પ્રતિદિન તમારામાં બળની શક્તિ થયેલી તમને સમજશે.

પથારીમાં માંદા પડીને ત્રણ ચાર મહિના પડ્યા રહેવા કરતાં અથવા માંદા પડીને દવાદરને બારે લાગેલી, મથિરાન કે કુમસ જે ત્રણ મહિના જવા કરતાં દરરોજ ખુલ્લી હવામાં ફરવા જાઓ, આનન્દા કે દસ માઇલ ચાલો, દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ કરો અને બળથી સરીરને ભરો.

સ્મરણમાં રાખો કે, રાત્રે દસ વાગે બજાયાં, પુરી, એવડો, બરડી, પેંડા, જમેળી, ચાકા, કુંડી, દૂધ આધરકીમ, તમાકુ, દારૂ કે એવીજ બીજી વસ્તુઓથી જરૂરને તકાવુમ કરવાથી અને પછી બીજો દિવસે અભિયાર વાગતાં સુધી ઉપ્પા કરવાથી સરીરમાં બળ આવતું નથી. આ સર્વ બળનો હાથ ધરવાના માર્ગ છે.

સરીરના અને મનના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરી, શાથી તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જાણો; અને પછી નિયમિત વર્તન કરી બળવાન થાઓ. ત્યારેજ તમે, જે આત્મજ્ઞાનની શાસ્ત્રમાત્ર સ્તુતિ કરો છો, તેના અધિકારી થશો અને તેને પ્રાપ્ત કરી સર્વોત્કૃષ્ટ પદમાં વિરાજશે.

(બાદપદ-૧૯૧૬ ના “મદાકાળ”માં સખનાર સદ્ગત મારતર શ્રીમાન હોદાસાસજી)

૩૨-જઠર ઉપર કરાતા અત્યાચારના અનર્થો

અત્યાચાર અથવા ક્રોધ પણ કામમાં હદબહાર જવાથી અનેક હાનિઓ થાય છે. અનેક વિપયોમાં મનુષ્યો આને હદબહાર જાય છે, પરંતુ ખાવામાં તેઓ જે અત્યાચાર કરે છે, તેના આગળ ખીજ સઘળા અસાચાર ઝાંખા પડી જાય છે. એવો ક્રોધકળ મનુષ્ય હશે, કે જે પોતાના શરીરને જેટલા પોષણની અગત્ય છે, તેના કરતાં વધારે નહિ ખાતો હોય. ભોજનની થાળી ઉપર વિદ્વાન કે અવિદ્વાન જ્યારે બેસે છે, ત્યારે તે ખાવાનો હેતુ શરીરને પોષણ આપવાનો છે, એ વાત કેવળ વિસરી જાય છે. જઠરમાંથી અન્ન પાછો ઉઠાજો મારે છે ત્યાંસુધી તે આધુ-પાછું જોયા વિના આડે હાથે અપટે છે. તે શરીરને પોષવા ખાતો નથી, પણ જીભને સંતોષવા ખાય છે. હદ ઉપરાંત ખાવાથી તે પોતાના શરીરના જળનો ક્ષય કરે છે, અને પોતાના અર્ધોઅર્ધ આયુષ્ય ઉપર ખૂબી મૂકે છે. હદ ઉપરાંત ખાવાથી તે પોતાની કામ કરવાની શક્તિઓને હણી નાખે છે, અને વિવિધ વ્યાધિઓને પોતાના શરીરમાં સ્થાપી નિવાસ કરવાને આમંત્રણ આપે છે.

ક્રોધકરો અને વૈદ્યોની દવા ખાનારા હજારો રોગીઓમાં સેંકડે દષ્ટ મનુષ્યો હદ ઉપરાંત ખાનારા હોય છે. હદ ઉપરાંત ખાવું એ જખર પાપ છે, અને આ પાપથી ખચનારા ક્રોધ વિરક્તા જ નજરે પડે છે. સાજા મનુષ્યો જેમ આ પાપમાં ડૂબેલા રહે છે, તેમ માંદા મનુષ્યો પણ તેમાં ડૂબેલા રહે છે. સ્ત્રીઓ જેમ તેમાં પચેલી રહે છે, તેમ પુરુષો પણ રહે છે! વૃદ્ધો અને બાળકો પણ તેથી મુક્ત હોતાં નથી. જગત રોગથી, વિવિધ દુઃખોથી અને મરણથી ભરેલું હવે જોવામાં આવે એમાં શું આશ્ચર્ય છે!

કેટલાક પોતાના પેટને વ્હા અને ફાંસીના ઝેરી ઉકાળાની ટાંકીઓ જ ખનાવે છે; કેટલાક પોતાનાં ફેફસાં અને શ્વાસનલિકાને તમાકુનો ધૂમાડો ભરવાનાં અને કાઢવાનાં ભુંગળાં જ ખનાવે છે; કેટલાક પોતાનાં મુખને પાન અને સોપારીના દુધા કચરવાની ખાંડણીઓ જ ખનાવે છે; કેટલાક પોતાના નાકને અને મગજને તપખીર ભરવાની શીશીઓ જ ખનાવે છે અને કેટલાક પોતાની કંઠથી તે પાયુપર્થતની અન્નનલિકાને વિવિધ આચાર-કુચરને ઠાંસી ઠાંસીને ભરવાની ઉભી કાઠીઓ જ ખનાવે છે. આવા અત્યાચારમાં યથાર્થ આરોગ્યનું શી રીતે સંરક્ષણ થાય, દીર્ઘ આયુષ્ય શી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને માનવદેહનાં કર્તવ્યો શી રીતે યથાવિધિ સંધાય?

હદ ઉપરાંત કામ કરવું, એ પણ અત્યાચાર છે. મોડી રાત સુધી જાગવું અને ઉઝગરા કરવા, એ પણ અત્યાચાર છે. માસમાં એક વાર કરતાં અધિક વાર બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવો, એ પણ અત્યાચાર છે. આ સર્વ અત્યાચાર મનુષ્યને દુઃખનો જ ભોક્તા કરે છે.

જરૂર જેટલું જ ખાતાં શીખો. શરીરરૂપી યંત્ર ઉત્તમ પ્રકારે શી રીતે ચાલે છે, તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો. શું ખાવું, કેટલું ખાવું, ક્યારે ખાવું અને કેવી રીતે ખાવું, તે પ્રયત્નથી જાણો. શરીરની તમારે બહુ અગત્ય છે. તે બહુ મોંઘું છે. દુરુપયોગવડે તેનો સત્વર નાશ કરી નાખવા તે મળ્યું નથી, પણ તે વડે તમારું તથા અન્યનું સર્વોત્તમ કલ્યાણ તમે સાધો, તે માટે તે તમને મળ્યું છે. જીભના સ્વાદમાટે બે વાર કે ચાર વાર, જેમ ગધેડા ઉપર બોળે લાદવામાં આવે, તેમ પેટમાં આહારનો બોળે ન ભરો. એથી જઠર વગેરે જીવનસંરક્ષક અવયવો ધસાઇ જાય છે અને તે ધસાતાં તમે પોતે ધસાઇ જાઓ છો, માટે અધિક ખાધને પોતાના પગ ઉપરજ કુદાડો ન મારો.

ખાવાપીવામાં મિતાહારી ચવાથી, તેમજ ખીજ બધી બાબતોમાં મર્યાદામાં રહેવાથી તમે સુદૃઢ આરોગ્યને તથા દીર્ઘ આયુષ્યને પ્રાપ્ત કરશો; એટલું જ નહિ પણ ખીજ અનેક બાબતોમાં તમે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરશો. કારણ કે સઘળા પ્રકારની ઉન્નતિનો પાયો યથાર્થ આરોગ્ય છે.

(શ્રાવણ-૧૯૬૪ના “મહાકાળ”માંથી)

૩૩-નેવું દિવસનો મિ. રિચર્ડ ફોસેલનો ઉપવાસ

ઉપવાસ એ વિવિધ વ્યાપિને મટાડવાનો એક અત્યંત સમર્થ ઉપાય છે. એ સંબંધમાં મહાકાવ્યમાં દશ-બાર વર્ષથી પ્રસંગોપાન લેખો આવતાં છતાં જ્યાંયુધી 'રેટ્સમને' વિશ્વપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મુપટન સિન્કેરેનો તે સંબંધી લેખ રોનાના પત્રમાં થોડા માસ ઉપર પ્રકટ કરી ન હતો, ત્યાંયુધી આ દેશમાં પ્રખ્યાત વિદ્વાન તથા અવિદ્વાન વર્ગ, મોટે ભાગે કેવળ અધિકારમાંજ રહી દતો. થોડા માસ થયાં આ વિષયસંબંધમાં વિવિધ રચને જિજ્ઞાસા ભ્રમત થઈ છે, અને રોમ નિવારવાના આ અગ્રેષ્ઠ ઉપાયનો ધણું લાભ પણ લેવા લાગ્યા છે.

પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં અનેક મનુષ્યો લાંબા ઉપવાસ કરે છે, પરંતુ નેવું દિવસ જેટલો લાંબો ઉપવાસ કરનાર તે મિ. ફોસેલજ પ્રથમ છે. ઉપવાસ કરવાનો તેનો હેતુ તેને થયેલો બ્લોદરનો વ્યાધિ મટાડવાનો અને તેના ચરીરનું વજન ઘટાડવાનો હતો. તેના આ બંને હેતુ સફળ થયા છે, તેના વ્યાધિ મટી ગયો છે અને તેનું વજન ૭૦ રનલ ઓછું થયું છે. ઉપવાસ કરવા પહેલાં મિ. ફોસેલનું વજન ૨૬૭ રનલ હતું. આગાસ દિવસના ઉપવાસ થયા ત્યાંયુધી તે દરરોજ સરામરી જારથી પંદર માઇલ આશરે, અને થોડી કરાવેના તથા તેની એક ખાસ કચરત કરીને ટંકા પાણીથી ચાર પાંચ મિનિટમાં મ્નાન કરી લેતો. વળી દરરોજ તે અર્ધો ક્લાકથી એક ક્લાકયુધી તજાવમાં તપી કરતો. તે નિત્ય સરામરી પાંચથી છ પ્લાસાં જગ પીતો; તે વિના બીજું કશું ખાતો ન હતો.

આ બધા દિવસોમાં તેને દરરોજ દરન થવો હતો. તે ઉપરાંત વળી મજ નીકળી જવાને માટે તે બધી ખાદ્ય લીંછુને એક પ્લાસા પાણીમાં નીચારી સવારે તથા સાંજે પીતો. પ્રસંગોપાન તે રજાગંના એક કઠકાને લીંછુને બદલે ચૂસતો, અને તેના ટુમા મુંઝી નાખતો.

નેવુંમે દિવસ તેને ધણી સારી ઉંઘ આવતી હતી, માત્ર પહેલાં જાગવાનીખામાં તેને જૂખનું કુખ જમીયું હતું; પણ ત્યાર પછી ઉપવાસ પૂરા થયાંયુધી તેને જૂખનું કંઈ જમીયું નથી.

આગાસ દિવસ પછી નિત્ય આગમ્ય જેમી રહેવાને કંટાળે ઉપવાસથી તેણે એક આરોગ્ય-શાળામાં રોમીએને પોરનવાની મોકરી લીધી. આ મોકરીમાં તેને પ્રમગોપાન જૂદા જૂદા ખાવાના પાત્રો દેવા થયા છે તે આખવા પાત્રના, પણ તે ચોખીને તેમને મુંઝી નાખતો. એક કબ પળ મળે જનારેતો નહિ, થામ એકે બે પ્રસંગે થોડા કબ આરમાર તેના મગમાં જરી મગા દતો, પણ આથી તેને પેટમાં બહુ વ્થવા થઈ. આપવાથી ઉધીવડે નહોતો તે બદલે કાંઈ નાખવામાં આવ્યા દતો. ઉપવાસના ઓછામુશ્કટમાં દિવસે તેણે અખાદ્યથી આશરે દશ મિનિટસારી કબી કરી હતી, અને પચાસથી પોણેનો રનલ વજનના રહેજવારે તથા બારે વજનની ખુરામીએ ઓમકાને આશરે દશ મિનિટ કસરત કરી હતી. પછી તે પાઠશાળામાં તે મોકરી કરતો દતો, તે ઉપરાંત નિત્ય એકથી બે કલાક કરવાની કસરત કરતો. ઉપવાસના મિત્રેમાં દિવસયુધી તેનું વજન દરરોજ એક રનલ ઘટતું હતું. ત્યાર પછી તે ધણુંજ છોડે છોડે ઘટવા લાગ્યું હતું.

દશ દિવસેમાં લીંછુની સાથે તેનાથી પાણી પી કઠકું નહિ, નેવુંમે દિવસે અર્ધ તેણે ઉપવાસ ખામ્યો, ત્યારે તેણે બધી નારંગી બર્ડો ખાધા પાણીમાં નીચારીને પીધી હતી, પણ ઉધરી શાનો તે નીકળી ગયો હતો. આ પ્રમાણે ઉપવાસ છેડ્યા પછી પહેલાં ત્રણ માર દિવસ તેનું જાર કરતા પણ ખોરાકને મરજી કરી ચકતુ ન હતું. ત્યારપછી પાણી ભેરવેલો કબો રાતે તે પી ચકતા સામ્યે, તેનું પ્રમાણ દશ દિવસયુધી વધારવામાં આવ્યું હતું. થન ખોરાક ખાવા પહેલાં તે દરરોજ ગિપન.કતા રસના કોડા મુટકા પીતો અને પછી ખાતો. કોઈ પ્રથમ થન ખોરાકમાં તેને ગિપનાક-નેજ સંખ્યાવિના ખાણું હતું. આ પછી કોડા દિવસે તે પહેલાની મગાક ખાવા કલિપ ન થતો હતો.

ઉપવાસના દિવસે દરમિયાન પત્રમાં, કેટલાં અને દ.થમાં પચાસને વિરતે તેને વ પુતી મસોર જમીયું હતી, પણ કોડા દિવસમાં તે કબી રહી હતી. ત્યારપછી એક આપાટીજ.કબી તેના નાક-માં કોડી પાચ. કબી હતું. કાલે દિવસે તેને દશ રવાનો મગલ કબજા રહ્યો હતો. વળ દિવસ પછી તે નાક પાણી હતો. વળ તે પછી એક આપાટીએ તેને ત્રણ રવાનો પ્રજા કબજા રહી હતો, તે પણ ત્રણ દિવસે રહ્યો આ હતો.

મિ. ફોસેલ આ ઉપવાસે કુલ અરોગ્યકાલેની રેખરખાંને રહી હતો. જાન્યેન મ પી દિવસ રાત પહેલાં ઉપવાસકાળે અવસ્ટ મરિદી મેલવવા લાગ્યો. (મટા ૨૪.૨૯)

પોતાના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં તે નીચેનું વાક્ય લખે છે:—

“જ્યારે ખરીસ જનનાં પદ્માજ અને તેજસિ જનનાં શક્યો પીરસેલી ધીમંત દેહોની કબજાવાળી પત્રાણી હું જોઉં છું, ત્યારે તે પત્રાણીમાં યુગપણે કુપાર્થ રહેલાં સંધિવા, જઝાર, જ્વર અને ભારે ભોજન જમ્યા પછી જણાતી અસ્વાભાવિક કુસ્તી મારી દિધીએ આવે છે.”

હું કોને? શના ભોજન સાથે, નારતામાં પાંચ-સાત મિથુનનો ઉપવનાર, જ્યારે કાંઈ અધણાં સાથે વીસ પચીસ ભારે વસ્તુઓને આડે દાંચ ગણતનાર, નમતે પહેરે કંઈ આકાશસુરેશ કોનાર; બહાં, પુરી, દૂધ વગેરે પદાર્થો રાત્રે ખાઈ વાળુ કરનાર તથા આ સર્વમાં પૂર્તિ કરવાને પાંચ-સાત વાર ચ્દા, ફાંસી, આપરદોષ વગેરેની ઉદરમાં રેઢ આખનાર કોઈ મીમાનની કે વૃષ્ટિના ભોજનને સરખાવે.

આ સર્વના પરિણામમાં મોટાં પેટ, મંદાગ્નિ, પાત્રમાં ગિચાક, સંધિવા, પદ્માપાન, માર કમલાં આલનાં પછુ દાંડી જવાય એવું સ્પષ્ટ સરીર તથા વિવિધ પ્રકારના રોગો પ્રકટેલા જોઈને શામાટે આશ્ચર્ય થવું જોઈએ?

એવેનો પાંચમો આશ્ચર્ય પદાર્થોમાંથી ઉત્પન્ન પાંચ વસ્તુઓનો નારતો કરતો, બીજી વાર ખાર વાતનાં ભારે ભોજન લેતો, ત્રીજી વાર વીસ વસ્તુઓને અને જાતજાતના દારૂઓને ચલાવતો, અને અધરાત્રે પાછો જમતો. પીરસાગ્રાસ વગેરેની ઉંમરે તે છેક અચકા વધ ગયો. તેનાથી ધોડીઓ વિના અધાતું નહિ, તેનું મૂત્ર રૂઢી મધું. તેને સંધિવા તથા કળતરનો વ્યાધિ થયો અને આ ચિનાં પછુ બીજા વધુ રોગો થયા. તેને આ સમજા રોગો થવામાં તે ‘પરમેશ્વરની એવી મરજી છે’ એમ માનતો.

પૂર્વે જે જે ધોર રૂઢી કરનાર કુટ્ટ રાગઓ તથા સત્તાધીશો થયા છે, તે સર્વ જમવામાં અકારોનીયા હતા.

નીચે અપોદયો અર્થો રાત્રિસુધી જમ્યાજ કરતો. કેઢીચુકા એકજ વારના વાળુમાં સત્તાગ્રામ ર્ધિવા ખર્ચતો અને સીંગરોનો અમમ અત્યાચારથી પૂર્ણ હતો. અકારોનીયાપછું, મઘપાનાદિ વ્યસનો અને નિર્દયતા સર્વદા સાથે રહે છે.

જો મનુષ્યો મિતાહાર સેવે તો જગતમાંથી સેંકડે જેવું રોગો મરી જાય, એટલુંજ નહિ પણ જગતમાંથી અર્થો નિર્ધનતા ઓછી થઈ જાય.

માત્ર છલને રાજ રાખવાને બદલે સરીરને પોપણુ આપે એવા આહારના પદાર્થો જો ત્રિચાર-પૂર્વક પસંદ કરવામાં આવે તો મંદવાગ્ધો નાશ થાય; એટલુંજ નહિ પણ કબજો, મહેનતનો અને કોંકરેશની તથા વેઢોની શીનો જવાય થાય.

દાંધ મનુષ્યો ખાવાને માટે શુભ છે, તેને બદલે જો તેઓ છવવાને માટે ખાય તો પોતાનું શુભરાત ચલાવવાને કોંકરેશને તથા વેઢોને કાઈ બીજો ધંધો શોધવો પડે, દવાખાનાંની સંખ્યા મરી જાય અને પેટનું દવાઓ બનાવનારાઓ પ્રજાને લાભ કરનારા કોઈ બીજા સારા કામમાં જોડાય.

આરોગ્ય, સંપત્તિ અને સૌંદર્ય સર્વ મિતાહારથી પ્રાપ્ત થાય છે. સુંદર અને નિરોગ થવા કબજાને પ્રથમ છલને વશ કરવી જોઈએ. જેણે છલને વશ કરી છે, તેજ ખરા જિતેન્દ્રિય છે. કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે ‘અણલગ રમના જિતો નહિ થો નાહિ જિતેન્દ્રિય જાતીયે’ એ અપરસ: ખરું છે.

જમ્યા પછી ચૂનાનું મન થાય એવી રીતે પેટ ભરાય ત્યાંસુધી જમનારા અનેક વિદ્વાનો તથા પોતાને સદૃશ્યી માનનારાઓ, મઘપાન કરનારાને અથવા વ્યભિચારાદિ કુર્ચણોને સેવનાર મનુષ્યોને જોઈને કોપથી ભરેલા ચલાવી દે છે. તથા નાકનાં પુંગારાં પુલાવી નાખે છે; પણ તેઓ જાણના નથી કે મઘપાન, વ્યભિચાર અને અકારોનીયાપછું, એ જોકે જૂદા જૂદા કુર્ચણો જણાય છે, તોપણ તે સર્વનું દારણુ એકજ છે, અને તે એ કે કબજાને અથવા વાસનાને સતોપવી. પેટ ભરાયા છતાં અને સરીરમાં અધિક પોપણની જરૂર ન છતાં છતાં બહાં કે તેવોજ કોઈ સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ જોઈને જેની છલ વશ રહેતી નથી, અને જે આંખો મીંગીને, પૂર્ણદુષ્ટિનો ઓડ-હાર આવી ગયા છતાં પણ પાછો પત્રાણી ઉપર દાંધ ચલાવે છે, તેની કામનામાં અને રૂપવિપયથી આકર્ષીનાર વ્યભિચારી મનુષ્યની કામનામા શો ભેદ છે, તે કાઈ કહેશે? દુરાચારમાં-વાસનાના પ્રાબલ્યમાં-અકારોનીયા, વ્યભિચારી અને મઘપા ત્રણે સરખા છે, અને તોપણ એક પડીવો

નકારે કમપાક કમડી જતાર સં-સારણે કોઈ દુરાચારી ગણ્યું નથી. વધારે ખાવાને કીધે મીણા બાનથી ભયેરે વડા આકાશ તાર નિદાનને કોઈ દોષપાત્ર સ્વીકાર્યું નથી, અને સ્પર્શવૃત્તિને સંતો-
પાપનું આકર્ષણવાળું કરતાર, મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં દુરાચારી ગણાય છે તથા નિંદાના પાત્ર થાય છે !
૧૬ ઉપરનું જાણીતું સૌંદર્ય, અરિય, મુખ, ધન, શ્રમ અને આયુષ્યના વ્યર્થ ક્ષય થાય છે.
(૧૫૫-૧૬૬ ના “મરાઠા”માં લેખક:-સદગત માસર શ્રીમાન હોટાવાલાજી)

૩૫-દમાદા અને તેના ગુણ

[illegible]

१. १०० रु. २. २०० रु. ३. ३०० रु. ४. ४०० रु. ५. ५०० रु. ६. ६०० रु. ७. ७०० रु. ८. ८०० रु. ९. ९०० रु. १०. १००० रु.

[illegible]
$$f_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx$$
[illegible]

... (1994) ...

૨૬-ફેવલ દુષ્ણના આદારના લાભ

૨૬મું કૃષ્ણ ઉપર રહેવાથી કેવા લાભ છે, તે બે મનુષ્યો જીવતા હોય તે બે બેજા તથા જળને પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેઓ બે બેજામાં નશામાં પડ્યા ન બચે. વિવિધ અધિકારને હાંમેવાર તથા આદારને જળને જળને આપવાર કૃષ્ણ રહેવાથી તે બેજામાં નશામાં પડ્યા ન બચે. સરીના પાણીમાં જે તપ્પાની ૪૨૨ ૩૩ તેમાંનાં ધણાં તપ્પાં કૃષ્ણમાં છે, અને તેથી પણ આદારનારી ને પ્રતિષ્ઠા છે. આગળના સરીરનું પાણી તથા રાત્રિ એકલા કૃષ્ણમાં જઈ જાય છે, જેના પ્રમાણમાં પ્રમાણ કૃષ્ણને પ્રદાન કરે તે તેને આદારને ભાગે કૃષ્ણમાં પ્રદાન કરવાની જગ્યા પછી. કૃષ્ણમાં તથા અધિકારમાં એકલા કૃષ્ણ ઉપર રહેવાથી પ્રદાન મેળવવાના કૃષ્ણ નિર્ણય થવાનું પ્રતિષ્ઠા છે. આદારમાં કૃષ્ણમાં જઈ પ્રદારના અધિકારને હાંમેવાર એક મધ્યમાં છે. આ મધ્યમાં મેળવવાને નિર્ણય પ્રદારથી અધિકાર કૃષ્ણ પાણીમાં જાય છે અને તેથી અધિકારને પરિણામે આદારમાં રહેવામાં આવે છે. આદારમાંથી બીજે કૃષ્ણે પણ કૃષ્ણના પ્રયોગે કરી જેવામાં આવ્યા છે અને તેનું તેનું સતોષકારક પરિણામ આવ્યું છે.

કૃષ્ણ સરીરમાં રહેવાને અને માંમને બરાબર કરે છે, તથા જે જે જગ્યાએ સરીરમાં જાય હોય છે તે મરતે પગ નાખી સરીરને બરાબર અને પાટીમાં કરે છે. તે આગળને, પુનઃપ્રદાને તથા સીંધવને આવે છે. જળ માસ કૃષ્ણ ઉપર રહેવાને પ્રયોગ કરવાથી ધણા મનુષ્યોએ પોતાના સરીરના જળનમાં પોણા મળુને વધારે કર્યો છે; એટલુંજ નહિ પણ આમરીના વર્ષ માનકના જેવા પ્રાપ્ત કર્યો છે. ચોખ રીતે કૃષ્ણને પ્રદાન કરવામાં આવે છે તે મરી થોડે જોવા મળવામાં તે મરાઈ થોડે છે; એટલુંજ નહિ પણ પુદાવરયા જે એક પ્રદારને અધિકાર છે, તેને પણ તે મરાઈ છે. કૃષ્ણ, રધિર થી મળેલા અને મંદાગિવાળા મનુષ્યો, કૃષ્ણ ઉપર રહે છે તે ધોણ દિવસમાં ૫૪ માથ છે.

આદારને પ્રાપ્ત કરવા હિંમતવાર આદારમાં એક અથવા બે નિરક્ષર તથા કરવા. થઈ થોડે તેમજે જળ ઉપવાસ કરવા. ઉપવાસના દિવસમાં સવારે તથા સાંજે પાણીને આ નેત્રું અરમ કરી તેમાં એક સીંધુ નીચેની તેના એક અથવા બે ખાસ પીવા. દિવસના વચ્ચે આમમાં પણ પ્રમાણે પ્રસંગે પાણી પીવું. બીજાના વંચારે પણ જોડા નળને સાફ કરી નાખવો. આ પ્રમાણે સરીરની શુદ્ધિ કર્યા પછી કૃષ્ણના પ્રયોગ સાફ કરવો. ઉપવાસ કર્યા પછીજ જેઓ કૃષ્ણના પ્રયોગ કરે તેમજે પ્રથમ દિવસે જળ શેર કરતાં વધારે કૃષ્ણ પીવું નહિ. કમ કમ કૃષ્ણને વધારી ૭ શેર, આઠ શેર અથવા દસ શેર સુધી પણ પોતાની યતિના પ્રમાણમાં ચડવું. કૃષ્ણ જ્યારે પુષ્કળ પીવામાં આવે છે, ત્યારેજ તેના ખરે લાભ જણાય છે. ડોહરો તથા વેત્રાની શી કરતાં અને ઓપધો કરતાં તે સમુદ્ર મળે છે. કૃષ્ણને ટાકું પીવું અથવા ઉઘાળાને પીવું. પોતાની પ્રતિષ્ઠાને જેવું અનુકૂળ આવતું હોય તે પ્રદારનું પીવું. ઉઘાળેલા કૃષ્ણ કરતાં ટાકા કૃષ્ણના વધારે શુભ છે, તેથી ટાકું પીવાય ત્યાંસુધી અધિક પોષ્ય છે. તેમાં ખાંડ અથવા સાકર નાખવી નહિ. કેટલાક મનુષ્યો કહે છે કે, અમને કૃષ્ણ માફક આવતું નથી, અથવા તેથી અમને બધોડાસ અથવા ઝાડા થાય છે; પરંતુ આવા સર્વ મનુષ્યોને વિધિપૂર્વક કૃષ્ણના ઉપયોગ કરવાથી તે માફક આવ્યાવિના રહેવું નથી. કૃષ્ણ પીને ખુબી કલામાં થોડી વાર આલવાથી અને દીર્ઘશ્વાસ લેવાથી કૃષ્ણ માફક આવે છે. કસરત અને દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ એ કૃષ્ણને માફક કરનાર રામચાલુ ઉપાય છે. કસરતથી અને દીર્ઘશ્વાસ-પ્રશ્વાસથી સરીર જળવાન થાય છે, અને સરીર જળવાન થતાં જરૂર જળવાન થાય છે, અને જરૂર જળવાન થતાં કૃષ્ણ માફક આવ્યા વિના રહેવું નથી.

વિધિપૂર્વક પીવાથીજ કૃષ્ણના લાભ જણાય છે. ચારશેર-પાચશેર કૃષ્ણ એકી વખતે સામકું ગરમતાની લ્હાવું નથી, પણ દર કલાક અધી શેર અથવા પોણાશેર પીવાવું છે, અને તે પણ નાને નાને છુટ્ટે પીવાવું છે. જાળક અથવા વાહરડું કેવી રીતે ધાવે છે તે જુઓ, અને તે પ્રમાણે કૃષ્ણ પીતાં સીઓ. જેમ બે તેમ પીર થાર અને કેરી ચૂસતા હોયએ તેમ કૃષ્ણને પીવું.

એકી વખતે જેમ અને તેમ ઓછું દૂધ મોંમાં લેવાય તેમ કરવું. દૂધને પીવું નહિ, પણ ખાવું. આહારના બીજા પદાર્થો જેમ ચાવીએ છીએ અને મુખના રસસાથે મેળવીએ છીએ, તેમ દૂધને પણ મેળવવું. આમ કરવાથીજ દૂધના પૂરા લાભ સમજશે.

સવારે અગીઆર વાગતાસુધી ટાહું દૂધ પી શકાય છે. પછી દૂધ ખગડી જવાનો સંભવ હોવાથી તે પછી પીવાતું દૂધ ગરમ કરીને પીવું. સવારે સાત કે આઠ વાગતાથી તે સાંજે ત્રણ કે ચાર વાગતા સુધી આ પ્રમાણે દૂધને પીવાનો પ્રયોગ કર્યા કરવો. સાંજે છ કે સાત વાગે ખજૂર, અંજીર, દ્રાક્ષ, કેળાં કે એવાંજ કોઈ જાતનાં ફળ અથવા ખદામ, મગફળીના દાણા કે એવાંજ કોઈ એવો ખાવાની ઇચ્છા થાય તો ઘણાજ ઓછા પ્રમાણમાં ખાવો.

આ પ્રમાણે દૂધ પીવા છતાં જેમને બંધકોશ જેવું જણાય તેમણે જુલાબ ન લેતાં બંધકોશના યંત્રોના ઉપયોગ કરવો. એક અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર કરતાં વધારે વાર યંત્રોના ઉપયોગ કરવો નહિ.

જેમને દૂધથી ઝાડા થાય, તેમણે ગલરાવાતું પ્રયોજન નથી. તેમણે દૂધતું પ્રમાણ ઓછું કરવું, કસરત વધારે કરવી અને દીર્ઘશ્વાસપ્રશ્વાસ વારંવાર કરવા. આથી અલ્પ સમયમાં દૂધ માફક આવી જશે. શરીરમાં ભરાયલો કેટલોક કચરો નીકળી જવા માટે પ્રસંગે ઝાડા થવાની અગત્ય રહે છે.

ઉપર દર્શાવેલા વિધિ પ્રમાણેજ દૂધ પીવા ઇચ્છનારે તે પીવું. ધીરે ધીરે પીવાના નિયમતું વિસ્તરણ કરવું નહિ. ધીરે ધીરે પીવાની ટેવ પાડવી. પુનઃ કહેવામાં આવે છે કે, દૂધ સૌંદર્યને, માંસને, રુધિરને અને બળને વધારનાર ચમત્કારિક રસ છે. (શ્રાવણ-૧૯૬૪ના “મહાકાળ”માંથી)

૨૭-દહીના લાભ

ચાલુ વર્ષના “ધી મન્નાસ રેન્ડર્ડ” ના તા. ૧૭ મી મેના અંકમાં “ધી ફાસ્ટ ક્યોર” (ઉપવા-શોપચાર) એ નામના વિષયમાં બંગાળાનો એક યુરોપીયન મેડિકલ ઑફીસર જેણે છ દિવસના ઉપવાસ કરી, ઉપવાસના લાભનો અનુભવ લીધો છે, તે લખે છે કે:-

જેમને બંધકોશનો વ્યાધિ હોય છે, તેમને ઉપવાસ કરવા ઘણા ઈંદિન પડે છે; કારણ કે એકલા જળના ઉપયોગથી તેમના મોટા નળમાં રહેલું વિષ તથા જંતુઓ વગેરે બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરવામાં મગજ ઉપર, મૂત્રાશય ઉપર તથા ફેફસાં ઉપર વિલક્ષણ પ્રકારની અસર કરે છે. આથી ઉપવાસ કરનારમાં જે આ વિલક્ષણતા સહન કરવાતું બળ નથી હોતું તો તે ગમરાઇ બળ્ય છે, અને નિશ્ચયથી ડગીને આરોગ્યને આપનાર ઉપવાસને છોડી દે છે. આવા લોકોએ ઉપવાસના યથેચ્છ લાભ મેળવવાને માટે તેમણે ઉપવાસ કરવા પહેલાં દહીંનો ઉપયોગ કરીને જરૂર, મોટા નળ વગેરે રચણે રહેલા વિષનો તથા જંતુઓનો પ્રથમ નાશ કરવો જોઈએ; અને પછી વગરઅડચણે ઉપવાસ કરવા જોઈએ. દહીંના જંતુઓ મોટાં તથા નાનાં આંતરડાંમાં રહેલા અલ્પત દુધ તથા હાનિકારક જંતુઓનો નાશ કરી નાખે છે, અને એમ છતાં તેઓ પોતે નિર્દોષ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ મનુષ્યોનું અનેક વ્યાધિઓથી રક્ષણ કરે છે. એ હવે સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે, દહીંની અશ્વત્તામાં જે જંતુઓ છે, તે ફૂલેરા, ટાઇફોઇડ, મરડા અને એવાંજ બીજા વ્યાધિમાં જણાનાર જંતુઓના કટા શત્રુ છે, અને જ્યાં દહીંના જંતુઓ હોય છે, ત્યાં આ રોગના જંતુઓ કદી રહી શકતા નથી. મેં પોતે ત્રણ માસસુધી નિલ શેર શેર દહીં ખાધું છે, અને હમણાંથી મારા દરદીઓને મોટાં તથા નાનાં આંતરડાંના વ્યાધિઓમાં બીજા ઉપચારો સાથે દહીંજ આપું છું, અને તેથી મને ઘણો લાભ થતો અનુભવમાં આવ્યો છે. મરડો, અતિસાર, હડીતો બંધકોશ વગેરે પચનેદ્રિયના સ્વચ્છતા વ્યાધિઓમાં બ્યારે દહીંમાં રહેલા નિર્દોષ જંતુઓને, તે તે વ્યાધિવાળાં સ્થળોમાં વસતા દુધ જંતુઓ ઉપર (મેક્રો-રીઆ) છોડી મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે અવસ્થ લાભ થાય છે. આથી ઉપવાસ કરવા ઇચ્છનારે ઉપવાસ કરવાપૂર્વે ઘોણા દિવસ નિયમિત રીતે દહીં ખાધને આ જંતુઓનો નાશ કરવો અને પછી ઉપવાસ પૂરા કર્યા પછી પચુ આહારમાં નિત્ય નિયમિત રીતે દહીંનો ઉપયોગ કર્યા કરવો.

(વૈશાખ-૧૯૬૬ના “મહાકાળ”માં લેખક:-સદ્ગત માસ્તર શ્રીમાન છોટાલાલજી)

૩૧-ગોસ્વામી તુલસીદાસજી ઔર વીર-રસ

૧-ઉપક્રમ

જગ પુનિ દૂલે જગમગ્યો, કેઉ કવિ તુલસી સો ન;

કાયરતા-મુખ દેત જો, કવિતા-તુલસી-સોન. x

ગોસ્વામીજી ને જો કુછ કહા હૈ, અપૂર્વ ઔર સચ્ચ હૈ. ઉનકા વીર-રસ વર્ણન બી સોકાતર હૈ. પદ પદ પર ઓજ ટપકતા હૈ ઔર ભાવ તથા રસ કી લરમાર હૈ. હૃદય ફડક ઉડતા હૈ.

લોગ કહતે હૈં, સ્ત્રી ઔર બ્રાહ્મણ કે ઉપર વીરોં કા હાથ ન છોડના ચાહીએ-યે અવધ્ય હૈ. પરંતુ મયોદા-પુરુષોત્તમ શ્રીરામ ને વધક્રિયા સ્ત્રી તાડકા સે પ્રારંભ કર કે બ્રાહ્મણ રાવણ પર સમાપ્ત કી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ને બી પહલે પૂતના કા હી ઇસ સંસાર સે બિદા ક્રિયા થા. આત યહ હૈ કે જો ધર્મ કે વિરુદ્ધ જાય ઔર દુસ્તરોં કા ધર્મ બિગાડે; સમજાતે પર બી ન સમજે; તો ફિર ઉસે 'જેન કેન પ્રકારેન' સમાપ્ત કર દેને મેં હી ધર્મ કી રક્ષા ઔર સંસાર કી ભગાઇ હૈ.

ભાષ સંહિત રામચંદ્ર વિશ્વામિત્ર કે યજ્ઞ કી રક્ષા કરને કે લિયે ચલતે હૈં. બીચ મેં તાડકા રાક્ષસી કે પ્રાણ લે કર આશ્રમ પહુંચતે હૈં ઔર ગર્વપૂર્વક ઉત્સાહ સે કહતે હૈં-“મુનિવર! અખ:-‘નિર્ભય યજ્ઞ કરહુ તુમ જાઇ!’” આત્મબલ પર કેસા વિશ્વાસ હૈ! યજ્ઞવિધ્વંસ કરને કે લિયે મારીચ ઔર સુબાહુ ધાવા કરતે હૈં. મારીચ કા તો આપને ઐસા ‘બિનુદ્ધર બાન મારો’ કિ ખસ, વહ “સત જોજન ગા લંકા પારા!” બાદ સુબાહુ રહા, સો-“પાવક સર સુબાહુ પુનિ જતારા.” બાકી ધનકી સેના બચી ઉસે લક્ષ્મણજી ને ચોપટ કોર દિયા-“અનુજ નિશાચર કટક સંહારા.” યજ્ઞ પૂર્ણ હુઆ બાદ સીતારવચંવર દેખને ઔર જનકપુર પહુંચે.

૨-પરશુરામ ઔર રામ

ધનુષ તોડ ચુકને પર મહાકોપી પરશુરામ આતે હૈં. સખ રાજા-મહારાજા ગાયખ હો જાતે હૈં-“બાજ ઝપટ જતુ લવા લુકાને.” જો સામને રહ ગયે, વે થર થર કાંપતે હુએ-“પિતુ સમેત કહિ કહિ નિજ નામા, કરન લગે સખ દંડ પ્રણામા.” પરંતુ, “અતિ ડર ઉતર દેત કેઉ નાહી,” ઇસ પર લક્ષ્મણજી મૈદાન મેં ફૂદતે હૈં. અચ્છી નોકઝોક હોતી હૈ. દેખને લાયક હૈં. રામચંદ્ર દોનોં કા સમજાતે હૈ. પરશુરામ સે કહતે હૈં, ‘જાને હીજયે મહારાજ! યક અબી લડકા હૈ. ઇસે ઇતના જાન નહીં હૈ. ક્ષમા કીજીએ.’ ઇધર લક્ષ્મણ કા સમજાતે હૈં, ‘લેખ્યા! ઇનસે ક્યોં ઐસી બાતેં કરતે હો? યે બ્રાહ્મણ હૈં, મુનિ હૈં, પૂજ્ય હૈં. ઇસિ લિયે યે જો કુછ કહેં સો હાથ જોડ કર સુન લો, ઇસી મેં કડ્યાણ હૈ.’ પર દોનોં મેં સે કોઇ બી નહીં સુનતા. અંતત: પરશુરામ શ્રીરામ પર હી ઉચટ બિગડતે હૈં. કહતે હૈં:-‘બસ, તેરે હી ઇશારે સે લક્ષ્મણ ઉછડ રહા હૈ. તુમ દોનોં એક જૈસે હો. મેં તુમ દોનોં કા ફીક કર દૂંગા.’ અખ શ્રીરામજી અવસર જાન કર કહતે હૈં:-

“શુનહુ લખન કર હમ પર મેપૂ, કતહુ મુધાઇહુ તે ખડ દોપૂ.”

-ઔર-“ટેક જાનિ સંકા સખ કાહૂ, વકે ચંદ્રમહિ અસર્થ ન રાહુ.”

ફેસી સુંદર અનુભવપૂર્ણ સ્થિતિ હૈ. ‘દેશ’ ઔર ‘દૃષ્ટાન્ત’ ને વહ સમજવટ વાક્ય કી કર હી હૈ કે આંખોં કે સાથ દિલ કાખ સે બાહર હો જાતા હૈ.

રામજી કહતે હૈં, સુતીએ ભુમુપતિ છ:-

“જેન હમ નિદરહિં વિમ્ર બદિ, સત્ય કહહુ ભુમુનાથ!

તો અસ કો જગ મુલટ જોહિ, લય ખસ નાવહિં માથ?”

મહારાજ! આપ બ્રાહ્મણ હૈં. અન્યથા, સંસાર મેં ઔર કોન ઐસા સુલટ હૈ, જિસસે ઇર કર યદ સિર ઉસકે આગે ચુક સકે? જોચીએ તો સદી! ક્યોંકિ, મહારાજ! હમ ક્ષત્રિય હૈં:-

“દેવ દનુજ ભુપતિ ભટ નાના, સમ ખસ અધિક હોઉ ખલવાના;

તો રન હમહિં પ્રચારઈ કોઝી, લરહિં મુખેન કાલ કિન હોઝી.”

इसे वीरविराजित शब्द है! देवता हो, राक्षस हो, जरायवी के अन्त का हो अथवा अधिक भयानकी हो; यदि वह रथ में हमें लयकारीगा, तो आनन्द से लड़ेगे, फिर अपने हाथ दी क्यों न हो! ये हैं क्षत्रियहृदय से निकले हुए शब्द. 'अब' सौमरी भाव से गुप्त श्रीराम को 'वत्साय' अभिषेकित हो कर 'वीर-रस' के रूप में परिचयित हो रहा है. फिर कहते हैं—

“छत्रिय तनु धरि समर साकाना, कुल कलंक तोहि पाभरे बनाना.”

अहा! कहां हैं आज वे क्षत्रिय? ये शब्द हृदय के भीरुते मने अते हैं! परंतु, महाराज!

“विभवंश के अस प्रलुताई, अलख होध जे तुमहहि” उदाई.”

वीरता इसी धर्म की आसनी में पगी है!

३-अर और हृषणु आदि

भिम भैया की जड़ी जटन शरणाभा आध. राम के छत्रारे से लक्ष्मण ने उसको नाक-कान काट दिये. बिल्यानी दुष्ट वह अपने साथ महाप्रतापी अर-हृषणु के पास गये, इतिहास तो यही है. वहां और सग कह कर यह भी कहा कि उनके पास ओक स्त्री भी लड़ी सुंदर है. वे लोग सेना से कर अट आये. रौज के अलने से—“धुरि धुरि नख-भंडल रह्यो.” राम ने लक्ष्मण से कहा—

“सह ननकिहि” जातु गिरिकेहर, आवा निसिअर कटक लयकर.”

लक्ष्मणजी ने छत्रन ऐसा ही किया. धर राम ने ‘निसिअर कटक लयकर’ देण कर भी, धमका कर नदी, परंतु—“विहंसि कठिन कोइ उडावा.” पहले धनुष हीक कर के तम फिर अपनी और तैयारी करते हैं. अहा! क्या ही शौला है—

“कोइ उडाव कठिन अडाध सिर जटमूट पांधन सोलु क्यों,
अरकत सैल परलरत दामिनि कोटि सों लुग लुगमं न्यों.”

दिरः—

“कटि हंसि निधंग विसाल लुग गहि, आप विसिअ सुधारि है;
चितवत मनहुं भुगराज प्रभु, गजराज धरा निहारि है.”

अमृतपूर हृषणु ‘वत्सेला’ से इसी संजमा गया है.

रौज आ पड़्यो. श्रीराम को देण कर सलाह जड़ी कि जध, धसे भारी भत, जाने हो. हां, इसकी स्त्री से तो. यह जगह इसको पास भेज दो. इतों ने जगह पड़्याध. श्रीराम ललकार कर कहते हैं—

“हम छत्री भृगया जन कर्यो, तुमहसे अल भृग जोजत दिर्यो;
रिपु अलवत देधि नही कर्यो, ओक बार कलहु सन लर्यो.”

क्या आज भी वे क्षत्रिय भारत में हैं? क्या फिर स्त्री दोजे? परंतु, हां—

“जैन होध अल धर-दिरि जातु, समर विभुअ भ हतउ न काहु.”

और, ये तो करेणों की आलजाओ हैं, कि राम सुभार जय्या है, इससे क्या लड़े! सुनो—

“रन यदि इरिअ कपट अतुराई, रिपु पर हृषा परम हदराई.”

इतों ने यह ज्ञात न कर कदी. आज लग गध, छिः गध, मया धमासान! उस समय श्रीराम ने क्या किया—

“प्रभु हीन्द रहार प्रथम कोर बार लयावदा,
अथे अधिर व्याकुल जानुधान न रणन तोहि अवरार रदा.”

आजिर भृग की टोकर थी, कुछ मन्त्रक तो दा दी नदी और न आजकल के क्षत्रियों की नर-हमल में प्रभु वायसराज की जगजाय में. विनोद-करनधरानि दी थी. फिर तो—

“आवधान होइ धाये, बनि सजल आरानि;
लानि अरुअन राम पर, अत्र दान्ध पातु पांनि.”

परंतु—

“ तिन के व्यापुष निल राम, हरि कहै रघुवीर;
तानि सराराम रावन लवि, पुनि छोडे निज तीर.”

और क्या! पहले राम का लार पतलाया, तब फिर अपने पने पाणु उन पर छोड़े, जिना कुछ सोने-पिंजारे नरेश-सुंद छोड़े ही था कि धर से अन्ध-रावन आ रहे थे, उन्हें जगाने जिना ही व्याप भी व्याप-पुष अपने पाणु छोड़ने लगते, व्यापिर रघुवीर थे.

श्रीराम की पाणु-तारों ने सखुल-ग में लालाकार भन्ना दिया, लालक भग्न भयी; पर वे नीलो व्याप अपने रंगिनों के लालाकारने लगे. दुःख कर दिया कि व्याप को दामि रामर से व्याप कर लामगा, ऐसे दम अपने दाम से भार देगे. फिर तो वीर राक्षस सेनिक कुछ हो कर दाने लगे, धीरे श्रीराम ने लोह से पाणु छोड़ना शुरू किया तो—

“ लट छत तन सन भट, पुनि छतन हरि पाण्ड;
नल छत पाणु लुनट-छ, गिन गोलि पावन कूट.”

इस प्रकार जेदग लगी है, दम दंग के रसिक जन कवी पर छोड़े व्याप्री तरफ देगे. आनंद आ लामगा, यदा तो आनगी लर है.

श्रीरामछ ने वीरता से और अनेक विषाणों में रामरन शत्रुओं के पराशामी ग्रात की ग्रात में कर दिया—“ हरि विषाय रिपु आरे छन में कृपा निधान ”

रिः—

“ दुआं देणि अरुहपणु केरा, लरु गुपनणां रावन जेरा.”

पूरी जोगिनी थी. रावण भी कड़े में आ गया—“ विनाशकाने विपरीनशुद्धि.”

४-जटासुप्रेम

रावण सीता को लिये न रहा था तो जटासु ने देखा, वह उस दुष्ट से भूय लडा; पर वह था. राक्षसराज को अच्छी भग्न यथा कर कसके शरीर को यकनी की तरफ छेद कर परा-शायी हो गया. पडा पडा अतिम पडियां गिन रहा था कि सीताछ को हूँदते हुंजे श्रीरामछ धर से आ निकसे.

“ कर सरराज सिर परसेउ, कृपाशिंधु रघुवीर;
निरभि राम छवि-धाम मुष्ण, विगत लक्ष्मण भीर.”

क्या कोर् अपने वीर सिपाही की धससे अधिक कहर करेगा? जटासु ने सग लाल कडा, रामछ ने आणों में आंसु लर लिये और कडाः—

“ परहित भस छनके भन गांही, तिनह कहुं जग दुर्लल छु नांही.”

आप स्वर्ग लधये, आपने अपने वीरामित कर्म से स्वर्ग छत लिया है—“ तान करम निज ते गति पायी.” परंतु ऐक प्रार्थना है, स्वर्ग में न करः—

“ सीतालरन तात जनि, कहेउ पिता सन लभ;
जे में राम तो कुल सहित, कहेछ दशानन आभ.”

अहा! कैसे शण्ड है! ऐक ऐक मात्रा में क्या क्या आनंद लरा है!! सीधे सादे शब्दों में कैसा रस है! वाह उत्साह! अहो प्रत्युपकार शुद्धि! धन्य है, अवश्य ही धससे अधिक अच्छा वीर-रस का उदाहरण दुर्लल है. अधिक कौन कहे, धसि की टकर का ही जोन्ने नहीं मिलने का ‘जे में राम’-अगर में राम हूँ तो क्या होगा? रावण, स्वयं अकेले नहीं, कुलसहित आ कर कहेगा! ‘राम’ में “ अर्थान्तरसंकमितवायध्वनि ” का कैसा आनंद है? उर है तो यही कि पिताछ कहीं यह न सुन लें कि रावण सीता को ले गया और राम से कुछ न बना! लाम रे व्याप के लारत! व्याप तेरी उसी छाती पर लजरो अमलाओं का अपहरण होता है और जनाने पति-नाममात्र के पति-देवते ही रह जाते हैं और फिर भी मूछों पर ताव देते हैं!

कुछ समं नहीं। सुभय की ज़िम्मेदारी दे!!!

प-सुभीय से मैत्री और आतिथ्य

वीरो को वीरो की ज़रूरत होती है। नीर भयमल के जहाँ पर नदी के किनारे पर पड़ने दे।
अपनी ही निवास में भी कुछ आरिष्टमिद और शिवाय है। वही वीरो ने ही अपने निर
दे कर रखे और रखने की रक्षा करने में रख दिया था। प्रभाव है। वीरो ने सदाश दिया था।
राम ने, अयोध्या छोड़ते ही, सन्ध्या पड़ने निपातान्त्र में और ही—रुद्र में रुद्र भियाया,
अपनी ही निवास की तो अत्येष्टि दिया भी-पिना के समान अपने दास ही। वही वीरो अपने
वीरो को समान करेगा। वही ही रखी के हथियार पर वीर अपने भाव-पीड़ा पर करने दे।

आप भीरु है। कुछ हीरु की ज़रूरत थी—नहीं पर नदी किनारे की थी। सन्ध्या पड़ने तो सीता
को पना समान था, जो किमी विधि सदाश के निना दे। नदी समान था। राम ने राम
आपि है। छोड़ कर दुःखी सुभीय से भिन्न ही, आपस में अन्धकार के दुःख-सुख में परिमित
हुए, सुभीय ने कहा—“मुनदु सुभीय” “तदनु राम भव आनन्दु भीरा”
श्रीराम—“सुभय प्रभार हीरु-रुद्र सेवका। जेहि विधि भित्ति जलकी भाई” श्रीराम
ने भी कहा, सुभीय! मैं तेरा कंठ जराही देर में कर कर दूँगा—

“मुन सुभीय आरिष्टदुःख, आरिष्टि जेहि आन;

अथ रुद्र शरणागत, गये न उबरहि भान”

और क्या! फिर राम-प्रतिभा हीरी, जो कह दिया, कह दिया—रामो विनामिमापते, उस
आपि है। वह जेह आपस से भारने की प्रतिता है, जिसने राख्य के भी नाक में हम कर दी थी,
उस राख्य जिसने विद्या की कथा दी थी। प्रतिता के अनुसार आपि है भारा—जेह की आपस
से भारा, भरते समय आपि कहता है—

“मैं वीरी सुभीय पियांस, कारुण्य कवन नाथ भादि भारा”

श्रीराम—“धर्म देव आपतदेहि मोसांरि

परन्तु—आदिहि भादि व्याध की नाथ”

राम ने राम की जोर में छिप कर भारा था। आपि इसी आन के कह रहा है, धर्मवीर
श्रीराम उत्तर देते हैं—

“अनुज-अथ जगिनी गुनगारी, मुन राह में कथा-समयारी;

हृदयि कुष्टि विज्ञास्य जेहि, ताहि जेहि कुछ पाप न छोड़”

हीरु है जो जेहा पापी है उसे छव से, जस से, किसी भी तरह भार दे, परम धर्म है।
सुंदर वनर है। उत्तर क्या है, धर्मसत्त के सार है।

आगे क्या होता है, राम ने सुभीय को राख्य बनाया, आप प्रवर्षण पर्वत पर कुटी बना कर
वर्ष निनाते सगे। सुभीय राख्य था कर हृदय-निरस सर तुलाय की तरह जेहा-आराम में भरत
हो गये। फिर क्या किसी दुःखिया की सुख रहती है! कुछ मन्त्रों भी गये, सुभीय ने अजर ही न
थी, तब तो श्रीरामभद्र के कीध आया—“जै! इसकी तो यह प्रतिता थी, मैं सीता के
हृदय में अपना सग कुछ लगा दूँगा; पर राख्य था कर यह जेहा भयमल हो गया है कि
कुछ अजर ही नहीं रहो; तो फिर जस—“अज सुभीय की जवाह नदी है—”

“जेहि सायक भारा मैं पाली, तेहि सर हतुँ भूँ कछ काही”

समयभूत है तो जरा से छिपारे ही देरी रहती ही थी—

“सहिभन संधिवत प्रभु जाना, धनुष यदाथ गहे कर आना”

राम ने समझ कि समझ तो न कर अन्धम प्रवण कर देगा। कीध इसी संभावे न संभा-
वेगा, ह-हेनि पुरत सार कर के कहा—

“सय दिमाई ल आचदु, तात! सभा सुभीय”

भाई! सुभीय भिन्न है। वही है। उसे केवल आप दिया कर वे आओ-धनुष करने के सिरे

ચઢાએ રખા, પર ખાણુ છોડ ન દેના.

કૈસી નીતિ હૈ. યહાં વીરતા સફલ હોતી હૈ. લક્ષમણ ગયે. સુગ્રીવ ડર ગયે, હોશ આયા. ધધર-ઉધર હુંદને કે લિયે અનુચરોં કે કડી આસા દે કર ભેજ. સીતાજી કા ખતા લગા. ફિર શત્રુ કે લાખ વિભીષણ કે દોડા-કેસે રાજા બનાને કા વચન દિયા. વચન તો વચન, તિલક ભી પ્રહલે હી કર દિયા. દૃઢપ્રતિજ્ઞ રામ પર વિશ્વાસ થા હી. ફિર ક્યા થા ? ધર કા ભેદિયા લંકાદાક હો ગયા. મિત્ર સુગ્રીવ કો સેના ને, સેના તો અલંગ, ઉસકે એક અનુચર હનુમાન ને હી, જો જો જૈદર દિખાએ ઔર જૈસાં કુછ ઉસકા વર્ણન ગોસ્વામીજી ને કિયા હૈ, વહ સમય ફિર દેખીએગા. અચ્છી તરહ દેખીએગા, યે હી ચીજે તો મદોં કે દેખને કી હૈ.

(“વીરસંદેશ” માસિકમાં લેખક:-શ્રી. કિશોરીદાસજી બાળપેથી શાસ્ત્રી)

૪૦-સ્વામીશ્રી વિચારાનંદજીના મનનીય વિચાર

ભાઈઓ અને બહેનો ! આજે મને અત્રે આનંદ અને શોક બંને થાય છે. શોક એટલા માટે થાય છે કે, તમે અહીં કલાક બે કલાક માટે ખીડી જેવી સાધારણ વસ્તુ પણ છોડી શકતા નથી. ભવિષ્યમાં એવી સ્થિતિ જરૂર આપવાની છે કે જ્યારે તમને રોટલો મળશે કે કેમ, તે પણ સવાલ છે. તમે માનો કે ન માનો, પણ ભવિષ્યમાં એક કોમી લડાઈ આવી રહી છે, જ્યારે એક કોમી આગેવાન અથવા સરદાર હુકમ કરશે કે, એક કરોડ માણસો વોલન્ટિયર બેઠા, તેજ વખતે તમારે તૈયાર થવું પડશે. તમે સ્વરાજની વાતો કરો છો, પણ સ્વરાજ કાંઈ શક્તિ ખીલવ્યા વગર મળતું નથી. હું ખુલ્લું કહું છું કે, ધારાસભાઓમાં કે ખીજી જગ્યાએ સ્વરાજ મંળી શકવાનું નથી. નો-એઈન્સ (નાફેરવાદીઓ) કહેશે કે, અમે રેડીયો ક્રાંતી સુતર કાઢશું એટલે સ્વરાજ મળશે. હું એઈન્સ આપું છું કે, એ રીતે સ્વરાજ કદી નહિ મળે. હિંદુસ્થાનને માટે એક કરોડ માણસો મરવાને માટે તૈયાર થશે, તે દિવસે સ્વરાજની તમને આપોઆપ ભેટ આપવામાં આવશે. આજે જમનાના કિનારા ઉપર બંગલામાં રહેતી ૧૬-૧૭ વર્ષની એક યુરોપીયન છોકરી એકલી બહાર નીકળી ખુશીથી ૭-સાત માઈલ જંગલમાં ફરી આવે છે, પણ તેનું કોઈ નામ પણ લેતું નથી. તેને ખાતરી છે કે, જો મારી સામે કોઈ ખરાબ નજરથી એક દૃષ્ટિસરખી પણ કરશે તો મારા જાત-ભાઈઓ તેને પગ નીચે ચગદી મારશે ! ત્યારે હિંદુઓની સ્થિતિ એથી ઉલટીજ છે. હિંદુઓની ૧૬-૧૭ વર્ષની છોકરીઓ નિર્ભય રીતે રસ્તામાં ફરી શકતી નથી. ૨૪ કરોડ હિંદુઓ જ્યારે મોટી સ્ત્રીને માતા કે બહેન અને નાનીને પુત્રી જેવી માનતા થશે; એક બ્રાહ્મણ એમ માનશે કે, લંગીની સ્ત્રી મારી બહેન છે; એક લંગી એમ માનશે કે, બ્રાહ્મણની સ્ત્રી મારી બહેન છે; ત્યારે જગતમાં મુસલમાન કે અંગ્રેજ હિંદુઓનું નામ પણ લઈ શકશે નહિ. હિંદુઓએ બાળકને અટકાવવાં બેઠા, ખીજા દેશોમાં પહેલાં શક્તિ, પછી લક્ષ્મી અને પછી સ્ત્રીની વાત થાય છે. જે દેશમાં શક્તિ છે ત્યાં શુદ્ધિ છે અને લક્ષ્મી શુદ્ધિના પ્રકાશમાં ચાલી જાય છે. આજે પશ્ચિમના શુદ્ધિના પ્રકાશમાં લક્ષ્મી ત્યાં જઈને વસી છે. હિંદુઓ તો શક્તિની પરવાજ કરતા નથી. પહેલાં સ્ત્રીની વાત થાય છે, પછી લક્ષ્મી. આવી પ્રજાને કોઈ દિવસ ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી. સિંધમાં મેં ત્રણ વાર મુસાફરી કરી છે. ત્યાં એવી સ્થિતિ બેઠી છે કે, વીસ-ત્રીસ મુસલમાનો એકઠા થઈ હિંદુઓના ઘરમાંથી હિંદુઓની છોકરીઓને ઉઠાવી જાય છે. આ સ્થિતિ મેં મારી નજરે બેઠી છે, પણ એના ગુ-હેગારોને સરકાર સુદ્ધાં કાંઈ કરી શકતી નથી.

(તા. ૨૭-મે ૧૯૨૮ ના “પ્રગતિ”માંથી)

૪૧-દરદાં તથા ત્રિફળાંની દવાતરીકે અનેક પ્રકારનો ઉપયોગ

શ્વાસ તથા ઉષ્નસ—દરદાં તથા ભેદનું ચૂર્ણ મધ સાથે માટવથી શામ તથા ઉષ્નસ મટે છે.
કમળો-મોઢનમાં બે ત્રણ અડવાડીઆ સુધી દરદે પીવાથી કમળો મટે છે.

મૂળ-દરદાંનું ચૂર્ણ ગોળ સાથે મેળવીને ખાવાથી મટે છે.

દરદે, કાળાંદાસ તથા સાકરને મિચ કરી તેની આંકે તેલ, ખાંડની મેળોમે વાળી રોમ
બે વખત આંકે ખાવાથી અમ્લપિત રોમ મટે છે.

ભગંદર-ત્રિફળાં તથા એની છાંયના કાપડમાં ભેંસડું વી તથા વાવડીચડું ચૂર્ણ નાખીને
કેટલાક વખત સુધી મેનન કરવાથી ભગંદર મટે છે.

ભોજન કર્યા પછી દરદેનું ચૂર્ણ ખાવાથી અનપાનના દોષ અને તાનપિત્ત તથા ક્રૂષી
ઉત્પન્ન થયેલ રોગ મટે છે.

દરદેના ચૂર્ણથી બમણી દાહ લખને જનને ભેમાં ધુરી બહેંકાના રૂંગના એની મેળોમે ભનારી
રોગ પ્રાન્તકાળમાં ખાવાથી પિત્ત, કૃષ્ણરોગ, રક્તદોષ, વિષમન્દ, પાન્ડુરોગ, વમન, કૃષ્ણ,
આંસી, કમળો, અસ્તિ, પ્રમેદ, જોષા અને પીડિત રોગ મટે છે.

ત્રિફળાંની રાખ કરીને મધમાં કાચવી મરખીનાં આંધંપર ગોપડવાથી મટે છે, તેમજ મોંમાં
ચાંદીએ પડતી દોષ તો તે મોંમાં ધરી રાખી ચુંકેથી બરાબ જલ ત્યારે કાચળો કરી નાખવાથી
મોંની ચાંદીએ મટે છે.

મોટી દરદે ઠંડા પાણીમાં ધસીને મધ અથવા પાવણમાં નાના ઠોંકરાને ખાવાથી રોગ લાગે છે.

દરદે તથા ઉષ્નસની કાષી તોડ ગોળમાં ખાવાથી દાંડીએ તાવ મટી જાય છે.

દરદે દોષેલની સાથે ખાવાથી મંદીએ વા મટી જાય છે.

દરદે, સુંદ, મોષ તથા ગોળ સરખે ભાંગે મેળવી તેનું મિશ્રણ કરી ધુંદીને ગોળા વાળા
ખાવાથી મરડો અને મળજંધ મટે છે તથા અછળું મટે છે.

દરદે, વજ અને ઉપશેઠને પાણીમાં વાડીને પાવણ તથા મધ સાથે જરા જરા નાના બાળકને
ખાવાથી બાળકનું મગું પડ્યું દરો (તાણકંદ) તો તે મરડો.

ત્રિફળાંનું ચૂર્ણ ઘીસાકરમાં કેટલાક દિવસ સુધી ચાટવાથી આંખોના રોગો મટે છે.

દીમજ, મોટીઆવળ, વરીઆળા તથા સંચળની કાષી ખાવાથી બંધકોસ મટે છે.

ત્રિફળાં રાત્રે માટીના કોસ વાસણમાં ધલાળી રાખ્યાં અને તે પાણી ગાળી લઈ સવારમાં
તે આંખે છાંટવાથી આંખનાં દરો મટે છે.

દરદે તથા કાકુને ઉકાળો જુને ગોળ નાખીને પીવાથી પિત્તગ્રસ્ત મટે છે.

દરદે તથા સુંદને પાણીમાં વાડી ગરમ પાણી સાથે પીવાથી દમ તથા હેડી મટે છે.

દીમજ એરંડીઆમાં તળાને તેની જુડી કરી તેમાં સરખે ભાંગે સંચળ મેળવીને ખાવાથી
મળશુદ્ધિ થાય છે.

ત્રિફળાંનો ઉકાળો દળદરડું ચૂર્ણ તથા મધ નાખીને પીવાથી પ્રમેદ મટે છે.

ત્રિફળાંનો ઉકાળો મધ નાખીને કેટલાક માસ સુધી પીવાથી ગેદરામ મટે છે.

ત્રિફળાંનો ઉકાળો ગોમૂત્ર સાથે પીવાથી જ્યેષ્ઠકાશળી મોટી ધડ હોય તો તે મટે છે.

દીમજનું ચૂર્ણ ગોમૂત્રમાં કે એરંડીઆમાં ખાવાથી અથવા ત્રિફળાં ચૂર્ણ દૂધમાં ખાવાથી
અંતરિક તથા વધરાવળના રોગ મટે છે.

માર્ગમાં ચાલનાં ચક્રિયા, બળદીન, રજ, કૃષ્ણ, ઉપવાસથી દુર્બળ થયેલા, અધિક પિત્તવાળા,
અર્ધવળી સ્ત્રી, કસ પુલી દોષ, નવીન જ્વરવાળા, હનુરંગ રોગવાળા અને રોપવાળા મનુષ્યો
દરદેનું સેવન કરવું નહિ.

(“ ભાગોદવ ” માસિકના એક અંકમાંથી)

૪૨-ઘરગતુ સાદા વૈદક ટુચકા

અતિસાર—ખિન્ની, વાળો, કરિયાતુ, ગળો, મોચ અને ઇંદ્રજવનો કવાથ પીવાથી તાવ સાથેના તથા તમામ પ્રકારનો અતિસાર મટી જાય છે.

મરડો—નયદળ, ખારેક અને ચોખ્ખું અરીસુ ત્રણે ખરોખર વજન લઈને પાનના રસમાં ઘુટીને ચણુના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી. તેમાંથી એક ગોળી છાસની સાથે ખાવી. એમ સાત દિવસ સુધી દરરોજ એક ગોળી ખાવાથી મરડો મટી જાય છે.*

સંગ્રહણી—ચીત્રક, પીપરીમળ, જવખાર, પંચલવણ, ત્રિકટુ, હીંગ, અજમોદ અને ચવક, સરખે ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી ખીજોરાના રસમાં ઘુટી ચણુ જેવડી ગોળીઓ વાળવી. તેમાંથી દરરોજ સવારમાં એક ગોળી છાસની સાથે ખાવાથી સંગ્રહણી મટે છે.

કૌલેરા—એકથી માસા ૪, લવીંગ માસા ૪, અરીસુ માસો ૧ અને નયદળ માસા ૧૦ લઈ તેનું વજ્રગાળ ચૂર્ણ કરી ૪ માસા ઉના પાણી સાથે લેવાથી કૌલેરા તરત મટી જાય છે.

ચાંદી—(૧) દાઢમની હાલતું ચૂર્ણ ચાંદી ઉપર દબાવવાથી મટી જાય છે. (૨) લોઢાની કદાઈમાં ત્રિકળાને બાળી તેની ભરમ મધમાં મેળવી ઉપદશની ચાંદી ઉપર ચોપડવાથી ચાંદી તરતજ રૂઝાઈ જાય છે. (૩) ઘોળો કાથો અને ચીકણી સોપારીની રાખ ચાંદી ઉપર લગાવવાથી ચાંદી રૂઝાઈ જાય છે.

ધાતુસ્ત્રાવ—(૧) અકલગરો, સુંક, કંકાળ, કેસર, પીંપર, નયદળ, જવંત્રી અને ઘોળા સુખડ, એ આઠે ઔષધો અઢેક ભાગ અને અરીસુ ચાર ભાગ લઈ મિશ્ર કરી ખાંડી ચૂર્ણ કરવું. માત્રા ૧ માસો મધ સાથે લઈ ચાટવું. તેથી ધાતુસ્ત્રાવનો વ્યાધિ મટી જાય છે અને વીર્યસ્તંભન થઈ સારી શક્તિ આવે છે. (૨) આંખળાં, આસન, ચતાવરી, મુશળા, કૌચાં, એખરો, જેડીમધ અને ગોખર, એ સર્વતું ચૂર્ણ કરી દૂધ-સાકર સાથે પીવાથી ધાતુસ્ત્રાવમાં સારો ફાયદો થાય છે.

પાંડુ—(૧) ચીત્રકમૂળને આવળકંટીના કાઢાની ત્રણ લાવના આપી પછી તેનું ચૂર્ણ કરી ૧૦ તોલો ગાયના ઘી સાથે રાત્રે ખાવું. આથી પાંડુરોગ મટે છે. (૨) શિલાનિત, મધ, વાવડીંગ, હરડે અને સાકર સરખે વજન લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી મધમાં ૧૦ તોલો મિશ્ર કરી રોજ સવારમાં ખાવાથી પંદર દિવસમાં પાંડુરોગ મટે છે.

દરસ—(૧) નેપાળો, ચીત્રક, સાહખાર અને દૂધિયો વછનાગ, એઓનું ગાયના મૂત્રથી વાટવું ચૂર્ણ દરસ ઉપર લગાડવાથી દરસ ખરી પડે છે.

(૨) પીંપળાની લાખ, હળદર, જેડીમધ, મછક અને નીલકમળ, એ સર્વને સરખે વજન લઈ સૂકમ વાડી બકરીના દૂધ સાથે હમેશાં ટાંક ૨ ભાર ખાવાથી ૪૯ દિવસમાં દરસ મટી જાય છે.

(૩) ત્રીબેળાની મીઠા અને એળાઓ અને સરખે વજન લઈ પાણી સાથે ખસમાં ત્રીણાં ઘુટી ૧ રતી પ્રમાણે ગોળાઓ વાળી ૧ ગોળા રસવતીના પાણી સાથે રોજ સવારમાં ખાવાથી ૨૧ દિવસમાં દુગ્ધના મસા મટી જાય છે.

(૪) વાંદાની ચિખા, અજમાનો ફલ અને કળીચુનો, એ સર્વની ઘૂચી ૭ દિવસસુધી રા.પવાથી દરસ ખરી પડે છે.

ફુલું—મગેલાની દાઢ લઈ પાણીમાં ઘસી આંખમાં આંજવાથી ચીતળાનું ફુલું મટી જાય છે.

ભગદર—હરડે, પેઈ અને આમળાંના પાણીમાં ખિસારીના કે ફૂતરાના દાઢકાને ઘસીને લેપ કરવાથી ભગદર મટી જાય છે. ("ભાગોદય" ના એન-૧૯૭૦ ના અંકમાંથી)

* આમ અને મરડામાં લઈને જલુ ફાવડકરક છે. ઘાંઘાં ઘાંઘી અને ઘાંઘાં ઘાંઘી એ ડીક છે. હવે મિત્રાક પતુ ખાવેજ હોવ તે. એકે હાટની સાથે ચોરો માન ખાવો. વળી કાંઈ પતુ પ્રકારના મરડા ઉપર મોટા લાક કે એકલા પછી સાથે કાઢાલવું ચૂર્ણ તે. ૧૦ દિવસમાં બે ત્રણ વાર લેવાથી દરસ મટે છે. અંજીવાની કાંઈ પતુ જ. હવે એકદંદ સારી નથી.

૪૩-શરીરના આરોગ્ય તથા અદ્ભુત બળવિષે છૂટક સ્મરણો

અછલું વખતે સફરજન ખાતાથી સારો ફાયદો થાય છે.

પ્રજા બાળે સ્ત્રીઓને ખસ નહિ થવાનું કારણ તેમનાં આંગળીને કસરત મળે છે તેજ છે. એક લેખક કહે છે કે 'શિશુઓના ધંધા કરનાર પૈકી ઘણાંઓને ફાયદો થાય છે' તેનું કારણ, ધણું બાળકો વચ્ચે ઉભા રહી પલાખાં પૂછનાં કે સાથે કવિતા વગેરે બોલાવી તેમના ઉચ્છ્વાસ-વાદે નીકળેલી કેરી હવાનો જમાવ એક નાના આરકામાં કરી તેનો શિક્ષકોએ પ્રાણવાયુતરીકે શ્વેપેશ કરવો એજ છે.

કેટલીક પરદેશી દવાઓ દર્દે એવી બહાર પડી છે, કે જેના વપરાશથી માંસાદાર અને હારતું વ્યસન આપોઆપ લાગુ પડે છે.

પ્રમાણિક દેશોને ત્યાં વ્યાયામ અને તાજી હવા એજ ઔષધતરીકે આપવામાં આવે છે. પેમાના લાઘવ્ય પેદા વ્યાયામના અમૂલ્ય લાભો સમજાના હોવા છતાં દરદી વ્યાયામ તે વાત દલીલ કદાચ છે; અને પોતાના સ્વાસ્થ્યને ખાતર પોતાની દવાનાંજ વખાણ કરે છે.

એક ડાહ્ય કહે છે કે:-પિતાસખના પ્રજાપતરા રોગો જેવા કે આમવાયુ, અછલું અને તથી થતા ગાંઠ-ઉલ્લેહી, મધુપ્રમેદ અને મનનનંતુ સંબંધી કેટલાક વિકારો માત્ર સારો ખોરાક અને નિયમિત વ્યાયામથીજ સારા થાય છે.

આ દુનિયાનાં ઘણાં માણસો તેમનાં માતપિતા કરતાં ઓછી ઉંમરે યુવતરી જવાનું યુગ્મ કારણ કુદરતી નિયમો તરફનું દુર્લક્ષ, એજ છે.

એમ કહેવાય છે કે, જેના નખ વહેલા વધે, નખની નજીકની મામડી (દાયની આંગળીઓ) પર થોડેક છેડે રેસા ઉખડે, ઉંખ મારી આવે, રેસા સાદા ને કાણુ થાય ને કૂંખ સારી સાથે તેની નડુરત્તી સારી સમજાતી.

ઔષુ કહેવાય છે કે, જેમનો જન્મ વસંતઋતુમાં થયો હોય તેઓ ઘણું જીવે છે.

જેમની દર્શણી લાંબી હોય છે, તે માણસો માથાણુ હોય છે. જાનીએ વાળવાળા બોળા અને વાળવગરના કપડી હોય છે. ધણું કરી પાનળા માણસો મરમ સ્વભાવના હોય છે ને તે વધારે જીવે છે. જ્યાં માણસો શાન્ત સ્વભાવના હોય છે.

બધેખાનો નવાળ શુભદૈવેશા મરોન્મત વાણીના પાછલા પત્ર વપર ચરીને બે હાથે પૂછકું નાખી તેને દાઢવા દેતો ન દતો. નદીમાં મગરને જોતો કે ગુરત પાણીમાં ફરી પડી જાય તો મારીને તેનું પૂછકું પકડી કાઢ્યાની પેઠે બહાર જોતો કાઢતો.

વિશેષમાં કાન્તિસ નામે એક સરદાર હતો. તે અને જીવન કેટલાક માણસો સાથે જેમીને દાઢના વખતમાં તાપણી નાખના થતા. તેવામાં બહો મોટો હોવાથી લાકડાં કાઢીરણાં ને દર્દે બીજા કંઈ બાળવાનું નહિ હોવાથી સખળા વિચારમાં પડ્યા. એવામાં લાકડાં બરીને રસ્તામાં ધમકે જતા ગઈયા તરફ મિત્ર કાન્તિસની નજર પડી. ગુરતજ ત્યાં જઈને એક મધિયાના આગલા બે પત્ર એક હાથે ને પાછલા બે પત્ર બીજા હાથે પકડી લાકડાંસહિત તે મધિયું ઉમરી તાપણી નજીક લાવી મૂક્યું હતું.

માત્ર મધ્ય જેવાં મિત્રો જેવાથીજ ક્રોડેસર મેડેને આજે જન્મપ્રતિદ થયેલું અદ્ભુત બળ પ્રાપ્ત કરવાની જિજ્ઞાસા થઈ હતી.

જે મરમા સ્ત્રી કરતા પુખ્તી ઉંમર વધારે હોય છે તેને ઘણું કરી ઊંઠારાની પ્રત્ય વિદેશ થાય છે, ને જ્યાં પુરત કરતા સ્ત્રીની ઉંમર વધારે હોય તેમને ધણું કરી કન્વાઓ (પુત્રીઓ) ની લગ્નના વિદેશ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

(" આગેદાવ " ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. કંઠરજીવ મનપાલ ખાસ)

४४-समालोचना और समालोचक

यह निबन्ध सत्य है कि, समालोचक-समाज साहित्य-नगर की म्युनिसिपल-कमिटी है। छसके गिना साहित्य में असीम दृष्टा-कथरा भर जाने की बहुत संभावना है और जड़ते-जड़ते यह गंदगी धतनी जड़ सकती है कि, सहृदय-समाज दूर से ही नाक-बौं यदा कर उसके विमुख हो जाय। आज हमारी राष्ट्रभाषा के साहित्य में कुछ ऐसी ही गड़बड़ मची है। समालोचकों का यद्यपि आज-कल अभाव नहीं—बरे पड़े हैं; परंतु वास्तव में जिन्हें समालोचक कहा जा सकता है, उनकी संख्या गिनने के लिये आकाश की ओर दृष्टि रखी जाती है। यह बात नहीं है, हमारे यहां सच्चे समालोचकों का अत्यंत अभाव ही है। नहीं, ध्वनि की कृपा से अथ किसी बात की कमी नहीं है। समालोचकों की संख्या पर्याप्त है। यदि ये विशेष अनुसूची विद्यावयोवृद्ध साहित्यमहाराथी अपनी कथम क्रिसे उगमगाते हुये हाथों में पकड़ लें, तो साहित्य के नये पथिकों को बहुत कुछ सहारा मिल सकता है और वर्तमान गंदगी भी दूर हो कर आगे के लिये उसकी रोह हो सकती है; परंतु ऐसा नहीं है। हमारे बहुत से पथ-प्रदर्शक छस पर्जन्यापूर्व काल में मृप हो कर जैक गये हैं। हम छस विषय में कुछ नहीं कह सकते। हां, यह बात यित में अवश्य आती है कि—

“नीर-क्षीर-विवेके हंसालसं त्वमेव कुरूपे चेत् ।

विश्वहिस्मन्नधुनान्यः कुल-व्रतं पालयिष्यति कः ॥”

अतः तो सच्चे समालोचकों का मौन धारण कर लेने से छस क्षेत्र में और भी कुछ अधा-धुध भय गयी है। अगणित समालोचक पैदा हो कर ध्वनि उधर परसाती भैंडों की लांति टरने लगे हैं। भातों सूर्य के अवग होते ही तमस्वती में नक्षत्रों की भीड टिम-टिमा रही है। नहीं, यह बात भी नहीं। नक्षत्रराशि यद्यपि कुछ प्रकाश नहीं कर सकती, परंतु वह जनता का कुछ अहित भी तो नहीं करती; परंतु हमारी छस समालोचक-भंडाली से तो आज साहित्य-नगर की जरी भारी हानि हो रही है, जिसे प्रत्येक आभवावा अनुष्य नित्य देखता है। छन समालोचकपुंगवों के प्रताप से सदा ही साहित्य-क्षेत्र में ‘तू-तू मैं-मैं’ मची रहती है—अच्छी तरह गाड़ी-गलीज होती है! यह कितनी लज्जा की बात है?

हम यह नहीं कहते कि, सच्ची समालोचना होती ही नहीं। होती है; परंतु बहुत कम—कितनी ही, जितनी कायले की आनि में हीरे की प्राप्ति। छस सच्ची समालोचना के अतिरिक्त सिंदी में प्रायः पांच प्रकार के समालोचक-दल दिखाई देते हैं। छनके नामों का स्मरण कर लेना भी अनुचित या अप्रासंगिक न होगा। सुनिये—

१-अविशेषज्ञ-दल

छह लोग जैसे-जैसे विषयों की समालोचना लिखने जैक जाते हैं जिन विषयों की विशेष-ज्ञतासे वे स्वयं ही बहुत दूर होते हैं। विशेषज्ञता तो दूर की जान है, कोष कोष तो उस विषय से केकदम अपरिमित ही होते हैं। छस श्रेणी के मदानुसारेण का उदाहरण देने की आवश्यकता नहीं। ओकि छही की अधिक बारबार है। पाक नित्य ही पत्र-पत्रिकाओं में छनका परिचय पाते हैं।

२-द्वेषी-दल

छह दल के लोग समालोचना के जाने अपने दिल का मन्त्राव अच्छी तरह निभाते हैं। समालोचक विषय के किसी छड़ की सला छन्दे अपने समालोच्य ग्रंथ में दृष्टि-गन नहीं होती। अतः पर द्वेष की पड़ी यह जाती है। साथ ही अनुपपु दृष्टि के लिये सहसाश जन जाते हैं और वहीं वहाँ कर मन्त्राव करने की छच्छा करने हैं, जहाँ छनके काम की सीज हो। आगे यह

हर-व्यक्तिरूप में आ जाते हैं और फिर जे कुछ जान पड़ता है, करते हैं. छोटे की नहीं, बड़े-
जड़े मदानन्द भी इस हँस-हँस में आ सकते हैं.

३-वकील-हल

कुछ जैसे भी सम्मान होता है कि, जे अपने समासोत्थ निजम के छपर छतने लई
हो जाते हैं कि फिर सज और कुछ बूझ जाते हैं—

“इधे प्रेम-व्यसमा यथनि ज्ञानुनदु शुन जोष”-

सदृश-हृदय साक्षी है कि, जैसी समासोत्थना, समासोत्थना है या वकावत! जैसी समासो-
त्थनाओं से साहित्य-क्षेत्र में इसी कुछ गड़गड़ भयने की संभावना है, सो पाठक समझे.
समासोत्थक में इस का शुद्ध होना आदीजे, ऐसे हँस के हँस और पानी का पानी अलग-अलग
कर दिखाना ही उचित है.

४-असावधान-हल

धर्म जोधे इस में वे हैं, जे अपने समासोत्थ विषय के पंडित भी हैं, जनावस्यक अंध
प्रीति अवस्था रूप भी जिन में नहीं है, और जे सज प्रकार से समासोत्थना करने के अधिकारी
हैं. परंतु धर्ममें जेक अवशुद्ध जैसा आ जाता है, जे धन सज समासोत्थक-शुद्धों के जैसे
हवा देना है, कि—“निखिल-रसायन-राजो गन्धेनोगेण लज्जुम इव.” यह होय है—अनवधान-
नना. उदाहरण दीजिये. “माधुरी” की पिछली किसी सञ्ज्ञा में श्रीधुत जहरीनाथ भट्ट, भी०
जे० के “दुर्गावती” नामक रूप की समासोत्थना निकली थी, समासोत्थना जड़ी सुंदर थी.
इससे समासोत्थक की विशेषता जलकती थी—केवळ “रस” का विषय भुजे साहित्य-शास्त्र के
अनुसंधान नहीं ज्ञान. अच्छा, तो देखिये, जैसे सुंदर समासोत्थक में वही असावधानी शान्ति ने
आ कर उस जमा सिपा और सुधार में हँस-कालिमा जरा सी लगा दी तो ही. समासोत्थक
मदास्य इस रूप की नामिका “दुर्गावती” और नायक “अजगर” लिखगये हैं. कथानक से आप-
रिखिन जनों के इस समासोत्थना से यह जान हो सकता है कि, दुर्गावती अजगर की भी होनी!
इसा अनर्थ!! कुछ दिखाना है!!! वस्तुतः इस रूप की “नायिका” तो है दुर्गावती और “प्रति-
नायक” है अजगर.

५-गोपबोध-हल

यह पाँचवाँ हल हिन्दी का पाँचवाँ सवार है. इसकी सीखा अपरंपार है, इस हल के लोगों
का ज्ञान तो जे होता है सो देना ही है; किन्तु ये लोग जड़े जड़े मदनिय पुरुषों पर भी तीव्र
उत्पाते ननिक भी नहीं सक्रियते, यह जड़े दुष्म की जात है. गीत घर के जान पड़ने जाते
हैं, पंडित-राज के शब्दों में—

“लाला-लुण्ठित-दारदापुर-महासम्पन्नराजों पुगे-

विषा-सम्र-विनिर्गलत्कणमुषो अत्यन्ति वेरपामराः ।

अथ दयः पणिनां दारुन्त-शिखयो दस्तावलागं दायः,

सिद्धानो च सुखेन मूर्खसु पदं घास्यन्ति शालावृकाः ॥”

परंतु हल इस का सीध ही सासन होना आदीजे. यदि धन समासोत्थों की कही समासोत्थना
होनी न आरंभ दुष्ट, तो समझ लेना आदिजे कि, साहित्य में सीध ही जलिल नरक दीज पड़ेगा.

अंत में हम दो सन्द और कह कर बूझ देने हैं. यह ज्ञान हम छपर कछ पार कद
शुने हैं कि, धन जहाँ समासोत्थनाओं की समासोत्थना होनी जट्टन आचार्य है. इसरी जान
यह कि, समासोत्थना सजभी सद्धि के निधीय होने की जड़ी जरूरत है. ससार का जहाँ भी
हम मिला सदासे उत्तम और परिमार्जित रूप में नहीं हो सकना, आजकल प्रत्येक ज्ञान के
क्षेत्रे निषम और उधम सद्धि जनना दीज पड़ता है; परंतु इस आचार्य विषय की जे

अभी तक ध्यान ही नहीं दिया गया है। हम आशा करते हैं कि राष्ट्र-भाषा और राष्ट्र-विधि की संस्थाओं को धीरे धीरे विशेष ज़रूरत होगी, किन्तु उनसे पहले हमारे सहस्र विद्वान् अपनी कलम इस विषय के लिये उठायेगे। हमने तो कुछ पुस्तकें इस विषय की निकाली हैं, जैसे—“साहित्यबोध्यन और समाबोध्यन।” परंतु इनसे अलीष्ट-सिद्धि नहीं, इन दोनों पुस्तकों में से अंतिम को ही हम समाबोध्यन का निषेध कह सकते हैं; किन्तु यह निषेध तो इस महान् विषय की अविमान भी नहीं, इस पर ग़ैर-ग़ैर अर्थ-रत्न निकलने आहीये। “साहित्यबोध्यन” को हम इस विषय का अर्थ नहीं कह सकते, यद्यपि इसमें प्रसंगवश इस विषय का भी उल्लेख अनन्य हुआ है; पर प्रधानता से नहीं। इसे हम साहित्य अर्थ कहेंगे, जिसकी ज़रूरत साहित्य-शास्त्र के आधार पर है। ध्यान देने की बात है कि जिस शास्त्र में काव्य आदि शास्त्र की आबोध्यन होती है, उसे साहित्य-शास्त्र कहते हैं; और जिसमें समाबोध्यन के नियम, समाबोध्यक के शुषु-दोष तथा समाबोध्यनार्थों की समाबोध्यन रहती है, उसे “समाबोध्यन-शास्त्र” कहते हैं। यह परिभाषा अद्भुत ही है और इससे अनुसार ‘साहित्यबोध्यन’ साहित्य-अर्थ ही है। आशा है, मेरी प्रार्थना पर ध्यान दिया जायगा; और समाबोध्यन-शास्त्र पर अधिकारी विद्वान् अर्थ प्रणयन करने की कृपा करेंगे।

(“वीरसंहार” भासिकों के लोचक-अंक शास्त्री महोदय)

४५-महान् देशभक्त जोशी रिजल

‘नेत्र रिजल’ उन आदिमियों में था, जिनके ज़ुबन की सजसे ज़री हार उनही सजसे ज़री छत होती है।

अशिया में द्विषाष्टन द्वीपसमूह तो हमने देखा ही होगा। पहले यह द्वीप स्पेनवालों के अधिकार में था। अतः उस पर संयुक्त-अमेरिका का राज्य है। वहाँ के लोग अपना असली धर्म, असली भाषा-संघ त्याग कर के स्पेन का धर्म मानते हैं और स्पेन की भाषा बोलते तथा लिखते हैं। धर्म, भाषा, रहन-सहन-संघ कुछ जड़त घटने पर भी स्पेन ने उन लोगों को स्वराज्य नहीं दिया। वहाँ के लोग स्वराज्य के लिये आन्दोलन कर रहे थे, और स्पेन-सरकार कभी चाहे कर के कभी आपस में कूट डाकड़-और कभी कठोर नीति से उन लोगों को कुचलती रहती थी। अंत में वहाँ के ‘गांधी’ का अवतार हुआ। उसी ‘गांधी’ का नाम ‘नेत्र रिजल’ था। ‘नेत्र रिजल’ अपने देश की दुर्दशा पर अराधर आंसु गढ़ाता रहता था। विदेशियों के हाथों अपने लोगों की हत्या, जड़नों का अपमान और नीति का भूत होते देख कर उसे असीम दुःख होता था। उसने सुधार के लिये युवकों की संस्थाएँ बनाई, समाचार-पत्र निकाले और व्यापारियों द्वारा जनता को जगाने लगा। गांधी ही का आति यह भी प्रगट हो शान्त रहने के लिये कहा करना था।

स्पेन सरकार को उसके ये प्रयत्न लयकर भावमूढ़ थे। उन्होंने उसको पकड़ कर कैद कर देना चाहा। उसको यह ज़बर मिल गई। वह थपके से लाग निकला और हास पदुंय कर कातुन पढ़ने लगा। उसकी छुट्टि हलती तीव्र थी कि उसने २-३ सालों में ही चिन्तन, दर्शन, सिद्धि-सिद्धि इति शास्त्रों की सनद हासिल कर ली।

क्रान्त ही में उसने एक विप्लव सिद्धांत। इसमें उसने उन अन्वय का चित्र भी था, जो स्पेनवालों के देश पर कर रहे थे। पुस्तक के सन्ध्या घटना के आधार पर सिद्धांत यह था। पुस्तक की भाषा, शैली और चित्रण इतने सज्जव थे कि द्विषाष्टन ने घर-घर उलट्टा चला देता था। स्पेन सरकार ने तुरंत ही पुस्तक का द्विषाष्टन में अपना जन्म कर दिया। भाग्य के इस पुस्तक के लिये हमने उल्लेख हो रहे थे कि मेरी से कपरे का गले ने यह धर्म गनी थी। नेत्र रिजल-छिप कर हमें पढ़ने थे और जाने थे।

इस उपन्यास के अन्त में 'लेख' का विषय भी पढ़ा। उसने जो कुछ इस विषय में लिखा है उसे पढ़ने से भी उत्तर था। वह भी इसमें 'लेख' की कथा और 'लेख' में लिखित पद्यों का था। इस पुस्तक में तो आगे देखा है कि इस कथा की दो प्रतियाँ हैं। एक प्रतियाँ हैं जो 'लेख' पर ही लिखी गई हैं। दूसरी प्रतियाँ हैं जो 'लेख' पर ही लिखी गई हैं।

अब 'लेख' अपने-आप में क्या भी न करे। इसने जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है।

इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है।

लेख पर मुद्रा भी लिखी गई। मुद्रा तो नाम है। जो माया भी वह है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है।

लेख ने कहा—आप सामने से आते।

वह तो इसमें है लिखा है।

क्या आपका पीछे से जोड़ी मलाने का कुछ भी है?

हाँ, जो है कि मुझे यही कुछ है।

क्या आप इसमें कुछ के अन्तर्गत के सिधे नहीं कर सकते?

जो है कि मुझे इसका अधिकार नहीं है।

तो फिर आपका जो कुछ भी है, उसे पूरा ही लिखें।

कहान शरीर था, पर कुछ के बिना ही कर सकते हैं। उसने जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है।

'लेख' ने धन्यवाद देते हुए कहा—मेरे आँखों से मेरा यही सदेस है। जो लिखेगा कि 'लेख' ने धन्यवाद देते हुए कहा—मेरे आँखों से मेरा यही सदेस है। जो लिखेगा कि 'लेख' ने धन्यवाद देते हुए कहा—मेरे आँखों से मेरा यही सदेस है।

वह कह कर 'लेख' ने आँखें बंद कर लीं। 'हाँ! हाँ!' की आवाज आई, और उस वीर देवता की लाश जमीन पर गिर पड़ी।

इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है। इससे पास प्रमाण भी मौजूद है; कि वह जो कुछ लिखा है, वह 'लेख' में लिखा है।

'लेख' तो अब गया, किंतु उसका उपदेश आज भी अमर है।

(“वीरसदेस” भासिकों लभनार-“आलक”)

४६-दानवीर मामाशाह

संसार में धनिकां की कमी नहीं। एक से एक जगह पड़े हैं। प्रतिदिन लाखों की आय व्यय कर देते हैं। शाही-विवाहों में लाखों खूंक देते हैं। रायजहाज़ और सर नाइट की हुमें के लिये करोड़ों रुपयों की आहुति देते हैं। लउड़ीली पोशाकों और मोटर गाड़ियों में आगलित रुपया खर्च कर देते हैं; परंतु देश की आतिर, स्वतंत्रता के नाम पर उन धनपतियों की आंठ में से एक दमड़ी भी नहीं निकलती।

दानदाता भी जड़त हैं, परंतु वे देते हैं भांगने पर, मित्रों करने पर और जड़े अकसान के साथ। उस पर भी वे चाहते हैं कि वह संस्था उनके नाम से प्रसिद्ध हो; या कम से कम उनके नाम का पथर अवश्य लगा दिया जाय। जैसा दानदाता किसी देश में ही जोजने से मिलेगा, जिसने जिना भांगे, निःस्वार्थ लाव से, स्वयं ले जा कर अपना जन्मभर का कमाया हुआ धन दान कर दिया हो। परंतु इस भारत भूमि ने जैसे जैसे भी दानवीर पैदा किये हैं जिन्होंने अपनी सारी संपत्ति स्वतंत्रता के पूजार्थों के पद-पंक्तों में स्वयं ले जा कर रखा ही थी।

आज “वीरसंदेश” के प्रेमी पाठकों का एक जैसे ही दानवीर का परिचय कराया जाता है जिसने काष्ठ साठेतीनसौ वर्ष पूर्व केवल अपनी ही नहीं, पूर्वजों की कमाई कुछ सारी संपत्ति भी स्वतंत्रता की वेदी पर बर्बाद कर अनुपम आत्मोत्सर्ग का परिचय दिया था। अपने इस महान कार्य से देश के दिन डेर दिये थे। उस दानवीर का नाम लामाशाह था। वह प्रातः-स्मरणीय मेवाडपति महाराजा प्रताप का भ्राता था।

स्वतंत्रता के पूजारी प्रताप, सम्राट अकबर से लड़ते लड़ते सग्न कुछ जो जड़े थे। उनके साथ थोड़े से राजपूत सरदार और लकत बीवों के सिवाय काष्ठ न रहा था। वे अपने परिवार के लिये जंगल जंगल लटकते फिरते थे। उनकी दशा एक मामूली गृहस्थ और लिपारी से भी गध भीती हो गध थी। कितना ही गरीब होने पर भी एक गृहस्थ के पास भूषण गुजाने की सामग्री अवश्य होगी; पर उनके पास कुछ न था। एक लिपारी राजा के किसी चेउ के नीचे पड़ कर जैन से सो सकता है; परंतु प्रताप वैरी के लय से सो भी न पाते थे।

एक दिन जबकि जन्म के भारे मिलमिला रहे थे, राजमहिषी ने धास की शक्ति-यों सेकी और सजों का एक-एक शक्ति दे दी। वे जड़े आनंद से उन शक्तियों का आन लेगे। प्रताप पास ही जड़े मेवाड के लाग्य तथा अपने कण्ठों पर विचार कर रहे थे कि सग्नसे छोटी आलिका के रुदन ने उनका ध्यान तोड़ा। देखा कि एक जंगली भिक्षु उस आलिका के हाथों में से शक्ति का टुकड़ा जपट कर लाग गध और लूणी आलिका से रही है! इस करुणामयी दृश्य का प्रताप धर्म से न देख सके। जे प्रताप लंसते लंसते हृदीधारी के थुंछ में असंज्य सुगल सेना में धुस पड़े थे; धनदौलत, राजपाट और सुप्रशान्ति सग्न कुछ राष्ट्रीय यज्ञ में होम थूँके थे। उस हृथुंकी जन्म की मिलमिलाहट से कांप लड़े। उनकी आंखों से आंसू जलने लगे और वे प्रतिज्ञा लंग करने का तैयार हो गये और आलिका का गोद में ले कर बोले:—“हाय! जन्म नहीं सदा जाता। सहिष्णुता की पराकाष्ठा हो गध। धन हृथुंके जन्मों का धतना कष्ट! धिक्कार है इस प्रतिज्ञा को!” राजमहिषी और सरदारों के जड़त सम-जाने पर भी उन्होंने अकबर से संधि की प्रार्थना कर दी।

संधि का समाचार ले कर हृत अकबर के दरबार में पहुंया। हृत का देखते ही अकबर के आनंद का झिंकना न रहा। कथों नहीं, जिस प्रताप के कारण वर्षों से उनके नाकों में दम था, आज वही प्रताप उसकी आधीनता स्वीकार कर इससे जड़ कर उसके लिये कौनसी आनंद की जात हो सकती थी।

जन्म वह पत्र दरबार में पढ़ कर सुनाया गया तो सबके सब भारे-भुरी के हुए उठे; परंतु भीकानेर-नरेश पृथ्वीराज को इसमें ज़री वेदना हुई। वे अकबर के दरबार में राजनैतिक डूँही व्यवस्था थे; परंतु उन्होंने अपना स्वतंत्र आत्मा नहीं जेब दिया था। वे प्रताप में ज़री श्रद्धा और अस्मिता रखते थे; अकबर से जोते "जहाँ-पनाह!" वह प्रताप को जदनाम करने के लिये किसी ज़री की दरगुन मातृम होती है। मैं अच्छी तरह जानता हूँ कि प्रताप आपका सुकट था ज़ाने पर भी आप से संधि न करेगे। यदि आज्ञा हो तो पारलौकिक ज्ञात हो पता लगाने के लिये मैं उनको एक गुप्त पत्र लिखूँ।"

अकबर की अनुमति से भीकानेर-नरेश ने राजा के पास ओजस्विनी भाषा में दग दग में पून हौस देनेवाला एक पत्र लिख भेज। उन्होंने पत्र लेजने का कारण अकबर को असह्य घटना हो पना क्षमा लेने का जताया था; परंतु वास्तव में वे प्रताप को अतिशय पर दद देने के लिये उत्साहित करना चाहते थे।

पृथ्वीराज के पत्र ने एक अद्भुत कार्य किया। उसने राजा के रक्त में हिर से भिजली की हौस दी। वे अपने लिये पर पठाने लगे और पुनः दृष्टिबद्ध हुये; परंतु वहाँ से लड़ते लड़ते उनके पास कुछ न रहा था। सेना ज़ोराने के लिये न धन ही था और न ज़ाने के लिये जन्म। जन्म जेवाह में दद कर आत्म-रक्षा असंभव जल उन्होंने अरावली पर्वत पार कर सिंधु नदी के किनारे सोजदी में जल कर राष्ट्रीय जंडा जालना निश्चय किया। प्रताप भी, जन्मों और शरदारों के साथ स्वाना हुये, जल भीलों ने भी साथ न छोड़ा। अरावली की मोड़ी पर पर्वत कर उन्हें परम पुनित मितीह दुर्ग के दर्शन हुये। दुर्ग को देखते ही राजा का हृदय भर आया। उन्होंने गोकुली स्वामे की—“दा, पार मितीह! क्या मैं इस जन्म में तेरा उद्धार न कर पाऊँगा? हा, पुष्प-भूमि जेवाह! क्या मैं विधर्मियों से तुझे न जया सहेगा? इस प्रकार प्रताप के हृदय को ज़री वेदना हुई। वे भिल-हृदय भानु-भूमि को प्रणाम कर आगे जदरे। वे शारदा की भू-भूमि तक ही पर्वत पाये थे कि एक ज़री घटना हुई जिससे उन्हें अपना विचार बदलना पड़ा।

प्रताप के स्वदेश छोड़ने का सभाचार जेवाह के होने होने में हुल गया था, जेवाह का जन्म जन्म। उनके विरोध में दुर्गी था। वैश्य-ब्रह्म-भूषण, राजन्-शेख बाभासाह तो इस सभाचार को पढ़ कर व्याकुल हो उठे, राजा और देश की इज्जति रक्षा देज वे श पडे और विचारने लगे—“राजा तो हमारी जातिर राजदिन नजे जैसे पदावी पदावी भूमे, भूमे भरे और हम जैन से भेडे रहे, ज्ञानद करे, धन न होने से धर्म और भानु-भूमि ही रक्षा के लिये वे सेना न लुटा लगे और हम धनपति देश की संधि पर पडे पडे अजयाया करे, देश के संकट में और भूमे भरते देश कर भी हम गुप्तजरे उगाया करे, क्या अधिकार दे हि हम देश की संधि इस प्रकार हाथ कर भेडे रहे और देश का स्वाधी हर हर का भिजारी हो जैसे जैसे जलते। हमारे ही लिये तो राजा धनना दारण दुर्ग जोज रहे दे, पिछार दे दमे और हमारे धनवान होने का। यदि यह धन देश के ही काम न आया तो किस काम का!”

आभाशाह से न रहा गया, वे जेवज अपनी ही सखित संधि नहीं, अपने पूर्वजों का कथाप दुर्गा सारा धन की हि कर प्रताप के पदपदने में, स्वतंत्रता की वेदी पर मजाने को स्वाना हुये। यह धन धनना था जिससे १२ वर्ष तक जेवाह के स्वाधी २५००० मुनिक रज सजे थे।

भोजपुर आभाशाह शारदा की मरभूमि में राजा से भिले और प्रभुम कर सखि-नय शारदा की, “नाथ” आप इस देश को सेना छोड़ कर न लवें, भानु-भूमि आपकी जिनना निश्चयनी है, मितीह का दुर्ग विरोध में रक्षा दे, भूमे दमे जन्म न करे, हम आपसे दे, हमारा शरीर आपका है और हमारी संधि आपकी है। यदि आप अनुमति धन न होने

के कारण मेवाड छोड़ते हैं, तो ऐसा न करें। वीर्य्ये यह सारी संपत्ति आपके यरखों में समर्पित है।”

लामाशाह का यह आधौकिक त्याग देण कर प्रताप दंग रह गये। उन्होंने स्वप्न में ली इस सहायता की आशा न थी, निराशा का स्थान आशा ने लिया और चिंता का दर्प ने। उन्होंने लामाशाह को गले से लगा लिया और बोले “लामाशाह! धन्य हो, आज तुमने संसार के सामने वह उदाहरण रक्खा है, जो स्वयंशुद्धि में विष्णु जन्यगा। तुमने मेवाड की दृष्टि नौका को उवारा है, आज से तुम मेवाड के उद्धारक कहलाओगे।” राणाए के ऐसे प्रशंसात्मक शब्दों का सुन कर लामाशाह ने भरतक नीचा कर लिया।

इस सहायता ने संछवनी का काम किया, राणा द्विगुण उत्साह से युद्ध की तैयारीयां करने लगे। जो सिपाही धन न होने से निराश कर दिये गये थे, वे फिर से युद्धाय गये और शस्त्रादि ऐकत्रित किये गये। यह सग युद्ध रूप से हुआ। गैरी यही समझ रहा था कि प्रताप लागते का प्रयत्न कर रहे हैं, युद्ध की सारी सामग्री छट्टी कर प्रताप ने शाहआज्जों की सेना पर धावा मारा, जो देवीर में पड़ाव डाले हुये थी। मुगल सेना लाग भड़ी दुर्ग, राजपूतों ने आभेर तक उनका पीछा किया और वहां के गढरक्षकों का भी मौत के घाट उतारा। उसके बाद कुम्भलगमेर पर धावा मारा। यवन यहां ली छारे और राजपूतों की न्य दुर्ग। वहां का रक्षक अम्हुदजाभां ली सारी सेना के साथ मार डाला गया। इस प्रकार एक ही वर्ष सन् १५८६ ई० में चित्तौड़, अजमेर और मांडलगड का छोड समस्त मेवाड हस्तगत कर लिया।

इसके बाद मानी मानसिंह के शिक्षा देने के लिये आभेर पर यदाध कर दी और उसके वाणिज्य-स्थल मालपुरा का विध्वंस कर डाला। मुगलों का उदयपुर ली छोडना पडा; क्योंकि अकबर के राजपूतों के दर से इसकी रक्षा असंभव बन पडी।

इस प्रकार वैश्य-कुल-तिलक लामाशाह के अनुपम त्याग ने ही मेवाड का स्वतंत्र किया, इस दानवीर ने मेवाड का धितहास पहल दिया। x x x x x

(“वीरसंहेश” मासिकमां लेखकः—श्री० प्रताप महोदय)

४७-प्रताप-स्मृति

सममुख आ अरियां का दल जय, करता कभी वार पर वार ।
कहीं न दिखलायी पड़ता है, मृदु आशाओं का आधार ॥
वीर भूमि के अनल-गर्भ से, निकल अचानक वनकर गान-
स्मृति ‘प्रताप’ की सिखलाती है, मुझको हो जाना वलिदान ॥
घायल हो संग्राम-क्षेत्र में, होता है जब हृदय अधीर ।
गर्भ आंसुओं में परिवर्तित, हो जाती कराहती पीर ॥
जाता साहस छूट प्राण जय, करने लगते हैं प्रस्थान ।
स्मृति ‘प्रताप’ की कहती “तुम हो जननी की सच्ची संतान” ॥
सभी भांति परतंत्र देख अपने को जय होता दुःख खेद ।
जी करता स्वाधीन वनूं वाधाओं के दल पल में भेद ॥
होता पर संकुचित शीघ्र मन, अपने वल का कर अनुमान ।
स्मृति ‘प्रताप’ की कहती “आगे बढ़ो विजय करना लो ठान” ॥

(“वीरसंहेश” मासिकमां लेखकः—श्री० जगन्नाथजी भीत्र गौड “कमल”)

૪૮-મુઢીવાદનો ઘાતકી દંભ ઢાંકતાં દાનો

ગરીબોનો ઉદાર સંખ્યાવનોથી નહિ, પણ ગરીબોને તૃપ્તિ આપેલી ત્યારેજ ગરીબો સેંકેરે દલ દકા દાન આપનારા એમ સમજે છે કે, તેમનાથીજ ગરીબોનો ઉદાર થાય છે; પણ કોઈને એ ખ્યાલ નથી આવતો કે, લાખો રૂપિયા ધર્મોદારમાં વપરાતા છતાં ગરીબો ગરીબ પણ જોઈ થતી નથી. ગરીબોના ભોરીથી લાખો રૂપિયા કમાનાર થોડા પૈસા ગરીબોને આપી તેમને સમજતી રે, એ સ્વાભાવિક છે. ધણા પોનાલું નામ એક મોટા દાના અને ગરીબની દાન જાણનારનીકે પંકાઈ ગયે એટલા ખાનર થોડું દાન આપે છે. અમેરિકા જેવો દેશ બધા દેશોમાં વધારે ઉદાર ગણાય છે, પણ કામદાર વર્ગ ઉપરજુલમ કરવામાં અમર્યાદા બોગવે છે.

દાનની નિર્ણયના

અત્યારસુધીમાં ધર્મોદાર દવાખાનાં, દોરપીટલો, જનાયાયમો કાલમાં આખાં તે છતાં એક દોકા પણ લોકોની દરિદ્રતા જોઈ નથી થઈ કે ગરીબોને એકઆરામ જેવું કંઈ મળ્યું નથી. આલું કારણ હાલની દાનિકારક સામાજિક પ્રજા છે. જ્યાંસુધી સમાજની કંતિ નહિ થાય, ત્યાંસુધી લાખો રૂપિયાના દાનની કિંમત ધણી જોઈ છે. ગમે તેટલા પૈસાની ગરીબોને મદદ કરે, પણ તેથી ગરીબોનું દુઃખ કુંક સમજવે માટે કંઈ કરી શકાયે, કમેશને માટે નહિ.

સુરીવાદીઓની ખાજ

મોટા પ્રમાણમાં ઉદાર માણસો દાન આપે છે છતાં ગરીબો, અજાનના, જૂખમરો અને શુદ્ધાઓમાં લેરામાત્ર પણ ધટાડો થયો નથી. શુદ્ધા દાનથી જોઈ થતા નથી; પણ ન્યાયથી. સુધીવાદો ધોળે દિવસે આડકતરી રીતે ગરીબોને લૂંટે છે તે શાકુકરી ગણાય, પણ ગરીબોને ખાવાનું ન મળે તેથી નાસીપાસ થઈ પૈસાદારોના ઘરમાં ચોરી કરે તે શુદ્ધો કહેવાય. જૂખમરોથી ઉકેરાયેલો મનુષ્ય ગમે તે શુદ્ધો કરવાને પ્રેરાય, પણ પૈસાદારો તો પોતાની મોજમજલને ખાનર સાચાં-જુદાં કરી, લુચ્છાઈ કરી બીજને પાયમાલ કરે છે. મીથેમાં અકરમાતના ધંધુ દાખલા અને છે. કોઈ પણ અકરમાનથી મજુરોના હાથપગ કચરાઈ જાય અને શુદ્ધોને માટે ધરમાં બેસવાનો વખત આવે તે વખતે મીથમાલેકા તેને શુદ્ધોસુધી પેન્શન આપવાને બદલે મજુરોની બેદરકારીથી અકરમાતો અને છે, એ પુરવાર કરવાને ગમે તે ગેરકાયદેસર પગલાં બેર છે; છતાં તેઓ નિર્દોષ ગણાય છે. આવા મોટા ચોરોને, ગરીબોનાં જેવીજ સિક્કા થવી જોઈએ; પણ કાયદો પૈસાદારો માટે છે-ગરીબો માટે નહિ. આવી રીતે ગરીબોનાજ પૈસા લૂંટી સુધીવાદો દાનને નામે ગરીબોને કૃતરાની માફક દુકકા નાખે છે. આવા દાન કરતાં તેમને ન્યાય અપાય તો ગરીબો વધારે સુખી થાય. ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોનારા દાન આપવાનો વિચાર નહિ પણ ગરીબો કેવી રીતે સુખી થઈ શકે અને સુખમતાથી રહી શકે તેને માટે પ્રયત્ન કરશે.

સમાજની પુનર્રચના

ગમે તેટલું દાન આપવા છતાં મોટે ભાગે લોકો જૂએ મરે છે, તેમજ ધંધા-રોજનાર વગરના લોકોનું પ્રમાણ પણ ઘણું મોટું છે. આ કારણેજ જડમૂળથી નાશ કરવા માટે સમાજની હાલની સ્થિતિમાં પરિવર્તન થવાની ધણીજ જરૂર છે. સામ્યવાદ આવશે, સારેજ ગરીબો જોઈ થશે. સામ્યવાદ એટલે શું! તે જોઈએ.

સામ્યવાદની રીખ

સામ્યવાદ એટલે કોઈપણ જનતા ઉત્પન્ન કરનારાં સાધનો જેવાં કે મીથો, કારખાનાં, ખાણો વગેરેનો માલિક એક નહિ પણ આખું રાષ્ટ્ર તેમજ તેમાં જે નફો થાય તે બધાએ સરખેભાગે વહેવી હોય. કામ કરવાના કષ્ટો પણ જોઈ કરવામાં આવશે. યુરુપ કે સ્વી, નબજા કે નેરોવર કાદમા બેદરકાર સંખ્યાવર દેરકે કામ સોંપવામાં આવશે. જે કામ કરે તેનેજ રાટલો મળે એ તેનો મુદાયેજ છે. દરેક માણસને કંઈ ને કંઈ કામ સોંપવામાં આવે એટલે કોઈપણ

ધંધાવગરતું' અને નહિ, તેમજ કાંઈ પણ પારખી મહેનતે ચમત ઉઠાવે નહિ.

પદ્ધતિસર ઉદ્ધાર

જ્યારે આ પદ્ધતિ ચાલુ થશે, હારે ગરીબાં નહિ રહે, અન્યાય નહિ થાય અને દાન આપવાની જરૂર પણ નહિ રહે. હોસ્પિટલો, દવાખાનાં અને એશઆરામની જગ્યાઓ રેટરજ પૂરી પાડશે; એટલે અસુક માણસની સખાવતની કંઈ કિંમતજ નહિ રહે—અલખત, જ્યાંસુધી સમાજની ક્રાંતિ થઈ નથી, ત્યાંસુધી સખાવત કરવી ખરી; પણ વધુ પૈસા ગરીબોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે ચળવળ કરવામાં ખર્ચવા લેઈએ. ઘણી વખતે ગરીબોને થોડી મદદ આપવાથી તેમના ઉપર ઉલ્લી ખરાય અસર થાય છે. ગરીબો પોતાના હક્કો સમજતા નથી, તેથી પૈસાદારોની સખાવતોથી અંતરજ નય છે. અજ્ઞાન મીલમલુરો એમજ સમજે છે કે, અમારા શેઠ કેટલા લલા છે! અમારાં કુટુંબોમાટે તેમને કેટલી લાગણી છે. અજ્ઞાન લોકો આવી રીતે માનની લાગણી ધરાવતાં થાય એટલે પોતાની સ્થિતિમાં સંતોષ માની, પોતાના માલિકો સામે લડવાનું ભૂલી જાય છે.

પ્રણાલી બદલો

દિંદની હાલની સ્થિતિ જોતાં દાન આપવાની જરૂર છે ખરી, પણ તેમ કરવાથી આપણે ગરીબોના દિતની આટે આવીએ છીએ. તેમનામાં સ્વતંત્રતાનાં બીજ રોપવાને બદલે તેમની પરતંત્રતાની વૃત્તિને પોષીએ છીએ. ગરીબોના દિતેન્ધુ હશે તે તો આખી પ્રણાલી બદલવામાટે પ્રયત્ન કરશે અને તેમના હક્કોને માટે લડવા તેમને તૈયાર કરશે. આ ઉપરથી દાન આપવાથી ફાયદા કરતાં ગેરફાયદા વિશેષ જોવામાં આવે છે.

(તા. ૧૯-૬-૧૯૨૮ ના દૈનિક “હિંદુસ્થાન”માં લેખિકા:-બી. આર.)

૪૯-ઉધઈનો ઉપદ્રવ

શુભરાતનાં અને ખાસ કરીને ઉત્તરશુભરાતનાં ખેતરોમાં ઉધઈનો ઉપદ્રવ માલુમ પડે છે અને તેથી તુલોને તુલકાન પણ થાય છે. આ બાબતમાં શું કરવું એવી માહિતી પૂજાવવા માટે ખેડુતો તરફથી સ્વચરનવાર શુભરાતવિભાગના મદદનીશ જંતુશાસ્ત્રીની કચેરીમાં પત્રો આવ્યા કરે છે. આથી કરીને સામાન્ય ખેડુતવર્ગની જાણમાટે ઉધઈસંબંધી સામાન્ય માહિતી આગળ આપવામાં આવી છે.

આપણે ઉધઈ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીએ એટલે સામાન્ય રીતે ઘર અને ખેતરમાં આંધી તહીં જણાતા રાક્ષસો રહેતી ઉધઈનો ખ્યાલ આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. ઉધઈની ઘણી જૂદીજૂદી જાતો હોય છે અને તેમની રહેણીકરણી પણ જૂદીજૂદી રીતની હોય છે. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે, એકલા દક્ષિણ દિશમાંજ આજ્ઞાસ કે પચાસ જાતની ઉધઈ માલુમ પડી છે. ફક્ત કેઈમનુરના સરકારી કાર્મ ઉપરથી બાર જૂદીજૂદી જાતો મળી આવી હતી. આમાંની કેટલીક જાતો ઉચ્ચ તુલોને તુલકાન કરે છે. કેટલીક આડપર પડે છે; કેટલીક ધમિરતી લાકડાંમાં છિદ્ર પાડે છે; બીજી કેટલીક એવી હોય છે કે તે ફક્ત મૂકાઈ ગયેલાં લાકડાં અને એવીજ વનસ્પતિ ઉપર પોતાનું શુભરાત મકાવે છે અને આ બધાથી જૂદા પ્રકારની ઉધઈ થાય છે કે જે પાસ અને ઘૂસ જેવી વનસ્પતિ ખાઈને ડબે છે. આ ઉપરથી જાણીએ કે, જ્યારે ઉધઈનો ઉપદ્રવ માલુમ પડે, ત્યારે સૌથી મુખ્ય જરૂરની બાબત એ છે કે, તુલકાન કરનારી ઉધઈ કયી જાતની છે તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરવો કે જેથી ચોક્કસ ઈલાજ થોડો થકાય. દાખલાતરીકે ખેતરના તુલમાં ઉધઈને ઉપદ્રવ માલુમ પડે, પરંતુ તુલને તુલકાન કરનારી જાત ને પોતાના રહેણાં માટે રાક્ષસ જાતની ન હોય, તો ખેતરમાં જાણના બધા રાક્ષસ ખેડી નાખવાથી કાઈ વધે નહિ.

હવે ઉધઈનો ઉપદ્રવ અટકાવવા માટે શા ઈલાજ લેવાં તે જાણવા માટે તેમની રહેણાંની અને હાલનાં પદ્ધતિઓ દરેક ખેડુને થોડું સામાન્ય જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ઉધઈનો રાક્ષસ આપણે ઉધઈને કોઈને કોઈને તેમાં જૂદાં જૂદાં કરવા કરતાં વધુ પ્રકારનાં કોટકો (જંતુઓ) મળી

આવશે-(૧) સેવકવર્ગ, (૨) રક્ષકવર્ગ અને (૩) રાષ્ટ્રીવર્ગ. પહેલા વિભાગનું નામ સેવકવર્ગ પાડ્યું તેનું કારણ એ છે કે, તે ઉપધના રાક્ષાની વર્ણવ્યવસ્થામાં શરૂઆત કામ કરે છે; એટલે કે દરેક જોરાક શોધી લાવે છે અને બીજા નાનાં કોટકોને ખવરાવી-પીવરાવીને ઉછેરે છે, નવા ખરો બનાવીને જરૂરીઆત મુજબ રાક્ષાનો વિસ્તાર વધારે છે; હુંકમાં સહેરસુધરાઈનું કામ તેમને માથે છે.

બીજા વિભાગનાં કોટકો પોતાના રાક્ષામાં વસેલાં તમામ કોટકોનું રક્ષણ કરે છે અને તેથી તેઓ રક્ષકવર્ગતરીકે ઓળખાયા છે. આ વિભાગના કોટકો જ્યારે સેવકવર્ગની ટાળાઓ જોરાક વચ્ચે સેવા જન્ય છે, ત્યારે તેમની સાથે જઈને તેમનું રક્ષણ કરે છે તથા રાક્ષાના ફરવાળ આગળ રીતે ખદારથી આક્રમણ કરનાં બીજા કોઈ પણ જાતનાં પ્રાણીને અટકાવી તેની સામે ચલાવું કામ કરે છે.

ત્રીજા વિભાગમાં જોના જનીય વિકાસ સંપૂર્ણ થયેલો હોય છે એવી રાષ્ટ્રીને મૂકવામાં આવી છે. આ રાષ્ટ્રી માત્ર હંડાં મૂકવાનું કામ કરે છે. રાષ્ટ્રીની હંડાં મૂકવાની રીતનું વર્ણન કરનાં પહેલાં સામાન્ય કોટક રાષ્ટ્રીપદ કેમ પામે છે તે આપણે જોઈએ.

ઝોમાસાની શરૂઆતમાં કેટલીક નર તેમજ માદા ઉપધને પાંખો આવે છે અને તે પાંખવાળા ઉપધ રાક્ષામાંથી જુની માથમ પડે છે. "જીવો જીવસ્ય જીવનમ્" એ સૂતિના નિયમ પ્રમાણે પક્ષીઓ, દેહકાં, શીલોટી તથા વાંદા વગેરે કોટકોને આ પાંખવાળા ઉપધનો બહા કરવાનું થતું જમે છે અને તેથી રાક્ષામાંથી નીકળેલાં પાંખવાળાં કોટકોમાંથી ધણાંજ યોગ્ય આ દુશ્મનોના પંજામાંથી બચે છે અને બચવા પામેલાં કોટકો નરમાદાનાં જોડાં બનીને પોતાને રહેવા માટે એક જગ્યા પસંદ કરીને ત્યાં જ બનાવી રાક્ષાની શરૂઆત કરે છે. આ વખત જરૂરિયાત તેમની પાંખો ખરી પડે છે અને સંભોગ કરી માદા નવા દરમાં હંડાં મૂકવાની શરૂઆત કરે છે. ત્યારથી તે રાષ્ટ્રીપદને પામે છે. રાષ્ટ્રીએ મોટાં હંડાંમાંથી સેવક તથા રક્ષકવર્ગ પેદા થાય છે અને એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે રાક્ષાની રૂઢિ થતી જાય છે અને રાક્ષા કરનારી રાષ્ટ્રીનું જ કામ કરે વધતું જાય છે તે એટલે સુધી કે, કેટલીક જગ્યામાં રાષ્ટ્રી વધી વધીને એક જગ્યા માથમની આંતરગા જેવડી બને છે. આપણું જ કામ છે ત્યારે રાષ્ટ્રી દરરોજનાં ૩૦,૦૦૦ જેમ કે કેટલાક વરસસુધી હંડાં મૂકવા કરે છે. રાક્ષાની ખંદેરની રચના કેવી હોય છે? રાષ્ટ્રીને માટે હંડાં મૂકવાના ખંદેરેલા પદાર્થમાંથી બનાવાય છે; હંડાંનું કેમ સેવન કરવામાં આવે છે, બચ્ચાને કેમ ઉછેરવામાં આવે છે અને તેમને મોટાં કરવાને માટે કેમો યોગ્ય પદાર્થ કરીને આપવામાં આવે છે, આની ને બીજા વિગતોની સામાન્ય બેઠુલોને જાણવાની જરૂર ન હોવાથી આ વિષયમાં વધારે જુદા ન જનનાં એટલુંજ જણાવીશું કે, રાષ્ટ્રીએ મોટાં હંડાંની સંભાળ રાખી, તેમાંથી નીકળનાં બચ્ચાની માવજત કરવાનું કામ સેવકવર્ગનું છે. બચ્ચાં મોટાં થાય ત્યારે ક્ષાવર્ગનું કામ કરવાને લાયક બને તે તેમને અપાતા જોરાક ઉપર આધાર રાખે છે; અને તેથી કરીને રાક્ષાની ખંદેર જેવી જરૂર હોય તે પ્રમાણે આ બચ્ચાઓને સેવક અથવા રક્ષકતરીકે ઉછેરવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત જાણીતું કે, ઉપધના રાક્ષામાં જમે કેટલીક સંખ્યામાં સેવક કે રક્ષકવર્ગના કોટકો વધી શકે છે; પરંતુ રાક્ષાની સ્થાપક રાષ્ટ્રી તે એકની એક જ રહે છે અને તે એકની જ હંડાં મોટીને રાક્ષાની બરતોમાં વધારો કરી શકે છે. દરેક સદેશ વિચાર કરવાથી જાણીતું કે, જે રાક્ષામાંથી રાષ્ટ્રી ઉપાડી લેવામાં આવે તે રાક્ષાની વસ્તી ઉતરનાર શું થતી જાય છે અને ઉતરે નાશ પામશે, માટે ઉપધના ઉપકવ અટકાવવા માટે તેની રાષ્ટ્રીને મોટાં કોટકો તેના નાશ કરવા, એ અત્યંત અવશ્યનું છે. રાષ્ટ્રીને સેવકવામાં એટલું જાણનાં રાખવું એટલે કે, જે જાતની કોટકો ઉપધના કોટકો હોય તે જાતની જ રાષ્ટ્રીને ઓળખાવે ચાની નાખવી જોઈએ; નહિ તે કોટકો વખત એમ બને છે કે, એ જાતની જાત. સંકેત જે રહેતી રહે તે. સામાન્ય માન્ય એમ બને કે, એક રાષ્ટ્રીને નાશ થશે એટલે કેટલું જાણ એમ જાણવું જરૂરી છે કે જે જાતની કોટકો ઉપધના કોટકો તે જાતની જ રાષ્ટ્રીને નાશ થશે એટલે.

The first of these is the fact that the British Empire is a vast and complex system, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The second is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The third is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

The fourth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The fifth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The sixth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

The seventh is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The eighth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The ninth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

The tenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The eleventh is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The twelfth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

The thirteenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The fourteenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The fifteenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

The sixteenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The seventeenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people. The eighteenth is that the British Empire is a system of mutual dependence, and it is not possible to understand it without a knowledge of the history of the British people.

તે એક ધાતુની નળી સમારવામાં આવે છે કે જે રાફડાના દરતા મુખમાં મૂલી દાકાય. આ ચલાવવા માટે ભટ્ટીમાં કોણસા સળગાવીને પંપવડે દવા પૂરતી, જેથી ઉત્પન્ન થયેલો ગરમ ધાતુની નળીમાં થઇને પસાર થાય અને નળીને જોડાણી ઉપજીના આવે. પછી નળીને રાફડાના રાં દાખલ કરવી અને બરાબર દર હાંદી લઇને ભટ્ટીનું ઢાંકણ ઉપાડી તેમાં ગંધક અને મોમલતુ ખા પ્રમાણવાળું મિશ્રણ નાખીને તુરત ગંધ કરીને પંપવડે ખૂબ દવા બરાવી, જેથી ભટ્ટીમાં રત થયેલો એરી વાયુ રાફડામાં સંપર્ગી જવાને પ્રસરે. યંત્ર નજીક આવતું હોય તે હિંદની ચો-દ કોષ વગરથી ધૂમાડો બહાર નીકળતો જણાય તો તે કાખી બીની માટીથી તૂટી ગંધ કરી ૧. સાધારણ રીતે યંત્ર ખા કણક ચલાવતું અને તે દરમિયાન વખતોવખત ગંધક અને ચો-લતુ મિશ્રણ ભટ્ટીના કોણમાં ઉપર નાખવું. ત્યાર બાદ વાયુ પૂરતારી નળી હિંદમાંથી બહાર લઇને તે હિંદ પછી કાવવડે ગંધ કરવું, યાને બરાબર ત્રણ દિવસથી વહેલો રાફડો જોવાયો દિ; કારણ કે એરની અસર જતો રહેવાથી રથાંસથાં કીટકો ફરીથી રાફડાની યરઆત કરે. આ ત્ર ચલાવવી વખતે એરી વાયુ થાસમાં ન લેવાય તેની સંજાગ રાખવી.

ઉપસંહાર:-(૧)ઉપધનો રાફડામાં ત્રણ ભતનાં કીટકો હોય છે:-સેવક, રજાક અને રાણી. જોઈ ધર્મ મૂકે છે અને રાફડાની દસ્તી વધારે છે. રાણી ન હોય તો રાફડો વધેજ નહિ; માટે રાણીના નાશ અવશ્ય કરવો જોઈએ.

(૨) જાડની ડાંસ ઉપર ઉપધ ન ચડે તેટલાં માટે ગેર, દિઠામાળા, જોળ ને યુગળ વગેરેનું મેશણ થાડની આજુબાજુ બે ફુટ ઉંચે સુધી લગાડવું.

(૩) જાડના યુગળ ઉપધથી થતું તુકસાન અટકાવવા માટે ચીડું અને દીવેલીનો જોળ થાડની ખાસપાસ પૂરવો.

(૪) કુદ જોઈએ ધમત્સન અથવા શીનાઇયાના આઠા મિશ્રણવાળા પાણીનું સિંચન કરવાથી ડાડને કે જાડને ઉપધ લાગતી નથી.

(૫) ખેતરમાં ઉપધ ન ચાપ તેટલાં માટે ખુપરા વગેરે સુધી વનસ્પતિ(સેન્દ્રિય દ્રવ્યો)ને ખેતરમાં રહેવા દેવાં નહિ; કારણ કે તે ઉપધનો ખોરાક છે.

(૬) ઉડી ખેડ કરીને તૂલ વાવવાથી તથા ભાર બાદ પાછથી ખેડ વારંવાર કરવાથી ઉપધનો ઉપદ્રવ ઓછો થાય છે.

(૭) ખામાયન તૂલોમાટે પાણીની નીકમાં કે ચાળામાં કુદ જોઈએ ધમત્સન અથવા દીવેલીનો જોળ મૂકવાથી પાણી સાથે દવાની વાસ ખેતરમાં પ્રસરે છે અને તેથી ઉપધ નાસી જાય છે.

(૮) દળદર તથા દીવેલીના પાકને ઉપધનો ઉપદ્રવ થતો નથી; તો આ તૂલો અવારનવાર કરવાથી ઉપદ્રવ અટકાવી શકાય છે.

(૯) ધમારની લક્ષણે પ્રથમ સોલીઅમ આર્સેનેટના પાણીમાં જોળી મૂકીને પછી કામર ચોળાવાથી ઉપધ લાગતી નથી.

(૧૦) ગ્રોઈ-એ-ટ-સોડયુઅન અને એરી બનરમાં મળતી બનાવડોનો ઉપયોગ કરવાથી ધ-મારની લક્ષણ ઉપર આવવી ઉપધનો અટકાવ કરી શકાય છે.

(૧૧) ગંધક અને મોમલતા મિશ્રણનો એરી વાયુ ઉત્પન્ન કરી ઉપધવિનાશક યંત્રવડે રાફડા-માં પડવાથી રાફડાની કે દિવાલની ઉપધનો નાશ થાય છે.

(‘યુગળાતી’ ના તા.૧-૭-૨૮ના અંકની ખેતીવાડી પૂર્નિમાં લેખક:-રા. મહાદેવપ્રસાદ દ. રેવાઈ “નૃપસામીય અલ્લીય” ગુજરાતવિજ્ઞાન, મુરત)

૫૦-મુંબઈ ફલાકામાં થતા જૂદા જૂદા પાકો

તમાકુના પાકમાં મોટા વધારો

મુંબઈ સરકારના ખેતીવાડી ખાતાએ બહાર પાડેલી હકીકતમાં કેટલીક માહિતી આપવામાં આવી છે. ઇલાકાના ખેતુઓ એક વર્ષમાં ૧૮૦ જૂદાજૂદા પાક ઉત્પન્ન કરે છે. તેમાં ૧૫ અનાજ, ૧૨ જાતનાં કઠોળ, ૧૯ જાતનાં તેલીબીયાં, ૪ જાતના રેસાઓ, ૫ જાતના માદક પદાર્થો, ૭ જાતના રંગો, ઘણી જાતની શેરડીઓ, ૨૦ જાતની મીઠી વસ્તુઓ અને તેજના, ૫૬ જાતનાં શાક, ૩૪ જાતનાં ફળો અને ૫ જાતનું ધાસ થાય છે.

જુવારનું વાવેતર ઇલાકામાં સૌથી મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. ૮૫ લાખ એકર કરતાં વધારે જમીનમાં તેનું વાવેતર થાય છે. જ્યાં વરસાદ વધારે પડે છે, ત્યાં જુવારને બદલે બાજરી વાવવામાં આવે છે; એટલે કેંકણ અને ખાનદેશના પશ્ચિમભાગોમાં તેમજ દક્ષિણમાં જુવારનું વાવેતર ભાગ્યેજ થાય છે. જુવારના છોડની કડબ ધાસચારામાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવે છે, કારણ કે તે થોડા સમયમાં ઉગે છે અને ખાવામાં મીઠી લાગે છે.

બાજરી ૩૦ લાખ એકર જમીનમાં વવાય છે. ભાત ૨૦ લાખ એકર જેટલી જગ્યામાં વવાય છે. કેંકણમાં કુલ પેદાશનો અર્ધો ભાગ પાકે છે. ભાત અનેક પ્રકારના વવાય છે; અને તે ૯૦ થી ૧૨૦ દિવસમાં પાકે છે. કેટલાકને પાકતાં ૬ મહીના જેટલી લાંબી મુદત લાગે છે. તે પછી પંદરલાખ એકરમાં ઘઉંનું વાવેતર થાય છે. જ્યનેા પાક થાય છે તે જાનવરોના ખોરાક-તરીકે વપરાય છે; માણસો તે ખાતાં નથી.

કઠોળની જાતો

કઠોળમાં ચણા મુખ્ય પાક છે. ચણા પ્રસંગોપાત્ માણસો ખાય છે, પણ મોટે ભાગે તે ઘોડાઓનો ખોરાક ગણાય છે. ચણાના છોડવાઓ ઉપર રાત્રે વસ્ત્ર પાથરી ક્ષાર મેળવી શકાય છે. આ પાકથી જમીન પણ સુધરે છે. તુવરનો ઉપયોગ માણસો ખોરાકતરીકે કરે છે, તેમજ ઢોરને પણ આપવામાં આવે છે. તેના છોડવાની રાખનો ઉપયોગ લાંબા સમયથી હિંદમાં બંદુકનો દારૂ બનાવવામાં થાય છે. કળથીતું વાવેતર ખીન્ન કઠોળ કરતાં વધારે વિસ્તારમાં થાય છે અને માણસો તેમજ ઢોરના ખોરાકતરીકે તેનો ઉપયોગ થાય છે.

મગફળીના પાક

તેલી બીયાંમાં મગફળી અથવા લોચશીંગનું સ્થાન પહેલું આવે છે. તેનો સારો ભાવ ઉપજે છે; કારણ કે તેમાંથી જનતું તેલ બદામ અને ઓલીવના તેલની ગરજ સારે છે. ઔષધિઓમાં પણ આ તેલનો છૂટથી ઉપયોગ થાય છે અને આ દેશમાં સાણુ બનાવવામાં, સાંચાકામમાં પૂરવામાં અને ખીન્ન કામોમાં તે વપરાય છે. આ તેલનો ઉપયોગ હથ વધારે પ્રમાણમાં થવા સંભવ છે.

તલનું તેલ વર્ષોસુધી ખોર્ થતું ન હોવાથી તે કરકસરની દૃષ્ટિએ કાયદાકારક છે.

ઇલાકામાં નાળિયેરીનાં ઝાડ ૪૫,૨૧૫ એકરમાં ઉગે છે. સારી નાળિયેરી વર્ષમાં ૩ થી ૪ વાર ફળે છે અને દર વખતે સરાસરી ૭૫ નાળિયેર આપે છે.

તમાકુ

તંતુવાળા પાકમાં ૫૦ લાખ કરતાં વધારે એકર જમીનમાં રૂનો પાક થાય છે. તે પછી તમાકુના પાકનો વિસ્તાર દર વર્ષે વધતો જાય છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષના આંકડા લઘ્યે તે ૭૦,૦૦૦; ૭૭,૦૦૦; ૮૦,૦૦૦; ૧,૦૨,૦૦૦; અને ૧,૦૫,૦૦૦ એકરમાં તેનું વાવેતર થતું રહ્યું છે. તેમાંના ૪૦ ટકા ખેડા જિલ્લામાં અને ૩૬ ટકા સતારા જિલ્લામાં વાવેતર થતું છે. નવાઈ જેટલું એ છે કે, આ બધો તમાકુનો પાક માત્ર હિંદમાંજ વપરાય છે; પરંતુ યુરોપનાં અંગરેજોમાં વેચાય અને ત્યાં મોકલાય એ દૃષ્ટિથી તે ઉગાડવામાં આવતો નથી.

વનસ્પતિમાંથી રંગો

જે વનસ્પતિમાંથી રંગો બને છે, તેનું વાવેતર મોટા પ્રમાણમાં થતું નથી. આ ઇલાકામાં

५१-वीर पुत्रों के प्रति

भारत मा के वीर पुत्रों ! तुमने मा के लिये अपने प्राणों की आहुति लगा दी। तुमने हमसे नमस्ते मा के वरदानों पर अपना सर्वस्व बचा दिया। स्वतन्त्रता देवी के प्रसन्न करने के लिये तुम जल नद गन्ध, धन-पुष्पों के बदले देवी के वरदानों पर अपना मन, अपना धन, अपना सग्न कुछ बचाते रहे; किंतु फिर भी जल देवी ने दर्शन न दिये तो तुमने अंत में अपना शीश भी देवी के वरदानों पर बचा दिया। तुम यत्ने गये। भारत मा की गोदी के बाव ! तुम यत्ने गये ! पर क्या तुम सदा के लिये यत्ने गये ? क्या तुम अपनी मा के रोता हुआ छोड़ कर जा सकते हो ? क्या तुम अत्याचारपीडित मा के सिसकते छोड़ स्वर्ग में सुख की निंद सो सकते हो ? नहीं नहीं। तुम्हें अपने देश से, अपने देश से स्वर्ग अधिक प्यारा नहीं। तभी तो तुम हमने यह कि हम माया परिनिर्वाण करने जाते हैं। जयों वीरों ! माया गढ़ने जयों ! और शीघ्र ही नारायण पर कर आम्ना। नन्ते जन्ते अपने काम आध्यात्मों के भी हमसे हमसे भरना सीखाते जयों।

मा के वरदान पुत्रों ! मा तुम्हारी मृत्यु से, तुम्हारे वियोग से तुम्हारी जननियों तुम्हारी जननं दुष्णी न ? क्या समयभुज इनके नेत्रों से आंसु टपक रहे हैं ? कहाँ नहीं। तुम धन धन के मन में ला कर मृत्युविषय से भविष्य दुःख के दुष्णी न करना। तुम्हारी माताओं ने ही तो तुम्हें भरना सीखाया था। उन्होंने तो तुम्हें बताया था कि तुम्हारे जीवन का लक्ष्य क्या है और हमने तुम्हें किस लिये जन्म दिया है। उन्होंने ही तो तुम्हारे दुःख में देशप्रेम का पीछा गोपा था। यदि वह तुम्हें अपने दुःख में भारजुमन न पिताती, यदि वह तुम्हें तुम्हारे जीवन का लक्ष्य, तुम्हारे जीवन का उद्देश्य न बताती और तुम्हारे दुःख में देश-भक्ति का पीछा न बताती तो आज तुम मृत्यु के हमसे हमसे गये न लगते। आज तुम अपने उद्देश्य पर अविज्ञान न होते। आज तुम देश की आत्मा में यह आदर, यह सम्मान न पाते। तुम्हारी माताओं तुम्हारे जैसे वीर पुत्रों के भा कर आज ही पुनर्वती बदलने बाधक दुःख हैं। आज उनका मातृत्वन सक्षम हुआ, आज वह धन्य दुःख। जो साधना है कि उनका वरजुमन भरतक पर लगा है। भारत मा के पावन पुत्रों ! तुम मा के धन पर अलि दूँगे। मा तुम जैसे वीर पुत्रों पर अविज्ञानी न रहो। देश, प्रेम के गारे मा का दुःख गढ़ गढ़ हो रहा है, आँशों से प्रेमाश्रु टपक रहे हैं।

होगा करने हैं कि तुम हीक रास्ते पर नहीं यत्ने। तुमने अद्वैतार्थिता और जगद्व्याप्य से काम लिया। वह तुम्हारी कार्यप्रणाली के इतिहास करने हैं और इसकी आलोचनाओं करने हैं। लगे ही तुम्हारी कार्यप्रणाली इतिहास हो, पर तुमने दिया दिया कि सत्ये धर्मवीर होत हैं। तुमने दिया दिया कि अद्वैत पर भरना कैसे करने हैं। आज तुमने अपने इतने से यह प्रगट कर दिया कि जल की राखीवन देवी आत्मा से नहीं भिन्नगी। इनके लिये हमने-आत्मा शीश अविज्ञान करने की शक्ति है, सम्मान है। तुमने अत्यंत दुःख के अपना "दाहिना दाया" बना कर दिया। कि किन्तु-तुम्हारे वीर किने करने हैं और इनके गिनत देश भी कार्य प्रगट नहीं हो। सत्यता तुमने विचारन का कि निष्कर्ष दे। सत्यता है और देगी; किन्तु यदि आप भी अद्वैतत्व तुम की समझे समझि सत्यतादेवियों की आत्मा से ही विचारन न कर हत "हूँ हूँ" से ही से ही करने रहे तो भारत मा का अद्वैत किने करने ? यदि तुम्हारे अविज्ञान से ही हमें दुःख हो तो माया नहीं हमारे तो क्या प्रयोग ?

सत्यता के दर्शन हैं। तुम्हारे जल देवी नहीं। जल देवी है क्या तुम्हारे देश में यह पर है तुम्हारे जैसे अद्वैत-विचारन हमारे विचारन न हो। कि किन्तु-तुम्हारे वीरों ! मा। तुम्हारे अविज्ञान किन्तु-तुम्हारे वीरों से प्रेम करने नहीं करे।

आज आदित्य का जो नवयुवक धन स्वयंजिता के मतवालों की तरह भीर वीर जन जग
आर स्वयंजिता की वेदी पर अपना सर्वस्व हो भंग करने का कटिबद्ध हो जग; पर क्या धन
आर आदर्शप्रिय देश के अग्र्य रत्नों की क्षति-प्रति हो सकती है? क्या माताओं के प्यारे
दुधारे पुत्र हिनो हिर मिल सकते हैं? क्या पदनों के प्यारे भाऊ उनसे हिर, शायी अधवापिगे,
टीका लगवायेगे? क्या माताये और पदनें तुम्हें-मेक पार-डेवल मेक पार हिर ७ ७र कर
देम सकेगी? मेरे वीर आदित्य! पूरा साथ दुआ नंण लखनऊ के न्यायालय मे पंटी की दया
मे तुम्हारे इशान किये थे. तुम्हारे सामने जते दी आकर से मस्तक अपने आप झुका जना था.
न्यायालय मे प्रवेश करते समय तुम्हारे जमाने की "लाल माता की जग" और "वडे मातरम"
के नारे सुनने के लिये का नौका रहे थे. तुम्हारा गर्व से भुसकराना और अपने कटधरे मे
दंसते कुये छपर छपर मुसना देम दुख हुआ नदी समाना था. दिव मे रद रद कर पडे विचार
आता था कि यदि यद वीर सकुशल कारगार से छूट जग तो लविध मे क्या नदी पन
सकते. धन जैसे वीरों पर दी देश का लविध निर्धार है और यदि यद देश के नीनिदास अ-
काध दी कुयल जसे गये तो देश की क्या दोगत होगी. सोचनी थी कि क्या धन वीरों के इशानों
से हिर भी नेत्रों का साक्ष कर सकेगी? पर यद स्वयं स्वयं हो गये. लख मे लो आया का
था वग सत्य दुध. अज तुम्हारे इशान हिर न दोगे; पर इससे तुम्हारी पदनें, तुम्हारी भा-
नाये दुःखित नदी है. उनका यद सताप है कि तुम वीरों की भीन भरे, तुमने वीर गति
पाछ और आशय-स्वर्ग आपन किया. हांसी के लपते पर भी भरीनगी ये भूषते और दंसते
देम जिनके सनु भी मुझकडे से प्रससा करते हैं, जिनकी वीरता-आदर्श वीरता और अ-
सीम देशभक्ति के लिये आज हीन जेसा असागा है. लो ननमस्तक न हो रहा हो, लो
मरने के बाद सभके प्रिय हो गये है, उन पूज्य वीरों की माताये और पदनें हो कर क्या
बद दुःखी होगी? उन्हे तो तुम्हें उसी दिन देसिया जाया पदना हिमा था कि जिस दिन
तुम्हें नौशहरादी ने अपना पनदी बनाया. और तुम्हारी हांसी के जग भी तो कदा है कि "मे"
पुत्र की धस भृत्य से दुःखी नदी हूँ. तुम लोग सत्य न छोडना और सत्य के लिये भर सिद-
ना. मे राम सा दी पुत्र आदनी हूँ." किन्तु भारत मा है तुम जैसे लालों की अदुत वरत
दे. यद तुम जैसे पागल पुत्रों का विशेष अधिक देर सदन नदी कर सकेगी. देमो! कितनी
आपुन हो कर तुम्हारी प्रतीक्षा कर रही है. वीरों! आओ, हिर आओ! वरुणित, वृद्ध मा है
राजस अभाओ, अपने लाल पदनों का देश पर मरना सिपाओ और मा है अधनमुन करामो.
("वीरसदय" मासिकमा लेखिका: श्रीमती विद्याधरी लोदरी, विद्यारता)

५२-समर्पण बलिवेदीपर अंतिम भावना

माँ! मन्दिर में तेरे आया, तेरा स्नेह लुटाने को।
माँ! गोदी में तेरे आया, अपना दुःख घटाने को॥
हँसते हँसते बलिवेदी पर, अपना शीश कटाने को।
'व्यथित' अभागि दुखियों का, या, तेरा हाथ बंटाने को॥
हर्षित होकर तुम्हें समर्पण, भाव सुमन का "मनहर" हार।
माँ! करता हूँ प्रेमाञ्जलि को, अर्पित लो कर लो स्वीकार॥

("वीरसदय" मासिकमा लेखिका: श्री कृपाशम मिश्र "मनहर")

५३-वीरोचित-सूक्तियां

सुभट-शिरोमणि नहीं उठाते कापुरुषों पर अपना हाथ ।
कभी नहीं मृगराज ठानते अपना युद्ध अजा के साथ ॥

यद्यपि टुकड़े टुकड़े होकर कट जाता है सकल शरीर ।
किन्तु नहीं पीछे हटते हैं रण-वांकुरे लड़ाके वीर ॥

निर्भय निडर डटे रहते हैं करने को सैनिक संग्राम ।
आत्म-समर्पण करके करते नहीं कलंकित कुल का नाम ॥

कोटि कोटि सेना लखिं अरि की शूर न होते हैं भयभीत ।
जय पाना अथवा मरजाना ही होती है उनकी नीति ॥

(“वीरसंदेश” भासिधमांथी)

५४-सैनिक-धर्म

मैं हूं सैनिक सुभट समर की रहती है मुझ को नित चाह ।
रण-भेरी सुन कर बढ़ता है क्षण क्षण में मेरा उत्साह ॥
अस्त्र शस्त्र की झनकारों में आता है मुझ को आनन्द ।
पी कर के रिपु-रक्त चाव से निर्भय फिरता हूं सानन्द ॥
रहता है सूने शमशानों पर निश दिन मेरा आवास ।
हो कर वद्ध खड़ा रहता है कुटिल काल भी मेरे पास ॥
वन के भीषण हिंसक पशु सब छिप जाते हैं मुझे विलोक ।
मेरी सिंहगर्जना सुन कर दहलाते हैं तीनों लोक ॥
भला कहो फिर क्यों भय खाकर छोड़ूं अपना सैनिक धर्म ।
कैसे विमुक्त युद्ध से हो कर करूं कायरों का सा कर्म ॥

(“वीरसंदेश” भां देवद-श्री. दिव्य श्रुति)

५५-जना जननी ने उसको व्यर्थ

किया जिसने न विजय संसार, छेड़ कर स्वतंत्रता की तान ।
 अनूठी वीरोधित धज धार, पिया जिसने न मातृ-गुण-गान ॥१॥
 रहा जो जीवन भर परतंत्र, मिटाकर अवुल आर्य अभिमान ।
 किया जिसने न स्वदेश स्वतंत्र, शेर शिवराज-प्रताप समान ॥२॥
 देख कर होते अत्याचार, न ली जिसने कर में करवाल ।
 रहा जो भेष जनाना धार, जनानों की दिखलाता चाल ॥३॥
 न फड़काये जिसने निज अङ्ग, हृदय में विपुल वीर व्रतधार ।
 जमा कर देशप्रेम का रंग, किया जिसने न शक्ति संचार ॥४॥
 धरा धन धाम स्वजन रक्षार्थ, कभी जो हो पाया न समर्थ ।
 न निकला जिससे कोई स्वार्थ, जना जननी ने उसको व्यर्थ ॥५॥

("वीरभद्र" भासिधमां वेपथुः-भोग्युः ३०॥१॥)

५६-भारत को स्वाधीन बनाओ

वीर-वेश से सज कर वीरो, रण प्रांगण में जाओ ।
 प्रलयकारी, गर्जन कर के, रिपु को तुम दहलाओ ॥

भारत को स्वाधीन बनाओ !

रिपु को तुम दहलाओ अथवा, भारत पर बलिजाओ ।
 समरांगण से पीठ मोड़ मत, मा का दूध लजाओ ॥

भारत को स्वाधीन बनाओ !

मरते हो मर जाओ रण में, वीरादर्श दिखाओ ।
 अथवा रण-विजयी हो भारतको स्वाधीन बनाओ ॥

("वीरभद्र" भासिधमां वेपथुः-श्री. विद्याधरी श्वेदरी, विद्यारदा)

५७-हमारा वृक्षों से महान उपकार

जहाँ सुंदर नदी, रम्य सरोवर, वन, उपवन, प्राकृतिक या स्वयं आरोपित किये हुआ होता है, उन उन स्थानों पर ऋषि, महर्षि, देवतागण, मनुष्य, पशु-पक्षी निवास करने के लिये स्वयं गये उत्सुक रहते हैं; जैसे वाराही संहिता में कहा भी है:-

सलिलोद्यान युक्तेषु कृतेष्वकृतकेषु च । स्थानेष्वेतेषु सान्निध्यमुपगच्छन्ति देवताः ॥

इन आश्रमों का प्रभाव ऐसा ही है। जैसे रमणीय स्थानों पर गये गये ऋषि और राजर्षि ब्रह्मवेत्ता निवास करते थे। उन्हीकी आज्ञानुसार देश की भर्थादा अधिती थी।

यथा ते तत्र वर्तन्तु तथा तत्र वर्तेथा ।

जैसे वे वर्ते धरती भर्थादा अनुसार सज्जवर्णाश्रम स्वधर्मानुसार वर्तते थे। धरतीसे संसार का कल्याण होता था। धरती लाव का लक्ष्य कर लक्षवृक्षकित आश्रम रामपुरा आदि की स्थापना हुआ है। धरतीमें वृक्षारोपणप्रचार भी उसका एक अंग है; परंतु मातृलक्षित, पितृलक्षित, गुरुलक्षित, लक्षवृक्षलक्षित, प्रेमलक्षित, राजलक्षित भी इसके अंग हैं। इन ही विचारों के प्रकट करने के लिये 'लक्षित' का लाव प्रादुर्भूत हुआ है। वृक्षों के संयम में श्रीमद्भागवत महापुराण का वर्णन करते हुआ परम योगी शुद्धदेव कहते हैं:-

अहो एषां वरं जन्म सर्वं प्राण्युपजीवनम् । सुजनस्येव येषां वै विमुखा यान्ति नार्थिनः ॥

यत्र पुष्पफलच्छाया मूलवल्कल दारुभिः । गन्ध निर्यास भस्मास्थितान्वै कामात् वितन्वते ।
एतावज्जन्म साफल्यं देहिनामिह देहिषु । प्राणैर्यैर्धिया वाचा श्रेय एवाचरेत्सदा ॥ ३॥

अहो ! इनका जन्म अत्यंत श्रेष्ठ है, क्योंकि यही तो सर्व प्राणियों के जीवनस्वरूप है। जैसे सनज्जन पुरुषों के आश्रमों पर जाने से वे यात्रिकों की मनोकांक्षा पूरी कर देते हैं, धरती लाति ये वृक्ष भी पत्र, पुष्प, फल, छाया, मूल, वल्कल, काष्ठ, सुगंधी अंत में लक्ष्मादि जन कर भी हमारी मनोकांक्षा पूर्ण करते हैं। जैसे ही परमार्थियों का सफल जन्म है जो अपने तन, मन, धन, प्राण-सर्वस्व का सर्व के लिये अर्पण कर देते हैं। इनका नाम तरु भी है।

‘तारयतीति तरुः’

जो काष्ठ उत्तम उत्तम गड, पीपल, निम्बादि वृक्ष आरोपण करते हैं, वे लोग इनके पुष्प के प्रताप से संसारसागर से तर होते हैं। धरतीलिये इनका तरु कहते हैं। धर्मशास्त्र में कहा है—

इष्टा पूर्तं च कर्तव्यं ब्राह्मणे नैव यत्नतः । इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्तं मोक्षोऽभिधीयते ॥

भष्ट यज्ञादि से स्वर्गसुख मिलता है; वापि, दूध, तडाग, देवस्थान, वृक्षारोपण आदि संस्कारों से मनुष्य का मोक्ष प्राप्त होता है। धरती कारण इन २० लक्ष योनि उद्बलिजन सृष्टि के उपकार के मूलकारणों का महर्षि जन कर यह उपदेश कर गये हैं कि:-

वृक्षारोपणं सर्वैरवश्यमेव करणीयम् । वटो मोक्षप्रदायकः ।

अर्थात् वृक्ष, वनस्पति आदि का लगाना भी प्रत्येक मानव का परम कर्तव्य है।

एक गड का लगाने से ही मोक्षप्राप्ति का फल प्राप्त हो जाता है। असा सदस्यों वर्ष का सदावर्त अनंत अक्षय महापुण्य का फल देनेवाला जन जाता है और निज शाखाओं के द्वारा, परोपकारद्वारा, नम्रता की सीमा सज्जका सिखाता है।

मनोविज्ञान के ज्ञाताओं का कथन है कि समीपवर्ती वस्तुओं का मनुष्य के मन पर गडा गहरा प्रभाव पडता है। यह ज्ञात प्रसिद्ध है कि मनुष्य जैसे संग में बैठता है, वैसा ही उनका स्वभाव भी जन जाता है; परंतु साधारण मनुष्य धरती ज्ञात की ओर ध्यान नहीं देते, कि सत्संग के अतिरिक्त स्थानीय प्रभाव से भी मनुष्य वंचित नहीं है। स्थानीय प्रभाव की ओर

पूर्वतया ध्यान न देने के कारण वह हवाम स्थानों से पूर्वतया लाभ नहीं उठाते. स्थानों की सुंदर बनाना बहुत कुछ अनुपम है अपने ही हाथ में है. सुंदर देशों के लगने से स्थानों की शोभा अधिक हो जाती है, निकटवर्ती वायु शुद्ध हो जाती है, जैसे स्थानों पर अनुपम के चित्र की प्रतिबिम्ब सुश्रुता से जोड़ा हो सकती है. अन्यथा परीक्षा के दिनों में नए छात्रों को अधिक परिश्रम करना पड़ता है तो वह छात्रों में न कर देशों के नीचे अपना पाठ अध्ययन दिया करते हैं. यदि इन विचारों से पूछा तो वह बड़ी कारण जानाये कि छात्रों में ध्यान अच्छे प्रकार से लगता है, लगवृद्धि के सिद्ध भी चित्र का जोड़ा होना परभावस्वरूप है; अन्यथा प्राचीन समय में अविश्रुति निज आश्रमों में बहुत देश लगाते थे. जहाँ जहाँ नगरों में जहाँ शिक्षाभाव होता है, वहाँ की वायु शुद्ध हो जाती है, जिससे नगरनिवासी जहाँ के स्वास्थ्य में बड़ी दानि पहुँचती है, शिक्षाभाव से प्राकृतिक सौंदर्य भी नष्ट हो जाता है. इसी कारण अनुपमों के मन अशांत रहते हैं, जहाँ जहाँ नगरनिवासी धनार्थ सर्व सुखसामग्री होने पर भी दुर्लभ और अशान्ति रहते हैं. इनके अतिरिक्त सामवासी अर्थात् और शान्त स्वास्थ्य के होते हैं. अनुपम स्वास्थ्य से ही सौंदर्य के उपायक हैं. सुंदर वस्तुओं का देखकर उनका चित्त प्रसन्न हो जाता है, जिस प्रकार सारीरिक सुखा-पिपासा का तृप्ति के सिद्ध अन्न-पान और वायु की आवश्यकता रहती है. इसी प्रकार सुंदर वस्तुओं का देखने से तथा मधुर रसों के श्रवण करने से ही मानसिक सुखा की तृप्ति होती है. वर्तमान समय में देशों के कद जलने से प्राकृतिक सौंदर्य नष्ट हो जाता है, सुंदर पुष्पों से प्रसूत हरेभरे देशों का न देख कर तथा इन पर विनाश करनेवाले नाना व्यर्थ पक्षियों के मधुर रसों का न सुनकर वह अपनी मानसिक सुखा तृप्त नहीं कर सकते, अतएव वह अन्य कुशाग्रों के उपायक बन जाते हैं. बड़ी कारण है कि भारतवर्ष के समशीतोष्ण भागों के अतिरिक्त पश्चिमी देशों के महान नगरों में जहाँ जनसंख्या अधिक होती है और शिक्षा कम, अनुपम अधिक कुशाग्रभागी होते हैं.

यदि हम महान नगरों से घनिष्ठ दृष्टियों का कर करना चाहें तो हमें वहाँ पर देशों के जहाँ जहाँ उपवन हो रहे हैं देखें, जहाँ अनुपम दिनकर परिश्रम से पत्र कर बड़ी हो बड़ी छवि-भासना कर सके.

अनुपम लोग कहा करते हैं कि हमारा अन्न-पान में नदीं अन्न लगता; इसका अधिक कारण वह भी है कि शिक्षाभाव के कारण वायु पवित्र नहीं होती.

अनुपम वायु के श्वास-प्रश्वास से सब विषयक हो कर चित्र के अशांत कर देता है. इसी प्रकार रक्त में विरक्ति होने से बहुत प्रकार के सारीरिक तथा मानसिक रोग उत्पन्न हो जाते हैं, जिससे अनुपम की आयु नष्ट हो जाती है.

वर्तमान समय के विष्णुवात कविवर धीमुन रवीन्द्रनाथ झावर अपनी 'साधन' नामी पुस्तक में लिखते हैं कि भारतवर्ष की प्राचीन सभ्यता तथा यूरोप की आधुनिक सभ्यता में जहाँ भारी अंतर बड़ी है कि भारतीय प्राचीन सभ्यता देशों की भाषा में जहाँ के अंदर पत्नी थी और यूरोप की वर्तमान सभ्यता यूरोप के जहाँ जहाँ नगरों में पैदा हुआ है. यही दृष्टि नगरों की बार विपरीत में रहने से ही नष्ट हो रहा है.

नगरों में अनुपम अनुपमों की ही हृदि दर्जित होती है. भागों की न्याय छविरीय शक्ति के विद्वान नदीं ही अपने. इसी कारण नगरों के अंदर जहाँ जहाँ महलों में निवास करनेवालों के अतिरिक्त देशों के नीचे सामान्यवासी अधिक सतोषी तथा छवि पर विचार रखनेवाले होते हैं. अनुपम पद, परवर, यूरोप के अधिक के महान निज छविवासी बन सकते हैं; परंतु देशों का जीवन और जलना अनुपम प्राकृतिक नियमों के अधीन होता है. देशों के समीप रहने से प्राकृतिक नियमों का मूल तत्त्व अनुपम सदन में बन सकते हैं.

इससे ही हमें यह देशों से अधिक छविरीय न्याय का और देशों के विद्वान नदीं है.

વૃક્ષ, મનુષ્ય કે કિયે પૃથ્વી, વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્રમા ઔર તારાગણોં સે શક્તિ ખેંચ કરે ફેલોં કે સ્વરૂપ મેં પરિવર્તિત કર દેતે હેં. અચ્છે ફલ મનુષ્યોં કે લિયે બહુત હી પુષ્ટિકારક તથા લાભ-દાયક હોતે હેં. સાત્વિક ફેલોં કે આધાર સે શારીરિક રોગ દૂર હો જાતે હેં ઔર શુદ્ધિ શુદ્ધ હો જાતી હે. અતએવ ઋષિમુનિ અધિકતથા ફેલોં પર હી જીવન અતીત કરતે થે. અંખ લોગોં કે વૃક્ષ લગાને કા પ્રેમ નહીં રહા હે; ઇસી કારણે ફલ બહુત મહંગે મિલતે હેં. ફલ મહંગે હોને સે લોગોં કે ખતાવડી રાજસી પદાર્થ અધિક ખાને પડતે હેં. અતએવ ઉન્હેં શારીરિક રોગ લી હો જાતે હેં ઔર કામ-ક્રોધ આદિ ઉત્પન્ન હો કર ચિત્ત મેં લી વિકાર ઉત્પન્ન હો જાતે હેં.

સુંદર પુષ્પોં કે દેખને સે મનુષ્યોં કે હૃદય મેં શુદ્ધ લાવ ઉત્પન્ન હો જાતે હેં. અતએવ સમસ્ત સંસાર કે કાર્ય વૃક્ષોં કી મહિમા કા શુશ્રુણા ક્રિયા કરતે હેં. સુગંધિત વાયુ સે વસંત ઋતુ મેં મનુષ્યોં કે અંદર એક પ્રકાર કી મસ્તીસી આ જાતી હે. યહ શરીર તથા મન કે લિયે બહુત લાભદાયક હોતી હે. વર્તમાન સમય મેં વૃક્ષ તથા પુષ્પોં કે કમ હો જાને સે શુદ્ધ સુગંધિત હવા નહીં મિલતી; કિંતુ પ્રાકૃતિક નિયમાનુસાર મનુષ્ય કા મન ઉસી મસ્તી કે ખોજતા હે, ઇસ હી અભાવ કે કારણે મનુષ્ય મધ-ચરસાદિ વિષયુક્ત નશીલી વસ્તુયેં પી કર અપના સ્વાસ્થ્ય તથા આયુ નષ્ટ કર દેતે હેં. યદિ સુંદર પુષ્પોં કે વૃક્ષે પર્ચાઇ હોં તો ઇસ કૃત્રિમ નશે કી આવશ્યકતા હી ન પડે, અતએવ ગ્રામોં કે અતિરિક્ત મહાન નગરોં મેં જહાં વૃક્ષાદિ પર્ચાઇ નહીં હોતે મનુષ્ય નશીલી વસ્તુઓં કા અધિક ઉપયોગ કરતે હેં.

ભારતવર્ષ કે વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક આચાર્ય શ્રીયુત જગદીશચંદ્ર બોઝ કા કથન હે કિ 'મુઝે વૃક્ષોં કી વિદ્યા પડને, તથા ઉનકે વિષય મેં સોચને અથવા ઉન્હે દેખને હી સે ઇસ વિષય કા જ્ઞાન હુઆ કિ મેં જીવન કે અનંત સાગર મેં રહતા હું.' અર્થાત્ ઉન્હેં જીવન કે વાસ્તવિક આધાર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા કા ચમત્કાર વૃક્ષોં કે હી અવલોકન સે હુઆ.

(“ભક્તિ” માસિકમાં લેખક:-શ્રી. પં. રઘુનાથ સ્વામી નરેશ)

૫૮-ગર્ભાવસ્થામાં જ વધારે ઉત્તમ અને આવાદ શિક્ષણ આપી શકાય છે.

ગર્ભાવસ્થામાં બાળક અને માતાને જોડેલો ગાઠો સંબંધ હોય છે, તેટલો સંસારની બીજો કોઇ પણ બે વસ્તુઓમાં હોતો નથી. માતાના પેટમાં બાળક નવ માસ ગાળે છે અને આ સમયમાં તે એક અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થમાંથી જીવતો જાગતો જીવ બની જાય છે. ગર્ભાવસ્થામાં માતા અને બાળકની વચ્ચે એક અતિ કામળ નળીદ્વારા માતાના શ્વાસ સાથે શ્વાસ અને ભોજનની સાથે ભોજન તેને મળે છે. આવી સ્થિતિમાં એ તો સ્વાભાવિક છે કે, માતા અને ગર્ભમાંના બાળકની સાથે એવો ગાઠો સંબંધ રહેવાનો કે માતાનું શારીરિક, માનસિક, સામાજિક, નૈતિક અને ભૌતિક સ્વરૂપ જેવું હશે, તેવું જ ગર્ભમાંના બાળકમાં આપોઆપ ઉતરશે. આ લેખમાં હું આ પ્રશ્નને ઐતિહાસિક ઐતહાસિકાલ્પના અને ડૉક્ટરોના અનુભવને આધારે સાબિત કરી આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

ચક્રવ્યૂહમાં દાખલ થવાની યુક્તિ કહી સંભળાવી હતાં. એકાદિ, અરસામાં જ તેની માતાને અર્જુને ઉપર આ વિવરણનો એટલો બધો પ્રભાવ પડ્યો હતો કે, તેને ચક્રવ્યૂહમાં દાખલ થવાની યુક્તિ જન્મ્યા પછી પણ યાદ રહી; અને જ્યારે મહાભારતનું બીજું યુદ્ધ ચલુ ત્યારે અભિમન્યુ ગર્ભાવસ્થામાં જાણેથી વિદ્યાને ઉપયોગ કરીને એ વિકટ ક્રોધાયુદ્ધમાં દાખલ થયો, કે જેમાં દાખલ થવાનું જ્ઞાન અર્જુનસિવાય બીજા કોઈપણ યોદ્ધાને ન હતું; અને આથી તેમનામાંથી કોઇ પણ ક્રોધાયુદ્ધમાં પ્રવેશ કરી શકતું નહિ. વિદુષી મદાલસાએ પણ પોતાના બાળકને હાલરડાંદારા સંસ્કાર આપીને વીર અને બ્રહ્મજ્ઞાની બનાવ્યો હતો.

રાક્ષસોના રાજ હિરણ્યકશ્યપનો પુત્ર પ્રહલાદ આટલો મહાન ધર્મચરિત્ત એટલા જ કારણે

નીવરમાં દત્તો કે તે તેની માતાના પુત્રમાં દત્તો તે વખતે નવરુદિએ તેની માતાને નવ-અર્પિતો ઉપરથી આપેો દત્તો. આ વાત તેના દુરગામાં જિલ્લો જોઈ વરદાદિ મળે: દત્તો કે મન્ન-વરદાશાંત્ર પ્રદાશ પળ તે આપેો આપેો નવરુદિ. તેનો પિતા દેવદાસ કહે રીડી દત્તો. તેને પિતૃદત્ત નામ માનજાને પળ નિરુદાશ અને રીડી વપરમાં દત્તો. આ કે તેને પ્રદાશમાં અર્પિત-અર્પિત અને પિતૃ એવો, ત્યારે તેને કેવલના તેજે ગુણ ગ્રવનો: દત્તો, પ્રદાશને કહેર પ્રદાશના કવ કેવલના અને મિત્રાઓ દત્તી: પળ તેનામાં અર્પના કહેરુ જિલ્લા દત્ત કહેરુ દત્તો કે અર્પકરમાં અર્પકર દિગા પળ તેને દર્શનમિત્રના માર્ગથી અર્પિત કરી કહી નહિ.

મેષોસિવન મર્ષમાં દત્તો ત્યારે તેની માતા કેટલાકે જામ કુટીરે જે નાના પતે મળે માનવ સંપત્તિમાં રીડી દત્તો. તે કૃષ્ણ થતી વખતે કાશ કેવર મવાર થતે મેના મને જાતી દત્તી અને પોતે મુદર્મ-અર્પી વાનમીનમાં જામ કૃષ્ણ રમ મેની દત્તી અર્પકરના મેર્ષવરદાશ કહેર આ નવરુદિમાં બદ્ધ પ્રભાવ પડેનો. આવારદાશાંત્ર તેનામાં વર્ષમિત્ર જામ કહેર: દેવામાં દત્તી. તેને મુદર્મ ગ્રિવ દત્તી. તે મુદર્મ અને વિશ્વવર્ષિયેજ વાનો કહી કહેરો દત્તો. પુરાવરદાશ પ્રાપ્ત થતાં તેજે પેનાની નીરના અને મુદર્મગાતી નિપુળનાના એવા મમકારા દર્શાવ્યા કે મમકરન કહેર તેનાથી આમર્ષ-મર્ષિન મર્ષ થયું.

દૌહર્મકરના પ્રસિદ્ધ કવિ રાજર્ષી ભર્મવર્ષિયે કહેવાય છે કે, તેની માતાને અનેક કામો: વાર દત્તી અને તેનો તેને એટલો બધો યોગ્ય દત્તો કે તે પેનાનું વદશામ કરતી કરતી પળ તેજ મવાર કરતી દત્તી.

પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર હસેસમેનની માતા મર્મવરદાશમાં કહીના કહી: સાધં સારા ગિરિા નેવામાં ગાળતી દત્તી, અને ચિત્રકરનાના વારંજનોની કુદરનમ મિર્ષાને પેનાના દરવમાં અર્પિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી દત્તી તેનું પરિણામ એ આપ્યું કે, તેનો જાગક એ કથામાં પમેજા રોસિયાર નીવરયો.

ધૈર્યાનિક દર્શાનો-ક્રોદેસર એસમર જેટલે મુનાગરિક રેટ્સની રાજ્યાની પેસિંમનની પેનાની વિજાનસાળામાં કેટલાક પળા સરસ પ્રમેયો કહો. તેજે ભૂરે ભૂરે વખતે અનેક માણસોને પેનાનો આસ અરીસા ઉપર દેંકવાનું કહ્યું. દરેક વખતે આત્મની દગામાં ભરેલા ને પડાયો દૌહ અરીસા ઉપર મનમના દત્તો, તેની પરીણ કરના તેને જાન થયું કે, આ પડાય મનુષ્યની માનસિક પ્રગતિ અનુસાર બદલાતા રહે છે. ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ, ક્રોધ, પીસા ક્રોધાદિ અનેક માનસિક સ્થિતિઓ પેનાપેનાનો પ્રભાવ આસ ઉપર પાડે છે અને એવી અનેક સ્થિતિઓમાં આત્મની પરીણ કરીએ તો આત્મના મુજકારણોમાં ફેર જળામી. આ રીતે ક્રોદેસર જેટલે સમિત કહ્યું કે, આત્મની પરી-દાથી મનુષ્યની માનસિક સ્થિતિનું બરાબર જાન થાય છે. જેમકે ટેમ્પેરેનકારા દરના માણસની વાનમીન બરાબર સંજગાય છે. આસ ઉપર આખા ચરીરનો આધાર છે, આત્મના જેનુંજ આપણું આપ્યું ચરીર હશે. બ્યારે માતાના આસ ઉપર બાળકના આસનો આધાર છે, તો એ પળ યોગ્ય છે કે, જેવી માતાની પ્રગતિ તેવીજ બાળકની.

અનુભવીએનું કહેવું છે કે, પ્રત્યેક રોગ અને પ્રત્યેક માનસિક સ્થિતિમાં આસ પ્રકારની મધ દોષ છે અને તેથીજ પ્રત્યેક માણસમાં એક આસ પ્રકારની મધ દોષ છે. મરિર, પાદસાળા, પાગલપાનું અને જેલ, એ બધી જગ્યાએ ત્યાંના રહેનારાઓની માનસિકસ્થિતિ અનુસારનું એક વિચિટ્ર વાનવરણ દોષ છે. આજ કારણથી કોઈ સ્થાન આપણને જાત લાગે છે અને કોઈ સ્થાનક લાગે છે. નહિ. ને માનસિક સ્થિતિ, આસ અને ચરીર ઉપર પળ બીજા માણસોને સમજાઈ નય એવી અસર કરી શકે છે તો એ ઉપરથી સહેજે અનુમાન કરી ચકાવ કે જે બાળક માતાના ચરીરમાં નવ માસ સુધી રહે છે અને તેના આસ સાથે આસ લે છે, તેના ઉપર માતાની માનસિક સ્થિતિનો કેટલો બધો પ્રભાવ પડેલો હશે.

દૌહર્મકરના અનુભવ-મિરદર સી. જે. એવર પેવાના "માન-આવના" નામના મત્તવપૂર્ણ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે, બદ્ધ નાની ઉંમરની એક સ્ત્રી મલેવતી થઈ ગઇ. આજુબાજુની ઉઠકરીઓ

તેને ચીકવવા તેના તરફ આંગળી ચીંધીને કહેતી કે “શું તારે માટે આ શરમની વાત નથી?” આ સાંભળીને તે બિચારી ઘરમાં જઈને ખૂબ રડવા કરતી હતી. તેનો બાળક છ વર્ષનો થયો ત્યારે મિસ્તર બેયરે જોયું કે તે છોકરા તરફ કોઈ આંગળી કરે તો તે તરતજ રડવા લાગતો હતો.

બીજા એક સ્ત્રીને વિશે મિસ્તર બેયર કહે છે કે, તે ગર્ભવતી હતી તેવામાં તેના માસિક પગારમાં કંઈક ઘટાડો થવાથી તેનામાં એ ટેવ પડી ગઈ કે તે પોતાના પતિ અને અન્ય નિકટના સંબંધીઓને ત્યાંથી કંઈને કંઈ ચીજ ચોરી લાવતી હતી. તેના બાળકમાં પણ એજ આદત દેખાતી હતી કે, તે બીજાઓની ચીજો નહોતો ચોરતો, પણ નજીકનાં સગાંઓની ઘણી ચીજો ઉઠાવી જતો હતો. તેણે પોતાની માતાની સોનાની સાંકળી, બહેનની ઘડિયાળ અને પિતાની વિંટી ચોરી હતી!

એજ મહોદય કહે છે કે, તેમણે એક ત્રણ વર્ષના બાળકને બહુ સુહિમાન જોઈને તેની માતાને તેનું કારણ પૂછ્યું. તેની માતા એક શાળામાં અધ્યાપિકા હતી. તેણે કહ્યું કે, મેં શાળામાં ઘણાં જોવાં બાળકો જોયાં છે કે જે કશુંજ સમજતાં હોતાં નથી; તેથી હું મારી પ્રશ્નિત અવસ્થામાં પણ મારો બાળક બહુ સુહિમાન થાય એ વિશે ખાસ ધ્યાન રાખતી હતી.

સંસારના પ્રતિહાસમાં ગ્યુટો નામે એક લયકર ખુબી થઈ ગયો છે. તેણે ૧૮૮૧માં પ્રેસિડન્ટ ગાર્ફિલ્ડને મારી નાખ્યો હતો. તેની માતા કહે છે કે, તેને બહુ જલદી જલદી બાળક થતાં હતાં અને ગરીબાઈને લીધે તેને ગર્ભાવસ્થામાં પણ વધારે મહેનતમજૂરી કરવી પડતી હતી, તેથી તેને ઘણુંજ દુઃખ થતું હતું અને તે ગર્ભવતી થતા પહેલાં બહુ ડરતી હતી, તેથી જ્યારે ગ્યુટોનો ગર્ભ રહ્યો હતો ત્યારે તેણે ગર્ભપાત કરાવવાનો વિચાર કર્યો. ઘણેભાગે તે ગર્ભપાતની સુક્તિઓ અને પરિણામો વિચારતી. ત્યારપછી તેણે અનેક દવાઓ ખાધી; છતાં પણ ઇશ્વરેચ્છાએ ગર્ભપાત થયો નહિ. ગ્યુટોના જન્મ પહેલાં તેના માથામાં સણકા અને ચક્કર આવતાં હતાં. એ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું કે, તેના છોકરાની પણ મોટા થતાં એજ સ્થિતિ થઈ.

ડૉક્ટર સ્ટોલને એક માતાએ કહ્યું કે, ગર્ભવતી અવસ્થામાં તેને પોતાના સંબંધીઓથી અલગ રહેવું પડ્યું અને તેથી તે એકલી એકલી પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો વખત ગાળતી હતી. તેની છોકરીમાં પણ એજ વૃત્તિ દેખાઈ. તે છોકરી રમકડાંને બદલે પુસ્તકો પસંદ કરતી હતી અને કલાકોના કલાકો સુધી પુસ્તક હાથમાં રાખીને રાજ રાજ થતી હતી.

એક બાળક એવું જન્મ્યું કે તેના એક હાથનો કાણીથી પંજ સુધીનો ભાગ જણે કોઈ ડૉક્ટરે કાપી નાખ્યો ન હોય. તેની માતાને અનેક પ્રશ્નો પૂછતાં જણાયું કે, ગર્ભાવસ્થા વખતે ઘણે ભાગે તેનો દિપર ઘરમાં રહેતો હતો અને તેનો હાથ આ પ્રમાણે કાપેલો હતો.

મિસ્તર એકરને એ પણ અભિપ્રાય છે કે, ગર્ભાવસ્થા વખતે માતા પોતાનાં બાળક વીર, સુહિમાન, ઉત્સાહી અને શુભવાન થાય એવું વિચાર્યાં કરે તો તે બાવનાનું પરિણામ બાળક ઉપર જરૂર થવાનું. તેઓ એમ પણ કહે છે કે, જો માતાને અંધારામાં ડર લાગતો હોય-અને તે વિચાર્યાં કરે કે તેનું બાળક નિરર કાંઈ, તો બાળક જરૂર માન કરતાં એણું ડરપોક થશે. આનો સારાંશ એ છે કે, માતાઓ જો આ બાબત ઉપર ધ્યાન આપે કે પોતાના અવગણ્ય બાળકમાં ન ઉતરે, તો તેનો પ્રભાવ બાળક ઉપર પશોજ પડશે.

ડૉક્ટરોનો એ પણ અનુભવ છે કે, ગર્ભાવસ્થામાં જો માતાને કોઈ ખાસ સોજની મંજૂર થાય અને તે પછી તે બાળકને બેસાડવાની સલાહ આપવામાં આવે તો બાળકને બેસાડવાની જરૂર પડતી નથી. આથી એક વાત એ છે કે, જન્મ્યા પછી બાળક ઘણી વાર સુધી રડવા કરતું હતું, પણ જ્યારે તેને તેની માતાએ ગર્ભાવસ્થામાં કંઈક સોજ જરૂર પડ્યું આવતાં આવ્યો, ત્યારે તે તરતજ સુખ થઈ ગયું.

ગર્ભાવસ્થામાં એક સ્ત્રીને માનની ખુબી આવી અને તેને તે બાવની તરતજ જન્મ થયો; પણ તેના હાથે પ્રસવો માંડે આવું એ વાત ન હતી. તેથી તેણે માતા બહુ નહિ. જ્યારે બાળક જન્મ્યું, ત્યારે તે પતિદેવ થવાનું નહિ. કાંઈકે કાંઈકે કહ્યું કે, આ બાળકને કોઈ પણ માનની

છઠ્ઠા છે. માએ જરા યુગાઇને કચ્છું કે “કેસાની પણ ઇચ્છા દશે તો તે માંસની દશે.” આ સાં-
ભળીને તેના પિતાએ થોડું માંસ બાળકને ચૂસવા આપ્યું. તે ચૂસીને બાળક સાંત થયો અને દૂધ
પીવા લાગ્યો. મોટા થતાં તેનાથી માંસ ખાવા સિવાય નજ રહેવાયું; જો કે તેના ધર્મમાં તેની
મના કરેલી હતી અને ધરમાં કદી પણ કોઇએ તે ખાધું ન હતું.

બીજા એક કુટુંબની વાત છે. તે કુટુંબમાં કોઇએ દારૂનું નામ પણ કદી લીધું ન હતું; પણ
મર્જાવતી માતાને એકાએક દારૂ પીવાની ઇચ્છા થઇ. પિતાએ વિચાર્યું કે, દવાતરીકે એકાદ વાર
દારૂ આપવામાં કંઈ દરકત નથી. બસ, એક વારજ પીવાથી તેની દારૂની ઇચ્છા છીપાઇ ગઇ
અને બાળક સારી રીતે જન્મ્યું.

કેટલાં બાળકોની રીતભાત, તંદુરસ્તી અને શુભ-અવશ્યજનું નિરીક્ષણ કરીને જો વિવિધતા
જણાશે એ નિષ્કર્ષ ઉપર આવ્યા છે કે, મર્જાવસ્થામાં માતાની જેવી સ્થિતિ હોય છે, તેવાજ
સંસ્કાર બાળકમાં ઉતરે છે. જો તે સમયમાં રૂપિયાની છૂટ રહેતી હોય છે તો બાળક ઉદાર અથવા
તો બહુ ખર્ચાળ થાય છે. જો પૈસાની તાણ રહી હોય તો બાળક કરંકમરીઓ અથવા તો કંજુસ
થાય છે, જેવી રીતે માતાપિતાના અન્ય શુભ-અવશ્યજનું પ્રતિબિંબ એક કેસેરાની પેટ બાળકમાં
ઉતરી આવે છે. ધણેખાએ મોટા બાળક કરતાં નાનાં છોકરાં વધારે શુદ્ધિમાન અને જળવાન
હોય છે; કેમકે ઉંમરલાયક વધારી માતાપિતા પણ પહેલાં કરતાં વધારે સમજાણવાળાં અને
સમજવાળાં થાય છે. મોટા બાળક વખતે લગ્નને થોડો સમય થયો હોવાથી માતા પોતાના પતિની
ખુબ સંજાળ રાખતી હોય છે, તેથી મોટા બાળકમાં પતિના શુભ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે.

મર્જાવસ્થાના પ્રભાવ એવી સૂક્ષ્મ અને અદ્ભુત રીતે બાળક ઉપર પડે છે કે પછી ધણીયે
પૈસા અર્થવાથી પણ તે શુભ-અવશ્યજોની અસરોને ફેરવી શકતી નથી. અમર જો તેમાં ફેરફાર
કરી શકાય તેમ હોય તો તે માતા પોતાના વિચારો સુધારે અને સારી બાજતોનું મનન કરે, તોજ
થઇ શકે તેમ છે. આવા સદેજ પરિસ્થિતિ માતાએ પોતાના પ્રિય પુત્ર, કુટુંબ, જાતિ અને દેશને
ઉત્તરિને માર્ગે લઈ જઇ શકે તેમ છે. આથી જે માતાએ પોતાના બાળકના થોડાસરખા સુખને
ખાતર અથવા તેને સદેજ પણ તકલીફ ન પડે તે ખાતર ઇવનપર્થન મદાનમાં મદાન ત્યાગ
કરવાને સદા તૈયાર રહે છે અને પોતાના બાળકના થોડા આનંદને ખાતર પોતાનું ખાતુંપીડું,
સુખદુઃખ બધું બૂલી જાય છે, તેઓ શું એટલું નહિ કરી શકે કે, માત્ર નવ માસ સુધી પો-
તાના આચાર-વિચાર શુદ્ધ અને ઉચ્ચ પ્રકારના રાખવાની કાળજી રાખે ?

કોઈક દીપો સેવિતે ચેરિટી નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે, જો માતાપિતા ઇચ્છતાં હોય
કે, તેમનું બાલિ બાળક કોઇ ખાસ વેપાર, ધંધો, કારીગરી વગેરેમાં વિશેષ જ્ઞાન મેળવે તો તેમણે
મર્જાવસ્થામાંજ એવી ભાવનાઓ સેરવી દેવાં છે કે, બાળક માતાના પેટમાં હોય ત્યારેજ તેના
મજાજમાં એ જાનના સંસ્કાર પડે. એ બાજતોના વિશેષ જ્ઞાનના અંકુરો માતાના પેટમાંજ જન્મે
કે જેથી બાળક મોટું થતા તે તાબાં અને સારી જ્ઞાનનાં ફળો આપનારા તરફ જેવું થાય.

માતાપિતાઓએ એ અસુસ જ્ઞાનનું જન્મદેએ કે, બાળક મોટું થયેથી તેને સુધારવું, તે કરતાં તેને
જન્મનાં પહેલાંજ સં-માર્ગે પાળી દેવું, એ અનેકગણું લાભદાયક છે. જે જ્ઞાનની માનપિતાઓ
મદામદનને મેળવેલું થત બાળકોના સિસુજમાં ખરેં છે, તેઓ ધન-વચારને પાત્ર છે; પણ તેમના
કરતાં તો જેઓ પોતાનાં જન-મન બાળકના પાલનપોષણમાં સારી પેટ ખરેં છે, તેઓ વિશેષ
ધન-વાને પાત્ર છે; અને એ કરતાં પણ સર્વોત્કૃષ્ટ કાર્ય તો તેઓજ કરે છે કે જેઓ કોટી પણ
અધ્યવિના મર્જાવસ્થાના નવ ચારણમાં એવી ભાવનાઓનાં બંજ વહે છે, કે જે મોટું થતાં
બાળકને નિ-સંશય ઉચ્ચ માર્ગે લઇ જાય છે.

(‘માપુરી’ વર્ષ ૧, ખંડ ૧, સંખ્યા ૪ માંના થીમની ગ્રાન્ટેડીશના લેખને અનુસર)

૫૯-ગામડાંનાં દુઃખદાયક દરયો

લોકગીતનો હાસ

“પ્રેમશૌર્યનાં ગાન ગઢવી ત્યાં ગાતા નથી; વીરલક્તિનાં પાન પાતા દેખાતા નથી.” “ગ્રામ્ય ગૌરવ”
 ‘આજી! ગયા ગીત ગીતાના ઘોષ, રાસા ચિત્ત ચીરતા રે લોલ.’ “વિહારી.”
 ‘લજન તણાં લલકાર થયા હવે ત્યાં દોલલા, વાર્તાં પણ પલવાર સુણે સુણાવે કાય ના.’ “ગ્રામ્ય ગૌરવ”
 ‘સાહુક કે ભક્ત કે સંત કોઇ, નથી નાથનાં ગીત ગાતો જણાતો.’ “ગ્રામ્ય ગૌરવ.”
 ‘વગાડતાં વીરહાક દુહા સવैया સોરહા, સોરહ રાગણી રાગ વૃત્તને દેશવટે દીધો.’ “વિહારી”
 ‘ક્યાં છે ધણુ? એ ક્યાં છે બાલગોવાળ રે, ક્યાં છે વાંસલડી એ, વનવન વિંધતી?’ “હાનાલાલ”

આપણાં જરી પુરાણાં લોકગીત-આપણા અમૂલ્ય વારસો છે. એ આપણાં પૂર્વજોનાં કહાપણ-નો લંકાર છે. તેમાં આપણી પુરાણી ભાવનાનું પ્રતિબિંબ ઠીક પડ્યું છે. તે આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસ છે. એના વડે આપણા પૂર્વજોના સ્વૃણસૂક્ષ્મ દેહ ધડાયા હતા. એ ટાણે કંઈ આપણે ત્યાં નકલી નિશાણોનાં ભાડુતી આંધાં નહોતાં. એ ટાણે તો સદાયચરણીએનાં શૌર્યભીનાં આંધાંમાં લોકગીતો વાટે પ્રજના ઢાળ પાડવામાં આવતા. ખીમાંથી વૃક્ષ અને ફૂલમાંથી ફળ ન્યાયે પ્રજ સહેજે પાંગરતી. પ્રત્યેક વ્યક્તિ, ગામડું, રાષ્ટ્ર કે પ્રજ પોતપોતાનાં વ્યક્તિત્વથી નિરાળી જણાતી; છતાં એ લોકગીતોદારા એ સૌ એકમેક સાથે ફલચણીરૂપે સંકળાઈને એક અખંડ પ્રજશરીર ધડાવું. જે પ્રચારકાર્ય આજકાલ ‘વિજળા’ અને ‘વાયરલેસ’ના યુગમાં ‘પ્રેસ’ કે ‘પ્લેટફોર્મ’ નથી કરી શકતું, તે પ્રચારકામ તે ટાણે લોકગીતો આબાદ રીતે વગરપ્રયાસે સાવ સ્વાભાવિક રીતે ધડીની છઠ્ઠી પળમાં રાવણમધ્યાવાળો એક રખડતો લિખારી કે વાદી હાર હાર જગવી શકતો કે:-

બાહુભા ભૂજનો રાજ!

છેતરીને રે છેલને નહોતા મારવા, છેતરીને રે માથલડાં નહોતાં વાઢવાં.

* * *
 નવાણુંમાં થીરિયા પાણી, છપ્પનિયા કાળની વાણી.

* * *
 આઘેરે દેશથી લેલીડા ઉતર્યો, ચોરખંદર મેલાણ કીધો રે,
 રાણાનો ગઢડો લેલીડે લીધો, કોરી ને દોકડાનો ભાવ ન પૂછ્યો.
 રૂપિયાનો આડર દીધો રે, રાણાનો ગઢડો લેલીડે લીધો.

હૃદયને હલમલાવી દે એવાં રનેહભીનાં હાલરડાં ગાઈને માતાઓ બાળકોને ગળથુથીમાંથીજ વીરત્વનું પાન કરાવતી, ઓછી ઓછી થઈ જતી બહેનોનાં ગીતોથી ભાઈતું હૈયું ગજગજ ઉંચું થઈ જતું. ડોસીમાની હરખદોરી ભેતભેતામાં બાળને ઉછેરીને મોટું કરતી. આ પ્રસાદીનો દહાવો લેનાર બાળકને ‘ડોંગરેનું બાલામૃત’ કે ‘બાલજીવન’ રૂપી ફૂગ-દાંડનાં ડોલચાં-દાંસવાં નહોતાં પડતાં. હણાઈ ગયેલા ગ્રામ્ય જીવનનો ચિતાર આપતાં પોપટભાઈ યથાર્થ કહે છે કે:-

ધર જીવન મંગલ દીવડા, ઉજમાળ આશ કુટુંબની,
 શુભ પારણે ધરડાં તણી, લલી હરખદોરી હીચતી;
 અતિ મધુર હાલરડાં ગવાતાં, જીવનશક્તિ પૂરતાં,
 વહાલપલરી મેરો ઝીલી, સહુ બાળજીવન મૂલતાં.

એ શુભ પારણાં હવે તો દેવામાં ફૂલ થઈ ગયાં છે, ધરડોરાંની એ હરખદોરી પણ હવે સાસુ-વહુની લડાઈમાં તૂટી ગઈ છે; કેમકે

‘દલપત કુંગરો ધ તો અમારો સસરો જો, ગંગાજનાં નીર સાસુજી નિરમળાં રે.’

એને બદલે અત્યારે હાર હાર સાસુસસરાના “કેરકાંટા” વહુઆરને લાગી રહ્યા છે. અન્ન-માટે વલખાં મારતાં બાલકોને ઘેર રવડતાં મૂકીને પેટ માટે મીઠમજુરી કરવા જનારી માતાઓ

બાપરી હવે મધુર દાહરડાં ક્યાંથી મારી શકે ? પોતાના માથા ઉપર ટંગેલી ફાટેલ તૂટેલ બાળોતિયાની પોયમાં ૭ વાસાના બાળકને સરાડીને અનેક માતાઓ ન્યાં ત્રીકમ-પાવડા લઈને ખોદકામ કરી રહી છે ત્યાં એ વ્હાલભરી સેરા શે છૂટે ? આવી ન્યાં રિયતિ છે, ત્યાં અમ્મન સાથે જ્ઞાન અને તંદુરસ્તી મેળવવા માટે ઓંઓને રાસડા લેવાનો અવકાશજ ક્યાંથી સંભવે ? યાદી પાકીને લોચ થઈ જતી માતાઓ રાત્રે બાળકોને પોતાની ગોદમાં લઈને વાર્તાઓ ક્યાંથી કરે ? અગાઉ તો:—

મોટે મળરકે દળખું દળવા, બે જણી મંડી નહીં;
મૂઠી ભરી ભરી ઓરતી, ગીતમાં મીઠાં લલકારતી.

ગોરસ ભરી ગાળી ધમકતી, હાશ ધમધમતી હતી.

ધીમા ઝીણા મધુરધ્વનિકી રેડીઓ ગાજતોતો, નારીકેરા મધુર ગીતનો સૂર સાથે પૂરાતો-
ગાતી ગીતો મનભર મુખે હારથ આણું ભરાતું, સુવાસેથી રસમય બની કુંપડીમાં છલાતું.

હૃલ્લસવાળી અંતિ ચાંદનીમાં, ગીતો મધુર નરનારી ગાતાં;
કો બાળનો સાથ રમે રૂપાળો, વાતાવિષે વૃદ્ધ નિમમ્મ ભાવે.

ઓરો વિસાઓ શાહુને હતો ત્યાં, ભેળો થતોતો નિત અંધરો ત્યાં;
વાતો મજાની ગડપી કહેતા, રાત્રે હંમેશાં ભંજનો ગવાતાં.

હવે તો પ્રભાતમાંહે દેવોરે મધુર ઘંટા પછુ કુર્ષલ ઘર્ષ પડી છે. પ્રભાતિયાની ધૂનને ખદલે
કાના કમ્બો કે વ્હાના રમકે ધર ધાણું છે, ઘંટી-ગાળીના નાદ ભાગ્યેજ ક્યાંક ક્યાંક સંભળાય
છે અને તેવે બગેર દિ અરમે. રાવજીમધ્યાવાળા વાદીઓ મરી ખૂટ્યા છે. દુહા-સોરઠા લલકાર-
નારા ગોપજનો અત્યારે અગેઅર થયા છે. ગડવીઓ અને ભાટચારજો પોતાના ખરા ધર્મ ખૂટ્યા
છે, અને તેથી તેઓ જૂડે કામે ન્યાં ત્યાં ભટકી મરે છે. જેકુતોની હીચોમાં અગાઉનો એ ઉત્સાહ
ક્યાં છે ? અત્યારે તો તેઓ મરવાની આગસે અંધપરંપરાન્યાયે ખિલ હરે જરાડે છે કે:—

બહાહું લાગે છે અને ધજમાં વસણું ગોઠુળીએ નથી જાણું રે—

હરિ વેળ વાય છે રે હો વનમાં, તેનો હલે લાગ્યો અમારા તનમાં—

કાંઈ ઉપર મહિષરની મારક લડતાં લડનાં હવે કયો ગોવાળીઓ દુહા લલકારે છે ? કીમકાની
કાળે રોજતો રોજતો હવે કયો ભરવાડ રાગડા તાણીને મસ્ત બની જાય છે ? ગોપજનોની વનવન વિષતી
વાંસલડી હવે ક્યાં ગઈ ? ‘ભાઈની ખાંદેલ બેનડી, બોલકાની રંગેલ ચુંદડી’ જેવાં હૃદયની
આરપાર જઈ ભેટી નાપે તેવાં કશ્ચાજનક પછુ બોધક ગીતો હવે કયો માડી ગાય છે ? અગાઉ તો:—

પાતળીઓ વ્હેજો સજીવન, બળજબળ વ્હેતો હતો,
કાંઈ ઘટા કૂડી રહી નિત, પંખીનો મેળો થતો,
ત્યાં પાય પાણી એક દુહા, સોરઠા લલકારતા,
હીચુક હીચુક દોસ કેરો, ગીત નાદ થતા હતા.

વડલા તારી વદાળ; પાને પાને પરજળી; ક્યાં જપાણું ઝાળ, લાકડા લાગે ભાળના.
અગ્રે પરોશી પાન, વાવડાળે આવીયાં; દીધાં અમને માન, પાદર્યાં પાછાં વળ્યાં.
બોધને વ્હોરીયે જાન, લાભજાંચ લોપે નહિ; પડે પડાળે ભાન, ફાટે પળ દીર નહિ.
(“શારદા” મ.સિક્રમા લેખક:—રા. ચંદુલાલ જદેચરલાલ પરેષ બી. એ.)

અનુભવ પ્રત્યેક વિચારશીલ નણા સ્તંભવાન અકિને જરૂર થયો. કેમકે વર્તમાન સમયમાં એવા બનાવો પ્રત્યેક ગ્રામમાં જન્મા કરવા હોય છે. વર્તમાન સમયમાં ભારતવર્ષનું કોઈ પણ ગામ એવું નહિ હોય કે જે આ બલના આગમનથી રોગથી કેસપેનું ન હોય કરવાની જરૂર નથી કે, કાશી હરિને માગક-ખાદિઓ નાની કંઈદમજ વિષયવાસનામાં રૂપી જલ છે અને તેમનું અતિ ઓવન નહયથ થઈ જાય છે. નાની કંઈદમને ઘણે તેમને કંઈબાઈવ્યનું બાન રહેનું નથી અને તેમાં જગ, દાદિ, વિવા નણા કીર્તિયુક્તી હાય જેઈ જેમે છે.

જાગવઓનું સૌથી અગત્ય ધરિયુમ એ જાણવું છે કે, જા દેશમાં જાગવિધવાઓનું પ્રમાણ
 ચક્રવર્તી મારે છે. જાગવિધવાઓની કુદિથી દેશમાં જનિયાર રિજેપ ફેલાય છે અને તેથી વિદુ-
 મજાવના પ્રાણુદરપ મદામારનો નાશ થાય છે. જાગ્યા દેશમાં દમ્ભરો એવી જાગવિધવાઓ છે
 કે જેઓ ચક્રવર્તી રમાજનક દેશમાં વિવશ જાગી રહી છે. જાગ્યા દેશમાં (સમજા વિદુમજાગ્યા)
 જાગવિધવાઓની અજાગ્ય જેનો કોઈકાગ્યામાં ફૂલી જવા કિવાય રહી શકાય તેમ નથી. નીચે-
 ના અંકમાં દેશમાં જાગવનો કે વિદુમજાગ્યા (જાગ્યા દેશમાં) કેટલી જાગવિધવાઓ છે:—
 વિદુમજાગ્યાની જાગવિધવાઓ

시·군·구	면·동	세대	인구	남성	여성
서울시	종로구	1,234	3,456	1,789	1,667
서울시	중구	2,345	5,678	2,901	2,777
서울시	동구	3,456	7,890	4,012	3,878
서울시	서구	4,567	9,012	4,567	4,445
서울시	남구	5,678	10,123	5,123	5,000
서울시	북구	6,789	11,234	5,678	5,556
서울시	서북구	7,890	12,345	6,789	5,556
서울시	북서구	8,901	13,456	7,890	5,566
서울시	북동구	9,012	14,567	8,901	5,666
서울시	북서동구	10,123	15,678	9,012	6,666
서울시	북동서구	11,234	16,789	10,123	6,666
서울시	북동동구	12,345	17,890	11,234	6,656
서울시	북동동서구	13,456	18,901	12,345	6,556
서울시	북동동동구	14,567	19,012	13,456	5,556
서울시	북동동동서구	15,678	20,123	14,567	5,556
서울시	북동동동동구	16,789	21,234	15,678	5,556
서울시	북동동동동서구	17,890	22,345	16,789	5,556
서울시	북동동동동동구	18,901	23,456	17,890	5,566
서울시	북동동동동동서구	19,012	24,567	18,901	5,666
서울시	북동동동동동동구	20,123	25,678	19,012	6,666
서울시	북동동동동동동서구	21,234	26,789	20,123	6,666
서울시	북동동동동동동동구	22,345	27,890	21,234	6,656
서울시	북동동동동동동동서구	23,456	28,901	22,345	6,556
서울시	북동동동동동동동동구	24,567	29,012	23,456	5,556
서울시	북동동동동동동동동서구	25,678	30,123	24,567	5,556
서울시	북동동동동동동동동동구	26,789	31,234	25,678	5,556
서울시	북동동동동동동동동동서구	27,890	32,345	26,789	5,551
서울시	북동동동동동동동동동동구	28,901	33,456	27,890	5,566
서울시	북동동동동동동동동동동서구	29,012	34,567	28,901	5,666
서울시	북동동동동동동동동동동동구	30,123	35,678	29,012	6,666
서울시	북동동동동동동동동동동동서구	31,234	36,789	30,123	6,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동구	32,345	37,890	31,234	6,656
서울시	북동동동동동동동동동동동동서구	33,456	38,901	32,345	6,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동구	34,567	39,012	33,456	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동서구	35,678	40,123	34,567	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동구	36,789	41,234	35,678	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동서구	37,890	42,345	36,789	5,551
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동구	38,901	43,456	37,890	5,566
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동서구	39,012	44,567	38,901	5,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동구	40,123	45,678	39,012	6,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동서구	41,234	46,789	40,123	6,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동구	42,345	47,890	41,234	6,656
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동서구	43,456	48,901	42,345	6,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동구	44,567	49,012	43,456	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동서구	45,678	50,123	44,567	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동구	46,789	51,234	45,678	5,556
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동서구	47,890	52,345	46,789	5,551
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동구	48,901	53,456	47,890	5,566
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동서구	49,012	54,567	48,901	5,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동구	50,123	55,678	49,012	6,666
서울시	북동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동동서구	51,234	56,789	50,123	6

[illegible]

此項工程，係由本局承辦，現已開工，預計於明年完工。此項工程，係由本局承辦，現已開工，預計於明年完工。此項工程，係由本局承辦，現已開工，預計於明年完工。

[illegible]

ઉત્તરિથી સંસારને ચક્રિત કરી રહી છે અને હિંદુસમાજ તો દિનપ્રતિદિન નીચેજ પડતો જાય છે. હવે જનગત થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે; નહિ તો પછી પાછળથી હાથ ધસતા પસ્તાવું પડશે. સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. સંસારની પ્રત્યેક જાતિએ આવશ્યકતા જણાતાં પોતાનામાં ફેરફાર કર્યા છે. જાપાન વગેરે દેશો એજ પ્રમાણે વર્તીને ઉત્તરિતને શિખરે પહોંચ્યા છે. હિંદુસમાજે પણ એ પ્રમાણે કરવાની જરૂર છે. હું માતું છું કે, એમ કરતાં અનેક મુશ્કેલીઓ આવશે, પણ તે મુશ્કેલીઓની કંઈપણ પરવા કર્યાસિવાય આગળ વધવું જોઈએ.

જગન્નિયંતા આપણને જરૂર સહાય કરશે. તથાસ્તુ.

('વિશ્વમિત્ર'ના એક અંકમાંના શ્રી કાર્તિકનાથ ઝાંમંજીવ'ના લેખનો સ્વતંત્રાનુવાદ)

૬૧-સ્ત્રીરોગના ઉપાય

આમળાં ૬૪ તોલા, લોહલક્ષ્મ ૩૨ તોલા, જેડીમધનું ચૂર્ણ ૧૬ તોલા, એ બધાંને બરાબર મિશ્ર કરીને ગજોના રસની સાત લાવના દર્ધ તેમાંથી ૨ થી ૪ વાલના પ્રમાણમાં ખાવાથી અતિ-આર્તવ (લોહીવા) મટે છે.

ધંદ્રજવ, અતિવિપ, સુંદ, પીપર, મરી, બીલી, મોચ અને ધાવડીનાં ફૂલ સરખેભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી ૧ તોલા ચૂર્ણ દરરોજ સવારમાં સ્ત્રીને ખવરાવવાથી અતિઆર્તવ રોગ મટે છે. પાણી સાથે કેતકી(કેવડા)નું ઝૂળ ઘસીને તેમાં સાકર નાખીને પીવાથી સ્ત્રીઓનો લોહીવા જલદીથી નાશ પામે છે.

આંબાની છાલ, જાંબુની છાલ અને અર્જુનવૃક્ષની છાલ સરખે ભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી તેનું રીતસર હીમ તૈયાર કરી તેમાંથી ૧ તોલા મધ સાથે પીવાથી અતિઆર્તવ-લોહીવા મટે છે. રસવંતી ૧ થી ૨ વાલના પ્રમાણમાં પાણીમાં વાડી સાકર સાથે મેળવી પીવાથી અતિ-આર્તવ મટે છે.

આમળાની મીંજો ચાર તોલા લઈને સાકર સાથે ખાવાથી લોહીવા મટે છે.

આમળાની છાલ ૪ રૂપીઆભાર, ખેંદાંની છાલ ૨ રૂપીઆભાર અને દરડેની છાલ એક રૂપીઆભાર લઈ ત્રણેને મેળવી ચૂર્ણ કરવું. તે ચૂર્ણનું હીમ બનાવી તેની ગર્ભાશયમાં પીચકારી મારવાથી અતિઆર્તવમાં ફાયદો થાય છે.

ફટકડી, ગેલીક એસીડ અને ગોચરસનું ચૂર્ણ કરીને પાતળા કપડામાં ઢાલી તેની પોટકી કરીને સ્ત્રીએ ગુલ્લ ભાગમાં રાખવાથી અતિઆર્તવ મટે છે.

રસવંતી, ધંદ્રજવ, અતિવિપની કળા, કડાછાલ, ધાવડીનાં ફૂલ અને સુંદ, એ સર્વને સરખે ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી તેમાંથી ૦૧ થી ૦૨ તોલા ખાવાથી અતિઆર્તવમાં ફાયદો થાય છે.

નાગરમોચ, ધંદ્રજવ, સુંદ, ધાવડીનાં ફૂલ, ટેકું, લોદર, વાળો, બીલુ, ગોચરસ, કાળાપાટ, કડાછાલ, આંબાની ગોટલી, અતિવિપની કળા અને રીસામણી સરખેભાગે લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી તેમાંથી બેઆની ભાર કે પાવલીભાર લેવાથી પ્રદર, વીર્ધિસાવ અને અલ્પાર્તવ મટી જાય છે.

લોહલક્ષ્મ ૧ રતી, ધી તથા સાકરમાં સવારસાંજ લેવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

("લાગોદય"ના એક અંકમાંથી)

૬૨-કાઠીઆવાડની જૂની સંસ્કૃતિ

ચોરાતું માહાત્મ્ય

જે સમયે જે વસ્તુ કિંમત હોય, તેની ઉપયોગિતા પણ ધણી હોય. જ્યારે ઉપયોગિતા ઓછી થાય, સમય બદલાય, ત્યારે ઉત્તમ ગણાતી વસ્તુની કિંમત જળી રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે નામ અજાણ્ય થઈ ધણી જાય છે.

હાથીઆવાડનાં દરેક ગામમાં મધ્યમાં રહેલો ચોરા (ટાઉનહૉલ) એક વખત કિંમત મનાતો હતો. તેનું મદત્ત એટલું જાણું હતું કે તેનાં અવશેષમિન્દો ગામડાંમાં છેક બૂંસાઇ ગયાં નથી. એક વખતનો મહત્તાવાળો ચોરા અત્યારે સુસ્તાવધમાં ફેરવાઇ ગયો છે. ચોરા કેટલો ઉપયોગી હતો તે જોઇએ.

ગામનું ન્યાયમંદિર

અત્યારના જેવી અદાલતો પ્રથમના સમયમાં હતી નહિ, તેમ ન્યાયાધીશોને માટે ઠીમી એળવવાની જરૂર નહોતી. ગામમાં કોઇ વચ્ચે તકરાર હોય, કોઇએ કંઈ ગુન્હો કર્યો હોય તે બંધનો ઇન્સાફ ચોરે થતો, જુદાજુદો ચોરે બેસતા, વાંધા-તકરારવાળા ચોરે ફરિયાદ કરવા આવતા. જુદો ફરિયાદી અને ફરિયાદીના ગુણદોષોને પોતાના અનુભવમાં ઉનારેલાં હોવાથી ઇન્સાફ કરવામાં સરલતા થતી. ફરિયાદ કરનાર કે બચાવ કરનારને વજાઇ-મેરિટરની જરૂર પડતી નહિ. કોઇની ફરિયાદ આવી એટલે દરેક કોમના મુખ્ય મુખ્યને એકઠા કરી જાને તરફની ધડીકત સાંભળતા અને પછી ન્યાય કરતા. આ ન્યાય પાળવા કોઇ આનાકાની કરે તો તેનો બદિશ્કાર કરતા. ન્યાય કરવા માટે પરમેશ્વરને હાજર ગણતા અને થયે ત્યાં પરમેશ્વર આવતા તેથી

ચોરામાં દેવમંદિર

ની રક્ષાપત્રા કરના. અત્યારે પણ જ્યાં ચોરા દશે ત્યાં હકોરણનું મંદિર પણ સાથેજ જોવામાં આવે છે. તે એટલા માટે રાખના કે, ન્યાય તોળનાર, ફરિયાદી, સામાવાળો કે સાક્ષી જે બોલે તે સત્ય અને હકોરણ સમક્ષ બોલે તેથી સત્ય ધડીકત બહાર આવે અને ન્યાય કરવાવાળા પણ પક્ષપાતરહિત હકોરણ સમક્ષ સાચો ન્યાય આવે.

ગામનો ધણી

ચોરાને ગામના ધણી કરતાં પણ વધારે માન અપાતું. બીજાં મકાનો કરતાં, ચોરાના મકાનની મર્યાદા વધારે ગણાતી. ચોરા પાસે કોઇ થોડે ચડીને ન તીકજે, ચોરા પાસે ઓવર્ગ થયેલાં ન પહેરે, ચોરે બેસાતું કોઇ અપમાન ન કરે; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની કોઈ વાન ચોરે અર્થાય તે કરતાં તો મરવું સાઈ તેવી દડ માન્યતા હતી. ચોરેથી થયેલો કુકમ-નિજુ'ય બંધાને માન્ય રહે તો કોઇ તેની સામે થતું નહિ. ગામધણી ગામમાં હોય કે બીજે ગામે હોય પણ તે ચોરાને માન આપતો. ચોરાની આંદર ખાટલે ચડીને સુતાને ગામધણીનેજ દ્રશ્ય હતો-દ્રશ્ય પણ ધણી ગામે ધણી પણ ખાટલે ન સુતે-બીજા કોઇ ચોરામાં ખાટલો નાખીને બેસે પણ નહિ. સુવાનો વગેરે ચોરે બેને નહિ અને કદાચ જ્યાં તો ધણીજ મર્યાદા રાખે. બીટી, હોતો ચોર ન પીવે, એક આજુ બેસે, બનના યુધી મોન રહે અને જોવે તોપણ મર્યાદામાં. વળી દેશી પરદેશીને માટે

મુસાફરખાનું

ખૂંડ હતું નહિ. ગમે તે દેશનો આવી ચોરે ઉતરે, તેને ગામનો કેટલાવાળ પામરજી હાવી આવે, વાદન હોય તો યાસચારો હાવી આવે. હકોરણનો પૂજારી પોતાને પેરથી અગર બીજે રથેથી આવાનું હાવી આવે. સાધુ, જાવા વગેરેના ધાર્મી પણ ચોરામાંજ પડવા હોય, બીજા ગામજી-વર્ગના ચોરે આવીનેજ ઉતરે. આવી રીતે ગમે તેને આશ્રય આપનાર ગામનો ચોરા હતો અને છે.

ચરફાલણ

ગામનું રક્ષણ કરવામાં ચોરાનો મોટો ફિરકો હતો. જુદો ચોરામાં બેસતા. તેની પાસેના પસ કે કોમ જમી જગ્યાએ માટીમાં બેસતો. ચોરાવાડ-પામ-આવે તેમ સાક્ષીને કંઈ જાણ તે

એવું થવું ઉચી કરતો એટલે સીમમાં કામ કરનાર ખેડૂતો કે ખીજ જે બહાર હોય તે બધા ચોરે એકઠા થાય અને સંઘબળથી રક્ષણ કરે.

વ્યાયામશાળા.

ચોરાનો વ્યાયામશાળા સાથે સંબંધ હતો. ચોરાની આગળના ચોકમાં અંગબળવર્ધક રમતો હતી, કેઈ પોતાની તરવારથી અવનવા પ્રયોગો કરતો, કેઈ નિશાન પાડતો, કેઈ ભાલો કેમ ફેંકતો, તેનાથી કેમ બચાવ કરવો વગેરે કરતા.

ઉપદેશાલય

ચોરે જોરાનારને ડાયરો કહેવાય છે. આ નામ ડાહ્યા મનુષ્યનો સમૂહ એટલે 'ડાયરો' તેવો તેનો અર્થ છે. ક્યા-વાનો ચોરે થાય, દેશ-પરદેશની વાત ચોરે સંભળાય, સાધુ-સંતો ચોરે ઉતરી ગાંતિપદેશ કરે; સારી શિખામણ, જ્ઞાન, ગામનું નિયમન વગેરે બધું ચોરેજ થાય.

આ લઘુ લેખમાં ચોરાનું સંપૂર્ણ માદાત્મ્ય વર્ણવી શકાય નહિ, પણ અત્યારે સુસ્તાલયના નામથી તિરસ્કૃત થયેલો ચોરો કેટલો ઉપયોગી હતો, તેની જાણી કરવાનોજ ઉદ્દેશ છે. સુત વાચકો રસાધિપુસ્તાકન્યાયે સમગ્ર જશે એટલી વિનંતિ.

(“કાનિય”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. ધીરસિંહ બહેરાભાઈ ગોવિંદ)

૬૩-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના નિંદકો

આજથી બે વર્ષ પૂર્વે કલકત્તાના મારા જે મારવાડી મિત્રો મારી સાથે ટોળ કરીને જોલેલા કે તમે આર્ચિસમાઈએ ભગવાન કૃષ્ણને માનતા નથી, તમે નારિતક છો. અમારા વૈષ્ણવોના ભક્તિમાર્ગનો રસ્તો તમે જરા ચાલો તો તમને સમજાણ પડે કે, તમારી સંખ્યા કેટલી બધી નીચે છે. ભક્તિમાર્ગના આશ્રયધિના કંઈ ભગવાનમાં ચિત્ત ચોટ ખડે?”

આ સંભળતાં મેં કહ્યું કે “સાહ! ભગવાનની ભક્તિ કરવામાં રસિકતાની જરૂર પડે છે ખરી?”

“ના, ના, અમે તો એમ કહેવા માગીએ છીએ કે, તમારાથી નિરાકાર ભગવાનનું ધ્યાન શકી શકેજ નહિ. અમારો ભગવાન પ્રસાદ સે, વિદ્યાભામાં વિદ્યા આય, ઘરેણાં પહેરે અને બ્યારે અમારા મંદિરમાં ભાગવનમાંથી કૃષ્ણ અને ગોપીઓની શ્રીકાવિષેની કથા થાય, ત્યારે તો ખરેખર અમે શરણ શકીએ છીએ.”

આમ કહેતાં કહેતાં તો મારા મિત્ર ખૂબ ખીલવા લાગ્યા, પણ મેં તેમને અધવચ અટકાવી કહ્યું કે “ભક્તિ અને ધ્યાનના પ્રદેશમાં પંચ કર્મેન્દ્રિયોનું કામ નથી; કારણ કે ચોગમનમાં ભગવાન છે કે ‘ધ્યાન અને સમાધિની સંધતા કરતાં આપણી દ્રિયો નિર્વિષય થઈ જાય છે.”

“દેવ, ભાઈ! પરંતુ અમને તો એજ ભક્તિમાં મગ્ન પડે છે, જે અમારા ગોવિંદ જીવનમાં દેવાય છે.” “ત્યાં શું છે ભાઈ?” મેં પૂછ્યું. “ત્યાં આવે: ત્યારે સમન્વય.” જવાબ મળ્યો.

આ મિત્રો સચે સચે હું ગોવિંદ જીવનમાં પડેલી ગયો. મોટા આતીશાન મદનમાં વિજય-વિજય સવાઈ સંધ્યા ત્યાં દેખાયાં. એક ગોડી આસપાસપર જોલી એક મારવાડી ભાઈ કથા કરત. ભાત કથામાં ‘પાવકુંભનું’ રસમય વર્ણન સાંભળીને કંઈકાંચો: “વાન વાન”ના સ્વરે સહે ટોળના લોકો આ રસમય નામ ગોવિંદ જીવન એટલે અહીં કૃષ્ણવચન શ્રીકૃષ્ણ હું દેવો શો? ભક્તિમાં પડેલો કરતાં એમણી સંખ્યા વિશેષ હતી. કથાકાર ખીલતો વળતા દેવ જણાવવાનું જણાવતો હતો કથા સમયે કથા બાદ બલકીકપર બિરાજેલા મહાજીવનના આલોક્યક મોરો દેવોડોડી લોક રહી! અધર્મ તો મારાનુર બની ગયો: દત્તો, શોષે કોરે કે “કથાકાર તો ભગવાન સમય નહોતો સમયતર છે.”

આજે આ કથા કરે હવે ભગવાન મારવાડી કલકત્તાનાં લોકો, જે-જેનાં મુખેને તમને છે; જાનેલો કોઈકિયો તેમ સરજી આકાશ પરકામ. આરે છે. ખરેખર, કલકત્તાનાં તો ભગવાન ભગવાન હવે ભગવાનું એક વેલનું કરી નિવસ કરી રહ્યાં છે!

ગોવિંદ મુનશી પાછા ફરતાં મારા મિત્રે કહ્યું કે "ભેષા બહિરમનો આ આખરિત પ્રવાહ!"
મારાથી ન રહેવાયું. મેં કહ્યું કે "મારૂં ફરતે, આ મુંબરમાળું બહિર કોઈ દિવસ નહીં
પાછો ફરે. કોઈ કાલિયા લગાડ્યા વિના રહેનાર નથી. જામે આખરિતમાળો તે પોતીરાજ
પણના બહોળો છો. તમારા કુખમાં તે ફરતે તમે મુંબરિયા અને વિલામપ્રિયાના જુઓ છો.
તેમ નાટક-સિનેમામાં સોફો ભેષા સાથે છે, તેમ મંદિરમાં તમે મુનિઓની ક્યામુજાળ નાટક
વાનાવરણ છો. ફો: મારેજ સોફો આકાંષ છે. ભગવાન અને કાલિ જે વિશે તેમો કંઈ
સમજ શકતા હોય એમ કંઈ કહી શકતો નથી."

"જવા દો, જવા દો; તમે આર્યસમાજીઓ તો જેની નેની નિંદાન કરો છો." આમ વાત પાતી મુકામ; પણ કસતનાના એવિંદ જીવનના પાઠગથી જે સમાચારો મળ્યા તે દરેક સદસ્યો દિંદેહી વાંચવા ખટે છે.

કલકત્તામાં જન્મલાજ અને વીરાજાલ અને વ્યાપારીઓ છે. તેઓ જેમ તેમ કરી વ્યાપારીઓ પોતાનું શુભકામ ચલાવે છે. તેઓ કંઈ બહુ કાલેલા નથી; પણ તેમને ખીના વાંચવાનો રીત છે. એક દિવસે કુકાન ઉપર તેમજેનીના ભાષ્યએતિ કથા સંભળાવી. તેમની એવી બહુજ મનોરંજક દોવાથી વીરાજાલ કથાકારનીકિ વખણવા સાચા, પણ મોટા કહેવા સાચા કે, અમરજી જ્યારે બાવી સરસ કથા કરે, ત્યારે તે જરૂર તેનામાં પ્રશ્નનું કંઈ દેવી તેજાહોનું નેધએ.

ગાજામાં કાટલાં ટાટી જને બાહ્યોએ કૂચી માટે એક રથાન ઉભું કરવા જોવિંદ મુવનની યોજના કરી. જોનજોનામાં લાખો રૂપીઆનો વરસાદ તેમના પર વરસી પડ્યો. બચવાન કૂચના બકનોએ એક આશીવાન હમારન ચણાવી દીધી, જેનું નામ 'જોવિંદ મુવન' પાડવામાં આવ્યું.

કાલના પત્રક સંસ્કારકો આજના કલાકાર છે, આમું કથકતા તેમને અમવાનના અંશ-
જનાર માને છે. ગોવિંદ ભુવનમાં ગીતા, આગવત અને વચનોની ધૂન અમવા સામે છે.

આજનું ગેાવિંદ ભુવન વૈષ્ણવસમાજનું ઔરવચ્ચાન છે.

જોવિંદ જીવનમાં સ્ત્રીપુરોહિ-આબાસદ-સર્વ ભક્તિરસમાં સ્પર્ધા માંડે છે, હીરાલાલ ભગવાનની માદીએ બેસી ગયા છે. અહા ! કેવું પરિવર્તન ! કેહ પણ પ્રકાશના ધમ-નિયમનું અનુક્રાન ઠપાં વગર કેવળ વાણીને પ્રતાપે કાઢતો અશુદ્ધ મજાનો હીરાલાલ આગે ભગવાનની માદીએ બેસી ગયો છે !

હૈ! આને આ શેનો ઉત્કાષ્ઠ છે! આ શું સંજોગ છે!..... ગોવિંદ, જુનનના
અમતાને ૧૫૭ સીએના સિયળને અગિત કર્યું! નારડી હીરામાને સારાં સારાં પૈસાની કુલ-
વધુએને કૃષ્ણના નામે બ્રહ્મ કરી! દનગ્રીએ રાખી સારી સારી સ્વરૂપાન સીએને ચૂરી ચૂરી
તેમને રસાવી! પોતે કૃષ્ણ બની ગોળી ભક્તાણીએને ગોળી બનાવી! આ પિરાયે કલવાળી દીધી.
આને કલકત્તામાં દાદાકાર થઇ રહ્યા છે! અથ દિંદુએ કમ્યા! સભાએ મળા; હીરામામ
એ નયદયાળને ખૂબ મળે આપત્રામાં આવી.

पत्रकाराणि अङ्गारा वरसाववानु सद् कथुः; यत् तेन ज्ञाते होत्राणि शान्तु अर्धं औषधं
यथासत् प्रयत्नं करो नहि !

આને યોગીશાળ કૃષ્ણ પેલાના નામે વ્યભિચારને નાટારંજ નેષ્ટ રક્તા દશે ! ગીતાના કૃષ્ણને-યોગીશાળ કૃષ્ણને આને કેવળ પૂને છે ? અહીં તો નાયના, વાંસળી વગાડતા, ગોપીઓ સાથે થયેલ વિહાર કરતા માખણગોર કૃષ્ણની પૂજા થાય છે !

આને દીરાજાલે દોષિન નથી; પણ જે ભાવના ભક્તિમાં સમારસને મુખ્ય સ્થાન આપે છે, તે દોષિન છે. આને ખાસાં જરૂરી ઊંચનારા, ઝાંઝા થનારા, પચવળી કરી ચરણામૃત ભેનારા કોડો! હોં, ખરી ભક્તિ ત્યાં છે, તે બોલો. ચોગીરાજ કૃષ્ણની ભક્તિ આદરો! હવે બહુ ઘણાં થાયું છે.

‘આર્પિતમાજન કૃષ્ણો નિઃક છે’ તો કૃષ્ણના નામે દુકાન માંડી સમાજને ઉત્તરનારા
સીરાધાલો પોતેજ ન્યાય કરી લેશે!

(“प्रसारक” मूल-१६२८ ना अंकमा लेखक-श्री. आनन्दप्रिय आचार्य पण्डित)

૬૪-વૈરાનું પંચ

રામજી પટેલ ગામના આગેવાન છે; એટલે તેમની ડેલીએ લોકોની સારી દૃઢ જામતી, રામજીની આજ્ઞા લોકો હેંસેથી ઉઠાવતા; અને તેથી તે પણ તેમને ધન્ય માનતા: ગરમીની મોસમ આવી. ગામમાં વિપુચિકા-કાલેરા ફાટી નીકળ્યો. રામજીની મોટાદનો ખ્યાલ રાખ્યા વગર કાલેરાએ તેમના મોટા દીકરાની વડુનો જીવ લઇ લીધો.

રામજી પટેલને ત્યાં કોઇનું મરણ થયું છે, એ સમાચાર જાણી દરેક ઘરનાં બેંરાં માથે આધું ઝોઢી રેવા-ફૂટવા તેમના ઘર તરફ જવા નીકળ્યાં. ગામમાં રમણ જરા સુધારાની વાતો કરનાર નવજીવાન ગણાતો! એટલે તેણે તેની પત્ની સુમતિને રામજી કાકાને ત્યાં રેવા-ફૂટવા મોકલી નહિ.

આખા ગામમાં ચર્ચા ઉપડી. લોકો મરનારને તો તરતજ ભૂલી ગયા અને રમણની વડુ સુમતિએ જાજ્યાં ન લીધાં અને રેવા-ફૂટવાની કવાયતમાં ભાગ ન લીધો, તે વિષે ગરમાગરમ ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા. ખુદ રામજી કાકાનાં ધણીઆણી પોતાના દીકરાની વડુ મરી ગયાનો શોક ભૂલી જઇ સુમતિ તેમને ત્યાં રેવા-ફૂટવા ન આવી એટલે ‘નહીં તે અભિમાની છે’ એમ કહેવા લાગ્યાં.

બપોરનો વખત હતો, ગામના લોકો કંઈક વેરાયા, એટલે સુમતિ અને રમણ રામજી કાકાને ત્યાં સહાનુભૂતિ બતાવવા ગયાં.

રમણને જોતાંજ રામજી કાકાનાં ધણીઆણી ચંચળતા રાતાં પીળાં થઇ જઇ બોલ્યાં: “કેમ, હવે તો તમે મોટા માણસ થયા! તમારાં મડમ સાહેબ હવે તો શું કરવા ગામની રીત પાળવા અમરે ત્યાં આવે?”

ચંચળતાની આનુબાનુ ડોસીઓની પલટણ હતી. તેમાંની એકાદ ડોસી બોલી: “હા, હવે સુમતિ બહુ મોટી થઇ ગઇ, એટલે રીતરિવાજમાં શું કરવા ભાગ લે?”

રમણે કહ્યું કે “ડોસીમા! હું જાતી ફૂટી-ફૂટી, ધાંટા પાડી શોક બતાવવામાં માનતો નથી. ખરેખર, આ જોડું ધતીંગ મને ગમતું નથી; એટલે સુમતિને ન મોકલી. તમને અમે હૃદયની સહાનુભૂતિ બતાવવા આવ્યાં છીએ. તમારા દુઃખથી ખરેખર અમને પણ દુઃખ થાય છે; પણ રેવા-ફૂટવાનું નાટક ભજવી અમારું દુઃખ બતાવતાં અમને આવડતું નથી.”

“શું કહ્યું? આ બધું નાટક છે? અમે બધા અહીં જોડા દોંગ કરીએ છીએ? રહેવા દે, રહેવા દે; બેસું તારું હાપણ!” એમ ધનકોરબાએ ગર્જના કરતાં કહ્યું.

“ડોસીમા! આ નાટક નથી તો શું છે? રડવું આવે કે ન આવે, જતાંયે માથે આધું ઝોઢી, લશ્કરી પદ્ધતિએ થતી રડવાની કવાયતમાં સામેલ થવું-આને નાટક-દોંગ-નહિ તો બીજું શું કહી શકાય? તમે શું એમ કહી શકશો કે, અહીં ભેગાં મળેલાં બધાં ખરા હૃદયપૂર્વક રડતાં હતાં? અહીંથી ગયાં કે તરતજ નહિ જણાય તેમના મુખપર શોક કે નહિ જણાય તેમની આંખોમાં આંસુ. આ તો ખરેખર નાટકના તમારા જેવું છે.”

“પણ, અમે ફૂટીએ નહિ તો લોકો કહેશે કે, મરનાર માટે અમને બીલકુલ લાગણી ન હતી.” ગંગાબા બોલ્યાં.

“એમ.....ત્યારે તો તમે લોકોને બતાવવા ખાતરજ રડો છો, નહિ વાર” રમણે પૂછ્યું.

“ત્યારે શું? લાગણી બતાવવા કંઈ સાધન તો જોઈએ ને?”

“વાહ વાહ! ખૂબ કરી. લાગણી બતાવવી હોય તો રડોજ કરી મૂકવી અને જાતી ફૂટી ધમાચકડી મચાવવી, એમ તમે માને છો? તમારી આ ભૂલ થાય છે. હૃદયની ખરી લાગણી બતાવવી હોય તો મરનારનાં શુભ કર્મોને યાદ કરો અને તેનાં સગાંવડાંને ધર્મની વાતો કરી દિશાસો આપો.”

ચંચળતા આ બધું સાંભળી બોલ્યાં કે “બેટા રમણ! તારી આ બધી વાતો તો સાચી છે, મને પણ આમજ લાગે છે; પણ શું કરીએ? લોકોએ આધીન થવું પડે છે!”

“હોરો ખરો તેમ થયે, પણ તો નથી તમારું કેવું રાજીનામું લેવાનું છે? તમારું પાર ફેરવાવું બધું થાય છે અને અસ્તુમ્મત્યુ કાંઈ વિલમ્બે આપવાની રીત હવેજ છે. એક જ તમારું કાળજા અમારું છે.”

આમ માત્ર આપની દલીલો તેવ.માં રાજીનામું લેવા આ વખતે બધું થયે. તેના બદલે એકાંતે જાન તો કળે અને કે રમણે જે કહ્યું. તે જાણુ જાણી અને વિચારે છે: પણ તેને અમામ જાણુ કરે? (“મન:રક”ના એક કાંઈના ક્રેષ્ઠાન્નો, અ.દર્શિય અ.અ.મામ પતિ.)

૬૫-કાળજાવિષે કેટલીક જાણવાલોગ દર્શાવતો

“મારું કાળજું સુખ જાણુ બધું છે” એવું કહે છે.

સુખ કાળજું એને અંગેષ્ઠમાં અધીશ હોય તેની કિંમતજાણી આવે છે, તેના દબાવે પુરવો અને આંખો પીણ છે. સુખ કાળજું આજીવન મન:પ્રાપ્ત રહે જાણુ છે અને તે મણક દોનું મૂળ કાર્ય થાય છે. નામાંકિત નવીનોનું કહેવું છે કે, કાળજું કદી પણ સુખ જાણુ નથી, પણ તે ઉપર એકાંતે તે કરના વધુ કાળજો ભેળે જાણુ દેવાથી રાજીનામું કાળજાને સુખ કાળજાવિષે જોઈએ છે; પણ ખરી રીતે તો તે કદી પણ સુખ જાણુ નથી.

આવે વખતે જોરાકનરીકે દબાવે, ઘાસ, પરેડા અને મધ કાળજાવિષે કાર્ય થયે છે. આને વખતે સમજાયા જનાર ઉપર કવણું ઘાસકારક નથી; કેમકે એકાંતે જાણુ જાણુ જાણુ જાણુમાં યજ્ઞ વધારો થવા પામે છે.

વળી આવે વખતે દેશીમાંથી જાણુ ખાંડ પણ કાળજાને વધુ પ્રમાણ કરે છે. ખાંડની જગ્યાએ મધ હેવું એ વધુ સમામતીકાર્ય છે. ખૂબ વાદ રાખવું કે, જ્યારે કાળજાને સુખ જાણુ માનવામાં આવે એટલે કે તે ઉપર એકાંતે તે કરના કાળજો વધુ ભેળે થયે તે વખતે રાજીનામું જોરાક એકાંતે ખાંડ નાખવો. સુખ કાળજાને મજબૂતી આપવા થ તેને જોરા આપવા માટે ખાસ જોરાક જેવું કહ્યું દોનું નથી.

કહેવું-એ કું છે અને તેની દરજ્જા રી છે?

જ્યારે અને ‘સુખ કહેવન’ માટે ઉપર મોલકું થાય છે, ત્યારે કહેવું કું છે અને તેની દરજ્જા રી છે, તે ઉપર કાંઈક લંબાવણી મોલકાવું કું આજે વાજળી પાર પડે: એક નામથી ત-ઓને કળીજ વાજળી રીતે કહ્યું છે કે, કાંઈકની સુખી થા કુખી બનાવવાનો આપાર કાળજા ઉપર રહ્યો છે. આ મોલકોમ્બ ખરું છે અને એટલા માટે પોતાને ઇનસાનનરીકે જોગખાવનાર દરેકે કહેવન-વિષે જાણુ આવશ્યક છે. કેટલીક અજાણ જેની ઇન્દ્રિયોમાં કાળજું પણ એક છે. તેને પરીએ પરીએ વિચાર દેરવાનારી ઇન્દ્રિયનરીકે જોગખવામાં આવે છે. ચરીરમાંની કાંઈ પણ ઇન્દ્રિય કરતાં કાળજું વધુ જુદું કામ કરે છે. તે એક સાદી ઇન્દ્રિય છે, જે પેટની અંદર આપણી નજરથી જ-દાર જમણા પડખામાં પાંસજાએની પાછળ છુપાયેલું છે. જરીજ ગિચાર કાળજું! વખતોવખત આજુસોની મોટી સમજ-દેર! અને તેઓની સમજનો જોગ વિચારા કાળજાને થઈ પડવું પડે છે. મેં મણક દોનું એને વખતોવખત પોતાના કાંઈકને કહેનાં સાંભળ્યાં છે કે, અગર જ સારું કહેવું આવા ચરીરમાંથી કાદી નાખવામાં આવે તો કું જરૂર દેહથી સુખી જાણુ.

કહેવું મોટામાં મોટું અંતરવધ છે; કેમકે એવું વજન આસરે ચાર રતલ જેટલું છે. જમણી જાણુથી કાંઈ જાણુ સુધી તેની લંબાઈ આસરે એક ફુટ અને પહોળાઈ ચુમારે ૮ ઇંચ જેટલી છે. કહેવું એવો નાક કરનાર માંસમયિ કહેવાય છે; પણ તે ખીણું મણક જુદું જુદું કામ જાણે છે. તે પિત જનાવે છે જે જોરાકને પચાવે છે અને જોરાકની ચરબીઓનું

* આવે પ્રશ્નને દારક એની ખીણ ઉપચાલકારક બીએની જાણુ કરનાર મળે તેમનાથી સાવચેત રહેવાનું છે. સંપાદક

૬૬-શિલોન દુર્ગનો કેરી

સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડનો સ્વાતંત્ર્યવીર-ફ્રાન્સિસ બોનિવાર્ડ

પોતાના અનુપમ પ્રકૃતિસૌંદર્યને લીધે, સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ પૂરોપખંડનું નંદનન કહેવાય છે. આને તો સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ આંતરરાષ્ટ્રીય રાજનીતિનું કેન્દ્ર બન્યું છે; પૂરોપખંડ મહાપ્રભુઓના રાજ્યપ્રતિનિધિઓ આવીને ત્યાં વિશ્વશાન્તિના પાઠ ભણે છે; રાષ્ટ્ર-સંઘ 'લીગ ઓફ નેશન્સ'ની અને જનન મજુર પરિષદની બેઠકો ભરે છે; પણ આવડા માનને પાત્ર બનવા અને પોતાનું જ રીપબ્લિક (સ્વરાજ્ય) રક્ષાપરવાને આ નાના દેશ કેટકેટલા બનીશ અને મરજવાનાં મરતક મર્યાબ્યાં છે એની મુંઝી કશા તો બૂનકાગના ગર્ભમાં સળી છે.

આને અડી સંપૂર્ણ શાન્તિ છે; પણ તે કેટલા રક્તપાત પછી! કેટલા અન્યાય અને અત્યાચારના સામનાઓ પછી! આને અડી દેશવિદેશના સાસનનંત્રની મંત્ર-વિચારણાઓ ચાલે છે; પણ તે કેટલા શક્તિસામર્થ્યનો પ્રભાવ મેળવ્યા પછી!

આમ તો સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ અત્ય સાધનવાળો દેશ છે. વળા પૂરોપખંડની એની ભૌગોલિક સ્થિતિ પણ વિચિત્ર અને લખમરી છે. ચારપાંચ મોટાં રાજ્યોની સરદોડો વચ્ચે એ વિંટળાયેલો છે. છેતરણમાં એ ધબો નાનો પ્રદેશ છે. આટલા ભય છનાં સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડે સ્વરાજ્ય, સમાન પદ અને પ્રભુસત્તા પ્રાપ્ત કર્યાં છે—જીરવબેર એ ભગવી રાખ્યાં છે.

પરંતુ હરિશંસનની સોજામી સદીમાં સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડની ઈ દશા હતી! સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનસંજ્ઞાના પાઠ બોલતા એના આજના પાટનગર ઇનીવા ઉપર એ વેળા સેંઘવના હાકારની બુદ્ધિ બજાઈતી ચાલતી હતી. જેઓ એ હાકારની સાથે અને દેશના સ્વાતંત્ર્યની તારફમાં ઊંઘા તેમના જન સેવાયા. મોરેર ત્રાસ ત્રાસ વનોઈ રહ્યો.

પણ એ દશા લાંબી ન દહી. સેંકોટોની સંજ્ઞામાં દેશપુત્રો સ્વતંત્રતાની ખાતર સર્વસ્વ-ગોળાવર કરવા તૈયાર થઈ ગયા. તેઓમાનો એક સેંઘવવાસી વીર બોનિવાર્ડ પણ હતો.

એ ફ્રાન્સિસ બોનિવાર્ડ ઈ. સ. ૧૪૬૬માં જન્મેલો હતો. એના પિતાનું નામ 'લુઈ' બોનિવાર્ડ. ફ્રિન યદેરમાં તેણે અભ્યાસ કર્યો અને ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં પોતાના કાકાના દેવજનો તેને વારસો મળ્યો. દેવજ ઇનીવાની પામેલ આવેશું હતું અને તેની નતગીરની આવક પણ સારી જેવી હતી, પણ ઇનીવાની સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ અર્થે તેણે એ બધું છોડ્યું. ઇનીવા પર શત્રુદેશો અન્યાય તેનો યદવીર આત્મા સાંખી ન લાંબો. સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડને પોતાના પિતૃદેશ કરી એ ઇનીવાના પ્રજાકીય જગમાં નેડાયો.

ઈ. સ. ૧૫૧૬માં સેંઘવોના હાકાર ૫૦૦ ગ્રાહ્ય લઈ ઇનીવા પર ચડ્યો. બોનિવાર્ડ બચાવને ખાતર લાંબો, પણ તેના નિમકદરામ સાથીઓએ તેને શત્રુના હાથમાં પકડાવી દીધો. હાકાર તેને એ વરસ સખત કેદમાં રાખ્યો. ત્યાંથી એ છૂટ્યો, મુસાફરીઓમાં ખૂબ દુ:ખ ખમ્યો; પણ એથી તો એનાં સ્વાતંત્ર્યપ્રેમ અને રાષ્ટ્રદેહ લખણો વધ્યાં. ફ્રિમન જોટોની એની કપાત્રાપી તો ચાલુજ રહી. ઈ. સ. ૧૫૩૩માં જુરા પર્વતોમાં રખકનાં તેને ચોરાએ લૂંટ્યો અને સાવ અનાથ દશામાં હોયારને દવાલે સોંપી દીધો. આ વખતે તેને શિશોનના પાતાળકેડા કિલ્લામાં પૂરવામાં આવ્યો. ૭ વરસ સુધી નહિ દાદ, નહિ રિવાજ એવી સ્થિતિમાં આ નિર્દોષ દેશભક્ત પિંજરે પડેલા વનોઘેરની નો બોલોલ પ્રાણ પારણ કરી ગોધાંધ રહ્યો; પણ.....

પણ દહે ઇનીવાની બાબદેખા બદલી. બર્ન પ્રાંત અને ઇનીવાનગરની સંયુક્ત મેનાએ પુનઃ સ્વતંત્રતાનો ઝુટો કર્યો અને પોતાના બેનિવરની વ્હારે શિશોન પર દખ્તો કર્યો. હાકાર લાંબો. બોનિવાર્ડ મોતના પંજમાંથી છૂટ્યો. સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ દહે સ્વતંત્ર હતું. બોનિવાર્ડને પરમપ્રિય એક રીપબ્લિક સમાનનંત્ર રક્ષાપદ મળ્યું હતું. નવી રાજ્યમંડળ આ વીરેન્દ્ર નરનો આ-પ્રભાવ કેમ બૂને? તેણે એને ઇનીવાના પ્રતિનિધિ નામરિકનો અધિકાર દીધો; જેમાં અતઃક મુખે રહેતો તે માનન વર બોનિવાર્ડને અર્પણ કર્યું; અને ઇનીવામાં ૨૬ તા.મુધી તેને ૨૦૦ મેના.

મહોદયેનું વર્ણન બાંધી આપ્યું. ઇ. સ. ૧૫૩૭માં બસો સભાસદની મંડળીમાં એને પણ સભાસદ કરી બેસાડ્યો. બોલ્નિવાર્દ પણ નકામો ન બેઠો. શાસનતંત્રની સુધારણામાં તેણે ઘણા પ્રકારે મદદ કરી.

ધર્મશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસનો પારંગત એ બોલ્નિવાર્દ જેટલો વીરેન્દ્ર તેટલોજ વિદ્વાન હતો. વિજ્ઞાનનો એને ભારે શોખ હતો. ૧૫૫૧માં તેણે પોતાનું સમૃદ્ધ પુસ્તકાલય શહેરને બેટ ક્યું. એ પુસ્તકો મળ્યા પછી લાંબી ‘પબ્લિક લાયબ્રેરી’ દસ્તીમાં આવી. એજ અરસામાં તેણે રીપબ્લિકને પોતાના વારસદારતરીકે ઠરાવ્યું અને તે એક શરતે—એ પાઠશાળાનો ખર્ચ નભાવવા પૂરતો પોતાના દ્રવ્યનો ઉપયોગ થાય. એવો મહત્વાકાંક્ષી કર્મવીર બોલ્નિવાર્દ ઇજિપ્તિનો સંતોષ મેળવતો ઇ. સ. ૧૫૭૦માં સ્વર્ગવાસી થયો.

જીવંતનો વિદ્યારી કવિ બાયરન પોતાનો દેશ છોડી ઇ. સ. ૧૮૧૬માં યુરોપના પ્રવાસે નીકળ્યો. રસ્તે સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના એક ગામડામાં વરસાદને કારણે તેને રોકાઈ જવું પડ્યું. એ ગામની સામેજ શિલોનનો પુરાતન કિલ્લો આવેલો હતો. એ કિલ્લાને જોઈ કવિ બાયરનને નીચેનું કવિત્વ કરજી કાવ્ય બનાવવાની પ્રેરણા મળી.

આ શિલોનના કિલ્લાનું એક પડ્યું લેખન અથવા જીનીવા સરોવર ઉપર પડે છે. પાછલી બાબુએ આલ્ફ્રેડ પર્વતનાં હિમ જામેલાં ગિરિશિખરો ચમકે છે. કુદરતના એ પ્રકાશિત સૌંદર્ય વચ્ચે કિલ્લો શયતાનના અધારિયા રહેાણુ જેવો લાયકર લાગે છે. આહમા સેકામાં તેને ખડકના ટાપુપર બાંધવામાં આવ્યો ત્યારથી તેને જોડખાનાતરીકેજ વાપરવામાં આવ્યો છે. કિલ્લો પાણી નીચે આહસો ઝુટ ઉઠે જાય છે. ત્યાં આગળ કાળકાટકીઓની દાર બાંધેલી છે; જેમાં અનેક રાખૂભક્તો અને રાજ્યદ્રોહીઓને કેદ કરવામાં તથા ફાંસીએ લટકાવવામાં આવ્યા છે. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના સ્વાતંત્ર્ય ખાતર જીવનાર જવાંમર્દ ફ્રાન્સિસ દ બોલ્નિવાર્દ પણ આજ કિલ્લામાં કેદ થયેલો.

બાયરને આ કાવ્ય રચ્યું ત્યારે આ વીર યુરોપના ઇતિહાસની એને જાણ નહોતી, એણે તો એ સ્વદેશનાથીજ રચેલું; પરંતુ પાછળથી એને બોલ્નિવાર્દની પરાક્રમ-કથા મળી આવી. તે પછી એને વિષે બાયરન લખે છે:—

આ મહાપુરુષ જીનીવાવાસીઓનો ચેતનતારક છે. ધીર આત્મા, શ્રદ્ધાળુ અંતઃકરણ, ઉચ્ચ આશય, દક્ષ સલાહ, કાર્યતંત્ર સાહસિક ગ્રાણુ, વિશાળ જ્ઞાન અને ચિત્તની અસાધારણ જગૃતિ—એ સૌ લક્ષણોવડે અકિત બોલ્નિવાર્દ સાચેજ મહાપુરુષના પદનો અધિકારી છે. બોલ્નિવાર્દ પ્રજાસત્તાક શાસનતંત્રનો પ્રચંડ પક્ષકાર હતો. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડની સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિને માટે તેણે પોતાની સ્વતંત્રતાનો ભોગ દીધો, આરામ ને અમનચમનને હોમી દીધાં, ધનદોષત શુભાવી અને પોતે માનેલા ને પોતીકા કરેલા પિતૃદેશ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડના સ્વાતંત્ર્યને ખાતર એ પરમ નાગરિક બોલ્નિવાર્દ વીર યુરોપને જાણે તેવા દૃઢ ભાવથી સેવાધર્મ સ્વીકાર્યો. તેણે ભાવિક દેશજનની અને તત્ત્વજ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડનો ઇતિહાસ પણ લખ્યો. આજે એ પોતાના સ્વાતંત્ર્યપ્રિય જીવનથી અને એ ઇતિહાસથી અમર બન્યો છે.

બોલ્નિવાર્દના બંદીવાસને લીધે શિલોનનો કિલ્લો સ્મરણીય છે, તો બોલ્નિવાર્દ અને શિલોન બંને કવિ બાયરનના આ કાવ્યથી અનેકધા ચિરસ્મરણીય છે, એ નિઃસંશય સાચું છે. (સંકલિત)

એક રોમાંચકારી આપકહાણી

(૧)

મને પળિયાં આવ્યાં છે, પણ તે ઘડપણને લીધે નહિ; દુઃખના અચાનક આધાતને લીધે પણ નહિ. મારું શરીર વાંકું વળી ગયું છે, તે કામની મહેનતને લીધે નહિ; કેદખાનામાં કાટ ખાતું જકડાઈ રહેવાને લીધે ને આજ એની શક્તિ સાવ દુર્લભ ગઈ છે.

અને મારા ભાગ્યની શી વાત કરું? આ મધુરી ભોમ ને આ તાજ હવા, એ બંનેના ઉપભોગથી ખાતલ થઈને અહીં મોતની જાજીરમાં હું જકડાયો તે મારા પિતાના ધર્મને ખાતર. એય જીવતા બધ્યા પણ ધર્મબ્રજ ન થયા; અને એજ ટેકને માટે અમે-એમના પુત્રોએ પણ અંધારધેરી

કેદખાનાને વળુધી લે છે. દિવાલનું અને પાણીનું એમ એ બેવડું કેદખાનું બન્યું છે. જીવતી કબર હોય તેવા, સરોવરના તળિયા નીચેના એ અંધારા કારાગારમાં જકડાયેલા અમે, રાત ને દિવસ અમારા માથા ઉપર પાણીના પછડાટ સાંભળતા. શિયાળાનો સુસવતો પવન આકાશમાં પૂર-નેસથી ધસમસતો નીકળતો ને પાણી ઉડાડતો. એ પાણીની ઝણના ઇંટકાવનું પણ મને બરાબર ભાન થતું, ત્યારે એ ખુદ ખડકો પણ બણે કાંપતા ને હચમચી જતા; પણ એથી મારું રૂંવાડું સરખુંથે ન ફરકતું. કેમકે એ કેદમાંથી છૂટકારો દેનાર મોતને હું હસતે મોંએ વધારી લેવા સદા તૈયાર હતો.

(૭)

મેં કહ્યુંને કે, મારો નાનો ભાઈ ગળતો જતો હતો. મેં એ પણ કહ્યુંને કે, એનું મનખૂત દિલ પણ ભાંગતું જતું. અંતે કંટાળીને એણે ખાવાનું છોડ્યું;—ખોરાક ખરાબ હતો તે સાર નહિ. શિકારીઓના હુદ્ર ખોરાકથી અમે સારી પેટે ટેવાયેલા હતા, ભેકે પહાડી બકરીના દૂધને બદલે અમારે ખાળોચિયાનું પાણી પીવાનું હતું; અને અમારી રોટી તો—દુનિયા હસ્તીમાં આવી ત્યારે સૌથી પહેલી વખત મનુષ્યે ચોતાના ભાષને જંગલી પથુની જેમ કેદખાનામાં પૂર્યો, ને ત્યારથી એ કેદીઓએ જે રોટીને ચોતાનાં આંસુઓવડે પલાળી પલાળીને ચોચી કરી ખાધી છે તેવીજ અમારીયે રોટી હતી; પણ અમને તેની પરવા નહોતી. મારા ભાઈનું શરીર કે મન તેનાથી નહોતું નંખાતું ગયું. મારા ભાઈનો આત્મા તો મહેલમાં ગેડામેડો પણ કરમાય તેવો હતો. જો તેની પહોડાના ચટણમાં ભમવાની સ્વતંત્રતા ખુંચવી લેવાય તો.....પણ હવે સાચું કહેતાં વાર શાને કરે?... એ ગુજરી ગયો!

અને હું માત્ર જોઈજ રહ્યો. એનું માથું ટેકવવા જેટલીય ચાકરી ન કરી શક્યો; એને મરતો હાથ સરખો પણ ન ઝીલી શક્યો; અરે! મરી ગયા પછીયે ન અડી શક્યો. હાથ અને હાંતવડે મારું બંધન તોડવા મેં ઘણાયે પછાડા માર્યા; પણ ફોગટ. એ ગુજરી ગયો. તેઓએ એની સાંકળ છોડી, એ ભેળવાળા ભોં ખોદી અને દાટ્યો. મેં એમને વીનવ્યા; એક ઉપકાર કરવા આજીજી કરી જોઈ કે, એનું શય બહાર સૂઈથી પ્રકાશિત ભૂમિમાં દાટો; પણ એ વિચારજ ભૂલભરેલો હતો. મારા મનમાં એમ થયું કે, આવો સ્વતંત્ર આત્મા મૃત્યુ પછી પણ આ ઘોર કારાગારમાં કેમ કરી જંપશે! પણ મેં આજીજી ન કરી હોત તો વધુ સારું હતું, તેઓ સોએ કંડે પેટે હસવા માંડ્યું અને પછી એને ત્યાં આગળજ દાટી દીધો. હતી તેવી ભોં સપાટ વાળી દીધી. ન તો માથે લીલા ધાસવાળી મારી પાથરી, ન તો કબરનો આકાર કર્યો. ઉપર ફક્ત એની ખાલી સાંકળ લટકી રહી હતી;—આવી હત્યાને બહુજ યોગ્ય સ્મારક!

(૮)

પણ અમારા કુટુંબનું માનીતું ફૂલ મારો સૌથી નાનો ભાઈ—ખાળપણથીજ લાડકવાયો, મુખાકૃતિએ મારી માની બીજી મૂર્તિ સરખો, સૌનો ખારો, મારા પિતાના બીજા પ્રાણ જેવો, મારા જીવનનો આધાર મારો એ નાનો ભાઈ. એ એક દિવસ છૂટો થયો, મુખી થયો એ આશમાં મારો જીવ ખોળિયું ધારણ કરી રહ્યો હતો; પણ અંતે એનીય ધીરજ ખૂટી અને ડાળીપર ફૂલ કરમાય તેમ મંદપ્રાણ બનવા લાગ્યો.

ઓ ઈશ્વર! કોઈ પણ સ્થિતિમાં માનવ આત્માને ઉડી જતો જોવો એ ત્રાસદાયક છે. મેં તો ધોધબધ વહેતા લોહીમાં જીવ જતો જોયો છે; ઉછાળા મારતા કરાગ સાગરમાં બચવાને નરકડિયાં મારીમારી રૂખના જીવને જોયો છે; નિરતેજ મેલી પથારીમાં બેભાનપણે પછાડા મારી બકતા પાપી જીવને જતો જોયો છે;—એ બધાં ત્રાસજનક મૃત્યુ છે. પણ આ મૃત્યુમાં ત્રાસ નહોતો; ધીરે ધીરે ને ઠંડું દુઃખ હતું.

ધીમેધીમે એ લેવાતો ગયો. જિયારો પાછળ રહેનારો સૌને સંભારતો ગયો. મૃત્યુની મશ્કરી કરતાં હોય તેવા એના પ્રદુઃસ્વ ત્રાસ—તણે મેધવનુષ્ણના કિરણરંગ ધીરધીરે ઉડી ગયા હોય તેવા! એ અંધારધોર કેદખાનામાં તેજની છાંય નાખતી હોય તેવી એની પારદર્શક ચમકતી આંખો!

અને એક પણ સખદ નદિ, પોતાની કુર્બાની સ્થિતિમારે નિસાસો સરખો નદિ, ઉત્તરું મારી આસાને જીવની રાખવા અમારા સુખી દિવસોની ઘોડી મધુરી વાતચીત કરી અને આસા આપી. હું તો મૌનમાં ફૂલી ગયો હતો; લાઇની જોટના આ લય'કર ખાડામાં ફૂંજતો જતો હતો.

અસહિતની મૂર્છા આવી તેને એણે કેવી સમાવી દીધી—ધીમેધીમે કળાઈ ન જાય તેવી રીતે! અને એ લાગ્યું; પણ હું જરાજર સંભળી ન શકતો. મેં એને નામ હથ બોલાવ્યો, કેમકે બાપ અને સંકાથી હું હવે ઋણને ચડ્યો હતો. હું જાણતો તો હતો કે, હવે જ્યાં પ્રયત્ન ફેગટ છે, તોયે માઈ મન ન માન્યું. મેં ફરી વાર બોલાવ્યો. અને લાગ્યું કે, કેંકે અવાજ આવ્યો. એક સખન આંચકો મારી મેં મારી સાંકળ તોડી નાખી ને એની સામે ધસી ગયો; પણ મેં એને ન જોયો. એ ન હતો. એ ધોર અધારામાં એકસો ફૂંજ દાલતો હતો; ફૂંજ જીવતો હતો; ફૂંજ કુટ આગોચીસ લાઇ રહ્યો હતો. મારી અને અનંતતાના આરા વચ્ચેની એ છેલ્લી, એકની એક, મોંઘામાં મોંઘી કહી એ જીવલેણ રચને ભાંજી પડી હતી.

મારા બંને બાઇ ચારણ ગયા હતા. એક ભોંયની ઉપર પડ્યો હતો, બીજો ભોંયમાં દટાયેલો પડ્યો હતો. મેં એનો જડ દાથ ઉપાડ્યો; પરંતુ મારો દાથ પણ એટલોજ કઠોળાર હતો. મારામાં દાલવા-ચાલવાનાયે રામ નહોતા. માત્ર એટલું લાગતું કે, હું જીવતો છું. અરેરે, જોને આપણે ચાહીએ તેને હવે ફરી વાર એ રીતે નથી મળનાર, એ કેવો ધોરતમ વિચાર! હું પણ સાથે કેમ ન મરી ગયો તેની અને ખજર ન પડી. અને કોઇ દુન્યવી વાસના રહી નહોતી; કેવળ મારા ધર્મપરની શ્રદ્ધા રહી હતી; અને એ એકજ કારણે હું આપણાં કરતો રહી ગયો.

(૯)

પણ પછી શું બન્યું તેની અને જરાજર જાણ નથી; હજુયે હું એ નથી જાણતો. પહેલાં તો તેજસ્ બાન ગયું, પછી હવાતું અને અંતે અધારાતું બાન પણ ગયું. ન હતો અને વિચાર કે ન હતી કંઈ લાગણી;—પ્રવૃત્તિ નહિ. એ પથ્થરો વચ્ચે હું પથ્થર ઘર્ષ રહ્યો. વરસતી ઝાકળમાં આકાશન વગરની ટેકરી સમું જાણુંજ વેરાન, જડ અને જુખડ ઘર્ષ રહ્યું હતું. રાતે નહોતી, દિવસે નહોતો. નહોતો આખને ભારેખમ કરતો એ કારાગારનો ઉત્તસ. હતું માત્ર અવકાશ ભરતું શૂન્ય ને એક પણ રક્ષણવગરનું જડત્વ. ન હતા તારા, પૃથ્વી કે કાળ; ન હતું દખાણ, પરિવર્તન, પ્રુષ્ઠ કે પાપ. હતું એક મૌન. જીવનિયે નહિ ને મૃત્યુનેયે નદિ એવો સ્થિર શ્વાસ. જાણે કોઈતી આજસને પારાવાર ઉત્સર્યો;—ધોર, અપાર, મુઝો અને અચેતન!

(૧૦)

પણ અંતે મારા મજબૂર પ્રકાર પડ્યો. એક પક્ષીનો એ કચરવ હતો. ઘોડી વાર બંધ પડી વળી પાછો એ સંભળાયો. અતિચિદ ને અપૂર્વ એ ગીત હતું. મારી આંખ પ્રસન્નતા ને આનંદભરી રહી પડી. એટલી વાર તો જાણે હું કોઇ દિ' દુઃખિયોજ નહોતો એમ લાગ્યું, પણ પછી ધીમે ધીમે મારી હન્દિયો જાગત થવી મધ. કોટડીની દિવાલો દેખાઇ અને ભોંયની સપાટી મારી આજુબાજુ તરી આવી. અગાઉની પેઠે સુજનોને ઝાંખો ઉત્તસ પણ પેઠી શટમાંથી સરતો દેખાયો. પેટું પડી એ શટમાં ભેડું હતું. આસમાની પાંખવાણું કેવું રમણીય એ પંખી! દળદાર સ્પર્શ જગાડતું કેવું અનુપમ એ ગાન! જાણે એ મારે સારજ ગાતું ન હોય! એ પરી પણ જાણે મારી પેઠે પોતાના લાથીને બોલાવતું હોય એમ મને લાગ્યું. જ્યારે દુનિયામાં અને કોઇ ચાદનાર નહોતું, ત્યારે એ મને પ્રેમ કરતું હતું! એણે અને કેદખાનામાં આનંદ આપ્યો-વિચાર કરતો કયો. એ પરી છૂટુંજ દરો કે શ્વાસ એનું પિંજરનું કેદખાનું તોડી અહીં મારા કેદખાનાપર બેસવા આવ્યું દમો! મધુર પરી! કેદનો અને પૂરો અનુભવ છે, એટલે મારે સાથી બનાવવા સાર હું તને કેદી નદિ બનાવું. અથવા પક્ષીરૂપે કોઇ સ્વજનો જીવ તો મળવા નદિ આવ્યો હોય? મુ' મારો બાઇ પરી ઘડને મળવા આવ્યો દરો! પ્રજુ, પ્રજુ! એ વિચારે હું નથી દમી શકતો, નથી રહી શકતો; પરંતુ આખરે એ પણ ઉડી ગયું. એ પક્ષીજ હતું, નદિ તો મને બેચા સુનકારમાં એટલો મુઠી કેમ ઉડી ગયો? એકલો-કેદખાના મુઠાં જેવો; તેજજવાં દિવસે નિર્મળ આકાશમાં ચાપરપ એકાદી

६७-बरनार मेकफेडननुं असाधारण जीवन

[illegible][illegible]

આને દેશમાં મારે રિવાજે ધનવાનોના મનને પ્રવાદ દરદીએને રાત્રમુખ કરવા, દવાખાનાં કાઢવા તથા એનેરારિયમ ખખવાવા તરફ વળી રહેલા છે. બીજાં અને મોટા મોટા અમમદારોનાં રમારકતરફિ દવાખાનાં કાઢવાની પ્રથા પડી અહીં છે. દેશમાં સરકારી તેમજ ખાનગી વેત-ડોહટ-રોનાં દવાખાનાંની ખોટ નથી. આનોઆમ વેત-ડોહટરો ઉભરાઇ જાય છે, છતાં દેશમાં રાજપીઠિતોની સંખ્યા ઓછી થતી નથી. કોકરો અને દવાખાનાં વધે તેમ દરદીએ અને અરજખાલુની સંખ્યા ઓછી થવાને ખરે વધતીજ જાય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં મોટા ખાંસ ને ચાંદાજ. આકાળ મૃત્યુનું પ્રમાણ ધણું મોટું, કુદરતી અરજી જેનું તો કોઈ સમજનુંજ નથી. જે કારખુથી ભેજો રાત્રીની રિત રહેના હોય તે શીધી કાઢી તે કારજો દૂર કરવા પ્રવૃત્ત કરવામાં આવે તો રાત્રીએની મંખ્યા અને આકાળ મૃત્યુનું પ્રમાણ કેમ ઓટું ન થાય ?

આપણામાં કહેવન છે કે "ઉપાય કરતાં જટકાર જલો." હોં, માંદા પડે એટલે તેમને દવા આપવામાં આવે, તેઓ સાજા થયા પછી તેના તેજ કારણે ફરી માંદા પડે એટલે તેમને દવા આપવામાં આવે. આવે કમ આવ્યા કરે તેથી તો તેમની જીવનચરિત્ર દબાઈ જાય છે. દરદીઓને દવા આપવા જેટલી જરૂર તેઓ સામાન્ય દરદીના બોમ થઈ પડતા જાય અને તંદુરસ્તી સાચવી શકે એવા પ્રકારનું યાન આપવાની જરૂર છે. અંગ્રેજીમાં ડોક્ટર સંબંધે 'તંદુરસ્તીનું યાન આપનાર' એવો શબ્દ છે. ડોક્ટરો એ અર્થમાં કામ કરતા હોય તો રાયપીડિન અને મરબનું પ્રમાણ કેમ ન થયે?

જ્ઞાન એ યક્તિ છે. જ્ઞાનવિના કહી મુક્તિ નથી. દરેક પ્રકારનાં દુઃખ-દરદોનું મૂળ અજ્ઞાન-જ છે. આરોગ્ય વિષયના જ્ઞાનના અભાવે અસંખ્ય ભેદો અનેક પ્રકારનાં દરદોથી પીડાતા હોય છે. એમને માટે દવાખાના જેટલીજ જરૂર તેઓ પોતાની તંદુરસ્તી સાચવી શકે એવી કસરત, સાદા ખોરાક, પ્રત્યક્ષ દવા, યરીરચના અને આરોગ્યદાયક રહેણીકરણી વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. સમાજમાં એ વિષયોનું જ્ઞાન વ્યાખ્યાનો, ભેષો, દસ્તખતિકાઓ, પ્રદર્શનો વગેરે દ્વારા આપવાની અર્થાત્ બહોળા પ્રમાણમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. આ વિષયમાં અમેરિકામાં ડૉ. મેકકેરન નામના યુદ્ધરથે અવાગ પરિશ્રમ કરી લાખો ભેદોને ખરી તંદુરસ્તી ભોગવતા કર્યા છે. તેના હેવાલ જાણવા જેવા હોય તો સંલેખમાં આપું છું.

મિ. ગ્રેફેન્ડ પોતે જણે છે કે, હું સત્તર વર્ષની મુલાન વધે પાતળો, દમીએલ અને ચરદીથી પીડાતો મુકદ્દલ છોકરો હતો. તે વખતે મને ન્યુમેોનિયાની સંખત અસર થઇ હતી. દવાથી દરદી મટે છે એવો મારો વિશ્વાસ જતો રહ્યો હતો; કારણ કે મારી સીરસ પત્તિમાં ડોક્ટરોની દવાથી જરાએ સુધારો થયો ન હતો. ન્યુમેોનિયાને લીધે મારી છાતીમાં સંખત ફાપાવે રહેતો હતો. તે સમયે વિચાર કરતાં હું એવા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, મનુષ્યચરીરમાં પોતાની વ્યવસ્થા સુધારી લેવાની સક્તિ ક્યારે નિર્માણ કરેલી છે તેને કામ કરવાની તક આપવી જોઇએ.

આ વખતે દરેક મનુષ્ય માને છે તેમ હું પણ માનતો કે, શરીરની શક્તિ ટકાવી રાખવા બે-
સાક સેવાજી જોઈએ; તેથી હમેસયા રિવાજ મુજબ કાંઈ ને કાંઈ બોરાક હું લેતો હતો. -કુમેનિ-

૬૮-નવયુગનો યુવક

દેશના જુવાનો દેશનું ધન છે. એવી એમની શારીરિક અને માનસિક અવસ્થા, તેવીજ દેશની દશા. સ્વાતંત્ર્યનાં યુદ્ધો ન્યાં ન્યાં બેલામાં છે, ત્યાં ત્યાં નવજુવાનોએજ આગળ પડતો ભાગ લઈ દેશની સ્વતંત્રતા હાંસલ કરી છે. ધરણ્યો તો યુવાગીમાં સંગઠવાનું પસંદ કરતા હતા, પણ નવજુવાનો એવી શક્તિ સાંપી શક્યા નહિ; તેથી તેમણે સ્વતંત્રતાને માટે કેસરીઓ ઠપ્પો અને તે મેળવી ત્યારેજ પગ વાળીને બેઠા. આપણા દેશમાં જુવાનો તો છે; પણ તેમને જુવાન કહેવા કે ધરણ કહેવા, એ એક પ્રશ્ન છે. ઉંમર બહેને નાની હોય, પણ તેથી કંઈ જુવાન કહેવાય? જેનામાં જુવાનીનું લોહી ચતુર્થનાટ કરતું વહેતું ન હોય તેને જુવાન કહેવાય કેવી રીતે? વયને લીધે જુદા મળાતો માણસ પણ જુવાનીના નિસર્થી છાંદગીનાં કર્તવ્યો કરવામાં પાછી પાની કરતો ન હોય અને સંકેતની સામે કમર કસીને ઝંખૂમતો હોય તો એને પણ જુવાન ગણવામાં કશોજ વાધો નથી.

અત્યારે ભારતવર્ષમાં એવેરે અધકાર જવાયો છે. એ અધકાર દૂર કરવાને અને પ્રકાશને દેશાવવાને માટે તેજસ્વી નવયુવકોની જરૂર છે. અત્યારે ભારત કોલકોલીના સમયમાંથી પસાર થાય છે, તેને નવયુગનો યુવકજ પોતાના બાંકુળજથી ઉગારી લેશે. હાલના યુવકોની મનોદશા દેશને ઉદ્ધાર કરે એવી હામતી નથી. તે તો પોતાના કુટુંબનેજ જતન માની બેઠા છે, અને પોતાનાંજ સુખ-સગવડમાં રમ્યોપરમ્યો રહે છે. બીજા રૂબે કે તરે તેની તેને ચિંતા નથી; પણ તેને ચિંતા હોય ત્યાંથી! ભૌતિક દેહનેજ સર્વસ્વ માની લેવાનું શિક્ષણ તેને મળેલું છે. આધુનિક શિક્ષણનું આ માફું પરિણામ છે. યુવાગી વાતાવરણમાં શિક્ષણ લેનારની મનોદશા એવાજ પ્રકારની બધાય છે. માટે પ્રમુખીય શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સૌથી પહેલી જરૂર સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાની છે.

હાલના જુવાન બધી તો જુઓ! 'હેતુ' નાલુક શરીર! ઉઠી ગયેલી આંખો અને બેસી ગયેલા માલ પ્રથમ દૃષ્ટિએ પડે છે. છાતીની પાસળીઓ મજુલી હોય તોપણ ગણી શકાય. દાઢપમ દોરડી અને પેટ મારદો! બે રોટલી પણ પરાણે પચે! આવા યુવક સમાજનું કે દેશનું શું ઉકાળે? આવાનાથી તો શોએ પાપક પણ નહિ ભાગે, તો એની પાસેથી સમાજસુધારા કરાવવાની કે સ્વતંત્રતાના મુદ્દમાં ઝંખાવવાની આશા રાખવી એ ફાકેટ છે. વળી એને પ્રકેષમાંથી સ્ત્રી બનવું હોય એવા એના દેહકાક ચાળા જંજાલ છે. ભારતવર્ષ જે યુવકો માંગે છે, તે આવા માધુંકંગણા નહિ; પણ કોષક જૂદીજ પાટીના માંગે છે.

સમાજસુધારા કરવો હોય કે સ્વરાજ્યની લડત લડવી હોય તો મજબૂત બાંધાના અને ખડતલ શરીરના, ચાલે ત્યારે ધરતી ધમધમે એવા, ટાંટાપને નહિ મજબૂતનારા, સુદિના જેટલુંજ મદત્ત મહેનતને આપનારા, જીલમની સામે આંખઆડા કાન ન કરતાં ઝુઝવાનું નેમ ધરાવનારા, કામતી ધૂનમાં જૂપને ભૂણી જનારા કે ચપટી ચણાથી ગલાવી લેનારા અને ખેવની પાછળ ગોઠા થઈ કુરબાની કરનારા યુવકોની જરૂર છે. આવા યુવકો દેશમાં પેદા થવા લાગ્યા છે, એ દેશના ઉદયની નિશાની છે. આજે એની ઉંચા ઉંચી છે અને આવતી કાલે એમાંથી સવાર થશે. એ ઉપાનું દર્શન આપણને મારગદર્શીમાં થયું છે, સવાર પૂર્ણ થવા પછી થોડે કાલે અખાદ્ધ શોભારી એ તો નિસ્સંશય છે. મારગદર્શીમાં આપું જખરદસ્ત સંગઠન સહેજ સહેજમાં નથી થયું, તેની પાછળ કેટલાંએ પ્રયત્નોએ લોહીનું પાણી ઠકું છે. કામ કરવામાં દહાડો કે રાત જેવાં નથી, ઉનાળાના તાપનગ્ધાને ગળેા નથી, જૂખ તરસને મજબૂતારી નથી અને થાકને તો સમજ્યાજ નથી, ત્યારેજ મારગદર્શીના બેઠાને આપણી મોટી મહેનત સામે માથું ઉંચું રાખી ઝુઝી શક્યા છે.

નવયુગને કરવાનાં કાર્યોની ક્યાં ખોટ છે? તેને માટે વિશાળ શ્રેષ્ઠ ખુલ્લું છે. કેવળ આપણે સમાજસુધારાની વાત લઈએ તો તેમાંથી પણ કેટલા સદા દૂર કરવાના છે! સૌથી પહેલું ખ્યાન એ તરફ આપવાની જરૂર છે. આપણે સમાજ થોડે નિકામાં પડ્યો પડ્યો કુલકર્જાની મારફ થોડે છે. તેને જગડવાને શાખડો કે પંખાગદો તો તે વધારે વધારે ઉપતો જશે, તેને તો રત-

પ્રથમ તો તેમણે નવી દુનિયાનો પ્રકાશ પોતાની આંખોપર પડવા દેવા જોઈએ.

“શ્રીઝીક્લ કલ્ચર” એ નામનું માસિક ૩૧ વર્ષથી મી. મેકફેડન પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેના ગ્રાહકોની સંખ્યા પાંચલાખ છે. દુનિયાપર એની બરાબરી કરી શકે એવું એ વિષયનું એક પણ માસિક અત્યારે નથી. પોતાના ધંધામાં સદાયરૂપ થઈ પડવા માટે તે બીજાં બાર માસિકો અને ત્રણ દૈનિક પત્રો કાઢે છે. તે પૈકી ‘ફુ સ્ટોરી’ (બરી વાતો) એ નામના માસિકની ૨૩ લાખ નકલો બપો છે. બધાં માસિકોની કુલ ગ્રાહકસંખ્યા પચાસલાખ છે. આ બધા સાહિત્યની પ્રસિદ્ધિ માટે તેણે મેકફેડન પબ્લીકેશન કંપની કાઢી છે. તે દુનિયામાં મોટામાં મોટી પબ્લીશીંગ કંપની છે. એક માસિકનું લવાજમ દશ રૂપિયા ગણવામાં આવે તો પચાસલાખ ગ્રાહકો એટલે એકલા માસિકોના લવાજમનાજ વાર્ષિક પાંચકરોડ રૂપિયા આવે. આ ઉપરજ હિંદુસ્તાનના પહેલા નંબરના રાજ્ય હૈદરાબાદની વાર્ષિક આવક જેટલી વડોદરા રાજ્યની બે વર્ષની કુલ આવક કરતાં પણ વધારે થવા જાય છે. આ તો એકલા બાર માસિકોના લવાજમનીજ વાત છે. એ સિવાય બીજાં સાહિત્ય પ્રગટ કરે છે તેની ઉપરજ તો જુદીજ. એટલા ઉપરથી કંપની કેટલા મોટા પાયાપર કામ કરતી હશે એનો ખ્યાલ વાચકો કરી લેશે. આ ઉપરથી કાંઈએ એમ ન ધારી લેવું કે, મી. મેકફેડન અમેરિકામાં એક મોટા શ્રીમંત કરોડપતિ થઈ બેઠો છે. એને પોતાના આદર્શો પ્રજાસમક્ષ મૂર્તિમંત કરવામાટે નાણાંનો ધણો ભોગ આપવો પડે છે અને આટલી બધી પ્રગતિ છતાં નાણાંની બાબતમાં તેને સંકોચ રહે છે.

મી. મેકફેડને પોતાના જાતઅનુભવ અને શોધથી આરોગ્ય અને કુદરતી ઉપચારોવિષે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. એ સર્વમાં બીલીંગ ઓફ વાઇટલ પાવર ઘણું ઉત્તમ છે. એ વિષે તે પોતેજ ખાત્રી આપે છે કે “તંદુરસ્તી અને એક સુંદર ખીલવણી કરેલું શરીર, એ આખી દુનિયાની દોલત કરતાં વધારે કિંમતી છે. જેને આપણે સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી કહીએ છીએ, તે મેળવવા જેઓ ઇચ્છતા હોય તેમને માટે મારાં લખેલાં સર્વ પુસ્તકોમાં કોઈ પણ એવું નથી કે જે મારા આ પુસ્તક કરતાં ચઢીઆતું હોય.” એ ઉપરાંત તેઓએ ‘એનસાઇક્લોપીડીયા ઓફ ડીઝીઝ કલ્ચર’ એટલે આરોગ્ય અને કુદરતી ઉપચારોસંબંધી જ્ઞાનકોષ, એ નામનો કિંમતી ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં ૩૦૦૦ પૃષ્ઠ અને ૧૨૦૦ ચિત્ર આપેલાં છે અને તેની સો રૂપિયા કિંમત છે. એની સાત આવૃત્તિઓ થયેલી છે. આટલા લગીરથ પ્રયત્ન પછી પ્રજા એને “ફાધર ઓફ ડીઝીઝટોપધી” ના નામથી જોળણે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય !

મે ૧૯૨૮ નો ‘શ્રીઝીક્લ કલ્ચર’ નો અંક પ્રગટ થયો છે તેમાં બરનાર મેકફેડનનો ચાર કંપનીઓએ મળી તેમની ૬૦ વર્ષની ઉંમર છતાં ૩. ૧૦ લાખનો વીમો ઉતાર્યો છે; એવી હકીકત પ્રગટ થઈ છે! ૪૫ વર્ષની ઉંમર પછી વીમાકંપનીઓ કાંઈનો વીમો ઉતારવાનું ના પાડે છે. એમ છતાં ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મોટી રકમનો વીમો ઉતારવાની વીમા કંપનીઓએ હિંમત કરી છે તે ઉપરથી બર્નાર મેકફેડનનું આરોગ્ય ધણુંજ ઉત્તમ હોયું જોઈએ. વીમાકંપનીના ડોક્ટરોએ તેમના શરીરની તપાસણી કરી તેમાં તેમનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું છે, એવું જણાઈ આવ્યું છે. વીમો ઉતારીને વાત બર્નાર મેકફેડન પોતાનાં તત્વેને વિજયસૂચક સમજે છે. વ્યાયામ અને નૈસર્ગિક આત્મરક્ષી મનુષ્ય પોતાનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું રાખી દીર્ઘાયુષી બની શકે છે, એનો આ એક ઉત્તમ દાખલો છે.

(“વ્યાયામ” ના જુલાઈ ૧૯૨૮ ના અંકમાં લેખક:-રા. મણિલાલ મોતીલાલ પટેલ. મુ. સંખ્યા: ૧)

૬૮-નવયુગનો યુવક

દેશના જુવાનો દેશનું ધન છે. તેની એમની ઇતીહાસિક અને માનસિક અવસ્થા, તેની દેશની દશા, સ્વાતંત્ર્યનાં યુદ્ધો ત્યાં જ્યાં બેઠાં છે, ત્યાં ત્યાં નવયુવાનોએ જ રાજ્ય વાટે આપેલું દેશની સ્વતંત્રતાનાં લાંબાં હાથ છે. અરુણા એ. મુકામીમાં અપરાધનું પશ્ચાદ્દેશના દેશ, પણ નવ-યુવાનો એવી જીવન માંથી યાદા નહિ, તેથી તેમણે સ્વતંત્રતાને માટે ઇચ્છીએ કર્યો અને તે પ્રેમથી ત્યારેજ પત્ર વાળીને એક આપણા દેશમાં જુવાનો તો છે; પણ તેમને જુવાન કહેવા કે ધરાય કરવા, એ એક પ્રશ્ન છે. ઉંમર બધેને નાની દે. પણ તેણી કંઈ જુવાન કહેવાય? એનામાં જુવાનીનું લોહી સતતનાટ કમનું નહેતું ન દોષ તેને જુવાન કહેવાય તેવી મને નવને કોઈ ૧૬ મળ્યું. આખુંસ પણ જુવાનીના એકથી ઇન્દ્રિયનાં કનંઓ કંઈમાં પાછી પાછી કરીને ન દોષ અને સંકટની સામે ક્યારે કરીને અકુળતા દોષ તો એને પણ જુવાન કમનમાં કરાજ વાળે નથી.

અત્યારે ભારતવર્ષમાં માંમેરે અધકાર હવાયો છે. એ અધકાર દૂર કરવાને અને પ્રજાગતે દેશાવધાને માટે તેજસ્વી નવયુગીની જરૂર છે. અત્યારે ભારત દેશનીના સમસ્યાથી વગર નાથ છે, તેને નવયુગનો યુવકજ પોતાના બાહ્યગથી ઉઠારી ભેરી. લાલના યુવકની પ્રતિષ્ઠા દેશને ઉદાર કરે એવી લાગતી નથી. તે તો પોતાના કુટુંબનેજ જમન માની ભેરી છે, અને પોતાનાં જુગ-સમયમાં રચોપચો રહે છે. બીજા દુએ કે તરે તેની તેને ચિંતા નથી; પણ તેને ચિંતા દોષ આપી? બૌદ્ધિક દેશનેજ સર્વેજ માની સેવાનું સિદ્ધાન્ત તેને મળેલું છે. આધુનિક સિદ્ધાન્ત આ માનું પરિણામ છે. પ્રજાથી વાનાવરણમાં સિદ્ધાન્ત લેનારની પ્રતિષ્ઠા એવાજ પ્રજાની જમાવ છે. માટે પ્રજાથીજ સિદ્ધાન્તસંધાઓમાં સૌથી પહેલી જરૂર સ્વતંત્રતાનું વાનાવરણ ઉત્પન્ન કરવાની છે.

લાલના જુવાન બધી તો જુઓ! 'તુ' નાનુંક શરીર! ઉઠી ગમેલી આંખો અને મેસી અથેલા માથ પ્રથમ દૃષ્ટિએ પડે છે. છાતીની પાંસળાઓ મજબી દોષ તોપણ ગણી શકાય. કાચપત્ર દોરડી અને પેટ ગાગરડી! એ શેઠથી પણ પરાજી પમે! આતો યુવક સમાજનું કે દેશનું શું ઉઠાશે? આવાનાથી તો શીમે! પાપક પણ નહિ ભાગે, તો એની પાસેથી સમાજસુધારા કરાવવાની કે સ્વતંત્રતાનાં યુદ્ધમાં અપલાવવાની આજ્ઞા રાખવી એ ફેડક છે. વળી એને પ્રકૃષ્ઠમાંથી સ્ત્રી બનવું દોષ એવા એના કેટલાક ચાગા જણાય છે. ભારતવર્ષ એ યુવકો માગે છે, તે આવા માધકાંમલા નહિ; પણ કોઈક જુદીજ ખાટીના માગે છે.

સમાજસુધારા કરવો દોષ કે સ્વરાજ્યની લડત લડવી દોષ તો મજબૂત બાધાના અને ખડતલ શરીરના, ચાલે ત્યારે ધરતી ધમધમે એવા, ટાલતાપને નહિ ગણકારનારા, છુદ્ધિના જેટલુંજ મહત્ત્વ મહેનતને આપનારા, જીવનની સામે આંખઆંધા કાન ન કરતાં કુમવાનું જોમ ધરાવનારા, કામની ધૂનમાં જૂમને ભૂલી જનારા કે અપડી મણાથી અલાની લેનારા અને ખેવની પાછળ આઠા થઈ કુરબાની કરનારા યુવકોની જરૂર છે. આવા યુવકો દેશમાં વેદા થવા લાગ્યા છે, એ દેશના ઉલ્લેખની નિયાતી છે. આજે એની ઉપા ઉગી છે અને આવવી કાસે એમાંથી સવાર થશે. એ ઉપાનું દર્શન આપણને બારડોલીમાં થયું છે, સવાર પૂર્ણ થયા પછી થોડે માંજ અધ્યાત્મ શોભશે એ તો નિસ્તંદાય છે. બારડોલીમાં આપણું જજરદસ્ત સગદન સહેજ સહેજના નથી થયું, તેની પાછળ કેટલાએ યુવકોએ લોટીનું પાણી કર્યું છે. કામ કરવામાં દલાડો કેરાત જેવાં નથી, ઉનાળાના લાવનકાને ગળ્યો નથી, જૂન તરસને ગણકારી નથી અને ચાકને તો સમજ્યાજ નથી, ત્યારેજ બારડોલીના ખેડૂતો આવડી મોટી સત્તનત સામે માથું ઉંચું રાખી ઝુગી શક્યા છે.

નવયુગને કરવાનાં કાર્યોની ક્યાં ખોટ છે? તેને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર ખુલ્લું છે. કેવળ આપણે સમાજસુધારાની વાત લઈએ તો તેમાંથી પણ કેટલા સદા દૂર કરવાના છે! સૌથી પહેલું ખ્યાન એ તરફ આપવાની જરૂર છે. આપણે સમાજ ઘોર નિદ્રામાં પડ્યો પડ્યો કુલકર્ણની માફક થોડે છે. તેને જગાડવાને વાજાશો કે પંખાશો તો તે વધારે વધારે ઉલ્લેખ જશે, તેને તો રત-

પ્રથમ તો તેમણે નવી દુનિયાનો પ્રકાશ પોતાની આંખોપર પડવા દેવા જોઈએ.

“શ્રીઝીકલ કલ્ચર” એ નામનું માસિક ૩૧ વર્ષથી શ્રી. મેકફેડન પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેના ગ્રાહકોની સંખ્યા પાંચલાખ છે. દુનિયાપર એની બરાબરી કરી શકે એવું એ વિષયનું એક પણ માસિક અત્યારે નથી. પોતાના ધર્મામાં સહાયરૂપ થઈ પડવા માટે તે બીજાં બાર માસિકો અને ત્રણ દૈનિક પત્રો કાઢે છે. તે પૈકી ‘ફ્રુ સ્ટોરી’ (બરી વાર્તા) એ નામના માસિકની ૨૩ લાખ નકલો બપો છે. બધાં માસિકોની કુલ ગ્રાહકસંખ્યા પચાસલાખ છે. આ બધા સાહિત્યની પ્રસિદ્ધિ માટે તેણે મેકફેડન પબ્લીકેશન કંપની કાઢી છે. તે દુનિયામાં મોટામાં મોટી પબ્લીશીંગ કંપની છે. એક માસિકનું લવાજમ દર રૂપિયા ગણવામાં આવે તો પચાસલાખ ગ્રાહકો એટલે એકલા માસિકોના લવાજમના જ વાર્ષિક પાંચકરોડ રૂપિયા આવે. આ ઉપર જ હિંદુસ્તાનના પહેલા નંબરના રાજ્ય હૈદરાબાદની વાર્ષિક આવક જેટલી વડોદરા રાજ્યની બે વર્ષની કુલ આવક કરતાં પણ વધારે થવા જાય છે. આ તો એકલા બાર માસિકોના લવાજમની જ વાત છે. એ સિવાય બીજાં સાહિત્ય પ્રગટ કરે છે તેની ઉપર તો જૂદીજ. એટલા ઉપરથી કંપની કેટલા મોટા પાયાપર કામ કરતી હશે એનો ખ્યાલ વાચકો કરી લેશે. આ ઉપરથી કોઈએ એમ ન ધારી લેવું કે, શ્રી. મેકફેડન અમેરિકામાં એક મોટા શ્રીમંત કરોડપતિ થઈ બેઠો છે. એને પોતાના આદર્શો પ્રજાસમક્ષ મૂર્તિમંત કરવામાટે નાણાંનો ધણો ભોગ આપવો પડે છે અને આટલી બધી પ્રવૃત્તિ છતાં નાણાંની ખાખતમાં તેને સંકોચ રહે છે.

શ્રી. મેકફેડને પોતાના જાતઅનુભવ અને શોધથી આરોગ્ય અને કુદરતી ઉપચારો વિશે ઘણું પુસ્તકો લખ્યાં છે. એ સર્વમાં બીલ્ડીંગ ઓફ વાઇટલ પાવર ઘણું ઉત્તમ છે. એ વિશે તે ચોતેજ ખાત્રી આપે છે કે “તંદુરસ્તી અને એક સુંદર ખીલવણી કરેલું શરીર, એ આખી દુનિયાની દોલત કરતાં વધારે કિંમતી છે. જેને આપણે સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી કહીએ છીએ, તે મેળવવા જેઓ ઇચ્છતા હોય તેમને માટે મારાં લખેલાં સર્વ પુસ્તકોમાં કોઈ પણ એવું નથી કે જે મારા આ પુસ્તક કરતાં ચઢીઆતું હોય.” એ ઉપરાંત તેઓએ ‘એનસાઈક્લોપીડીયા ઓફ ફીઝીકલ કલ્ચર’ એટલે આરોગ્ય અને કુદરતી ઉપચારો સંબંધી જ્ઞાનકોષ, એ નામનો કિંમતી ગ્રંથ લખ્યો છે. તેમાં ૩૦૦૦ પૃષ્ઠ અને ૧૨૦૦ ચિત્ર આપેલાં છે અને તેની સો રૂપિયા કિંમત છે. એની સાત આવૃત્તિઓ થયેલી છે. આટલા ભગીરથ પ્રયત્ન પછી પ્રજા એને “ફાધર ઓફ ફીઝીકલ ટ્રેડિંગ પદ્ધતિ” ના નામથી જાણે તે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય !

મે ૧૯૨૮ નો ‘શ્રીઝીકલ કલ્ચર’ નો અંક પ્રગટ થયો છે તેમાં બરતાર મેકફેડનનો ચાર કંપનીઓએ મળી તેમની ૬૦ વર્ષની ઉંમર છતાં ૩. ૧૦. લાખનો વીમો ઉતાર્યો છે; એવી હકીકત પ્રગટ થઈ છે! ૪૫ વર્ષની ઉંમર પછી વીમાકંપનીઓ કોઈનો વીમો ઉતારવાનું ના પાડે છે. એમ છતાં ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મોટી રકમનો વીમો ઉતારવાની વીમા કંપનીઓએ હિંમત કરી છે તે ઉપરથી બનીર મેકફેડનનું આરોગ્ય ઘણુંજ ઉત્તમ હોયું જોઈએ. વીમાકંપનીના ડોક્ટરોએ તેમના શરીરની તપાસણી કરી તેમાં તેમનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું છે, એવું જણાઈ આવ્યું છે. વીમો ઉતારીની વાત બનીર મેકફેડન પોતાનાં તત્ત્વોને વિજયસૂચક સમજે છે. વ્યાયામ અને નૈમર્મિક આહારથી મનુષ્ય પોતાનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું રાખી દીર્ઘાયુષી બની શકે છે, એનો આ એક ઉત્તમ દાખલો છે.

(“વ્યાયામ” ના જુલાઈ ૧૯૨૮ ના અંકમાં લેખક:-રા. મણિલાલ મોતીલાલ પટેલ. મુ. સંખેડા)

૬૮-નવયુગનો યુવક

દેશના લુવાનો દેશનું ધન છે. જેવી એમની શારીરિક અને માનસિક અવસ્થા, તેવીજ દેશની વસ્તી. સ્વાતંત્ર્યના યુદ્ધો જ્યાં જ્યાં એવામાં છે, ત્યાં ત્યાં નવયુગનોએજ આમળ પડતો ભાગ લઈ દેશની સ્વતંત્રતા હાંસલ કરી છે. ધરતીએ તો યુવામીમાં સમગ્રવાતું પસંદ કરતા હતા, પણ નવ-લુવાનો એવી હિત સાંખી સમ્પા નહિ; તેથી તેમણે સ્વતંત્રતાને માટે કેસરીઆં કપાં અને તે મેજરી ત્યારેજ પગ ધાળાને બેઠા. આપણા દેશમાં લુવાનો તો છે; પણ તેમને લુવાન કહેવા કે ધરતી કહેવા, એ એક પ્રશ્ન છે. ઉંમર લહેને નાની હોય, પણ તેથી કંઈ લુવાન કહેવાય? જેનામાં લુવાનીનું લોહી ચળવળાટ કરતું વહેતું ન હોય તેને લુવાન કહેવાય કેવી રીતે? વયને હીધે વૃદ્ધ ગણાતો આજુસ પણ લુવાનીના નેસથી છંદગીનાં કર્તવ્યો કરવામાં પાછી પાની કરતો ન હોય અને સંકટની સામે કમર કસીને ઝુબમોટો હોય તો એને પણ લુવાન ગણવામાં કરીજ વાંધા નથી.

અત્યારે ભારતવર્ષમાં એએર-અધિકાર હવાયો છે. એ અધિકાર દૂર કરવાને અને પ્રકાશને દેલાવવાને માટે તેજસ્વી નવયુગનીની જરૂર છે. અત્યારે ભારત કટોકટીના સમયમાંથી પસાર થાય છે, તેને નવયુગનો ધુવકજ પોતાના બાહુબળથી ઉગારી લેશે. હાલના યુવકની મનોદશા દેશને ઉદાર કરે એવી લાગતી નથી. તે તો પોતાના કુટુંબનેજ જતન માની બેઠો છે, અને પોતાનાંજ સુખ-સગવડમાં રમ્યોપમ્યો રહે છે. બીજા દુએ કે તરે તેની તેને ચિંતા નથી; પણ તેને ચિંતા હોય ક્યાંથી? ભૌતિક રહેનેજ સર્વસ્વ માની લેવાનું શિક્ષણ તેને મળેલું છે. આધુનિક શિક્ષણનું આ માનું પરિણામ છે. યુવામી વાતાવરણમાં શિક્ષણ લેનારની મનોદશા એવાજ પ્રકારની બંધાય છે. માટે પ્રભાકૃષ્ણ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં સૌથી પહેલી જરૂર સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાની છે.

હાલના લુવાન બધી તો જુઓ! કેવું નાલુક સરીર! ઉઠી ગયેલી આંખો અને બેસી ગયેલા માંસ પ્રથમ દૃષ્ટિએ પડે છે. છાતીની પાસણીઓ ગલ્લી હોય તોપણ ગણી સકાય. હાલપગ દોરડી અને પેટ માગરેડી! બે રોટલી પણ પરાણે પચે! આવો યુવક સમાજનું કે દેશનું શું ઉકાળે? આવનાથી તો-સોઓ પાપક પણ નહિ ભાગે, તો-એની પાસેથી સમાજસુધારો કરાવવાની કે સ્વતંત્રતાના યુદ્ધમાં અપલાવવાની આસા રાખવી એ ફાકટ છે. વળી એને પુરુષમાંથી તરી બનેલું હોય એવા એના કેટલાક આગા જણાય છે. ભારતવર્ષ જે યુવકો માગે છે, તે આવા માણકંઠવા નહિ; પણ કોણક ભૂરીજ પારીના માગે છે.

સમાજસુધારો કરવો હોય કે સ્વરાજ્યની લડન લડવી હોય તો મજબૂત બાંધાના અને ખડતલ સરીરના, માથે ત્યારે ધરતી ધમધમે એવા, ટાંટવાપને નહિ ગણકારનારા, ભુદિના જોટણજ મદત્ત મહેનતને આપનારા, જીલમની સામે આંખઆંક કાન ન કરનાં ઝુમવાનું જેમ ધરાવનારા, કામની ધૂનમાં બૂબને બૂલી જનારા કે ચપડી ચણાથી ચઢાવી લેનારા અને ખેવની પાછળ ગાંઠા થઈ કુરખાની કરનારા યુવકોની જરૂર છે. આવા યુવકો દેશમાં પેદા થવા લાગ્યા છે, એ દેશના ઉદયની નિશાની છે. આજે એની ઉંમર ઉમી છે અને આવતી કાલે એમાંથી સવાર થશે. એ ઉપાતું હજીન આપણને બારડોલીમાં થયું છે, સવાર પૂર્ણ થવા પછી થોડે કાલે અખાત્ત શીબરી એ તો નિઃસંશય છે. બારડોલીમાં આપું જન્મરહસ સંજ્ઞન સદેજ સદેજમાં નથી થયું, તેની પાછળ કેટલાએ યુવકોએ લોહીનું પાણી ક્યું છે. કામ કરવામાં દડાડો કે રાત જીવો નથી, ઉનાગાના તાપનડાકાને જલ્દો નથી, જૂન તરસને ગણકારી નથી અને શાકને તો સમજવાજ નથી, ત્યારેજ બારડોલીના બેડુતો આવડી મોડી સળનન સામે માથું ઉંચું રાખી ઝુમી રહ્યા છે.

નવયુગને કરવાનાં કાર્યોની ક્યાં ખોટ છે? તેને માટે વિશાળ ક્ષેત્ર ખુલ્યું છે. કેવળ આપણે સમાજસુધારાની વાત લઈએ તો તેમાંથી પણ કેટલા સદા દૂર કરવાના છે! સૌથી પહેલું ખ્યાન એ તરફ આપવાની જરૂર છે. આપણે સમાજ ધાર નિદામાં પડ્યો પડ્યો કુંભકર્ણની મારક ધોર છે. તેને જગાડવાને શાખાદે કે પેપાગદે તો તે વધારે વધારે ઉમટો જશે, તેને તો કદ-

૬૮-નવયુગનો યુવક

દેશના જુવાનો દેશનું ધન છે. જેની એમની ધારીશિક અને માનસિક અસરથી, તેની જ દેશની દરમિયાન સ્વાતંત્ર્યના યુદ્ધો કર્યા કર્યા છે. ત્યાં ત્યાં નવજુવાનોએ જ આત્મીયતાને ત્યાં ત્યાં દેશની સ્વતંત્રતા તોડી છે. ધરણીનો તે યુવામીમાં મનાવવાનું પગલું કરેલા હતા, પણ નવ-જુવાનો એવી રીતે સાંખી રાખ્યા નહિ; તેથી તેમણે સ્વતંત્રતાને માટે કેમકે કર્યાં અને તે કેમકે કર્યા તેમ જ વાળો બેસા. આપણા દેશમાં જુવાનો તો છે; પણ તેમને જુવાન કહેવા કે ધરણી કહેવા, એ એક પ્રશ્ન છે. ઉંમર બહેને નાની હોય, પણ તેથી કંઈ જુવાન કહેવાય ? જેનામાં જુવાનીનું લોહી ઘનઘનતા કહેવું વહેવું ન હોય તેને જુવાન કહેવાય કેવી રીતે ? વધેને લીધે જદ મજાતો માણસ પણ જુવાનીના લોહીથી છંદેમીનાં કર્તવ્યો કરવામાં પાછી પાની કરે તો ન હોય અને સંકેતની સામે કમર કરીને ઝુકે તો હોય તો એને પણ જુવાન ગણવામાં કરીને વાંધો નથી.

અત્યારે ભારતવર્ષમાં એવેર અધિકાર હતાં છે. એ અધિકાર દૂર કરવાને અને પ્રકાશને દેશાવવાને માટે તેજસ્વી નવયુગની જરૂર છે. અત્યારે ભારત કોઈકેડીના સમયમાંથી પસાર થાય છે, તેને નવયુગનો યુવક જોવાના આદ્યુગથી ઉગરી બેસે. દાહના યુવકની મનોદક્ષા દેશને ઉદાર કરે એવી હાલતી નથી. તે તો પોતાના કુટુંબને જ જગત માની બેઠો છે, અને પોતાનાં જ સુખ-સમવર્ષમાં રમવાપર રહે છે. ખીજા રૂબે કે તરે તેની તેને ચિંતા નથી; પણ તેને ચિંતા હોય ક્યાંથી ? ભૌતિક, દેહને જ સર્વસ્વ માની લેવાનું ચિંતણું તેને મળેલું છે. આધુનિક ચિંતણું આ માનું પરિણામ છે. યુવામી વાતાવરણમાં ચિંતણું ભેદારની મનોદક્ષા એવાજ પ્રકારની બંધાય છે. માટે પ્રત્યક્ષ ચિંતણું સરવાળોમાં સીધી પહેલી જરૂર સ્વતંત્રતાનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવાની છે.

દાહના જુવાન બાપી તો જુઓ ! કેવું નાલુક સરીર ! ઉઠી અમેલી આંખો અને બેસી અવેલા માથા પ્રયત્ન દરિએ પડે છે. ડાહીની પાંસળાઓ મજબૂત હોય તોપણ મજબૂત સકાય. દાહપર દોરડી અને પેટ મામરડી ! બે રોટલી પણ પરાણે પચે ! આવા યુવક સમાજનું કે દેશનું શું ઉકાળે ? આવાનાથી તો શેષો પાપક પણ નહિ. ભાગે, તો એની પાસેથી સમાજસુધારા કરાવવાની કે સ્વતંત્રતાના મુદ્દામાં કંઈકાવવાની આશા રાખવી એ ફોકડ છે. વળી એને પુરુષમાંથી સ્ત્રી બનવું હોય એવા એના કેટલાક માળા જણાય છે. ભારતવર્ષ જે યુવકો માગે છે, તે આવાં માધકંગિયા નહિ; પણ રોટલી જુદીજ માટીના માગે છે.

સમાજસુધારા કરવા હોય કે સ્વરાજ્યની સત્તા લડવી હોય તો મજબૂત બાંધાના અને અમલ સરીરના, આસે ત્યારે ધરણી ધમધમે એવા, ઠાંટાપને નહિ મજબૂતનારા, જુદીના જેટલું જ મદત્ત મહેનતને આપનારા, જીવમતી સામે આંખઆંખ કાન ન કરતાં યુગવાનું જોમ ધરાવનારા; કમતી ધૂનમાં બૂબને બૂલી જનારા કે ચપડી ચણાથી ચલાવી ભેદાર અને ખેવની પાછળ ગોંડા ઘડ કરવાની કરનારા યુવકોની જરૂર છે. આવા યુવકો દેશમાં પેલા થયા લાગ્યા છે, એ દેશના ઉદયની નિહાની છે. આજે એની ઉંચા ઉગી છે અને આંખની કાંઠે એમાંથી સતાર ચથી. એ ઉંચાનું દર્શન આપણને બારોડાલીમાં થયું છે, સતાર પૂર્ણ થયા પછી થોડે કાલે મધ્યાહ્ન શાભશે એ તો નિઃસંશય છે. બારોડાલીમાં આવું જખરદરત સંજ્ઞન સહેજ સહેજમાં નથી થયું, તેની પાછળ કેટલાએ યુવકોએ ભોલીનું પાણી ક્યું છે. કામ કરવામાં દદાડો કે રાત જોવાં નથી, ઉનાળાના તાપનકાને મળ્યો નથી, બૂખ તરસને મજબૂત નથી અને ચાકને તો સમજમાન નથી, ત્યારે જ બારોડાલીના ખેડૂતો આવડી મોટી સંસ્તન સામે માથું ઉંચું રાખી ઝુકી ચકયા છે.

નવયુગને કરવાનાં કાંઈનાં ક્યાં જોઈ છે ? તેને માટે વિચારણ સેન પુલ્કું છે. કેવળ આપણે સમાજસુધારાની વાત લઈએ તો તેમાંથી પણ કેટલા સમૂહ કરવાના છે ! સીધી પહેલું બાન એ તરફ આપવાની જરૂર છે. આપણે સમાજ થોર નિદામાં પડ્યો પડ્યો કુળકર્ણની માફક થોર છે. તેને જગાડવાને માગણી કે પંપાળશો તો તે વધારે વધારે ઉપતો જશે, તેને તો રત-

કાવવાની જરૂર છે. નવયુવકોના ખંડ સિવાય સમાજ જગવાનો નથી. તેમના સિવાય બાળકોની બદી કોણ અટકાવશે? વરદોડે ચઢવા તૈયાર થયેલા વૃદ્ધને કોણ રોકશે? વિધવાઓના આર્તનાદ સુણી તેમનાં આંસુ કોણ લૂછશે? ફરજિયાત નાતવરોને કોણ હાત મારશે? લગ્ન જેવી પવિત્ર ક્રિયામાં ધુસી ગયેલા આડખરને કોણ તિલાંજલિ આપશે? અસ્પૃશ્યતાના ભૂતને કોણ લગાડશે? સ્ત્રીનતિને સમાન અધિકાર આપવાનું ખીડું કોણ ઝડપશે? દુઃકાળમાં જે રૂઢિરાક્ષસી આપણા સમાજને અત્યારે પીસી રહી છે, તેને કોણ હણશે? હે યુવક! આ કામો તારે માટે બાકી રહેલાં છે. તારા વિના બીજો કોઈ એ કરી શકવાનો નથી.

પણ આ મહાભારત કામ કરવાને શક્તિ જોઈશે, એ શક્તિ અમરતી નથી મળવાની. તેને માટે તપ આચરવું પડશે. આજનું મગદાલ શરીર અને ગોરા ગોરા હાથ તે વખતે કામમાં નહિ આવે. મજબૂત હાથ અને ખડતલ શરીર સિવાય ભારતમાતાનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. ભારતમાતા માયકાંગલા યુવકોની સેવા સ્વીકારીને થાકી ગઈ છે, તેથી હવે બચીસલાહણુ યુવકો માટે પોકાર પાડી રહી છે. જેટલા પ્રમાણમાં એવા યુવકોનું દળ જામશે, તેટલા પ્રમાણમાંજ આપણો ઉદ્ધાર થશે. આવા યુવકોએ જે વસ્તુ તો અવસ્ય કરવીજ જોઈશે, અને તેજ તેમનું તપ ગણાશે. જ્ઞાન-પૂર્વક ગરીબાઈ સ્વીકારવી પડશે અને બ્રહ્મચર્યનો ભોખ લેવો પડશે. હાલના કેટલાક યુવાનોની પેઠે પ્રેમના ઓહા નીચે બેરીના ચુલામ થવાનું તેમને નહિ પાડવે; કારણ કે તેમને તો સમરાંગણમાં ઝુઝવાનું છે. આવા યુવકો પહેલાં પોતાના ઘરમાંથી કચરો કાઢી બીજાને પોતાનાં ઘર સાફ રાખવાનું કહેશે, તોજ સમાજ તેમનો પડતો બોલ ઝીલી લેશે.

દેશમાં છૂટાછવાયા આવા યુવકો પાકવા લાગ્યા છે; પણ એટલુંજ બસ નથી. સંઘબળ-વિના શક્તિ પ્રકટ નહિ થાય અને શક્તિવિના ક્રાન્તિ નહિ થાય. માટે આવા યુવકો સંગઠિત થઈને સંઘબળ અજમાવે એજ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. હે ભારતમાતા! આવા યુવકદળને એક વીરનેતા આપ અને પછી જો કે, રૂઢિરાક્ષસી મરે છે કે નહિ અને તારી પરત્વતાની બેડીઓ ફાડી કાઢે છે કે નહિ?

(તા. ૨૯-૭-૨૮ના “આર્યપ્રકાશ” માં લખનાર:-મહીજીભાઈ કાળિદાસ પટેલ)

હિંદવાસીઓ! તમે પણ એલ્યુમીનિયમનો મોહ જવા દેજો.

જર્મનીમાં એલ્યુમીનિયમનાં વાસણો નહિ વાપરવાનો હુકમ કાઢ્યો છે; કારણ કે તે વાસણો-થી શરીરમાં ક્ષીનું ઝેર વ્યાપી લોહીની ગતિ મંદ કરે છે અને તેથી હાર્ડિઈઈલનો (હૃદય નયથ્રું પડે અને બંધ પડે એવો) રોગ થાય છે, એવો ત્યાંના તખીબોનો અભિપ્રાય છે.^x

હવે કંઈયો કેવો જોઈએ? જે કંઈયો ગાયો ચરાવતો હોય, ગોરસ પીતો હોય, અસુરનો સંહાર કરતો હોય, અજબસરી બખવતો હોય, વન વનમાં ફરતો હોય, હાથીના હાંત ખેંચી લેતો હોય, બજાથી મલને પોતાના બુજે દરાવતો હોય એવો કંઈયો જોઈએ છે આજે આપણા દેશને.

કંધે કામળી, હાથમાં ગંગ, માથે મુકુટ, ગળામાં વનમાલા; એવો કંઈયો આજે ફરીથી ભારત માગે છે. આવ! આવ! ઓ મુરલીવર કંઈયા, આવ! આવ!! ઓ મોહન કંઈયા! આજે ભારત તારી રાહ જોઈ રહ્યું છે.^x

(“સોદાણા દિનેશ્વર” ના ના. ૧૩-૯-૧૯૨૮ના અકમાથી)

^x આ સંદર્ભને લેવાને પદ્મવત્સિક વર્ષપર એ સિંચે સેતિક સ્વચ્છ અનુસર થયે. લેનો. મિશ્ર અખંડાનંદ
• દેશમાં લેવાને કંઈયા તો જ્યાં ત્યાં મળે. કાંકે કાકે જવરવુક અને અવરારી પુકા મ તવ. નવના
પરતું પણ રહે છે. મિશ્ર-અખંડાનંદ

૬૯-ધાર્મિક શિક્ષણની ઉપેક્ષા કરવી હવે પાલવે તેમ નથી.

ધાર્મિક શિક્ષણ એટલે શું ? ધાર્મિક શિક્ષણની આવશ્યકતા ખરી ? આવશ્યકતા સ્વીકારીએ તો કેવી રીતે ધાર્મિક શિક્ષણ આપી શકાય ? નિયમિત અભ્યાસક્રમથી આનું શિક્ષણ આપી શકાય ? કેટલીક શિક્ષણસંસ્થાઓ દાવો કરે છે કે, ધાર્મિક શિક્ષણ એ અમારી સંસ્થાનું એક વિસિષ્ટ અંગ છે. એ દાવો કેટલે જરા યોગ્ય છે ? ધાર્મિક શિક્ષણ આવશ્યક શું સારાં પરિણામ આપ્યાં ? અને જે સંસ્થાઓ ધાર્મિક શિક્ષણ નથી આપતી, તેથી શાં માટેાં પરિણામ આપ્યાં ? જેમાં એક ધર્મ નથી એવી બિન્ન બિન્ન પ્રગતિને ધાર્મિક શિક્ષણ કેવી રીતે આપી શકાય ? આવા આવા અનેક પ્રશ્નો શિક્ષણને અંગે ઉદ્ભવી શકે અને એ પ્રશ્નોનું સુદિમાં ઉત્તરે તેનું સતોષકારક નિવારણ ન થાય ત્યાં સુધી ધાર્મિક શિક્ષણનો ઉદ્દેશ યથા મુશ્કેલ છે.

હવે આપણે ઉપરની પ્રશ્નમાળાસંબંધે વિચાર કરીએ. અસત્ય, આજન્માએ જેઓ નાસ્તિક છે, જેઓ હિંદુત્વના અસ્તિત્વમાં માનનાર નથી, 'કોઈ અવિચલ અખંડ નૈતિક નિયમને આધારે આ વિશ્વમંડળની ઘટમાળ આવી રહી છે અને એ સાચા નિયમને પ્રેરનાર કોઈ દેવી શક્તિ છે' એ વાતમાં જેઓને શંકા નથી, જેઓ એમ માને છે કે રુદ્રિ, ઉપાસના, પ્રાર્થના એ બધી વાત અનના વહેમો છે, એવા નાસ્તિક મતવાળાના અનુ સમાધાન આ ભેષમાં અમે કરવા ધાયું નથી; પણ જેઓ હિંદુત્વના અસ્તિત્વમાં માને છે, તેઓનાજ મનના સમાધાન ખાતર આ ભેષમાં અમે ચલામતિ પ્રયાસ કરીશું. ધર્માભક્તનું સ્થાન અપાનું નથી, તેમ નથી સાચોતો અભ્યાસ કરેલો એટલે એ દૃષ્ટિએ પણ અમે આ ગૂઢ પ્રશ્ન ચર્ચવા નથી માગતા; પણ કેળવણીની દૃષ્ટિએ અમે આ પ્રશ્ન ચર્ચવા માગીએ છીએ. એટલે આ પ્રશ્ન ચર્ચવાના અધિકારસંબંધે કાંઈ મૂંઝટા જણાય તો પ્રથમથીજ ક્ષમા માગી લઈએ છીએ. આ ધાર્મિક શિક્ષણનો પ્રશ્ન આજકાલ આ જગતવાદના જમાનામાં એટલે બધો મહત્વનો ઘર્ષ પડ્યો છે કે તેની ઉપેક્ષા કરવી હવે વિશેષ પાલવે તેમ નથી. જ્યારે રસાયણશાસ્ત્ર અને પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું મોજું પશ્ચિમ ઉપર ફરી વળ્યું હતું, ત્યારે પશ્ચિમના સોફા ઉપર એક જાતની અજળ મોદિની ફેલાઈ ગઈ હતી, અને પ્રયોગ-સિદ્ધ જે વાત હોય તેવી વાતોનેજ તેઓ માનવા તૈયાર હતા. વળી બીજી વાતો જે પ્રયોગથી સિદ્ધ ન થઈ શકે તેવીને દસી કાઢતા હતા; અને કહેતા કે પ્રાર્થના, હિંદુરુદ્રિ વગેરે એ તો કોઈ નવશં ભેળની કરામત છે, એ તો સબ્દભ્રમ માત્ર છે. પણ આ મનોદશા તેઓની બહુ વખત ટકી શકી નહિ. તેઓના આત્મા આ મનોદશા તરફ ખેંચેલી હતી. સાધારણ દુન્યવી વાતો અને ઉદ્વેગના તનમનાટનેજ માત્ર પોપણ મળે એવી વાતોથી તેઓ કંટાળ્યા. તેઓને પણ હવે ઉડવાનું મન થયું; અને તેઓ કાશ્મીર, ટેનીસન, વર્ડ્સવર્થ, બાઇરન, શેલી વગેરે કવિઓ પાસે દોડ્યા; અને આત્માના અવાજને સંતોષવા, આત્માની જૂન ટાળવા કાંઈક દેવી શક્તિ આપવાની માગણી કરી. અથવા એમ કહેા કે, આ મદાન કવિઓ સોક્રાટી અંતરેચ્છા સમજી ગયા અને દેવી પ્રેરણાથી દેવી પ્રસાદીરૂપી સદ્બોધ પ્રજા આમળ મૂકવા લાગ્યા, ત્યારેજ તેઓ કાંઈક જાણ્યા. દેવી પ્રકાશ ટેનીસનને અને વર્ડ્સવર્થને ગરીબનાં ઝુપડાંઓમાં મળ્યો. પૈસાદાર સોક્રાટી પણ આત્માની જૂન લાગી હતી, તેઓને પણ આ મદાન કવિઓના અંશથી કાંઈક વસિ ઘર્ષ. તેમ જતા અત્યારે કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે, પશ્ચિમમાંથી તો જગતવાદની જગ મળી નથી, પણ એ જગતવાદના આદેશનો પૂર્વમાં અલગ અલગ અવગણે પણ હેરાન કરે છે, તેનું કેમ ? એ સવાલનો જવાબ તો એ હોય શકે કે, એ અનુભવશૂન્યતા અને અચક્ષતતા મુલ્યે છે; નહિ કે એ દિવ્ય અદેશોની ક્ષણિકતા. આપણે ઘણા એમ માનીએ છીએ કે, ચાંદ પીવી એ જરૂરી નથી જતાં પીએ છીએ અને ન પીતા હોય તેને પણ પીવા આમદ કરીએ છીએ; તેમ ઘણા વ્યસનો ખરાબ છે જતાં આપણે વ્યસનોના દાસ બનીએ છીએ. મુત્રાખી એ ખરી ચીજ છે, જતાં સ્વાર્થ ખાતર આપણે સરકારની ખુશામત કરીએ છીએ અને દુઃશત્રુકેા માટે વસખાં મારીએ

છીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે, આ સરકાર અમુક પાપકર્મ કરી રહી છે, છતાં આપણે તેને સહકાર આપીએ છીએ. આ બધી વાતો આપણે જેમ જાણતાં છતાં કરીએ છીએ એ મનુષ્યસ્વભાવની અપૂર્ણતા સૂચવે છે; નહિ કે ઉચ્ચ સિદ્ધાંતો અને ઉચ્ચ આદર્શોની ક્ષણિકતા, સૂચવે છે. અર્થાત્ એ બધું આપણા આત્મજાળની ખામીનું પરિણામ છે. અસ્તુ. એવીજ રીતે મહાન નરેશિ પશ્ચિમની પ્રજામાં પાક્યા છતાં જીસસ ક્રાઇસ્ટનો દિવ્ય સંદેશ, પશ્ચિમની પ્રજા અસારે અભરાઇએ મૂકી રહી છે. તેવી રીતે હિંદમાં પણ વેદ, ઉપનિષદો વગેરે ઋષિમુનિઓના દિવ્ય વારસા છતાં, અનેક જાતિઓ, અનેક વાકાઓ છતાં અનેક મતમતાંતરોના જંગલમાં ગુંચવાઇ પડી અવનતિને રસ્તે ચાલી જાય છે.

આટલું ટુંકામાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અવલોકન કર્યા બાદ આપણે મુખ્ય ત્રણ ઉપર આવીએ. ધાર્મિક શિક્ષણ એટલે ઈશ્વરસંબંધે જ્ઞાન. પાપકર્મ કરતી વખતે ઈશ્વરથી ડરીને ચાલવાની ટ્રેરણા, સત્ય, ન્યાય, દયા, ધર્મનો સ્વીકાર, પરાપકારવૃત્તિનો વિકાસ, સ્વાર્થત્યાગ, બલિદાનની ટ્રેરણા વગેરે અનેક શુભોની ઝોળખ. આવા શિક્ષણની આવશ્યકતા તો ઉપરની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ પણ થોડે ઘણે અંશે સિદ્ધ કરે છે. એ અનુભવસિદ્ધ વાત છે કે, ઈશ્વરવિષયક જ્ઞાનવિના કોઇ પણ મનુષ્યને કોઇ પણ કાળે ચાલ્યું નથી. જંગલી પ્રજામાં પણ ઈશ્વરસંબંધે કાંઇ વિચિત્ર ગ્યાલો હોય છે તો ખરાબ; એટલે ધાર્મિક શિક્ષણની આવશ્યકતા તો ખરીજ. તો પછી પ્રજા એ રહે છે કે, તે કેવી રીતે આપણું? અભ્યાસક્રમથી, પાઠ્ય પુસ્તકોના પઠનપાઠનથી કે કેવી રીતે? આ સંવાલ જરા વિચારવા જેવો છે. અભ્યાસક્રમ માત્રથીજ ધાર્મિક શિક્ષણ આપી શકાય એમ કહેવું વિશેષ પડતું છે; પણ નાનપણથીજ બાળકોના મન ઉપર પ્રાર્થના, રતુતિ, મહાન પુરુષોના જીવનચરિત્રોની વાતો, એની અસર સારી થાય છે; એ સમજી શકાય એવી વાત છે. ઘણી શાળાઓમાં નિયમિત શિક્ષણ પહેલાં પ્રાર્થના તથા પ્રવચન થાય છે, એ પ્રથા અમારા નત્ર મત પ્રમાણે સારી છે. પ્રવચન વખતની પાં કલાકની શાન્તિ પણ બાળકોના મન ઉપર સારી અસર કરે છે. જેમ જેમ ઉપરની શ્રેણીમાં વિદ્યાર્થીઓ આવતા જાય છે; તેમ તેમ રામાયણ, મહાભારત, ગીતા, વેદ, ઉપનિષદ વગેરે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન તેમને મળે એ જરૂરી વસ્તુ છે, એમ અમે માનીએ છીએ; અને એવું શિક્ષણ હાલની શાળામાં નથી મળતું તે એક જાતની ખામીવાળું શિક્ષણ છે. ઈશ્વરના અનુગ્રહવિના એકલું જ્ઞાન નકાર્યું થાય એમ કહેવું વ્યાજબી છે, છતાં ઈશ્વરને ખરા સ્વરૂપમાં ઝોળખવામાટે શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ જરૂરી છે, તેની ના ન પાડી શકાય. આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો તથા સાહિત્યના અભ્યાસથી આપણા દેશમાટે લાગણી ઉત્પન્ન થશે અને આત્મભાન થવાથી આપણું ગૌરવ સમજી શકીશું, એ વિશેષ લાભ છે. ધર્મશિક્ષણમાં ખીજા ધર્મની સરખામણીને ખાસ સ્થાન હોવું જોઇએ, એમ અમારો અભિપ્રાય છે, જેથી વિશાળ દૃષ્ટિ બની શકે અને સંકુચિતતા દૂર થાય.

શુદ્ધિના વિકાસમાટે દલીલોસહિત ધાર્મિક શિક્ષણ આપવું જોઇએ અને તેને માટે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન આવશ્યક છે; પણ એકલા નૈતિક પાઠોથી નીતિ શીખવી શકાતી નથી, તેમ ધર્મસંબંધે વ્યાખ્યાનો કે ઉપદેશથી ધર્મ શીખવી શકાતો નથી, એ પણ આપણે મનુષ્યસ્વભાવના અવલોકનથી, અભ્યાસથી તથા અનુભવથી જાણીએ છીએ. ધણીએ શાસ્ત્રીઓ અનીતિને માર્ગે ચઢી ગયેલા આપણે વાંચ્યા છે, સાંભળ્યા છે અને અનુભવ્યા છે. ધણીએ જ્ઞાની પુરુષોનું જ્ઞાન માટેનું અભિમાન ધૂળમાં રોળાઇ ગયું છે; અને સામાન્ય નૈતિક મનુષ્ય કરતાં પણ નીચી પાયરીએ પડી ગયા છે. એકલા ધર્મજ્ઞાનના મિથ્યાત્વનો અનુભવ ધણીને થયો હશે, જે બહાર પ્રકાશમાં નહિ આવેલા હોય. ધણી શાસ્ત્રોનું વ્યાવહારિક જીવન તિરસ્કારપાત્ર હોય છે. તો આ ઉપરથી અનુમાન એમ નથી કરવાનું કે, શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ન લેવું, શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઈશ્વરને ખરા સ્વરૂપમાં ન ઝોળખવો. અનુમાન એટલુંજ નીકળે છે કે, શાસ્ત્રોના જ્ઞાનસિવાય ચારિત્રવાન, પ્રભાવશાળી પુરુષોદ્વારા એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો સારી યાપ પડે. વારંવાર સત્યસ્વરૂપ મનમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. સતત જાગૃતિની જરૂર છે. આ બાજતમાં સંધ્યા, હવન, નિયમિત ઉપાસના, પ્રાર્થના સારી મદદ કરે છે, એમ અમારું માનવું છે; અને તેવું શિક્ષણ તેઓને નાનપણથીજ આપવું જોઇએ. આનું વાતાવરણ શાળામાંજ ઉપસ્થિત રહ્યું હોય તો તેની અસર સારી થાય. ખરાબ તો

અને સુકાનીવગરના નાવની ગતિ જેવી થાય છે, તેવી ધર્મવિનાના માનવીની ગતિ થાય છે. કામ, ક્રોધ, મોહ વગેરે આસુરી ગુણો ઉપર વિજય મેળવવાનું કાર્ય ધર્મ જાણ્યા વિના થઈ શકે નહિ. ઈશ્વરનું સિંહાસન આપણા હૃદયમાં કાયમ રાખવા માટે નીતિ અને ધર્મને કેળવણીમાં સ્થાન હોવું જ નોંધ્યો. **इत्येवम्**

(નવેમ્બર-૧૯૨૭ના “શુદ્ધિપ્રકાશ”માં લેખકઃ-મૂળશંકર સુંદરજી દવે-પ્રિન્સિપાલ, અંધેરી-ગુરુકુલ.)

૭૦-બટાટાનો खोराक सर्वथा उत्तम છે.

હાલમાં યુરોપ અને અમેરિકામાં બટાટાના ખોરાકે ઘેલું લગાડ્યું છે. ત્યાં બટાટાના ખોરાકના સંબંધમાં અનેક જાતની શોધખોળ ચાલી રહી છે. પરિણામે બટાટાના ખોરાકને ઉત્તમ ગણવામાં આવે છે. ડેનમાર્કના તંદુરસ્તી ખાતાના કમિશ્નર ડૉ. એમ. હીનદેદે બટાટાના સંબંધમાં સંખ્યા-બંધ અખતરાઓ કરી તખીખી વિદ્યાની ખાત્રી કરી આપી છે કે, એકલા બટાટાના ખોરાક ઉપર માણસો ધણી આસાનીથી જીવી શકે છે. ડૉ. હીનદેદે ૬૬ વર્ષની વયના છે, જેમાંનાં છેલ્લાં ૩૩ વર્ષો તેણે માણસોમાંટેના સર્વથા ઉત્તમ ખોરાકની શોધ કરવામાં પસાર કર્યાં છે.

તેણે શોધ કરી છે કે, બટાટાની ખોરાકતરીકેની અગત્યતા શોધી કાઢવા માટે ખીજ ખોરાક સાથે બટાટાનો ખોરાક લેવો જોઈતો નથી-એટલે કે, એકલા બટાટા ઉપર જીવવું નોંધ્યું છે. આ તખીખ જણાવે છે કે, માણસો એક વર્ષસુધી એકલા બટાટા ઉપર ધણી સહેલાઈથી જીવી શકે છે, તે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનાં ભેજમાં કદી પણ આવ્યું નથી. ૧૯૧૨ના જાન્યુઆરી માસમાં આ તખીખ અને ખીજ બે શસ્ત્રોએ બટાટા અને માર્ગેરીનના ખોરાક ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરવાનું શરૂ કર્યું. એ તખીખને પોતાને એ માટે ઘણો મોટો શક હતો, પણ આ ખોરાકથી કેવું પરિણામ આવતું હતું તે જોવાની તેની જિજ્ઞાસા ધણી મોટી હતી. તેનો હેતુ બટાટાના ખોરાક સાથે પૂરતા પ્રોટીનનો જથ્થો ઉમેરવાને માંસ અથવા ઈંડાંનો ખોરાક લેવા અને આપવાનો હતો; પણ તેણે આગળ વધતાં જોઈ લીધું કે, તેઓને એમ કરવાની મુદ્દલ જરૂર હતી નહિ. આ તખીખે કરેલા અખતરાઓ પછી જર્મનીના નામાંકિત પ્રોફેસર એઅર હોલ્ડને અખતરાઓ કરીને જાહેર કર્યું કે “એકલા બટાટા ઉપર જીવી શકાય તેમાં કશો શક નથી.”

કેલેબના બે પ્રોફેસરો હોકોસ અને કોસતરે પણ અખતરાઓ કર્યા પછી જાહેર કર્યું છે કે “અમારા અખતરાઓનું પરિણામ સંપૂર્ણ રીતે ડૉ. હીનદેદેના મતને મળતું આવે છે.”

બટાટાની મુખ્ય ખુખી જીવનને ટકાવી રાખવાની છે; પણ એ કરતાં તેની વધુ ખુખી તો યુરીક એસીડ અને ચાકને પીગળાવી નોખવાની છે. આથી બટાટાનો ખોરાક ગાઉટ અને રયુમેટિઝમને લગતા અનેક રોગોને સાજા કરવાની અદ્દલત શક્તિ ધરાવે છે. દર્દીઓને ખાર યા ક્ષાર-વાળા દ્રવ્યોનું પાણી પીવા મોકલવામાં આવે યા દરદીઓને પુષ્કળ બટાટાનો ખોરાક આપવામાં આવે તો તેનું પરિણામ સરખું જ ઉતરવાનું; પણ બટાટાના ખોરાકનો ઇલાજ પહેલાં કરતાં વધુ ઝડપી અને વધુ સરતો થઈ પડે છે. આ તખીખ કહે છે કે, તમો બટાટાના ખોરાક ઉપર જીવવાનો અખતરો શરૂ કરો તો જે પાણીમાં બટાટા ઉકાળવા કે બાફવામાં આવે છે તેનું પાણી પીવાને શુભતા ના, કેમકે આ પાણીમાં પુષ્કળ વીટામીનો અને ખાર સમાયલાં હોય છે.

(દૈનિક ‘હિંદુસ્થાન’ના એક અંકમાંથી)

૩-ભવિષ્ય કે લિયે શિક્ષા

જર્મની દેશ કે દાર્શનિકોં મેં પ્રોફેસર ગ્રસ કા નામ જગતભર મેં વિખ્યાત હૈ આપને દેખા, જો જીવ જન્મ હી સે સજ કામ પ્રૌદોં કે સમાન કરતે હૈ, ઉનકો ખેલોં કી કુછ બી આવશ્યકતા નહીં પડતી. ઉદાહરણ કે લિયે ચીટી કા લે લીજયે. જ્યોં હી યહ ચીટી કે બાહર નિકલતી હૈ કિ ચીટી કે સબી કામ ઉદા લેતી હૈ. પર જિલ્દી કા દેખિયે, જન્મતે હી વહ મૂસા નહીં પકડ સકતી. અતએવં ઉસે ખેલ કી બડી ભારી આવશ્યકતા પડતી હૈ. વહ ગેદોં પર લપકતી હૈ, લતાઓં પર ઉછલતી હૈ, અપની હમજોલિયોં કે સાથ ખેલતી હૈ. ઇસ પ્રકાર વહ અપના કામ-ચૂલા પકડના-સીખ લેતી હૈ; અતએવં હમ દેખતે હૈ, જિલ્દી કા લી ખેલ કે વિના કામ નહીં ચલ સકતા. ઇસ પ્રકાર જૈસે-જૈસે હમ ઉપર બદતે હૈ, વૈસે-વૈસે ખેલ કી આવશ્યકતા બી બદતી જતી હૈ. યહ સજ દેખ-સમજકર આપકા વિચાર હુઆ કિ ખેલ એક જાત-શુદ્ધિ હૈ, જો હમે ભવિષ્યજીવન કે લિયે શિક્ષા દે કર તૈયાર કરતી હૈ. આપકા કહના હૈ કિ શૈશવાવસ્થા કે કારણ જીવ ખેલતે હોં, યહ જ્ઞાત નહીં; પરંતુ જીવ કો શૈશવાવસ્થા હી ઇસલિયે દી ગઈ હૈ કિ ખેલોં મેં ભવિષ્ય જીવન કી તૈયારી કરે. દેખિયે, આપકી લડકી ગુડિયા કે સાથ ખેલ રહી હૈ. ઇસ ખેલ હી સે ન-જાને ઉસે કિતની શિક્ષાએ મિલતી હૈ; વહ અપની ગુડિયા કો અપની સમજતી હૈ. ઇસ પ્રકાર ઉસે ગ્રેમ કી શિક્ષા મિલતી હૈ; જરાસી ગુડિયા ગિર જતી હૈ, તો વહ લાખોં પ્રકાર સે ઉસે દુહારતી હૈ, વહ ઉસકે લિયે ભોજન ખનાતી હૈ, જિસસે ઉસે પાકવિદ્યા કી શિક્ષા મિલતી હૈ. કહાં તક ગિનાવે, ઇસી એક ગુડિયા કે ખેલ સે ઉસે ઇતની શિક્ષાએ મિલતી હૈ કિ કદાચિત્ જીતની એમં એં કલાસોં મેં બી ઉસે નહીં મિલેગી; પરંતુ બહુત-સે ખેલ એસે દિખલાઇ પડતે હૈ, જો ઇસ મત સે સમજ મેં નહીં આ સકતે. એક ખેલ હૈ આંખમીચોની. આપને યહ ખેલ તો કઈ બાર દેખા હોગા; પર જરા ખતલાઇએ તો સહી, ઇસ આંખમીચોની કા ભવિષ્ય જીવન મેં કયા મતલબ હૈ?

૪-સ્ટૈનલે સાહબ કા અનુકરણવાદ

પ્રોફેસર ગ્રસ સાહબ કા મત આધુનિક વિચારોં સે સંગત હૈ. આજકલ ઇસ મત કે માનને-વાલોં કી સંખ્યા ધર્મોમ્મ હૈ. પ્રોફેસર સાહબ ને ઇસે જાત-શુદ્ધિ માન કર અચ્છા કિયા; પર જાત-શુદ્ધિ કી ઉત્પત્તિ કેસે હુઇ, ઇસ પર સે જરા આપકા ધ્યાન હટ ગયા. પ્રોફેસર સ્ટૈનલે સાહબ ને ઇસ અભાવ કી પૂર્તિ કી હૈ. આપકા કહના હૈ કિ પ્રાચીન કાલ મેં હમારે પૂર્વજોં કે જો કામ થે, વે હી આજ હમારે ઔર આપકે ખેલ હૈ. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ ઉનમેં આધુનિક અવસ્થાઓં કે કારણ કુછ પરિવર્તન બી હુએ હૈ. આપ કહતે હૈ, જિન માગોં સે હો કર હમારા સમાજ આધુનિક અવસ્થા તક પહુંચા હૈ, ઉન્હીં માગોં પર હમારે બાલકોં કો બી ચલના પડતા હૈ. સંક્ષેપ મેં, હમારે ઔર હમારે સમાજ કે વિકાસ કી કહાની એક હી હૈ. યહાં સ્ટૈનલે સાહબ ને કેવલ જાત-શુદ્ધિ કી વ્યાખ્યા-ભર કર દી હૈ; વાસ્તવ મેં સબી જાત-શુદ્ધિઓં કી યહી રામકહાની હૈ. x x x મનુષ્ય કી ઉત્પત્તિ ઔર ઉસકી સમ્યતા કે વિષય મેં લોગોં મેં બડા ભારી મતભેદ હૈ. અનેક મત-મતાંતર હમારી આંખોં કે સામને પ્રસ્તુત હૈ; પરંતુ ઇતના તો સબી કોઇ માનતે હૈ કિ પ્રાચીનકાલ કી અવસ્થા આજકલ કી-સી નહીં થી. એન્જન, ટેલીફોન, ઇલેક્ટ્રીક કા નામ તક ન થા. યહ તો સ્પષ્ટ હી હૈ કિ મનુષ્ય લાખોં વર્ષોં સે ઇસ પૃથ્વી પર હૈ; પરંતુ ઇતિહાસ તો હમેં કેવલ પાંચ અથવા છઃ સૌ વર્ષોં કી કહાની ખતલાતા હૈ. ઇતિહાસ કે પદલે સમય મેં લોગ પ્રાયઃ શિકાર ખેલ કર અપના ભોજન પ્રાપ્ત કરતે થે. ઇસ આરંભ કે જીવન મેં કુછ કામ સર્વત્ર હી પાએ જાતે થે. ઉદાહરણ કે લિયે હમ કુછ કામ યહાં દે સકતે હૈ. આરંભ કે જીવન મેં લોગ શિકાર કે પીછે દોડતે થે. આજ હમ બાલકોં કો ઇસ પ્રકાર કે દોડ-ધૂપ કે બહુત-સે ખેલ ખેલતે દેખતે હૈ. બહુત-સે બાલકોં કો આપને ડાંડે સે ફસરોં કો મારતે દેખા હોગા. આપ ઉન્હેં ફૂર ઔર નિપુર સમજતે હોંગે; પર યહ આપકી જૂલ હૈ. વે કેવલ આદિમ કાલ કે કામ દુહરા રહે હૈ. આંખમીચોની મેં શિકાર ખોજને કે રહસ્ય છિપે હુએ હૈ. ઇસ પ્રકાર

ਨਿਕਾਏ ਹੁੰ, ਜਿਨਸੇ ਫਸਾਰੀ ਈਦੀਓਂ ਕਾ ਧਥੇਯੋ ਸਿਕਸ਼ਾ ਮਿਲਵੀ ਹੈ. ਖਨ ਸਯਾਕਾ ਵਰ੍ਹਾਨ ਕਰਨੇ ਕਾ ਧਥਾਨ ਨਹੀਂ. ਯੋਵੇਲ ਕੇ ਗਿਫ਼ਟ ਭੀ ਈਸੀ ਧਰਕਾਰ ਕੇ ਹੁੰ. ਮਾਨੇਸਰੀ ਕੀ ਪਛਤੀ ਭੀ ਈਦੀਓਂ ਕੇ ਯੋਥੇਂ ਕਾ ਵਿਚਾਰ ਰਖਵੀ ਹੈ.

੬-ਵਿਆਧਾਮ ਸੇ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ

ਫੁਮ ਭੁਪਰ ਯਤਨਾ ਚੁਕੇ ਹੁੰ ਕਿ ਯੋਲ ਸੇ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮੇਂ ਸਹਾਧਤਾ ਮਿਲਵੀ ਹੈ. ਧਥਾਨ ਪਰ ਫੁਮ ਫੇਯੋਗੇ ਕਿ ਈਸ ਵਿਧਧ ਮੇਂ ਔਰ ਕਈਂ ਸੇ ਭੀ ਸਹਾਧਤਾ ਮਿਲਵੀ ਹੈ ਅਧਵਾ ਨਹੀਂ. ਓਨ ਸਾਧਨੋਂ ਮੇਂ ਕਿਸਕੀ ਧਰਧਨਤਾ ਹੈ ਔਰ ਕਯੋਂ, ਈਸ ਧਰਧਨ ਕਾ ਭੀ ਧਥਾਨ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋਗਾ. ਸਭੀ ਕਾਥ ਜਨਤੇ ਹੁੰ ਕਿ ਯੋਲ ਕੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਵਿਆਧਾਮ ਔਰ ਕਾਮ ਭੀ ਸ਼ਾਰੀਰ-ਵਿਕਾਸ ਮੇਂ ਸਹਾਧਤਾ ਦੇਤੇ ਹੁੰ.

ਧਥਾਪਿ ਸ਼ੁਕ੍ਰੇਂ ਮੇਂ ਧਾਰੋਂ ਔਰ ਵਿਆਧਾਮੋਂ ਕੇ ਧਰਧਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰ, ਧਥਾਪਿ ਫੁਮ ਦੇਧਤੇ ਹੁੰ ਕਿ ਫੁਮਾਰੇ ਯਾਲਕ ਓਨਮੇਂ ਯਫੁਤ ਕਮ ਲਾਗ ਵੇਤੇ ਹੁੰ. ਸੰਸਾਰ ਮੇਂ ਜਿਸਕੀ ਕਾਫੀ ਓਸਕੀ ਲੇਂਸਵਾਲੀ ਕਥਾਵਤ ਸਭੀ ਜਗਫ ਧਰਿਤਾਰਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ. ਫੁਮਾਰੇ ਧਥਾਨ “**ਦੈਵੋ ਦੁਰ੍ਵਲਧਾਤਕ:**” ਕੀ ਕਥਾਵਤ ਕਾ ਕਿਤਨਾ ਧਰਧਾਰ ਹੈ, ਧਫ ਫੁਮ ਲਕੀ ਲਾਤਿ ਜਨਤੇ ਹੁੰ. ਖਨ ਕੋਕਾਕਿਤਧੋਂ ਮੇਂ ਫੁਮ ਦੇਧਤੇ ਹੁੰ ਕਿ ਧਰਧ: ਸਭੀਮੇਂ ਸਧਧ ਕੀ ਮਾਨਾ ਰਹਵੀ ਹੈ. ਕਿਸੀ ਕੇਧਕ ਨੇ ਸਧਧ ਹੀ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਕਾਕਿਤਧੋਂ ਲਾਧਾ ਕੀ ਜਨਨ ਹੁੰ. ਫੁਮਾਰੀ ਸਿਕਸ਼ਾ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਕੇ ਵਿਨਾ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਰਹ ਜਵੀ ਹੈ. ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਥਾ ਹੈ—“**ਸ਼ਾਰੀਰਮਾਧੰ ਸ੍ਵਲੁ ਧਰ੍ਮਸਾਧਨਮ**” ਸਧਧ ਹੀ ਤੋ ਹੈ. ਧਫਿ ਫੁਮ ਘਾਟ ਪਰ ਪਏ ਆਫ ਲਰਤੇਂ ਕਰਵਏਂ ਅਫਵਤੇ, ਕਰਾਫ ਰਹੇ ਹੁੰ ਤੋ ਅਧਨੀ ਲਾਰਤ-ਮਾਤਾ ਕਾ ਕਥਾਂ ਤਕ ਓਫ਼ਾਰ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੁੰ? ਧਫਿ ਧਰ੍ਮ ਪਰ ਸੰਕਟ ਪਏ, ਤੋ ਔਕਵਿੰਗ ਕੀ ਜਧ ਯੋਲ ਕਰ ਫੁਮ ਅਧਨੀ ਧਰ੍ਮਪਤਾਕਾ ਕਥਾਂ ਤਕ ਫੁਫ਼ਰਾ ਸਕਤੇ ਹੁੰ? ਆਜ ਕਿਤਨੇਹੁੰ, ਜੋ ਕਥਾਕਿਤਰਾਧ ਕੀ ਤਰਫ ਧਰ੍ਮ ਪਰ ਮਰ ਮਿਟਨੇ ਕਾ ਤੈਧਾਰ ਹੁੰ? ਅਭੁ ਕਥਾਂ ਕੀ ਯਾਤੇਂ ਕਰਤੇ ਹੋ? ਧਥਾਨ ਤੋ ਫਿਨ ਫਫਾਏ ਫੁਮਾਰੀ ਮਾ-ਯਫਨੇ ਵਿਧਰ੍ਮਿਧੋਂ ਕੇ ਫਾਧ ਮੇਂ ਪਏ ਕਰ ਧਾਫਿ ਧਾਫਿ ਕੀ ਰਟ ਲਗਾਔ ਫੁਔ ਹੈ; ਪਰ ਫੁਮਾਰੀ ਕੁੰਲਕਫ਼ੀਂ ਨਿੰਫ ਕਧ ਫੁਟਵੀ ਹੈ? ਧਥਾਨ ਤੋ ਕਾਨੋਂ ਪਰ ਜੂਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਰੇਂਗਵੀ. ਰੇਂਗੇ ਭੀ ਕਥਾਂ ਸੇ, ਧਫਿ ਫਾਧੋਂ ਮੇਂ ਸਕਿਤ ਹੋ ਤਧ ਨ? ਔਕ ਫ਼੍ਰੀਪਦੀ ਕੇ ਵਰ੍ਹਫਰਧੁ ਪਰ ਤੋ ਧਾਰੋਂ ਔਰ ਫਾਫਾਫਾਰ ਮਧਧ ਗਧਾ ਧਾ, ਅੰਤ ਮੇਂ ਮਫਾਲਾਰਤ ਕੀ ਲਧਾਥ ਹੋ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ; ਪਰ ਆਜ ਕਧਾ ਹੈ? ਲਾਧੋਂ ਅਫ਼-ਯੋਟਿਧਾਂ ਫਿਨ-ਫਫਾਏ ਕੂਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਫੁਮ ਆਂਧ ਮੂਫਕਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਧ ਰਹੇ ਹੁੰ. ਕਯੋਂ? ਫੁਮ ਮੇਂ ਸਕਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ. ਫੁਮਾਰੀ ਸਿਕਸ਼ਾ ਕਾ ਧਥੀ ਪਰਿਧਾਮ ਹੈ. ਕਿਸੀ ਕਵਿ ਨੇ ਸਿਕਸ਼ਾਫੇਵੀ ਕੀ ਧੁਲਨਾ ਧਫਿ ਆਜਰ ਕੀ ਵੇਸਧਾ ਹੀ ਸੇ ਕਰ ਫੀ, ਤੋ ਯੂਰਾ ਕਧਾ ਕਿਧਾ? ਆਜਕਲ ਸਿਕਿਤ ਕਾ ਮਤਵਧ ਫੀ ਯਲਹੀਨ ਹੈ. ਫੁਮ ਜਧ ਲਾਗਲਪੁਰ ਮੇਂ ਪਫਤੇ ਧੇ, ਤੋ ਫੁਮਾਰੇ ਔਕ ਅੰਤਰੰਗ ਮਿਤ ਕਥਾ ਕਰਤੇ ਧੇ ਕਿ ਔਕਯੋ ਔਕਯੋ ਪਾਸ ਕਰ ਔਕ ਚੁਫੀ, ਯੀਯੋ ਔਕਯੋ ਪਾਸ ਕਰ ਔਕ ਧਰ੍ਮਾ ਔਰ ਔਕਯੋ ਔਕਯੋ ਪਾਸ ਕਰ ਔਕ ਹੁੰਟ ਨ ਲਿਧਾ, ਤੋ ਕਧਾ ਕਿਧਾ! ਫੁਮ ਕੁਭ ਫਿਨੋਂ ਤਕ ਗਧਾ ਕੇ ਜਿਲਾ ਸ਼ੁਕ੍ਰ ਮੇਂ ਕਾਮ ਕਰਤੇ ਧੇ. ਜਧ ਫੁਮ ਪਫਵੇ ਪਫਵ ਲਥਾਂ ਪਫੁਯੋ, ਤੋ ਫੁਮਾਰੇ ਪਫਨਾਧਾ ਧਤਨਾ ਸਾਧਾਰਧੁ ਧਾ ਕਿ ਫੇਡਮਾਰਤਰ ਨੇ ਫੁਮੇਂ ਮੈਂਟ੍ਰਿਕ ਸਮਯ ਕਰ ਕਥਾ—“**ਜਧਔ, ਆਪਸੇ ਧਥਾਂ ਕਾਮ ਨ ਧਯੋਗਾ; ਧਫ ਫਾਥ ਧੁਯੀਸ਼ ਸ਼ੁਕ੍ਰ ਹੈ.**” ਅਰਧੁ. ਫਫਨੇ ਕਾ ਮਤਵਧ ਧਫ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਸਿਕਸ਼ਾ ਕੇ ਫੋ ਵਰਫਾਨ ਹੈ, ਵਿਲਾਸਿਤਾ ਔਰ ਨਿਯਲਤਾ. ਅਧ ਫੇਯੋਂ ਕਿ ਵਿਆਧਾਮ ਸੇ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮੇਂ ਕਥਾਂ ਤਕ ਸਹਾਧਤਾ ਮਿਲਵੀ ਹੈ. ਸ਼ੁਕ੍ਰੇਂ ਮੇਂ ਸਭੀ ਜਗਫ ਫ਼੍ਰੀਲ ਕੀ ਸਿਕਸ਼ਾ ਫੀ ਜਵੀ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਧਾਰਧੁਤ: ਈਸ ਸਿਕਸ਼ਾ ਮੇਂ ਧਤਨੀ ਲਾਪਰਵਾਫੀ ਹੋਵੀ ਹੈ ਕਿ ਫਸੇ ਵਿਆਧਾਮ ਕਥਨਾ ਹੀਕ ਨਹੀਂ. ਯਫੁਤ ਸੇ ਵਿਆਧਾਮ ਫੇਵਧ ਸੈਨਿਕਸਿਕਸ਼ਾ ਕੇ ਲਿਧੇ ਧਨਾਔ ਗਔ ਹੈ. ਸੈਨਿਕ ਸਿਕਸ਼ਾ ਔਰ ਸ਼ਾਰੀਰਿਕ ਸਿਕਸ਼ਾ ਮੇਂ ਆਕਾਸ਼ਪਾਤਾਲ ਕਾ ਅੰਤਰ ਹੈ. ਫੁਮੇਂ ਦੇਧਨਾ ਤੋ ਧਫ ਫੁੰ ਕਿ ਫੁੰ ਵਿਆਧਾਮੋਂ ਸੇ ਫੁਮੇਂ ਲਵਿਧਧਯਧਨ ਮੇਂ ਕਧਾ ਲਾਲ ਹੋਤੇ ਹੁੰ. ਫੁਮ ਦੇਧਤੇ ਹੁੰ, ਸ਼ੁਕ੍ਰ ਔਰ ਫੇਯੋਜ ਕੇ ਧਾਫ ਸੌ ਮੇਂ ਔਕ ਲਧਕਾ ਭੀ ਆਪਨੇ ਲਵਿਧਧ ਯਧਨ ਮੇਂ ਖਨ ਵਿਆਧਾਮੋਂ ਸੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਲੇਤਾ. ਫੁਮਾਰੇ ਧਥਾਂ ਜਨਤਾ ਮੇਂ ਨ ਤੋ ਜਿਮਨਾਸਿਧਮ ਕੇ ਲਿਧੇ ਸਾਰ੍ਵਜਨਿਕ ਸਧਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਨ ਫਸ ਵਿਧਧ ਕੀ ਕਾਥ ਸਲਾ ਹੈ, ਜਥਾਂ ਫੁਮ ਖਨਮੇਂ ਲਾਗ ਲੇ ਸਕੇ. ਈਸਕਾ ਤੋ ਸੁਧਾਰ ਭੀ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ; ਪਰੰਤੁ ਵਿਆਧਾਮ ਕੇ ਸਾਧ-ਫੀ-ਸਾਧ ਫੁਮੇਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੀ ਭੀ ਤੋ ਆਵਸਧਤਾ ਹੈ. ਫਿਨ-ਲਰ ਕੇ ਕਫਿਨ ਪਰਿਧਰਮ ਕੇ ਧਾਫ ਕੇਰੇ ਵਿਆਧਾਮ ਮੇਂ ਫੁਮਾਰਾ ਕਿਤਨਾ ਮਨ ਲਗ ਸਕਤਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਧੇ ਵਿਆਧਾਮ ਅਰ੍ਵਾਲਾਧਿਕ ਭੀ ਤੋ ਹੋਤੇ ਹੁੰ. ਖਨ ਅਧਧਾਸੋਂ ਕਾ ਯਧਨ ਮੇਂ ਕਾਥ ਕਾਮ ਭੀ ਤੋ ਨਹੀਂ ਪਧਤਾ

દે. જિનના કામની નવી પાના, હવેની પ્રાપ્તિ કે કિયે હવેની કોઈ નવજન: કોઈ કો સ્વયં
એક જોઈ માન છે. એ કિમનાશિવજી કે વ્યાપાર બદલેન મેં કિયે જાને દે, જ્યાં કો નવા જન્મ
અમી નહીં દોની. એ કોઈ-કોઈ કિયી કપાન કો આપ, કે અનુભવ કિયે જાને દે, નવ ને
કિના કિમનાશિવજીની જાના રદના દે, કિમ પ્રકાર કોઈ કો કપાન કે રવ મેં કોઈ ન દે, જાને દે.

૯-કામનાશિવજી કે શારીરિક વિકાસ

આજકાલ માના-વિજ્ઞાને એ અનુભવ કો અત્યંત બદલવી આપેલ છે. દરેક કામનાશિવજી
અનુભવ દોના દે. પદમે કોમ એ વર્ષે એ જા અપેક્ષા હતે કે, અનુભવ તે: કપા: એ, અનુભવ
વર્ષો કો કો કપા ૧૨ મહિને. કપા કામનાશિવજી કોમ કામનાશિવજી વડે દે, જોઈ અમી જાને મેં
શીખના કરતે દે, જ્યાં અમી નીન-આર વર્ષે કા કામનાશિવજી કો મેં દે, દે કોમ મેં કિયે કો
રિવા, જામ અમી જા એવેને-નરને કા, તમ કોમ એવેને કો કિમનાશિવજી એ અનુભવજી કોમી પતિ.
શિષ્ય કોમ કામ માન કો આપી દેમે કિ કામ અવરદા મેં નવમ વિજ્ઞાને એ જાને કો કા પૂર્ણ
વિકાસ કામનાશિવજી દોના. શિષ્ય-વિષયો કો અન દે કિ જાને કો અનિયત પર અનુભવ
માર નહીં દેના આદિયે. દરેક દેનેન એ જામ દુખા એક કિમનાશિવજી રજા દે. દરેક દેના દે
કિ વર્ષે અનુભવ-એ આલક એમે કો દે, કિ-દે' કિમી નવ પદનના નહીં આપા. દરેક કોમ અમી
કો ૧૦ જાને સે સે ૨૪ જાને તક પ્રકાસ મેં કો દેન કો નવમ આપા દે: ૫૧ કિયા કપા જાને
ક-દે' અનુભવ-સે વિષયો કો પદના આરમ્ભ દે. એક તકા જા. વદ કિમનાશિવજી રજામ કો
નિયમો કો રજા કરના થા, પર કિન નિયમો કે અનુભવ અલના એક કિન ન થા. દરેક દેનેન જાને
કિ કામ વર્ષે કો રજા મેં કપા લાજા? કિમને ઉત્તર રિવા—મારદર માનવ! દરેકા અનુભવ કિમી
ન-કિમી બાનિ પરીક્ષાસાગર પાર કરના દે: રવારવ કે નિયમો કો જાન કરના નહીં. કિનને
કો પરીક્ષાકિયો કો તો વર્ષે તક કરતે જાના દે કિ પરીક્ષા જાને દે. જાને કિમનાશિવજી
પડે, તો કપા દોનાઈ વાદ રી પરીક્ષા! કોમી મદામના દો! ગુરુદારી રજા પર સમી કા બાનિ-
દાન હો સમી દે, કિનને કો દોનાકાર આલક ગુરુદારે કામનાશિવજી કોઈ કે કો ન રજે. આને જાને;
આલક અમી આ-દસ કો વર્ષે કા દે, જારો એર સે નરેઆઆલજી આને લને. માતા વિવાદ
કે કિયે દે કરને લગી. આપકા કદના દે કિ જાને કો અમી કો તો વિવાદ કે અનુભવજી
દેમે, જોઈ કપા કુદાપે મેં શોભા થોરે કો દોનાઈ! જામ કપાન કા કપા કિનાઈ અનુભવ દોના
કિ લક્ષ્ય કા વિવાદ અમી આંખો દેમ લેતી. આને જાને કપા દોનાઈ કામ પ્રકાર એવેરે કા
વિવાદ બી દો જા. ઉત્તર કપા પના કિ વિવાદ કપા દે? અમી કિશોરાવરવા તો ઉત્તરે કિયે
કિમી કુર દે. દરેક વાદ દે, દરેક એક સાથી થે. ઉત્તર વિવાદ કપાની કામ અવરવા મેં કુઆ
કા કિ જામ ઉત્તર કો સજી સામને ઉત્તરે કોઈ નહીં કરતી થી, તો વદ રોને લગતે થે.
અપરિપક્વ વીર્ય કે નિકાસ સે કિમી દાનિ પદ્યતી દે, સે તો સમી કો માનુષ દે. અસ્ત.
કિમને જાને શરી-કપે કો બી ચિંતા કુષ. "વિજ્ઞા જ્ઞાલ પ્રારીરવન". કિશ શારીરિક વિકાસ
કા અવસર કદા સે મિલ સકના દે? કપા કામનાશિવજી તો દરેક વર્ષે કે યુવક એમે દોતે દે' કિ
ઉત્તર આંધિ મેં અલના બી કુરતર પ્રતીન દોતા દે.

૯-એલ સે અન્યાન્ય લાભ

ઉપર દમ એલ કા એક લાભ (શારીરિક વિકાસ) જાના વૃદ્ધિ દે. વર્ષે પર અન્યાન્ય
લાભે પર વિચાર કિમા જામના. આલક એલ જોઈ પદને કા બિલકુલ પ્રતિકૂલ સમજતા દે.
અસ્ત. દમ દેમ વૃદ્ધિ દે કિ વદ સરાસર જાલ દે. કુસ સાદગ્ય કા તો કદના દે કિ એલ કો
શિષ્ય કા પ્રધાન લાભ દે, એલ કો સેઆલક કો શરીર પર પ્રબુલ પ્રાપ્ત દોતા દે જોઈ કીક કીક
કામ કરને કા અભ્યાસ પડતા દે. એ સરીસંચાલન કો ખાસી શિષ્ય મિલતી દે. વર્ષે પર
વદ કદ દેના ઉચિત દે કિ કુષ વિષયો કા જાન માત્ર પ્રાપ્ત કરના દરેક શિષ્ય કા લક્ષ્ય નહીં.
શિષ્ય તો દરેક અવદાર મેં નિયુજી જાનાઈ દે, આજકાલ રજા જોઈ સંસાર મેં આકાશ-પાતાલ.

કા અંતર છે. જે બાલક અપને વિદ્યાર્થી-જીવન મેં સદા છાત્ર-વૃત્તિ પાતા રહતા હે, વહી સંસાર કે ભવિષ્ય જીવન મેં અસફલતા કે હાર્થોં કા પુતલા બન જતા હે. યહ કદાપિ હીક નહીં. સ્ફૂલ કા હમે સંસાર કે લિચે તૈયાર કરના ચાહીએ. ઇસ વિષય મેં ખેલ સે બહુત કુછ સહાયતા મિલતી હે. અતએવ સ્ફૂલ કા ધ્યાન ખેલ કી ઓર ભી રહના ચાહીએ. ખેલ સે હમ સબી કામ આનંદ, સાવધાની, તત્પરતા ઓર ઉત્સાહ કે સાથ કરના સીખ લેતે હે. સ્ફૂલ મેં સદા હી વિચાર મેં આવશ્યકતા સે અધિક સમય લગાના સિખાયા જતા હે. ઉચિત ઓર અનુચિત કા વિચાર ધતના રખા જતા હે કિ હમ કોઇ કામ કર હી નહીં સકતે. હમ શેક્સપિયર કે હેમલેટ બન જતે હે, ઓર હાં-નહીં મેં હમારા જીવન ખીત જતા હે. હમે પ્રત્યુત્પન્ન-ગતિ કી આવશ્યકતા હે. યહ મતિ હમે ખેલ સે મિલતી હે. હમ કુટબોલ ખેલ રહે હે. હમે યહ એક સેકેન્ડ મેં સોચ લેના પડતા હે કિ હમ જેંદ કિસકે પાસ ભેજે. ઇસસે હમે આચાર-શાસ્ત્ર કે નિયમ ભી આ જાતે હે. હમારી માનસિક શક્તિયોં કે વિકાસ મેં ભી યહ સહાયતા દેતા હે. હમ જીતે અથવા હારે, ઇસકી ચિંતા હમે નહીં. હમ કેવલ ઇમાનદારી સે ખેલનાં ચાહતે હે. ઇસ પ્રકાર “કર્મ-ખેલવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન” કી વ્યાવહારિક શિક્ષા હમે મિલતી હે. ઇસકે અતિરિક્ત આજ્ઞાકારિતા ઓર એકતા ભી હમે ખે આ જાતી હે. ઇસસે હમે પંચાયતી રાજ્ય કી ભી શિક્ષા મિલતી હે. હમ અપના પ્રધાન આપ હી ચુનતે હે. ઇસકે બાદ હમ સબી પ્રકાર સે ઇસકી આજ્ઞા કા પાલન કરતે હે. આજકલ કી મંત્રીતર-પ્રણાલી (મેનેટારીઅલ સિસ્ટમ) ભી ઇસી તત્ત્વ પર સ્થિત હે.

૯-ઉપસંહાર

આજકલ હમ ફેશન કે શુભામ બને હે. ખેલોં મેં ભી જ્યાદા ધ્યાન ફેશન કી ઓર હી રહતા હે. ઇન ફેશન કે ખેલોં (ટેનિસ, બેડમિન્ટન) સે હમે કોઇ વિશેષ લાભ નહીં. હમે ભારતીય ખેલોં—જેસે કબડ્ડી, ચિહ્લા (મારદડી, હતપુતુ, ખોખો) ઇત્યાદિ—કા ઉત્સાહ દેના ચાહીએ. (“સુધા”ના આપાદ ૧૯૮૪ના અંકમાં લેખકઃ-શ્રી અવધકિશોર સહાય વર્મા ‘બાણ’ એમ.એ.બી.એડ.)

૭૨-સ્વભાવ-અર્થાત પોતાનો ભાવ ઇટલે શું ?

ગીતામાં “પ્રકૃતિથી નિયત કર્મ કરવાં એ ધર્મ છે” એવું કહેવામાં આવ્યું છે. પ્રકૃતિનો અર્થ એ ઠેકાણે ટેવો, કામનાઓ, ચારિત્ર અથવા તો આવેશભરી ટ્રેરણાઓ એવો નથી થતો. પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, અને સ્વભાવ શબ્દનો અક્ષરશઃ અર્થ—“સ્વ-પોતાનો અને ભાવ-બાહ્ય પ્રકટીકરણ-આવિર્ભાવ એટલે પોતે બહાર પ્રકટ થવું તે” થાય છે. સ્વભાવ એટલે આત્માનો દિવ્ય સ્વભાવ એવો અર્થ પ્રકૃતિનો નીકળે છે. એ પ્રભુનિર્મિત સ્વભાવમાંથી જે કંઈ બહાર પ્રકટ થાય છે એ સર્વ અગત્યનું, યથાર્થ અને ઉન્નત હોય છે. બાકી આપણે સામાન્ય રીતે ટેવો, કામનાઓ, ચારિત્ર વગેરેને સ્વભાવ કહીને સંજોધીએ છીએ એ તો આપણું અજ્ઞાન છે. એ ટેવો, કામનાઓ, અભિપ્રાયો, આવેશો એ બધું તો બહારથી આવેલું હોય નકામું છે. એ ‘સ્વભાવ’ નથી. એ તો બધાં વિકારી તત્ત્વો છે અને આત્માનો ‘સ્વભાવ’ તો અવિકારી છે.

એ બહારનાં આવેલાં વિકારી તત્ત્વોને ઓળખી એમને ન સ્વીકારવાં અથવા પોતાનામાં હોય તો એમને દૂર કરવાં અને પોતાના આત્માના દિવ્ય ‘સ્વભાવ’ને જાણી એ અનુસાર કર્મ કરવાં એ સૂત્રનું રહસ્ય છે.

જ્યારે બહારના ભાવનાં કૃત્રિમ લક્ષણો નાશ પામીને આત્માનો દિવ્ય સાચો ‘સ્વભાવ’ જીવનમાં પ્રકટ થાય છે, ત્યારે ભગવાન અને વ્યક્તિનો સંબંધ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આત્માનું મધુર સંગીત વિશ્વમાં સાલતા જગપતિના ભવ્ય સંગીત સાથે મળે છે અને વ્યક્તિ તથા વિશ્વ વચ્ચે મધુર સંવાદ સ્થાપન થાય છે. પછી તો વ્યક્તિ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ મટી જઈને ભગવાનના સાત્ત્વરૂપેન વિશ્વમાં પ્રભુ-નોજ હેતુ સર્જન કરવા વિચરે છે. (“કૃત્રિય”ના શ્રાવણ-૧૯૮૪માં લખનાર શ્રી. ‘અખ્યાસી.’)

૭૩-શ્રીદુર્ગાદાસ-જયંતિ

આજની દિ'દુર્ગનના પોતાના અમકાશીન વીરનાં વરિચિત કમોની હર ખૂજવા સાગી છે, એ કાંની વાન છે. વીરજયંતિએનાં ઉજવણાં આજનો ગૌરવનો વિષય ઘર્ષ પડ્યો છે. જનની વીરજયંતિએ પોતાના વીરપૂર્વજોની વીરગાથાઓનું સ્મરણ કરીનેજ, એ મદાનુભાવોના હવ્યાદરોને અદર્શિય અધુસમીપ રાખીનેજ પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખી શકે છે, એ આજની દિ'દુર્ગનના પૂરેપૂરું સમજ મધ છે. જોષાદિ મોટા દેશોમાંનાં પાટનગરોમાં અને ગામ-કાંડોમાં પણ મઠોએ મઠોએ અને સાર્વજનિક ભવનોમાં પોતાના વીર પૂર્વજોની પ્રતિકૃતિઓ સ્થાપન કરેલી હોય છે. આ પ્રતિમાઓને પેખી પેખીનેજ તે તે દેશવાસી હૃદયમાં સ્વદેશપ્રેમની ભાવનાઓ ખીંચાને છે; અને એ વરિના આદર્શોનુસાર જીવન જીવવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે.

આસોસ, ભારતવર્ષમાં બાધી વિપરીત દશા દેખાવ છે. આજ અમારાં કેટલાંક વરિનાં ચરિત્રો દતિદાસ સુરક્ષિત રીતે જાળવી રાખેા નથી. વીર નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર પ્રત્યેક ક્રાંતિ-વાસીના ગૃહમાંથી મળી આવશે અને વીર દુર્ગાદાસનો ઇન્દિયન ઇન્દિયાં 'સોધવા' બેસીએ તો જ આજ અમારા કૌલેજીયન બાધજો જેટલું નેપોલિયન બોનાપાર્ટ વિશે અને તેવંસન વિશે જાણતા હશે તેના સોમા ભાગની હકીકત પણ વીર દુર્ગાદાસ, મદારાજી પ્રનાપ કે પૂર્વવીરજયંતિ વિશે નહિ જાણતા હોય.

દુર્ગાદાસ એ એક જોધપુરનો સેનાપતિ હતો, એટલુંજ તેઓ જાણતા હશે. દુર્ગાદાસસંબધી આટલી હકીકત પણ તેઓ હક્ત ગુજરાતી નિર્ણાજ કે હાઇકોર્ટમાંથી મેળવી શકશે, કૌલેજમાં તો તેઓને માટે તૈયાર કયેલા દતિદાસોમાં દુર્ગાદાસનું નામનિશાન પણ નહિ મળે; અને એ કૌલેજમાંથી તૈયાર થઇ નીકળતા આપણા યુવાનોમાં આપણે રાષ્ટ્રીય ભાવના જોવા મારીએ એ કેમ અને ? વીર દુર્ગાદાસના જ્ઞાતિથી અસિશિન વર્ગ તો કદાચ અંતઃખિત હોઇ શકે, એ ક્ષમ્ય ગણાય; પરંતુ અમારા શિક્ષિત વર્ગના મુખમાંથી પણ જ્યારે "દુર્ગાદાસ એ જોધપુરનો સેનાપતિ અને જયવંત-સિંહનો સાથી હતો" આટલાજ સંઘો નીકળે એ ઓખું સોચનીય નથી. આજે તો જગત વીર દુર્ગાદાસની વીરગાથાથી નહિ પણ એ પુરુષાત્માના નામથી પણ અપરિચિત છે.

જ્યારે મોગલ સમ્પત્તિનો સુર્ય અખાડેને હતો, જ્યારે ઔરંગઝેબના આત્માચારો પૂર્ણ પરા-કાષાએ પહોંચ્યા હતા, જ્યારે રાજપૂતી નામશેષ કરવાને મદત્વાઠંડી બાદશાહની નીતિનો સોટો જોરશોરથી વિજાઇ રહ્યો હતો, જ્યારે એક સૈકાથી એકચિત કયેલી મોગલ યજ્ઞિની પ્રગટરૂપે સામે થવાને કોઇ તૈયાર નહોતું, જ્યારે એ મદારાજીકેસરી વીર શિવાજી મદારાજો પણ એ મોગલ સૈન્યનો સામે મોઢાંએ સામનો ન કરવાની નીતિ અખતાર કરી હતી, ત્યારે વીર દુર્ગાદાસે ઔરંગઝેબ જેવા સમ્પત્તિપણ સંદેનશાહની સામે ખુલ્લી રીતે મોરચા માંડ્યા હતા.

આમ એ બાદશાહના વિપુલ દહની સામે ખુલ્લી રીતે થવામાં વીર દુર્ગાદાસનો ઉદ્દેશ ન તો રાજ્યની રક્ષા કરવાનો હતો કે ન તો રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાનો; પરંતુ કેવળ સ્વામીરક્ષા એજ એનો ઉદ્દેશ હતો, એ વીરનું આખું જીવન આપસિઓથી ભરપૂર હતું. એ આપસિઓના ખડોને ખોડી કાઢી એણે સ્વામીરક્ષા સાધી.

એ વીરનું અંતિમ જીવન શાંતિમય ન નીવડ્યું. જે જ્ઞાને એણે સિંચ્યું તે જ્ઞાને છાંયે બેસવા એ બામ્બરાળા ન થયેા વીર દુર્ગાદાસનું જીવન આપણી સન્મુખ સ્વામીભક્તિનો આદર્શ રજી કરે છે. વીરના કરના એના જીવનપરાજમાંથી આત્મત્યાગની સૌરભ વધારે છટે છે.

એ વીરોક્તિ, સ્વામીભક્ત દુર્ગાદાસનો જન્મ સંવત ૧૬૬૫ ના બીજા શ્રાવણ સુદી ૧૪ ને દિવસે થયેો હતો. દર વર્ષે આવજી સુદી ૧૪ ના રોજ એ વીરની જન્મનિ પ્રત્યેક રથે દગવાય, એ હજીવરા મોખ છે.

જોધપુરમાં "દુર્ગાદાસ જન્મનિ ઉત્સવ સમિતિ" રચાઇ છે. આ સમિતિએ મારવાડના મામે

૭૪-બોલ્શેવિક ત્રિમૂર્તિ

ઈ. સ. ૧૯૧૭ ના નવેમ્બરની સાતમી તારીખે રશિયામાંની પ્રાવિઝનલ ગવર્નમેંટની પરિ-
સમાપ્તિ થયેને સર્વ સત્તા બોલ્શેવિક આગેવાનોના હાથમાં આવી. આ બોલ્શેવિક આગેવાનોમાં
ત્રણ પ્રમુખ અત્યંત પ્રમુખ જેવા છે:-નિકોલાય લેનિન, લીઓન ટ્રોટ્સ્કી અને સ્ટૅલિન, આ એ
ત્રણ પ્રમુખ વ્યક્તિ છે. આ પૈકી લેનિન એ તો બોલ્શેવિક સંપ્રદાયનો આઘ સંકેતમાર્પણ થઈ ગયો,
ટ્રોટ્સ્કી અને સ્ટૅલિન એ લેનિનના કાબો અને જમણો હાથ હતા. આ ત્રિમૂર્તિ પૈકી નિકોલાય
લેનિન એ ઈ.સ. ૧૮૭૪ માં દિવંત થયો. સ્ટૅલિન એ દમણી સોવિયેટ રાજ્યનો પ્રમુખ ચાલક
છે; અને ટ્રોટ્સ્કીને સ્ટૅલિનપસે દહપાર કરેલો હોઈ તે દમણી સોવિયેટમાં દહપારી ભોગવે છે.
આ ત્રિમૂર્તિનું ચરિત્ર તે બોલ્શેવિક સંપ્રદાયનો સરખાતથી હતિહાસજ છે-અર્થાત્ તે શૂર્તિ-
દાક હોવાથી અત્રે સંક્ષેપમાં રજૂ કરવામાં આવે છે.

લેનિન

લેનિનનું ખરું નામ વ્લેડિમીરિલ્લિય ઉલિનાન્ક છે. એણે જ્યારે રાજ્યકાન્તિની ચળવળ
જોરમાં શરૂ કરી, સારે સરકારી તાસ'ચુકવવા સાર તેણે પોતાનું 'લેનિન' એવું સાંક્રિતિક નામ
ધારણ કર્યું. રશિયામાંની એના નામની આજુ નજીક તે પોતાની દહપારીમાંથી પાછો આવ્યો ને
ત્યાં તે કેટલાક દિવસ રહ્યો હતો. એ આજુના નામ ઉપરથીજ તેને લેનિન નામ સ્થપું હતું.
લેનિનનો જન્મ રશિયાના સિમ્બુર્સ્ક નામના ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં થયો. એવું કુટુંબ ખાન-
દાન હતું; પણ થોડા વખતથી તે ઉતરતી કળાએ લાગ્યું હતું. લેનિનનો પિતા કેળવણી ખાતામાં
જુદા રૂઠા ઈન્સ્પેક્ટર હતો. લેનિન ઉમરવાયક થવા પછી પીટર્સબર્ગના વિશ્વવિદ્યાલયમાં અ-
ભ્યાસને માટે રહ્યો. બચપણથીજ તેને ખેડૂતવર્ગને માટે ચલુકપા હતી. કૉલેજમાં પ્રવેશ થતાંની સાથે
તે ખેડૂતોની રિલિય સુધારવાના વિચાર કરવા લાગ્યો ને તરતજ તેણે એ ખાખતની ચળવળનો
આરંભ કર્યો. બચપણથીજ તેની આસપાસ કાર્લ માર્ક્સ નામક જર્મન ષડિંતના સમાજસત્તા-
વાદનું વાતાવરણ પસારાયું હોવાથી તે કૉલેજની અવરધમાંજ કાર્લ માર્ક્સના સમાજસત્તાવાદ
ઉપરના મથો લઘુપૂર્વક વાંચવા લાગ્યો હતો. પછી થોડાજ વખતમાં એટલે ૧૮૯૭ માં તેના
થોડા ભાઈ નિકોલસને રશિયાના કાર બીજા નિકોલસનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો બદલ ફોર્સીએ
લટકાવવામાં આવ્યો. નિકોલસ પણ લેનિનને જમની ચળવળમાં પહેરેથીજ પડેલો હતો. કાર-
સાદીના અસલ જુલમનો નાશ કરવા સાર ખુદ કારનેજ કારવાના વચ્ચેમાં તે સામેલ થયો હતો
ને એજ અપરાધને માટે સરકારે તેને ફોર્સીને લાકડે લટકાવ્યો હતો. પ્રથમથીજ કારસાદીની
વિરુદ્ધ ખજલજેઠું લેનિનનું મન વહીવ બંધુની ફોર્સીને લીધે ખૂબજ સંતપ્ત થયું. તેણે ખુશ્તી
રીતે મજુરપણની ચળવળ શરૂ કરી. તેણે ખેડૂત અને મજુરવર્ગના મતમાં કાર્લ માર્ક્સના
નત્વોની ઊપ પાટીને લલિખની અદ્દલુન રાજ્યકાન્તિનાં બીજા વાંચ્યાં. કારસાદીએ તેની આવી
ચળવળને ખાતર તેને સોવિયેટમાં દહપાર કર્યો. આજ દહપારીના દિવસોમાં તેણે પોતાને
પ્રસિદ્ધ મંથ "રશિયામાંના મુદીવાદનો વિકાસ" લખ્યો. આ દહપારી પછી તે પણ દિવસ રશિ-
યાની બહાર રહેનેજ કારસાદીને ઉલ્લાખી નાખનારી કાન્તિકારક ચળવળ કરેના હતા. પોતાની
વિલસણ ધારી અને હુદિમતાથી તેણે પોતાની પહેલાંના શ્રેકનાવ અને મારેટાવ જેવી ચળવળના
આગેવાનોને દોષી રીધા હતા. તે એટલા બધા કે કારસાદીનું લશ્ચ દબે બીજા કોઈ પણ આગેવાન-
ના કરતાં લેનિનની તરફજ વધુ લાગી રહ્યું. લેનિને તેની પરવાહ ન કરી. તેની સામે એકજ-
વસ એકજ-વેય હતું તે એ કે, દેશમાંની તસ્ત થયેલી ને જૂએ ચરનો પ્રગતને સુખસમવાન
રેવી રીતે મળે! આ ખેચખાંસિને માટે લેનિને અનેક તુરંચવાસ ને દહપારીઓ સદન કરી; પણ
"જ્યાંયો પગ: પ્રવિચ્છન્તિ વર્દે જ ધીરા:" આવા નમુનાઓ તે વીરુદ્ધ દેવાથી તે જતા પણ
અમે નહિ. રશિયન રાજ્યકાન્તિકારોના ત્યાંની મરકારે જે દાલ કયો છે તેનું વર્ણન વાંચનાં

રાવણરાજ્ય કે આધુનિક નાદિરશાહી સુધાં દિલ્હી પરે એટલા તે ભયંકર છે. લેનિન તથા તેના અનુયાયીઓએ ઉપલાં કહ્યોને ન ગણકારતાં પોતાનું કાર્ય અપ્રહિતપણે ચલાવ્યે રાખ્યું હતું.

પરંતુ તેમનાં કાર્યને ખરે યશ સન ૧૯૧૭ ની સાલ પૂરી થતાં સુધી નહોતો મળ્યો. પ્રજાને રીખાવનારી ઝારશાહીનો નાશ એટલોજ કંઈ લેનિન વગેરેનો કાર્યક્રમ નહોતો. ખરે કાર્યક્રમ તો ઝાર-શાહી ઉચ્છેદી પડ્યા પછીનાજ હતો. પૈકી ઝારશાહીને કૌરેન્સ્કી વગેરે સમાજસત્તાવાદી આગેવાનોએ ઈ. સ. ૧૯૧૭ ના માર્ચ મહિનામાં ઉચ્છેદની નાખીને પ્રાવિઝનલ ગવર્નમેન્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી. આ વખતે મહાસુદ્ધનો દાવાનળ આખી દુનિયામાં સળગી ઉઠ્યો હતો. કૌરેન્સ્કીના મનમાં જર્મનીની સાથે ચાલેલું યુદ્ધ ચોલાવવાનું નહોતું; પરંતુ લેનિન એ યુદ્ધની ખીલકુલ વિરુદ્ધ હતો. ચોડું નુકસાન થાય તો તે સ્વીકારી લઈને પણ જર્મની સાથે તહ કરી રશિયન પ્રજાનો રક્તપાત અને દ્રવ્યનાશ અટકાવવો, એમ તેના મનમાં દઢ ચર્મ ગયું હતું; કારણ રાષ્ટ્રની ખોટી પ્રતિષ્ઠા તેને નહોતી જોઈતી, પણ રાષ્ટ્રની ગરીબ પ્રજાને સુખસમાધાનીથી ભાખરીનો દુકડો ખાવા મળે એવી તેની ઉલ્ટા ઇચ્છા-નહિ ધ્યેય હતું. આથી કૌરેન્સ્કી અને લેનિનની ઝટાપટી શરૂ થઈ. અત્યારસુધી લેનિનનાં તત્ત્વો અને તત્ત્વીયર્થો તેના પ્રપત્ન લોકોને એટલાં ગમ્યાં હતાં કે કૌરેન્સ્કીનો પરાભવ કરતી વેળા તેને લોકોના તરફથી વિરોધ તો થયો નહિજ, પણ ઉલટી મદદજ થઈ. લેનિને ટ્રીટ્સ્કી ને સ્ટાલિન આ ઉભય હસ્તકાંતી મદદથી કૌરેન્સ્કીને ઉચ્છેદની નાખ્યો ને રશિયામાં ખરેખર બોલ્શેવિક રાજ્ય સ્થાપન થયું. આ ઘટના ઈ.સ. ૧૯૧૭ ના નવેમ્બરની ૭ મી તારીખે બની. આ દિવસ રશિયન ઇતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખવા જોગો મનાઈ ગયો છે; કારણ એજ દિવસે રશિયામાંનાં બાળ-ખંચાં, સ્ત્રીઓ, ખેતુતં અને મહુરવગની સુખસમાધાનીનો પાયો નાખવામાં આવ્યો.

અધિકારસ્થ લાયમાં આવ્યા સાથે લેનિનપક્ષે સૌથી પ્રથમ જે બાબત કરી તે એ કે, બોલ્શેવિક રાજ્યપદ્ધતિનો કસીને વિરોધ કરનારા એટલુંજ નહિ પણ તેના કક્ષર શત્રુ એવા જે લોક હતા તે બધાને હંદપાર ક્યાં અથવા બાહ્યે કાઢ્યા. ૧૯૧૭ના નવેમ્બરની ખીજ તારીખથી તે ખારખી તારીખપર્યંત બોલ્શેવિકોએ પોતાના માર્ગમાંના તમામ નાનામોટા કાંટા દૂર ક્યાં ને એમ કરતી વેળા તેમણે રાજનીતિના તત્ત્વ પ્રમાણે કોઈનેએ દયા-માયા બતાવી નહિ. આદર-અને બાધક એવા સામાન્ય કિંવા ભયંકર રોગજનું શરીરમાં પ્રવેશ્યા પછી તેમને મારવાની બાબતમાં દયા-માયા બતાવવી એ જોટલું ચાણુપણું હોવાય તેટલુંજ બોલ્શેવિકમ જેવી ગરીબોની સહાયક રાજ્યપદ્ધતિના શત્રુને, પછી તે સામાન્ય હો અથવા ભયંકર હો, જરા જોટલી પણ હામ કે દયા-માયા બતાવવી જોખમવાળું છે. એ બાણીનેજ લેનિનપક્ષે આ કૃત્ત કયું. આજ શત્રુસત્ર-માં ઝાર-ઝારીનાની તેમનાં બાળખંચાંસદ આદૃતિ આપવામાં આવી. આ શત્રુસત્ર દશ દિવસ સુધી ચાલ્યું હોવાથી આ દશ દિવસોને મુદીવાદીવિરોધી રાષ્ટ્રી 'રેન ઓફ ટેર' અથવા 'રાવણ રાજ્ય' આવી સંજ્ઞા આપે છે.

આ કૃત્તમાં ટ્રીટ્સ્કી અને સ્ટાલિન એ લેનિનની બાખી જમણી ભુલગ્યો હતી અને તેમણે આ કાર્યમાં તન-મન-ધન અર્પણ કરીને કરેલી રાજ્યકાન્તિનું દરમ્મ ફળ ગરીબ પ્રજાના લાયમાં આપ્યું. ઉપરના કૃત્તની બાજનમાં હજારો લેખકોએ લેનિનને કોષ આપ્યો છે તે તેને રાક્ષસ કહ્યાં છે, પરંતુ તેમને આ આરોપ પોષ્ય છે; કારણ લેનિનનાજ ચળદામાં કહીએ તો, અમુક એક પુણ્ય-કૃત્ત કરતી વેળા સાધનના સારા-નરસાપણોનો વિચાર કરવામાં કાળનો અપવ્યય કરતાં બેસવું નહિ. સર્પ નગરે પડ્યા પછી તેને કપટથી-કંઠારનાથી મારવો કે સૌમ્યપણે મારવો, આવો અત્ય-બળક વિચાર કરવા નહિવું નહિ એ ખુલ્લું છે. 'પ્રતુ મળતો દોષ તો અવધ' કરવો. 'આ લેનિનને સિદ્ધાંત હતો, ગરીબ પ્રજાનું સુખ એ તેનું ધ્યેય ને આ સર્વ પ્રકારનાં સાધનો અમલમાં આવડે તો આ ધ્યેય તેણે સંપાદન કર્યું, એમાં કંઈજ ગેરવ્યવસ્થી નહી. ક્યેવજ ને ખરોજ હોન, તો પ્રવેશજ નહીં હતો. અરુત.

આ પ્રમાણે કહ્યું ચિંકેન થયો પછી નિષ્કંટક પરિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરેલી જેણે દેશમાંની બાધક પરિસ્થિતિ સુધારવાને તેણે પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. એણે લગભગ જમીનદાર અને પુરુષનિએતી

[illegible]

આ પ્રમાણે રિવરો બના દના બેરલામાં સન ૧૯૨૨ ના જાન્યુઆરી મહિનામાં મેનિનની મદદથી તેણે યાના પરી કરી. તે પ્રકાશ રિવર બનાલી દેતો. દને સાતે જમવાનો નયો. એમને બેઠે તેણે એક મધુપથ લખી રાખ્યું અને પોતાની પછી રાખ્યાની ભાગેશોની ભાગેશોની રજાસિનને આપવી. એમ તેણે નક્કી કરી રાખ્યું.

સેનિનની યોગ્યતા' ધોડામાં વર્ણન કરતું હોય તે તેના સિખ્ખના ભેરફે જિનોબિડના
કળદોમાં આ પ્રમાણે કરી શકાય. જિનોબિડ કહે છે:-

“કેવેડે સેનીન એ અણ્ણીની પગા અને કોટકીના રિવમોમાં હાથ ન હોત તો અમારા જગ-
વાનું શું થયું હોત તે કહી શકાય તેમ નથી. તેમજ કામ માફતના સિદ્ધાંતોના અદ્યુત્તમ પ્રચારક હતા.”
જે ગરીબ અને નરજ શ્રેણી પ્રજાને મારે તેણે આટલાટલો ત્રાસ વેડોને સમાજમાં સમના
પ્રવર્તે એટલા સાર અટકાસ કર્યો, એ સમાજમાં સર્વ સુખદુઃખો તે મોશીવિક રાજ્યપદનિને
અખ્યશ થયો ત્યારે પણ તેણે સદન કર્યો. તેને હેલ્થ એ. ડી. સી. નહોતો, રહેવાને રાજ્યમહેલ
નહોતો, બેસવાને માટીપાટા નહોતા, પહેરવાને લેડી જાતનાં કપડાં નહોતાં અને પાસે એક કપડિંકા
સુઢાં નહોતો! મેકાંધિયાં કપડાં, કશ્પ ચ્હેરો, વખતવસનિવ વિશેષ નહિ; આવો તે એક સારો
પુરુષ હતો; પણ તેના મસ્તકમાં સાહસી શુદ્ધિમતા, હૃદયમાં પ્રજાસંજોગીના કામઢી, બાવડાંમાં
પરાક્રમ, રક્તમાં યુદ્ધિવાદીઓની ચીઃ અને જાનીમાં અચામ સાદસ અને ધૈર્ય વાસ કરતાં હતાં.
આ આપમતજબી જગમાં બાળક, સ્ત્રીઓ અને નિર્ધન પ્રજાના જેટલી દુઈયા અને પ્રત-દાસન
બીજા કોઈ પણ વર્ગની નથી. એ પૈળી એકેકની દુરાવરશા દૂર કરવા સાર દગ્ગરો આગેવાનોએ બાળ
દગ્ગરો વર્ધથી પ્રવત્ત યાતુ કર્યો છે; પણ એકોસાથે આ ત્રણે પ્રયંક કામ એકદમ દાયમાં લાધને
તેને પુષ્કળ પ્રમાણમાં ને થોડા કાળમાં હેલ્થએ સુખી કર્યો હોય તો તે એકલા મદાતમા નિઠોલાય
સેનિનેન. ઉપલા ત્રણે વર્ગની દુઈયાના નાસ કરી તેમની પ્રતિસાદિ કરી જતાવનારા સેનિનને તેમજ
પ્રત્યક્ષ ઈશ્વર માન્યો હોય તો તેમાં કઈજ ગેરવાળગી થયું નથી, એમજ હેલ્થ પણ કબલ કરશે.

તે દમણી ઉત્તમ કાર્ય જનક છે. ભેનિનને યોગ્ય એવીજ તે ખરી સદ્ધર્મચારિણી છે.

ਦੇਖਦੀ

મોક્ષેષિકા ત્રિશ્રુતિ, ૧૫૧ લેનિન પછીની મદત્તની શ્રુતિ તે લાંબો દ્રોણની છે. દ્રોણ-
પ્ર. ૧૦

એ પણ લેનિનની પેઠેજ ધારણ કરેલું ઉપનામ છે. તેનું ખરું નામ લીઝોન ડેવિડોવિચ ઓનસ્કીન છે. તેનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૯ ની સાલમાં થયો. તે બંતે ખરો રશિયન નહિ પણ ચલુદી હતો. તે એક મોટા શ્રીમંત જમીનદાર અને કારખાનાવાળાનો છોકરો હતો. પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથીજ જણાય છે, તે પ્રમાણે ટ્રાટ્સ્કી સાત વર્ષનો હતો એ વખતે તેનું લવિધ્ય તેના માઆપને સમજાવ્યું હતું. એક વખત એક ખેડૂતનો ઘોડો ભડકીને નાકો તે ટ્રાટ્સ્કીનાં પિતાના ખેતરમાં પેઠે; તેથી તેના આપના નોકરે એ ઘોડાને પકડીને બાંધી મૂક્યો. ઘોડાને માલીક રડતો અને દોડતો આવ્યો. તેણે ઓનસ્કીન સાહેબને ઘોડાને છોડી દેવા પગે પડીને વિનવણી કરી; પણ બધું ઉધા ધડાપર પાણી નાખવા જેવું થયું. ઓનસ્કીન સાહેબે ઉઘટો ખેડૂત પાસેથી નુકસાની બદલ દંડ માગ્યો. નાનકડો લીઝોન આ બધો પ્રકાર જોતો હતો. ગરીબ ખિયારા ખેડૂત પર પોતાનો પિતા લુલમ કરે છે એવું તેના મનમાં દર્યું ને તે સાંધી જે નીકળ્યો તે ઘેર આવી પોતાની ઓરડીમાં ઓશિકામાં મોં ધાલી રડતો ખેડો. જમવાનો વખત થયો, ઘંટ વાગ્યો; પણ કોળનાગારમાં લીઝોનનો પત્તો નહિ. એના આપના ધ્યાનમાં એ બધો પ્રકાર આવ્યો. લીઝોનને શરસે થઇ ચાલ્યો જતાં તેણે જોયો હતો. તે પોતાની ઓરડીમાં રડતો ખેડો છે, એવું જ્યારે તેની માએ તેના આપને કહ્યું સારે તે બોલ્યો કે “એ છોકરાને કહો કે, પેલો ખેડૂત પોતાનો ઘોડો લઇ ગયો છે ને તેણે એક પાઇ પણ દંડ આપ્યો નથી. આમ તેને કહે, એટલે તે મૂંગેમોઢે જમવા આવશે. અને થયું પણ તેમજ. સારાંશ, ટ્રાટ્સ્કીને ખેડૂત અને મજૂરવર્ગ સાંધે બચપણથીજ લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી.

લીઝોન નવ વર્ષનો થયો, સારે તેને ઓડેસાની નિશાળમાં મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં પણ આ છોકરાએ અનેક પ્રતાપ જાળવ્યા. ઓડેસાનો શિક્ષણક્રમ પૂરો થયા પછી લીઝોન આગલા શિક્ષણમાટે નિકોલિવ્હ ગામે પોતાના કાકાને સાં આવ્યો. આ કાકાનો પોતાના ભત્રીજા ઉપર તેની શુદ્ધિમત્તાને લીધે બહુ પ્રેમ હતો. આપતું કડવાપણું અહીં ન હોવાથી લીઝોન થોડાજ વખતમાં એક ગુપ્તમંડળમાં પ્રવેશ્યો. આ મંડળની આગેવાની અલેક્ઝાંડા લેવાની હતી. આ મંડળમાં ઝિક્ક, સોવોસ્કી બંધુ (અલેક્ઝાંડાના નાના ભાઇ) વગેરે લોક હતા. અલેક્ઝાંડા કાર્લ માર્ક્સના મતની અનુયાયિની હતી. પ્રથમ પુષ્કળ વર્ષસુધી લીઝોનનો મત કાર્લ માર્ક્સની સાથે બધી રીતે મળતો નહોતો. એક વાર તો તેણે ભરસભામાં અલેક્ઝાંડાનું કુત્સિતપણાથી ને શિષ્ટાચાર છોડીને અપમાન કર્યું હતું; પરંતુ પછીથી તે કાર્લ માર્ક્સનો કટ્ટર અનુયાયી બન્યો. આ બીના જ્યારે અલેક્ઝાંડાના જાણવામાં આવી, સારે તે તેને ખરી પણ લાગી નહિ. જે અલેક્ઝાંડાની સાથે લીઝોનની વારંવાર ટપાટપી થતી, તેનીજ સાથે આગળ જતાં તેનું લગ્ન થયું. આ પણ એક યોગાયોગજ કહેવાય.

આપના અને લીઝોનના મતભેદને લીધે તેમની વચ્ચે થોડાજ વખતમાં અણબનાવ થયો. આપના મનમાં છોકરાએ સિવિલ ઇજનીયર થવું, એવી ઇચ્છા હતી ને તેનું તેણે લીઝોનને જણાવ્યું પણ ખરું; પણ છોકરાએ દેશની દુસ્થિતિપર એક લાંબુ લયક વ્યાખ્યાન આપીને આપના કથનને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં નાકબૂજ કર્યું. તેથી “તારે કાં તો આ પરીક્ષા આપની જોઇએ કિંવા મારા પિતાપર ચેન કરવાનું છોડી દેવું જોઇએ” આવો તેને તાકીદનો સંદેશો તેના આપે મોકલ્યો. પછી શું ? તેજસ્વી પિતાનો તેજસ્વીજ છોકરો તે ! ત્યાર પછી તેણે યાવજીવ આપની પાસેથી એક કપર્દિકા પણ લીધી નહિ. ટ્રાટ્સ્કીએ શિક્ષણને રામરામ કર્યા ને ખુદ્દી રીતે ગર-શાલી વિરુદ્ધ ચાલેલી ચળવળમાં સામેલ થયો. આપની સાથે થયેલી વલવાડ તેને મનદેર રીતે લેનિનપક્ષમાં જઈ મળવાને કારણરૂપ બની. તેના સુપ્ત તેજને ચમકી કરવાને ને એક અગિ-રુદ્ધિંગજ નીવરી એમ કહેવું જોઇએ.

કાન્તિકારકોની ચળવળમાં પેદા પછી ટ્રાટ્સ્કીના અંગતું તેજ વિશેષ ચમકવા લાગ્યું. તેણે “સાઉથ રશિયન વર્ક્સ યુનિયન” નામની સંસ્થા સ્થાપન કરીને તે સમતાવાદનો ઉપદેશ ખુદ્દી રીતે કરવા લાગ્યો. અગ્રાની લોકોને સમતા જોઈતી હોય છે; પણ સમતાવાદ એ શો પદાર્થ છે, એ તેમને સમજાવતું નથી ને કહેતાં તો બીલકુલ આવડતુંજ નથી. આવાએને દેવળ ભાવળો!

સોડોએ સ્ટોસિનનેજ ઉત્પન્ન કરીયા. આથી ટ્રોટ્સ્કીનો પૂર્ણ પરાભવ થઇને આજ તે સેનિરિયામાં દદપારીની સિસા બોગથી રચી છે.

સ્ટોસિન

‘બોદ્ધેશિકા ત્રિમૂર્તિ’ પૈકી ત્રીજી પીર વ્યક્તિ તે સ્ટોસિનની છે. સ્ટોસિન નામ પણ સેનિન ટ્રોટ્સ્કીના નામ પ્રમાણે સાંકેતિક નામ છે. તેનું ‘અર’ નામ જોસેફ વિસારિયોનોવિચ લુગાવેલી છે. એમ કહેવાય છે કે, ‘લુગાવિલીની લોખંડનાં જેવી દેહવદિ અને દરનિશ્ચયી સાદસી સ્વભાવ જોઇને સેનિને તેનું નામ સ્ટોસિન પાડ્યું. સ્ટોસિન સજ્જનો અર્થેજ ગૂળમાં સ્કીધ-પોલાદ એવો છે. સ્ટોસિનનો સ્વભાવ શાન્ત અને ગંભીર છે. તેને વિશેષ બોધવું ગમતું નથી. રાજકારણની ચળ-વળમાં બે પ્રકારના લોક નજરે પડે છે. વિશેષ ન બોલનારા ગુપ્તકારકોની અને આવેશયુક્ત બાપજો. આપી લોકોમાં લોભ ઉત્પન્ન કરનારા પ્રચારક પૈકી સ્ટોસિન એ પહેલા. પ્રકારનો આગેવાન છે અને ટ્રોટ્સ્કી એ બીજા પ્રકારનો છે. કોઇ પણ જાતની જાહેરાત ન કરનાં અંગ્રેમોદે કામ કરવાની સ્ટોસિનને એવી જગ્યાએ રેવ છે કે, વર્તમાનપત્રમાં તે કદી લખતો નથી. તે સલામાં વ્યાખ્યાનો આપતો નથી. વધુ તો શું પણ રસિયાની જદાર એ વિશેષ પ્રસિદ્ધ પ્રજુ નથી.

આવા આ રસિયાનો આજનો અખ્યસ, સેનિનનો ગુખ્ય સિખ્ય, ટ્રોટ્સ્કીનો વિરોધી શુરુખંધુ જોસેફ સ્ટોસિન ઇ.સ. ૧૮૭૬ માં કુરેસ નામના પ્રાંતમાં એક જેકુતના કુળમાં જન્મ્યો. સેનિન જાતિનો સ્થાવ, ટ્રોટ્સ્કી જન્મ એમ સ્ટોસિન પણ અસલ રસિયન ન હોઈ જ્યોર્જીયન છે. સ્ટોસિનના બાપની ક્ષિત્તિ જોસેફ ધર્મશાસ્ત્ર શીખીને પાદરી થવું એવી હતી; પણ ભવિતઅતા કોઈ જુદીજ હતી. સ્ટોસિનના ગુરુજને આ ઊકારમાં કોઈ જુદુંજ પાણી દેખાતું ને તે તેનાથી એટલા ખીન્યા કે તેમણે સ્ટોસિનની અર્થશાળામાંથી બહુ ઉતાવળે દડાવધી કરી નાખી ઇ.સ. ૧૯૦૬—૦૭ માં તે ક્રાન્તિકારકોને મળ્યા ને તેમની લંડન તેમજ સ્ટોકહોલમની પરિવહોમાં હાજર રહ્યો. ત્યાર પછી જારની પોલીસ તેની પાછળ લાગી. ત્યાર પછીના સન ૧૯૧૭ સુધીનો તેના ક્ષતિલાસ ધર-પકડ, ગુરંગવાસ, દદપારી અને નાસી છૂટકું, આવા પ્રસંગોથી ભરેલો છે. ઉવટે ૧૯૧૭ માં તે મિલિટરી રિવોલ્યુશનરી કમિટિમાં એક પ્રમુખ અમલદાર થયો. કુરેસ્કીનો પરાભવ કરીને કેમ-લિન અને પેટ્રોગ્રેક દસ્તગત કરવામાં ને ઉવટે બોદ્ધેશિકા સત્તા સ્થાપન કરવામાં સેનિનને ટ્રોટ્સ્કીના જોડાઈજ સ્ટોસિનની મદદ થઇ હતી. સ્ટોસિનની ધારી અસામાન્ય હતી. તેના ક્રાન્તિકારકોની સાથે ખરખરો મેળાપ સન ૧૯૧૭ માંજ થયો ને પોતાની કનવ્યમીરીથી તેણે સેનિનની કૃપા એટલી મેળવી કે જેના તેના મહેંએ ‘સેનિન સ્ટોસિનનો વિશ્વાસ રાખે છે, પણ સ્ટોસિનને કોઇનો ભરોસો નથી.’ આ વાક્ય બેચી મધું હતું. ઉવટે તેને રાજ્યનો સુવરાજ કહેવાને એ લોકોએ કમી કમું નહિ.

સેનિનના મૃત્યુ પછી સ્ટોસિન, ગિનોવિફ અને કામીનીવનો એક પક્ષ અને ટ્રોટ્સ્કીનો એક પક્ષ આવા બે વિરોધી પક્ષ નિર્મોજુ થયા ને તેમની જટાપટ શરૂ થઇ. ઉવટે સ્ટોસિનનો વિજય થઇને તેણે ટ્રોટ્સ્કીને રાજનામું આપવાની ફરજ પાડી; એટલુંજ નહિ પણ તેને તેણે સેનિરિયામાં દદપારી સિસા બોગવધાને મોકલી દીધો. આજની ધટીએ સ્ટોસિનજ સેનિરિયેટ રાજ્યનો ચાલક હોઇ તે પોતાના શુરુ સેનિનના પીરજ પ્રમાણે રાજકારભાર ચલાવે છે. તેની સાથે સર્વ રસિયન પ્રજા સુપ્રસન્ન છે. તે પોતાના લોકોમાં તો પ્રિય હેજ, પણ પરાયા દેશમાંના લોક પણ તેના પરાક્રમ અને જદગ સનાની આજતમાં સાદર અને સવિરમય હૃદયાર કારે છે. એક સુપ્રસિદ્ધ ભેખક તેની બાપનમાં કહે છે:—“એક એસિયાવાસીનો રસિયાપરનો લોખંડી કાણુ તેના પોતાની નામને સાર્થક કરે છે.”

(“ચિત્રમય જગત”ના ‘રસિયા જનક’માંથી)

૭૫-રશિયાનો શિક્ષણપ્રયોગ

“રશિયામાં આજ બધીજ બાબતોમાં ક્રાન્તિનો અમલ ચાલુ છે, પણ શિક્ષણવિષયક મતમાં તેણે ફરેલા ફેરફાર બધાના કરતાં વિશેષ ધ્યાન ઝેરનારા છે.” બ્રિટીશ ટ્રેડ યુનિયનના સિષ્ટમંડળે રશિયામાં ચારે તરફ પ્રવાસ કરી પ્રત્યક્ષ નજરે જોયેલી સ્થિતિનો જે રિપોર્ટ લખ્યો છે તેમાંનાજ આ ઉદ્ગાર છે. તેવીજ રીતે અમેરિકાના શિક્ષણપ્રેમી લેખક સ્કૉટ નિચરિંગે પણ રશિયામાં કરી આવી ત્યાંના શિક્ષણપર જે પુસ્તક લખ્યું છે તેમાં તે કહે છે કે, રશિયા એ આજના જમાનામાં “શિક્ષણવિષયક સર્વ પ્રકારના પ્રયોગોની જગતમાંની અત્યંત મોટી પ્રયોગશાળા હોઈ” કલ્પનાની સામે તરતાં ખેંચોતે કૃતિમાં ઉતારવાનો રશિયન લોકોનો આત્મવિશ્વાસ અને ભગી-રથ પ્રયત્ન જોઈને મન આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે.” આવી જાતના નવજ ઉદ્ગાર જે શિક્ષણ-પ્રયોગની બાબતમાં સંભળાય છે, તે શિક્ષણપ્રયોગમાંનું વૈશિષ્ટ્ય તે શું છે, એ વધુ નહિ તો કલ્પનાવડે પણ જાણી શકાય તેવું આપણા હિંદુસ્થાનમાંના શિક્ષકોને જરૂરનું છે. તો પુસ્તકવાચનથી અને અને આવેલી કલ્પના આજના ‘રશિયા અંક’ને નિમિત્તે મારા વ્યવસાયબંધુઓની સામે સંક્ષેપમાં રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

દમણાંની નવી એટલે મજબૂત સરકારે ‘શિક્ષણક્ષેત્રનું’ નિરીક્ષણ કરતાંની સાથે તેની આંખમાં પ્રથમ જે બાબત વિશેષ ખુંમી તે નિરક્ષરતાનું ભયંકર પ્રમાણ. થોડામાં કહીએ તો આ બાબતમાં રશિયા, હિંદુસ્થાનના ઉત્તર તરફનો ભાગ શોભવા જેવોજ હતો.

પહેલાંનું ‘ઝરતુ’ રાજ્ય એટલે તે ‘સ્વ’રાજ્યજ, છતાં પણ આ ‘સ્વ’રાજ્યના એક ફર-જાનમાં સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે, મીડું જેમ થોડા પ્રમાણમાં વાપરવાથી તે ઉપયુક્ત હરે છે, તેવુંજ શિક્ષણનું પણ. કંઈ થોડાં લોકોને તેની આવસ્યકતાઓનું તારતમ્ય જોઈને તે આપવામાં આવે તોજ તે ફાયદાવાળું, નહિ તો સૌ કોઈને લખનાં વાંચનાં શીખવવામાં આવ્યું તો અનર્થ થયે. નવી સરકારને આ મર્જિત અનર્થનો અર્થ સારી રીતે સમજાયો ને તેણે માત્ર દશ વર્ષની અંદર સેકંડે ૧૦ સારકારને ૬૦ નિરક્ષર આ પહેલાંનું પ્રમાણ બરાબર ઉત્તરું કરી બતાવ્યું છે. સિવાય શિક્ષણમાં માત્ર શાળામાંનું પાઠી-પેનનું શિક્ષણ એટલેજ અર્થ ન લેતાં તેમાં મનપ્રચારનાં સર્વ સાધનોનો અંતર્ભાવ કરવાનું તેણે યોજ્યું ને એ યોજના પ્રમાણે રશિયાના શિક્ષણબાતામાં દમણાં શાળા, વર્તમાનપત્ર, ચિત્રોમાં અને નાટકગૃહો, આ બધાનો એકસમવાયે અંતર્ભાવ કરવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે આ બધામાંથી કયા મનોનો પ્રચાર કરવામાં આવવો જોઈએ તે, આ બધાઓના પ્રતિનિધિઓની સાહુદાયિક કમિટી તરફથી નક્કી કરવામાં આવે છે.

આ મજબૂત પંજા શાળામાંના શિક્ષણસંબંધિજ એ શબ્દ લખવાના છે. રશિયામાંની સરકાર એ નિર્ણય વિષયકી હેલ્ડ સામયિક મહત્ત્વનાના વિશિષ્ટ તત્ત્વપર તેને સમાજની પુનર્વ્યવસ્થા કરવાની છે. આ પુનર્વ્યવસ્થાના પ્રયત્ન યશસ્વી કરવાને લગ્નકરી સામર્થ્ય આવશ્યક છે આ જેવો તેવો નિર્ણય છે, તેવેજ તે પ્રયત્નની બાબતમાં જનતાના મતમાં યોગ્ય આદર કેળવવો કરવા સારું લેકરિશનું. આ બાબતો નહુ મેરે ઉપરતો કલ્પ એમ છે, એવો પત્ર તેને. દર વિષયક વિ-અર્થનું વજનવાચનતા, રોજ, નિરાકર ‘ઉદાર’ વિષયને મટે તેને જરૂર જોવાને પ્રત નથી. સવસ્તી એવોતે સર્વ સ્વરૂપ આપવાનું શિક્ષણ એ એક પ્રકૃત્ય નાજન છે, જેમ ન મન ન ને એ મનને અનુભવી શિક્ષણની પ્રયત્ન નાની ને હી બાબતે. કુલ્ય સમજાવી બાબતે ૧૫૦ થાય તેવો રીતો કરવાનો તેને પ્રયત્ન છે.

શિક્ષણક્રમમાં પદવિવસ્થા બાબતે એ એક વિશિષ્ટક્રમ ને જોઈ શિક્ષણ-રચની કલ્પના અને કરવા.

શિક્ષણક્રમ મનની વસ્તુ એટલે પ્રથમ મનની બાબત એ કે, શિક્ષણની સરજાત બાબત-નાજ સ-મર્થન ૬૬ છે. એમ કહીએ તો એવું “મનનાં વિલકાવાનાનું રક્ષણાદ્યગાદિ”

આ કાલિદાસોમિ પ્રમાણે જાણક જ-એ આરથી તેની તમામ કાનગી સરકારે એટલે મમાને રાખતી એવું તેમનું નિદાન ખેપ છે-અર્થાત્ પદેશ તજ વર્ણુથી જાણક આરોગ્ય મંદગતી દેખેખ નીમે દોષ છે. પછી તજથી આર વર્ણની વધ શ્રુષ્ટી કિંદરગાદન નિગાળોમાં તેની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિમાં ડોકરોએને દરવાજાવગે ને રમવાને જોઈતા જમીયા અને ખેરાનો પ્રત્યેક નિ-શાળોનાં સ્વતંત્ર દોર્ધા કેટલોના મગ્ગને એકત્ર પણ દોષ છે. સર્વ વ્યવહારની અદર મામલિક-પણું ને સદકાર્ય એ ખેપ દોવાથી વૃદ્ધકપર્વ નેટણું નાટ કરી સકાય તેટલું કરાવે પ્રવલ્ત છે.

પછી ૮ થી ૧૫ વર્ષની વયવર્ષતનાં જાણકોને માધ્યમિક નિયાતોમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ થી ૧૬ વર્ષત પ્રત્યેકને કંઈ ને કંઈ ધધી શીખવે પડે છે. જીન વર્ષ એ પમાનાં કારખાનાંઓમાં પ્રસાર કામ કરવું પડે છે. તે કામ થોડું પણ દાંધેથી કળું ને ખેવાની પ્રવશ્ન પિહાન થઈ ગઈ કે તોસમે વર્ષ એ પમાનું તમ્મ સિદ્ધજી લેવા સાદ વિષવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ મળે છે. વિષવિદ્યાલયનું શિક્ષણ ૫૧૧ થવા પછી જેમને ઉચ્ચ સંશોધન કરવાનું દોષ છે, એવા-એતિ માટે સંશોધન સંરચાનીએ વ્યવસ્થા છે. માત્ર આ સંરચા સુદાં વ્યવહારસ્થ પડિતો ન થાય એટલા સાથે તેની વ્યવસ્થા જુદાં જુદાં કારખાનાંઓમાંજ કરવી દોષ છે. સંશોધન માટે ખાસ સિધ્ધશક્તિએ દોષ છેજ; પણ હનરમ સુદાં શિક્ષણ સંરચાઓમાં મરીખને માટે શ્રીનું નામ પણ નથી દોવું. અર્ધશીમતોની પાસેથી અસાર સુધી શી લેવાય છે ને અસર ખાનદાન થી-મતોને શિક્ષણ સંરચામાં આવવાનોજ પ્રતિબંધ છે-અર્થાત્ આ સંક્રમજાવરચાની યોજના છે. આજની મજુરાની સરકાર પૂર્ણપણે રિચરચાવર થાય અને સામલિક માલીકનું તત્વ વ્યવહારમાં ખુલ્લી રીતે જોળવા લાગે, એટલે જોળાજ વ્યવહાર પૈસા સિવાય થઈ શકશે, એવી કલ્પના છે. આજથી મે છે તે સુદાં માફકસરજ દોષ છે. કિંદરગાદનની સાળાના પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી પાછળ દર મરિને માત્ર એ જગલ એટલે સરાસરી તજ રૂપિયા ખર્ચ આવે છે; અને આ ખર્ચ સુદાં એકલા શિક્ષણનો નહિ પણ રહેવા તેમજ જોળનખર્ચ વગેરેનો મળીનેજ દોષ છે.

અભ્યાસક્રમમાં પણ નવીનતા નજરે પડે છે તે એ કે, આપણી સાળાઓની પેઢે મલિન, જુગોળ, પૂંછંગ વગેરે વિષય ખીલકુલજ દેખાઈ આવતા નથી. એટલે આ સર્વમાન્ય વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવવું ન હોય આખા જગથી વિરુદ્ધ એવું કંઈ પણ જુદાંજ શીખવવામાં આવે છે, એવો તેનો અર્થ નથી; પણ આપણે જેમ પ્રત્યેક ધોરણમાં અમુક વિષય શીખવવા એમ હાવીએ હીએ, તેવી વ્યવસ્થા રચિયન કાર્યક્રમમાં નથી. પ્રત્યેક ધોરણની અંદર વ્યવહારમાં નડનરા અમુક અમુક પ્રશ્ન ઉઠેલાં શીખવવું એવો તેમનો મત છે. આપણે ત્યાં અગ્રેજી યોથા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીએ પ્રવેશ કર્યો કે તેને ખીજગલિત, ભૂમિતિ વગેરે નવા વિષય શીખવા પડે છે કિંવા આજળ જતાં હંગઝંનો હંનિદાસ, રસમજુસાઅ વગેરે વિષય પણ તેની સામે આવેતિ ઉલા રહે છે; પણ રચિયન શિક્ષણના નિષ્ણાતોની વિચારસરણી એવી છે કે, ડોકરોને પ્રથમ આજુબાજુના વ્યવહારનું નિરીક્ષણ કરવાને શીખવવું, એ મુખ્ય જાગત. પછી તે નિરીક્ષણ સર થયું કે તેને અનેક અગ્રજો ભાસવા લાગશે; અને એ અગ્રજો જેમ જેમ ભાસતી જશે, તેમ તેમ તેમાંથી પાર પડવાનું જ્ઞાન આપી શકાય એવો કાર્યક્રમ આંકશે જોઇએ. અને એને માટે વિષય નીમવાને બદલે વ્યાવહારિક પ્રશ્નસમુદાય (પ્રોબ્લેમ્સ) નીમવા એવો તેમનો મત છે-અર્થાત્ કેટલીક મર્યાદાની પેલી તરફ કે જ્યાં પ્રાવીણનિષ્ઠ શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે ત્યાં પ્રશ્ન ઉપરથી વિષય ઉપર પુનઃ રૂઢો મારવો પડશેજ; પણ સાધારણતા માધ્યમિક સાળામાંના અભ્યાસક્રમમાં વિષયના કરતાં વ્યાવહારિક પ્રશ્નોથી વિદ્યાર્થીએ વધુ કાર્યક્રમ શિક્ષણ મળે છે, એવો રચિય-નોનો મત છે, તેનો વિચાર કરવો.

પણ વ્યાવહારિક પ્રશ્ન સુદાં ચુંટવા કેવી રીતે? તો તેની પસંદગી કરતી વખતે મુખ્ય ખેપ તરફ લક્ષ રાખતી તજ છેવે પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે. તે એ કે, સહિવિદાન, સમાજવિદાન અને ધંધાવિદાન. સમાજ, સહિ અને ધંધો, આ ત્રણનું જ્ઞાન વ્યક્તિમાત્રને હોવું આવશ્યક છે. અને મુલભૂત સિદ્ધાંતતરીકે સ્વીકારીને એનાપર સર્વ શિક્ષણક્રમની રચના કરવામાં આવી છે.

(નૂના ઇતિહાસ-ભૂગોલાદિ વિષય કાઢી નાખીને સમાજ, સૃષ્ટિ અને વૃત્તિ, આ ત્રણ નવા વિષયજ રજુ કર્યા છે, એમ કહીએ તોપણ ચાલે.) આ નવી રચના પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ કેવી રીતે આંકે છે એની કલ્પના આવવા સારૂ આશરે ચૌદ પંદર વર્ષની વયના-એટલે આપણે ત્યાંના લગભગ મૅટ્રિકના કહેાને-વિદ્યાર્થીને શુ' શુ' શીખવું પડે છે તે જોઈએ.

(૧) પ્રથમ સૃષ્ટિવિજ્ઞાનના સદર નીચે વિષય લખ્યા છે તે આવા:—

અ—મનુષ્ય અને હોરદાંખરનો જીવનક્રમ સમજવાને આવશ્યક રસાયન અને પદાર્થ-વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર.

આ—ખાણો, ખનિજપદાર્થ અને જ્વાલાગ્રાહી, એનું સામાન્ય જ્ઞાન અને રશિયામાંની ખાણો-સંબંધે વિશેષ જ્ઞાન.

ઇ—ઉદ્યોગધંધામાં થતાં જનાવરો અને ખેતીવાડીનો માલ.

ઈ—પ્રાણિસૃષ્ટિમાંના માનવોનું રચાન-શારીર શાસ્ત્ર.

ઉ—શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય.

(૨) બીજું સદર ઉદ્યોગધંધાનું. એમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ દેખાઈ આવે છે:—

અ—ખાણોમાંથી ખનિજપદાર્થ કાઢવાનું જ્ઞાન.

આ—નાની સરખી કુકાન કિંવા મોટું કારખાનું કેવી રીતે ઉભું કરવું અને ચલાવવું એનું જ્ઞાન. રશિયામાંનાં તેમજ બહારનાં કારખાનાંએસંબંધી માહિતી. ઉદ્યોગધંધામાં તેમજ ઇતરતર કારખાનાંએસંબંધી માહિતી. ઉદ્યોગધંધામાં જોઈતાં રસાયનો તથા યંત્રોની માહિતી.

ઇ—ખેતીવાડીમાં જોઈતું પ્રયોગજ્ઞાન.

ઈ—માનવવંશની દૃષ્ટિએ ભૂગોલાનું જ્ઞાન. વ્યક્તિ અને સમાજ એ પરિસ્થિતિ ઉપજીવ્ય છે એની સમજણ.

ઉ—ધંધામાંનું આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા.

(૩)—ત્રીજું સદર સમાજજ્ઞાનનું. એમાં નીચેની બાબતો નજરે પડે છે:—

મજુર અને મુડીવાળા, રોજદારી અને મુડીશાહી, ખાનગી માલીકી અને મજુર-મજુરવર્ગની ખંરી સ્થિતિ, થાપણવાળા અને જગીરદારોની એકતા, મર્યાદિત રાજસત્તા, પૈસાવાળાઓના હાથમાં રમનારી નકલી લોકશાહી, અનર્થાવહ હરિકાષ્ઠ, મુડીવાદી અને મજુર વચ્ચેનો અગડો, ચાર્ટર્ડસ્ટોની ચળવળ, ૧૮૪૮ ના વર્ષનો ઇતિહાસ, કમ્યુનિસ્ટોનું જાહેરનાયું, મજુરોની સર્વરાષ્ટ્રીય સંસ્થા, ટ્રેડ યુનિયન્સ, રાજકીય પક્ષાપક્ષ, રશિયામાંની ૧૯૦૫ અને ૧૯૧૦ માંની કાન્તિ વગેરે.

શિક્ષણક્રમનું સ્વરૂપ લક્ષમાં આવવાને આટલો નમુનો બસ થશે.

આ શિક્ષણક્રમના અભ્યાસસંબંધે હમણાં હમણાં વિશેષ ગાજી રહેલી જે ટ્રાઈન પદ્ધતિ તે સંબંધે રશિયામાં અનુભવ લઇ જોતાં રશિયનોનો એ પદ્ધતિસંબંધે એવો ગ્રહ થયો કે, એ પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થીને સ્વતંત્ર અભ્યાસ આંકી લેવો એ જે વિશેષ છે, એનાથી એકત્ર કામ કરવાની અભિરુચિ ઉત્પન્ન થતી નથી. વ્યક્તિ એ સ્વતંત્ર ન હોઇ સમાજનો ઘટક છે, એ રશિયન ધોરણમાંનું મહાસત્ર છે. આ ધોરણના વિરોધીતરીકે ટ્રાઈન પદ્ધતિને તેમણે છોડી દીધી છે. અહીં માત્ર એ કહેવું જોઈએ કે, નવા પ્રયોગ કરવાની રશિયનોને કેટલીએ હેંશ હોય, તોપણ શિક્ષણક્ષેત્રમાંનાં અમેરિકન પ્રયોગોનો લક્ષપૂર્વક અભ્યાસ કર્યા પછીજ તે નવા પ્રયોગમાં હાથ ધારે છે. અસ્તુ. હવે શિક્ષણસંસ્થાના કારભાર તરફ વળીએ. આ બાબતમાં મુખ્ય બીના એ છે કે, સંસ્થાના મુખ્ય ચાલક મંડળમાં બધા શિક્ષકો તો બેસે છેજ; પણ એ સિવાય પાઠકોના પ્રતિનિધિ, એ જલ્લામાંનાં કારખાનાંઓના પ્રતિનિધિ ને ઉવટે વિદ્યાર્થીઓના પ્રતિનિધિઓ સહાં એમા સમાવિષ્ટ હે.૫ છે. રોસ્ટાવ્હની એક શાળાના મંડળમાં ૭૨ સહાસદ હોઇ તેમની વહેંચણી ૩૭ શિક્ષક, ૨૫ વિદ્યાર્થી, ૩ પાલક તેમજ જલ્લામાંનાં કારખાનાં, નગરમંડળ, મજુરસંઘ, શાળામાંનો શિક્ષકેતર કામદાર-વર્ગ, તરુણ કમ્યુનિસ્ટ ને પાયોનિયર વિદ્યાર્થી વગેરે તરફથી એકેક પ્રતિનિધિ, આવી કરેલી છે. ગોસ્કોમાં આવેલી 'એડિસન શાળા'ના ચાલકમંડળમાં ૫૦ શિક્ષક, શાળાનો ડૉક્ટર, શાળાના કામગારોનો ને જલ્લામાંની કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીનો એક એક પ્રતિનિધિ, ૧૨ વિદ્યાર્થી અને ૧૫ પાલક આટલાનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો જણાઇ આવે છે. કેકેકાણાનાં કારખાનાંઓનો ને શાળા-

એની સંબંધ જોડાયેલો હોવાનું સર્વત્ર નજરે પડે છે.

ઉપરે વિદ્યાર્થીઓની સાથે બે સપ્ત બોલીને નિશાળમાંથી બહાર પડીએ.

કોઈ પણ સદ્ગુણ સાચા જોવા સારુ જ્ય એટલે સાચા જતાવવાને તેની સાથે પ્રિન્સિપાલ ન જતાં તેને વિદ્યાર્થીને દવાલે કરવામાં આવે છે. તે એકાદ વર્ગના દરવાજા પાસે ગયો કે અંદરથી શિક્ષક બહાર ન આવતાં વર્ગની મૅનિટર બહાર આવે છે ને જોવા આવનાર ગુરુશ્રીની બધી વ્યવસ્થા કરે છે. એક સદ્ગુણ એક વર્ગ પાસે પહોંચતાં એક પ્રીટ વિદ્યાર્થી બહાર આવ્યો અને દરતાન્દોશન થયા પછી તેમની વચ્ચે જડુ મનોરંજક સંભાષણ થયું.

ગુરુશ્રી—અને વર્ગની પાસે આવેલો જોનાંજ માસ્ટરની પરવાનગી સિવાય તમે એકદમ વર્ગની બહાર કેવી રીતે આવ્યા?

વિદ્યાર્થી—કેમ વાર? આવેલા મટેમાનને મારો વર્ગ જતાવવો એ મૅનિટરશ્રીનું મારું કામજ છે. આવી જાખનમાં અમે યુગ્મજને તરફી આપના નથી.

“બીજી કથી કથી જાખનમાં તમે યુગ્મજને તરફી આપના નથી?”

“‘તરફી’ સપ્ત એ ‘તરફી’ બાવથીજ વાપર્યો છે; અને તમને કહું છું કે, સાળામાંનાં ધણાં-અર્થે કામે વિદ્યાર્થીજ દોઝી લે છે. જાનજાનના મુખ્ય કામસિવાય બીજી જાખનોમાં અમે યુગ્મજપર જોતો નાખના નથી.”

“અને શિસ્ત-વ્યવસ્થા-સાવધાનું કામ? એ જાખનમાં પણ યુગ્મજનો બાર દશકો કરે છે?”

“જોઈએ તો મરકરી કરો, પણ શિસ્ત યું અમારી અમારાથી ન લાવી શકાય કે? મારી આ નિશાળમાં તો વ્યવસ્થા વજેરેનું કામ અમેજ કરીએ છીએ.”

“અને તેનો જંમ થાય તો?”

“જંમ થાય છેજ. મૂળમાં જડુ થોડી વાર; મારજ વિદ્યાર્થીઓનાજ ઉપર તે કામ પડવાથી તેનું મકલ્ત તેમને સમજાય છે અને એકાદ કોઈ એવો ઉદવ નીકળ્યોજ તો તેની તપાસ અમે અમારી કમિટિ આગળ કરીએ છીએ.”

“અને ત્યાં નિર્ણય ન થયો તો?”

“એવું કવચિત્જ જાને છે. અને એકજ પ્રમંથ વાદ છે. એ પ્રસંગે અમે તે જાખન સાળાની કાર્યકારી કમિટિ આગળ રજુ કરી દની.”

“એ કમિટિમાં કોણ કોણ દનું?”

“મુખ્ય અધ્યાપક, બીજા એક શિક્ષક અને દુ (જરા સંકેત પામતાં) એટલે વિદ્યાર્થીઓની કમિટિના અધ્યક્ષ. આજ મુદ્દો દુ અધ્યક્ષ પૂ.”

“વાદ! અખાસ સાહેબ! આજ આ કમિટિમાં તમારા યુગ્મજની ખુશીની જોડે ખુશી થઈને જોતો છો ત્યારે?”

“હા, તમને એમાં નવાજાવેનું લાગ્યું? તમારા દેદમાં એવો થાસ નથી એમ લાગે છે?”

“વાર, પ્રિન્સિપલ સાહેબ! તમારીજ આ કમિટિએ જાને કમિટિએ દીધે તમને જવાસનો વખત કેવી રીતે મળે છે?”

“એટલે? કમિટિમાં મેસર્સ એ અખાસ નહિ કે? આ એક દિશાજનો બાજજ છે.”

“પણ તે એકલા પ્રતિનિધિતેજ મળે, જાણનાએને?”

“કેમ વાર? અમારી સાળામાં અનેક જૂલી જૂલી કમિટિએ દોઝ સો કોઝને કામ કર્યુંજ પડે છે. અમળ ઉપર મોટા થયા પછી જમને આ કામે કરવાંજ પડે છે. એનું શિક્ષણ અને અધ્યાપક સામે છીએ અને એટલાજ દોઝ સાળાજની કમિટિએ નિશાળ દેદમાંની કમ્પ્યુનિટર વજેરે શાળાજ સંસ્થાઓના પણ અમે સલામત થાએ છીએ.”

“એમ, સાળાજાજની પણ મતા નહિ?”

“કેમ અમારા એવા દેનાએ છો?”

“કેવું નહિ કહું.....”

(“વિચારજ જાવન” ના મુદ્દિયા બાંધવાથી)

७६-आधुनिक जापान तथा इसकी शिक्षा-पद्धति

जापान में तीन हजार से अधिक द्वीप हैं। ये द्वीप ज्वालामुखी शक्तियों के इक्षस्वरूप हैं। आज भी प्रचुर ज्वालामुखी पर्वत इस द्वीप-पुंज में वर्तमान हैं। प्रायः पचास ज्वालामुखी पर्वत इस समय भी अपने उताप से वहां के निवासियों को संतप्त कर रहे हैं। सन् १८८४ और १९०५ धरवी के भीय ३०,६८० भूकंप हुआ। बार से अधिक भूकंप अत्येक दिवस हुआ करते हैं। इतने भयानक गिर पड़ते हैं और भूकंपीयक मनुष्यों की मृत्यु होती है।

इन भूकंपों तथा ज्वालामुखी पर्वतों ने जापान को संपन्न बना दिया है। इसे गंधक तथा धातुसंबंधी निर्झंश से परिपूर्ण कर दिया है। औद्योगिक पदार्थ पृथ्वी को उपलब्ध बना देते हैं। विविध भाति के धातु यथा सोना, चांदी, ताँबा, टीन, लोहा, पेट्रोलियम तथा कायला इस द्वीप में इन प्राकृत धटनाओं ही के कारण पाये जाते हैं। जापान के बारों और का समुद्र मछलियों से परिपूर्ण है। $x \times x$ इस द्वीप का क्षेत्रफल १,४२,००० वर्गमील तथा इसकी जनसंख्या सन् १९२० धरवी की जनसंख्या के अनुसार ५,५६,६१,१४० है। समस्त जापानी-सांख्यिकी की जनसंख्या (कारिया, होरमोसा तथा संधेलियन द्वीपादि के साथ) सात करोड़ सत्तर लाख है; पर सन् १९२३ धरवी के लीपणु भूकंप के कारण पाँच लाख मनुष्य विनष्ट हो गये। सन् १९२७ धरवी में भी ऐसा भूकंप हुआ कि ६५०० मनुष्यों की मृत्यु हो गई।

छत्रैंड तथा जापान में बहुत कुछ सादृश्य है। (१) छत्रैंड की जलवायु उष्णोत्तरीय के द्वारा उष्णत्व को प्राप्त होती है। जापान की जलवायु को क्यूरोशियो स्रोत गर्म करता है। (२) स्पेन के दुर्दमनीय औरमजा ने छत्रैंड पर सोलहवीं शताब्दी में आक्रमण करने की उत्कंठ अलिखीपा से स्पेन छोड़ा। १३ वीं शताब्दी में कुल्जाभा ने एक लयंकर भंगोल पोतपुंज जापान के विरुद्ध भेजा था। दोनों पोतपुंज ध्वंस को प्राप्त हुआ। (३) जिस प्रकार अंग्रेजनाति लिन लिन-न जातियों के मिश्रण से जपानी है; उसी प्रकार जापानी जाति का भी निर्माण हुआ है। डेट, सैकसन, ओगिस्स, लुट, डेन तथा नोर्मान जातियों के संयोग से अर्वाचीन आंग्ल-जाति कायम हुआ है। जापानी जाति भी चीन, भलाया प्रायद्वीप, ततार, भंगोलिया तथा न्यूनांश भारत की जातियों के अंश से जपानी है। (४) सामुद्रिक समर में दोनों जातियों ने अपनी दृढ़ता, अभ्यवसाय, पराक्रम तथा दूरदर्शिता का प्रगाढ़ परिचय दिया है। (५) दोनों देशों में वर्तमान राजवंश के सम्राटों ने प्रारंभिकाल से इस समय तक शासन का भार वहन किया है।

जापानी जाति में जो जात अडे मार्के की पायी जाति है, वह इसकी देशभक्ति तथा राज्य-भक्ति है। ये दो सहृदय प्रस्तर की नींव है; जिस पर समस्त आधुनिक जापान-सांख्यिक का प्रासाद निर्मित हुआ है। जब कोष विदेशी यात्री जापानी विद्यार्थी से पूछता है कि तुम्हारे जीवन की सर्वश्रेष्ठ अलिखीपा क्या है? तब वह इसका उत्तर विनीतभाव से हर्षसमन्वित शब्दों में देता है। इसका उत्त्थेय इसीके शब्दों में करना न्यायसंगत प्रतीत होता है। 'अपने सम्राट् तथा अपने देश के वैभव के निमित्त जीवन को अलिखित करने के लिये हम एक अवसर चाहते हैं।' कैसा आदर्श है! कैसी लक्षित है! कैसा प्रेम है! इसे सहृदय पाठक स्वयं विचारेंगे। जापाननिवासियों की यह अटल धारणा है कि वे एक परिवार के सदस्य हैं; और उनके सम्राट् इस विस्तृत परिवार के अधिपति हैं। वे किसीका अपना सम्राट् के आसन से उच्च आसन पर अंश देना नहीं चाहते। वे सम्राट् को उचित धर्म समझते हैं। वे पुरातन शासकों की समाधिभूमि का सम्मान करते हैं। उनका विश्वास है कि वे समाधिस्थ शासक जातिपता के संपूर्ण प्रश्नों पर प्रसन्नता प्राप्त करते हैं। जब वे किसी जाति से युद्ध छोड़ने लगते हैं अथवा संधि स्थापित करना चाहते हैं, तो विधिपूर्वक इन प्रश्नों से वे अवगत कराये जाते हैं, पुनः

संभ्रम और सन्धि के कारणों में इनका आसावाद व्यप्रेक्षित है. अस्तु.

जपानी स्वशासनः प्रसन्नचित्त होता है. साधारण से साधारण जपानी भी जीवनयात्रा प्रसन्नतापूर्वक करता है. जपानी विद्यार्थी कबिज ही शीस (शुद्ध) बूझने के लिये रात अथवा दिन के किसी भाग में कुसी तक का काम करते हैं. वे किसीसे कुछ भांगना धर्मविरुद्ध समझते हैं. रास भस्म सादण अपने भंड जपानी शिक्षा-पद्धति में विभक्त है कि उन्हेंने टाकि-ये विधिविवालय के एक विद्यार्थी के कुछ आर्थिक सहायता पटुंगाने की धमका प्रकट की. उस विद्यार्थी ने जे आत्मसम्मान का परिचय दिया है, उसे छिन्नचिन्न करना असंजन प्रतीत न होगा.

'भद्राशय! मेरी नाडियों में प्रसन्न जपानीय वीरों का रक्त प्रवाहित हो रहा है. अतः बिना किसी सहाय हो बधासाध्य वीरतापूर्वक उन आधाओं का सामना करना मेरा धर्म है, जे आधाओं मेरे भाग में उपरिचित होगी.' उस नति का राजनीतिक तथा आध्यात्मिक अभ्युत्थन कभी संभव नहीं; जिस राष्ट्र के अत्येक भुत्थ में जैसा अग्रिम स्वदेशप्रेम और आदृत स्वायत्तजन जरा हुआ है.

प्रसन्न जपान के सैमुराय के जे शिक्षा दी जाती थी, वह प्राचीन भारत के क्षत्रियों की शिक्षा से बहुत सादृश्य रहती है. जिस प्रकार सैन्यशक्ति के अनुनायिक भारतीय क्षत्रियों ने अपना शिष्य था; उसी प्रकार जपानी सैन्यविभाग का कार्य सैमुराय ही के भीम श्रीमान्द हो गया था. इसी सैमुराय शिक्षा ने वीरवीर शताब्दी में एक अपूर्व राष्ट्र का स्वरूपान किया.

एक सैमुराय दुःख तथा सुख को सहन करने के लिये शिक्षा पाता था. अशांत तथा भयानक के विद्वन बिना प्रकट किये ही वह विपत्ति का सामना करता था. आज भी वे ही शुरु जपानी सिपाहियों में पाये जाते हैं. आर्थर के किये पर जपानियों ने जे वीरता प्रदर्शित की थी, उसका साक्षी समस्त सभ्य संसार है. जे आर्थर वंदरवाद के अतने के लिये स्वयंसेवकों की आवश्यकता उपरिचित कुछ तज २००० से अधिक जपानियों ने इस जयानक कार्य के लिये अपने को समर्पित कर दिया; और कितने वीरों ने तो जे के भूत से दरबारत शिष्यी थीं ?

जपान में भुत्थ का यह अनिवार्य कर्तव्य है, कि वह अपने स्वार्थ का सर्वसाधारण के कल्याण के लिये तिसांजसि है. प्राचीन जपानी सैमुराय क्या ली, क्या पुरुष, क्या जन्मे—सभी अन्तःप्रेम तथा तत्त्ववार-संन्यासन की शिक्षा पाते थे. उनके सम्मानधर्म में यह जात छिन्नचित्त थी कि 'हो सैमुराय संभ्रम में शत्रु को पीछे न दिखावे. जपान के छिन्नदास ने जैसे हमेशा दर्शाते हैं, कि जपानी सिपाही तथा कप्तानों ने आत्म-हत्या तक कर दी है; पर वे पराभूत हो कर रक्षेत्र से नहीं छोटे हैं.

आज भी जपानियों की यह धारणा है, कि शत्रुकृत अपमान का जहा हो प्रकार से सिपा न सकता है. एक तो वे उसकी दत्ता कर जहा बूझता है, जे उन्हें अपमानित करता है. और दूसरे जहा पर वे अपने अपकारी के विनाश करने में असमर्थ प्रमाणित होते हैं, वहां स्वयं आत्म-हत्या कर जाते हैं. इस लिये जे सावधानी से विदेशियों के जपानियों के साथ वर्तना पड़ता है.

अतिशय आत्म-सम्मान, स्वदेश-प्रेम तथा राजसक्ति ने जपानियों को अभिमान की नति बना दी है. जपान की शिषा स्वतंत्र चिन्तार रहती है और स्वच्छंदतापूर्वक रहती है. वे अत्यंत जसिष्ठ होते दुजेनी चिन्तकी जान है. वे स्वार्थहीन हैं, कर्तव्यपरायणता के अवनार हैं.

आधुनिक जपान के विद्या-मंदिरों में सारीरिक शक्तियों के विकास की शिक्षा के प्रथम स्थान प्राप्त है शिक्षा तथा शिष्य द्रुपथर सवार हो कर जादर निकलते हैं. वायुमंडल की जीवजता की कुछ परवा न कर आद्य-पदाय स्वयं होते हैं.

स्वच्छता के लिये तो आधुनिक जपान ने प्रसिद्धि दी आपन की है. आज सभ्य संसार में 'हो जैसी जनि नहीं है, जे स्वच्छता में जपान देश की तुलना करे. अस्वच्छ रहना उनके बड़ा अधर्म समझा जाता है. क्या जरीज, क्या अमीर—सभके सभ स्वच्छताप्रिय हैं; कारण जपानी गृह अत्यंत स्वच्छ तथा पवित्र होने हैं.

जपानियों में इस प्रकार का विचार धर्म के प्रति भी व्यापक देखने में आता है। यही कारण है कि इनकी शिक्षाप्रणाली में धर्म का अत्यन्त स्थान नहीं मिला है।

जपान की प्राचीन तथा आधुनिक शासन

औद्योगिकी की सभा जन्मते ही छठी सताब्दी से जपान के सम्राट शासन के कालों से विद्यमान रहने लगे। अतः राजकीय अधिकार निम्नलिम्न शक्तिशाली परिवारों के हाथ में गया। इन शक्तिशाली परिवारों के प्रधान आदमी शोगन नाम से प्रख्यात हुये। शासनकार्य के सम्वादन का पुर्या लार इन शक्तिशाली शोगनों के हाथ रहा। इस समय से १८६८ ईस्वी तक समय पड़िये तो जपान का राजनीतिक इतिहास इन प्रधान शोगनवंशीयों का ही इतिहास और अधःपतन का इतिहास है। ये शोगन इस जाली से राज-कार्य मगाते थे कि सम्राट की दृष्टि में जपानसम्राट ही शासन कर रहे थे-जैसा प्रतीत होता था। ये शोगन न्यूनाधिक राज-समर्थ थे। टोकुगवा अन्तिम शोगनवंशी था। इसने सन् १८०३ ईस्वी से १८६८ ईस्वी तक शासन किया। इसी वंश के राजत्वकाल में जपानियों के आदिजन से वर्तमान जपानी सम्राट के पितामह राजकार्य का संपादन स्वयं करने लगे।

इस परिवर्तन का अन्तिम कारण जपानियों का पश्चात्त्य संसर्ग और उनके दृष्टिकोण का प्रौढ विकास था। यूरोप की शासन-प्रणाली का अनुसरण कर रहे होने पर क्रांति उपस्थित हुई। यूरोप से जपान के संसर्ग का प्रथम सूत्रपात १५४३ ई० में हुआ। इसी वर्ष पुर्तगाल-निवासी मेडोरा पिरे ने तुलान की झुंडों से अपने दो साधियों के साथ इस द्वीप में पदार्पण किया। पर से वह भीन के सिधे अथा था। पिरे और उसके साधियों के पास बन्दूकें थीं। इनकी बन्दूकों ने जपानियों का ध्यान इस प्रकार आकृष्ट किया कि वे उसे दो वर्षों के भीतर तीस हजार से भी अधिक बन्दूकें तैयार हो गयीं और इसके अनन्तर अत्येक जपानी ने इसे अपना अस्त्र बना लिया।

तत्पश्चात् जेम्स कूक-प्रसार के उद्देश्य से यहाँ आये; पर जपान जैसे देश में इनकी हाल न गयी। कहा जा चुका है, कि जपानियों के सिधे धर्म गौण विषय है। तत्पश्चात् अन्य कुछ विद्वान पादरी आये, अतः यूरोप के साथ इसका सम्पर्क बढ़ होता गया। अरे दाऊसेरी जैसे जपानी विद्वान था। इसने दो किताबें लिखीं, जे यूरोप की अवस्था और सम्पत्ति का समीचीन चित्र चित्रित करती थीं। इसी समय से लोगों का ध्यान यूरोपीय नौयानों, जूगोश तथा चिकित्साशास्त्र की ओर हिरा। टोकुगवा सरकार ने ये दो नाम की संस्था संस्थापित की। इस संस्था में पाश्चात्य भाषाओं सीखा जाती थी, और पश्चात्त्य ग्रंथ जपानी भाषा में अनुवादित किये जाते थे। १८६२ ईस्वी में पश्चात्त्य विद्वान के अभ्ययन और अध्यापन के सिधे अनेक वैज्ञानिक फ़ैलेज जादी भू।

पुनः १८६८ ईस्वी में सम्राट ने राज्य की वाजदेर अपने हाथ में ली। इसने यह घोषणा की कि शासनकार्य के सिधे योग्यता के उच्च स्थान भित्तिगा। उच्चवर्ग में जन्म, राजकार्य-संवादन के सिधे योग्यता के सामने, नीचा समजा न्याय्य। इतने शिक्षा की प्रधानता स्वीकृत हुई। १८७१ ईस्वी में अनेक अनुसंधान कमीशन यूरोप तथा अमेरिका गेन गये। इस कमीशन के जपान की ओर पर शिक्षा-प्रसार के सिधे अनेक विस्तृत सुझा तैयार किया गया और निःशुल्क शिक्षा प्रधान करने का लार अपने ऊपर बिधा और शिक्षा सन् अद्वैती ही जनता के सिधे अनिवार्य समझी गई। जपान की वर्तमान शिक्षाप्रणाली पर विचार करने के पूर्व में इसकी प्राचीन शिक्षा-संस्था, संस्थाओं का इतिहास हरा देना उचित समझता हूँ।

पुरातन काल में विद्यालय यदि जपान में थे, तो संभ्रमण ही ही शिक्षा के सिधे जनप्रिय स्थिति थी। संभ्रमण अपने अन्त्ये ही शिक्षा ही के सिधे पाठशाळा संस्थापित करते थे। अतः प्रचलित श्रुति की पद्धति पद्धति आविर्भूत हुई।

पुरातन जपानी सर्वसाधारण-शिक्षा का प्रधान उद्देश्य शिक्षक और शिष्य में आलोचिक प्रेम का उत्पन्न कराना था। स्कूल में दाम्पित्य देने के पदने पिना अपने लडके के घर के घर से जाते

થે. વે દોનો કે સામને ધુલને ટેક કર પ્રતિજ્ઞા કરતે થે કિ શિક્ષક મહાશય કે શાસન કા પાલન કાય, મન, અચ, કમ સે કરેગે. પિતા કે ચલે જાને કે બાદ ગુરુ બી ઉસ બાલક કે પિતા કે સ્થાન કો પ્રુરિત કરતે થે. ગુરુ કે પ્રતિ જો લક્તિ બાલક પ્રદર્શિત કરતે થે, વહ જાપાની ધર્મ-ગ્રંથ મેં ઇસ પ્રકાર વર્ણિત થી કિ ‘શિક્ષક કી પરછાહી’ કો કોઈ વિદ્યાર્થી પદ્દલિત ન કરે, વરન ઉસસે તીન શીટ દર હી રહે’.

મંદિર-સ્કૂલ કે પુરોહિત શિક્ષક બાલકોં કી ગૃહ-સ્થિતિ સે પૂર્ણ જાનકારી રખતે થે. પુનઃ વે ઉન બાલકોં કો ઐસી શિક્ષા દેતે થે, જિસકે દ્વારા વે ગૃહ-કાર્ય મેં પટુ હો જાતે થે. દેશ કી સેવા કરના ઔર અપની વૃત્તિ મેં લગા રહના હી ગ્રામીન જાપાની શિક્ષા કા લક્ષ્ય થા ! સૈમુરાય કે અચ્ચે શાસ્ત્ર-કલા મેં શિક્ષા પાતે થે. આયુધસંચાલન મેં કુશલતા પ્રાપ્ત કરને કે પશ્ચાત્ વે દેશ મેં પરિભ્રમણ કરતે થે; ઔર પ્રત્યેક પ્રકાર કે ક્ષેત્ર કો સહન કરતે થે. પુનઃ સ્થાનીય શરોં કો શક્તિ કા પરિચય દેને કે લિયે આજ્ઞાન કરતે થે !

વ્યાપાર-સંબંધી જ્ઞાન બી ગુરુ-સેવા હી કે દ્વારા પુરાતન જાપાની ઉપલબ્ધ કરતે થે. નૌ અથવા દશ વર્ષ કા બાલક કિસી વણિક કે સાથ રહ જાતા થા. વહ વણિક બાલક કે ભરણુ-પોષણ તથા વ્યાપાર-શિક્ષા કા ઉત્તરદાયિત્વ અપને ઉપર લે લેતા થા. સાધારણતઃ વહ ઉમ્મીદવાર લિખના-પઢના નહીં સીખતા થા. વહ વ્યાપાર કી સભી સીદ્ધિયોં કો પાર હો જાતા થા. સખસે પહલે ઉસે નીચ નૌકર કા કાર્ય કરના પડતા થા. ઇસકે બાદ વહ સદેશહર કા કાર્ય સંપાદિત કરતા થા. તત્પશ્ચાત્ અધમ કિરાની કા કાર્ય કરતા થા. તખ બિક્રી બાટે કા કામ, ઔર ફિર ખડે કિરાની કા કામ. સંખ્યાસમય એક શિક્ષક સે વહ પત્ર-વ્યવહાર ઔર વાણિજ્ય કા રહસ્ય સીખતા થા. જખ ઉમ્મીદવાર પ્રધાન કિરાની કી યોગ્યતા મેં કામ કરતા હુઆ અપને વ્યાવહારિક જ્ઞાન કા પ્રમાણ દેતા થા; તખ ઉસકા માલિક ઉસે કુછ મૂલધન દે રોજગાર મેં લગા દેતા થા. દુકાન ઉમ્મીદવાર હી કે નામ સે ખોલી જાતી થી. માલિક અપના કુછ ગ્રાહક બી ઉસકે પાસ લેજા દેતા થા.

ઇસ પ્રકાર કી શિક્ષા ટોકુગવા-શોગન સરકાર કે પૂર્વ જાપાન મેં પ્રચલિત થી. ટોકુગવા-સરકાર કે પૂર્વ સર્વસાધારણ કી શિક્ષા કે લિયે રાજ્ય કી ઔર સે કોઈ પ્રબંધ ન થા. કેવલ ઔદ્ધ મંદિર હી થે; જહાં સર્વસાધારણ કે અચ્ચે ન્યૂનાધિક શિક્ષા પાતે થે. કુછ સમય કે બાદ જખ ઇસ પ્રકાર કે મંદિર શિક્ષા-વિતરણ કે લિયે પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કર લેતે થે, તો સૈમુરાય કે અચ્ચે બી ઐસે વિદ્યાલય મેં જાયા કરતે થે. પ્રાધવેટ સ્કૂલ તબી ખોલે જાતે થે, જખ પઢનેવાલોં કી સંખ્યા યથેષ્ટ હોતી થી.

ટોકુગવા યાયસુ ને, જો ઇસ શોગનવંશ કા જન્મદાતા થા, શિક્ષા-પ્રચાર મેં ખડી સહાયતા હી. ઉસને વિદ્વાનોં કો નિયુક્ત કિયા, પુરાતન ગ્રંથોં તથા હસ્તલિપિયોં કી ખોજ કરવાયી, કિતાબોં કા પ્રકાશન કરવાયા ઔર સ્કૂલોં કા સંસ્થાપન કિયા.

જખ ૧૮૬૮ ઇસ્વી મેં સમ્રાટ કી શક્તિ કા પુનરાવર્તન હુઆ, તો પાશ્ચાત્ય જ્ઞાન કી ઉપલબ્ધિ પર અધિક જ્ઞેર દિવા ગયા. જાપાન કી નૂતન શિક્ષા-પ્રણાલિ યદ્યપિ પુરાતન સે વિભિન્ન હે, તથાપિ સૈમુરાય શિક્ષા કા સાર રખતી હે.

શિક્ષાવિભાગ કા સંસ્થાપન ૧૮૭૨ ઇસ્વી મેં હુઆ. ઇસ વિભાગ કા ઉદ્દેશ્ય ઇસકી શિક્ષા-પદ્ધતિ કી નિમ્નલૂચિત સે હી ટપકતા હે:—

“મનુષ્ય કે ઉત્થાન, સંપત્તિ કે પ્રબંધ, કાર્ય મેં સિદ્ધિ તથા જીવન મેં સફલતા પ્રાપ્ત કરને કે લિયે કેવલ એક હી ઉપાય હે. વહ સાત્ત્વિક ગુણોં કા ઉપાર્જન, મેધાશક્તિ કા વિકાસ ઔર કલા મેં દક્ષતા પ્રાપ્ત કરના હે. પુનઃ ઇનકા ઉદ્ભવ કેવલ વિદ્યા હી દ્વારા સંભવ હે. અતઃ ઇસ સમય સે પ્રત્યેક ગ્રામ મેં એક બી ઘર વિદ્યાવિદીન ન રહને પાયગા ઔર પ્રત્યેક ઘર મેં એક બી આદમી વિદ્યા સે અનવંરૂત નહીં રખા જાયગા.”

આજ જાપાન મેં યદ ઉદ્દેશ્ય ફૂલી જૂન બી હુઆ હે.

(“મનોરમા” માસિકના એક અંકમાં લેખક:—સાહિત્યોપાધ્યાય શ્રી. રામદીન પા-ટય.)

૭૭-રૂઝ કે કંદમાનાં ?

સોનાએ રસાઆની જેલની મુલાકાત કેદીઓને કામના જદલામાં
પગાર મળે-પગવાડીઆની જદાર જવાની રત્ન મળે-
અવનંદ અને દેદીનાં સુરખાં સુમણાં

રસાઆના જે મને અમલકા વિચિત્ર અદ્ભુતો રસા દના, તેમ્ મીઠાં વિચિત્ર મે જનને મે
એક રસાઆન કેદઆનાની મુલાકાત જીમી ભરે મળે દને. એકે સંજની એકે દેવ મેકે કેદઆનાં
વિવેના ઉમીદા ધારણના મામ જુદા જુદાએનું કાનર લખ મળું રજુ. મેં જેમ તેના જવાની
મામણી કરી હતી, એ અને આપવામાં આવી હતી, હું ત્યાં પડે-પડે જાતે મને ખબર પડી કે,
કેઈક બસથી જેલના અવનંદને મામ આમજનની ખબર આપવાથી જામનામાં આવી પડે-તી.
પડેલાં એ વિવે જરા મુશ્કેલીથી થઈ હતી; કારણ કે તેને એવા કામો મળેલા દના કે, પગાર-
નથી વચર કેમ પણ વીગીટમેને જેલમાં કામલ કરવા નહિ, કેવરે કેદવીકે દલીલ પામે એવો તોડ
કારવામાં આવ્યો કે, અવનંદ કેદઆનામાં દબિય મુજબ મારે લાલુ મારે રર, તારે મારે તેની
સાથે રહેવું. દરમિયાન તેના કેમ એસિરદંદ રજીસ્ટ્રાર મારકન મારે મારે પરવાનગી મેળવી મે. એ
પ્રમાણે જેલના અવનંદ અને બીજા એક ને જણા એમ આમરી રાત્રી કેદઆનામાં રસા લાગી.
એકાદી આવાનો ધાર્દન

માર્ગમાં હું જેલના ખોરાકી ખાનાના લેરડન જોઈ વાને વદમી. તે જાતના અને મે-મે-
જોના અમલક વખતે આજ જેલમાં એકે બોરીસર દનો અને જનેની ખરાબ વાદગીરીઓ તથા
કાવા અનુભવો તેના અમલકમાં લાગ દના. જને અમલકમાં એકાદા કેદીઓનાજ નહિ પણ પોલીસ
સુદાનો ખોરાક મળી ખરાબ મળતો હતો; પણ એ જમાનામાં સાચા ખોરાકનો ખ્યાલ જોવાને
ન હતો. એ જમાનામાં કેદીઓ તરફ પછી સખન વર્તણૂક ચલાવવામાં આવતી હતી; પણ તેની
સાથે શું ઉપાય લઈ શકાય ? હું પોતે આરાથી જનનું ત્યાંસુધી કેદીઓ તરફ માયાગુ રહેતો,
પણ એ વખતની પદનિજ એવી જુલમી હતી કે તેની સાથે કેદી દહીં લઈ નહિ, એ વાત ખરી
કે મે-મે-મે-મે અમલકમાં તો કેમ બનવાય સાથે ફરિયાદ કરી ચકનું; પણ જાતના અમલકમાં તો ફરિ-
યાદ સુદાં થતી નહિ. પણ ફરિયાદ તરફ લક્ષજ ન આપાય ત્યાં ફરિયાદ કરવાનો અર્થ શું ?
મે-મે-મે-મે ઉખડી થયા ત્યારે મને ધણે એક ધણે, કારણ કે એ સોનો જેલના રદાના પણ
મહીનાના પગાર માફ કરીને આથી મળેલા. એક રસાઆન સ્વભાવે પ્રમાણિક માણસ 'છે અને
તેને કેમ લૂંટી જાય એ પસંદ પડતું નથી. આ આમથી વાદગીરીઓ તેના પિયારાના મનપર હલુ
પણ તાણ હતી. એ તેને જુલમી-ચકતો ન હતો.

અત્યારની સ્થિતિ

અત્યારે જેલમાં પરિસ્થિતિ કેવી હતી ? મેં પૂછ્યું અને જવાબ મળ્યો કે "અરે, પછી સારી.
કેદીઓપર ખરાબ વર્તણૂક ચલાવવામાં આવતી હતી નહિ. કેદીઓ અને પોલીસ બંનેને ખોરાકી
સારી મળતી હતી અને તેમના કારભારીઓને પગાર નિયમિત મળતો હતો. જૂના અમલક જેવી
સ્થિતિનું નામનિયાન રહ્યું ન હતું, અને અત્યારે હું વધારે સુખી અને આખાક છું, જે કે
હું જેલમાં પોર્ટરરીકે કામ કરું છું, છતાં હું આખરે તો માનવી છું."

કેદીઓ અને તેમના મિત્રો

આમરી જેલખાનાની સાર દરમિયાન એકે ખોરાકમાં અમે જઈ ચડવા, ત્યાં જાહેર પ્રભનાં
માણસો કેદઆનામાં પોતાના મિત્રો અને સગાંને મળવા આવ્યાં હતાં. કેદીઓ અને મિત્રો
વચ્ચે એક લોખંડો કહેરા હતો; પણ આ કહેરાની પેલી બાજુ ઉભા રદી એક કેદી પોતાનાં
સગાં અને મિત્રો સાથે વાન કરી થકે, તેમની સાથે શેકહે-ક કરી થકે અને મુખન સદાં કરી

શકે. એક કેદી તેની પત્ની પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંને લાવી હતી તેને બચ્ચાંઓ લેતો હતો. મને ખબર પડી કે, અઢવાડીઆમાં ત્રણ વખત એક કેદી પોતાના મિત્રો અને સગાંવહાલાંઓને અડધો કલાક સુધી મળી શકે; અને ગમે તેટલી સંખ્યાના પોતાના મિત્રોને એ મળી શકે, જેલના જીવન સંબંધમાં આપણા પોતાના ખ્યાલને અહીંજ પહેલો આંચકો અને અચંબો લાગે.

કેદીઓ નાણુદ

ખીજી અબજખી મને એ લાગી કે, આ જેલમાં કેદીઓ માટેની કાટડીઓ હતીજ નહિ. આ કેદખાનામાં દરેક કેદી માટે જંગલી જીવવરનાં પાંજરાં ફેશનની કાટડીઓ નાણુદજ કરવામાં આવી હતી. કેદીઓ દરેક માળખર આવેલા મોટા હાલમાં પંદરથી વીસની સંખ્યામાં સૂતા હતા, અને આં હાલને દિવસે કે રાતે તાળાં મારવામાં આવતાં હતાં નહિ. એક માળખી ખીજે માળે જવાના દાદરાપરનાં બારણાંનેજ માત્ર તાળુ મારવામાં આવતું હતું. દરેક માળના કેદીઓ પોતાના માળમાં એક ઓરડામાંથી ખીજી ઓરડામાં ખુશીથી જઇ શકતા હતા; અને વગર અંકુશે વાતચીત કરી શકતા. મીંગરેટ-સીગર ટુંકી-શકતા કે લેખન-વાંચનનું કાર્ય કરી શકતા. દિવસના જૂદા જૂદા માળ વચ્ચેના દાદરા પરનાં તાળાં પણ ખસેડી નાખવામાં આવતાં હતાં.

કસરત

દિવસમાં ચાર વખત કેદીઓને બહાર ખુલ્લી જગામાં કસરત કરવા જવા દેવામાં આવતા હતા. જેલના કંપાઉડમાં તેઓ હાથીઆરંધ ગાર્ડની સરદારી હેઠળ જતા નહિ, પણ તેઓ પોતાની જાતે જેલના કંપાઉડમાં નિરંકુશ લટાર મારતા હતા. આ વધુ અબજખી !

કેદીઓને બહાર જવા સુદાંની રજા

મને વધુ ખબર એ મળી કે, સારી ચાલચલગતવાળા કેદીને અઢવાડીઆમાં એક દિવસ ગામમાં રજા પર જવાનો મળતો હતો, જ્યારે તે શહેરમાં નિરંકુશ ફરી હરી શકતો અને પોતાના કુટુંબની સાથે એક આખો દિવસ ગાળી શકતો. મેં પૂછ્યું કે “આવી રીતે રજાનો લાભ લઇને કોઈ કેદી પોલ થઇ જતો હતો કે નહિ?” તો મને જવાબ આપવામાં આવ્યો કે, રજાપર ગયેલા કેદીઓ ત્યાંથી દરાવેલે વખતે પાછા જેલમાં હાજર ન થવાનો યનાવ કવચીતજ યનતો. ઉનાળામાં સારી ચાલચલગતવાળા કેદીને એક પખવાડીઆની રજા બક્ષવામાં આવતી, જે તે પોતાની ખુશી પડે ત્યાં ગાળી શકતો હતો. આવા સંજોગોમાં પણ કોઇ કેદી ગુમ થતોજ નહિ.

ઇંગ્લીશ બાણુતો કેદી

કેટલાક હાલમાં ક્યાં પછી મને એક અંગ્રેજી ભાષા બાણુતો કેદી મળ્યો. તે જેલમાંજ અંગ્રેજી શીખ્યો હતો. તેની સાથે મને ઘણી બાણુવાબ્જેગ વાતચીત થઇ. તેના ખ્યાલ પ્રમાણે કેદખાનું એક સુંદર જગા હતી. કેદીઓ દિવસના આઠ કલાક કામ કરતા હતા. તેમને ખોરાક સારો મળતો; તેમની તરફ સખત વર્તણુક ચલાવવામાં આવતી હતી નહિ. કેદીઓનાં પોતાનાં અબ્યાસનાં મંડળો હતાં. તેમની પોતાની એક લાઇબ્રેરી હતી, જેની વ્યવસ્થા ખુદ કેદીઓની પોતાની કમિટી કરતી હતી. આ ઉપરાંત કેદીઓની પોતાની ઓરચેઆ, વાયર્લેસ, ચેસ અને ફાફટની ક્લબો હતી.

કલખ કે જેલ ?

હુંકામાં એ આખું મકાન એક જેલને બદલે એક કલખ જેવું લાગતું હતું, બિલ્ડિંગ અસખત જેલ જેવી દેખાતી હતી. ફર્નિચર અને ઓડવા પાયરવાનાં સરનાં હતાં. તે સિવાય એ સ્થળને કલખ કરતાં જૂદી પાડનારી કોઈ સ્થિતિ હોય તો તે માત્ર એટલીજ કે, રજાવગર તેના માણુમે મકાનની બહાર જઈ શકતાં નહિ. આ સ્થળની સુખસગવડો તો બિચારા સખત મજુરી કરનારા બિલ્ડિંગ ભાગ્યે તે કરતાં વધુ સારી હતી, અને આપણા કમનસીબ કેદીઓને આપણે જે સગવડ આપીએ તે કરતાં અસખત ઘણીજ સારી સગવડો અને સાધનો અહીં હતાં. સીનેમાને પણ જૂજવામાં આવ્યો હતો નહિ, અને અઢવાડીઆમાં ત્રણ વખત કેદીઓ આગળ સીનેમા દર્શ્યો અને નાટકો થતાં હતાં.

રેડીઆમાંજ બની શકે

કેદીઓનાં લૂગાં જેલના મનરે જેવાંજ હતાં. અને જેલના મકાનની ગેલેરીમાં બેસી વાતો

પ્રાણીઓને ફટકા પડે છે, મારકાંડ થાય છે, દરેક જાનનો ભુલમ ભોગવનો પડે છે; અરે, માનવ-તરીકે તેને કાષ્ટ ગણતું પણ નથી. એ લિંદની જેલોની હાલત છે. કાષ્ટને તેનો અનુભવ કરવો હોય તો તે મારી સાથે પેશાવરની જેલમાં આવે. ખરેખરી જેલમાં તો કેદીઓને ખાસકાંથી મારવામાં આવે છે. કોખંડી પિંજરામાં આપણા અનેક દેશભક્તો અને દેશના સપુત્રોના જળ કરવામાં આવે છે. મેં મારી જીંદગીનાં સાધારણ વર્ષ લિંદના કારાવાસમાં ગાળ્યાં છે અને તેથીજ મોરકામાં વસતો ત્યારે તેની જેલ બેવાની મને ઉત્કંઠા થઈ. મેં ત્યાં જે કંઈ જોયું તે પરથી તેને જેલ કહેવીજ કેમ, એ સવાલ પેદા થાય છે. લિંદની જેલોમાં માનવનો પશુ બને છે ત્યારે રશિયાની જેલોમાં પશુતા ભોગવનાર પ્રાણીઓ પણ કેળવણી અને સંસ્કારિતા મેળવી ઉચ્ચ ક્રાંતિએ ચડે છે. અહીંની જેલોમાં લાય પ્રવર્તે છે-ત્યાં સરસ્વતીની આશિષ વરસે છે.

મોરકાની જેલમાં એક કારખાતું જોયું. ખાલુમાંજ કેદીઓને રહેવાની જગ્યા હતી. જે ત્યાં કોખંડી જળાઓ ન હોત તો તે જેલ છે એમ કોઈ પણ માનત નહિ. ખુરશીઓ અને સાદડીઓ ખનાવવાનાં, દરજીકામનાં, સાથુ તથા ટાઇપનાં કારખાનાં પણ જોયાં, તેમ કેદીઓની દરેક સગવડ જળવતી ખોલીઓ તથા ખોરાક પણ તપાસ્યા. મારી સાથે ખીજ પણ કેટલાક ગુદરથો હતા. તેમાંનો એક ફ્રેંચમેન ખોલી ઉઘોડે “અરે કાણુ કહે કે આ જેલ છે?” અહીંના કેદીઓ અમારા જેવા બદારથી આવેલા માણસો સાથે પણ છુટથી ખોલી શકતા. તેમના મનરંજન માટે ગામન-વાદનના જલસા થતા, દરેક રીતે કેદીઓને અહીં છૂટ છે. સિવાય કે, કેદી જેલમાંથી બહાર ન જાય. ઉપરાંત લાયબ્રેરીઓ પણ છે, તેમ નિરક્ષર કેદીઓને લખનાં-વાંચનાં શીખવવાની શાળાઓ છે. કેદીઓને કુદ્દે આઠ કલાક કામ કરવું પડે છે ને તેમાંના બે કલાક તેમને લણાવવામાં આવે છે.

વળી અહીં વૉર્ડરો હોતા નથી, માત્ર થોડા સુપરવાઈઝરો હોય છે.

દરેક દેશમાં ગુન્હેગારોને સજા થાય છે અને તેમને જેલમાં પણ મોકલવામાં આવે છે; પરંતુ તેની પાછળ રહેલા હેતુવિષેજ સોવિયટ રશિયામાં દેખીતો ભેદ છે. ત્યાં કેદીને સજા માટે નહિ પણ તાલીમ આપી લાયક નાગરિક ખનાવવાને માટેજ લઈ જવામાં આવે છે; તેમ કેદીઓની મનોદશા ધ્યાનમાં લઈ તે મુજબ તેમની પાછળ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. વળી અહીં ખીજ એક વિશેષતા એ જોવામાં આવે છે કે, કેદી જે જાતનું કામ બહાર કરતો હોય તેવુંજ કામ તેની પાસેથી જેલમાં પણ લેવામાં આવે છે. કેદીઓ પોતાનાં કપડાં વાપરી શકે છે, તેમ ખોરાક પણ સારો હોય છે.

ફેજલદારી ગુન્હાવાળા કેદીઓની આ વાત થઈ ત્યારે રાજકીય કેદીઓની સ્થિતિ કેવી હશે એ કહી શકાશે. તેમને કામ કરવું પડતું નથી. ખાસ સગવડો આપવામાં આવે છે. ગમે તે જાતની ચોપડીઓ તે વાંચી શકે છે ને મિત્રોને મળી શકે છે.

પરદેશીઓની વ્યવસ્થા

વળી રશિયામાં પરદેશીઓની જે ખાનદાનીથી ખરદાસ્ત રાખવામાં આવે છે તેવી ખરદાસ્ત તો ખીજ કોઈ પણ દેશમાં મેં કે ખીજ કોઈએ પણ અનુભવી નથી. પરદેશખાતા તરફથી ખોજા-વેલી સલામાં હું એક દિવસ હાજર હતો. વક્તાઓએ પરદેશીઓના બે વર્ગો જણાવ્યા. સોવિયટ રશિયા જંગતભરના કામદારોની એકતામાં માનનાર હોવાથી તેઓ જીગરજાળીથી ખીજઓ સાથે વર્તે છે. આથીજ પરદેશના પ્રતિનિધિઓ રશિયાને કિનારે ઉતરે ત્યારથીજ સરકારના પરાણુ ગણાય છે. તેમને કોઈ પણ જાતનો ખર્ચ કરવો પડતો નથી.

વળી રશિયાની સ્થિતિ નજરે નીહાળવાને માટે આવનાર પરદેશી પધિકારી સોવિયટ સરકાર પોતેજ દરેક વ્યવસ્થા રાખે છે, પણ ખર્ચ દરેકે આપવું પડે છે. આવે કોઈ મુસાફર આવે કે તેણે બે મહીનાની અંદર સંસ્કારમાં પોતાની ખજા આપવી જોઈએ. નાગરિકતાના કાયદા પણ અહીં ઘણાજ સરળ ને સાદા છે. કોઈપણ પરદેશી નામદાર નોંધાવતાંની સાથેજ ત્યાંના નાગરિક બની શકે, તેને શહેરીતરીકેના સંઘળા હક મળી જાય છે અને વિશેષતા એ કે, તેમને લસ્કરમાં નોકરી કરવાની ફરજ હોતી નથી, તેમ તેઓ ચોક્કસ કાયદાઓ લાગ ન કરે ત્યાંસુધી તેમની

અન્યની કાયાઓના પશુ જાતની હતી નથી.

કેવલિયર ગણના

મનુની ૩ મંત્ર-૫ દર્શન સુત્રોથી કવચની જાણ થાય છે. પ્રથમ સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. બીજા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. ત્રીજા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. ચોથા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. પાંચમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. છઠ્ઠા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. સાતમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. આઠમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. નવમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. દસમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે.

ત્રીજા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. ચોથા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. પાંચમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. છઠ્ઠા સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. સાતમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. આઠમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. નવમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે. દસમી સુત્રે કવચની રચના બતાવી છે.

“કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે. “કવચ કવચ” તેમણે કવચની રચના બતાવી છે.

કામદારની પ્રતિષ્ઠા

કેવલિયર ગણનાના આખું રહસ્ય કામદાર યોગમાં તેના દિવસજોગની ભગવદ્ ગીતામાં બતાવેલું છે. કામદાર અને બેદુતોની પંચાયતે એકલે-એકલે-એકલે તેથીજ રાજકીય ન્યાય આ પંચાયતોના હાથમાં હોય છે. કમચરી સમાજોનું તંત્ર એકલે આ પંચાયતેએ મુરોત્તા પ્રતિનિધિઓ તરફથી આપતું તંત્ર-અને એ કામ પંચાયતને એમ લાગે છે, એક વાર મુરોત્તા પ્રતિનિધિ તેના પોરખસર આપતો નથી તો તેને પંચાયત રદ કરી દે છે. અને તેથીજ મધ્યવર્તી કમિટી પર પ્રતિષ્ઠા કમિટીઓનું અને તેમની ઉપર તાબુક કમિટીઓનું દબાવ હોય છે.

૧૬૨૦-૨૧ ના કાળમાં-એ તોર-કમચરીજમ નરી એકલે-એકલે-એકલે તે કામદાર-દેશમાંની રહેલે બંધિને એકલે-એકલે-એકલે ન્યાય બીજી જરૂરીઆત વસ્તુઓ પૂરી પાડવામાં આવતી; પણ ને પછીના અગ્ર સમયમાં એ નવી આર્થિક પદ્ધતિ યશસ્વિ તેણે અવધ-સાક્ષિની દૃષ્ટિએ અદ્યતન પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે. પરંતુ હજી કામદારોની આલીશી તો કામદારોનીજ છે, તેમ જમીનોના ખરા માલિકો પણ બેદુતોજ રહ્યા છે.

બેદુતોની આબાસાની

કામદારો સાથેજ બીજો મદદનાનો વર્ગ એટલે બેદુતોનો-બેદુતને ત્યાં “મોટક” કહે છે. આ બોલી દારીવારો પશુજાત મોટક ઝારના કાળમાં બધુંકર પ્રખ્યાતિધારી દત્તો અને તમહીરનું નામ સદા આગમમાં પડી રહેતો. તેમને આગમનામાં રાજકીયમાં આવતા, રાજકીય સિદ્ધાન્તોનું તેમને કંઈ પણ મર્યાદા ન હતું-અને એ જમીનદારોની શુભાશી સિવાય તેમને દુનિયામાં કંઈ કરવાનું હોયજ નહિ, એમ તેમને વિશે માનવામાં આવતું; અને એ તે કામ નકાર કરે તો નરત તેની સામે કડક પગલાં લેવામાં આવતાં.

પણ દલે-દાંતિ પછી-એકલે અગાની રહી નથી. તેઓને કામ લાગી રહે નહિ, બેદુતોમાં પણ દલે યુવાન મંડળો જન્મી ગયાં છે. તેમને પોતાની શુભાશી સાચવી હતી અને તેથીજ તેઓ કાંતિવાદી બન્યા. ખૂં છે કે, અગમને લીધે માનવી શુભાશી જતી રહે છે, પણ અંતરના અગિયર વજેલો રાખતો દલો જગજગીના પવનથી હલી જતા તે પ્રખરતા ધારણ કરે છે-અલગી ઉઠે છે અને શુભાશીના બંધનેને ખાળી બરબ કરે છે.

આ બાબ એ રસ્તે ચાલે છે; જગજગીથી અને બધુંકર દુર્દશાથી. જગજગીનું બાન પાપરી

૭૮-મીરાજ મિશન દારિદ્ર્ય

વિશિષ્ટ ધર્મ કરતાં, આમાંથી મનુષ્યને રક્ષે છે, કારણ કે જનતાના નામને જનતાના પ્રથમ વિધવાના એક મનુષ્યનારિય રહે છે. આવીજ કથા, કામ અને મનુષ્યને પણ ત્યાગ તે દિલ્લ, પ્રમુખમાન, પાસની કે કિશ્તિયે જનતાનારિયની જાતી, સ્વચ્છ-અભ્યસના નિયમામાં જરી મનુષ્યતાનો મદદના વધારે છે કે મદાટે છે.

કિશ્તિયો સમયમાં એક દિવસ થઈ ગયા, કિશ્તિયો ધર્મને પ્રચાર કરનાર વળાં કિશ્તિયો જનતાને આપ્યા હતાંમાં રક્ષે રક્ષે કામ કરી, મેંવાઈની રક્ષે આવી પધ્ધતિને અમલમાં લગાવી પણ નામ કાવી રહેલા છે. ધર્મવિધવાનો અવાજ જે બધા કથામાં આવે તે જાણ સમજાવે છે. પ્રચારની-મધ્યાનમાં-દીનમેલા જાણવી, દાનદેશ કથાઓ, કામના અને પરપરકિય કે જેઓ માત્ર નામનુજા-મનુષ્યત્વ જાણવી રહેલા હતા, જેઓની મનુષ્યતા જાણવી પણ નવાજે જેવી દિલ્લોએ કરી હતી, તેઓને ધૂન-મનુષ્ય જાણવી, જનતાને ઉપચોથી મેંવાઈ-મનુષ્યતા આપ્યા છે. પ્રમુખમાં, જેઓ કામ-કાર્યમાં દોષ-અનાયોગ્યતા અને દવાખાનામાં આ ઉપચોથી મેંવાઈ મદદના મદદના છે.

શ્રીજી મિશન દારિદ્ર્યમાં થતી દારિદ્ર્યની ગિરિયા, મિશન અને સારવાર વંદોની તરીકે ધર્મો વખત થયાં તેના કામ સેનાશોમાં પામેથી સંભવેથી; પરંતુ ત્યાં પ્રમુખ કથાના તમામ મેંવાઈ, રોગો જનતાને ચરણે પોતાનું કામ અર્પી રહેલા છે તે તો ગયા કોઈમરદ માત્રમાં જાણ્યું.

શ્રીજી દારિદ્ર્ય અમેરિકન પાસરી કોઈમરદ વંદોને આપવી કથા-૧૦ વર્ષ પહેલાં અમેરિકન પ્રિન્સિપલ મિશન તરીકે એક નાના કામના મધ્યાનમાં પોલી, તેને પોતાનું કામ કામ જનાવું. ધોમે ધોમે કામ-પાસવળા, સેવાશિષ્ટ અને દવાથી કામની રિક્તિયર એ સરકારને આપવી.

સરકારમાં કોઈમરદ વંદોને મધ્યજી મુરકેલીઓ સામે થવાનું હતું. તેનું કામ-કામ, દિલ્લ-ધર્મના મુશ્કેલ કિશ્તિયો અને તદ્દન જાણના માણ્યોની વચમાં હતું. શ્રીજી શરૂ થઈ પણ રીતે અને કામ પણ ચરતે પાસરી કોઈમરદે જગ્યા આપે તેમ હતું નહિ. આવા સંજોગમાં પણ તે પાસરીએ પોતાનું કામ કામ-પાસવળા પાસવળા ચલાવેજ શરૂ. તે કિશ્તિયરે હા આપતા અને અન્યર પાસાં વગરને-વગરનીએ દારિદ્ર્યે લાં પહેાંથી જતો. તેની પામે મોક્ષવાનાં વચનો કે પાસિય નેટલું દેવા તે કરતાં ગરીબોના ચરણમાં થરવા સેવાશિષ્ટ વધારે હતી.

એક સામા સંવાસીનું કામ હતું અને માથે લીધેલા કામને પાર પાસાં સામે આવતી વિપતિઓ ત્રીસી લેવા એક વીર-વીર-કથા હતું.

આ અસામાં કોઈમરદના કોઈ કુવરનું કોઈમરદના કરવાની તેમને તક મળી અને આરમ્ભ પછી મદદનતા જાણમાં કામની દારિદ્ર્યની જાણની માણવી કરી, જે રહે કથાશરૂ શરૂ શ્રીજી પામેથી આપવી લીધી. આ વખતે આ કોઈમરદને પોતાના અંગત સ્વાર્થ સાધવાની તક સારી હતી; પરંતુ તેને તો પોતાનું-સેવાનું અને કિશ્તિયો ધર્મને પ્રચાર કરવાનું-કામ પાર પાસવાનું હતું.

પરંતુ થયા પછી તેણે આસપાસના અભ્ય-અંગત દિલ્લો કે જેમને દિલ્લોએ અસપાસ ગણી દૂર કરેલા હતા, જેમનું મનુષ્યત્વ અધુરું હતું તો આ પામે દરમિયાન થઈ હતું, જેમના નીતિરિનિના સરકારે ધોવાઈ ગયા હતા અને પેટપૂરતું એ તે રીતે મેળવી પેટને આટો પૂરેા એજ જેમને કામવ્યવસાય થઈ પડેલા હતા, તેઓને કેળવી ધૂન-મનુષ્ય જાણવી તેમના જૂઠ્યા પેટમાં રાટલી આપી લીધાં થઈરા લાંબી, તેઓના દિલ્લો અને દેહના આપ્યા આપ્યા જાણે દવાથી અને કથાની દવાથી રક્ષવાનું કામ ચર કથું. અત્યારે તેઓ કિશ્તિયરે કોઈમરદ વંદોને સના મદદનીશો જની રહેલા છે. સમયમાં કોઈમરદોથી માંડી વંદોમાં કામ કરતા કલકા નોકરી સુધીના તમામ રક્ષા

તે ગરીબ અભણ ગામડીઆઓમાંથી ઉપજવી કાઢેલો છે. તેમાંનો એક ડૉક્ટર સાથની અત્યારે 'લેબોરેટરી એક્સ રે' ના ખાતામાં ડૉ. વોનલેસનો મુખ્ય મદદનીશ છે; આખો દિવસ કામ કરવા છતાં પણ તે માણસ પૂરેપૂરી શાંતિથી સદા તૈયારનો તૈયારજ હોય છે.

તેને મેં પૂછ્યું કે “ડૉક્ટર! તમારે ક્યાંથી ક્યાંસુધી દવાખાનામાં હાજરી આપવી પડે છે?” તેણે શાંતિથી ખ્યાલ આપ્યો કે “અહીં દવાખાનામાં મુકરર કરેલા કલાકો નથીજ હોતા, કામ કરનાર માણસ ચોવીસે કલાક કામ કરવા તૈયારજ હોય છે; કારણકે અમે દવાખાનાના છીએ અને દવાખાનું અમારું છે.”

આ ડૉક્ટર લેબોરેટરીના એક્સ રેના કામ ઉપરાંત રસાયણશાસ્ત્ર અને શારીરિક શાસ્ત્રના અહીંની મેડીકલ સ્કૂલમાં-કે જ્યાંથી તે પાસ થઇ બહાર નીકળ્યા છે. ત્યાં-પ્રૅક્ટિસર છે.

તેવીજ રીતે ત્યાં કામ કરતી કેટલીક સેવિકાઓ અને નોકરો પણ ત્યાંનાજ મિશનને તૈયાર કરેલાં છે. તેઓ ખરેખરી લાગણીથી દર્દીઓની સેવા કરે છે. મુ'બ, અમદાવાદ કે એવાં બીજાં સ્થળોની સાર્વજનિક હૉસ્પિટલોમાં ધર કરી રહેલી પૈસાની નીચ લાલચ (પાન-સોપારી-ચાહ) હજુસુધી આ સંસ્થાને નથી વટલાવી શકી. તે પ્રતાપ પણ કાર્યવાહકની સંપૂર્ણ કાળજી અને નોકરોને મળતી તાલીમનોજ છે, એમ મારું માનવું છે. દર્દીમાંથી મુક્ત થઇને ઘેર જતો દર્દી પોતાની ચાકરી કરનારા આ લાઇઓ-બહેનોને ખનતાંસુધી તો નથીજ વિસરતો.

દુનિયાના તળપર કામ કરતાં લંગલગ ધણાંખરાં ખ્રિસ્તી મિશનના વિજયની ગુપ્ત ચાવી તેની ઉચ્ચ સેવાવૃત્તિજ છે. બેલ્જીયમના લલા પાદરી ક્ષધર ડેમિયને અને એવા બીજા ધણા દૂર દૂર પડેલા ટાપુઓ કે દુનિયાના ભાગમાં કામ કરતા અનેક સેવાધર્મી પાદરી સાધુઓએ પોતાનો ધર્મનો સંદેશો મુ'બી-સેવાથીજ પ્રગમમાં પહોંચાડ્યો છે. કદાચ વિશ્વ સમસ્ત ચાવી સેવાઓથી તેઓના મતને અનુસરતું અને તોપણ નવાઇ જેવું નથી. સેવાવૃત્તિના અભાવે આપણે આપણા લગ્નરો લાઇઓને હમેશાં ગુમાવીએ છીએ. મીરજની હૉસ્પિટલમાં અનેકો એક પ્રસંગ અહીં ટાંકું છું.

મીરજની હૉસ્પિટલમાં દગડુ સિંધે નામના એક દેશી ખ્રિસ્તી દર્દી સાથેની વાત દરમિયાન મેં તેને પૂછ્યું કે “ભાઈ! તને હિંદુધર્મમાં શું ખાગી લાગી કે તું ખ્રિસ્તી થયો?” તેણે ઉઠા નિઃશ્વાસ મૂકી જવાબ દીધો કે “ધર્મની ખામી શોધવા જેટલી પાકી શુદ્ધિ મારામાં નથી; પરંતુ મને હિંદુ સમાજની નિષ્કૃસ્તતાથી તે તરફ ધ્રુણાજ આવી. જ્યારે અમે દુષ્કાળથી અન્નપાણીવગર પાંચ ભાઇઓ, બે બહેનો અને એક વૃદ્ધ માતા પીડાતાં હતાં ત્યારે તો કોઇએ અમારી પ્રાર્થના તરફ નજર નેહ્યું. ગમે તે રીતે પૂરું કર્યું”, પણ અમારી માંદગીપ્રસંગે આભડછેટને બદલે આસપાસના ધનિક, દયાનાં પૂતળાં જેવા દેખાતા હિંદુ ભાઇ-બહેનોએ પોતાની લાગણીશૂન્ય આંખે મારા ત્રણ ભાઈ અને એક બહેનને ટગર ટગર નેચાં કર્યાં, પણ ગરતાં મોઢામાં પાણીનું ટીપું મૂકવા જેટલી પણ દયા નજર પડતી! અમેરિકન મિશનના પાદરીને ખજાર પડતાં તેઓ અમારી મદદે આવ્યા, અમારી ચાકરી કરી અમને બચાવી લીધા. ત્યારથી અમે તે ગ્રાણીકાના પાદરીના પંથે વળી ખ્રિસ્તી થયા અને આનંદથી મનુષ્યતરંકિ રહીએ છીએ. તમે હિંદુઓએ તો અમને કાળના મુખમાં જવા દીધા, કોઇએ દયાની દષ્ટિ પણ કરી નહિ. હવે શામટે વલોપાત કરો છો કે ‘હાય! હાય! હિંદુધર્મનો લોપ થવા બેઠો છે! બધા વટલી જાય છે!’ હું તો હજુ પણ માનું છું કે, બાકી રહેલા હિંદુઓ પણ કાળે કરી હિંદુધર્મ છોડશે; કારણકે હિંદુઓમાં ધર્મધેણજા છે, સેવાભાવ નથી; પોતાનું હિંદુત્વ ટકાવી રાખવાની ઇચ્છા છે, પણ ભાઇઓપ્રત્યે સદાનુજ્ઞતિ કે સદાય નથી. માત્ર ક્રિયા-કાંડની-તાણાવેલી છે, પણ સામાન્ય ધર્મનો આદર નથી. અમારા ધર્મના ચાંમલાતરીકે ગણના સાધુ મહારાજોમાં!”

આ જવાબથી હું સ્તબ્ધ થઈ ગયો. હિંદુઓની વકીલાત કરવાના મારા બધા મુદ્દા માર્ય

ગયા. આવા દર્તારો દમુએ અત્યારે હાથૂન થઈ દિ'દુલ છોડે છે તે તરફ શુ'કાઈની આંખ નહિ ઉઘડે !

x

x

x

x

મીડિયલ મિશન હોસ્પિટલમાં ડૉક્ટર વૉનલેસ ઉપરાંત બીજા બે પાદરી ડૉક્ટરો ડૉ. વેઈલ્સ અને ડૉ. સ્ટિવન્સન કામ કરી રહેલા છે. ડૉ. વેઈલ્સ જે દિવસે ડૉ. વૉનલેસ આંખના ઓપરેશનમાં વૈકાલેશ્વા હોય છે, ત્યારે બીજા બંધા ઓપરેશનોનું કામ સંભાળે છે; અને બીજી વખતે ત્યારે ડૉક્ટર વૉનલેસ જનરલ ઓપરેશનમાં હોય છે ત્યારે ડૉ. વેઈલ્સને આંખના ઓપરેશનમાં દર્દીઓ લુએ છે. એટલે બન્ને ખાતાંએ એક સાથે ચાલે છે. અહવાલીઆમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ સવારે નવા દર્દીઓને બન્ને ડૉક્ટરો તપાસી, બીજે ગિવેસે તપાસનારજ ઓપરેશન કરે છે. ઓપરેશન પછી પછી સૌ પોતપોતાના; દર્દીઓને દમેશાં સવારસાજ તપાસે છે. ડૉક્ટર સ્ટિવન્સન પહેલાં વેંચુલો મિશન હોસ્પિટલમાં કામ કરતા દના. લાકમાં થોડા સમય થયાં અડી આવેલા છે અને બન્ને ડૉક્ટરોના મદદનીસતરીકે જનરલ ઓપરેશન વખતે મદદ કરે છે. "ઇલેક્ટ્રીક ઓરાઈલ લોસન" તામની જખમો ધોવાની એક દવાનો પહેલો ઉપયોગ દિ'દમાં આ હોસ્પિટલમાં તેજેજ શરૂ કર્યો અને પદ્ધતિસર પ્રયોગો દળુ પછી તેને વિશે ચાલે છે, એમ સાંભળ્યું છે.

અત્યારે નો પૂરોપ-અમેરિકાની છેલ્લામાં છેલ્લી પદ્ધતિસર સમવડો અને સાધનો આ પાદરી ડૉક્ટરો દિ'દને ચરબે ધરી રહેલા છે. ડૉક્ટર વૉનલેસે આંખના ઓપરેશન માટે ફેટલાક નવાં જોબનરોની શોધ કરી વૈદ્યકીય ખાતામાં નવો ઉમેશ કરી ઉચી સેવા બાજની છે.

૬૨ વર્ષ લગભગ ૭૦૦૦ થી ૮૦૦૦ દર્દીઓ દિ'દના લુદા લુદા લગભગથી આવી લાગ ભે છે. દરે મિશનને આર્થિક જાગનમાં અડચણ નહિજ આવતી હોય, કારણ કે ધનિક દર્દીઓ પામેથી મળતી રકમનો ઉપયોગ હોસ્પિટલમાં કરવા ઉપરાંત તે રકમમાં મેડીકલ સ્ટુડ તથા બીજા ફેટલાક ખાતાંએ અધાવવામાં આવે છે. મેડીકલ સ્ટુડ દમથાં થોડા વરસ થયાંજ ચાલુ કરેલી છે. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ દવાખાનાનું તમામ કામ કસોડોઈમ આપવાથી ડ્રેસીંગ (જખમો પર પાટા બાંધવા) સુધીનું કામ કરે છે, જેથી હોસ્પિટલને ને કામ માટે રોકાવો જોઈતો સ્ટાફનો ખર્ચ નિભાવવો પડતો નથી. દર્દીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં સેવિકા વગેરેનો સ્ટાફ બહુજ ઓછો કહેવાય, પણ આ ઉજુપ મેડીકલ સ્ટુડ ખૂબ છે.

x

x

x

x

અડી એક બાજનની માટે સંજેદ નોંધ લેવી પડે છે કે, અડી ફેટલાકેક એવા પણ દર્દીઓ આવે છે, કે જે બાજી ઉપયોગી સંસ્થાને પણ હેનરી જ્યાં જેટલી દલકામ કરતાં અચકાતા નથી. આ સંથામાં પેલાદાર દર્દીઓ માટે જુદા જુદા બાકાની ફેટલીઓ રાખવામાં આવી છે, જેનું બાકુ સમવડાના પ્રમાણમાં દમેશનું ૦-૧૨-૦ થી ૧. ૩-૮-૦ સુધી છે. આરામ થવા પછી પેર જતી વખતે ઓપરેશનના અને સિધનિના પ્રમાણમાં હોસ્પિટલના દાનના ખાતામાં ફેટલી રકમ વારતી તે ડૉ. વૉનલેસ નામી કરી આંકડો બાપે છે. અને પદેથી વખતે જોવાની શીના સકિતવાળા માણસો પામેથી ૧. ૫૫ લેવામાં આવે છે. મરીબો મરૂન સુધનો અને પાસ મેગરી થકે છે. આનો હેતુ એટલેજ છે કે, આ બદલો ધનિક પાતેથી સંસ્થાને આર્થિક મદદ મળે કે જેથી મરીબે માટે અને સંસ્થા માટે થના ખર્ચ સાથે બીજે લાય લાંબાવવો ન પડે. મરીબ દર્દીઓ માટે જનરલ યોડિંગ (સામાન્ય યોડિંગ) રાખેલા છે, જેનું લાકુ, કંઈ પણ નથી. આનો લાગ સમમન ૬૦ ટકા જેટલા દર્દીઓ ભે છે. બાકાની તથા દાનની નજીવી પચીસ પચાસ જેવી રકમ માટે ફેટલાકેક સારી સિધનિવાળા કે જેઓ બીજી રીતે દમરો રૂપીઓનો ખર્ચ નીમારી થકે છે, તેઓ જનરલ યોડિંગમાં આવી મરીબ દર્દીઓના ખાટલા અને સમવડ પ્રચાવી પાડે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ દવાખાનાના કપડાં, પાટાઓ વગેરે સર્જ જનરો અને જોડકામાં જખુલેનો રકમ આપવાની કબજ કરી હોય તે આંખના રિનાજ બાનામાના નામી જનરો દર્દીઓ પણ દવાખાનને મળ્યા છે.

આપવાની રકમ નથી દલા પછી પણ દને દર્દી પેનાની રિશનિનો ખર્ચ ખચાક ડૉક્ટર

વાનલેસ આપે છે તો રકમમાં સારી રીતનો ઘટાડો કરવામાં કે કદાચ નફો જતો પણ કરવામાં આવે છે. ક્ષેત્રમંદ નહિ થયેલાં ઑપરેશનો માટે ગમે તે સ્થિતિના દર્દી હોય તોપણ કંઈ ચાજ સેવાતો નથી.

આ બોળા લક્ષા પાદરીમાં પણ આવા સ્વાર્થી શખ્સોથી છેતરાઇ છેતરાઇ હવે કંઈક વ્યાવહારિક ઝીણવટ આવી હોય તેમ લાગે છે. લાંબા વખત સુધી દર્દીની વાતને એકદમ સત્ય માની લેનારો આ વૃદ્ધ ડૉક્ટર હવે એકદમ સાચી માનતાં અચકાય છે. મારા થોડા દિવસના વસવાટ-દરમિયાન તફાવત ગરીબ નિર્ધારરૂપે હાજર થયેલા માણસો પાછગથી તપાસ કરતાં મને પોતાને સારી સ્થિતિવાળા માલૂમ પડ્યા છે. એક કાઠિયાવાડીને પોતાની માતાના આંખના ઑપરેશન વખતે ત્યાં પોતે દીકરાતરીકે જાહેર થાય તો પૈસા આપવા પડે તેટલા માટે ડોશીની દયા ખાઇ આવેલા પાડોશીતરીકે રજુ થતો મેં જોયો છે. આતું પરિણામ ખરા ગરીબનેજ સહેવું પડે છે. આ પ્રસંગને અનુસરતું એક દૃષ્ટાંત મને યાદ આવે છે. એક શાદ એક ફકીરનો વડાલામાં વડાલો થોડો ગમે તે કિંમતે કે શરતે બ્યારે ન મેળવી શક્યો, ત્યારે એક અપંગ ગરીબ બીખારીતું રૂપ લઇ ફકીર પાસે આવી માગણી કરી કે “હે લક્ષા સાંબ મૌલા! મને અપંગને થોડે દૂર જવા તારો થોડો આપ, તુરત પાછો પહોંચાડી દઈશ.” ગરીબો માટે સર્વસ્વ આપી દેનાર ફકીરે તે અપંગ ગરીબને થોડો આપ્યો. થોડે ચઢી તેને એડી મારી દોડાવી જતાં જતાં તે ગરીબ અપંગરૂપે આવેલા બાદશાહે કહ્યું કે “ફકીર! હું બીખારી નથી, પરંતુ બાદશાહ છું. તે તારો થોડો રાજપુશીથી ન આપ્યો તેથી આવી રીતે લઇ જઈ છું. હવે થોડાની આશા રાખતો ના.” આ શબ્દ સાંભળી ફકીર બોલ્યો કે “ઓ શાહ! ભલે મારો થોડો લઈ જા. મને તેવું કંઈ લાગતું નથી; પરંતુ એક વિનંતિ છે કે, તારા આ દગાની છેતરપીંડીની વાત તું ગુપ્ત રાખજે. જે કોઇ સાંભળશે તો ખરા ગરીબો તરફ પણ દયા કરતાં અટકશે. જા, ખુદા તારું લલું કરે.” આ સાંભળી શાહ શરમીદો થઇ ગયો. એકદમ પાંછો આવી ફકીરના પગમાં પડી બોલ્યો કે “થોડા માટે હું ગરીબોનાં ગળાં નહિજ કપાવું.” આમ સ્થિતિવાળાઓ ગરીબોનાં ગળાં ન કપાવે એમ પ્રાર્થના છે. સગવડતાનો લાભ લઇ દર્દીઓ પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે સંસ્થાને મદદ કરે તો ગરીબોનો લાભ હાલમાં જેટલો સચવાય છે, તે કરતાં વધુ સારી રીતે સચવાશે, એમ મારી ખાત્રી છે. એક બે ઉદાર ગૃહસ્થોએ ઉપકારના બદલામાં હોસ્પિટલને સારા વૉર્ડઝ બંધાવી આપ્યા છે.

મુંબઇ કે એવાંજ સ્થળોએ ધંધો કરતા નામાંકિત ડૉક્ટરોની માફક આ ડૉક્ટર પણ ધારે તો એક બાદશાહી કમાણી કરી, નવાખી માણી શકે; ગાડી-ખગડા વસાવી શકે; શેર-સટ્ટાનાં ખજારમાં વધઘટ કરાવી શકે કે શરતના મેદાનમાં થોડા દોડાવી હારજીતના પાસા નાખી શકે; પરંતુ તે તો સાધુ રહ્યો, તેની બાદશાહી તેની સેવામાં, તેના આત્માઓની જીવનમુરાદ સેવા સિવાય ખીજ શી હોય ?

ત્યાં કામ કરતા ડૉક્ટરો પોતાના ખર્ચ જેટલું વેતન સ્વીકારે છે.

‘તે પાદરી વાર્ષિક ૪૦ પૌંડમાં બાદશાહી અનુભવતો.’ (ગોલ્ડસ્મીથ)

આમ પોતાને મળતા વેતનમાં આ ડૉક્ટરો પણ બાદશાહી માણે છે.

ત્યાંના હમેશાંનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે છે:—

ડૉ. વાનલેસ પોતાની ૬૫ થી ૭૦ વર્ષની ઉંમરે પણ સત્તારના પાંચ વાગે ઉઠી, પ્રાન ક્રિયા અને પ્રાર્થના કરી, નાસ્તો લઇ, આઠ વાગે ઑપીસમાં આવે છે. ત્યાં હમેશનો પત્રવ્યવહાર તપાસી, ઉપયોગી કામની સૂચના કરી અઠવાડીયામાં એક આંતરે ત્રણ વાર દર્દી તપાસવાનું કામ કરે છે. બાકીના ત્રણ દિવસ તો વેઇલ્ડ દર્દી તપાસે છે. નવા તથા જૂના દર્દી તપાસવાનું કામ લગભગ ૧૨-૩૦ સુધી ચાલે છે...ત્યાર પછી એક વાગે જમીને બે ચઢી વાગતાં ઑપરેશન માટે આવે છે. રવીનાર સિવાય બધા દિવસ ઑપરેશન ચાલે છે. આ કામ લગભગ સાંજના સાડાઘંટી સાત સુધીમાં ખત્તાસ કરી, દેવળમાં સામે પ્રાર્થના કરી નવ વાગે રાતનું ભોજન લે છે. પછીદશ વાગે પુનઃ વૉર્ડમાં દર્દીઓ

તપાસી આર ધાનનાં પેરે બહુ દુખે છે. આ કામ કિર્મીના કાળે પડ્યા વખતમાં મિશન દાંડિપાટણમાં મેન્સરે આપવા કરે મારે જણ માટે દિવસ મુંબઈ આવી દાંડિને તપાસવાનું કામ પણ કરું પડે છે. રવીવારે સવારે જાનવાને સમયે દરેક પેદાશ દાંડિના ગામે દેવરપાટણના કંવામાં આવે છે. પ્રાર્થનાના અંતમાં 'પિતા કલ્પક' ક્રિસ્તી આતેનાં મારાં દાંડિને આગમ કરી તેમનાં પડા માર કરી તેઓને તેમનાં વદાલઓ પામે પેર પાડાં મોકળાં દે' આ વાચના દેવા છે. બપોરે રાંધે મુંડળ પરી પ્રાર્થના કરના પોતાના કાનરના વ્વા હેલા ચઢેલા સોમલે છે ત્યારે તે આખાર નાને હવલચ દાંડિના કમરમાં ખરી સેવારતિ ઉઝળી આ કંધરના બંદાઓ નરક મમે તેના મુરત દિદુઓને પણ પૂજ્યશ્રદ્ધિ આવી ભલ છે. રુઝાવાના કવનનો પવરો ખરો ક્રિમશી-લેવલનાં મપ કહે તેની પ્રતિનિ આ પ્રજાની પ્રાર્થના વખતે થાય છે.

ધૂમ્બો કે જેઓ માર દીકા કરના આવના તેઓ પણ આ પાદરીના પ્રાર્થનાના મરોદો સાંભળી ભક્તિમાં લીન રહી જતા; તેમજ મેં કેટલાંકે મુરત દેવરનાં મારાં પણ આ વખતે શામળી, આવ અને કેમજતથી નમનાં જેવાં છે.

દેરાઓ અને જાળકોના લેડાંમાં દમેશાં બપોરે પ્રાર્થનામય સંગીત ગાય માથે સેનિકાઓ કરે છે, જેથી જખમેવળા દાંડિઓ ધોડા વખત માટે તો પોતાનું કુખ વિસરે છે.

રવીવારે સાંજને વખતે મેનિક લેન્ટર્નથી ઈશુ ખિરતના કવનના પ્રસંગો દાંડિઓને જનાવવામાં આવે છે.

આ પાદરીઓ પોતાનું એક મિશન પાર પાડવા માટે પોતાનું માનેશું સત્ત્વ જીવને સમજવી મનાવવા માટે કેટલું કેટલું કામ કરી રહેલા છે, કેટલા કેટલા ઉચી કેજરણી પામેલા માણસો કે જેઓ સંસારોત્તરકે રહે તો નામના અને નાણું મેજવી બાદશારી માણી શકે, તેઓ સ્વે-અહોએ કુકારી સ્વીકારીને ચિત્ર, સંમાય અને માતૃભૂમિથી દૂર-તવન અલપવા અપારા પ્રદેશમાં-કામ કરી, પડેલાને ઉઠાડી, અપારામાં પ્રકાશ લાવી, જૂખ્યાને ભોજન આપી, ધર્મબોધ સંવરન દીવારે છે. આવા સોડા સમસ્ત વિશ્વને પણ પોતાના બાકુમાં સમેરી કે તો નવાઈ થી?

બપોરે બપોરે મને આ પાદરીઓનું કામકાજ યાદ આવે છે, ત્યારે ત્યારે કવિ ગોદરમીયે ત્વળએલા મામડામાં વજીવેશ પાદરી મારી આંખ સામે તરી આવે છે. દાખના જમાનામાં જેટલો સેવાભાવ કાઢિરના આ ભેખધારીઓ કેજરી શક્યા છે, તેટલો અન્ય ધર્મના અનારના આચાર્યો-મદારાજો નથીજ કેજરી શક્યા! વિશિષ્ટ ધર્મના અનુશાનમાં એટલે એક જાતીય ધર્મના કિયાકાંઈમાંજ બપોરે આપણા આચાર્યો, યોસાંઈનાં જાળકો અને જલદેવો પડ્યા રહી, સામાન્ય ધર્મ વિસરી રહેલા છે, ત્યારે આ વિદેશી પાદરીઓ આપણા વાહઓને સેવાથી, પ્રેમથી પોતાના કહીને જગતને બનાવી આપે છે કે, એમનો ધર્મ એક દિવસે વિશ્વ સમસ્તમાં વિજ્ય મેજવશે.

અત્યારે કેટલાં કેટલાં ખાતાંઓમાં જેવાં કે રક્તપિત્તિવાના દવાખાનામાં, અનાથાશ્રમો, અને ખુદ લડાઈના મેદાનમાં તથા તોપોના ગોરથા સામે પણ આ પાદરીઓને કવન મરતા અને પીડાતા માણસોની સેવા કરવાનું મળે છે; ત્યારે આપણે ધનપ્રાપ્તિ, મોજરોખ, પેરાપકારને નામે સ્વાર્થ-સાધના અને ઉંચ નીચના ગપડામાં રહીને ધર્મનો લોપ કરી રહેલા છીએ.

આ ખિરતીઓ સામે તિરકકારની દદિથી જોનારા હિંદુ બાહઓએ અને સાધુ મદારાજોએ કે જેમની પાસે કરોડોના ફાળો સેવકોમાંથી ઉભો થયેલો છે, તેમાંથી પોતાનાજ ભાઈનું માટે આવા કામમાં ખર્ચવા વિચાર કર્યો છે ખરો?

કેજરણી પામેલા દળરો હિંદુમાંથી આમ ધર્મ-કુકાર બની, હિંદુઓને સેવાધાન્યે દેવે જોથી હિંદુ રાખવાનો વિચાર સૂચ્યો છે ખરો? ના, આપણે કાચ કરવું નથી! વાતોનું કંઈક છે! હિંદુ ધર્મના પડપાતીઓ, શા કુઝે હિંદુઓ ખિરતી થાય છે, તે સોધી કાઢી તેનો ઉપાય તે પાદરીઓ લે, તેની પહેલાંજ પોતે લઈ લે, તોજ કામ સરે. આમાં મુખ્ય ફાળો સાધુ આત્માઓજ આપી શકે. ખરો સાધુ-ચરિત આત્મા માટે તો પોતાની સેવા, પવિત્રતા અને પ્રેમના બળથી, આખી પ્રજાની પ્રજાને નચાવી શકે-પોતાની પાછળ માંડી બનાવી શકે-તે મદાતમાજના પ્રસંગમાં

૮૦-નૂતન ભારતના વિધાયક તિલક મહારાજને સ્મરણાંજલિ

લોકમાન્ય તિલક મહારાજની આઠમી સંવત્સરી ગેળા, નૂતન ભારતના વિધાયક એ નરને સમગ્ર પ્રજા વંદના અર્પી રહી છે. તિલક મહારાજનું નામ સંભારણું એટલે સ્વારાજની સાધના કરવી; એના આત્મસમર્પણની સ્મૃતિએ તાજ કરવી એટલે આત્મવિકાસ આદરવી.

એ નરપુત્રવના જીવનનો સર્વપ્રથમ સંદેશ સ્વાશ્રય છે. તમારી મુશ્કિલ તમે પોતેજ ગેળતી હો-આજેને જાણે એના એ સંદેશ કાન ઉપર અથડાય છે. સ્વદેશી એટલે આર્થિક સ્વાશ્રય; રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ એટલે શિક્ષણવિષય સ્વાશ્રય; સ્વારાજ એટલે રાજકીય સ્વાશ્રય-એ નેનાવરનાં એ જીવનસૂત્રો આજેએ દિંદો સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધને પ્રેરણા આપી રહ્યાં છે.

કલકત્તાના એના પ્રખ્યાત બાપજીમાં એણે કહેલું કે “જે તમે સ્વાધીન જનવા ન હવજતા હો, તો તમે પતિત જનહો અને સદાને માટે પતિત રહેશો. આ સરકારને તમારી ઉપર શાસન કરવામાં સાથ ન આપવા પૂરતી પણ તમારામાં આત્મસમર્પણની અને અસહયોગની શક્તિ નથી. પકકાર કરો કે ‘મહેસુલ એકઠું’ કરવામાં અમે તમને (સરકારને) મદદ નહિ, કપા; દિંદો શોષિત, અને દિંદો સમૃદ્ધિથી દિંદની જટાર અગર દિંદના સીમાડા ઉપર ચુદ કરવામાં અમે તમને સાથ નહિ આપીએ; ન્યાયનો કારભાર વ્યથાવવામાં અમે તમને સદકાર નહિ આપીએ; અમે અમારી પોતાની અદાલતો સ્થાપીશું; અને સમય આવ્યે અમે કરવેરા પણ નહિ ભરીએ.” તમારું સંઘર્ષજીવનમાં તમે આઠકું કરી શકો તેમ હા? જે તમે એ કરી શકો, તો તમે આવૃત્તી કાઢી સ્વાધીન છો.”

એ સંદેશમાં શ્રદ્ધા, આશા અને વીરના ધબકી રહ્યાં છે અને એનું જીવન એ પ્રાણવાન સંદેશના સંદેશ પ્રતિનિધિરૂપ હતું. રાષ્ટ્રનો નામે સાદું જીવન સમર્પી દેનાર એ વીરનરને આપણે શી સ્મરણાંજલિ આપીએ? આપણા અર્ધ સાચા દિલની લકિનથી ભરેપૂર હોય, ઉત્કટ માન-આવૃત્તી ઉભરાનાં હોય, તોયે એ તિલક મહારાજ સમા મદાન નરની સમીપ ઓઝાં અધુરાજ લાગશે.

વર્ષો પહેલાં હું કોલેજનો વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે એ પુરવવર પ્રત્યે મને આકર્ષણ થયું. હું પરીક્ષા માટે મુંબઈ ગયો. ‘તિલક મહારાજ જેલવાસી થશે’ એવા સમાચારથી વાતાવરણ ગંભીર જાન્યું હતું. હું અને ઘોડા મિત્રો જેલમાં તિલક મહારાજનાં દર્શન માટે આગુરુ બન્યા. અમને જેલને દરવાજેથી પાછા વાઢ્યા. એ પ્રસંગે વર્ષો વીતી ગયાં.

હું કલકત્તા ગયો. રાષ્ટ્રીય સ્વાધીનતાનાં સોણાં જેલો હું કોલેજમાં તત્પરજાન અને સાંદિય શીખવતો હતો. મારા પૂજનીય મિત્ર અને મુશ્કિલ સ્વામી ઉપાધ્યાય બદખાપવના નેતૃત્વ નીચે માલી રહેલી ‘અદ માનરમ્ની દીવયાસ’ પૂર જેલમાં હતી. તિલક મહારાજનો જન્મદિવસ આવ્યો. કલકત્તાએ એ ઉજવવાનો નિશય કર્યો. કલકત્તામાં મહારાષ્ટ્રના નરેશમને જન્મદેશના પાટનગરને પાવન કરી જવા વિનવિ ઓઢી.

અંદો! કલકત્તાએ એ આરાધનીય દેવનું ‘તેનું’ બન્ધ સ્વાગત કરેલું! સપારો અને નરેશને જેની દર્ખાં આવે એનું માન તિલક મહારાજને આપી જન્મેસે પેનાની કાર્તિ વધારી. તિલક મહારાજના માનમાં સ્વદેશી ગેળા ગોઠવાયો. એ મેંશા ચાર દિવસ ચાલ્યો. સોજે એણે જાહેર-સખાને પ્રેરણાસંદેશ આપ્યો. જાણે માનવતાગર મુખથી રહ્યો હતો. સુરેન્દ્રનાથ અપ્પસ દત્તા. જનના કલકા ઘાય એવા દર્પનાદ વન્ધે એ જાને રાજકારી પ્રતિરૂપાંઓ એકજાનને બેઠ્યા. એ મિત્ર અવિરમરૂપ છે. સાદા, સ્વેન, સ્વદેશી લગડમાં શાસના એ દેશમને એક કલક મુખી પોતાનો રાજકીય ધર્મ સમજાવ્યો. ‘કેવો સદો મ.ખસ! અને છતાં કેવો જાદુમન, કેવો દિદાન, કેવો સાહસિક, કેવો નિઝર’ જન્મેસ તિલક મહારાજની પ્રચરિતથી તાજ રહ્યા.

પણ આજે નેના આ અસામાન્ય યુજની અને બીજી વિશિષ્ટતાઓની વાન હું આટલેથી પડતી મૂલીય. આજે તિલક મહારાજના જીવનના એકજ દશકપ્રત્યે સારા ભારનું સદય નિષ્ક્રાંતિ. તિલક મહારાજની શ્રમ શક્તિ નેની નિર્બંધનમાં-નેની માનવતાએ નિમગ્નપૂર્વક

જાહેર કરવામાં રહેલી છે. વળી સુધી એના પક્ષ જોરાવર નહોતો જની શક્યો; છતાં તે નરવીર તેની સ્વનંત્ર માન્યતાઓને મક્કમપણે વળગી રહેવાની દિમ્મત બતાવી શક્યો. અમલદારશાહીએ તેને જોડ મોકલ્યો અને વિજયી બનવાનો ઘડીલર આનંદ માણ્યો, છતાંયે તે તેની માન્યતાઓમાં યુક્ત રહેવાની દિમ્મત બતાવી શક્યો. તેના કાળના ઘણાંયે રાજકીય અગ્રેસરો 'સુધારાની જાહી-સો'થી સંતોષ માનવાને તૈયાર હતા; છતાંયે તે દિમ્મતભેર તેની માન્યતાઓમાં અડગ રહ્યો. તેના ઘણાંયે દેશબાંધવો ધ્યેયની અસાધ્યતા જોઈ હતાશ જનતા; છતાંયે તે વીર તેની માન્યતાઓની સિદ્ધાન્તનાઓથીજ આખા દેશને ગમવતો; છતાંયે તેના હૃદયમંદિરમાં પૂર્વની પ્રજાઓમાં મહિષી-સમી દિંદ માતાને તે સિદ્ધાસનાઈ જોતો, તેનાં દર્શન કરતો અને 'સ્વાધીન દિંદ માતા'નો જ્ય-કાર ગમવી તરજોને પ્રેરણા આપતો. તિલક મહારાજ તેના આત્માની શુદ્ધાઓમાં સ્વાધીન ભા-રનની આરંધના કરતા.

અને, એ અનંત શ્રદ્ધાની સાખીતી તરીકે, તિલક મહારાજે, જીવનની સર્વ ઋતુઓમાં, દિંદને એકજ પ્રાણસદેશ આપ્યા કર્યો કે 'સ્વરાજ મારો જન્મદક્ષ છે અને એ હું મેળવીશ.' તેણે ફરી ફરીને વાણીટકાર કર્યો કર્યો: 'દિંદુરયાન સ્વાધીન બનવાની ઇચ્છા દાખવે તો તે જરૂર સ્વાધીન જની શકે છે.'

તિલક મહારાજ નિર્ભયતાની મૂર્તિ હતા. અમલદારશાહીનો રૂઆળ તેણે તોડ્યો. સ્વદેશી અને બદિષ્કારનો તેણે દિંદને મંત્ર આપ્યો. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ અને રાષ્ટ્રીય અદાલતોની તેણે ધોપણ કરી. સત્તાના નયમાં ચક્ર્યુર સરકારનાં પીડનો તેણે હસતે મોંએ સહ્યાં અને છતાં, વાદળોં બેઠીને સૂર્ય પ્રકાશે તેમ, સ્વાધીન ભારતનો તેનો આદર્શ દિંદભરમાં પ્રકાશી રહ્યો અને દેવદૂત દુઃખી માનવીને શાતા આપે તેમ દિંદી તરજોને શાતા, પ્રેરણા અને સુખ આપી રહ્યો. અનેકા-નેક પીડનોએ એને ભાંગી નાખવા મિથ્યા પ્રયત્નો કર્યા પછીયે તિલક મહારાજનું હૃદય સાચુત રહી શક્યું અને પોતાની માન્યતાઓને સાચવી શક્યું.

આજ શ્રદ્ધાથી એ ધોદ્ધો ઋતુઓ-જીવનના અંતસુધી આશીશુદ્ધ વીરત્વ જાળવીને. નિષ્કળ-તાનો એના પ્રજુદ આત્માને ન ળગારી શકતી. લઽતું અને પરાજય મેળવવો, એ નિષ્કિયતા કરનાં બહુજ બહેનર છે-એ એનું જીવનસૂત્ર હતું; અને આજે આપણે જોઈએ છીએ કે, તિલક મહારાજનું વૃદ્ધ નિષ્કળ નથી ગયું; આજે આપણે જાણીએ છીએ કે, તિલક મહારાજ મરણ નથી પામ્યા; આજે આપણે નીરખીએ છીએ કે, તેનો આદર્શ જીવે છે, તેની પ્રેરણા હતાશોમાં પ્રાણ પૂરી રહી છે; આજે આપણે અનુભવીએ છીએ કે, તેની શ્રદ્ધાનો વિજય થઈ રહ્યો છે; આજે આપણે અનુભવીએ છીએ કે, તેના આપલોગોને પ્રતાપે દિંદ નવો અવતાર પામી રહ્યું છે-અને હમ હમ આમજ ધામી રહ્યું છે. તિલક મહારાજ અમર છે. તિલક મહારાજને, તેમની આદર્શી સર્વસંસરીને દિંદી પ્રજ્ઞના કોટિ કોટિ વંદન હો!

(સાધુ વાલ્મીકી-"ભીરાડ" તા. ૧૧-૮-૧૯૨૮ના અકમાથી)

૮૧-૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં ગુમ થયેલા એક શહેરનો આવિષ્કાર

૨૨મી, ૨૧ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૨ પુણ અર્ધરાત્રી આજ સે પ્રાતઃ ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે કા એક માંવ, સિન્ધને આક્રમક સાર્થે, અસ્થિતિ તથા ધર મેન્દુદ દે, એકનીજ મેન્દુદ બાદી કે પાસે આરિયુર કિષા મય દે. મેન્દુદઅર્થે વિદ્યવિદ્યાસલ કે પ્રેન્ડ માર્ગિત ચાલક, સિન્ધને દમિ કર્વે મેન્દુદ સ્વચ્છતા કો દે. કલ્પે દેન્દુ કે વદ આવિષ્કાર પશ્ચિમ દરવ કે સિવ ભાગ અસ્થિ-તેવ દે. માલતક કે મેન્દુદ એન્દુદ દે, સિન્ધે આંચત ૧૯૫૨ કે અને દે. વદ પર આરિ કિલિયન હુર કે મિન્દુદઅર્થે મેન્દુદ તિલક કરને છે. સાર્થે, સિન્ધે કંદ ૧૯૫૨ થય જતે દે આર મીટ ને અસ્થિતિ દમિ નર્મી દે એક સાર્થે કિલ્લર ન મીટ કે દમિ દમિ: મિન્દુ દે. દમિ માલકા પત્તઃ પત્તઃ ૫૬૬ એક ને માર્ગે હાલત અને પર સમ. આ. (સિન્ધુસિન્ધુ: એક અસ્મ.પી)

૮૨-આવળ માસ અને હિંદુ પર્વો

(૧)

આવળ માસને હિંદુઓ અને પવિત્ર માનતા આળ્યા છે. એ માસમાં જેટલા તહેવારો આવે છે તેટલા બીજા કોઈ મહાનામાં આવતા નથી. તહેવારો ઉજવવા અને જૂના ચિરમરણીય વીરો, ધર્મધૂરધરો અને મહાપુરુષોની નિમિ ઉજવી તેમનાં સ્મરણો તાજાં સંખર્ષો આપણક છે. આ ઉત્સવોમાં એક જાનનો કંઈક અદ્યુત—અનેરો વેગ ઉપજાય શાય છે, તેને સારે રસ્તે કોરવી સારાં સારાં કાર્યો કરવા તરફ વાળવો એ ઇચ્છનીય તેમજ આપણક છે. ઉત્તમ ચારિત્રશીલ મહાપુરુષોના સ્મરણાર્થે એ સર્વ કરવું હજી છે તથા તેમના જેવા થવા, તેઓએ કરેલાં કાર્યોને સ્મરણમાં રાખી તેવાં કાર્યો કરવા તત્પર રહેવું એ હિંદુસમાજનું જુદાજુદું; પરંતુ અધ્યોસ શાય છે કે, તેવું કંઈક કરવાને બદલે મોટે ભાગે સૌ સામાન્ય જનસમાજ આવળ માસ એટલે જુમાર કુટુંબી એકવાનું પર્વ એમજ ગણી, તેમાં વિરોધ પ્રદર્શન થઈ જાય છે; એ કોઈપણ રીતે ઇચ્છતા યોગ્ય નથી. પુરુષોને ભેળને ઓળખવું આ માસમાં એ વ્યવભાષમાં પડી જાય છે, તે કંઈક સારું કહેવાય નહિ. જુમારનાં અનિષ્ટ પરિણામોનાં દર્શન ઇતિદાસપ્રસિદ્ધ છે. હિંદુપુરાણો પગેરમાં તેનાં સવિસ્તર વર્ણનો કરેલાં છે, અને બહુજ થોડા હિંદુઓ તેથી અસાત દરી. હવે તો સમય થઈને સાવધાન કરી હિંદુસમાજે સમય ઓળખી, જમાનો બદલાયો છે તે જોઈ—જાણી, પોતાનાં આચરણો સમયાનુસાર સુધારવાની અને સાવધાનતાથી વર્તવાની ધણીજ જરૂર છે. આ માસમાં થઈ ગયેલા પ્રાચીન મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચવાં—સંભળવાં—સંભળાવવાં એજ હિંદુ-જાતો પરમ ધર્મ છે, એજ સમગ્ર તદ્દનસાર વર્તવું હજી છે. વળી આધુનિક પ્રાતઃસ્મરણીય દેશ-ભિમાની સપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનો અભ્યાસ કરવો, તેમજ શ્રીમતોએ તો એવાં ચારિત્રપુસ્તકોની લદાણી પોતાના હૃદયમાં, પોતાની યાતિમાં તેમજ શાળામાં લખાતા પુસ્તકોમાં મૂકત વહેંચવાનો લદાવો લેવાની પ્રથા શરૂ કરવી આવશ્યક છે. આવા ચરિત્રોના જવણ-મનન અને અભ્યાસથી મનુષ્યની જીવિ ખીસે છે, તથા તેમને તેવા થવાની હોશ થાય છે, અને તેથી પોતાના ચારિત્રમાં પોતે જાતેજ અનેક ફેરફાર કરીને માણસ આખો બદલાઈ જાય છે.

આ માસનાં એ મુખ્ય પર્વ આવળ સુદ પૂર્ણિમા અને વડ આઠમને દિને આવે છે. પહેલો આવળી—બજેવ કે નાળાએરી પૂનેમ—અથવા બારાપૂન; અને બીજો જન્માષ્ટમી—અથવા કૃષ્ણ-જન્મ-મહોત્સવ કહેવામાં આવે છે. આવળી અથવા ઉપાકર્મ એ વૈદિક સમયથી ચાલતું આવેલું પર્વ છે. જે જમાનામાં આખા આર્યવર્તમાં કેળવણી મૂકત અને ફરજિયાત હતી, દરેક શહેરની બહાર ઉપવનમાં એક યુરુકુલ હતું, તેવીજ રીતે આજ વસ્તી મોટે પાંચ-સાત કે કંઈ ગામ હોય યુરુકુલ હતું. એવી રીતના યુરુકુલ પદ્ધતિ તે સમયમાં પ્રચલિત હતી, તેથી ભાગ્યેજ કોઈ એકાદ જણે-ચૂકે ભણવા વગર રહી જતો. બાલક છ કે સાત વર્ષનો થતાં યુરુકુલના આચાર્ય તેનાં શિક્ષણને અગ્રાઉથી ચેતવણી આપતા અને તે બાળકને યુરુકુલમાં દાખલ થવાની યોગ્યતા મોટે ઉપવનવનસ્કાર વિધિપૂર્વક કરવામાં આવતો. ઉપવન શબ્દજ સૂચવે છે કે, તેને હવે યુરુકુલ-અને મોહલવો, એવી પ્રથા પ્રાચીન આર્યવર્તમાં ફરજિયાત હતી, તેથીજ યુરુકુલનું રહી વીસથી ચાલીસ વર્ષ પર્વન અખંડ લલચર્ચ પાળી, અભ્યાસ કરી વેદપારંગત અનેક બલચારીઓમાંથી અનેક મહાપુરુષો આ ભારતવર્ષમાં પેદા થતા. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ સંતીપતી ઋષિના આશ્રમમાં ગરીબ બ્રાહ્મણ મુદામની સાથે સાથે રહીનેજ ભણ્યા હતા, તેવીજ રીતે ભગવાન રામચંદ્ર પોતાના બહુ સદમણ સાથે વિશામિત ઋષિના આશ્રમે અભ્યાસાર્થ રહેલા. એવા સર્વ હિંદુઓ વિદ્યાન છે; તો હવે આ સમયમા પણ એવા થોડાં યજ્ઞો રચાવિન થયેલા યુરુકુલો મોટે હિંદુઓએ આ આવળ માસમાં ખ્યાન રાખીને તેને આખર આપવાની આવશ્યકતા છે, અને આવાં યુરુકુલ સારાં સુગંધિત અને રચ થી થાય તેમ કરવાના પ્રયત્નોમા સદાચલૂત થવા પ્રત્યેક ભારતપુત્રની ફરજ છે.

આ મહત્ત્વ પ્રથમ ચતુર્વર્ત પર્વ આવળી છે, એને ઉપાકર્મ સંસ્કાર પણ કહેવામાં આવે

છે. કેટલાક તેને ઉત્સર્જન પણ કહે છે. શ્રાવણી પર્વ દિવસમાત્રને કરવું આવશ્યક છે. જે કાષ્ઠ પણ મનુષ્ય અભ્યાસ કરી લાયક બનીને યજ્ઞોપવીત ધારણ કરે છે, અને તેને અંગે કહેલા વૈદિક નિયમોનું ચતુર્થ પાલન કરે છે તેને દિવસ કહી શકાય. એવા ઉપવીતધારી દિવસે એ દિને ઉપાકર્મ સંસ્કાર કરવો જોઈએ. ઉપવીત પહેરનાર દિવસ એક જાતનું બંધન પોતાને શિરે લે છે, એ બંધન તે ધર્મબંધન છે; એટલે તે ઋષિઋણ, પિતૃઋણ અને દેવઋણ પૂરું કરવાને બંધન થયેલો છે. આ બંધન તો ધર્મરક્ષા કરવાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞા સ્મરણ કરાવતું બંધન છે. એની બ્રહ્મગાંઠ આર્યોને પોતાની ધાર્મિક ફરજનું ભાન કરાવનાર ગાંઠ છે. આર્યોને માટે તો આ માસમાં સ્વાધ્યાયપ્રવચનાભ્યાસ ન પ્રમદિતવ્યમ્ એ શિક્ષાને સ્મરણમાં રાખીને આર્ષસમાજના ત્રીજા નિયમાનુસાર વેદોનું લણવું અને લણાવવું એનેજ પોતાનો પરમ ધર્મ માનવાનો છે. ઉપવીત સાથે અનેક જાતનાં ધાર્મિક બંધનો ઐદિક અને પારલૌકિક ધડાયલાં છે; પરંતુ અદ્વૈત સાથે કહેવું પડે છે કે, હાલના સુધરેલામાં પોતાને ખપાવનાર કેટલાક આગળ વધેલા દિગ્દુષ્ટો, કે જેમનાં માવિત્રોએ હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરીને તેમને પહેરાવેલ આ યજ્ઞોપવીત એક સૂતરનો તાંતણો ગણીને તેનો લાગ કરી બેઠા છે-તેને કાઢી નાખીને ફેંકી દીધું છે; આ તેમની કેટલી મૂર્ખતા છે! આમાં એમનો દોષ નથી, પરંતુ તે માટેના ખરા દોષભાગી તેમનાં શ્રીમંત માવિત્રો છે, કે જેઓ પોતાની ગાડી, વાડી ને લાડીની મોજમાં આ તેમના સુપુત્રને કોઈ પણ જાતનું ખર્ચે ધાર્મિક જ્ઞાન ન આપ્યું, ખરો ધર્મ ન સમજાવ્યો કે તેના સંસ્કારો પોતાના પુત્રપરિવારમાં પાડવા પ્રયત્ન ન કર્યો; પરંતુ બીજા વિચાર કરતાં એમ દેખાય છે કે, બિચારાં એ માખાપો પણ લોભી અને દંભી શુરુઓની લાલચુ જાળમાં ફસેલાં હોતાં તેમને પોતાને પણ ધર્મ એ ક્યારે જાતવું પ્રાણી છે કે શું ચીજ છે, તેનું ભાન ન હોતાં અંધપરંપરાના ન્યાયે મેઢાના ટોળામાં ભળેલા હોવાથી અને તેમના મતપંથના શુરુઓ તો ઉપવીત ધારણ કરાવવા માટે પોતાની શી સવા રૂપીઓ દરાવી રાખી બેઠેલ હોતાં તેવા દંગારા-દંભી ધર્મીઆર્યોનેજ શિરે આ કૃત્યનો દોષભાર રહેલ છે. તેવીજ રીતે યજ્ઞોપવીતનો સંસ્કાર કરાવનાર બ્રાહ્મણ કે જેણે તે આચાર્ય-તરીકેનું પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર સમજી-સમજાવીને નહિ કરેલું તે પણ આ દોષનો ભાગીદાર બને છે. આવા બિચારા અનેક સુશિક્ષિત યુવાનો જનોઈનું મહત્ત્વ સમજી ન શકવાથી એકબીજાની નકલ કરીને જનોઈ કાઢી ફેંકી દેવાનું જે અધમ પાપ કરી રહ્યા છે, તેમણે અવશ્ય જરા વિચાર કરવો પડે છે કે, આ ઉપવીત ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું? તેમણે જાતે એવું રહસ્ય સમજવા જિજ્ઞાસા રાખી, એ વિષયના જાણકારોને મળી પોતાની શંકાનું સમાધાન કરવું પડે છે; પરંતુ આમ નકલી સાહસ કરીને તેમને હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ પહેરાવેલ ઉપવીતનો એકદમ લાગ ન કરવો જોઈએ. જેને ધર્મ શું છે, અધર્મ શું છે, એ જાણવાની જિજ્ઞાસા છે એ તો અવશ્ય આવું સાહસ કરવા પહેલાં ખરો ધર્મ સમજવા પ્રયત્ન કરશે; પરંતુ જેઓ હાલમાં યુરોપ; અમેરિકામાં ચાલી રહેલા જહાદ, પૈસાધર્મ, પૈસાકર્મ, પૈસાહી પરમ પદમ્ ને સાચો ધર્મ માની બેઠેલા છે, તેવાઓને માટે તો કાંઈ કહેવાપણું રહેતુંજ નથી. બની બેઠેલ પરમહંસો અને ધર્મી-આર્યોની ફરજ છે કે, આ વિષયનું જ્ઞાન તેમના શિષ્યોને આપવું અને ધર્મના મદત્તવનો બોધ કરવો; પણ એ બિચારાઓને મંદિરોના દેવાનાં દર્શનો કરાવવા આઠ આઠ વખત દેવના દરવાજાની લોક ઉઘાડ કરવા અને પ્રસાદની પાતલો તથા પાનનાં બીડાં ચાવનાં યુરસદ ક્યાં રહે છે! વળી પોતાના એશ્વર્યમય અને મોજશોખ આદિમાં મશગુલ રહેતા હોવાથી આવા ઉપરોક્ત આપવાનો સમય ઓછો રહે છે; તેમજ તેમને ત્યાં હજારો અને લાખોની નેટ કરનારા તેમનાં બોળાં લટાક સેવક-સેવિકાઓનો જે દરોડો પડે છે, તે આવાં જ્ઞાન આપવાના કામો કરવાથી તેમને મળતી દરામની આવક અટકી પડવા ભય રહે એ કુદરતી હોતાં, તેવા ધર્મીઆર્યો ખરો ધર્મ સમજાવવા તજવીજ કરતા નથી અને કરશે પણ નહિ, એ ચોક્કસ છે. આથી એવા લોભીઓ ઉપર આધાર ન રાખતાં ખરો ધર્મ સમજાવનાર ઉદારચિત્તિના વિદ્વાનોને મળીને ધર્મરહસ્ય સમજવું જોઈએ.

ઉપવીત એ ધર્મબંધન છે, એ ધારણ કરનારને તેના ધર્મની-ફરજની લાવના જાણ

સર્વ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કર્યો; તેને તદ્દન જૂદો આવેખી ભાગવતકારે કૃષ્ણની સ્તુતિ નહિ પણ નિંદાજ કરી છે, એમ કહેવામાં કંઈ જોડું નથી. ક્યાં મહાયોગી કૃષ્ણ અને ક્યાં ભાગવતકારના દશમ સ્કંધનો કૃષ્ણ! ક્યાં માખણ-દહીં-દૂધની ચોરી કરનાર કૃષ્ણ અને ક્યાં નવ લાખ ગાયોની માલેકી ધરાવતો કૃષ્ણ! આ પરસ્પર વિરોધી ભાવો મહાભારતના યુદ્ધકળાવિશારદ, રાજનીતિ-વેત્તા અને ધનુર્ધારી મહાબલી અર્જુનના સારથિ કૃષ્ણ માટે તો ન સંભવે. આવા મહાયોગી મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ કે જેમણે મહાભારતના પાંડવ-કૌરવોના યુદ્ધપ્રસંગે પાંડવકુલદીપક અર્જુનને સખાભાવે સંબોધીને તેનો ધર્મ ખખવવા-તેની ફરજ અમલમાં આવવા જે બોધ આપ્યો છે, તેનું કાવ્યરૂપે વર્ણન વ્યાસમુનિએ ગીતામાં શુદ્ધ્યું છે.

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્થો ધનુર્ધરઃ ક્યાં છે એવા યુદ્ધકલાવિશારદ, રાજનીતિજ્ઞ, મહાયોગી કૃષ્ણ અને ક્યાં છે એવા આજ્ઞનપાહુ, ધર્મધુરધર, મહાબાણુવળી અર્જુનો! આ ભારત ભૂમિને તો હવે આવા કૃષ્ણો અને આવા અર્જુનોનીજ અગત્ય છે. કૃષ્ણ જેવા ઉત્તમ ક્રોડીના રાજદ્વારીઓ અને અર્જુન જેવા ધર્મધુરધર વીરોનીજ હવે જરૂર છે.

અત્યંત ખેદ સાથે લખવું પડે છે કે, આવા બાલપ્રહ્લાચારી અને મહાયોગી પુરુષને ચોર અને વ્યભિચારી ચીતરનાર ભાગવતકાર પોપદેવની શું મતલબ હોવી જોઈએ? આ મહાપુરુષને આલો અધમ દેખાડવા એને કેમ સ્ત્રુડું હશે? જેવી રીતે ઘણાંખરાં પુરાણો મધ્યમ કાળના અધ-કાર સમયમાં લખાયાં હતાં, તેજ પ્રમાણે ભાગવત પણ એજ અધાધુધીના સમયમાં લખાયેલ ગ્રંથ છે, અને તે ગ્રંથ મતલબી ધર્મચારીઓએ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તથા ભોળા અને અજ્ઞાન લોકોમાં પોતાનો પગદોડો જમાવવા બોપદેવ શાસ્ત્રીને પ્રેર્યો હોય, એ બનવાજોગ છે. અને કૃષ્ણ અર્જુનને કુતસ્ત્વ કદમલમિદં વિવમે સમુપસ્થિતમ્ । અનાર્યજુષ્ટમસ્વર્ગ્યમ-કીર્તિકરમર્જુન ॥ એમ સંબોધીને કહે છે, તે શું ગોવાળોની સ્ત્રીઓ સાથે રાસ ખેલતો કૃષ્ણ હોય એ બનવા યોગ્ય છે? કદી નહિ. એમ માનવાવાળાઓ બિચારા મૂર્ખ અને ભોળા ભાવિકો છે, અને તેનું મનાવનાર દુષ્ટ, સ્વાર્થી, મતલબ સાધનારા ધર્મચાર્યો છે. ધિક્કાર છે એવા ધર્મચાર્યોને કે જેમણે આવા ક્ષત્રિય વીરયોગી પુરુષની નિંદા પોતાના મત-પંથનો ફેલાવો કરવા માટે કરી છે અને હજી પણ ફરતા રહ્યા છે. આ મતપંથના વાડાના મુખી કે જેઓ પોતાને ગુસાંધ કહે-વડાવે છે, તેઓ પોતે જાતે વાનતાસી સંન્યાસીના વંશજ હોઈ વટલેલા તેલંગી પ્રાણી છે, અને પોતેજ કૃષ્ણરૂપ બની ભાગવતના દશમસ્કંધમાં વર્ણન કરેલ કૃષ્ણની લીલાઓ કરી મંદિરો-માં ભ્રષ્ટાચાર આદરી બેઠા છે. ક્યાં એ મહાબલી શંખ-ચક્રધારી ક્ષત્રિયવીર કૃષ્ણ અને ક્યાં આ તેલંગણુ વટલેલા ભટકો! પોતાના પંથની આટ આટલી પોલ ઉઘાડી પડવા છતાં પણ, હજી પોતાની ટંગડી ઉંચી રાખી પોતાને શુદ્ધ દેખાડવા ધમપછાડ મારી રહ્યા છે; અને બિચારા શ્રદ્ધાળુ ભકતો પાસેથી મેળવેલા દરામના ધનનાજ જોરે સસ વક્તા ગરીબોને સતાવી રહેલા છે. તેમનો ખરો ન્યાય તો ઈશ્વરના દરબારમાં થશે. આ બનાવટી કનૈયા અને નકલી નાટકોઓએ હવે સમજી જઈ આ બદલેલા જમાનાને ઓળખી પોતાની લીલા હવે સમેટી લેવામાંજ તેમનું ભલું રહેલું છે; કારણ હવે તેમનો છદ્ધવેશ ઓળખાઈ ગયેલ છે, અને તેથી વામમગ્નીઓની લીલા ત્યાગીને હવે કાંઈક જ્ઞાનમાર્ગ તરફ વળે તો બાકીના રહ્યા સહ્યા તેમના ભકતોમાં એમને માટે થોડી ઘણી શ્રદ્ધા રહેલી છે, તેથી પોતાનું ગાડું ગળાડાવી, પોતાની આ ધર્મને બદાને ઉભી કરેલ વેપારી પેઢીઓ ચાલુ રહેશે નહિ. પછી તો દેવાળું પુકી ઈશ્વરી દરબારમાં નાદારીનો લાભ કેવો અરજ મોંઘાવવા જવું પડશે.

મહાપુરુષોની જન્મતિથિઓ ઉજવવી, તેમના આદર્શ જીવનના યશોમાનવું શ્રવણ, વાંચન અને અભ્યાસ કરવો, એ હિંદુમાત્રની પરમ પવિત્ર ફરજ છે. મહાભારતના કૃષ્ણના જીવન-ચરિત્રનું બારીકાથી નિરંહણ કરવું; તેવીજ રીતે જે જે અન્ય મહાપુરુષો અને ઋષિમુનિઓ યદ્ય ગયા તેમના જીવન આદર્શો સમજવા અને તે જીવનના ગૂઢ રસ્યમાંથી તત્ત્વ શોધી આ ભારત-વર્ષના સર્વ બંધુઓને તેનું પાન કરાવવું અવસ્યક છે. હાલને સમયે તો ભગવાન કૃષ્ણ જેવા

મદ્યાદિન્યાયી અને રાજનીતિના પુરુષોની આ દેશને અગત્ય છે. બૌદ્ધ અને જૈન સિદ્ધાંતો આચરી રહેલા દીકરા પોતા વર્ણક્રિયા આ મુજબાં તો આ બોધ આપેલા મુશ્કેલી રાખી કૃષ્ણ અને અર્જુન જેવા યુવા ભારતના નવયુવકોને પ્રેરવાની અગત્ય છે. કર્મભેદવાધિકારસ્તે મુજબ સૌને પોતાનાં કર્મ કરવા, આ પોતાની માન્યુમિ તરફની દરજ્જા જાળવવા પ્રેરવા અને કૃષ્ણ જેવા મદાપદી થવા સંબોધવા જરૂરી છે. જેન તત્ત્વોના પાલન કરનારના બોધથી ભારત-જૂમિ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવે એ આશા રાખવી ફાઇટ છે. બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોથીજ આ જૂમિનો છેવટ ઉદ્ધાર થવો સંભવ છે. ભારતના દ્રોણાચાર્ય અને કૃપાચાર્ય જેવા બ્રાહ્મણો તેમજ કૃષ્ણ, અર્જુન, બીમ, યુધિષ્ઠિર જેવા ક્ષત્રિયોની દાસને સમયે વિશેષ આવશ્યકતા છે.

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः। तत्र धीर्विजयो भूतिर्धुवानीतिर्मतिर्मम ॥

એવા પુરુષોથીજ આ ભારતવર્ષ વિજયલાભી બનશે. દેશનો ઉદ્ધાર કરવો આપણાજ દાસમાં છે, આપણે આપણાં પોતાનાં આચરણો સુધારી દેશના નવયુવકોને પોતાની દરજ્જા જાળવવા પ્રેરવા; અને તેમને માટે તો ભગવાન કૃષ્ણનો એકજ સંદેશ છે **उद्धरेदात्मनात्मानम्, એજ નિર્દોષ-એજ અદિશ સર્વ કોઈ નાના મોટા, બી કે પુરુષ સૌ માટે સમાન છે.** ઇત્યોમ.

(“આયુધિકાશ” ના તા. ૬-૬-૨૮ તથા ૨૩-૬-૨૮ ના અંકમાં લેખક:-શ્રી: ડાંમોદર મુદરકાસ)

૮૩-ધર્મ કી મહત્તા

હસ લીલા તથા માયામય જલસદૃષ્ટિ મેં ધર્મ ધર્મ તો સખી ભોગ ચિસ્લાતે હૈ; પરંતુ ધર્મ હૈ ક્યા વસ્તુ? ઇસકા વિચાર જાડત કમ કિયા જાતા હૈ. અસ્તુ. સર્વપ્રથમ હમેં યદ જાનના આવશ્યક હૈ કિ ધર્મ ક્યા વસ્તુ હૈ? વેદ અનાદિ હૈ, ઇસી લિયે હનમેં વર્ણિત વૈદિક ધર્મ જો અનાદિ હી હૈ; તરમાન કારણાવ વહી સનાતન ધર્મ જ્યોર સમ્યા સનાતન ધર્મ હૈ. ધર્મ કી આખ્યા વેશેષિક શાસ્ત્ર કે નિર્માતા પરમ પૂજ્ય કણ્હાદ મુનિ ને હસ પ્રકાર સે કી હૈ:-

“यतोऽमृदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः”

અર્થાત્ જિતસે હસ લોક જ્યોર પરલોક દોનોં મેં સુખ મિલે વહી ધર્મ હૈ; અથવા યોં સમજ લીજયે કિ માનવજાતિ કે વિકાસ જ્યોર કલ્યાણ કે સાધનોં કા નામ ધર્મ હૈ. હસમેં યદ જાત જાનને મેં જાતી હૈ કિ જાને બી સકર્મ હૈં જ્યોર જિનસે હમકો સુખ તથા શાન્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ વે સખી સખ ધર્મ કે અંતર્ગત આ જાતે હૈં; પરંતુ ઇસીકો આજ મજહૂબ યા સમ્રાટ કે નામ સે પુકારા જાને લગા હૈ. સંસાર કા જનસમૂહ હસ દૃષ્ટિ સે અનેકો ભાગોં મેં વિતરિત હૈ, જિનમેં વૈદિક ધર્મ જનસમૂહપ્રધાન કદા જા સકતા હૈ. ઇસી વૈદિક ધર્મ જનસમૂહ કા નામ આર્ય સમાજ હૈ. હસ વિભાગ કો પ્રધાન ક્યોં કદા જા સકતા હૈ, હસકો કારણ યદોં પર જાનશા દેના આવશ્યક હૈ. વૈદિક ધર્મ સાંવજોમિક ધર્મ હૈ જ્યોર શેષ સખ ધર્મ આક્રિત-જન ધર્મ હૈં. વહી વૈદિક ધર્મ કી વિશેષતા હૈ જ્યોર ઇસી લિયે ઉક્ત વિભાગ પ્રધાન માના જા સકતા હૈ; પરંતુ હસ વર્તમાન સમય મેં વેશેં કી દેકદાર જાનનેવાલી આર્યસમાજ જિમેં ધર્મ માને જાતી હૈ મેં હસમેં સદમત નહીં હૈ. સનાતનધર્મોં કહે જાનેવાલોં તથા દિન્દુ જનસમાજ કા તો મામલા હમ સમય જોઅન્ત હૈ કી; પરંતુ અપને જાવન વૈદિક ધર્મ પર ન્યોજાવર કરને કી રીંગ મારનેવાલેં દમ આર્ય સમાજ જો કોર ગપ મારનેવાલેં લોગોં સે અધિક મદદ નહીં રખતે. યદ તો સરાસર અવેદિકના હી હૈ; કારણ કિ જિસમેં સમાનતા, સદનશીલતા તથા સદિખ્તતા કા અભાવ હૈ વદ ધર્મ વૈદિક ધર્મ હો કી નહીં સકતા વહી નહીં, વરંતુ હમેં તો ધર્મ કદના જો પાપ હૈ

અળ હમે જ્યાં પર. યહ જનના અત્યંત આવશ્યક છે કે કિન કિન નિયમો કે આચરણ કરને સે મનુષ્ય મેં ધાર્મિકતા આ સકતી હેં ઔર કિન કિન નિયમો કે આચરણ કરને સે ધૃષ્ટિત અધાર્મિકતા; ઇસકી જનકારી કે લિયે હમે મનુસ્મૃતિ મેં વર્ણિત ધર્મ કે ઇન દશ લક્ષણો પર ગંભીરતાપૂર્વક પૂર્ણ વિચાર કરના ઔર ઉન પર અમલ કરના આલિયે:-

“ ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ । ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો દશકં ધર્મલક્ષણમ્ ॥ ”

મતલબ યહ કે જિસ મનુષ્ય મેં ધૈર્ય હો, ક્ષમા હો, વિષયવાસના મેં લિપ્ત ન હો, પરાયે ધન કે હીકરી કે સમાન સમજતા હો, ભીતર ખદાર સે સ્વચ્છ તથા પવિત્ર હો, ઇન્દ્રિયો કે અપને વશ મેં રખતા હો, જ્ઞાની હો, વિદ્વાન હો, સત્યવાદી, સત્યમાની તથા સત્યકારી હો, ક્રોધ ન કરતા હો, ઉસીમેં ધાર્મિકતા આ સકતી હેં; ઔર જિસમેં ઇનકા અભાવ હો ઉસી મેં અધાર્મિકતા. ધર્મ કે ઇન દશેાં ગુણોં કે ધારણ કરનેવાલા મનુષ્ય સદા સુખ-શાંતિ મેં નિવાસ કરતા હે. ન કેઇ ઉસકો દુઃખ દે સકતા હેં ઔર ન વહ સ્વયં હી કિસી કે દુઃખ દેતા હે.

ઇસ સંસાર મેં જો સત્ય ધર્મ ક્રિયા જતા હેં ઔર જો કુછ ભી ધર્મ સંચય ક્રિયા જતા હે, વહી ઇસ લોક મેં સાથ રહતા હેં ઔર પરલોક મેં સાથ જતા હે. કહાવત પ્રસિદ્ધ હે “યશ અપયશ રહ જયગા, ચલા જાય સખ ઠકુ.” ઇસી વિષય કે મનુ મહારાજ ને ભી અપની મનુસ્મૃતિ મેં ભલી ભાંતિ દર્શા દિયા હે:-

“ મૃતં શરીરમુત્સૃજ્ય કાષ્ઠશોષસમં ક્ષિતૌ । વિમુખા વાન્ધવા યાન્તિ ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥ ”

સારાંશ યહ કે મનુષ્ય કે મરને પર ધર કે લોગ ઉસકે મૃત શરીર કાષ્ઠ કે ટુકડોં ઔર મિટ્ટી કે ઢેલે કી તરહ સ્મશાન મેં વિસર્જન કર વિમુખ લૌટે આતે હેં, કેવલ ઉસકા સત્કર્મ ધર્મ હી ઉસકે સાથ જતા હે. ઇસ લિયે હમે ઉચિત હે કે ધર્મ કે હાથ સે કલ્લી ન જને દેવે. ધર્મ કી રક્ષા હમારી રક્ષા હેં ઔર ધર્મ કે નાશ હમારા નાશ હે, એસા સમજે. દેખિયે, મનુજ ને ભી એસા હી કહા હે:-

“ ધર્મ એવં હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ । તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો માનો ધર્મા હતોવંધીત ॥ ”

ઇસકા તાત્પર્ય યહી હેં કી યદિ હમ ધર્મ કે માર દેગે તો ધર્મ ભી હમ કે માર દેગા; ઔર યદિ હમ ધર્મ કી રક્ષા કરેગે તો ધર્મ ભી હમારી રક્ષા કરેગા. ઇસલિયે ધર્મ કે મારના નહીં આલિયે, વરન ઉસકી રક્ષા કરની આહીએ. યદિ ધર્મરક્ષા મેં પ્રાણોં કી ભી બલિ દેની પડે તો ઉસકે લિયે હંસતે હંસતે બલિ-વેદી પર ચઢ જના આલિયે; પરંતુ ધર્મ-રક્ષા કે મૈદાન સે પીછે હટના ઠીક નહીં. “ રણ મેં ધર કર પૈર કદમ પીછે કે હટના ના આલિયે. ”

અળ અંત મેં મેરા આર્ય-સમાજ તથા હિંદુ સમાજ સે યહ વિનમ્ર નિવેદન હે કે વહ અધૈદિક કુપ્રયાઓં કે જો ઉસકે અંદર વિશેષ સ્થાન પા ચૂકી હેં સમૂહ નષ્ટ કર વૈદિક-ધર્મો-નુસાર અપને આચારવિચાર તથા વ્યવહારોં કે સુદૃઢ બનાવે. ઇસીમેં હમારી પ્રાચીન આર્ય-જાતિકા ગૌરવ હે.

(ઓગસ્ટ-૧૯૨૮ના “સાર્વદેશિક”માં લેખક:-હા. માતાદીન સિંહ ગૌતમ ‘વિશારદ’ સરદારશહર)

૮૪-હિંદી નવજુવાનો માટે તમામ કાર વખતે !

એક એન્યુએટનું કસ્ટમર સ્વપ્નદર્શન

પરીક્ષાનો સમારંભ પૂરો થયો અને હું મુખ્ય વિદ્યાર્થીના આખમનમાંથી નીકળી તારે મરથી મારી છાતી અજગજ ખેંચી હતી, આનંદની હિમ્મતથી મારું મોંઝેર ખૂલેલું થઈ ગયું હતું.

કામળ, કુશળિનરીએ ઇલાકામિપનિએ અમને 'વર્તમાન યુગના પ્રકાશવાદો' કહ્યા, અને વિદ્યાર્થીમાં અમે જે શિક્ષણ લીધું તેને 'અમને કેવળ પેટની પૂનઃસંસ્કરણ અને તે એટલું જ નહિ પણ માનવચિત્તની એવામાટે અમને સુચારુ જનાવનાર છે.' અને 'વિદ્યાર્થીની આંદો અમને જે પ્રકાશ મળ્યો છે તે અમે ધીરે ધીરે પરીચાસીને અનુષ્ઠાન દેશસેવા સ્વધી કરીશું' એવાં એવાં દમશ યુગના પચાસ-૬૭૫ મારા કાનને વિશે પડી રહ્યા હતા.

પરંતુ મારા હૃદયને વધુમાં વધુ અમર તો ઉગેડના પેલા મુખ્ય શિક્ષક એના વિવામનિ આપેલી શિખામણથી થઈ છે, નીસરણીના ઉલા પગથીઆ આગળ ઉભા રહીને એક ક્ષપમા પગથીએ જવા મથવું; સામાન્ય શિક્ષક કાપનારમાંથી એક ઉદાર આખી રહે કંપનીનો સિરકાર થઈ શકે છે; એ વાત હાલકાવિપનિ જેવા પુરુષના મુખેથી સાંભળવાને લીધે મેં એમજ નક્કી કર્યું છે, બસ, મારે પોતાને તો એજ સાદસ કરવું.

એ નિમ્મળની ખુમારીમાં, વર્તમાન યુગના પ્રકાશવાદક જનવાની એ ગૌરવની પરીમાં, આવી કામથી સારું થનાર જીવનના નવીન કમમાં નીસરણીના ઉલા નીચલા પગથીઆથી સારું કરી શકનારા શિક્ષક પરીચાસવું સાદસ કરી જનાવવાના નિમ્મળજની પગમાં એવાથી ઉપર કરવા નીકળ્યો. રસ્તામાં એક મિત્ર મળ્યો. તેણે મારી મરકરી કરી.

"હેમ બી. એ. ની પદવી વરી આવ્યાને ?"

મેં દસીને કહ્યું:-"હા."

"હવેજ મંસાર થું છે તે સમજશે. કેમજે-જીવનમાં જગતના વિદ્વાન પુરુષોનાં રચેલાં રસિક નાટકો અને નવલકથાઓ વાંચી વાંચીને જે સ્વપ્નાં રચ્યાં હશે, અને જ્યારે અવધાર અવધાર તથા જ્યારે ઉલટું ઉલટું જણાશે, ત્યારેજ તમને જગતનું જગત્તર સાત થશે." પણ મેં તેને હસી કાઢ્યો અને "જેજેને, જગતમાં હું કેવાં પરાક્રમ કરી જનાવું છું" એવું કહીને સ્વપ્નદર્શનની મારફત મનની અનેક મુશ્કેલી વર્ણન કરી મથો. x x x x x x એ રાત્રે મને ભવ્ય સ્વપ્નદર્શન થયું.

એક વિશાળ મેદાન હતું તેમાં અનેક નીસરણીઓ ફળી કરી રાખી હતી. પ્રત્યેક નીસરણી આગળ નાનકડાં બારણાં ગ્રેહ્યાં હતાં અને તેની ઉપર જૂદી જૂદી ટિકિટો ચોરવામાં આવી હતી. મેદાનમાં અનેક નવજુવાનોની દોઝદોઝ થતી હતી; ગોરા, ધડેલજો, પીળા, કાળા, રાના-અનેક જાતના ધુવડો ત્યાં હતા.

હું પણ એ ટાળામાંજ ધૂમતો હતો.

મને એટલું સમજણ હતું કે, સીડીના ઉલા નીચલા પગથીઆ આગળથી સારું કરીને મારે તેના ઉપરના પગથીએ પરીચાસવું છે.

તેથી એક છેડેથી સારું કરવાનો વિચાર કરીને હું ડાબી તરફ ગયો. બારણા આગળ લખેલું હતું:-લરકરખાનું. મને થયું કે, આ માર્ગ સાચો છે. બહાદુરીથી સ્વદેસસેવા કરી શકારો, પણ અંદર પગ મૂકવા જતો હતો ત્યાંજ એક જગાદાર અગ્રેજે મને અટકાવ્યો. મેં કહ્યું:-"મારે લરકરમાં ઉછી પડીના સૈનિક જનનિ મારા દેશના સેનાવિપતિ જનવું છે."

પેલાએ કહ્યું:-"હિંદી ઉલકાઓ મારે અલ્લી જગા નથી."

'કંઈ નહિ, બીજે જોડ' કરતો આગળ વધ્યો. ત્યાં વિમાનખાનાની બારી આવી, ત્યાં પણ મારી

એજ દશા ! ત્રીજી ખારી નૌકા કાફલામાટેના પ્રવેશદારની હતી, ત્યાં તો મને પગ પથુ મૂકવા દીધો નહિ. મને સહેજ નિરાશા તો થઇ; પણ તુરતજ હિંમત એકઠી કરીને હું આગળ વધ્યો.

પહેલી ખારી વિદેશ તરફ જવાની આવી. મને એમ થયું કે ચાલો, આ ખારીમાંજ પ્રવેશું, આથી સુંદર તક છે. ખસ અમેરિકા જઇને ક્યાંક સોનાની એકાદ ખાણ શોધી કાઢીશ, પરંતુ મને ત્યાં તો ડોકીઉંજ કરવા દીધું. ઘોળા ચામડીના અનેક જુવાનીઓ ત્યાં ચઢ ઉતર કરી રહ્યા હતા. હું પણ એમની સાથે જવાની આશાથી આગળ વધ્યો, ત્યાં અમેરિકન દારપાળે મને દસીને કહ્યું કે “ભાઈ ! તમારે માટે ત્યાં જગા નથી.” મેં હવે તો રકઝક કરવાનો વિચાર કર્યો હતો, એટલે જરાક દમામથી પૂછ્યું: “કેમ ભાઈ ?”

“કારણ તમે હિંદી છો !”

“અરે, હિંદી હું એટલે શું થયું ?” મેં દસીલ કરી.

“એ તો મને ખતર નથી, પણ હિંદીને અહીં પેસવા દેવા નહિ, એવું ફરમાન મને છે.” હું કંઈક નિરાશ થયો, છતાં આગળ ચાલ્યો; પણ મને ત્યાં જણાયું કે, સીડીના છેલા પગથીઆ આગળ ઉભા રહેવાની પણ મારે માટે મનાઈ છે.

પછી તો હિંમત કરીને હું તો હિંદી સનદી નોકરીના ખારણા આગળ ગયો. ત્યાં થોડાક હિંદીઓને જોયા ખરા, પણ સીડીની ટોચે તો કેાઇજ નહોતું. જે ચાર કે પાંચ પગથીઆં સુધીજ માત્ર તેઓ જોઈ શકાતા હતા ! અને અંદર જવા માટે મારે છેક વિલાયતસુધી જવાનું હતું. એટલા પૈસા મારી પાસે નહોતા !

આવોજ અનુભવ ખીજી બધીજ ખારીઓ આગળ મને થયો.

એટલે ધક્કામુકી કરતાં મેં રેલ્વેની ખારીમાં પગ મૂક્યો. એટલે પગ મૂકવા માટે પણ મારે બહુ માથાકુટ કરવો પડી.

પેલા વિલાયતી શિક્ષકે કહ્યું હતું તેમ આવી “ટિકિટ કાપનારમાંથી ડિરેક્ટર થવાની તક છે” એમ મેં માન્યું.

સ્વપ્ન આગળ વધ્યું. હું રેલ્વેમાં ટિકિટ કાપનારતરીકે દાખલ થયો. તેને વર્ષો વીતી ગયાં, છતાં પેલા પદવીદાનસમારંભ આગળ કક્ષાકાષિપતિએ કરેલા ભાષણ પ્રમાણે ડિરેક્ટર થવાનું તો મળ્યુંએ રહ્યું, પણ વધુ કંઈ ચલાવવાનુંજ મને મળી શક્યું નહોતું. ત્યાં તો બધા ગોરાઓ ચઢી બેસા હતા. આથી હું રોકેટેરિયટમાં દાખલ થયો, ત્યાં પણ એજ દશા !

પછી મને ખતર મળ્યું કે, મારા જેવા ઉત્સાહથી ખીજી પણ મારા કેટલાયે સદાધ્યાપીઓ જુદાં જુદાં હોટોમાં દાખલ થયા હતા; પરંતુ સૌને મારા જેવાજ અનુભવ થયો હતો.

અને બધાજ આમ નિરાશ થયેલા એક વખત મળ્યા, અને ખૂબ ચર્ચા પછી જીવનમાં મળેલા જુદાં જુદાં હોટોના અનુભવ પછી સૌનો એવોજ મત જણાયો કે, નીસરણીના છેલા પગથીઆ આગળથી છેક કંઈ ચલાવવાનું શક્ય છે, પણ તે ગોરા જુવાનીઓએનેજ સાક; હિંદી જુવાનીઓમાંથી તો ભાવેજ કેઈ ફાવી શકે છે.

અને અમે અમારા હુગના પ્રકાશવાદકો છીએ એ વાત તો અમે બધા જુનીજ ગયા હતા, જુદાં ગયા ન હોત તોપણ અમને પ્રકાશ કેલાવવાનો અવકાશ નહોતો !

આથી દિલ્હીરેલ દેના અને નિઃશ્વાસ નાખના જતા હતા ત્યાં મારી આંખ ઉઘડી ગઈ !

સ્વપ્નદર્શનથી હું નિરાશ તો થયો હતોજ, પણ ખરી નિરાશા તો જુદાં જુદાં હોટોમાં સીડીનું વેશનું પગથીડું મેળવવ. માટે કરેલા તમામ પ્રયાસો નિષ્ફળજ જતા હતા તે જોયા પછી મને થઈ મને પેલા મિત્રનો અભિપ્રાય પગે લાગ્યો અને છેવટે હું એજ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે, પદવીદાનસમારંભનાં બીજામાં સત્ત્વ જાણવોતરીકેજ શીક છે. અવકાશમાં તો તે કિવાલ સામે સત્ત્વ પરકાશના પ્રદર્શનજ થઈ પડે છે અને ખાત કરીને તે કિંદી જુવાનો મટેજ.

(કોનિક “નિર્ણય”ના તા-૨૬-૮-૨૨ ના અંકમાં ફોનકા-કો. સંપાદન સમર્પે)

૮૫-માંદા પડવું તે ગુન્હો છે.

(૧)

આ વિષયમાં પરમાત્માની અનેક ચમત્કૃતિઓમાંની એક તે માનવ જન. આપણું શરીર તે આત્માને રહેવાનું મંચ મંદિર છે, તે મંદિરને સદા નિરંતર સ્વચ્છ અને સશક્ત રાખવું તે દરેક મનુષ્યની ફરજ છે. શરીરમાં કોઈ જાતનો નાનો કે મોટો રોગ થાય તો આપણે જ વાંક સમજીએ. કુદરતના કાનુનો પ્રમાણે જ્યાંસુધી વળીએ ત્યાંસુધી કંઈ દર્દ થતું નથી. તેમ સૂચવે છે કે, માંદા પડવું કે નદિ તે મનુષ્યના હાથમાં છે. દર્દ થાય તો તેની ચિકિત્સા વેદકલાએ કરે છે. ક્યાં ક્યાંથી માંદા પડવું કે નદિ તે નશીબને આધીન ગણે છે; પરંતુ જો નશીબને લીધે તેમ થતું હોય તો વેદકલાએ સામારે આપણા પૂર્વજોએ રચ્યું કે વેદકલાની હયાતીને કદી આપે છે કે, આપણા પૂર્વજોને જે આપણા કરતાં વિશેષ કષ્ટ દત્ત, તેઓ આ બાબતમાં નમીન ઉપર આધાર રાખતા નહિ; તેથી જ વેદકલાએ બનાવ્યું. વિદ્યાતાને, લીધે જો થકીએ, થકીએ મનુષ્ય માંદુ પડે તો સામારે દવા-દાર કરવાં જોઈએ કે જન્મ, લગ્ન અને મરણ જેવા મહાન પ્રસંગો માત્ર વિધાનાને આધીન છે, એમ માની લેવું જોઈએ; પરંતુ થકીએ થકીએ સાદા માંદા થવું તેમાં ખીલકૂલ વિદ્યાતાને વાંક નથી, પણ મનુષ્યનો પોતાનો છે. દાહનાંચાકનાં દરેક નજીવી બાબતમાં નશીબનો હોય કાંઈવા તે દેખીતી રીતે જૂથભરેલું છે. જો દરેક બાબતમાં આપણું મનુષ્ય પ્રાણી નશીબને આધીન હોય તો પ્રકૃતિને જેવી વસ્તુ દોતજ નહિ. પ્રકૃતિને લઈને મનુષ્યે વિજળી, વિમાન હત્યાદિ ચમત્કૃતિઓ શોધીને રચી કાઢી છે. જો દરેક બાબતમાં નશીબ દોત તો પંચજનમાં જનરજ કાચે જે પુનામરથી ચઢાવી દતી તેમાં જનરજ કાચરનો હોય ન દતો, પણ જુલમના ભોગ થઈ પડેલા મનુષ્યોના નશીબનો હોય દતો.

ખરેખર, આપણા શરીર ઉપર આપણે પોતાને અનેક જત્યાચારો કરીએ છીએ, કયો ન હોય તોપણ માત્ર શ્રાદ્ધ ખાનરજ અનેક જાતનાં ખાનપાન કરીએ છીએ, અનેક જુરી ટેવોને શરીરના દિસાએ ને રંગેએ પોષીએ છીએ, અનેક જાનના અનિજોમ ભોમરીએ છીએ; તે ખરેખર શરમજનક બાબત છે. જો કોઈ મનુષ્ય નીચે લખેલી પાંચ જરૂરીઆતો પ્રમાણે વર્તે તો રોગ-દર્દ ખીલકૂલ ન થાય; એટલું જ નહિ પણ પોતાના શરીરનો ખાધો સ્વચ્છ અને સુદૃઢ રાખી શકે.

૧-નિર્મળ દવામાં અને સ્વપ્રકાશમાં રાતરિત રહેવું, ધરનાં જારી-ગારણાં તેટલા માટે ખુદા રાખવાં.
૨-જીવનસમિતિવાળો પચ ખોદાક, કયો હોય તોજ, ખૂબ ચાચીને ખાવો; તેમજ જરૂર પડે ત્યારે એક બે દિવસના ઉપવાસ પંચી કાઢવા.

૩-શરીરના દરેક દરેક સ્નાયુને નિયમસર કસવા.

૪-પ્રદેશી સ્વચ્છતા રાખવી; અને તે માટે સ્નાન કરવાં. દંડા જળનું સ્નાન સમિતિવંક છે, મરમ પાણીનું સ્નાન ઘોઝાપાઘ કરવાર છે.

૫-સંપૂર્ણ આરાધેગ અને મનનું મનુ વચ્ચુ.

માત્ર આ પાંચ જરૂરીઆતો પૂરી પાડવામાં આવે તો આજ દરેકનેય નિરોગીન રહે. કુદરતના આ પાંચ મોટા કાચદા નદિ પાળવા તેજ ગુન્દો છે, તેની ચિકિત્સામાં કંઈને કંઈ દરદ થાય છે. અમેરિકામાં જેટલાક વર્ષો થયાં એક નવું સાત્ત નીકળ્યું છે તે દવા નિગદ છે; એટલે મને ને રોગ દવા વગર મટાઢી શકાય છે. આનું નામ “કુદરતી દવાજન” કહેવાય છે. આ સાત્ત પ્રમાણે દવા એક પતીત છે; એટલું જ નહિ પણ દવા શરીરને માટે વિશેષી વસ્તુ છે-અદાંત રેર છે. દવા પીવાથી રોગ મટતો નથી, પણ રોગની નિહાનીઓ મટે છે. રોગના કારણે મટાડવામાંજ ખરી ખુબી છે, અને તે દવાથી કદી મટતો નથી, પણ માત્ર કુદરતી દવાજનથીજ મટે છે.

(૨)

આમજ જળની ચાલ કે, દવા તે રેર છે. આ સ્વ પદ્ધતી દવાને કા.૩ પડે છે, પણ

ચોપડવાની-લગાડવાની દવાને લાગુ નથી તેનું કારણ કે, તે શરીરખદાર લગાડવાની હોવાથી ઝેરી હોય તોપણ કામે લઈ શકાય છે. ધણુંખડું આ દવા જંતુનાશક હોવાથી પીવાને માટે તાત્કાલિક ઝેરી હોય છે. રસ્તામાં અકસ્માત થતાં જંતુનાશક દવા જખમી થયેલા અવયવને લગાડવી જરૂરી છે.

કંઈ શારીરિક રોગ થાય છે તો પીવાની દવા આપવામાં આવે છે. હવે પીવાની દવા તે કૃત્રિમ ઉપાય છે. પીવાની દવા માત્ર ઉપરની ટાપરીય છે. દવા પીવી તે કુદરતથી વિરુદ્ધ છે, કુદરતનું અપમાન કરવા બરાબર છે. રોગ થાય તો તેનાં કારણો છેજ, તે શોધો અને તે અટકાવો.

શરીરમાં બે જાતની ક્રિયા થાય છે. હમેશાં નવા કોષ-અથવા પરમાણુઓનું બંધારણ થાય છે અને જૂના કોષ મરણ પામતા જાય છે; તેને શરીર ખદાર કાઢવામાં આવે છે. આ કોષ લાખો-અસંખ્ય-હોય છે તે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી પણ દેખાવા મુશ્કેલ છે. શરીરનો દરેક ભાગ-લોહી-હાડ-માંસ-ચામડી વગેરે અસંખ્ય કોષોથી બનેલો હોય છે. જ્યારે મરણ પામેલા કોષો શરીરખદાર જલદી નીકળી શકે નહિ તે અંદર એકઠા થાય ત્યારે કંઈ ને કંઈ રોગ થાય છે. હવે દવા પીવી તે શરીરમાં વધી પડેલી વિજાતીય વસ્તુઓ જે મરણ પામેલા કોષો છે તેમાં ઔષધરૂપી વિજાતીય વસ્તુનો વધુ ઉમેરો કરવા બરાબર છે.

આ મરણ પામેલા કોષોને તેમજ ખાવાપીવામાં નકામાં રજકણોને શરીર ખદાર કુદરત ત્રણ રસ્તે કાઢે છે:-(૧) મળ-મૂત્રથી, (૨) પરસેવાથી અને (૩) ઉત્સર્જનથી. તેઓ શરીરમાં ભરાઈ રહેવાથી રોગ થાય છે.

(૧) ખરતી-હવે મળમૂત્રવિષે ટુંકમાં કહીએ. દરેક રોગનું મૂળકારણ ધણુંખડું કમજબીયાત અથવા અધુરું પાચન હોય છે. નહિ પચેલો ખોરાકનો જથ્થો શરીરમાં એકઠો થાય છે અને દુર્ગંધ મારે છે; તે શરીરને માટે ઝેર છે. આ ઝેર શરીરની ખદાર ન નીકળે ત્યાંસુધી ચાલુ તુકસાન કરે છે. અને માટે અતિ ઉપયોગી ઉપાય ખાસ કરીને પૂઠપીચકારી લેવાનો છે. તે રૂ. ૧૧ માં મળે છે. સાબુમાં સાબુ માણસે અંદાડીઆમાં એક વખત પીચકારી ગરમ પાણીની લેવી જોઈએ, એમ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓનું કહેવું છે, અને તે ખડું છે. જેમ આપણે ઘરની ચોક્કડી વગેરે ખૂબ પાણીથી સાફ કરીએ છીએ, તેમ પીચકારીવતી પુષ્કળ પાણીથી અંદરખાનેથી આંતરડાં ધોવામાં જોઈએ. જુલાખ પીવો તે કૃત્રિમ ઉપાય છે. જુલાખ પોતેજ પરદેશી વસ્તુ હોવાથી શરીરખદાર કાઢવાની વસ્તુઓમાં તેનો ઉમેરો થાય છે. તાવ આવે ત્યારે પૂઠપીચકારી લેવી, જેથી સાધારણ તાવ તરત ઉતરી જશે. કમજબીયાતવાળા માણસે જેટલા બને તેટલા અપવાસ કરવા, સાબુ-માંદા દરેક માણસે જેટલું પાણી પીવાય તેટલું પીધા કરવું, જેથી મળમૂત્ર અને પરસેવો વારંવાર થશે અને તે વારંવાર થવાની જરૂર છે. જેમ બને તેમ ઓછું ખાવું અને જેમ બને તેમ વધારે પાણી પીવું. જમણું-માટે જીવન નથી પણ જીવનમાટે જમણું છે.

(૨) પરસેવો-શરીરની ચામડીમાં અસંખ્ય કરોડો ગ્રીણાં કાણાં છે, જે વાટે પરસેવો નીકળે છે. પરસેવો થવાથી તાવ ઉતરે છે તેનું કારણ એ છે કે, વધી પડેલાં ઝેરી રજકણો શરીર ખદાર પરસેવામાં નીકળી ગયાં તે છે. તે પરસેવો વારંવાર થાય તો સાફ. કસરત કરવાથી પુષ્કળ પરસેવો થાય છે, ગરમ પાણીએ નહાવાથી ચામડી સાફ થાય છે.

(૩) ઉત્સર્જન-શરીરમાં સ્વચ્છ લોહી હોય તો રોગ થાય નહિ. દરેક માણસમાં પોતાના વજન કરતાં માત્ર ૪૦ ગ્રામ લાગુ જેટલું લોહી હોય છે. લોહી સ્વચ્છ રાખવાને જેમ બને તેમ ઓછું ખાવું અને જેમ બને તેમ ગામખદારની દવામાં ઉંડા શ્વાસ લેવા. જે શ્વાસથી અંદર લઈએ છીએ તે નિર્મળ દવા અમૃત છે અને જે ઉત્સર્જનથી દવા ખદાર કાઢીએ છીએ તે ઝેર છે. જેમ નિર્મળ દવા દેહસાંમાં વધારે લ્યો, તેમ લોહી વધારે નિર્મળ બને છે. લોહીમાં રહેલાં ઝેરી રજકણો ઉત્સર્જન વાટે થઈને નીકળી જાય છે. ઉત્સર્જન વાટે નીકળતી દવા એટલી બધી ઝેરી હોય છે કે માણસ કોઈ પેટીમાં માત્ર આઠ કલાક પૂરાઈ રહે તો પોતાના ઝેરી ઉત્સર્જનની દવા

પાણી આસમાં વારંવાર જવાથી મરજીવરજી થાય છે. ઇશ્વરે નિર્મળ દવા જે ગવેરાનથી પણ કિંમતી વસ્તુ છે તે સર્વને મારે પુષ્કળ જગ્યામાં આપી છે, જેથી માન મળે છે; છતાં પણ મનુષ્યો તેના ઉપયોગ બરાબર કરતાં નથી એટલે જેમવાની ડાળ પેતેજ થાય છે. ખુબી દવામાં દમેમાં કમરત કરવાથી લોહી શુદ્ધ થાય છે, કસરત કરવી ન બની શકે તો રોજ પાંચ કે વધુ માઇલ મામ-બદાર ઝાપથી ચાલવું. શરીરમાં અસંખ્ય કાણુઓ છે તે વારે પણ આસ-ઉપ્પીસ થાય છે; મારે જેમ અને તેમ કપડાં ઓછાં પહેરનાં અને જેમ અને તેમ ખુશ સરિર લાંબો વખત રચા કરવું. આને દવારનાન કહેવાય છે.

ગોરાક વગર માખુસ જે માસ સુધી જીવી શકે છે, પાણીવગર જે દિવસ સુધી; પણ દવા-વગર બે મિનિટ પણ ચાલવું નથી. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે, માખુસને ગોરાક કરતાં પાણીની ૩૦ ગણી વધારે જરૂરીઆત છે અને નિર્મળ દવાની ૮૧૪૦૦ ગણી વધારે જરૂરીઆત છે. દુઃખા આસ કરતાં ઉંડા આસ વધારે ઉપયોગી છે. ઉંડા આસનું ચાલુ પૂરાપીયના અને અમેરિકાના હિંદુઓ પાસેથી શીખ્યા છે. પ્રાણાયામ કરવાનો એક દેવ આમા સમાયેલો છે. પ્રાણાયામને પશ્ચિમવાસીઓ ઉત્તમ પ્રાણોપાયા સમીપ ગણે છે. ઉંડા આસ લેવા મારે કસરત કરવી.
(“સાદાશ્વઃ વિતેન્દ્રુ”ના તા.૧૨-૭-૨૮ તથા ૨૩-૭-૨૮ના અંકમાં લે. રા. રમણીકલાલ છોટાલાલ)

૮૬-હસાઈઓની ચાલવાજી

પ્રત્યેક હિંદુએ સાવચેત રહેવાની જરૂર

સર્વોત્તમ ગામના એક દસ વર્ષના જગલાલ નામના હિંદુ બાળકની આ કથની બહાર પડી છે, જે દુઃખમાં બપે આપીએ છીએ:-

“ચિત્ર મહિનામાં મને સવારે એક ખ્રિસ્તી જેવાએ ગોલાઓ અને ગામ બહાર લઇ જઇ પાનમાં કંઈક ખવડાવી દીધું, જેથી મને ચક્કર આવવા લાગ્યા. ત્યાં મને કાંઈક ખવડાવ્યું. મને અં-પારજી લઇ જવામાં આવ્યો અને છુપી રીતે રાખવામાં આવ્યો. ત્યાં મારા શરીરમાં ઘણી જગ્યાએ લોહું ગરમ કરી ડામેા દેવામાં આવ્યા, જેથી મને કોઇ ઓળખી ન શકે, તેમજ હું નાસી ન જઇ શકું. લાંબી અને વધુ ધમકાવીને કલકતા લઇ જવામાં આવ્યો. અપારે દુઃ રોશન ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે મને બધે ગાડીમાં બેસાડી એક એવા મકાનમાં લઇ ગયા કે મારી ઉંમરનાં ત્યાં હિંદુ ઊક-રંઓ લગભગ ૩૦ હતાં. એઓ ચોધાર આંસુએ રડતાં હતાં; અને એક સાહેબ અને મઝમ છુરા બનાવી ઊનાં રાખનાં હતાં. જે આ રૂમમાં ૫૦ ઊકરંઓ પૂરાં થતાં તો કોણુ જણે ક્યાં તેમને પહેરા વચ્ચે મોકલી દેવામાં આવનાં. ખાવામાં રોટી, તરકારી અને માંસ બજારકારે આપવામાં આવતું. બધાં બાળકો પાંચથી બાર વર્ષની ઉંમરનાંજ હતાં. મારા ઉપર સાહેબ અને મઝમ ચોવીસ કલાક પહેરા બરતા. એક વાર સાહેબ જાગૃત્માં ગયા હતા અને મઝમ સાહેબ બહાર ગયાં હતાં તે તકનો લાભ લઇ અમે પાંચ ઊકરંઓએ કિંમતથી બારણું ખોલ્યું અને એકકદમ નાકાં. રસ્તામાં મારો ઓળખીતો માલુસ મળી આવ્યો. તેણે મને બાગલપુર પહોંચતો કહ્યો. પેલા ચારને સાહેબે પકડી લીધા કે કેમ તે મને ખબર નથી.”

આ ઊકરં શ્રમ થયો ત્યારે તેના બાપે પોલીસમાં ફરિયાદ નોંધાવી હતી. તેને શોધવા ૨૦૦ રા. ખર્ચા હતા. અપારે ઊકરં મળી આવ્યો ત્યારે તે ચાલુદાર દરોગા પાસે ખબર કહેવા અને ઊકરંને નસાડનાર પેલા ધાતકી અગ્રેજ ઉપર કામ ચલાવવા જણાવ્યું; ત્યારે દરોગાએ જણાવ્યું કે, તે દરજી કરનાર સાહેબ મોટા ખાનદાન કુટુંબના છે, તેમનો લાજવગ બારે છે. તમે દાવો માંડીશો તો ફાવશે નહિ, ઉલટા તમે દંડાઈ જશો.

પ્રત્યેક હિંદુઓએ સુસ્લીમ જાળની સાથે આવા છુપા ઇસાઇ અત્યાચારોથી પણ પૂરા ચેતી જઇ આવાં બોખામાં જેમ અને તેમ શોધી કાઢી બહાર પાડી દેવાં જોઇએ.

(“હિંદુ”ના તા-૮-૭-૧૯૨૮ના અંકમાંનાં રા. અસરશી શુકલ-ભાગલપુર-એમના લેખપરથી)

* સ્ત્રી વખતે જરૂર પડે તો માથા ને કાન પર આટલું નેહાં, અને નાક ઉપર નજ બોલડું નેહાં; નહિ તો એ પણ કાઠ ને કાઠ રીતે ઘસાવજ કરે છે.

૮૭-હિંદુઓમાં વાયલાપણું કેમ પેઠું?

હિંદુઓમાં વાયલાપણું એટલે બીકણપણું કેમ પેઠું, એની જો આપણે શોધ કરીએ તો જણાશે કે, એ ધર્મને નામે પેઠું છે! ધર્મ દૂધવાના બહાના હેઠળ ધર્મદક્ષીની અસમાનતા પેદી અને અસમાનતાને કારણે એકબીજાની ઐક્યતાનો પાયો લૂથો થઈ સંપ અને કલ્યાણને સ્થાન લીધું. આગળ ચાલતાં અલગ અલગ દેવ અને અલગ અલગ દેવળો, અલગ અલગ જાત ને અલગ અલગ હક્કો અને પ્રતિબંધોએ લયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. આથી એકબીજા સાથેનો સહકાર તૂટી સર્વત્ર અસહકાર જામ્યો. આથી એકબીજા પ્રત્યેની લાગણી ઓછી થઈ ગઈ, પ્રેમભાવનાં મૂળીયાં કપાઈ ગયાં, સંકુચિત દષ્ટિએ ઉગ્ર સ્વરૂપ લીધું, નાતજાતની પેલીમેર ડોકીયું કરવાનું વિસારે પડ્યું, ધર્મને ભૂલી જવાયો અને કેવળ ન્યાત ને જાતે ધર્મનું સ્થાન લઈ ધર્માભિમાનને પાણીયું અપાવ્યું. આજે જો ધર્માભિમાન જાગ્રત હોત તો આજની આવી કફેરી સ્થિતિ હિંદુની કદી થાત નહિ.

વર્તમાન સ્થિતિથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, આપણે મુસલમાનને નામે બ્હીએ છીએ. એક મુસલમાન એક સો હિંદુને ભારે થઈ પડે છે. આ સ્થિતિજ અસલા અને હારવારપદ છે; પણ એમાં અતિશયોક્તિ નથી, એ વ્યાજબી છે. કેમકે એક મુસલમાન પોતાના બળપર ઝૂઝતો નથી; પરંતુ તેને ખાત્રી છે કે, તેની પાછળ સમગ્ર મુસલમાનના સંઘબળનું અટળક સંઘબળ સદા-સર્વદા તૈયાર હાલતમાં પડ્યું છે. તેને ખબર છે કે, મારી વહારે મારા ભાઈઓ ધારો અને મને મદદ કરશે-અને બને છે પણ તેમજ.

કેટલાક ધર્મધુરંધરો સંઘબળની કિંમત કળી ચૂક્યા છે અને તેઓ સંઘબળ જાગ્રત કરવાને લિન લિન સૂચના કરી રહ્યા છે; પણ હજુસુધી કેમપણ રીતે તેમાં ફળીભૂત થયેલા જણાતા નથી. એમાંની કેટલીક સૂચનાનું નિરીક્ષણ કરવા જેવું છે. કેટલાકનું સમજવું એવું છે કે, માંસાહારથી બળ આવે છે; માટે માંસાહાર કરવો અને બલીષ બનવું યા વાયલાપણામાંથી મુક્ત થવું. પણ એ અનુમાન વ્યાજબી નથી. આપણે જો માંસાહારી અને શાકાહારી એમ બે વિભાગ પાડીએ તો માંસાહારીનો આંકડો ધણો મોટો માલમ પડશે; છતાંપણ આપણા વાયલાપણાનું પલ્લું કંઈ ઉંચું ચડતું નથી. આથી સાબીત થાય છે કે, એ અનુમાન ખોટું છે. એમ તો આંક કરોડ જેટલા અંસજો ગોમાંસ પણ ખાય છે; છતાં તેમનું વાયલાપણું ક્યાં ઓછું છે? બીજું અનુમાન શુદ્ધિ અને સંગઠનનું છે. એ પણ બંધબેસતું નથી; કેમકે એ પ્રમાણે શુદ્ધિ કેટલાની કરીએ અને ક્યાંસુધી કરીએ? તેને કેટલા વધાવી લેશે? અંગબળની તાલીમ આપણે કેટલાને આપી શકવાના અને કેટલા તેનો લાભ લેવાના? આગળ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે, એકલ-ડોકલનું બળ જો તેને સંઘબળનો ટેકો ન હોય, તો કશા ખપતું નથી. આપણે દરેક પહેલવાન ન બની શકીએ. કેટલાક સહભોજન કરવામાં સંઘબળની ગંધ લુએ છે; પરંતુ દત્તકનમાં એમાંથી જરૂર સંઘબળ પ્રગટ પામે, પણ એ રસ્તો છેવટનો છે-આખરનો છે; એટલે હજી તો આપણે સંઘબળનો પાયો નાખવો છે. એ પાયો નખાય, મજબૂત થાય, તેના ઉપર દિવાલો ચણાય ને છાપર નખાય; ત્યારે તેના ઉપર જેમ નળીયાંની જરૂર છે, તેમ એ રોડી-મેડી વહેવારની જરૂર પડશે અને તે આપોઆપ એની મેળે પોતાનું કાર્ય કર્યે જશે. તેથી હાલમાં રોડીવહેવારની વાત કરવી એ પાયો ચણવા અગાઉ તે જગ્યા ઉપર નળીયાંની દગ મારવા જેવી વાત છે. કેટલાક એમ ધારે છે કે, હિંદુમાત્રે માંસાહાર ત્યજવો જોઈએ અને તેમ થાય તોજ તેઓ સમાન હક્કનો દાવો કરી શકે તથા તોજ તેમને સમાન ગણવામાં આવે; પરંતુ આવું કોઈ દિવસ બને એવું છેજ નહિ. કેટલાક અત્યંતને કહે છે કે, તમે સુધરો તો તમને હક્ક મળે, પરંતુ એ પણ મ્હોના તગકાજ છે. કેટલા સુધરશે, કેણુ સુધારશે અને શું સુધારવા જેવું કે સુધરવા જેવું છે? કશુંએ નથી. એવા વિચારો રાખવા કે કરવા એ આપણા વાયલાપણાને સંઘર્ષો સમાન છે. કેમકે કરોડોને આપણા જેવા થવા ઈચ્છવું ને તે આપણા જેવા થાય તોજ હક્ક આપવા કહેવું એમાં સાદું

સમાપ્ત છે. એ માતાપાતામાં આપણે પટાઈ ચાલ્યા છીએ અને દરેકને વટાવ્યું. 'સંધ્યા'ના કંઈ અંગેસ વગર છે? એવું ને આપણે સમજતા હોઈએ, તો આપણી ચોખ્ખી દરજ્જા છે કે, તે સંધ્યાના કંઈ રીતે પ્રગટ થાય, તે તરફ પૂર્ણ લક્ષ્ય આપવું તથા જો તે જોઈ આપણે તેને પ્રગટ કરવું અને તેમ કરવામાં આપણે જરૂર નમનું તો આપણે જ પડે, એ સ્વાભાવિક વાત છે. ને આપણે નમનું ન આપીએ તો આપણું કાર્ય થવું નથી અને તે જો ન થાય તો આપણી સ્થિતિ કંઈ સુધરતી નથી; માટેજ આપણે સુધારાની, સુધારવાની કે સુધારવાની આજ્ઞા છોડી દેવી જોઈએ છે. આપણી આજ્ઞા-આપણું ધ્યેય-આપણી મદત્તાકાંક્ષા કેવળ આપણું જાપણા-પણજ કેમ દર થાય તે તરફ દોષી જોઈએ અને ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવાને માટે સદેશમાં સદેશો ઉપાય-રસ્તો કે જે રહેકને પણ જાગ પ્રમાણમાં-મોટા સમુદાયને અનુકૂળ પડે તેજ લેવો જોઈએ. એ રાજમાર્ગ તે બીજો કોઈ નહિ, પણ ધર્મદક્ષીની સમાનતાને માટે સર્વ ધર્મધર્મદિરો, દેવતાનાં આરજાં દરેક દિંદુ ગણના સર્વ કોઈને માટે ખુલાં મૂકવાં જોઈએ. દેવગના બારણે ખાસ મુદાસેખ હોવા જોઈએ કે "તમામ દિંદુને -માન-ભનના જાપણિના આ દેવજ ઉપાકું છે." એમાં કંઈ પેસાની જરૂર નથી પડવાની અને ખરી ચાલી એજ છે. ને આપણે સંધ્યાના જાપણ કરવું હોય, દિંદુધર્મ દીપાવશે હોય, દિંદુ હોવાની મજરરી દરેક દિંદુમાં જાપણ કરવી હોય, દિંદુ ધર્મની નિંદા થતી અટકાવવી હોય, તો ફુતિયામાં એનાથી બીજો કોઈ રસ્તો છેજ નહિ. આ લેખ લખતારને પોતાને ખાતર તો દેવ-દેવગોની લેસમાત્ર જરૂર નથી, કેમકે લેખક મૂર્તિપૂજક નથી; છતાં મૂર્તિપૂજકોની સંખ્યા ધણી મોટી હોવાથી આગ્રહ કરવામાં આવે છે અને તે પણ કેવળ સમાજસુધારણાની અને જાપણાપણાના પંથમાંથી મુક્ત થવાની ખાતરજ.

છતાં જૂન દેખાડવી એ મનુષ્યજરૂર છે, એમ સમજી કેવળ આપણી જૂલ કંઈ ચર્ચ રહી છે, તેને જિન્ન જિન્ન રીતે વિસ્તારીને જણાવવામાં આવે છે.

બીજાની (મુસલમાનોની) જૂલ કાઢવા કરતાં આપણી જૂલ આપણે સુધારીએ એ લાખ દરજ્જા જોડતર છે. શુદ્ધિ અને સંગઠનના કાર્યથી મુસલમાન બાઈએ. ચીકાપ-છીકાપ છે; કેમકે તેમાં તેઓ લેર વાળવાની ગંધ લુએ છે, પણ ઉપર સ્વચ્છતા ઉપાવને તેઓ આડે આવી શકે એમ નથી, કેમકે એમાં એવી બાવનાને અવકાશજ નથી. એ કાર્યમાં જે આડે આવે છે તે કેવળ આપણું જાપણાપણું નજર બેનું છે.

આપણે જો ધડો લેવો હોય અને પાકે ચીખવો હોય, તો ફુતિયાના બીજા ધર્મોના સંધ્યાજ તરફ દિંદુ નાખવી જોઈએ, તેના અભાસ કરવો જોઈએ, તેની જોજ કરવી જોઈએ અને તેને એક વાર નહિ પણ એકવીસ વાર ચારણીમાં ચાળી જોવું જોઈએ તો આપણને ખજર પડશે. દાખલાતરીકે આપણા મુસલમાન બાઈએના સંધ્યાજનો વિચાર કરીએ. એમનું સંધ્યાજ જ્યાંમદીપણું એ એમનામાં ધર્મદક્ષીની સમાનતાનું ફળ છે. એઓ મુજબમાં વસે છે તેઓ ધરને દિવસે તેમની સગી આંખે દરેક મસ્જદ આજજ જઈને અને કોટના મેદાનમાં જઈને તેમની નિમાજની થતી ક્રિયાનું અવલોકન કરે. એમનામાં પણ જાતિ જેવું છે, નથી એમ નહિ; પણ ધર્મદક્ષ દરેકના સમાન છે. પછી ભલે તે પેસાદાર હોય કે બીખારી, અમીર હોય કે કપીર, બીસ્તી હોય કે મોદાસર; પરંતુ બધા એકબીજાની પડખે પડખે મસ્જદમાં કોઈ પણ જાતના પ્રતિજ્ઞા વિના સરખા ને સામટા નિમાજ ચુનરે છે. એમનામાં ચુનરાલી, મરાઠી, મરાઠી, જંગાણી કે કાચલી એવા વાડા નથી. મસ્જદ મુસલમાનમાત્રને માટે ખુલી છે, તો પછી આપણે દરેક દિંદુને માટે આપણાં દેવ-દેવગો કાં નહિ ઉપાડાં હોય ?

ધર્મરોપાગના કરનારને, દેવદર્શન કરનારને, સેવા-પૂજા કરનારને અને તેને લજજનારને આપણે અટકાવનાર કોણ ? આપણને શો અધિકાર ? આપણે કેમ પ્રતિજ્ઞા મૂકી શકીએ ?

આપણી દાહની મનોરસિ તફન વજોટી કાઢવા લાયક છે; કેમકે આપણે એમ કરી ધર્મને ઘોઠા-મુકસાન પહોંચાડ્યું છે. ધર્મના પ્રચારને બદલે આપણે તેના મૂળમાં મીઠું મસખું છે. આપણે બંધે જોની ધર્મનું ગુમાન રાખતાં ચરમાવું જોઈએ; નહિ તો દાંકણીમાં પાણી લઈને ડૂબી મરવું

જોઈએ. કેમકે આપણે ધર્મની સેવા નથી કરતા, પરંતુ ઉલટા તેને નષ્ટ કરી રહ્યા છીએ. આપણાથી તે પાપી બીજો કેાણુ હશે? બીજા ધર્મો આજે કરાડો રૂપીઆનો ધૂમાડો કરી પરધર્મોને પોતાના કરે છે, ત્યારે આપણે અક્કલના દુશ્મનો સહધર્મોને ધટલી મૂકીએ છીએ અને તેમને માટે ખારણું બંધ રાખીએ છીએ, એ આપણી કેટલી બધી મૂર્ખાઇ છે? અને જ્યારે બીજા ધર્મમાં સાચી જાય છે-વટલી જાય છે, ત્યારે તે સામા ધર્મવાળા ઉપર રોષ ઠાવવીએ છીએ-દોષ દઇએ છીએ, આ આપણી કેવી મૂર્ખાઈ?!

આપણે ગમે તેટલા તવંગર હોઇએ, ગમે એટલી ઉચ્ચ મનાતી જ્ઞાતિના હોઇએ; પણ હિંદુ-ધર્મને નામે આપણું સ્થાન-આપણો ધર્મલક્ષ એક તલભાર પણ આપણાથી ને ગરીબ હોય, નીચમાં નીચ જાતિના હોય કે ઉતરતી પંક્તિના કે ઉતરતી જાતિના હોય, તેઓનાથી ચઢીઆતો યા તો તેમનાથી વિમુખ કે જુદો ન હોવો જોઈએ. આજે આપણામાં ખામી છે તે એજ છે. ધર્મની પડતીતું કારણુએજ છે. આપણે ગોડા-વહેલા પણ આપણી જૂલ તો જોઈશુંજ અને તે સુધારવી તો પડશેજ.

(“હિંદુસ્થાન”ના તા. ૧૧-૯-૧૯૨૮ ના અંકમાં લેખક:-શ્રી. ધર્મધુરંધર)

૮૮-શ્રી. વજાજનું શુભ કાર્ય

આજે હિંદુ કેામને પક્ષાધાત લાગુ પડ્યો છે. તેના શરીરના હિંદુજાતિના મુખ્ય અંગ-રૂપ ૭ કરોડ અત્યંત પ્રજાનો આજે જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તે જોઈ સાચા હિંદુને દુઃખ થયા વગર ન રહે. મહાત્માજીના અને સ્વામી દયાનંદના તથા હિંદુ સભાના કાર્યકર્તા એ અસ્પૃશ્યતાનાં કલંકને ધોઈ નાખવા મથી રહ્યા છે, પણ અમારા ચુસ્ત રૂઢિપૂજકો દેશનો વિચાર કર્યો વગર આપના દુવામાં ઢૂંપી મરવાની મૂર્ખાઈ છોડતા નથી. વર્ધાના શ્રી. જમનાલાલ બજાજ આજે અત્યંતજોમાટે ખૂબ શ્રમ લઈ રહ્યા છે. વર્ધામાં શ્રી લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે અને બજાજ તેના ટ્રસ્ટી છે. પ્રભુના દરબારમાં ઉચ્ચ-નીચ યા જાતિભેદ જેવી કોઈ વસ્તુ નથી. ધર્મશાસ્ત્રો પણ અસ્પૃશ્યતાનો કોઈ સ્થળે ઉલ્લેખ કરતાં નથી. આ સવાલ રાજકીય દૃષ્ટિએ પણ મહત્વનો છે અને હિંદુઓને માટે તો જીવનમરણનો છે. શ્રી. બજાજે સાથેના ટ્રસ્ટીઓને ગળે એ વાત ઉતારી અને તેમણે દરાવ કર્યો કે, દેવદરબાર અત્યંતજોને માટે ખુશ્કાં મૂકવાં. આ વાત ગામમાં વિજળીને વેગે પ્રસરી. ચુસ્તમાં ચુસ્ત તિલક-માળાધારી મારવાડીઓ વગેરેએ ખૂબ વિરોધ કર્યો. અત્યંતજોનાં માથાં લાંગી નાખવા સુધીની દમદાટી આપી. કેટલાક બજાજ પાસે ગયા, દક્ષીણ કરવા માંડી; પણ દક્ષીણમાં હાર્યા. કંઈ કંઈ બહાનાં કાઢ્યાં, પણ કાળ્યા નહિ. છેવટ ગઈ તા. ૧૯-૭-૨૮ ને શુક્રવારે બીજા હિંદુઓની સાથે અત્યંતજોનાં પાવન થયો માનવા લાગ્યા. શ્રી. બજાજ સવારથી તે રાતના ૧૦ વાગ્યા સુધી મંદિરના દરવાજે ઉભા રહ્યા અને દરેકનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા. મૂર્તિ-પૂજના સંબંધમાં કોઈના વિચાર જૂદા હોય છતાં આ અપૂર્વ બનાવ નોંધી દરેક કાર્યમાં અત્યંતજોને મનુષ્યોચિત્ત લક્ષ આપવાના દરેક પ્રસંગમાં હિંદુ જનતા પાછળ નહિ હરે. એજ અસ્પૃશ્ય દેડ યા લાંગી કાલે ખિસ્તી યા મુસલમાન બની તમારી પાસે આવે તો તમે તેને તમારી ગાદી-પર બેસાડો, તમારા ઘરમાં આવવા દો અને છૂટથી તેની સાથે વર્તો; તો શું તમારી સેવાનું આજન્મ વ્રત લીધેલી પ્રજાનો આવો દૂર તિરસ્કાર કરવો એથી વધુ અંધમતા અન્ય શું હોઈ શકે? જો હિંદુસમાજ હજી પણ નહિ ચેતે, હજી પણ નદિ વિચારે તો સમસ્ત હિંદુજાતિનું દુનિયાના પટપરથી નામનિશાન પણ ભૂંસાઈ જશે. આજે ધર્મોચારોની સ્વાર્થી વૃત્તિ હિંદુ પ્રજાનો નાશ નીહાળી રહી છે. દરેક ધર્મના અનુયાયીઓએ સૌથી પહેલાં પોતાના ધર્મોચારોને આવા કાર્યમાં રસ લેતા કરી આ ધાર્મિક ઉન્નતિનો પ્રશ્ન માની હિંદુત્વના ઉદ્ધારના કાર્યમાં યાદોમ્મ ઝંપલાવે.

(“હિંદુ” તા. ૨૯-૧-૨૮ ના અંકમાંથી)

493

સને ૧૮૮૪ના જુન માસની ચોથી તારીખે જન્મેલા અને માત્ર દસ વર્ષની કાચી વયે પ્રમુખિય પિતાને ગુમાવી દેનારા શ્રી. કુષ્ણારાજની વય પૂરું થવાર વર્ષની પચ્ચ ન થઇ ત્યાં તે ૧૯૦૨ના ઓગસ્ટ માસમાં, તેમના દાદરમાં, તે સમયના હિંદના મવર્ગે જનરલ હોડ' કમંડે માઇમેર રાજમની લગામ મૂકી. કુમાર-મદારાજના ખલા ઉપર એ ગંભીર જવાબદારી મૂકતાં, હોડ' કમંડે શ્રીકુષ્ણારાજની પીઠ સાબલી અને તેમની હકુમત નીચેની પ્રગતે વધાઇ આપી કે "મદારાજની સ્વાભાવિક ઉચ્ચ શક્તિઓને ઉત્તરોત્તર વિકાસ થતો જોઇને અમને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો છે કે, તેઓશ્રીએ અનુષ્ઠાના કારભારની પૂરેપૂરી જવાબદારી ઉઠાવવાની સક્તિ મેળવી લીધી

છે. તેઓએ તેમની પ્રવ્રત્તિ વચ્ચે વારંવાર મુસાફરીઓ કરી છે અને તેમની જરૂરીઆતોના જાત-જાનુલવ મેળવ્યો છે. એ જાનુલવ-જ્ઞાન, આજથી તેમની પાસે રહ્યું થનારા રાજકારભારના વિધ-વિધ કાયાપણોના ઉદ્દેશ કરવામાં તેમને ખૂબજ ઉપયોગી થઇ પડશે.....મને આશા છે કે, આ જ્ઞાનથી સંબંધ જનીને, પોતાની વ્યવહારદક્ષ અને આત્મવિશ્વાસભરી સ્વાભાવિક વૃત્તિઓના જળે મદારાજન જરૂર પોતાના માર્ગે વેગભરી અને સલામત મજલ કરી શકશે.” અને આ બધાં વચ્ચેના મદારાજનએ પોતાના પચીસ વર્ષના રાજકારભાર દરમિયાન અસાધ્ય સાર્થક કરી બતાવ્યાં છે.

માધ્યસ્થરનો વિસ્તાર ૨૬૦૦ ચોરસમાઇલ, અને વસ્તી ૬૦ લાખ માણસોની; રાજ્યની વાર્ષિક ઉત્પન્ન સામાન્ય કુદરતી. પચીસ વર્ષ પહેલાં એ એ કુદરતી હતી. ઉપજ આજે આટલી વધી છે, તે નવા કરેરાને લીધે નહિ, કે કાંઈ બીજા પ્રકારની ચૂસણ-નીતિને કે ભુદ્માટ-ને પરિણામે નહિ. એ રાજ્યની કુતરોત્તર ખીલવણીનું પરિણામ છે, ખેતીના અને વેપાર-કાર્યોના વિકાસનું પરિણામ છે.

માટેના પ્રતાપ પછી હવે આપણે માણસોની એક પછી એક વિશિષ્ટતાઓ જોઈએ.

१-स्वरान्त्यसंस्थायाः।

માર્ગસંદર્ભ પ્રવનપ્રતિનિધિ સભા આજથી ૪૬ વર્ષ પહેલાં એટલે કે સને ૧૯૮૧માં દિવાન રી. રંગભાઈના સમયમાં સ્થપાયેલી. ત્યારે અદ્યત્ત મર્યાદિત મતાધિકારના ધોરણે આખા રાજ્ય-માંથી પ્રવનપ્રતિનિધિઓ ચૂંટવાનું સ્વીકારવામાં આવેલું. એ રીતે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ પ્રવનની જરૂરીઆતો અને ફરિયાદો પરત્વે રાજ્યને નિવેદનો કરવાનો અધિકાર ભોગવતા.

૧૬૨૨ માં આગતના મદારાગત સિંદાસનારૂઢ થયા ત્યાંસુધી મામસારમાં આ પ્રગ્તપ્રતિનિધિ સભા એ એકજ 'સ્વરાજ્ય સંસ્થા' હતી. સિંદાસન ઉપર પગ મૂકતાંજ મદારાગતએ ઉદ્ધૃષ્ટપણા કરી કે "આ સભા રાજકારનારને એક કિમતી મદાયકરૂપ નીવરી થૂંધી છે અને યોગ્ય સમયે પાતાની પ્રૌઢતા અને સ્વતંત્રતા મારે સુવિષ્ણાત એવી દેશની અગ્રેસર રાજદારી સંસ્થાઓમાં તે પાતાનું સુસૈધ્ય સ્થાન જરૂર લેશે." અને મદારાગતના એ ઉદ્ધારો મુજબ આ પ્રગ્તપ્રતિનિધિ સભા પ્રતિષ્ઠા, શેકપ્રિયતા અને ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ વિકાસજ પામતી રહી છે.

૧૯૪૨માં મહારાજાએ પ્ર. પ્ર. સભા કરતાં વિસ્તારમાં નાની પળ સત્તા અને કાર્યપ્રદેશમાં વિસ્તાર એવી એક નવી સ્વરાજ્યસંસ્થાને જન્મ આપ્યો. એનું નામ 'માધ્યમોર ધારાસભા.'

[illegible][illegible]

ધુળાઓનું જ્યાં જ્યાં અપાલન થયું હોય તે બાબતો ધારાસભાના લક્ષ ઉપર મૂકવાનું છે.

આ ધારાસભાને બન્ને સંસ્થાઓના (ધારાસભા અને પ્રતિનિધિ સભાના) સભ્યોની બનેલી ત્રણ સ્થાયી કમિટિઓ નીમવાની પણ સત્તા છે. એક કમિટિ રેલ્વે તેમજ ઇલેક્ટ્રીકલ અને જાહેર બાંધકામ બાબતે સત્તા બાબતે સંબંધમાં પોતાના અધિકાર વાપરે છે, તારે બીજી સ્થાનિક સ્વરાજ્ય, તબીબી અને જાહેર આરોગ્યનાં બાબતો ઉપર અને ત્રીજી નાણાંબાંતું અને કરવેરા વિષયે પોતાની ફરજો બજાવે છે. આવી ત્રણ કમિટિઓ નીમવાનો રાજ્યનો હેતુ પ્રજાના બીન-અમલદારી પ્રતિનિધિઓને રાજકારભારની દૈનિક ધટમાળમાં પણ પોતાનો અવાજ પહોંચાડવાની તક આપવાનો છે.

માધ્યસેરની સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ પણ સરસ પ્રગતિ કરી રહી છે. સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓમાં મામ્ય પંચાયતો, ટાલુકા બોર્ડો અને ડિસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડો તેમજ મામ્ય સંઘો અને શહેરસુધરાઓ મુખ્યત્વે કરીને છે. આ તમામ સંસ્થાઓની સત્તા અને કાર્યપ્રદેશ હમણાં હમણાંમાં સારી રીતે વિસ્તૃત બન્યાં છે. આ સંસ્થાઓમાંની ધણીખરીમાં, બીન-અમલદારી અધ્યક્ષ હોય છે. માધ્યસેર ધારાસભાએ હમણાંજ મામ્ય પંચાયતોને નવો કાર્યદે પસાર કરીને મામ્ય પંચાયતોને તેમના પોતાના ગામોના દિવાની, ફાજલદારી તેમજ બીજા સર્વ પ્રકારના સ્થાનિક કારભાર ચલાવવાની ધણી મોટી સત્તા આપી છે અને તેમને સ્વરાજ્યની સાચી પાયારૂપ સંસ્થાઓ બનાવી છે.

આ સંસ્થાઓ ઉપરાંત, રાજ્યની આર્થિક સ્થિતિનું કામગીરી નિરીક્ષણ કરવા એક આર્થિક સંસદ પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે; એ સંસદ અને તેની કમિટિઓ પ્રજાના આર્થિક દિલોના સંરક્ષણની તેમજ વિકાસની અદર્શિય ચિંતા રાખ્યા કરે છે.

બીજા કેટલાંય રાજ્યો પોતાનાં પાપોને છુપાવવા કે પોતાના ગેરકારભાર અને આપણીને પ્રજાની નજરે ચડતાં અટકાવવાની દાનતથી વર્તમાનપત્રો સામે સજા કાપડાઓ કરી રહ્યાં છે; ત્યારે માધ્યસેર પ્રજામતના તંદુરસ્ત વિકાસને ઉત્તેજવા અને કારભાર ઉપર પ્રજાની આશોચના નિર્મત્રવા, પોતાના જૂના પ્રેસ એક્ટમાં ઉદાર અને સંમીન સુધારા તાજેતરમાંજ કર્યાં છે એનો પણ અદાજ ઉલ્લેખ કરી લઈએ.

૨-શિક્ષણ

જેમ સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓપરતે માધ્યસેર સર્વ રાજ્યસ્થાનોમાં અમલદાર છે, તેમ શિક્ષણવિષયમાં પણ માધ્યસેર બીજા રાજ્યસ્થાનોને અને બ્રિટિશ દિલ્લા પ્રાંતોને મુકાબલે અમરપદને બોલાવે છે. ઉપરના પચીસ વર્ષમાં માધ્યસેર શિક્ષણમાં અજબ પ્રગતિ કરી છે. શહેરો અને ગામોને મારે પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત તો કરવાનું થઈ ચૂક્યું છે; હવે એ કાર્યદાનો ગામડાંઓમાં અમલ થઈ રહ્યો છે. નીચલા ધોરણોનું માધ્યમિક શિક્ષણ પણ મફત કરવામાં આવ્યું છે. હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓને મોટા પ્રમાણમાં વેતનો અને માર્શીઓ બક્ષવામાં આવે છે. જાને માધ્યસેર રાજ્યમાં શાળાઓનું પ્રમાણ એટલું બધું વધી ગયું છે કે રાજ્યના કુલ શૈક્ષણિક દરેક સાક્ષરજન્ય ચોરસમાઈલે અને રાજ્યની વસ્તીના પ્રત્યેક હરેક માણસો દીઠ એક એક શાળા આવે છે.

૧૯૦૨માં માધ્યસેરમાં કુલ ૨૨૩૨ શાળાઓ હતી અને શિક્ષણની પાછળ રાજ્યકુલ રૂ. બાર લાખ ખર્ચાનું. જાને માધ્યસેર રાજ્યમાં કુલ ૮૦૦૦ કરતાં વધારે શિક્ષણ-મંત્રીઓ છે અને રાજ્યનું કુલ શિક્ષણખર્ચ ૬૦ લાખ રૂ. કરતા વધી ગયો છે. રાજ્યના શિક્ષણખર્ચનું પ્રમાણ કુલ ઉપજના ૧૫ ટકા આવે છે. આ પ્રમાણ બ્રિટિશદિલ્લા પાટણ પ્રાંતે કરતાં ૧૧ થી વધુ થયું છે. બિહાર અને એરિસમાં કુલ ઉપજના ૧૪ ટકા શિક્ષણ પાછળ ખર્ચાય છે; સંકુલ પ્રાંતોમાં સાક્ષર ૮૬, મુંબઈ અને પંજાબમાં ૧૩ ટકા, બંગાળમાં લગભગ ૧૨ ટકા, આસામમાં ૧૦ ટકા, અમરપ્રાંતમાં ૬૫ ટકા અને બર્મામાં ૬ ટકા ખર્ચાય છે. રાજ્યના શિક્ષણ લેવા લાગે ઉંમરના ૩૬ ટકા નેટલા ઉંડરા અને ઉંડરીઓ જાને શિક્ષણ લે છે.

રાજ્ય કન્યા-ઉચ્ચશ્રી અને પુણ બાન આવે છે. કન્યા-ઉચ્ચશ્રીએ હમણાંના વર્ષોમાં

મેસરી અને વલ્લભજી સિદ્ધાન્તપ્રતિનિતો પૂરતો આપણે જાણે તેટલી વહીવટી તો એ સેવકો આપણે આપે છે; પણ પાતું ફરીને આપણા દિગ્દર્શનમાં અન્યેઃ સર્વ ને જાતનેકળું કાપે માન્યાર રાજ્ય તરફથી અને ઉમંગથી પણ રહ્યું છે અને તેના ને મનોદર પરિભ્રમ આવી રજા છે તેથી જનન-અનુભવથી અપાન કરતો શ્રી. મદારેન દેસાની કલમમાંથી ટપકો એક ફરો તે માથે આપવો રહી ગયેલો ને આરે ઉનારી આગળ ચાલીલો:-

“આ ઝાગોમાં આંતરેનું રૂં નામ આદિકર્ણાટક, આદિગંગ, આદિગંગિ પદ્મ” છે. સર-કાર તો પોતાના અગ્રગોને એજ રડા નામથી વર્ણવે છે, અને નેટપૂં રાજ્યથી કદ યો તેટપૂં કરવામાં બાકી નથી રાખતી. એની બાકાતજવળું ઉપર જઈ અમર નથી એ સાચું, પણ મારે માને અમર થયો. કેળવણીની અનેક સંસ્થાઓ તેમને માટે ખાસ બનાવવામાં આવી છે. બાળકોને શિખરણ મળે છે, મન કપડાં મળે છે, મન રહેવાનું મળે છે. બંધી ઠાગાઓ તેમને માટે ખુલ્લી છે. ૬૦૫ ખાસ શાળાઓ છે. એ વર્ગોને માટે ખાસ મદકારી મંડળીઓ લગતમ લગતો ઉપર રથા-પવામાં આવી છે. તેમને જમીન ખરીદવાની, ઘરો બાંધવાની, બેતીનાં દરિયાર ખરીદવાની ખાસ સગવડો આપવામાં આવી છે; અને દિંકુ રાજ્યના નદિ, પછુ દિવાન મુસલમાન જનાયે તે મળુ આ આદિકર્ણાટકોને શુદ્ધ પવિત્ર દિંકુઓ બનાવવાને મથો રહે છે, આ કામનાં બાળકોનાં ડાઘાસ-ચોરશો રચે છે, જ્યાં વિદ્યાર્થીઓને રહેવાની, ખાવાનીવાની, પુસ્તક, શી, કપડાં આદિ તમામ વસ્તુની મહત્ત સગવડ મળે છે; સરકાર દરેક બાળક ઉપર રૂ.૧૦૦ રૂપિયા વર્ષે ખર્ચે છે. બાંતસોરના આવા ડાઘાલવના વિદ્યાર્થીઓ મને જાણવડિયે ગોપીચને મળવા આવી ગયા, પછાના કપાળે ભસ્મ હતી, સો તેજસ્વી લાગવા દતા, સોમાં શૂર્તિ લાગતી હતી અને તેમાંના કોઈ અસ્પૃશ્ય તનિના દોષ એમ કહેવું મુશ્કેલ હતું. કેટલાકે સંસ્કૃત શ્લોકો સંભળાવ્યા, કેટલાકે કાનડા, તામિલ, તેલુગુ અને હિંદીમાં ભજન સંભળાવ્યાં-એમના શુદ્ધ, સંસ્કારી ઉચ્ચાર અને મધુર કંઠ સાંભળી ને લોકો એમને અસ્પૃશ્ય મળે છે, તેમનાં દુર્ભાગ ઉપર દયા આવી. શીરામનું એમને માટે સાધુઓના પ્રતિષ્ઠાનો બનેલો ‘તામિલ-વેદ’ રચેલો છે. તે આ વર્ગોમાં ખૂબ વંચાય છે. આ ઉપરાંત એક આમડાઉટથી ન વટલાયેલો સંસ્કારી બ્રહ્મણ આ બાળકોની વચ્ચે રહી તેમને દિંકુ ધર્મના બધા સંસ્કારોનું યાન આપે છે. આટલા પ્રેમથી જ્યાં પાલન થતું હોય ત્યાં બાળકોમાં સ્વતંત્રતા કેળવાય એમાં નવાઈ શી ?”

૩-બેતીવાડી

માહસોર જેમ પોતાની પ્રજાના શિક્ષણની આટલી સરસ કળકળ રાખી રહ્યું છે, તેમ તેના ખેડૂત-ની બેતીવાડીની સુધારણા અને વિકાસ માટે પણ બારે પરિશ્રમ લાઇ રહ્યું છે. રાજ્યની બેતીવાડીની ખીલાવટ માટે રાજ્યે ખાસ બેતીવાડી ખાતું સ્થાપ્યું છે. આ ખાતું તેની સમર્થ અવસ્થા અને કિસ્સાદભરી ઉદ્યમશીલતા તેમજ અગાધ સાધનવિપુલતાએ કરીને આખા હિંદુસ્થાનમાં અદિતીયજ છે, એવો એના અવલોકનકારોનો અભિપ્રાય છે. આવા સમૃદ્ધ બેતીવાડીખાતાની સ્થાપનાથી રાજ્યની બેતી-પ્રગતિને બારે વેગ મળ્યો છે. આ ખાતા તરફથી બાંતસોરમાં, એક નિષ્ખ્યાત કૃષિવિષયક રસાયણશાસ્ત્રીના અધ્યક્ષપણા નીચે, બેતીવાડીની એક જળજર પ્રયોગશાળા ચાલી રહી છે. આ ખાતા તરફથી રાજ્યનાં ધામ જૂઠાંજૂઠાં રથજેએ પ્રયોગ-બેતરોમાં ડાંચર, બટાટા, શેરડી વગેરે પાક ઉતારવામાં આવે અને દરેક જાતના પાકને નુકસાન કરનારા જંતુઓનો નાશ કરવાનો પ્રયોગ ચાલે છે. જ્યાં કોશીનાજ મુખ્ય પાક લેવામાં આવે છે એવા રાજ્યના એક મધકમાં, હમણાં કોશી માટે એક નવું પ્રયોગ-બેતર ચલાવવું શરૂ કરવામાં આવ્યું છે અને કોશીનો પાક વધારેમાં વધારે કેમ લઇ શકાય તે, તેમજ કોશીના પાકને નુકસાન કરનારા જંતુઓનો કેમ નાશ કરી શકાય તે, ખેડૂતોને બતાવવામાં આવે છે. કૃષિ-શિક્ષણ માટે ખાસ એક કૃષિ-શાળા ચલાવવામાં આવે છે. એ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ વર્ષ સુધી બેતીનું સપ્રયોગ શિક્ષણ આપાય છે અને પછી એ અભ્યાસક્રમ પૂરો કરનાર વિદ્યાર્થીને ખાસ કિલ્લેખા એનાયત થાય છે. બીજા ત્રણ પ્રયોગ-બેતરો ઉપર પણ બેતીનાં બાળકો માટે કુદા અભ્યાસક્રમનો પ્રબલ કરવામાં આવ્યો છે, આ ઉપરાંત

રાજ્યના દુનર-ઉત્તમ ખાસ નરકથી જરૂર પડે સજાદમ્નના પખ આપનામાં આવે છે. આ બધાને પરિણામે વખાટનાં કારખાનાંઓ, તેમની મીઠા, ચોખાની મીઠા, દવાનાં કારખાનાંઓ, વાર્નિશ અને રંગનાં કારખાનાંઓ, ગ્રેટ-પેન્ગીવનાં કારખાનાંઓ વગેરે એટલી મોટી મંજામાં આવી રહ્યાં છે કે તેમનો માત્ર નામોઅંબજ પર્ણી જગાને રાકી ને તેમ છે.

આ ખાતાની ખાસ વિશિષ્ટતા તો એ છે કે, કેટલાં નરો દુનર શરૂ કરવા પ્રમુખનો આજ્ઞા આપના ન હોય અથવા અમુક કારણોને ઘોષે સુચનાના હોય તો આ ખાતું પેતે મળ્ય તરતથી એ દુનર શરૂ કરે છે અને એ રીતે તેની ઉપયોગિતા, લાભકારકતા વગેરે લોકોને જાણી, તે પછે તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે. આ ટ્રેડશી રાજ્યે એક 'ધાતુકામતું' કારખાતું, એક 'સાણતું' કારખાતું, એક બટનતું કારખાતું, એક વખાટનું કારખાતું અને એક ઔદ્યોગિક 'વર્કશોપ' અથવા શોરૂમાં, તેમાંથી ધાતુકામતું કારખાતું અને બટનતું કારખાતું, સફળ પ્રયોગ પછી આનંદી પ્રમુખનેને સોંપાઈ ગયાં છે અને જાગે તે સતોષકરક રીતે ચાલી રહ્યાં છે.

("શોરૂ" ના તા. ૨૪-૬-૨૭ તથા ૧-૧૦-૨૭ ના અંકોમાં)

૧૦-નાગપંચમી

જે સ્વભાવથીજ દુષ્ટ છે, જેનો નાશ કરવાને મદારાજ જનમેજવને સર્પસપ કરવા પડ્યો, દુષ્ટ પીને પછુ જે વિધેના ત્યાગ કરતા નથી, તે સર્પની પૂજાને આ દિવસ છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળનાર આ કવની પૂજાને માટે એક ખાસ દિવસ આપણે સામાટે રાખ્યો દર્શો ?

'સાપ' શબ્દ સંભળનાંજ લોકોનેને મારવા માટે દડો લઈ તેવાર થઈ જાય છે. જનસમાજમાં જેવો ભૂતોવિધેનો વહેમ પ્રવેશ્યો છે, તેવોજ આ સર્પનો પખ છે. દેશના કેટલાક ભાગોમાં સર્પની સંખ્યા વિશેષ છે; પરંતુ એથી વિશેષ તો તે વિધેના વહેમો છે. ભક્તિવાદની માફક સર્પવિદ્યામાં પખુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને બદલે અનુમાણને લોકો વધારે માને છે. બધાય સાપ કંઈ વિપુલ્ય હોતા નથી; અને જે સર્પો વિવશાળા હોય છે, તેમાં બધાય સરખા પ્રમાણના વિવશાળા નથીજ હોતા-અર્થાત્ કેક જાનના સર્પના દંડથી માણસ મરણ પામતો નથી. આથી સાપના મૃત જાણનારાઓ વધી પડ્યા અને તેથી સર્પ પાતેજ કર્પોક બન્યા છે. આથી રિથિનિમાં ત્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે, સાપ નીકળનાંજ તેને મારવા માટે પાંચ-દસ માણસો દંડાલને નીકળી પડે છે, ત્યારે મનુષ્યના અઘાનપર અને તેના દીર્ઘદેય પર નિઃશ્વાસ છૂટે છે. સાપ તો વિપદર છેજ, પરંતુ મનુષ્યનું દીર્ઘદેયરૂપ વિષ તેથી ઉતરે તેનું નથી હોતું. મનુષ્યનો દીર્ઘદેય સાપથી કેટલાકમણે તીવ્ર કહી શકાય.

નાગપંચમીને ઉત્સવ આ દીર્ઘદેયરૂપ વિધેનો નાશ કરવાને એક ઉપાય ॥ વર્ષાઋતુનો મુખ્ય માસ શ્રાવણ છે, શ્રાવણની વર્ષાઋતીમાં સર્પ ખાસ કરીને બહાર નીકળે છે. તે બિચારા વરસાદના પાણીથી બચવાને માટે ચોલાનાં દરોનો ત્યાગ કરી આશ્રયસ્થાન શોધતા શોધતા મનુષ્યનાં ધરામાં આવે છે. તે સિવાય તેમને અન્ય આશ્રય નહિ હોવાથી તેમને તે ધરાનો આશ્રય લેવો પડે છે; પરંતુ એ તો એકંતરપ્રિય પ્રાણી છે. મુશુશુએને મનુષ્યોના ત્યાગનો ઉપદેશ દેતી વખતે સર્પનું ઉદાદરણ આપવામાં આવે છે. આમ સર્પ એ એકંતરમાંજ રહેનાર પ્રાણી છે; પરંતુ બિચારું લાચારીથી વરસાદની ઋતિઓમાંથી બચવાને માટેજ અતિશય સંકેચાતું અને કરતું કરતું તે મનુષ્યોના ઘરો રક્ષણની બિસ્માર્થે તેનું અનિચિ માય છે. દિ'દુઓમાં માન્યના ॥ કે, પરમેશ્વર અનિચિનાં રૂપો લઈને મનુષ્યની પરીક્ષા કરે છે, અને આથીજ કિં'દુઓમાં અતિચિત્કારનું ભારે મદત્વ છે. જે અતિચિ દુષ્ટાને માટે પ્રસિદ્ધ હોય તો ભગવાની મદવપરીણાનોજ પ્રમ ઉપસ્થિત થાય છે. શું તે વખતે અમારે અતિચિની સાથે દુષ્ટતાનું વર્ણ આચરવું ? કહીજ નહિ. નાગપંચમીને ઉત્સવ અમારી સમક્ષ એ આદર્શ રજુ કરે છે કે "અમારી પાસે ભલે દુષ્ટ મનુષ્ય

આવે તોપણ અમારામાં રહેલી સઘળી દયા અને સુજનતાને એકત્ર કરી તેના મહુપયોગ કરવો, એજ ઇષ્ટ છે.” અમારે અમારી સુજનતા કદી લજવી નહિ નોંધએ.

સેન્ટ ફ્રાન્સિસના સંબંધમાં કહેવાય છે કે, તે સાધુ પુરુષ એવા તો શાંત અને દયાળુ હતા કે સર્પ પણ તેમની ગાદમાં સુખપૂર્વક સૂઈ રહેતો! શું આ અદિસાનું સર્વશ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ નથી? એથી વધુ ઉદાહરણ નોંધએ તો ભગવાન શેષ નારાયણનું આપણી સમક્ષ ક્યાં નથી? ભગવાન વિષ્ણુ તો તેમની બનાવેલી શય્યા પર સૂતા હતા અને આ અદિસાની પરમાવધિ! ભક્તનાં લક્ષણ વર્ણવતાં કહેવાયું છે કે “તેજ ભક્ત છે, કે જે કોઈની ઘૂણા કરતો નથી અને કોઈ તેની પણ ઘૂણા કરતું નથી!” ભક્તને યોગબળની એ બે કસોટી છે. પ્રથમ કસોટી અર્થાત્ લોકોની ઘૂણા ન કરવી, એ તો સરળ વાત છે; કારણ કે તે તો તેના પોતાના અધિકારનીજ વાત છે. પરંતુ બીજી કસોટી અત્યંત કઠિન છે. લોકો આપણા પર ઘૂણા ન દર્શાવે, એ કંઈ પોતાના હાથની વાત નથી. આથી આપણે એવી રીતે વર્તવું નોંધએ, કે લોકો આપણુપર પુષ્કળ પ્રેમ કરે; અને એ તો અનિશય કઠિનજ છે. સેન્ટ ફ્રાન્સિસનું ઉદાહરણ પહેલી કસોટીનું ઉદાહરણ છે; પરંતુ ભગવાન વિષ્ણુનું ઉદાહરણ તો બીજી કસોટીનું અત્યુત્તમ ઉદાહરણ છે. બન્ને ઉદાહરણોમાં નાગપૂજ છે. એકમાં નાગની પૂજા કરવામાં આવી છે અને બીજામાં નાગે પોતે પૂજા કરી છે. નાગપંચમીનું થોડા શબ્દોમાં વર્ણન કરવું હોય તો શાન્તાકારં મુજગશયનમ્.....

કહે છે કે, જેના મસ્તક પર નાગ પોતાની ફણાની છાયા ધરે, તે ચક્રવર્તી બને છે. અમે કહીએ છીએ કે, કેમ ન થાય? સર્પની ફણાની છાયામાં શાન્તાકાર વૃત્તિથી શયન કરનાર વ્યક્તિ સાક્ષાત્ અદિસાની મૂર્તિ છે. નાગપંચમીનો આ સંદેશ છે. નાગપંચમીનો સંદેશ જેણે ગ્રીયો, તેના હૃદયમાં પ્રેમનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય છે. આથી એવો સનાતન સિદ્ધાંત છે કે, જેના હૃદયમાં પ્રેમનું સામ્રાજ્ય છે, તે સમસ્ત સંસારનો રાજા છે, તે સર્વલોકૈક્યનાથ છે; કેમકે તે પોતે પોતાનો નાથ છે!*

જે કોઈ નાગપંચમીનું રહસ્ય સમજી વિચારપૂર્વક તેનું પાલન કરશે, તેના હૃદયમાંથી દેવભાવ નાશ પામશે અને તેને સ્વારાજ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. इति श्रीमुजगशयनार्पणमस्तु ।

(“વૈદિક ધર્મ” પરથી આવ્યું-૧૯૮૪ના “પ્રબોધ” માંનો રા. રત્નશંકર પંડ્યાનો અનુવાદ)

૧૧-દાંતના દુઃખાવાનો તાત્કાલિક ઇલાજ

દહીને દાંતના ડાક્ટરની મદદ મળી શકે તે પહેલાં દુખતા દાંતોનું દર્દ અટકાવવાની ધણી જરૂર છે. એ વખતનો તાત્કાલિક ઇલાજ ગરમ શેક છે. શરીરના લગભગ દરેક કોષમના દુખારા વખતે ગરમ શેક વેદનાને શાંત કરી શકે છે; કેમકે કુદરતના કાયદાની રૂએ ગરમીથી દુખાવો નરમ પડે છે. એજ મુજબ દાંતના દુખારા માટે પણ ગરમ પાણીની કોથળીનો શેક અથવા ગરમ રેતીનો શેક ધણીક વાર રામ્યાણુ થઈ પડે છે.

અગર જે આ ઇલાજથી દાંતોના દુખારાનું દર્દ નરમ પડે તો તે પછી દાંતને હવા અને શરદી ન લાગે તેને માટે ખાસ સંભાળ રાખવી જરૂરી છે.

કેટલાક નામાંકિત તળીઓનો એવો મત છે કે, ગરમ શેકથી અગર જે દાંતનું દર્દ નરમ ન પડે તો ગરમ પાણીથી પગ શેકવાથી તાત્કાલિક અસર થઈ શકે છે.

(દૈનિક “દિ’કુસ્થાન”માંથી)

* આમાં ભગવાન શંકરનું ઉદાહરણ પણ હમીરી સકાય. સેન્ટ ફ્રાન્સિસ જેમ તેમને સુખપૂર્વક સલાડતા; ભગવાન વિષ્ણુ જેમ નાગપર શયન કરતા; તેમ ઐકાન્તનિવાસી ભગવાન શંકર તેમને પોતાના કંઠે ધારણ કરતા. અનુવાદક

求 $f'(1)$ 的值.

解:

$$f'(x) = 2x - 2$$

因为 $f(x) = x^2 - 2x + 1$ 是 C^1 函数, 所以 $f'(x)$ 存在, 且 $f'(x) = 2x - 2$. 将 $x=1$ 代入上式, 得 $f'(1) = 2 \times 1 - 2 = 0$. 所以 $f'(1)$ 的值为 0.

$$\lim_{x \rightarrow 1} \frac{f(x) - f(1)}{x - 1} = f'(1)$$

例 1.1.1 设 $f(x) = x^2 - 2x + 1$, 求 $f'(1)$ 的值.

解: 因为 $f(x) = x^2 - 2x + 1$ 是 C^1 函数, 所以 $f'(x)$ 存在, 且 $f'(x) = 2x - 2$. 将 $x=1$ 代入上式, 得 $f'(1) = 2 \times 1 - 2 = 0$. 所以 $f'(1)$ 的值为 0.

例 1.1.2 设 $f(x) = x^2 - 2x + 1$, 求 $f'(1)$ 的值.

解: 因为 $f(x) = x^2 - 2x + 1$ 是 C^1 函数, 所以 $f'(x)$ 存在, 且 $f'(x) = 2x - 2$. 将 $x=1$ 代入上式, 得 $f'(1) = 2 \times 1 - 2 = 0$. 所以 $f'(1)$ 的值为 0.

१३-राजा प्रह्लाद का न्याय

प्राचीनकाल में स्वयंवर की प्रथा थी। नृप किसी राजा की कन्या विवाहायित अवस्था की हो जाती थी तब वह स्वयंवर रखाता था। स्वयंवर में सभी राजा आते थे और लड़की जिसके पसंद कर गले में नयमाल डाल देती थी, उसीके साथ उसका ग्याह होता था।

एक समय एक राजा की लड़की का स्वयंवर रखाया गया। राजा प्रह्लाद के पुत्र विरोचन तथा अंगिरा के पुत्र सुधन्वा दोनों उस स्वयंवर में गये। वहाँ अनेकों ब्राह्मण, राजा तथा राजकुमार उपस्थित थे, निश्चित समय पर उस राजा की कन्या स्वयंवर-लवन में आयी। राजकुमारी ने ब्राह्मणकुमार सुधन्वा के साथ विवाह करना स्वीकार किया; इस पर विरोचन ने उस राजकुमारी से कहा—“तुम कौनसा शुभ देण कर उस ब्राह्मणकुमार से विवाह करना चाहती हो? वह निर्धन है, उसके यहाँ तुम्हें कष्ट होगा। अच्छा होगा कि तुम हमारे साथ सादी करो। मैं राजकुमार हूँ और उससे श्रेष्ठ हूँ।” यह सुन कर उसने कहा—“अच्छा होगा, कल आप लोग दोनों आदमी हमारे महल में आवें, जे श्रेष्ठ होगा उसीके साथ मैं शादी करूँगी।”

दूसरे दिन दोनों उसके यहाँ पहुँचे। पहले विरोचन पहुँचे, आदर से सुधन्वा की आये। राजकुमारी देशिनी ने दोनों का अच्छा आदरमान किया। विरोचन ने सुधन्वा से अपने पास ही बैठने का कहा; परंतु सुधन्वा ने कहा—“हम तुम्हारे पास नहीं बैठेंगे, क्योंकि हम तुम से श्रेष्ठ हैं।”

विरोचन ने पूछा—“यह कैसे?”

सुधन्वा ने उत्तर दिया—“नृप कही हम तुम्हारे पिता के यहाँ जाते हैं तो वे अपना आसन छोड़ कर बैठ जाते हैं और पहले हम का गिहाकर तब स्वयं बैठते हैं।”

विरोचन ने कहा—“यह नहीं; किसी विद्वान के यहाँ यल कर पूछा नय कि हम दोनों में कौन श्रेष्ठ है? और प्राणों की जाँच रहे।”

सुधन्वा ने कहा—“जहुत अच्छा! परंतु दूसरे के पास जाने की कौन आवश्यकता है? यद्ये न तुम्हारे पिता महाराज प्रह्लाद से ही पूछा नय कि हम दोनों में कौन श्रेष्ठ है? जिसके श्रेष्ठ जता देगे वही श्रेष्ठ समझा नयगा।” अंत में यही निश्चय हुआ कि प्राणों की जाँच रण कर महाराज प्रह्लाद से पूछा नय कि दोनों में कौन श्रेष्ठ है।

यह निश्चय कर वे दोनों महाराज के यहाँ पहुँचे। महाराज ने सुधन्वा की जड़ी जातिर कर के उनके आने का उद्देश्य पूछा। सुधन्वा ने कहा—

“हे राजन्! हममें और आपके पुत्र में इस जात के त्रिये प्राणों की जाँच लगी हुअ है कि हम दोनों में कौन श्रेष्ठ है। कृपया आप इस जात का न्याय कर दें।”

सुधन्वा की यह जात सुन कर महाराज प्रह्लाद जे धर्मसंकट में पडे। यदि सत्य कहते हैं तो अकेलाते पुत्र के प्राणों से हाथ धोना पडता है और यदि पुत्र का मोह करते हैं तो असत्य का आश्रय लेना पडता है। राजा धर्म की सोच विचार में पडे थे। अंत में उन्होंने निश्चय किया कि ब्राह्मण पुत्र से लगे ही हाथ धोना पडे; पर असत्य नहीं बोलेगे। अतएव वे बोले—“हे पुत्र विरोचन! सुधन्वा के माँ-आप दोनों ही तुम्हारे माँ-आप से श्रेष्ठ हैं; इस त्रिये सुधन्वा तुमसे श्रेष्ठ है।”

राजा का यह न्याय सुन कर यारों और से ‘धन्य धन्य’ की आवाज आने लगी, सभी राजा के न्याय की प्रशंसा करने लगे, सुधन्वा की जहुत प्रसन्न हुआ-उसने कहा—“हे राजन्! आपकी न्यायप्रियता देण कर मैं जहुत प्रसन्न हूँ, आपने पुत्र के प्राण का मोह न कर के जी सल की रक्षा की, इसत्रिये मैं आपके पुत्र का प्राणदान देता हूँ; पर जे देशिनी के पास यल कर मेरी जेदता स्वीकार करनी पड़ेगी। विरोचन ने पिता की आज्ञानुसार देशिनी के पास जा कर सुधन्वा की श्रेष्ठता का स्वीकार कर लिया।

प्राचीनकाल में राजा ऐसे न्यायी होते थे कि अकेलाते पुत्र के प्राण का मोह छे : कर जी सल की रक्षा करते थे। (“मनोरमा” नाम अके अंशों लेखकः-श्री० जम्भनप्रसाद सिंह)

१५-शुद्धि और अछूतोद्धार की विफलता

शुद्ध अछूत कडे हिन-धोर निराशापूर्ण हिन-परंतु सयाध है, याहें कडवी है. अछूत से बाध पछेजे—हम संवादपत्रों में रोज शुद्धि और अछूतोद्धार के समाचार पढ़ते हैं कि आज अमुक स्थान में धतने लोग शुद्ध हुये, और आज अमुक स्थान में धतने अछूतों का यज्ञोपवीत दिये गये; फिर तुम कैसे कहते हो कि शुद्धि और अछूतोद्धार आन्दोलन सफल नहीं? उत्तर में हमारा निवेदन है कि किसीका जूहा कड़ने की आवश्यकता नहीं. परमेश्वर ने आपका आभे' दी है. आप स्वयं देख सकते हैं कि इस समय हिंदूसमाज में दूसरे धर्मों से शुद्ध हो कर आनेवाले लोगों की संख्या कितनी है? आज तक जितने भी लोग मुसलमानों और ईसाइयों से शुद्ध हो कर आये हैं, जिनकी शुद्धि के समाचार संवादपत्रों में मोटे अक्षरों से छपते रहे हैं, उनकी संख्या कम से कम पाँचसौ तो होगी; परंतु उनमें से मुझे भीस के नाम तो गिना दीजिये, जे आज भी हिंदू हों. क्या वे सभके सभ वापस नहीं लौट गये? गत दिसंबर मास में लाहौर में तीन-चार मुसलमान शुद्ध हुये थे. उनमें से एक पं० विद्यानंद-अरणी के अछूत अडे मौदवी कहे जते थे—उस समय उनकी शुद्धि पर अडा गर्व प्रकट किया गया था. सारे मुस्लिम जगत के यैकज दिया गया था; परंतु आज वह विद्यानंद कहाँ है? 'तेज' के मुनशी त्रैमयंद, भूतपर्व शेष धन-आमलक, आज कहाँ हैं? हमारी प्रतिज्ञा है कि १५ प्रति सैकड़ा से भी अधिक लोग पीछे लौट गये हैं.

मलकानों की शुद्धि पर अडा गर्व किया जाता है. थी भी वह अडे गर्व की जात; परंतु जे है जे लोग सयाध का जनते हैं वे अडे जितातुर हैं. मलकानों की शुद्धि की जे रिपोर्ट समय समयपर संवाद-पत्रों में छपती रही है उसके अनुसार शुद्ध होनेवालों की गिनती ढाध लाख से कम नहीं पहुँचती. परंतु मुझे एक लाध से—जे शुद्धि के प्रचारक हैं—यह जन कर अडा दुःख हुआ कि जिन मलकानों के साथ हिंदुओं का आनपान है उनकी संख्या इस समय भीस हजार से अधिक नहीं. आधी मलकानें पूर्ववत् अलग के अलग हैं. न उनकी जेटी काँध हिंदू लेता है और न अपनी उनका देता है. जण वे शिक्षात करते हैं तो उन्हें कदा यह जता है कि तुम आपस में ही व्याह-शाही कर लिया करो. वे कहते हैं कि यदि हमें मलकानों में ही व्याह शाही करनी थी तो फिर तुम्हारे साथ मिलने का ढोंग करने की आवश्यकता ही क्या थी? इतना धन लोगों में से अछूत से का अपनी पूर्व अवस्था में लटकते हुये किसी ठाँकर की राह देख रहे हैं.

कलकते में हिंदू-मिशन नाम की काँध संस्था है. उसके प्रमुख कार्यकर्ता एक संन्यासी मालूम होते हैं. उनके द्वारा की जानेवाली शुद्धियों की जे रिपोर्ट समाचार-पत्रों में छपा करती है वह धतनी अविश्वारथ होती है कि पढ़कर हंसी आती है. स्वागीछ मंदारान् एक एक दिन में तीस तीस हजार ईसाइयों का हिंदू जना जलते है. इस मिशन के कार्य के विवरण का पढ़ कर मुझे भी अडा आश्चर्य होता था; परंतु जण पता लगाया तो सारी जाते' लवाई किसे और शेषमिलकी की कहानियां जन पड़ी, जे बोले लावे हिंदुओं और विशेषतः भारवाडियों का प्रसन्न कर के अपना स्वार्थ सिद्ध करने के लिये गढ़ी और प्रकाशित की जाती है. वास्तव में भीस हजार तो दूर रहे, भीस की भी शुद्धि नहीं होती. क्या ऐसे अयावी पुत्राव से हिंदू समाज का कुछ वास्तविक हित हो सकता है?

अज जरा अछूतोद्धारपर दृष्टि डालिये, जिसके लिये अडे अडे धन-इणेर अपने जगने जेले रजते हैं.

इस आंदोलन की विफलता का एक अडा प्रमाण यह है कि जिनका अछूत कदा जाता है अछूत उनके अंदर इसके विरुद्ध लाव उत्पन्न हो गया है. उनका कहना है कि वर्षावारी हिंदू हमारे उद्धार के लड़ने हममें फूट जाव रहे हैं और हमें अपमानित करते हैं. वे हमें समाज में समता का अधिकार देने का तैयार नहीं. सरकार में डेवड हिंदुओं की संख्या अधिक दिभा कर हमारे राजनीतिक अधिकार आप हज कर जना आदते हैं. हममें से जिन लोगों का ये

‘शुद्ध’ कर लेते हैं वे हमसे तो अलग हो जाते हैं; परंतु वे उनका कोष्ठ सामाजिक अधिकार नहीं देते, इस विषये वे जितने न धर्म के रहते हैं और न धर्म के।

आज लोग अलग अपने को ‘आदिभूमि’ या ‘आदिदि’ कहते हैं। वे दि’-को अलग हो कर मुसलमानों और सिक्कों की भाँति अपने सामाजिक अधिकार सरकार से माँग रहे हैं, क्योंकि उनका विश्वास हो गया है कि इस समय दि’ अपना स्थायी सिद्ध करने के विषये ही जैसी आपत्तियों कर रहे हैं; अतः धर्म की दृष्टि से कुछ देने-देवाने की धृष्टता जिसके नदी।

पिछले दिनों साक्षात्-साक्ष्यपत्रों ने असाधारण गे’ कहा था कि यदि सरकार हमें एक करोड़ रुपये दे दे तो हम एक ही वर्ष में आज़ूबन दूर कर सकते हैं। इसी उत्तर में अङ्गलों के अनुसंधान पत्र ‘आदि’ ने लिखा था कि सत्य, ज़ेता और दापर में दि’को का अक्षय्यी राज्य था। क्या इन तीन युगों में आपत्तियों एक करोड़ रुपये नहीं मिली? इस समय हमारा उद्धार करना तो इतना है, हमें शिक्षा तक प्राप्त करने का अधिकार न था। वेद-भक्त की ध्वनि सुन लेने से कान में पीपसा हुआ सीसा भर दिया जाता था। भक्त का उद्धार करने पर जोर काट जाती जाती थी। दि’को ने इस समय हमारा कुछ न कहा तो अलग एक करोड़ रुपये से कर हमारा क्या कर देते? यह सब सोचना है, हम लोगों का हास जना कर हँसाये रहने की भाँति है।

हो सकता है कि जैसी ज़रूरत की जाने उनका दि’को के अनुसंधान ने सिखाया हो; परंतु विचारणीय विषय यह है कि क्या उनके इस कथन में कुछ सत्य नहीं? हमारी प्रतीति है कि कोष्ठ भी माना का साक्ष्य छातीपर दाख रख कर उनके कथन को बुरा सिद्ध नहीं कर सकता। अङ्ग-तोद्धार के विषये दि’को की ओर से जो भी प्रयत्न हो रहे हैं, उन सभी तर्कों में एक जाव काम कर रहा है। दि’को यह तो आदते हैं कि अङ्गलों की दशा पहले से अच्छी हो जाय; परंतु वे यह नहीं आदते कि वे हमारे पक्षपर हो जाय, इससे अङ्गों में वे रहे’ हास के हास; दा ज़रा साह्य सुधरे हो जाय, एक भद्रार्थ व्यवहार और भद्र-भाँसाकारी आह्वान और अनिया दि’को की दृष्टि में एक सुसिद्धित, सहाय्यारी और धर्मात्मा अंगार से सदा अच्छा है। शुद्ध से एक अंगार को अपना भाग कहते हुये भी दि’को हृदय में उसे नीच और अधम समझता है।

कोष्ठ पञ्चीस वर्ष हुये भद्रार्थ भु-धीराम (जिनका नाम बाद में रवामी भद्रार्थ हुआ) ने कुछ रहस्यीय परिवार शुद्ध कीये थे इस समय लोगों ने उनके हाथ का ले कर ‘आया भी था। परंतु आज उनका अवस्था क्या है? वे फिर अङ्ग के अंतर्गत हैं। कोष्ठ दि’को उनके साथ आन-पान नहीं करना, शुद्ध हुये रहितिया मिराहरी के एक युवक थीयुत उदयप्रदष्ट मेट्रिमुनेशन पास है, मेरे भित्र है। उन्होंने मुझे बताया कि शुद्ध हो कर हम ज़री आह्वान में हँस गये हैं। जिस मिराहरी का हम अशुद्ध समझ कर छोड़ आये हैं उनसे तो हम भिन्नते नहीं, धर्म दि’को लोग हमें लेते नहीं। इस विषये व्याद-साहि के विषये हमें ज़री दिखत रहती है, छतनी देर से शुद्ध हो जाने पर भी विधात्मक रूप से हम अङ्ग के अङ्ग ही हैं।

शुद्धासपुर जिले में राम नाम कि एक अङ्ग जनि वसती है, कई वर्षों हुये उनमें शुद्ध किया गया था; परंतु उनके अपने शरीर का एक अंग जानने के स्थान में दि’को ने ‘मदास्य कोम’ के नाम से उनकी एक अवस्था जनि जाता ही है, जो पूर्ववत् अङ्ग की अङ्ग है, उस जिले में ‘मदास्य’ शब्द अंतर्गत है। पूर्ववत्तायी हो गया है, इसविषये वहाँ कोष्ठ भी दि’को आप-समाज अपने नाम के साथ ‘मदास्य’ शब्द का प्रयोग सदन नहीं करना।

अलग आप स्वयं ही सोचिये कि ये जाते अङ्गनोद्धार की संकल्पना की योजना के या विवक्षना की? जिस अङ्गनोद्धार पर आज लाज्य रुपये भर्षा किये जाते हैं, क्या उनमें कुछ सहाय्य है? क्या अंगार को ‘अधिसंतान’ या मेघ को ‘सकल’ कहने में अङ्गपत्र दूर हो जायगा?

भौताना मुद्गमद्वयही ने जाह्न परमानंद्य में ही कहा था कि आपकी शुद्धि धर्मार्थी ‘नमस्ती’ का मुकाम नहीं कर सकती। दक्षिण-में आज एक जंगल का मुसलमान कर के अपनी जंगल बना सकता है, मैं किसी भी मुसलमान जननेवाले योज्य दि’को के साथ अपनी कथा का

विवाद कर सकता हूँ। क्या आप या माधवीयज में यह साहस है? यदि नहीं, तो फिर आप शुद्धि का शोर मचा कर हमें क्यों बिगाते हैं? भौवानां का लाधज ने क्या उत्तर दिया सो हम नहीं जानते, परंतु हमारी अंतरात्मा कह रही है कि सारे हिंदु-समाज के पास इसका कुछ उत्तर नहीं।

कुछ वर्षों की यात है, जवालापुर (हरिद्वार) में एक मौलवी साहब और स्वर्गीय पं. मुरारीदास का शास्त्रार्थ हो रहा था। मौलवी साहब आर्यसमाज पंडित की प्रयत्न युक्तियों की तान न ला सके। वे बहुत धमरा गये। पंडित की विजय पर हिंदु जनता हँसी न समाती थी। अंत में मौलवी साहब ने उच्च स्वर से कहा—पंडितज महाशय! मैं कहता हूँ, धर्मसमस्या है और आप कहते हैं वैदिकधर्म। मेरी और आपकी युक्तियाँ जनताने सुन ली; परंतु दोनों धर्मों में से वास्तव में कौन सच्चा है इसका निर्णय अली हो जाता है। मैं वैदिक धर्म का सच्चा समर्थक हूँ अली धर्मसमस्या का छोड़ता हूँ और हिंदू जनता हूँ। मेरे लड़के ली हैं और लड़कियाँ ली। आप मेरी लड़कियाँ लीजिये और मेरे लड़कों को अपनी लड़कियों दीजिये। तब मैं मानूँगा आपका धर्म सार्वभौम और आपकी युक्ति सच्ची है। यदि यह साहस नहीं, तो आप आधुने धर्मसमस्या में आप अपनी लड़कियों ली न दीजिये, मैं आपके लड़के को अपनी लड़की देता हूँ।

मौलवी साहब के ये शब्द क्या थे? पंडितज के लिये नीचे आकाश से भिज्नी का गिरना था। पंडितज चूप रह गये, उनसे कुछ ली उत्तर न जन पडा। तब मौलवी साहब ने कहा—क्या धर्मो जल पर धर्मसमस्या के प्रयत्न प्रवाद को रोकना चाहते हो? धर्मसमस्या एक अविनाशनीय धर्म है। वह तुम्हारे जन वितंडावाहों से कुचला नहीं जन सकता।

आज तक हिंदु-समाज के पास मौलवी साहब के चैतन्य का कुछ उत्तर नहीं है। आज कल जितने ली मुसलमान पुरुष शुद्ध हो कर आर्य धर्म में आते हैं उनमें से अधिकांश मुश्तफा और निकम्मे होते हैं। फिर मुसलमान स्त्रियों तो केवल वही शुद्ध होती हैं, जिनका किसी के साथ पहले ही आपार भिन्नता थी। कोल ली संभ्रान्त मुस्लीम परिवार शुद्ध नहीं होता। मेरे जन शब्दों से कदाचित् शुद्धि-सला के कार्य-कर्ता रुक हो नयेगे, परंतु यह एक असी सच्चाई है जिसको उलटायी नहीं जन सकता।

फिर, क्या कारण है कि संभ्रान्त मुसलमान परिवार वैदिक धर्म में नहीं जाते? दो शब्दों में इसका कारण है—हिंदुओं की जनत-पात। इस जनत-पात के कारण हिंदु जन नये आने-वाले लाध्यों को पूरे अधिकार नहीं दे देते—उनके साथ शरी-भेदी का संबंध करने को तैयार नहीं होते। मनुष्य एक सामाजिक प्राणी है और व्यास-शाही के बिना सारी आयु व्यतीत करना उसके लिये कठिन है। इस लिये वे लोग वैदिक धर्म में आना पसंद नहीं करते। इससे हिंदू हो जाने पर ली वे क्रियात्मक रूप से आनन्द आर्ति नहीं जने रहते हैं। जनपर से मुसलमान होने का क्लेश सारी उम्र नहीं जाता। ऊपर हिंदू ली विपक्ष हैं। जनकी व्यास-शाही सभ्य अपनी तंग जन के लीनर ही होती है; क्योंकि नवागंतुक लाध्यों की कोल जन नहीं होती, इस लिये कोल हिंदू जनकी अपनी लड़की देने को तैयार नहीं होता। यदि हिंदू जन-पात के टोकासे को छोड़ कर शुद्धि-धर्मानुसार विवाद करने लग नये तो थोड़े ही काल में लाधों मुसलमान प्रतिष्ठित और कुलीन परिवार वैदिक धर्म को ग्रहण कर लेंगे।

हिंदुओं की जनत-पात ने केवल शुद्धि और अज्ञानोद्धार को ही निषेध नहीं कर दिया; परन्तु इसके कारण हिंदू संगठन ली असंभव रहा है। इस समय अत्यंत हिंदू क्रियात्मक रूप से केवल अपनी जन को ही हिंदू और अपना लार्थ समझता है। आधी हिंदू उसके लिये सभ्य अहिंदू हैं। वह जनके साथ शरी-भेदी का संबंध नहीं कर सकता। जनता ली नहीं, ये जन अकेले ही नीय समझती और घृणा की दृष्टि से देखती है। जनका आपस में प्रेम तथा आनंद-लान के सत्र में पिरोया जनना असंभव है।

पंजाब में दाधोर्ट के यीक्ष जनन सर शास्त्रिदास है। एक दिन एक अज्ञान-भाकिमानी अनी वशील कद रहे थे कि सर शास्त्रिदास यीक्ष जनन हो गये तो क्या हुआ? द तो वे अनिये

दी. कोछ धनमे पछे कि धनको छस बनि हा कुछ बननय दे ? दे तो बनिये दी, यद जान क्या दुर्ध ? हमारे जन-पांन-नोड-मंडल मे प्रत्येक जन के सोम ममासह दे. जेक बार जेक 'मदा-जन' निति के सम्जन के अपनी सङ्गी के बिये वर हो जरूरत थी. उसने मंडल के सिखा कि वर और आदे किसी निति का हो, परंतु सुनार और अरोडा नदी दोना आदिये. भेने पूजा-झो ? उत्तर भिजा—ये सोक भजे यह और और कमाने कीते दे. भेने कदा—कोछ जेक मनुष्य मंदा या नीय दो सकता दे, न कि सानी ही निति. छस पर कसने कदा—नदीछ, निति दी नकभी दे. दिये, हुंसी छुरी मारया दे !

उपर के इन धर्मिय द्वांनों मे आपका इति दिहु-मनोभाव का कुछ पना लग भयो होगा. ऐसी अवस्था है ! हीन मान सकना है कि दिहुओं का भी कमा सञ्चा संज्ञान हो सकना है ? दिहुओं के सारे अनिष्ट का भूतकारण उनके समाजस्थी शरीर का शरीरगत है—जन्म-मूकक जन-पांत, आछनपन, मंजहन का अभाव, शुद्धि की विरुधता, प्रेमाभाव, भुमभ्रमनोंदारा पीदाना ये सभ्य छम मदारोम के जादरी लगन्य है. ये भुद रोग नदी, परंतु हमारे गेनासोग भुम रोग ही चिकित्सा पर भ्यान न दे कर कसके जादरी चिन्हों दूर करने का वत्ता कर रहे है. परंतु जन्म नक शरीर के भीतर विषमा माग मौलुद है, जन्म तक, रोग की जर नदी कटती, तन्म तक जादरी लसलें ही चिकित्सा करने से रोगी स्वरथ नदी दो सकना. हमारे का सुप-रना भुमभ्र है, परंतु आत्मसुधार कीभी उच्च आत्मा का ही काम है; और अज्ञोकार मे केवस रूपये की दे देने पडने है. अपने पर कोछ निश्चोदरी नदी आती. परंतु जन-पांत तोडना आत्मसुधार है. छसके द्वारा हम किमात्मक रूप से यद विषमना है कि हमारे अंदर जन्म से छव-नीय कोछ भाव मौलुद नहीं. हम दिहुमात्र के सञ्चे अर्थों मे अपना जरापर का भाव समजते है. हमारे बिये हमारी तंज गिरादरी के धोडे से लोच-दी दिहु नदी, वरन् यद सारा दिहुसमाज हमारी गिरादरी है. उसमे हम जहां आदे भुष्य-कर्मनुसार व्याद-साही कर सकते है, छसबिये आत्मशुद्धि से दिहु धनराते है; पर यद जान जेक भुव सत्य है कि यदि दिहुओंने जन-पांत का नष्ट न किया तो यद इनका मात्मा कर अजेमी.

(“आर्षप्रकाश” ता. ३०-६-२८ ना अंकमां बेषक-श्री. संतरामछ जी. जे.)

१६-ब्राह्मणनो पुत्र गोहत्यारो केम बन्यो ?

अंशास प्रांनना राज्याधी छक्षाना 'वीरजन' नामना गाममां नयनयंदराय नामने जेक प्रनिष्ठित ब्राह्मण जमीनदार रहेतो हतो. तेने कालियंद राय (काशे आंद) नामने जेक युवान अने अत्यंत स्वरूपवान पुत्र हतो. तेना भरतक उपर धुधरीआणा सांगा काणा केश, विशाज बलाह अने भुभ उपर उगतती भूछेली स्याम रेषावडे ते प्रांनकावना पीवेसा कमजसमान अधिक दीप्यमान बध रबी हतो. कालियंद रायनुं आयु लगभग २५-२६ वर्षनुं हतुं. ते संस्कृत, अंशासी अने हारसी भाषांने प्रसिद्ध पंडित गज्जातो हतो; ओटकुंज नदि पण ते साथे तेनी शरीरसंपत्ति पण जेक पदेखवान गेली हती अने ते तीरंदाछ तथा घोरेस्वारी आदि मुदविद्यामां निपुण हतो.

हछ तो कालियंद रायने विद्याभ्यास समाप्त बयो नहोना, जेवामां तेना पिता नयनयंद रायने देवान्त बध गयो अने धरना हारभारने सधयो जेज्जे तेना उपर आवी पडयो. धोडा समप-थी जमीननी उपर धरी भयोवी होवाथी तेने विद्याभ्याम छोटी कोछ छिवम-बधो भोजवानी करण पडी.

जे समयमा अंजावमां सुसलमान जादसाद “सुबेमानुं” सासन हतुं. 'गौड नगर'मां तेनी राजधानी हती. जेक दिवस राजपना देणदारनी जया भावी पडायी जादसादे ते माटे जेक सुयोग्य व्यक्तिने शोधी कदवा वछरने आज्ञा करी. ते वषते त्वां ओडेसा दरीछुदीन नामना जेक विद्वान् मौखीजे जादसादने कष्टु है—“नयनयंद रायने पुत्र कालियंद राय भारी पारो हारसी

બહેણાં નિદાન અને નેકચાલવાનો આદમી છે. તેના બાહુમાં ૧૦ યુવકો જોડાયેલો બળ છે અને હલકળામાં પણ તે એવો નિપુણ છે કે ભલા ભલા યોદ્ધાઓ તેની ખરાબરી લાગેજ કરી ગયે. મટે એ માણસનેજ તે જગાએ નિયત કરવો જોઈએ.”

આ સલાહ પ્રમાણે આદલાહે કાલિયંદ રાયને તેના ગામથી ગૌડ નગર ખોડાઓ અને તેને કોન્ટ્રાક્ટની જગાએ નિયુક્ત કર્યો. કાલિયંદ રાય શાકી મહેલ પાસે એક મકાન રાખી રહેવા લાગ્યો અને અનિદરૂનાપૂર્વક પોતાની મોઢરી કરવા લાગ્યો.

તેને નિત્ય પ્રાનાઙકામાં સ્નાનમંથાદિ નિત્યકર્મ કરવાનો નિયમ હતો. પશ્ચાત્ દરબારી ઘરેલ પદેરીને ધોરેશ્વર સહ અથવા પાવણીમાં ખેરીને દરબારમાં જતો.

કાલિયંદ રાય જ્યારે નિત્ય પ્રાનાઙકાએ મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા જતો, ત્યારે તેને શાકી મટેવતી નીમિષી પસાર થતા માર્ગ ઉપર ચઢને જતું પડતું હતું. તે નદીસ્નાન કર્યા પછી શ્વેત વસ્ત્ર પહેરી ધોરે મટે પોતાના મકાન ઉપર આવતો. તેવું તેજસ્વી યુગ્મ અને વિશાળ કપાળ ઉપર જવથી અનિદરૂના સંકેત કરતા કેશ અને આંગ ઉપર પચિત્ર શ્વેત ઉપવીત જોઈ માર્ગમાં સામા મળતા તેકે જાણ કરત હતા; પરંતુ આ સમયે એક વ્યક્તિ જેમ નયનાભિરામ ધનવરાને ચાતક જોઈ ગયે, તેમ નગેશો તેના મુંદર સ્વરૂપસામું જોઈ રહેતી હતી. આદલાદ ‘સુભેમાનંદ’ હોયે દુભારી નિત્ય પ્રાનાઙકા આ અભિક્ષમારની મનોદર મૂર્તિનાં દર્શન કરતા મટે નિત્ય માર્ગ મટેવતી બરારીમાં હતી રહેતી. કાલિયંદ રાયને મદાનંદામાં સ્નાન કરવા મટે જતા આવતા પહેલે સમય અર્ચાનુષ્ઠાને દરિમયાદમાં દેખાય ત્યાગથી એકાદશે તેની સામે જોઈ રહેતી અને તે દરિમયાદથી દુર-દેખાનો અંધ શ્વેત્ય એકસે લાગે આરા ભરીને ખેસી રહેતી. કાલ્યાંદરે આ પદ્ધતિમાર આગળનીએ અનુભવ લેવ અને ગયા.

એક દિવસ કાલ્યાંદરે સદુભારી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે બરારીમાં ખેસી હતી, તેની બાહુમાં શોભી નામની દાસી, ખેસી હતી તે અમરે કાલિયંદ રાય ગંગાસ્નાનના પાદ કરતો કરતો ધર તરફ ચાલતો આવતો. તેને દુભારી પોતાના આ આગળ દેવ તરફ અિકધ્યાનથી જોઈ રહ્યા હતા, તે જોઈ મટેવતી કહ્યું-“શુભારી, શું વેલે રહ્યા છે.”

શુભારી—“આ સુભે માલ્ય આલે છે તેમને.”

માલ્ય—“એ તે કેલકિયંદરુ જેલે નદીસ્નાન કરીને આવતે. જાણ વળાવ તુ જાણ કર.”

શુભારી—“તેના મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“આ સર્વિયો.”

કાલ્યાંદર—“તે મટે સુભે માલ્ય આલે છે તેમને.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

માલ્ય—“તે મટે કંઈ દિવાલું નહિ લેતો પરંતુ મના મદાનંદા નદીમાં સ્નાન કરવા રહેતો છે.”

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

ਸ਼ਾਹੀ—“ਮੁੰਨੇ ਦੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੁਆਦੀ ਮਿਥੁਨੀ ਹੈ।”

ଶ୍ରୀରାମଚଣ୍ଡୀ—“ସ୍ତ୍ରୀ କର୍ମା କା. ପା. କର, ଶୁଦ୍ଧି କର ନା। ଏହିଃ ନାମ୍ନି ଏକେ କ୍ଷମା ଶୁଦ୍ଧିକାରୀ ଅଟେ।”

ਸ਼ਾਹੀ--" ਓ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਉਂਦੇ ?"

[illegible]

આત્મી—“પણ ને રિંકુ દોઢાથી નખતી મ.એ વિરાડ કમી? ને દેજ ૪ જે ને, તા.કા.પુ
કેવો, મને તમે કે. આત્મની રાહી.”

આદ્યજ્ઞાનીએ આ વાતનો વિચાર નહોતો કર્યો. તે મોડીના કલ્પનાં રૂઢી સવના રૂઢ વાદી અને મોઢાં નિગમામાં રૂઢી વાદ, શાસ્ત્રજ્ઞાનીની આ રહા દેવને રાખીને રવા બાવી. તેરું હતું - "શાસ્ત્રજ્ઞાની એ તમે તે પ્રકરનેજ પાળના. જનિવરજિ અતી મહા દેવ તો મેમાં નમારી રૂઢ જુવ નથી રહ્યો; પરંતુ નાનજ્ઞાનીની આ યુગેયી અરેખર વિચારવા રૂઢી છે, જતાં નમારા મમજ પિતાઆ વાતમાં સંભવ રાખે તો આદે રોડ રૂઢી રાકે. થું કું બા રજીરૂપી ભેગમ માદેવને ત્યાંની રૂઢ રૂઢ"

શાહબેગડી—“જાહેન! તારી થત જાહેરે જાહેર સાચી છે, શાબજનો પત્ર મમલમાની
 ઠીકરો પરખ્યા તૈયાર થાય એ બાબતું અચ્છા લાગે છે. રજતું નું ચિત્રણ મારેતો મમલતો તે
 ખુશની મરેખાનાંથી કદાચ મારું કાંઈ સાગ થાય જરૂં. જાહેન! આ પાત્રમાં તો નું મને માર
 કરીય, તો નું તારી કરી પછી ઉપકાર નહિ જુમું.”

મોતીએ સમગ્ર જોડને એક દિવસ આ વન જેવમ કાદેખને કરી, જેવમ માદેખ પ્રગમ તેા વિચારમાં પડી જવાં; પરંતુ આને તેમણે પુષ્કોની રૂઝા પડી કરવાને નિર્ણય કર્યો.

એક દિવસ બાઈલાદ આવીદમાં દેના, તે સમયે મેઝમ સાદેને તેમને પુત્રીની પ્રેમકથા મળી-
 જાવી. તેઓ આ વાત સંભળી કાન્ય વાર ગુસ્સે બની ગયા; પરંતુ પોતાના બીરાડકાળ અને તે
 સમયની પ્રેમકથાના આદિનું સ્મરણ થઈ આવતાં આ વાત તેમને બિવકલ સ્વાભાવિક લાગી. તેઓ
 ધીરી વાર વિચાર કરી બોલ્યા-“કાશિનંદ રાજ છે તે બાદાદર અને મેઝ આદરો; પરંતુ તે પાતાનું
 પુત્ર આપણી દીકરીના રવીકાર કરવા તૈયાર થયો?”

બેગમ—“આપની ઈચ્છા રહે તો મોજ વાત અસંભવ નથી.”

બાદશાહ—“પરંતુ ખ્યારી ! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે, જાગૃતતા બાદશાહની શાદગદીએ એક દિવ્દ બાહાણને કેમ પસંદ કર્યો ?”

કેઈ મોજાલ નાંઈ સેમાજ પોખાનો પ્રેમ પાત્રને જ સર્વે સ્ત અમરે છે. એ આ વાત આપ માંખા નથી??

આદર્શકાવ્ય—“એ વાત બરાબર છે, પરંતુ આ મામલો બહુ યથાવજારી છે; કારણકે વિવેક કરવા માટે સાદગરી કદી દિલ્લુ થઈ શકશે નહિ અને કાવિયંદ રાણે માટે બખાલકારે મુસલમાન બનાવશે. પરંતુ તે પણ શીક નહિ. એથી લોકોમાં આપણી નિંદા થવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે.”

બેગમ—“ સહેનશાહ ! આ વાનનો મેં ખુશ વિચાર કરી જોયો છે. મારો એવો મન છે કે, કાલિયંદરાય બંધે કાલિયંદરાયજી રહે. તેને મુમત્તમાન પાનાવવાની ઠેરી જરૂર નથી. માત્ર તે ચારાનદી સાથે લગ્ન કરે એટલે જા. પછી બંધે તે લગ્ન કોઈ મીઠીચીના દાણે થાય કે કોઈ આદ્યજુના દાણે થાય, તેમા કંઈ વાણી છે ?”

બાદશાહ—“જરાજર, એ વાત ઠીક ઠીક જતે પોતપોતાનો ધર્મ સાચવી રાખે અને કાયદો કરે તો કંઈ બાધો નથી.”

આ પ્રમાણે વિચારણા થયા પછી બાદશાહે 'કાલિયંદ રાયને' પોતાની પાસે બોલાવી તેને શાદગ્નદી સાથે વિવાહ કરવા માટે કહ્યું. કાલિયંદ રાયે કહ્યું કે:—“શાદનશાદ ! હું બ્રાહ્મણ છું, આપ મુસલમાન છો. આ વાત બંનેની અશક્ય છે. વળી કદાચ હું પોતે લગ્ન કરવા તૈયાર થઈ, પણ મારાં સગાંવહાલાં અને નાતખતવાળા કદી આ વાત સ્વીકારશે નહિ; માટે મહારાજ ! મને ક્ષમા કરો. હું આપની આવી મહેરબાની માટે આપનો ઉપકાર માતું છું.”

બાદશાહ—“મારી પુત્રી તારાવિના એક ક્ષણ વાર પણ જીવી શકે તેમ નથી. તેનું શું થાય?”

કાલિયંદ રાય—“તે ખરું મહારાજ ! પણ હિંદુધર્મમાં આવું લગ્ન કરવાની આજ્ઞા નથી; મારો ધર્મ જતો રહે અને મારી જીંદગી બરબાદ થઈ જાય.”

બાદશાહ—“બંગાલના બાદશાહનો જમાબંધ થવામાં જીંદગી બરબાદ થઈ જાય?”

કાલિયંદ રાય—“મહારાજ ! માફ કરો.”

બાદશાહે જોયું કે ! કાલિયંદ રાય મારું અપમાન કરી રહ્યો છે. તેણે ગુસ્સે થઈ કહ્યું—“કાલિયંદ ! તું મારું અપમાન કરે છે. પરંતુ તેનું માફ કરીશ તારે ભોગવવું પડશે. તેનો કંઈ વિચાર કરીશ કે?”

કાલિયંદ રાયે અત્યંત નમ્રતાથી કહ્યું—“મહારાજ ! આ વાત મારાથી કદી બની શકે તેવી નથી.”

કાલિયંદ રાય કોઈ રીતે સંમત થઈ શકે તેમ નથી, એમ બાદશાહને લાગવાથી તેમણે ગુસ્સે થઈ બહાર ઉભેલા સિપાઇને હુકમ કર્યો કે “આ બેવકુફને એકદમ પકડીને જેલમાં પૂરી દો અને કાલે સવારે તેને ફાંસીએ લટકાવી દો.”

કાલિયંદ રાયને જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો. સવારે તેને ફાંસી દેવાશે એ વાત વિજ્ઞાને વેગે આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ. શાદગ્નદી આ સમાચાર સાંભળીને કંપી ઉઠી. પોતાના પ્રિયતમનો પોતાના માટેજ વધ થશે તે પછી પોતે કેમ જીવી શકશે ? એ વિચારથી તે પાગલ જેવી બની ગઈ.

ખીજ સવારે નિયત સમયે કાલિયંદ રાયને જેલખાનામાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો. ફાંજીદારને ફાંસી દેવાતી જોવા માટે લગ્ગરો મનુષ્યો જેલખાના આગળ એકઠાં થઈ ગયાં. કાલિયંદ રાયને કોટડી બહાર કાઢી ખુસ્લા મેદાનમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. ઘાતક હાથમાં તલવાર લઈને બાદશાહનો હુકમ આવવાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો, એવામાં શાદગ્નદી પોતાના પ્રાણધારનું રક્ષણ કરવા અને તેમ નહિ તો તેની સાથેજ પરજોડની યાત્રા કરવાના ઈરાદાથી ત્યાં આવી પહોંચી. કાલિયંદ રાયને બંદીવાન દશામાં જોઈ તે ભાન ભૂલી ગઈ અને લાજ-શરમ વગેરેનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના દોડીને તેના કાંઈ વળગી પડી.

બસ, કાલિયંદ રાય શાદગ્નદીને હવે પરણી ચૂક્યો. બ્રાહ્મણોની દૃષ્ટિમાં તે પતિન થઈ ગયો. હવેના હોડા આ પ્રેમયેક્ષાં પંખી એક-બીજાને ભેટી પડેલાં જોઈ પ્રેમનો મદિમા ગાવા લાગ્યા. બાદશાહને આ સમાચાર મળ્યાં તે ખુસ્શી તલવારે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પરંતુ નજીક આવતાંજ કાલિયંદ રાય બોલી ઉઠ્યો—“શાદનશાદ ! હું આપના હુકમ પ્રમાણે ચાલવા તૈયાર છું, આપની પુત્રી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર છું.”

કાલિયંદ રાયનાં આ વચનો સાંભળી બાદશાહનો ગુસ્સો ઉતરી ગયો. સિપાઇને હુકમ થયો—“અંધન છોડી નાખો.” શાદગ્નદી નીચું મુખ રાખી કાલિયંદ રાયની આજુમાજુ ફેલાઈ ગઈ હતી. તેને બાદશાહ કહ્યું—“બેટા ! મહેલમાં જાઓ. તારી દૃષ્ટિ પૂર્ણ થશે.” એકે જગજગત કરના વીખેરાઈ ગયા; પરંતુ એક વાત ખુબ અચોક્કસ થઈ પડી. “કાલિયંદ રાય રાત્રી નીચું.”

ખીજે દિવસે કાલિયંદ રાયે બાદશાહની સેવામાં લગ્ગર થઈ પોતાનું કામ કરવા લાગ્યો. સમજાવવા માટે થોડા દિવસની રજા માગી. પંદર દિવસ માટે કાલિયંદ રાયને તે કડીમાંથી રજા મળી.

કાલિયંદ રાયે મોટા મોટા પડિના અને શાન્તનુ આદિઓનો એક લગ્ન બેલગારી. તેમાં શાદગ્નદી ફજારને શુદ્ધ કરવાના પ્રેમ મળ્યો. પડિનેએ લગ્નના વન સાંભળી લાંબી; પરંતુ તે સમયે એક પણ વેદોદ્ધારક ભગવાન દયાનંદ કે હિંદુમતિનો રસક અશ્વત્થામ નહોતો. એટલે આજનાં-પરજોડમાં એવા પેપરીઆ પડિનેએ નીચે જનુન્ય. પ્રમાણે નિર્નય આપ્યો:—

“શુસલમાન આદરાદની પુત્રી દુહારી કાઢી રીતે દિંદુ જની ચકતી નથી, તેમજ કાલિચંદ રાય દિંદુ રહીને તેની સાથે કાઢી પણ જાતનો સંસર્ગ રાખી શકે નહિ. જો આ નિર્ણય પ્રમાણે તે ન થતો, તો તેને જાતિમાંથી દૂર કરી તેની સાથેનો સર્વ વ્યવહાર બંધ કરી દેવો.”

કાલિચંદ રાય આ નિર્ણય સાંભળી ધણેજ કોપિત થઈ ગયો. તેને ઇચ્છા થઈ આવી કે, યોગેશ્વરદાસને બોલાવી આ પંડિતોને પાંસરા કરે; પરંતુ તેમાં કેટલાક સ્વજનો તેમજ શ્રુજનો બોલાવી તે વિચાર તરતજ બદલાઈ ગયો.

મનુષ્ય સમજી જોડી શકે છે, પરંતુ માતાપિતાદિ સ્વજનો, મિત્રજનો અને એવા નિકટનાં સગાં-વહાલાંથી સદાને માટે દૂર થવા તેની દિશ્મત ચાલતી નથી. આ સમજાને સંબંધ જળવાઈ રહે અને શાદળદી શુદ્ધ થાય એવો માર્ગ કાલિચંદ રાય સોધવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, જગન્નાથ પુરી જઈને ત્યાંના આશ્વમેધની મારફતે શાદળદીને શુદ્ધ કરવાની ગાંઠવણ કરવી. એવી આશાથી તે જગન્નાથ પુરી આવી પહોંચ્યો. અહીં તેણે વિદ્વાન આશ્વમેધની સભા બોલાવી તેમની સામે પોતાનો પ્રસ્તાવ રજુ કરતાં જણાવ્યું કે—

“મદાશયો! દુનિયામાં આપણે કહીએ છીએ કે, સમસ્ત સંસારમાં વેદ એ સર્વથી અધિક પવિત્ર ધર્મગ્રંથ છે. વળી વેદવાણી પ્રભુપ્રેરિત છે. તેના પવિત્ર મંત્રો ગમે તેવા પતિતનો પણ ઉદાર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. કેવળ ગાયત્રીમંત્રથી મનુષ્યનાં પાપ દૂર થાય છે. આવી આવી આપણે અનેક વાર કહ્યો. અને વાર્તાઓ સાંભળી છે, તો શું આ શાદળદી જેવી એક નિર્દોષ મદિલાને પાવન કરવા જેટલી ગાયત્રીમંત્ર કે વેદના કાંઈ મંત્રમાં શક્તિ કે પવિત્રતા છે કે નહિ? વેદ ઈશ્વરની વાણી છે અને શાદળદી અન્ય પ્રાણીઓની પેઠે ઈશ્વરનું જ બાળક છે. તેને શુદ્ધ કરવા માટે ઈશ્વરની વાણી આપણે આપે છે કે નહિ તેનો નિર્ણય હું આપની પાનેથી જાણવા ઇચ્છું છું.”

પંડિતોએ કાલિચંદ રાયની વિનંતી સ્વીકારી નહિ અને તેને મંદિરની બહાર ચાલ્યાં જવા કહ્યું. આથી કાલિચંદના હૃદયમાં બદ્ધજ આધાન થયો. તે મંદિરની બહાર ઓટલા ઉપર બેસીને વિચારમાં ડૂબી ગયો. તે દત્તો તો મૂર્તિપૂજક બ્રાહ્મણ! તેના હૃદયમાં દિંદુ દેવી-દેવતાઓ માટે અપૂર્વ શ્રદ્ધા ભરેલી હતી. તેણે જગન્નાથ દેવ પાસેથી શાદળદીને શુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા મેળવવાનો નિબંધ કર્યો અને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો:—“હે સર્વશક્તિમાન! હે સર્વોત્તમોમિત! હે જગતપિતા! તમારા હરબારમાં રાય અને રંક સરખાં છે. હે પ્રભુ! તારી પાસે હૈમ નીચના કાંઈ બેદ નથી. તો આ શાદળદીને આશીર્વાદ આપો.”

આ પ્રમાણે ૭ દિવસગુથી ચાલનજળનો ત્યાગ કરી કાલિચંદ રાય પ્રાર્થના કરતો મંદિરના ઓટલા ઉપર પડી રહ્યો, પરંતુ પેલા આશ્વમેધને બેસાડેલા દેવતા મુખમાં જીભજ નહોતી. તેણે કંઈ પણ ઉત્તર ન આપ્યો. અનંતકાળપર્યંત એટલી રહેતો તોપણ ઉત્તર મળત નહિ. કાલિચંદ રાયનું બૂબ, શોબ અને અપમાનથી માથું ફરી ચકુ. તેની નસોમાંથી દિંદુનનિ અને દિંદુધર્મ પ્રત્યં કોષાગ્નિ સળગી ઊઠ્યો અને કામ્ય વારમાં તે બ્રાહ્મણ મરી જઈ રાક્ષસ બની ગયો. આઠમા દિવસે આવેશમાં આવી જઈને મંદિરના ઓટલા ઉપર ઉભો થઈ તે બેસવા લાગ્યો:—

“જે ધર્મમાં પીડિત માટે આશ્રય નથી, સદાનુમતિ કે પ્રેમ નથી, તે ધર્મજ નથી અને હે જગન્નાથના બાપ! હું સમજી ગયો કે તું કેવળ લોકકાનું પુનઃજ છે ‘હું’ આજે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, આ પાપક અને પ્રત્યક્ષનો દેહાવા કરનારી મૂર્તિપૂજનો, તેમજ તેના નામે પોતાનું પેદ ભરવાનો વેપાર કરનારા બ્રાહ્મણોનો સમૂહ નાશ કરવા માટે મારે તનમનનધન દોષો છંદ.”

આ પ્રમાણે કોષાગ્નિ સળગી ઊઠેલા કાલિચંદ દિંદુધર્મનો ખસ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ ત્રીજા નગરીમાં આવી પહોંચ્યો. જે કાલિચંદ રાય બગવાનની મૂર્તિ સાથે તેનું ખાન પગીને દમેશાં લાંબો કાળ બેસી ગયેતો, તે આજે મૂર્તિઓના સંહાર કરવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. જે કાલિચંદ રાય બ્રાહ્મણ અને સપુત્રોના ચળવળી રજ પોતાના ધરતક ઉપર ધારણ કરવામાં ત્રોટું પુણ્ય સમજતો હતો, તે આજે બ્રાહ્મણવર્તિનો કદો વેગી બની ગયો અને જે કાલિચંદ રાય મ્હેંડાના

સ્પર્શથી દૂર ભાગતો હતો, તેણે બાદશાહ મુલેમાનની હાજરીમાં મૌલવીઓને બોલાવી, કક્ષો પહીં પોતાનું નામ “મહમદ ફર્મૂલી” (જેને બંગાલમાં કાળો પહાડ કહે છે) રાખ્યું અને શાહ-બદી સાથે નિકાહ પહીંને કટ્ટર મુસલમાન બની ગયો.

વિવાહ પછી થોડા દિવસે તેણે ભારી સેના એકઠી કરી જગન્નાથ પુરી ઉપર ચઢાઈ કરી. ઓરિસાનો રાજા તલગ મુકુંદદેવ તેની સામે થયો, પરંતુ કાલીચંદની લયકર સેના આગળ તેનું કંઈ પંચુ ચાલું નહિ. આખા ઓરિસા પ્રાંતમાં હાલાકાર મચી રહ્યો. કાલિચંદ જગન્નાથ પુરી જઈ પહોંચ્યો. મંદિરની રક્ષા માટે પંચાઓ તથા નગરનિવાસીઓએ થોડી વાર પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ તે સઘળા કષાઈ ગયા. યવન સૈનિકોએ મંદિરને ધૂળભેગું કરી નાખ્યું અને અંદરથી જગન્નાથની કાંઈની મૂર્તિઓ બહાર લઈ આવ્યા. સમુદ્રકિનારે એક મોટા અગ્નિકુંડ સજાવવામાં આવ્યો, તેમાં ‘કાલિચંદ’ પોતાના હાથે જગન્નાથ, બળરામ અને મુલદ્રાની મૂર્તિઓને હોમી દીધી. આ પ્રમાણે મંદિરને લૂંટી અને ઓરિસાને છત્તી પહાણ સેના ગૌડનગરીમાં પાછી આવી.

હજી પણ ‘કાલિચંદ’ નો ક્રોધાગ્નિ શાંત પડ્યો નહોતો. તેણે થોડા સમય પછી આસામના ‘કામાખ્યા’ નામના પ્રસિદ્ધ મંદિર ઉપર હુમલો કરી તેનો નાશ કર્યો અને હજારો લોકોને મુસલમાન બનાવ્યા.

આ પ્રમાણે ઓરિસા અને આસામમાં રમખાણ મચાવીને તે આખા દિંદમાં અત્યંત પરાક્રમી યોદ્ધાતરીકે ખ્યાતિ મેળવી શક્યો. દિંદુઓ તેના નામથીજ ધૂળવા લાગ્યા. તેને ‘કાળો પહાડ’ ના નામથી લોકો ઓળખતા હતા.

છેવટે તેણે દિંદુઓના સર્વથી પવિત્ર ગણાતા કાશીક્ષેત્રનો વિધ્વંસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એક મોટી સેના લઈ તેના ઉપર ચઢી ગયો. અહીં વિશ્વનાથ, ભેરવ, હનુમાન આદિ અનેક દેવો નિવાસ કરતા હતા; પરંતુ કોઈએ ‘કાળો પહાડ’ સામે આવવાની હિંમત કરી નહિ. દેવોના ઉપર દેવોના તૂટવા લાગ્યાં. તેના સૈનિકોએ કાશીમાં પ્રજ્વલકાળ જેવો હાલાકાર મચાવી દીધો. બે-ચાર મંદિરો સિવાય સઘળાં જમીનદોસ્ત થઈ ગયાં. તેણે પોતાના સેનાપતિ રહિમખાનને પૂછ્યું—“વિશ્વનાથની મૂર્તિનું શું કર્યું?” રહિમખાને સલામ કરીને ઉત્તર આપ્યો—“હું હજીર! તેને પણ તોડી નાખી.”

આ રીતે બ્રાહ્મણોની આ ઐતિહાસિક ભૂતથી હજારો દિંદુઓ વટલાયા અને હજારો ગાયો કતલ થઈ ગઈ. અલારે દિંદુઓ કરતાં અધિક મુસલમાનોથી બંગાળ ખીઓખીય ભરાઈ ગયો છે, તે આ ભૂતનુંજ પરિણામ છે.

હજી પણ જે દિંદુભાઈઓ શુદ્ધિના કાર્યમાં આર્થસમાજને મદદ નથી આપતા તેઓ ઉપત્તી વાતમાંથી કંઈ સાર ગ્રહણ કરશે કે? :

(“આર્થપ્રકાશ”ના તા. ૩૧-૯-૨૮ ના અંકમાં લેખક:-શ્રી. અણ્ણવક)

૧૭-નામદીની વાણી અમને મંજુર નથી.

કેણ કહે છે કે, આ બધા દિગ્ગુપ્તથી મળ્યામાં આપણને કાંઈ મારી નાખ, આપણે જાન કરી નાખ, તોયે આપણે એની સામે યુદ્ધ નહિ કેમ કે આપણે કહે છે કે કોઈ માનવી નામદીની, મનુષ્યવતીનનાની મહાદ આપણા નીકળે છે ? પુરુષવતીન બેઠેલા આપણા આ દેશમાં નામદીનીને આ કોઈ આપણે કહે છે કે આપણા પવિત્ર ધર્મો અને ચાતુર્યને નાજો, ધર્મના રક્ષણની કાંઈ શુભચાલનારી, ધર્મભાષ્યનાની દલગીરઆપણને સુમિલિત રાખવાની નાકાન મારી નાખવાની આ સલાહ આપવાને આ અપર્યાય આપણે કોણ કરી રહ્યું છે ? માણસની માણસાઈને જમાવનાર, રાખ નાંચે મુકાલ મેલેલ અગ્નિને ફરી સંચેલ કનાર અગ્નિરે શર મેલેલ આ પાતક-સુમમાં પાણી રેડવાનું પાતક કોણ કરી રહ્યું છે ?

પૂજનીય મહામાણની આ મહાદ દોષ તો અમે કહીએ છીએ, કે તે અમને માન્ય નથી; પણ અમને ખબર છે કે તે સલાહ તેમની નથી. તે તો એમ કહે છે કે, મરંને તમે તમારું, તમારા રતેદીમંબીએનું, તમારી બહેન રીકરીનું, તમારી માગમીશતનું, તમારી પ્રતિજ્ઞાનું, તમારા દેશખંડુએનું તમે રક્ષણ કરી રાખના હો, તો એ સીધી સરખ માર્ગ છે. મહામાણ દરમાલે છે કે, ચોતે મરવું અને મરીને બીજનું રક્ષણ કરવું. મહામાણ વિદેશ દરમાલે છે કે, તેમ મરવું અથવા દોષ તો સામાને મારીને પણ જેનું રક્ષણ કરવાનું છે તેનું રક્ષણ કરવું; પરંતુ કાંઈ પણ કિસ્સામાં 'રક્ષણ કરવાની' રક્ષ માનવી મૂશ થકે નહિ. રક્ષણ કરવું એ એનો ધર્મ છે. પ્રથમ દરજ્જે, સામાને દળ કયાં સિંચાય, ચોતે મરંને એ રક્ષણ કરે; એ આત્મભોખનો માર્ગ છે- એ દેવી માર્ગ છે. એ માર્ગનો અનુયાયી દેવમાનવ' બને છે; પણ માણસ 'દેવમાનવ' ન બની શકે, તો તેણે 'માણસ' તો અવશ્ય બનવું જ નોંધએ. તેણે સાચે આવનારને-પોતાની અને બીજાઓની આજર-પ્રતિષ્ઠા-માસમીશન લૂંટવા આવનાર લૂંટારને-પોતાના દાયનેા ચમકાર બનાવેલા જોઈએ. એ રક્ષણકાર્ય મારે દિસાના દયિયારથી પણ સામાન્યજા સામે યુદ્ધનું જોઈએ. માણસમાત્રનો એ ધર્મ છે. એ ધર્મ ચૂકે તે મર્દ નથી, નામર્દ છે. રક્ષણ ન કરવું, ચૂપ બેસી રહેવું, માર ખાઈને મુંઝા મરી રહેવું, પોતાની અને પોતાનાં બેસાડાકરંતી આજર લૂંટાવા દેવી, એમાં સામા માણસનાં દાંષે ચતી દિસામાં નપુસકતાભરી મદદમારી કરવાનું મહાપાતક છે. એ માણસ નથી, એ દેવાન છે; એ નાચીક ઇવજનું છે; એ મરવાને લાયક, રંગદોગાઇ જવાને લાયક, ચરમનો, નામેાશીનો અવતાર કોઇ કહેવાતો માણસ છે. એવો માણસ સમાજને ચરમરૂપ છે, તેની કામને ચરમરૂપ છે, તેના કુટુંબને ચરમરૂપ છે. એવા માણસો વહેલા લૂંટાઇ જાય, વહેલા મરી શીરી જાય, વહેલા રંગદોગાઇ જાય, જમતનો ભાર વહેલો ઓછો થઇ જાય, એમાંજ જમતનું કલ્યાણ છે. મહામાણનો સિદ્ધાંત અમે એ રીતે સમજીએ છીએ. એજ એમનો સિદ્ધાંત છે એવી અમને ખાતરી છે. આજે કે લવિષ્યમાં તેમ ન હોય તો અમને તે નામંજુર છે.

કહે છે કે, કોઇ જેન માણસનાં એ વચન છે કે 'આપણને મારનાર તરફ પણ આપણે ક્રોધ ન કરવો, એની સામે ન યુદ્ધ, આપણે અખાડા ધસાદિની પ્રતિ ન કરવી.' એ સાંધુજી કોણ છે એ જાણવાની થી જરૂર છે? ને હોય તેને આપણે કદી લઇએ કે, આપ જે માર્ગ પ્રજોષિ છે તેને આપથી મહાવીર્ય સમર્થન ટકા છે. મહાવીરને તપશ્ચર્મા અને ચાતુર્યએજ પ્રભુ બનાવ્યા, એ અમે જાણીએ છીએ. એવી ચાતુર્યએ વીરત્વપૂર્વક સહન કરનારનેજ જીતેાએ તીર્થ'કર માન્યા છે. આજે પણ એ માર્ગ પળનારને તીર્થ'કર નહિ તો મહાન તપશ્ચરી સાધુપુરુષવતીકે વંદન દરવા અને તેવાર છીએ; પણ મહારાજશ્રી ! આપને એ ક્યાં માલુમ નથી, કે એ સમજા સિદ્ધનાં સાધનો છે? એ સાધનો માત્ર બેભાષી માણસ સિદ્ધ નથી થઇ જતા; એ આપને માલુમ છે કે નહિ ? અને આજે આપણામાં એક લાગે એક સિદ્ધ પણ નથી; અને આપ છડો છો એવો સિદ્ધ થવાનો નથી એ પણ જાણે છો ને ? તેમ, આપ એ પણ જાણે છો કે, માનવીમાં

નળળાઇઓ ભરી છે, જગતમાં ચોમેર દંભ ઢાળ્યો છે, મોંઢાથી પણ ગરીબ, જલ્લાદની છુરી પણ સુગે મોંઢે સહન કરી લેવાની ગુલામી મનોદશા ધરાવનાર પણ પોતે સિંદમાં ખપવા ખુશી છે? આપ જાણો છોને કે, આપે જતાવેલા સિંદના સદ્ગુણના બહાના નીચે પોતાની પુરુષત્વહીનતા છુપાવવા આજ હિંદુમાત્ર તૈયાર થઈ જાય છે? મહારાજશ્રી! આપ દંભને ઉત્તેજન આપી રહ્યા છો, આપ પોતે આત્મવંચના કરી રહ્યા છો. આપના કાનમાં ખીચા મારવા આવનારની સામે મહાવીરના ગુણ મહાવીરના ભાવે જતાવવાની આપના પોતામાં તાકાત છે કે નહિ, એ કહેવાની જરૂર નથી; પણ આપના લાખો જૈનોમાં તો સામાન્યપણે એ તાકાત નથીજ, એ અમે જાણીએ છીએ. એ મહાવીર નથી થઈ શકતા; એટલેજ એમને માણસ બનાવવા પ્રયાસ ચાલે છે. આપને એમને માણસ રહેવા દેવા છે કે નહિ? કે આપ એમને દંગી નામદોં રાખવા માંગો છો? આ ચાલ્યા આવતા જીવનકલહના યુદ્ધમાં આપ જૈન કોમને સાફ કરી નાખવા માંગો છો? કોઈ પણ જૈન બહેન-દીકરીની આખર કોઈ શુદ્ધને હાથે નાશ પામે તેમાં આપ રસ અને આનંદ લેશો?

મહારાજશ્રી તો વૈરાગ્યનોજ બોધ થઈ શકે, તેનાથી તો એકાંત અહિંસાજ પ્રબોધી શકાય, એ અખાડાઓની પ્રવૃત્તિઓને શી રીતે સમર્થન આપી શકે? વગેરે દલીલોનું પાંડિત્ય અમે જાણીએ છીએ-અને એથી પણ ઘણું વધુ જાણીએ છીએ. પગલે પગલે, શબ્દે શબ્દે અને ક્ષણે ક્ષણે શુદ્ધ સાધુતાના કેટલા ભંગ થઈ રહ્યા છે? એવી લાખ વાતો બતાવી શકાય, પણ તે જવા દઈએ; પરંતુ મહારાજને એટલું તો કહીએ કે, તમે મહાઈ સિંચનારી પ્રવૃત્તિઓનું સમર્થન ન કરી શકો, સહાય ન કરી શકો, તો રહેવા દો; પણ મૂંગા તો રહી શકો કે નહિ? તમારી સલાહ કોણ લેવા આવે છે? તમે કૃપા કરીને તમારું શુદ્ધ કાર્ય ક્યાં કરાવે! અગર આપ પધારી જાઓ, આપના વિચારવાળાઓનો સંઘ કાઢી કોઈ જંગલ તરફ પ્રયાણ કરી જાઓ; અમારું જગત આપના વિના ચલાવી લેશે. અમારાં કાર્યોમાં અમારું આપનાં વિદ્ન નથી જોઈતાં. ગુજરાતના જૈનોએ વસ્તુપાળ-તેજપાળો ઉત્પન્ન કર્યા છે, ગુજરાતના જૈનોએ મુંબલ ઉપજાવ્યો છે, ગુજરાતના જૈનોએ શુદ્ધ સ્વરાજ્યો ચલાવ્યાં છે, લશ્કરો એકઠાં કર્યાં છે, યુદ્ધો ખેડ્યાં છે. આજે આજીજીના તીર્થ ઉપર લડવૈયાના પોશાકમાં અશ્વારૂઢ વસ્તુપાળની મૂર્તિ જૈન દેરાસરમાં ઉભી છે. એ લડવૈયાને, એના લડાયક ગુણોને, એના હથિયારને, એના અશ્વને જૈનો પૂજે છે. આ વસ્તુપાળ-તેજપાળ, એ મુંબલસમા વીરોના વારસદાર જૈનો આજે તો હિંદુસ્થાનનું નામદોંમાં નામદોં અંગ છે! એ નામદોં અંગ મદોં બને, હિંદુસ્થાન સ્વરાજ્ય મેળવવા પ્રયત્ન કરે, હિંદુસ્થાન આત્મરક્ષણ માટે તૈયાર થાય, ત્યારે આ અંગ પણ કૃત્યમાં સાથે હોય, એવું નવજીવન જનકોમની નાડીમાં રેડવાની પ્રત્યેક હિંદીની ફરજ છે. આજે તો, જૈનો જે રીતે દયાપાત્ર જંતુજીવન જીવે છે એમાં અને સૌ કોઈ અમે જૈન છીએ એટલે વિશેષ કરીને-જૈનોનો કાળ નજીક આવતો જોઈએ છીએ. એ છતાં, અમે આશાવાદી છીએ; અમને ગુજરાતની જૈન વીરતાનાં સ્વપ્નો આવે છે; અમે વસ્તુપાળ અને તેજપાળની મૂર્તિઓ જોઈ જૈન જીવાનોમાંથી નવયુગના વસ્તુપાળો-તેજપાળો નીપજવાની કામના સેવી રહ્યા છીએ. એવા વીરપુત્રોજ જૈન કોમને અમર નામ, અમર કીર્તિ, અમર જીવન અર્પી શકશે. જૈન કોમનો ઉદ્ધાર વીરત્વની સાધનામાં છે-સાધુજીની પેલી વંચક વાણીના સેવનમાં નહિ.

(“સૌરાષ્ટ્ર” તા. ૧૩-૧૦-૨૮ ના અંકનો અગ્રભાગ)

૧૮-ભગવાન જીસસ ક્રાઈસ્ટની જયંતિ*

ભગવાન જીસસ ક્રાઈસ્ટની જયંતિમાં દિ'ફુખાર્જો શા ક્રાઈસ્ટી વિજ્ઞાન અને આનંદ દર્શાવે છે? દિ'ફુખાર્જો અને જિનનધર્મ વચ્ચે એનો ફરક મજાજ મંથન છે કે જે વડે જીસસ દિ'ફુખાર્જો જિનન બંધુઓ સાથે આત્મભાવે જોડાય છે? પ્રાણીપદાર્થો સાથે એનો કે જે માનવ્ય કુદરિશી અમર્ય આત્મા અંબધ દોષ છે કે જે વડે જીસસ તે દેહ, કાળ અને વસ્તુચિનિમાં તે પ્રાણીપદાર્થો દોષ તોપણ પરપર આકર્ષાય છે. કેનિ અવગુનિ કહે છે કે, પદાર્થોના અપ્પાત્મ અંબધ ભાંધનારાં નિમિત્તો જગત્ત્વ આંતર ક્રિયાકાનાં દોષ છે. જે નેમ ન દોષ તો જેટલા મોટા અને ભગવાન 'ધર્મ' અને 'દેહ' નાનું અને કામળ ક્રમ, જે એની વચ્ચે રેતરકાંઈ ગી રીતે થાય જ મંદમા તુમે અને મંદકાન સાચી મરે? ઉતર મેટકાન છે કે, ભાગ દાગિ કરના આંતર રેતરનાં આકર્ષણનાં નિમિત્તો થઈને ઉડાં દોષ છે, અને તે જગરે રેતરના પરિભ્રમને પ્રકટ કરે છે ભારે તેના ઉડાં જગત્ત્વ માં મનુષ્ય કાઠી રાકે છે.

ધર્મના વિચાર વિચરના અવધાસમાં અને એવું સમજવું છે કે, આપણ મર્મના શુદ્ધ રાખે જુદી અશુદ્ધ અંદરે વજગી પરપર વિમલ અને ક્ષેષ કરીએ છીએ. ધર્મભાવના અપણી સાચી 'સજ' પાળી દોષ તો આપણા ધર્મના ભાથામાં મરે તેટલા દેહકાળ અને નિમિત્તોને સજ જુદા દોષ તોપણ અંતરવિચારવડે પરપરના ધર્મની ભાવનાની કદર કરી રાકીએ; એટલું જ નહિ પણ અપધર્મમાં તણાનાં આપણે જગી સજીએ.

ધર્મભાવના મનુષ્ય પ્રાણીમાં આગળુંક નથી, પણ સાદગી છે. જેમ કુખા અને તુડા દેહ સાથેજ પ્રકટ થાય છે, અને દેહ સાથેજ સજ પામે છે; તેમ અપ્પાત્મ અને પરતંત્ર ઇવમેનને સર્વજ અને સ્વતંત્ર પરમેશ્વર એના સાથે અનુસંધાન કરાવિના સંતોષ થતો નથી. ધર્મભાવના એ એક જાંતી અપ્પાત્મ જૂખ છે. જૂખ એ સ્વાભાવિક છે. વિચારી દેહમાં જૂખ વિચારી થાય છે. અછર્ણ આધિવાસને જૂખનું વિજ્ઞ કુખ ભોગવતું પડે છે; પરંતુ સ્વરથ દેહમાં જૂખ એ આરોગ્ય અને જગને પ્રકટ કરનાર છે. તેવી રીતે આંધુધી ઇવને પરમેશ્વર સાથે જોડાવાની ઉંચી પાસના ન જાગે, ત્યાંસુધી ધર્મભાવના વિજ્ઞ રથ પડે છે; પરંતુ જૂખ એવી રીતે સ્વતઃ દોષરથ નથી, તેમ ધર્મભાવના પણ દોષરથ નથી. નીશામ શરીરમાં જૂખ એક ઇચ છે, તેમ નીશામ મનમાં ધર્મભાવના પણ ઇચરથ છે.

મનુષ્ય પ્રાણીને આંધુધી અપધર્મના, પરતંત્રતા, અપૂર્ણતા વગેરે જાણ્યાં કરી ત્યાંસુધી સર્વજ, સ્વતંત્ર અને પૂર્ણ પરમેશ્વરને મજાવને તે તજસથાજ કરી. ધર્મની આવી સાચી જૂખ ઉપરથી તેનું નામ ધર્મજિજ્ઞાસા છે. દિ'ફુખાર્જો મંદરિંઓ ધર્મભાવનાનાં બે રૂપો માને છે-(૧) પ્રાકૃત એટલે પ્રકૃતિના વિશાસકમથી સમજાવ્યાં આવતું જેને અંગ્રેજમાં 'નેચરસ રીલિજીયન' એવી સંઘા મળે છે. (૨) અપ્રાકૃત એટલે પ્રકૃતિદારા સમજાય તેવું નહિ, પણ અન્ય કારથી સમજાય તેવું. અપ્રાકૃત ધર્મ એનિદાસિક મદાપુરોથી સમજાય તેવો દોષ છે, અને પ્રસંગે પ્રતિભા-વાળા દર્શનથી સંદારી અપુરોને પરમેશ્વરદારથી જાણે ઉતરી આવતો દોષ એવો અપો-એવ વર્તનો દોષ છે. દિ'ફુખાર્જો અપોએવ વર્તનો ધર્મને વેદમાં સમાયેલો માને છે; ચિલ્લીઓ પવિત્ર ભાગ્યવર્માં પ્રથિત થયેલો માને છે, મુસલમાન ભાથાઓ કુરાને સરીકમા સમાયેલો માને છે. પોરેય ધર્મ એટલે મદાપુરોના ઉપદેશ અને સદાચારથી સમજાતા ધર્મના મૂળનો સ્વીકાર દિ'ફુખાર્જો કર્યો છે. ધુનિને એટલે વેદને તેઓ અપોએવ ધર્મનું મૂળ માને ॥ અને સ્મૃતિ તથા સદાચારને પોરેય ધર્મનું મૂળ માને છે. તે ઉપરાત દિ'ફુખાર્જો પોતાનું પ્રિય અથવા કંધાણ સામાં રહ્યું ॥ અને શુદ્ધ સંકલ્પવડે જે છાણાઓ અથવા કામના પ્રકટ થાય તેવડે પણ ધર્મતત્ત્વને નિજીય થઈ રાકે છે. આદિ'સા, સત્ય, અંસતેય, જાલચર્ચ, અપરિમલ વગેરે સજગા યોગી ધર્મ-

* ના. ૨૪-૧૨-૧૯૨૦ ના રોજ 'જિનનધર્મ' ના પ્રસંગે મુજબ-થી શી નર્મદાસ ૨ દેવરા ૨ મહેતાએ આપેલા આપણને સહાયતા સાર છે.

મયતા, પોતાનું જેવું દિત તેવું અન્યનું હોય છે, તે ધર્મો આપણને જેવા પ્રિય છે તેવા અન્યને પણ પ્રિય છે; એવા બુદ્ધિવંતે થતા નિર્ણયથી સમન્વય છે. આ કારણથી પોતાના પ્રિયપણાના ભાનથી અને અમુક વાસના સાચા સંકલ્પથી ઉત્પન્ન થઈ છે એવા અવલોકનવડે જે ધર્મતત્ત્વો નિર્ણય થાય છે તેને પ્રાકૃત ધર્મ એટલે પ્રકૃતિના જ્ઞાનથી સમન્વય તેવો ગણવામાં આવે છે. આ પ્રકારે હિંદુધર્મના વિચારકોએ (૧) પ્રાકૃત ધર્મનું કાર, પ્રિયપણાનું ભાન અને સત્-સંકલ્પવડે ઉદય પામતી કામનાને માન્યું છે અને (૨) અપ્રાકૃત પૌરુષેય ધર્મનો આધાર, આમ પુરુષના ઉપદેશ અથવા વાક્ય ઉપર અને તેમના સદાચાર ઉપર રાખ્યો છે અને (૩) અપ્રાકૃત અપૌરુષેય ધર્મનો આધાર શ્રુતિ અથવા વેદ ઉપર રાખ્યો છે.

હિંદુધર્મ એવો તો સંપ્રદાયક છે કે તે સર્વને પોતામાં શમાવી દે છે. ભારતવર્ગે બ્રાહ્મણધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મને પોતાની મર્યાદામાં પ્રકટ કરી પોતાના ક્યો છે, તે સાથે ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન ધર્મને આવાહન કરી તેણે નોતર્યા છે, અને તેમનો અતિચિત્તરીકે સત્કાર કર્યો છે. અતિચિત્તરીકે આપણે ખ્રિસ્તી ધર્મનો સત્કાર પ્રથમ દક્ષિણાપથમાં કર્યો છે. આર્યવ્રજ કરતાં દ્રાવિડ વ્રજાએ તે ધર્મનું આતિથ્ય વહેતું કર્યું જણાય છે. મધ્યારકિનારા ઉપર ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયનો સીરીઅન પંથ ઇ. સ. ના હગલગ છઠ્ઠા સદીથી પ્રવેશ પામેલો છે. સીરીઅન, નોક્રોબાઈ અને રિફોર્ડ એટલે સુધરેલા સીરીઅન એ રીતે ત્રણ મુખ્ય વર્ગમાં એ પંથ આલે છે. હિંદુધર્મની બે મુખ્ય શાખાઓ છે. (૧) વેદવાદની અને (૨) આગમવાદની. સઘળા મહાપુરુષોથી પ્રબોધાયતા ધર્મસાહિત્યને હિંદુઓ આગમ વ્યૂદમાં ગણે છે. જેમકે જૈનગમ, બૌદ્ધગમ, વૈષ્ણવ અથવા સાત્વત આગમ, શિવાગમ. દ્રાવિડદેશમાં વેદનું જેટલું પ્રામાણ્ય છે તેટલું આગમોનું પણ છે. તામીલ દેશમાં જે શૈવ સિદ્ધાન્તના નયનાર અને શિવાચાર્યો થયા છે તેમણે “વેદાન્ત સિદ્ધાંત સમરસ” એવા ભાવથી નિગમ અને આગમની એકવાક્યતા કરી છે અને તેમાં શિવસિદ્ધાન્તનાં મૂળતત્ત્વો સાથે ખ્રિસ્ત સંપ્રદાયનાં મૂળતત્ત્વોનો સમ્મતીય સંબંધ છે. વેદાન્તદર્શનના બ્રહ્મવાદ કરતાં શૈવ સિદ્ધાન્તના પરમેશ્વરવાદ સાથે ખ્રિસ્તધર્મના પાયાના સિદ્ધાન્તો ઘણા મળતા આવે છે. શૈવસિદ્ધાન્ત પ્રમાણે ત્રણ મુખ્ય તત્ત્વો છે અને તેને શૈવો (૧) પતિ એટલે પરમેશ્વર, (૨) પશુ એટલે જીવ અને (૩) પાશ એટલે પશુને બંધન ઉત્પન્ન કરનાર નિમિત્તો એવાં નામે આપે છે.

જેવી રીતે ખ્રિસ્ત સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પરમેશ્વર જગતના અંતર્ધર્મી છે, અને શુભસંગ્રહમાં દેવતા આત્મા પૂણ્યપિણે પુવત્તાવે પ્રકટ થઈ મનુષ્યવ્રજાને પ્રભુ સાથે સંયોજન કરાવે છે એવું મનન્ય છે; તેવીજ રીતે શૈવ સિદ્ધાન્તમાં પણ સ્વતંત્ર પતિ અથવા શિવ શુરુદારથી પશુ એટલે જીવનું સમુદરણ કરે છે, અને એવી એક પણ જીવજાત નથી કે જેમાં શિવજાત પેડેલી ન હોય, તેવું માનવામાં આવે છે. જીવ શિવને જાણે તેના કરતાં શિવ જીવને પોતામાં સાયુજ્ય ભાગ પમાડવા અર્થાત્ કરણથી સક્રિયપાન કરી ખેંચે છે. જેમ પરમેશ્વર અને પતિન મનુષ્યના આત્માનું સંયોજન ભગવાદ વિસત્ કાશરતના તારક અવતારી આત્માથી થાય છે એવું ખ્રિસ્તી સંપ્રદાયનું મનન્ય છે, તેમ શૈવ સિદ્ધાન્તમાં પણ શિવચેતન કેહા દિવ્ય સિદ્ધ અથવા મનુષ્યવૈભિની સ્તરીરમાં ઉતરી આવી પશુ એટલે જીવના પાશને તોડે છે. પશુપાશવિનેયના નામ પાત્રના પ્રવચ્ચથી એટલા સ્પષ્ટ થાય છે તેના કરતાં દ્વિરેતો પ્રત્યક્ષ વધારે કેટલું જાણીતું નથી, ત્યારે સમાન્ય વેદાન્ત સિદ્ધાન્તમાં જીવ તે અવિકૃત બ્રહ્મ છે અને તેનું નિર્ભર આનંદ નથી, ત્યારે શૈવ સિદ્ધાન્તમાં એવું માનવામાં આવે છે કે, જીવમાનને વિનુરે. જીવના અર્થ ને શિવ સાથે પાશ બંધન સ્વભાવસર દૂર થતાં સમુદય પામે છે. વેદાન્તમાં એક દેવત્વમ છે. શૈવ સિદ્ધાન્તમાં મેળ દ્વિરેત્વમમાં છે. દેવત્વમાં જીવનમાં નિર્ભર આનંદ નથી. સાયુજ્યમાં જીવનું દરેકન નિર્ભરમિત્ત પરમેશ્વરમાં વિદ્યમાન રહે છે અને જીવનના સ્વભાવે નિર્ભર દિવ્યતા મળે જીવનું સ્વભાવે ને જીવ મેળ અવસ્થામાં અને છે. જિવન સિદ્ધાન્ત સરનાવડું શૈવ સિદ્ધાન્તમાં છે એવું સંકલેપનું આવે છે.

વેદાન્તક એ કરતાં શૈવ સિદ્ધાન્ત ખ્રિસ્ત સંપ્રદાય તરફ જીવનના સ્વભાવ પણ સંયોજન

વધારે મળતો આવે છે. અપારે વેદાન્તશાસ્ત્ર થાય એ અત્યંત અલગ અલગ અવિદ્યથી અર્થમાં વિષ્ણુ સ્વેચ્છા છે એવું માને છે, ત્યારે શ્રી સિદ્ધાંત એવું માને છે કે, અર્થનો સ્વાભાવિક “અનુમત” નામનો દોષ, જેમ માન્યમાં કાઢતો સ્વભાવ દોષ દોષ તેમ, અર્થના સમયે વાળેલો દોષ છે એટલે થાય એ અર્થનો ભાવમય દોષ છે. વેદાન્તના કહેવા પ્રમાણે અનુમતથી ઉત્તરો કહેવો દોષ નથી. શ્રી સિદ્ધાંતનું મતન્ય છે કે, જાનવડે અજ્ઞાનની નિરતિ થવા છતાં મનુષ્યો પાપામરણ કરે છે અને તે અર્થના સ્વભાવમય અલગ અનુમતને કીચે કાપ છે. અર્થને કરીને મનુષ્યો અનુમત કરે છે એ વાત ખરી છે; પરંતુ સમજણ અથવા જ્ઞાનનો ઉદય થવા છતાં પણ અનુમત અનુમતથી અનુમતથી દબાયેલો રહે છે ત્યાંથી સવચિત્ત પ.પ પ્રરતિથી તે અટકતો નથી. અર્થના આ આરંભના સદગ દોષ અથવા અનુમતની નિરતિ પરમેશ્વરના સંતિપાત અથવા અનુમતથીજ કપ થઈ છે. અર્થના માયદોષથી પ્રકટ થતાં પરિણામો અને કર્મવડે થતા મરુકરો પ્રવત્તવડે દર થઈ શકે છે; પરંતુ સ્વભાવમય અથવા અનુમત તો પરમેશ્વરની કરુણા અથવા પ્રમાદથીજ દર થાય છે. આ મુદ્દામાં ખિસ્ત સિદ્ધાંત અને દિંદુઓનો શ્રી સિદ્ધાંત અલગ મળતો છે.

શ્રીજી વ્યાપક અને નિરાકાર પરમાત્મા સાથેનો અર્થનો સંબંધ દેહધારી અને સાકાર પરમેશ્વરના પુનર્માં કરુણાક્રિયડે અર્થાત્મા સાધી શકે છે. આ ખિસ્ત સિદ્ધાંતમાં મુક્તિનું કાર “ગુરુ-કાર” છે એ શ્રીસિદ્ધાંતનું પ્રતિબિંબ દિંદુઓને સારી રીતે સમજવ તરુ છે. દિંદુઓ ખિસ્ત-આર્થના ખિસ્ત ધર્મને કદાચ જિન્ન દેશકાળમાં ઉછરેલ દોષથી ન માને લોપણ જિસસ કાષ્ટરના અર્થનામાં શુધ્ધાયેલી ધર્મભાવનાને તો પોતાનીજ કરી માની શકે એમ છે. પરમેશ્વરવાદના નીચે પ્રમાણે પાંચ મુદ્દાઓમાં ખિસ્તીઓ દિંદુઓના સમાનમોત્તવાળા મણાય તેમ છે:-

(૧) પતિ અથવા પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ બન્નેને સમન છે.

(૨) પરમેશ્વર દેહધારી થાય છે અને પુરોત્તમભાવ હસસ કાષ્ટરમાં જેવો મૂર્તધારી થવાનું ખિસ્તીઓનું પવિત્ર મંતવ્ય છે, તેમ પરમેશ્વર નાગમોટા અવતારી થાય છે અને અર્થનો ઉદાર કરવા તે મંત્રે છે-આ ભૂમિકા દિંદુઓની પાશમાં એક છે. જો કે બન્ને મન ઉપર બંધાયેલી ધર્માત્મ મિત દેશકાળને લઈને જિન્ન ભાગે છે.

(૩) પરમેશ્વરનું જગતકર્તાત્વ ખિસ્તીઓને અને સેશ્વરવાદી દિંદુઓનું સમાન કક્ષાનું છે.

(૪) પરમેશ્વર અથવા ભગવાન અનેક કલાણુમુળોના આધાર છે એ નિર્ણય જેવો ખિસ્તીઓનો છે તેવો દિંદુ શેવો અને ભાગવતોનો પણ છે.

(૫) પરમેશ્વર મનુષ્યના આત્માનો પ્રેમ અને કરુણાથી હસસ કાષ્ટરના કારવડે ઉદાર કરે છે. મંતવ્ય જેવું ખિસ્તીઓનું છે, તેવું પરમેશ્વર-ગુરુકારથી સંતિપાત અથવા અનુમત કરી અર્થને શિવસાધુન્ય આપે છે. આ દિંદુઓનો સમાન કક્ષાનો સિદ્ધાંત છે.

દિંદુ ધર્મની ઉંડી સમજણવાળા સદ્ગુણ આ પાંચ મુદ્દામાં ખિસ્ત સંપ્રદાય સાથે એકમત્તવાળા દોષથી ભગવાન જિસસ કાષ્ટરની જ્ઞાતિમાં મુદિતા ભાવનાથી જોડાઈ પોતાના ધર્મ-જ્ઞાનની વિશુદ્ધિ કરી શકે એમ છે. ધર્મના આચરણનાં આચરણોમાં અનેક ભેદો છતાં દિંદુઓ અને ખિસ્તીઓના પરમેશ્વરના અનન્ય સરણતાનો ભાવ બન્નેના ધાર્મિક આત્માઓનું સંયોગીકરણ કરનાર દોષથી ખિસ્તીઓના આવા જ્ઞાતિપ્રસંગે દિંદુઓને સ્વાભાવિક રીતે આનંદ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી.

ખિસ્ત સિદ્ધાંતના તરવચ્ચે-પરમેશ્વર પિતા, તેમના પુત્ર અને તેમનો અંતર્માં આત્મા, પ્રાચીન અધિદેવ, અધિજૂત અને આધ્યાત્મિક, એવા ત્રણ ઔપનિષદ વ્યુદ સાથે, તથા પરાપ્રકૃતિ વાસુદેવમાંથી કાર્મ વ્યુદરૂપે સંકર્ષણ એટલે અર્થવ્યુદ પ્રવૃત્તિ એટલે અંતઃકરણવ્યુદ અને અનિરુદ્ધ એટલે અદ્ધકારવ્યુદ એવા ત્રણ ભાગવત મતના ત્રણ કાર્મવ્યુદો સાથે, અને શેવોના પરશિવમાંથી પ્રકટ થનારા સંતિપાત, સદાસિવપાત અને ધર્મવરતત્ત્વ નામના તરવચ્ચે સાથે તેમના સ્વભાવ ધર્મને લક્ષમાં લઈને તો મળતા આવે છે. જેવી રીતે ખિસ્તીઓમાં ‘જેડીઝમ’ નામનો ધર્મસરકાર છે, તેવો શેવોમાં શ્રી દોષાનો કમ મુક્તિમાર્ગમાં આવરણક મનાયો છે.

જેવી રીતે મૂળનો સાદો બૌદ્ધ ધર્મ હીનયાનમાં ગુંથાયેલો રહી મહાયાનમાં તેણે સાર્વભૌમ રૂપ પકડ્યું છે; જેવી રીતે બ્રાહ્મણોનો ત્રૈવર્ણિક સનાતન ધર્મ યજ્ઞકાંડમાં મર્યાદિત રહી બ્રહ્મકાંડમાં સાર્વભૌમ બન્યો છે; તેવી રીતે આર્યભમાં એક વ્યક્તિએ પ્રાચીન યાહુદી ધર્મની સુધારણા કરી જે શુદ્ધ અને સાદું નૈતિક ધર્મનું સ્થાપન કર્યું તેવા ભગવાન ઇસુખ્રિસ્તનો ધર્મ પણ પાછળની ગ્રીક-રોમન પ્રજાના તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતોથી વિપુલ બની હવે સાર્વત્રિક ધર્મ બન્યો છે. હાલના ખ્રિસ્તી ધર્મની આપણે વ્યાખ્યા આપીએ તો એવી થઈ શકે કે “ભગવાન જીસસ ક્રીસ્ટના અવતારી પુરુષે મનુષ્યના આત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ શી રીતે પુનઃ સિદ્ધ થાય તેવા નીતિતત્ત્વનું વિવેચન કરનારો સર્વ ભૂમંડળમાં મનુષ્યોને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સંસારના દુઃખથી બીતરંત્રી નિવૃત્તિ કરાવનારો એકેશ્વરવાદવાળો ઐતિહાસિક ધર્મ.” આ ધર્મ એક પુરુષના મૂળતત્ત્વને ઉપર બંધાયેલો પૌરુષેય ધર્મ છેતાં તેમાં સાર્વભૌમ ધર્મતત્ત્વના અંશો ગુંથાયેલા હોવાથી તે એકદેશી ધર્મ નથી, પરંતુ સાર્વત્રિક ધર્મ બનેલો છે. આ સાર્વત્રિક ધર્મભાવનામાં ભગવાન જીસસ ક્રીસ્ટના આલંબન ઉપર ભક્તિનું બળ છે. જેવી રીતે રામકૃષ્ણની મૂર્તિના આલંબન ઉપર હિંદુઓની એકેશ્વર ભાવના રચાઈ છે, તેવી રીતે જીસસના મૂર્તિરૂપ ઉપર ખ્રિસ્તીઓની એકેશ્વર ભાવના છે. ભજનીય વસ્તુ અથવા પરમેશ્વર એક અને તેનાં રૂપો અનેક હોઈ શકે. ભક્તિ અર્થવા પરમેશ્વરસંબંધી પરમ પ્રીતિનું રૂપ એક અને ભજનના પ્રકારોમાં અને ઉપાસનાની પદ્ધતિમાં ભેદ આવેા પરમેશ્વરવાદનો સિદ્ધાંત જેઓ સમજી જાણે તેવા હિંદુઓ સમાનભાવથી ખ્રિસ્તી બંધુઓની ભાવનાની વાસ્તવ કદર કરી શકે. જેઓને ભજનીયતા રૂપભેદમાં મિથ્યા આગ્રહ છે, તેઓ એકેશ્વરવાદના સમરસને ઓળખી શકે તેમ નથી.

એવા જ્યોતિના પ્રસંગે ખ્રિસ્તી બંધુઓ હિંદુઓને પ્રેમભાવથી બોલાવી ખ્રિસ્ત ધર્મના મર્મો સમજાવે અને હિંદુઓ પોતાના વ્યાપક ધર્મતત્ત્વને ખ્રિસ્તી ભાઈઓને સમજાવે તો “હું અને તમે” એવા ભેદવાન ભાવો કરતાં “આપણે” એવા ભાવથી શુદ્ધ ધર્મરસ મનુષ્યના આત્માને ટેવું સંતપ્તિ આપી શકે છે તે આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ. જેને પરમેશ્વરની ભક્તિ સાચી લાગી છે તેઓ પોતાના ઇષ્ટ શ્રેય-ધ્યેયમાં પારકાના ઇષ્ટ શ્રેય-ધ્યેયના એકવાક્યતા કર્યાવિના નહિ રહે.

૯૯-બાલક કી વીરવાળી

પદ અંગરેજ હોના ચાહતા ગુલામ નહીં,
માતૃ-ભાષા સંસ્કૃત મુઝકો પઢા દો માં.
કોટ હેટ આદિક મેં ધન વ્યર્થ ફૂંકના હૈ,
ખંદર છી ઘોતી ઔર કુરતા બના દો માં.
હોવા કનકદા છી ગપોલિયાં હૈં મૂઝી ‘દત્ત’
બલશાલી અભિમન્યુ છી કથા સુના દો માં.
લેકે નામ ભૂતોં કા સપૂતોં કા ડરાતી હો ક્યા,
જૂતોં-માર ફૂંગા ઉસે કહીં જે દિખાદો માં.

(“વિશ્વમિત્ર”-૧ એક અંકમાં લેખક-શ્રી ઉમદત્ત સારસ્વત ‘દત્ત’.)

૧૦૦-દેશુચિસ્તની વાણી

૨૫ મી ડિસેમ્બર-એ તો આજ્ઞા અને નવોન ચૈતન્યનો તહેવાર. અત્યેક દેવળ અને ખ્રિસ્તી કુટુંબમાં જાણે આનંદની કિર્મીઓ ઉછળી રહી છે. મહાન ઉત્સવનો દિવસ છે. જાણે તેમની જન્મજયંતી છે-એકદમ નવસો સત્તાવીસ વર્ષની વાત છે. એજ દિવસે પાપ, કુરાચાર, દેહ-પાપક અને અનીનિમાં રૂબેસા પડેલી સમાજનો ઉદ્ધાર કરવા માટે મહાત્મા દેશુચિસ્ત આ સંસારમાં અવતર્યા હતા. જ્યારે તેમણે પોતાના સાર્વભૌમ ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો, ત્યારે પોતાના વિવેકશક્તિ વિશ્વપ્રેમ અને સાધુનાથી સમસ્ત સામાજિકમાં જળભળાટ મચાવી દીધો હતો. સમાજનું સિંદાસન ડોલી ઉઠાડું હતું અને ધર્મોપદેશ, દેહી, પાપાદી ધર્મોપદેશીઓના બાર વાગી ગયા હતા.

પ્રત્યેક મહાપુરુષ એજ પ્રમાણે સુલવવણીમાં ભટકતા સંસારને જમાંડવાને આવે છે અને તેના આત્મા ગયા પછી તેના અનુયાયીઓ તેના શાસ્ત્રોના મનમમતા અર્થે કાંઈને કાંઈથી એક નવી ધર્મ-નળ ખડી કરી દઈ મૂળ વાતોને જૂલાવી દે છે. આત્મા નીકળી જાય છે અને તેઓ શરીરને પકડીને બેસી રહે છે. જાણે કૃષ્ણ, ખ્રિસ્ત અને મદમદનો અવાજ ફરીથી વાધુ-મંડળમાં ગુંથ રહ્યો છે અને ભટકતા સમાજને સન્માર્ગે બોલાવી રહ્યો છે. જાણે ખ્રિસ્તનો જન્મદિવસ છે. જાણથી બે દહાસ વર્ષ પહેલાં સંસારની નેવી સ્થિતિ હતી તેવીજ સ્થિતિ આજે પણ છે. તેથી તેમના ઉપદેશ જાણે પણ તે વખતના જેટલાજ ઉપકારક છે.

ખ્રિસ્તનું સૌથી પ્રસિદ્ધ અને મદદરૂપું પ્રવચન તો તેમણે પોતાના બાર સિધ્ધાંતે દીધા આત્મા પછી તેમને પર્વત ઉપર સર્પ જઈને સમગ્રવેળું તેજ છે. તેમણે એ પ્રવચનમાં પોતાના અવનત સંપૂર્ણ રક્ષક બરી દીધેલું છે. જરા એકાગ્રચિત્તે એ યુગનિર્માતાની વાણી સાંભળો.

“તેઓ સાચેજ ધન્ય છે કે જેઓ આ સંસારમાં દીન-દુઃખી, નમ્ર, સ્વધર્મ સમજવા આતુર, દયાળુ, શુદ્ધ હૃદયવાળા અને શાંતિ તથા એકતાના ઉપાસક છે. કેમકે તેઓજ મોક્ષના સાચા અધિકારી છે, તેઓજ સાચી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકશે, તેઓજ પ્રજાના પુત્ર અને પાત્ર છે અને તેઓજ ધર્મશાસ્ત્રમાં રહી શકશે.”

“જેમને સ્વધર્મપાલનમાં અભાગ્યાર સદન કરવા પડ્યા છે તેમનું અવન ધન્ય છે. કેમકે તેઓજ સાચા ધર્મી સ્વાસ્થ્યના અધિકારી છે.”

“બાપ્તિસ્મા! જ્યારે સોનો તમારી નિંદા કરે, તમારા ઉપર જુલમ થયારે અને મારે રક્તે આથવા આતર તમારા ઉપર જુલમ આરોપો મૂકે ત્યારે તમારી જાનને જાગ્રત્તા સમજાવો, કેમકે તેથી તમારું કલ્યાણ થશે. સંસારમાં જેટલા જેટલા સતો થઈ ગયા છે તેમણે તિરસ્કાર અને કટી સંદોષ સાધુના પ્રાપ્ત કરી છે.”

“જાહાઓ! તમને દુનિયાદસખતિ સુખ આપી શકશે નહિ, એનું અભિમાન ના કરશો. એ જ્યારે જરી (કે જ્યારે મરણ) ત્યારે તમને એનણી સુખ નહિ થાય.”

“આ લૌકિક સુખથી તમે તમને જાગ્રત્તા સમજાવો નહિ. કેમકે એ સુખ તો તમને એક દિવસ રહાયેલું, કે જે વખતે એ સુખનો દાવનો અનુભવ તમારા દુઃખને કોઈ પણ પ્રકારે પહોંચી શકે નહિ.”

“પોતાની પ્રથમ સાંભળને કદીપણ કુલર્ષ નહિ. કેમકે એથી તમને સંપૂર્ણ નહિ મળે.”

“બાપ્તિસ્મા! તમે પોતાને દીન અને દયાવાન માનશો નહિ. તમે તો આ સંસારનું નિમક-પ્રાણી છો. નિમકજ સૌ દેવોના સારથી છે; પરંતુ જે તે સારથીનું કઈ જાન તો તે કૌંસપણ પ્રાપ્ત નહિ રહે-મારી કઈ જાન માટે તમે પણ તમારું સત્ત ખેડને તમારા મુલ્ય અને મહત્વને ધ્યાનમાં રાખો નહિ.”

“તમે તો આ દુનિયાનું નર છો. જેમ પર્વત ઉપર વસેલું સહેરું કુલર્ષ દાનું નથી અથવા ખીજીવનને કપરથી કદી રાખી શકાતી નથી, તેને તો કદી રક્ષાને અથવા કાટીમાળ રખાવે છે; એજ

કલકે ક્યાંસુધી દુકી શકશે કે અમારા પ્રાચીન નિર્દામના જ્યોતિર્મય અધ્યાયોને અમારી આધુનિક અકર્મણ્યતા, અમારી આધુનિક દુષ્કૃતિ મનોગતિઓ ક્યાંસુધી મચિન કયાં કરશે ? સંસારની બીજી જનનિઓ, સંસારના બીજા ધર્મોના અનુયાયીઓ-કે જેમનું અમારા જનનિના જમાનામાં કંઈ અસ્તિત્વ નહોતું. તેઓ અમારા આ જીવજન પાનને જેમને અમારી જનનિવના અને ધાર્મિકતાની ક્યાંસુધી મરકરી કરી શકશે ! આ સભ્યતાના યુગમાં અમારી અસભ્યતાને અપેક્ષાર કે જેને નમે અનુપૂર્વક અમારા શિર ઉપર દોડી મારે છે, તે ક્યાંસુધી અમને પશ્ચાદ્દેશ કયાં કરશે ? એને જવાબ મુદર અને કલ્યાણકારી છે. સંસારનો ઇતિહાસ અમારી શુભ આકાંક્ષાઓને બહુ કાળથી સુષ્ટિ આપે છે. આને અમારી ધાર્મિક સંસ્થાઓનું જે પ્રમાણે ધાર્મિક પાન થયું છે, બરાબર તેના જેવુંજ મધ્ય યુરોપના ઇતિહાસિક સમય (મિડલ એજ)માં રોમન ઇથોલિક સંપ્રદાય અને તે સંપ્રદાયની ધાર્મિક સંસ્થાઓનું થયું હતું. આને જે પ્રમાણે અમારા યજ્ઞાપ્તરા પંડ્યા-પૂજારી અને મદતોનું નૈતિક અને આધ્યાત્મિક પાન થયું છે, તેના જેવુંજ તે સમયના રોમન ઇથોલિક પાદરીઓનું પણ થયું હતું. આને જેમ પંડ્યા, પુરોહિત અને મદતોને વૈતરણી પાર કરાવવાનો અને પાપનો નાશ કરાવવાનો કળાર મળી ગયો છે, તેમ તે સમયમાં પાદરીઓ પણ અજણ હોવાને સ્વર્ગની દીકરી વેચાતી આપીને સ્વર્ગનું દાર ઉઘાડી આપતા હતા. તાત્પર્ય એ ઈ કે, હાલમાં જેમ દિંદુલનિની ધાર્મિકતા ઉપર અંધારાં ઢાળ્યાં છે, તેજ પ્રમાણે મધ્ય યુરોપના જે ઇતિહાસિક સમયમાં રોમન ઇથોલિક ધર્મનું વાતાવરણ બંધકર અધિકારથી ડગાવેલું હતું. પરિણામે હોનાના હલકામાં પોપ સામ્રાજ્યની વિરુદ્ધના ઓવો મેદા થવા લાગ્યા અને તે પ્રથમ અક્રિતમન રૂપમાં પ્રગટ થયા. સ્વારણ્ય વ્યક્તિરૂપમાંથી સમર્થિરૂપમાં ફેરવાઈ ગયા અને હોનાના હલકામાં પોપ તથા રોમન ઇથોલિકમની વિરુદ્ધમાં ક્રીલચાલ ચાલવા લાગી. આ ક્રીલચાલની સાથેજ વ્યથાના પ્રોટેસ્ટન્ટ-સમાજનો આવિર્ભાવ થયો અને આને યુરોપનો મોટો ભાગ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મને માને છે. દિંદુલનિના પતનનો ઇતિહાસ તે સમયના રોમન ઇથોલિક ધર્મના ઇતિહાસને બરાબર મળતો આવે છે. એ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ એક સુધારક સંપ્રદાય હતો. દિંદુલનિની પતિત દશામાં પણ આર્થસમાજ-અર્થસમાજવર્ગે સુધારક સંપ્રદાયોની ઉત્પત્તિ થઈ છે. જે નિષ્પક્ષભાવે કહીએ તો આને દિંદુલનિની જાગૃતિનાં જે ચિત્રી દેખાય છે તેનું ધણું અર્થ આર્થસમાજનેજ છે. અમારા અંતરમાં આર્થસમાજપ્રત્યે શ્રદ્ધા છે; કેમકે તેનામાં ત્યાગ, સાદસ, પ્રકાશ, વીરતા અને જીવન છે.

અમે ઉપર કહી ચૂક્યા છીએ કે, અમે જાહેરના વિરોધી નથી. અમે સાથે સાથે એ વાત પણ કહીએ છીએ કે, અમે મર્તિપૂજને ખરાબ માનતા નથી. આ સ્થળે અમે એ પણ કહી દેવાનું અમારું કર્તવ્ય સમજીએ છીએ કે, અમે પુરોહિતો, પંડ્યાઓ અને મદતોના એટલેસુધી વિરોધી નથી કે જ્યાંસુધી તેમના શુદ્ધ સ્વાર્થોમાં દિંદુલનિનાં સાર્વજનિક હિત અને દિંદુલનિનાં નાશ ન થાય, અમે હરગીજ નથી હાંપતા કે મહાધિપતિઓ, પંડ્યાઓ અને પૂજારીઓને કોયળામાં બાંધીને દિંદુ મહાસાગરમાં ઢુલાવી દેવામાં આવે. પરંતુ અમે એ પણ નથી હાંપતા કે આને ધાર્મિકતાને નામે વ્યભિચારનાં તાંત્રવદન ખેલાય; દિંદુલનિની અનંત છાયામાં અસાધ્ય, પૂછા, તિરસ્કાર અને અપમાનનાં દારણ દરેયો ખર્ડ કરવામાં આવે; ભગવાનને ભક્તિપૂર્ણ અંજલિ ચડાવવા હાંપતા અત્યંત દેવાના દિંદુઓ લપટ અને શુંડા જેવા પંડ્યા-પૂજારીઓને લીધે પોતાની ધાર્મિક ઉત્કૃષ્ટતા પૂર્ણ કરી ન શકે. અમે એ પણ કહી સહી શકીશું નહિ કે, એક બાજુ અમારાં મંદિરો ભૂંટાય, તેમાંની મૂર્તિઓ શુંડાઓને દાધે લગાવ, પેમાને ખાનર સંગ્રહનું કાપ કરનારાઓ અને ધાર્મિક પ્રચારકોને અજાણ રહે અને બીજી બાજુ દિંદુલનિ અને દિંદુસમાજના પૈસાને મોટા ભાગ પંડ્યા-પૂજારી અને મહાધિપતિઓ ગોળસોપમાં ઉડાવે તથા સમાજમાં વ્યભિચાર ફેલાવીને તેને બંધકર પાનના આડમાં નાખી દે. અમે તો આને અસહ્યસમાજ તથા દિંદુલનિના પુરોહિતો, પંડ્યાઓ અને મદતો વગેરેનું ધ્યાન દિંદુલનિના આ બીજા પાત્ર તરફ એવીએ છીએ અને સાથે સાથે તેમને વિશ્વાસ આપીએ છીએ કે, આપ આપની સુધારણા કરો; નહિ તો દિંદુલનિની ભાવિ કાન્તિમાં આપનું અસ્તિત્વ નાશુદ્ધ થઈ જશે. આજસુધી દિંદુલનિના ઉત્થાન-

ની દોરી આપના હાથમાં હતી; પરંતુ આપે આપની જવાબદારીને ભયંકર રીતે ઠોકરે મારી છે અને આજે તેનાં ભુંડાં પરિણામો અમારી સમક્ષ મોલુદ છે. હવે આપના અત્યાચારોની અવધિ આવી રહી છે. આપના પાપનો ઘડો ભરાઈ ગયો છે. હિંદુજાતિ હવે પોતાના જીવન-મૃત્યુના સવાલને તમારી ઉપર રાખી શકે તેમ નથી. તે આજે જનમૃત્યુ થઈ છે. તેની છાતી ઉપર શત્રુઓના લત્તાપ્રહારોના ધા હણુ તો તાજ અને લીલા છે. પોતાની સતી-સીઓનાં અપમાન તેણે બહુ જોયાં અને હવે તેની આંખોમાં પ્રતીકારનો અગ્નિ સળગી રહ્યો છે. હવે તે પોતાની અધશક્તિ, અધલક્ષિત આપને ચરણે બેઠ કરી શકે તેમ નથી. તેની સમક્ષ આજે જોજ સવાલ ઉભા છે— જીવન અથવા તો મૃત્યુ ! જો તેને જીવવું છે તો તે અપમાન, તિરસ્કારભર્યાં કલુષિત અને બલિષ્ઠતે જીવનને ધારણ કરી શકે તેમ નથી. તેના કરતાં તો મૃત્યુજ દરજ્જા દરજ્જા સાફ છે. કુતરાંઓના જેવા જીવન કરતાં તો એ લાખ દરજ્જા સાફ છે કે જે પોતાના જાતીય અને ધાર્મિક અસ્તિત્વને મિટાવી દે. તેથી આજે તે જનમૃત્યુ થઈ છે અને મરવા જીવવાને માટે તત્પર છે. સ્વતંત્રતા-કલુષિત ધાર્મિકતાની પરાધીનતાથી મુક્ત થવાને યુદ્ધ મંડાશેજ. એ સમય હવે દૂર નથી કે જ્યારે હિંદુસમાજ પાખંડવાદ અને આડંબરોના સ્વેચ્છાચારોથી સ્વતંત્ર થવાનો અવિરલ પ્રયત્ન કરશે. તે પ્રયત્નનું મુખ્ય અંગ તીર્થસ્થાનોની સુધારણાજ હશે, અને જ્યારે ધર્મ ઉપર બલિ ચઢાવનારા નવયુવકો અને નવયુવતીઓનાં રણકુંદુભી વાગવા માંડશે, જ્યારે હિંદુજાતિ પોતાના વ્યક્તિત્વને સમજીને પોતાની ધાર્મિક અને સામાજિક પરતંત્રતાની બેડીઓ તોડવાને તત્પર થશે, જે વખતે સમસ્ત હિંદુસમાજ પોતાનાં માન અને મર્યાદાને ખાતર જીવન સમર્પણ કરવાના ગગનવેધી સંગીતથી બલિવેદીતું આવાહન કરશે અને જે ક્ષણે હિંદુધર્મના સઘળા અનુયાયીઓ પોતાના જાતીય અને ધાર્મિક ચૈતન્યની ઝગઝગતી ઉત્તેજનામાં યુદ્ધનો ઝંડો હાથમાં લઈને સમરાંગણમાં દૃઢી પડશે; તે વખતે ભગવાનનું સિંહાસન પણ ડોલી ઉઠશે; તે વખતે આ પૃથ્વી ઉપરની કોઈપણ શક્તિ ધર્મને ખાતર ઉત્સુક બનેલા હિંદુઓની સાચી ધાર્મિકતાને રાખી શકશે નહિ; તે વખતે વિજય તેમનાં ચરણોમાં આજોટશે અને હિંદુજાતિ, હિંદુસમાજ અને હિંદુધર્મના સઘળા શત્રુઓ કંપી ઉઠશે. એ પુણ્યપ્રકોપમાંથી એક નવીન જીવનનો પ્રાદુર્ભાવ થશે. તે જીવનમાં વિરોધી શક્તિઓ ઉલટા પ્રવાહમાં વહેવા લાગશે અને તે પ્રવાહમાંથી એક આશામય ભાવિ પ્રગટશે. તે વખતે સમસ્ત હિંદુજાતિનું વાતાવરણ ચેતનાના અખારથી ઝગમગી ઉઠશે અને તે પ્રકાશમાં હિંદુસમાજ પોતાનું ખાસ વ્યક્તિત્વ સ્થાપવામાં અવસ્યજ શક્તિવાન બનશે. તે વિશાળ વ્યક્તિત્વની સમક્ષ, તે નવચેતનાના પ્રકાશમાં અધિકારનું આવરણ સદાને માટે નાણુદ થઈ જશે અને પ્રત્યેક હિંદુ પોતાની માતાઓ અને બહેનોના સંરક્ષણની પરમ પુનિત જવાબદારી ગૌરવપૂર્વક ઉઠાવશે અને એક પ્રલયકારી જયઘોષથી ગર્જી ઉઠશે કે:—“ કોણ કહે મા અબળા તહુને ! ”

(‘ચાંદ’ ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૭ ના અંકમાંના અગ્રણ્યને અનુવાદ.)

અથવા દેશની દા ન્દેવાને ધસી આવી. લોકોની મનોભિલાષાને સતોષ આપ્યા પછી એ સમૂદને દર દરમાં આવ્યો અને કૃષીરત્ના કિણે એ શરીરને બહાર કાઢી પેટીને ઓડીને મૂક્યું; અને જેમ દિવ્યદેવતા દેવોની મૂર્તિ સમાધિ અવસ્થામાં જોડેલી હોય તેમ રાખી. અને પછી બ્રેજમાં લઈ ગયાં. બ્રેજમાં એટલું તો નાતું હતું કે માંડમાંડ બેસી શકતું હતું અને દાયપગ અન્નેના ઓગળાઈ જાયતા હતા.

પછી કિણે તે શરીર ઉપર ગરમ પાણી છાંટવા માંડ્યું, પરંતુ મને જીવેલીની ભાંતિ થઈ; તેથી મેં મદરાસને આ શરીર કેરળમાંથી બહાર કાઢવા કહ્યું. અને કેાયળો જોડ્યો તો બીનો રૂબેરૂ માલમ પડ્યો. સહન શાયરમ ગ્રીમગણ ગયેલા અને હંડા લાગતા હતા, મ્હોં સીધું અને ટાંક બેઠું બેઠું મઠા. જેવું હતું. મેં આ પછી ડોક્ટરોને જોવાની એ સુડાની તપાસ કરાવી; પરંતુ તેઓ નારીનાં શ્વેતકામ મેલકા શય્યા નદિ અને દાય કે જાતીમાં કથી લીધાયાલ નહોતી. માત્ર જીવનમાં જોઈ ગયેલી માલમ પડી અને બીજા રૂપને કંઈ ડાળનના સંચારનાં ચિહ્નો જળાયાં નહિ.

શિવે ગરમ પાણીથી માલુને નરનાયા અને દાયપગને લાંબા-ટૂંકા કરવા માંડ્યા. શિવે મેરિશ વસ્ત્ર પેટાએ મારના કાંઈ મૂક્યો અને એ પ્રમાણે ગરમ શેટલાને જે વાળ વખત ઉપજાવીને મૂક્યો. હાલ તમા નાકનાં મીંચ તમા કે તેની કાઠી નાખ્યાં અને જરીવડે મહાયુક્તેશીએ મ્હોં દાખલું અને દાયવડે જાણ્યાં પકડી રાખી જલ બેઠી; પરંતુ વારંવાર તે પાછી ચાત્રી જતી, તોપણ તેથી પાછાં સજ્જનપણું મેલવવા શક્ય પ્રયત્ન કર્યો.

આ પછી તેની આંખનાં પાંખ્યાં લીધી મસત્યાં. પછી તે ઉવાળ્યાં તો માલુમ પડ્યું કે રોગામાં મુદ્દલ ડાળનને. મેલાર નહોતો. જલ વખત ગરમ શેટલા પાછો મૂક્યા પછી શરીરમાં હીમચાલ થઈ હતી. આંખને જાતિ આ ની અને કુદની રીતે સજ્જનપણાની નિશાની જળાયાં મળી. નારીની નારીમાં કાંઈ બીજું કંઈક થયું અને તે પછી કિણે જી જલ ઉપર મૂક્યું અને મલકી ગયું.

જોડેલી કિલિટ પછી ટેલા ઉપર અને આમે મદરાસ રજગિતનિંદને લેવા. પછી હમે જાણે તેવું કહ્યું કે "કેમ મદરાસ આલેખ ! હવે મારી યાત્રાદિવાને માન્ય કરો તો કે નહિ ?"

મદર ગરમ શેટલા અને માલુને મેલની અનુભ્ય મળા. બેટ આપી. તે ઉપરાંત જે મોનાનાં એ મને, મેલક મેલવને, જેલ મેલવું કર્યો. કે જે માત્ર રજગિતનિંદ આપવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત કિણે મેલ મેલો કદાક દલો દતો અને બીજાં અર્થે કદાકમા વાળ લીધાં. મેલે દાયકાં લાંબાં કામ મેલવાં માલુમ અવને. દાય અને પાછો. જયને રીંડ મેલ અવત કાંઈ હું મલતો. નહોતો. અને તેમ. માલુ હા રિયનસી દલો, મેલે તે અન્યંભવિતર માલતો દતો. પરંતુ આ પછી મેલ મેલવાં મેલવતા દલ મેલ અને આ રિયનસી પ્રવેશ કરી પાવિતરતા દેવે કેલ દલો નહિ મેલે. રિયનસી મેલો કે અને રિયનસી દલેલ. મેલેલ રિયનસી મેલવતાં મેલેલ મેલેલ મેલેલ મેલેલ.

(કેલેલ રિયનસી મેલેલ. તા. ૨૨-૬-૧૯૨૬ તા. ૨૨-૬-૧૯૨૬)

૧૦૩-જોહ લો આ જાદુ છે કે માનસિક બળ ?

હિંદુ સાધુઓ અને મિસરના હજીરા જે અનેક પ્રકારના યોગ વજીરના ચમત્કારો બતાવે છે, તેવા યોગીક ચમત્કારો વિશ્વાની દુનિયાને બતાવવા માટે અને જે વૈજ્ઞાનિકોથી અને તો એ ચમત્કારોનાં મૂળ તે લોકો શોધી કાઢે એટલા માટે રહેમાન જે નામનો એક હજીર થોડાં અને અને-રિકાના બૂદા બૂદા દેશોમાં ફેરો દતો. એ ચમત્કારોનું સચિત્ર વર્ષ ૧૯૨૧ના સપ્ટેમ્બરના પોપ્યુલર મિઝેનિક્સ નામના અમેરિકન માસિકમાં આપ્યું છે. તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

રહેમાન બેના પ્રયોગોથી ઉચ્ચ અને ક્રાન્સના સાવન્ટિસ્ટો છદ્ધ થઇ ગયા હતા. તેણે ઘંડનમાં ૨૭ ડૉક્ટરોને ભેગા કરીને પોતાના જાઝમાં મોટા મોટા સોવા ધોંચ્યા અને ડૉક્ટરોને પણ પોતાના સરીરના ગમે તે ભાગમાં સોવા ધોંચવાની પરવાનગી આપી. તેણે અગાઉથી જ જણાવી દીધું હતું કે, કોઇ પણ જખમમાંથી લોહી વહેવાનું નથી અને ડૉક્ટરોએ જોયું તો રહેમાન બેના કુશળ પ્રમાણે ટેકેકેણે સોવા ધોંચવા છતાં કોઇ પણ જખમમાંથી લોહી નીકળ્યું નહિ; પણ એક ડૉક્ટરે માગણી કરી કે એક જખમમાંથી લોહી વહેવા દેવું, અને તે પ્રમાણે રહેમાન બેની રજાથી એક જખમમાંથી લોહી નીકળ્યું. જ્યારે સોવા ખેંચી લેવામાં આવ્યા, ત્યારે તે જગ્યાએ કોઈ પણ જાનની નિશાની જણાઇ નહિ.

રહેમાન બે કહે છે કે “જે દરેક માણસ પોતાની ઈચ્છાશક્તિ ઉપર પૂરતો કાંબુ મેળવે તો તે પણ મારા જેવા ચમત્કાર કરી શકે.”

રહેમાન બેના અનેક ચમત્કારો પૈકી એક ચમત્કાર એ છે કે, તીક્ષ્ણ અણીવાળા ખીસાઓની બાણ્યથ્યા ઉપર તે સૂઇ જાય અને પોતાની છતી ઉપર મોટા પથ્થર મૂકવી મોટા મોટા દયોગઓથી તે બંધાવે છે. વિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે મોટા પથ્થર હોય તો તેના ઉપર દયોગો મારવાં છતીને કથી અસર થાય નહિ, પણ બાણ્યથ્યા ઉપર સૂઇને આવે એક કચેરો એ ચમત્કારિક છે. જ્યારે બાણ્યથ્યા ઉપરથી રહેમાન બે ઉઠે, ત્યારે ખીસાનાં નિશાન તેના સરીર ઉપર સ્પષ્ટ દેખાયાં હતાં, પણ ઘોડીજ વારમા એ નિશાન અદૃશ્ય થયાં હતાં.

ડૉક્ટરોની દાજરીમાં રહેમાન બેએ પોતાની નાડીને વેગ મરજી મુજબ ઓછોવતો કરી બતાવ્યો. એક દાઢની નાડી ધામે ધામે વધારે વેગથી ચાલતી જણાઇ, જ્યારે બીજી દાઢની નાડી તેજ વખતે આઠા વેગવાળી થતી ગઇ. ત્યાર પછી તેણે પોતાની મરજન દબાવી અને મુઠ્ઠા જેવા થઇ પડ્યો અને ડૉક્ટરોને કહેવડાવ્યું કે, તેઓ પોતાના સરીરમાં કોઇ પણ ટેકાણે જીવ છે તેમ તે જોણી કાઢે. ડૉક્ટરોએ ખાતરી કરી લીધા બાદ, તે પાછો જીવતો થયો. તેની નાડી પાછી ચાલવા માંડી, શ્વામેલવાસ ચાલવા માંડ્યો અને હજીર પાછો પહેલાં જેવા જાગૃત થઇને ઉઠ્યો થયો.

આના કરતાં પણ, વધારે ચમત્કારિક એક તેણે એ કહ્યો કે, પોતે પેડીમાં સૂઇ ગયો અને બીજી બાણ્યથ્યાએ તેની ઉપર રેતી બરી અને છાદી દીધો. પ્રેક્ષકોના કહેવાથી ડૉક્ટરો પાંચ મિનિટ થોભ્યા; પછી એ હજીરને રેતીમાંથી બહાર કાઢ્યાં તે જીવતો થયો !

પોપ્યુલર મિઝેનિક્સ કહે છે કે “સાધનને દરજ્જાથી આના યોગ્ય ખુલાસા મળ્યા નથી. સાધનની જલાર સુધી થયેલી પ્રગતિ પ્રમાણે તો એ એમ માનવામાં આવે છે કે, કુદરતી નિયમ પ્રમાણે અમુક થવું જોઇએ અને અમુક વગર તો જીવાચર નહિ” વજીરે સિદ્ધાંત પોરત્ય માધુઓના કહેવા પ્રમાણે જોડાજ છે. તેઓ કહે છે કે, આત્મસંવમથી ચોટ વખતનસુધી બધું જની થકે છે. જીવને ઉઠો પણ મૂકી શકાય છે અને મરજમાં આવે ત્યારે પાછો જોવાની શકાય છે.

આર્સ્ટ બેઝ નામનો એક અંગ્રેજ જાદુગર પર્માસેક વર્ષ પહેલાં આખી દુનિયામાં ફેરો, ત્યારે નેશીએ અને હજીરોના આવા ચમત્કારો લીખવા માટે તેણે ધણી મહેનત કરી હતી અને અમેરિકન જાદુગર ટેલરની મારફતે તેણે પણ કહ્યું હતું કે, જાદુગરનગરે પ્રખ્યાત થયેલા હિંદુઓની જાદુ મોમાં તો કંઇ દમ નથી, અને હજીરોના ચમત્કારો તો કોઇ રીતે સમજી શકાય તેમ નથી. એક સાધુ એક દાય ઉઠી રખાને ફરતો હતો. તેણે બદામના સવાલના જવાબમાં કહ્યું કે, એ દાય ૧૦ વર્ષ થયા ઉઠીને છે એવા છે અને દરજ્જા બીજા છે વર્ષનુધી કંઠાજ રહેશે. ત્યારપછી એ

૧૦૪-મેડમ લેનિનની મહત્વાકાંક્ષા

આઝાદ દેશભાઈઓની સેવા

રશિયાના રાષ્ટ્રવિધાયક સાથેના તેના પરિચયની દ્રષ્ટીથી, બળવાખોર શિક્ષકોના હાથ નીચે અવ્યાસ, ખૂબ ફૂંકાં માર્યા હતાં જેને એક પત્રકાર મળી શકી નહિ તેનો તેને અચાનક મેળાપ ક્યાં અને કેવી રીતે થયો?

(નહેરુજીવનમાં આગેવાની સર્વ કીર્તિનો મેડમ નહિ સમજાતા રશિયાના તાત્કાલિક મહાન લેનિનની વિધવા કાકાસકાની કે જે કોઈ જન્મ પત્રકારને કદીએ મુલાકાત આપતી નથી, તેને એની કિશોર નામની એક સ્ત્રીપત્રકાર કેવી રીતે અચાનક મળી અને તે મુલાકાત લેનિનના ગ્રેડમ લેનિને રશિયાના મિત્રબળપ્રચારના કાર્યની, પોતાના ભાવ્યકાળની, લેનિન સાથેના મુળ પરિચયની ને બીજી અનેક વાતો કેવી શામયિક રીતે કદી સંભળતી, તેનું રસિક ખ્યાન આ લેખમાં તે પત્રકાર આપે છે.)

બોલ્શેવિકમત્તા પ્રજ્ઞેતાતરીકે રશિયાની ભૂમિમાં ને પરદેશમાં લેનિનની કીર્તિ યોગેર ગવાઈ છે, પણ તેની પત્ની તેના જેટલી દરજ્જા નહેરુમાં આવી નથી. અત્યારસુધીમાં તેણે માત્ર એકજ વાર નહેરુમાં રથાન લીધું હતું ને તે માત્ર લેનિન અવસાન પામ્યો ત્યારે લેનિનના નહેરુ ભક્તો તેના રાખપર ફૂલો ચઢાવતો પસાર થયા હતા ત્યારે જ દિવસોસુધી આખંડ રાત્રિના ઉત્તમગરા કરીને તે રાખની સમક્ષ તે પૂતળાની પેઠે બેઠી હતી. રશિયાનું ભાવિ સંગીનપણે ધડવામાં વર્ષો-સુધી લેનિન જહેમત ઉઠાવતો હતો ત્યારે, તેમજ તેના અવસાન પછી તેની પ્રિયનમાંએ નહેરુમાં આગળ આવવાનો વિચારસરખો પણ નથી કર્યો. રશિયાનાં નહેરુમાં નજીવીતા બળવાખોરો-લેનિન ને દોરડા તથા રોડાલીન ને કેમેરૂની છત્રીઓ સરખાવા વેચાતી મળ્યાં શકશે, પણ ગ્રેડમ લેનિનની છત્રી નેહની દોષ, તો તેને મારે બટકી બટકીને થાકી જાય, તોપણ તેની છત્રી ભાંગે મળે. એ પરથીજ ખાતરી થશે કે, નહેરુમાં આવવાની તેને બીજાકુલ ઉત્કંઠા છેજ નહિ.

તેણે બહાર આવી આગેવાની લેવી હોત, તો તે તેને મારે બહુ સહેલું હતું. રશિયાના રાષ્ટ્ર-વિધાયક લેનિનની સાથેજ તે રશિયામાં કાર્ય કરી પોતાના પતિના જીવંતજ આગળ પહોંચવાનું સ્થાન સર્જી શકત ને તેના અવસાન પછી પતિવ્રતા રાષ્ટ્રીતરીકે રશિયામાં પોતાની કીર્તિ ફેલાવી શકત; પણ લેનિનની પત્ની કે જેનું નામ એન. કે. કાકાસકાની આજીવનનાં છે, તે સાતિ ચાહે છે ને પોતાના કાર્યમાં નિરાદિન મચાવે જની બહારની ધાંધલને અવગણે છે. લેનિનની પત્નીતરીકેના તેના જીવનમાં કુનિયાને રસ પડશે, એ ખ્યાલ તેને આવતોજ નથી ને તેથીજ કુનિયાના અનેક દેશનાં વર્તમાનપત્રોના પ્રતિનિધિઓ કે જેઓ રશિયા જાય છે અને તેની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેને તે પોતે સાફ સાફ ના કહેવરાવી દે છે.

અચાનક મેળાપ

પણ હું તેને અચાનકજ મળી શકી. રશિયામાં અજાણના ટાળવા માટે થતા ઉપાયો વિશે બજારો મેળવવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો અને તે વિશે સત્તાવાર વિચારો અને કોણ પરી પાડશે તે વિશે મેં બજાર કાઢી, ત્યારે સોવિયેટ સરકારના કેળવણી ખાતામાં તપાસ કરવા માટે મને જજ્ઞા-વવામાં આવ્યું; એટલે કેળવણીખાતાના મહાન પાસે હું ગઈ. ત્યાં મેં નેહરીઓમાં ને બોલ્શેવિકોમાં આંટા માર્યા, પણ મારે નેહની બજાર અને ક્યાં મળશે તે હું જાણી શકી નહિ. કેમકે તે વખત બેપોરનો હતો ને બોલ્શેવિકોના અગ્રણીઓ ને બીજા સાજાઓ મોટે ભાગે ચ્દા-નારતો લેવા બહાર થયા હતા; એટલે હું ખુલ્લાચરે તપાસ કરીને આખું મહાન ફરી વળી, ત્યારે હેરે એક પ્રોટ સ્ત્રી એક બોલ્શેવિકોમાં સાવિથી કામ કરતી હતી તેને મળી. મારે જે કામવિશે પૂછ્યું હતું, તે તેને જજ્ઞાવ્યું. મેં તો જર્મન-રોચ ને રશિયન ભાષાનો સંજુમેનો કરીને ચાહું દાંડ્યું, પણ તે એ બધું કેમ સમજી શકી તે હજી હું જાણી શકી નથી; પરંતુ મારા સવરો સાંભળીને તે તરતજ પાસેની રમમાં ગઈ ને ફાટી વારે પાછી ફરી નકા અને એ રમમાં સર્વ ગઈ. તે રમના

મુખદ્વાર આગળ મેડમ લેનિન એ નામની પડી ચોંટાટેલી જોધ હું તો ચક્રિતજ બની ગઈ!

મેડમ લેનિન-અરે જોને મળવા માટે મેં ખૂબ ફાંફાં માર્યાં, રશિયાના મારા પ્રવાસદરમિયાન જોની મુલાકાત લેવાનો મેં પહેલો ને મહત્તમ કાર્યક્રમ ઘડેલો તોપણ તે વ્યર્થ ગયો હતો અને ચારે પાસે ચળવળ જગાવી તેની મુલાકાત માટે આકાશ-પાતાળ એક કરવા હું મથી, તે મેડમ લેનિન-આમ અચાનક રીતે મળી ગઈ એ જોધ મને નવાઈ લાગે નહિ!

એક પળ હું ગભરાઈ, મને લાગ્યું કે મારે ત્યાંથી તરતજ તેની માંસી માગી ચાલ્યા જવું જોઈએ; પણ તેના મમતાળુ મુખ સામે મેં જોયું તો તેની સ્નેહાળ આંખમાં હેતભાવ નીરખ્યો એટલે મને દિ'મત આવી અને હું ધામે રહીને તેની પાસે ગઈ. હું કેળવણીને લગતી જે ખખર મેળવવાને આવી હતી તે મા મેં તેને વિગતવાર કહ્યું. તેને મારી વાતમાં રસ પડ્યો; કેમકે તેના પોતાનાજ ખાતાનું આ ક્ષેત્ર હતું. આ કામ માટે મેં કેવી રીતે ત્રાસજનક પ્રયાસ કર્યો તેની કદાણી મેં એને સંભળાવી એટલે એનું હારથ તેનાથી રોક્યું રોની શકાયું નહિ. મેં તેની સામે ફરી વાર જોયું. તેનું સ્મિતભયુ મુખ, શાંત સૌમ્ય નયનો, ભુરખા વાળોની લટ ને વિશાળ લાલ-એ પળવારમાં મેં જોધ લીધાં અને તેની છળી ઉપરથી તેને કદપી હતી, તેના કરતાં તે તદ્દત જુદી લાગી. તેના મુખના એક ખૂણાપર સહેજ કરચલી પડી હતી, તે જોતાં તેને થોડો જખમ થયો હોય એમ લાગ્યાવિના નહિ રહે. તેણે સારા કાળો ગાઉન પહેલ્યો હતો. શરીરપર કાંઈ અવેશન હતું નહિ. તેની વાતો કરવાની કળાપરથી અને દલન-ચલનપરથી તે સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી બાઈ છે, તેની ખાત્રી થયાવિના રહે નહિ અને અગાધ કાર્યશક્તિ-જોને પ્રતાપે લેનિનની સેક્રેટરી તરીકે રશિયાના કપરા સમયમાં તેણે કામ કર્યું-તેનું ભાન થાય. તેના જીવન અને કાર્યવિશે હું કદાચકત જણાવવાને માટે મેં એને કહ્યું ત્યારે તેણે સ્વાભાવિક સ્મિત કર્યું ને જવાબ આપ્યો કે "નવા રશિયામાં અમે જૂદા વ્યક્તિત્વથી કામ કરતાંજ નથી, પણ સર્વે જણાં સામટાં મળીને કામ કરીએ છીએ ને દરેક જણ જાહેરસેવામાં જીવન સમર્પણ કરે છે. હું ધારું છું કે, પશ્ચિમ યુરોપમાં આ દર્ષિબંધુ સમજાતું નથી." ને તોપણ પોતાના રોમાચક જીવનના કેટલાક પ્રસંગો તેણે કહેવાનો પ્રયાસ કર્યો.

બાળપણ અને અભ્યાસકાળ

તેનું બાળપણ સેંટ પિટર્સબર્ગમાં-જ્યાં તે જન્મી ત્યાં-વીત્યું; ને ત્યાં એક બળવાખોર સ્ત્રીશિક્ષકાના હાથ હેઠળ શાળામાં શિક્ષણ મેળવ્યું. આમ બાળપણથીજ બળવાની ભાવના તેના હૃદયમાં વિકાસ પામી. શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં તેનું જીવન વીનાવવાની પ્રેરણા આપનાર પણ આજ શિક્ષિકા હતી; એટલે અભ્યાસ પૂરો થતા તેણે શિક્ષકાની પદવી મેળવી અને અફવાડીઆમાં ચાર દિવસોએ અને રવિવારે પીટર્સબર્ગની ઉદ્યોગશાળામાં તે શીખવવા જતી.

એ વિખ્યાત શાળામાં રશિયન ભાષા, સામન્ય હનિવાસ અને ગણિતનું શિક્ષણ તે આપતી. એ નિશાળ મદ્યન છે અને દરરોર વિદ્યાર્થીએ ત્યાં આવતા હોવાથી તેને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવી હતી. તેમાંને એક વિભાગ સ્ત્રીએ માટે ને બે પુરોમાં માટે હતા.

લેનિન સાથે પરિચય

પણ શાળામાં શીખવતી વખતે તેને રજકાન્નુસાંસ પદરા માર્યો અને નવી સંસ્થાઓના બેરુદમમાં તેણે પાત આપવા માટેનું વેલગ ને કિત જે આવેલ. કિતનો વક્ત ગામનો કાવડાના વિપવનો સમ્યક્મ કરતો. એક સુગત આવી તત્યને એક બાગવાન કાર્યકર્તા હતો. એ એ સુગત સુકેનો વર્ષેનો સુગત અને ધીખતી ચળવળમ. મન દેવના અપૂર્વ કિસ્સાદર્તા રોમાચક વળુતો. મેડમ લેનિને કહ્યો. ત્યારે મને તે અપૂર્વ ને મેડમ લેનિન દેવ મેલું લાગ્યું. તેના મુખપર મેડમ લેનિન વક્ત દેવક ને વક્તવ્યની અપૂર્વ સુકેર. તેના બાવ તેમ કહ્યું કે "હા, મેજ સમયમાં હું મારે પતિને મેલવાના કદા-પણ એ હનિવાસ ને હ" મેડમ લેનિન તેણે પાત વેકેર નાખી.

રશિયામાં શિક્ષક પ્રવચન

રશિયાની શિક્ષકના કાલકાળ સુગતવળ. તેને મેડમ લેનિન મેલે છે અને તેને તેને

અરણી સ્થાનિક શિશુવિજ્ઞાનની પૃથ્વે તે પ્રગુણ છે, પણ પેનાના એ દે.ફાનુઆર ૧૨૫૫ વાળ-
વર્ગની માથે તેને શિશુવાની અજબજા રાગવાના કારણે રચનાત્મક આમ દર્શિ છે. તેનું વિષ
અનન્ય એ કાર્કમાં જાણેયું એ છે. તેનું અને પુત્ર સ્ત્રીવારી જળુ, બુનું છે કે "જાતની મના વાળને
શિશુવાની ૧૪૦૦ માથાની પ્રાપ્તિ: જ્યાં કાચ અજબજા દર્શિ: પણ તે જાતી ૧૫૫ ૬૦ માત્ર
આજુમે સખાની-વાચાની ઝાંખી જર્કા છે. સરકરમાં તે આવી એક પણ જળુસ અજબજા દેવ.
સરકરમાં તે પ્રાપ્તિને જળુવાનું જળુ, ૧૨૫૫ એક જળુ દર્શિ: ૨.૫૫ દર્શિ: તે તેમને વિશ્વજ
કેવાના કાર્કમાં રમ દેના કરેલા મારે તેમની અરેક સત્તવાના અર્થે મત્તરવા અને તેમને માન
આજુમે આપના. આને સમય શિશુ, કાં જળુવા દર્શિ:વા મારે ૨૦,૦૦૦ મરકો મારકત
પ્રવામો કાચ છે. હોમાં એ વર્ગમાં અરકારે ૬૦૦ જળુ ૧૫૫૫ એ પાછળ અર્થો છે. શિશુમાં
આને પ્રાપ્તિ માન મેત્તરવાની વિષાસ વધતી જલ છે અને જ્યાં મામકાંને તે પૂરના પ્રમાણમાં
આદિત્ય-પુત્રની અને હાપાંઓ-અને પૂર્ણ પાટી દર્શનાં નથી. આ ને ૧૫૫ સત્તરના એકા અનેક
મામકાંઓમાં જુના હાપાંની એક પ્રાપ્તિ મેત્તરવા પાંચ કુટુંબમાં વેકાવ છે." આ જળુ નથી
અર્થો આપના મેત્ર સેનિનના પ્રગુણ સત્તરવાને તે પ્રગુણી રેવાએ રેવા.

૬૫૫૫૫૫૫૫૫

પરંતુ રખોસ હોશિયારિ રખે સત્તરવા ને પ્રગુણવાના પ્રગુણિ મેં વળુ, ત્યારે તેના
વિલમાં નિરાણા વેલવી. તેણે કહ્યું કે "તે પ્રગુણ જાણ છે, પણ અર્થો તેના નિર્વેક
લાવેજા કરેકો છે, અને અર્થે થામે થામે એમાં સતી પ્રગુણ કરી છે, મેંકો કુટુંબોના રજના
હોશિયારિ અને સમગ્રીને કામે સમાવ્યા છે અને તેમને અર્થે પેાજ પમાર આપમે જાણે.
આ પ્રમાણે નિર્વેક હાવ્યા મારે અર્થો અનેક વર્ગો સત્તરવાની માથે રેવાની મેરી જરર
રહે છે: પરંતુ તે તેનિક જળુસ દેવ તે જળુસ વેતવાન પ્રગુણ કરે, એમ કું માનું છું. તમે જોયું
દર્શો કે, અને શિશુમાં કાચ કાચ ને કાચ ૨૦૫ જળુમે કાચે-જળુ કાચ પૂર્ણ ૧.૫૫ તે: જળુ
પાછું દાચ પર્કાએ હોમે અને ૦.૫૫૫૫ સેનિન-મારા પતિ-અર્થવા દના. ત્યારે અર્થે રેકપાર વર્ગો
ને તે વળેને લંકનાં કે પેરિમમાં, અર્થિવામાં કે પ્રગુણમાં-આ જળુમે ત્યાં અર્થને એક વિવસ
આ કાચે કરુ પાટી એની જળુવાન વધા કરતી હતી અને તેનીશિવાના એ એકાંત વિવમેમાં
આવાના તંત્રુવર પીરજ રાખી કેમ અર્થો તે પણ અર્થે ગાખા."

તેની આકાંક્ષા

આ સુશીલ આઈની વાચારા એકસરખી વહેતી થઈ. કાચે કરવાનો જમાન કેકો દોષ થો,
તે તેના પ્રગુણથી કું જોઈ થઈ. મેં તેને પૂછ્યું કે "શિશુ હોશિને તમે પારેકમાં જવાના છે,
એવી વાત કેટલાક વખતપર હાપાંઓમાં આવી હતી એ ખરી છે?"

"જરા પણ નહિ" તેણે કહ્યું "મારા દેશને કું ખૂબ આકું છું ને અર્થો કું સખી છું.
મારા પતિની મરજીથી કું શિશુ કરીએ છોડવાની નથી. મારી હાંકીમાં મેં ખૂબ-ખૂબ પર્કાવ
કયું છે ને હવે મારા અર્થમાં મને માત્ર એકજ આકાંક્ષા છે ને તે એ કે, મારા આજાર વધ્યા
રેકાણાએના દિતમટ અને સોંપાવણ કાચે કરવું."

મેત્ર સેનિનની પ્રગાઠાત લઈ કું મારે મુકામે આવી ને તરતજ રેકિફાનની ધંદરી વાગી. મેં
રેકિફાન દાચમા લીધા. મેરકામાની મારી એક ક્રીમિન, કે અને મેં મેત્ર સેનિનની પ્રગાઠાત
કેક પળે મેરે ગોડવવાનું જળુ, ૧૨૫૫ દર્શિ: તેના એ રેકિફાન દર્શિ: તેણે મને જોખરે અર્થો
જળુ, ૧૨૫૫ કે "બદેન! મેત્ર સેનિન સાથે તમારી પ્રગાઠાત ગોડવવાના વારંવાર અનેક પ્રગાઠ
ક્યાં છતાં પણ મારાથી તે બની ચકું નથી: કું નથી પાસી કે તમે તેને મળ્યા ચકશો." પરંતુ તેને
આ અર્થે હતી કે, મેત્ર સેનિનને કું મળ્યા આવી હતી!

(તા. ૩૧-૭-૧૯૨૮ ના દૈનિક "કિંદુરવાન"માંથી)

૧૦૫-વ્યાયામપ્રેમીઓનું યાત્રાસ્થાન-અમરાવતી

હિંદુસ્થાનની એક અનોડ વ્યાયામસંસ્થા

હનુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળનો પરિચય

સૌરાષ્ટ્રમાં યુવકપ્રવૃત્તિ અને વ્યાયામપ્રેમ પ્રસારવાનાં સ્વપ્નાં સેવનારાઓને, એ કાર્ય કથી રીતે થઈ શકે તેનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડનારું એક વ્યાયામપ્રસારક મંડળ આજે વરાડના પાટનગર અમરાવતીમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. એ મંડળનું પૂરું નામ શ્રીહનુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળ છે. નાય-માત્મા વલ્લહીતેન લભ્યઃ એ એનું ધ્યેયસૂત્ર છે. જેટલો અહ્યુત તેનો જન્મધૃતિદાસ છે તેટલીજ તાલુબ કરનારી તેની આજસુધીની નાની આવરદાની સિદ્ધિઓ છે. હિંદુસ્થાનમાં એ અનોડ સંસ્થા મનાય છે. લાલાજી સમા નેતાવર તેને 'વિસ્મય' કહે છે. મહાત્માજી તેના મુખ્ય વ્યાયામમંદિરની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરવા અમરાવતી દોડ્યા જઈ તેના ઉપર શુભાશિષો વર્ષાવે છે. પ્રત્યેક હિંદી નેતા, જેને આ વ્યાયામપ્રસારક મંડળના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન છે તે તેનાપ્રત્યે પૂર્ણ આદર અને પ્રેમથી જુએ છે. આજે વરાડમાં દોહસો કરતાં વધારે શાખાઓ ધરાવતી અને વરાડની બહાર એટલીજ બીજી પ્રશાખાઓ પાથરનારી, હિંદુસ્થાનમાં પોતાના બાહુઓ ફેલાવતી આ અહ્યુત સંસ્થાના જન્મ અને જીવનવિકાસનો ઇતિહાસ જાણવા જેવો છે.

*

*

*

*

વરાડ રાષ્ટ્રીય લંડનમાં સદા અગ્રેસર સ્થાન રાખવાનો અને બીજા કોઈ પ્રાંતથી ઉતરતો નહિ એવો હિસ્સો આપતું હોવાનો દાવો કરે છે. હિંદુસ્થાનમાં વીસમી સદીનું પ્રભાત ઉગ્યું અને તેના પ્રથમ દશકના ઉત્તરાર્ધમાં બંગાળાએ સ્વદેશીની ચળવળ શરૂ કરી અને તેની પાછળ સ્વાધીનતા અને શરીરચળાની જન્માવટના સંદેશ છૂટ્યા ત્યારે વરાડમાં પણ એ આંદોલન મચ્યું. વરાડ અભિમાન લે છે કે, ૧૯૦૮ની સાલમાં તેને ગામે ગામ અખાડો નંખાયો હતો અને એ અખાડાઓમાં ગામના તમામ જુવાનો બલધર્મનો મહિમા સમજવાને આવતા. ગામેગામ જુવાનોમાં સ્વદેશીની અને શરીરજન્માવટની ઝંખના જાગી હતી; શસ્ત્રની તાલિમ લેવાની, સ્વાધીનતાના લડવા બનવાની તાલાવેલી પ્રગટી હતી. વરાડના વૃદ્ધો ૧૯૦૮ નો એ જુવાળો જેમ હૃદયધેલા બની જતા. પણ પછી ૧૯૦૯ થી એ જુવાળો ઉતરવા માંડ્યો. બ્રિટિશ શાસકોએ દમનનાં ચક્રો ગતિમાં મૂક્યાં. ગામેગામ સરકારના લોખંડી મુક્કાએ અખાડાનો ભુક્કો કરી નાખ્યો. પાણીદાર જુવાનો જેલમાં ગયા. સ્વદેશી, અખાડો, બજરંગ-ઉપાસના, એ બધું બંધ પડી ગયું. ૧૯૧૪સુધી એ સ્થિતિ રહી.

*

*

*

*

૧૯૧૪ની સાલમાં વરાડના પાટનગર અમરાવતીના એક નાના મકાનમાં ત્રણ ચાર જુવાન છોકરા ભેગા થયા. તેમને થયું કે, આજનું બધું દૌર્ઘ્ય ખંખેરી નાખવા આપણે કંઈક સંગીન પ્રવૃત્તિ આરંભવી જોઈએ. દેશના જુવાનોમાં પ્રાણ આવે, દીલી પાટલીએ અને એણે ચાલે ચાલવાનો મોહમાંથી તેઓ છૂટે, તેઓ દેશદાઝથી સળગતા સશક્ત જોધમલ્લો અને, એ અર્થે અખાડા-પ્રવૃત્તિ એજ સાચી પ્રવૃત્તિ છે એમ તેમને થયું; અને તેમણે વૈદ્યબંધુઓના અગ્રેસરપણા હેઠળ એક ખાનગી અખાડો શરૂ કર્યો.

૧૯૧૪ થી ૧૯૧૭સુધી એ અખાડો ખાનગી રહ્યો. તેમાં થોડા જુવાનો નિયમસર હાજરી આપતા અને શરીર કસવાને માટે કસરત કરતા. અખાડાનો જે મામુસા ખર્ચ આપતો તે, તેનો લાભ લેનારા શ્રીમંત છોકરાઓ તેમની પાસેની વધારાની વસ્તુઓના વેચાણમાંથી પૂરા કરતા. વૈદ્યબંધુઓનો આ અખાડો આ રીતે ચૂપચૂપથી આગળ વધતો ગયો અને ચાર વર્ષમાં તો અમરાવતીમાં મશહૂર બની ગયો.

*

*

*

*

૧૯૧૭માં વૈદ્યબંધુઓનું જાહેર વ્યાયામમંડળ બન્યું. શ્રીહનુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળનરીકે

તેની ભરેલ આપના માં. વિરજા દેવના નરુ જીમાં વ્યાયામને જેમ જીવન કરી તેમને જીવવાન, તેમજની જાને નિર્વાજ આનાવવાનો તેના ઉદ્દેશ રખ.વો. શ્રીદનુમાન વ્યાયામપ્રેમરક મંડળે રાજદીય, અમાનિક અગર પાસિક જાજને.માં કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન મંડળે ન રાખવાની આને જાનિ, મર્ચ, મન, પંચ દાખાદિ કેદઆવેમાં ન માનવાની નીનિ નકો કરી પોનાનું કામ આરંભ્યું. એને પરિણામે જાજ રજ વર્ષમાં આ મંડળ વરાંને મંડળે મામટે બલ્લીનું કામ ચાલુ છે. ૧૯૨૧ની જાજગરુમાં તેની ૧૯૧ જાજાઓ રજપર્ક છે અને દિવસે દિવસે એ સંખ્યા વધની જાય છે. મંડળના મંચાલકોનો નિરપાર રજામાં કમમાં કમ પામને વ્યાયામસાળાઓ રજાવવાનો છે. આને આ દનુમાન વ્યાયામપ્રેમરક મંડળની વરાંમાં જેટલો જાજાઓ છે, તેમાંની પ્રત્યેક સરેશમાં અમરાવતીની સુખ્ય મંચામાં તેવાર વરેજા વ્યાયામ-શિક્ષક કામ કરી રજા છે. આ બધી સરેશમાંમાં મળીને કુલ ગાર દબર જેટલા જુવાનો તેમણાં વ્યાયામ કરી જલધર્મનો મરિમા માઇ રજા છે. આ જોડે મંચાઓની માનુસરગા-અમરાવતી દનુમાન વ્યાયામપ્રેમરકો અત્યારે ૬૦૦ વિદ્યાર્થીઓ પ્રનિદિન તાલીમ લઇ રજા છે. દનુમાન વ્યાયામપ્રેમરક મંડળની આટલી વરાંની જાજાઓ ઉપગન, વરાંની જાજાર ૫૫ તેની જાજાઓ પથરાઈ છે. પૂના, મીરજ, સાસાપુર, જાજપુર, નાગપુર, નાસિક, જાજોધર, વયનમાજ, અમજનેર, વડોદરા, જાજરા વગેરે રજોએ તેની જાજાઓ છે; જેની સંખ્યા પચાસ સુધી પહોંચે છે. એ ઉપરાંત જ્યાં ખાસ જાજા ન નંખાઇ હોય, પણ રજાનિક જાજાની સાથે અગર બીજી રીતે, આ મંડળમાં તેવાર મયેલો વ્યાયામશિક્ષક અખાડો મહારી રજો દોષ એવાં સાં જેટલાં રજો છે.

દિંદમરમાં વ્યાયામનો વધારે ને વધારે પ્રચાર મર્ચ રજો તે ઉદેશથી શ્રીનુમાન વ્યાયામપ્રે-સારક મંડળ તરફથી સને ૧૯૨૪ થી ઉનાળાની રજાઓમાં યાદરિક તાલીમનો વર્ગ અમરાવામાં આવે છે. એ વર્ગ આ ચાર વર્ષમાં બહુજ સોશ્રિય નીવડયો છે. સને ૧૯૨૪ માં એ વર્ગમાં ૩૨ વિદ્યાર્થીઓ આવેલા; ૧૯૨૫માં ૫૦, ૧૯૨૬માં ૨૫૦, ૧૯૨૭માં ૪૭૫ અને ૧૯૨૮માં ૫૦૩; એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીસંખ્યા મયેલી. આ વર્ષમાં દિંદુરજાનના દરેક લાગમાંથી વિદ્યાર્થીઓ જાય છે. આ વર્ગ કારિયાવાડમાંથી અમરેલીથી બાઇ બગવાવજ મડેના અને રાજકોટથી બાઇ કોટાજાસ માકર મયેલા. તે જાને વ્યાયામપ્રેમી જાજાઓ ઉપર આ મંડળની અને તેના આ વર્ગની સરસ જાજ પડી છે. શ્રી. માકડ એક પથમાં એક મિત્ર ઉપર લખે છે કે, 'દિંદુરજાનના જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી આવના પાંચસો જેટલા લાઇઓ જાવણીઓ નાખાને લરકરી દબે કોદ ખાસ સુધી સાથે રહે અને દરેજા ધડીજાળના કાંદાની નિયમિતતાની સાથે દરિશી કરે એવી નિય-મિનતા અને નિયમબદલાથી કયાવન કરે એ દરમ અદ્દશુન જાની રહે છે. એકજ ઉદ્દેશથી, એકજ વિચારના અને એકજ વિષયનું સેવન' કરનારા પાંચસો દિંદી જુવાનો લરકરી દબ સાથે વ્યાયામની તાલીમ લે અને સાથે ભારતોદ્ધારનાં રજખો મયે, એ વાનાવરજનો ખ્યાસ રાખેમાં જુ' ન આવી રજુ. એ જાને જોવું જોઇએ અને અતુલવતુ જોઇએ...કારિયાવાડમાં આવું પવિત્ર અને મદાન-શીતલુ' જવન જવના વ્યાયામપ્રેમીઓની જાવણીઓ નંખાઇ હોય એવો દિવસ ક્યારે આવશે'

આ યાદરિક તાલીમના વર્ગમાં આવનારાઓ માટે જાજ વર્ષનો અખ્યાસકમ રજાયો છે. જજ ઉનાળાની રજાએ આ મંડળની વ્યાયામસાળામાં ગાળી કોઇ પણ લાઇ સરસ વ્યાયામ-શિક્ષક જાની રજો છે. આ સરેશમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમની જાને વ્યાયામપદ્ધતિઓના જુદા જુદા ત્રીસ વિષયોનું જાન અપાવું હોવાથી, એ શિક્ષક કોઇ પણ અખ્યાડમાં વ્યાયામવિશારદ-તરીકે દીધી નીકળે છે. આ સરેશમાં મુખ્યત્વે સ્વરસજીની તાલીમ અપાય છે. એ ઉપરાંત તરવાર, લાડી, લાડા, લકટી, જાજપા, પથ, પડા તેમજ જોક્ષીમ, જુલુલુ વગેરેનું ખાસ જાન અપાવમાં આવે છે, એ તેની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. આવી તાલીમનું એક વર્ષ પૂરું

કરનારને ‘વ્યાયામપ્રવેશ’ની, બે વર્ષ પૂરાં કરનારને ‘વ્યાયામપટુ’ની અને ત્રણ વર્ષ પૂરાં કરનારને ‘વ્યાયામવિશારદ’ની પદવી અપાય છે. આ શારીરિક તાલીમના ઉનાળાના વર્ગનો ખાસ ઉદ્દેશ વ્યાયામના શિક્ષકો તૈયાર કરવાનો છે અને તેના પહેલાં ચાર વર્ષમાં ખારસો લાઇઓને તે લાભ અપાઈ શક્યો છે. શ્રીહતુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળનો આત્મા-કોણ છે ? મંડળના મૂળ-સ્થાપક વૈદ્યબંધુઓમાંના એક લાઇ અંબાદાસ પંત વૈદ્ય એ મંડળના આત્મા છે. એમની વય માત્ર ૨૭ વર્ષની છે. જેને આ જમાનાના નમુનેદાર યુવક કહી શકાય તેવા, નિરભિમાની, આદર્શધૈયા, દિવસરાત સંસ્થાની પાછળ તનતોડ પરિશ્રમ કરનારા આ બાંધવને જોઈને કોઈ એમ ન માને કે, તે શ્રીહતુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળ જેવી હિંદની અનોખી વ્યાયામસંસ્થાનો આત્મા છે. લાઇ અંબાદાસ પંતે આ સંસ્થાની પાછળ જીવન અર્પી દીધું છે. તેણે હિંદુસ્થાનના પ્રાંતે પ્રાંતમાં ભમીને, જેવા જેવી વ્યાયામ સંસ્થાઓની મુલાકાત લઈને એ અનુભવ મેળવ્યો છે અને બીજી બાજુ દશ વર્ષસુધી વ્યાયામનો અધી દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરી એ વિષયમાં પારંગત બન્યા છે. એ જ્ઞાનસંચય પછી તેમણે વ્યાયામશિક્ષકો માટે ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ યોજ્યો છે અને તે પ્રમાણે સંસ્થામાં શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે.

x

x

x

x

x

શ્રીહતુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળના આત્મા અંબાદાસ પંત વૈદ્યની સાથે નાના મોટા દોઢસો કાર્યકર્તાઓ કામ કરી રહ્યા છે. અધાજ ૧૬ થી ૩૦ વર્ષ વચ્ચેની ઉંમરના, નવલોહીયા, દેશદાઝથી સજગતા જીવતા છે. અધાની વચ્ચે વર્તેલો એકરાગ તાજીબ કરી નાખે તેવો છે. નાના-મોટા, શ્રીમંત-ગરીબ વગેરે કોઈ પણ પ્રકારના ભેદવિના અધાજ લાઇઓ વ્યાયામમંદિરમાંનું બધુંજ કામ હાથે કરે છે.

આ દોઢસો એકલોહીયા નવજીવાન દેશભક્તો, અંબાદાસ પંત પછી તેના મુખ્ય સહાયકોમાં અમરાવતીના પ્રસિદ્ધ ડૉ. શિવાજી ગણેશ પટવર્ધન, લક્ષમણ કોકડેકર, હરિહર દેશપાંડે, ખેડકર, પાટીલ, પેંડકે અને સળકાળ વગેરે આવે છે. ડૉ. પટવર્ધનને માસિક હજાર-દોઢ હજારની તખીખી કમાણી છતાં, તે નિયમિત વ્યાયામશાળામાં હાજરી આપે છે અને તેની વિચારણાઓને દોરે છે. ડૉ. પટવર્ધન તેની કમાણીમાંથી પણ તેની પ્રિય સંસ્થાને સારો હિસ્સો આપે છે. લાઇ હરિહર વામન દેશપાંડે તિલક વિદ્યાપીઠના સ્નાતક છે અને તે ‘ફિઝિકલ કલ્ચર ઇન્ફર્મેશન જુરો’ (શરીરવિકાસની માહિતી પૂરું પાડનાર ખાતું) અને સંસ્થાનો સંપાદકીય વિભાગ સંભાળે છે; અને શ્રીઅંબાદાસ પંત વૈદ્ય તથા ડૉ. પટવર્ધનના અનેક સહાયકોમાંના હાલ કાઠિયાવાડમાં બ્રમણ કરી રહેલા લાઇ લક્ષમણ કોકડેકર પણ સંસ્થાનું દરેક કામ સંભાળે છે. લાઇ હારહર દેશપાંડે અને લાઇ લક્ષમણ કોકડેકરે આ સંસ્થાને જીંદગી અર્પણ કરી છે.

શ્રીહતુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળનું તંત્ર તેના કાર્યકારી મંડળના હાથમાં છે. તેના અધ્યક્ષ ત્યાંના લોકપ્રિય ડૉ. પટવર્ધન છે.

આ સંસ્થાના મુખ્ય વ્યાયામમંદિર-શ્રીહતુમાન વ્યાયામમંદિરમાં નાના મોટા કુલ ૬૦ તો અધ્યાપકો છે. આ અધ્યાપકોની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે, તેમાંનો દરેક વ્યાયામ-વિદ્યાના એક એક વિભાગનો ખાસ નિષ્ણાત (સ્પેશિયાલિસ્ટ) જ હોય છે. અધાજ અધ્યાપકો કશું વેતન લેતા નથી.

આ સંસ્થા તરફથી બીજી જે પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે તેમાં (૧) ફિઝિકલ કલ્ચર ઇન્ફર્મેશન જુરો, (૨) વ્યાયામ વસ્તુલંકાર, એ મુખ્ય છે. આ સંસ્થાને અમરાવતીની મ્યુનિસિપાલિટિ રૂ. ૪૦૦ ની વાર્ષિક ગ્રાન્ટ આપે છે.

x

x

x

x

x

શ્રીહતુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળના ભાવનાભક્ત અને ઉત્સાહભર્યા જીવાન ચાલકોને તેમના પરિશ્રમનો આવો મુંદર પરિપાક આવેલો જોઈ, મંડળને માટે એક પ્રમુખ વ્યાયામમંદિર હોવાનો મનોરથ જાગ્યો. તેમણે એ મનોરથને સિદ્ધ કરવા કમર કસી. તેમનું કામ તો સ્વારનુંયે વરાહભરમાં

મથકે શા' મધુ' દર્જ, એટલે તેમના અભ્યાસકારિના જીવનમાં વચરામના પુત્ર આવા સાગા, અમરાવતીની મુનિસિપાલિટીએ મહાનમદાનમાં સાત દળર રૂપિયાની મદદ આપી, ૧૯૨૬ ની સાલમાં ૫૧૨૬૬ દળરને ખર્ચે બન્ને વ્યાયામશાળા તૈયાર કરા. આમને વિગ શીએ સાથે કમરન કરી શકે એટલા વ્યાયામમંદિરો તેમાં વસાવ્યા અને ૧૯૨૭ના ડિસેમ્બરમાં મદામના જીવનની-મદામનામાં ૬૦૦૦ રૂપિયા જતા દળ ત્યાં તેમજીએ અમરાવતી જરૂરી એ વ્યાયામ-મંદિરને મુક્યું મકવાની કિંમત કરી.

આ વ્યાયામમંદિરની પાછળ તેના મંગલકોનાં અનેક સ્વપ્નોની મુદ્દિ કમી છે. આ વ્યાયામમંદિરમાંથી દિ'દુશમાં વ્યાયામમંદિર બનાવવાના, દિ'દુની અનેક અભ્યાસ વ્યાયામમંદિર સાદિત્ય પ્રગટ કરવાના, દિ'દુની પુરકમંદિરનો લગભગ દાકમાં લેવાના અને વ્યાયામમંદિરને દિ'દુને માટે વ્યાયામ મંદિરિયાલય બનાવવાના તેના સંચાલકોના અભિલાષ છે.

પણ જ્યા પહેલાંના મંદિરનામાં દેવોને તેમના માર્ગમાં એક જગત અતરલ આપ્યો છે. જુન માસમાં અમરાવતીમાં મેપરાલએ દાખલુ તોફાન મચાવ્યું. તેમાં તેમના પ્રાણુમાં આ વ્યાયામ-મંદિરને પણ ખારે જરા પહોંચી છે. પંદર દળરને ખર્ચે બેજ રાં પહેલાં તૈયાર કરેલા એ મંદિરનો ઉપરનો ભાગ વરમાદના તોફાને તારાજ કરી નાખ્યો, તેમજ મહાનમાંનાં તમામ વ્યાયામસાદિત્યો અને વ્યાયામમંદિરનું સત્તાનાશ થાળી નાખ્યું. મંડળને પંદરથી વીસ દળરનું નુકસાન થયું.

હાલિયાથી નુપતિઓ અને ધીમતોને, દિ'દુશનાની આવી અનેક સંસ્થાના પ્રમુખ વ્યાયામ-મંદિરના પુનઃકાર માટે મથાલિત રાજો આપવાનો હર્મ છે.

દિ'દુ મદાસના પણ આ મંડળપ્રત્યે બદલ આરે મરાવે છે. દિ'દુ મદાસના તરફથી દિ'દુમાં જ્યાં જ્યાં અખાડાએ સ્થાપવાના હોય ત્યાં ત્યાં આ મંડળના વ્યાયામમંદિરોનેજ મોકલવા-માં આવે છે. આજમુખીમાં જમાળ, મધ્યપ્રાન, મદારાપ્ટ, બિદાર, સંયુક્ત પ્રાન, કમ્પોટક, ખાનદેશ વગેરે પ્રતિમાં આ મંડળના ભાષ્યો કામ કરી આવ્યા છે અને વરાડની તમામ મુનિસિપલ સાગાઓમાં આ સંસ્થામાં તારીમ પામેલા ભાષ્યોનેજ કમરનસિદ્ધક તરફી લેવામાં આવે છે.

આ મંડળ તરફથી મોડાજ માસ પહેલાં શ. હાલજનરના ખર્ચે એક ડાપખાનું ખરીદવામાં આવ્યું છે. મુદ્દલાલ્ય વસાવવાનો મુખ્ય હેતુ વ્યાયામનું વાર્ધક્ય પ્રસિદ્ધ કરવાનો છે. મંડળ તરફથી વ્યાયામ સર્વસંમત પ્રસિદ્ધ કરવાની પણ યોજના છે. તેને અંગે કેટલુંક લખાણ તૈયાર પણ થઇ ગયેયું; પણ જ્યા તોફાનમાં વ્યાયામમંદિર તારાજ થયું તેની સાથે એ બાલુમધ્ય ભેગા પણ નાશ પામ્યા. હવે તો વ્યાયામમંદિર ફરી વાર ઉભું કરી, મંડળના સંચાલકો તેમના સ્વપ્નોની સિદ્ધિની દિશામાં પુનઃકારિ છે કરશે.

વ્યાયામપ્રેમનું અશીલન આજે દિ'દુશનાલમાં પૂર્ણવેમથી પ્રસરી રયું છે. ડેરેર બજાર-ઉપાસનાનો બલધર્મ સ્વીકારનારા જુવાનો નજરે ચડે છે. સૌરાષ્ટ્ર પણ બજાર-ઉપાસનાનો બલધર્મ સમજતો જાય છે. તેના જુવાનોમાં ચરીરજમાનકનો શોખ વધતો જાય છે. તેનાં પાટનગરો-માં વ્યાયામમંદિરો ઉભરી રયાં છે. ભાનનગર, અમરેલી, રાજકોટ, પોરબંદર, ધોરાજી વગેરે સદેરામાં નિષ્ણાન વ્યાયામપ્રેમીઓ અખાડાઓ મથાવી રયા છે. બીજાં સ્થળોએ અખાડાની માગણી થઈ રહી છે. આમ સૌરાષ્ટ્રમાં અખાડાશતિ વિસ્તરતી જાય છે, ત્યારે તેને એક ચિસ્ત નીચે લાવવા, જ્યાં અખાડાઓમાં એકજ ધોરણ દાખલ કરવા, સૌરાષ્ટ્રની વ્યાયામપ્રશતિનું નેતૃત્વ હાથ લેનારી અમરાવતીના આ દળમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળ જેની કોઇ મધ્યસ્થ સંસ્થાનો જન્મ નહિ થાય તે સૌરાષ્ટ્રના સ્થાળીય, માંકક, અગવાનજી વગેરે એ જરૂરનો વિચાર કરે અને આ વ્યાયામમંડળના અહેવાલમાંથી પ્રેરણા લઇ એકાદ મધ્યસ્થ સંસ્થા સ્થાપી સૌરાષ્ટ્રમરમાં વ્યાયામ પ્રચાર એવી આશા સાથે આ પરિચલ-લેખ સમાપ્ત થાય છે.

('સૌરાષ્ટ્ર' તા-૧૧-૮-૧૯૨૮ ના અંકમાંથી)

૧૦૬-પંજાવકેસરી લાલા લજપતરાય

નિશ્ચેતનોમાં નવચેતના સંચારનારી રણુભેરીનું રણુગાન પૂરું થયું..... પણ એના પ્રેરક મૂળના દિગ્ગંતવ્યાપી પડ્યા ગિરિઓ ને ગવ્હરા, ચરણો ને વનરાષ્ટ્રો, નદીતીરા ને જનપદો મધ્યે હજી ગાજી રહ્યા છે ! હજી એ રણુભેરી બળે છે ! નવચેતનાનો મંત્ર ગુંજે છે ! એ રણુભેરી ચમર છે !

x x x x x x

હિમાલયના હિમશ્ચેત ગૌરીશંકર સમા ઉત્તર ગિરિશૃંગ ઉપર ઉભીને, પચાસ પચાસ વર્ષમુધી, એકજ સૂરે અવિરામ રણુભેરી બળવનાર એ બેઢો પડ્યો. નરોમાં નરોત્તમ, પુરુષોમાં પુરુષસિંહ, યોદ્ધાઓમાં યોદ્ધાવર, શહીદોમાં શહીદ-શિરોમણિ નરકેસરી લજપતનો દેહ પડ્યો.

આજથી ત્રેસઠ વર્ષપૂર્વે પંજાબના એક અજાણ્યા ગામમાં જન્મેલા એ હિંદી પુત્રમાં એવું કયું અદ્ભુત તત્ત્વ હતું કે આજની જુવાન પેઢીનો જ્યારે જન્મ પણ નહોતો થયો તે કાળમાં, સને ૧૯૦૫-૦૬ના કાળમાં, જ્યારે 'વંદે માતરમ્'નો ઉચ્ચાર એ ભયંકર ગુંજો ગણાતો અને હિંદી રાષ્ટ્રવાદનાં કિરણો હજી મુંબાઇ-કલકત્તામાં નગરોની મોટીમોટી મહેલાઓની અટારીઓનેજ અજવાળતાં હતાં ત્યારે, કાશિયાવાડનાં નાનાં નાનાં ગામડાંઓમાં સુરત સનાતની બ્રાહ્મણો પણ પ્રતિદિન પ્રભાતે શિવપૂજાની સાથે આ નરવીરની અને તિલક મહારાજની છબીની અનન્ય લક્તિભાવપૂર્વક પૂજા કરતા ? પંજાબના એ નરે હિંદુસ્તાનના ખૂણેખૂણાનાં ગામગામડાંમાં વસતા સામાન્ય ગામડીઆઓનાં દિલ ઉપર, આજથી એક આખી પચ્ચીસી પહેલાં એવું કયું કામણું કર્યું હતું કે આ વિદેશી સરકારના વહીવટદારો તેને પકડીને માંડલેના કિલ્લાને માર્ગે લઇ જતા હતા ત્યારે-

‘લાલાજી હારો હિંદુસ્તાનનો, પાપીએ નાખ્યો કેદજી !’

એવી પુણ્યપ્રકોપથી ભભુકતી લોકકવિતામાં લોકહૃદયની પ્રેમકાગણી આવો પારદર્શક આયિ-ભાવ પામતો ? દેશને ચંરણે છંદગીની પળેપળ આપી દઇ નરસિંહ લજપતરાયે નિજના ચારિત્ર્ય-બળથી, નિજની નિર્ભયતાથી, નિજના સિંહ-સ્વભાવથી, હિંદની પ્રજાનાં માન આજસુધી કદાચ કોઇ પુરુષે જ્યાં નથી એવાં જ્યાં હતાં.

સત્તાવન-અઘ્વાનનો બળવો જુઝાયા પછી સાત વર્ષે, એ બળવો વેળા પ્રગટ્યા હિંદના આત્મ-તત્ત્વના અવતારસભો લજપત, ઇ. સ. ૧૮૬૫માં પંજાબના લુધિયાણા જિલ્લાને ખૂણે જગરાન નામના નાનકડા ગામમાં સુનશી રાધાકૃષ્ણ લાલાને ત્યાં જન્મ્યો. ગરીબ પણ જૂના ને ખાનદાન અશ્વત્થ વણિક કુટુંબના એ લાલા રાધાકૃષ્ણ સરકારી લાઇસ્ટ્રેલમાં ઉર્દૂના શિક્ષક હતા અને તેમની ટુંકી કમાણીમાંથી એમનાં પત્ની ઘણીજ ત્રેવડથી સુખપૂર્વક જુજરાન ચલાવતાં. માતાની એ વ્યવસ્થાશક્તિ, ત્રેવડ અને કુટુંબવાત્સલ્યનાં લજપતરાયે ધરાઇ ધરાઇને વખાણ કરતાં અનેક વખત કહ્યું છે કે ‘મોટો થયે મારી આવક જ્યારે હજારોની થઇ ત્યારે પણ એ શરૂઆતની કરકસરવાળી છંદગીના કરતાં લેશમાત્ર વધુ સુખકર આજાદી અને જાણી નથી; એટલો મારી માતાનો હાથ એ ટુંકી આવકમાં પણ યરકત ને રસ પૂરતો.’

બાર વર્ષની બાળવયે લજપતે મહર્ષિ દયાનંદનાં પ્રવચનો સાંભળેલાં અને તેમાં ભારત-રાષ્ટ્રનો પુનરુદ્ધાર કરવાની પ્રેરણાનું પાન કરેલું. બાળક લજપતને પિતા રાધાકૃષ્ણે પણ એ માર્ગે યોગ્ય ઉત્તેજન આપ્યાજ કયું અને પૂરાં પંદર વર્ષનો ન થયો ત્યાં તો યોતાના આ પરાધીન દેશના ઉદ્ધારનાં સ્વપ્નાં સેવતો, દેશોદ્ધારની અનેક યોજનાઓ ઘડતો એ કદર દેશભક્ત બન્યો.

એકવડા બાંધાના, નબળી તબિયતવાળા એ કુમારનું અભ્યાસજીવન તીવ્ર અને તેજસ્વી બુદ્ધિના ચમકારથી ઝળકતું હતું. સહવિદ્યાર્થીઓમાં સદા મોખરે રહીને લાલાએ અદાર વર્ષની કોમળ વયે કામદાની પરીક્ષા પસાર કરીને વડોલાત માંડી.

પણ, ‘મારો આ પ્રિય દેશ હિંદુસ્તાન આજ પરાધીન દશમાં છે, એની પ્રજા આજે પતિત છે, એનાપર પરદેશી સત્તાનો પત્તો ચોટેલો છે અને એની સમૃદ્ધિ ને વર સતત ચૂસાયે જાય છે’, એ દર્દભરી વસ્તુસ્થિતિનું ભાન એના મગજપર સદા ધમકારા કર્યાજ કરતું હતું.

એટલે અભ્યાસ દરમિયાનજ એણે મદરિ હયાનદના મુઝા નીચે દેવાના સૈનિકતરીકે પોતાની ભરતી કરી દીધી. ૧૮૫૭ના મદરના પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં આકરો પરાજય મળ્યા પછી હિંદી પ્રજા નિરાશ ને ભ્રમરૂપ, બની હતી; અંગ્રેજ કારભારીઓની અસર નીચે હિંદુસ્તાનના મનુષ્ય-ત્વનો ધીમે ધીમે પણ સ્થિરચતિએ નાશ થઈ રહ્યો હતો; અગિયાંમાં આપણુ લખેને ભ્રમનાર યુગ યોદ્ધાઓની અને સ્વાધીનતાના પ્રેમમાં દુનિયામાં કોઈથી ઉતરે નહિ એવા બદાદૂર સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી-ઓની કોમ કારકુનો અને મોટાઓની કોમ બની રહી હતી. એ જોઈ જોમ દયાનંદ ઉચ્છળી ઉઠ્યો ને એ વિનાશક્રિયાને અટકાવવા કમર કરી; તેમ તેનો અનુયાયી લજપત પણ ઉચ્છળી ઉઠ્યો, ને તે જીંદગીની કુરબાનીથી આ ક્રિયા અટકાવ પડતી હોય તો તે રીતે પણ તે અટકાવવા કટિબદ્ધ થયો.

લજપતરાયના એ જુવાનીના દિવસોમાં 'પંબજમાં આર્થસમાજનું' પરિચય હતું. લડાયક જુરસાથી ઉભરાતા આર્થસમાજીઓ દયાનંદના બોધ મુજબ ભારતીય પ્રજાના નવવિધાનનો કાર્યમાં એકામ બન્યા હતા. એ કાર્યની ત્રણ પંબળી જુવાનોએ સરદારી લીધી. લડાઈ દંસરાજ, ચુરહત વિદ્યાર્થી અને સાસા લજપતરાય, આર્થસમાજના આ ત્રણે સરદારો, જેમને પૂરો વીસ વર્ષ પણ નહોતાં થયાં, જેમના મહેં ઉપર મૂકેના દોરો પણ નહોતાં પુટયો એવા ભાવનાભિષ્મ જુવાનો હતા. 'જુવાન! જગતનું' પુનર્વિધાન કરવાની જીએદદારી તારે-ચિરે છે; તૂતન જગતનું સર્જન તારે હાથે થવું જોઈએ' એ મુખદેશને લજપત, દંસરાજ અને ચુરહતની ત્રિપુટિએ બરાબર ઝીંચ્યો અને પંબજમાં પ્રથમ સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારણાનું કામ હાથ લીધું.

નવયુગના સંદેશવાદક સરખા એ ત્રણે જુવાનોએ, મુદ્દાઓમાં પ્રાણ પૂરતી, સ્વાધીનતાને માટે શોષિત પ્રાગતી એ અજબ પ્રેરણાવંત વાણીના બળે પંબજીને ખડો કરી દીધો. ત્રણે જુવાનો અભ્યાસ કરતા, વિદ્યાશ્રમમાં ગોખરે રહેતા, ભાષણો કરવા લાગ્યા, વેદાર્થના વાદવિવાદ કરતા અને આજે લાહોર તો કાલે હીસાર એમ સર્વજ્ઞ લંટકાને આગામી જગતે માટે જનસમુદાયને દેવોળના દંસરાજ યોજનાઓ યોજતા, ચુરહત પ્રેરણા અર્પતો અને લજપતરાય કમલીરના વેગથી એ યોજનાઓને રમૂસાકાર આપતા. આમ સ્વામી દયાનંદ પછી આર્થસમાજની સંસ્થા અને પ્રતિષ્ઠિતે આ ત્રણે જણે એટલી ચેતનવંત ને અજબ બનાવી મૂકી કે એ સંસ્થાના સર્જન-દારનરીકે મદરિ હયાનંદ પછી કોઈનું નામ મૂકી શકાય તો એ ત્રિપુટીનું જ. પોતાની ભાવનાના રંગ, અંતરનું જેમ, અંશનું ચેતન અને કમાણીનું સમથું થન એ પ્રતિષ્ઠિ પાછળ રેડી રેડીને એ ત્રણે જુવાનોએ પંબજમાં સામાજિક, ધાર્મિક અને જીવરખીનાં નવસર્જન માંડ્યાં, એમના અદ્યત્ત ઉત્સાહ ને અધાકે પરિધમે ૧૮૮૩ના જુનની પહેલી તારીખે લાહોરમાં 'દયાનંદ ઐઝમે વેદિક કોલેજ'નો પાયો નાખ્યો. હિંદી ભાષાનો પ્રચાર કરવો, સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી યાગ કેસાવતું તથા ઔદ્યોગિક જ્ઞાનપ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો-એવા ઉદ્દેશથી પંચનદોના મુસકમાં મંડાયેલી આ કોલેજ તે કાળે તો પંબજમાં એક અને અદિતીય હતી અને આજે પણ વિદ્યાર્થીસંખ્યા અને શિક્ષણની ઉત્તમતામાં તે સૌથી પહેલી ઉભી છે. લજપત, દંસરાજ ને ચુરહતની ત્રિપુટિએ તો આ કોલેજ સરદારી શિક્ષણખાનાથી સ્વતંત્ર રહીને રાષ્ટ્રપ્રેમના પાઠ શીખરના રાષ્ટ્રીય શિક્ષણને પ્રયોગ કરવા કારેલી; પણ આ ભાવના પૂર્ણપણે પાર ન ઉતરી. આજે એ કોલેજ પંબજ પુનિવર્સિટિ સાથે જોડાયેલી છે; પણ એ છતાં, ત્રણ જુવાનિયાઓ એક કોલેજ રચાયે અને તેના પાયા આવા સદૃઢ નાખે, એ વસ્તુ તો દુનિયાના ઇતિહાસમાં પણ વિરલ છે. લજપતનું યાદર એવું જખખર કામો આરંભી શકે અને પાર ઉતારી શકે એવી અસામાન્ય ધાતુનું હતું.

દરમિયાન પંબજ પુનિવર્સિટિની કાવદાની પદવી લખેને લજપતરાયે દોસારમાં વજીશાન માંડી દાવો હતી. કોનેલરી વેપકજીદિ અને તેજસ્વી વજીતસકિને પ્રભાવે તેણે પોતાના પંધામાં સારી પ્રતિષ્ઠા જમાવી અને દોસારના વજીશાનમાં અખખીપદ મેળવ્યું; પણ ધંધા કરતાં તેને ખીજી ઉચ્ચતર વસ્તુઓની પરવા-લમની લધુ હતી, એટલે સરહિની ઇંગ્લેંડની વજીશાનના પંધાની મરવાકાશા તત્તને તેણે પ્રંવના સનુદારના કાર્યમજ જવનદક્ષિન શાલવવા માંડી. અરી' પણ

તેને અનુકૂળ અને સહૃદયી મિત્રો તથા સહકારીઓ મળી રહ્યા. તેમાં પોતાની આખી જીંદગીની કમાણી શિક્ષણ અને ખીજાં ક્ષેત્રોમાં અર્પણ કરી દેનાર દાનવીર પંડિત લજપતરાય તથા 'પંજબી-પત્ર'ના આદ્યસ્થાપક લાલા જસવંતરાયના પિતા લાલા ચૂડામણિ એ બે મુખ્ય હતા. લાલા ચૂડામણિએ ભટકતા કંગાલો અને કામધંધાવગરના રખડુઓ માટે સ્થાપેલી પંજબની ઉદ્યોગ-શાળા તો પ્રખ્યાત છે.

આ બધા મિત્રોની સાથે કેવળ પ્રગતિમાન પંજબનાજ નહિ, પણ સ્વાધીન ભારતનાં સ્વપ્નાં સેવતા જીવાન લજપતરાયે હવે હાંસારતું ક્ષેત્ર સંકુચિત લાગવા માંડ્યું. વળી દયાનંદ કૉલેજની સ્થાપના કર્યા પછી લજપતરાયનું બધું લક્ષ્ય એ કૉલેજને સુદૃઢ બનાવવા અને વિસ્તારવા તરફ વળ્યું, એટલે તેણે ૧૮૯૨ના પ્રારંભમાં લાહોરમાં જઈ અખાડો નાખ્યો. પોતાની અસામાન્ય શુદ્ધિપ્રતિભા, સંસર્ગમાં આવનારની અંદર ચેતનની ચીનગારી, દેશદાઝ, સરળ અને નિષ્પાક્ષ સ્વભાવ તથા મોહક વ્યક્તિત્વના પ્રભાવે, જીવાન લજપતરાયે જ્ઞેતજ્ઞેતામાં લાહોરમાં પોતાને માટે માનવંતું સ્થાન કરી લીધું અને પંજબની વડી અદાલતના ધારાશાસ્ત્રીઓમાં મોખરે પ્રકાશવા લાગ્યા. લક્ષ્મીદેવીએ તેમનાપર સમૃદ્ધિનાં હાસ્ય વેચ્યાં, પણ હમેશાં સાદી રહેણીના આદતાર લાક્ષણિક એ પોતાનું કુટુંબ ગરીબ હતું છતાં, પોતાની વડીલાતની આવકમાંથી ખર્ચજોગી રકમ રાખી બાકીની દયાનંદ કૉલેજના પ્રબંધકામમાં ભરવા માંડી; અને એ ઉપરાંત પંજબનાં અન્ય ગામો અને શહેરોમાં શારદામંદિરો-કુમારો અને કુમારીઓ માટેની શાળાઓ-સ્થાપવા અપાર જહેમત લેવા માંડી. આજે આયસમાજ વાર્ષિક દશ લાખ રૂપિયા ખર્ચી સંખ્યાગંધ સંસ્થાઓ ચલાવે છે, જેમાંનો મોટો ભાગ પંજબનાજ છે. પંજબની એ સંસ્થાઓમાંની ઘણીયેની ઇટેા ઉપર લજપતનું નામ અમર અક્ષરે લખાયેલું છે. દલિતોનાં કુટુંબ હરવા અને પીડિતોની પીડા હરવામાટે પોતાનો જન્મ છે, એવી પ્રબળ અસ્મિતાની પ્રેરણા નીચે દેશકાર્ય કરી રહેલા લજપતરાયની જીવાનીનો પ્રથમ દશકો આયસમાજની પતાકા નીચે આવું રચનાત્મક કાર્ય કરવામાં વ્યતીત થયો અને તેમનું નામ જ્ઞેતજ્ઞેતામાં પંજબભરમાં ગવાવા લાગ્યું.

પણ સ્વાધીનતાની ઝંખના ઝંખતા જીવાન લજપતરાયને આયસમાજનું ક્ષેત્ર હવે સંકુચિત પડ્યું. દિનરાત દેશહિતનું ચિંતન કરતા લજપતરાયને સૂઝ્યું કે, આ બધી પ્રવૃત્તિઓ ઠીક છે. દુષ્કાળપીડિતોને અન્ન આપવું, અનાથોને આશ્રય આપવો, શિક્ષણસંસ્થાઓ સ્થાપવી, સમાજ-સુધારો કરવો, જીવાનોને દેશપ્રેમપ્રેરિત બનાવવા-એ બધું સુકાર્ય છે; પણ જ્યાંસુધી દેશની રોજરગમાં પ્રસરી ગયેલું પરાધીનતાનું ઝેર મારી શકાય નહિ; જ્યાંસુધી હિંદી પ્રજાજનો તેના ધરમાં ગુલામ મટી માલિક બને નહિ, ત્યાંસુધી ધ્યેય તો દૂરજ રહેશે. ઉંડા અભ્યાસ અને અવલોકન પછી લાલાજીએ અગ્નિના અક્ષરોએ પોતાની જીવનપોથીમાં સિદ્ધાંત લખ્યો કે 'પ્રત્યેક હિંદીએ સૌથી પ્રથમ હિંદની રાજકીય પરાધીનતા મિટાવવા મથવું જોઈએ; રાજકીય પરાધીનતાના નાશની સાથે ખીજા બધીયે પરાધીનતાઓનો નાશ થશે.' અને આમ લાલાજીએ રાજકીય ચોદાના રણસાજ સંભ્યા. તે દિવસથી-વીસમી સદીના આરંભવર્ષના તે દિવસથી તે આ નવે-અમર માસની ૧૭મી તારીખના શનિવારે એમણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની બળવંતના પ્રતિનિધિ બ્રિટિશ સિપાઈની લાડીના મારને પરિણામે છેલ્લી સોડ તાણી ત્યાંસુધી-બ્રિટિશની છાતીને કંપાવતા, હિંદના આત્માની વેદનાને ગરવી વાણીમાં વ્યક્ત કરતા, હિંદની સ્વાધીનતાની ઝંખનાનો ઢંઢેરો પીટતા, સિંદની ત્રાડે ત્રાડતા લાલાજી રાજકીય અને સ્વદેશીય લડવૈયાજ રહ્યા.

જીવનભર સ્વાધીનતાના રણગણમાંજ ઝુઝવાનો નિરધાર કર્યા પછી લજપતરાયે દેશદેશના સ્વાતંત્ર્યવીરોની દોસ્તી કરવા માંડી અને ઇતિહાસની કિનાઓમાં કોઈ સમાનધર્મીની રાહ જોતા પડેલા મંઝિની અને ગેરીબાદી, વોશિંગ્ટન અને લિંકન વગેરે વીરોની મૈત્રી સાધી. લજપતરાયે એમના જીવનની પારાયણ કરી. ખાસ કરીને છેલ્લી શતાબ્દના ઇટાલિયન શહીદો-મંઝિની અને ગેરીબાદીએ એનાપર ભારે અસર કરી અને પોતાના આત્માના અમર રસની શાહીમાં લેખિની બોળાને લજપતરાયે એ બંને વીરોની પ્રેરક જીવનકથાઓ લખી. હિંદી ઇતિહાસમાંથી પણ લજપત-

રાયે 'અમર મહાજનો'નો પરિચય કર્યો અને તેમની પશુ નિરદાવણી લખી. એમની લખેલી એ અશોક અને શિવાજી, દવાનંદ અને કૃષ્ણચંદની જીવનકથાઓ આજસુધી પંડતજના જુનાનો વાંચે છે અને અવનવી પ્રેરણા અનુભવે છે.

મૅંજિનીગમી દેશરાજની જ્વાળાથી પ્રજાવિન બનીને, મૅંજિનીના દિંદી અનુભવમગા સજ્જનરાય રાજકીય ક્ષેત્રમાં કૅન્યા અને ૧૮૮૮ની સાલથી મહામગામાં ભાગ લેવો સર કર્યો. એ વર્ષની અસાધારણની મહાસભા વેળા તેણે સર સેવદ જલમદને ઉદ્દેશીને લખેલા પત્રો દર્શાવે મથકર છે. એ પત્રોમાં સજ્જનરાયે સર સેવદ અનુભવની મનોદશાના પત્રો ઉપર-રાષ્ટ્રવાદી સર સેવદ કેળીવાદી સર સેવદ બન્યા તે પરિવર્તન ઉપર-સખત દરકા સમાવ્યા છે. સજ્જનરાયના એ પત્રોથી એ કાળમાં દેશભરમાં સનસનાદી થયેલી. જુવાન સજ્જનરાયનો અભ્યાસ, તેની કથમનીચકિત, દેશદાન અને સૌથી વિશેષ નિર્મમતાએ તે કાળના રાજકીય કાર્યકરોના દિલ ઉપર ઉઠી અચર કરી.

આ અરસામાં ૧૮૯૭માં દિલમાં કુષ્માળ પડ્યો. લાલાજીએ પોતાના કુષ્માળગીડિત દેશ-બાંધવોની વદારઅર્થે જાગર રાંદનપ્રતિ આદરી. ૧૮૯૯-૧૯૦૦માં પડેલા બીજા કુષ્માળ વેળા પશુ એ માનવનાની મુનિએ દિકુસ્તાનના પ્રાંતોમાં બગીને ભૂખ્યાંઓની ભૂખ ભાંગી અને વજ-દીનોતે વજો પૂર્વો. મધ્યપ્રાંત, બંગાળ, રાજપૂતાના વગેરે સ્થળોએ અસખ્ય દિંદુ અનાયોને સજ્જનરાયે પોતાની રક્ષા નીચે લીધાં. એ વેળા વિદેશી પાદરીઓ દિંદુ અનાય બાળકોને ભર-ભાવે તેમને કસાઇ ધર્મમાં વટલાવવાની પ્રતિચ્છાવતા જોઈ, સજ્જનરાયે પાદરીઓની એ વટાળપ્રતિતિની સામે ત્રાડ પાડી અને દળરો દિંદુ બાળકોનો દિંદુવનો વારસો કાપમ રાખ્યો. સજ્જનરાયના ઉમ રાજકીય પ્રચારકાર્યની સાથેસાથ, જનસમૂહના સુખદુઃખમાં દમદર્દીઓ પાત્ર સેનારી તેમની આ પ્રતિતિએ તેમને પ્રજાના સાચા નાયક બનાવ્યા. સજ્જનરાય તેમની પાંત્રીસ વર્ષની વયે અખિલ દિંદમાં નામના ધરાવતા નેતાવર બન્યા.

૧૯૦૫ની બનારસ મહાસભામાં પંજબના એ કેસરીએ સૌથી પહેલી રજુમર્જના કરી, જોનાં આદેશનેએ ધરીબર બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાયા ડોલાવ્યા. દોડ કઝને બંગાળના ભાગલા પાડ્યા પછી બરાબર સિતેરમે દિવસે લાલાજીએ બનારસની એ મહાસભાની બાસપીઠ ઉપરથી આમાથી નૂતન રાષ્ટ્રીય હોશ્વચાસની રપરેખા બનાવી. લાલાજી આમાથી બજરાના સુખનાદ બન્યા. બંગાળના એ કારણે બંગાળની પ્રજા બગબગી ઉઠી, દિકુસ્તાનના રાષ્ટ્રીય ઉદ્ધાનના ઇતિહાસમાં નવો તખ્તકો મડાયો. 'દિંદ આમાર, જનની આમાર, ધાત્રી આમાર, આમાર દેશ'ના જમનાદાથી ભારતનું મન-અને સાથેસાથે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદીઓની જાતી ભેદાઇ રલાં. લાલાજીએ બંગાળની એ બજરાપ્રતિતિના આજેવાનોમાં રચાન લીધું. બ્રિટિશ હાકિમના આ કાર્યની સામે, બંગાળમાં બીપીનચંદ્ર પાત્રે, હશિજીમાં તિલક મદારાજે અને પંજબમાં લાલા સજ્જનરાયે ઉમ વિરોધની ત્રાડી દીધી અને એની મજાનાના પડધાથી દેશભરની દિસાઓ માજી ઉઠી. લાલ, બાલ અને પાલની એ ત્રિપુટીએ આખો દિંદની પ્રજામાં નવચેતન મૂક્યું. એ ચેતનની દુઢે દિંદેનો જુવાનવર્ગ ખટો થઇ ગયો અને જલે 'બજલો થશે કંતિ થશે? સામ્રાજ્યને અરજ થશે?' એવી બીતિથી બ્રિટિશ કારભારીઓ કુજી રલા. લાલ, બાલ અને પાલની ત્રિપુટીએ નવો ઇતિ-હાસ રચ્યો, નવી પ્રજા ધરી, નવું ભારતવર્ષ સંસ્કૃતું.

સ્વદેશ અને દેશબાંધવો માટેની તેમની આ લાગણીની જ્વાળાએ જોઈ, તેમની સહૃદયતા ને ક્ષાગીરીથી મુગ્ધ થઇ, ૧૯૦૫ની મહાસભાએ વિલાયતમાં પ્રચારકાર્ય કરવા માટે ગોપાલ-કૃષ્ણ ગોખલેની સાથે સર્વાનુમતે તેમની પસંદગી કરી અને ગોખલે ને સજ્જનરાયનું પ્રતિનિધિ-મંડળ યુરોપને પ્રવાસે ઉપડ્યું.

પંજબની સિંદ ગોખલેજીની સંજે વિલાયત પહોંચ્યો અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદે દિંદી પ્રજાનું કેવું કમ્પરધાજી વાળી નાખ્યું છે, એ પંજબકેસરીએ તેની જ્વાળાગરની વાણીમાં વિલા-યતી પ્રજાને સમજાવ્યું. સજ્જનરાયે સખ્યાબધે સમાજો સમજાવાળું કર્યો ને વિલાયતના

સર્વ પક્ષના અગ્રેસરોના મનપર ઉઠી જાય પાડી ખચકરી કે 'હિંદી પ્રજા હવે જાગી છે અને પોતાપરની સામ્રાજ્યવાદની ઝુંસરી ફગાવી દેવા માગે છે.'

ઇંગ્લેંડનો પ્રવાસ પૂરો કરીને લજપતરાય યુરોપના બીજા દેશોની મુસાફરીએ નીકળ્યા અને પછી અમેરિકાનું નિરીક્ષણ કરવા ઉપડ્યા. એમણે ત્યાંની શિક્ષણસંસ્થાઓનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કર્યો અને હિંદમાં શિક્ષણકાર્ય કરતી સંખ્યાગ્રંથ આયર્સમાજ સંસ્થાઓમાં કરી કયી દિશામાં સુધારા-વધારા થઈ શકે તે જોયું. ઉઘાડી આંખોએ બહુ જોતા અને સ્વાધીનતાની ધગશથી સળગતા લજપતરાય ઉપર યુરોપ-અમેરિકાના આ પ્રવાસે ઉઠી અસર મૂકી, તેને નવી દૃષ્ટિ આપી અને એવડા ઉત્સાહની ભરતીથી ઉભરાતા હૃદયે લજપતરાય હિંદ આવ્યા.

આ અરસામાં પંજાબમાં સરકારે વધારેલી જમીનમહેસુલ અને નહેરના પાણીના દરસંગ્રાહી સરકારી નીતિની સામે લોકોનો પોકાર ઉઠ્યો. 'પંજાબી' પત્રની કટારોમાંથી લજપતરાયની લેખિનીએ અંગ્રેજ મહેસુલવહીવટ સામે વળંગ પ્રદારો કરવા માંડ્યા. પંજાબના ગોરા કાર-ભારીઓને આ બળવાખોર, ત્રિવિધ સામ્રાજ્યના પાયા હચમચાવતો લાગ્યો; એટલે તેને ઠેકાણે પાડવા પોતાના રાક્ષસી લાયામાંથી ૧૮૧૮ના રેગ્યુલેશન પ્રી નામનું શસ્ત્ર કાઢ્યું અને એ કાયદાની રૂએ ૧૯૦૭ના મે મહિનાના એક દિવસે લજપતરાયને પંજાબની સરકારે અચાનક એમના ઘરમાંથી શુભ રીતે ઉઠાવીને ઘલદેશમાં માંડેલા કિલ્લામાં પૂર્યા. હિંદમૈયાની સેવા કરવાનો-સ્વદેશપ્રેમ આચરવાનો 'ગુન્હો' કરનાર દેશભક્તોની જીંદગીની મજલદરમિયાન વચમાં માંડેલી તુરંગો આવે છે એ આપણે અત્યારે જાણીએ છીએ; પણ જે કાળે જેલ જતું એ આજની પેઢે લ્હાવ નહોતો ગણાતો તે સમયમાં એ દેશપારી ને કારાવાસને મદાનગીથી ભોગવી લઈને તેનો ડર ટાલી નાખનાર લાલાજી પ્રથમ હતા.

લજપતરાયની આ અચાનક દેશપારીથી આખો દેશ ખળભળી ઉઠ્યો. અખબારોએ, જાહેર-સભાઓએ, જાહેર સંસ્થાઓએ, વિદ્યાર્થીમંડળોએ-એમેરથી સરકારના આ હીચકારા કૃત્યસામે વિરોધનો મારો ચલાવ્યો. હિંદમાં કોઈ અજબ જાગૃતિ આવી. લજપતરાય થોડા મહિના માંડેલાં સરકારની મહેમાનગતી ભોગરી પાછા આવ્યા અને 'મારી દેશપારીની કથની' માં એ વીતકની આખી કથા હિંદી પ્રજા પાસે મૂકી. લજપતરાયની ચૈનન્યદાયી લેખિનીએ લખાયેલી એ કથની વાંચી હિંદી પ્રજાએ નવી પ્રેરણા મેળવી; આજેયે હિંદી જુવાન એ પુસ્તકના વાચનથી નવપ્રેરણા મેળવે છે.

દેશને નામે અપૂર્વ ત્યાગ અને અનન્ય તપશ્ચર્યાના કરવેલા સમરવીર તરીકે, તરુણ હિંદીઓના પૂજાર્થદ રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાના અવતારતરીકે, માંડેલી પાછા પંધારીને લાલાજીએ ફરી એટલીજ ઉમતાથી દેશકાર્યની ધુરા હાથ ધરી અને ૧૯૦૭ ની સુરતની ઐતિહાસિક મદાસભામાં ભાગ લીધો. તિલક મહારાજ, અરવિંદ ઘોષ, ખાપડે વગેરેના જલાલ પક્ષના નેતાવરતરીકે સુરતે એ પંજાબકેસરીનું અદ્ભુત સ્વાગત કર્યું અને ત્યાર પછી લજપતરાય, રણમેદાનમાં સાચો રણવીર પહેલી હરોળમાં ઉભે તેમ, દેશહિતની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં મોખરે રહેવા લાગ્યા. હિંદુસ્તાનમાં તિલક-લજપતયુગ થોડો, તે છેક ૧૯૨૦માં ગાંધીયુગનો આરંભ થયો ત્યારે એ યુગ પૂરો થયો. જો કે લજપતરાય તે ગાંધીયુગમાં પણ તેમના અનેરા પ્રકાશજ પ્રકાશના રત્ના; એ યુગના નવા સૂર્યમંડળમાં પણ તેમનું સ્થાન અનિચળ રહ્યું.

માંડેલા કારાવાસ પછી લાલાજીના જીવનમાં એથીયે વધારે આકરા મદરવનો એવેજ બીજો પ્રસંગ આવ્યો અને ૧૯૧૪માં. એ વેળા યુરોપીય મહાયુદ્ધનો આરંભ થયો હતો. લાલાજી અમેરિકાના પ્રવાસે ઉપડ્યા હતા અને પ્રવાસ પૂરો કરી હિંદ પાછા ફરવાનો નેવરી કરતા હતા, એવામાં અચાનક બ્રિટિશ વહીવટદારોએ એ નરસિંહના હાથમાં ફરમાન મુક્યું:—'પુદ આલે ત્વા સુધી નમને હિંદમાં પ્રવેશ કરવાની મનાઈ છે.' લાલાજી કાનિષ્ઠા છે, મોઢો મળે નહોતો સરકારી કે તેમ છે, તેવી સરકારી નીતિ અન્યનાં કરવાના ચાલે છે, એવી એવી મનપાલે. સરકારી મંત્રોમાં પ્રવર્તી; એટલે ત્રિવિધદરમિયાન લાલાજીને હિંદમાં પાછા આવવાનો મના મના લાલાજીને ફરમાવવા દેશપારી ભોગવવી પડી. લજપતરાય આ કાળે રાષ્ટ્રીય હિંદુસ્તાનની અને

દબાર માઈલ દૂર, કૃષ્ણવિહારથી ત્રણમીને, આર્થિક મુશ્કેલીમાં, અગત્યના જનમુદ્દાપત્રી વચ્ચે સાક્ષાત્તે પૂરાઈ રહેવું પાડું; પણ એ કુશલિયાન દેશનિકાવીના દિવસે દિવસનો ઉપયોગ લાલ્લાએ રવ-દેશની સેવાઓ કર્યો, લેખિનીથી અને કુદવાથી દિંદની પરાધીન દાસન સંબંધમાં ઝોમળે અને રિકામાં અને પૂરોપમાં અદ્ભુત પ્રવારકાર્ય કર્યું. આઠ વર્ષના એ અમેરિકાવાસ દશિયાન લાલ્લાએ, દિંદની દૃશ્ય પૂરવાર કરના આંકડાઓ અને દશકાંતોથી બચેલી ફસ લાખ વિધિવિધ પત્રિકાઓ, પ્રતિકાઓ ને અપમાર-સેઓ પ્રગટ કર્યો, 'બંચ ઇડિયા' (નરણ બારન) નામનું એક પુસ્તક લખ્યું—જે પુસ્તકને દશ છેક ગયા વર્ષે સુધી દિંદમાં લાવવાની મનાઈ હતી—અને દિંદુસ્તાનમાં રવી જેટલું ન થઈ શકે તેટલું દિંદુસ્તાનની બહાર રહીને કરી દિંદી પ્રજાને અને અમેરિકન રાષ્ટ્રને તાલુકા કરી દીધો.

છતાં પોતાના દેશખંડુઓની વચ્ચે વસવા અને તેમની પ્રત્યક્ષ મેળા ઉદારતા તરસના લાલ્લાએ એથી કસોટી નહોતો. સ્વદેશના વિભેદથી એમને અપાર વેદના થઈ. મદાપુદ બધું થયું, પણ એમના દેશનિકાસની અવધ આવી નહિ. અહીં દેશમાં રીલેટ કાવડા સામે સત્યાગ્રહ પોકારાયો, પંજબમાં જલિયાંવાલા બાગની કતલ થઈ. એ ગોચારા સમયના સમાચાર લાલ્લાએ અમેરિકા પહોંચ્યા અને એ દેશકક્ષે મદાભાષના 'બંચ ઇડિયા' પત્રમાં એક પત્ર લખી પોતાની એ વેદના દાશવીઃ—'અત્યારે, ત્યારે મારા દેશખંડુઓ જબ્બર અંતરાયોની સામે મદાન વિમદ-આરંભી રહ્યા છે ત્યારે, મારો દિરસો પૂરવાને હું દિંદમાં નથી એ વિચારે હું બહુ અકળાઈ છું; હું કાઈ બારે અપરાધ આચરી રહ્યો હોઈ એમ મને લાગે છે...' આખરે સહેનસાદના હંદેરાએ લાલ્લાએ મારે પોતાના પ્રિય વનનમાં પાછા ફરવાનું શક્ય બતાવ્યું અને ૧૯૨૦ ના ફેબ્રુઆરી માસની ૨૦ મી તારીખે લાલ્લાએ દિંદમાં પગ મૂક્યો.

આઠ વર્ષના વિભેદ પછી લાલ્લાએ મુબાઈના કિનારે હતરી દિંદ ઉપર પહેલી નજર કરી તો દિંદની સારી યિદ્ધત બદલાઈ ગઈ હતી. નૂતન દિંદ, નૂતન પ્રજા, નૂતન બાવનાઓ અને મનોરથોની વિરાટ ભૂમિઓ પ્રગટ થઈ. એક એ પુરુષવરનો આત્મા પ્રસન્ન બન્યો. દિંદને કિનારે પગ મૂકતાં એને નવું દિંદ સમજાઈ ગયું; સ્વાસ્થ્યને મારે અર્ધરિત બનેલો જનસમાજ જોયો; અધિકારો અને હક્કોની અરિમનાથી દેહીઅમાન નવી પ્રજા એક, જલિયાંવાલા બાગની કતલની સામે દિંદ અનૂતપૂર્વ રાજ્ય સળગી રહ્યો હતો, ગાંધીજી અસહકારની—સેતાની સરકારની જાક ઉમેડી નાખવાની—વિષલવવાણી ઉચ્ચારી રહ્યા હતા અને એના પાછંદાઓથી દિંદની દિશાએ માથું રદી હતી. આવી વેળાએ લાલ્લાજીસમા જીવનભરના અર્ધજ બળવાબોરનું, રથાન ગાંધીજીની પંજેજ હોય; અને લાલ્લાજીએ એ રથાન તત્કાળ લઈ લીધું.

દેશી ૧૯૨૦ની કલકત્તાની ખાસ મદાસભાવેળા લાલ્લાએ પ્રમુખપદે પધરાવ્યા. લાલ્લાજીએ એ માનવંત આસનેથી પંજબના મદાસાંકરવે ખિદિલ સરકાર ઉપર માનવનાના ફેવાળાનો, સમતાનિયનો, રાજસીપણાનો, બખરનાનો—એમ અનેક આરોપો મૂક્યા અને જીવનભર સિંદની મારે વિદેશી વહીવંતદારોની છાતી વિંધનારા એ કેસીએ સિંદનાં નાખી કે 'જે અમલદારોએ મારા દેશના જીવાનો પાસે નાકલોટીઓ ખેંચાવી છે, જે અમલદારોએ મારા દેશખંડુઓને ફટકા માર્યા છે, જે અમલદારોએ અનેક રીતે દિંદી પ્રજાને અપમાની છે તે અમલદારો સાથે મહોબબત ફેળવવા હું હરગીઝ તૈયાર નથી. મારા હૃદયમાં કારી જગમ થયો છે; હું દતારા બન્યો છું. અસહકારનો જડા ફરદાવો એજ અમારે મારે ધર્મ વરણ છે.' ત્યાર પછી નાગપુર મદાસભા થઈ અને દિંદી પ્રજાએ અસહકારનો નિરધાર પોકાર્યો. તે દિવસથી લાલ્લાજી અસહકાર-જગમાં મદાભાષની જમણી બુલ બન્યા. બગાળમા દેશખંડુ ચિતરજન અને પંજબમાં લઝપતરાય એ બંને નેતાવરોએ અસહકારને અજબ જોર આપ્યું.

અસહકાર-જગના એ દિવસોમાં લાલ્લાજીની અવરથા થઈ જતી હતી, પંજબનો એ સિંદ હૃદ બનતો જતો હતો; પણ તેનું સૌઈ હૃદ નહોતું બનતું જતું. સૌઈ અને સાદસ, નિર્બંધતા અને નિશ્ચયબળમા તો એ લાલ્લાજી દયાનંદ હોસેજ રથાપનાર જીવાન લઝપતરાજ રથા દતારા જીવાનના ઉત્સાહથી લાલ્લાજી અસહકારના કાળમાં બબ્બે વાર જેલ ગયા અને બીજા જે જે આપદાઓ

એણે દિંદુસમાજમાં નવપ્રાણ પૂરવાને દિંદુમંજાની પ્રાપ્તિની સરહદરી લીધી; દિંદુને તાકાત જમાવવાનો મંત્ર શીખવ્યો; એણે લાહોરની દવાનંદ કંતેજ જેવી સંજ્ઞાવ્યવેશિષ્ટસંસ્થાઓ રચાવવામાં દિરંગો પૂર્વે; અને છેલ્લે છેલ્લે પોતાની મિલકતની પાછળે પાછળું દાન કરી દઈ લાહોરમાં પોતાની માતાના નામથી મહિલાઓ માટે એક દરિયાવાલ ગ્રામીણે અને પોતાના વનમાં પિતાના નામથી એક દાંધરૂદ્ધ રચાવીને એ આત્માએ નૃતિ બનુભવી. લાલાશએ મનિદાસ રમ્યો છે—સદી પછી સોફી માનતાં અચકાઈ એવો અદ્ભુત મનિદાસ રમ્યો છે. લાલાશ, આ લીટીઓના લખનારને મન, અને કદાચ બીજા પછાતને મન, તિવક અને ચિતરંજનથી મદાન વિજ્ઞાન દત્તા. સ્વપ્નો, યોજનાઓ ને મિત્રોઓમાં એ પંજાબકેસરી લજ્જપતિ રવાન લેનિન સરખાઓની દરેકમાં છે.

મદાન લજ્જપતિ તેના દેશજ્યુઓની વચ્ચેથી માથો મથો; માનવોનાં જન્મ અને મૃત્યુ ઉપર શાસન કરના દેવતાઓએ તેને કંઈથી લીધો. આજે, બપોે અર્ધાં સદીયુધી, કોઈ ચિરિશુંત્ર ઉપર ઉભી રજુબેરી બળવનાર એ મુંઝની પાછળ અદરશ બની ગય છે; ધડીમર લાગે છે કે, એ રજુબેરીનું રજુમાન પૂરું થયું છે. પણ ના—

એ રજુમાનના પ્રેરક સૂરના રિત-તત્વાપી પડપા, ચિરિઓ ને ચંદ્રો, અરબો ને વનરાષ્ટ્રો, નદીનાં અને જનપદોની મળે દશ ગાજીવ રહ્યા છે; અને ન્યાંમુધી ભારત રવાણી નહિ બને ત્યાંમુધી માળવા કરશે, લજ્જપતિની રજુબેરી જાળાજ કરશે. એ રજુબેરી અમર છે.

(“કુમાર” ના કાર્તિક સં. ૧૯૮૫ ના અંકમાં લેખક:—શ્રી. કલભાઈ કાઠારી)

૧૦૭—“વીરોનો પળ વીર”

(‘સોશલ્’ તરફના લાલાશના જીવનચરિત્રમાંથી)

ઇ. સ. ૧૯૦૭ નો એ મરિનો આલતો હતો; રાવલપિંડીના પાંચ નેનાઓને કારાચદમાં પૂરવામાં આપ્યા હતા. એ પાંચેને માટે જમીન મેળવવા, ઉરેકેસાંચે પ્રગતિસાગરને સાંત પાડવા અને જરૂર પડે તો જોલમાં મિત્રોના સાથ કરવા લાજપતરાય પત્નચીસ હતા.

એક જગે કહ્યું “તમારા લાવલાપુર ખાતેના લાવલુમાંથી ‘રાજકોહ’નું લીપું નીચોવવા માટે જમીન-આસામાન એક થઇ રહ્યાં છે.”

બીજાએ કહ્યું “ક્રહા લોકોના આગેવાન ભાઈ રામસિંજના જેવી તમારી પણ વહે કરવાની જોઈવજી આવી રહી છે.” (ભાઈ રામસિંજ શીખોના એક ધાર્મિક સમ્રાટનો નેતા હતો. એ સમ્રાટપર રાજદારી વિલવબેરીનો મદદ હતો. ૧૮૭૨માં એને ૧૮૧૮ના કાવદાન. કની રૂબએ, મુકદ્દેમો ચલાવ્યા વગર એને બહારેશ કાળાપાણીએ ઉપાડી જવામાં આવ્યો હતો, ત્યાં ઘુસત એ મરણ પામ્યો હતો.)

બીજા મિત્ર સલાહ આપી કે “લાહોરમાંથી નીકળી જઈએ, વાદળું પસાર થઇ જવા દઈએ.” લાજપતરાયે જવાજી આપ્યો “નહિ, નહિ! એ કાવદાની મુંઝાલમાં આવવા જેવું એક પણ કામ મેં કહ્યું નથી. મને કાવદેસર સરકારની આંજળી અડકી શકેજ નહિ, મને કરો ભય નથી. મારા મજનમાં તો એકજ વિચાર ઘૂમે છે કે, રાવલપિંડીવાળા પાંચ મિત્રોને માટે કાંઈક કરી છડું. અત્યારે એ પાંચે જણા જાંબીનામાં ને હું સુખે ઘરમાં નિદ્રા કરું છું, એ વિચાર મને જીવવા દેતો નથી. હું રાવલપિંડી જઈને જેમ જને તેમ તેઓની નિકટમાં રહું તો હીક.”

લાલાશ આ વિચાર કરે છે ત્યાં એમને સમાચાર બન્યા કે, એ પાંચે જણાના રનેદી-સંબંધી-ઓ છડે ને કે લાજપતરાય દરજ રહે તો હીક. તેઓનું માનવું છે કે, પાંચ જણાપરની આ આશત લાલાનીજ રાવલપિંડીની દાંજરીને આવારી છે; અને તેઓ લાલાશ સાથેના સંબંધ ત્યજ દેવા છડે છે.

લાજપતરાયે આ માગખીને ચિત્તપર ચલાવી, ૫૨૮ હદય રહેતું નહોતું. એણે પાંચ પરદેજ

થયેલાઓને કારાગૃહમાં સંદેશો પહોંચાડ્યો કે “મારી જરૂર પડે ત્યારે તૈયારજ ઉભો છું; અચારે નથી આવતો, કેમકે મને ના પાડવામાં આવી છે.”

x x x x

પોતાનાપર ઘેરાતાં વાદળોની વાતો વધવા લાગી. ૧૮૧૮નો કાળો કાયદો ઉઘાડીને વાંચી જોયો, માથું ધૂણાવ્યું: “ના, ના, આમાં જણાવેલું મેં કદીજ કર્યું નથી. મને પકડેજ નહિ. હું એવો કયો મોટો માણસ!”

છતાં અફવાઓ વધવા લાગી. કદાંચ ગામતરફ કરતું પડશે એવું માનીને લાલાછએ તૈયારી કરવા માંડી. તૈયારી શી શી કરી?

૧-પત્ની તો બહાદુર છે, એ નહિ મુંઝાય. એ તો બચ્ચાંને દિંમતથી ઉછેરશે, એની મને ચિંતા નથી.

૨-પિતાજીનો ગ્રેમ અપરપાર છે. એ ડાસો ખૂરી ખૂરીને મરશે; માટે એનાપર દિંમત દેનારો પત્ર લખી કાઢ્યો:-

“વહાલા પિતાજી!

મારી ગિરફતારીની અફવાઓ જોરથી ચાલી રહી છે. એ કેટલી પાયાદાર છે તે ખબર નથી, છતાં આપને વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરું છું કે, મારાપર ચાહે તે વિપત્તિ પડે, આપ ગભરાશો નહિ. અગ્નિ સાથે ખેલનારતું ક્યયિત મોં દાઝે, તેથી શું થઈ ગયું? રાજસત્તાનાં કૃત્યો-પર ટીકા કરવી એ અગ્નિ સાથેની રમત રમવા બરાબર છે. મને બીજી કશી ફિકર નથી. માત્ર આપની ઉપર પાછળથી આવી પડનારી મુશીબતોની ચિંતા છે; માટે મને ખાત્રી આપો કે, મારી ગિરફતારીથી આપ ગભરાશો નહિ. હંસરાજ, ગુરુદાસ અને અમોલખરામ જેવા કેદમાં ગયા છે, તો હું બિચારો શી ગણત્રીમાં! ગમે તે થાઓ, પણ કાયરતા દાખવવાતું આ ટાણું નથી. ઉલટું જે કાંઈ ગુજરે તે મર્દની રીતે સહેવાતું છે x x x મને કશી વ્યાકુળતા નથી. આપ પણ મારી કશી પરવા કરતા નહિ.

લિં. આપનો નમ્ર સેવક-લાજપતરાય

૩-બીજા પ્રાંતોના નેતાઓને તેમજ વિધાયતના મિત્રોને પંખળની દમનનીતિ વિષે વાકેફ કરનારા કાગળો લખ્યા.

૪-તે દિવસ અદાલતમાં કર્યું કામ તો નહોતું, પરંતુ એક અસીસે અમુક વ્યવસ્થા કરવા માટે રૂ. ૩૫૦ જે દિવસ ઉપર આપેલા, તેની વ્યવસ્થા કરવા પોતે તૈયાર થયા. ગાડીની વર્ધી દીધી; ત્યાં તો બે પોલીસ અમલદારો આવીને ઉભા રહ્યા: “આપને કમિશ્નર સાહેબ યાદ કરે છે.”

“શા માટે?”

“એ ખબર નથી.”

લાગ્યું કે, લોકોનો ઉશ્કેરાટ શાંત કરવાના કામમાં મદદે બોલાવતા હશે, કહ્યું: “દમણી અદાલતમાં જઈને વળતાં મળી જાઉં છું.”

“પણ લાલાજી! દમણીજ કામ છે, થોડીજ મિનિટનું.”

લાજપતરાય વહેમાયા, કંઈક આફત છે. સ્મિત કરીને કહ્યું: “બહુ સારું, ચાલો. મારી ગાડીમાંજ સૌ જઈએ.”

x

x

x

x

વિપત્તિના પ્રવાસપર લાજપતરાય સ્મિત કરતા ચાલ્યા. ત્યાં તો સામે બીજા અંગ્રેજ અમલદારોની ગાડીઓ મળી. ફરી ફરીને એ બે ગોરાઓ લાજપતરાયની ગાડીની પગથીયે ચડી ગયા. લાજપતરાયે પોલિસના ઉપરી રૂંડને તો પિછાન દેવાથી કહ્યું “અંદર આવી જાઓને!” આમ બે મિનિટમાં પોલીસ કચેરીએ પહોંચ્યા.

કમિશ્નરે ગવર્નર જનરલ તરફથી આવેલો કાળાપાણીનો લુકમ દેખાડ્યો. લાજપતરાય હસીને બોલ્યા: “તૈયાર છું.”

“કાલને મળવું છે?”

“ના કે !”

“કે ? કાજપતરાય કહ્યો છે કે ?”

“હા, હા, હા, હા.”

કાજપતરાય, સાદી ને સ્વચ્છ કાજપતરાય : પૂજા આદિમાં જોઈએ તે જોઈએ, જો નહીં તે નહીં, આ એક કાજ કાજ. આ કાજ કા. ૩૫૦ ની નેત્રો ગોઠવું, તે આપણા આગળને પડી દેને; આજે એ કહે તેવી વ્યવસ્થા કરે. ખીલ પડે માર્દમાએ માર્દમામાં મેં આગળને વચન દાવું છે, તે નેત્રો કાજ કાજ તે નું માર્દમાને. ગોઠા આગળે દિગત દેને, એની આગળ મેં દેને !”

કાજપતરાય, પોતીએ આપી, જેને પોતીની આગળ મેં, ૩૫૦ ની પોતીને મોટર દોરી રાખી છે. હા, પો. કાજ. રિવેલર કાજને આગળ મેં, પો. પોતીને મોટરમાં લાગાવી પાછો દોરવા મેં.

અરથ લાગાવે તે વખતે નાં હાથે એકા એક દોરવા મેં-૩૫૦ ની પોતીને આપા મેં, આજપતરાય. પૂજા આગળનાં નાં મેં એક મોટું મેં-૩૫૦ ની પોતીને આગળ મેં. કાજપતરાય દેશી પોત અને મોટરવાર, મારે મોટું મોટરવાર ! આ મોટું મોટરવારવાર વળેતા રાખવા મારે ! મેં નેત્રોને કાજપતરાય દેવામાં દેવામાં આપું; પરંતુ કાજ મેં, રાજી રાજી. x x x કાજમાં પૂજા મેં.

સાંપડું સ્વાસ્થ્ય સાચવું, રાજી કાજ, પૂજાવાર, વખતે આપવા દેવાનું નથી. એ રાજમાં કે રાજમાં પૂજા કાજ નથી. જાતે વંચ, મેં મોટી રાજ, કાજ કાજ વંચની રીતે કાજપતરાયે જાણ રાજસિંહની વળેને મોટર કાજપાણીની મુસાફરી આજી. કાજ વળેની રીતે કાજ પાછો પાછો પાછો વ્યવસ્થા કરીને પેપર મેં, તેથી રાજપતરાયે આ નવા કાજ-પ્રવાસે પજની વેળા જાણી. રાજે કાજપતરાયે એકા પાછાની વારજ આત્મ-નિરીક્ષણ આરંભું, એનાજ કાજ કાજીએ:-

“પ્રથમ પદમાં તો પ્રમાણમાં મેં પાઠ માન્યો કે, ૩૫૦ ની વળે વળે કાજ કાજ નાંટકપ્રવેશમાંથી બની ગયો. પિતા, પત્ની આપવા બધાં તે સમયે કાજ રાજ તે ન બચત. પિતાને માટે દિગતી દતો, પરંતુ એકા મારિયાના બળ ઉપર તેમજ સંકટ વેળાની એકા મિત-સ્વચ્છતા ઉપર મને એકા બની શકા હતી કે એકા બાકીના વિચારવાર મારા મનપર બધું ન રહ્યો. પત્ની અને બધાંને તો પિતાની મોઢમાં સરસિત માન્યાં. એ રીતે કાજ-ના વિચારમાં મને મુક્ત કરી લીધું. પછી મેં માર્દ નૈતિક તથા માનસિક બળ મારી નેત્રું. મને લાગ્યું કે, એ બળ તુટવાની જરૂરે ધારી નહોતી. અવધ્યક્ષીજ જમતકર્તાના કાજમાં આરથા હતી તે તે ઉપરાંત ચાહે તેવી કોઠાકોઠીમાં પૂજા મને દહાર રાજનાર કાજ આત્મશક્તિ મારામાં મેં બળતી લીધી.

આ રીતના આત્મનિરીક્ષણમાંથી નાહી-પોછને કું જીવનમાં પૂર્વે હતો તેથી સવિશેષ બળવાન ને નિશ્ચયવાન થઈ બહાર નીકળ્યો. અંતમાં પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે, હે પિતા ! માર્દના સૌના રાજવાની મને કાજ દેને ! અને મારા સ્વદેસનું દિત જરી પૂજા નેજામાય તેનું કાજ પગડું જાહે-આજે પૂજા બરવાના પ્રવેશનમાંથી મને રાજી લેને !”

આત્મ-નિરીક્ષણ પૂરું થયું. પછી સરકાર સાંજરી. સરકારની આ ચાલપાછપર લાજપતરાય દસી પડ્યા. સરકારને એના જનસુએ આવી સજ્જત થાપ દીધેલી દેખીને લાજપતરાયને રમુજ ઉપજ. સ્વદેવ નમ્યા, કાજપતરાય કાજપતરાય તાજામાં આવી ફરતી સંજગાઈ અને અવાજ આપ્યો : “લાજપતરાય !”

આવનાર મનુષ્ય ડિરિજ્ટ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિ. રૂન્ડલ હતા. એણે કહ્યું “બદાર નીકળો.” લાલાજી બદાર નીકળ્યા, મોટર તૈયાર હતી. મોટર ચાલી, સ્ટેશન આશુ. પરાણાને માટે એક સ્પેશિયલ ટ્રેન ઉઠી હતી. હુકમ મુજબ કેટી ડગ્લામાં ચડ્યા.

રૂન્ડલ બોલ્યો “લાજપતરાય ! સાંજની સલામ !”

“સલામ તમને પણ !” કેટીએ સ્વસ્થ ઉત્તર દીધો.

એને માઝી હુસવાટા મારતી લાહોરની સીમ વટાવવા લાગી. લાલાજી લપ્પી ગયા છે કે “હું માથ ટૂંકી હુસાફરીએ જતો હોઉં, એવી માઈ અંતઃકરણ સાક્ષી પૂરતું હતું. લાહોરને છવનની છેલ્લી સલામ કરતો હોઉં એવું મને થયુંજ નહોતું.

આર્યાવર્તનો દિનારો પણ અદૃશ્ય થયો અને કલકત્તાથી ઉપડેલી નૌકાએ અગાધ પાણીમાં પંથ કાપવા માંડ્યો. રવજનોના વિયોગની અને જન્મભૂમિના અદર્શનની ઉંડી વેદનામાં પહેરે-બીરે પોલીસ ધમિનરે આપેલા અપમાનભર્યા વર્તીવનો વધારો થતો ગયો; પરંતુ મૂળ પ્રકૃતિ તો ધડી ધડીમાં છેડાઈ જવાની દોના ઝતાં લાજપતરાયનું વીરત્વ તે દિવસે પોતાના સંગી સમુદ્ર જેવું જ અધુન્ય જની મયું. પછી દરાવડી નદીના આરા વચ્ચે નૌકા ઢાખલ થતાં તો કેટીએ અભ-રેલી પુછ્યો, મોરતો અને આરકેના ચહેરા ટીકા. અંતરમાં માધુર્ય ઉભરાવા લાગ્યું. એ કહી ગયા છે કે:-

“હું નથી સમજતો કે તે શુંજેનું હું શા કારણે અન્નદેશની ભૂમિ અને પ્રગ્નપ્રત્યે પ્રેમ પામ્યો. કદાચ મારે એ લોકોની વિશ્વગ્રંથપર છવનું હતું તેથી; કદાચ મને એક એશિયાવાસીનરીકે આ પ્રથમ પહેલો એશિયાઈ મુલક જેનાં આખા એશિયા ખંડની પ્રગ્નની પરાધીનતાનું સ્નેહભીતું સમજણ હતું તેથી; અથવા અભરેલો પોતાનો ધર્મ આર્યાવર્ત પાસેથી મેળવ્યો હોયને મારો તેના પ્રતિ જાનુભાવ વચ્ચે તેથી-મને તે હો; અને ન લાગ્યું કે હું અખણ્યા દેશમાં આવી પડ્યો છું.”

સત્યે વીર એ કે જે સત્યે વીતરાગ થઈ શકે. કાળાપાણીની સમ્મ ભોગવવા સંગરતા લાજપતરાયને આ રીતે વીતરાગની દટિ ઉઘરી ગઈ; પરંતુ ખરી કસોટી હતી ચાલી આવે છે. એ પોતેજ તોયી ગયા છે:-

“લાહોરથી માંડે કુચીની મારી આખી મજલમાં મારા વિદ્વ ને મુરશીમ અને કોમતા પોલીસ મે.કોહરેએ મને ક્રેસ્ચીજ નવરાખ્યો છે. એક ખુળમુરત ચહેરાવાળા નૌતુવાન મુશ્કીમ ડે.ન્ટેબલની ઉંડા માથાને હું કહી નવિ બુઢું. મારી વિપતિપર એ રડતો હતો. પોતાની અને માનુષમિતી લાલકાછાને એ કંઈક શબ્દે માને હતો. બીજે એક જણ જમાંનાં ઝમઝમ લાવીને મને આપી મરો. મેં એને રીજવવા યોગ્ય લીધાં. એણે હલ કરી કે “ના, અર્થાંજ હ્યો. કેને માથમ કદાચ આપનું આ દર્શન છેલ્લી વારનું હશે!” મેં કહ્યું “ભાઈ ! વિંમન ધર, પ્રભુપર આરથા ન હોઈ. મારો અંતરાત્મા બોલે છે કે, હું દુર્નિર્માજ પાછો વળીશ.” મારા શબ્દો તાંત-જાને હર્ષ-મૃદુચિતિ અનેકા એ પોલીસે મારા પગ ઝાલી લીધા. આજ છવનમાં પહેલીજ વાર, પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓના દોકી સપકાદથી અલિધ રહેલી એવી રિચી હલવતી લખ્ય વિમળતા એવા સપેક્ટ્રી અને મુદ્દ વચ્ચે મારા આત્માપર છવરાઈ ગઈ. આ એક રિંદા, મારો વિધર્મ, મરીબી-મો પોલીસપો. પેકુ કેલમંકો વખતે મારો માન આઠ કોમીઆતી અંકમ ને કરી કરવ. આવેલો આ સમરિયો મારા ક્રિતિયા વેદતા, અનુવરતે મારે પોતાનો કેટલો હુરખાન કરવ. નંવર મરો. આ હુરખમાન વિપત્તિએ મારા વિધર્મો મરૂંતે મારાપર મે.કો કરવા મે.કપતર સત્યાગી જેલ લેવા આપ્યાં.....સાંધેમાં એ સંવેદી મુકા પડતાં મને વરૂં વેદતા હતી.

“અને ! આ મારા અગાધ કેલુ પાવું છે”

તે એવું ને મો.કોહરે. “વિદિ મેલક સમજાવવા ભાઈ કેલુપ મેલક છે. ને મુદ્દા ને એ મને હલકા મારો પગ છે. મિ.વિદે મેલક કમીતરૂં. મારાપર એ વિધર્મ વળી એલો, નવરો વળી હું હોઈ કેલુ મેલક મેલક ને મેલક હુમ્મે દીધો મેલક.

પગવાર તો મને ભમ લાગી ગયો, કે ખુદ મિલકતારી અને દલપારીથી જે મંચમ મેં નથી જોયો, તે આ કદી ન પાડેલા મિત્રના ઓમિતિ રોદધ સ્પર્શથી હું ગુમાવી નેમીત; પરંતુ દેવધરભાઈ મારા પગને દબાવેલા હતા તો પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર રોકાયો. એને લાગ્યું કે, દેવધર મને છોડે કરવા મથે છે! એણે મારું કાંઈ જાણ્યું, અને એક ગોરા સાઈન્ટે દેવધરને ઝટકો મારી મારે પગથી જુદો પાડ્યો. એ મિત્રના આલિંગનપ્રત્યે મારાથી કેવળ સુંગળ નમન દઇ શકાયા; કેમકે મારા હાથ ઇન્સ્પેક્ટરના હાથમાં જકડાયેલા હતા.”

(“સૌરાષ્ટ્ર” તા. ૧૯-૧-૨૬ના અંક ઉપરથી)

૧૦૮-શબરી આશ્રમ-પાલઘાટ

એસ. આઈ. રેલ્વેના ઓલવ્ડોટ સ્ટેશનથી થોડેક દૂર કળાતી નદીની નજદીક શબરી આશ્રમ આવેલું છે. ૧૯૨૩માં પાલઘાટ ખાતે શ્રીમતી સરોજીની નાઇકુના પ્રમુખપદે ભારતીય કૌશલ પ્રતિક પરિષદ જેના શ્રી. ડી. આર. કૃષ્ણસ્વામી અપ્પર તરફથી આ આશ્રમ સ્થપાયેલું. શ્રીરામચંદ્રના વનવાસ દરમિયાનમાં દક્ષિણની યાત્રાવેળા શબરીનાં ગોર આરોગ્યવાને શ્રીરામ અદીઆં થોભ્યા હતા.

આ આશ્રમ મહાસાનાના કાર્યકર્તાઓના એક સંસ્થાનસરખું થઇ પડ્યું છે. વળી અસ્પૃશ્યતા દર કરવાના પ્રયાસનું તે કેન્દ્ર છે. અદીઆં એક યુરુગ પશુ ચાસે છે. યુરુગમાં અસ્પૃશ્ય ડોમનાં બાળકો, ઉચ્ચ દિગ્વર્ણનાં અને મુરશીમ બાળકો નાનગત અને ધર્મવર્ણનાં ભેદવિના એકસાથે અને એકત્રીને સિદ્ધ થાય છે. યુરુગ માત્ર ૨ બ્રહ્મચારીઓથી સાર કરવામાં આવેલું. ત્રણ વર્ષના કામકાજ પછી આજે ૧૮ બ્રહ્મચારીઓ છે, જેમાં ૬ માત્રાપવિનાના અનાય છે. ૫ નાપર ડોમના, ૫ અસ્પૃશ્ય વર્ણના અને ૨ મોપસા ડોમના છે. ૨ પગારદાર સિદ્ધકોથી પ્રાથમિક સિદ્ધાણ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત સંસ્કૃત ભાષા અને કાંતવા-વણવાનું સિદ્ધાણ પણ આપાય છે.

બ્રહ્મચારીઓ અને આશ્રમવાસીઓનો જંગમવાનો વખત સવારના ૫ નો છે. સ્નાન, ભજન અને બંદગી થયા પછી ત્રણ વિદ્યાર્થી સંસારના કામમાં રોકાય છે, જ્યારે બીજા પોતાના પાઠો તૈયાર કરે છે.

અભ્યાસવર્ગ ૧૦થી સાર થાય છે અને ૨-૧૫ સુધી વર્ષનું કામકાજ ચાલે છે. પછી જરા નારતો લઈ રેડીઓ કાંતવાનું અને શાળપર વણવાનું કામ ચાલે છે. બાદ સાંજના આશ્રમના ખમીયા અને રમતનાં મેદાનોમાં વિદ્યાર્થીઓ ફરવા નીકળે છે. રમતરમતમાં અમુક વખત પાસાર થયો પછી ફરીને નદીકિનારાપર સ્નાન માટે જાય છે. રાત્રે ભોજન અને બંદગી થયા બાદ સ્વપ્નોના વખત થાય છે.

(“મધ્યાર સમાચાર” તા. ૨૫-૭-૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

१०९-खैबर का दर्रा

(१)

जब कोई विदेशी यात्री जंगल के जंगल से भारत में प्रवेश करता है, तो सगसे पूर्व उसे एक विशाल द्वार दिखाई देता है, जिस पर ये शब्द जुड़े हुए हैं:—“भारत का प्रवेश-द्वार.” निःसंदेह आज जंगल ही भारत का प्रवेश-द्वार है. लाप और विद्युत् से चलनेवाली रेलगाड़ियों और जहाजों के इस युग में भारतवर्ष एक स्वाभाविक दुर्ग नहीं रह सका है. आज भी इसके तीन ओर विशाल समुद्र हैं. उन्हा हिमालय उत्तर में सतरी का कार्य कर रहा है. प्राकृतिक स्थिति सग पहले-जैसी ही है. परंतु आज पहाड़ खीर कर, सुरंगें बना कर, मोटरों और रेलगाड़ियों के लिये मार्ग बन गये हैं. समुद्र के आर-पार न सड़ना और भी अधिक सुगम हो गया है. इस अवस्था में आज जंगल ही भारत का प्रवेश-द्वार है. भारत में आना जना सग इसी मार्ग से होता है.

परंतु आज हम इस प्रवेश-द्वार का नहीं, अपितु इससे बहुत प्राचीन, बहुत रहस्य-मय और बहुत महत्वपूर्ण प्रवेश-द्वार का वर्णन करेंगे. हमारा आलिप्राय जैंगर के दर्रे से है. अठारहवीं सदी के अंत तक यही मार्ग भारत का प्रवेश-द्वार रहा है. ऐतिहासिक दृष्टि से इसका बहुत महत्व है. अंगरेज विश्वकोष के शब्दों में “संसार-भर में और किसी मार्ग का घटना ऐतिहासिक और सैनिक महत्व नहीं है, जितना इस जैंगर के दर्रे का है.” केवल ऐतिहासिक दृष्टि से ही नहीं, आज भी जैंगर का महत्वपूर्ण मार्ग है. इसीके दरवाजे पर पड़ी कुछ विशाल ब्रिटिश सेना आज भी अपने ऐशियाध्य प्रतिस्पर्धी, नये सिक्ख, रशिया की उत्तुङ्गता और आतंक से प्रतीक्षा कर रही है.

(२)

किसी अज्ञात प्राकृत ऐतिहासिक काल में, संभवतः इसी ‘कुला के पवित्र मार्ग’ से भारतीय आर्यों ने इस विस्तृत देश में प्रवेश किया था. भारत के पुराने आकांता डेरियस और सिक्खर भी इसी मार्ग से भारत के लललहाते मैदानों पर अपना प्रभुत्व स्थापित करने के लिये आये. सिक्खर के आद सेव्युकस ऐन्टियोकस, युक्टाधस आदि कितने ही ग्रीक सेनापति और राजा भारत में जैंगर के जटिल मार्ग को पार कर के आये. यूसी, कुशान, शक, हष्य आदि का प्रवेश इसी मार्ग से हुआ. भारत के साम्राज्यवादी लोग भी इसी मार्ग से आकर जते रहे. अशोक के बहुत-से ‘धम्ममहा-भान’ ‘धम्मविजय’ स्थापित करने के लिये संभवतः इसी दर्रे से पर्शिया, मिस्र, यूनान आदि देशों में गये. जैंगर के इस पार, जहां ब्रिटिश-सीमा समाप्त हो जाती है, एक टूटो-टूटा पथर और मिट्टी का किला आज भी विद्यमान है, जिसे वहां के निवासी ‘काश्मिर कोट’ कहते हैं. लंडीकोटल में यह किवंती हमारे सुनने में आई कि यह ‘काश्मिरकोट’ सम्राट् अशोक का जनवाया हुआ है. इसमें कुछ आश्चर्य नहीं, यदि यह पुराना किला जिसे वहां के मुसलमान काश्मिरों का किला कहते हैं, किसी पुराने भारतीय हिंदू वा बौद्ध सम्राट् का जनवाया हुआ है. प्राचीन समय में जैंगर पर भारत की दह समाप्त नहीं हो जाती थी. मौर्यसाम्राज्य में कांधार, कापूर तथा इससे ली परे के प्रदेश आनर्गत थे. ऐतिहासिक समय के शब्दों में मौर्य सम्राटों ने “भारत की इस स्वाभाविक तथा वैज्ञानिक सीमा का प्राप्त किया था, जिसके लिये उनके ब्रिटिश उत्तराधिकारी व्यर्थ आगे लरते हैं.” केवल मौर्य-सम्राटों ने ही नहीं, प्राचीन और मध्यकालीन भारत के अनेक शक्तिशाली राज्यों ने जैंगर के पार के प्रदेशों पर शासन किया. अस्तु.

मंगोल, तुर्क, पंडन और मुगल लोगों के आक्रमण ली जैंगर के दर्रे से ही हुये हैं. कितने ही गोरी, गजनी, लोदी आदि आकांताओं ने जैंगर से प्रवेश कर भारत पर राज्य

द्विधा. आहसाद ज्ञानर और दुर्माय धर्मी मार्ग से आते हैं. यजुसिष्ठां, नादिरसाद और अद-
भदसाद अष्टादशी अपनी विद्याय सेनाओं के साथ धर्मी मार्ग से आये.

न जने कितने युद्ध धर्म नंग दर्श में दुजे है. प्राचीन वैदिक काल में से कर आभिरी
अहसान-युद्ध नर दमनरी सेनाओं कित स्थान पर अपनी शक्ति का परीक्षण कर चुकी है. जैन
की पुरानी रूढ़ियों केवल युद्धों की ही नहीं हैं. कितने ही जौद्ध सिद्ध पश्चिम और उत्तर से धर्मी
मार्ग के पार कर भारत में धर्मपिपासा के शांत करने के सिधे आये. कितने ही धर्म-अगा-
रक भारत से शानि और प्रेम का सहसा ले कर जैन के मार्ग से जादर गये. निःसंदेह 'जैन'
शब्द एक अहंभुत, रदरपृथ्व और दोमायिकारी शब्द है. इसे मोलते ही कितनी अतिदासिक
चटनाओं, कितनी रूढ़ियों, कितने युद्ध, अक्षय्य आंजों के सम्मुख आ गते हैं.

जैन एक अथ'कर जीव है, न केवल धर्मधिये कि आज वदां नर-राक्षसों का निवार
है; अकि धर्म सिधे की कि वदां कितने ही अथ'कर को हो चुके हैं. कितनी दसायें, कितना
रक्षापान धर्म तंग पदादी अथो में हो चुका है. हमारी जड़न धृगछा थी कि धर्म अतिदासिक
और साथ ही अथ'कर मार्ग के अपनी आंजों से देखा गय, आभिरकार धर्म वर्ष दमे' अथ'कर सिध गया.

(३)

दम दूध आह आहमी धे, सज-जे-सज नवयुवक, कस्तादी और सादमी. धन दिह-मुद्रितम
उत्पातों के दिनों में जैन जन्मा सुप्रम ज्ञान नदी है. धर्मीकाल और उमके आसपास के
कालों से दिह मेओ के निवासिन् किया न चुका है. धर्मीकाल आनक सज नमद धर्मा हुआ
है. भीमा-प्रदेश के दिहियों का जवन सुरसिन् नदी है, मिथु नदी के पार से रहने शेरान
आते हैं वे किसे ही नरद, जनाये गये हैं. मार्ग नरद जमी दीवार और भीय में शेरान है.
ममय पर दरवाज प्रलता है और भाडी जने की ज'द हो गता है. किस सिधे की कि शेरान
के आश्रमों का जवन सुरसिन् नदी है. किसी को ममय श'द सेज वदां आहमय कर सकते
हैं. धर्मीकाल ध'दों दुर्ध के रूप में जनाया गया है. जन्म दम पेगावर पदमे, तो अनेक अथा-
नक वाग्दालों की कदानियों सुनने का मिथी. धर्म दिनगिनो ने दमे सम्मनि की कि धन दिनों
जैन भन गताये. सुमयमान अहो दुजे है, नर सजय उत्पान की आ म'का जनी गती है.
भीमा-प्रदेश से आने दुजे दिह कापी नर पेगावर में निवमान है. जलो निरगों में जन्मा
सम्मनीया नदी दुजा था, कुछ धर्मीकाल भुग्या-भोजना कोगे के प्रथर ने शोधन भीमा-नदी
सुसमान आसाधारण श'दामी कोल है आपिष्ट है. भीमा का पालन एक अथानक प्रणी है.
कलो सिधे अदना-भारना गिलकुल श'दामी जन्म है. जने जैन सेज सुमयना के साथ धर्मी-
माकर कादतो है, धन ही से सेज आभिमि के सिध कहते हैं. नर तो कनजी सामान्य सजय
में दासत है, कि आह'दस क्या कदना है आह'दस ध'दों अह'दस जेथ का भूत सजय है.
अह'दपी गेथ में पालन कितना अथ'कर हो सकता है, कनजी कदना देगी और मागनी
आकाशमों की कदानी पर कर ही की न सकेगी है.

आपने दिनगिनो की सम्मनि की पदना न कर दम देज नगर है. ममे वद वदम
सनी है, जैन जने के सिधे आज उला का प्रमय करने की अथ'दस नदी, किसी कदमे
की प्रतिज्ञा करने की कदम नदी. नादिरसाद और जैनर चिना है. के कम दुर्धम मार्ग ने
न आ सकते हैं; पर आज जैन में सेज जन्म चुकी है. निर-विषयक अ'द आ'दम वि
कानिया ने दुनिया के निरकुल अहम दिया है. अह'दस क'द कर दिह'दस ध'दपी के कोटन पर
अमे वताये. जैन का दिह'दस सिध देज है नर दिह'दस अ'दमि'दस और नरने सेज ही ने नर
अह'दस. जैन जने भाडी सनी के कोटी, और नर क'दम के निर देने के सिधे अ'दम निरान
की मम सजय. कितना सुप्रम काल है.

(४)

दम सेज सेज ही में सजय हो गये. कनी २५ जने के अह'दस २५ दिह'दस

कह ई शीट से कम नहीं। उंचे, लंबे, विस्त्राल शरीर; लाल मुँह; भूनी आंखें और भेले लंबे आल, जिन पर ढीलीढाली पगड़ी पहनी हुई। पहान हमारे लिये कोछ नई थीज न थी। सारे सीमाप्रांत का यक़र लगा यूक़ने के कारख़े पहान ओक साधारण आदमी ज़ात होता था। उसकी कर्कश ध्वनि हमारे लिये सामान्य हो चुकी थी। हम ज़ैयर देहने को उत्सुक थे। वह ज़ैयर, जहाँ केवल रेल और मोटर की सड़कों पर ब्रिटिश लोगों की हुकुमत है, जहाँके मैदान ब्रिटिश लाल रंग से रंगे हुये नहीं, जहाँके आदमी अंगरेजों की विश्वविजयिनी सेनाओं की कोछ परवा नहीं करते।

गाड़ी यही, धस्लाभिया-ड्रैलेज-स्टेशन गुजरा, और हम लोग जमरूह पहुँच गये। यह ओक छोटीसी ज़रती है, थोड़ेसे पहानों के भकान हैं और ओक पुराना पक्का किला है, जहाँ आन्डल ब्रिटिश सेना और अइसर लोग निवास करते हैं। यह स्थान पेशावर ज़ावती से ११ मील दूर है। यहाँ ब्रिटिश-भारत समाप्त हो कर 'गैर धलाका' शुरू हो जाता है। धसके आगे न अंगरेजों का राज्य है और न अइगानिस्तान का। कहुने को यह धलाका भी ब्रिटिश लोगों के अधीन है; पर वस्तुतः यहाँ स्वतंत्र पहान ज़तियों बिना किसी की अधीनता स्वीकृत किये राज्य कर रही हैं। ब्रिटिश लोगों को टैक्स देना दूर रहा, धन लोगों को अंगरेजों की तरफ़ से प्रतिवर्ष लाभों रूपा रिसवत के रूप में दिया गया है।

जमरूह पहुँच कर हमने अइलुत दृश्य देखा। सैकड़ों पहानों गाड़ी पर यदने के लिये आये। सणके कंधों पर ढंढूक आर कमर में गोखियों की पेट्टी। कमर में दोनों तरफ़ पिस्तौलें। आलक हो, वृद्ध हो या जवान हो, सणकी यही अवस्था थी। सण-के-सण ढंढूकों और पिस्तौलों से सुसज्जित थे। हम-भारतीय लोग, जिनसे हथियार छीन लीये गये हैं, जिनके लिये अस्त्र रपना गुन्दा है, यह दृश्य देण कर अकित हो रहे थे। कौतूहल से हम लोग जमरूह का दृश्य देहने के लिये नीचे उतर गये। वापस आये तो देखा, हमारा उभ्या पहानों से लरा हुआ है। किसीके पास टिकट नहीं। यहाँ कोछ टिकट देने की आवश्यकता नहीं समझता, सण स्वराज्य है, यथेष्ट काम है। टिकट-येकर तीन सिपाहियों को साथ रप कर टिकट देणता है; पर पहान का कुछ नहीं पिगाड सकता। हम लोग शुरूकुल के रहनेवाले थे, सणमें स्वाधीनता की लावना थी, अपने स्थानों का धस तरह छिनना न सह सके; पर आठ निःशस्त्र आदमी धन वीस ढंढूकों और पिस्तौलोंवाले लयकर भनुष्यों का क्या करते? अपनी असमर्थता का औसा अनुभव पहले कभी न हुआ था। आभिरकार वैध उपायों का अवलम्बन करना निश्चित कर स्टेशनमास्टर के पास गये। उससे शिकायत की; पर वह भी क्या करता? उसने उत्तर दिया—“भायू साहय! ये लोग तो अगर इस्टर्न क्लास में भी जैड जवें, तो हम क्या कर सकते हैं? धन पर हमारा क्या वश यव सकता है? जिसकी लाडी, उसकी लैस।” यहाँ न हमारी यही और न ब्रिटिश राजकर्मचारियों की। अपनी असमर्थता और शक्तिहीनता का अनुभव करते हुये दग यूप-याप दूसरी गाड़ी में न जैडे।

(५)

जमरूह से उठ मील दूर पहाड शुरू हो गये। हमारी गाड़ी धूमती हुई पहाडों के भीय में हो कर जने लगी। कुछ दूर धस तरह यले कि 'शाही आगियान' नामक स्थान आ पहुँचा। यहीसे ज़ैयर प्रारंभ हो जाता है। यारों तरफ़ उंचे उंचे पहाड हैं। पहाड जिलकुल सणे, गंजे और लहे हैं। दरी पत्ती का नाम तक नहीं। जस, मिट्टी, पथर और यदनों के ढेर-के सिवा और कुछ नहीं। लयकरता की साक्षात् भूति है। जैसे उरावने यहाँ के आदमी हैं, वैसे ही पहाड। कही-कही नुकीले पथरों से लरे हुये नाले आ जते हैं। भारत की रक्षा करने के लिये ये पहाड निस्संदेह लयकर दीवारें हैं, जिन्हें लांघ कर धस मुंदर देश में प्रवेश करना आसान नहीं। धरी तरह के पहाड सारे सीमा-प्रदेश में उत्तर से दक्षिण और पूर्व से पश्चिम-सण तरफ़ ईंसे हुये हैं। ज़ैयर का दर्रा धन्ही दुर्गम पहाडों के भीय में जना हुआ प्राकृतिक मार्ग है। शाही आगियान से ज़ैयर का धलाका शुरू हो जाता है; परंतु यानी यह मार्ग ज़हुन

૨. બીજી વીંટી કે, બાળક કુલેશી બાળકોને ૨-૫ વર્ષના છે. જોકે ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૫૬, ૫૭, ૫૮, ૫૯, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫, ૬૬, ૬૭, ૬૮, ૬૯, ૭૦, ૭૧, ૭૨, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭, ૭૮, ૭૯, ૮૦, ૮૧, ૮૨, ૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯, ૯૦, ૯૧, ૯૨, ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૦૨, ૧૦૩, ૧૦૪, ૧૦૫, ૧૦૬, ૧૦૭, ૧૦૮, ૧૦૯, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૧૨, ૧૧૩, ૧૧૪, ૧૧૫, ૧૧૬, ૧૧૭, ૧૧૮, ૧૧૯, ૧૨૦, ૧૨૧, ૧૨૨, ૧૨૩, ૧૨૪, ૧૨૫, ૧૨૬, ૧૨૭, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૩૦, ૧૩૧, ૧૩૨, ૧૩૩, ૧૩૪, ૧૩૫, ૧૩૬, ૧૩૭, ૧૩૮, ૧૩૯, ૧૪૦, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૪૬, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૪૯, ૧૫૦, ૧૫૧, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૫૮, ૧૫૯, ૧૬૦, ૧૬૧, ૧૬૨, ૧૬૩, ૧૬૪, ૧૬૫, ૧૬૬, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૦, ૧૭૧, ૧૭૨, ૧૭૩, ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૭૯, ૧૮૦, ૧૮૧, ૧૮૨, ૧૮૩, ૧૮૪, ૧૮૫, ૧૮૬, ૧૮૭, ૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૫, ૧૯૬, ૧૯૭, ૧૯૮, ૧૯૯, ૨૦૦, ૨૦૧, ૨૦૨, ૨૦૩, ૨૦૪, ૨૦૫, ૨૦૬, ૨૦૭, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૧૦, ૨૧૧, ૨૧૨, ૨૧૩, ૨૧૪, ૨૧૫, ૨૧૬, ૨૧૭, ૨૧૮, ૨૧૯, ૨૨૦, ૨૨૧, ૨૨૨, ૨૨૩, ૨૨૪, ૨૨૫, ૨૨૬, ૨૨૭, ૨૨૮, ૨૨૯, ૨૩૦, ૨૩૧, ૨૩૨, ૨૩૩, ૨૩૪, ૨૩૫, ૨૩૬, ૨૩૭, ૨૩૮, ૨૩૯, ૨૪૦, ૨૪૧, ૨૪૨, ૨૪૩, ૨૪૪, ૨૪૫, ૨૪૬, ૨૪૭, ૨૪૮, ૨૪૯, ૨૫૦, ૨૫૧, ૨૫૨, ૨૫૩, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૫૮, ૨૫૯, ૨૬૦, ૨૬૧, ૨૬૨, ૨૬૩, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૬૬, ૨૬૭, ૨૬૮, ૨૬૯, ૨૭૦, ૨૭૧, ૨૭૨, ૨૭૩, ૨૭૪, ૨૭૫, ૨૭૬, ૨૭૭, ૨૭૮, ૨૭૯, ૨૮૦, ૨૮૧, ૨૮૨, ૨૮૩, ૨૮૪, ૨૮૫, ૨૮૬, ૨૮૭, ૨૮૮, ૨૮૯, ૨૯૦, ૨૯૧, ૨૯૨, ૨૯૩, ૨૯૪, ૨૯૫, ૨૯૬, ૨૯૭, ૨૯૮, ૨૯૯, ૩૦૦, ૩૦૧, ૩૦૨, ૩૦૩, ૩૦૪, ૩૦૫, ૩૦૬, ૩૦૭, ૩૦૮, ૩૦૯, ૩૧૦, ૩૧૧, ૩૧૨, ૩૧૩, ૩૧૪, ૩૧૫, ૩૧૬, ૩૧૭, ૩૧૮, ૩૧૯, ૩૨૦, ૩૨૧, ૩૨૨, ૩૨૩, ૩૨૪, ૩૨૫, ૩૨૬, ૩૨૭, ૩૨૮, ૩૨૯, ૩૩૦, ૩૩૧, ૩૩૨, ૩૩૩, ૩૩૪, ૩૩૫, ૩૩૬, ૩૩૭, ૩૩૮, ૩૩૯, ૩૪૦, ૩૪૧, ૩૪૨, ૩૪૩, ૩૪૪, ૩૪૫, ૩૪૬, ૩૪૭, ૩૪૮, ૩૪૯, ૩૫૦, ૩૫૧, ૩૫૨, ૩૫૩, ૩૫૪, ૩૫૫, ૩૫૬, ૩૫૭, ૩૫૮, ૩૫૯, ૩૬૦, ૩૬૧, ૩૬૨, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૬૫, ૩૬૬, ૩૬૭, ૩૬૮, ૩૬૯, ૩૭૦, ૩૭૧, ૩૭૨, ૩૭૩, ૩૭૪, ૩૭૫, ૩૭૬, ૩૭૭, ૩૭૮, ૩૭૯, ૩૮૦, ૩૮૧, ૩૮૨, ૩૮૩, ૩૮૪, ૩૮૫, ૩૮૬, ૩૮૭, ૩૮૮, ૩૮૯, ૩૯૦, ૩૯૧, ૩૯૨, ૩૯૩, ૩૯૪, ૩૯૫, ૩૯૬, ૩૯૭, ૩૯૮, ૩૯૯, ૪૦૦, ૪૦૧, ૪૦૨, ૪૦૩, ૪૦૪, ૪૦૫, ૪૦૬, ૪૦૭, ૪૦૮, ૪૦૯, ૪૧૦, ૪૧૧, ૪૧૨, ૪૧૩, ૪૧૪, ૪૧૫, ૪૧૬, ૪૧૭, ૪૧૮, ૪૧૯, ૪૨૦, ૪૨૧, ૪૨૨, ૪૨૩, ૪૨૪, ૪૨૫, ૪૨૬, ૪૨૭, ૪૨૮, ૪૨૯, ૪૩૦, ૪૩૧, ૪૩૨, ૪૩૩, ૪૩૪, ૪૩૫, ૪૩૬, ૪૩૭, ૪૩૮, ૪૩૯, ૪૪૦, ૪૪૧, ૪૪૨, ૪૪૩, ૪૪૪, ૪૪૫, ૪૪૬, ૪૪૭, ૪૪૮, ૪૪૯, ૪૫૦, ૪૫૧, ૪૫૨, ૪૫૩, ૪૫૪, ૪૫૫, ૪૫૬, ૪૫૭, ૪૫૮, ૪૫૯, ૪૬૦, ૪૬૧, ૪૬૨, ૪૬૩, ૪૬૪, ૪૬૫, ૪૬૬, ૪૬૭, ૪૬૮, ૪૬૯, ૪૭૦, ૪૭૧, ૪૭૨, ૪૭૩, ૪૭૪, ૪૭૫, ૪૭૬, ૪૭૭, ૪૭૮, ૪૭૯, ૪૮૦, ૪૮૧, ૪૮૨, ૪૮૩, ૪૮૪, ૪૮૫, ૪૮૬, ૪૮૭, ૪૮૮, ૪૮૯, ૪૯૦, ૪૯૧, ૪૯૨, ૪૯૩, ૪૯૪, ૪૯૫, ૪૯૬, ૪૯૭, ૪૯૮, ૪૯૯, ૫૦૦, ૫૦૧, ૫૦૨, ૫૦૩, ૫૦૪, ૫૦૫, ૫૦૬, ૫૦૭, ૫૦૮, ૫૦૯, ૫૧૦, ૫૧૧, ૫૧૨, ૫૧૩, ૫૧૪, ૫૧૫, ૫૧૬, ૫૧૭, ૫૧૮, ૫૧૯, ૫૨૦, ૫૨૧, ૫૨૨, ૫૨૩, ૫૨૪, ૫૨૫, ૫૨૬, ૫૨૭, ૫૨૮, ૫૨૯, ૫૩૦, ૫૩૧, ૫૩૨, ૫૩

[illegible][illegible]

इस द्विमे पक्षर का नाम 'होणारमी-सिन्धु' है। यह ५५ साल की उमिर और तीन
 मीन मीन है। सारा हवावा हवा और हवा-आवाज है। हरी हरी लेनी दुध गलीन और
 बेत की हिन गते हैं। इस पक्षर का अन्तिम वाग 'संहीडाह' है। वहां से आरम्भितान
 दिखने लगता है। संहीडाह में भेज पत्रम दो गता है। वहां अन्तराल की ओर छोटी-सी
 उमरी पड़ी है। वहां तर्र दिवाज की दुध है, तेपे मरी दुध है। शेष सातन है। संही-
 डाह से आगे आरम्भितान की सीमा के शुरू होने में बार मीन २५ मने हैं। अन्तिम
 सिटिस-मीन 'संहीआना' में है। रेश इस स्थान तक की गध है। संहीआना पक्षर ३२ सिटिस-
 मीन और आरम्भ-मीन आगे-सागे दिवाज देती है।

(5)

हम सोने ने देव के द्वारा जैजूर पार दिया, और मोटर द्वारा वापस आये। जमरद के बाद जैजूर का मार्ग कुछ देर भील बंला रहे, जिससे जसवी हरे कुछ तीन मीच है। इसी मार्ग पर प्रदेश में व्याप्त बाघ कर जूजूर पशान जलियों का निवास है। देव भयक अस्थि बोगों के साथ में है। देव संपूर्ण धवाका स्वतंत्र है—या यह कहना हीक होगा कि किमकि अस्थि नही है। इसी जिये हरे जैर धवाका हटते हैं सभक की रक्षा के लिये सरकार इन पशान जलियों के सरकारी के दमनार्थ रक्था देनी है। यन्त्रे ये लोग देव जाने ही न देते थे; जे जलती थी,

હમ્ને ઉખાડ ફેંકેલે છે. રાક્ષિકારા ઇન્દ્રે વશ મેં ન લાયા જ સદા, ઇસી સિથે 'રિશ્વત' કા આશ્રય લિયા ગયા. અગ્ર પ્રતિવર્ષે ઇન સરદારોં કો હમ્ને-લાખોં રૂપએ 'પેન્શન' દી જતી હે. પેન્શન ઇસ યોગ કે બદલે મેં કિ જે દેશ કો ઉખાડ નહીં ફેંકેલે યા સડક પર આને-જનનેનારી મોટરોં કો લંટ નહીં લેતે! ક્યા બહિયા સેવા હે! પર ઇસ ઉપાય સે સરકાર ઇન ખૂબાર લોગોં કો વશ મેં રખતે મેં ખૂબ કામયાબ હુઘ હે. જે લોગ રૂપયે કે લોલ સે વારદાત નહીં હોને દેતે, અપને લેસોં કો કાજ મેં રખતે હે. ઉન્દે ડર હે કિ અગર કોઈ હુર્મટના હો ગઈ, તો ઉતકી પેન્શન જળત કર લી જતગી.

ઇસી સિથે દિન કે સમય ઇન સડકોં પર આના-જના લયાનક નહીં હે. ફિર લી કબી-કબી લુટ, ડકેતી, લુટ્યા આદિ હો લી જતી હે. હમારે જતે સે કુજ દિન પૂર્વે ઇસ સડક પર એક લોરી કો લુટ ગયા થા.

કામે-મુખે પતાડ કો ગીર કર આની હુઘ જે પછી સડકેં બી સુલાવતી માલૂમ હોતી હે. જે ખિલાફત સફેદ હેં ગીર કામે પતાડપર ખૂબ ચમકતી હે. સડકેં હો હે; ઇસ સિથે ગીર લી જનતી લગતી હે. કબી-કબી મંદ ગતિ સે ગયતે હુએ ઉઠોં કે કાફિલે ગીર જનકે સાથ કકશ સ્થર મેં વિવાદ કરતે હુએ પદાન-વ્યાપારી પુરાને જમાને કી યાદ કરાતે રહતે હે. ઇન કાફિલોં મેં લેકટોં હોટ ગયતે હે, પર અગ્ર તો વ્યાપાર લી મોટર-લોરિયોં પર હોને લગ ગયા હે. આફગાનિસ્તાન મેં લેકિયોં નિર્દોષ પેશાવર આની-જતી રહતી હે, વિદેશી રાજદૂતોં કી ડક સે કર મોટર-લોરિયોં પ્રતિદિન કાજર જતી હે, ઇન પર સવારિયાં લી જન સકતી હે, કેવલ રૂ રૂપયા કિરાય લગતા હે; પર સરકારી આનાખત લેના આવચક હોતા હે. હમારે પાસ સમય કમા રા, નહીં તો આફગાનિસ્તાન કી લી લેર કર આવતે. કાજર જતે મેં કોઈ ખતરા નહીં હે. આફગાન-સીમા મેં પશુએ લી આવ પેસ લી સુરક્ષિત હો જતે હે, જોસે કિસી અન્ય રપત્ર રેશ મેં ખતરા ઇસ 'ફેર-લુટકે' મેં હો હે, જહાં ન કિરિશ-રાજ્ય હે ગીર ન આફગાન-શાસન.

(૭)

જમ કુસકનાફર્કે ખેજર કી લેર કર વાપસ અસે આવે. પેશાવર મેં હમારે દિનગિતકે સિત હમારે સિરે ચિતિત હે. વેસે તો ચિંતા કી કોઈ જાન નહીં હે, પર ઇન દિનોં દિલ્હી-મુસ્લિમ સમસ્યા મેં જો ઉઘ રૂપ ધરણ કિય. હુઆ હે, ગીર સિતખર માસ સે સીમા-પ્રાંત કે હુસકમાન ગિસ તરફ પિલુઓં કે રિફદ લગે હુએ હે, હમે દટિ મેં રખતે હુએ ઉલ આવસર પર (જેર કકિરે મેં ગિલ્હ-મુસ્લિમ સમસ્યા સે પૂર્વ) ખેજર યુમ આના સરસ જાન ન થી. રહતે સિરે જમેં સકુરાક હોજ કર જે લોગ બી પ્રમનન હુએ.

ખેજર કી લેર કિરે અસે હુએ; પર હિસકી આતક-ચિતિત સ્થિતિયોં જમ લેગા કો નિર્દોષ પેશાવર જતી રહતી હે.

(“સુવ” અનુસાર. ૧૯૮૮. અકમા: લેનક-પ્રા. સત્યકેતુ વિદ્યાપંકજ)

११०-संस्कृत साहित्य का विकास

वेद आर्यों का सभसे प्राचीन ग्रंथ है। प्रागल्भ्य ज्ञान-मान्य विद्वानों ने भी ऋग्वेद का मानवीय सभ्यता का आदि-ग्रंथ स्वीकार किया है, वेदों के काव्य के संग्रह में प्राचीन विद्यापीठ पुराणों से यह प्रमाण मिलता है, तो वे कहेंगे कि यह ग्रंथ व्यर्थ है; क्योंकि वेद अनादिकाल से विद्यमान हैं। प्रथम होने पर भी वेदों का नाम नहीं होता-वेद अथवा वेदों की सीमा नहीं होती है। जन्म और निश्चयना होनी है, उस समय वेद अन्वयतावस्था से व्यक्ततावस्था में परिणत हो जाते हैं। अद्वितीय इयानंद सरस्वती वेदों का काव्य १ ई. पू. ६६, ६६ ई. पू. ६६, ६६ ई. पू. ६६ (१, ६६, ०८, ५२, ६८४) वर्ष मानते हैं। आपके विचार में यही काव्य सृष्टि का आदि-काव्य है, और वेद-काव्य सृष्टि-काव्य में ही है। सोम तिष्ठते ने अपने आराधन-नामक ग्रंथ में अग्नि-गणित और ज्योतिष के सिद्धांतों के आधार पर अनेकैकैकैक वैदिक काव्य का कर्म-से-कर्म उत्पत्ति अनुमान किया है।

असिद्ध ऐतिहासिक सर रमेशचंद्र हत वेद-काव्य का उत्पत्ति सन से २,००० वर्ष-से १,४०० वर्ष पूर्व मानते हैं। उनके अभाव है कि ऋग्वेद का निर्माण तब हुआ था; जन्म अथवा सोम सिंधु की घाटी में रहते थे। वेदकाव्यकार सायण का मत ऋग्वेद के विषय में सर्वप्राचीन होने के पक्ष में है। प्रागल्भ्य विद्वानों का यह मत है कि ऋग्वेद का अधिकाल लग उस समय का बना हुआ है, जन्म अथवा सोम सिंधु के तीर पर रहते थे। शेष अथवा कर्म; प्रागल्भ्य है। विश्वामित्र के पुत्र भृगुचंद्रा ज्योतिष इत्यम ग्रंथ के अविष्टा की अक्षरकाव्यक अर्थियों के ग्रंथ आपुनिक भाव्य पद्यते हैं।

ज्योतिष के मत से काव्य का निरूपण होना एक तथ्य जात है। पृथ्वी जितनी दूर में सूर्य की परिक्रमा करती है, वह एक दिन; तथा अथवा पृथ्वी की जितनी दूर में परिक्रमा करता है, वह एक मास मिला जाता है। साधारणतः एक अभावसे से दूसरी अभावसे तक मास माना जाता है; परंतु ज्योतिष की गणना यह कहती है कि दो अभावसे के ग्रंथ-वर्तन समय से भी कम समय में अथवा पृथ्वी की प्रदक्षिणा कर लेता है। ग्रंथमोक्षण समय ३० दिन से और शेषाक्ष २७ दिन से कम होता था। इस सिद्धे प्राचीन ज्योतिर्विदों ने नक्षत्र-ग्रहों के २७ विभागों में विभक्त कर एक भाग का नाम नक्षत्र रखा। आजकल नक्षत्रों की गणना अग्निनी से आरंभ की जाती है, अथवा जिस निंदु में नक्षत्र-ग्रह विद्युत्-रक्षा से भिन्न कर उत्तराभिमुख होना है, यही निंदु अग्निनी-नक्षत्र का आदिनिंदु माना जाता है। नक्षत्रों के नाम हैं—अग्निनी, क्षरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृगशिरा, आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, अश्लेषा, मघा, पूर्वा-क्षत्रिणी, उत्तर-क्षत्रिणी, चरत, मित्रा, स्वाति, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, मूल, पूर्वाषाढ, उत्तराषाढ, अवध, धनिष्ठा, शतभिषा, पूर्वा-भाद्रपद, उत्तर-भाद्रपद और रेवती। इस तरह नक्षत्रग्रह के अनेक भाग का नाम नक्षत्र है।

तारागण्य सर्वदा ज्योतिर्विदों, परंतु कुछ ज्योतिषिक हैं। वे अक्षरकार में अस्त रहते हैं। वे ही अथवा कहलाते हैं। उनके नाम सूर्य, अथवा, शुक्र, मंगल, बुध, शनि हैं। प्राचीन विद्वानों ने सूर्य और अथवा का भी अर्थ माना है। उस समय अथवा अर्थ का नक्षत्र-ग्रह में एक-एक बार अथवा कर जाने का काव्य निर्दिष्ट था। आजकल के समय ज्योतिर्विदों में एक निश्चय तारा के नाम पड़ना है-यह न तो जन्म अथवा अर्थों की तरह नक्षत्र-ग्रह में ही घूमता है, न नक्षत्रों की तरह पृथ्वी के ही सारों ओर घूमता है। यही अर्थ है। अथवा नीचे और अर्थ-समूहों के ऊपर सार्वभौमिक-नामक सात अथवा तारे दिखाए जाते हैं। वे सारों नक्षत्र-ग्रह में घूमते हैं। नक्षत्र-ग्रह में ही नहीं कुछ भी जति नहीं, परंतु सार्वभौमिक के नीचे ही तारे अथवा के साथ सभ्यता में अक्षरित हैं, वे जिस नक्षत्र के साथ रहते हैं सार्वभौमिक भी अर्थों के साथ

रहता है। कुक्षेत्र के युद्ध-काल में सप्तर्षि-मंडल मघा-नक्षत्र में स्थित देखा गया था। आज भी वह सप्तर्षि-मंडल मघा-नक्षत्र में ही है।

किंतु सप्तर्षि-मंडल में गति न रहते हुए भी प्राचीन लोगों ने उसकी गति की कल्पना कर उसके द्वारा समय-निर्णय करने का उपाय निकाला था। उनका अनुमान था कि सप्तर्षि-मंडल एक-एक नक्षत्र में १००-१०० वर्ष रहता है।

ऋग्वेद-संहिता में विपुवत्-रेखा में मृगशिरा-नक्षत्र की अवस्थिति का उल्लेख पाया जाता है। ब्राह्मणयुग में भी इसी रेखा में कृत्तिका-नक्षत्र की अवस्थिति का परिचय मिलता है। महात्मा तिलक का यही मत है; और जर्मन विद्वान् याकोपी इसके समर्थक है कि इससे २५०० वर्ष पूर्व कृत्तिका-नक्षत्र में एवं ४५०० वर्ष पूर्व मृगशिरा में महाविश्व-संक्रांति संघटित हुई थी। इसी आधार पर उन्होंने वेद-संस्कृत-काल इसा से ६,००० वर्ष पूर्व माना है। गृह-सूत्रों में विवाह के समय 'ध्रुव-दर्शन' का उल्लेख है। यह प्रक्रिया आज भी जारी है; परंतु किसी भी वेद के मंत्र में ध्रुव का उल्लेख नहीं है।

पुराणों और महाभारत से यह स्पष्ट है कि परीक्षित के काल में सप्तर्षि-मंडल मघा-नक्षत्र में अवस्थित था। प्राचीन विद्वानों की यह भी धारणा थी कि १००-१०० वर्ष तक एक-एक नक्षत्र में सप्तर्षि-मंडल रहता है। इसी मत से अंतिम नंद के राज्याभिषेक के समय इसी हिसाब से गणना कर के उस समय के पंचांगकारों ने लिखा है कि उस समय सप्तर्षि-मंडल पूर्वोपाध-नक्षत्र में था। इस तरह परीक्षित के जन्म से महापद्म के अभिषेक का १,०१५ वर्ष होते हैं। परीक्षित का जन्मकाल ही कलि का प्रारंभकाल है। इस प्रकार इसा से १,५०० वर्ष पूर्व कलिकाल का प्रारंभ हुआ समझना आहीये।

यह बात एक प्रकार से निर्विवाद है कि वसिष्ठ और विश्वामित्र समकालीन थे। ये दोनों ही सूर्यवंशी पंजप के राजा सुदास के समकालीन थे। उन्होंने सुदास के यहाँ यज्ञ कराये थे। वसिष्ठ के पुत्र शक्ति, शक्ति के पराशर, पराशर के व्यास और व्यास के शुक्रदेव थे। व्यास ही के शिष्य वेशंपायन थे। गांधि के पुत्र विश्वामित्र और उनके पुत्र मधुच्छंदा थे। इस हिसाब से महाभारत के अक्षित पात्र व्यास वैदिक ऋषि वसिष्ठ की यौथी या पौथी पीढ़ी के व्यक्ति साबित होते हैं। अथ अगर महाभारत पर दृष्टि डाली जाय, तो वह निश्चय ही पाणिनि के व्याकरण से पूर्व का ज्ञान है। पाणिनि ने छठे अध्याय में महाभारत का नाम दिया है। आश्वत्थामन गृह-सूत्रों में भी महाभारत का उल्लेख है। तब महाभारत सूत्र-युग के प्रथम की वस्तु तो है ही, याहें उसका कुछ ही अंश ऐसा क्यों न हो। सूत्र-युग के लगभग दर्शन-काल है। तब यदि महाभारत का दर्शन-काल का अंश कहे, तो अनुचित न होगा। इससे प्रथम का युग उपनिषद्-युग था, और उससे पूर्व ब्राह्मण-युग। इसके पूर्व का युग वैदिक युग है।

ऋग्वेद के निर्माण के बाद ही वर्ष-व्यवस्था की परि-पाटी पड़ी। धीरे-धीरे प्राचीन आर्यों में गृह-अग्निहोत्र का प्रचार बढ़ गया था, जिसका प्रवर्तक उद्गातक ऋषि का पुत्र नयिकेता था। इसी विधि का एक संप्रदाय ने यज्ञों का रूप दिया—ये यज्ञ प्रथम राजनीतिक अनुष्ठान हुआ करते थे। पीछे वे एक ओर लारी आडंबर-युक्त पारलौकिक धर्म-विधान बन गये। यलुर्वेद की पूरी उपयोगिता इसी में ही गूँथी। साथ ही अनर्थक आह्वानों का निर्माण किया गया। द्वि-सुती हुई ऋचाओं का यज्ञ में सरस्वर गायन करने के लिये पृथक् सुत कर सामवेद बना जाता गया।

साहित्य का साथ भारतीय आर्यों की गुलाकात का जो प्रभाव पड़ा, उसका जग नंद यद था कि जहाँ प्राचीन वैदिक ऋषि कल्याणकारी देवता के उपासक थे, वहाँ उसके स्थान पर अनिष्टकारी देवता की उपासना होने लगी; जैसा कि साहित्य-निवासी किया करते थे। धर्मनव-विद्या का प्रभाव भी वहीं से हुआ। इस तरह अथर्ववेद का निर्माण हुआ।

यज्ञ का प्रचार भूय जाता, और उसके लिये आह्वानों का जराजरा निर्माण होता रहा, यद

दम हह सी झूठे हं. दोनो-दोनों अन्धेरे के जगह, हीनता और सांसारिक आदि; बलुई के सनपध, निर्मलिय, बरह, अन्धकार, हाह, हादथीय, सनपध, भेजापधि, ललपध, आदि और आदि आदि; अन्धेरे के लोभ, देव, पृथ्वी, अन्ध-आदम, अन्धोपनिषद, आदि, पंथ, आभविधान, लोभनि-कपनिषद, नवतार, आदमपन आदि नव; अन्धेरे के मोक्ष आदि अन्धे आदम निर्मल पंथ.

छोटे-पेटे देशों का सामाजिक महत्त्व नहीं हुआ, और स्वार्थियों ने सब के नाम पर सामान्य दिशा और व्यक्तिगत-संजोधी पाप करने लगे हैं। हमारे लोगों तक ये सामाजिकी कायों होने लगे हैं।

[illegible]

यद्यपि ये साहित्य आकाशवाणी से निज भाषा पर न रहें थे, पर आकाशवाणी की निराला प्रशंसा हो रही थी। उनके धन-संपत्ति की गणनास पापों के लक्षण नद भूये थे। धनमें प्रशंसा धनका लक्ष्य बना, नृप मरिचक के समान ३०० वर्ष पूर्व जैन और बौद्धों ने जेक प्रशंसा धन-कति कर के उन्हे सर्वथा परास्त कर दिया। ये दोनों ही भर्मा दुष्टियों की रक्षा में उद्यम कुत्रे, और ईन्दोने आदि जों की हिंसा के छिन्न-भिन्न कर दिया।

इस समय के विद्वान् जहाँ वैदिक साहित्य में परिश्रम कर रहे थे, वहाँ दूसरे प्रकार के विद्वान् अन्य विषयों से भी उदासीन नहीं थे। ब्राह्मण-शास्त्र में ही भारतीय जनता में शरत वसुध की अविभाया उदय होने लगी थी। संभव है, इस समय इस विषय पर बहुतसे ग्रंथ जने हों, किंतु हमारे पास इस समय इनमेंसे केवल एक ही अपने निकटतम—असली रूप में उपस्थित है। वह ग्रंथ है आदि-शिव भद्रिणि वाग्भोक्ति ही रामायण। यद्यपि इसमें आदि-शिव और कनार-शंख में बहुत से परिवर्तन और शेषक हैं, किंतु मूल-ग्रंथ लगभग प्राचीन है।

वाशीकि रामायण के अष्टम काण्ड पश्चात् मर्दिनि व्यास ने ज्य-काण्ड की रचना की. महा-
भारत में लिखा है कि इस काण्ड के अन्तिम तीन वर्गों में रच कर पूर्ण किया था. उसी ज्य-
काण्ड के लगभग ७-सात या छठसे ली अपिक्त संस्करण हुआ. इसका नाम पहले भारत और
फिर महाभारत हुआ. आदि-पर्व के १८वें अध्याय में तो यहाँ तक लिखा हुआ है कि वैश-
म्पायन के भगवत् में ही महाभारत के कथ पृथक्-पृथक् रूप हो गये थे. महाभारत का वर्तमान
संस्करण सप्त-पुन उद्भववा का है.

રામાયણ અને મહાભારત એ સરસ સાહિત્ય છે. ઉત્તેજના નો મિલ્લી, કિંતુ ઉસ સામ્ય તક

કા રસાસ્વાદન મન ઔર વચન મેં હી પરિમિત થા. અતઃ શરીર કે રસાસ્વાદન કે લિયે ધીરે-ધીરે અભિનય આરંભ કિયા ગયા; જિસકા વિસ્તૃત વર્ણન ભરતમુનિ ને અપને નાટ્યશાસ્ત્ર મેં કિયા હૈ. ભારતીય સાહિત્ય કે ઇતિહાસ મેં ભાસ સખસે પ્રથમ કવિ હૈ, જિન્હોને અનેક નાટક લિખ કર ભરતમુનિ કે નિયમોં સે કામ લિયા.

સરસ વિષયોં કે અતિરિક્ત ઉસ સમય સભી વિષયોં પર ઉત્તમ-સે-ઉત્તમ ગ્રંથ લિખે જા રહે થે. પાણિનિ ને ઉસ સમય સંસાર કા સખસે સુંદર વ્યાકરણ લિખા, જિસ પર પતંજલિ ને ભાષ્ય કિયા. કૌટિલ્ય તથા બૃહસ્પતિ-જૈસે રાજનીતિજ્ઞોં ને અપને-અપને અર્થશાસ્ત્ર લિખ કર રાજનીતિ કા માર્ગ દિખલાયા. મહર્ષિ યરક ને આયુર્વેદ કા ઉત્તમ સાહિત્ય લિખા. ધર્મસૂત્રોં કા તોડ-મરોડ કર સ્મૃતિ-ગ્રંથ બનાવે કા લી ઇસી સમય આરંભ હો ચૂકા થા. ઇનમેં સખસે પ્રથમ ગ્રંથ સંભવતઃ મનુસ્મૃતિ હૈ. ઇસકે અતિરિક્ત અન્ય લી અનેક વિષયોં કે ગ્રંથ ઉસ સમય લિખે જા ચૂકે થે. ઇસ આર્ષ કાલ કી ગણના હમ ઇસા કી પ્રથમ શતાબ્દી તક કર સકતે હૈ.

x

x

x

x

પ્રાચીન હિંદુ-કાલ

ઇસ કાલ કે સમાપ્ત હોતે-હોતે તોં ગ્રંથોં કી બાદ-સી આ ગઇ. બૌદ્ધોં કે મહાયાન કી સ્થાપના ઇસી સમય કનિષ્ક કે દ્વારા હુઇ થી; અતઃ બૌદ્ધ લી ઇસ સમય અપને ગ્રંથ સંસ્કૃત મેં હી બનાવે લગે થે.

હમ પહેલે બતા ચૂકે હૈં કિ મૂલ વૈદિક ધર્મ સે ઇસ સમય જનતા કા વિશ્વાસ ઉક ચૂકા થા. વૈદિક દેવતોં કા સ્થાન અબ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ઔર મહેશ ગ્રહણ કર ચૂકે થે. દૂસરી ઔર અબ જનતા અપને ધર્મ-ગ્રંથોં કા રામાયણ-મહાભારત કે સમાન સરસ ઢંગસે પઢના આહતી થી. અતઃ અબ ઇન્હીં તીનોં દેવતોં કી પ્રશંસા ઔર ચરિત્ર કે પુરાણ બનાવે લગે. હોતે-હોતે ઇન પુરાણોં કી સંખ્યા આઠારહ તક પહોંચ ગઇ. જબ યે આઠારહ મેં લી ન સમાએ, તો ઉપપુરાણોં કી રચના કી ગઇ, ઔર ઇસ પ્રકાર ધીરે-ધીરે આર્ષ-ધર્મ ને વર્તમાન હિંદુ-ધર્મ કા રૂપ ધારણ કર દિયા.

ઇસ સમય એક ઝૈસે સાંપ્રદાયિક લી થે, જો દેવતોં કે સ્થાન પર દેવિયોં કી પૂજા કરતે થે. કાલાંતર મેં યે શક્તિ મેં વિશ્વાસ કરને કે કારણ શાક્ત કહલાવે લગે. ઇન્હોંને દેવી-પુરાણ આદિ કી રચના કરને કે અતિરિક્ત તંત્ર-સંહિતાઓં કી લી રચના કર કે તંત્ર સાહિત્ય કા ઇતના વિસ્તૃત બના ડાલા કિ ઇસ સમય ઉસ સાહિત્ય કા કિસી લી સાહિત્ય સે કમ નહીં-કહા જા સકતા. ઇસ તંત્ર-સાહિત્ય કા ભારત પર ઇતના ભારી પ્રભાવ પડા કિ શૈવ, વૈષ્ણવ, જૈન ઔર બૌદ્ધ, સભી ઉસકે ચક્કર મેં આ ગએ. બૌદ્ધોં ને તો ઇસકો ઇતના અધિક અપનાયા કિ યહી તંત્ર કાલાંતર મેં બૌદ્ધ-ધર્મ કે નાશ કા એક કારણ હો ગયા.

સરસ સાહિત્ય કે ભાવ ઇસકે સાથ હી સાથ અધિક બઢતે જાતે થે, અતઃ ઉપયુક્ત ગ્રંથોં કે સાથ-હી-સાથ ત્રીન પ્રકાર કે સરસ સાહિત્ય કા ઉદ્ભવ હુઆ-૧ કાવ્ય, ૨ સરસ વર્ણન, ૩ નાટક.

x

x

x

x

કાવ્ય

અન્ય ગ્રંથોં કે સાથ-હી-સાથ કાવ્ય લી પ્રાચીન હિંદુ-કાલ કે આરંભ સે હી બનાવે લગે થે. ઐતિહાસિક જગત મેં કનિષ્ક કે સમકાલીન અથવાપ કા સખસે પ્રથમ કાવ્યકાર કહા જાતા હૈ. ઇન્હોંને ગૌતમ બુદ્ધ કે ચરિત્ર પર બુદ્ધ-ચરિત્ર કી રચના કી થી. ઇસકે પશ્ચાત્ યદ્યપિ પાંચવીં શતાબ્દિ તક કિસી ઉદ્દેશનીય કવિ કા નામ નહીં મિલતા, કિંતુ ઇસા કી દૂસરી શતાબ્દિ કે ગિરનાર ઔર નાસિક કે શિલાલેખોં સે કાવ્ય-કલા કા અચ્છા આભાસ મિલતા હૈ. ગુપ્ત-વંશ કા રાજા સમુદ્રગુપ્ત લી સ્વયં એક બડા ભારી કવિ થા. ઉસકે પુત્ર ચંદ્રગુપ્ત દ્વિતીય કે મંત્રી વીરસેન (૩૦૦ ઇસ્વી) કા લી એક વૈદભીં-રીતિ કા ઉત્તમ શિલાલેખ મિલા હૈ. મંદોર કે સ્થળે કે મંદિર સે વત્સભટ્ટિ (૪૭૩ ઇસ્વી) કી એક ૪૪ શ્લોકોં કી પ્રશસ્તિ મિલી હૈ ઇન સભી સે

उनके कर्ताओं के काव्य-कला-कृत्य होने का प्रमाण मिलना है। इसके पश्चात् लगातार कवियों का जन्म होता रहा। बाद के कवियों में कासिदास (पाँचवीं शताब्दि) के रघुवंश और कुमार-संभव, लारवि (६वीं शताब्दि) का किराताजुनीय, दंडी (६वीं शताब्दि) का हयकुमारचरित, सुभद्र (७वीं शताब्दि) का वासवदत्ता, ज्ञान (७वीं शताब्दि) के अर्द्धशरीर और दण्डवर्तिन, संभवतः भर्तृहरि (७वीं शताब्दि) का लट्-काव्य, कविराज (८०० ईस्वी) का राघव-पाँचवीं-काव्य, रत्नाकर (८वीं शताब्दि) का हरिवंश-काव्य, कासिदास द्वितीय के नरैन्द्र और सेतुजय नाम के आहुत-काव्य, माध (१०वीं शताब्दि) का शिशुपाल-वध, पद्मनाभ (१००० ई०) का नवसाहसिक-चरित और श्रीराम (१२वीं शताब्दि) का नैषधीय चरित विशेष उल्लेखनीय हैं। इन सभी का अध्ययन हमारा करने के पश्चात् काव्य के विकास का दृश्य पर अच्छा चित्र मिल जाता है। इनमें से रघुवंश, कुमारसंभव, लट्-काव्य, किराताजुनीय, शिशुपाल-वध और नैषधीय चरित के अलावा काव्य कला जाता है।

इन कालों के अतिरिक्त कुछ उत्तम जैन-काव्य भी जने, जिनमें अक्षप्रभ-चरित, धर्म-समीपुद्रव, द्विसंभानकाव्य, श्रवण-चरित और यशस्विक-चरित विशेष महत्त्ववासी हैं।

सादस वर्णन के अंश

काव्य में केवल व्यक्तियों के चरित्र का ही चित्रण करना होता है, जिससे प्रकृति के रस का सार्थक आरवाहन करना उनमें रहित है। अतः इस विषय के सिद्ध कवियों ने पृथक् ही साहित्य बनाया। इन ग्रंथों में कासिदास के मेघदूत (११५ श्लोक) और जगुसन्दार (१५३ श्लोक), अर्द्धशरीर कवि का अंश (२२ श्लोक), भर्तृहरि (७वीं शताब्दि) के सतकवचन, कासिदास द्वितीय का शृंगार-लक्षण (२३ श्लोक), अमर कवि का अमर-सतक (१०० श्लोक), दास कवि (१०वीं शताब्दि) का सप्तशतक आहुत, जित्दण्ड (११वीं शताब्दि) की औरपञ्चांगिका और कपदेव कवि (१२वीं शताब्दि) का गीतमोहिनी काव्य विशेष सुंदर हैं। इन सभी में निम्न-निम्न विषयों का वर्णन सुंदर वर्णन है कि पहले-पहले दृश्य तन्मय हो जाता है।

नाटक

यद्यपि भारवेद के अरमा और पाणिम, यम और यमी, पुरुरवा और उर्वशी के चरित्रों को नाटक का आधार मिलना है, किंतु हमका संपूर्ण प्रथम आधार्य भास है, जिसके प्रतिभा व्यक्तियों काटिणीस-भास उत्तम-उत्तम नाटक मिले हैं, जैसा कि पीछे सिद्ध हो गया है। महाभास ने कंस-वध और अलिकष नाटकों का आविष्कार है; किन्तु उनका कहीं भी पता नहीं है। कासिदास के आधुनिक नाटक का आधार्य संपूर्ण होता है; मोहिनी के तो भास के नाटक का ही आधार मिले हैं; इससे उनके समय से कासिदास के समय में वर्तमान अधिक अंतर है। पूरा युग ही पक्ष होता है; नतीजे भास के समय में संस्कृत भाषा का ही भाषा थी और कासिदास के समय में केवल भाषा ही ही भाषा थी। इस समय कासिदास के समय में अति-मान-साकुंतल, विक्रमोर्वशीय और आश्विधामित्र, अर्द्ध (६वीं शताब्दि) का अर्द्धशरीर, दण्डवर्तिन (७वीं शताब्दि) के रत्नाकर और नायक-अवधूति (८वीं शताब्दि) के भासनी-वर्णन, महावीरचरित और उग्ररामचरित, विद्यापति (८वीं शताब्दि) का मुद्राराक्षस, अह-नारदण्ड (८४० ई०) का मेघसिंहार, राजदेव (६०० ई०) का विद्यापति, कर्तृभक्त, भासनीय और अक्ष-भास अक्षरा आश्विनारत, केनेवर (१०वीं शताब्दि) अक्षरिण, राजाराम (११वीं शताब्दि) का दण्डवर्तिन और कर्ण (१२वीं शताब्दि) का केनेवर-अक्षर उत्तम नाटक हैं। इनके अतिरिक्त अह-नारद की है, जिनका वर्णन हमने न मिल सके तो वे वहाँ नहीं मिलेंगे।

કથા-ગ્રંથ

ઉપર્યુક્ત પ્રકાર કે સાહિત્ય કે અતિરિક્ત પંચતંત્ર (પાંચવીં શતાબ્દિ કે પૂર્વ કા) ઔર હિતો-પદેશ (ચૌદહવીં શતાબ્દિ સે પૂર્વ કા)-જેસે ગ્રંથોં કી રચના ભી કી ગઇ, જિનમેં રાચક કથાઓં કે દ્વારા નીતિ કી શિક્ષા દી ગઇ હૈ. વેતાલ-પંચવિંશતિ, સિંહાસન-દ્વાવિંશિકા ઔર શુક-સમ્પતિ ભી લગલગ ઇસી પ્રકાર કે ગ્રંથ હૈ. ઇન સભી મેં છોટી-છોટી રાચક કથાઓં સરલ સંસ્કૃત મેં દી ગઇ હૈ. ઇસ્વી સન ૧૦૭૦ કે લગલગ સોમદેવ ને કથાસરિત્સાગર-નામક ગ્રંથ કી રચના કી થી; કિંતુ યહ ગ્રંથ પછ મેં હૈ, ઔર વિસ્તૃત હૈ. સન ૧૦૩૭ કે લગલગ હોમેંદ્ર વ્યાસદાસ ને ઇસી વિષય કે બૃહત્કથા-મંજરી-નામક ગ્રંથમેં લિખા થા.

x

x

x

x

આચાર તથા નીતિ-ગ્રંથ

આચાર તથા નીતિ-વિષય પર ભી છોટે-છોટ ગ્રંથ લિખે ગયે, જિસસે જનતા કે થોડે શખેઓં મેં હી શિક્ષા દી જા સકે. ભર્તૃહરિ કે નીતિ-શતક ઔર વૈરાગ્યશતક, શિશુલુ કા શાંતિ-શતક, શંકરાચાર્ય કા મોહસુદ્ધર, કામદંડીય નીતિ, શુક-નીતિ, ચાણુક્ય-શતક ઔર નીતિ-મંજરી, શ્રીધરદાસ કા સદુક્તિકણ્ઠમૃત, શાહધરપદ્ધતિ ઔર સુભાષિતાવલી (વલ્લભદેવ-કૃત) ઇસ વિષય કે અગ્રે ગ્રંથ હૈ.

x

x

x

સાહિત્ય-શાસ્ત્ર

કાવ્ય, નાટક આદિ કે સાથ-હી-સાથ સાહિત્ય-શાસ્ત્ર કી ભી બહુત ઉન્નતિ હુઈ. વામન કે કાવ્યલંકાર-સૂત્ર, મમ્મટ કા કાવ્યમંકાશ, વિશ્વનાથ કવિરાજ કા સાહિત્યદર્પણ, જગન્નાથ પંડિતરાજ કા રસગંગાધર આદિ ઇસ વિષય કે ઉત્તમ-સે-ઉત્તમ ગ્રંથ હૈ. ઇન ગ્રંથોં કે પ્રચાર કે સાથ-સાથ કવિતા કા એક નવા હી એસા યુગ આ ગયા થા, જિસકો સાહિત્ય કે ઇતિહાસ મેં અપૂર્વ કહા જા સકતા હૈ.

x

x

x

દર્શન-શાસ્ત્ર કે ભાષ્ય

હમ પીછે લિખ આયે હૈં કિ આર્યકાલ કે અંત મેં દર્શનોં કે સૂત્ર બન ચૂકે થે. ઇસા સે લગલગ ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વ બૌદ્ધોં કે પાલી ત્રિપિટક ઔર જૈનિયોં કે અદ્ધમાગધી બહુત-સે સૂત્ર ભી ઇસી સમય બન ચૂકે થે. ઇસ કાલ કે સમાપ્ત હોને કી સંધિ કે સમય ન્યાય-દર્શન કા વાત્સ્યાયન ભાષ્ય, વૈશેષિક કા પ્રશસ્તપાદ ભાષ્ય, યોગ કા વ્યાસ-ભાષ્ય ઔર સંભવતઃ મીમાંસા કા શાખર-ભાષ્ય બન ચૂકે થે. ૭૦૦ ઇ. મેં શાખર-ભાષ્ય પર કુમારિસ ભટ્ટ ને તંત્ર-વાર્તિક નામ કી ટીકા બનાઇ. આઠવીં શતાબ્દિ કે અંત મેં સ્વામી શંકરાચાર્ય ને વેદાંત-સૂત્રોં પર ભાષ્ય લિખ કર શેવ મત ઔર અદ્વૈતવાદ કા પ્રચાર કિયા. બારહવીં શતાબ્દિ મેં રામાનુજાચાર્ય ને ઇસ દર્શન પર અપના ભાષ્ય લિખ કર વિશિષ્ટાદ્વૈત-મત કા પ્રચાર કિયા. વલ્લભાચાર્ય, નિખાઈચાર્ય આદિ ને ભી ઇસ પર ભાષ્ય લિખ-લિખ કર અપને-અપને મતોં કા પ્રચાર કિયા. યોગ, ન્યાય ઔર વૈશેષિક કે ઉપર ભી ઇસ સમય અનેક ટીકાઓં તથા ભાષ્ય લિખે જા ચૂકે થે. સાંખ્ય-કારિકાઓં પર ભી દો-એક ભાષ્ય લિખે ગયે થે. ઇસકે અતિરિક્ત ઇન સભી દર્શનોં પર ઇસ સમય તક અનેક સ્વતંત્ર ગ્રંથ લિખે ગયે. તેરહવીં સદી કે લગલગ સાંખ્ય-કારિકાઓં કે તોડ-મરોડ કર કિસી વિદ્વાન ને વર્તમાન સાંખ્ય-સૂત્રોં કી રચના કી, જિસ પર અનિરુદ્ધ તથા વિજ્ઞાનલિક્ષ્મ આદિ વિદ્વાનોં ને ભાષ્ય કિયે. જૈન ઔર બૌદ્ધ ધર્મ કે ભી બહુત સે ગ્રંથ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ઔર પાલી મેં લિખે ગયે. ઉપનિષદોં કે ઉપર ભી બહુત-સી ટીકાઓં લિખી ગઈ. સર્વ-દર્શનસંગ્રહ, વૃહદર્શન-સમુચ્ચય આદિ કઇ એસે ગ્રંથ ભી લિખે ગયે, જિનમેં સભી દર્શનોં કા વર્ણન થા, ઔર ઇસ પ્રકાર યદ સાહિત્ય-સમૃદ્ધ તબ સે અજ તક જરાબર બદતા હી જા રહા હૈ.

नैतिक, वैदिक, अनुवेद आदि सभी विषयों पर अनेक ओक-से ओक विनाश भय विधे गये, जो भारतीय विद्वानों का अन्धकार परिचय देते हैं। इस प्रकार प्राचीन संस्कृत-साहित्य का विकास हुआ।

x

x

x

अमर कविता

दार्शनिक सत्य की, सत्य शिव की और कवि मुंदर की उपासना करता है। जिस प्रकार मानव-जवन कर्म, क्षति और ज्ञान के सम्मिश्रण के बिना 'पूर्वता' के प्राप्त नहीं कर सकता; उसी प्रकार सत्य, शिव, मुंदर की सम्मिश्रित अनुभूति के बिना हमारे जीवन दार्शनिक का चिंतन, सत्य की साधना और कवि की कल्पना का उचित मात्रा में तथा अन्योन्याश्रित हो कर रहना अत्यंत अनिवार्य है। दार्शनिक किसी वस्तु को देख कर उसकी तथ्य में, भीतर पड़ कर उसका विश्लेषण करने लगता है। वह अपराध सत्ता की भूत अन्धकार-प्रशिक्षों का जोखने में अपने जीवन की सार्थकता सिद्ध करता है। वह सोचने लगता है, इतने पदार्थ में इतनी नदी जलता। विभागी इसलए दार्शनिकों का नित्य व्यापार है। सत्यों का जीवन साधनामय होता है। सत्य-जवन अनुभव का ध्वस्त में लय होने का क्रम-विकास है। सत्य लोग अपने जीवन के यम-नियमों के द्वारा तपस्यों में निरत रह कर परमात्मा के चरणों में लुका देते हैं। उनके सभी कर्म-सभी व्यापार ध्वस्त-मुण्ड होते हैं। उनके सिधे जगत के सभी पदार्थ, परम तत्त्व के साथ अपना संबंध खोखला करते हैं। वे किसी भी चीज के देव उसके रहस्य जोखने के सिधे उसकी तथ्य में पड़ कर सोचते नहीं, वे रहस्य के सत्य का शीघ्र ही अनुभव कर लेते हैं और उसीमें अपनी सत्ता जो कर सर्वोत्तम-भाव से तादात्म्य स्थापित कर लेते हैं। वे सभी जगत् अपने उपरान्त देव का ही देवते और सर्वत्र अपने आराध्य देव का ही अभ्यारोप कर शयोग की भूत आवना में लीन हुआ करते हैं। कवि का जीवन कल्पनामय होता है। किसी भी पदार्थ के देव वह विश्रम से अभिभूत हो जाता है। अपने पार्थिव अस्तित्व का भंवा कर कवि उपर उठता और जाने लगता है। कवि-जवन हवा की तरंग स्वच्छ रहता है। सुभन के सौरभ की भांति वह विश्व में रहते हुए भी स्वर्गीय संपदा है। वह गाता है; क्योंकि वह अमर जीवन के अमर संगीत के रेखे नहीं सकता, उसे गाने बिना उससे रहना नहीं जाता। वह आवना के अन्धकार अनुभूति-भंड में विश्व के समस्त विकास जोव विनाश के देव-देव, उसके भूत-सौंदर्य की भावुरी का रस-पान कर, उन्माद जोव विश्रम से भर जाता है। उसके हृदय की धारा हृद निकलती है और वह अपने हृदय में ही जीवनव्यापी परम आवना की अंशक पाने लगता है।

हम उपर कह चुके हैं कि मानव-जवन की पूर्णता के प्राप्त करने के सिधे कर्म, क्षति जोव ज्ञान की भांति चिंतन, साधना जोव कल्पना का सामंजस्य तथा व्यवस्थित रूप से रहना अनिवार्य है, अत्यंत आवश्यक है। इन तीनों का पूर्ण रूप से सम्मेलन ही हमें उस उच्च अनाभूति में पड़ना देता है, जहां से दृष्टिपात करने पर जीवन के सभी पदार्थों में सरसता का आवास मिलने लगता है; और सर्वत्र दिव्य प्रेम-संगीत की धारा अनंत निराकार की विराट् छाया में अंतर्दित हो जाती है। इस पूर्ण दशा के प्राप्त कर लेने पर हमारे लेखनी-प्रश्न पत्रों से अमर साहित्य की सृष्टि होगी, हमारी वाणी में ही अमरता उल्लिखित होगी और हम जो कुछ कहेंगे, उसीमें विश्व के संपन्न प्राणियों की वृथा का ज्ञान की क्षमता रहेगी, उसी में धन की गीनतना जोव अमरता रहेगी कि सभी प्राणी परम आनंदता तथा आनंद के साथ उसका रस-पान करना पाएंगे।

वैदिक काल के ऋषि-मुनियों से लेकर आर्यभट्ट के श्रमिणाशायी कवियों तक की वाणी में जहां भी अमरत्व का रस हमें मिलता है, हमें केवल ओक ही रहस्य है; और वह यह कि काल में अमरत्व तथा वह नहीं जा सकता, जल तक चिंतन और साधना, दोनों मिल कर कवि की कल्पना में समावृत्त न हो। वास्तव में कल्पना-विदग्ध के चिंतन और साधना

हो पंथ है, जिनके सहारे धवि उड़ता-उड़ता धीने हूर यथा जाता है कि स्वर्ग की सारी संपदा को वह लेय समझने लगता है। उस समय वह अपनी आत्मा के अनंत में अपनी सृष्टि पाता है, और उस नवीन सृष्टि में वह ज्वन और मृत्यु, दोनों से ही उँया उड़ जाता है। अत्रेण-सादिल में ली शेली, डिट्स, ग्लिट्मेन तथा धर्मरसन की वाणी में जे अमरत्व है, उसका मुख्य कारण यही है कि धन धवियों की कल्पना चिंतन एवं साधना से प्रसृत एवं परिष्कृत है। कल्पना को उच्छृंखल होने से चिंतन भयाता है, और साधना उसका परिमार्जित एवं संस्कृत बनाती है। कल्पना में चिंतन और साधना का यही स्थान है। चिंतन मस्तिष्क को जगृत करता है, और साधना के द्वारा लावना तीव्र होती है।

अथ प्रश्न यह उठता है कि चिंतन, लावना और कल्पना के तीन विलिन्न क्षेत्र होते दुझे ली क्या कारण है कि वे एक ही व्यक्ति-विशेष में आ मिलते हैं? धवि के अंतर्गत की कौन-सी परिस्थिति है, जिसके द्वारा प्रेरित हो कर वह कल्पना का सम्राट् होता दुझे ली लावना और चिंतन की उपेक्षा करता है? क्यों लावना और चिंतन के बिना कल्पना पंथ-कटे पक्षी की लांति, निर्धन-विहीन कोकिला की तरह, पत्तियों के बिना लता की लांति बंगड़ी दीभती है! संसार में एक ही ऐसी चीज है, जिसमें स्वर्गीय सुधा और सौंदर्य का प्रच्छन्न भूहोद्य है। वही एक पदार्थ है, जिसके द्वारा धरा वसुंधरा कलहाती है, संसार में मधुरता और सरसता दीभती है और जिसके द्वारा ज्वन धारण करते रहने की अभिलाषा यनी रहनी है—वह है प्रेम! प्रेम संगीतमय ज्वन की एक गहरी बधती धारा है, जिसमें अवगाहन करनेवाले को दिव्य भाधुर्य के अतिरिक्त और कहीं कुछ नहीं दिभाध पड़ता। धसरी रम्यस्थली का पुष्प है शृंगार, जे विप्रबल में भिल उठता है। संयोग-शृंगार में लाव-शांति प्राप्त होती है और विप्रबल में लावतीव्रता! संयोग से हृदय की अभिलाषाओं, लावसाओं तथा आशाओं निर्वाणानुभूति हो जाती है; अनंत का सांत में पर्यवसान हो जाता है। संयोग-शृंगार में प्रेम व्यक्तिपद्ध हो जाता है, ओका-मुभ हो जाता है, संकुचित हो जाता है; प्रकृति के नाना रूपों में प्रेम की व्यापकता का ध्यान हमें नहीं रहता और हमारी वृत्तियों तीव्र न हो कर शांत हो जाती हैं।

जण हम अपने प्रिय के पिछोह में उससे हूर हो जाते हैं, तण हमारी सभी रागात्मिका वृत्तियों जग जाती हैं। हमारे भीतर ओक प्रकार की क्रांति भय जाती है। अपने सभी कर्मों में, सृष्टि के सारे व्यापारों में, प्रकृति के निष्पन्न विवास में हम प्रणय की दिव्य ज्योति का अवलोकन करते हैं। हमारी आंघों के आरों और प्रेम-ही-प्रेम दृष्टिगोचर होता है। हमारे भीतर भिन्न की जे 'उत्सुकता' होती है, वही हमारी वृत्तियों का अनुराग के लाल रंग में रंग देती है; जिससे हम जे कुछ सुनते हैं, सभी प्रेमी का संहेशा लावेवाला यन जाता है; और हम जे कुछ देखते हैं, वही हमारे प्रेमी के रंग में, उसीका प्रतिरूप यन कर हमारी आंघों का बंधन बना देता है। तात्पर्य यह कि संयोग में जिन-जिन लावनाओं का उपशमन हो जाता है, उन्हीं-उन्हीं लावनाओं का विप्रबलावस्था में तीव्रकरण और उत्तेजन होता है। पिछोह में हमारे हृदय को ओक प्रकार की ठेस लगती है; ओक टीस उठती है और द्रोहा कूट गहता है। यही टीस या ठेस हमारे अंतर्ध्वन की पूर्ण आबिब्यक्ति है, और यही है काव्य का यथार्थ विषय। 'काव्य का विषय' से हमारा अभिप्राय किसी प्रकार का प्रतिबंध भाज करने का नहीं है; और न काव्य के सुविस्तृत क्षेत्र का संकुचित करने का। धस कथन से हमारा तात्पर्य केवल धतना ही है कि संयोग-शृंगार की अपेक्षा विप्रबल-शृंगार में हमारी रागात्मिका वृत्तियों के लीन होने का अधिक उपकरण प्राप्त होता है। करुणरस में हमारा हृदय और रसों की अपेक्षा अत्यंत शीघ्र ही ओतप्रोत हो जाता है, और धसका प्राणस्थ हमारे हृदय पर और रसों की अपेक्षा अधिक देर तक रहता है। हमारे धस कथन की पुष्टि लवभूति के एको रसः करुण एव निमित्तभेदात्, भिलः पृथक् पृथगिवाधयते विवर्तानः ॥

अध्यायी के "द्वारे सज्जे मधुर काणो ककुब्जसिक विचार हो इतिरावे दे" आदि श्रुतियों से होनी है, आदिकवि भर्षि वाग्भट्टिक के काव्य-काव्य से हीन्द्र रीन्द्र के काव्य-काव्य तक विन विन इतियों की वाणी में हमें अमरत्व का रस मिथना है, सभी की इतियों में, मधु सज्जे से हम इस ओर रुद्ध हो उभाटन करने हैं कि वे ही इति अमर दे। अगे, विनो छवन में कर्ण-न-कपी हीस ही थी, और विनो छवन की अभिव्यक्ति के श्रुत विनो में कर्ण-रस का सदारा बिना था।

हो पदर का समय था, अद्वैत वाग्भट्टिक मध्याह्निक श्रुति करने के तमसा-नर पर गये थे, वही छन्दो गीत के ओर ओर के देना, व्याप ने उस ओर में से कामगोदिन ओर हीन के भार गला, अति के हृदय में कर्ण का समुद्र उमड़ पड़ा, अहमत्वात् वाणी हट पड़ी, सदारा अनुपपन्न हो में उनके हृदय की धारा लद गयी:-

मा निवाद् प्रतिष्ठां रमयामः कादयतां समाः। यत्काममिच्छामहेकमयथाः काममोहितम् ॥

हम काव्य में कर्णिक अमरत्व करते हैं, आदिकवि की इस वाणी में 'नतनरज्जु-भवनार' की नदी है, लावना की पूजा अभिव्यक्ति के अर्थ उपपन्न साधन भी है, इसी मनोवेग ने रामायण-वैशे भद्राकाव्य का प्रजनन किया, अति के हृदय में इस लगी, द्विध का इति उमड़ पड़ा, कर्ण का जल इति के हृदय में हृदयमय भयाने लगा, छवि की रचना में अतस्तथ की इस निगूड प्रेरणा का ही नाम अमरत्व है, इति का साम्राज्य हृदय है, अतिरिक्त नदी; इसका नद-वन कल्पना अर्थ मनोवेग है, श्रुति नदी; इति तन्मयता का उपासक होना है, निगीया का नदी; इति अवतार सेता है, जनाया नदी नता; काव्य की प्रवृत्तियों ने इसके हृदय के अनुभूति-भंड में प्रवृत्त जाय से विद्यमान रहती हैं, वे अनुपपन्न काव्य, पदना अर्थ परिस्थिति या कर लग जाती हैं, इनका स्वरूप हो जाता है और तादात्म्य की संगीत सदरि में वे अक्षय होती हैं।

वैदिक युग के भद्रपियों में ही इसी सत्य का प्रसार मिश्रता है, ध्यान और धारणा के अनंतर जब वे समाधि में प्रविष्ट होते थे, और अपने उपास्य देव के साक्षात्कारका सासार के अलु-अलु में प्रसन्न हो सत्ता का विकास देखते थे, तब आत्मा का परमात्मा में लय हो जाता था, ओर में अनेक का और अनेक में ओर का निष्-प्रतिनिधि आभास होने लगता था, गंगा और जेय में काष्ठ अंतर नदी रद जाता था, परंतु धीरे-धीरे समाधि टूटने लगती थी, उपास्य देव के समीप का लावना धीरे-धीरे हटने लगती थी और अतियों के अतस्तथ से कर्ण विनय निकल कर गगन-वेदन करने लगता था—

यद्यिदं ते विदो यथा प्रदेयं वरुण प्रथम, मिनीमासे दधि दधि।

मा नो वधार्थं हनेव जिहीष्णानस्य रीरघः मा हृणानस्य मग्नेव ॥

पक्षु का स्थान वैदिक युग के देवता में सज्जे हो गया है, प्रथमपति अका की उपासना भी अति-भद्रपियों में प्रचलित थी, "कस्मै देवाय हविषा विधेम?" में विस्तृत आगुद हृदय की कामध अर्थ कर्ण युक्त के अतिरिक्त सज्जे गगन अर्थ मिथन की तीव्र उत्सुकता भी है, काव्य में यही अमरत्व है,

उत्साह और विषाद, दोनों काव्य के विषय हो सकते हैं, उत्साह में इति उपर उगता है, और विषाद में अपने भीतर ही डूबता है, उत्साह में वह सभीर-सा रवज्जु हो जाता है, कामना की तरद उसकी कल्पना परम मधुर हो जाती है और उसके मनोवेग में तीन अपसृता हो करने लगती है, वह प्रकृति के नाना रूपों में आनंद तथा हर्ष की ही मात्रा पता है, उसके सज्जु प्रकाश-दी-प्रकाश रद जाता है, विषाद की दशा में हम अपने ही भीतर डूब जाते हैं, हृदय में ओर अंतर की पार शक्ति मय जाती है, हमारा मन तनिक भी गहिर नदी लगता, हम 'भीर' से व्याकुल हो जाते हैं, व्याध से विद्वज हो जाते हैं, और इसी अवस्था

पापु की विषयव्यापकता के समान दमे' जल की व्यापकता का आभास पाने के उपनिषदों ने दमे' अवस्था 'हमिन्' किया है; परंतु साथ ही साथ यह भी कह दिया कि शरवन्मयो भवेत् । अद्वैतवाद चिंतन की पराक्रान्ति द्वारा ही प्राप्त हो सकता है। इसमें हमारी चित्तियों के अनुरजित जेब' प्रभुत्व करने की क्षमता नहीं। धातुवा की पूर्ण योजना की अद्वैतावाद की सीढ़ी है। कुछ देर के सिधे लगे ही दम सर्वात्मभाव में आता और परमात्मा की ऐक्य-भावना का अपने हृदय के अनुकूलन-पंथ में आवासन कर सके; परंतु आते-पीते, सोते-जागते, उठते-बैठते-ज्याँत छवन की प्रत्येक क्रिया में, आनंद की पुष्ट होने के सिधे हैन-भाव से कर दी गवता परेगा। विद्या और विनय से सु-पन्न आनन्द, जो, दृष्टी, कुते और अथय में समान रूप में विद्यात्मा का निवास द्व-धम धारणा में पूर्ण विश्राम के सिधे जरा इतिवृत्ता का सामना करना पड़ेगा; परंतु—

यत्करोषि यदृश्यासि यज्जुहोषि यदासि यत् । यद्यपश्यसि कान्तेय तत्कुरुष्व मत्पणम् ॥

मन्यता भय मरुको मयाजी मां ममस्कुरु । मामर्थयसि युक्तधैर्यमागामं मत्परायणः ॥

आदि भगवद्भयोने' हमारे हृदय की गिजासा-गति पुष्ट हो जाती है; दम जन जते दं कि विषय का भंगल भगवान का सुभय हर्म है। शिव, कल्याण का अवतार भगवान का प्रधान स्वयं है। वह हमारे भली कर्माँ का प्रसार जेब' परिष्कार, संवर्द्धन जेब' अनुशासन किया करता है। उपनिषदों में जैसे वाक्य अधिक हैं, गिनते हैं हैन-भाव है। ते कर हमारे और परमेश्वर के लीय भयुर संजय का भुरम विवेचन है। विषय के होसादल से हमारे धातु हनने हन-मे जते दं कि दमे' कान्ति और गीतवता की अपेक्षा होती है। श्रम के जादर सान्ति जेब' गीतवता है ही कदा? दृष्टी भयुर श्रम का वर्णन उपनिषदों में जरा पडा है। सदाचार श्रम ही भयुर ज्योति है, गिराया विराट व्याख्या उपनिषदों में विद्यमान है। उपनिषदों में हमारे हृदय की निरंतर कोनि जेब' प्रभुत्व गीतवता का अपार साधन है। वही कारण है कि आनंद हननरां पर्यं भीन ज्यो, आनंद भी हस्तुता जेब' उतास के साथ दम उपनिषदों की भयुर धारा में अवगाहन करने है; और हमारा हृदय जमरत का पान कर हनीस हो जगता करता है। शंकाचार्य के ज्ञान-प्रधान अद्वैतवाद में हमारे हृदय का अनुरजन नहीं होता। उन विराट भद्रता में दम भक्ति हो जत सकते हैं, किंतु दम नहीं सकते। परंतु रामानुज के कान्ति-प्रधान विरिष्टहैन में हमारी गिजासा-गति में दृष्टि भिन्नती है, हमारे हृदय में ऐक्य विरह प्रकार का आभास ज्य-ज्य आनंद होना देता है। जे हमारे हृदय में अपने श्रम में रंग होना है और उतास तथा दमन का उदिक करता है। वही कारण है; उदिकों जमरत का रस है, उदिकों यह पावनत्व तथा गीतवता है, कि गिमे जाने के सिधे हमारा हृदय सौंय वासागिन रहता है, धरतीका दम काम्य में जमरत करने है।

रामानुज और भद्राकारन, दोनों भद्राकार्य छवनपूर्ण आवासना है। उनमें छवन की प्रत्येक दसा का विराट विवेचन है। वास्तविक और वास्तव, दोनों अपने काम्य में दम जमे है, गिनते अपनी आका निरुज्ज्वल कर दी है। उनके काम्य के नम तो अनिष्ठापी है; दोनों भद्रागि उदिकों कुल हो जमे है; दोनों काम्य में कान्तिगि भद्रागि-धरितों में अपने हृदय की जाग रही है, जिसमें हमारी अनंतरात्मा के हन काम्य में सद्रष्टि की वसधर्मि देती है। सीता का सतीय और दीपदी की किराहोता किराहो मुज्य नहीं कर होती है जम-जम, आनंद भद्रागि-धरितोत्तम तथा सुधिरि-सा सन्तुष्टी जगने की कज्जल किन्ते हृदय में नगी गतती देती? कान्ति-सा काज-जोहार है कि सौंदर्य में निरिहा? क्या है? क्या है कि हन भद्रागि-धरितो? परते जमय हमारी जीतवता नष्ट हो जाती है। दम जमे का आनंद करने जमने है, कि अपने दम में जमे दम होना है। काम्य में वही जमरत है।

श्रम और कान्ति में बहुत फलित है, जमय विरह ही है, जमे-जमे नम दम-वास्तव, जम कुल कान्ति है; परंतु दम का-धु है कि जिल उदिकों के लक दमे जमरत और कान्ति के लक, का जमरत जमे है, हनन जमे, हनी की कान्ति के लक जमे

सोझित और श्लेष के सहारे भाव ने जो एक ही श्लोक में कथि जाते कहे हैं। यमकार का उ-
 त्कृष्ट उदाहरण संस्कृत-साहित्य के छंद पिछले जेबे के कवियों में प्रचुर परिभाषा में मिलता है।
 छंदके अध्ययन में हमारे भरितक का पूरा व्यायाम हो जाता है; परंतु कविदास और लव-
 भूति में जो रसात्मकता है, जो भाव-प्रवणता है, जो रमणीयार्थ-प्रतिपादक शब्दों की प्रचुर-
 ता है, वह अन्यत्र दुर्लभ है। कविदास का जीवन शृंगारमय था; शृंगार के दोनों पनों की
 मधुरता से उनका हृदय ओतप्रोत था। मेघदूत विप्रबल-शृंगार का उत्कृष्ट नमूना है। विरह नैसी
 मधुर कहानी किसी और कवि ने नहीं कही। हंसदूत, पवनदूत, मयूरदूत आदि दूतकाव्यों में
 हमें वैसी लावण्यता तथा सरसता नहीं मिलती। ये तो मेघदूत के अनुकरण-मात्र हैं। अनुकरण
 में सज्जता कहाँ? रघुवंश-महाकाव्य में हम कवि के मानवजीवन का सूक्ष्मातिशुद्ध निरूपण
 करते पाते हैं। भाव प्रकृति और अंतःप्रकृति, दोनों के साथ कवि के हृदय का पूर्ण सामंजस्य
 है। कहीं-कहीं तो हम कवि के प्रकृति की स्वच्छंद सुगमाओं में डेड़िका की भांति दूकते
 लुभते पाते हैं, और कहीं-कहीं मानव-हृदय की मूल अभ्यंतर-भावनाओं के गीत भ्रम-सा
 शृंगार करते हैं। कुमारसंभव और शाकुंतल तो स्वर्ग की ओर हैं। वे तो कामना की तरह सुंदर
 और कल्पना की तरह मधुर तथा भावना की तरह कोमल हैं। साधना और तपस्या द्वारा ही
 सत्यी उपलब्धि हो सकती है—यही दोनों काव्यों का विषय है। प्रेम में मोह, आसक्ति तथा
 भाव मौढ्य का कोष्ठ स्थान नहीं—यही सत्य के कवि ने कुमारसंभव और शाकुंतल में प्रद-
 र्शित करने का प्रयत्न किया है; और इस प्रयत्न में वह पूर्ण सफल हुआ है। लगभग दोस्त
 सती पार्वती की कठिन तपश्चर्या पर वह कर इसका हृदय करुणा के जल से परिष्कावित नहीं हो
 जाता? लगवान भारीय के आश्रम में—“वस्त्रे परिधूस्ते वसाना नियमक्षाममुखी घृतेकवेणिः”
 शाकुंतल का देव इसका हृदय पिघल नहीं जाता? महर्षि कपव के आश्रम में ३५, यौवन
 और लावण्य से परिपूर्ण शाकुंतल हमारे हृदय पर अपना प्रभाव अभिष्ट ३५ से नहीं
 डाल सकती; परंतु यहाँ वेदना, प्रताडना तथा प्रलापान से व्यथित-हृदया शाकुंतल हमारे
 हृदय का लूपण बन कर, सत्राज्ञी बन कर हमारे हृदय को तपोवन बना कर, भारीय के आश्रम
 में हमारी अंतरात्मा पर अपनी अभिष्ट छाया डालती है, और हम सदा के लिये उसके पक्ष-
 पाती बन जाते हैं। हमारा हृदय करुणार्द्र हो जाता है। यहाँ कवि ने अमरत्व भिन्न दिया है।
 लवभूति की रचनाओं में कवि का शब्दों पर अपार अधिकार जलकता है। सत्य पूछो,
 तो लवभूति के समान किसी भी संस्कृत-कवि में शब्दों पर अधिकार है ही नहीं। लवभूति
 की रचनाओं में शब्द-माधुर्य धितनी अधिक मात्रा में है कि उनके श्लोकों के तनिक नजर से
 पढ़ो, जैसी ध्वनि निकलेगी कि मालूम होगा, जैसे आपके सम्मुख चित्र भग्न हो। श्लोकों
 में चित्र भीयने ही कहा में लवभूति सर्वश्रेष्ठ कवि कहे जा सकते हैं। “कण्ठकनकाकिर्णो
 झणत्संकारिणं घनुः” जैसे वाक्य लवभूति में लगे पड़े हैं, जिससे वषर् विषय का अता-
 नगता चित्र हमारी आँखों के सामने “य” जाता है, और हम कवि की प्रभर प्रतिभा देव
 विरमालिभूत हो जाते हैं। परंतु हमसे ए-गरी अभिप्राय यह नहीं कि लवभूति अपने शब्द-
 काव्य या चित्र-काव्य के कारण ही अमर हो गये। इसके विपरीत कदना वास्तविकता पर पड़ी
 आजना और विद्वानों की आँख में ल ओड़ना होगा। हमारे आचार्यों में लगे ही “काव्य
 क्या है?” इस विषय में विवाद होता रहा हो; और लगे ही कोष्ठ ध्वनि को, कोष्ठ अन्तर्कार
 को और कोष्ठ रस को काव्य की आत्मा मानता हो; परंतु इस विषय में सभी आचार्य
 सहमत हैं कि काव्य का प्रधान विषय प्रसविष्णुता है—हमारे हृदयपर अपना प्रभाव डाल कर
 हमारे हृदय को अपने रंग में रंग लेना ही कवि की अपूर्व सज्जता कही गयी है। लवभूति
 में, अधिकांश रसों में, वे ही जाते मिलती हैं, जिन्हें मैथु आरनाउ जीवन की आनंद-
 यता कहते हैं, और वर्तमान ज्ञान की मूल-अभ्यंतर व्योमति जानते हैं। लवभूति के हृदय
 की भावना कहे देने में अती सज्जना सिद्धी है। इनकी रचनाओं हमारे हृदय को २५४ करनेवाली

होनी है। कविदास की अपेक्षा अवधूति में वास्तविकता की भावना अधिक है। अभिमान-शङ्कु-
तल के अतुल्य अंक में शकुंतला का तपोवन से निदा लेना, अपनी आधुप्यारी सपनियों से
निदा होना और सता-पुष्पों की सुगन्ध में हृदय का मधुर संश्लेष निमिषान्न होना-यह सभी
करुण-रस के बीज हैं; और करुणा का स्फुरण-मात्र करा कर कवि उसके परिपाक के लिये दग्ध
स्वर्गत्र लाइ देता है। परंतु उत्तर-रागभरित में अवधूति ने तीसरे अंक में तो करुण का
धृतिना गाथा रस प्रदाया है, कि पांडक रसवत् कूट-कूट कर शब्दों में बिना रस की नदी सञ्चालना। कवि-
दास हमारे हृदय को पसीजते हुये देवना यादते हैं; परंतु अवधूति तो हमारी आंखों में
आंसू देव कर दी संतुष्ट होते हैं। उत्तर-रागभरित के कवित्व में दार्शनिकता कहीं-कहीं धृतिना
जग गछ है, जीवन की आलोचना धृतिना अधिक हो गई है कि दार्शनिकता की ओर कूट निक्षेप-
नी है, और परिश्रामवाद तथा विवर्तवाद की उल्लंघनों में हमारा हृदय लग जाता है। कहीं-
कहीं तो अपूर्व-प्रातः कद की गछ है, जिससे संस्कृत के अन्य कवियों में पाना दुर्लभ की है-

न किंचिदपि कुर्वानः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति। तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य मियां जनः॥
अवधूति अपने मित्रकाव्य के लिये लगे की संस्कृत-साहित्य के अद्वितीय कवि माने जायें;
परंतु वह अपनी कहीं-कहीं रचनाओं के द्वारा अमर हो गये हैं, जिनमें 'हृदय की आत' कही
गई है, जिनसे हमारा हृदय उद्विग्न और उल्लसित हो जाता है-

व्यतिपजति पदार्थान्तरः कोऽपि हेतुः। न खलु चाहृदयाघीर्ग्रीवतः संघर्षते॥

तथा प्रेम की वह परिभाषा, जिसमें कवि ने अपना हृदय जोश कर रक्ख दिया है, कवि
को उसके मित्र-काव्य की अपेक्षा अमर बनाने में अधिक सक्षम मूल दुआ है, वह है-

अतैर्न सुखदुःखयोरनुगुणं सर्वास्ववस्थानु यद्विधामो हृदयस्य यत्र जरसा यस्मिन्नहो रसः॥

पिछले जेबे के संस्कृत कवियों ने कविता-कामिनी के अलंकारों से छनना बाद दिया कि
अलंकार-कहीं अलंकार रस जेबे, काव्य का स्वाभाविक सौंदर्य छिप गया और हमारा
हृदय भी उनही ओर से जेबे प्रकार विरक्त-सा हो गया। हृदय तो संसार में सभी अधिक
स्वार्थी पदार्थ है। जहां धुंके अनुकूल हृदय भिजे, अनुकूल जाते भिजीं, वहां वह अट-उठे
अपने बीतर छिपा लेता है, स्वीकार कर लेता है; परंतु जहां विपरीत काव्य होजे कि अट
वह अपना द्वार बंद कर लेता है। संस्कृत-साहित्य में जेबे कवि और हैं, जिनमें भारतवर्ष
की नदी, गौरव तब उद्भास जेबे आनंद के साथ पूज्यता है-वह है महाकवि जयदेव। गीत-
गोविंद में जेबे भिदास है, वह अन्यत्र किसी की सादिल में दुर्लभ है। संगीत की उस मधुर
धारा का, जेबे गीतगोविंद में गड़ी है, रस-पान करने के लिये कौन नहीं साक्षात् रसता ?
आज भी जय देव हमारे जीवन में उदासीनता जदने लगती है और सरसता तथा मधुरता अहस्य
के गर्भ में विधीन होने लगती है, तो अंतरात्मा के देव गीतगोविंद से परिचित भिजना है !
जय देव को आनंद जेबे प्रेम से भर देने के लिये गीतगोविंद का जेबे पद ली पर्याप्त है। जयदेव की
देववाणी की रीति-विधिपधारा में अवगाहन कर आज की हम जय देव सरस करते हैं, और कवि
की मधुर वाणी की भिदास का आवाहन कर अमर पद प्राप्त करते हैं। देविने, कितनी भिदास है:-
ललितलवंगलतापरिशील-

पिहरति हरिन्द सरस

तथा-रतिमुखसारे गतमणि

तं हृदयेशम्।

धीरसमीरे यमुनार्तरे घसती घने घनमाली; गोपीपानपयोधरमर्दनचंचलकरसुगन्धाली। ध्रुव।

गीतगोविंद में आदि में अंत तक जेबे की मधुरता लयावध करी पया है। इस विषय
पर अमरी संज्ञा में और भी कुछ लिखा जायगा। इस बार धृतिना दी।

(“सुधा”ना अंक सं० १८८४ ना संपादक जेबेभांयी.)

૧૧૧-દારૂ પીનારાઓ

(ગઇલ)

પિતા ત્રિકાલની સંધ્યા કરે ભસ્મ દીલાં તાણી, પુત્ર પરદેશમાં આવી પીએ છે દારૂનાં પાણી;
વિદેશે પુત્રને મૂકે ઉંચી આશે બિચારાઓ, થતાં અંકુશથી અળગા બને દારૂ પીનારાઓ !
નકારાની નકલ કરવા અમારા લોક શૂરા છે, વિદેશીના ગુણો ગ્રહવા હમેશાં ને અધુરા છે !
હતા સાંજ સવારે ને પ્રભુમંદિર જનારાઓ ! પધારે છે પીકાંઓમાં અહીં દારૂ પીનારાઓ.
દીસે તિલાંજલિ આપી જુની નિજ સંસ્કૃતિ છોડી, રહ્યા છે મૃગજળ સરિખા સુધારા પાછળે દોડી.
સુધારો શું સુખી કરશે અકલહીણા ખટારાઓ, અહીં પરદેશમાં આવી બને દારૂ પીનારાઓ.
બની વિશ્વાસઘાતી નિજ બંધુ છેતર્યે શૂરા ! સડેલાં નિજ મંત્રો બધામાં વર્તવે પૂરા !
દીસે છે સિવિલીઝેશન તણા લીધા ઈજારાઓ ! જરૂર નિજ દેશને દારિદ્ર દીએ દારૂ પીનારાઓ !
ખીચારા ફેશબંધુને નથી જુવાર ખાવાને, મળે છે ભાઇને પાગલ થવા પૈસા ઉડાવાને.
પરંતુ ચાર દિવસ ચાંદનીના છે જનારા હો ! નફે નાલાયકી મળશે જરૂર દારૂ પીનારાઓ.

(તા. ૨૩-૬-૨૮ ના 'ગુજરાતી'માં લખનાર-શ્રી. દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોશી)

૧૧૨-મહામાયા કો જગાઓ

“જિસ દેશ અથવા રાષ્ટ્ર મેં નારી-પૂજા નહીં, વહ દેશ યા રાષ્ટ્ર કલી મહાન અથવા ઉન્નત નહીં હો સકતા. નારીશ્રી શક્તિ કી અવગણના કરને સે હી આજ હમારા અધઃપતન હુઆ હૈ. જહાં સ્ત્રિયોં કા આદર ન હો, જહાં સ્ત્રિયોં દુઃખ મેં સમય ખીતા રહી હોં, ઉસ સમાજ અથવા દેશ કી ઉન્નતિ કી આશા રખના દુરાસા માત્ર હૈ. ઇસ લિયે, સ્ત્રિયોં કા જગૃત કરના ચાહીએ. સ્ત્રિયોં મહામાયા કી પ્રતિમા હૈ. જખ તક ઉનકા ઉદ્ધાર ન હોગા, હમારે દેશ કા ઉદ્ધાર હોના અસંભવ હૈ.”

—સ્વામી વિવેકાનંદ

એક મુસલમાન શુદાને સ્વામી રાવ અને મીંડાલાભાઈએ ખેંચી બહાર કાઢ્યો ત્યારે જણાયું. આ શુદા તે રોળામાં દાખલ થઈ દારૂ પીનાર છાકટાની માફક લયડીયાં ખાઈ વડાવવામાં મદદ કરતો હતો. ખંભાત બારાની એક હોડી ઉંધી વળા જતાં એક બાળકનો જનન ગયો હતો. એક બળદ પાણી પીને આફરો ચડતાં અને તેનું માથું નદીના ચીકણા કાંઠામાં પેસી જવાથી મરણ પામ્યો હતો. સ્વયંસેવકો તરફથી પ્રુક્ષ્ણ સાહિત્ય મફત વહેંચાયું હતું. ભાવનગરના સ્મશાનગૃહનાં સ્વર્ગનરકનાં ૧૯ ચિત્રોનો એક ખંડ અલગ કાઢ્યો હતો, જેનો લાભ હમરો લોકોએ લીધો હતો. બુદ્ધિ દાનસથી ગૌસેવાનાં તેમજ રામાયણ વગેરેનાં ચિત્રો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં, મર્દાનગીના ખેતો કરી બતાવ્યા હતા, લજ્જન-કીર્તન ગવાયાં હતાં, હિંદુધર્મ વિષેના ખેડુતોના કામનાં અનેક વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં. અધિકારી હંસરાજભાઈએ અને દિવસ પોતાનાં કાવ્યો ગાઈ-ગવરાવી જનતાનાં મનરંજન કરી ખાદીના સંસ્કારો રજા હતા. લાલાજીના અવસાનનિમિત્તે સ્વરચિત હૃદયદ્રાવક કાવ્ય ગાઈ સંભળાવી તેમણે લાલાજીવિષે વિવેચન કર્યું હતું. શિવાનંદજીએ બારડોલીની લડતનો ખ્યાલ ખેડુતોને આપી તેમને એકઠા કરવા ને નિડર થવા સમગ્રજનું હતું. સ્વયંસેવકોની છાવણીનો દેખાવ અતિશય આકર્ષક હતો. એક પરિપક્વના ભવ્ય મંડપ જેવી વ્યવસ્થા હતી. તે છાવણી દીક સંજુગારાઈ હતી.

આ પ્રમાણે આખા મેળામાં સ્વયંસેવકોનું મુંદર કામ આ વખતે જેટલું સ્પષ્ટ તરી આવતું હતું તેટલુંજ તેમના કાર્યમાં વિદ્ય આણવાનું લોકલગોડના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ તથા કેટલાક પોલીસ અધિકારીઓનું વિરોધી કાર્ય પણ તરી આવતું હતું અને સ્વયંસેવકોની છાવણીમાં જે યોદ્ધા ભાગમાં નાના પ્રદર્શનરૂપે ખાદી ગોઠવી હતી અને તે જમીન ધ્વજી હતી છતાં તેનું કાંઈપણ ના આકારી યકાય તેટલું બહુ ભાડું રૂ.૭૪-૪-૦ સવા ચુપોતેર લેવાનો તુમાર ઉપરિચન કરીને રકમ અનામત લેવરાવી સ્વયંસેવકોને દેરાન કરવામાં આવ્યા હતા. રેવન્યુ ખાતા હસ્તકના છેલ્લા સાત વર્ષના વહીવટમાં જે સરકારી ધોરણપર કામ ચાલતું હતું તે સરકારી ધોરણ તોડી નાખી સ્વયંસેવકોની મુંદર સેવા, તેમનો સંસ્કાર એ બંધાના પરિણામમાં ઉપરો શિરપાવ લાગતી વ્યવસ્થા કરનાર ખોટું આપ્યો.

રામાયણનાં જે ચિત્રો બુદ્ધિ દાનસથી બતાવવામાં હતાં તે ચિત્રો સરકારી કેળવણી ખાતાએ મોકલી આપ્યાં હતાં અને દેરના ડાઉટરોએ પણ દેરના રાગસળંધી ચિત્રો બતાવી થોડુંક વિવેચન કર્યું હતું.

(“મુખ્ય સમાચાર” તા. ૯-૧૨-૧૯૨૮ ની અઠવાડિક આગૃતિમાંથી)

૧૧૪-પ્રકીર્ણ વાવતો

સાવરનાવવા મારે કાકી-જગજીવી મીથુનજીનો વહી ગયેલો રસ ઉપયોગમાં લાગતો અનેક રસ છે. એક તો એ કે, એને બુદ્ધિ એક વાસણમાં ફરી આપણી તેમા વાતની થીડી સહાયતા પછાણી સુકવી રાખવી. દેવના સાવરનાવવા મારે કાકીને બદલે એ સળાઓ કામમાં લઈ લેવા. સાવર મારેનું મળી પડે રાખવાથી સ.પ નાસી જાય છે એમ કહેવાય છે. એક અનુભવનો મત છે કે, કાર્મિકલિટ્ કોન્સિડની વાસણો પણ સ.પ ફર નાસે છે.

પાંચમરિ-કાકીને જાવવાથી પહેલાં લાવે પાંચમર તરતજ મુંઝવણનો રસ લેવાથી દેવના મારે તે તે નાસી જાય છે એમ કહેવાય છે.

જિંદગી-જેવવાના કાકી કે નાકામાં લેવા કેવો મૂલો મૂલો રાખવાથી બીનાસ મુંઝવણ

(“કુમર” ના એક અંકમાંની માર્કેટિંગમાંથી)

કેવળ આજ સત્યપ્રાપ્તિ માટે તેને ગૃહનાં બંધન શતશત વૃશ્ચિકવેદનાસમ સાધ્યાં અને એક સંધ્યા-સમયે માતૃપિતાનાં આશા, લાડ, સંપત્તિ અને વિલાસને છોડી, એકાદી સત્યની અદ્વલેક જગ્યાવા કમનીય યૌવનના પ્રભાતે ૧૯ મા વર્ષે માયાના પાશો તોડી વછોડી ચાલી નીકળ્યો, તે આમરણાંત પાછાં પગલાં નજ લરવાની બીજમપ્રતિજ્ઞાએ એ ગયો.

સિદ્ધપુરના મહામેળા વખતે એક શિવાલયમાં બાવાઓ અને જોગીઓની ૬૬ જાતની છે. કોઇ લાંગમાં તો કોઇ ગાંઠમાં ચકચૂર છે, કોઇ સાંધીમાં રત છે તો કોઇ ચરસમાં બેક્રામ છે, તો કોઈ શરીરે રાખોડી રમાવી, જટાજૂટ વધારી ચીમટા અદ્વાળતા ‘અદ્વાલેક બમ ગિરનારી’ની ખૂસો પાડતા સાધુતાનો વેશ લજવે છે તો કોઇ ગૃહસ્થીને પણ શરમાવે તેવાં વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થઈ લક્ષ્મીને સંન્યાસનું મહાત્મ્ય સમજાવે છે. જ્યાં ત્યાં મોટા મોટા અખાડાઓ અને ધૂણીઓવાળા સંન્યાસના લીલામતું એ પ્રચંડ બજાર ભરાયું હતું. તેમાં એક લંગોડીમાત્ર સંપત્તિ-શાળી યુવક બ્રહ્મચારી અખાડે અખાડે અને ધૂણીએ ધૂણીએ રખડે છે અને સત્યને જાણવાની તેની આત્મતૃપ્તિને છીપાવે તેવા હૃદયના ગુરુદેવની શોધમાં લાંબણી કરતો ફરે છે અને એક જગ્યાએ વેદાંતની ચર્ચા સાંભળવા લક્ષ્યાઈ ત્યાં બેસે છે. ત્યાં તો દુર્વાસા મુનિને પણ બાલુએ મૂકે તેવા રૌદ્રસ્વરૂપ પિતૃદેવનાં દર્શન થાય છે, અને કુપિત થયેલાં પિતૃ-નેત્ર-દ્વયમાંથી ઝરતા અંગારાઓને પોતાની દયાલીની આંખમાં સમાવી લે છે અને થયેજ પ્રહારોને પુષ્પ ગણી વધાવી લે છે.

તરુણ બ્રહ્મચારી બંદીવાન બને છે અને પિતાજીને ઘેર પાછા ફરવા સ્વીકૃતિ આપે છે. આખા જીવનની આ એકજ પળ છે, જ્યાં દયાનંદને-હાં હાં દયાનંદને-જૂઠું મોલવું પડે છે ! અને લાગ મળતાં પુનઃ જોને ખાતર અસત્ય મોલેલ તે અનંત સત્યની શોધમાં છટકી જાય છે !

પણ આથી કોઇ સત્યવક્તા ઋષિને અસત્ય મોલ્યાનો આરોપ ના કરજો; રે એ પાપમાં કદી ના પડજો ! એ અનૃતને તેણે કદી છુપાવ્યું નથી, એ અનૃતથી તેને કોઈ પાર્થિવ લાભો લાંસલ કરવાના ન હતા. આ પ્રસંગને તેમણે પોતાના આત્મચરિતમાં સ્પષ્ટવાદિતાથી આપ્યો છે, એટલે તેમના ઉપર જૂઠું આળ લાગી શકતું નથી. મને તો એ પ્રસંગથી તેની સત્યવાદિતા વધુ સ્પષ્ટ થતી લાગે છે અને કદાચ તેને કોઇ ક્ષુદ્ર અપરાધ ગણે તોયે કવિવર કાલિદાસ કહે છે તેમ—

एकं हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणोद्विवाहकः ।

અનંત ગુણરાશિમાં આ અતિક્ષુદ્ર દોષનું અસ્તિત્વજ ક્યાં લાસે છે ? ક્ષિરસાગરમાં એક ક્ષુદ્ર લવણ-કણિકાનું અસ્તિત્વ ક્યાં છે ?

“नरो वा कुंजरो वा” ની પેઠે આ પ્રસંગ હતો; ધર્મ અને અધર્મનું ત્યાં પાર્થિવ યુદ્ધ હતું; મોહ-પાશનાં માનવી બંધનો અને સત્યની શોધમાં નીકળેલ આત્માની આરાધનાનું અલ્પ દેવી યુદ્ધ હતું; છતાં યુધિષ્ઠિરને સંસારધર્મનો વિચાર કરતાં ધર્મરાજ કદી સંભોધે છે તેમ હું અમરનાનો વિચાર કરતાં ઋષિરાજને સત્યાવતાર કહું તો જરાય અનુચિત હોવાની કોઈને આશંકા સરખી ન આવતી.

કેમકે ઋષિ પોતાના દોષોને સ્વયં ખુલ્લા કરવાનું પસંદ કરે છે કે, એક વખતે તેમને લાંગ પીવાની પણ આદત પડી ગયેલી. દુષ્કાપાનની પણ લહેજત તેમણે ભોગવ્યાનું ગ્વીકાર્યું છે; પણ સત્યને છોડવાનું કદી વિચાર્યું સરખું નથી. હાલા ! આવી આદતો ન લખને તો કાણ જાણવા ગયું હતું ? પણ ના, એ તો સત્યનો પૂજારી છે, અને જ્યારે આત્મચરિત લખે છે, ત્યારે પોતાના દોષોનો સ્વીકાર કર્યજ છૂટકો. તેને એ તમા હોતી નથી કે, લોકો એથી તેના વિષે કેવું મોલશે ? જે માણસ પોતાની જાત ઉપર સત્યને ખાતર આટલો તીવ્ર થઈ શકે છે, તેને ખીમતો ઉપર તીવ્રતર થવાનો નૈસર્ગિક દક્ષ છે; અને એ તીવ્રતા જ્યારે સત્યની સરાયુપર ચડે છે ત્યારે તીવ્રતમ થઈ જાય છે. જર્મનીના મહાન વિચારક કવિ નીત્શેએ એટલા માટેજ કહ્યું છે કે, તમામ સંસારના નવયુગપ્રવર્તકો કટોરજ હોય છે અને કટોર થતું તેમને માટે આવશ્યક પણ છે.

(‘પ્રચારક’ના સપ્ટેમ્બર-૧૯૨૭ ના અંકમાં લેખકઃ-સ્નાનક સત્યવ્રત)

મહાભારતનો સંભામ જેણે વાંચ્યો અને વિચાર્યો છે, શિયા અને સુન્નીના, દિલ્લી અને દક્ષિણના કઠપાઓ જેણે વિચાર્યા છે તે જાણે છે કે, કલ્દને એ તો કાલસા સમો છે. બીજાને તો ગરમી આપે પણ પોતાને બાળે તેવો ! દુર્મોહનને કાંઈ કાઠનાર યુધિષ્ઠિરને પણ એ રથિરપ્રદિગ્ધ રાજ્ય ન પડ્યું. દક્ષિણની બાલકાદીના પાપા બોદી નાખનાર દિલ્લીથી પણ મુગલાઈની બદ્દા-બદ્દાલી ન પચાવી શકાઈ ! આમ કોમી કુસંધ એ ખુદ કામના પાપા પહેલાંજ બોદાં કારે છે. ઈશ્વરી ન્યાય એવોજ છે કે, બીજાનું ખૂટું હાથનાર બીજાનું ખૂટું તો કરી શકે કે નાથે કરી શકે; પણ પોતાનું તો ખૂટું હરે છેજ ! ખાડો બેઠનાર એ તેમાં પહેલાં પડતો ન હોત તો તો કમરેા વખેાથી ચાલી આવતી આ સૃષ્ટિ ટાલુબર ટકી ન શકે એવી રીતે સ્વર્થાં મનુષ્યો તેને સમરોણે ચઢાવી શકત !

આ કોમી કલ્દનો અંત એકજ આવવાનો. આખર જતા દિંદુઓ મુસ્લીમ સાથે સંબંધ નદિ રાખે-કાંઈ પ્રકારનોયે અને મુસ્લીમોએ સંબંધ નદિ રાખે દિંદુ સાથે કાંઈ પ્રકારનો. એકજ પ્રગળતા બે પક્ષના અંદર અંદરના દરેકે દરેક બાળનમાં સંયોદ બદિષ્કારતું ફાળ શું આવશે ? જીવતાં જીવતાં અવરહરે પોતાની સનાતન આડખીઓની વજ્રમેખ રોપનામના માથા ઉપરજ ચોંટાડશે અને દિંદના ભાગ્યદીન કપાળે ચિરંજીવ શ્રદ્ધાળીની ભોખાંડી જાંઘરોજ રહેવાની છે.

જે દિંદુ અને મુસ્લીમ બદ્દામોઝો ગમટે છે તેઓ તો નથી માનતા મરહુદને કે નથી માનતા મરહુદને ! એમને નમાઝની પણ દરકાર નથી, સંખ્યા કે ધર્મબાનની પણ પરવા નથી. માત્ર મીખિક દીન કે ધર્મને આગળ કરી બે કોમો આગળ 'દીન ઉપર આદત' કે 'ધર્મના રસનાગ' જવાના અવશી ગોળાઓ મગાડાવી પોતાનું કામ તેઓ કાઢી લે છે' બે ભાણ્યો અચલી મરે છે, કઠપા-દલાલો રાજ ચાલે છે; કારણ કે કઠપા કાપ તોજ એ કઠપાદલાલોની રાજ ચાલી શકે છે !

દિંદુઓ અને મુસ્લીમો વચ્ચેના કોમી કલ્દને વધુ સ્વરૂપ આપી, તેવી અમરેને વધારે પ્રાધાન્ય આપી એઓ-ઈન્ડિયન પ્રેક્ષા આ કોમી કલ્દનો એટલો તો પ્રચાર કરે છે કે આપણે તટસ્થતાથી વિચારનાં સમજી શકીએ છીએ કે, આપણી કોમી એકતા તેઓને જરાપણ રૂંચતી નથી. "હું" કહું" એમ આગળથી શકતો વાર જેઓની મિખાલિમની મનોદ્રષ્ટિ બે વિસારી કપાળે તો આપણને એમ બારવા મિત્રામ નદિ રહે કે, આપણે એ એઓ-ઈન્ડિયન પ્રેક્ષાની આંતરગાનેધસારે નાચનારા મકંડોથી સહેજ પણ વધારે નથી; તેમને મન આપણી એટલીજ કિંમત છે કે જેટલી કિંમત મહારાને મન માંકણની દોષ છે.

બાજ જગતને હેનવાને સદાકાના વખતમાં તેમને કોમી એકતાને આડખર જોઈએ છીએ; અને ૧૯૧૬માં બખનીમાં કોલકરોડો થય છે. આજ તેમને એ એકતા અજુગમની છે, તેમના અર્થથી વિરહ કાચે છે અને આપણે સહીએ છીએ. આપણી પામરતા અને શુભાગી એટલી તો અધમ અને હવેકર રીતે મજબૂત છે કે, જે દિંદના એ રાનગોષક સનાથાળાઓ આવની કાષ આપણને એક લાણે બેસાડી અવશવવા પારે તો એકમાત્ર દબર પ્રાણલો અને દગર મીચરોઓ લેઠ અને કુતમતશી અરરપરમ ભાજનવ્યવહાર અને ભેટીવ્યવહારની અવશ્યકતા બતાખ્યા મિવાલ રહે નદિ. આપણા અર્થમીન દિપ્તિઓના અવનારમમા મેન.મેા આપણે મરે સર્વસ્વને દોમ કરી કહાર ચર્ષ જનારા નાંભેટોની નિંદા ખુદ આપણેજ કાચે જે કહારી શકે છે તેની કમિતી બનાવે કશુંએ હેઠ શકવાનો સંજવ નથી.

જે મુસ્લીમીનકાસન ઉપર રૂઈરાજ, અકબર, ઔરંગઝેબ, અરિ મોા છે; તે અત્તરે તો બદ્દ ઉપજાનતા અકબર પાપા ખુદ આપણેજ કોદી અને આંધી રિદર અને જડ રિયરે થતા જલ્લ છે.

રાનગોષ રાજવટ મરે કરી શકે અને રાજવટને મરે રાજને ત્યાગી પણ શકે ! પરંતુ મુસ્લીમો તો રોટલાના ટુકડા મરેજ કરી શકે. જાતેજ માત્ર વનનું સ્વેચ્છ દાઝાના ટુકડા મરે શકે ! આપણે પણ એ શુભાગી સંદર શુભાગી સંવર્ધ દિપ્તિએ મેલ્યે કરે છે તેની રમખાણી

૧૧૭-સંગીતની અસરવિષે ગાંધીજીના વિચાર

સંગીતથી મને શાન્તિ મળી છે. એવા પ્રસંગોનું સ્મરણ છે કે, જ્યારે હું કંઈ કારજથી ઉદ્યમ પામ્યો હોઉં ત્યારે સંગીત સાંભળતાં મન શાન્ત થયું છે. સંગીતથી કોય મને જ એવો પશુ અનુભવ થયો છે. એવાં તો કેટલાંયે સ્મરણો છે, કે જેમને વિષે એમ કહી શકું કે, ગદ્યમાં લખાયેલી વસ્તુઓની અસર નથી થઈ ત્યારે તેજ વસ્તુવિષેનાં ભજનો સાંભળતાં થઈ છે. મેં જોયું છે કે, બદાયે કે બેસડે બળન ગવાયું છે ત્યારે તેના સખ્તોનો અર્થ ભજનનાં છતાં તે ન સાંભળ્યા પરાંપર શાગું છે; અને તેજ બળન જ્યારે મધુર સુરમાં ગવાયું છે, ત્યારે તેમાં રહેલા અર્થની અસર મારા મન ઉપર જુદુ મંભીર થઈ છે. ગીતાજી જ્યારે મધુર સુરમાં એકજવાળે ગવાય છે, ત્યારે તે સાંભળતાં હું શાકતોજ નથી; અને ગવાના શ્લોકના અર્થ હૃદયમાં વધારે ને વધારે ઉડા ઉતરે છે. મધુર ગવાયેલું રામાયણ બચપણમાં સાંભળ્યું તેની અસર આજ સગી ચાલુ છે. એક વેળા 'હરિનો મારમ છે શૂનો' એ બળન એક મિત્ર જ્યારે ગાયું ત્યારે તેના અર્થની જે અસર મારી ઉપર થઈ તે આગળ પછી વાર તે સાંભળેલું તેના કરતાં બહુ વધારે મંભીર થઈ. સન ૧૯૦૭માં ટ્રાન્સવાલમાં મારી ઉપર માર પડ્યો હતો, જખમને ટાકું દહને ઠાકતર માથો ગયો હતો, હું પીડાતો હતો. પોતે માછને કે મનન કરીને જે દુઃખને શમાવી નહોતો શકતો તે દુઃખ ઓશિવ ટાકની પાસેથી એક પ્રખ્યાત બળન સાંભળીને હું શમાવી શક્યો. આ વાત આત્મકથામાં લખાઈ ગઈ છે.

આમ મારા લખવાનો કેાઇ એવો અર્થ ન કરે કે, મને સંગીત આવડે છે. સંગીતનું મારું જ્ઞાન શ્વન્વત છે, એમ કહી શકાય. સંગીતની પરીક્ષા હું કરી 'શકું' છું એમ પણ ન કહી શકાય. કેટલુંક સંગીત મને સાઈ શામે છે, અથવા સાઈ સંગીત. મને છે એ મારે સાર એક કુદરતી બક્ષીસ છે. મારી ઉપર સંગીતની અસર આમ જિનઅજવાડ સરસજ થઈ તે ઉપરથી હું એવો સાર કદાવવા નથી હુવજતો કે, બધાની ઉપર એવીજ અસર થાય છે અથવા થવીજ જોઇએ. ધણાઓએ માખતોવડે પોનાના વિષયવિશાસને ઉત્તેજન આપ્યું છે, એ હું જાણું છું. એ ઉપરથી એમ સાર કહી શકાય કે, જેવી જેની લાવના તેવું તે પામે. ગુરુશીશસ્ત્રે કીકજ માયું છે કે:-

જલચેતન ગુણત્રોપમય વિશ્વ કિન્દ કરતાર, સંત હસ ગુણ મહાહિં પય પરિહરિ ઘારિ ધિકાર ।
પરમેશ્વરે તો જડ, એતન-બધાને ગુણદોષવાળા સન્ધી છે; પણ વિવેકી હોય તે કથામાંથી દંસ જેમ દુષમાંથી પાણી ટોડી મઠાઈ લઈ લે છે, તેમ હોયને છોડી ગુણને આરાધયે.

(“નવજીવન” તા. ૨૫-૧૧-૧૯૨૮ ના અંકમાં લેખક:-મદાત્મા ગાંધીજી)

* આ કુદરતી બક્ષીસ ખામર મનુષ્યમાં અને દરજ્જા, સર્વ ઉત્પત્તિમાં પણ હોય છે. અલગત, સંગીતને વિષય ખરાબ હોય તો અસર પણ ખરાબ થઈ અપાત્તિ થાય છે અને સારો હોય તો સારી થઈ ઉન્નતિ થાય છે-અર્થાત્ સદુષયોજ અને કુરુપયોજ એજ સાચ કે નસા ફગવું મરજી હોય છે. આજુ છતાં ગેરવાહિ-દાસ દલકટ વિષયે ગવાના દોષાથી અનેક માણસો માખનમાખને દલકે મળે છે. તેમાં સદુષયોજને કુરુપ-યોજની સમજણ ધરાવના નથી. દેવર્ષિનારે ચેતન્ય એક સત્વર સિદ્ધિના સાધનરૂપે તેની રચના કરી છે; ખલ-વિદ્યા વિષે અને કમયોજ, કમિયોજ તેમજ નીરાવરિષે પણ સંગીત કેટલું બધું અસરમારક છે, તે એ સર્વ કાંઈ જાણે તો અને ત્યાંમુખી સંગીતજ્ઞાસજ દિક મકારનું સિદ્ધિ અપાય, એવી આ દર્શાવ છે. બનારસી ઉપરાંત મદાત્મા નજીરની પણ અનેક મઝસા એકદમ કિલ્લે ડાકાવે અને અનુભવીને અંતમુખ પણ કરી દે એવી છે. આ સેચક તો માખન નરડના આકર્ષકને લીધે બન્ધખૂચીજ ખસાજ બખૂતો દિલ્લુ-અખાડાનંદ

૧૧૮-રાંદેરમાં એક માસનો ઉપવાસ

ફક્ત પાણી ઉપર રહેવા છતાં શક્તિ જેવી ને તેવીજ

રાંદેરના રહીશ ભાઈશ્રી ગણપતરામ અમૃતરામ જેપી(જાતે ઔદિચ્ય સદસ્ય બ્રાહ્મણ)એ ગયા અધિક શ્રાવણ માસમાં ૨૯ ઉપવાસ ફક્ત પાણી પીને કરેલા છે. આ ઉપવાસોમાં એઓશ્રીએ તદ્દન અન્નનેા તેમજ ફળનો ત્યાગ કરેલો હતો. પોતે આકાશમાંથી ખારોખાર ઝીલેલું વરસાદનું પાણી હમેશ ત્રણથી ચાર શેર જેટલું ફક્ત લેતા હતા.

કોઇ કહેશે કે, શ્રીયુત જેપીએ તો ફક્ત ૨૯ ઉપવાસ કર્યા છે, પણ તેના કરતાં વધારે પણ ઉપવાસ કરનારા માણસો છે. દાખલાતરફ ધણાખરા શ્રાવક લોકો પર્યુસેણના તહેવારોમાં લગભગ આલીસ-બેતાલીસ ઉપવાસો કરે છે, અને તે પણ એકલા પાણીથીજ કરે છે; તો પછી શ્રીયુત જેપીએ ૨૯ ઉપવાસ કર્યા તેમાં શી નવાઇ છે ?

આ શંકાના સમાધાનમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે, શ્રીયુત જેપીના ઉપવાસોમાં તથા શ્રાવક લોકોના ઉપવાસોમાં નીચે મુજબ ધણેજ ફેર છે અને તેથીજ આ લેખ લખવાનો હેતુ છે. શ્રાવક તથા અન્ય સાધારણ પુરુષ ન્યારે ઉપવાસો કરવા લાગે છે, ત્યારે જેમ જેમ ઉપવાસ વધતા જાય છે, તેમ તેમ ઉપવાસ કરનારની માનસિક તથા શારીરિક શક્તિ ઓછી થતી જાય છે; અને છેવટે તે એટલી બધી નબળી પડી જાય છે કે, ઉપવાસ કરનારને પથારીવશ થઇ જવું પડે છે. શરીર તદ્દન અશક્ત અને પાતળું પડી જાય છે. હાલવા-ચાલવાની બીલકુલ શક્તિ રહેતી નથી. અરે છેવટે પોતે પોતાની મેળે પાણી પણ પી શકે તેટલી તાકાત તેનામાં રહેતી નથી. તેને પાણી પાવાને માટે ખાસ એક માણસની જરૂર પડે છે અને જેમ કોઇ ધણીજ લાંબી માંદગીમાં પડેલ માણસની સારવાર કરવા એક બીજા માણસને ખાસ તેની પથારી પાસે રહેવું પડે છે, તેવીજ રીતે તેની પણ સ્થિતિ થઈ જાય છે.

આથી તદ્દન ઉલટું શ્રીયુત જેપીની બાબતમાં બન્યું છે. આખા મહિના સુધી પોતે ફક્ત પાણીથી ઉપવાસ કર્યા છતાં પોતાના ઉપવાસ પહેલાં જેટલી શક્તિ હતી, તેટલીજ શક્તિ ઉપવાસના અંતસુધી કાયમ રહી હતી-એટલે કે, પથારીવશ ન થતાં ગમે ત્યાં એક સશક્ત માણસની પેઠે હરીફરી શકતા હતા. આ બાબત તેમના ઉપવાસમાં ખાસ મહત્ત્વની છે. તેમની કાયમ રહેલી શક્તિના થોડા દાખલા નીચે આપું છું:- (૧) ઉપવાસ ચાલતા હતા તે દરમિયાન તે હમેશાં તાપી નદીએ ચાલીને નહાવા જતા હતા. (૨) ઘરનાં તથા બહારનાં બધાં કામકાજ જરાપણ નબળાઇ તથા મેચેતી અતુલવ્યાવહાર હમેશાં તે કરતા હતા. (૩) પંદરમે ઉપવાસે તો તે ત્રણ માઇલ સુધી ફરવા માટે ચાલીને જતા હતા. (૪) જીવીસમે ઉપવાસે અધિક માસની ઉજ્જણીમાં પોતાને ઘેર જાતિભોજન તેમણે કરાવ્યું હતું તે વખતે સવારથી સાંજસુધી જરાપણ વિશ્રામ લીધા-સિવાય પોતાના અસલના આનંદી સ્વભાવથી સઘળું કામકાજ કરવામાં મગ્ન રહ્યા હતા.

આ દાખલાઓ ઉપરથી કોઇને જાણવાની ઉત્સુકતા થાય કે, આટલા બધા ઉપવાસો પછી પણ આટલી પોતાની અસલ શક્તિ કેવી રીતે શ્રી. જેપીએ જાળવી રાખી હશે? આ રીતે જન-સમૂહને જણાવવા તથા જેને ઉપયોગી થાય તેના લાભાર્થેજ આ લેખ પ્રગટ કરવાનો મુખ્ય હેતુ છે.

શ્રી. જેપી અન્ડરગ્રેજ્યુએટ છે. તેમની ઉંમર અત્યારે ૪૭ વર્ષની છે. ઉપવાસ પહેલાં તેમનું વજન ૩ મણ ૭ શેર હતું; અને ૨૯ ઉપવાસ પછી તેમનું વજન ૨ મણ ૨૪ શેર રહ્યું છે. ન્યારે શ્રી. જેપીને પૂછવામાં આવ્યું કે, આવા લાંબા વખતના ઉપવાસ કરવાનો તમને ક્યાંથી વિચાર આવ્યો અને તમો તમારી અસલ શક્તિ તેટલાજ પ્રમાણમાં ફેરફારથી જાળવી રાખવામાં કેવી રીતે ફતેહ પામ્યા ?

તેના જવાબમાં શ્રી. જેપીએ કહ્યું કે, મેં હિંદુશાસ્ત્રમાં અનેક ઠેકાણે ઉપવાસના ફાયદાઓ વાંચ્યા છે. તેની સાથે અમેરિકામાં શારીરિક શક્તિનું જ્ઞાન ધરાવનાર મહાન બનાર્ડ મેકફર્સનના સવળાં પુસ્તકોનો ખારીડીથી અભ્યાસ તથા અવલોકન મેં કરેલું હોવાથી અને તે પુસ્તકોમાં પણ

૧૧૯-ઘેરાનું પંચ

“ઓ કાકી! ઓ કાકી! સાંભળતાં કેમ નથી? હું ક્યારની તમને બોલાવ બોલાવ કરું છું. નવરાત્રિની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. આપણે બેચરા માતાના મંદિરે ગયા ગાવા જમીનું કે નહિ?”

“કેમ નહિ? માતાજીનાં દર્શન થાય ને ગયા ગવાય, ગયા ના ગાઇએ તો માતાજી ગુસ્સે થાય.” એમ કહી ચંચળ કાકીએ પોતાના ઘરની છોકરીઓને તથા વહુઓને મંદિર જવા તૈયાર કરી.

નવરાત્રિમાં દુર્ગાની પૂજા ને ગરબાઓની ધમાલ ખૂબ જામી; રંગબેરંગી સાલ્વાઓમાં ગામની ભામિનીઓ ગયા ગવા જાય છે, એટલે તમાશા જોવાની ઇચ્છાવાળા લહેરી લાલાઓ ગુંડા પ્રકૃતિવાળા કેટલાક ફાટલાઓ પણ બની-કની ત્યાં પહોંચવા લાગ્યા.

માતાજીને રાજ કરવાની ધનમાં-ગરબાની ધમાલમાં સ્ત્રીઓ શુદ્ધતા અને એટલે પેલા લોકો જાત જાતની મસ્કરીઓ અને ઠકા કરવા મંડી પડે. વધારે બીડ જામે તો ગુંડા લોકો આમતેમ હાથ નાખવાની પણ કાશીશ કરે.

ગરબા ચાલતા હતા, એટલામાં ચંચળ કાકી પોતાની વહુઓ, છોકરીઓ સાથે રેશમી સાડી-ઓમાં રમઝમ કરતાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં ભોગા થયેલાઓની નજર તે તરફ જતી. એકે પોતાના સાથીદારને ધક્કો માર્યો ને તે ચંચળ કાકીની દીકરી સુવીરા ઉપર પડ્યો. બધા હસવા લાગ્યા ને ચંચળ તથા તેની વહુ અને દીકરીઓ પેલાને ગાળો દબને છેવટે ગરબો ગાવા ગયાં. એટલામાં ફાલેજમાં ભણનાર રમણદેવ બાબુ થઇને જતો હતો ત્યાં ગુંડાઓએ ફરી મસ્કરી શરૂ કરી તે બીજી બાજુ ઉપર પડ્યા. રમણદેવથી આ સહન ન થયું. તેણે તો તરતજ પેલા ગુંડાને મેથીપાક જમાડી તેમની રેવડી દાણાદાણુ કરી નાખી. મેથીપાકનો સ્વાદ ચાખી ગુંડાઓ ચાલતા થયા એવામાં રમણ બહેનોને ઉદ્દેશી બોલ્યો-‘બહેનો! આ શું કરો છો?’

ચંચળ બોલી-‘નવરાત્રિમાં માતાજીના ગરબા ગાઇએ છીએ.’

‘કયી માતાજીના?’ રમણે પૂછ્યું.

દીવાળી બોલી ઉઠી-‘અંબા માતાજી, દુર્ગા માતાજી.’ દુર્ગાની છબી સામેજ હતી તેને ખતાવી રમણે ગંભીરતાપૂર્વક પૂછ્યું-‘ભુઓ છો? ભુઓ છો?’

‘શું ભાઈ? શું છે?’ સ્ત્રીઓ બોલી.

‘માતાજીના હાથમાં શું છે?’

એકસ્વરથી બધાં બોલી ઉઠ્યાં-‘કેમ, માતાજીના હાથમાં ત્રિશૂલ, શંખ, ભાલો, તલવાર, ફલ વગેરે હોય છે.’

‘હીક, દુર્ગા માતાજીને રીઝવવાં હોય તો તમે પણ તલવાર, શંખ, ભાલો, ત્રિશૂલ રાખતાં શીખો; કદી આવા ગુંડા તમારી મસ્કરી કરે તો ત્રિશૂલ, ભાલો અને તલવારથી તેમને ઉડાવી દો; એકલાં હો તો શંખ પુકી તમારી સહચરોને બોલાવો જેથી બધાં તલવાર-ભાલાવડે દુશ્મનો નાશ કરે; અને સારા માણસોનું પુણીથી સ્વાગત કરો. આમ કરશો તોજ માતાજી રાજ રહેશે.’

રમણને આ ઉપદેશ સાંભળી બધાં બેરાં અચરજ પામી બોલી ઉઠ્યાં કે ‘હાય, આપ! બેરાંઓથી હથિયાર રખાય કે?’

રમણ હસી પડ્યો ‘ના રખાય તો સ્ત્રી થઈ માતાજી આઠ જાતનાં હથિયારો કેમ રાખે!’

‘ભુઓ, તમારા ઉપર પેલા ગુંડા પડાપડી કરતા હતાં તમારે તે વખતે દુર્ગામાતાનું અનુકરણ કરી તેમને પ્રસાદ આપવો હતો ને!’

‘નવરાત્રિના ગરબા વર્ષોવર્ષ આવે છે. દુર્ગાની પૂજા કરવી હોય તો કેટલાક હથિયાર રાખો, એજ ખરી પૂજા છે. બાકી તાળાઓ પાડી પાડી જગનમાં તમારી હાંસી કરાવો એમાં શું મજ છે?’ રમણની આ વાત સાંભળી બધાં બેરાં વિચારમાં ને વિચારમાં ઘેર ગયાં. કહે છે કે, તે દિવસે શી પડી તે ગામનાં બેરાં કમ્બરે છુરા ને કિરપાણુ રાખતાં થયાં ને તે દિવસે અંબાજી ખરી રાત્રે તે ગામમાં જાયાં. (“પ્રચારક” ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. આનંદપ્રિય આત્મચરિત્ર પદ્યિત)

૧૨૦-વામન અવતારનો સંદેશ

“સપ્તમીય રત્નરાજ્યની ખૂબ પારથીય સુકાન્તની શાંત થઇ થકે નહિ.”

નિર્દેશના મન

વામન અવતારના વિષયમાં રણુક વિદ્યાને મોકા કરે છે કે, એને અવતારના દામની માન્યતા છે કે આ વામને એવું ક્યું મોકા કર્યું છે, કે જેથી એને આરતે ભગી પૂજ્ય માન્યતા છે કે અપિરાળ મોટા ધર્મોમાં દત્તો. તે વત્તવ્યને તે કાન-પર્મ કરવામાં આવે દત્તો. એના ધર્મોમાં રાતને ફાલ સેવાના ભરને જતા વામને પેનના પદ નવે ફાલ્યો, એમાં તેને મી બાધા કરી કે આ વામનના કામમાં નો જદુ કપડ તે જગ દેવ્ય છે. બહિની રાજાદામાં વામન જદુકના વેપારી ભય છે, મળ ખર્ચ ફાલ માને છે, રાત્ર તેને ફાલ આપવા થાવે છે, એવી અવસ્થામાં બહિની માથા ઉપર પગ મૂકે, વામન એને પેનના ફાલ, એને બાનાના પગ નીચે ફાલને છે, થું આ ધર્મ છે! આમ ધાન દેનાર કપરી વામનને અવતાર માનના, એ નો જદુ આશ્વની વાન! વામન અવતારના સંદેશને ગ્રંથ અમરનાર વિદ્યાન આવી રીતે વામનના કામને વળાડે છે અને બહિનીય પ્રશંસા કરે છે. એમનો પણ જુઓ:-

- ૧-અભિરામ અસુર દો, દેવ દો બધવા આર્ષ દો; બન્ને સમે તે દો, પણ એકદુ' નો રપદ છે કે, તે ઉગમ ધર્મોમાં હાનિય દત્તો;
- ૨-અભિરામ નહી કૃતમ ન્વાધો, કંઠિવગો અને પુષ્પચાગી રામ દત્તો;
- ૩-બહિ અને ઉદ, એ બેક હાનિય દત્તો;
- ૪-બહિનું આનમી અને રાજકીય અરિત્ર પૂર્વ નિર્દેશ દત્ત; પ્રત્યક્ષી કોષમે પણ બહિની નિંદા કરી નથી; એના રાજ્યમાં બધી બુધિ મળ્યા આનંદમાં મમે દત્તી;
- ૫-બહિના રાજસામનની સર્વેએ પ્રશંસા કરી છે; એના રાજ્યમાં પ્રભુ આનંદમાં દસ્તી-ફરતી દત્તી અને ખૂબ યજ્ઞવાગ થતા દત્તો;
- ૬-આવા ધર્મોમાં રાજને પૂર્વ, બિખારી વામનેલાન મારી અને કપડથી એનું રાજ્ય લઈ કીધું;
- ૭-ફાલ બહિએ વામનનું કંઠપણ બનાવ્યું ન દત્ત, છતાં પણ વામને બહિને પગ નીચે ફાલ્યો;
- ૮-વામને હાનિયની દત્ત્યા કરી, વિશ્વાસપાત કથો અને કોકકમ્પાણુકારી રાજ્યનો નાશ કર્યો;
- ૯-બહિનો નાશ કરવામટિ વામને એવું થું મોકા પરાક્રમ કયું, કે જેથી એની અવતારમાં જલુના કરવામાં આવે!

વામનને અવતાર માનવાવાળા માણસો આ વિધાનો ઉપર જરૂર વિચાર કરે. જો આ વિધાનો કોઈ નિષ્પક્ષ માણસ આગળ રણુ કરવામાં આવે, તો એ પણ એમજ કહેશે કે, વામને રાજ બહિને લાન મારી, એના સિર ઉપર પગ મૂક્યો, હાનિદત્ત્યા કરી, એનો પરાક્રમ કથો, એ મત્ત છે; પરંતુ બહિ પણ રાજ્ય કરવાવાળો મોટો રાજ દત્તો-અર્થાત્ વામને અવસ્ય કંઈ અસાધારણ પરાક્રમ કયું દશે, કારણ કે કોઈ પણ રાજ્યકર્તા રાજ્ય ચોતાના માથા ઉપર એક સાધારણ માણસના પગથી કચરાવા ચોતાની છઝાથી કદી તેવારે હોય નહિ; તથી કરીને વામને કંઈ વિશેષ પરાક્રમ કયું દશે, એમાં સંકાજ નથી; પરંતુ આ પ્રશ્નનો સદાને માટે જવાબ હોયો ધણેજ જરૂરનો છે; તેથી પ્રથમ વામન અવતારના પૂર્વની સર્વ રાજકીય રિયતિની પરીક્ષા કરવી જોઈએ.

પ્રાચીન દેશવ્યવસ્થા

ત્રિવિષ્ટ એટલે ત્રિમેટમાં દેવજાતિનું રાજ્ય દત્ત, વારતવર્ષમાં આર્યોનું રાજ્ય દત્ત, દિમાલવના મધ્યકાળ ઉપર ગંધર્વોનું રાજ્ય દત્ત, દિમાલવની પૂર્વબાજુએ બૃજજાતિનું રાજ્ય દત્ત-જેને દાલ જુનાન કહે છે; દિમાલવની પશ્ચિમમાં પિચાચજાતિનું રાજ્ય દત્ત, ત્રિમેટ તથા વારત-ખંડની પશ્ચિમદિશામાં અસુર, દૈત્ય, દાનવ તથા રાક્ષસોનું રાજ્ય દત્ત. એ અસુર રાજ્ય ધરાનથી રચિયાસુધી ફેલાયલું દત્ત. મદારાજના જે વાગને દાલ દેશ કહે છે તે આગઉ આ. ૧૮

મહીષ્ટુ કહેવાતો અને કોકણુ નામ મહીતલ, રસાતલ, મૂતલ વગેરે તલ વા તાલ પ્રત્યાંત હતું. એ નામોમાં પાતાલ એ એક નામ છે.

તીખેટ, ભરતખંડ અને સમુદ્રકિનારે આવેલા દેશને સાધારણ રીતે ત્રિવિષ્ટપ, ભૂલોક અને પાતાલ કહેતા. ત્રિવિષ્ટપ સંપૂર્ણ ઈર્દને અધીન હતું. અતિપ્રાચીન કાળમાં અસુર, દૈત્ય, દાનવ અને રાક્ષસોને ત્રિવિષ્ટપના દેવા સાથે જે યુદ્ધ થયેલાં, તે બધાં દેવાનું રાજ્ય હરી લેવાને માટે થયેલાં હતાં. પછી ભારતીય આર્ય પોતાની ચાતુર્વર્ણ્ય સંસ્થાની અને યજ્ઞસંસ્થાની સાથે પ્રબળ થયા અને ગંધર્વાદિ પડોશી જાતિઓ નિર્બળ થઈ. જે વખતે ભરતખંડમાં દેવાનું રાજ્ય હતું અને આર્યોનો વિશેષ ઉદ્ય થયો ન હતો તે સમયની રાજ બલિની કથા છે. બલિરાજની કથાના પૂર્વાપર સંબંધ સમજવાને આટલી હકીકત બસ છે.

રાજ બલિની જાતિ

રાજ બલિ આર્ય સંતાન ન હતો, તેમ તીખેટની દેવજાતિનો પણ ન હતો. અતિપ્રાચીન સમયમાં હિરણ્યકશ અને હિરણ્યકશિપુ નામના દૈત્ય જાતિના બાદશાહ હતા. ખરી રીતે તે ધરાનની ઉત્તરના પ્રદેશોના બળવાન રાજા હતા. અમે કહી શકીએ છીએ કે, આજકાલ જેવા પડોણ છે, તેવાજ તે હતા. જેમ મુસલમાનોએ વખતોવખત હિંદુસ્થાનપર ચઢાઈઓ કરી હતી, તેમ એ દૈત્યોએ પણ કરી હતી. હિરણ્યકશિપુનો પુત્ર પ્રહ્લાદ હતો. તેનો પુત્ર વૈરાગ્યન હતો અને તેનો પુત્ર બલિ હતો. જેમ હિરણ્યકશિપુનો ભારતીય આર્ય ક્ષત્રિયોની સાથે બીલકુલ સંબંધ ન હતો, તેમ રાજ બલિનો પણ ન હતો; કારણ કે તે અસુરજાતિનો હતો. રાજ બલિ અસલ ક્ષત્રિય હતો એમ કહેવું તે તદ્દન ગાંડપણ છે, જેમ મહમૂદ ગજનીને અસલી ક્ષત્રિય કહેવા તેમ. બીજા દેશોમાં શરવીરો ભલે હો, પણ એમને ભારતીય આર્ય ક્ષત્રિયોની પેઢે ક્ષત્રિય કહેવા, એ ઇતિહાસનું અજ્ઞાનપણું કહેવાય. જે માણસો મહમૂદ ગજનવીને અસલ ક્ષત્રિય માનવાને તૈયાર હોય, તે બલિને પણ અસલ ક્ષત્રિય કહી શકે; કારણ કે તે ખેડ ભરતખંડની બહારના નિવાસી હતા અને ભારતીય આર્યોની સાથે શત્રુતા રાખનારા અસુરજાતિના હતા. જેમ હિરણ્યકશિપુ દેવાનો અને આર્યોનો શત્રુ હતો, તેમ બલિ પણ હતો. ખેડમાં ઔરંગઝેબ અને અકબરના જેટલો ભેદ હતો. એટલે તે ભેદ કેવળ રાજશાસનની પદ્ધતિમાં હતો, શત્રુતામાં ન હતો.

ધરાનથી રશિયા સુધી અસુર, દૈત્ય, દાનવ અને રાક્ષસોનો દેશ હતો. એ બધાઓનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ તીખેટના દેવરાજને હરાવવાનો અને ભારતવર્ષમાં મનમાન્યો ઉપદ્રવ મચાવવાનો હતો. કારણ સ્પષ્ટ છે:-ભારતવર્ષમાં ઉત્પન્ન થતા ધાન્યની જેમ તીખેટની દેવજાતિને જરૂર હતી, તેમજ અસુરજાતિને પણ હતી. એ કારણથી આ સુવર્ણપુરીપર અધિકાર જમાવવા માટે પ્રાચીનકાળમાં દેવ અને અસુરો વચ્ચે યુદ્ધ થયા કરતાં હતાં. પંદરમી તથા સોળમી શતાબ્દિમાં તીખેટને મોર્ચિયસે હારી દેવામાં આવી, પોર્ટુગીઝ વગેરે ભારતવર્ષમાં કરતા હતા, તેવાજ પ્રયત્ન અસુરોએ તીખેટને મોર્ચિયસે હારી દેવામાં આવી. ખેડની કાશીશોમાં ઘણીજ સમાનતા છે.

બલિની પ્રથમ ચઢાઈ

બલિ દેવજાતિનો ન હતો. તેમ તે ભરતખંડનો નિવાસી પણ ન હતો. તે તીખેટની પશ્ચિમ બાજુના અસુર મુદ્દેશનો નિવાસી હતો. તેણે દેવાને હરાવીને ભરતખંડપર રાજ્ય કરવાને તીખેટના દેવાઓની સાથે યુદ્ધ કરી, એની પેઢીના સુવર્ણ વર્ણન શ્રીમદ્ભાગવતના આઠમા સ્કંધના દશમા અધ્યાયમાં છે. એ વખતે બલિ, ગંધર્વ, યાતુધાન્ય, વૈરુચન, જંબુ આદિ સર્વ અસુર, દૈત્ય, દાનવ અને રાક્ષસ એક થઈને દેવા ઉપર ચઢાઈ કરવા લાગ્યા હતા. દેવાનો મુખ્ય રાજા ઈંદ્ર હતો અને એને મહાકેતુર, મરુત, વરુણ, વૈશ્વદેવ, વિષ્ણુ, અગ્નિ અને દેવવીરો હતા.

એ સુદૃઢ દિવ્યો સુધી આર્ય, એમાં બધાં દેવાઓ, અસ્તિત્વ સંધારકિનથી કામ કયું, તેણે બહુ દાંડે માર્યા. એવું વર્ણન ભાગવતમાં (૮મો સ્કંધ) આપ્યું છે.

હ્યેસ્વશિષ્ઠા રમે તર્ક્ષિનારદાનુકતેન તે । ચર્ચિન્વિપ્રજમાદાયં યસ્તં ગિરિમુખાગમન્ ॥

મુદમાં બહિ મૂર્ચિત થયે હતો. એના થોડાજ વીરે બચી ગયા હતા. ત્યારે નારદે તેમને કહ્યું કે, દયે તમે સોઠો અર્ધીથી જતા રહો, નહિ તો તમારો નાશ થશે. નારદનું કહેવું ઓળને હીક લાગ્યું અને તે અસુર સૈનિકો મૂર્ચિત બલિને લઇને પશ્ચિમના પર્વત પાછળ ભાગી ગયા.

બલિએ તીવેટ ઉપર દુમશેા ક્યો તે પણ પશ્ચિમદિશાએથી અને અસુર સિપાઇઓ બલિને સ્થળે નાસી ગયા તે પણ પશ્ચિમ દિશામાં; તેથી સ્પષ્ટ છે કે, બલિનો દેશ તીવેટની પશ્ચિમમાં હતો. વર્તમાન રશિયા, તુર્કસ્તાન અથવા એની પાસેનો બીજો કોઈ દેશ બલિનો દેશ નહોતો. પોતાના દેશમાં પાછા જતાં રસ્તામાં બૃગુન્નપિના આશ્રમમાં તે કેટલાક માસ રહ્યો અને ત્યાં દવા-પાણી કરવાથી તે સારો થઈ ગયો. આ વિષયમાં ભાગવતમાં (૮-૨૫-૩) કહ્યું છે કે—

પરાજિત શ્રીરસુભિશ્ચ હાપિતો હીન્દ્રેણ રાજન્ મૃગુભિશ્ચ જીવિતઃ ।

સર્વાત્મના તાનમજદ્ મૃગૂન્ ષલિઃ શિષ્યો મહાત્માર્થનિવેદનેન ॥

હાંદે બલિને પૂરા દરાવ્યો. એની સ્થિતિ મરી જવા જેવી થઇ હતી. બૃગુના આશ્રમે પહોંચ્યા-વાથી ત્યાં તેની સારવાર થવાથી તે જીવતો રહ્યો. તેથી તે બૃગુને માન આપવા લાગ્યો.

મરવાની અણી ઉપર આવેલા તે બલિ ઉપર બૃગુન્નપિએ ઉપકાર ક્યો અને એના પ્રાણ બચાવ્યા; પણ એણે ભરતખંડ ઉપર ફરીને અરાધ કરવાનો વિચાર ઊડ્યો, નહિ. શું, આ અ-સુરના મનની પ્રગતિ વિચાર કરવા લાયક નથી? જેનો પ્રાણ પૃથ્વીરાજે બચાવ્યો હતો, તેજ મદમદ ગોરીએ પૃથ્વીરાજનો નાશ ક્યો!! આમારી ચચના છે કે, વાયકગણ ઉપરની આ ઐતિ-વાસિક વાનની સાથે ધૌરાણિક વાતની ઘુલના જરૂર છે.

હીનદુઃખી ઉપર દવા લાવી તેને સદાય કરવાના વિચારથી બૃગુન્નપિએ ધાપમ થયેલા બલિને પોતાના આશ્રમમાં રાખી એની સારવાર કરી, પણ એજ બલિએ આગળ ઉપર બૃગુન્નપિનું એવું અપમાન કરેલું, કે જેથી ન્નપિની આંખ એકદમ ખુલી ગઇ અને એમણે બલિને શાપ દીધો. અર્ધો સ્પષ્ટ દેખાય ॥ કે, અસુર દેસાદિ કેવી રીતે પોતાની ભતપર ત્વય છે. બલિ પોતાને દેશ ગયો અને એણે ફરીને દેવરાજ્ય ઉપર દુમશેા કરવાની તૈયારી કરી.

બલિની બીજી અરાધ

પહેલી અરાધ નિષ્ફળ ગયેલી હતાં બલિએ ફરીને નવા ઉત્સાહથી બીજી અરાધ કરવા માટે તૈયારી કરી. પહેલાં કરતાં વધારે સારી તૈયારી કઇ એટલે બલિએ દેવોના દેશ ઉપર બીજીવાર અરાધ કરી.

દુર્વો વિકર્પન્ મદહીમામુરોં પ્વજિનોં વિશ્વઃ । યયાવિન્દ્રપુરોં સ્પદાં કંપયન્નિવ રોદસી ॥

ભાગવતના (૮-૧૫-૧૧) આ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે કે, બલિએ ગોરી ભારે રોના સાથે લઇને હંદુપુરી ઉપર અરાધ કરી; પણ આ વખતે દેવોના તેમની બિચકૂસ તૈયારી ન હતી, તેથી બલિની આમુરી સેનાને હરાવવાનું હંદને અસંભવ લાગ્યું. જેમકે ભાગવત (૮-૧૫-૨૫)માં કહ્યું છે કે

મગ્ધલુઘમો મૃયાન્ વલેન્ પૂર્વેરિણઃ । અવિપદાનિમં મન્યે કૈનાસીન્ તેજસોર્જિતઃ ॥

હાંદે કહ્યું કે, આમારો જૂના શત્રુ બલિએ દુમશેા ક્યો છે. આમારી તો બિચકૂસ તૈયારી નથી, તેથી એ દુમવાને પાછા દહાવવો અસંભવિત લાગે છે.

ગયા પુરોપના મદાગુદમાં કાસની તૈયારીના અભાવમાં જેમ જ્યાંનીયે દુમશેા ક્યો હતો, તેમ દેવવીર અપ્સરાઓની સાથે નાચ્યા મગ્ધ દત્તા અને બલિની આ અરાધની જાળનામાં સાવ અસાવધાન હતા, એવે વખતે બલિએ લણી ચપળતાથી દુમશેા ક્યો. દેવો એનો પ્રતિકાર કરી શક્યા નહિ, તેથી દેવવીરો પોતપોતાનું જામ છોટી જીવ બચાવવાને ભાગી ગયા અને જ્યાં પુપાઇ રહેવાની જગા મળી ત્યાં મુકાઇ રહ્યા.

દેવેન્દ્રય નિલીનેષુ ષલિર્નિરોચનઃ પુરોમ્ । દેવાર્ધીનમધિષ્ઠાય વયં નિન્ધે જગન્ પ્રપમ્ ॥

દેવવીરો ભાગી ગયા, એમ જ્ઞાનને બલિએ હાંદની રાજધાનીમાં પ્રવેશ ક્યો અને નિન્ધ-૯૫, ભરતખંડ અને પાવન, એ ત્રણે રાજાને પોતાને નામે રજા. (અ. ભાગ ૮-૧૫-૩૩)

આ પ્રમાણે યુદ્ધ કર્યો વગર ખીજઓની અસાવધાનતાના લાભ લઇને બલિ દેલ આવા મોટા પ્રદેશનો સ્વામી બની એકો. બલિ બળુતો હતો કે, એના દાદા હિરણ્યકશિપુ દૂર નીતિથી કામ લેતો હતો, તેથી એનું રાજ્ય લોકપ્રિય ન થયું અને એનો વધ થયો; તેથી કરીને બલિએ સૌમ્ય નીતિનો આશ્રય લીધો. એણે અમલ કરવામાં એવો પ્રબંધ કર્યો કે, કોઇને દુન્ય દેવું નહિ અને બધા વશ રહે. આવી નીતિ અખત્યાર કરવામાં એનો ઉદ્દેશ એવો હતો કે, કોઇ દેવરાજ અથવા આર્યરાજ બળવો કરે નહિ અને પોતાનું રાજ્ય બચ નહિ. બલિની બાહ્ય નીતિ સૌમ્ય હતી, પણ એણે સારા સારા અધિકારની જગાઓ દેવોનેજ આપેલી હતી. એનો અંદરનો પ્રબંધ એવો સખત હતો કે, દેવો અથવા આર્યોમાંથી કોઇપણ અસુક હૃદયી આગળ વધી શકે નહિ. બલિના રાજ્યમાં બહાર શાંતિ જણાતી હતી. કોઇને ખુલ્લેખુલ્લું કષ્ટ આપવામાં આવતું ન હતું. સર્વને એકસરખો ન્યાય મળતો હતો, એટલે આર્ય અને દેવની વચ્ચેના ઝગડામાં એ બરાબર ન્યાય આપતો, કોઇના ધર્મકર્મમાં આડે આવતો નહિ. કોઇ પણ દૈત્ય અગાઉની પેઠે આર્યોને હેરાન કરતો નહિ, તોપણ એની રાજનીતિનું ક્ષણ એવું આવતું જતું હતું કે, ભારતીય આર્ય, તીળેટના દેવ અને પાતાલવાસી સર્પ આદિ જાતિઓ દિનપ્રતિદિન નાકૌવત્ અને બાયલી-કાયર થતી જતી હતી અને એમનામાં ફરી માર્યું હંચું કરવાની હિંમત અને શક્તિ હતી નહિ. એની નીતિજ એવી હતી કે, એ જાતિઓનો તેજોભંગ સદા થતો રહે અને તે સદા તાળે રહે.

હમેશ તેજોભંગ થતો હોવાથી તે તાળેદાર જાતિઓની સર્વ શક્તિઓ નિર્બળ થવા લાગી. એમને પુરુષાર્થ દેખાડવાનો અવસર નહિ રહેવાથી એમનું જીવન ઉત્સાહરહિત રહેવા લાગ્યું. કોઇને અસુક મર્યાદાથી આગળ કાર્યક્ષેત્ર મળતું હતું નહિ, તેથી એમની ચટ્ટી રોકાઇ ગઇ હતી અને ઉપભોગ પણ અટકી ગયો હતો. બલિ દૈત્યના કપરા બંદોબસ્તને લીધે અને એની અસાધારણ શક્તિને લીધે કોઇપણ આર્યવીર અથવા દેવવીર ઉઠી શકતો ન હતો. સર્વ વીરો ધરમાં છુપાઇને બેઠા હતા અથવા જંગલોમાં નાસી ગયા હતા. સ્ત્રીઓ ધરમાંજ બેસી પ્રાચીન વૈભવનું સ્મરણ કરી વિલાપ કરવા લાગી હતી.

પુરુષોના વિચાર

બલિથી પરાજિત દેવવીર અને આર્યવીર નિરૂત્સાહ થઇ ગયા હતા. “બલિનું સુરાજ્યનું સાંઠે છે, આપણને પણ અધિક ઉપભોગની શી જરૂર છે? દૈત્ય કર્તાકારવતા છે, એમના જેવું કર્તાકારવતાપણું આપણામાં ક્યાં છે? દેવોનું આર્યો ઉપર રાજ્ય હોય અથવા આર્યોનું દેવો ઉપર રાજ્ય હોય, એથી લાખ દરજ્જે આજ સાંઠે છે કે, જે આર્ય નથી તેમ દેવ પણ નથી એવા દૈત્યનું રાજ્ય એ બેઉ ઉપર હોય; કારણ કે દેવોનું રાજ્ય થાય તો દેવવીરો આર્યોપર બુલ્લમ કરશે અને આર્યોનું રાજ્ય થયું તો આર્યવીરો દેવો ઉપર અત્યાચાર કરશે. એ બેઉ રિયતિ ખુરી છે; તેથી એ બેઉ જાતિઓ ઉપર જે બલિનું સુરાજ્ય છે તેજ હીક છે. બલિના રાજ્યમાં અમને કંઈ કષ્ટ નથી. બલિએ જાતે યજ્ઞયાગ ચલાવ્યા છે, તે અમારા યજ્ઞોમાં કંઈ હરકતકર્તા નથી. એનો એવો પ્રયત્ન છે કે, અમારી ધીરે ધીરે ઉત્તતિ થાય, તેથી હીક તો એ છે કે, બલિનું રાજ્ય સદાય રહે.”

એ સમયના પુરુષોના વિચારો એવા હતા, તેથી કરીને બલિનું સુરાજ્ય સ્થાપિત થઇ ગયે કોઇ દેવવીરે અથવા કોઇ આર્યવીરે બલિનું રાજ્ય નષ્ટ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો નહિ; પરંતુ દેવ-સ્ત્રીઓ અને આર્યસ્ત્રીઓ પૂર્વકાળના વૈભવનું સ્મરણ કરી કરીને અશ્રુપાત કરતી હતી આ બેઠને કેટલાકો કહેતા હતા કે આ તો જૂની પુરાણી રીતો પસંદ કરનારી મૂર્ખ અને પાગલ સ્ત્રીઓ છે. પણ કેટલાક તો એ સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ધધકતા સ્વતંત્રતાના અગ્નિને જાળુના હતા.

સ્ત્રીઓનો શોક

માતાના હૃદયમાં જે વિચારો તીવ્ર હોય છે, તેજ વિચારો બાળકના હૃદયમાં જડ જમાવે છે. જે માતાના હૃદયમાં રાજ્યકાંતિના વિચારો તીવ્રતાથી વાસ કરે છે, તો એએક પેઢીમાં બલિનું રાજ્યકાંતિ થયા વગર રહેતી નથી; પરંતુ જે સ્ત્રીઓ જાતેજ પારકા રાજ્યને શ્રાવ્ય નમજે, તો રાજ્યકાંતિ થવી અસંભવ છે.

પ્રાચીન દેવાની અને આધેની અંતિમ પુનરુત્થાન અંગે કહી શકાય, જેથી નવમી તથા
૩૫૬ કાની દની, તે માટે નીચેના આદેશ / ૮-૧૧-૧) ને સ્પષ્ટ સુચે—

નનું પુત્રેષુ નરેષુ દેવમાતાઽદિતિસ્તઃ । હને ત્રિવિષ્ટે દેવેઃ કર્વતાન્દનાયવત્ ॥

જ્યોત્સ્ના દેવોએ જાતકાન્દનાયવ દેવ હોય અને અમરતા પુત્રોએ અર્જુન દેવ આ વિમાનથી
અવતર્યાની પેઠે દેવમાતાઓ અનર્થો ને અનર્થ બન્યા દની. એ અંતિમ ત્રિવિષ્ટ કાની
દની છે, આપો પુત્રો વૈષ્ણવ હોયે પ્રાપ્ત થાયે; અમરતા પુત્રોની વૈષ્ણવ સંપત્તિ ત્રિવિષ્ટ વગે;
એવી ત્રિવિષ્ટિ દેવમાતાઓ, જે એ અંતિમો વૈષ્ણવ દેવ ત્રિવિષ્ટ આ વગેરે છે એ ને
અંતિમો વૈષ્ણવ અમરતા પુત્રો છે, સર્વત્ર એ છે, અમરતાના હવેર્થા ત્રિવિષ્ટ આ વિમાન
ત્રિવિષ્ટો રૂપે દના છે, અમરતાના વૈષ્ણવ અમરતા કરીને પ્રાપ્ત થાય.

આદેશકે છે કે, અમરતા રાજ્યમાં પ્રાપ્ત થયું થયું દની. અમરતા કરીને હોયે
જે, તે અંતિમો દેવમાં એ અમરતા સમજાવી દની ને ઉપર વગર અમરતા; પણ આ આમ એ જેની
દીને વેળા મહત્વનો? દેવમાતાઓના હવેર્થાની વેળા આ દની અને જેની ત્રિવિષ્ટ દની! એ વાત
તેમોજ નથી થયે, કે તેઓ અમરતાના પ્રવરતા નરવગ દેવ. અમરતા એવમરતાના વેળા ને
એમજ હવેર્થાના છે, દેવતાનું રાજ્ય ત્રિવિષ્ટામુખી અને છે. એ કલ્યાણ, એ ત્રિવિષ્ટો આપો
અમરતા રાજ્યમાં સારી પાસે કરી આપો દેવ તો સર્વત્ર છે, તેઓ ઉપર હવેર્થા, સર્વત્ર, દી
માતાઓને સિદ્ધિદેવ કરત. અને માતાઓના વિદેવતાની રાજ્યત્રી સર્વ એવમરતા માટે
વાપર્યો છે, તે માતાઓ પ્રતિદિન ઉપર પાસે રાજ્યત્રી પ્રાર્થના કરી દની.

શ્રીમાની કૃત્ત્વ

પૂજા કરીને તેઓ સનતિવષ્ટ ઉપર પાસે એવું જાતની દની છે, આપો સંધી દેવતા
નના પુત્ર: પ્રાપ્ત થાયો. એવમરતા:—

તસ્માદ્દીશ મજન્ત્યા મે શેષશિન્ત્ય મુપત્ત । હનશ્રિયો હનસ્થાનાન્ સવર્ણ: પાદિન: પ્રમો ॥
પરિવિવાસિતા સાઽહ મગ્ના વ્યસનસાગરે । વેશ્યર્થ શ્રીર્ગદ્ય: સ્થાનં હતાનિ: પ્રવર્તમમ ॥
તથા તાનિ પુન: સાધો મપચેરન્ મદાતનજા: । તથા વિષેદિ કલ્યાણં ત્રિપા કલ્યાણસત્તમ ॥

આ આમરતા (૮-૧૧-૧૫, ૧૬, ૧૭) ના સ્તોત્રોમાં એમ કહ્યું છે કે, હે ઉપર! હું તમારી
અગ્નિ છે છું. તેથી એવું કહો, કે તેથી આઈ કલ્યાણ થાય. હે પ્રભુ! અજવાન સત્ત્વો અમારી
સપ્તો અંતિ દરી લીધો છે અને અમરતા સ્થાનજટ કરી લીધો છે, અમરતા વૈષ્ણવના સિંચારવાથી
કુન્ધના સાગરમાં ફેંટા લીધો છે, અમરતા સદેશમાં હવે ત્યાં હરવા કરવાની સ્વતંત્રતા નથી. અજવાન
સત્ત્વો અમારાં શ્રેયર્થ, સંપત્તિ, વશ અને સર્વ સ્થાનો દરી લઈને અમરતા નિરાશ્રિત બનાવી
લીધો છે. અમારા નવજવાનોને પ્રાચીન વૈષ્ણવ મળો, તેઓ અમારો પેઠે એવમરતા સંપત્તિ થાયો,
એમની વશ કાર્તિ માટે દિશાઓમાં ફેંટાય અને એમના સપ્તો અધિકાર એમને પાછા મળો.

અમરતા રાજ્યમાં પ્રવર્તિત દેવમાતાઓની પ્રતિદિનની આ પ્રાર્થના સર્વને માટે વિચારણીય
છે. આ પ્રાર્થનાને દરેક સર્વ જાતે છે કે, અમરતાને કેવો મોટો અનર્થ દેવરાજ્યમાં કર્યો
દશે અને એને પ્રવર્તિત લોકોને કેવી અપમ દસાએ પહોંચાડ્યા દશે. આ વિવચના નીચે
સપ્તો સર્વોત્તમ મનન કરો—

૧-હનશ્રિય: ॥ દેવો એમની સર્વ સંપત્તિ દરી લીધી દની, તેથી દેવ દેવેશ ધનવાન
થતા દના અને દેવો ધનલીન થતા દના.

૨-હનસ્થાના: ॥ દેવરાજ્યના સારા સારા હોદ્દાઓ અને અધિકારો દેવોએ લઈ લીધા દના,
તેથી દેવપુત્રોને તાબેદારીનું કામ કરવું પડ્યું.

૩-વિવાસિતા: ॥ દેવોએ દેવોને દેશમાંથી કાઢી મૂક્યા દના.

૪-વ્યસન મગ્ના: ॥ સર્વને કુન્ધસાગરમાં ફેંટા લીધા દના.

૫-વેશ્યર્થ, સંપત્તિ, વશ અને સ્થાન ॥ આ બધી વસ્તુ દેવોને મળતી ન હતી, પણ તે

એણે “ત્રિપાદ ભૂમિ” તું દાન માગ્યું. તે જાણતો હતો કે, યજ્ઞના સોમનું સવન જ્યાંસુધી થયું નથી, ત્યાંસુધી પોતાને અનુકૂળ પરિસ્થિતિ છે.

અલિ અને વામન વચ્ચે દાન માટે થોડો વિનોદ થયો, તે પછી વામન અલિના સંમુખ દાન લેવાને ખેસી ગયો. આ વખતે સુધી અલિના મનમાં કોઈ પ્રકારની શંકા ઉડી ન હતી. અલિના પુરોહિતને વામનની આજ્ઞામાં સંદેહ થયો. કદાચિત વામનના પડયંત્રના સંબંધમાં કંઈ વાત એના જાણવામાં પણ આવી હશે, તેથીજ તેણે અલિને ચેતવવાને યત્ન કર્યો; પણ અલિએ એના કહેવા ઉપર કંઈ લક્ષ આપ્યું નહિ. જો અલિ પોતાના પુરોહિતનું કહેવું સમજી ગયો હોત, તોપણ હવે એ વામનના પંજમાંથી છૂટે એ અસંભવિત થઈ ગયું હતું.

યોગ્ય અવસર જોઈને વામને અલિને નીચે નાખ્યો અને એના માથા ઉપર પોતાનો પગ મૂક્યો. આ ઘટના એવી આલાકીથી અને સ્ફૂર્તિથી ખની કે પ્રથમ તો કોઈના સમજવામાં પણ આવ્યું નહિ કે, આ શું થયું? ઋત્વિજ લોકો યજ્ઞ કરવામાં મગ્ન હતા, ખીજા બ્રાહ્મણો વેદોપ-માં લીન હતા અને પ્રેક્ષક લોકો વાર્તાલાપમાં લાગેલા હતા. એવે સમયે વામને અલિદ્વૈત્યને જમીન ઉપર પછાડ્યો. આ ઘટના પ્રથમ પહેરેદાર સૈનિકોએ જોઈ, એટલે તેઓ એકદમ ખૂમ પાડી ઉઠ્યા. જેમકે

अनेन याचमानेन शत्रुणा वटुरूपिणा । सर्वस्वं नो हतं भर्तुः न्यस्तदंडस्य बहिर्षि ॥

तस्मादस्य वधो धर्मः भर्तुः शुश्रूषणं च नः । इत्यायुधानि जगृहः बलेः अनुचरा सुराः ॥

ते सर्वे वामनं हन्तुं शूलपट्टिशपाणयः ॥

આ ભાગવત (૮-૨૧) ના શબ્દોમાં એ કહ્યું છે કે “અહો, આ યાચના કરનાર બટુરૂપી બ્રાહ્મણ શત્રુ વિશ્વાસઘાત કરી અમારા રાજાનું સર્વસ્વ હરણ કરી ગયો છે. અમારે રાજાની રક્ષા કરવીજ જોઈએ; તેથી આ બ્રાહ્મણકુમારનો વધ કરવો એ અમારો ધર્મ છે. એમ ખોલીને અલિના દૈત્ય સેવકોએ શ્વસ, પટ્ટિશ આદિ પોતાનાં આયુધો હાથમાં લીધાં અને તેઓ તુરંત તૈયાર થઈને વામનનો વધ કરવા માટે તેની તરફ દોડ્યા.”

આ વર્ણનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, વામને “રાજ્યની લિક્ષા” માગી અને અલિએ ખુશીથી આપી, એ વાત સાચી નથી. વામન પણ સંપૂર્ણ ભવિષ્ય પહેલેથીજ જાણતો હતો. ચતુર વામન સમ-જતો હતો કે, રાજ્યની લિક્ષા કોઈ કોઈને આપે નહિ અને બીજા માગીને મળેલું રાજ્ય કોઈ ચક્રાવી પણ શકે નહિ; તેથી તો એણે મંડપમાં પોતાના વીરોને અગાઉથીજ મોકલ્યા હતા અને આ રીતે કદિન પ્રસંગમાં પોતાની રક્ષાને માટે અને પોતાના વિચારની સફળતાને માટે જોઈતી સહાયતાનો પ્રબંધ પહેલેથીજ કરી રાખ્યો હતો. એના અતુમાન મુજબજ એની નૈયારી એ વખતે એને સહાયકારી નીવડી.

तान् अभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान् नृप । प्रहस्यानुचरा विष्णोः प्रत्यपेक्षन्नुदायुधाः ॥

આ ભાગવત (૮-૨૧) ના શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, દૈત્યો પોતાના નેતા વામનપર હુમલો કરે છે, એ જોઈને કંઈક દસીને પોતાનાં આયુધો ઉપાડી વામનના અનુયાયીઓએ દૈત્યસૈનિકોને રોક્યા.

જો વામન પ્રથમથીજ પૂરેપૂરો તૈયાર ન હોત, તો આજ સમયે એનો અંતજ આવી ગયો હોત. વામને આ પ્રસંગનું અનુસંધાન પૂરી રીતે કર્યું હતું, અને પોતાની તૈયારી યોગ્ય દિશામાં કરી હતી. અલિદૈત્ય અને એના સેવકો પૂરા અસાધન હતા. વામનના અનુયાયીઓ પણ જાણતા હતા કે, આવો હુમલો જરૂર થવાનો; તેથી વામનનો વિજય ઘણી જલદીથી થયો. વામને દૈત્યોને સંપૂર્ણ તાણે કર્યો પછી અલિને પકડી રસીથી ખાંધી કેદ કર્યો. ભાગવત (૮-૨૧) માં પણ કહ્યું છે:—
वन्धवारुणैः पाशैः बलिं सौत्येऽनि कृतौ । हाहाकारो महानासीद् रोदस्योः सर्वतो दिग्म् ॥

गृहमाणेऽसुरपता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥

“સોમરસનો દવન કરવાને દિવસે અલિને વરુણપાશવડે કસીને બાંધ્યો. અલિ જેના મદા-

અનેક ગુણ હતા. એવું જોટલું વર્ણન કરાય તેટલું જોણું હશે. જોટલા માટે અમે કહીએ છીએ કે:-

વાગનાવતારનો સંદેશ

“સ્વકીય સ્વરાજ્યની ભૂખ પરકીય સુરાજ્યથી શાંત થતી નથી અને શાંત થવી નોંધએ નહિ.” આવા રાજનીતિનો અત્યંત મહત્વનો સિદ્ધાંત અતિપ્રાચીન કાળમાં આખા સંસારને વામનાવતારે દેખાડ્યો છે. વાગનની પૂર્વે બીજા કોષ્ટકે પણ આ સિદ્ધાંત જગતને દેખાડ્યો ન હતો. આ મહાન સિદ્ધાંતને કારણે, જ્યાંસુધી સંસારની હયાતી છે ત્યાંસુધી રાજનીતિના પુરો વામનના ગુણોનું ગાન અવસ્ય કરશેજ.

જે સમયે દેવવીર અને આર્ષવીર બલિના રાજ્યમાં તાણે રહેવામાં ભૂપણ માનતા હતા, તે સમયે વામન બટુએ કહ્યું કે, પોતાનું સ્વરાજ્ય ગમે તેવું ખરાબ હોય, તોપણ તે પરકીય રાજના સુન્યવસ્થિત રાજ્યથી કંઈગણું અધિક લાભકારી છે. જે પાંદકો મૂળકથા વિસ્તારથી જણવા ઇચ્છતા હોય, તેઓ ભાગવતમાં જુએ અને વામનાવતારનો આ સંદેશ જાણી એનું મનન કરે.*

(“બુદ્ધિપ્રકાશ”ના ઑગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ના અંકમાંથી)

૧૨૧-વર્ધાને પગલે ચાલી અંત્યજોને ન્યાય આપો.

હિંદુ કાર્યકર્તાઓને અરજ

શ્રી રતનબહેન મહેતા નીચે પ્રમાણે લખી જણાવે છે કે:-

ત્રિન્સીપાલ પ્રમથનાથ તથા ભૂપણશર્મા અને ખનારસ યુનિવર્સિટિના ઓરિએન્ટલ કોલેજના બીજા ચાર પ્રોફેસરો કે જે મશહુર પંડિતો છે, તેઓએ લેખિત બહેરનામું બહાર પાડ્યું છે કે, વર્ધા ખાતે આવેલા લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં અત્યંતે દાખલ કરવાનું શેઠ જમનાલાલ બગજે જે પગલુ ભર્યું છે, તે હિંદુ શાસ્ત્રાનુસાર છે. ખનારસ યુનિવર્સિટિના ત્રિન્સિપાલ આનંદશંકર ધ્રુવે અને ધર્મચુસ્ત ભારતભૂપણ પંડિત મદનમોહન માલવીયાએ શેઠ જમનાલાલ બગજની ચળવળને અતઃકરણપૂર્વક ટેકો આપ્યો છે; તો અહીં મુંબઈ શહેરમાં-માધવબાગમાં લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં અત્યંતે દાખલ કરવાનું શુભ પગલું તેના કાર્યકર્તાઓ ભરશે?

અત્યંતે હિંદુધર્મ પાળે છે; રામજયંતિ, કૃષ્ણજયંતિ અને તુલસીવિવાહ વગેરે આપણા સઘળા તહેવારો હિંદુ પ્રમાણે પાળે છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે; તો હિંદુધર્મ પાળનારાઓને આપણુદીથી પોતાનાં બહેર મંદિરોમાં દેવનાં દર્શન કરતા અટકાવવા, એ તેમના તરફ એક મોટા અન્યાય થાય છે. દેવોનાં મંદિરો ભક્તજનોને સારૂ ખુદ્શાં મૂકાય છે, જે દેવની મૂર્તિને તેમના કાર્યકર્તાઓ પોતે બાંધી લે છે. હિંદુના દેવનાં દર્શન કરવાનો અધિકાર હિંદુધર્મ પાળનારાઓનો બધાનો છે; પરંતુ દેવનાં દર્શનમાં પણ ભિન્નતા અને જોડા ઉચ્ચ-નીચનો ખ્યાલ પેરી ગયો છે. દેવનાં દર્શન કરવામાં કોઈ ઉચ્ચ કે નીચ છેજ નહિ. આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે ઉચ્ચનીચપણું માની બેઠેલા છીએ; અને તેને લીધે આપણે સાતકરોડ હિંદુધર્મ પાળનારાઓને આપણાં દેવસ્થાનોમાં દેવનાં દર્શન કરવાનો અટકાવ કરી અન્યાય કરી રહ્યા છીએ; હિંદુઓમાંથી કેટલીક જાતો ક્યાં માંસ કે મંદિરોનો ઉપયોગ કરતી નથી? જેવા કે પરણ, હોણવી, બંગાલી વગેરે. આપણા હિંદુધર્મ પાળનારા રાજ-રજવાડાઓ છડે એક તાજમહાલ હોટેલમાં રહી બખરચી અને અન્ય હલકી વર્ણોના હાથનું ખાવાનું ખાઈને આપણાં દેવાલયોમાં જવાનો હક્ક ધરાવી શકે છે; ત્યારે ધર્મપર એનાથી પણ વધારે પ્રેમ રાખનારા શ્રદ્ધાળુ અને નીતિવાન અત્યંતે શા સારૂ દેવસ્થાનોમાં દર્શન કરવાની છૂટ નથી મૂકતા? આશા છે કે, અહીં મુંબઈ શહેરમાં દેવસ્થાનોના કાર્યવાહકો આ કામને સારૂ છૂટ મૂકી તેઓ તરફનો અન્યાય થતો દૂર કરશે અને શેઠ જમનાલાલ બગજને પગલે ચાલી અહીં દેવસ્થાનોમાં અત્યંતે દાખલ કરવાની છૂટ આપશે.

(દૈનિક “હિંદુસ્થાન”ના તા. ૨૮-૮-૧૯૨૮ ના અંકમાંથી)

૧૨૨-સ્વામી વિવેકાનંદજી

ભારતનારહેલ સ્વામી વિવેકાનંદના નામથી કેવું અત્યવધુ દશે ! એઓ મર્મપ્રચારક હતા. જનસુધારક હતા, મદાપુરુષ હતા. એમના મુખમાંથી આવે કવિમુનિઓએ સુમધુર્ગાતરમાં બેસી શકેલા જ્ઞાનરાશિ સરિતાનાં સ્ત્રોતની માફક વહેતો હતો. ભગવાન શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસજીની નેતા તેમનામાં સંચાર થતાં જે કોઈ અપૂર્વ ચારિત્ર્યસૃષ્ટિ હતી તેમનાં સહ હતા તે વિચારનાં જ રોમાંચ ખાંડ થાય છે ! તેમના મુખમાંથી જ્યારે ગૌમુખીની જળધારાની માફક વેદ, વેદાંત, ગિર્યા અને સંકળ વિષયના મર્મસાગરનો સાર બહાર નીકળતો ત્યારે ખરેખર સૌ કોઈ આશ્ચર્યની બની જતું. ધર્મગિરી, કોર જલસયં અને ગુરુકૃપાનું સંબેધન થતાં તેઓ તેજોમર્મ વચ્ચે બની થયા હતા. એમના જેટલું વક્તા અને લેખનશક્તિ બાંગ્લેજ શીલ્પનામાં દશે જોવા જાય છે. અંગ્રેજીમાં ભારતવાર્તાના પ્રતિનિધિસ્વરૂપે ગયા ત્યારે 'એકિમ' બહુક બનાવનાર પ્રેરિતો એ અપૂર્વ તેજોમય સંચારીને જે પ્રચિન્ન યર્ષ થયા હતા.

"જ્યારે વિવેકાનંદજી ઉઠ્યા ત્યારે તેઓએ જોયું કે, તેમને નેપોલિયનની સાથે કામ લેવાનું છે. તે સમયનો તે સિદ્ધ હતો. ઉઠેલી સાથે બિગાડી રંગે તેમ તેઓ તેમની સાથે બેસતા હતા." સત્યસંઘ સ્વામીજીની વાણી ધણી વાર અવિધ્યકષ્ણનરીકે માનવામાં આવી છે. વર્તમાનમાં તેમનાં કથનો વિશેષ ગ્રંથાલુખા પ્રત્યક્ષ માલુમ પડે છે; અને તે સર્વ વિચારણીય યથ પદમાં વિવેકાનંદજી એક સુગ્રંથવર્તક મદાપુરુષ, ભારતવર્ષના વિશેષ સહભાગી આપણી આ પતન જોલી જાતિમાં જન્મ પામ્યા હતા. તેમની વચ્ચેનાં ભક્તિદ્વારા તેમણે સમસ્ત જનને જન્યતા આપીને પ્રયત્ન કર્યો હતો. સ્વદેશપર તેમને કેટલો પ્રેમ હતો તેનું પ્રમાણ આંખી સકાય એમ થી! સ્વદેશપ્રેમ, સ્વદેશપ્રેમની ખૂંટો મારવાથી જ કોઈ સ્વદેશપ્રેમ બંધન થતો નથી. સ્વદેશના પ્રેમને માટે કરવું જોઈએ, તે સ્વામી વિવેકાનંદના અરજોમાં બેસીને તેમના વિચારોનું મનન કરીને યુગોર્થન ધીમવા જેવું છે. તેઓને આ દેશની ધૂળની એક રજકણ પણ પ્રિય હતી. આ દેશનું જે કંઈ ઉતરતું હોય તેને તે ઉચ્ચપદે લાવતા. આ દેશને જગતમાં કોઈ મહત્ત્વ સ્થાન આપવાને માટે જ તેઓ ઉઠ્યા હતા ! આ દેશના ગુણદોષ તેમણે જેવી રીતે ભારતવર્ષમાં બતાવી આપ્યા છે, જેવી રીતે કોઈએ કદી પણ બતાવ્યા દશે કે કેમ એ સંકારપદ છે. તેમનો સ્વદેશપ્રેમ અધ ન હતો. તેઓએ સ્વદેશને જગતની સલામોઆ ક્રેષ્ટ, વરેણ્ય, મરીયાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; પરંતુ તેમ કરવામાં કેવળ મોટે અવાજે દેશનાં જયદુરંબી વગાડ્યે ચાલે એમ ન હતું. આપણે આપણી મેળે આપણી જાનને મોટા કહેવાથી આપણે મોટા છીએ એમ ચોક્કસ મનાય નહિ; પરંતુ તેઓ વિદેશીઓ આગળ આપણે આભ્યાત્મિક આદર્શ નિર્જયતાથી કહેતા, તેજ પ્રમાણે આપણી આગળ આપણા દોષસંગ્રામી પણ વધારે ભારપૂર્વક કહેવા ચૂકતા નહિ. તેઓ સત્ય કહેતાં કદી સંકેમ પાડ્યા નથી. તેઓ કહેતા કે, જેઓ સત્યનો આશ્રય કરે તેજ વિગતસરી: છે-અધોત તેમને કથાનો ભય નથી. તાળીઓ પકાવવાના લોકો તેઓ અગ્રિય પણ સત્ય બોલતાં અચકાયા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, સુફી, અખાન્ડ, વગેરે આંગળી કરી બતાવી આપવાની જરૂર હોય ત્યાં તેઓ કટકા ભગવાનમાં પણ કોઈ કસર રાખતા નહિ. હજારો વર્ષથી જડતા અને આજમે આપણી જાતિનું હૃદય આકાશની નાખેલું જોનાં સ્વામીજીએ વિચાર કર્યો કે, એ જડતા દાળવી હોય તો મુક્ત-દગ્ધ આવાન કરવાનું પડશે, ત્યારેજ તેમ પુનઃ ચિન્તન આવી સકશે; પરંતુ આપણી જડતા, એ સાચુકના પ્રચારથી ટળી રાખી નહિ, એ આપણું દુર્ભાગ્ય ! તેમાં સ્વામીજીનો કંઈ દોષ નથી. તેઓ જે અદ્યમ માનતા હતા-જેને કુસરકાર કહેતા હતા તેનો મુખમાંથી ઉચ્છેદ કરવામાં તેમણે સદજ પણ પાછી પાતી કરી નથી ! જગતની સલામોઆ ઉલા રતી તેમણે ભારતવર્ષના પ્રતિનિધિ-તરીકે જૂનકાલીન સંસ્કૃતિનું ભૌરવ હૃદયમાં ચાખી આવે કવિમુનિઓના આદર્શોથી ઉભરાતા હૃદયે જન્માનુ હતું કે "ભારતવર્ષમાં ધર્મપ્રાણના છે, આભ્યાત્મિકના છે, ભક્તિનું પ્રસવનું છે, જ્ઞાનને

આપણે સાંભળી ન સાંભળી કરીએ છીએ; આજ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા ભારતવર્ષ ખુલ્લે વાંસે ઉઘું છું ! આપણે મોટેથી કહે તેટલો સામ્યવાદનો પ્રચાર કરીએ; પરંતુ જાતિભેદ આપણને બેદગામની પ્રખર-અવસ્થામાં ધસી જાય છે. આપણે મોટે ડિગ્રીડે કરીએ, સોડે કરીએ; અને કાર્ય કરતી વખતે આપણા શિવ અનેક બની જાય છે. બ્રાહ્મણ શિવ, વામ્પિયા શિવ, કાયર શિવ, મોચી શિવ-સા શિવ ! આપણને હજી જરાબર ખ્યાલ પણ નથી કે, આ જાતિ-ભેદ ગામડામાં કેટલો વિકટ થઈ પડ્યો છે ! એવાં અનેક સ્થળ છે કે જ્યાં શરૂની કાળી બુપટી-ઓ આગળ ઘડને બ્રાહ્મણ પસાર થતાં પણ અવકાશ છે, અભકાશ છે ! આપણો જાતિ-ભેદ દેવતાઓપર્યંત પહોંચી ચૂક્યો છે; તો પછી ખીજી જાગતોની તો વાતજ શી ! જે જાતિની આવી સ્થિતિ હોય તેનો ઉન્નતિ થવાની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય ? ધ્યાન ધરો, સ્વામીજીના તે તેજસ્વિન કવેચરનું ધ્યાન ધરો. આ પતિત જાતિના પરસ્પર દેવ અને ઝેરવેર ભેદ તેમનાં ચક્ષુઓમાંથી અગિની જ્વાળાની માફક કેટલાં ઉષ્ણ ચક્ષુઓરૂપી તથુખા ઝરે છે ! એ સર્વ છતાં આપણે તેમની વાત ધ્યાન કરતા નથી. સ્વામી વિવેકાનંદજીના સ્વદેશપ્રેમની તુલના શી રીતે થઈ શકે ? એ અનુરાગ, એ સત્ય સંકલ્પનિષ્ઠા, એ સેવાતુ ગૌરવ અન્વય ક્યાંયે જોવામાં આવતું નથી. આપણે ત્યાં તો એ સ્વદેશપ્રેમનો છાટો પણ નથી, આપણામાં જેઓ સ્વદેશપ્રેમી છે તેમાંના ધણાને પરદેશી વસ્ત્રોનો અનિવાર્ય થઈ પડી છે. પરદેશી પાણીવિના તેમના આધિભ્યાધિ મટતા નથી; પરદેશી ભાવના, પરદેશી પોશાકવિના એક દિવસ પણ તેઓ ટકી શકતાં નથી; અને એવા ભેદો દેશના મુખ્ય નેતાતરીકે આગળ પડે છે ! આ જાળન કદાચ કોઈકને ખુચશે; પરંતુ તે કક્ષા-વિના નથી રહેવાતું. વળી સરકારી નોકરીનો સ્વીકાર કરવા ઉપરાંત ખિતાબની બેવડી શુભામંગીરી વહોરી શેવી એ પોતાની છાંછાપર અવગ્રાહે છે; આ વાત જો આપણા ચિત્તમાંથી ખસી ગઈ હોય તો સ્વામીજીના આદર્શ વિચારી જોવાની જરૂર છે; અને આપણે જો હજી પણ એ આદર્શ નહિ મદબૂ કરીએ તો જાતિની ઠાઈ પણ કાળે આશા રાખવી વ્યર્થ છે. દેશનું કારિગ્ર-કુત્ખ-નિવારણ કરવા જતાં આપણે જો એમની વાણીનું અનુસરણ કરીએ તો વિવેકાનંદજીનો આ દેશમાં જન્મ લેવો સાર્થક છે, નહિ તો વ્યર્થ ! સ્ત્રીઓની સ્થિતિને જો આપણે ઉચત ન કરીએ, શિક્ષણના વિષયમાં વિરતન પ્રમાણમાં પ્રયત્ન ન કરીએ, આપણે જો કુટ્ટ રસિકિવાળોની જાળમાં જકડાઈ જઈ આપણાથી ઉતરતી જાતિને અસ્પૃશ્ય રાખી મૂકીએ તો સ્વામીજીનું શિક્ષણ, એમનો ઉપદેશ, આદર્શ એ સર્વ મદોદયિના મધ્યજળમાં શૂન થઈ જશે, એમાં શંકા નથી ! ભારતવીર ! જાગો ! જાગો !

(“જાનપ્રચાર”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. “જ્યોતિ”)

૧૨૩-હિંદના ઉદ્ધારની ચાવી રાષ્ટ્રીય કેળવણી

દરેક દેશના ઉદ્ધારની શુરુઆત રાષ્ટ્રીય કેળવણી છે; અને રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો આરંભ દેશનાં બાળકોથી થવો જોઈએ. બાલ્યાવસ્થામાં સારા-નરસા સંસ્કારો જેટલી સહેલાઈથી ઘર કરી શકે છે તેટલી સહેલાઈથી તે મોટી વયે દાખલ થઈ શકતા નથી. આથી જો દેશને ઉદય કરવો હોય તો નાનાં બાળકોને પ્રથમથી જ રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપવી જોઈએ.

જાપાનમાં અભ્યાસની શરૂઆતમાં જ શિક્ષક નીચેના સવાલ-જવાબો વિદ્યાર્થીઓને નોંડે કરે છે.

સ-તમે ક્યાં જન્મ્યા છો?

જ-જાપાનમાં.

સ-તમારું શરીર ક્યાંના અન્નપાણીથી પોષાય છે?

જ-જાપાનનાં.

સ-તો પછી જાપાન તમારી માતા થઈ કે નહિ?

જ-જરૂર, જાપાન અમારી માતા છે.

સ-એ માતાના રક્ષણમાટે તમારે પ્રાણ પણ આપવા પડે તો આપો કે નહિ?

જ-અચિત, માતૃભૂમિની ખાતર પ્રાણ પણ આપવાને અમે તૈયાર છીએ.

આતુ' નામ ખરી રાષ્ટ્રીય કેળવણી! જાપાનનાં કુમળાં મગજવાળાં એ બાળકોની નસેનસ-માં પોતાના દેશપ્રત્યે આવી સુંદર લાવના પ્રસરેલી હોય તો પછી કયો પરદેશી એ દેશને વાળ પણ વાંકો કરી શકે?

હિંદની અર્વાચીન સ્થિતિ રાષ્ટ્રીય કેળવણીની બાબતમાં ખરેખર શોચનીય છે. હજી તો આપણે ત્યાં જાગૃતિકાળ શરૂ થાય છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણીના ગણેશ આપણા દેશમાં હજી હમણાં જ મંડાયા છે. વળી તેની પ્રગતિમાં એટલાં બધાં વિધ્નો નડવા લાગ્યાં છે કે, તેનું ભાવિ અત્યારથી કલ્પવું મુશ્કેલ છે.

બ્રિટિશ સરકાર તરફથી હિંદનાં બાળકોને તથા યુવકોને જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તે તેઓને નિર્મોલ્ય અને નિઃસત્ત્વ બનાવી મૂકે છે, એ વાત તો નિર્વિવાદ છે. હિંદના અનેક મહાપુરુષોએ પોકારી પોકારીને સરકારી શિક્ષણપદ્ધતિ સામે વિરોધ બતાવ્યો છે. થોડાજ સમયપર મુંબઈમાં ભાષણ આપતાં આચાર્યશ્રી પ્રમુદ્ધસંદ્ર રાયે નીચેના સ્મરણીય ઉદ્ઘારો કાઢ્યા હતા.

“કેટલાકે હિંદી વિદ્યાર્થીઓ સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા આપવાને અને બીજા કેટલાકે એગ્રીકલ્ચર થવાને વિલાયત ગય છે અને હજી આપણા લોકોમાં વિલાયતી ડીગ્રીઓનો મોહ રહ્યો છે, એ ખરેખર શોચનીય દશા છે. સિવિલ સર્વિસ અને કાયદાની ડીગ્રીઓ આપણા દેશને કયી રીતે ઉપયોગી છે?”

“યુનિવર્સિટી એ તો સંશોધનો કરવાનું ધામ હોતું જોઈએ; પણ હાલની શિક્ષણપદ્ધતિમાં જેટલો સમય ગાળવામાં આવે છે તેથી યુવકોની શક્તિનો લયકર દુર્વ્યય થઈ રહ્યો છે.”

“કાયદાના ગ્રેજ્યુએટોના તો રાફડા ફાટવા લાગ્યા છે અને હવે તો વકીલોની સંખ્યા કરતાં, તેઓનાં કુળોની સંખ્યા વધી પડી છે. જે મને ચોવીસ કલાક માટે સરમુખત્યાર બનાવવામાં આવે તો હું બધી કાયદાની ફોલેજોને જમીનદોસ્ત કરી નાખું.”

‘ગીનાઇ વિદ્યાર્થીઓનું અનુકરણ કરો.’

આચાર્યશ્રી રાય ચીનાઈ વિદ્યાર્થીઓનું દર્શાવે આપી, હિંદી વિદ્યાર્થીઓનો જ્ઞાન મેળવવાનો એકમાત્ર હેતુ, એ જ્ઞાન દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં દેશની સેવાર્થે વાપરવનો હોય છે. હિંદી વિદ્યાર્થીઓએ પણ આ હેતુ પોતાની દષ્ટિસમક્ષ રાખીને શિક્ષણ લેવું જોઈએ. ચીનાઇ વિદ્યાર્થીઓએ સામાન્ય જનતામાંથી અભણપણું દૂર કરવાને મંડળો સ્થાપ્યાં છે અને તે મંડળોનો

દક્ષિણ એશિયામાં સાત ઊભી રજા છે. સરકાર આપણી મારે આવે ત્યાંથી રાત બેરાસી દિલ્હીમાં કશું વળવાનું નથી; શરણ કે એમ રાત બેવામાં તો મુશ્કેલી થતી વધી જાય, આપણે આમનગરમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરવાની આગવચાંચ એનામાં મુશ્કેલી પડતી જાય છે. એનામાંથી તો માર્ગદર્શન આપવામાં જાય છે અને માર્ગદર્શન આપવામાં જાય છે.

દાક્ષિણ દિલ્હી એશિયાની કુદરત તરફ મદદનુકૂળિત બનાવવાં આગવચાંચી રાત બેરાસી:-

વિદેશી એશિયાની કુદરત

“વિદેશી એશિયાની કુદરત એક સામાન્ય એશિયાની કુદરત છે. એનાં જવાબે જવાબનક પ્રશ્નો મોટા” એ મુદ્દો છે. તેઓની પડિનાઇ અને મિલ્ટન તથા હેમ્પિયર વિષેનું જ્ઞાન મોટામાં સાતના પચાસવાદમાં વધારા છે અને તેઓને બાંધમાં માત્ર આશ્ચર્ય નેટલી કમળી થતી છે.”

“વિદેશી એશિયાની કુદરત એક સામાન્ય એશિયાની કુદરત છે. એનાં જવાબે જવાબનક પ્રશ્નો મોટા” એ મુદ્દો છે. તેઓની પડિનાઇ અને મિલ્ટન તથા હેમ્પિયર વિષેનું જ્ઞાન મોટામાં સાતના પચાસવાદમાં વધારા છે અને તેઓને બાંધમાં માત્ર આશ્ચર્ય નેટલી કમળી થતી છે.”

પ્રશ્નગતી આપમાં રજુ થયેલા કદમના આ ઉદ્યોગો, સરકારી વિદ્યાર્થીપદતિની અસંમીનતા સારી રીતે ઉપાધી પાડે છે અને રાષ્ટ્રીય કેળવણી મારેની આવશ્યકતા પણ એટલાજ સમોદાયે પૂરવાર કરી બનાવે છે.

રાષ્ટ્રીય કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ?

રાષ્ટ્રીય કેળવણીની ધણી યોજનાઓ આવે આપણા દેશ સમક્ષ પડેલી છે, પણ એ બધીનો વિચાર જરૂર થઈ શકે તેમ નથી. આપણે તો કુદરતમાં રાષ્ટ્રીય કેળવણીનું સ્વરૂપ નિરૂપી જઈશું. પ્રથમ તો રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ, બાળકોમાં દેશભક્તિ ઉત્પન્ન કરવાનો હોવા જોઈએ. રાષ્ટ્રીય કેળવણી એવી રીતની અપાવી જોઈએ, કે બાળકો નિર્મોહ અને નિઃસંસ્કૃત બનતાં તેજસ્વી, કુદિમાન અને નિરૂપણ. આજકાલના સરકારી કેળવણી પામેલા યુવકો નોકરી કરવામાં જીવનની સાર્થકતા માને છે. રાષ્ટ્રીય કેળવણી પામેલા યુવક નોકરીના મુશ્કેલી પાછળ દાંડા ન મારતાં સ્વાવલંબી બનવા જોઈએ. સ્વાવલંબન એ મનુષ્યજીવન અને રાષ્ટ્ર-જીવનના ઉદ્દેશનું મુખ્ય પગથી છે. સરકારી કેળવણીમાં ધર્મશિક્ષણ અને સીરરશિક્ષણના વિષયો પરત્વે બારે અવગણના બેવામાં આવે છે. આ આખી રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં ન હોવી જોઈએ. બજારના શરીરવચ્ચે મુલક કશું કરી શકવાનો નથી અને સત્ત્વ ધર્મની તેને કાંપી પણ નહિ હોય તો તે પોતાનો કર્તવ્યમાર્ગ બજારમાં જોઈતી શકવાનો નથી; માટે રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં આ બે વિષયો પરત્વે ખાસ ધ્યાન અપાવું જોઈએ. બાળકોને પ્રશ્નચર્ચાનું મહત્ત્વ સારી રીતે સમજાવવું જોઈએ અને તેના કક્ષ પાત્રનમાટે ખાસ પગલાં લેવામાં જોઈએ. પ્રશ્નચર્ચાના યુવકો અને યુવતીઓની નાની સંખ્યા પણ જો દેશોદાર અર્થે બહાર પડે તો પચીસ વર્ષનું કાર્ય એક વર્ષમાં કરી શકે. અર્થક પ્રશ્નચર્ચામાં બજારના ધર્મ શિક્ષણ, બજારના શર્કરાચાર્ય અને આધુનિક મહાપુરુષ રજાથી વિવેકાનંદજી પ્રશ્નચર્ચાના પ્રાપ્તે કેટલું બહુ કાર્ય કરી શક્યાં એ તો સૌને વિદિત છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય કેળવણી માનુષ્યોમાં અપાવી જોઈએ. સરકારી કેળવણી અંગ્રેજી બાષામાં અપાવી હોવાથી વિદ્યાર્થીઓના મનસ્વીર જે બોલે આવી પડે છે તે અસહ્ય હોય છે. આટલા ખાતર માનુષ્યોમાં આજકાલે શિક્ષણ મળતું જોઈએ, જેથી તે પોતાને મજાતી જાનતું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ રીતે સમજી શકે.

આ રાષ્ટ્રીય કેળવણીની કુદરત રૂપરેખા છે. તેમાં મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ રજુ કરેલા છે. બીજા ધણી અગત્યના નાના મોટા મુદ્દાઓ રજી થયેલા દરે; પરંતુ એ બધાનો વિચાર કરવાનો આ લેખનો હેતુ નથી.

છેવટે સરકારી શિક્ષણપદતિની મોદલજમાં ફાળેના આજકાલે એટલીજ વિનિતિ કરવાની કે, એ મોદલજને ફાળેના દષ્ટ-બહાર નીકળે અને તમારાં બાળકોને દેશભક્તિના પાઠો શીખવે;

[illegible][illegible]

સાહેબજીએ જાણીને કે, સમગ્ર દાસમાં રિશનું બાવન છે, તમે તો આખીએ આપણી
કમરબંધી કરાવે. અહીં, અમલદારોએ કહેલું થયું તેમજો અહીં સમિતિના આગા મેંબરો અને
સામગ્રી કેળવેલી છે. જો કોઈ કોઈ પાલકોને આવી સવેશકેવા સીખવવા જેવું કરવા તો
સાહેબજી, આપણે હાથે કરીએ.

[illegible][illegible]

... .. (2010-2011)

१२-नया जमानाया युवानां

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i = \bar{x}$

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

[illegible][illegible]

1. The first part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

2. The second part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

3. The third part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

4. The fourth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

5. The fifth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

6. The sixth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

7. The seventh part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

8. The eighth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

9. The ninth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

10. The tenth part of the document is a list of names and addresses, which appears to be a directory or a list of contacts. The names are written in a cursive script, and the addresses are listed below them.

[illegible]

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

૧૨૫-કસર શી વાતની છે ?

દેશની વનંમાન આજાણી દેશને સનોષ નથી. એ કે દેશ વર્ષ પહેલાંના કરતાં આજે દેશમાં ઇવન અને ભજ બહુ વધારે છે; પણ તે દેશનું કુર્ષિ કેરવી નાખે-સ્વરાજ્યને જતની સાથે-એવા કારણો નથી રોકાયા. એ ઇવન અને એ ભજ આજે મારી સમજ પ્રમાણે દેશને વધે અસવચાને અને આજળ મધાવવાને વપરાયા કરતાં વધારે તો દેશને પાડામાં અને પાછા નડાવવામાં વપરાય છે. એ તો નિઃસંશય વાત છે કે, આ જે કંઈ થયે ભજ છે તે સારને ખોટું છે; અને કોઈને કોઈ દિવસ આપણે એ સાકાપણને રપટરપે જોઈ પજ સકીશું. પણ એક ભેગેન દેશ કે જેને પરાધીનતા કોટાની પેઠે ખુલે છે, જેને સ્વરાજ્ય વિના કંઈપણ સાફ વાતનું નથી, તે આ શિથિથી મી રીતે સનોષ પામી શકે ? જ્યારે દેશમાં કોઈ પણ કામ ઉત્સાહ, દંડતા, કાગજ અને મંજીરનાપૂર્વક થતું હોવાનું નથી, જ્યારે પ્રસંગ જોઈને રંગ જાડવાની નીતિ કોઈ પણ કામનાં મૂળ નાખવા દેની નથી, જ્યારે બાહ બાહઓમાં-વરમાં-ખુનામરશી તો રાજની વાત થઈ પડી હોય, ત્યારે આ વ્યાકુળ હૃદય અધીરતા અને આતુરતાથી ફારી પડવા સાથે તો શું અસમર્થ ?

આ તોફાન અને આરાજકતાના મુખમાં ધન્ય છે એ માનવેને કે જેઓ દેશની મૂળમૂલ નબળાઈઓને દૂર કરવાના કામમાં પોતાની જાનને અપાવી રહ્યા છે. સ્વરાજ્યસપ્રામમાં વિજય મેળવવાની દૃષ્ટિથી જ્યારે આગે ભ્રમરા દેશ અને સમાજની દયા ઉપર વિચાર કરીએ હોએ, ત્યારે અમને અનેક જુલો અને ઉલ્ખો દેખાઈ આવે છે. જ્યાંસુધી આપણે તેને પૂરતા પ્રમાણમાં દૂર કરી સકીશું નહિ, તેનું મૂળ સ્વરૂપ સમજી સકીશું નહિ, ત્યાંસુધી આપણા જાગેના પુરેપુરો ઉપયોગ થશે નહિ. આપણી ધર્મભાવનાઓ દંછ દેવવાળી છે, આપણી સમાજબંધરથા વિચુંબક અને સામાજિક ઇવન હિન્નમિન્ન છે. અમારી રાજનૈતિક કાર્યપદ્ધતિ પરાવર્તની છે. તેમાં સુધારા કરવાની બારે જરૂર છે; વિધવાઓ અમારા ઉપર શાપ વરસાવી રહી છે, સાન કરોડ અસ્પૃશ્યો રાત્રિદિવસ અમારા ઉપર નિસાસા નાખે છે, વળી આજસ અને અકર્મવૃત્તા અમારો અપ્રમુખ સમય ખર્ચાઈ રહે જાય છે; એ બધાના ઉપાય કરવા જરૂરના છે. આ દિશાઓમાં દેશની સમસ્યા હજુ કામ તો અણગ પડેલું છે. લોકોની બમભરી ધારખાઓ અને કુકરપનાઓ સાથે લટીને તેમને સાચા અને અમલી કામ તરફ-ધેરવાના છે. સરકાર સાથે લડાઈ લડવાનું છોડી દહને લાકમાં તો આપણે આપણાજ સમાજ સાથે-તેની બુઝાઈઓ સાથે-લડવાની જરૂર ઉત્પન્ન થઈ છે.

પણ આને ખાતે ખાતી શી બાજતની છે ? મારી ભુદિ પ્રમાણે તો આ પાંચ-છ વર્ષના સાર્વજનિક ઇવનનો અનુલવ મને જે સમજાવે છે, તે ઉપરથી માલમ પડે છે કે, આ કામ જેટલું યોગ્ય, પ્રમાણિક, મદેનદ્ર અને ધગસવાળા કાર્યકર્તાઓની ઓછપથી અટકી રહ્યું છે, તેટલું પૈસાને ખાતર અટકી રહ્યું નથી. ખીજા સંખ્દમાં કહીએ તો ત્યાગ અને તપોમય ઇવન માગીનારા, વિદ્યા અને તપશ્વથી બનેલા મેળ પોતાના ઇવનમાં મેળવનારા દેશસેવકોની ખોટ છે. વ્યાખ્યાન આપનારા, માન અને મોટાઈ ઇચ્છનારા જેટલા કાર્યકર્તાઓ મળે છે તેટલા ધીરજ, દંડતા અને ધગસ-પૂર્વક કોઈ એક કામમાં પોતાની જાનને અર્પણ કરનારા સાધુચરિત અને સત્યાચરણી કાર્યકર્તાઓ ઓછા મળે છે. મને તો ખાદી કે ખાદીદારા જનતાનું સગર્હન હોય, અસ્પૃશ્યોદાર હોય, અનાથો અને વિધવાઓની બાળન હોય, શારીરિક અવનતિનો પ્રચ્ન હોય કે સ્ત્રીસુધાર અને આત્મરક્ષણની બાળન હોય; પણ જ્યાંસુધી દેશમાં ત્યાગી અને તપસ્વી, યાની અને ચરવીર, વિવેકી અને કરકસરીઆ અને દેશની પરત્રતા જેના અંતરમાંથી રાતદહાડે આંસુ વહાવતી હોય એવા દેશસેવકો નહિ પડે ત્યાંસુધી દેશની દયા જલ્દી સુધરી શકવાની નથી. કામ ત્યારેજ સાફ થાય છે કે જ્યારે કામ કરનારાઓ સારા હોય છે. સારા કામ કરનારાઓને ધનની મુશ્કેલી નથીજ રહેતી. દેશને જે આજે વધારેમાં વધારે જરૂર હોય તો તે મુજો સમર્પણધર્મ જાળવનારા ત્યાગી કાર્યકર્તાઓની છે. મને તો દેશમાં આજે આ બાજતનીજ બારે ઉલ્ખ દેખાઈ આવે છે. લોકો કહે છે કે, પૈસા ઓછા

છે. હું કહું છું કે, સારા કાર્યકર્તાઓની ઓછપ છે. કેટલાય નવયુવકો કામ અને રોડીની શોધમાં ઘેરઘેર ધૂમે છે, પણ તેઓ પોતાને દેશની સેવાને લાયક બનાવતા નથી. જેમણે સેવાનું વ્રત લીધું છે તેઓ પણ બેટલી સેવાના ક્ષણ તરફ દૃષ્ટિ રાખે છે તેટલી સાચા સેવકની યોગ્યતા વધારવાનો પ્રયત્ન કરવા તરફ રાખતા નથી. યોગ્યતા અને શુણની કદર સૌ જગાએ થાય છે; તેથી કાર્યકર્તાઓએ પોતાની યોગ્યતા અને શુણની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ અને નવયુવકોએ પોતાની જાતને દેશ-સેવાને લાયક બનાવવા માટે રાતદિવસ કડીતોડ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

x

x

x

x

(‘ત્યાગભૂમિ’ના માગશર ૧૯૮૪ના અંકમાંનો શ્રી. જમનાલાલજી બગજના લેખનો અનુવાદ.)

૧૨૬-પોલ પત્રિકા

“ધાર્મિક સંસ્થાઓના નાણાં, વ્યવસ્થિત ચળવળ ઉપાડવાના” અભિલાષથી ‘પોલ પત્રિકા’નો શ્રી. નાગરદાસ ગદીઆ નામના નવલુવાન લેખકે આરંભ કર્યો છે. ધર્મોચાર્યો અને ધર્મશુરોના ડોળ, ઢોંગ તેમજ ખીળા ધર્મોગોપ્રત્યે ધિક્કાર વરસાવવા તૈયાર થયેલ ‘પોલ પત્રિકા’ના લુવાન તંત્રી જનતાને ખાતરી આપે છે કે “કાંઈ પણ ધર્મ કે ધર્મશુર પ્રત્યે અમારે દ્રેષ કે ઝેર નથી.” “વ્યક્તિગત નિંદા કે ખીલત્સ ટીકાઓથી” દૂર રહેવાની પણ એમની એટલીજ તૈયારી છે અને માત્ર પ્રજા એમને ‘જરૂર સાંભળે’ એટલીજ એમની માગણી છે.

ધર્મને નામે હિંદુસમાજમાં પારાવાર પાખંડ ચાલી રહેલાં છે. તેને તોડી ફાડીને છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યા વિના સમાજનો છૂટકો કે ઉદ્ધાર નથી; એટલે અમે ‘પ્રવાસી પાગલ’ને પગલે ચાલીને આ પત્રિકા પ્રકટ કરવા તૈયાર થયેલા ભાઈ નાગરદાસને ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે, આવા યુવાનો શુજરાતમાં અને હિંદુસ્થાનમાં ધણાજ નીકળે.

પ્રવાસી પાગલના હેતુને માટે અમને માન હતું; પરંતુ તે હેતુની સિદ્ધિ માટે એમણે ધારણ કરેલી શૈલી સાથે અમે જરાયે મળતા થતા નહોતા. અલગત, ધણા જમાનાના જામી ગયેલા કચરાને સાફ કરવા અને અંધશ્રદ્ધાનાં જૂનાં જાળાંને ઉસેટી નાખવા માટે કડક ભાષાની જરૂર અમે સ્વીકારીએ છીએ; પરંતુ કડક અને જોશભરી ભાષા ખીલત્સ બનવી જોઈએ એવો કશોજ નિયમ નથી અને ‘પોલ પત્રિકા’ના હાલના તંત્રી એ વાત અગાઉથી સમજી ગયેલા લાગે છે. એથી અમારી ખાતરી છે કે, એમને ધારેલા કાર્યમાં સારી સફળતા અને સંગીન સલામ ચારે તરફથી મળશેજ.

‘પોલ પત્રિકા’ની સર્વાંગે સફળતા ઇચ્છતા તેના તંત્રીને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ અને પ્રત્યેક હિંદુને અને ખાસ કરીને નવલુવાન હિંદુને આ પત્રિકાને અપનાવી, તેણે ઉપાડેલા સુયોગ્ય કાર્યમાં મદદ કરવા અમે લલામણુ કરીએ છીએ.

(દૈનિક “હિંદુસ્થાન”ના તા. ૧-૯-૧૯૨૮ ના અંકમાંથી)

૧૨૭-વિધર્મીઓના પ્રચાર

ગુજરાતના દિંદુઓમાં હવે દિંદુત્વની ભાવના જાગૃત થઇ છે, એ બ્લેઈ અમને આનંદ થાય છે; પણ આ ભાવના મોટેભાગે દહી ચંદોમાંજ રહી છે. સંગઠનનાં ભાવણોમાં દાનજી આપવી અને એક-એ દિંદુસંગઠનનાં વર્તમાનપત્રોના પ્રાદક થઇ જવામાંજ અમારું દર્શન પૂરું થઇ ગયું, એમ અને માનીએ છીએ. શુદ્ધિ ને સંગઠનમાં અને પૂરી સદાનુશ્રુતિ દર્શાવીએ છીએ; પણ કંઈ કરવાનું આવનાં અને સાધ્યાર ગણી જઈએ છીએ, અને જાણે અમને દિંદુસંગઠન સાથે કંઈજ લાગવુંવળગવું ના હોય એવી અમારી વલણ થાય છે. અને જ્યારે મોઢીએ છીએ ત્યારે 'દિવર, રિચર'ના પોકારોથી આકાશ ધ્રુવજમાન કરી દઈએ છીએ. ત્યારે લુઓ! વિધર્મીઓ ખીજ બાલુ પોનાનો પ્રચાર આજગ કમાવવા સાંતપણે એજાટસે કામ કરના હોય છે.

ખ્રિસ્તીઓ વ્યવસ્થિત રીતે જે પ્રચારનું કામ કરે છે, તેનાં વળાળ તેા દિંદુઓ પણ કરે છે; પણ જે સગવડો અને સાધનો તેમને હોય છે, તે પોનાના દિંદુસંગઠનના પ્રચારોને કરી આપવાની માગણી થતાં કંઈ કરના નથી.

દિંદુસંગઠનમાં પેલા આપવાની વખતે અમારા ગજવાં ખાલી થઇ જાય છે અને અમે તેા અધી વાનોના નિરીક્ષક બનીને દહીએ છીએ કે, એડો! નમે બડુ સારું કયું ના, આ તમે બડુજ ખરાબ કયું. અને પછી ગપાટા ભારી બેસી રહીએ છીએ અને કંઈજ કરના નથી.

ખ્રિસ્તી મિશનોના કામના આંકડા અમે રજુ કર્યું. દિંદુમાં થના પ્રચારની ખખી દહીકન અમારી પાસે છે. એટલે પત્રિકાના વાચકો જાણી શકશે કે, તેમણે શું કયું ભેખ્યું!

ખ્રિસ્તીઓનું કામ મોટે ભાગે રોડચામાં છે. તેમણે પોનાની જગા ત્યાં પાયરેલી છે. આ વખતે અમે નહીંબાદ તાપુકાની સમાજોચના કરીયું. ખ્રિસ્તીઓ એક તાપુકામાં 'નેટયુ' કામ કરે છે તેટલું અમે આખા દિંદુસ્થાનમાં કરના નથી.

નહીંબાદ તાપુકામાં ૬૫ મામ છે તેમાં અંતરંગની વસ્તીવાળાં ૬૩ મામ છે, જેમાં ૧૩૭૬૦ અંતરંગ છે. કુલ વસ્તીના ૬ ટકા અંતરંગ છે.

ધર્મવાર આંકડા જુઓ:-

	૫૨૪	અં	ખાગ
દિંદુ અંતરંગ	૨૦૬૦	૨૨૦૬	૩૧૦૨
ખ્રિસ્તી અંતરંગ	૧૭૦૫	૧૭૪૬	૨૧૫૦
ખાગ અંતરંગ	૬૬	૬૦	૧૦૬

એટલે એકંદરે ૧૦૬૬ દિંદુ અંતરંગે ખ્રિસ્તી થઈ ગયા છે. ૨૬૦ દિંદુ અંતરંગે મુમુક્ષમાન-ભાગ થઇ ગયા છે. રામનૌધીસિક, મુનિરોજ, મેહોગિસ્ટ અને આલ. પી. મિશન એ માર મિશનો તેમાં કામ કરે છે. આ મિશનો દાગાઓ, દવાખાનાં અને પ્રચારો રાખી કામ કરે છે, તાપુકામાં ૫૦ ખ્રિસ્તી દાગાઓ છે અને સંખ્યાબંધ ખ્રિસ્તી ઉપદેશકો છે. ભાગ્યની યાગા પણ છે. અંતરંગ મેરામંડળની ૬ દાગાઓ છે. તે ઉપરાંત બીજાં બે દિંદુમંડળની દાગા નથી. એકજ તાપુકામાં ખ્રિસ્તીઓ તેટલું સંખીન કામ કરી રહ્યા છે ને અહીં સમાનરૂ.

દિંદુઓ આ રિધિન સુધારવા કંઈ અટક કરતાં કે પછી રહિએના સમાજર વધી ૧૫૫૦ કરી વધતા વર્ષોનાં તેમના સ્વસ્થપ્રચારનું વર્ણન કયું નથી.

આવા પ્રચારથી એકલા અંતરંગજ વટકના નહીં અંતરંગ દેવજ ગુના દિંદુઓ પણ ભાગમાં આવી જાય છે.

બે દિંદુસ્થાના ૬૫ નાં પે.જી.માં વિવ.ત્ર.કરે ખરાબ રહે.

(પ્રચારકોનાં એક અંગ્રેજી લેખક:-જી. આ. પર્ડન)

૧૨૮-મિ. હેન્રી ફોર્ડના મનનીય વિચારો

અમેરિકાના ઉદ્યોગવિકાસના એક આગેવાન મિ. હેન્રી ફોર્ડે એક વર્તમાનપત્રકાર સાથે વાતચીત કરતાં પુનર્જીવનવિષે બહુજ સુંદર અને સ્પષ્ટ વિચારો દર્શાવ્યા હતા.

વિક્ષતાના જરાએ આડંબર કે અભિમાનવિના તેમણે કહ્યું કે “વિશ્વમાં ક્યાંઈક એક એવી વિભૂતિ છે, જે આપણને-પૃથ્વીપરના મનુષ્યોને પ્રેરણા આપે છે.”

પોતાના આ વિચારોને વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવતાં તેમણે કહ્યું કે “આજના સુધારા પહેલાં હોહોમાં સસતો અંશ વધારે હતો. દાખલાતરીકે અમેરિકાના મૂળ વતનીઓ કોઈ અદૃશ્ય દૈવી શક્તિને પૂજતા અને એવી દૈવી શક્તિનું અસ્તિત્વ તો જરૂર છેજ. ભલે તમે તે શક્તિને ઈશ્વર કહો, વિભૂતિ કહો, ઉત્પાદક શક્તિ કહો કે બુદ્ધિનિધિ કહો; પરંતુ એ અદૃશ્ય આત્મા-પરમાત્મા-જ આપણા વિચારો અને કાર્યોનો પ્રેરક છે.”

“હારે શું આપણે આપણા આત્માના સુકાની નથી?” પત્રકારે પ્રશ્ન કર્યો.

મિ. ફોર્ડે તદ્દન સરળ ભાવે કબૂલ કર્યું કે “નહિ, મને પોતાને તો એમ લાગે છે કે મેં કશું કામ મારી પોતાની ઇચ્છાથી નથી કર્યું. મારી આંદર તેમજ બહાર રહેલી કોઈ અદૃશ્ય શક્તિની પ્રેરણાથીજ હું તો દોરવાયો છું.”

પોતાની આવી અટલ શ્રદ્ધાવિષે ખુલાસો કરતાં તેમણે કહ્યું કે “શ્રદ્ધા એ તો પૂર્વના જ્ઞાનનું અવશેષમાત્ર છે. આપણા પૂર્વજોને જ્ઞાન હતું. તેઓને એવું જ્ઞાન હતું, કે જે આજે આપણે તો ગુમાવી બેઠા છીએ. આપણને તો સ્મરણમાત્ર રહ્યું છે. આપણે આજે તો એટલુંજ કહી શકીએ છીએ કે ‘અમને શ્રદ્ધા છે’ અથવા ‘અમે માનીએ છીએ;’ પરંતુ એક કાળ એવો હતો કે જ્યારે આપણે કહી શકતા કે ‘અમે જાણીએ છીએ.’”

“પુનર્જીવનનો સિદ્ધાંત એ જ્ઞાનનો અવશેષ છે?” પત્રકારે પ્રશ્ન કર્યો.

“પુનર્જીવન એ તો સર્વ જ્ઞાનનું સત્ત્વ છે” મિ. ફોર્ડે ઉત્તર વાળ્યો “હું જીવીસ વર્ષનો થયો ત્યારથી મેં એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો છે. ચોરસે-ડો સ્મિથના પુસ્તક ઉપરથી મને એ સિદ્ધાંત લાઇ લાગ્યો. એ સિદ્ધાંત જાણ્યા પહેલાં હું તદ્દન બેચેન હતો. આ વિષયમાં ધર્મમાં કાંઈ નહોતું. છેવટ મને તો ન જણાયું. કામથી પણ મને સંતોષ ન થયો. જો એક જીવનમાં મળેલો અનુભવ બીજા જીવનમાં કામ ન લાગે તો કામ કરવાનો પણ કાંઈ અર્થ નથી. પરંતુ જ્યારે મને પુનર્જીવનનો સિદ્ધાંત સમજાયો ત્યારે કેમ જાણે મને કોઈ વિશ્વવિશાળ યોજના લાઇ લાગી હોય એવું લાગ્યું. મને લાગ્યું કે, મારા વિચારોનો અમલ કરવા માટે હવે તક છે. હવે મારે મન સમય અમર્યાદિત બની ગયો. હવે હું ધડિયાળના કાંટાઓનો ગુલામ રહ્યો નહોતો. જગતમાં યોજનાઓ ધડવા અને કાર્ય કરવા માટે હવે જોઈએ એટલો સમય હતો.”

“ધંધામાં તો હું છેક ચાળીસમે વર્ષે પડ્યો-એટલે કે ‘ફોર્ડ યંત્ર’ રચવાનું મેં તે વખતે શરૂ કર્યું; પરંતુ તે પહેલાં બધો સમય હું એની તૈયારીજ કરી રહ્યો છું. વિશાલ દૃષ્ટિબિંદુથી એજ લાલ થાય છે કે તે માણસને તૈયારી કરવાનો સમય આપે છે. મારું ધણું ખર્ચ જીવન તૈયારી કરવામાંજ ગયું છે; કેમકે હું જાણું છું કે, મારી સામે ભાવી અનંત છે.”

આમ વાતચીત તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉડી ઉતરતી જતી હતી અને પત્રકાર તો પુનર્જીવનના સિદ્ધાંતના સ્પર્શીકરણ માટે ઉત્સુક હતો; એટલે તેણે પ્રશ્ન કર્યો “મી. ફોર્ડ! હું અહીં તમને મળવા આવતો હતો ત્યારે તમે સરકાર પાસેથી ખરીદેલાં વદાણો લેવાં કે જેમાંથી તમે હવે ફોર્ડનાં યંત્રો બનાવી રહ્યા છો. શું આ વદાણોનું પુનર્જીવન છે? અથવા રૂપાંતર થયેલા ફોર્ડ યંત્રોને સ્મરણ પણ હશે કે તે એક વખત વદાણો હતાં?”

આ બાલીશ પ્રશ્નથી મિ. ફોર્ડથી સહેજ હસી જવાયું. તેમણે ખુલાસો કરતા જણાવ્યું કે, “પુનર્જીવનનો મારો ખ્યાલ એવો નથી.”

પત્રકારે ફરી પૂછ્યું = પણ જેમ વડાણે બાંગીને તેમાંથી ફોર્ડ'વન' અને છે તેમ 'અવન-સક્રિયો' બાંગી તૂટીને ફરી પાછી એકઠી થાય છે એમ તમે કહો છો?"

મી. ફોર્ડે સમજાવ્યું = "તમારી સરખામણી ખોટી છે. આપણે દેદ ખરી વસ્તુ નથી. આપણું ચારિત્ર્ય એ ખરી વસ્તુ છે. પછી એ ચારિત્ર્યને તમે અવનસક્રિય કહો કે આત્મા કહો. એ ખરી વસ્તુનો-આત્માનો નાશ થતોજ નથી."

"પણ કમનસીબે દુલ્લુસુધી કોઈ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી આત્માને દેદથી અલગ પાડીને બતાવી શક્યો નથી. ગમે તેવા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી તે દેખાતો નથી કે ગમે તેવા સાજવાથી તે તોળી શકાતો નથી." પત્રકારે પોતાની ખુંઝવણ દર્શાવી.

"એક વસ્તુ અદર્શ્ય છે-આપણે તેને જોઈ શકતા નથી એનો અર્થ એવો નથી કે, તે વસ્તુનું અસ્તિત્વજ નથી." મિ. ફોર્ડે ખુશ્ખોશ કર્યો "જેમ પ્રભુ અદર્શ્ય છે, વિજ્ઞાની અદર્શ્ય છે અને છતાં એ જાનેનું અસ્તિત્વ છે; તેવી રીતે આત્મા અદર્શ્ય છે, છતાં તેનું અસ્તિત્વ તો છેજ. કયો શકિત તમને અહીં ખેંચી લાવી એ તમે જોઈ શકતા નથી; છતાં એ શક્તિના અસ્તિત્વનો તમે ઈન્કાર કરી શકશો નહિ."

"તમે કહેસો કે પવનનું વજન ફરી ચકાવ છે અને વિજ્ઞાનીનું પણ માપ કાઢી શકાય છે. તેનો મારો જવાબ એ છે કે, કેટકે દિવસ આપણે આત્માનું પણ માપ કાઢી શકીશું; એટ-લુંજ નહિ પણ મારી તો એવી શકા છે કે, એક કાલે આત્માનું માપ યથ શક્ય હશે. આપણી અભારની 'શકા' એ જૂના જૂનકાલીન અને યુમારેલા જ્ઞાન ઉપરજ રમાયેલી છે."

તત્ત્વજ્ઞાનની આવી ઝીણી માથાકૂટમાં રસુજ ઉમેરવા પત્રકારે કહ્યું કે "મારા તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર એમ કહેતા કે, ૧૪ એટલે શું? જેમાં આત્મા ન હોય તે; અને આત્મા એટલે શું? જે ૧૪ નથી. આપ આ દંડમાં માનો છો?"

૧૪-એવનના આ દંડનું ખંડન કરતાં મિ. ફોર્ડે કહ્યું "નહિ, વિચિત્રી વસ્તુમાત્રમાં એક છે. ૧૪ અને એવન એકજ વસ્તુ છે અથવા વધારે ૨૫૯ કદીએ તો એકજ. વસ્તુનાં બે સ્વરૂપો છે. વસ્તુમાત્ર દેખાવમાં ૧૪ છે. પરંતુ તેનું બારોકમાં બારીક પૃથક્કરણ કરે અને એમાંની એવનશક્તિ દેખાશે. આમ ૧૪ એ એવનનું નિમ્ન સ્વરૂપ છે અને એવન એ ૧૪નું નિમ્ન સ્વરૂપ છે. મૂળમાં બંને એક છે."

"પરંતુ જેમ આ 'ફોર્ડ'વન'ને સમજેજ નથી કે પદેમાં તે વડાજ હનું, તેમ આપણને પણ આપણા આગલા જન્મનું કશું સમજણ રહેતું નથી; અને એવા સમજણવિના આત્મા અમાર છે, એમ કેમ માની શકાય? બે ૧૪ વસ્તુ અવિનાશી હોય-તેનો ફરી નાશ ન થતો હોય તોજ દેદ અમાર બની શકે." પત્રકારે પોતાની ચંકા રજુ કરી.

"તમે જૂનો છો" મિ. ફોર્ડે કહ્યું "સરેરને પોતાની ચતિથી અને આત્માને પોતાની ઉર્મિથી આગલા અવનના અનુભવોનું સમજણ રહે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે."

"તારે તમને તમારા આગલા જન્મોનું સમજણ છે?" પત્રકારે પૂછ્યું.

"મને તો શું પણ આપણને રીતે આપણા આગલા જન્મોનું કંઈક સારખ તો હોયજ છે. આપણને ધણી વખત આગલા જન્મમાં જોયેલા દેહો દર્શન કે અનુભવેલા જનાવનું સમજણ થઈ આવે છે, પરંતુ તે જાણ અચલનું નથી; પણ એ અનુભવેલું સત્ય, તેનું સ્વરૂપ, તેનાં પરિ-ચ્છાઓ કિમતી છે અને તેની આપણા અવનમાં ઉત્તર ઉત્તર હોય હોય દેખા છે."

"જનકાળની ધણી વાતો આપણે જુદી જાણે છીએ, પરંતુ તેની ઝાંખી આપણા અવનમાત્રે દેખ છે. કોઈક દે.માત્રક જનન જનનાં પદેમાં ઉટે ઉટે રહેતાં સમરેરે જિજ તરી આવે છે; વસ્તુના તે દર્શનમાં તો દેખ છેજ અને આપણા અવનમાં તે અવનને કાલ જાણે છે." મિ. ફોર્ડે કહ્યું.

"તારે તમારો આત્મા આગલા અનેક જન્મોમાં ફિનિશના અવનમાં જાણેમાં ફરી બાંધેલી તે બધા દેહો જોવા જવાની નમને હતા નથી થતી?" પત્રકારે પૂછ્યું.

"નહિજ. એ દેહોની અને કદીજ કિમત જાણતી નથી. અને તો મનુષ્યોમાં રસ પડે છે,

કેમકે મનુષ્યો પૃથ્વી ઉપરની છેલ્લામાં છેલ્લી અને નવામાં નવી વસ્તુ છે અને સૌથી નવી વસ્તુ હોય તેમાં મને રસ પડે છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની શોધ પ્રમાણે મનુષ્યજીવન ૨૩ અબજ વર્ષથી પૃથ્વીપર છે; અને એટલા કાળમાં તો આત્મા અનેક અનુભવો મેળવે છે.”

“ત્યારે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે જીવનનો હેતુ શો છે?” પત્રકારે પૂછ્યું.

“મારા માનવા પ્રમાણે જીવનનો હેતુ અનુભવ મેળવવાનો છે. મનુષ્ય ખોરાક અને શારીરિક સુખ-સગવડ કરતાં કાંઈ વધુ શોધે છે. માત્ર ખોરાક અને આરામથી મનુષ્યને સંતોષ થતો હોય તો તેટલું તો તેને સહેજે મળી રહે છે. બહુ થોડા માણસો માત્ર દેહની જરૂરીયાતો મળી રહેવાથી તૃપ્તારહિત થઈ મોક્ષ પામે છે. આપણે બધાય પુનર્જીવન પામ્યાજ કરીએ છીએ, દરેકની પાછળ કંઈક હેતુ રહેલો હોય છે અને તેથી જીવન-પરંપરા ચાલુ રહે છે.”

“દરેક જીવનના અનુભવોથી આપણે શીખતા જઈએ છીએ. સફળતા અને નિષ્ફળતા, બન્નેમાંથી આપણે કંઈક શીખીએ છીએ, બધે સફળતા કરતાં નિષ્ફળતાથી વધારે શીખીએ છીએ. ફ્રાંસીને માંચડે જતાં જતાં એક માણસે કહ્યું હતું કે, ‘મારે માટે આ બહુ સારો પાઠ છે.’ તેવું આ કથન ખોટું નહિ હોય. ફ્રાંસીએ લટકીને પણ માણસ કંઈક અનુભવ મેળવે છે. આત્મા ખોટનો નહિ પણ નફાનો હિસાબ રાખે છે. આત્માના ચોપડામાં ખોટ પણ અનુભવથી નફામાં ગણાય છે.”

“સંત ફ્રાંસિસની માફક તમે પણ એમ માનો છો કે, પશુઓમાં આત્મા છે?”

“જરૂર, શામાટે નહિ!”

“પણ, મિ. ફ્રાંડ! જો તમે બીજો જન્મે પણ મનુષ્યજીવન પામે તો તમે તમારું જીવન જૂઠું જ ધડવાનો પ્રયત્ન કરો કે નહિ?”

“પણ તેમાં સવાલજ ‘જો’નો છે. ‘જો’નો હું વિચારજ કરતો નથી. મારા માનવા પ્રમાણે પ્રત્યેક જીવનમાં લેવાના અનુભવો પણ લાવીએ નિર્મોણ કરી મૂક્યા હોય છે. આપણે આપણું જીવન ઘડતા નથી. આપણને કદાચ અગાઉથી લાન થાય છે, પરંતુ નિર્મોણ આપણે કરી શકતા નથી.”

“હારે શું રાષ્ટ્રોને પણ એજ નિયમ લાગુ પડે છે?”

“એમાં જરાયે શંકા નથી.”

“તો જગતનાં મહાસુદ્ધોની ભયંકર આફતો માટે તમે અમુક રાષ્ટ્રને દોષ આપો નહિ ને?”

“બીલકુલ નહિ.”

“જીવનમાં તમને શા કામમાં સૌથી વધુ આનંદ આવે છે?”

“અમુક કામ મને આનંદ આપે છે તેટલા માટે હું કાંઈ કરતો નથી પણ અમુક કામ કરવાની જરૂર છે, તે માટેજ કંઈ છું. હું સહેલો માર્ગ પસંદ કરતો નથી, પરંતુ કઠિન માર્ગ પસંદ કંઈ છું. આપણને મનગમતું કામ કરીએ એમાં આપણે કાંઈ લગવું કરતા નથી.”

“ત્યારે તમે કામમાંથી નિવૃત્ત થવા ઇચ્છતા નથી?”

“મને ભય રહે છે કે, તદ્દન કામવગરના બેસી રહેવાનું દુઃખ હું કદી સહન કરી શકીશ નહિ. કંઈક તે કંઈક કામ કરવાનું તો હોયજ છે. યુવાની એ જીવંતીની દોલત છે, પરંતુ અનુભવ-વિના યુવાનો જગતનો કારભાર ચલાવી શકે નહિ. જો માણસો ૩૦-૫૦ વર્ષ કામ કરવું છોડી દે તો કદાચ સંસ્કૃતિની અવદશાજ થાય. અનુભવીઓ જગતના વ્યવહારને નિયમમાં અને સુયોગ્ય ગતિમાં રાખે છે. ૫૦ વર્ષ નીચેના માણસોમાં દુનિયાનો વ્યવહાર ચલાવવા જેટલો અનુભવ હોતો નથી, એટલે જો ૫૦ વર્ષ ઉપરના માણસો કામ કરવું છોડી દે તો દુનિયાનો વ્યવહાર કદાચ બંધ પડે.”

“તમને સાહિત્યમાંથી કાંઈ બન્યુવાનું મળ્યું?”

“વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકોમાંથી થયું બન્યુવાનું મળ્યું; તેમજ ‘ઈન ટ્યુન વિથ ધી ઇન્કિનિટ’.*

* આ સંસ્થા તરફથી જીવંતીમાં સ્વતંત્રતાવાદરૂપે આ પુસ્તક પ્રજાપ્રમુખ જીવન એ નામથી ત્રીજી વાર હમણાં નીકળ્યું તે આગલી આવૃત્તિ કરતાં વિશેષ સંશોધનપૂર્વક અને સરસ માપામાં તથા માત્ર સારા આનામાં (પાકા પૂંદા સાથે છ આનામાં) નીકળ્યું છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

માંથી પણ મને જાણવાનું મળ્યું છે.”

“બાદખતને તમે ધાર્મિક મંથ ગણો છો?”

“બાદખતને હું અનુભવેલી મેંધપોથી માનું છું. બાદખત વાંચનાં આપણને એટલું આશ્વાસન મળે છે કે, જીવનમાં આપણે જેની ઠોકરો ખાધી છે તેવી જીનઓને પણ ખાવી પડી છે; એટલે બાદખત અનુભવેલું ખરું પુસ્તક છે.”*

“તમે માનો છો કે તમારા જીવનને અતે તમને તમારી મહેનતોના બદલો મળશે?”

“જીવનના અંતવિષે હું કંઈ જાણતો નથી. અંત તો બહુ દૂર છે, પરંતુ આપણે જેને મારે સામક હોઈયું તેટલું આપણને મળે છેજ અને મજાજ કરશે.”

(“જે ધડી મોઝ” તા. ૨-૧૨-૨૮ના અંકમાંથી)

૧૨૯-બગીચામાં મજુર મોકલનાર એજન્ટ

સાહેબ! થોડા વખતપર સરકારી કામને અંગે મુરત જીલ્લાના કીમ કોશને જવાનું થયું હતું. ત્યાં મજુર પૂરા પાડનાર મિ. સેન્ડફોર્ડ નામના એક યુરોપીયન સાથે થયેલી વાતચીતને સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

“હું આપણાંડોના વતની છું. મારું નામ સેન્ડફોર્ડ. લશ્કરી નોકરીમાંથી ફારગન થઈ દાક દું આસામના મ્દાના બગીચામાં મજુર મોકલનાર એજન્ટરીકે કામ કરે છું. ત્યાં મોકલવામાં આવના દરેક કુટુંબ દીક્રા અને ૨. ૬૦ કમીશન મળે છે. તમે જો એક સ્ત્રી ને એક પુરુષ એવું કુટુંબ મેળવી આપો તો હું તમને દરકુટુંબ દીક્રા વીસ રૂપિયા આપું.”

ત્યાં કામ કરનાર મજુરો સુખી છે કે દુઃખી એ સવાલ તમે પૂછો છો તો ધૈર્યને દાનર જાણી જવાનું છું કે, અત્રેથી મોટી આસા આપી મોકલવામાં આવતા મજુરો ત્યાં મધ્ય પછી બહુજ પડનાય છે. ‘શિબો’ રિપો-ટોડ રિપો-ક્રમાસો’ એવી લાકડા આપી લઈ મથેલા મજુરોને ચારથી પાંચ આના પણ રોજ પડતો નથી. મફત બળતણ મળશે એનો અર્થ એવો કે, મજુરોએ જમવાના જઈ ખપ પૂરતા લાકડાં જાતે કાપી લાવવાં. પેટને ખાનર ચાટાન લોકોને ઉધું સમજાવીને દસાવવાનો ધંધો હું સર્થ જોઈ છું, પણ તેના બદલામાં ધૈર્યનો કોષ અને ગરીબોના શાપ મારા ઉપર ને મારા કુટુંબ ઉપર ત્યાં રલા છે.

મારા જે દીકરા આમોગામ ફરી ખરી દહીકત ગરીબ લોકોને સમજાવી મારી વિરદ પ્રચાર-કામ કરી રહ્યા છે; અને એવી રીતે તેઓ પગે ચાલી મદાત્મા માંધીછતે મળી બધી દહીકત રખર નિવેદન કરવા જવાના છે અને તમને પણ હું પરવાનગી આપું છું કે, જાહેર છાપાદારા આ દહીકત જોમ અને તેમ વધારે લોકોને જાહેર કરવી. આસામમાં મ્દાના બગીચામાં જનાર મજુરને કોઈ પણ પ્રકારનું મુખ મેળવું નથી. ધણા ખરા ત્યાંજ મરણ પામે છે. મદાત્મા માંધીએ સંપા-રણમાં જે સદેજ મજવળ અઘાની તેથી પણ મજુરોને ધણો લાભ થયો ને તેમના માસીકને રિપિયા ૬૪ લાખને આસરે વધારે ખર્ચ કરવું પડ્યું. આસામમાં પણ મદાત્માજી જેવાની મજવળની ખાસ જરૂર છે.”

આટલી વાતચીત થયા પછી વિદેશ ખાત્રીમારે મેં મિ. સેન્ડફોર્ડના દસ્તાવેજ માગ્યા, જેમણે ઉપર જણાવેલી કેટલીક દહીકતની મેંધ મારી ડાયરીમાં પોતાને દાખે કરી.

(“યુજરાની” તા. ૨૩-૧૨-૨૮ના અંકમાં લખનાર મેં મોતીરામ દરિયાકર બહુ-વેટનરી સંબંધ-આલપાડ)

* આપ-ડું બજારરીક બાદખતથી પણ કેટલાં બધી ચંદિયાની છે તે સરકારી સંબંધને કહેવું પડે તેમ નથી.

१३०-भयानक राक्षसी

હાથે, મૃતવત્ ભારતવાસી દિંદુ! ઇસ ઉભયોન્નતોદર રાક્ષસી કેા અપને પાશ્વ' મેં અવ-
 લોકન કર જી તુમ્હારે હૃદય મેં જગતિ કેા કેાઇ બી લક્ષણ દૃષ્ટિગોચર નહીં હોતા. તુમ્હારા
 પ્રતિજ્ઞાણુ લીખણુ દાસ હો રહા હૈ; પર તુમ ઇસકા પ્રતીકાર કરને કે બદલે ઉઘટે પૂર્ણ રૂપ સે
 ઇસસે સંયોગ કરતે જ રહે હો. ઇસકા કુપરિણામ પ્રલક્ષ હૈ; નાશ અવસ્થાલાવી હૈ; પતન
 નિશ્ચિન હૈ; ઇસ વિસ્તૃત મેદની કે વદારથક પર સે તુમ્હારા નામ મિટના દ્રુવ હૈ. તુમ્હારે ચતુ-
 દય પર અજ અજ્ઞાન-અધકાર છી યવનિકા નહીં; તુમ્હારા હૃદય-ગગન અજ અનભિજ-ધન સે
 આચ્છાદિત નહીં. તુમ્હારે સમ્મુખ કર્તવ્ય-પથ બી હુમ નહીં. હમારે કતિપથ પ્રકાંડ વીરો ને
 અપને અર્ધોક્ષિત પ્રકાશ સે હૃદય પ્રકાશિત કર દિયા તથા અપને સિંહનાદ સે સારે અંધેરે કેા
 કાઢ કર તુમ્હારા કર્તવ્યપથ સ્વચ્છ કર દિયા. શોષિત-સિંચન કર કઠિન માર્ગ મુકલ કર દિયા
 હૈ. મનને પર જી યદિ તુમ કર્તવ્ય-પથ સે વિચલિત હોતે હો તો તુમ્હારા પતન રાક્ષસી કે
 ઉભયોન્નતોદર મેં હોતા છી અનિવાર્ય હૈ. તુમ હો લાગોં મેં વિલક્ત હો કર ઉસ રાક્ષસી કે ઉદર
 કે દોનો ઝોર ઉઘટે ટંગે હો. તજ બી તુમ અપના અનુચિત લઠ ત્યાગ નહીં કરતે. હાય! ઇસ
 પાપિની છી ઉદરપૂર્ન કે વિષે કેસે કેસે દારુણ પરિણામસ્વરૂપ કાર્ય સ્વયં ભારતવાસી દિંદુ કરતે
 હૈ, જિનકે સ્મારણમાત્ર સે રોમાંચ હો જતા હૈ, હૃદય તપ્ત હો જતા હૈ—ગ્લાનિ, નિરાશા તથા
 ભય છી ઉઘણુ આહોં સે સરીર ભસ્મીભૂત હુઆ જતા હૈ; પર હમારે ધર્મ કે ઠેકેદારોં છી નિદ્રા
 લંઘ નહીં હોતી ઝોર સંભવ હૈ કે નિકટ લાવિય મેં હી ઉનકી યદ નિદ્રા મદાનિદ્રા મેં
 સદા કે સિયે વિહીન હો જાયે !

સંસાર કે તીવ્ર-ગતિ સે ઉન્નતિ ક્રી ઝોર અગ્રસર હોતે અવલોકન કર લી તુમ નહીં
હસે. રે સિંહુ સમાજ! તેરે દસ નિર્ભય અત્યાચાર સે ઉગ કર લાખોં સિંહુ નામધારી આજ
કસા મહાઅશુ યા દીતે ઇસ્લામ ક્રી શરબુ મેં જન કર નિર્ભય હો રહે હું ઔર ઇસ ક્રમ સે
સત્તાનન ધર્મ કે નિઝામ્નિ દે પર-ધર્મ મેં જન ઉન્ની સિંહુઓં સે અપના પદગાલુ લી સ્પર્શ
મેં સિમકતે રી, જો નિઝામધારી હસે સિંહુ ધર્માવજળી હોતે પર અપને સે પચાસ શીટ ક્રી દૂરી
પર લી પદકને નહીં દેતે ચે.

[illegible]

वही अष्टन यदि राम-कृष्ण से मुमुक्षु कर दसा या मुदम्भक का भन्त्र छिन्नाशु करना दे, तो ऐकसाय लज भिन्ने हो हीन हवे, उससे शोक-द्वेष्ट या आक्षेप अर्ज करने में अपनी आक्षे-
भाज्य मानते हों, पूर्वजन्म का सुसंस्कार मानते हों, धर्मका प्रपरिवृत्त न हो हुआ है, वह
संसार के सामने है, जिस समय गोपसाजों ने दिव्यजों पर अमानस्यिक अत्याचार किया था,
वह इसका लघानक था! ऐक आसिका के साथ पायविक अत्याचार होता है और उसके भात-
पिता को वह अप्राकृतिक दृश्य देखने का वाध्य किया जाता है और कुछ दूरी पर अष्टन भी
जोड़े जोड़े वह दारुण दुष्प्रसन्न रहते हैं, मुद्दीपर गोपकों के सिरे से अधिक थे, पर वे भिन्नारे
क्या करते? उन-हे तो आभाज्य लोगों के पास जाने का पासपेष्ट की न था, धर्मद्वार के समय
लज भिन्नेरुद्ध ने इन लोगों से पूछा कि तुम लोगों ने पंडितों की भों न रक्षा की? तो इन
लोगों ने उत्तर दिया:—“धर्मोद्वार! हम लोगों का उनके पास जाने तक ही आना न थी,
अन्यथा हम लोग मुद्दीपर अत्याचारियों का पैर से ही कुचल आते।”

दिव्य सभाज्य के इस अद्वितीय अनियमित अत्याचार का प्रतिद्वंद्व उन-हे पतन तथा
विनाश के मदरी गहर में डकते सिरे ल रहा है; पर तुम्हें अपने दक पर जोड़े रहने के सिवा
और कुछ नहीं बन सकता, इसके इक्षरवर्ष आन केवल कलकत्ते नगरी की में पञ्चीस सदस्य
त्रिषों ने वेश्यावृत्ति अदक्ष की है, यदि तुम इसपर क्षुण्णान्न भी विचार करते तो इसका कारण
प्रत्यक्ष प्रतीत होता।

धर्म तुमने अपनी आदर्श तो मगनमुग्धो बना लिया है, पर उसकी साधना की
इसके प्रतिद्व पनासगामी है, तो भी अप्राप्त वस्तु का पाने की अक्षिपाया नहीं लगा करते,
तुम्हारी यह मुक्त इसी दारुणपूज्य है! पञ्चु हो कर दिमाक्षय का उत्तम सिपारोदक्ष करना
आदते हो, जीना बन कर आकाशस्थित अर्द्ध हो पकटना आदते हो, आल-विधवा अर्द्धि मेरी
का तो आनन्द अक्षय्यधन प्राप्त कर के पवित्र छवन अनीत करने की शिक्षा देते हो और
स्वयं उनके संमुख अक्षय्य कामवासना की प्रतिभूर्ति बन कर प्रकट होते हो, ऐक और
एक, गोपनी भुवती का से कर साधक से ही छोड़-छुड़ा में प्रवेश कर अद्वितीय करने दे, तो
दूसरी और विधवा-आश्रयविधवा निर्जन छोड़ी में अपने विषम विचारों की लताका से
जलनी रहती है, ऐक और शिक्षा का पूर्ण अभाव, दूसरी और इति सत्सर्ग का श्रुत प्रभाव!

ऐक और धर्म के सारे लोग विधासिता के समुद्र में सिंहापर्वत दूधकी लगाने और
दूसरी और अविद्या तथा अशिक्षा के कारण रुद्ध के इति विचारों का आक्रमण हो; तब
जब इस एक ही दुष्ट सुधारका की तरंग में अक्षय्यप्राप्त कैसे संभव हो सकता है? इस प्रकार
प्राचीन अपिमुनियों के पवित्र वाक्यों पर अक्षय्य का दोग करनेवाले पतिन दिव्यजों! तुम
स्वयं उन अिद्वितीय विधवाओं के आदर्श विध्वंसन का अर्द्ध करने का आरोपना करते
हो! वे स्वार्थी अधिपक्षपाती सभाज्य के व्यवस्थापक! वे निर्धर्म नियम के निधुर परिपारी
के नियामक! हेमो, आर्मे जोष कर हेमो, आज तुम्हारे अनियमित अत्याचारों से उज्ज्वल
हिननी कारणीय लघानक भीलत्स व्यापार में लगानी ल कर अपने सत्य सनातन धर्म के
निर्धोषि के कर राक्षसी के उदर की पूर्ति कर रही हैं; तुम्हारे धर्म में उनके सिरे स्थान नहीं!

और! तुम्हारा यह अमना-अन्य व्यापार कितना लज्जर है, ऐक कामय सुकुमार किमारी
का ऐक श्रुति दीर्घ एव के दास आश्रयन संभव करने का प्रतिद्व देख कर भी प्रभुति विरुद्ध
कार्य से नर्दा रहते! इसी अत्याचारमयी अनीति के कारण ही दमपेन्नोदर का पेट बारा ल
रहा है और उसके उदरद्व परिरूप्य होते होते तुम्हारा नाम मदा के लगे इस पृथ्वी में उद
नयना, शायद तुम्हारी चर्मा कथा-कदानियों में कुछ समय तक गिरे, तत्पश्चात् वह भी
समय के गर्भ में मदा के सिरे विहीन हो लवणी, सन्देहो, सन्देहो अज भी समय है,

(“अनेरमाना ऐक अर्द्ध भेषिका-धीमनी विमवादेरी)

૧૩૧-મુસ્લીમ માફઓને એક સમજુ મુસ્લીમની યાસ સૂચના

જે કામ પોતાના ધર્મશુરુઓને કતલ કરે તે જુલમી કહેવાય. પણ તે ગમે તે હોય-હિંદુ હોય, મુસલમાન હોય કે ખ્રિસ્તી હોય. હિંદુ તેમજ ખ્રિસ્તી એ બેઉ કામોને હું ખાતલ કરું છું; કારણ તેમના ધર્મ અને ઇતિહાસની મને પૂરેપૂરી માહિતી નથી. એટલે તેમના વિષે કંઈ લખવું એ વાસ્તવિક નથી; પરંતુ હું મુસલમાન છું. મુસલમાની ધર્મ અને ઇતિહાસની મને કંઈક માહિતી છે તે આધારે ઇસ્લામી ધર્મ બાબત, ઇસ્લામી ઇતિહાસ બાબત અને મુસલમાનોએ પોતાના ધર્મશુરુઓ ઉપર ગુજરેલાં મહાજુલમી, મહાદુર, મહાનિર્દય અને મહાપાપી કૃત્યો બાબત જે લખું તે અલખત વાસ્તવિકજ કહેવાશે; તેમ છતાં હાલના જમાનાના મુસલમાનો ન્યારે તેમના વડીલોનાં અતિ ધોર અને મહાપાપી કૃત્યો મારી કલમથી છાપાંઓમાં પ્રસિદ્ધ થતાં જુએ છે ત્યારે મારા પ્રત્યે તેગના ગુસ્સાનો પ્રવાહ જોસભેર ઉભરાઇ આવે છે. તેમના ક્રોધનો અગ્નિ ઉઠાળા મારતો મારા તરફ દોડે છે અને તેમના જુલમની ખૂતી તલવાર મારા નિર્જળ અને નાજુક દેહ ઉપર ચમકારા મારે છે; તેમ છતાં નિર્ભયતાથી હું મારું કર્તવ્ય કરીશ. તેમની ધમકીઓ મને જે સત્ય સ્થાન અને ઉપદેશનું લક્ષ્યબિંદુ મેં પકડેલું છે ત્યાંથી ડગાવે એવાત કોઇ પણ કાળે બનવા-જોગ નથી. ઇસ્લામના મહાન ધર્મશુરુઓ ઉપર મુસલમાનોએ પોતેજ ગુજરેલા બેહદ જુલમના હૃદયભેદક વૃત્તાંતો લખવા એજ મારું કર્તવ્ય છે અને એમાંજ મારી જીંદગીનું સાધક અને કલ્યાણ છે, એમ હું માનું છું. હવે હું ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી ગયો છું અને ખાતરીથી કહું છું કે, જે વખતે માંખવીઆનો હરામી દીકરો યઝીદ દમાસ્કસ શહેરમાં ખીલાફતની ગાદીએ બેઠો ત્યારે સઘળા ઇસ્લામી દુનિયાની હકુમત તેના કબજામાં આવી અને સઘળા મુસલમાનોએ તેની તાબેદારી સ્વીકારી; પરંતુ જે મુસલમાનો ખરા ઇમાનદાર એટલે ધર્મી હતા તેઓએ તેની ઇસ્લામના ધર્મશુરુ હોવાની પાત્રતાનો અસ્વીકાર જાહેર કર્યો. તે ખરા ધર્મી પુરુષોના સરદાર શાહનવાઝ હઝરત હુસેન હતા, જેઓ ઇસ્લામના મહાન પેગંબરની પવિત્ર અને પૂજ્ય દીકરીના દીકરા થાય. આ બહાદુર અને ધર્મી પાટીમાં ફક્ત ૭૨ પુરુષો હતા, જેમને કરબલાના રણમાં અન્ન અને પાણીવગર રોકી રાખવા, એવો યઝીદ પક્ષીદે તેના દસ્કરીઓને હુકમ આપેલો. આ ધર્મિય પાટી ભૂખ, તરસ અને ઉનાળાના સખત તાપનું દુઃખ વેડી એ રણ દરમિયાન તંબુઓમાં પોતાનાં બાલબચ્ચાંઓ સાથે પડાવ કરી વસેલા હતા. યઝીદ પક્ષીદે તેમને માટે અન્નપાણીની નહેરો અને નદીઓ નાળાંઓ ઉપર પહેરો મૂકેલો. નાનાં બાળકો તરસ્યાં ને તરસ્યાં મરણ પામ્યાં, મોટા માણસો ભૂખ-તરસથી મરવા કરતાં બહાદુરીથી દુશ્મનો સાથે લડી શહીદ થયા. ઇસ્લામી દુનિયામાં અધિકાર વ્યાપ્યું. ત્યારથી ઇસ્લામની બાજુ જુલમીઓના હાથમાં આવી; એટલે ઇસ્લામ જે ખરા ધર્મી હતા તે મટી અધર્મ થયો. અધર્મી આગેવાનોએ ઇસ્લામના નામે અધર્મનો પ્રચાર કર્યો અને જુલમગારીનો પાયો રચ્યો. ત્યારથી ઇસ્લામ ઇસ્લામ ન રહ્યો. ખરા ઇસ્લામીઓની સાથે ઇસ્લામે પણ દુનિયા ત્યાગ કરી, પણ ઇસ્લામને કેકાણે જુલમ સ્થપાયો તે અત્યાર સુધી ચાલ્યો છે અને ચાલશે. હવે ઇસ્લામ એ ધર્મ નથી, પણ જુલમ એ ધર્મ રહ્યો છે. એ ધર્મમાં પૈસો એજ ખુદા, પૈસો એજ પેગંબર અને પૈસો એજ ધર્મશુરુ. પૈસાને માટે ખુદાને પણ મારું, પેગંબરને પણ મારું અને ધર્મશુરુને પણ મારું. જો એમ ન હોત તો મુસલમાનોએ પોતેજ હઝરત હુસેન અને તેમના ૭૨ સાથીઓને દુઃખી અવસ્થામાં શહીદ કર્યાજ ન હોત; માટે મુસલમાનોનો ઇસ્લામ ત્યારથી શુભ થયો-મને તેનો પત્તો લાગતોજ નથી. હું તો બધા મુસલમાનોને એમજ કહું છું કે, હવે જો ઇસ્લામ પાછો મેળવવો હોય તો તમો હઝરત હુસેનની પાસે માગણી કરો; કારણ ઇસ્લામ તો તેઓશ્રીની સાથેજ ગયો. હવે ઇસ્લામ અહીં ક્યાંથી મળે ? માટે નાવક કાંકા મારો નહિ.

(તા. ૨૮-૧૦-૧૯૨૮ના “હિંદુ” માં લેખક-શ્રી. સંપદ દત્તાત્રયશ્રી બાકરઅલી કાદરી.)

આત્મા કે હી આપને સ્વાધ્યાય તથા જીવન કા વાસ્તવિક નિર્માતા સમજો. આત્મિક શક્તિ હી ભારત કે સ્વરાજ્ય દિલાયેગી. અગર ભારત મેં આત્મિક શક્તિ કી ન્યૂનતા હોગી, તો હમ ઉચે-ઉચે ઉદ્દેશ્યોં તક નહીં પહુંચ સકતે. હમારે જાતીય આન્દોલન ચદિ આત્મિક શક્તિ સે શૂન્ય હોંગે, તો વે ગર્વ, વિપયસુખ, ઘુણા જ્યારે અગરોં કે હી પેદા કરનેવાલે હોંગે!

આધુનિક જમાને કા ખતરાં યદ હૈં કિ આજકલ આત્મા કે પરાધીન કર દિયા ગયા હૈ. દેવી શક્તિયોં કે ગશીન કા શુભાગ ખનાયા જા રહા હૈ. આત્મા કે અધિકારોં કે શક્તિ-મદોન્મત્ત સવ્યતા પર કુરખાન ક્રિયા જા રહ્યા હૈ.

અપિયોં કી બુદ્ધિમત્તા કા અનુસરણ કરના આપકા પ્રયત્ન હોના ચાહીએ. આજકલ કી સ્પર્ધાં જ્યારે પેચીદગિયોં ને મનુષ્યોં કે જીવનોં કે ખિલકુલ પાગલોં કી તરફ જાણ સુજોં કે પીછે ભાગના સિખા દિયા હૈ. ઇશી લિયે આન્તરિક શક્તિયોં કે વિકસિત કરને કી જાદુત અધિક આવશ્યકતા હૈ. આધુનિક શિક્ષા સર્વથા અસફલ રહી હૈ, ક્યોંકિ ઇમને વિદ્યાર્થિયોં કી આન્તરિક શક્તિયોં કે વિકસિત નહીં ક્રિયા. અજી કુછ દિન હુએ કિ જર્મની કે એક મહાન વિચારક જ્યારે રાજનીતિજ્ઞ મહાપુરુષ કી મૃત્યુ હુઈ હૈ, ઉનકા નામ 'રૈચિનો' થા. ઉનહોંને અપની એક ક્રિતાય મેં લિખા હૈ કિ "આત્મા કે વિકસિત કરે." યદ તો પ્રાચીન અપિયોં કે સિદ્ધાંતોં કા એક અતુવાદમાત્ર હૈ. મેં આધુનિક રૂઢિઓં, કાલિજોં, યુનિવર્સિટિયોં જ્યારે સંસારભર કી સરકારોં સે એક પ્રશ્ન પૂછના ચાહતા હૂં, કિ આપ આપને નવયુવક વિદ્યાર્થિયોં કી આત્માઓં કે વિકસિત કરને કે લિયે કયા યત્ન કર રહે હૈં? ક્યોંકિ, મુએ દહ નિશ્ચય હૈ, આત્મા કે વિકસિત કરને સે હી વાસ્તવિક નવજીવન કા વિકાસ હોતા હૈ. x

ડી. એલ. વસ્વાણી

૧૩૩-લખાણો ઇ મલાં જેથી જ્ઞાનતેજ રહે વધી.

અતુલ્ય છંદ

સંસારે સાર વસ્તુ તો એક ઈશ્વર જાણવો, એના વિના વૃથા કર્મો વૃથા જન્મજ માનવો. ૧
અદ્ય સુખોજ દે એવાં સંસારે સાધનો ઘણાં, પરંતુ પૂર્ણ શાંતિ તો પ્રભુના નામ-કામમાં. ૨
લોખંડે ઉખણતા ઠંડી ગુણો એ અગ્નિ ટાઢના, મહત્તા મંદતા ગુણો જ્ઞાન ને અજ્ઞાનના. ૩
જીવ્યા કાજજ ખાવાનું ખાવા કાજ ન જીવવું, જીવે ને કંકત ખાવાને ધિક્ક એતું જન્મવું. ૪
વણેલું વસ્ત્ર તાણેથી તૂટી તુર્ત જતું નથી, સુસંપેથી રહેતાં કો' હંકાવી શકતું નથી. ૫
ખને તો હિત બીજનું સદાયે કરતા કરો, ખને ના જો કચુંથે તો પીડા ના અન્યને કરો. ૬
પોતાનું વિશ્વ માનીને વિશ્વપ્રેમીજ ન ખને, કદી પીડે નહિ કોને ધન્ય એનાજ જન્મને. ૭
લખાણો કામનાં શાંજ બહેકાવે ઇંદ્રિયો બધી? લખાણો એ ભલાં જેથી જ્ઞાનતેજ રહે વધી. ૮

પ્રભુપિતાન આપવાવાળી બ્રહ્મવિદ્યાને ભૂલાવવામાં આજકાલના સ્વચ્છંદી શિક્ષણનો જેવો તેવો ફાળો નથી. આજનું શિક્ષણ શાન્તિ આપનાર નથી પણ ચગડાળે ચઢાવનાર છે. x x

સેવા ધર્મ: પરમ મહત્તો યોગિતામપ્યગમ્ય-કાણુ તપશ્ચર્યાઓ કરનારા યોગીઓ પણ સેવા-ધર્મનો મર્મ પૂરેપૂરો એકદમ નથી જાણી શક્યા. એ સૂત્રના એ ભાવાર્થમાં ઉંડું રહસ્ય છુપાએલું છે એવું ને જાણી શકે છે, તેજ શ્રેય સાધી શકે છે. એ સૂત્ર નકારું લખાયું નથી. કોઈ પણ કાર્યને જીણવટથી તપાસતાં ન આવડે ત્યાંસુધી ખર્ચ સાધ્ય સાધી શકાતું નથી. x x x

"એટલે શું?" એ પ્રશ્ન આજે તો સેંકડે નવવાણું ટકા જેટલા લોકોમાં ચર્ચાઈ રહ્યો છે. અધુરા શિક્ષણનો આ પ્રતાપ છે. એટલે શું? એનો અર્થ જેને સમજાય અગર તો જેને એ કહેવાપણું મટી જાય તેનાં અહોભાગ્ય સમજવાં. ("પ્રગતિ" સાપ્તાહિકમાં લેખક:-શ્રી. મંગળદાસ અતુલ્ય જીવ)

श्रान रश्मियों भीय भीय में दिखाए पड़ती थी। दीक्षी समय पसीने से तर, थका मांझा डोवर्न डिले के दरवाजे पर न पड़या। पड़यने पर देखा कि दरवाजा खुला पड़ा है। निन्दे हाथों में डिले की रक्षा का भार था, सभी लाग गये हैं ! उस स्तब्ध निर्जन परित्यक्त पहाड़ी डिलेके भरतक के उपर कांस की जतीय पताका माने आस्तगाभी स्थ की ओर निहार कर डोवर्न लुभ रो कर हस रही थी:—“आज तुम इतने रहे हो, तुम्हारे साथ मैं ली इतनेवासी हूँ।”

डोवर्न का वीर हृदय धाँप उठा।

किन्तु और समय नहीं था। ओक ओक मुहूर्त के साथ साथ माने उसके जवन का ओक ओक वर्ष भीता न रहा था। दृढप्रतिज्ञ डोवर्न ने उस शून्य दुर्ग के भीतर प्रवेश करके उसका दरवाजा बन्द कर दिया। उसने सोचा, आह जिस तरफ से हो, अंततः २४ घंटे तक इस दुर्ग की रक्षा करनी ही होगी।

डोवर्न ने जवन की आँख लगा दी।

दुर्ग में प्रवेश करके उसने देखा कि केवल ३० बन्दूक और कुछ गोले-गोलियाँ हैं। डोवर्न को उस समय भरने की ली पुसत न थी ! दुर्ग के द्वार का और ली दृढ़ करने के लिये, जहाँ जहाँ कुछ पाया, उसे ही ले आ कर द्वार के सामने रखने लगा। उसके आद उन ३० बन्दूकों का लार कर डिले की दीवारों के छिद्रों के मुँह में ओक ओक करके रखने लगा और द्वि आधी बचे लुभे आद को अपने निकट में ला कर रखवा।

धतनेमें डोवर्न ओक वार हँसा। वह हँसी भरलुभयरहित वीर की हँसी थी !

* डिले के भीतर जानेपीने की काशी सामग्री थी। श्रान्त डोवर्न लूभ से बहुत व्याकुल ली हो रहा था। वह क्षणभर की ली देरी न करके बटपट जाने का फैसला गया।

कौन कह सकता है कि यही उसके जवन का अन्तिम मोहन नहीं है ?

संध्या के व्यतीत हो जाने पर इस समय रात्रि हो आया है। यारों तरफ धना अन्धेरा छाया हुआ है और उसी अंधकारपूर्ण छोटे से डिले में अकेला डोवर्न है। लय डिले कहते हैं, इसे वह जानता तक नहीं। उस समय तक आस्ट्रियन सेनादल नहीं पड़या है। डोवर्न को और विवश होना नहीं सदा जाता है। द्वी पर कोष साधारण शब्द होने पर ली वह समझता है कि वह आ रहे हैं। इस तरह बहुत समय गीत गया। उस समय ली शत्रु के आने का कोष सिद्ध न होय डोवर्न ने सोचा कि संभव है कि उन लोगों ने धधर आने का धरादा छोड़ दिया हो।

थोड़ी देर में ओक प्रकार का शब्द सुनने में आया। डोवर्न के शिक्षित सावधान कानों ने समझ लिया कि दूर के पर्वत के उपर घोंड़ों के पुर का शब्द हो रहा है। वह और समय नष्ट न करके अपना सांस रोक कर मेज के उपर कान दे कर बैठ गया। इस बार कुछ ली सँदेह न रहा। डोवर्न को अच्छी तरह से सुनाए पड़ रहा था कि वह शब्द क्रमशः धीरे धीरे निकटतर आ रहा है।

क्रमशः वह आस्ट्रियन सेना डिले के पास की पहाड़ी के सामने आ पड़यी।

डोवर्न ने बटपट उठ कर अपनी सय बन्दूकों का ओक वार अच्छी तरह परीक्षा करके देखा। धमके आद उस शान्त आकाश, निस्तब्ध अंधकार से समाच्छन्न पार्वत्य प्रदेश, उस लुभ पहाड़ी डिले का कपित करता हुआ शब्द हुआ, गुडम गुडम गुडम ! वह लीपल आवाज बहुत दूर तक रेली लुभ पहाड़ी में गुंजती रही। दूसरे शिखर से ली कपित करती लुभ डोवर्न की बन्दूक द्वि गर्ज उठी, “गुडम गुडम गुडम”

कुछ देर के आद सभी दृश्य निस्तब्ध हो गया।

आस्ट्रियन सेना के नायक ने समझ लिया कि हमारी सेना के आने का हाल दुर्गवासियों को मालूम हो गया। उन्होंने जितनी आसानी से डिले को अधिकार में कर लेने का बियार किया था, वह न हुआ। पर्वत के उस उन्नत दुर्गध्य अन्धेरा प्राचीर को बेदन करने की शक्ति उनकी

2. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 3. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 4. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 5. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 6. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 7. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 8. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 9. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。
 10. 在 1.1.1 中，若 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数，则 α 是 \mathbb{R} 上的一个实数。

[illegible][illegible][illegible][illegible]

६६ निष्कर्ष-५५५ ५। ३५.

[illegible][illegible][illegible]

કર્નલ સાહબે ને વડ જાગે માન થી.

દુનને દિન ભાષ્ય લઈ ઉત્તરિ-સંકટ કે બીનર આશ્વિન સેના પડુમી. દુનું ૧૧ પદ
ખાડા કાઢક તિર ખાસ મળા. હસક બાહ સખને ચિરિમન દે કર દેખા રિ કેપલ એક પદ
મિનેશિર ખંડીયાં કા એક અદર સિર પર મિયે, ખડન કટ કે સમ ધારે ધરે સુસેના કે બીન
સે દો કર અગસર દો રદા દે!

अतः आश्चर्यजनक हो कर कर्नल साहब ने, ने-“ सैनिक ! तुम्हारे अग्रे साथी कहां गये ? ”
यह पौर सैनिक अर्ध के साथ बोला—

“कर्नल साहय! मैं डिसे में अडेवा ही या!”

“क्या तुम अडेवे थे? अडेवे ही उस दुर्ग की रक्षा की है?”

वीर डोवर्न ने विनीत लाव से उत्तर दिया—“छ हां, मैं अडेवा ही या.”

“सैनिक! तुमने क्या देम कर जैसे दुस्साहस के काम में हाथ डाला था?”

अन्धे के लार से निपीडित भरतक को उन्नत कर के वह वृद्ध अग्नेयिपर बोला:—

“और कुछ नहीं”, केवल क्रान्त के गौरव को संकटापन्न देखा था—

सभ लोग विस्मयपूर्वक डोवर्न के मुंह की ओर ताकने लगे. वह कर्नल साहय वीरता के प्रति सन्मान प्रदर्शित करने के लिये शीघ्र ही अपने शिर पर की टोपी उतार कर बोले:—“अग्नेयिपर! मैं तुम्हें सयाम करता हूं. तुम वीर ही नहीं, वीरों में शिरोमणि हो.”

कर्नल घटना दृढ़ कर ही रह गया. अपने आहमियों के द्वारा सभी अन्धों को क्रैय-कुम्प में पड़वाया दिया, और सदस्यों मुंह से डोवर्न की प्रशंसा करते हुये क्रैय-सेनाध्यक्ष के पास पत्र ली बिभा.

जिस समय इस असाहसिक वीरता की अहलुत कहानी नेपोलियन के कानों में पहुँची उस समय डोवर्न को और भी उच्च पद देने के लिये उसे आरंभर अनुदान करने लगा; किंतु डोवर्न बोला:—“मैं जो एक अलक्ष साधारण अग्नेयिपर हूँ, मैंने अपने कर्तव्य का पालन किया है. मैं अग्नेयिपर लर रहूँगा.”

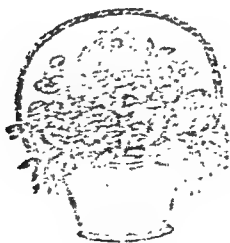
छसके बाद कुछ दिन और बीते. जो एक बार जो एक लीपण युद्ध में डोवर्न की मृत्यु दुः-क्रान्त जो एक अमृत्य रत्न से हाथ धो बैठा.

किंतु डोवर्न की परलोकगत आत्मा के प्रति वीरसम्मान दिवाने के लिये नेपोलियन की आज्ञा से अहुत दिनों तक उस अग्नेयिपर दल के लोगों के अंदर जो एक सुंदर रीति प्रचलित थी.

अग्नेयिपर दल के लोगों की जिस समय गलना की जाती. उस समय अन्यान्य सैनिकों का नंबर पुकारने के समय डोवर्न का भी नंबर पुकारा जाता, और उससे उत्तर में उस दल का जो एक समयसे वृद्ध और पुराना सिपाही कुछ पग आगे बढ़ कर शिर की टोपी उतार वाजि और आदर के साथ रहता—

“वे यक्षेत्र में समाविश्य हो गये.”

(दिदी नास्तिक “मन्दारनी” ना ओकटोअर-१८२७ना अंकमां लेखक:—श्री. गणेश पांडेय)

૧૩૫-વિજ્ઞાનને વરેલી વેગવંત વિજળી

સાધારણ રીતિમાં જન્મેલા પશુ આપણગથી આગળ વધેલા પેલા જગવિખ્યાત અમેરિકન એન્જનીયર ફ્રેડરિકને પહેલવહેલાં વિજળીની શોધ કરી હતી, અને આસપાસમાં ચમકતી વિજળીને માણસગતની ઘસી બનાવી ચકાચ તેમં છે એ બનાવ્યું હતું.

સાદેજ એક દિવસે પતંગ ચગાવતા હતા ત્યારે આ શોધ થઇ હતી, અને ત્યારપછી તે સાધનિદરો અને પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ વિજળીની પાછળ પડ્યા અને ફ્રેડરિકના જમાનાથી અત્યારસુધીમાં જેનાં વર્ણનો સાંતળી આપણે અજાણથીથી દમ થઇ જઇએ એવી શોધો ઇલેક્ટ્રિસિટીના ઉપયોગથી થઇ ગઇ છે, અને હજી પણ થવા કરે છે. આ નવી નવી શોધોની ખાદિતી આપવા પહેલાં વિજળી શું છે એ જરા આપણે જોઇએ.

ઇલેક્ટ્રોન

સાધનિદરોએ શોધ કરી કે, જગનની દરેક વસ્તુમાં જેમ તેનું પરમાણુ ('એટમ') હોય છે, તેમ દરેક વસ્તુઓમાં વિજળીના પશુ પરમાણુ-જેને ઇલેક્ટ્રોન કહેવામાં આવે છે તે-હોય છે. લાકડામાં તેનું પરમાણુ હોય છે, ધૂળનું એકે નાનામાં નાનું કણ અને તેનો પશુ નાનામાં નાનો અંશ તેનું પરમાણુ ધરાવે છે, અને બધાં પરમાણુ અથવા વૈજનિકોની બાગમાં 'એટમો' એકલાં થઇ નહર અને ત્યારે માટીનું ટેપું કે પથ્થર અને છે. જેમ લાકડાં અને પથ્થરમાં તેનાં 'એટમો' હોય છે તેમ દરેક ધાતુમાં તેનું 'ચોનાનું' 'એટમ' હોય છે. લગભગ દરેક વસ્તુમાં વિજળીનાં પરમાણુઓ હોય છે. કેટલીક ધાતુઓમાં એ "એટમો" વધારે સંખ્યામાં મળી આવે છે, બધારે કેટલીક વસ્તુઓમાં તે તરવ હોય છે ખરાં, પશુ સિલિય સ્વરૂપમાં હોય છે.

શુચકલાં બાદગરો

પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ એટલે કે ફ્રિડરિકને કહે છે કે, ઇલેક્ટ્રિસિટીનાં પરમાણુઓ 'ઇલેક્ટ્રોન' બદગર નાનાં હોય છે, અને નહર વસ્તુઓનાં 'એટમો' કરતાં પશુ નાનાં હોય છે. અત્યારસુધીમાં કોઇ પશુ સાધનિદરે ઇલેક્ટ્રોનને જોયું નથી, કોઈ તેને નરી આંખે જોવાની આસા પણ રાખતું નથી.

વિજળીક તણખો

આ ઇલેક્ટ્રોનને કાણમાં રાખી માણસગત તેનો ઉપયોગ કરે છે તેથીજ વિજળીની નવી નવી શોધો થાય છે. ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનયર આ શુચકલાં તોણની ઇલેક્ટ્રોનને કાણમાં રાખે છે અને ચોનાની મરજી પ્રમાણે તેને કામમાં લગાડે છે. બધાં ઇલેક્ટ્રોન કોઈ ખાલી જગ્યામાં ધસારા-બંધ હોઈ ત્યારે વિજળીના પ્રકાશનો તણખો આપણને દેખાય છે.

વિજળીક પ્રવાહ

આપણે ધાતુઓના તાર મારતે વિજળીક પ્રવાહ બનાવીએ છીએ. આ પ્રવાહ ખીલું કંઈજ નહિ પણ તારમાં દોડનાં વિજળીનાં પરમાણુ ઇલેક્ટ્રોનનાં લસકરનાં લસકર છે. આ વિજળીક પ્રવાહ થાયી બને છે તે શોધ હમણાં સાધનિદરોએ કરી છે.

ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનયરો ધાતુનાં તારનાં આ ઇલેક્ટ્રોનનાં સેનયર અંકુશ રાખે છે, અને એ અંકુશ માટે એવી વસ્તુઓ કે જેમાંથી પસાર થતું ઇલેક્ટ્રોનને ગમતું નથી તેનો ઉપયોગ તે કરે છે. જેમાંથી વિજળીનો પ્રવાહ પસાર નથી થતો તેને ઇન્સ્યુલેટર કહેવામાં આવે છે. લાકડું, ગુપ્તર, પોર્સેલેઇન વગેરે ઇન્સ્યુલેટર વસ્તુઓ છે. ત્યાં આગળ વિજળીક પરમાણુઓ આગળ ધસતાં અટકી જાય છે.

એક મોટા શહેરની નજીક ચોળનામાં પાણી કરતાં વધારે અગ્નિની વસ્તુ તેને બપવરમાં રાખનાર નહોતો; તેમ એક ઇલેક્ટ્રિસિયનને મનથી વિજળીક સિસ્ટમ કે બંચમાં તેના તારો કે

નાવાપે, હોય છે ત્યારે આઠઃક્રમાંથી એના બે છે; અને તેના કોઈ તથા હર કામના બંધો બેવારે
દોષ છે. વળી તેમાંથી તેજનો અઠકાદ વિગતના જગતમાં અઠક દોષ છે. આ પ્રેતી તેજી પામે
દોષ તેમજો વ્યવસ્થા ન પામેલાની આગલી કવર છે; અને હર વિગતમાં અઠક દોષો નથી.
આપનો અગ્નિ માપના આશરેવર દરે છે અને હર ને આપ અગ્નિ એક અને મળીને તથામાં
ચિકાર દોષવા નીકળે છે.

એ આપ મુખે દોષ નો આ અગ્નિ પુરુષ છે અને તેનું જેક અને છે.

પૂના પામેલા એક અર્ધનસાર પામે આરો અગ્નિ છે. તેનાથી જેને માનવા કદમી જેર માનુ
દોષ તેમજો માન્ય દોષ છે.

આ અગ્નિને તથા આપ કરતો દોષ તથા અઠકઃવાકો જેર મૂની છે છે. આ પદની અગ્નિને
માપના કદમાં દોષો.

મીઠ એક. ૧૦૫. બીમોદીનો, બંધાવાની પરામખાના સમ્યક પાને એક અઠક છે. જેમાં
અંદરના આગમાં પાણી પાપટી પડેજેલા આગથી અગ્નિદુષ્ક રેખા છે. આ માનુષ્યની આગ્નિ
આઠકમાં મી ટીને આવી તે આગત દરે છે; અઠકનસા તાની સકતું નથી. એ વખતે આગમની
આગમણી રેખા છે.

અઠકનસા રાગ થાનો પામે આઠકના અઠકની જેક દળી, જેની નીચે કમરો આગેદુષ
દેખાતાં દનાં. આ આઠકની જેક જેર ઉવારવાનો મૂળ પડાને છે.

રાત્રિએ તે આઠકો અગ્નિપર્વત પોતાના કાનમાં પનેવો દનાં અને અગ્નિપર્વતને એ જેક
એક આઠકને બહીસ બાપી દની. આ આઠક રાત્રે રડો નામી મને છે, તેનો પતો નથી.

શુદ્ધિના અદ્યક્ષ પામે લીસમર્મ એક પાપુ છે, જેનો રંગ મેરા ગીસો છે. એક મુદત્ત શુદ્ધિ
આ આઠકમાં જે તઠકમાં પાણી શરી રાખ્યું હોય અને તે આમદીના હાઈ પીએ તો તેથી આમદીનાં
દોષો મેર છે.

શુભ ઇલાકાના એક સરદાર પામે પાતાગી નાની અરસ તથા હરો છે. જે જે દવાઓ આ
અરસદાર વાટમાં આવે છે તેથી અરસદારની રાત્ર સારા માપ છે.

શાવખોર રાત્રમાં એક અગ્નિપર્વત મર્મ આઠકની છે. આ ઉપરાંત બીજી મર્મો આગમણની
મળ છે. આ મર્મોનો ઉપયોગ વાર-નદવારે કરવામાં આવે છે.

(દેનિક “દિ”કુશાલ”ના એક અંકમાંથી)

૨૩૮-આત્મશ્રદ્ધાનો રાહ

મનિદામના અરેષ્ટે રહના કનરથી દિશાબધી કિર્તિશિખાએ જેના વિજયનોયો પતી રહી છે, મુનિમશિલા કામીરથીની તરંગમગધિયા જેની અનિશ્ચયે, માન્યની છે, એ આ અન્યતર આરતવર્ષના ક્યેતરમાં નવમ્યાજની પ્રતિષ્ઠા કરવાનું અવરજાજ રે.નું રહી ર કનરવર્ષનું પુનર્વિધાન કરવાની પ્રત્યેક અવરજાજ રે.ને અપારે સન્માન દર્શી આત્મા અને વિદ્યાન, પ્રેમ અને મુગ્ધાઈ, માનુષકિય અને આરતી પ્રતિષ્ઠા અન્યતર, નવમ્યાજ નવમોત્સવ નવજોતે રૂંદે દેવો છું અને મારા આતરમાંથી નાર થી છે રે આત્મા અદ્યાત્મી મુગ્ધોના દર્શન આરતવર્ષનું પુનર્વિધાન નિર્માણ છે. જેઓ આરતવર્ષના રહી વાર જમદગ્ધ વનરવર્ષનો છે, જેઓ એ અનર્વના જમદગ્ધ કારનો મુકી આવનીમરમાં કરકારવાના છે, એ નવજોતે-નવન કનરવર્ષના એ નિર્માણોને રૂંદે પ્રણામ કરું છું.

આરતવર્ષનું પુનર્વિધાન જિવનની રેષિર્દય મુનિમશિલાની રમરિવેને અપારે નરિ થાં રો. એનો રાહ જો છે. પુનર્વિધાનનો રાહ એ આત્મશ્રદ્ધાનો રાહ છે, પુનર્વિધાન તપશ્વર્ષની સમિતીનું મિદ કરી રહાયે; રાજરમના એવનાગમે નરિ, પણ તપશ્વર્ષીએના પુનર્વિધાન કરી રહાયે. નવન આરતવર્ષ, જે જમવની પ્રાંતએને નવમદેસ પાસવાનું છે, જે જમદગ્ધ વનવાનું છે, જે માનવવનના વિનમ એવકનરી નવી તપશ્વર્ષી રમવાનું છે, તે નવન આરતવર્ષ-ને રતપીન, આત્મનિષ્ઠ, આત્મશ્રદ્ધાવાન આરતવર્ષ-અશ્રમર્ષ, વિશુદ્ધિ અને તપશ્વર્ષની સમિતીનું સર્જ રહાયે.

મુગ્ધો! જાણી આરતવર્ષના આવારનએ! તપશ્વર્ષની સમિતી જમાવે. મુગ્ધો! પ્રયોગ પ્રવિ-વરોએ માથું છે રે, તપશ્વર્ષી આ વિષયો ઉદભવ થયો છે; અને રૂંદે વિનમ વાળી ઉગારું છું રે, તપશ્વર્ષી-તપશ્વર્ષીની સમિતીનું નવવિધનું નિર્માણ થયે. તરણો! આ તપશ્વર્ષીને સદેશ અવનમાં વળી કરો. આત્મસમર્પણ, આત્મનિષ્ઠમન, આત્મશુદ્ધિ અને અકલ્પ્યના અતુર પાયા ઉપર અવનની મહેલાવ ઉભી કરો.

આરત માના આજે એવા મુગ્ધો મારે પોશર કરી રહી છે. રારિયાના રોખાસમાં સમજ થયેવા અને હરથમાં એક માનુષકિર્તનું રટણ કરતા અકલ્પ્યારી મુગ્ધોનાં રૂંદો જે દિવસે આરતવર્ષના માએ મામ મૂમનાં રહી, એ તપશ્વર્ષી મુગ્ધોની રૂંદીએ જે દિવસે આરતવર્ષનું મામરે મામરું પથ તરથી કાઢી નાખયે, તે દિવસે આરત માતાના દેવાશ્વમાં સ્વરાશ્વની ગોખનો વાગની રહી! જે મુગ્ધોનું એવું મદદભાવ નિર્માણ છે, જેમને કીરતારે આરતવર્ષના નવવિધાનના નિર્માતા નિયોજ્યા છે તેમને-એ અજાગી અકલ્પ્યારી તપશ્વર્ષીએને-અનેકાનેક પ્રણામ હો!

સાધુ વાસવાજી

(તા. ૨૧-૪-૨૮ ના "સૌરાષ્ટ્ર"નું મુખપૃષ્ઠ)

૧૩૯-પ્રાચીનકાલની શ્રાવણી

આજકાલ શ્રાવણીના ઉત્સવપર કોઈ પણ પ્રકારના યજ્ઞ-યાગાદિ કરવામાં આવતા નથી. પ્રાચીન સમયમાં એવું ન હતું. “શ્રાવણ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં શ્રવણાકર્મ” “અસ્તમિતેસ્થાલીપાર્કં અપચિન્વા” એ સૂત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, અગાઉના સમયમાં ઋષિઓદ્વારા શ્રાવણ માસની પૂર્ણિમાને રોજ સાયકાલે કોઈક મંદાગત્તું અનુષ્ઠાન કરવામાં આવતું. તે સમયે એ યજ્ઞદારા સાંસારિક તથા પારલૌકિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવામાં આવતી. આપણા ધાર્મિક ગ્રંથોમાં યજ્ઞનું પરમ પ્રદર્શનીય વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. આ દિવસે કરવામાં આવતા યજ્ઞને “શ્રવણાકર્મ” એ નામ આપવામાં આવતું. અદ્ય-સંકલિતોપવર્જિત શ્રવણ નક્ષત્રવાળી પૂર્ણિમાના રોજ તે કરવામાં આવતો હોવાથી તેનું નામ “શ્રવણાકર્મ” પડ્યું; અને તેદિવસ “શ્રાવણી” નામથી વિખ્યાત થયો.

તે દિવસે પ્રાતઃકાળે પ્રાચીન સમયના ગુરુઓ પોતાના શિષ્ય-સમુદાયોસહિત કોઈ સ્વચ્છ જગ્યાએને કિનારે જઈ વેદોના પ્રારંભ કરતાં પદોમાં વૈદિક મંત્રોના દ્રષ્ટા ઋષિઓનું પૂજન કરતા. એજ પ્રમાણે પદનિ આજકાલ પણ મંદ ઉત્સાદપૂર્વક કરવામાં આવે છે. આમાં સર્વપ્રથમ કન્ય ને સંકલ્પ કરેલાં વૈદિક કાળમાં કયો સંકલ્પ બોલવામાં આવતો તેની અત્યારે માત્રીતી નથી; પરંતુ જ્ઞાનમાનથી જણાય છે કે, અર્ચાચીન સંકલ્પોના ભાવવાળાજ સંકલ્પો જૂદી ભાષામાં બોલાતા. આજકાલ દેશાત્મક સંકલ્પો ધ્યાનપરા પ્રયોગોમાં આવે છે. તેમાં કહેવાય છે કે “શ્રી ભગવાન નારાયણની દયેથી અનંત ક્રાંતિ યજ્ઞાંસ્તવ્ય સૃષ્ટિમાં એક અમારું યજ્ઞાં છે, જેમાં ૧૪ લોક છે. અમારા લોકનું નામ બ્રહ્મલોક છે, જેના સાત દ્વીપોમાં જંબૂદ્વીપ છે અને તેને અને જંબુદ્વીપની દક્ષિણે દક્ષિણે જંબુદ્વીપના નવ ખંડોમાંના એક ભારત નામના ખંડમાં આર્યાવર્તમાંના જંબુદ્વીપ નામના ક્ષેત્રમાં અમુક સ્થાનપર હું.....” અને, આટલું કહેતાંજ કહેતારની તુચ્છતાનો પરિચય આપી દેવ છે. કથિરની આ વિશાળ અનંત સૃષ્ટિમાં મનુષ્ય તો આકાશચુખ્તી હરેરાવાળા સુદમાં પડેલા એક નબળાજા જેવો છે. મનુષ્યને સમસ્ત સંસારના વિધાના કથિરની સમગ્ર નજી મળાવતો; આ સંકલ્પનો હેતુ છે.

સંકલ્પમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, મેં આ વર્ષમાં જેટલા કાયિક, વાયિક કે માનસિક પાપો કર્યા હોય તે સર્વને દૂર કરવ. મારે (અમુક નામનો દિગ્ગ) હું વેદોને અદ્ય કરીશ, પ્રમાદવશ કદ કરવામાં આવેલાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો આ કેતમ સમય આપણા પૂર્વજોએ નક્કી કર્યો છે.

સંકલ્પ પછી વિવિધ પ્રકારની ઔપચિત્તિકી કરતા કરવામાં આવે છે; જેમાં ફળો અને હર્ષો સુખ છે. પ્રચીન સમયના મનુષ્યો અનેક જાતનાં વિદેશી અપવિત્ર સાધુનો ઉપયોગ કરી પેત્રનાં કરીને દિગ્ગ નદીનાં કરતા; પરંતુ એમય સમય અપૂર્વ જાતુનાશક સુત્રમ વસ્તુઓનો મોં કરીને તેમ જાતે પછી કુદ જાગથી કરતા) કરી સ્વચ્છ થઈ આરોગ્ય મેળવતા.

કેઠાં કુદ પૂર્ણિમા ઉમા સ્ત્રી અનેક પાપનાશક મંત્રોના જાપ કરવા માટે આ દિવસ નક્કી કર્યો છે; અને એજ દિવસ રાત્રે ૧ પ્રચીનકાળના મનુષ્યો તે દરરોજ કદ પાળીમા એક સ્ત્રી અપવિત્ર કરતા કરતા કરતા પરિવર્તે તેમ. એકલ મનનિકર નદિ ૧૦૧ મો. હાલુદિને સત પ્રસન્નિ મેકાંતરનાં કરી મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા.

તે દિવસે પંચમળકર મૈત્રીરિતું પત્ન કરવાથી પ્રચીન વિદ્યાથી ને પત્ન વિદ્યાન નેકે મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા. તે દિવસે સ્વચ્છ થઈ પત્ન કરવાથી પ્રચીન વિદ્યાથી ને પત્ન વિદ્યાન નેકે મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા. તે દિવસે સ્વચ્છ થઈ પત્ન કરવાથી પ્રચીન વિદ્યાથી ને પત્ન વિદ્યાન નેકે મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા. તે દિવસે સ્વચ્છ થઈ પત્ન કરવાથી પ્રચીન વિદ્યાથી ને પત્ન વિદ્યાન નેકે મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા.

તે દિવસે સ્વચ્છ થઈ પત્ન કરવાથી પ્રચીન વિદ્યાથી ને પત્ન વિદ્યાન નેકે મેકાંતિક વ્યવિધેથી ૧૦૦ દૂર નેતા.

પૂજના કરી કૌનક, કાપલ, કાપલ, વગ, વ.અદ્યતનવળે અગ્નિ મંગલ નથા વરિષ્ઠ, અગ્નિ-
મોળું અને મળવળી, ઉપિયુક, અનુપુષ્પ અગ્નિ કરિયું કમળ-પૂજન કરવામાં આવતું વર્તમાન
મનવંતરના કમળિયોનું પણ અત્યંત નથા પૂજન અત્યંત કમળમાં આવે છે. એમનાં નામ-
કમળ, અગ્નિ, કારકા, વિદ્યામિત્ર, કૌનક, અમલિ નથા અગ્નિમંદ સ્વિષ્ટ નરેના કમળ
પણી અગ્નિયોનું નર્મળ કમળમાં આવતું; એજી આ કમળનું સ્વરૂપ નામ 'અગ્નિવિષ્ણુ' પણ
પામું છે. આ વિષયે અગ્નિ પૂજન પણ નથીન કરેપણીન કરેજી કમળ એ મુખ્ય કર્તવ્યમાં એક છે.

પ્રાચીન મંત્રિયોએ એ એક વેદનવ મંત્રજી નેજા જમના પ્રચાર કરી દતો, એમ જાણવું
સર્વનું એ કર્તવ્ય મેળું એએ છે. વેદોઅ જ્ઞાનગરિને જેને સમજે નથા જમના આવી દેજી
અતનાપિદારને વેદઅગ્નિથી સ્વર્ગના અગ્નિથી દગ્ની જમનામાં આત્મતર્વનું પ્રાપ્ત મનન
નથા પ્રકાશવાન કરે. એ છે મોગ્ધી જેવા પ્રમોજર દેવજી નથા વરન વરેર પુત્રકાળી પણ
કરવામાં આવનાં, નથાપિ તેમાં વેદઅર્થનું પ્રથમ સ્થાન મેળું. એ વિવર્તન મુખ્ય કર્તવ્ય તે વેદો
પ્રારંભ કરવાનું છે; અને આશીષ તે વિવર્તન નામ 'પ્રાચીન' પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું. આજ વિષયથી
પૂર્વજમના આત્મતર્વનાં વિદ્યાસેવામાં વેદ કીજવતોએ પ્રારંભ થતો. એ વિવર્તનો કેવા પ્રકારનાં
દનાં તે વિવેરું દુઃક વર્જન આ પ્રમાણે છે:—

એ વિવર્તમાં સર્વમ વેદો પ્રચાર દતો. તે વિવર્તો ભારતવર્ષમાં સુવર્ણયુગ જેવા હતા.
તે કમળના વિદ્યાર્થીઓ આજકાળના વિદ્યાર્થીઓની જે વિદ્યાર્થી નથોમાં આત્મામાં આવેલી
શુદ્ધ-કૌનકમાં ગ્દિને દેશનો અભ્યાસ કરી વિદેશી સ્વરનાને પોનાનામાં દાખવ નરેના કરના.
તેમનાં વિદ્યાર્થી નથોના અદ્યામથી ખુલે દૂર અને આશુઅપ્રદાયક યુગના મેળનમાં દતો.
અનેક જણોની ધર્માથી ધર્માદાર બનેલા, કોઈકેના માનથી દગ્ધી મેળા, એજી ધીનય મંદ
સુખયુક્ત પવનોવાળાં વન-ઉપવનોમાં યજ્ઞનોના મરજીઅગ સમીપ બેખીને પ્રાચીન કાળના
વિદ્યાર્થીઓ અનેક છાત્રોનું અભ્યાસ કરના. જમને દધિજીમાંના આમળા જેવું ભજનારા
અનુભવી અધ્યાપકોનાં મારગર્થિત વ્યાખ્યાનો ક્રાંતિજવાથી જે અકલ્પ લાભ થતો તે ખરેખ
અકલ્પનીય છે. દોખના ધુમાડવાળી એવી યુવાસિન પર્ણકૃતિઓમાં આસન સમારી વિદ્યાર્થીઓ
નિયમપૂર્વક નિત્ય સંધ્યાવંદનાંક કાપ કરના દના. કસકલ નિનાદ કરતી, સ્ફટિક જેવાં સ્વચ્છ
જળવાળી અને રમતી એવી કલ્યાણકારી સરિનાઓનાં નિર્મળ જળમાં સ્નાન કરવું, નેમર્થિક
જળ તથા સાધારણ અન્ન અને મોખમાં ઘી-દધનાં બોજન, ધીનજ શુદ્ધાવામાં વિશ્રામ, યજ્ઞને
નિવરન કરી બોજન કરવું, સત્ય બોલવું, સદાચારપૂર્વક રહેવું વગેરે વગેરે પ્રાચીન ભારતના
વિદ્યાર્થીઓનાં મુખ્ય કર્તવ્ય દનાં. એકુજ સ્વાભાવિક છવન વ્યતીન કરનાં તેઓ લગ્ન કોટિના
અપૂર્વ વિદ્યાન અને અધ્યાત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી કૃતાર્થ થના. હે ભગવાન! સું દરીથી ભારતની
પૂર્વવત્ અવસ્થા નદિ થાય? પ્રાચીનકાળમાં વિદ્યાર્થીઓને મારે આવું વાનાવરણ ઉપયોગી
માનવામાં આવતું. આવી એક એક વિદ્યાર્થીમાં દગ્ધર દગ્ધર વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસને પ્રખેપ
રહેતો. આવી વિદ્યાર્થીના પ્રધાન અધ્યાપકને 'કલપતિ' કહેવામાં આવના; અને તેમની 'સેધન'
(સત્ર) આ શ્રાવણીના દિવસથીજ શરૂ થતી. અગ્ની દલે કહેવાની આવશ્યકતા નથી કે, પ્રાચીન
વિદ્યાર્થી 'રેસીરિન્ધામલ' દનાં.

“અધ્યાયોત્સર્જનં માર્ગ્યાં પૌર્ણમાસ્યાં વિધીયતે” એ વચનાનુસાર માપ માસના અંતમાં
વેદો ભજાવવાનું બધ યનું. વારતવર્ષમાં માપ મામ પછીથી વેદ જેવો કહિન મંથ ભજાવો પણ
નદિ જેએ; કમકે વિષય જેદો કહિન દોષ તેટલોજ અધિક થમ તેના અભ્યાસ નથા મનનને
માટે લાગે છે. અને એ તો દેખીતુંજ છે કે, જેટલી મહેનત અન્ય દિવસોમાં વિદ્યાર્થીઓ કરી શકે
તેટલી મરમીના દિવસોમાં નજ કરી શકે. ભગવાન વેદની કહિનતાનાં દર્શત આપવાની કોઇ આવ-
શ્યકતા નથી. સર્વ કોઇ જાણે છે કે, વેદનું તત્ત્વ સમજવું એ કંઈ દરેક જણ કરી શકે તેવું
કામ નથી. કાશ્યપ માસના આરંભથીજ વેદિક 'કીપાર્દમેટ' બધ કરી દેવામાં આવતું; અને
વસંત-ઝીઝ-વર્ષા ઉપસંત થાવળીને દિવસે વેદની 'સેધન' (સત્ર) શરૂ કરી શરદાસુના ધીન

દિવસથી નિયમપૂર્વક વેદાધ્યયન કરવામાં આવતું; જે શરદ, હેમંત તથા શિશિરના અંતર્ધર્મ તથા વિદ્યાર્થી આક્રીના ૬ માસમાં શુ કરતા તે વિશે કહેવાય છે કે, તે દિવસોમાં તેઓ શિવ વેદાંગ, ઇતિહાસ, રાજનીતિ, દર્શન, પુરાણ, સ્મૃતિ, જ્યોત્ષ્ણ, ખગોળ વગેરે વગેરે વિષય અધ્યયન કરતા તથા ચોસઠે કળાઓ શીખી લેતા.

એ દિવસે ભદ્રાવર્જિત ત્રીજા પહોરે પુરોહિત યજ્ઞમાન, સ્ત્રી, પુરુષ અને શુરુ શિષ્ય હાથે મંત્રાવડે પવિત્ર કરેલી સુવર્ણયુક્ત રેશમી રાખડી બાંધતા, કે જે જોવામાં જુદર પણ સુવર્ણ આદિના સંયોગથી શરીરને પણ હિતાવહ થતી; તેથી આ ઉત્સવનું નામ 'અંધન' પણ પ્રચલિત છે.

આવણીનો વેદની સાથે વિશેષ સંબંધ છે. એ પરમ ઉત્તમ દિવસે શ્રીભગવાને હય નામનો અવતાર ધારણ કરીને સામવેદનો પ્રચાર કર્યો હતો. એજ સામ આજે નષ્ટપ્રાય થઈ છે. તેની પદન-પાદન-પદ્ધતિનો પ્રચાર બહુજ થોડો છે. આ દિવસે શ્રીનારાયણનો અવતાર થ લીધે આ ઉત્સવને 'શ્રીહયગ્રીવ જયંતિ' પણ કહે છે.

આપણું કર્તવ્ય છે, કે શ્રીભગવાન હયગ્રીવજીનું સ્મરણ કરી આપણે પણ આજથી જે વિદ્યાર્થી બની આપણું વેદાનુયાયી નામ સાર્થક કરીએ.*

(સં. ૧૮૮૪ ભાદ્રપદ-આશ્વિનના "પ્રજોધ"માંથી)

૧૪૦-જય વજરંગ !

જે કામ કરતા હોઈએ તે કામમાં બધી ઇંદ્રિયો પરાવી દઈએ એ હનુમાનના અનુકરણ પહેલા પાઠ છે. એ કરવાને માટે આંખને નિશ્ચલ અને ચોખ્ખી રાખવી જોઈએ. આંખ આ શરીરનો દીવો છે અને શરીરનો તેમ આત્માનો દીવો છે, એમ કહીએ તો ચાલે; કારણ કે જ સુધી આત્મા શરીરમાં વસે છે ત્યાંસુધી તેની પરીક્ષા આંખથી થઈ શકે છે. માણસ પોતા વાચાથી કદાચ આડંબર કરીને તે પોતાને છુપાવી શકે, પણ તેની આંખ તેને ઉઘાડે પાડશે. તે આંખ સીધી-નિશ્ચલ ન હોય તો તેનું અંતર પરખાઈ જશે.

હનુમાનની આંખ નિશ્ચલ હતી, અને તે સદા બતાવતી હતી કે, રામનું નામ જેમ તેમની છ ઉપર નિરંતર હતું તેમ તેમના હૃદયમાં ભરેલું હતું; અને તેમને રોમેશને વ્યાપેલું હતું.

આપણે અખાડાઓમાં હનુમાનની સ્થાપના કરીએ છીએ એ મને ગમે છે; પણ તેના અર્થ નથી કે, આપણે કેવળ શરીરે બળવાન થવા ઇચ્છીએ છીએ અથવા હનુમાનના શરીરબળની આરાધના કરીએ છીએ. શરીર બળવાન જરૂર થઈએ, પરંતુ એ પણ જાણી લઈએ કે, હનુમાન શરીર રાક્ષસી નહોતું; તે તો વાયુપુત્ર હતા, એટલે તેમનું શરીર હલકું ફૂલ જેવું હતું અને છ કસાયેલું હતું. પણ હનુમાનની વિશેષતા તેમના શરીરબળમાં નહોતી, તેમની ભક્તિમાં હતી. રામના અનન્ય ભક્ત હતા, તેમના શુભામ હતા, રામના દાસત્વમાં જ તેમણે સર્વસ્વ માન્યું; અને તેમને જે સેવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું, તે તેમણે વાયુના વેગે કર્યું. એથી હનુમાનની આરાધના કરીએ છીએ, અને વ્યાયામશાળામાં હનુમાનની સ્થાપના કરીએ છીએ તે એ અર્થે કે, વ્યાયામ કરીને પણ આપણે દાસ બનવાના છીએ—ભારતના દાસ, જગતના દાસ; અને તેમ કરીને ઇશ્વર દાસ બનવાના છીએ, એ દાસત્વમાંથી આપણે ઇશ્વરની ઝાંખી કરીશું.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

१४१-मिश्र का एक महात्मा

“अब अन्तर विचारण के उत्प्रेरणा सरकारी आशा की अवहेलना की है, उनका नेता हरभाषण अमीर मुझसे किया था, उसने कुछ बातों की ओर मेरा ध्यान आकर्षित किया था; परंतु इसकी बातों से तो यही भावना पड़ती है कि वह मिश्र देश का एक बड़ा भारी शत्रु है।”

मिश्र के प्रिटिश शासक की इस भाव के उत्तर में उसने एक सदनोपनि सदनोपनि गोर्डन ने आश्चर्यचकित हो कर कहा—“शत्रु!”

“हां, शत्रु! क्योंकि वह अधिकांशों और जनता के सैनिक विभाग से अलग रहने के लिये इस कारण कहता है कि कुछ अधार्मिक है, देश और समाज के लिये, वर्तमान परिस्थिति में सर्वथा अहितकर है।”

“हो तो है।”

“सुनो भी! वह मिश्रवासियों के कहता है कि जहाँ धर्म की और शासकवर्ग की आत्माओं में विरोध दिखाई दे, वहाँ धर्म की आशा भानो! वह तो प्रत्येक व्यक्ति के स्वच्छंद बना देना है, भातों सरकार कुछ है ही नहीं।”

यही नहीं, वह तो स्पष्ट कहता है कि मिश्र अब एक निरंकुश स्वतंत्र देश होगा, वह तो अत्युत्तम राष्ट्रीयता की पुकार मचाये हुआ है, जिसका स्पष्ट अर्थ है नीध नदी के तटपर छ-से-छ के प्रभुत्व का अर्थ।”

गोर्डन ने कुछ उत्तर देने का प्रयास किया, परंतु कोपित जनरल ने आधीरता से कहा—“मैं तुमसे तर्क नहीं करना चाहता। हरभाषण जहाँ आकाशवाणी है, धार्मिकता और राष्ट्रीयता के नाम पर वह उच्च-पुण्य मचा देना चाहता है—अर्थात् शासकवर्ग की आकांक्षों को पूरा करना चाहता है।”

“हरभाषण अमीर ने आपसे किस बात की अर्थात् की ई” गोर्डन ने इसी जगह से पूछा।

“उसने कहा कि हम अन्तर के तोड़ देने की अपनी आकांक्षों वापिस ले ले—अर्थात् सरकार के विरुद्ध प्रयत्न करने के साधन के अर्थ में रहने दें। वह कभी नहीं हो सकता, गोर्डन! किसी भी हाथ में नहीं हो सकता।”

इस से आगे के आदर होने के कारण प्रिटिश शासक ने थोड़ी देर रुक कर फिर कहा—

“गोर्डन! सभ तैयारी हो चुकी है, शहर के तटपाल तुम्हें तुम्हारे क्वार्टर से समय पर बुला होगा; और उसके बुलाने पर तुम्हारे सैनिकों का एक रेजिमेंट—सुना, सशस्त्र रेजिमेंट—पैदाश सिपाहियों की एक छन्देरी ले कर अन्तर विचारण असे बनना होगा, विचारण के घेर लेना होगा, और? और तुम्हें आगा है कि विचारणों के छात्रों और अध्यापकों के निवास आदर करने के लिये अन्तर के भी उपयोग कर सोगे, आगे जिस भाग का सदारा लेना पड़े-सुना? आगे जिस तरफ हो, तुम्हें सरकारी दाम का भक्षण करना होगा।”

जनरल की ऐसी उत्तेजनापूर्ण आवाज सुन कर गोर्डन ने जो बारी संभव के साथ कहा—“हुआ है कि मैं उत्तेजनापूर्ण वह काम न कर सकूँगा, यदि वह काम आवश्यक हो, तो इसके लिये किसी दूसरे व्यक्ति को नियुक्त कीजिये।”

“वह हो नहीं सकता, तुम्हें ही वह काम करना होगा, तुम्हीं इसके लिये उपयुक्त हो।”

“आप को आगे से करें, कैटमारल हरे अथवा जर्मन, मैं वह राष्ट्रीय रूप नहीं करूँगा, धर्म साक्षी है, मैं ऐसा नहीं करना, मैं सैनिक हूँ, इसका मुझे शत्रु है; परंतु मुझे इस औरत से बचिये-----”

सरकार का निम्न आ कर तुम आगे वजन पर इस प्रकार दिखा देते? किसी मुझे अवाध न था! यदि तुम सरकार के साथ विचारण की करना चाहते हो, तो अपना त्यागपत्र दे

सकते हो; परंतु अभी तो तुम मेरे सैनिक हो, मैं तुम्हें आज्ञा दे चुका हूँ, तुम्हें उसका पालन करना होगा ! यह मेरी सभसे अधिक रियायत तुम्हारे साथ है।”

गोर्डन के मन में लारी संभ्रम हो रहा था, उसने दृढ़तापूर्वक कहा—“मुझे कहते हुए होता है कि मैं आपकी इस आज्ञा का पालन करने से मन्थूर हूँ। आप मुझे अन्न-अन्नदर के विद्यार्थी और अध्यापकों का निशान देने की ही आज्ञा नहीं दे रहे हैं; यदि सैनिकों, नहीं, दल्लों के जून से मेरे और मेरे सैनिकों के साथ रंगने का भी कहते हैं।”

“हुए ! कैसी ओढ़ती आत है !” जनरल ने घृणा से कहा—“ये कारर मिश्रवासी लोग सैनिकों के आगे हदरेगे ? अहक देखते ही चिड़ियों की तरह उड़ जावेंगे ! अगर हदरे ली, तो यह दोष उनका ही होगा ! सोचो, समझो, मेरी आज्ञा का पालन करो !”

“मैंने सोच लिया, और समझ लिया ! मुझे दुःख है कि मैं आपकी आज्ञा का अर्थ भी विरोध करता हूँ। यदि आपका इस काम में सहायता होगा, तो वह मेरे लिये और भी अधिक दुःख की आत होगी। इस काम से निरीह प्रज के जून की नदियों अल्ल जल्यगी, सारा देश रे उड़गा, अशांत हो जल्यगा, भारत में, यूरोप में, अमेरिका में सर्वत्र धुंझंड का मान भर्हित हो जल्यगा। धायकों और मृतकों के अल्लजते स्त्री अल्लों की आल्ले धुंझंड के सिंहासन के ही नहीं, आकाश के भी दिशा देंगी ! इस प्रकार हम अपनी जड़ अपने आप ही काटेंगे और शीर इस कलंक का टीका किसके सिर लगेगा ? आप जरा सोचें तो ?”

धुवक गोर्डन की हतनी दृढ़तापूर्वक आते सुन कर जनरल थोड़ा विचलित हुआ, उसने कुछ शांत हो कर कहा—“यदि तुम्हारा जैसा ही कहना है, तो मैं इस आज्ञा का एक शर्त पर वापिस ले सकता हूँ। तुम्हें घरमाधल को-सारे पयून की जड़ को-जिना अल्लभ्य देश से आदर कर देना होगा।”

“यह भी संभव नहीं। मिश्रवासी घरमाधल को महात्मा मानते हैं। उसके साथ अत्याचार करना सारे देश के साथ-उनके धर्म के साथ अत्याचार करना होगा। उनकी दृष्टि में जैसा काम मानवता के प्रति, धर्म के प्रति, अपराध करना होगा।”

“यह सच ही कह सकता हूँ; पर हम सैनिक हैं; हमें इन बातों पर सैनिक की दृष्टि से ही विचार करना होगा। जिना किसी वादविवाद के मैं पूछना चाहता हूँ कि तुम मेरी आज्ञा पालन करने के लिये तैयार हो या नहीं ?”

“यह तो जल्लय पाप होगा।”

“पाप अथवा पुण्य, इससे तुम्हें क्या मतलब ? क्या तुम मेरी आज्ञा का पालन नहीं करोगे ?”

“यह मेरी आत्मा के विरुद्ध होगा।”

“अब तुम्हारी आत्मा का नहीं है, अब दे सभा के आये नमक का दल्लन करने का और मेरी आज्ञापालन का।”

“जल्ल सैनिक की दीक्षा अल्ल की थी, तल्ल क्या मैंने अपने मनुज के अधिकारों का भी जल्ल दिया था ?”

“अपने अधिकारों की सर्व्व मत करे, यह दल्लो, सभसे पहले तुम सैनिक हो।”

“हां, मैं सैनिक हूँ; पर उससे ली पहले मैं मनुज हूँ।”

जनरल का कोप निरर्थक हो गया। गोर्डन को इस प्रकार प्रतिवाद करने देण कर जनरल ने अल्ल मेरे इनके सैनिक के सिद्ध कीन लिये, इस सल्ल प्रकार मे अपमानित किया; परंतु धनदर गोर्डन ने दल्लपूर्वक कहा—

“अल्ल अल्लसिन आज्ञा का पालन नहीं हो सकता। यह आज्ञा सर्व्व अल्लसिन है, अल्ल अल्लसिन है। आप मुझे दल्ल करने का कह रहे हैं-दल्ल करने का 'जनरल' गोर्डन की सल्ल सैनिक है, वह सैनिक नहीं कर सकता।”

अल्ल सल्ल सैनिक का अल्ल दल्ले दल्ले पद का ली दल्लदर सल्ल, दल्ले-दल्ले गोर्डन ने

ફિર કહા—“જનરલ! મારે રખિયેશા, એક દિન કેસા બી આવેગા, જિસ દિન મે સખ ધટનારે”
મેરે સે બી અધિક આપકે લિયે આત્મ-સંતાપ-પ્રદ હોગી.”

(૨)

“મારો! હસ પાછુ છોકરે કો!” અલ-અલ્હર કે આગે એકત્રિન સેના કે સ્થાનાપન સેના-પતિ ને કોપ સે કોપતે હુએ કહા. દુસરે હી કાજુ કંઈ બંદેકે એકસાથ હુગી દુધ, ગોસિયોં દંગી ઔર વિશાલ કી હુગી હીવાર સે એક કોમલ બાલક કા મૂલચારીર રાસતે મે આ કર ધડામ સે ગિર પડા! સેનાપતિ લાલ કો ફેકે દેને કા હુકમ દે હી રદા યા કિ એક ગીતકાર સુનાઈ હી ઔર દુસરે હી કાજુ સેનિયોં કો સંસાર કી સખમે અધિક શક્તિશાલિની મારદેવી કો રાસના દેના પડા. કોપ ઔર દુઃખ સે વ્યથિત માતા આપને મૂલયુત કે પાસ ખડી દિખાઈ હી.

હસ દેવી ને અપના કાલા ધુધટ ઢંટા દિયા યા. પુત્ર કે સખ ગોદ મે સે છાતી સે લગા વદ ફૂટ-ફૂટ કર દેને લગી. ધર અત્યાચારપીડિત નિર્દોષ માતા કા કઠણ-કંદન હો રદા યા. હર સેનિકમજી અલ-અલ્હર વિશાલ કે વિશાલ પ્રાંગણ મે હુસ રહે યે. પાંચ દળર વિદ્યાર્થી ઔર અધ્યાપક શાનિપૂર્વક વિદ્યાલય મે હરે હુએ યે. ને અપના કર્તવ્ય-પથ નિશ્ચિત કર ચૂકે યે. ઘોડો કા ટાપોં ઔર સેનિયોં કે અભયસોં કી આવાજોં કે બીચ ફિર વદ કઠણ-કંદન સુનાઈ દિયા—“જોદ! મેરા બેટા! દાય અઝી! તૂ મર ગયા? નહીં, મરા નહીં, અતી! હુએ ઇન દુધોં ને માર ડાલા? જો! મેરે ઇકલોતે બેટે! અજ મેરા કોન હે? બેટા! આ, ફિર આ ના! અહીં! અહીં!”

વિદ્યાર્થી ઔર અધ્યાપકો કો તલવાર કે નેર પર વિદ્યાલય સે નિકાલ બાહર કર દેને કા આજ્ઞા હો ચૂકી થી. લીયજી નર-દત્તા-કાંડ હો રદા યા. રેલી દુધ માતા કે સિયે બી સેનાપતિ આજ્ઞા દે હી રદા યા—“હાઓ! હસે ચિલાને.....” અકસ્માત્ વીર ગોડન વહાં આ પહુચ્યા.

ન જાને કિસ અઝાત પ્રેરણા મે વદ વહાં આ પહુચ્યા યા. વદ બીબત્સ કાંડ હસસે ન દેખા ગયા. સ્થાનાપન સેનાપતિ પર વહ શેર કી લાંબી ગપટા. ઘોડે સે નીચે ધસીટ કર હસને હસે જમીન પર પટક દિયા. આપને પહસે સેનાપતિ કો વહાં હસ પ્રકાર દેખ કર સારે સૈનિક કિર્તવ્યવિમુક્ત હો ગયે-જ્યોં કે ત્યોં ખડે રહ ગયે! દુસરે હી કાજુ ગિથવાસિયોં કી એક બીડ ન જાને કિધર મે આઈ. ગોડન કો સન્માનપૂર્વક દાર્થોદાય ન જાને ને લોગ કિધર મે ગયે. ગોડન બી આશ્ચર્યચકિત હો ગયા યા.

×

×

×

×

જો હોના યા સો હો ગયા. એક સુકુમાર બાલક કી બલિ સે એક બીયજી દત્તાકાંડ પ્રારંભ દુઆ. મેંકડોં વિદ્યાર્થી ઔર અધ્યાપક મારે ગયે! સર્જન સન્નાહ છા ગયા. શિશુ પર અગ્રેજોં કે શાસનકાલ મેં એક બેસી નૃસંસ ઔર બીબત્સ હુધંટના ધડી.

દળરોં મિથી સુસતાન દસન કી મરજદ મેં એકમ હો રહે યે. મૂલ વ્યક્તિયોં કે સખ મરજદ કે પ્રાંગણ મેં રહે યે. ઇમાઓં ને મૂલ વ્યક્તિયોં કી શાંતિ કે સિયે પ્રાર્થના પદ કર ઉચ્ચ સ્વર સે કહા—“અપની સાક્ષી હો, હન વીરોં કી મત્લુ હમાન કે સિયે દુધ દે!” દળરોં વાજિયોં સે એકસાથ આવાજ આઈ—“હમાન કે સિયે! હમાન કે સિયે!!”

કુરાન કી આવતેં બોલતેં હુએ સુદાસોં કે સમુદાય કે પીછે ચલોં કો ઉઠાતે દરે ઔર લાલ ઠપટે પદને ચિંતામરન આદમિયોં કી એક લંબી ગ્રેણી થી. ઉનકે પીછે ભામત કે વજુન કા ગીત ગાતે હુએ વિદ્યાર્થી ચલ રહે યે. મેંકડોં ફકીર બી ધાર્મિક ગીત ગાતે હુએ મૂન વીરોં કી રમચાનવાજા મેં સમિલિન યે. અતકોં કે સંબંધિયોં કે ગતે-નિલખતે સમુદાય કે પીછે અપને દળરોં અનુયાયિયોં કે સાથ ધીર ઔર શાંત ઇસ્માઇલ અખીર ધીરે-ધીરે ચલ રદા યા.

એક વિશાલ જનસમુદાય હન મૂલ વીરોં કે સન્માન મેં એકમ હો રદા યા! અની-પુરપ, અખીર-ગરીબ, છોટે-બડે, એક જડે બારી સોન કી લાંબી ચલે જા રહે યે; ઉનકી ચાલ મંદીર ઔર ધામી થી. ચેદરોં પર હરબેલી શોક રપટ દિખાઈ દે રદા યા. કિસીકી આબોંએ એક

हो आंस कली कली टपक पड़ते थे, उस समय प्रतीत होता था कि उसकी आंतरिक वेदना जली न रही है; परंतु जिनकी आंखें सूजी थीं, उनका दुःख लयकर था; कारण कि उनके दुःख को बाहर निकलने का कोई रास्ता नहीं था। इस प्रकार यह जलूस शहर की सड़कों और गलियों में घूमता हुआ स्मशान न पहुँचा।

रात्रि शांत थी। विशाल रेगिस्तान आदलों से अनान्यछादित याँद के नीचे पड़ा सा रहा था, उसके इस ओर आ कर वह जनस्रोत रुक गया। मृत व्यक्तियों के शव दृष्टाने की किया न्य समाप्त की गंध, तब डुरान की यह आयात सुनाई दे रही थी—“ओ अल्लाह! जुदा के सिवाय किसमें जल है, किसमें शक्ति है? जुदा! हम तेरे जूँदे हैं और तेरे पास एक न एक दिन लौटेंगे ही।”

दुःखी जनों को, अलअलहर के शिक्षक और अन्य मुद्दां सांतवना दे रहे थे। याँद के प्रकाश के नीचे दुःख और शोक से पीड़ित इस लीज का वह दृश्य कितना हृदयविदारक था! मुज्रिये हुये येहरे को नीचे किये धरमाधल अमीर जरी गंभीरता से कह रहा था—

“हमारे जवन में यह एक रात आधी है, लाधयो! हमारा मार्ग निर्जन सा हो रहा है। हममें शोक छाया हुआ है। कंधों में अथ शांति से सोये हुये धन वीरों से धुंधी होती है! ये सय हम लोगों के आगे चल जसे! उन्हें शांति मिले, हम सयका शांति मिले! यह देजो, यहाँ एक देवी है; धसने अपने पति को जो दिया है! यह यहाँ एक माता है, जिसका पुत्र यल जसा! ओह! इसके हृदय में कितना धीर संताप बरा हुआ है।”

“हाय मैं गरीबिन! ओह! मेरे गरीब जन्मे! ओह! सारे दुःखी गरीबो!” चिह्वाती लुध वह दीन दुःखिया माता आ कर धरमाधल के यरखों पर गिर गंध! शोक और विषाद का समुद्र सा उमड़ आया! उसे शांत करते हुये धरमाधल अमीर ने उच्च स्वर से कहा—“ओ! जुदा के जूँदा! धर्म हमारा प्राण है। पश्चिम से आ कर ये विदेशी हमारा धर्म और देश छीनना चाहते हैं। हमें धनसे अपने धर्म और देश की रक्षा के लिये प्राणप्रणय से कटिबद्ध हो जना आहीये। हमें अपनी आत्मा की तलवार इस राक्षसी लक्षक के सामने उठानी आहीये। मनुष्य जना, शुलाम नहीं! जिंदा जना, मुर्द नहीं! यूरोप के लिये पैसा पैदा करने की मशीन ही न जने रहे! जुदा के जूँदे जन कर जोंपडी में रहना ली अज्जा है, किसीके शुलाम जैसी ली अत्याचारपूर्ण शक्ति के शुलाम जन कर मदल में रहना ली किस काम का? जसे! मनुष्य के शासन को बात भार कर उस सर्वशक्तिमान के शासन की इस पृथ्वी पर स्थापना करे!”

लोगों का जेश जद रहा था, धरमाधल ने बोली देर हदर कर हिर कहा—“मुझे आपमें से जैसे सौ लाधयो की जरूरत है, जे धर-धर परमात्मा का संदेश पहुँचा दे, अलायारियों की अत्याचार-गाथाये सुना कर उनकी आंखें जाल दे। हमारे मुहम्मद साधज एक शुलाम की लांति मक्का से निकाले गये थे; परंतु वह वहाँ लौटे एक विजेता की लांति। आज हम काहरा नगर से अपमानित कर के निकाले गये हैं, परंतु यदि कली जिंदा लौटेंगे तो पूर्ण गौरव के साथ ही।”

अपने नेता की धतनी उत्साहलरी जाते सुन कर सयने उच्च स्वर से पुकारा—“अवश्य, अवश्य! जुदा के नाम पर अवश्य!”

“मुझे हसर के प्राण लेनेवाले सैनिकों की जरूरत नहीं है; मुझे जरूरत है उन तपस्वी वीरों की, जे अत्याचारी निरंकुशता के सामने न रुके और अपने प्राणों की आहुति दे दें। देशजोधवों के हित के लिये अपनी जलि देनेवालों का पुरस्कार ज्या उस सैनिक से कम होगा, जे रणक्षेत्र में मृत्यु पाता है? मुझे युवकों की, वीरों की, जरूरत है। विपत्तियों का पड़ा हमारे सामने है। विपत्ति और लय ही नहीं, मृत्यु का ली हमें सामना करना होगा। आप सय समुद्रतट की जालू के समान पवित्र हैं; पर उसकी लांति कहीं आप निरुदेश न पड़े रह जय। मुझे साधु-संतों की आवश्यकता नहीं है। मुझे तो पाप और अत्याचारजसिन व्यक्ति-यों की आवश्यकता है। ज्या आप पापपीडा से असिन हैं? जवन की गति ज्या आपके लिये

उक ला दे। क्या आप हमी अवरका में प्रभु के अभिषेक में लीन देने की नैजारी सुनमाय नदीं कर रहे। क्या आपका पमानाय जेभीर दे। आपका की कदना में इस आप हिमी मलय की भाषि के सिरे परमात्मा मे भाषीला कर रहे हैं। यदि हां, तो आपका म.म.म. परिवर्तन आ कर आपका परमपूजन करेगी. मेरे कदम बाग आपके मंजुष दे. निममे आपके भार पाप छूट नयेजे."

"असाद!" करने दुमे लैकडों गुरुक आये लट आपसे! हमने अतिशय पुरी में मे भी है। छटने का काम अथवाअदर के अभाषों ने दिया सभी गुरुक देख और पम् की मेरा मे आत्मोत्थम करने के सिरे उत्सुक हो रहे थे.

साह का प्रकाश यह पामे सदा था. प्रभाव की सुषमय नेमः सिनिज पर शक्तिपरि परांपर्य करनी दृष्ट आ रही थी. ऊँचे समर में हरमायल ने उन लःभी सीमें है। सनेपित करते दुमे कदा—"तुम लोने ने आन परमात्मा के इव का मदत्तपूर्व कार्य आपने उपर सिवा दे. जहाँ तक पर्युग शोका, विसका अद्वैत सुना दे! तुम अरक्षर के मनु नदीं; परंतु नदीं अरक्षर और परमात्मा के इमान में है। विचार दे, जहाँ अरक्षर के जलय परमात्मा की आता पावन करने की आत पर पर पदुमा है!"

"तुम इस परमात्मा के र्शनक हो. तुम्हें तुम्हारे प्रवल की मरतता के सिरे अन्ध-सत्य की आवस्यकता नदीं. क्या तुम तमवार के लय पर विनय की आसा करते हो? तो पीछे कट लगे। यह काम तुम्हारा नदीं. क्या तुम अमिले के मित्र में निवास बादर करना चाहते हो? तो केवल शक्य अवका साभाव्य स्थापित करना चाहते हो। तो लगे, पर पीछे लगे! यह काम तुम्हारा नदीं, तुम्हें केवल मेक सज के बादर करना है; और यह है अन्यायार-कुनै! केवल मेक सुनान है। तुम स्थापित करेजे, और वह होमा परम पिता परमात्मा!"

उस रात का कार्य समाप्त होने का आवाः विदेशी सासकों के अत्याचार ने सोये दुमे भिन्नवासियों के जगा दिया.

(भी. दावोडन "पी व्हाउट प्रोटे" नामक विष-वासपरशी आरजु-१८८४ ना "लाम-जूमि" में लेखकः-पी गोपाल नेवटिया.)

१४२-बालक मसोलिनी

मसोलिनी कीन?

मेक लैदार का लःका, वह आज छटती है। सज कुछ है, वहां विसीही लगी भोव रही है. दुनिया के लगे लगे आगियों में वह भी मेक है. उसके जयपन की दासन मनना तुम्हारे सिरे जड़त आदरयक है. वो सुनो; प्यानपूर्वक सुनना.

मसोलिनी के पिता का नाम 'मेवी सैडो' था और माता का नाम 'राम.' छटती का देवाडाला गांव मसोलिनी की जन्मभूमि है. वह सहर छसी कारजु से जड़त मयहर हो गया है. सन् १८८३ छरती की २६ जुलाई के विसका जन्म हुआ था. बालक मसोलिनी जेधने-कदने का जन्म सीडीन था.

पंद्रह वर्ष के उम्र तक मसोलिनी ने भूज जेला-कूदा. उसकी पढी लिपी मां 'राम' जड़ी भोज्य थी. वह जःजे के बाड दुवार से जेव कूट के साथ साथ अक्षरों का गान कराती रही. मां जे राम के अन्धरी अन्धरी कदनियाँ सुनाती और अन्धरी गीतों के जगानी याद करा देती थी. बालक मसोलिनी कदानी सुन कर कभी जेध ये उछल पडता था, और गीतों के गा आ कर भुस होता था. इन बातों का विसके कविज्य जवन पर जड़त असर पडा.

सोवहवें वर्ष में वह 'ग्रीडपी' के रूख में पडने का गया. भूज जेधने-कदने के कारजु वह जन्म छटपुट और जधी था. छतना दी नदीं, नटजटी भी पडने नजर का था. कंसी करने

में भी वह अग यतुर था। स्त्रूल के विद्यार्थी उसे अपना अगुआ समजते थे।

एक दिन की जात है, उसके एक साथी ने जलन भुज कर उसके भाथे में एक गरी छट भार दी, सिर छट गया, टपाटप भून गिरने लगा। भसोसिनी कमजोर नहीं था। वह जग तक उसे भारने के लिये तैयार हुआ तब तक वह लडका य'पत हो गया। अग भेयारा क्या करता! भून से लथपथ, अ'गुलियों से भून पोछता हुआ वह पिता की दुकान के सामने ज अग हुआ। दोनीसी भोली में उसने सारा हाल कह सुनाया। सारी कहानी सुन कर 'अेरी' के अग रंज हुआ और लाव पीली आंभे करके उन्हेने उसे हो-यार याटे जभाये। उन्हे' गुस्सा आया-भसोसिनी के डरपोकपने पर! अडे गर्ज कर भोले:-जग तक तुम उस लडके से जदवा ले कर अपना सादस न जताओगे तब तक मैं न तुजसे भोलूंगा और न कोजन करने के दंगा। भसोसिनी के जात लग गछ। लाथ में लोडी का डंडा लिये ही था, यज्ञा जदवा लेने।

भून टपटप गिरता था; हर्द भी होता था। उसे तो जदवा लेने की धून सवार थी। भौके की जात है; वही लडका भारनेवाला भेज के 'अाडिन्ड' से लौट रहा था। उसे देखते ही भसोसिनी उस पर शेर की तरह दूटा और भेतरद पीटा, धायज कर दिया। उसे भी कम चोट नहीं लगी-कपडे लाज लाज हो गये।

जदवा ले कर वह पिता के पास दौड़ा आया और सारी क्या कह सुनाछ। सुन कर 'अेरी' दूवा न सभाया। प्रेम के भारे उसकी आंभों से आंसू टपकने लगे। भेटे के उडा कर उसने गोद में लगा लिया और भरदभ-पट्टी कर उसे जिछौने में बिटा दिया। उसने कहा:-भ्यारे भेटे! आन से याद कर ले-कली किसी से पीटा कर नहीं आना। जग तुम जदवा ले कर आगे, तो मेरी असन्नता की सीमा न रही। लविभ्य में कभी भार जा कर न आना-कुछ परवाद नहीं यदि तुम्हारी लाज के मैं 'उस स्थान' से उडाने जलूँ।

यद है वीर जनाने की सिभावन!

भसोसिनी अग तीदलु शुद्धिवाला था; साथ ही लरपूर गिदनती भी। वह परीक्षा में लभेशां प्रथम श्रेणी में पास होता था। सन १८०६ धस्ती में उसने अपनी स्त्रुल की पटाछ सभास कर ही और पिता की सदायता करने लगा। धौंकेनी धौंकेते धौंकेते उसका छ उग गया था। पटनेवाला भी भूज था, रातोरात गेरीआदरी और भेजिनी लैसे वीरों की जवनियों पटने में हसका मन भूज दगता था। छनडे पद कर मन ही मन कदता था:-मैं क्या बीसा नदी हो सकेना? नदी, मैं वही अैसे कार्य करूंगा, जिससे लोग मुझे भरने के जाद समरण करें।

वद लेभक था; अग लारी वज्ञा था। एक गार सिविसिथन कोलेज के प्रिन्सिपल ने उसके लारे में कहा था:-

'भसोसिनी किसी दिन संसार में नाम पैदा करेगा। आज छटवी में वह एक भदापुत्र है; उससे सन करने हैं।'

तुम भी अपनी जवन हसी प्रकार टाये और संसार में भयहर जने। ने जातक जय-पत ही से जदवा और तीव्र शुद्धि का होता है, वद किसी दिन अग आदमी जदर जनता के सरसी और विज्ञान की उंचा उडेगा!

(“भनारम”ना एक अंकभं लेभक:-श्री. गौरीशंकर गौधरी)

૧૪૫-મહારાજા અશોક અને બિંદુસેના સંવાદ

x x x x x
x x x x x

પદ્મી યદેવથી મંગાને સામે દિનારે બધું મોટું મેદાન છે. હાથમાં તેને દરિદરક્ષેન કહે છે. પહેલાં તેણે સમયે ત્યાં જંગલ હતું, એ જંગલમાં બે મનુષ્ય વાનગીન કરી રહ્યા છે. તેમાંના એકે શિકારીનાં કપડાં પહેલાં છે. તેને બે બે મનુષ્ય છે અને કચ્છરે તત્તવાર લટકે છે. તેના બે બે બંગમાં પીરના રેખાંધ આવે છે, એવા એ બે બે બે મનુષ્ય છે. બીજાને બંગમાં વસ્ત્ર સંસ્પર્શો વદ મનુષ્ય છે. વદ દોષા છતાં તેના મુખની કાંતિ સાંતિમય છે. બંગલમાં એક ધાવલ પશુ છે અને પાંગેજ એક ધવાયેલું દરજીનું બચ્ચું છે. તેના તરફ તે એકાગ્રચિત્તે જોઈ રહ્યો છે. એ બંનેની વાતચીત સાંભળોઃ—

શિકારી:—ઓ વદ! તું કોણ છે, ક્યાં રહે છે અને આ શું કરે છે?

વદ:—હું બિંદુ છું, ચુરને નામે મેં સર્વ પ્રાણીઓની મેળા કરવાનું મત લીધું છે, અહીંથી અધી માસલ ઉપર વિદારસ્થાન છે ત્યાં રહું છું.

શિકારી:—કહે જોઈએ કે, આ પશુને તે જંગલમાં દેખાવેલું છે અને આ દરજીના બચ્ચા પ્રત્યે તું ખ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો છે, એમાં તારો શો હેતુ છે?

બિંદુ:—મેટા! જો કંઈ કહેવાનું હતું તે કહી દીધું! શું મારે હજી કંઈ વધારે કહેવાની જરૂર છે? સાંભળ. છુદેવની બાના છે કે, સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા કરે! છુદેવના સંપત્તિ શિષ્યો એજ મત લે છે. આ પશુ કોઈના બાળથી ધાવલ થયું છે અને આ દરજીનું બચ્ચું પણ એજ પ્રકારે ધવાયેલું છે. પ્રાતઃકાળનું નિલકર્મ પરવારિને હું અહીં દેહલેલો હતો, ધાવલ પશુ આવીને મારા પગે બીમાઈ મળ્યું, મેં એને બોળામાં લીધું અને આશ્વાસન આપતો હતો; એટલામાંજ દરજીનું બચ્ચું મારી પાસે લંગડાનું લંગડાનું આવીને આગોટવા લાગ્યું. મેં તેને ધા સાફ કર્યો અને કપડું ફાડીને ધા ઉપર ખાંધું. આથી લોહી નીકળતું બંધ થઈ ગયું છે. હવે હું વિચાર કરું છું કે, આને હું વિદારસ્થાને થી રીતે લઈ જઈ અને ત્યાં તેની દવાદાર કરીને જંગલમાં છુટું મૂકી દઈ વિદારસ્થાન અહીંથી થોડે દૂર છે. હું વદ છું અને વિચારું છું કે, આ બચ્ચાને દુઃખ ન થાય તેમ કેવી રીતે ઉપાયું અને વિદારસ્થાને જલદી પહોંચું? બીજાને કોઈ બિંદુ આજુબાજુમાં દેખાતો નથી એટલે વિચાર કરી રહ્યો છું.

શિકારી:—પાખંડી સાધુ! આ બધી તારી પ્રપંચી વાતો છે. તું એમનું માંસ ખાવા છાજ છે, તેથી તેને ઉપાડી જાય છે! સાંભળ, એ બંને મારાં બાળથી ધાવલ થયેલા છે. મેંજ તેમને માર્યા છે. તેમના ઉપર મારો અધિકાર છે, તારો અધિકાર કંઈજ નથી! બીજાના માલને તું દેખાવવા માગે છે, એવું બની શકે નહિ. એમને અહીંજ મૂકી દે અને સીધો તારે માર્ગે ચાલ્યો જા.

બિંદુ:—(શિકારી તરફ જોઈને) ક્ષત્રિ! આર્યધર્મના લિંકુને આવાં દુર્વચન કહીને કોઈએ અપમાન કર્યું નથી. મને લાગે છે કે તું ધર્મને જાણતો નથી, અથવા તો તે આજ્ઞાધીમાં ભગવાન છુદેવ નામ સાંભળ્યું નથી કે જેમણે જન્મના કલ્યાણને મારે પોતાનું રાજપાટ લઈ દીધું, સંસારને સર્વ ક્ષેત્રોથી ચુકત કર્યું અને નિર્વાણને માર્ગ દેખાડ્યો. તેમના શિષ્ય સાંધ્યનિવું નામ પણ તે સાંભળ્યું નથી. હીક, હવે હું તને અમારા ચુરની આગા કરું છું:—

હાથીઓને મદદ કરો.

રાગીઓને દવા આપો.

અસાનીઓને વિદ્યા આપો.

બૃષ્મણને અન્ન આપો.

તરસ્થાને પાણી આપો.

નાગાને વસ્ત્ર આપો.

[illegible][illegible]

અમી—આવિ! કેમ, તને ખારી વાનને વિવેક આપ્યો? જમે મુદ્દ જગરાનના રામ અને અગમર(જન્મેનન મર્ત)ના મેગ હીમે. જમગાથી જને હં તારીથી અને જગરાન દેહે નિર્ધેનુ મેહ પશુ કાવ કરના નથી.

એક બીજીને સિદ્ધિ આપીને બા સિદ્ધિના કાનમાં કહે કે હું છે, ત્રિપુ દમીને તમે કહ્યને કહે છે.

નિમુઝા—અદો! અદો! અદો! એ તો આવારુણી આપને દાખના નામથી બોલાવ્યા છે, હું જાણતો નહોતો. આપનો જન્મ દો! અમ્મ નિમુઝેને રાજરજામાં જન્મ્યાની જગર દોતી ના, તેથી અમે દેશના રાજને ઓળખતા નથી. આપ જુઓ તો કે, અમે તન, મન અને વચનથી આપના રાજની મેવા કરી રહ્યા છીએ. જુઓ, આ હાથોએ ગજભાતીમાંથી અમારી પાને બહુવા બાંધ્યા છે, તેમને જલ્દી ધર્મનું ચિશજી મૂકે છે, તેથી સામા દેશમાંને જાય. જુઓ, આ હાથો કે દંડો-દિસાદ કરનારાઓ સામુએના ન્યાયથી જેવા રાજ થાય છે તેવા ન્યાયાધીશના ન્યાયથી રાજ થતા નથી. મિકિત્તા વનેરે કરવું એ પણ એક હોંઠાપોથી કાર્ય છે. એ જાણું કામ અમે કંઈપણ જાહેસા લીધા સિવાય કરીએ છીએ. જેઓ અમારી પામે ધર્મને ઉપદેશ તેવા આવે છે, તેમને અમે ધર્મનું ચિશજી આપીએ છીએ. હે રાજા! આપનો જન્મ દો! અમે સૌ નિમુઝો આપને આશીર્વાદ આપીએ છીએ કે, આપનું રાજ્ય એ ધર્મરાજ્ય હો. આપના રાજ્યમાં પ્રાન્ત રામરાજ્યને પણ જૂસી જાવો. તથાસ્તુ !

શ્રીકૃષ્ણ :—ભગવન ! જે આપને પ્રપંચી અને કપરી કાળા દેવ, એ વચનો મારા મુખે બૂલ્યા નીકળ્યા મર્મા છે, અને આપ ક્ષમા કરશો !

નિમિત્ત—(દલીને) રામન! આપે તો એ વચનો બુલમાં ક્યાં દનાં, પણ અમને કેાઈ જનશૃંગારીને જાણો જાણે કે દુર્વચન કહે તો પણ તેને અમે ક્ષમા આપીએ છીએ. જેઓ અમારી સાથે ખરાબ વર્તન રાખે છે તેની સાથે પણ અમે બહાષ્ટીય વર્તીએ છીએ. જે અમારા ઉપર પૈર રાખે છે, તેના ઉપર પણ અમે પ્રેમજ્વરાળીએ છીએ, જે અમને મારવા માટે ઘાન છિંચામે છે, તેના પગોમાંથી અમે કાંટા કાઢીએ છીએ અને જેઓ અમને ધપ્પા મારે છે, તેમના ઉપર અમે પ્રેમપૂર્વક દાઘ ફેરવીએ છીએ; કેમકે એ પણ અમારા ધર્મ છે. બજારના શુદ્ધની આગા છે કે “સંસારના પ્રાણીમાત્ર

ઉપર પ્રેમ કરો, તેમના અપરાધ જુઓ નહિ ! તેઓ અજ્ઞાની છે, અજ્ઞાનીનું અજ્ઞાનજ્ઞ એની જ્ઞતાનું કારણ છે. જ્ઞાનીને સૌ આત્મવત્ છે. અમે તેમના ઉપર વેર શી રીતે રાખી શકીએ ? ધમ્મપદ ગ્રંથમાં બુદ્ધદેવ કહે છે કે “જેમ ભાગ્યાનુદયા ઊપરામાંથી પાણી ટપક્યા કરે છે, તેમજ અજ્ઞાનીઓના અંતરમાંથી અશુદ્ધ અને હાનિકારક સંકલ્પો નીકળ્યા કરે છે; અને જેમ સારા ઊપરા ઉપરથી પાણી વહી જાય છે અને ટપકતું નથી, તેમજ જ્ઞાનીઓ ઉપર થયેલો ક્રોધ તેમના ચિત્તમાં ટપી શકતો નથી અને તેમને નુકસાન કરી શકતો નથી.” બીજે સ્થળે સદ્ગુરુજી કહે છે કે “જે ધર્મને જાણે છે, તેજ ધાર્મિક છે; જેનામાં વેર, અજ્ઞાન, દ્વેષ અને ઈર્ષ્યા નથી, તેજ શુદ્ધો શિષ્ય અને બુદ્ધધર્મનો ભિક્ષુ છે.” એક અન્ય સ્થાને કહ્યું છે કે “જેનામાં ક્રોધ નથી તેનેજ શાંતિની નિદ્રા આવે છે. જેણે ક્રોધને રજા આપી છે તેના તરફ તો દુઃખ ગિચાઈ નજર પડે છે.” એક આ વચન પણ છે કે “ક્રોધને છૂતવા જેવું બીજું કોઈ કામ નથી. ક્રોધથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધાગ્નિ ક્રોધ કરનારને પ્રત્યક્ષ અગ્નિની પેઠે બાળ્યા કરે છે. જે તિરસ્કારના ઘટકામાં તિરસ્કાર કરે છે, તેને શાંતિ પ્રાપ્ત થતી નથી; પણ જે તિરસ્કારના ઘટકામાં પ્રેમ વર્ષાવે છે, તેજ શાંતિ પામે છે. આજ સાચો ધર્મ છે. વિજય કરવાથી પણ ધૂણા ઉપજે છે; કેમકે પરાજિતને દુઃખ થાય છે. જેણે નેજય પરાજય જનને ત્યાગ કર્યો છે, તેજ સુખી અને શાંત છે.” ધમ્મપદમાં લખ્યું છે કે, કોઇની સાથે તુંકારાથી ન બોલો; કેમકે તે પણ તમને તુંકારો કરશે; આથી દુઃખ થશે ! ભગવાન એક પ્રસંગે કહે છે કે “જ્ઞાની જોજ છે કે જેણે મન, વચન અને શરીરને વશ રાખ્યાં છે !” હે રાજન્ ! આપનાં વચનેનો ખ્યાલ પણ મને રહ્યો છે કે નહિ તે આપ પોતેજ સમજ લેજો. સાંભળો—

બોદધ્યાદ ધરતી સહે, કાંટા દૂટી વૃક્ષઃ કુટિલ વચન સાધુ સહે, સમદર્શીં નિર્પક્ષઃ

અમે અંધા ધર્મના સેવક છીએ; અમારો અનાદર ભલે કોઈ કરે, અમે કોઈનો અનાદર કરતા નથી. એવું કરીએ તો અમને આર્થભિક્ષુ કોણ કહે ? અમે ભગવાન શુદ્ધના શિષ્ય શી રીતે કહેવાઈએ ?

ભિક્ષુનાં ચિત્તાકર્ષક વચન અને શિક્ષાપ્રદ હિતકર વાણી સાંભળીને અશોકનું હૃદય પ્રેમથી ભરાઈ આવ્યું. પ્રેમપ્રવાહ તેનાં નેત્રામાંથી જાર નીકળી રહ્યો છે. તેની નમેલી આંખોમાંથી આંસુ ટપકી રહ્યાં છે. હાથ જોડીને તે ભિક્ષુઓ પાસે જવાની રજા માગે છે. રાત્ર મહેલે જઈને આજો દિવસ આજના દરમ ઉપર વિચાર કરી કરીને રાત પડતાં પથંગપર સ્થ રહ્યો છે; અર્ધી રાત પીતી ગઈ છે; વિચારમાં ને વિચારમાં હવે નિદ્રા આવી ગઈ છે. પછી સવાર થતાંજ તે વિચાર કરે છે—

“ઓહો ! કાલે મેં કેવું ઉત્તમ સાચા ધર્મનું દરમ જોયું હતું ! હવેનુંથી મેં કેઈ પણ ધર્મ સ્વીકાર્યો નથી. મારે કોઈ પણ ધર્મનો અવરજ અવરજ લેવો જોઈએ. પેલા ભિક્ષુઓનો ધર્મ કેવો હવેલો જંગલો ધર્મ છે ! હાલુતરમાં તેનું હૃદય પથપથ જાય છે. આર્થધર્મના સાચા ભિક્ષુઓ નિઃસ્વદેહ ધર્મની હવેલી જંગલી મૂર્તિ છે ! તેમનું હવેનજ ધર્મરૂપ છે; તેમનો ધર્મ માત્ર પ્રથેમાજ મૂકી રાખેલો નથી, પરંતુ તેમનાં શરીર, મન, બુદ્ધિ, વાણી અને કર્મ એ અધ્યાત્મ ધર્મરૂપ જતી રહેલાં છે. વાદ-વિવાદવાળા ધર્મથી કંઈજ લાભ નથી. તેનાથી તો ઉલટી અસાનિજ થાય છે.

આમ વિચાર કરીને પછી રાત્ર અશોક ભિક્ષુએ નો શિષ્ય ગયો. તેણે ન્યાયપૂર્વક રજય કર્યું. તેના રાજ્યમાં વાદ ને જકરી એક અરે પાણી પીતાં હતાં. પુત્રા માતાપિતાની સેવા કરતા હતા અને સ્ત્રીઓ પતિ ઉપર પ્રેમ રાખતી. જેટલા મંડ હતા તે અધ્યાત્મ ઔપધ્યાત્મ, વિદ્યાત્મ અને ન્યાયપ્રવરૂપ જતી ગયા હતા. ભિક્ષુએ પૂરી નિષ્કામતાથી (પાદ પાત્ર લીલા સિવાય) શિક્ષા આપતા હતા આપતા અને ન્યાય કરતા હતા ! વધારે શું કહીએ ? અશોકનો સમય દતિદત્તનો સમય સમય હતો. અને સંસારી, વિષવાસકા અને રાગદ્વેષવાળા મનુષ્યોની દૃષ્ટિ ફેરવી દેતો તેમને સમયમાં અનાવરનો સમય હતો !

(‘વિકિ’ માસિકમાં શ્રી. બે. સે. વાળાના લેખમાંથી અનુવાદિત)

૧૪૬-નવજુવાનોનો જીવનધર્મ

કુમારોની મેટ્રી હું જંખું છું. જુવાનોનો હું આશક છું. તેમના પ્રતિ હું શ્રદ્ધાની નજરે લેઈ છું. આપતી કાસની પ્રજનું વિધાન પરિપક્વ અને ધારાસભાઓના કાગળોના ફરવોડારા નદિ, પથ આજના યુવકોના મ્હમ, મુંઝા, મરણીયા નિઃશ્વસારા યથ રહ્યું છે. સીકેટિસના, એ યોગીના સિધ્ધોએ એવાં નવજીવો સગમો કે જેણે શ્રેયમાં નવવિચાર અને નવજીવનનું ધડતર કર્યું. મુસોલિની અને એના સ્થાન અજબ નૂતન સંગઠિત ઇટાલીને જન્માવવા આ પૃથ્વીની સિનિગ હિપર દેખાયા, તે પહેલાં ઇટાલિયન પ્રજાને પુનર્જીવન આપનારા મેઝિની અને ગેરિબાત્ડીના જંગ નીચે એકેન ઘનાર જુવાનો હતો.... શુદ્ધ અને શંકર, એ જન્મે પુરુષવરોએ જ્યારે જગદ-વિજય આરંભ્યો ત્યારે પથ યુવકોજ હતો. જન્મેએ ભારતવર્ષમાં નવપ્રાણ પ્રકટાવ્યા. જુવાનોજ સમાજ પ્રજા અને રાષ્ટ્રોના તારણકાર બન્યા છે.

x

x

x

નવસર્જન-પુનર્જીવન-નદિ કે અનુકરણ એ આજના ભારતીય યુવકનું કર્તવ્ય છે. ... રશિયાની યુવક-પ્રજ્વલિમાં રશિયન-યુવકની વિચારકાન્તિને સૌથી મદદરતું સ્થાન આપવામાં આવે છે. યુવાન રશિયા અર્વાચીન બેળાનાં મૂલ જરાજર મૂલવી બને છે. કાળ દૂષકદમ ધર્યો જાય છે. ભારતના જુવાનો! તમારે કાળની ગતિની સાથે હોડ ખેલવી પડશે; નહિ તો તમે ભરતીના ઓવાળની પેઠે કોઠે ફેંકાઇ જશો-કોઠી જશે અને નાશ પામશો....રશિયા, તેના જીવનના પુનર્વિધાનમાં-પુનર્વિધાનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં-નારીને બહુ મદિમાવતું સ્થાન આપે છે. અને જ્યાંસુધી દિંદી નારી પ્રજાના જીવનમાં એવું માનવતું પદ નહિ પામે, ત્યાંસુધી દિંદુસ્થાનની સર્જિ રમણે નહિ ચડી શકે.

x

x

x

મુસોલિનીએ મોરેલી યુવક-પ્રજ્વલિએ ઇટાલીમાં કાંઈ અજબ એવના મૂકી છે. જગતના સમર્થમાં સમર્થ કાર્યવિરોધના સંગ્રામક નરતરકિ હું મુસોલિનીની કિંમત આંકુ છું. મુસોલિનીની જીવનકથા અદ્ભુત છે. છુદારનો છેાકરો મદેનાજ બન્યો, અખનારનવેશ બન્યો, દેશપારી મેજવીને પરદેશમાં ભટક્યો, છટો પાકનાર શ્રમજીવીતરકિ સ્વીટઝરલંડમાં યુજારો કર્યો. મુસોલિની મદા-શુદ્ધમાં લડ્યો, તેનાં સ્વપ્નનાં જ્યેષ્ઠા યથ અથા; મુસોલિનીની આંખો ઉઘડી ગઈ; પથ મુસોલિની નિરાશ ન થયો. મુસોલિનીએ યુવકોને એકત્ર કર્યાં, તેમનો સંઘ બોલ્યો, તેમને ભાવના અને મહેશ્વર આપ્યાં; અને આજનું નૂતન ઇટાલી જન્મતને આંજી રહ્યું.

x

x

x

જર્મનીની યુવક-પ્રજ્વલિ એ શ્રેયની સર્વથી વધારે વિજ્ઞાન યુવક-પ્રજ્વલિ છે. સમાજના સિદ્ધાંતો અને બધેનાં તોટીને સ્વાધીનતાની ખુશબોદાર દવાનાં મ્વાસ શેવા અધીર બનેલા એક યુવકે એ પ્રજ્વલિને જન્મ આપ્યો. એ પ્રજ્વલિનું નામ વોન્ટર વોલ્ફ-મટકતાં પંખેર! કેપુ! સુદર નામ! અને એ યાદ રાખજે કે, જર્મનીના એક છઠ્ઠા ધોરણમાં ભણતા કાર્લ શીયર નામના નાના વિદ્યાર્થીએ આ 'મટકતાં પંખેર'ની પ્રજ્વલિ આરંભી. એને લાગ્યું કે, એની સાળા તો કારાગાર છે. એને જંગલમાં અને ગમસીઓમાં નિર્જંમ રજાગટની જંખના જગમી અને 'મટકતાં પંખેર' જર્મનીના પ્રત્યેક સાગમાં નીકળી પડ્યા.

x

x

x

દિંદુસ્થાનની યુવક-પ્રજ્વલિને હું દિંદુસ્થાનના પોતાના આદર્શો, દિંદુસ્થાનની પ્રતિમા, દિંદુસ્થાનના વ્યક્તિત્વના આવિર્ભાવરૂપ બનતી જોવા છડ્યું છું. જર્મનીની યુવક-પ્રજ્વલિનાં અનેક સુદર લક્ષણો છે. સાદાદનો પ્રેમ, સિસ્તપ્રત્યે પ્રીતિ અને માન્યજનોની સેવા અર્થે મામ

પ્રવાસોની પ્રથા-એ આ પ્રવૃત્તિનાં સુંદર લક્ષણો છે...હું દિંદુસ્થાનની યુવક-પ્રવૃત્તિને અલ્પચર્ચના આદર્શ અને ભાવનાના પાયા ઉપર ધડતર પામતી જોવા ઇચ્છું છું. x x x x

ચાવન એ નવસર્જનની શક્તિનો અર્થ ઝેર છે. યુવાનો! ઋષિઓના શાણપણના વારસદારો! હિંદી આદર્શોથી પ્રેરિત બનીને, નૂતન ભારત સર્જવાને કટિબદ્ધ થાઓ. દિંદુસ્થાનની તવારીખમાં નવો શક આરંભો.... કોઇ કોઇ વાર યુવકો મને કહે છે-અમે દરિદ્ર છીએ, અમે અન્નપ્યા છીએ, અમે નિર્બળ છીએ, અમે શું કરી શકીએ? અને તેમને હું જવાબ આપું છું-‘તમે દરિદ્ર છો, બહુ સારું. તમે અન્નપ્યા છો, બરાબર છે; પણ તમે નિર્બળ છો એવી વાણી કદી ન વદજો. યુવકો! તમારા અંતરમાં ગુપ્ત શક્તિના ભંડાર ભર્યા છે; તમારા ભીતરમાં મહાશક્તિ પોટેલી છે. એ શક્તિને જગાડો, તેનો ધોધ વહેવા દો અને ભારતવર્ષના ખૂણેખૂણે ખળભળા ઉદ્દેશો પ્રકાશના પુત્રો! ગુપ્ત પ્રકાશને બહાર આણો અને પૃથ્વીને અજવાળો.’

x

x

x

આયલાંડમાં પ્રતિવર્ષે શારીરિક ખેડોના ઉત્સવ થાય છે ત્યારે હજારો આયરિશો એ ઉત્સવમાં ભાગ લે છે. જર્મનીની યુવક-પ્રવૃત્તિ જંગલો અને સીમોમાં ભટકવાના શોખને-ખેતરી જીવનને પ્રાધાન્ય આપે છે. જુવાન જર્મન છોકરાઓ અને છોકરીઓ પર્વત ઉપર ભટકતાંજ હોય છે અને માઇલોના માઇલો પગપાળા અથાક રમણતાજ હોય છે. જાપાનમાં રમતગમતો ફરજિયાત છે. વિદ્યાર્થીઓને શિયાળાના ઘર ઉપર ચાલવું પડે છે. જુવાન કુમારો અને કુમારીઓ કંઈ જીવન જીવતાં શીખે છે અને હિંદી કુમારો અને કુમારીઓ? તેઓ ખાસ કરીને જ્યારે ફૂલેજમાં પ્રવેશે છે ત્યારે બહુજ સુકુમાર બની જાય છે. હવે વખત આવી પહોંચ્યો છે કે જ્યારે હિંદુસ્થાનના પ્રત્યેક યુવક અને યુવતીને સમગ્ર જીવન જોઈએ કે, આજે હિંદુસ્થાન જે શિક્ષણ માગે છે તે સુકુમારતાનું નહિ, પણ મનુષ્યત્વનું શિક્ષણ માગે છે. હિંદુસ્થાનના યુવકોએ પુરુષ બનવું જોઈએ છે. હિંદુસ્થાનની યુવતીઓએ શક્તિના અવતાર બનવું જોઈએ છે. વજાંગ બનો. એ આજના હિંદી વિદ્યાર્થીનો જીવનમંત્ર બનવો જોઈએ છે.

x

x

x

યુવકો! સેવાની મશાલ લઇને તમે જનપદોમાં ભટકો. ભારતવર્ષનાં રાંક ગ્રામ્યજનો તમારા આગમનની વાટ જોઈ રહ્યાં છે, સાચું ભારતવર્ષ ગામડાંઓમાં વસે છે. ભારતવર્ષનાં ગ્રામ્ય ગ્રામ્યજનોનાં હૈયામાં ધબકે છે. ભારતીય પ્રજાનું નવવિધાન તળિયેથી થવું જોઈએ છે. ગ્રામ્ય ઉદ્ધારની યોજનાઓ રચો અને એ ભાવનાના ભેખધારી બનો. ક્ષુધા, કંગાલિયત, અજ્ઞાન, અનારોગ્ય-એ બધાં તત્ત્વોએ ગ્રામ્ય પ્રજાને નિષ્પ્રાણ બનાવી દીધી છે. તેમને આરોગ્યનાં પ્રાથમિક સૂત્રોનું પણ જ્ઞાન નથી; તેઓ નિર્બળ છે, નૂતન જગદબજોનું તેમને કશુંજ ભાન નથી, હિંદી આદર્શો અને ભાવનાઓનું તેમને કશુંજ જ્ઞાન નથી અને રોજની રોડી માટેનો તેમનો તરફકાટ દયાપાત્ર છે. ગ્રામ્ય જનતાના સેવકો જોઈએ છે, ગામડાંઓના ઉદ્ધારકો જોઈએ છે; અને ગ્રામ્ય જનતાની સેવા એટલે હિંદી પ્રજાની સેવા, ગ્રામ્ય જનતાનો ઉદ્ધાર એટલે હિંદી પ્રજાનો ઉદ્ધાર, ગામડાંઓનું પુનરુત્થાન એટલે ભારતવર્ષનું પુનરુત્થાન.

(સાધુ વસવાણીના વ્યાખ્યાનમાંથી “સૌરાષ્ટ્ર” તા. ૨૭-૧૨-૨૮)

૧૪૭-ગ્રામ્ય શિક્ષણ

શિક્ષણનો પ્રચાર એજ આનુષંગિકી સહાયક પ્રયોજીતના નિશાનને લેવા છે; પરંતુ જ્યાંને જ્યાં તેનું, એનું નામ શિક્ષણ નથી. આજે શિક્ષણ એ અનિચ્છીતવર્તીન પ્રાપ્ત થાય છે. આનુષંગિક એજ અનિચ્છીત શિક્ષક છે. ગામડાંના લોકોને પુસ્તકોગ શિક્ષણની જરૂર નથી, તેમને તે જરૂરનો પયોગી શિક્ષણની જરૂર છે. ત્યાં પુસ્તકોગ શિક્ષણનો કે પરીક્ષા આપવાનો અવકાશ નથી, પરંતુ જીવનની મદદન અને કષ્ટની પરીણામોથી પચાસ કરતો પ્રયત્ન છે.

માટે આજે શિક્ષકનું કામ આવ આનુષંગિકારીનાં માર્ગને રજુ કરવાનું છે. તેનું કામ તેમને આનુષંગિક પ્રયત્નવાને ઉચ્ચાદિન કરવાનું છે. જ્યાં કામ તેમજ નવીન આનુષંગિક માટે ઉચ્ચાદ આપવો અને આનુષંગિકનાં પરિણામો ઉપરથીજ અત્યંત મમજનું એજ કામ શિક્ષકનું કામ છે. સહેલી સોડી તેમજ દવાઓમાં વિશ્વાસ રાખે છે અને તેને કદ કદ માટે તેનેજ વાપરવાની જરૂર માને છે; પરંતુ શિક્ષણને આજે કામ એવું નથી આનુષંગિક તથા પરીણામે માટે સંબોધો પ્રમા કરવા અને પરીણામે માટે ઉચ્ચાદ આપવો, એજ કામ શિક્ષકનું છે.

દાસમાં કદરવાન શિક્ષણ અને ગામડાંમાં વધુ શિક્ષણ દેવાવવાના પ્રયત્ન ચર્ચા છે. સહેલીનાં બહેણા-પ્રજેણા લોકો એમ સમજે છે કે, ગામડીઆઓ વાંચનાં-લખનાં શીખી જાય તેના જુદા જુદા કામ બનાવવામાં આવે છે. કાંઈ કહે છે કે, ગામડીઆઓ અમળ દેવાથી લોકો તેમને કહે છે, તેથી તેમને લખનાં-વાંચનાં આવડી તો તેઓ કામ નહિ. કાંઈ કહે છે કે, તેથી તેમને બદારની દુનિયાનું જાન થશે કે જેનાથી તેઓ તરત અભવ થાય છે. કાંઈ કહે છે કે, વાંચનાં-લખનાં શીખવાથી ઉચ્ચાદોને બેઠારી ચતાવી ચકો નહિ અને ગામમાં કંઈ કામ નહિ મળે તો તેઓ સહેલાં મારી કરીને માર પેસા કરાવે ચકો.

દાસના પુસ્તકોગ અજીતરો મામજીવન સાથે બીજાસ સંબંધ નથી, તેથી બાળકોને પોતાનાં ગામ અને ખેતીના પ્રયત્નો નિશાસ કરવામાં તેમને કંઈ પણ મદદ મળતી નથી. આજ કારણે ગામડીઆઓ પોતાનાં જાગીતો વખત જીવવામાં યુવાવધા કરતાં તેમને ખેતરમાં કામે લઈ જવાનું વધારે પસંદ કરે છે. શિક્ષણ તરફ તેઓ આદર આપે ઉચ્ચાદીન દેવાનું એજ કારણ છે કે, એ શિક્ષણ તેમના નિરપજીવનમાં મદદ નહિ કરતાં તેમની વિકલ જાય છે. આપણે ગામડીઆઓને તેમની આ ઉચ્ચાદીનતા માટે બંને દોષ કહ્યો; પરંતુ અંતિમથી આ દોષોને કદ નહિ કરીએ લાંબુથી તે શિક્ષણ ગામડીઆઓનાં મનને આકર્ષી ચકો નહિ.

શિક્ષણ-પ્રચારના આ યુગમાં વાંચનાર સાંજળીને આમર્ષ પામશે કે, એમદર સાદેજ જેવા પાઠાસ વિદાન આ અજીતરોના પાયા ઉપર રચાયેલા શિક્ષણ-પ્રચારની વિકલ છે. તેઓ કહે છે કે, એથી બંને બીજાઓથી દુઝારોના સંબંધ આપે. પરંતુ બીજાઓને દુઝારનું બંધ થઈ ચકો નહિ; તેઓ એમ નથી કહેતા કે, મૂર્ખતા સારી છે, પરંતુ તેમનું કહેવું એજ છે-અને તે જરૂર છે-કે કિયાતક જાન સિવાય માત્ર અજીતરોનજ મામજ પ્રયોગો ઉકેલ લાવી ચકો નહિ.

એક ગામનું દર્શન આપનાં તેમજે કહ્યું કે, એ ગામમાં નિશાણ છે, તે સારી ચાલે છે; પરંતુ તેમાંથી એક પણ માણસ મામજ પ્રયોગો ઉકેલ લાવી ચકે તેવા પાક્યા નથી. ગામમાં વાંદરાંઓને ઉપદેવ છે, રોગચાળો તો જુદો. કાંઈપણ કમલો પાક જયી ચકો નથી. તો પછી કહે તો અરા કે, જે સિદ્ધાંત ગામમાં ના આવે એવા શિક્ષણથી શો માળ ?

શિક્ષણ એ આપત્તિઓને ઉપાય અવરથ છે, પરંતુ તે શિક્ષણ ગામડાંની આવરથકતાઓને અનુકૂળ હોવું જોઈએ. ગામડાંની રિયનિ અને જરૂરીઆતો બિન્ન બિન્ન હોય છે, તેથી તે તરફ પણ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જ્યાંને માટે એકજ પદ્ધતિ રજૂ કરવી જોઈએ નહિ. સિદ્ધાંત એક રહે, પરંતુ પેટાજાગતોમાં બિન્નતા રહે એ ખાસ જરૂરનું છે. શિક્ષણને માટે બાંધવાવરથા એજ ઉત્તમ અવરથા મનાય છે. આ અવરથામાં અમળ નવા સરકારી જીવવાને તેવા રહે છે તેથી જે

કંઈ બતાવવામાં આવે છે તેના સંસ્કાર મગજમાં સારી રીતે પડે છે, અને ૨૫ વર્ષની ઉંમર પછી મગજમાં કોઈ એવી સ્થૂળતા આવી જાય છે કે તેથી તે નવી વાતો ગ્રહણ કરવાને તૈયાર હોતું નથી. તેથી બચપણથીજ શિક્ષણની શરૂઆત કરવી જોઈએ.

શ્રીનિકેતનમાં (બંગાળના એક ગામમાં) પણ એમજ કરવામાં આવ્યું છે. ગામના ઘરડાઓને એક બાલુએ રાખી બાળકોને શીખવવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. શરૂઆતમાં ગામના લોકોને એકલા કરીને તેમને મેલક લેન્ટર્ન (બદ્ધ દ્વાનસ) વગેરેથી તળાવોની સફાઈ વગેરેના ઉપાય બતાવ્યા; પરંતુ તેમણે કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ. પછી તે ગામના છોકરાઓને સફાઈ કેમ રાખવી તે સમજાવ્યું. તેમના બાલચર સંઘો (બાય સ્કાઉટ ટ્રુપ્સ) રચવામાં આવ્યા અને તેમની સાથે મળીને તળાવ સાફ કર્યા. તેમને ખેતીની નવી પદ્ધતિઓ અને પ્રયોગો બતાવ્યા અને રોગીઓને દવા આપવાનું તથા આગ જુઝાવવાના ઉપાય સમજાવવામાં આવ્યા. ગામલોકોએ પોતાનાં બાળકોને એ બધાં કામ કરતાં જોયા, ત્યારેજ તેમને તે કામોની ઉપયોગિતા બરાબર સમજાઈ અને તેઓ મદદ કરવા લાગ્યા. આ રીતે છોકરાઓએ આદર્શ રજુ કરી ઘરડાઓને શિક્ષણ આપ્યું ! સામાન્ય મા-બાપો પોતાનાં બાળકોના કલ્યાણ તરફ આંધળા જેવાજ હોય છે. તેમને આંધળો પ્રેમ અને અજ્ઞાનજ તેવું મુખ્ય કારણ છે. શ્રીનિકેતનના કાર્યકર્તાઓ અને શિક્ષકો એ વાત સમજી ગયા કે, બાળક કંઈપણ સારું કામ કરી બતાવે છે ત્યારે તેમનાં મા-બાપ તેમની પાસેથી જરૂર શિક્ષણ લે છે અને તેઓ પોતે પણ તે કામમાં લાગ લેવા માંડે છે. ગામડાંનાં બાળકોના બાલચર સંઘો રચીને તળાવોની સફાઈ, આગ વખતે સેવા, દવા વહેંચવી વગેરે કામ શરૂ કરવામાં આવ્યાં, ત્યારે વૃદ્ધો પણ તેની ઉપયોગિતા પ્રત્યક્ષ જોઈને તેમાં મદદ કરવા લાગ્યા. પ્રથમ જ્યારે બાલચર સેનાઓ શરૂ કરી અને તેમને ક્વાયત, કસરત વગેરે કરાવવામાં આવતી ત્યારે લોકો કહેતા કે, આ તો અમારાં છોકરાંને લડાઈમાં લઈ જવાની તૈયારી થઈ રહી છે ! પરંતુ ધીમે ધીમે તેમનાં તે સંદેહ દૂર થયો અને તેમને આ પ્રવૃત્તિ ઉપર વિશ્વાસ બેઠો.

કાર્યની શરૂઆતને માટે એમજ ઠીક સમજાયું કે, ગામની નિશાળનેજ આ બધાં કાર્યોનું કેન્દ્ર બનાવવી. આથી શિક્ષકને નેતા બનાવીને બાલચર સંઘો ઉભા કરવામાં આવ્યા. તેવું પરિણામ એ આવ્યું કે, ગામનાં બાળકોમાં આજ્ઞાપાલન અને સહકારની ભાવના જન્યત થઈ; અને તેની અસર ગામના લોકો ઉપર પણ થઈ. તેમણે પરસ્પરના સહકારથી પોતાના અગડા આપસમાં પતાવવાનું શરૂ કર્યું. એક 'સુરલ' નામના ગામમાં જમીનદારનાં કુટુંબમાં અગડા ચાલતા હતા, ત્યાં શિશુ-પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું. તેમાં એકલા થઈને કામ કરવાનું પરિણામ એ આવ્યું કે, અંદર અંદરના અગડા દૂર થયા અને બધાએ મળીને એક બાલચર-સમિતિ (સ્કાઉટ કમિટી) રચી. જમીનદારોએ પણ તેમાં સૌની સાથે મળીને સ્વદસ્તે તળાવોની સફાઈ કરી.

આ પ્રમાણે 'લુહારગઢ' નામના એક બીજા ગામમાં લોકોએ પણ પોતાનો મુકદ્દમા આપસ-માંજ પતાવી લીધો. ત્યાં ખીવાના પાણીનું માત્ર એકજ તળાવ હતું અને અગડાનું કારણ પણ એજ હતું. ત્યાં બાલચર-સંઘ ઉભો કર્યો અને તેણે બીજું તળાવ સાફ કરી આપ્યું એટલે બધા અગડા મટી ગયા. એકત્ર થઈને ક્વાયત કરવાથી તથા રમતો રમવાથી સહકારની જે ભાવના જન્યત થાય છે, તેજ ગ્રામ-સેવામાં દરવખતે કામ લાગે છે. ગામની સફાઈ તથા રોગચાળા સામે સુદ્ધ કરવાને એજ ભાવનાની જરૂર પડે છે.

સ્કાઉટ માર્તરો વિચારતા હતા કે, સ્કાઉટોમાં સેવાની ભાવના કેમ કરીને જાગે? તેવામાં એક મેળો આવ્યો. તે પ્રસંગે તેમને સેવા કરવાનો ઠીક પ્રસંગ મળી ગયો. તેમણે કુરેલી નિઃસ્વાર્થ સેવાથી ગામના લોકો તેમના ઘણા આભારી થયા અને તેમની પ્રવૃત્તિની ઉપયોગિતામાં વિશ્વાસ કરવા લાગ્યા.

‘મોદપુર નામના ગામમાં એક ઘરમાં આગ લાગી ત્યારે પાડોશીઓએ વાસણ પણ આપ્યાં નહોતાં. પછી એજ ગામમાં સ્કાઉટોએ આગ જુઝાવવાના ઉપાય બતાવવા માટે એક મેલ કર્યો.

એક આમાં માત્ર વળીને તેને તેમણે મળ્યા જણાવ્યા જુનની દીપ્તિ. તેમને જોઈને ગામનાં મોઢામાં એકમાથે મળીને કામ કરવાનું મર્યાદા જણાવે કલ્યાણ વડું. કલ્યાણે કહેલું તે કામ ન કાન તે મોકલ દર્બનથી કામ ગણું. આ જોઈને તેમને એકજ જણાવું, તેને જણી આજ સામે ભારે જવાબે જેના કડું અને તે જુનની વાજી.

આ જોઈને આજુબાજુનાં ઘણાં માણસોં જોઈ પેદાને કામ જાણવા-મળે પાવવાની માફથી મળા જાયા. તોકે માથે કોબરવની અવધ અવધ અવધા કરવાનું મુનીવ દોડવાની એક અવાડીઆથી અગ્નિ ધુમીના નાના નાના અધ્યામકોં છડ કરી માર્યાનાં પાત્રોંને વિશાળ આપવાની માગના કરવાને ચિન્હાર માટે છે; કેમકે એવા વગેરેમાં મહાપના વિરાધ, જાનર જનાવડું વગેરે પેદાની પણ અવધવા જાણને દોડાજ વળવર્માં તેમને કીનવી કામજ અને પાત્રી ગામની સાગરિયામાં પણ એજ અધ્યામકોં. કડું કાવ.

આ પ્રકારેનાં અધ્યામકોં અનિચિત્તવર્ધાં છડ પણ કરેલાં છે, જે જ્યાં મેઘા મધ્ય પડે દોડાજમાં આવીને વિશાળ ભે છે અને કલ્યાણી ભાવનેાં મમજ કડું પેદાને કામ જના છે. તેમને કલ્યાણી, પેત્રી, કલ્યાણ અને કાળીના જનારના નથા કપડાં વજાવડું અને કાવરા વગેરેનું કામ પણ કોબરવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીઓ પેતાના પગ ઉપર ઉગરા રંગી કંઈક કમળી કરી થોં એવી પોષતા પ્રાપ્ત થાય એ પણ આ વિશાળનું એક અંગ છે. અને તેઓ મર્યાદાજ (દોષ) પ્રાપ્તોં કહે છે. એનો ઉદ્દેશ એવા છે કે, વિદ્યાર્થીઓને કોઈ પણ એવી આસ જાળનામાં પોષાં જનાવીને પેર મોકલવા, કે જેથી તેઓ અને ગામમાં કંઈક કામ કરી થોં. જાળીમાં પેતાને કાંઈ કોં પણ કામ કરવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા હોય છે; પરંતુ વર્તમાન વિશાળપ્રજામાં તે આ હચ્છાને કચરીજ જાળવામાં આવે છે, કે જે હચ્છાને ઉત્તેજાથી આગળ ઉપર પહોંચા કલ્યાણ કાવ તેમ હોય છે. માણસ જગપણથીજ કંઈને કંઈ કરવાનું શીખે છે. થોડા સમયમાં કપડાં-રોપણ વગેરે વજાવડું તથા સાકાકા ઉત્પન્ન કરવાનું વગેરે શીખી લાને ઉકારાઓ જવારે પેતાને કામ જણ છે, ત્યારે વિદ્યાર્થી કેખરેખમાં તેમની પાસે એજ કામ તેમને મેર કડું કરાવવામાં આવે છે. આથી તેમને સ્વાવધ'બનવું' વિશાળ મળે છે અને આગળનાં ઉપાય પણ મળ્યાં આવે છે, કે જેથી તેઓ પેતાના કુટુંબને કંઈ પણ મદદ કરી શકે છે.

પેતાની નાની નાની વાડીઓમાં સાક-કાકા ઉત્પન્ન કરીને ગામમાં સાકની બેઠ પૂરી પાડવામાં આવે છે, કે જેના અગાવથી લોકો ગિમીરીના બોજ થાય છે. આમાં કચરા, પાવખાનાં તથા ડાખુનેાં ઉપયોગ પણ સારી રીતે થઈ શકે છે.

આથી જાણીને જે અનુભવ અને વિશાળ મળે છે તે બહુ કિમતી હોય છે. પોતે સાધમાં રહીને જગીચી કરાવશે અથવા બેતી કરાવવી એજ પ્રાથમ વિશાળને મૂળ આધાર હોવા જોઈએ. આથી તેમને કલ્યાણવર્ધન' ધણું' વિશાળ હેતુ મળ્યા રહેશે.

જાગ્યાવની સાથે સાથે છોકરાઓને વાંચવા-લખવાની રચિ પણ ઉપગતવી શકાય, એમાં જનઈસી કરવાની જરૂર નહિ પડે. પેતાનો દિસાજ રાખવો તથા બેતીવાડીનાં પ્રસ્તુત વાંચવામાં તેમનું મન જલદી યાચે છે. ઉચ્ચ વિશાળ તરફ આગળ વધવા માટે પણ આમાં પ્રવેગ અવકાશ છે. આની સાથે જાળસાત્ત, રસાયનસાત્ત, પદાર્થ-વિજ્ઞાન, વનસ્પતિસાત્ત, પ્રાણીસાત્ત વગેરેનું પણ અધ્યયન કરાવી શકાય છે. જમીનની પેદાશ, જમીન સરખી કરવી, માટીની પરીક્ષા કરવી, ખાણી એકડું કરવું, બધે બાંધવા, નહેરો કરવી, હોડી ચલાવવી, તરી જલણુવું વગેરે જાળતનું જ્ઞાન સહેજમાં થઈ શકે છે. ગાડ-ગીડ, ટોડા-મટોડા, પશુ-પક્ષી વગેરેનો પરિચય જલદી થાય છે; કેમકે એ જમી જાળતોનો જાગ્યાવ અને બેતીવાડી સાથે સંબંધ છે. ગણિત અને રેખા-ગણિત(ખમિતિ)નું જ્ઞાન પણ આની સાથે આપી શકાય. આવા આવા અધ્યયનથી વિશાળ હેતુ તેમની દષ્ટિ સમજ રજુ થાય છે.

હાલની શિક્ષણપદ્ધતિમાં સૌથી મોટો દોષ એ છે કે “બાળક પોતાના અનુભવથીજ કંઈ પણ લાભ મેળવી શકે છે” એ વાતમાં આપણને વિશ્વાસજ નથી. તેમને આપણે માત્ર દાન આપવા માગીએ છીએ, તેમને સ્વાશ્રયી થવા દેતા નથી. આપણે તેમને એવીજ વાતો ગોખવાની કરજ પાડીએ છીએ, કે જેને આપણે પોતેજ ભૂલી જવાનું યોગ્ય ગણીએ છીએ. આપણે તેમને ઘરના સ્વાભાવિક હવનને બદલે વર્ગોના ચોરડાઓમાં પૂરી દબને તેમના ઉપર આળસ અને ગુલામીનો બોલો લાદીએ છીએ.

ન્યાંસુધી બાળકો જાતમહેનતનું તથા તે દ્વારા મેળવેલી કમાણીનો ઉપભોગ ધરનાં માણસોની સાથેજ રહીનેજ કરવાનું મહત્ત્વ ન સમજે, ત્યાંસુધી તેમનું શિક્ષણ અધુરુંજ માનવું જોઈએ. નાગરિકતા(સીટીઝનશીપ)ના પણ શિક્ષણ માટે ઉપરોક્ત બાબતો જરૂરી છે. જે ગામડાંમાં સદકારિતાના સિદ્ધાંતોનાં પ્રચાર કરવો હોય તો તેનો સૌથી સરસ ઉપાય એ છે કે, ગામના કેટલાક છોકરાઓ મળીને પોતાની ઉપજ એકસાથે વેચે અને જરૂરી ચીજો એકસાથે મળીને ખરીદે. આથી તેમના હૃદયમાં સદકારિતાના જે સિદ્ધાંતો જન્મી જશે તે તેમને આગળ ઉપર બહુ કામ આવશે.

ઘરની વાડીમાં બગીચો કરવો અને શાળામાં બગીચો કરવો એમાં બહુ ફેર છે. શાળાના બગીચામાં છોકરાઓને લાણુતરના સમય પછી ઘેર જવાને વખતે જબર્દસ્તીથી કામ કરવું પડે છે, રજાના દિવસોમાં તેની દેખરેખ રાખનાર કોઈજ નથી હોતું, વળી મારતર સાહેબ તેને પોતાની ગીદક્ત સમજે છે; બ્યારે ઘેર બગીચો કરવાથી તેનું મન તેમાં લાગેલું રહે છે, તેની સંભાળ રાખનાર ઘરમાં કોઈને કોઈ દરવખત હાજર હોય છે, તેથી તેનો નાશ થવાનો પણ ભય રહેતો નથી. એમાં છોકરાઓનું ધ્યાન બહુ જલદી લગાડી શકાય છે.

ન્યાંસુધી આપણે બાળકોને નાનપણથીજ આપણી દેખરેખ નીચે, સામાજિક અને આર્થિક ‘બાબતોમાં સ્વયં’ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાના સંયોગો નહિ આપીએ ત્યાંસુધી શિક્ષણપ્રથા સુધરી શકવાની નથી.

શ્રીનિકેતનના શિક્ષકો એજ પ્રયત્ન કરે છે કે, જે કોઈ ગામમાં શાળા હોય ત્યાં આ બાબતોનો પ્રચાર થાય અને શાળાના શિક્ષકો આવી બાબતોનું શિક્ષણ છોકરાઓમાં ફેલાવે. ન્યાં શાળા નથી ત્યાં રાત્રિશાળાઓ ખોલીને અથવા રક્ષાઉદ્યાદારા એ બાબતોનું શિક્ષણ તે ગામના છોકરાઓને અપાય. તેમને પોતાનાં ઘરોમાં ઉપયોગી શાક-ભાજી પેદા કરવાનું શિક્ષણ આપીને તે પ્રમાણે કરવાનો ઉત્સાહ અપાય અને તેમના બગીચા વગેરેની સંપૂર્ણ દેખરેખ રખાય, એને માટે યોગ્ય ખર્ચની જરૂર પડશે, પણ તેનો પ્રયત્ન તેજ ગામમાંથી થવો મુશ્કેલ નથી; કેમકે આ બાબત યતના લાભ સૌને સહેલાઈથી સમજશે.

આ રીતમાં સૌથી વધારે લાભ એ છે કે, તેમાં પ્રત્યેક બાળકની જૂદી જૂદી રુચિ ઉપર ધ્યાન અપાય છે. બધાને એકજ બીચામાં દાળવામાં આવતા નથી, જિનન જિનન રુચિ અને શક્તિઓવાળાં બાળકોને એક પ્રકારના શિક્ષણના બીચામાં દાળવાનાં જે ખરાબ પરિણામ આવે છે તે આમાં હોઈ શકનાં નથી.

વાડી કરવી વગેરેનું સામાન્ય શિક્ષણ તો ગામડાંમાંજ આપી શકાય; પરંતુ એક એવા વિદ્યાર્થીની જરૂર રહેશે કે ન્યાં આ વિષયોની સાથે સાથે ઉદ્યોગ-વ્યવસાયોનું ઉચ્ચ શિક્ષણ પણ અપાય. જે વિદ્યાર્થીની જે વિદ્યામાં વિશેષ રુચિ દેખાય, તેને તે બાબતમાં વિશેષતઃ જનાવવો જોઈએ, તેને ગામના કોઈ ને કોઈ ખાસ કામને યોગ્ય બનાવવો જોઈએ.

આપણે ગામનાં બાળકોને ગામના કામને યોગ્ય બનાવવાના છે, કે જેથી તેમને પોતાના મામલોમાં પેટ ભરવાની સગવડ મળે જાય અને તેમને ગામમાં છેડીને ચંદેરામાં મજૂરી કે તોફારી કરવા જવું પડે નહિ. બાળકોને ગામની આવશ્યકતાઓની પુર્તિને યોગ્ય બનાવી દેવા, એજ પ્રમુખ શિક્ષણપ્રણાલીનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

હોશ કરે છે કે, તેમાં આર્થિક શિક્ષણને પણ સ્થાન આપવું જોઈએ. હું કહું છું કે બહુજી

અદ્ભુત ન હોય તૃપ્તિ. યદ્યપિ આશ્ચર્યની કંઈ જાણ. આશ્ચર્ય નિઃકલિબલુના પદો અદ્ભુત નો પદોમાં નથી. માનવજાતી મેઝા કરતા યોગ્ય, એકે વિશિષ્ટ પાત્રિકાના માં દેવો દરેક માનવજાતી માં તે માં અનુભવ અને કેવળના અનુભવો ઉચ્ચત્તર દર્શાવે છે. આશ્ચર્યની અનુભવો અદ્ભુત મેવાના આશ્ચર્યને કદિ કમળા સ્થાપિત કરવા દેવો દેવો, ભારતના દેવી અદ્ભુત દેવો એ દેવો અદ્ભુત દેવો નથી કે જે દિશ્વિમન એવા કે દેવોની જે પદોદારના જ નથીને પણ દેવના મેઝા કરવાથીજ પદોમાં ભરે અને તે અને આપણે મેઝા પણ પદોમાં આપણનીજ દેવો દેવો.

આશ્ચર્યના જે તત્ત્વ-અવલોકનને રામ કરવામાંથી એકથી જરૂર છે તેથી મહાનની જરૂર નથી; એને મેઝા તે તત્ત્વ-અવલોકન કામ કરવામાં આપણનીજ જરૂર છે. દા. થન પણ જરૂરી આપણમાં ઉપરથી છે. આ, પાંચ દેવાના જરૂર કંઈ જોવા આપણે કરેલો નથી. જરૂરમાં મેઝા એ તેમ આમાં પણ આવી રજાનિક ફેનજનાની જે મેઝાની યાત્રાથી આપે કદો નહિ. જરૂર તે તેમની માં કામ કરીને તેમને કામમાં પાંચવાની છે.

(વિદ્યાપ્રજ્ઞાનના જન્યુઆરી ૧૯૨૬ ના અંકમાંથી એકાદર શ્રેયકર્તા -
એમ. એન. મીના લેખને આધાર.)

૧૪૮-તિલક અને લેનિનના જીવનમાં અદ્ભુત સામ્ય

વિધિના મુખિયાના લેનિન અને વિંદના રાષ્ટ્રીય તોષાના નિલક એ બનેની અંગીના બનાવોમાં આશ્ચર્યનાક સામ્ય હતું. એ નીચેની વિષયોપરથી જાણી.

નિલક અને લેનિન એ બને પેલપેનાના દેશના વિશ્વવિખ્યાતના કમંચારીએને ઘેર જન્મ્યા હતા. તિલકનો જન્મ રત્નાગિરીમાં ૧૮૫૬ ની સાલમાં થયો હતો. એ સમયે એમના પિતા ધી. મંગાધર રામચંદ્ર નિલક એક મરાઠી સાજાના સિસક હતા. એમને ઘરઆતમાં માલિક પાંચ ફાળીઓના પચાસ મળતો હતો. ધીરે ધીરે જન્મન કરવા કરતા તેઓ કેળવણી ખાતાના મદદનીસ ડેપુટી કમિશ્નરી થયા. લેનિનનો જન્મ ૧૮૬૦ ના એપ્રિલમાં થયો હતો. એ સમયે એમના પિતા હિલિયા નીકોલેવીચ બિલિનો મિત્ર વિસ્તકમાં રૂઝ કમિશ્નરી હતા.

તિલક અને લેનિન બને પોતાના પિતાના મૃત્યુના આપાત ૨૧ વર્ષની વયે સદન કર્યો પડ્યો. તિલકના પિતાનો સ્વર્ગવાસ ૧૮૭૨ માં થયો; અને લેનિનના પિતાનું અવસાન ૧૮૮૧માં થયું.

નિલક અને લેનિન બનેએ કાયદાનો અભ્યાસ કર્યો હતો-એકે મુખ્ય યુનિવર્સિટીમાં અને બીજાએ મેન્ટ પિટર્સબર્ગની યુનિવર્સિટીમાં. એ બનેની સામે સરકારી પદ, આનંદમય જીવન, નોકરીના અધિકારમાંથી સ્વતંત્રતાનો પ્રકાશ એવો, એ બધું હતું. એ ઉપરાંત એ બનેને ધિરનું કાર્ય મનુષ્યદારા પૂરું કરવાય છે એવી કલ્પના હતી. એ છતાં બનેએ પાર પાડી. કાયદાનો અભ્યાસ કરી લીધા પછી એ બનેએ એવો નિશ્ચય કર્યો કે 'આપણે પોતાના નવયુવાન સાથીઓ સાથે મળીને દેશની સ્વતંત્રતા માટે કાર્ય કરવું.' એ બનેને એ મદત કાર્યમાં સદાય કરનારા સાથીઓ પણ મળ્યા.

તિલક અને લેનિન બને પોતાની જુવાનીમાં રાજ્ય તરફથી કષ્ટ વેલું પડ્યું. લેનિનને ૧૭ વર્ષની ઉંમરે સજા થઈ. એમને કાકુરગીનો નામના ગામમાં મોકલી દેવામાં આવ્યા. લોકમાન્ય તિલકને તથા એમના મિત્ર અગરકરને, કાન્દાપુરના દિવાન બદાદુરની વિરુદ્ધ કષ્ટક લખ્યું જોયી, ચાર મદીનાની સજા થઈ; અને બનેમિત્રો ૧૮૮૨ ના જુલાઈમાં જેલમાં ગયા. આ રીતે ભવિષ્યનાં કાળાં વાદળોની છાયાનાં તેઓને પોતાની યુવાવસ્થામાંજ દર્શન થયાં.

નિલક અને લેનિન એ બનેનાં કાર્યકેન્દ્રો પેલપોતાનાં દેશનાં એવાં સહેરા હતાં, જે સંસ્કૃતિ

અને કેળવણીનાં ધામ ગણાતાં. પૂના હિંદી રાજકીય ક્ષેત્રમાં મહત્વની જગા છે અને સેન્ટ પીટર્સબર્ગ રશિયન જ્ઞાનપિપાસુઓનું યાત્રાસ્થળ છે.

જનતા ઉપર પ્રભાવ

તિલક અને લેનિન બંને પત્રકારો હતા. પત્રને પ્રતાપે જનતાપરનો તેઓનો પ્રભાવ દિન-પ્રતિદિન વધતો જતો હતો. તિલકનું પત્ર ‘કેસરી’ (સિંહ) હતું; અને લેનિનનું પહેલું પત્ર ‘ધસ્કા’ (ચિણુગારી) હતું. બંનેના પત્રકારતરીકેના જીવનની શરૂઆતમાંજ અડચણ ઉપરિથત થઇ હતી. લેનિનનો સહાયક અને સહકારી પ્લેખેનો લવિષ્યમાં આર્થિક પરિવર્તન થાય એવું ઇચ્છતો હતો; અને એ પત્ર સાવચેતીભરી લાપામાં રાખવા ચાહતો હતો. અતિ વિદ્વાન પુરુષોની પેઠે એનામાં સંદેહનો વાસ હતો; અને પોતાના વિચારો પ્રગટ થઇ જવામાં શો લય છે એ સમજનાર માણસની પેઠે, તે સમાલોચના મોટા મોટા ગોળ ગોળ શબ્દોમાં કરી જાણતો. લેનિન એથી વિરુદ્ધ હતો. એ એવું ઇચ્છતો કે, જે કંઈ કહેવું હોય એ નિશ્ચયે કહી નાખવું. ગોળ ગોળ શબ્દોમાં લેખ લખવાની એ વિરુદ્ધ હતો. તિલકના સહકારી આગરકર પણ પ્લેખેનો જેવા વિચારના હતા. એમને લાગતું હતું કે, તિલક સંપાદનવિભાગમાં માર્ગદર્શકનું કાર્ય કરવા માગે છે અને એ રીતે લોકો-પર પોતાનો પૂરો પ્રભાવ જમાવવા ઇચ્છે છે. લેનિનને ‘ધસ્કા’ છોડી દેવું પડ્યું. પાછળથી એ પણ નરમ વિચારનું થઇ ગયું. લેનિને બીજું પત્ર ‘પેડા’ ચાલુ કર્યું. તિલક અને લેનિનનો લોકોપર જે જખરો પ્રભાવ પડ્યો એનું રહસ્ય એ હતું કે, તેઓ બંને પ્રચારકની નીતિએ કાર્ય કરતા હતા. એની શૈલિ પણ જડ સરળ હતી. તેઓ બંને એકબીજાની સાથે લખતા. તેઓ ધણી મહત્વની વાતો કરતા; પણ એ પોતાની લાપામાં નહિ, જનતાની લાપામાં.

હાલમાં એક અંગ્રેજી પ્રગટ કરેલ ‘શ્રી મ’થ્સ ઇન રશિયા’ નામના પુસ્તકમાં લેનિન વિષે જે લખ્યું છે એ તિલકને પણ લાગુ પડે છે.

“ઇતિહાસમાં લેનિનનું સ્થાન અપૂર્વ છે. એના સમારકમાં મોસ્કોમાં એક સંસ્થા છે. ત્યાં લેનિને લખેલા કાગળના જેટલા દુકડા મળે એ બધા ભેગા કરી રાખવામાં આવે છે; અને લોકો એનું અધ્યયન કરે છે. રાજનૈતિક વાર્તાલાપમાં ‘લેનિને કહ્યું છે કે’ એ શબ્દો લોકોની જીભે હોય છે. કોઈ પણ વાતના અર્થ સ્પષ્ટ કરવા માટે એ શબ્દો નિશ્ચિત પુસ્તક જેવા ગણાય છે, રાજનૈતિક ગીતા જેવા થઇ રહ્યા છે.”

લેનિન ખરેખર અદ્ભુત પુરુષ હતો. એની અદ્ભુત દૃઢતા, પોતામાં અને પોતાના ખ્યાલમાં શ્રદ્ધા, મનુષ્ય અને પરિસ્થિતિવિષેનું તેનું અચાક જ્ઞાન, બધા લોકો સાથે સાદી સાધારણ લાપામાં વાતચીત કરવાની આવડત, પોતાના સ્વાર્થપ્રત્યે બેપરવાઇ વગેરે કારણોને લીધે એ બીજા લોકોથી લિન્ન થઇ ગય છે અને મહાન ગણાય છે.

(તા. ૨૩-૧૨-૧૯૨૮ ના “એ ધડી મોન્”માંથી)

૧૪૯-વૃંદાવનમાં ગ્રામ્યસેવા-શિક્ષણવર્ગ

વૃંદાવનના પ્રેમ મહાવિદ્યાલયના આચાર્ય જીગલકિશોરે તેમની સંસ્થાદ્વારા ગ્રામ્ય સેવકો તૈયાર કરવા માટે એક મોટી અને રસિક યોજના અને મોકલી છે. યોજનાનો આરંભ ગયા રિસેમ્બરથી થયો હતો. હવે તેઓ લખે છે:-

“ ગ્રામ્ય સેવા શિક્ષણવર્ગ હવે ચાલુ થઈ ગયો છે. પાંચ વિદ્યાર્થીઓ જોડાયા છે; અને હરભગ એક અઠવાડિયાની અંદર જે બીજા વિદ્યાર્થીઓને જોડાવાનું નક્કી કર્યું છે. હું પોતે અર્થશાસ્ત્ર અને નાગરિકતાના વર્ગ લઉં છું, તે ઉપરાંત તેઓ કાંતવાનું અને પીંજવાનું ભરતબાઈ પાસેથી શીખે છે. અહીંની મ્યુનિસિપાલિટીના દાકતર તેમને ‘સ્વાસ્થ્ય, સફાઈ, શારીરશાસ્ત્ર અને તાત્કાલિક ઉપાયો’ ઉપર વ્યાખ્યાનો આપશે એવો પણ પ્રબંધ થઈ ગયો છે. વળી આ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ અઠવાડિયે એક વાર આસપાસનાં ગામડાંમાં ત્યાંના લોકોની આર્થિક સ્થિતિવિશે આંકડા એકઠા કરવાને બંધ છે અને અનુકૂળ દોર મળી જાય તો એક દે બે ગામડાંમાં એક નાનકડું ‘ખાદીકેન્દ્ર’ સ્થાપવા અમે વિચારી રહ્યા છીએ. અને આશા છે કે, આ સંસ્થાના બીજા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પણ આની અસર થશે, અને તેઓ આ કામમાં રસ લેવા લાગશે. હિંદુસ્તાની સેવાદાગની એક ટુકડી અમે અહીં ઉભી કરી છે, અને જોને અત્યાર કરતાં વધારે ઉપયોગી અને સજીવ જનાવી શકીશું એવી આશા છે.”

વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઓછી છે તેથી વાચકને ગણતવાનું કંઈ કારણ નથી. હાખલ થવાની બાબતમાં શરતો મૂકવામાં આવી તો તેથી ઘણાખરા શંકાઈ જાય છે અને શરૂઆતમાં જોમ થાય જોજ સાફ છે; કારણ કે માત્ર એવાજ વિદ્યાર્થીઓ આ વર્ગમાં લેવામાં આવે છે જેઓ બે વર્ષનું શિક્ષણ પૂરું કર્યા પછી ઓછામાં ઓછાં દસ વર્ષ ગ્રામ્ય સેવા કરવાને અધ્યાય. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને દર મહિને ૧૫ થી ૨૦ રૂપિયા સુધી છાત્રવૃત્તિ આપવામાં આવે છે. શિક્ષણક્રમ પૂરો કર્યા પછી વિદ્યાર્થીને તેની કૌટુંબિક જરૂરિયાત પ્રમાણે રૂ. ૩૦ થી ૭૫ સુધી માસિક આપવામાં આવશે. ગ્રામ્ય યુનિવર્સિટીના કામમાં રસ લેનારા બધા લોકોનું હું આ યોજના તરફ ધ્યાન ખેંચવા માગું છું. યોજનાની નકલ સંસ્થાના મંત્રીને લખવાથી મળી શકશે. આચાર્ય આ ભવતી બીજી સંસ્થાઓને અને સંબંધોને નીચે પ્રમાણેના સહકારને સાફ નિમંત્રણ આપે છે:-

(ક) છાત્રવૃત્તિઓ આપીને;

(ખ) અહીં તાલીમ લેતા વિદ્યાર્થીઓ ગ્રામ્ય ઉદ્ધારના કામસંજ્ઞાથી અનુભવજ્ઞાન બીજી આવી સંસ્થાઓદ્વારા મેળવી શકે એવી જોડણી કરીને;

(ગ) જે વિદ્યાર્થીઓ અહીં તેમની કેળવણી સમાપ્ત કરી ચૂક્યા છે તેમને ઉપયોગ કરીને;

(ઘ) નાણાંની અને અહીંના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થાયેલીઓની લેટ આપીને;

(ઙ) ઉપયોગી સલાહ અને સૂચનાઓ આપીને; અને

(ચ) વખતોવખત ગ્રામ્ય પ્રવેશક સંજ્ઞાથી વ્યાખ્યાનોનો પ્રબંધ કરીને.

આચાર્ય જીગલકિશોરે આ યોજનાનો આરંભ કરીને જે ઉત્સાહ અને હિંમત દર્શાવ્યાં છે તેને સાફ તેમને હું ધન્યવાદ આપું છું. જે જોને ઠીક ઠીક રીતે ચલાવવામાં આવશે તો એમાંથી મોટાં પરિણામો આવવા સંભવ છે.

(“નવમ્બર” તા. ૧૭-૨-૨૬ ના અંકમાં મેળક-મદાત્મા માંથી)

૧૫૦-એક ચોરનો હૈયાપલટો

અવન્તીદેશમાં કુરુધર નગરમાં કાતિયાની નામે એક બૌદ્ધ શ્રાવિકા રહેતી હતી. તે એક સમયને વિષયે કોટિકર્ણુ શોણ નામે સાધુની કથા સાંભળવા ગઈ. આ સાધુ ગર્ભશ્રીમંત હતા. કાનમાં એક કોટિ(કરોડ)ના મૂલ્યની છેલકડી પહેરતા. આવો વૈભવ છોડીને ભાગી થયા હતા. કાતિયાની આમ કોટિકર્ણુનું વળાણ (વ્યાખ્યાન) સાંભળે છે ત્યાં ચોરની એક ટોળકીએ એના ઘરમાં ખાતર પાડ્યું. ખાતર પાડીને ચોર ઘરમાં ઘર્યા છે ને પેટી-પટારા વીખે છે ત્યાં કાતિયાનીએ દાસીને દીવી પ્રકટાવવા સાડ તેલ લેવા ઘેર મોકલી; તે આવીને જુઓ છે તો ઘરમાં ખાતર પડ્યું છે. એટલે તે આવી હતી એવી ને એવી તેલ લીધા વિના પાછી કથામાં ગઈ. ચોરનો નાયક ચોરી કામ ઉપર દેખરેખ રાખતો બહાર ઉભો હતો. એણે દાસીને આવતી ને પાછી જતી જોયું, એટલે તે કોણ છે, ક્યાં જાય છે, શું કરે છે તે જાણવા સાડ એ પણ દાસીની પાછળ પાછળ આવ્યો. દાસી કથામાં આવીને કાતિયાનીને બધી વાત કરે છે. તે ચોરનાયક પાછળ ઉભો ઉભો સાંભળે છે.

‘બા, બા! ઘરમાં તો ચોરે ખાતર પાડ્યું છે.’

‘એમ ગોકીરો શું કરતી હઈશ? ચોર લઈ જતા હોય તો પોતાની દીડી વસ્તુ ભડે લઈ જાય; પણ હું તો આજ દુર્લભ શ્રવણ સુણું છું’ એટલે ધર્મમાં ચાંતરાય કર મા.’

આ સાંભળીને ચોરનાયક ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો-‘અહો, ધન્ય છે આ બાઈને! બીજા કથા સાંભળવા જાય પણ મન તો કાં વાર્તાવાળા સુતારભાઈની ઘોડે બાવળિયે હોય, ને કાં કથારથાનકે બહાર ઉતારેલા જોડામાં હોય; પણ આને તો ધર્મશ્રવણ આગળ ધરનાર, ઠોરબંધાર, માલમત્તા કાંઈ ગણત્રીમાંજ નથી. આવા ધર્મી માણસના ઘરની એક કોડીએ આપણને પચે નહિ, કાચા પારાની ઘોડે રોમેરોમે કૂટી નીકળે. આવાને ઘેર ચોરી કરી તો પછી સર્વસહા ધરતીમાતાનેય આપણે ભાર અસહ્ય થઈ પડે અને તે સહસા કાટીને આપણને પોતાના વિશાળ ઉદરમાંજ ભંડારી દે.’

ચોરી કરતાં કરતાં કંઈક માણસોનાં ડોકાં ઉડાડી દેતાં જેણે પાછું વાળી જોયેલ નહિ એવા આ ચોરનાયકના વજ્રહૃદયને ચીરીને પ્રેમ તથા જ્ઞાનનું પાતાળઝરણું ઝરવા મંડ્યું. કાતિયાનીને ઘેર જઈને એણે એના ગોકિયાઓએ ઉપાડેલ જોખમ જ્યાં હતું ત્યાંજ પાછું મૂકાવી દીધું, ને ખાતર ખૂરાવી દીધું. અને પછી એ આખા ચોરસમાજને કોટિકર્ણુ સાધુની કથા સાંભળવા તેડી ગયો. ચોરનાયક ઉપર કાતિયાનીનોજ પૂરો પ્રભાવ પડી ચૂક્યો હતો, પણ કાંઈ જાણું હતું તો તે કોટિકર્ણુની ધર્મકથાએ પૂરું કર્યું. x x x x

સવાર પડ્યું એટલે ચોરનાયક કાતિયાનીને ઘેર જઈને એને પગે પડ્યો અને કહ્યું, ‘અમને સર્વેને દામા કરો.’

‘પણ તમે મને ક્યું છે શું?’

ચોરનાયકે પાછલી રાતનો ઇતિહાસ કહ્યો.

‘હીક, બાપુ! હું તમને દામા કરું છું.’

‘ના, બા! એમ દામા ન થાય. કોટિકર્ણુ મહારાજ પાસે અમને બધાને લઈ જાયો ને પ્રવ્રત્તયા દેવરાવે.’

તેજ દિવસે એ ચોરોએ સંન્યાસદીક્ષા લીધી ને કને કરીને અહંતાપદવીને પાર્યા.

(‘નવદલન’ના ૧૮-૧-૨૨૬ના અંકમાં લેખક-શ્રી. દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી)

૧૫૧-રાહનો મરુ!!

હાઉ-સીકનો એક રૂદાપીવન સભ્ય-“નવું ચિંતાનનક ખજર મળ્યા છે, માડ હોડ!”

ગવર્નર-“ક્યાથી? શું ખજર મળ્યા છે?”

સભ્ય-“એકા ઇસ્તાના ભોઠાએ કર બરવાનો ઇન્કાર કરી દીધો છે.”

ગવર્નર-“હો! તમને કેવો સમાચાર આપ્યા?”

સભ્ય-“ઇસ્તા કમિશનર મિ. વિસ્સને.”

ગવર્નર-“ખરખર?”

સભ્ય-“હા, માડ હોડ!”

ગવર્નર-“વાર, કમિશનર મિ. વિસ્સને મારી પાસે મોકલ્યો.”

x

x

x

x

ગવર્નર-“શું સમાચાર છે, મિ. વિસ્સને?”

મિ. વિસ્સને-“એકા ઇસ્તાના ભોઠાએ કર બરવાનો ઇન્કાર કરી દીધો છે.”

ગવર્નર-“શું સમસ્ત ઇસ્તાના ભોઠાએ કરાવ કર્યો છે?”

મિ. વિસ્સને-“નહિ સાહેબ, કેવળ આખું અને નડિવાર તાલુકાના ભોઠાએ કર ન આપવાની વાત જાણવામાં આવી છે.”

ગવર્નર-“તમને આ સમાચાર કેવો લગ્યા?”

મિ. વિસ્સને-“ડેપુટી કલેક્ટર મી. આર્લિન તરફથી ખજર મળી છે.”

ગવર્નર-“વાર, મિ. આર્લિનને મારી પાસે મોકલ્યો.”

x

x

x

x

ગવર્નર-“વેલ મિ. આર્લિન! શું સમાચાર છે? શું નડિવાર અને આખું તાલુકાના ભોઠાએ કર બરવાનો ઇન્કાર કરી દીધો છે?”

મિ. આર્લિન-“નહિ સર! કેવળ આખું તાલુકાના ભોઠાએ કર બરવાનો ઇન્કાર કર્યો છે, નડિવાર તાલુકાની વાત ખોટી છે.”

ગવર્નર-“આ ખજર તમને ક્યાથી મળ્યા?”

મિ. આર્લિન-“આખુંદના મામલતદાર મિ. વ્યાસ તરફથી જાણવામાં આવ્યું.”

ગવર્નર-“મિ. વ્યાસને અને મળવા કહેલો.”

x

x

x

x

ગવર્નર-“કેમ મિ. વ્યાસ! તમારા તાલુકાના શા સમાચાર છે?”

મામલતદાર-“સાહેબ! સમાચાર તો ફીક છે. કંઈ નવાણુની નથી.”

ગવર્નર-“કહે છેને કે, તમારા તાલુકાના ભોઠાએ કર ન આપવાનો દરાવ કર્યો છે?”

મામલતદાર-“ના, સાહેબ! અમારા તાલુકામાં શાંતિ છે, કેવળ તાલુકાના સામરખા નામના ગામના ભોઠામાં અસંતોષ ફેલાયો જણાય છે અને તે ભોઠા કર ન આપવાની ચળવળ કરી રહ્યાં સાંભળ્યું છે.”

ગવર્નર-“તમને તે વાત કેવો લાગી?”

મામલતદાર-“ગામના તલાટી વાત કરતા હતા.”

ગવર્નર-“વાર, તલાટીને મારી પાસે મોકલ્યો!”

x

x

x

x

ગવર્નર-(તલાટીને) “તમારા ગામમાં કેમ ચાલે છે?”

તલાટી-“ફીક ચાલે છે સાહેબ! ભોઠા સુખી અને આનંદમાં છે.”

ગવર્નર-“સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, તમારા ગામના ભોઠાએ કર ન બરવાની ચળવળ કરવા માંડી છે.”

તલાટી-“ના, સાહેબ ! ગામના લોકોમાં તો શાંતિ છે. કેવળ ગામના એક-બે ખેડુતોએ કંઈ કારણથી મહેસુલ આપવા માટે વાંધો પાછાની વાત સાંભળવામાં આવી છે સાહેબ !”

ગવર્નર-“કોના તરફથી સાંભળવામાં આવી ?”

તલાટી-“ગામના મુખી વાત કરતા હતા.”

ગવર્નર-“વાર, મુખીને મારી પાસે મોકલજો.”

x

x

x

x

ગવર્નર-“કેમ મુખી શું સમાચાર છે ?”

મુખી-“અન્નદાતા ! સમાચાર સારાજ છે.”

ગવર્નર-“તમારા ગામના કોઈ ખેડુતો મહેસુલ આપવા આનાકાની કરે છે ને ?”

મુખી-“અન્નદાતા ! એવું કંઈ મારા જાણવામાં નથી આવ્યું. માત્ર એક માણસ મહેસુલ આપવાની ના કહે છે એવી કંઈ વાત અમારા હવાલદાર કરતા હતા.”

ગવર્નર-“વાર જાઓ, હવાલદારને મારી પાસે મોકલો.”

x

x

x

x

ગવર્નર-“કેમ હવાલદાર ! તમારા ગામમાં કયો માણસ મહેસુલ આપવાની ના પાડે છે ?”

હવાલદાર-“અન્નદાતા ! એવી કોઈ વાત મારા જાણવામાં નથી, સાહેબ !”

ગવર્નર-“ત્યારે, મુખી મને શું કહી ગયા ?”

હવાલદાર-“મહેસુલની વાત તો હું જાણતો નથી, પરંતુ તાલુકાના મામલતદાર સાહેબને એક શેર માણસ જોઈતું હતું, તે માટે થોડા દિવસ ઉપર અહીંના પાટીદાર બળદેવ અને ચીમન-લાલ સાથે તલાટી સાહેબને જરા બોલાવ્યાથી થઈ હતી. તેમણે માણસ ન આપ્યું !”

ગવર્નર-(મનમાં) “એક શેર માણસ ન આપવાની વાત ઉપરથી આખા જિલ્લાના લોકો મહેસુલ ભરવાના નથી. એવડું મોટું લયંકર સ્વરૂપ ?”

આ ગવર્નર સાહેબને ખબર નહિ હોય કે આ રીતે દિંદની નજીવી વાતોમાં અનેક પ્રકારના મસાલો ભેગા થઈ ઇન્સાફની પાલાંમેંટ પાસે જતાં તે વાત રાખતો મેરુ બની ગયેલી હોય છે !

એજ રીતે કોઈ નેતા અથવા જાહેર કામ કરનાર સાધારણ માણસોવિષે સંભળાતી વાતો પણ રજા હોય તે ગળ નેટલી લાંબી થઈને લોકોમાં ચર્ચાઈ છે, અથવા તે કાગળના બદલે વાથ બની ગયેલી હોય છે. x

(તા. ૧૦-૨-૧૯૨૬ના “આર્યપ્રકાશ” માં લેખક:-શ્રી. અટ્ટાવક)

૧૫૨-એક શુભ કાર્ય

જૈનપુર જીલ્લાના રામચંદ્રનામક સ્થાન મેં શ્રીમાન રાજા લાલચંદ્રસિંહજીને ત્યાં મેં સ્ત્રી સ્વામી રામાનંદ કલ્યાણીના કૃતિસાગર દિવાને પર સ્થાન પૂરજગાંવ મેં એક બીડી ગોશાલા સ્થાપિત કરી છે, જિલ્લામાં આગર તથા આસપાસ કે સ્થાનોએ બહુતસી નિઃસહાય ઔર વૃદ્ધા ગાયો લા કર રખી ગઈ છે. શ્રીમાન રાજા સાર્વજનિક ગાયો કે ચરને કે નિમિત્ત ૧૪૦૦ વીધે ગાયર વૃદ્ધિ ગો-શાલા કે હેતુ પ્રદાન કરી છે. સાથે હી ૩૭ વીધે જમીન મેં દુકાને બનાવ રહે છે. બદ બાબતર સ્વાર માસે લગેલા, જિલ્લામાં કિસી પ્રકારની મુશી નહીં હી જાવગી. એસે શુભ કાર્ય કે હેતુ શ્રીમાન રાજા સાર્વજનિક કલ્યાણ કે પાત્ર છે.

(“દિવ્ય”ના એક અંકમાંથી)

૧૫૩-એક સમાજદિનકારી સંસ્થા

ગેરેસ્ટ્રામાં એક એવી સંસ્થા સ્થપાઈ છે કે જેનો ઉદ્દેશ ધનવાન સ્ત્રીપુરુષોના ધનનો લોકદિનના કાર્યોમાં ઉપયોગ થાય તેના પ્રયત્નો કરવાનો છે. આ સંસ્થાને આર્થિક સુરક્ષાવાળા સામ્યવાદી યુવ વાઈકાઉન્ટ એનિરમેરે અને મિ. કાન્થુ એફ. હેમર નરમ્મી સંપૂર્ણ મદદ મળી છે. સંસ્થાનું નામ 'નેજર્સ સિમિટી' છે. તે કાળ, વિજ્ઞાન, ક્રેડિટ અને મનુષ્યની ક્ષમતા માટે કેટલાક પ્રકારના ઉદ્યોગો, પદ્ધતિઓ અને મામુલિક કાર્યો ગર કરશે. એવીપણ સંસ્થાઓના કાનૂનના પાલન માટે સમારંભોએ એક કે એથી વધુ શેર લેવા લેખકો; અને પ્રત્યેક શેરની માથે સંસ્થાને એ પૌંદરૂં દાન આપવું પડશે. કોઈપણ સમાજદિન સો પૌંદરૂં દાનને માટે એક શેર મેળવવાનો અધિકાર રહેશે; અને એ દિસાએ તેને ગર મળશે. સંસ્થાનું કામ મિલકતોની મેનરેવડ તથા વેચાણ વગેરેનું તેમજ જેઓને સંપત્તિ જેનું કમુંજ નથી તેમને સામાન્ય નિર્વાહની અને શાંતિથી જીવન માળા સ્થાપ તેવી વ્યવસ્થા કરી આપવાનું છે. તેઓ આશા રાખે છે કે, સંસ્થાના મજાખરા સભ્યો પોતાની સપ્તમા માધ્યમિકન સંસ્થાને આર્થિક કરશે, કે નો સાથે પૌંદરૂંની દશે. બદલામાં તેમને દર આવાડીએ સ્ત્રી થા પુરુષને ત્રણ પૌંદ મળશે. પતિ-પત્ની એકસાથે રહેનાં દેવ તેમને દર વ્યાપારિને ચાર પૌંદ મળશે. તેમની માથે બાળો પચ-દેવ તો તેમને માટે દસ દસ સિંગમ વધારે મળશે. 'નેજર્સ સિમિટી' સંસ્થાના નિયમોમાં વાઈકાઉન્ટ એનિરમેરે થોડાક સમય થઈ સંધારો કથોં દતો અને તેઓ દર વ્યાપારિને ત્રણ પૌંદ સપને મિ. હેવર-તરીકે રહેવા છડે છે. સરખાનમાં ટ્રેડિંગની સંવસ કંલેજના આર્થિકસરના આખાપકે આની એક સંસ્થાનો કાવ રલુ કથોં દતો. સંસ્થા રાજકારણથી અલગ રહેશે; પરંતુ સામ્યવાદની બાવનાથી બરેલા ધનવાનોને નિવેશન કરશે કે, તેઓ સંપત્તિની મુકેડીઓ દૂર કરે.

આ સંસ્થાના વ્યાપક કાર્યક્રમમાંથી કેટલુંક આ પ્રમાણે છે:- (૧) સર્વ પ્રકારની કળાઓને જીતેજન આપવું અને નવી નવી શૈલીને વ્યવહારમાં લાવવી. (૨) માળો અને મામડાંના સોંદરૂં-નું સંરક્ષણ કરવું. (૩) ખુશ્કાં મેદાનોની રક્ષા કરવી તથા દેશને સ્વચ્છ કરવો. (૪) મંદકી, ધૂમાડો, થોપાટ અને રોજનાં ઉત્પાદક કારખાને દૂર કરવાં. (૫) શિક્ષણ અને શિક્ષણનિયમક સિદ્ધાંતોના પ્રચાર કરવો. (૬) સંસ્થાના કાર્ય માટે ધન અને બીજી મગવડો ઉભી કરવી તથા તેમાં વધારો કરવો. (૭) સમાજસેવાનાં કાર્યોમાં વધારો કરવો, બાળકોની કસો બોસવી, રજાઓ ગાળવાના કેમ્પો બોસવો, વાચનાલય બોસવાં, વિશ્વામાલ્યો બોસવાં અને શિક્ષણ-પ્રચારના પ્રયત્નો કરવા તથા દરિદ્રો અને જુદોપાટે આશરો બનાવવા. (૮) કેદખાનામાં શિક્ષણની સમવડોમાં સુધારો કરવો તથા કેદમાંથી છૂટ્યા પછી કેદોને માટે કામધંધાની સમવડ કરી આપવી. (૯) જેમનાં ધરખારનું કંઈ ઠેકાણું નથી એવાંઓના પાલન-પોષણની વ્યવસ્થા કરવી. (૧૦) કામ-ધંધાઓમાં સદકાર અને સદકાર પેદા કરવો તથા સૌ રાષ્ટ્રમાં આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધની દિક્કિ કરવી. 'નેજર્સ સિમિટી' સંસ્થાના એ ઉદ્દેશ અને અસિલસો છે.

૧૫૪-ભાદરણનો મગવાન રાત લઇને નાઠો!

નડીયાદ તા. ૧-૮-૨૮

આપણા દેશમાં ઘણી ખરી જગ્યાઓથી પત્રોદ્વારા ખબર આવે છે કે, “અમારા ગામમાં (વગર મોસમના) કૃષ્ણ ભગવાન (!) કુટી નીકળ્યા છે!” અમારા ગામમાં પણ એવો વખત ઉપર “ભાદરણના ભગવાન” આવ્યા હતા. તેમનો પોષાક મખમલનો હતો, તેને કોટ-પાટલૂન અને માથે વરરાજ જેવી પાઘડીમાં ફૂલનો હાર લટકાવ્યો હતો. એક જાણીતા માણસ નિઃસંદેહ વરરાજની ઉપમા આપી શકે! તે પોતે વૃદ્ધ છે. આ ભગવાન અમારી માતૃભૂમિને અપવિત્ર કરવા પોતાને અર્થે અંધારેલા મંડપમાં પધારી અને શ્રદ્ધાળુ લોકોની પવિત્રતાનો ભંગ કરવા સ્વયં પ્રેરાયા હતા. અમારા ગામના કેટલાક ભક્તો એની અને બહેનોની પૂજા અંધ ન હોવાને પ્રતાપે, અંધોર પાપમાંથી એ “ભાદરણના ભગવાન” અને અંધશ્રદ્ધાળુ લોકો મુક્ત થયા હતા. આ મહારાજને રાત્રે ને રાત્રે ત્રણ જવાની ફરજ પડી હતી, અને તે રાત્રે ને રાત્રે પલાયન થઈ ગયા હતા. આ મહારાજને બધા “ભાદરણના ભગવાન!” તરીકે ઓળખે છે.

આવા ધર્મનું નિકંદન કાઢનારાઓની ધુંસરીને ફગાવી દેવા અને હિંદુધર્મનો આઝાદીનો અખંડ દ્વીપક પ્રગટાવવા ભારતીય યુવકો! તૈયાર થજો.

કળિયુગમાં અંધશ્રદ્ધાળુઓની આંખોએ દેખાતા કૃષ્ણ ભગવાનને અને તેના સ્વામી શ્રેષ્ઠાઓની આંખે અંધાપો આવ્યો છે, અને તેઓ હિંદુધર્મના સત્યાનાશના સમરંગમાં ઉછળવા સ્વયં પ્રેરાયા છે!

અંતરિક્ષમાં ઉભેલો વહિવટો આજે કાળા અક્ષરે આકાશની પાટીમાં આવેથી રહ્યો છે કે “આ અંધશ્રદ્ધાળુઓ હિંદુધર્મનો વિનાશકાળ ઘડી રહ્યા છે.”

ઓ ભારતીય યુવકો! આજે તમારી ધાર્મિક કસોટી થઈ રહી છે. તમારી છાતીને મજબૂત રાખજો. આવા લેભાચુ ભગવાનોનાં પોકળ ખુલ્લાં પાડી જનતા સમક્ષ રજૂ કરજો, અને અધર્મીઓની અધર્મશાહીના જવાબમાં તીખી મર્દાનગી જરૂર લાખજો!

(“પ્રાચીન પત્રિકા”ના તા. ૧૩-૬-૨૮ના અંકમાં લેખક-સ. ચંદ્ર કથારિયા.)

१५५-रूपयामाहात्म्य

मैं लड़कों के लड़कपन का जितना हूँ, भिन्न हूँ। मैं जवानों को जवानों का मन हूँ, पानी हूँ। मैं जहाँ ही जुड़ीनी की लहरी हूँ, मगर हूँ। मैं इष्या हूँ।

मनुष्य मेरा शुभाम है। मैं छिने दलर नाम नया सखा हूँ, नया बूझ हूँ, नया रदा हूँ। दुनिया मुझे रानी है। मैं छिने पत्र सखा हूँ, पत्र बूझ हूँ, पत्र रदा हूँ। प्रहृति मेरी असरनिनी है। मैं छिने जलाना हूँ, जिगाटना हूँ, तोटना हूँ, मोटना हूँ, मैं इष्या हूँ।

विद्या विषय में वहि को छिने दे, तो मैं हूँ, धर्म दे तो मैं हूँ, प्रेम दे तो मैं हूँ। मैं सत्य हूँ, मैं सिध हूँ, मैं मुद्र हूँ, मैं सत् हूँ, मैं मित्र हूँ, मैं आनंद हूँ। पत्रों में हूँ, धर्म में हूँ, धर्म में हूँ, धर्म में हूँ, धर्म में हूँ, धर्म में हूँ, धर्म में हूँ।

ले मेरी अनजानादों के अतीति मनुष्य है वह विद्यापति की वीणा में हूँ। नटर रूपम ही जहाँ में हूँ। धर्मपति के धर्म में हूँ। कामिनी के कामन कंठ में हूँ। केचित्त-कल-कल में हूँ। धर्म-धर्म में हूँ। सिद्ध जलनर में हूँ। धर्म में हूँ। धर्म में हूँ। धर्म में हूँ। धर्म में हूँ। धर्म में हूँ। धर्म में हूँ।

गीता के भाषा, गीता सरवनी के पाठ, जलनर के कंठ, सत्य-नारायण क्या है प्रेमिया, रामायण के अनुश्रुति, भद्राचार के माननेवाले। मेरा गीत गायी, मेरा पाठ पढ़ी, मेरे कल जलो, मेरी क्या सुनो, मुझे अनुश्रुति करो, मुझे मानो, मेरी सरज आओ। तारन-नरन में हूँ, जल-जलनर में हूँ, भगवत्तर में हूँ, पुण्यतर में हूँ, मैं इष्या हूँ।

मुझे आन दिना कर, मुझे दुःख कर, मुझे विदोष कर को छिने जल सखा हूँ। को छिने नदी। जमीन में हूँ, राम में हूँ, गायत्री में हूँ, गायत्री में हूँ, गायत्री में हूँ, मैं इष्या हूँ।

संज्ञा, सीता ही छिने से नदी, मेरी छिने से जमीनी थी। मैं विद्यापति पर प्रसन्न था। कौटिल्य, द्रोपदी के रूप से नदी, मेरे रूप से नदी हूँ। मैं पांडवों पर प्रसन्न था। जमीनी की मिटन या अमेरिका की धूम्रता से नदी, मेरी धूम्रता से प्रसन्न हूँ। मैं मिटन पर प्रसन्न हूँ।

हाकर जोखते नदी, मैं जोखता हूँ। क्योंकि मैं उनसे जल हूँ। हाकर जोखते नदी, मैं जलना हूँ, क्योंकि कि उनसे मेरे अधिक माननेवाले हैं, मेरी अधिक साध है। देवताओं में वह आर्क्ष जल नदी, ले मुझे है। वह मुझे तर्क का है, विद्वत्तर का है, प्रत्यक्षवाद का है और स्वयं प्रभुता का है। मैं प्रत्यक्ष हूँ, सत्य है का जल हूँ, स्वयं प्रभु हूँ, आर्क्ष हूँ, धर्म में ही धर्म हूँ, धर्म में जल हूँ, मैं इष्या हूँ।

मुझे वरदान ले कर पाप करो तुम देवताओं से पूछो जलो। मुझे वरदान ले कर तुम जोड़ दो नदी, सात जल करो, सात जल जलो। सामान्य के सामान्य से लिखा है। मनुष्यना की जली दुष्ट जेनी है। मेरुधर्म में कटवा जलो, जलवा जलो। जियों की मर्माद का पैसे में दो मेरे के विद्या में दिन में इस बार जरीदो और जेज जलो। संसार के विधवाओं, जलो, जलो और अपादिनी की "दाय" में जल दो, जल दो, प्रसन्न कर दो-ले जाहो मे कर दो, मगर मुझे वरदान ले कर करो। क्योंकि मैं सर्वशक्तिमान हूँ, मैं इष्या हूँ-

“सर्व धर्मात् परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज”

(“विश्वामित्र”ना जोड़ अंशों में-श्री. पांडेय जेजन शर्म)

१५६-शेखावाटी का एक उत्तम गीत

ग्राम्य गीतों का तुलनात्मक अध्ययन करने के लिये मैंने गुजरात, काठियावाड़ और राजपूताने का एक लम्बा दौरा किया है। इस दौर में मुझे जो गीत मिले, उनमें गुजरात और काठियावाड़ के गीतों में प्रेम, शृंगार, करुणा और लक्ष्मि-रस लहरें मार रहा है। पश्चिमी राजपूताने के गीतों में वीररस से उमड़ते हुए गीत भी हैं; पर शेखावाटी में भी अच्छे गीत मिलेगे, इसकी आशा मुझे बहुत कम थी। क्योंकि एक तो यह प्रांत मिलकुल इलाका सूखा है। ऋतुओं का परिवर्तन तो होता है, पर प्रकृति अपने हाटपाट से इसमें लागू नहीं होती। अतएव मनुष्यों के जीवन में नष्ट तरंगें उठने का अवसर बहुत ही कम मिलता है। तरंग उठे बिना कविता में इसका रस कहां से आ सकता है? मुझे विश्वास था कि शेखावाटी में मुझे स्त्री-पुरुष के संयोग और वियोग के शृंगार संघर्षों की गीत मिलेंगे; पर शेखावाटी में आने पर मेरा विश्वास गलत निकला। इस प्रांत में भी ग्राम्य-कविता का विकास उसी उन्माद के साथ हुआ है, जैसे भारत के अन्य प्रांतों में है। यहां भी पापुछ जैसे वीरों की कथायें देहात में उसी तरह प्रचलित हैं, जैसे युक्तप्रांत में आह्ला। संयोगवियोग के शृंगार के गीतों की तो ग्रात ही व्यवस्था है। इस विषय में तो कोष्ठ प्रांत पिछड़ा हुआ नहीं है; पर युक्तप्रांत के धाध की तरह राजिया, किसनिया, बेरिया, मोतिया, छोटिया, नागिया, आधल, नाथिया आदि इस पंद्रह धाधों की नीति-कविता सर्वत्र प्रचलित है। स्त्रियों के गीतों में भी सग्न रसों के गीत मिलते हैं।

इसी भी समाज का शुद्ध प्रतिबिम्ब तो उसके गीतों में मिलता है, शेखावाटी के मारवाड़ी समाज का भी प्रतिबिम्ब उसके गीतों में विद्यमान है। यह समाज व्यापारकुशल और धनी है। इससे इस समाज में शोला-सग्नवट की सामग्री कुछ विशेष है। स्त्री-समाज में मुसलमानी आतंक के चिह्न-दर्शन पर्व का प्रसार गूढ़ है। पर कुछ मारवाड़ी सुधारक और कुछ अन्य प्रांत के लोग भी, जो रहन-सहन देव कर कल्पना कर के ही राय कायम कर लेते हैं; इस समाज पर जो विवासिता और यरित्रहीनता का लांछन लगाते हैं, मुझे तो वह एक प्रकार से अति-शयोक्ति ही नग्न पड़ा। साधारणतः यरित्र संघर्षों लक्ष्मी-भूरी ग्रातों भारत में जैसी सर्वत्र हैं, वैसी यहां भी हैं; पर यहां ऐसी नहीं कि उनपर भास तौर पर आंशुकी उदाह न सके। स्त्रियों के गीतों में सीढ़ने आदि कुछ अश्लील गीत अवश्य हैं; पर युक्तप्रांत में समझी जिभाते समय जो 'गारी' गाध जाती है; उनकीसी अश्लीलता तो घन सीढ़नों में नहीं है।

मैं यह स्वीकार करता हूं कि समाज की गूढ़धियां जोन-जोन कर प्रकट करनेवालों में गूढ़तों का उद्देश्य अच्छा है; पर समाज में प्रचलित अच्छाधियों की प्रशंसा करना भी तो उनका कर्तव्य था; जिससे समाज में सहृदयों का विकास होता और गूढ़ध के लाग के साथ साथ लक्षार्थ का ग्रहण भी चलता रहता। मारवाड़ी गीतों की का लीजिये, सीढ़नों की निंदा तो गूढ़तों ने की; पर स्त्रियों में प्रचलित उपदेशपूर्ण गीतों की ओर किसने ध्यान दिया? कितने ही अच्छे-अच्छे गीत वृद्धा स्त्रियों के साथ काव के गाव में सदा के लिये विहीन हो गये! अग भी जो गीत वर्तमान हैं, उनके संग्रह की ओर कौन ध्यान देता है? उनके द्वारा क्या समाज में सुरुचि नहीं पैदा की न सकती?

यहां शेखावाटी में आम तौर से प्रचलित एक गीत दिया जाता है। यह गीत मुझे इतलपुर में मिला। इस गीत में जो लाव वर्णित है वह उच्च कोटि के समाज का है। मारवाड़ी-समाज में ऐसी भी गूढ़धें हैं, जो अपने स्वाभी तथा देवर-जेठ, सास-ससुर और ननद आदि के ही अपना गढ़ना मानती हैं। ऐसी गूढ़धों से ही समाज की शोला है। ऐसी गूढ़धें समाज की लक्ष्मी हैं। यद्यपि आजकल मारवाड़ी-समाज में गढ़नों का रिवाज अधिक है, पर इस गीत में जिस समय के समाज का वर्णन है, उसमें गढ़ने धतने नहीं रहे होंगे। लविष्य में सहृदयगुणी गढ़नों से भूषित जैसे ही समाज की आवश्यकता है।

244

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

22(2) 20.07.2018 14:04:12 20.07.2018 14:04:12

[illegible]

ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਕਮਿਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ
ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾ ਕਮਿਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

1631. ১১শে ১২ মাস ১: ১০০, ১১০০ ১২০০ ১৩০০ ১৪০০ ১৫০০ ১৬০০ ১৭০০ ১৮০০ ১৯০০ ২০০০ ২১০০ ২২০০ ২৩০০ ২৪০০ ২৫০০ ২৬০০ ২৭০০ ২৮০০ ২৯০০ ৩০০০ ৩১০০ ৩২০০ ৩৩০০ ৩৪০০ ৩৫০০ ৩৬০০ ৩৭০০ ৩৮০০ ৩৯০০ ৪০০০ ৪১০০ ৪২০০ ৪৩০০ ৪৪০০ ৪৫০০ ৪৬০০ ৪৭০০ ৪৮০০ ৪৯০০ ৫০০০ ৫১০০ ৫২০০ ৫৩০০ ৫৪০০ ৫৫০০ ৫৬০০ ৫৭০০ ৫৮০০ ৫৯০০ ৬০০০ ৬১০০ ৬২০০ ৬৩০০ ৬৪০০ ৬৫০০ ৬৬০০ ৬৭০০ ৬৮০০ ৬৯০০ ৭০০০ ৭১০০ ৭২০০ ৭৩০০ ৭৪০০ ৭৫০০ ৭৬০০ ৭৭০০ ৭৮০০ ৭৯০০ ৮০০০ ৮১০০ ৮২০০ ৮৩০০ ৮৪০০ ৮৫০০ ৮৬০০ ৮৭০০ ৮৮০০ ৮৯০০ ৯০০০ ৯১০০ ৯২০০ ৯৩০০ ৯৪০০ ৯৫০০ ৯৬০০ ৯৭০০ ৯৮০০ ৯৯০০ ১০০০০

[illegible]

३५ (३) देवः स्वयं भूय भूयः देवः स्वयं भूय भूयः

[illegible]

2014. 12. 25. 14:00 ~ 15:00

[illegible]

३५। श्री गुरुदेव शिरोधार्ये, नमोस्तुते भगवते कृष्णाय ।
श्री गुरुदेव शिरोधार्ये, नमोस्तुते भगवते कृष्णाय ।

[illegible]

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

મું. તે વારીછ વારી જોડે, જે જિવાણ તણમણ રામ. મા/૧૭ ૫

આજી મહારી મંમરી રૂઝ વિધિ.

—આજ મેરી હમણી મેં હાથ આપા રૂ. બદ્દ સેવક મુંગાર કરે હમણમ કરી.

an. (v)

ને પૂછા—હે ભદ્ર! ગુપ્તારે પામેલા સ્વાસ્થ્યને રક્ષવા ને રાખવા—, સામ

જી જાન ક્યા પૂછતી હો ? મેરે મદને તો મેરે રેવર જીર મોં દે. મેરા મદન

1. નનદ કા બાહ્ય અર્થોન્ મેરા મનિ દે. (૪)

મધ્યમથી ધરતે રાજ્ય નેં. બીજી આસપાસ અંકાર થી આમજિન. મેરે જોઈ તે બાજુ

કાલીપ્રજાપત્યે દી સદકન. (૩)

જેમની મેરી દાખીયાત ની ચૂંટી દે, ખીર રવરાની ઉસપા રીપ. મેરા પુત્ર મોતિયો

2. मेरी पुनर्जागरण प्रेरितियों के पीछे का कारण. (४)

કચ્છના જલસાદર ચોથી ૬ ઓર મેરા જામાના મનેથી કા કુલ ને. મેરી નનદ કુલ

પૌર નવદોષ ગચ્છુખ્યાઓ કા દાર. (૫)

स्वाभी सिर के मुकूट दे, और मैं उसकी सेवा का शृंगार हूँ। बद मुन कर सास ने

તો તુમ્હારી બોલ પર -મોઝાવર હં. તુમને મેરે સારે પરિવાર કે મુખી કિયા.

ને કદા-સાસજી! મેં તો વૃષ્ણહરી કેળવે પર-ગોળાવર હું વૃષ્ણને તો જીર્ણું

प्रनाथी पुत्र पैदा किये हैं; और वे नन्द! मैं तुम्हारी गोद पर -बोछावर हूँ-

ગીર સદમજી ચંસે જાણ્યો 'કા જોડ મે' ખિલાયા દે. (૭)

॥ अविम पङ्क्तिर्गो पर ज्ञा और से विचार ही निश्चय। यह उस समय है।

मानाये' अर्जुन और भीम जैसे पुत्र उत्पन्न करती थीं; और नदने' राम

ਨੇਸੇ ਕਾਧਥੇ। ਤੇ। ਆਦਿ ਤੇ ਜਿਥਾਤੀ ਥੀ। ਸਾਧ ਨੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹੇ ਨੀਤਿਪੁਸਤਕ ਅਧਰਦਾਰ

यह भी प्रशंसा की है, वह भी कम महत्त्वपूर्ण नहीं है। वह एक परिवार है।

आंधने के बिन्धे दे, न कि हृद आंधने के बिन्धे; वरसा कि आनंद है, यदि

जर्जुन-भीम की माताओंवाला और रामचंद्रमण की जड़नोंवाला समाज लौटा लाते थे।

“आमलसि” रसिकों के लिये एक नया कदम !

“त्यागश्रुति” संवत् १८८४-मदा मदिनाता अष्टमां लेखकः-श्री. रामनरेश त्रिपा

૧૫૭-હિંદુ કોમ ! તારા ઉપર દરરોજ લાચો વહુ વેટીઓના શાપ વરસે છે!

નાની ઉંમરે પરણાવીને સાસરે મોકલેલી ધણી છોકરીઓ તેમના વર અથવા સાસરિયાના જીવમથી ત્રાસ પામીને આપઘાત કરે છે, અથવા તો તેમનાં ખૂન કરવામાં આવે છે, તે બાબતના સમાચારો વખતે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં છપાય છે. દાખલાતરીકે—

આશરે ૭ વર્ષની એક છોકરીને પરણાવીને સાસરે મોકલી હતી. ત્યાં ત્રાસ પામવાથી તે વખતે વખતે પોતાના બાપને ઘેર જતી. તો ત્યાંથી તેને દરેક વખત સાસરે પાછી મોકલતા.

છેવટ ન્યારે તેની ઉંમર અગિયાર વર્ષની હતી ત્યારે તેના બાપે તેને પાછી સાસરે મોકલવાની હઠ લીધી. તેથી નિરાશ થઈને તે છોકરીએ એક કુવામાં પડીને આપઘાત કર્યો ?

આશરે આઠ વર્ષની એક છોકરીને પરણાવીને સાસરે મોકલી હતી. ત્યાં તેના વરના જીવમથી ત્રાસ પામીને તે પોતાના બાપને ત્યાં ગઈ હતી. તેની ઉંમર આશરે અગિયાર વર્ષની હતી ત્યારે તેના સસરા તેને તેડવા ગયો, અને પોતાનો દીકરો તેને હેરાન કરશે નહિ એવું વચન આપ્યું; તેથી તેને પાછી સાસરે મોકલવામાં આવી. નિર્દય વરે તેને હેરાન કરવા માંડી, તેણે વાંધો લીધો, જૂખી રહેવા લાગી, વરની નિર્દયતા માટે તેના બાપ તથા તેના મિત્રોએ તેને સખત કપકા આપ્યો; તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે તે હતભાગી છોકરીના માથા ઉપર પાવડો માર્યો, તેથી તે બિચારી મરી ગઈ. તે ખુની વરને દશ વર્ષની સખત કેદની સજા કરવામાં આવી. વાંચનાર ! કેાદને પણ કપકા અથવા ઉપદેશ આપો ત્યારે મીડી ભાપા વાપરજો. કડવી ભાપા વાપરવાથી ઉપર પ્રમાણે મહાપાપ થાય છે.

દશ વર્ષની એક પરણેલી છોકરીને બોલાવવા માટે તેનો વર ગયો. દિવાળીના તહેવાર પછી તેને મોકલીશું એમ તેની માએ જવાબ દીધો. તેથી ગુસ્સે થઈને તે વરે છોકરીને પાણીમાં ડૂબાડીને મારી નાખી. તે ખુની વરને ફાંસીની સજા થઈ હતી.

તા. ૬-૪-૨૭ ના 'હિતેચ્છુ'માં જણાવ્યા પ્રમાણે આશરે ચૌદ વર્ષની એક ખાનદાન વણીક કુટુંબની દીકરીને તેની સાસુ તથા વરે એટલું બધું દુઃખ દીધું કે તેથી કંટાળીને તે બિચારી છોકરી પોતાનાં કપડાં ઉપર ઘાસલેટ છાંટીને બળી મૂક !

મુંબઈમાં એક શ્રીમંત હિંદુ છોકરો પોતાની બાળક સ્ત્રીને પોતાની શુભમઠી સમજતો હતો. એક વખત તે છોકરીની મા બિમાર પડી, અને તેણીની સારવાર કરવાને તે છોકરી મુંબઈમાં રહેવા ઇચ્છતી હતી; પણ તેના વરે તેને પોતાની સાથે બહારગામ જવા કહ્યું. છોકરીએ તેમ કરવાની ના પાડી. તેથી ગુસ્સે થઈને તે છોકરાએ પોતાની બિમાર સાસુની હાજરીમાં પોતાની સ્ત્રીને છરી મારી. પરિણામે તે સ્ત્રી મરી ગઈ! તે ખુની છોકરાને જન્મદેશનિકાલની સજા થઈ અને તેથી બેદ પામીને તે છોકરાના શ્રીમંત બાપે અરીણુ ખાદ્યને આપઘાત કર્યો !

હિંદુ ધર્મમાં સ્ત્રીની પૂજા કરવાનું, એટલે કે તેના તરફ માન અને માયાથી વર્તવાનું ચોખ્ખું ફરમાન છે, તે યાદ રાખીને પોતાની વહુ ઘેર આવી સારથી તેની સાથે માયાથી વર્તવાની જો તે બાપે પોતાના દીકરાને ફરજ પાડી હોત-બોધ આપ્યો હોત, તો તેઓ ત્રણે સુખી થાત; પણ ફરજ બળવવામાં તે બાપ બેદરકાર રહ્યો, તેને પરિણામે છેવટે વહુનું ખૂન થયું, દીકરો જન્મદેશનિકાલની સજા પામ્યો અને બાપે આપઘાત કર્યો !

“કચ્છના કડિયા-મિસ્ત્રી જ્ઞાતિના આગેવાનોએ એકઠા મળી વરની સંમતિ વય ૧૦ (દશ) વર્ષની કરાવી. વરની દશ એટલે તો કન્યાને ચાર-પાંચ વર્ષેજ પત્નીપદનો લલાવો મળશે.”

(ગાંડીવ, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૨૬.)

એક ચેતવણી-છોકરીઓનાં શરીર માતા થવા માટે પંદર વર્ષની ઉંમરસુધી લાયક થતાં નથી. અને તેથી નાની ઉંમરે પરણાવેલી છોકરીઓનું મરણ પ્રમાણુ વધી જાય છે.

(ન્યુ ઇન્ડિયા તા. ૧-૪-૧૯૨૫.)

કમ પછી છોકરી સાસરિયાંની શુભામી બને છે. નાની ઉંમરે પરણાવેલી છોકરીએને તદ્દ-
વાર વગેરેને બદલે ઘોડી મુદત માટે સાસરે મોકલવાની તેમના વર અથવા સાસરિયાં માગણી
કરે છે. તે માગણી સ્વીકારવાથી તેમજ નદિ સ્વીકારવાથી દનભાગી છોકરીઓ જીવને જીવત નરકની
પીડા સંડવળે છે. માટે પોતાની દીકરીએને પંદર વર્ષની ઉંમર પછી પરણાવવાનો વિચારવંત
માખાપો દંડાર કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

પરમાર્થી આત્માએને અપીલ-ખાળક સ્ત્રીઓનાં ખૂન, આપમાત, સખત માર, નોક
કાપવાં વગેરે ભયંકર ગુનાઓના સમાચારો વખતે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં છપાય છે. તેવા સમા-
ચારો તારીખવાર કાપી લઇને એક નોટબુકમાં ચોટાડવાની તથા તેવા મહાપાપ સામે પ્રત્યક્ષ
કેળવવાની પરમાર્થી આત્માએ મહેરબાની કરે, અને તેથી તેઓ લાખો છોકરીઓના આશીર્વાદ
મેળવે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

સ્ત્રીસંખ્યા ભયંકર ગુનાહોના સમાચારો વખતેવખત વર્તમાનપત્રોમાં છપાય છે. માટે
વિચારવંત પરજોલા યુવકો પોતાની સ્ત્રી તરફ પ્રયત્નથીજ માન તથા માયાથી વર્તવાનો દંડાર કરે,
વિચારવંત સાસુઓ તથા સસરાઓ પણ વડુ તરફ માયાથી વર્તે અને પોતાના દીકરાને પણ તે
બાળ્ય દંત્રેશો બોધ આપે, અને તેઓ સર્વે સુખી થાય એવી મારી પ્રાર્થના છે.

વાંચનાર! દિંદુ કામને લાખો વડુઓના રાજદા સાપથી બચાવવાનો કાંઈ પણ પ્રયાસ કરવાની
આપ મહેરબાની કરે, અને લાખો છોકરીઓના આશીર્વાદ મેળવે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ॥

- (૧) ધર્મ વાવશે, તો ધર્મ પામશે.
- (૨) પદ્ધત વાવશે, તો પદ્ધત પામશે.
- (૩) આશીર્વાદ વાવશે, તો સુખ અને સ્વર્ગ પામશે.
- (૪) શાપ વાવશે, તો દુઃખ અને નરક પામશે.

‘સત્તુ સુવન’ જીનાગદ,

લાલશંકર લક્ષ્મીદાસ

૧૫૮-ભરતભૂમિને અભિવંદન

વંદુ માતા વિશ્વ વિખ્યાતા! પદપંકજ તુજ ભરતભૂમિ;
જીવનના અભિલાષ પુરે તું, પરમ સુખદ પ્રિય પુણ્યભૂમિ. વંદુ
શિર મુગટ હિમાદ્રિ રાજે, દક્ષિણ ભુજ પંજાબ વિરાજે;
વામ ભુજે ંહે જ્ઞાનની ગંગા, ચરણ ચુમે મહારાષ્ટ્ર ભૂમિ. વંદુ
સુરગણની તું શક્તિ માતા, ઋષિવર કેરી નિવાસભૂમિ;
વેદ પ્રકાશે ઝળહળ અંગે, દેવભૂમિ અમ સ્વર્ગભૂમિ. વંદુ
વીરરત્નથી વિભૂષિત માતા, વિશ્વ વિષે સૌ તુજ ગુણ ગાતા;
લક્ષ્મી તથાં નવલાંજ સ્વરૂપે, શોભી રહી શી સુવર્ણભૂમિ. વંદુ
પૂર્વથી ચેતનભર્ગ તું દેરે, જડ વિજ્ઞાન-તિમિર (વખેરે;
ભૂલ્યા ભટ્ટી શરણે આવે, પાદ પૂજે તુજ પુણ્યભૂમિ. વંદુ
પશ્ચિમ જડ શક્તિથી ગાજે, ભૌતિક મુખ-આસન પર રાજે;
જડમાં ચેતન તત્ત્વ વિરાજે, એ આકર્ષે આર્થ-ભૂમિ. વંદુ
શિશુ પર સ્નેહસુધા વપાવે, નીતિ ચીત સંપ સન્નવે;
આત્મભોગના પાક ભણાવે, જગદિત કાજે જન્મભૂમિ. વંદુ
(‘ગુજરાતી’ ના એક દીવાળના અંકમાં લખનાર ‘તિલક’)

૧૫૧-રાષ્ટ્રીય યોદ્ધા શ્રીરામ રાજૂ આન્ધ્ર વીર કા સ્વાધીનતા-સંગ્રામ

રાજ્ય કબી ઝિયા નદી' રહના. એક ન એક દિન નવ અવારન પ્રકટ દોગા. બાલ્યકાલ મેં દમરે શિક્ષક રહેવ તમે' યદી સિખાતે રહે હેં કિ સિખાલીવિદોદ કુલ સ્વાર્થી' ઔર અર્થસોલુપ પિરાઓં કા કાર્ગ થા. કિંતુ આજ ઇસ નરે ભાસત્ય કા પકો તટ ગયા હે, લમકો આજ અમ્મી તરેલ ભાસિન હો ગયા હે કિ સિખાલીવિદોદ અર્થોત્ રાન પછ કા ગદર વસ્તુતઃ ભારત કા સ્વાધીનતા-સંગ્રામ થા. યદી કારણ હેં કિ આજ દમ ઉસ પુણ્યસંગ્રામ કી પુણ્ય સ્મૃતિ ૧૦ મધ કો મનામે કા સમરન ભારતવર્ષ' મેં આગોજન કર રહે હેં. વિદેશી સ્વાર્થી' ઇતિહાસવેત્તાઓં ને ઇસ દેશ કે સ્વાધીનતા-પત્ર કે ધોનાઓં કા કવચિત કરને મેં કોઈ કસર બાકી નહીં રખ્ખી. અતઃએવ વિદેશી ઇતિહાસિક વિદ્વાન આન્ધ્ર પ્રદેશ કે મદાવીર શ્રી રામરાજૂ કે સાગ ન્યાયાચરણ કરે'મેં અંસી આશા નહીં હે; કિંતુ શ્રી રામરાજૂ આજ આન્ધ્ર પ્રદેશ કે દો કરોડ નિવાસિઓં કે હૃદય મેં પ્રતિષ્ઠિત હેં. વિદેશી ઇતિહાસિકોં કી કોઈ બી મેષ્ટા ઉનકો ઉસ રથાન સે ચ્યુત કરને મેં સફલ નહીં હો સકતી. નોકરરાહી કી ભાપા મેં શ્રીરામરાજૂ એક ઉપદ્રવી ઔર લ'ટરા હેં; કિંતુ ઉનકે સ્વદેશવાસી ઉનકો સ્વાધીનતા કા ઉપાસક હી બનતે હેં. વે બનતે હેં કિ માતૃજુગિ કી શુભાગી કી બેડિયોં કા કાટના હી ઉસ મદાવીર કે જીવન કી એકમાત્ર સાધના થી.

બાલ્યજીવન

ઇસ મદાન સ્વદેશપ્રેમી વીર કી બાલ્યાવસ્થા કે સંબંધ મેં વિશેષ કુજ જ્ઞાત નહીં હે. ૧૮૯૭ ઇસ્વી કી ચૌથી જુલાઇ દાપશ્ચિમ ગોદાવરી જિલ્લા કે મોગાલુ નામક રથાન મેં કિસી સંભ્રાંત ક્ષત્રિય-કુલ મેં આપકા જન્મ હુઆ થા. આપને લિખને-પદને મેં વિશેષ મનોયોગ નહીં દિયા. જગત કે અનેકોં મહાપુરુષોં કે ચરિત્ર ઇસી પ્રકાર કે પાયે જતે હેં. લિખને-પદને કી ઔર વિશેષ મનોયોગ ન દેને કે કારણ ઉનકે યુરજન ઔર સહપાકીગણુ કલો કલો ઉનકા તિરસ્કાર કરતે થે. ઉસ સમય મેં વે વિદ્યા ઔર અવિદ્યા કે સંબંધ મેં એક પાંડિલપૂર્ણ વસ્તુતા સુતા કર કે વિદ્યા કે નામ વર્તમાન મેં ને કુશિક્ષા દી જા રહી હેં ઉસકી તીવ્ર આલોચના કિયા કરતે થે. ઉસ સમય આવેશ મેં આ કર આપ પ્રાયઃ કહા કરતે થે કિ "મેં સંન્યાસી જનંગા, મેં દેશ કી કુદૃશા દૂર કરંગા; કિંતુ ઉસ સમય ઉનકે ઇસ મહાન વાક્ય કા વિશેષત્વ કોઇ નહીં સમજતા થા. સ્વાધીનતા સંબંધી તેજગૂ ભાપા મેં સુંદર સુંદર રાષ્ટ્રીય ભાવોં સે ઓતપ્રોત સંગીત ગાન કર કે વે અપને સાથિયોં કા સ્વદેશપ્રેમ કે રંગ મેં રંગને કી ચેષ્ટા દિયા કરતે થે; કિંતુ વહ સજ વ્યર્થ હો જન્યા કરતા થા. ઇસકે બાદ વિદ્યાભ્યાસ કે લિયે આપ નરસાપુર ગયે. વહાં જા કર જ્યોતિપ-સામુદ્રિક વિદ્યા ઔર અશ્વાશાહલુ કી ઔર આપકા ધ્યાન આકૃષ્ટ હુઆ. ઇસકે સિવા રાજૂ કે બાલ્યજીવન કે સંબંધ મેં ઔર અધિક કુજ બી માલૂમ નહીં.

સંન્યાસગ્રહણ

રાજૂ ને કય સંન્યાસ ગ્રહણુ કિયા હીક નહીં માલૂમ. સંભવતઃ ૧૯૧૭ ઇસ્વી કે મધ મહીને મેં આપને સંન્યાસ ગ્રહણુ કિયા થા. ઉનકે સંન્યાસજીવન કે પ્રારંભકાલ કે વિષય મેં બી કુજ નહીં જાના જતા. ૧૯૧૮ ઇસ્વી મેં માલૂમ હુઆ કિ આપ એજંસી પ્રાંત મેં હેં ઔર સમ્બવરી પર્વત મેં તપસ્યા કર રહે હેં. ઇસકે બાદ આપ પાપી પહાણુ મેં ગયે ઔર વહાં સાધુ સંન્યાસી કી ભાંતિ જીવન જિતાને લગે. ઇસ પહાડ મેં કોયા નામક પહાડી જાતિ કા નિવાસ હે. ઇસ તરણુ સંન્યાસી કી લગવન્નિષ્ઠા, તપશ્ચર્યા ઔર સાધુજીવન કે પ્રભાવ સે યહ પહાડી જાતિ રાજૂ કે ઉપર મુગ્ધ હો ઉનકે એકાંત અનુગત જન ગયી. સુતા જાતા હેં કિ સન ૧૯૨૦ ઇસ્વી મેં વે ભ્રમણુ કરને કે લિયે ગોદાવરીતટવર્તી નાસિક રથાન મેં ગયે. યહ બી કહા જાતા હેં કિ આપ નૈપાત્ર બી ગયે થે ઔર ઉસી સમય જંગાલ કે કુજ વિશ્વવવાદિયોં સે આપકી મુલાકાત હુઇ થી.

अंग्रेज की तत्कालीन अवस्थाने आपका सहायता पहुँचायी. देश की स्वाधीनता के लिये उस अंग्रेज की तत्कालीन अवस्था से आपने सोवलों आना बाध उठाया. एंग्लो-सी अंग्रेज में गुहम तालुका की राजका केन्द्र था. ब्रिटिश भारत के अन्त्यान्त्य स्थानों में जे आपन कानून है वे इस अंग्रेज में नहीं है. संथाव परगना की तरह यहाँ की ली विविध-व्यवस्था लिनन है. यहाँ पर एक तहसीलदार था, उसका नाम था रेस्टियान. वह रास्ता की कंट्रोलरी ली करता था. वह पग नल्लिम था. उसकी तुलना डायर के साथ की न सकती है. नौकरशाही के देवदूतों ने रास्तों में काम करनेवाले कुलियों के ६ आना प्रतिदिन के हिसाब से देने की स्वीकृति दी थी; किंतु उन देवदूतों का यह पुरोहित तहसीलदार मजूरों के केवल दो आना ही देता था. गियारे असहाय मजूरों के हुजूर की भर्त्ता सुताणिक काम करना पड़ता था नहीं तो उनही पीछे और भेत ओकरस हो जाते थे. इस तहसीलदार का संतानम पिले नामक एक पाछे था, वह अत्याचार उत्पीडन में अपने स्वामी से ली एक हर्ज आधिक था. इस प्रकार उन दोनों गुरु और येल के अत्याचार और उत्पीडन से लोगों में हाहाकार मय गया. डेया लोगों के संपूर्ण अधिकार छिन गये. पहले पेड काट कर धंधन लेने का अधिकार उनका था; किंतु वह अधिकार ली उनसे छीन लिया गया, इर्मान-नाहिरशाही इर्मान-निकाला गया कि अण्य उनके नानवर अप्पाध रूप से मैदान में यर नहीं सकते. इस प्रकार की सभ्ती के इलस्वरूप डेया लोगों में लीपण्य असंतोष की मात्रा बढ़ने लगी. समस्त एंग्लो-सी अंग्रेज में सरकार के विरुद्ध अग्नि ललक उठने का लुध. एंग्लो-सी अंग्रेजों के निवासियों के भीतर इस प्रकार का असंतोष देण कर रानू के अपने उद्देश्य की सिद्धि का अच्छा अवसर हाथ आया. उन्होंने अपने विश्वस्त आहमियों के ले कर एक संगठित संघ बनाया. स्वराज्य की आकांक्षा लोगों के हृदय में अडे वेग से उठ रही थी, एंग्लो-सी अंग्रेज की इस असंतोषाग्नि में रेस्टियान साहज की डायरशाही ने धीका काम किया.

विद्रोह का आरंभ

विद्रोह के लक्षण स्पष्ट दिखाए देने लगे. १८२२ धरवी में ३० अगस्त के मद्रास सरकार की निम्नलिखित विज्ञप्ति प्रकाशित लुध:—“मद्रास प्रेसिडेन्सी के उत्तरीय भाग में एंग्लो-सी की अधीनस्थ पार्वत्य नलितियों ने सरकार के विरुद्धाचरण करना आरंभ कर दिया है. गुहम तालुका के रेसिडेन्ट के पत्र से ज्ञात होता है कि कतिपय विद्रोहियों ने गत २२ अगस्त के त्रिचनापल्ली थाने पर यदाध की थी. २३ के उन लोगों ने कृष्णदेव पेटाथाने पर आक्रमण किया. अपने साथ वे लोग २५ अङ्ग्रे और १६०० टोटा लूट ले गये. अली तक किसी ग्रामवासी की हत्या नहीं लुध. सरकार के समाचार मिलने पर उसने सशस्त्र पुलिस घटना स्थलपर लेग है.”

एकमात्र उद्देश्य-स्वराज्य

इस विद्रोह करने का उद्देश्य स्वराज्यप्राप्ति था, इसके और ली प्रमाण हैं. आदालत में गवाही देते लुधे सभ धनसपेक्टर मिं छ. श्रीनिवास राव ने स्वीकार किया था कि स्वराज्य ही रानू का आदर्श था. अन्त्यान्त्य गवाहों ने ली यही कहा था कि रानू ने अपने प्रधान सदस्यों गामा भ्रातृद्वय के स्वराज्य की वाणी सुना कर ली उत्तेजित किया था. एक बार वे जोदावरी के अन्त्यदग नामक तीर्थस्थान पर गये. उन्होंने उस स्थान के थाने में न कर देया कि उनका नाम सुन कर पुलिस प्राणुलय से वहाँ से पहले ही लाग गयी है. उस जगह एक असहयोगी के साथ उनही सुवाकांत लुध. उन्होंने उस असहयोगी के अपनी कार्यप्रणाली के निस प्रकार समझाया था उसका वृत्तांत यहाँ दिया जाता है:—प्रश्न:—इस आन्दोलन में प्रवृत्त होने में आपका क्या उद्देश्य है? रानू:—दमारी भातृभूमि की स्वाधीनता. प्रश्न:—किस उपाय से? रानू:—नौकरशाही के विरुद्ध अस्त्र उठाये बिना हम स्वराज्य किसी प्रकार प्राप्त नहीं कर सकते. प्रश्न:—आप क्या वस्तुतः विश्वास करते हैं कि आप स्वराज्य प्राप्त करने में समर्थ होंगे? रानू:—निश्चय, दो वर्ष के भीतर हम अवश्य स्वराज्य प्राप्त करेंगे. प्रश्न:—आप किस प्रकार दो वर्ष में स्वराज्य प्राप्त करेंगे? क्या आप अपनी वर्तमान नीति का अवलम्बन कर के ही सक्षमता प्राप्त करेंगे? रानू:—

નિમગ્ન હો, ઇસમે તનિક બી સહેલ નહીં દે. દમે આદમિયોં કા અખાન નહીં દે. કિંતુ અખાન હે ગોલી-ખારદ કા. મેં ઇલીકી ખોજ મેં હું.

ઈતનેપર જો ક્યા વદ કદા બી સકતા હે કિ 'સ્વરાજ્ય' રાજુ કા ઉદ્દેશ્ય નહીં યા ? કિંતુ ઇસ દેશ કી નોકરશાહીને વદ પ્રચાર કર રખ્યા યા કિ સુદામ પદાંક કા 'ફેસર' બન કર બેઠના હી રાજુ કા ઉદ્દેશ્ય દે. ક્યા વદ એકે આશ્ચર્ય કી બાન નહીં દે, કિ ઇતને પ્રજત મિટિશ સામ્રાજ્ય કે વિરદ એકે પચીસ વર્ષ કે સુવત્ર ને વિદોદ ખડા કિયા ? વદ વિદોદી સંભામસ્થત ઔર સમય કા નિર્દોશ્ય કર કે બ્રિટિશ નોકરશાહી કો સુદાર્થ આદનાન કરને લગા. ઉસકા ધતુર હી યા ઉસકા એકમાત્ર અલ્થ; અસિસિલ કોયા હી ઉસકે સિપાહી થે; પર્વત યા ઉસકા રજુમેન ઔર ગિરિશુદાએ યી. ઉસકા આશ્ચર્યસ્થ. મામનાસી સ્વેચ્છા સે બે દેતે થે ઔર શત્રુઓં સે લૂટ કરે બે મિલના યા વડી યા સેના કી રસદ. ઇસ પ્રકાર કી અવસ્થા કે આદમી કે સાથ શક્તિ-સામિની બ્રિટિશ સરકાર કો સંધર્ષ કે ધિયે મેદાન મેં આના પડા; કિંતુ રાજુ કા બદ્ધત્વી સુવિધાએ ઔર સુયોગ પ્રાપ્ત થે. પદાદી બૂમિ, ઉસકી ટેડી મેટી રાહે એવં અસાત ગિરિશુદાએ બી ઉનકે કાર્ય મેં બદુન સદાયક થી. વદ અંચત મેસેરિયામસ્ત હોને કે કારણ ઉનકે શત્રુઓં કે સિયે બીપણ્ય પ્રતિબંધસ્વરૂપ યા. વે લોગ ઇસ પ્રકાર કે જલવાણુ સે અનુભવસ્ત થે. સામરિક દૃષ્ટિ મે રાજુ ને બાનુદ્ધ એવં ઉત્તમ સુદરચલ સુના યા ઇસમે તનિક બી સહેલ નહીં.

નાકરશાહી વિપદ મેં

રાજુ કે સાથ નોકરશાહી કે ૧ સુદ હુએ. ઇન સુદોં મેં પાંચ મેં રાજુ કી વિજ્ય હુમ. અંગ્રેજોં ને માથવા કી ફોજ વડાં છુલાખી થી એવં પીછે સે આસામ કી વિશેષ ફોજ બી છુલાખી પડી. કઇ જમહોં મેં બીપણ્ય સુદ હુએ, પેદાવલોસા નામક સ્થાન મેં બે સંધર્ષ હુઆ ઉસમે સ્કાટ કાવાડ ઔર હેટર નામક હો અંગ્રેજ અફસર મારે ગયે ઔર કિતને હી સિપાહી ધાયલ હુએ. ઇસકે બાદ નિમ્નલિખિત સરકારી વક્તવ્ય પ્રકાશિત હુઆ:- જત ૨૪ તારીખ કો ૨ પુલિસ અફસર ૨૮ પુલિસમેનોં કે સાથ મદાસ કે શરેમ પર્વતપર વિદોદિયોં કી તલાશ કો ગયે. રાસ્તે મેં અચાનક વિદોદી ઉનપર દૂટ પડે, જિસકે કલસ્વરૂપ સ્કાટ વાડ ઔર હેટર નામક અફસર ઔર એક કાન્સ્ટેબલ નિહત હુએ. એક આદમી લાપતા હૈ. ૨૩ તારીખ કો ખંખર આયી કિ વિદોદી ઘાટ પદાડ કે આરંભ મેં અવરિચત સેધયન પાલેમ નામક સ્થાન કી ઔર અમસર હો રહે દે. વડાં જાને કા પથ અત્યંત દુર્ગમ હૈ. બીચ બીચ મેં વદ ઇતના તંગ હો ગયા હૈ કિ હો આદમી બરાબર એકસાથ ચત નહીં સકતે. પુલિસદલ જળ ઇસ પ્રકાર કે દુર્ગમ ઔર દુર્ગોખ પથ કી ઔર અમસર હો રહા યા ઉસ સમય વિદોદી આક્રમણ કરને કે સિયે માર્ગ કે ઉપર પદાદી જંગલ મેં છિયે થે. પદસે એકસાથ પાંચ પાચ કાન્સ્ટેબલ આગે જાને લગે. વિદોદીયોં ને ઉન્દે કિસી પ્રકાર કી બાધા નહીં દી. બાદ મેં જળ શેપ દલ વડાં પદુઆ તળ વે લોગ ઝાડિયોં સે નિકલ કર ઉન પર ગોલી ચલાને લગે. પુલિસ કે ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ મિં આર્મિટેજ ઔર સહકારી પુલિસ સુપ્રિટેન્ડન્ટ મિં કિંસ પદાડ કે નીચે હી થે. ઇન લોગોં કો જળ વિદોદિયોં કે ઇસ પ્રકાર કે આક્રમણ કા સમાચાર મિલા તળ ઇન લોગોં ને પુલિસ કે સદાય-તાથ આગે જાને કી ચેષ્ટા કી; કિંતુ વિદોદિયોં કી બચૂક નિશાનબાજી ને ઇનકે પ્રયત્ન બ્યર્થ કિયે એવં વિફલ મનોરથ હો ઉનકો લોટ આના પડા. ઇનકે દલ મેં બી એક કાન્સ્ટેબલ નિદન હુઆ. ઇસી બીચ મેં માલાવાર સે બદ્ધત્વીયક સ્વેચ્છા પુલિસ છુલાખ મઇ. મદાસ કે પુલિસ કમિશનર મિં એ. જે. દેપેથ ઇસ દલ કા નેત્રત કરતે થે. સુના જાના હૈ કિ આપ પદાદી અંચસોં કે વિપય મેં બદ્ધત્વી જાનકારી રખતે દે. ઇસ આશય કી સરકારી યોગજી કી ગયી કિ બે વિદોદી સદદાર ઔર ઇનકે હો સહકારિયોં કો પકડા કે સંકેશા ઉનકો ખૂન ઇતમ દિયા જલગા. શાન્તિ-સ્થાપનાર્થ મિદાદાર લોગોં કો બાખ કિયા ગયા. વે લોગ ઇસી યત્નપર જગીર કા ઉપયોગ કર રહે દે. કિંતુ રાજુ ને દેશ કે આદમિયોં કે હલક મેં ધર કર લિયા યા. સરકાર કી પુરદાડ યોગજી કા કુજ બી પ્રભાવ ન હુઆ. રાજુ ઔર ગામા બાનુદ્ધ કા પકડાને કો કોઇ

શ્રી. એસ એસ. મીરજકર

જાણના અજ્ઞાના એક કામદાર ૧૯૦૨ ની સાલમાં જન્મ્યા. અસહકારમાં દફતર લખેરી મુકાબા બાદ ફ્રેંચ બેંકમાં જોડાયા ને સાત વર્ષ સુધી ત્યાં નોકરી કરી. લાલા દરદયાળે લખેલું પુસ્તક 'આધુનિક રશિયા' અને કાથ' માર્કનું અવન વાંચી તેઓ સામ્યવાદી જન્મ્યા અને કામદાર ચળવળમાં રસ લેવા લાગ્યા. ત્યારથી તેઓ કમ્યુનિસ્ટ મતોમાં માનવા લાગ્યા.

ગમે ૧૧ મિ. ૨૨૧૯ લખેલી "ઉડિયા અને ચાઇના" ચોપડીના પ્રકાશકતરીકે તેઓ સામે કેસ માંડ્યો હતો, પણ છૂટી ગયા હતા. ખેડૂત અને કામદાર સંઘમાં તેઓ પ્રચારખાતાના પ્રમુખ છે.

x

x

x

x

શ્રી. અશ્વિન આળવે

તેઓ એક આદર્શ કામદાર છે. ઉંમર વર્ષ ૨૮ છે. દક્ષિણમાં આવેલા સાવંતવાડી રાજ્યમાં જન્મ થયો. થોડું મરાઠી શીખ્યા અને પેટને માટે ૧૨ વર્ષની કુમળી ઉંમરે મુંબઈમાં આવી શીખમાં રહ્યા. રત્નભાવે અતિસથ નિકર અને સાદસી હોઈ સિપાઈમીરીના પૂરા ગુજા ધરાવતા હોવાથી છેલ્લી લડાઈમાં સરકારમાં જોડાઈ ફ્રાન્સ, બસગ વગેરેનાં રજીમેંટોનાં પર ચાલીવાદના સાગરીન-તરીકે લડ્યા. ૧૯૧૫ થી ૨૦ દરમિયાનનાં પાંચ વર્ષ ખૂબખાર લડાઈમાં ગાળી ૧૯૨૧માં રત્નશે પાછા ફરી વળી મીલમાં વજુકરનરીકે જોડાયા. ૧૯૨૩ ની સાલમાં પડેલી લડનાઈમાં તેઓ કામદાર ગુનિયનમાં જોડાયા. ૧૯૨૫ ની લડનાઈમાં પણ તેઓ આખગ પડું કામ કરતા હતા અને આજે તો કામદારોના એક જાગરજાગર નેતા થઈ પડ્યા છે. ગીરજી કામદાર ગુનિયનના તેઓ પ્રમુખ છે.

x

x

x

x

શ્રી. શાવક એચ. આબવાળા

મુસ્લિમ અજ્ઞામાં જાળ મામે ૧૮૮૭ની સાલમાં જન્મ થયો. મેટ્રીક પૂરી કરી મુંબઈ આવ્યા ને ૧૯૦૧ માં બી. એ. થયા, ત્યારથી એક લેખક અને સિદ્ધાંતતરીકે અવન માળે છે. તેમણે કુલ ૨૭ પુસ્તકો લખ્યાં છે. છેલ્લા મદાન પુદમાં તેઓ સરકારને મદદ કરવાની તરફેણમાં દાખલ પત્રમાં લખવા, પણ તરીખેની કંગાલિયનની તેમના મનપર અમર થઈ અને ૧૯૧૫ માં કામદારો તરફ આકર્ષિયા. બ્રુદરેટ સોસાઈટી, મ્યુનેનરીસીયન લીગ વગેરેમાં કામ કર્યું. કામદાર આલમમાં મી. જાળવાળાનું કામ અનેક છે. તેમણે ૨૨ ગુનિયનો રચાવી ૫૦-૧૦ દરનર કામદારોનું સંગઠન કર્યું છે. દયા-સુદિધી પ્રસાદના આમાયા વરુધાસીને જલદીજ નિરાશ થવું પડ્યું; કેમકે રાજ્યમાં મર ક્યાં મિવાય કામદારો અને મરુજ પ્રબલોની રિયનિમાં જગ નદિ આવે, એવો અનુભવ તેમને કરવો પડ્યો. ત્યારથી તેઓ આર્થિક કાંનિમાં માનવા લાગ્યા. આ માટે તેમને મળીજ વીનજો વેલી પડી છે. નોકરી કરે. જૂખમરો વેલો પડે, યાનિઆલોનાં દાખાં ખમતો પડે એ સર્વે કમોમાંથી તેમને પસાર થવું પડ્યું હતું. તેઓ જેમ મીચ વર્કનું ગુનિયનના પ્રમુખ છે તેમ બીજા અનેક ગુનિયનો સાથે પ્રમુખ કે મંચીનરી સળખે ધરાવે છે. ખેડૂત અને કામદાર મંધના કામદારી મંડળના તેઓ એક સભાસદ છે.

x

x

x

x

શ્રી. લાલજી પટેલ

શ્રી. વિનાયકરાવ સાવરકરની પ્રશસ્તિએની એમના ઉપર ઉડી અમર થવારી કોઈ પણ મ. ને રવજનાની લાગમા તેઓ માનવા લાગ્યા. અદિસવાદ ઉપરથી એમની જાદા ઉડી ગઈ. એ પછી તેઓ કેટલાંક મંડળોના સભાસદમાં આવ્યા. ઉડી લડાઈમાં તેમની સ્વાતંત્ર્યની સાથે હતી. વિંદી રવજના માટે એ વખતે એમને કેટલું જાણ્યું છે. ૧૯૧૫ માં પડેલા ન દોસ. પાછળથી એમને વિદિસ સરકારમાં જોડાઈની કન્ડા કામ હતી અને એ કન્ડા બર લખવા એમણે એ મિત્રો સાથે લાંબામાં વેડાઈની ખટવટ કરી. પણ તેમાં જાણ નહિ. આવી વિનિમા નિકુલિય માટે એ જાણ્યું. થાન ને જોડા નેવું મન અજાણ્યું અને લાગુ શા. ૨૩

વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા લાગ્યા.

આજે જગતવિખ્યાત અનેવા ખારડોલીની પાસે આવેલા વ્યારા ગામના તેઓ વતની હોઇ, ઉંમર આશરે ૨૭ વર્ષની છે.

અસહકારમાં પડ્યા પછી ખારડોલીના સત્યાગ્રહનું જે એક અકિંસામાં નહિ માનતાઈ ઉદ્દામ અને આગ્રહી ટોળું કંઈક જૂદીજ દૃષ્ટિથી રાહ જોતું હતું, તેમાંના આ એક યુવક હતા; પણ સત્યાગ્રહ પડતો મૂકાયાથી તેમના હાર્દિક પ્રયાસો ફેકટ ગયા. તે પછી મુળશીપેટાના સલા-ગ્રહમાં જોડાઇ ઉજળું કામ કરી બતાવ્યું અને બે-ત્રણ વાર કારાવાસ પણ ભોગવ્યો.

આ લડતમાં માલદાર જમીનદારો ગરીબ ખેડુતોની વિરુદ્ધમાં પડેલા જોઇ શ્રી. પેંડોના મનપર ઉંડી અસર થઇ અને મુળશીપેટા સલાગ્રહના પ્રણેતા સેનાપતિ બાપટના સમાગમમાં તે વધારે મજબૂત થઈ. ત્યારથી તેઓ એમજ માનતા આવ્યા છે કે, રાજકીય સ્વતંત્રતામાં બ્રિટિશ શાહીવાદ અંતરાયરૂપ છે; તેમ આર્થિક ઉન્નતિમાં મુડીવાદ દુસ્મનની ગરજ સારે છે.

સત્યાગ્રહની લડતમાં હાર્થી બાદ અત્યાચારમાં મદદ કરવાના આરોપસર તેમની સામે વૉરંટ નીકળવાની ખબર મળવાથી ફરારી થયા. બાદ “શુભશુભ” નામનું સાપ્તાહિક કાઢ્યું. આ પછીની છંદગી પત્રકારિત્વમાંજ તેઓ અદા કરે છે.

તેઓ એક મરાઠી અને શુજરાતી લેખક તથા કવિ છે, તેમ લડાઇની તાલીમ પણ મેળવી છે. કામદાર અને ખેડુતસંઘના કૌન્સિલ વિભાગના તેઓ પ્રમુખ છે.

x

x

x

x

શ્રી. બી. એફ. બ્રહ્મે

કામદારોના આ યૂરોપીયન મિત્ર લંડનના એક પરામાં ૧૮૯૫ ની સાલમાં જન્મ્યા અને ઇંછનિયરીંગોના અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. બાદ લડાઇ શરૂ થઇ ત્યારે ૧૯૧૬ ની સાલમાં કાકડા ખાતામાં જોડાઈ બેલ્જિયમને કિનારે લડાઇમાં પડ્યા અને શાહીવાદના તારણદાર બન્યા. ૧૯૧૯માં પાછા ઇંગ્લંડ આવી એક કારખાનામાં ઇંછનિયરતરફિ જોડાઈ ગયા. ૧૯૧૪ ની સાલથીજ તેઓ ટ્રેડ યુનિયનમાં રસ લેતા હતા. રણમેદાનપરથી પાછા આવ્યાબાદ બ્યારે તેમણે જોયું કે, જેઓ સામ્રાજ્ય માટે લડ્યા તેવા હજારો શૂરા યુવકો આજે બેકાર થઇને ફરે છે અને તેમને ખાવાપીવા આપવાની ફરજ નથી સરકાર કે નથી માલીકો બગવતા; ત્યારે તેમને આ સ્થિતિપ્રત્યે નિરસ્કાર થવા લાગ્યો. ને તેવામાંજ વળી તેઓ પણ બેરોજગાર થઈ પડ્યા. બાદ ખૂબ વિચાર કરતાં નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે, એક સામ્યવાદજ ગરીબોને ઉગારશે. તે પછી ઇડિયા ઑશીમમાં નોકરી મેળવી રાવલપિંડીમાં ઇંછનીયરતરફિ આવ્યા. અહીંના થોડા મહોનાના જીવનમાંજ તેમણે શાહી-વાદનું કારમું સ્વરૂપ પારખી લીધું અને તેઓ શાહીવાદ તથા મુડીવાદના કડ્ડર વિરોધી બન્યા. બાદ પાછા વિદ્યાવન ગયા અને ટ્રેડ યુનિયનની ચળવળોમાં આગળ પડતો ભાગ લેવ. લાગ્યા. ૧૯૨૫ ની સાલમાં ઇંગ્લંડમાં પડેલી સાર્વાત્રિક હડતાળમાં એમેલગમેટઃ ઇંછનિયર્સ યુનિયનના હેદ્દિદાર તરીકે જોડાઈ સર્વે ઇંછનિયરોને હડતાળમાં સામીલ કર્યા.

ગયા વર્ષના સપ્ટેમ્બરમાં તેઓ એક પ્રવાસીતરફિ લિંદુસ્તાનમાં પાછા આવ્યા અને ત્યારથી અબ્દીની કામદાર ચળવળમાં રસ લઇ રહ્યા છે. મધ્યપ્રાંતની ખેડુત અને કામદાર પરિષદે તેમને ચોનાના પ્રમુખ ચુંટયા હતા.

(તા. ૫-૨-૧૯૨૯ ના દૈનિક “લિંદુસ્તાન” મ. વખત.૨- નાલમ તુર.)

૧૬૨-રશિયાનાં રમ્બડાડ વાઝાનો

આ ભવિષ્યના શહેરીઓના અટપટા પ્રશ્નો સારળ ઉકેલ

અર્થજગત અને રશ્ત્ર બાજોનો મુજબ જે સેવિયેટ મહાસમક્ષ આપારે બેઠો તેનો જેનો ભયંકર અને તેનાથી વધારે અટપટો મહાસ કદાચ કદીને કદીના વખતે પડે નહિ. આ બાજો આનાથી છે. તેમનાં માળાપે મહાન રિપનમાં મહામ ગણે છે અને નવું જામ્યા છે. આ સોફા ગજવામાંથી અગર તો કમિયુનિઝમ, અને રકન, રેંગ, રાજકીયન અને જાણની વગેરે વિદેશી સરકારો તેમજ રશ્ત્રીય, અમેરિકા, કાન્ડ અને જાપાન તરફથી જેને વાજાની મદદ મળે છે તેનાં મારનાં સરકારોના ભયંકર જુલમોટોમાંથી જાણી જાણેલાં હોય છે. આપાના મળાએ આનાઓનાં માળાપે ૧૯૨૧-૨૨ ના દુષ્કાળમાં મરણ પામેલાં ૫૦ મહાન નિમન અને સદાચાલનાં પરિણામે પાપમાલ ઘર્ષ મેષુ' મોવિયેટ મંત્રણા આ દુષ્કાળ સામે પગનાં સંધ હો તેમ ન હતું. આ બાજોના અસ્તિત્વનો દોષ જો કે 'મોર્ટલિટી' ઉપર લાદવામાં આવે છે છતાં ખરી તરીકેન તો એ છે કે, મોવિયેટ સરકારને તોટી પાડવા મા ના મહાન મનઃઓના પ્રયાસોનુંજ આ પારિણામ છે, તેમની સંજાઓના મહાન સંચાલ સોવિયેટ સરકારને માથે આવી પડે છે.

લાખોની સંખ્યા

રશિયામાં આસરે બે મીલિયન રશ્ત્ર બાજો છે. મળુઓના માધનને અમારે મોરોનો મોઝસ આંકડો કદી છકાય તેમ નથી. ૧૦ થી ૨૫ મળરન. સંખ્યા હોવાનું ધારવામાં આવે છે. ૧૯૧૬-૨૦ માં મોરોમાં ૪૦,૦૦૦ ની સંખ્યા હોવાનું કહેવાય છે. માત્ર વર્ષમાં ત્રણ કેવાયેલાં હોકરાં આ સંખ્યામાં ઉમેરો કરે છે. આમાં ૬ થી ૧૮ વર્ષની અંદરના બાળખરા હોકરાઓ છે. વધારે સંખ્યા ૧૨ થી ૧૫ વર્ષની છે. લાખોની સંખ્યાનાથી કેટલા મળ પામ્યા છે તે કદી સકાતું નથી. રશિયાના જૂના તંત્રમાં છંદમીની કંઈ કિમત ન હતી.

કમકમાંટ ઉપનયમે તેવો પ્રશ્ન

આ સંચાલ અરેખર કમકમાટી ઉપજાવે તેવો છે. મોરોમાં આવાં બાજોનાં ટોળાં નજરે પડે. રિવસે તેઓ બીજ માગે છે અને શેરીઓમાં આથકે છે. રાત્રે જ્યાં ત્યાં મૂર્ષ રહે છે. કર્ષ પશુ અટકાવત વિના દ્રામમાં તેઓ દાખલ થઈ દુપાતુર દક્ષિણી બેઠો નીચે જોવાયેલ નિકાસો માટ ફોફાં મારે છે. તેમની બીજ માગવાની રીત ધણી વખત જુલમ અને કંટાળાભરેલી હોય છે. રેસ્ટોરાંમાં તેઓ તમારા ચરીર સુખી ધસી આવે અને પોતાની દાજરીનું જાન કાપવા મળી વારે તો તમને આંચકા પશુ મારનાં અંચાતાં નથી. ટેનસપરથી તેઓ ફરેક બીજ જુદાવી પતાવત કરી જાય છે. તંદુરસ્તીની તેમને કંઈ પરવાદ હોય તેમ જાણતું નથી, તેથી મગે તેની બીજ ઉદારી ખાઈ જાય છે. લોકો સરકારની પરિસ્થિતિ ખ્યાનમાં લઈ આ બાજોને ખોરાક અને પૈસા એકઠાં આપે છે. અસલ સંકેતો સદન કરીને આ બાજો કેવળ ઉચ્ચ રવભાવના બની ગયા છે. તેમનામાં દારૂ પીધો, જુગાર રમ્યો વગેરે દુર્ગુણો ધર કરી બેઠા છે, ધણાને શવ જોવા રોગો લાગુ પડેલ છે. આમાંનો મોટો ભાગ તો ચોર છે. તેઓ ક્યાં રીતે જીવન ટકાવે છે, તેજ રશિયામાં એક નવાઈનો તિલક થઈ પડ્યો છે. જીવનું તેમાંનાં પલાખરા લઠુ અને મજબૂત છે. આર્થિક રિશ્તિ ઉપર કેળવણી અને સુધારાનો કેટલો આધાર રહેલો છે તે આ ઉપરથી સચોટ જોઈ શકારો.

સરકારના પ્રયાસો

આ બાજોનો ઝીજવટથી અભ્યાસ કરતાં આ સંચાલ બહુજ દુઃખદાયક જાણતો નથી; કારણ કે સોવિયેટ સરકાર અને બીજ સંસ્થાઓ આનો ઉકેલ લાવવા પ્રયાસ કરે છે. રશ્ત્ર બાજોની સંખ્યાનું જુદું કાર્ય બાજો માટેની કમિટીને હસ્તક છે. ૧૯૨૬ માં મોરોમાં આ બાજોને પકડવાને એક ખાસ કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૨૬ માં અને ૧૯૨૭ માં અનુક્રમે ૩૭૫૦ અને ૨૭૬૦ બાજોને પકડવામાં આવ્યાં હતાં. ૧૯૨૮ નો આંકડો મળતો નથી. પરંતુ આ વર્ષમાં તેમને બેહુનશુદ્ધોમાં મોકલવાની યોજના થઈ હતી. મોરોમાં સંખ્યા ઘટી છે.

રશિયન સામ્યવાદી પક્ષ જે સળળ પક્ષ છે તેના તરફથી તેની દરેક શાખા તરફ ૧૯૨૯ ની આખરે એક પણ રઝળુ બાળક ન રહે તેવા પ્રયાસો લાઇ ધરવાને ફરમાન કાઢવામાં આવ્યાં છે. સરકાર તરફથી એવો હુકમ છે કે, આવાં બાળકોને રઝળતાં જોતાં તેમને પકડીને એકઠાં કરવાની જગ્યાએ પહોંચાડી દેવાનો દરેકને હક્ક છે. પુખ્ત ઉંમરના છોકરાને પકડવાનું કાર્ય જોખમભરેલું છે; કારણ કે તે દોડવામાં ચપળ હોવા ઉપરાંત જો તે લોકોનું ટોળું હોય તો જરૂર પકડનાર ઉપર પથરાનો વરસાદ વરસવાનાં. ઘણા છોકરાઓ તો જો શિયાળો હોય તો રાજીખુશીથી ઇન્સ્પેક્ટરોની સાથે અગર પોતાની મેજેજ તેમને માટે રાખેલાં સ્થાનોમાં જાય છે. તેમને એકઠાં કરવા માટેના મધ્યસ્થાનમાં લઇ ગયા પછી જો માસ સુધી તેમના પર દેખરેખ રાખવા ઉપરાંત તેમને કારખાનામાં કામે વળગાડવામાં આવે છે. આ સંસ્થા સાથે તેમની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિનો અભ્યાસ કરનાર મંડળ પણ રાખવામાં આવે છે. આ સંસ્થામાં આ છોકરાઓની ઉંમર વગેરે પ્રમાણે પાંચ વિભાગ પાડી દેવામાં આવે છે. ત્યારબાદ તેમને નીચેની કોઇ પણ સંસ્થામાં મોકલી અપાય છે.

બાળકોમાટેની સંસ્થાઓ

મોસ્કોમાં ૧૨૯ બાળગૃહો છે, જેમાં ૧૫૬૭૫ બાળકો છે. મોસ્કો પ્રાંતિક ગૃહોની સંખ્યા ૫૦ ની છે અને તેમાં ૩૬૪૭ બાળકો છે. અહીંયાં રઝળુ તેમજ બીજાં બાળકો વચ્ચે ભેદ બતાવવામાં આવતો નથી. સર્વને સરખા હક્ક હોય છે. મોસ્કોમાં આ રઝળુ બાળકો માટે ૧૭ અને પ્રાંતમાં ૫ સંસ્થાઓ છે. ખોડ-ખાંપણવાળાંઓ માટે પણ મોસ્કોમાં ૫ ગૃહો છે. ખૂન વગેરે ફાજદારી ગુના કરેલાઓને માટે ખાસ ગૃહો છે. આ બધી સંસ્થાઓમાં લાયકાત પ્રમાણે બાળકોને મોકલી આપવામાં આવે છે. ઉપરાંત હજારોને ખેડુતગૃહોમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આ સિવાય બીજી સંસ્થાઓ જેવી કે સિનેમા ફિલ્મ ઉદ્યોગ વગેરે તેમને પહેલી પસંદગી આપે છે. એક્ટરો તરીકે તેમનું કાર્ય ધણું જ સુંદર હોય છે; પરંતુ ઘણા ખરા જુગારમાં પૈસા વેડફી નાખી પાછા બીજી માગતાં બની જાય છે. ધણીજ મુશ્કેલીઓ તેમનું જીવન નિયમિત બનાવી શકાય છે.

સમાજ પણ સહાય કરે છે.

ઘણાં ખાનગી કુટુંબોએ આ બાળકોની સંભાળ માથે લીધી છે; પરંતુ કૌટુંબિક જીવનના અંકુશો વગેરે સહન ન થતાં થોડા દિવસોમાંજ તેઓ પલાયન થઇ જાય છે અને બીજી માગવી શરૂ કરે છે. માથ રાજદારી કેદીઓનું મંડળ મોસ્કોની ઘણી સંસ્થાઓનું પેટ્રન છે. આ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો પેલાં બાળકોનાં માથાપનું સ્થાન લે છે. તેમનાં ગૃહોની તપાસ કરવા ઉપરાંત તેમને માટે ફંડ એકઠું કરતાં રહે છે. ૧૯૨૬ માં જી. પી. યુ. એ ૧૨૦૦ બાળકો એકઠાં કર્યાં હતાં. એક મઠ અને ઝાર તેમજ બીજા ઉમરાવોનાં મોટાં મકાનો આ બાળકોના ઉપયોગ માટે જપ્ત કરવામાં આવેલ છે.

ગૃહોમાં નિયમિત જીવન

આ ગૃહોમાં બાળકો નિયમિત જીવન ગુજારે છે. તેઓ ચાર કલાક અભ્યાસમાં અને ચાર કલાક વ્યાવહારિક તાલીમ પાછળ ગાળે છે. અભ્યાસની મુદત ચાર વરસની છે. ત્યારપછી તેઓ કોઇ કારખાનામાં જોડાઇ શકે છે અને સમાજને સહાયક બને છે. કારખાનાના તંત્રમાં, વ્યવસ્થામાં અને નફા વગેરે દરેક બાબતમાં તેમને બીજાના જેટલાજ હક્કો હોય છે. વ્યાવહારિક તાલીમમાં તેમને ધાતુકામ, લક્ષ્ણકામ, જોડા સીવવા વગેરે કાર્યો શીખવવામાં આવે છે.

આગળ અભ્યાસ માટે તેઓ કામદારોનાં વિદ્યાલયોમાં દાખલ થઇ શકે છે. ખાવા, રહેવા વગેરેની સગવડ સરકાર તરફથી મળે છે. સામાન્ય ખર્ચ માટે દર માસે થોડી રકમ પણ મળે છે. અનુભવથી એમ જણાયું છે કે, દરેકને વ્યાવહારિક કામ વધારે પસંદ છે. દરેક સંસ્થા સાથે કારખાનાંઓ પણ હોય છે. નિયમિત જીવન આદરૂં લાગતાં આમાંથી આશરે ૭ ટકા બાળકો ઉનાળામાં પલાયન કરી જાય છે.

બીજા નિવાસીના જેવીજ વ્યવસ્થા થયી પણ હોય છે. તેઓજ તેમનાં દિવાલ વર્તમાન-પત્રો ચલાવે છે અને વ્યવસ્થા ભાગવે છે. રશિયાના દરવાજા ખુલાજ રહે છે, જેથી કોઈ બાળક-કેવળ પ્રમાણે જઈ આવી શકતાં કેટલાના જેવો ભાસ થતો નથી. રોજ અને સમજથી કેળવણી આપાય છે. વ્યવસ્થામાં ભેરભુલમ થતા નથી. આ રીતે સરસ કેળવણી મળી શકે છે.

આ બાળકોને સાનનાં માળાપોને આપવાની અને તેમને ખેડુતશ્રદ્ધામાં રાખવાની પદ્ધતિ-વધીજ સરસ છે; કારણ કે તેઓમાંનાં ઘણાં નો જન્મથી ખેડુતજ છે. શહેરી જીવન તેમને ગમતું નથી. ખેડુતને આ બાળકના ખર્ચમાટે માસિક કંઈ રકમ મળે છે. બાળકને પદ્ધતિસર ખેતીનું શિક્ષણ આપાય છે.

પ્રશ્નનો ગૂઢ ઉકેલ

આદ્ય પ્રયાસો છતાં આ સવાલનો નિવેડો લાવી શકાય તેમ નથી. કેળવણી અને સામા-જિક શુધારા મારેનાં મંડળો બાળકોનો ખર્ચ ઉપારી ને છે. મુશ્કેલી એ છે કે, આ બે મિશ્રિત-રજી બાળકો મારેના પૂરતા પૈસા નથી. વળી તેમને રાખવા જગ્યાની પણ તંગાઈ છે. ઉક્ત દશ વર્ષોમાં મોરોહની વસ્તી ૨૫ માંથી ૨૫ લાખ થઈ ગઈ છે, જેથી રહેઠાણનો પ્રશ્ન તીવ્ર-ભવતો જાય છે. એક ઉદામનો નફો બીજા ઉલોચમાટે રાદાનાં નાણું ફાળવ પડતું નથી. વિદેશ-માંથી લેન મળી શકતી નથી. શિક્ષકોનો ભોગ પણ જળજ છે. તેમને ભાગ્યેજ ૪૦ થી ૫૦ રૂબલ્સ માસિક મળે છે. તેવીજ દશ બાળકોની પણ છે. તેમનાં મકાનોમાં રાગરમીયાનું તો નામજ નથી. કારખાનાંઓ અને અભ્યાસશ્રદ્ધામાં પૂરતાં સાધનો નથી. શિક્ષણની કસકસતી કંઠીથી જમવા પૂરતાં વસ્ત્રો પણ મળતાં નથી. પથ્થર જેવાં હુલને પણ ખીજગારી કે તેવું આ દેશ નથી. આદ્ય છતાં પણ પરિણામ સુંદર આવતું જાય છે. તે સમજીવી બાળકોએજ એક નાનો સરખો બગીચો બનાવેલ છે અને તેમાં થોડાં જનારોનો સંગ્રહ કરેલ છે. મોરોહની દિવાલોપર સુંદર ચિત્રકામ પણ નજરે પડે છે. દિવાલ વર્તમાનપત્ર તેમનો ખાસ વિષય છે. તેમાં તેમની લખેલી કવિતાઓ અને તેમનાં જીવનનો ઇતિહાસ આલેખની નાની વાનાંઓ તેઓ લખે છે. રશિયાનું જીવિખ્યતું સાહિત્ય જાના ઉપર ધારી તેમ જણાય છે. કેટલાંક બાળકશ્રદ્ધામાં સારી સજવડતા પણ હોય છે.

જીવિખ્યતી આશાઓ

આ બાળકોને તેમના શિક્ષકપ્રત્યે અત્યંત ભાવ છે. દરેક વસ્તુ તેઓ ગ્રાપથી મદબુ કરી શકે છે. શિક્ષકોના રોડેનો તેઓ અટકા બદલો આપે છે. તેમને રજગવા દેતાં તેઓ ખાલી બદમાગો થવાના. બધારે તેમને સમાજમાં રવાન મળતાં તેમનું બાવી ખરેખર કેળવણ બનવાનું. આવી એમ સાળીન થાય છે કે, તેઓ ખરેખર જીવિખ્યા અને દિમનવાન છે, અને દેશના દુન્યર જવાન-માં તેઓ સારો દિરમો આપશે. મેડિસમ ગ્રોસીઆનું જીવનઆમાં દર્શાવેલ છે. એક વખતનું એનું જીવન આ રજી બાળકોના જેવુંજ હતું. રશિયાનો અત્યારનો સવાલ આ બાળકોને માટે રહેઠાણો અને માધનો મેળવી તેઓ નકામા વેદાઈ ન જાય ને મારેનો છે તેમની ચત્તિએ. આત્મા પહેલાંજ કારખાના નેતાં તેની થયાર્થ ખીચવણી થઈ સામાજિક રિત માટે તેનો ઉપયોગ થાય તેવો પ્રયાસ કરવાની ફરજ મેડિવેટ સરકારને મળે આવી પડેલ છે.

(તા. ૬-૨-૧૯૨૬ના દિનિક 'દિ'દુરવાન'માંનો-મીડિસ મેડિસ રોડેપીનો લેખ)

१६३-एक 'दग्ध्रि नारायण' का पूजारी बौद्ध भिक्षु

(“त्यागभूमि”भां “यंगष्ट” ना ओक लेख उपरथी लणनार श्री. कौशल्यायनि आनंद-सिधोन)

(2)

सभी मनुष्यों के हृदय में शरी-न-शरी तो सात्त्विक भावों का संचार होता ही है। उनकी आसहृष्टताओं के सहृष्टताओं के सामने द्वार माननी ही पड़ती है। उस समय उनका हृदय कदता है, "कृपा अन्ध-होता, यदि हम भी किसीके कुछ काम आ सकते!" धन्य है वह निर्मल हृदय, जिसमें भरोपकार की यह भावना ओके पार ओके कर शीघ्र ही गिह नही गती; किंतु उत्तरोत्तर गती ही गती है—और यहां तक गती है कि फिर उसे अपना सर्वस्व भी दूसरों की सेवा में लगा कर संतोष नही होता। वह आदता है कि द्वायि की भांति उसकी हृदयों भी किसीके काम आ लयें।

४सी श्रेष्ठी के एक शौद्ध शिक्षु आन से कोष्ठ ३० वर्ष पूर्व उत्तर-पूर्वीय नृपति के कोठिया में नामक निवे में हो गये हैं. सन् १८४२ के मार्च में एक अद्भुत ही साधारण परिवार में उनका जन्म हुआ था. माता-पिता ने उनका नाम शिन्डो सुनुकी रक्खा. अपने आश्रय-काष्ठ में उन्होंने मिसैकिन नामक शौद्ध-मन्दिर में शिक्षा पाई और २५ वर्ष की आयु में वह 'नपोष्ठ' मन्दिर के पूजारी बना दिये गये. अपने जीवन के अन्तिम दिन तक वह यहीं रहे; और ५० वर्ष की साधारण आयु में तो उनका स्वर्गवास ही हो गया. वह इस संसार में अद्भुत दिन नहीं गिंये. उन्होंने समाज में काष्ठ विशेष के स्थान की नवीं प्राप्त किया. उनका कोष्ठ विशेष भ्याति की नवीं दुष्ट; किंतु उनके जीवन में 'त्याग और सेवा' का भाव ऐसा दृढ़-दृढ़ कर बना हुआ था कि हम उनका 'त्याग और सेवा की मूर्ति' के अतिरिक्त और कुछ कह ही नहीं सकते.

(२)

आज से ५० वर्ष पूर्व जपान में, जड़न से स्थानों पर, अनेक आभासुपिक उपायों से लोग अपने अपने ही लक्ष्य कर सकते थे। कुछ तो उन-हें समीप के जलवायव में देखें देता, 'होह' उन्हें वृक्ष पर लटक कर मार सकते; किंतु आधुनिक लोग अपनी संतान के साथ 'डोमशी' का व्यवहार करते थे। 'डोमशी' का शब्दार्थ है "प्रकृति को लौटा देना," और इसका मतलब है, अपने के भुंज और नाक में जीवा कागज डूस कर इसका सांस बंद कर देना।

इस प्रकार की सत्यसे अधिक घटनाये मदात्मा सुलुकी के अपने जिते 'डारिमाभा' में ही होती थीं। इस जिते वद अपने आसपास इस प्रकार का अत्याचार होता देण व्याकुल हो उठे।
 इन्हे जन्मों से बहुत प्यार था। वद कहते थे—“यदि मैं इस कुरीति के जन्म कर सकूँ, तो मुझे और अधिक कुछ न आतीय”। इन्हेने देखा इस कुरीति का मूल और मदान कारण हरिद्रता है निर्वन मान-पिता अपने जन्मों की परवरिश करने में असमर्थ होने की के कारण इन्हे मार सकते हैं। इस जिते पदसे इन्हेने अपने आसपास के लोगों के आर्थिक सहायता देना चारण था। जो कुछ इन्हे हथेर-डवर से दान में प्राप्त होता, वद किसी-न किसी रूप में हरिद्रों के वहाँ पहुँच देते। अपने जिते वद बहुत ही धैर्य प्रकट करने थे। प्रायः नमक के नमक पानी पान आकर रक्त करने और नत के रक्त हथे-पुशने वद से दक कर सतीत करने थे।

(2)

[illegible]

ન સકતે થે. મહાત્મા સુભુકી જ્યોત્સ્વી કિરી પાલક કો સ્વૃષ્ટ જાને ગોચ્ય હુઆ દેખતે, ઉસે કિસી પાસ કે પ્રાપ્તિ મેં સ્વૃષ્ટ મેં લાતી કરા દેતે થે. જાગ્યો કે સ્વાસ્થ્ય કી ઓર લી ઉત્તમ પૂરા-પૂરા ધ્યાન થા. યદિ કોઇ જગ્યા જીમાર પડ જતા, તો માતપિતા સે લી અધિક વડ ઉસકી સેવા કરતે. કલી-કલી જીમારો કી સંજ્યા બહુત અધિક બઢ જાને પર વડ કિસી દાઇ કો લી નૌકર રખ લેતે થે; લેદિન દાઇઓં કો દેને કે લિયે ઉનકે પાસ થન કદાં થા ? બહુત બાર જાગ્યો કે લિયે દવાઈ ઇલાદિ કા લી પ્રબંધ નહીં હો સકતા થા. જગ્ય વડ કિસી જગ્યા કે તન પર કપડા ન દેખતે તો નૌકર કો ધુન્ના કર કલતે—“યદ લો મેરે બદન કા કપડા, ઓર ઇસે બેચ કર ઇસ જગ્યા કે લિયે કોઇ વસ્ત્ર લે આઓ.” ઇસ લિયે યદપિ કલી-કલી કુછ ધની દાની ઉનકે લિયે મૃત્યુવાન વસ્ત્ર લી બેજ દેતે થે, કિંતુ ઉનકે તન પર પ્રાયઃ ફટે પુરાને વસ્ત્ર હી રહતે થે.

(૬)

મહાત્મા સુભુકી કી દાનશીલતા કા વડ સમાચાર સરકારી અધિકારી કે કાનોં તક લી પહુંચા. ઉન્હોને ઉનકે પ્રતિ આદર પ્રકટ કરને કે લિયે ઉન્હોં એક ચાંદી કા ખાલા ભેંટ કરના ચાહા. મહાત્મા સુભુકી ને વડ પાત્ર લેના સ્વીકાર ન કિયા; કલને લગે—“ભિક્ષુ કે લિયે દાનશીલ હોના એક સાધારણ ગુણ હૈ, ઇસમેં મેરી કોઇ વિશેષતા નહીં.” એક બાર કુછ સરકારી આદમિયોં ને ચાહા કિ વડ અપને કાર્ય કી રિપોર્ટ લિખ કર ઉચે સરકારી અધિકારી તક પહુંચા દે, જિસસે ઉન્હોં કુછ સરકારી સહાયતા મિલ જાય; કિંતુ મહાત્મા સુભુકી ને કિસી પ્રકાર કી રિપોર્ટ આદિ ભેજના સ્વીકાર ન કિયા. વડ યહી સોચતે થે કિ યહ ઉનકા અપના નિજ કાર્ય હૈ.

(૭)

એક બાર જગ્ય જાપાન કે સ્વર્ગીય સમ્રાટ મેયજી કોરિયામા કે જિલ્લે કી ઓર ગયે, તો મહાત્મા સુભુકી કી કીર્તિ ઉનકે કાનોં તક પહુંચી. ઉન્હોંને અપને મંત્રી કે હાથ મહાત્મા સુભુકી કે પાસ ત્રીન ચાંદી કે પાત્ર ભેજે. મંત્રીને મહાત્મા સુભુકી કો સરકાર સે કુછ સહાયતા માંગ લેને કી સંમતિ દી; કિંતુ મહાત્મા સુભુકી કા એક હી ઉત્તર થા—“મુઝે ભગવાન બુદ્ધ કી સહાયતા કે અતિરિક્ત ઓર કિસીકી સહાયતા નહીં આહિયે.”

(૮)

મહાત્મા સુભુકી ને સૈકડોં એસે જાગ્યોં કી પરવરિશ કી હોગી, જિનકા યા તો ઉનકે માતા-પિતા માર ડાલતે યા વે સ્વયં ભોજન ન મિલને સે મર જાતે; કિંતુ યહ તો ઉનકે “લાગમ જીવન” કા કેવલ એક કાર્ય થા. ઉન્હોંને અપને જીવન મેં અનેક એસે કાર્ય કિયે. કોઇ લી મનુષ્ય કૈસે લી દુઃખ સે પીડિત હોતા, યદિ મહાત્મા સુભુકી કો ઉસકી ખબર લગ જાતી, તો વડ અવશ્ય ઉસકા કુછ ન કુછ દુઃખ દૂર કરતે. એક બાર બહુત રાત ગયે ઉનકે દાર પર એક ભીખમંગા આયા ઓર કુછ ખાને કે લિયે માંગને લગા. મહાત્મા સુભુકી ઉસ સમય દિનભર કી થકાવટ કો દૂર કરને કે લિયે સ્નાન કર રહે થે. ઉન્હોંને અપને નૌકર કો કહા—“ઇસકો યહાં સ્નાનાગાર મેં હી મેરે પાસ લે આઓ.” નૌકરને કહા—“ઉસે યહાં લાને કે લિયે આસા ન દે, વડ કોઠી હૈ.” દયાવાન ભિક્ષુ ને ફિર કહા—“કોઇ કર નહીં, લે આઓ.” ભીખમંગા અંદર આયા, વડ વાસ્તવ મેં કોઠી થા. મહાત્મા સુભુકી ને ઉસે અપને સાથ નહલાયા, ઓર કિતને હી દિનોં તક અપને પાસ મંદિર મેં હી રખ્યા.

(૯)

એક બાર તોહુકુ કે જિલ્લે મેં બડા લારી અકાલ પડા. યાકામા કે જિલ્લે કે લોગોં કો લી બડા કષ્ટ હુઆ, વે જૂખ સે મરને લગે. જૂખોં મરતે લોગ કલી-ન-કલી ચાવણોં કી ચોરી કરને કે લિયે મહાત્મા સુભુકી કે મંદિર મેં ધુસ આતે. જગ્ય કલી ઉનકો નૌકર ઇસકી શિકાયત કરના તો મહાત્મા સુભુકી કહતે—“ચોરી કિયે બિના યે અપને પ્રાણોં કી રક્ષા નહીં કર સકતે. ઇસ લિયે હમારી દયા કે પાત્ર હૈં. જગ્ય કલી કિસીકા ચોરી કરતે દેખ લો, તો ઉસે લનિજન કલી મન કરો.”

आह वह और भी आगे बढ़े और यह सिद्ध कर दिया जाता है कि वही परिणाम अनेकाने द्रव्य पर भी होता है उपर्युक्त संयुक्त आविष्कारों का अर्थ यह है कि उन्होंने एक 'रिस्पॉन्स धन ही सिद्धि' अर्थात् 'नानविधि' (अनेकाने और अनेकाने की प्रतिक्रिया) नामक ग्रंथ प्रकाशित किया, जिसकी श्रद्धा का विश्वविख्यात शास्त्रज्ञों ने स्वीकार किया है, इससे पश्चात् डॉ. जोस का ध्यान वनस्पतियों के सिद्ध सिद्ध अवयवों की हल-यल की ओर गया, इन हल-यलों की सूचना देनेवाले, अनेकविध 'यंत्रों' का उन्होंने अपनी विद्वत्ता प्रतिभा के अंतर्गत नवीन निर्माण किया, इन यंत्रों के द्वारा वे आते प्रधानतया जली जली है, एक तो इन वृक्षों की अंतर्गतना के शुष्क-दोषों का ज्ञान, दूसरी आह वायु आदि की परिस्थिति का ज्ञान, डॉ. जोस के तीसरे आविष्कार ने प्राणी और वनस्पतियों के भीय अधिकतर साम्य होना प्रकट किया है, भ्रष्ट और क्लेशोद्देशीय आदि का जो असर प्राणी-मात्र पर होता है, वही असर वनस्पति पर भी होता है, जैसे क्लेशोद्देशीय का प्रयोग किया हुआ व्यक्ति स्वच्छ वायु प्राप्त करने पर धीरे धीरे चेतनाशक्ति प्राप्त कर लेता है, इसी प्रकार वनस्पतियों भी क्लेशोद्देशीय के प्रयुक्त किये जाने के आह स्वच्छ वायु में रण देने से प्रयुक्त हो जाती हैं.

इस प्रकार सभी आविष्कारों में सक्षमता प्राप्त करने के लिये श्री. जोस का अत्यंत परिश्रम और भरितशक्ति अर्थ करनी पड़ी है, पहले पहले अनेक विज्ञानवेत्ताओं ने डॉ. जोस का भ्रष्ट उठाया, उन्हें इन सभी क्लेशोद्देशीयों से पार होना पड़ा है, आरंभ में लोग उनपर अत्यंत कम विश्वास करते थे, उनके लोभों का केवल प्रकाशित करने का तैयार न होता था; परंतु धीरे धीरे यह प्रतिष्ठित वातावरण साक्ष्य हो गया, आज डॉ. जोस अपने उन्होंने आविष्कारों के अंतर्गत, जिनका किसी समय लोग भ्रष्ट उठाते थे, संसार के भ्रष्टाचारों में गिने जाते हैं, सत्य है, क्लेशोद्देशीयों से पार पा जना यद्यपि अत्यंत क्लेश है, तथापि धैर्य रखने से उनका अंतिम परिणाम सुंदर होता है, आचार्य जोस इससे अत्यंत उदात्त हैं, आज उनके आविष्कारों का सारा संसार आदरपूर्वक स्वीकार कर रहा है.

आचार्य जोस का वनस्पतियों के पोषक द्रव्यों की शोधक किया का आविष्कार अत्यंत महत्वपूर्ण है, उन्होंने अनेक प्रयोग कर के यह सिद्ध कर दिया है कि वनस्पतियों अपने पोषक-पदार्थों का सद्यः पेशियों की सदायता से ही ग्रहण करती हैं, आज भी लोगों की यह धारणा है कि वृक्षों का जमीन में डाल कर पिलाया जानेवाला जल उनकी जड़ों की नावियों द्वारा ऊपर चढ़ता है, तथा लाह जन कर पत्तियों द्वारा उरता है; किंतु आचार्य जोस ने इस धारणा का गहन सिद्ध किया है, उनका कथना है कि किसी वृक्ष की सारी जड़ नदीसी कर ही जल तो भी पानी ऊपर चढ़ेगा, जड़ का रोकने का और पानी के चढ़ने का कोई भी संयंत्र नहीं है, एक प्रयोग में आचार्य जोस ने एक शाखा का आरो और से 'वेसिलीन' लगा दिया, ताकि जल कहीं से लाह जन कर उस न जल, तो भी उस शाखा ने जल ऊपर खींचा ही लिया, इस प्रयोग से यह प्रमेय सिद्ध हुआ कि पेशिया जलानक सद्यः रहेगी, जड़ न रहने पर भी इन वृक्ष या शाखा में जलशोषण की शक्ति रहेगी.

इसके अति में जोस-एन्टिस्ट्रुट नामक उनकी एक स्वतंत्र सस्था है, अनेक अपूर्व आविष्कारों की यही संस्था होने के कारण जगत में इस संस्था की ख्याति हो गई है, सरकार से भी इस संस्था का सदायता मिलती है, इस विद्यार्थी इन नवीन प्रयोगों का अध्ययन कर रहे हैं, इस संस्था के सुदृढ़ जनाने में और अपने आविष्कारों का अनेकाने से स्वीकार करवाने में आचार्य जोस का आकाश-पाताल अनेक करना पड़ा है.

जल अत्यंत महानि में आचार्य जोस पुनः एक बार युरोप गये थे, वहां अपने आविष्कारों का प्रत्यक्ष परिचय दे कर उन्होंने पाश्चात्य जगत के महान विज्ञानवेत्ताओं का संतुष्ट कर दिया है, आज वह अनेक जगह के ही नदी, सारे जगह के आदर-भाजन हैं, गये हैं.

आज इस जगह-उत्तम वय में भी आचार्य जोस का लुब्धक जना उनका और अनेक कर्तव्यशक्ति देव कर आचार्य होता है, दूसरे उन्हें और श्रीमती जोस के बिरादुर कर, अनेक उनके लक्ष्यों से अनेक महत्वपूर्ण आविष्कारों की निरंतर सृष्टि होती रहे, वही हमारी हार्दिक कामना है.

१६५-तेजस् अथवा औरा

पुराने समय के राज, भद्राशय, ऋषि, अवतार अथवा भद्राशयों के चित्रों तथा मूर्तियों का व्यवहार करने से ज्ञात होता है कि दूरज्य के अस्तित्व के बहुत और ज्योत्सनाकार व्यापक ज्ञान हुआ है। भद्राशय शुद्ध ही ज्योत्सनाकार में है। इसमें व्यापक ही किन्हीं साक्ष-साक्ष विषयों में है। अथर्व वेद व भद्राशय में भी इसका वर्णन पाया जाता है। इससे भाव्य होता है कि आज कल की नदी, किंतु हजारों वर्षों से अनुभवों में इस व्यापक के अस्तित्व पर विश्वास पाया जाता है। दूरज्य ज्ञान के अनुभव इससे किसी न किसी रूप में मानते रहे हैं। संस्कृत में इसे तेजस् कहते हैं। भुवनेश्वर लोग इसे नूर कहते हैं। पाश्चात्य विद्वान् इसे मैग्नेटिज्म, पर्सनल मैग्नेटिज्म, ओपेनस मैग्नेटिज्म अथवा धुमन ध्वेजध्वंसिनी आदि अनेक नामों से पुकारते चले आते हैं। सुपर सिटनने इसका विश्व कहा है। ओपेनसिस्ट लोगोंने अपने मध्य में सिखा है कि आनी शुरु से विद्युत् निकल कर जिनमें है। तुरंत अन्त कर देती है। यह कथन ही है, क्योंकि विद्युत्, विद्युत्, आदि सफ़ेद लेटिन के वीर सफ़ेद से निकले हैं; जिसका अर्थ है "ज्योत्सना प्रकाश।" साधारण्य प्रकाश है। लेटिन में होना कहते हैं। इससे भी साक्ष भाव्य होता है कि लेटिन-आपी लोग भी पर्सनल मैग्नेटिज्म का मानते थे। इससे सिवा यह सर्व-साधारण्य के अनुभव ही जान है कि किसी अनुभव ही व्यापक, किसीकी वाणी या किसीका मन धतना प्रभावकारी होता है कि लोग ज्योत्सना गोचिन हो जाते हैं। काँचदास, शक्तिपिपर, स्वामी रामतीर्थ, अर्क, नेपोलियन आदि अनेक प्रकाश जैसे ही मुग्ध कर देनेवाले हो गये हैं। कथ प्रकाश जैसे हैं कि उनके पास ज्ञान की से सुख तथा शान्ति प्राप्त होती है। अनेक जैसे हैं कि ज्ञान के पास ज्ञान से अशान्ति, दुःख, कष्ट, धर्म, द्वेष आदि जुरे विचार पैदा होते हैं। कथ स्थान जैसे हैं कि जहाँ ज्ञान से शान्ति प्रसन्न व शान्त हो जाता है, और अनेक जगहों जैसे हैं कि वहाँ ज्ञानवाले के उद्भव में अशान्ति, कर व दुःख के भाव पैदा होते हैं। उपर्युक्त बातों पर विचार करने से साक्ष-साक्ष समझ में आना है कि दूरज्य अनुभव के अंदर वह बहुत और ज्योत्सना ज्योत्सना ज्योत्सना पदार्थ का पैदा रहता है। यह पैदा साधारण्य अनुभव के हो। दूर दूर तद्वत् रहता है और इसका व्यापक व्यापक होता है। सिद्ध अनुभव के ही नदी, परंतु पशु, वनस्पति धर्मादि समस्त प्राणीमात्र अथवा मृष्टि के समस्त पदार्थों के भीतर-बाहर यह व्यापक व्यापक रहता है। इस तेजस् का विषय दृष्टिवासे प्रकाश प्रत्यक्ष रूप में देख सकते हैं और उ-हें इसमें तद्वत् तद्वत् के रूप भी दिखाए देते हैं। इसी पदार्थ के कारण व्यापक-विशेष्य होते हैं। इसी तद्वत् के कारण ज्योत्सना का दूसरे पर प्रभाव पड़ता है। इसीके द्वारा ज्योत्सना से दूसरे प्रकाश के पास विचार ज्योत्सना हो सकते हैं। इसीसे ज्योत्सना स्थानवाला दूसरे स्थानवाले का विचार कर सकता है। यही प्रभाववापक तद्वत् तेजस्, और आदि अनेक नामों से पुकारा जाता है।

और निभाओ करना तथा इसे प्रत्यक्ष जानना

विचार ज्योत्सना अत्यंत ही प्रत्यक्ष शक्ति है। विचारों की में दूरज्य वस्तु अक्ष से तद्वत् रूप में आती है। विचारों की के प्रत्यक्ष प्रभाव में और जानना है; परंतु और के निभाओ में हमारी दृष्टि-द्वारा सेवन किये गये ज्ञान, ध्यान, ध्यान, रक्षण आदि विचारों की भी सदायता कुछ न कुछ अवश्य पड़ती है। अनुभव जैसे पदार्थों का सेवन करना है, पैदा ही इसका और जानना यथा जाना है। और शुरु करने के लिये अथवा प्रत्यक्ष जानने के लिये ध्यान व प्रत्यक्ष विचारों की अथवा निवृत्तानुसार प्रजापति की अत्यंत आवश्यकता है। पाश्चात्य विद्वानों के कथनानुसार स्वयं से भी और सुधार हो सकता है। जे जेला मानना है वह अवश्यमेव पैदा की हो जाता है। विचारों की लक्ष्य विद्युत् की लक्ष्य में भी अधिक अवश्यनी होती है। अतः जे महा उ-नानि, शान्ति, शक्ति, उत्साह, आनंद आदि के विचारों का अपने मन में

से भेरी-विजय के तमाम कार्य होने हैं। प्राण के सदा जलते रहने की के कारण स्वरूप और ही शरीरों की भी व समानान्तर होना है। जन्म तक प्राण की द्वारा जराजरा जलती रहती है और और ही शरीरों समानान्तर रहती हैं तब तक मनुष्य दर भीमारी से जया रहता है; किंतु जन्म की कभी कभी, यकबत अवस्था किसी पान या किसी जमाही के कारण शरीर में प्राण की अधिक आवश्यकता हो जाती है तभी शरीर से जाकर निकलते पुणे प्राण में रुक पड़ जाता है। इस दशा में भीमारियों के कीटाणुओं से जमना मुश्किल हो जाता है; परंतु प्रत्यक्ष दृष्टि-शक्ति तथा नियमानुसार प्राणायाम के द्वारा शरीर के आरों और एक हीवार अपनी संरक्षा के विषे जानाई जा सकती है।

४-कामतेजस-धसमें दर तरद की धृच्छाये रहती है। धसके द्वारा निद्रा-अवस्था में अदापुरय अपने औरतसह शरीर में धृम-रिह सकते हैं। धसके रज-रूप दर समय जलने रहते हैं; लेकिन धनकी तरधीर आकाश-तरव में सदा के विषे जनी रहती है।

४-साधारण मनस तेजस—वे धृच्छाये जे प्रत्यक्ष हैं, अपना रज सदा के विषे मानसिक और पर अदा देती हैं। अनः धसमें दरमेक मनुष्य के पिछले जवन की तरनीरे अवस्था जलते व जरे अरिज के अज दिव्य दृष्टिवासे देख सकते हैं। जन्म मनुष्य निद्रावस्था में स्थूल शरीर के जादर अज्ञा जाता है तब वही और साथ में जाता है, लेकिन धसके साथ कुछ दिसा तीसरे और का भी जाता है।

५-उच्च मनस तेजस—यह जलत की स्रभनर तरवों का जना होता है, और यह जलत की कम मनुष्यों में मिलता है; परंतु जहां यह मिलता है, यह जलत की सुंदरता से पूर्ण रहता है। यह जिसकुछ जेसा दिवाध पड़ता है, माने मेक जलित ज्योति हो। धनका वर्धन राधे में नदी किया जा सकता है। यह उन्ही तरवों का जना होता है, जिनसे "कारण-शरीर" जलता है। "कारण-शरीर" मेक जवन से दूसरे जवन में जाता रहता है। धसी "कारण-शरीर" का स्रभ दृष्टि से निरीक्षण करने से मनुष्य की जनि की दशा जान हो सकती है। यह वही शरीर है जिसमें नया शरीर धारण करनेवाली आत्मा वास करती है।

६ व ७-धनका अस्तित्व तो संभव है, परंतु धनके विषय में किसी विद्वान व स्रभदर्शी ने आज तक कुछ प्रकाश नहीं दिया है।

(“सरस्वती” ना मेक अकमा लेखकः—जी. मोहनसाह)

१६६-हिन्दु-अवलम्बन कलकत्ता

आज जारनवर्ष में सजसे जया प्रभ कीजति का दी है। पुरुषों ने उन्हे अवस्था जना दिया है। जिनके पैर से हम पैदा होते हैं, जिनका हम दूध पी कर पुरुष जलते हैं, उनपर ही हम आत्माधार करते हैं—उनका पक्षी की तरद पिछरे में जल रहने का प्रयत्न करते हैं—उन पर आधर्यवचना से अधिक अविश्वास करते हैं। आज पुरुष-जनि और आ-जनि में स्नेह का स्वर्गीय संयोजन न रह कर शास्त्र और शास्त्रि, आधर्यवदानी और आधर्यि का निष्पक्ष नियम-सा हो गया है। रात-दिन हम अपनी आर्मा से देखने हैं कि हमारी भा-जने विषया हो जने पर अपने स्वर्णों के सि पर पाप लजने लगती हैं। उनका गीम मनुष्य की दृष्टि के अंतरंगम है प्रार्थना की जाती है। उनका यह-यह पर अधमान किया जाता है। अविश्वास, सदेह, पूजा, द्रव्य, उपेक्षा और अधमान अदि ही उनका वैरव्य के उपकारस्वरूप में प्रभ दोते हैं। जया, जेने जयंकर स्थान में रहना होव पड़ करेगा ? कुछ मनुष्य की गीम नद में गी जाती है, कुछ विधविधों के आधर्यक निभंजण में इस जाती हैं, कुछ जरे-जानर रूप का सोदा करती हैं, कुछ मेयारी घुट घुट कर भर जाती हैं—जनी विषयों का स्वरूप दनिमान है !

ऐसी ही सताछ दुर्भाग्यवाओं की रक्षा के लिये, उनके दुःख से दुःखित हो कर, अनेक विघ्न-आधाओं के होते हुये भी, श्री पद्मराजजी जैन, भावकृष्णजी मोहता तथा उनके कुछ सहायकों ने मिल कर कलकत्ते में एक हिंदू-अण्णवाश्रम स्थापित किया है। वे किसी भी परवा न करते हुये, कर्तव्य पर अटल, आत्म-विश्वास के साथ उत्साह और लगन से कार्य कर रहे हैं। इतना अनेक कामल शिशुओं की, बोली भाषिकाओं की और व्यक्ति-विधवाओं की उनके द्वारा रक्षा हो रही है। इस रक्षा से जो आशीर्वाद मिलता है, उससे अधिक पुरस्कार की आवश्यकता उन्हें नहीं है।

पद्मराजजी के ही शब्दों में, “कलकत्ते का हिंदू-अण्णवा-आश्रम हिंदू जाति की सामाजिक कुप्रथाओं और सामाजिक अत्याचारों का एक साक्षात् प्रतिनिधि है। यह विशेष लक्ष्य करने की बात है कि जितना अत्याचार उच्च कलहानेवाली जातियों में होता है उतना ही उन्नत कलहानेवाली छोटी जातियों में नहीं।” इस कथन की सत्यता इस बात से प्रकट होती है कि आश्रम की अधिकांश अण्णवायें छिन्हीं जड़ी कलहानेवाली जातियों की हैं। वह आगे लिखते हैं:- “हिंदू तारियों केवल कौटुम्बिक अत्याचार, सामाजिक उत्पीडन और विधवाओं के प्रति धृष्टता के साथ के कारण ही अपना धर छोड़ने का आग्रह हुआ करती हैं। पुरुषजाति की यह धारणा कि हिंदू विधवायें कुत्सित कामवासना की तृप्ति के लिये अथवा अन्य छिन्हीं व्यक्तियों के साथ धर से निकल जाया करती हैं, सर्वथा नहीं तो बहुत अंशों में मिथ्या है।”

उनका यह कथन सर्वथा सत्य है, और यदि हिंदूजाति अधिक सहृदय, अधिक उदार और अधिक संयमी बन सके तो अण्णवा-आश्रमों की आवश्यकता न पड़े। परंतु, वह धतनी निष्ठुर हो गई है, धतनी कायर और अधी हो गई है, कि उसे अपने शुभचिंतक ही पैरी जैसे लगते हैं। पाप को दूर करनेवाले ही पापी हठराये जाते हैं, उनका सामाजिक पहिचान किया जाता है, उन्हें दर प्रकार सताया जाता है। लेकिन जिन्होंने अपने जीवन को पराध पीडा पर न्येछावर कर दिया है, वे अपने प्राणों पर खेल कर भी समाज में स्थायीतमक कार्य करते हैं। अण्णवा-आश्रम आदि ऐसी संस्थाएँ ही जैसे ही लोगों के अदभ्य उत्साह से चल रही हैं।

इस अण्णवा-आश्रम में ६० श्री सही विधवायें और ३० साल से कम उम्र की अण्णवायें हैं। उनका उनके संरक्षियों ने सताया, उनके अंग आग से जलाये, अनेक अत्याचार किये। धर के पुरखों ने उन्हें पाप पथ पर भीखा और फिर धर से निकास दिया। नन्ही नन्ही कुसुम कामल कुमारियाँ बहुत अधिक अस्थिरावालों के साथ ज्यादा ही जाति हैं और सास के कुव्यवहार से, और पति की कोष सहायकृति और प्रेम न पा कर, तंग आ कर, धर छोड़ने का मजबूर होती हैं। धर उधर रहने के बाद वे आश्रम में आती हैं। सन २८ में १५ कुमारी भाषिकायें आछ, जे अधिकांश अपने ही संरक्षियों के पापाचार के इक्षस्वरूप गर्भवती हो गई थीं। यहां अच्छा जीवन के बाद फिर अपने मां पाप के धर ले जाछ गई। इस प्रकार हिंदूजाति अपनी नाक की जड़ी लगन से रक्षा करती है। उनके स्वजन उन लड़कियों को अपने कलेजे के टुकड़ों के पास, अपने लालों के पास, कुछ महीने भी नहीं रहने देते। इससे इक्षस्वरूप अधिकांश अच्छे काल की गोद में सो जाते हैं। गन वर्ष ७२ अच्छों में से ७२ अपनी माताओं के साथ चले गये, शेष ४० में से १८ मर गये। लला हन दत्ताओं का पाप हिंदू जाति की नाक के सिवा किसपर हो सकता है? जिन कुजीन पिता, लाल और माया आदि को उन भेषारियों के साथ मुँद कावा करते शर्म नहीं आती, उन्हें दो बार मास भी अपने भावकों के पास रहने देने में उनका कुजीनता नष्ट होती है। फिर भी जड़ी सावधानी और मेहनत से उन अच्छों का पालन किया जाता है। उनमें से बहुत से अच्छे अय जाते हैं, जे शायद निष्ठुर दत्तारों हिंदूओं द्वारा कदी देक दिये जाते-जसा प्रायः हुआ ही करता है।

आश्रम में आ कर अण्णवायें सदा प्रसन्न, सुखी और संतुष्ट रहती हैं! लला, जिनका जीवन सदा अत्याचार सदने ही जीना हो, वे आश्रम में आ कर अण्णवा का मान-रनेद पा कर

કોયે ન સુખ કી સાંસ લેગી ? પ્રાણિ-માત્ર પ્રેમ કા જૂખા હૈ.

આશ્રમ-નિવાસિયોં કા સારે દિન કિસી-ન-કિસી કાર્યક્રમ મેં લગાયે રહને કા પ્રગથે કિયા ગયા હૈ. સંકીર્ણ રખને પર કાશી ખ્યાન રહના હૈ. સીના-પિરોના, જરી કા કામ કરના, બલી પ્રકાર સિખાયા જતા હૈ. ચર્ખો બી ચલવાયા જતા હૈ.

જે આશ્રમ-નિવાસિનિયાં વિવાદ કરના ચાહતી હૈં ઉનકા વિવાદ કરા દિયા જતા હૈ. મેં દિહૂ-જાતિ કે યુવકોં કા આહવાન કરતા હું કિ યદિ વે સુધાર કરને કે હ્મજીક હૈં, તો સારે વિશ્વ-આમાઓં સે ન કર કર એસી સનાઇ હુધ અજગ્યાઓં સે કી વિવાદ કરે.

૩૧ મધ સન્ ૧૯૨૮ કે આશ્રમ મેં ૫૪ બાલિકાઓં થીં; પરંતુ સ્થાન બહુત ઊંટા હૈ. દિર બી વ્યવસ્થાપિકાજી કા પ્રગથે બહુત અગ્ગા હોને સે કિસી પ્રકાર કામ ચલના હૈ.

જેદ હૈ કિ આશ્રમ કા આર્થિક કઠિનાઇઓં કે કારણ સદા ચિંતિત રહના પડતા હૈ. દાની સત્જનોં કા ઇસ ઓર ખ્યાન દેના ચાદિયે. કોઇ સ્થાપી કેપ નહીં હૈ. માસિક વ્યય ૧૩૦૯) રૂપયે કા હૈ. સ્થાપી આમદની ૨૫૦)રૂપયે માસિક હૈ. કિસી ન કિસી પ્રકાર બીખ માંગ કર કામ ચલાયા જતા હૈ. જ્યાદાનર ખિંસાજી કી સંવાયતા પર હી આશ્રમ નિર્ભર હૈ. હમેં આશા હૈ કિ દિહૂ જાતિ અપની ઉદારતા કા પરિચય દેગી. જે સોગ કરોઝોં રૂપયે મંદિરોં પર ચડા દેતે હૈં, હમંશાસા કે પરચરોં મેં લાખોં લગા દેતે હૈં, વે ક્યા જોસી આવસ્થક સંસ્થા કા બુખોં મરને દેગે ?

ઇસ સમય નિજ કે સ્થાન કી, ઊંટી બચિયોં કી પદાઇ કે પૂર્ણ પ્રગથે કી, ઉન અધિક આયુવાલી વિધવાઓં કી, જે પવિત્ર ધાર્મિક જીવન હી વ્યતીત કરના ચાહેં, વિશેષ ધાર્મિક શિક્ષા કે પ્રગથે કી, કુજ રહેલોં પર કર્મચારિઓં-કી, આદિ અનેક આવસ્થકતાઓં હૈં જે સોગોં કે ઉદાર બને ખિના પૂરી નહીં હો સકતી.

હમ ઉસ દિન કી પ્રતીક્ષા મેં હૈં કિ જિત્ત દિન અજગ્યાઓં પર અત્યાચાર કા નામ ન રહે જોર અજસા આશ્રમોં મેં એક બી અજસા કા પ્રવેશ ન હો. દિહૂ જાતિ મેં દયા, પ્રેમ, મમતા જોર મનુષ્યના આ જનવે. વહ રિયતિ સર્વોત્તમ હોગી જોર વરગુનઃ તબી હમરે સમાજ મેં સચ્ચી ધાનિ પ્રસ્થાપિત હો સકેગી; પરંતુ જન્યતક એસા નહીં હોતા, તજનક તો એસે અજસાઆશ્રમોં દારા કી જોસમાજ કી રક્ષા કરને કા પ્રગથે કરના લીક હૈ.

“મુજે ઇસ પ્રશ્નસનીય જોર મુખ્યવચિયત આશ્રમ કે નિરીક્ષણ કરને મેં અત્યંત પ્રસન્નતા હુધ જોર સાથ હી ઇસકે સખી અગ્ગે કાગોં કા દેખ કર, જે યદ જોરતોં જોર ઉનકે બચ્ચોં કે લિયે કરના હૈ, અધિક ખુશી હુધ.”

—જી.ડી.જી.

“મિત્રે જે કુજ આશ્રમ મેં દેખા ઉસકા બડા ગદરા પ્રભાવ મુતપર પડા.”

—મહાત્મા હંસરાજ, લાહોર

“ઇસ તરફ કી સંસ્થાઓં કી દેશ કે બિન-લિન બાગોં મેં અત્યંત આવસ્થના હૈ.”

—દાક્ટર બી. એસ. બુઝે, નાગપુર

(“ત્રાજગમિ” ૧૯૮૫ ચોથ માસ; લેખકઃ-“વિકસલકપ”)

૧૬૮-સ્વયંસેવકની માની મેવા

(૧)

દિવાળીનો દિવસ હતો. માંને મહેલજવાના ત્યાં નાના ફાઇનાન્સો ફટાફટ ફેડવા દત્તા. ડું પજુ એક પપ્પામાં ભેરા ભેરા ફટાફટ ફેડાને લીધે. મારી નાની બહેન મારી પાંચે પાંચે નાખનાં ભોળાં દત્તા. પિનાચ અંદર લઈને જવન કરવા દત્તા. ફટાફટ ફેડવા ત્યાં કરીને ડું પ્રમદ રીવા અંદર મેવા; ત્યાં મારી બહેન પજુ અંદર જારી દત્તા.

ધોડીજ તાર પછી મેં સાંભળ્યું કે “મેટા! હવે વરસની નારી ઉમર પામો. ડું એક ભૂખી ડોઝી છું; એક છુટી લોટ અને ફાર્મ-ટુ-ટુ” કપડું સ્વાચ્છ” પિનાચ પૂજન કરવા કરવા અંદરથીજ મોડવા કે “મારી ત્વ અંદરથી. જનમની નથી કે આને દિવાળી છે ! આને જોઈને કહ્યું નથી સ્વાચ્છ. આજના ત્વ, આજના.”

જેવું જાણે સાધોએ મારી આંખો આંધળી બગાડ મઘ, નમન ડું ધોળોમાનો જવાર નીકળે, ત્યાં મેં એક આર્દનગ ૧૬ ડોઝીને જારવા આનંદ ઉમેચી ભેળ. ડું ઉભો ઉભો તેના તરફ ભેળ રજા. ધોડી વાદ પછી તે ફરીથી ભેળી “મેટા! કંઈ મળી!”

ડું ચમકી ડાઘાં મેં તેના તરફ ફરીથી એક વાર ભેળું અને ઝુપઝુપ મારી જ-ને કમાઈએ. કાઠી, પહો મકકતે હાથે અને આંધળી આંખોએ મેં મારી પાંચેના પ્રસાદ તથા એ કમાઈએ તે બિચારાજના હાથમાં મૂક્યાં. તે માણી મઘ, પરંતુ મારી આંખોમાં આંધળું અશાશ આવેલાં તેથી તે ક્યાં મઘ તે મેં ભેળ નહિ.

પિનાચએ તે દિવસે રાત્રે મને ખાવાનું જાણ્યું નહિ, કેમકે મારા ઉપર તેનાપુત્ર થવા દત્તા!

(૨)

૭ વર્ષ વીતી ગયાં. મારી નાની બહેન સાસરે મઘ. ધરમાં ડું, મારા પિતા અને માતા એમ ત્રણ જણ દત્તા.

આ વર્ષ વરસાદનું નામજ નહોતું. સહેરમાં સારી પેડે ઢાંચરા ચાલતો દત્તા. એકાદ ઉમટી અને ઝડો થનામાં તે મામલો ખવાસ! એક પછી એક ફાટીએ નીકળી “રામ ભોભો ભાઈ રામ” થવા કરે. રમણનામાં જાળવાની પજુ જમા નહિ! પરંતુ સહેરની મેવા સમિતિએ પૂજા કમાઈ કરી. મારી સાજાના દેડમારને એ સેવા સમિતિના પ્રમુખ દત્તા. ડું પજુ એ સેવા સમિતિમાં પહેલેથી સ્વયંસેવક થયેલો દત્તા. ફિનાઈસ અને દવાઓની ટીસીઓ તથા કામગીરી લઈને મહેલમે મહેલમે ફરવાનું કામ મને મોંપાયું હતું. જસ, સવારના ૭ થી રાતના ૬ થી સુધી એજ કામ કે, મહેલ દવાઓમાં જવું, દાન-ફુખી અને અનાથોને તથા રોગીઓને દવા આપવી, તેમની સફાઈ કરવી, મદરો, ખાંચોમાં, નાળાં અને જાળરોમાં ફિનાઈસ ઝાંટવું અને મચ્છર તથા માખીઓ પેદા ન થવા દેવાં. એ રીતે આજ એક મહેલમે તે કામે બીજો. એમ રોજનો કાર્યક્રમ હતો.

એક દિવસ મને વિચાર આવ્યો કે “અમે સહેરમાં તે આમથી તેમ ક્યાં કરીએ છીએ, દવા આપીએ છીએ, સફાઈ કરીએ છીએ; પરંતુ સહેરની જવાર, લગમચ જગમમાં તથા બાઝાં વટયાં ધાસનાં ઝૂંપડાંમાં રહેનારા જે બીજાઓ અને અંત્યજને તેમનું શું થતું દત્તા? તે બિચારાઓ ઉપર તે શું નું શું થી વીનતું દત્તા તેની કોને ખબર?” મેં મારો આ વિચાર પ્રમુખ સાહેબને જણાવ્યો અને કહ્યું કે-“કાલે આપણે અંત્યજોના મહેલમાં ફરવા જવું જોઈએ. તેમના તરફ પજુ આપણે ખાન રાખવું જોઈએ.”

પ્રમુખ સાહેબે મો મરડીને કહ્યું-“કું જતાવું છું તેજ તમે ક્યાં કરો, બીજા જાળનમાં માયું મારતા નહિ. તેઓ તે અંત્યજ છે, બગવાનેજ તેમને અરપૂરખ જતાવ્યા છે; એટલે આપણે ત્યાં જવાની જરૂર નથી. આપણે તે તેમને આડકતું પજુ જોઈએ નહિ તેઓ તેમના પૂર્વજ-મનાં રૂબ જોગવી રજા છે. તમે આ જગમમાં પડતા નહિ. પહેલાં પેતાના પારોશીઓનું શ. ૨૪

હાજે છે, પોતાના પગ તળેની ચાલી રહેલી લીલા જોયા કરે છે; અને જે વસ્તુઓ મૃત્યુ પહેલાં સમજવી તેને સાર મુશ્કેલ હતી તે હવે સમજતો થાય છે. ત્યારે આમ જે સુખી છે, તેને સાર હું શોક કેમ કરું? એના નશીબને હું જો રહું તો જે સુખી છે એના દેવ કરું છું એમ ગણાય. અને જો એમ માનીએ કે, મૃત્યુ પછી કંઈ અવશેષ છેજ નહિ, તો એવી સ્થિતિનો શોક કરવો એ ગાંડપણ નહિ તો બીજું શું કહેવાય?”

આ ઉતારાઓમાંથી આપણે બીજે કંઈ પણ સાર ન જોઈ શકીએ, તોપણ પશ્ચિમમાં થયેલા મહાન પુરુષોએ મોતને એક સુંદર સ્થિતિતરીકે વર્ણવેલ છે એનો વિચાર કરીને આપણે મોતનો ભય છોડવાની ટેવ તો પાડવીજ ઘટે છે. અને જરા ઉંડા ઉતરીને વિચારીએ તો આટલો સાર તો આપણે કાઢી પણ શકીએ છીએ કે, પ્રિયજનનાં મૃત્યુ થાય છે ત્યારે તેમની આપણે કંઈએની કે ખરી અવદશાને રડતા નથી, પણ આપણે આપણા સ્વાર્થને રહીએ છીએ. બાળક કે છુટ્ટા ગમે તેવું મૃત્યુ થાય તેમાં રડવાનું કારણ તો એજ હોઈ શકે ના કે આપણને તેનો સહવાસ નહિ એજ, અથવા તેની સેવા નહિ મળે! એટલા બધા સ્વાર્થને વશ આપણે કેમ રહીએ?

૧૭૦-“લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો!

(“શુભરાતી”માં લેખક:-ખત્રી અગા મોહમદ જુસુફ “નયન”)

(હરિગીત છંદ)

નિજ વતનના જતને સદા, તન મન ધને પરિશ્રમ કર્યો;	
પ્રેમી અટલ રણધીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૧
નિજ દેશના ઉદ્ધારમાં, તદ્દલીન જે પ્રતિપળ રહ્યો;	
સ્વાતંત્ર્ય-ચાહક વીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૨
કારાગૃહે કષ્ટો સહ્યાં, પરવા તજી નિજ સુખ તણી;	
ટેટ્ટી પ્રબળ બળવીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૩
અળવળ કરી, બહુ બળ ધરી, પણ પૂર્ણ નવ બાળ થય;	
આશાસહિત ગંભીર “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૪
શસ્ત્રો રહિત, ડર વિણ લડ્યો, સ્વાતંત્ર્યના સમરાંગણે;	
સાચો અડગ શુરવીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૫
તુજ શોકમાં રડતાં સહુ, વંણી તિમિર પ્રસર્યું નભ વિષે;	
જગ-દશ્ય સૌ અસ્થિર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૬
તુજ વિરહમાં બૃષિકા તણી, સહુ સંતતિ અતિશય રહે;	
હૃદયો બન્યાં અસ્થિર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૭
આણુમૂલ અતુલ શિખ પાડ તું, સ્વાતંત્ર્યનો શીખવી ગયો;	
અમ દિલવિયોગી તીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૮
“પંજાબનો નરકેસરી,” રે! પુનરપિ મળશે નહિ;	
કેનાં બન્યાં! તકદીર! “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૯
ભારતનતુજ! નિદ્રા તજે, યને સુસંગે સહુ ધસો;	
અમ “નયન” કંઈ હીર, “લજપતરાય” સ્વર્ગે સંચર્યો.	૧૦

૧૭૧-જગતને ધુજાવનાર મદાન નેપોલિયન

અંધારામાં રહેલી કેટલીક દષ્ટીકત

નેપોલિયનની કબજેપાછાણે આપુલિકે દરિયાકાંઠેનાં એ દબ્બુ રૂપમાં નથી હોતાં એવું વિધાન એક વિદાને ૨૮ વર્ષ પછી કહેવું. એ પછી તે એ ઘેરમાં થોડું કામ થયું છે, પણ દબ્બુ થયું કરવાનું બાકી છે. એ કામને અને જગતને થયેલા ત્યાગ થઈ વેરીકન પુસ્તકાલયે નેપોલિયનના પત્રો મેળવ્યા છે; પરંતુ પૂર્વજાનું પૂર્વ ત્યાગથી દબ્બુ એ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા નથી. નેપોલિયને ૨૨૩-નીનું શબ્દ અલાભુ દબ્બુ એ કારણને તથા કારણે દબ્બુ અભુજાવ્યા પછી છે. નેપોલિયન, ઓશાન, રેનિસ વગેરે રૂપે નેપોલિયનના દરિયાકાંઠેનાં અને પાશ્વર્યો; એના કિષ્ટ અટકી રહ્યા હતાં અંધારે ત્યારેની વાત ત્યારે. નેપોલિયને દટવુંનું રાજનું મતાભુ દબ્બુ એ આપેલા વિષય અનિવર્ય દરિયાએ બદલે જમાવેલા છે. કેમ મદાન દરિયાકાંઠેનાં પેનાની જુદાના બહુપ રૂપથી એને મહત્ત્વ છે એમ આપણે જાણીએ.

મારું વિધાનકાંઠેનાં એ પારિસમાં મળ્યું દબ્બુ. ત્યાં અને એક જગતે એટલે થયે. એના પિતાએ નેપોલિયનના કાકામાં સિપાદારી કરી હતી. આ માળસ બધારે નેપોલિયનની કથા વાંચતો ત્યારે તેનું દેહું બરાબ આપણું અને તેનાં અપુ માવની કસ્યર્થમાં વહેતાં, એનું જૂદ શરીર આવેલથી કંઈ ઊંડું.

મોરેકોનાં અંતરંગ્યો

મારા એ જૂદ મિત્રને પોતાના બાળપણના અનુભવની કથા કહેવાનું બહુ મમતું. પોતાને નેપોલિયનની કથા સાથે તથા મોરેકોના બુદ સાથે સંબંધ છે એ વિચારથી એનું હૃદય દબ્બુ. પોતાના પિતા તથા જૂનકાળની કબજે કથાના દરિયાકાંઠેનાં મિત્ર એની અંતરદટિ નીકળતી અને તે સાથે એ જૂદને એક પ્રકારનું એમ મમતું. પૂર્વની રમરજુમિલે તથા કરતો કરતો એ કેમ વાર મરિયાના પાત્રો પીતો, કેમ વાર એકાદ સીંગરેટ પીતો અને કંઈ કંઈ બુરસાના ઉત્તર અનુભવતો.

નેપોલિયનની કથામાંથી મોરેકોના રસ એકાદી મેંપો દેવ એવું કહી તે નથી જણાવું. દમબાજ નેપોલિયનરિયે જે પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે; એક જર્મનીમાં અને બીજું રશિયામાં. જર્મન પુસ્તક પ્રખ્યાત લેખકની કલમથી લખાયું છે, પણ નાવકને મુખે એની જીવનકથા કહે. વડાવવાની કથા એ લેખકની પોતાની નથી. મી. એન્ડરન નામના અમેરિકન વિદાને “પી કોર્સિકન” નામનું પુસ્તક લખ્યું છે તેમાં એજ કથાનો એજ ઉપયોગ કર્યો છે; છતાં એ પુસ્તક લોકપ્રિય નથી થઈ શક્યું, એ નવાઈ જેવું છે. નેપોલિયનના જીવનનો નમુનેદાર અભ્યાસ જેવો આ પુસ્તકમાં મળે છે તેવો બીજો બાવેજ મળી શકે; પણ એમાં મિત્રો નથી શૂંપા, એ એનો દેવ છે. જર્મન લેખકનું પુસ્તક આ દરિયાએ ચડીઆવું છે. એમાં થયું સુંદર મિત્રો છે. બાકી અનેક દરિયાએ મી. એન્ડરનનું “પી કોર્સિકન” ચડી બધ છે એમાં થક નથી.

પરંતુ રશિયામાં બહાર પડેલું પુસ્તક તે જુદીજ ભાવનું છે, એના લેખકની દરિયા જુદી છે. એ લેખકનું નામ મેરેકોવેરકી છે. એ તો નેપોલિયનના આત્માસંબંધીય વિચાર કરવા હરે છે. જગતે નેપોલિયનના આત્માના વિચારજ નથી કર્યો, એમ એ કહે છે. જર્મન કવિ એને નેપોલિયનના આત્માનું દર્શન થઈ શક્યું હતું. એટલે કહેતા-“નેપોલિયનનું જીવન એટલે કેમ કેમ દેવાંથી વ્યક્તિ” વિરાટ પદ્ય. એની અંતરદટિ સદા જુલ્લીન રહેતી. એના જેવું બાવી જૂનકાળમાં કેમનું નથી થયું અને લાવિષમાં કેમનું નહિ થાય.”

મી. લીએન બોલ નામનો એક બીજો મદાજુદિયાળી લેખક છે એમ આપણે રશિયન લેખક જણાવે છે. ટાલ્ટોય અને કાલોષ્ક જેવા નેપોલિયનના વિરોધી લેખકનું કેમ સાંભળતું નથી. મેરેકોવેરકી નેપોલિયન વિષે જે કહે છે તે બધો રાજનૈતિક પ્રસાપ છે, એમ દુકામાં કહી

१७४-साधु दी० जैल० परवानी

सिध-प्रान जलन के पवित्र में ऐसे पिछाट हुआ जाय रहा जाता है, इस के मुख्य-आम ने कुछ दवा देने के कारण तथा जीव में भरभुज के पर करने से दम होने के मर प्रान के विषय में बहुत कम जानकारी है; पर सिधे का हृदय धना जेवर नहीं मिलनी किसी जमि है, पंडितों सगण्डी में जलन में बार पडे सति ने मन्म दिया, पंगल में नाग, भद्राष्ट में गुहारम तथा पूर्व-जन्म में जैलन ने प्रकट हो कर मर्म और अजि-मार्ग का प्रचार दिया, इसी समय सिध में भी एक जो मुरी भद्राष्ट ने मन्म दिया, इनका नाम साधु जैल० है, इनकी इतिहा और अजि प्रथम जैल० ही थी, साधु जैल० का नाम इन तरे जंडन कम सोम जानने है; किंकि हमारा जान सिध के जारे में बहुत अज्ञा है, साधु जैल० का राष्ट्रीय इति मानना अविद्ये, इनकी एक यह पति बहुत प्रसिद्ध है-

उमर वतल पंडित जियारन हुपड्या.

अर्थात् हे उमर! वतल का जूझना बहुत प्रसिद्ध है, साधु जैल० के जाह रवाभी समय और हृदयन अजि उमर रन सिध में जैलन दुमे, इसी जूरे दुमे सिध ने युवक आरव के उक्ति का सही सुनानेवाले साधु परवानी का मन्म दिया है.

वमु एक गोम का नाम है, उसमें सिधों जाया का 'आनी' प्रत्यय लगाने से परवानी जानता है, परवानीछ के विषय में जाली तक संसार को दिया उनके विचारों के और कुछ बात नहीं है, साधुछ आत्मविरति विभवा या विन उतरवाला आभारतीय प्रवा समजते हैं, उनके मत में वादवत्त ही जवनकषा जग के सिधे भद्रर ही नहीं, उनके विचारों का ही साधन मूल है, विचार की लयवात ही प्रेरणा से उनके सर से निकलने लगते हैं, उन पर परवानी की देह का कुछ रत्न या अपमान नहीं है, सत्य विचार अजर-अमर है, वे सत्य हैं.

साधुछ ही आधु लयमग प्रवास वर्ग की होगी, उन्होंने त्याग और तप के भद्रव को अपने जवन के शुरू में ही समज दिया था, जलधर और तपस्या इनका रचना की जन गये हैं, उनके मुख्य पर अपूर्व तेज अक्षता रहता है, इनका कद पूरा और रंज सुंदर जाली दुष्ट है, रंज अक्षता हुआ नेत्रों का वसिष्ठ है, इस कुछ कृतित है, मुख्य पर सदा हृदय की रेखा दिखाए पडती है; नेत्रों से कृती दुष्ट लोपति निकलती रहती है, दो ही बार मिनट के संमिशन से वे किसी भी आगतक को अपनी विनय और भीरी वाली में मोह लेते हैं.

साधुछ के साथ कुछ दिन राजपुर-सक्ति-आश्रम में रहने का मुझे सौभाग्य प्राप्त हुआ, मिलना उनके संपत्ति जवन से मेरा परिचय जरा, मैंने उसे जेतना ही भरा और उल्लवस पाया, तपस्या उनके जवन का मूल-भंग है; परंतु इनका बार बार पडी विपदेय या कि किसी तपस्या जिन प्रेम के अदकार को जेलन करती है, तप और संपत्ति जग निरहित होने के तप उनके करनेवाले में अविमान जेलन होता है, जग तप के साथ प्रेम भिन्न रहता है नग अनुप्य संपत्ति साथ विनय और सीध का लाव रहता है, इसलिये विनय परवानीछ की इसरी विवेचना है, जो कि जो उनसे भिन्न कर उनकी विनय पर शुभ दुमे जिन नहीं रह सकता, एक बार आश्रम में साधुछ के आने ने पदसे एक आश्रमवासी ने सात दिन तक उपवास दिया, ज्यों ही साधुछ से उसका साक्षात्कार कराया गया, वे आनंद से उसके यजों पर गिर गये, आत्म-विरभूति की परवानीछ में दह है, लुवाध के महीने में आश्रम में अजीगद-पुनि-चर्चिटी के एक मुसलमान प्रोद्देशर आये, किंकि कदार ने कदा जर्तन इसे मांछू ? साधुछ को यह पता था, आप अपने दास से उसके जूड़े जर्तन साह करने लगे, लडों ने यह देण कर कदा कि जर्तन दर्मा साह कर लेगे; पर त्यागी कौर ने कदा-नदी, तुम्हारे भागा-पिना है, जे-हे धसमें आपचि हो सकती है; मेरे जीन दे निजकी मल-पात जियने का लय हो ?

स्वामी आदि शिष्यों ने दी तबही पुनः उनको कम कम में सदायक दे। प्रसार का जो मूल्य माधन सक्ति-आश्रमों की स्थापना है, इनका अतिवैयर्थ्य मध्य से सिनभर तक रहना है। रक्षक-कार्यो के विचारों, आरक्षक, प्रोद्देशक, नीति और निष्कर्ष जैसा सत्य तत्त्व के मोन तन्त्रि आश्रमों में जाना देना है और आने दे। रक्षक-कार्यो की आधुनी शिक्षा के जो नुस्खे जाना की पूर्ति करना इन आश्रमों का उद्देश्य है। इनमें निश्चिन्ता, सङ्कल्पना, आनन्दमि तथा राजा की सेवा, साधुनि का मान, श्रुत्य-सामर्थ्य, स्वास्थ्य, व्यायाम, लाली, मङ्गल आदि जैसा आदि जाना पर आश्रम में करपूर ध्यान दिया जाता है। मध्यमि विचारों के ३०-३५ रूपका भाविक अर्थ कर के ही पढाई स्थानों में रहने और प्रभुनि के सदायक में आ कर शिष्या शिक्षा की पूर्ति करने का अपूर्व अवसर प्राप्त होता है। नव नई हो की के प्रथमम छात्रों ने, अक्षिण राजपूर के सक्ति-आश्रम में आ कर साधु केशवा, साधु वरुणानी की दिव्य माध्यामि शिक्षा में लक्षित पुष्प छात्र-परिवार को अपने तन्त्र से आलोचन करनी रहती है। जैसा अनुभव है कि शिष्यों की नवयुवक सक्ति-आश्रम में आ कर साधुजी के संपर्क से निवृत्त अवस्था गये, वे आनन्दमि और हरिश्चन्द्र की सेवा को अत्यन्त आनन्द से कर लीये। राजपूर जैसे समझीय स्थान में शिष्यों के अधिक छात्र अनेक हो उनका ही अन्धता है। शिष्य के जितने पढाई स्थानों के उपयोग का भाव पदसं-पदसं राजपूर के सक्ति-आश्रम ने ही दियाया है। आश्रम के राजपूर और तत्सद्व्य प्राकृतिक स्थानों में स्थायी आश्रम जानने का आदेशन रहना के साथ अभिसर होता।

इन सक्ति-आश्रमों के विषय में जो संप्रति देना हम अपना कर्तव्य समझने हैं। जिस तरह युवक छात्रों की अधिकाधिक संख्या बढ़ा आती है, जैसा की प्रोद्देशक के भी आनन्द आदिपे, युवक आदेशन में छात्र और अभ्यास दोनों की दो पहियों की तरह है, यदि जिस निम्न विषयों के लानेवाले अभ्यास स्वेच्छा से अपनी गभीर की छुट्टियां यहां भीतावे तो मुक्त में ही सक्ति आश्रम आगे आने के रूप में परिणत हो गये। तीन महीने तक रहने-वाली इन संस्थाओं में आनन्द-भावा में ही विभिन्न संस्कृति-संजघी विषयों के व्याख्याने का प्रणय होना आदीन्ने। जे जाल सरकारी विद्यालयों में धृष्टि रहने नुस्खे भी हमें प्राप्त नही होता वह अपने ही सद्योयन से सद्यः में प्राप्त कर सकेने। मत वगैरे कछ प्रोद्देशकों के आ जाने से यह प्रणय अन्धता बसा वा, पर अपनी इस और अधिक विनम्रि की आवश्यकता है। सक्ति-आश्रम के विषय में जिन्हें अधिक लानने की प्रवृत्ति हो वे भी आनन्दस्थानी-मंथी गारन-युवक-संप, लाली के विषय कर सत्य कुछ लान सकने है।

(हेतुआरी १९२६ ना "सरस्वती" में लेखक:-श्री. वासुदेवधरजी)

१७५-मैं भारत की सन्तान हूँ-साधुवर वास्वानी का आदेश

“मैं भारत की सन्तान हूँ.” यदि युवक भारतीय आदर्शों का समझें और उसे अपने दैनिक व्यवहार में लाने लगे, तब तो फिर भारतवर्ष एक नवीन राष्ट्र ही हो जाये।

एक विद्यार्थी ने प्रसन्नचित्त से मेरा अलिवादन किया। मैंने सोचा कि हमारे देश के आध्यात्मिक पुत्रों के लिये आश्रमों की स्थापना कौन करेगा ?

वर्तमान काल में भारतीय आदर्शों के ज्ञान और आधुनिक जीवन की सामाजिक और आर्थिक शक्तियों के ज्ञान से भरपूर आश्रमों की आवश्यकता है। ऐसे आश्रमों का मैं शक्ति-आश्रम की संज्ञा दूँगा। भारतीय युवक संघ का प्रधान उद्देश्य ऐसे आश्रमों की स्थापना करना है।

मैं उस दिन की प्रतीक्षा में हूँ जहाँ ऐसे पूर्ण आश्रम अशुभ भारत के युवकों के स्थान-स्थान पर सत्य और प्रेम के प्रसार के लिये-निर्धनों, अक्षतों तथा ग्राभीलों की सेवा के लिये अपनी ओर आकर्षित करेंगे। मिट्टि या पथर के रूप में भी परमात्मा का मानने और उसकी पूजा करनेवाले युवक धन्य हैं। अलख्य से परिपक्व और सेवाभाव से ऐसे युवक ही अविध्य में राष्ट्रनिर्माण करेंगे।

“मैं भारत की सन्तान हूँ.” साथ-आतः प्रतिदिन यही मंत्र का जप करो। तुम भारत की सन्तान हो। तुम्हारे अंगपर, तुम्हारे शरीरपर उसीका अधिकार है; अतः उसे शुद्ध, कामल और शक्ति-संपन्न रखो ! मैं तुमसे शक्ति, दृढ़ता और स्वास्थ्य के आश्रम में शिक्षा पाने की आशा करता हूँ।

तुम भारत की सन्तान हो। तुम्हारे भस्तिष्ठकपर उसका अधिकार है। अतः अध्यवसाय करो, विचार और निरीक्षण करो। वर्तमान युग के संसारकी शक्तियों का अर्थ समझो। साथ साथ उन आदर्शों का मूढ्य और सहेल भी समझो, जिनके कारण भारतवर्ष अतीत काल में एक महान् राष्ट्र था। तुम भारत की सन्तान हो; अतः चारित्र्यगठन करो। सादगी और विभक्त का अभ्यास करो। सत्य-निष्ठा के पीछे भेद-भाव का भूल जाओ। तुम भारत की सन्तान हो; अतः उसके लिये अपना भस्तिष्ठक, हृदय और धर्मशक्ति-समूह कुछ अर्पण कर दो। ये सत्य उसीके हैं। अतः हरिद्र नारायणों से धृष्ट न करो; अदिक माता की सन्तान समझ कर उनका अलिवादन करो।

अतीत भारत ही नहीं, प्राचीन ग्रीस में भी वयोवृद्ध महापुरुषों के हाथ में शिक्षाप्रणाली निर्धारित करने का अधिकार था। अथेन्स नगर में इसका एक महोत्सव भी होता था। आधुनिक काल के अधिकांश युवक भी ओ. ए. (अयर् और आर्ट्स) होते हैं, पर न तो वे अयर् (कुमार) ही होते हैं और न उन्हें कला (आर्ट्स) के ‘क’ का ही ज्ञान रहता है। अथेन्स के युवकों का मनुष्य की उपाधि ही नती थी और वहाँ के युवक “अथेन्स के मनुष्य” (मेन ऑफ़ अथेन्स) कहलाते थे। उन्हें एक प्रतिज्ञा करनी होती थी। जिसे ‘सोबान की प्रतिज्ञा’ (अथेन्स ऑफ़ सोबान) कहते थे। उस प्रतिज्ञा के अनुसार वे न तो हथियारों का छेड़ सकते थे और न अपने लाभों का तिरस्कार कर सकते थे। भारतवर्ष का भी आज ऐसे ही ‘मनुष्य’ की आवश्यकता है, जो ऐसे ही ज्ञान का प्रसार करे। नवयुवक ! मनुष्यत्व का प्राप्त करो, शक्ति का उपाजन करो और उससे भारतीय आदर्श प्राप्त करो। तुम्हारी ही शक्ति से भारत लोक की सेवा करने में समर्थ होना।

(“द्विद्वय”ना एक अंकमांथी)

૧૭૬-શક્તિની ઉપાસનાની જરૂર-સાધુ વસવાણીનો સંદેશો

સાધુ વસવાણીએ જિવારના વિદ્યાર્થીઓની પરિવંશ પ્રમુખરચાનેથી આપેલાં ભાષણનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:-

તમે આજે તમારા પ્રમુખરચાન માટે એવા માણસને પસંદ કર્યો છે કે જેને એકાંતતા ને નીરવતા પ્રિય છે. 'તું માનું છું' કે, સુખપ્રીતી-નીરવતાએ પણ તાકાત છે. દિવંતી બાવી પ્રજા પરિવંશ અને ધારાસભાઓના કારણ પરના કરાવેલે ઘણે તૈયાર થવાની નથી; પરંતુ તમારા વિદ્યાર્થીઓનાના કેટલાકની સાંત-મૂંપ અને જંબીર પ્રતિજ્ઞાઓથીજ દિવંતી બાવી પ્રજા તૈયાર થશે.

શાસ્ત્રવિધાતા

યુવાનોજ જગતના શાસ્ત્રવિધાતા છે. એકમ થયેલા હિંદુઓનો ઉદાર કરવાને મુખ્યબિની અને તેના ફેલિસ્ટો આખ્યા ત્યાર પહેલાં તેનાં મૂળ તો શ્રેષ્ઠિની અને મેરિયાદીના લુવાન સાથીઓએ નાખી દીધાં દતાં. જ્યારે જગતનો ઉદાર કરવાની ભીંસ પણ પ્રતિજ્ઞા લઈ ભગવાન શુદ્ધ અને ભગવાન સંક્રામ્યોં મૂલત્યાગ કર્યો, ત્યારે તેઓ પણ યુવાનજ દતા. દુનિયાનો ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે, જગતને ઉદારનાર અને સંસ્કૃતિના રમણુદાર યુવાનો છે.

આજ વિશ્વાસથી અને આજ આશાથી હરદાર ખાતે ભારતપ્રવક સંધની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ સંધ કોઈ પણ જનના, રંગના કે કોમના ભેદને માનતો નથી. આ મંથનો મંત્ર માત્ર એકજ છે અને તે 'શક્તિ' છે. આજે દિવંતી પ્રગતને જો કોઈ અર્થિતવાય જરૂર હોય તો તે શક્તિની છે-બળની છે. દિવંતી લુવાનોને મારી એકજ વિનતિ છે કે, જગવાન થાઓ. લુવાનો! તમે જૂનકાળની મદાન સંસ્કૃતિથી પોષાયેલા છો. વિદ્યાનના તમે માલીક છો અને ભવિષ્યના વિધાતા થવાનું તમારું ભાગ્ય સંભળેલું છે. આજે પૂર્વ અને પશ્ચિમ એવા ભાગવિધાતા માંમે છે કે જે માનવોને યુદ્ધની મંથિય પણ આગમાંથી-ઓલોચિક લૂંટના જૂનાવજમાંથી બચાવે અને વિશ્વભાષી બધુનાની સંસ્કૃતિની સ્થાપના કરે.

પશ્ચિમનું આધર્મ્ય અનુકરણ કરશે નહિ, પરંતુ શક્તિ મેળવશે; કારણ કે સાચું સ્વરાજ શક્તિમાંથી જન્મ પામે છે-અનુકરણમાંથી નહિ.

યુવાનોનો આદર્શ

દિવંતી યુવાનોની ચળવળ એવો દોષો જોઈએ કે જેમાં દિવંતી આદર્શોના પડો પડો હોય. વળી શક્તિ એજ ધર્મ છે અને તેથી રાષ્ટ્રવાદને નામે ધર્મનો નાશ કરવાને બદલે રાષ્ટ્રવાદને તમારા ધર્મનું એક અંગ બનાવી દો; અને જો તમારો રાષ્ટ્રવાદ વધારે પડિત-વધારે ઉમદા આત્મવાન અને વધારે બળવાન થશે, અને કુળ બળવાને કણુ છે તેમ નિષ્કામચિત્તથી જ્યારે આપણે રાષ્ટ્રવાદનું પાલન કરીશું ત્યારે દિવંતી રાષ્ટ્રવાદ અગ્નિ થશે અને દુનિયાની કોઈ પણ શક્તિ તેનો વિરોધ કરી નહિ શકે. માટે નિષ્કામ ચિત્તનો મંત્ર લઈને તમે તમારાઓમાં ખેડુનો પાસે જવ. કારણ કે સાચું દિવંતી આજે તમારાઓમાંજ વસે છે. પ્રાચીન ગદાર અને પુનર્ચના મૂળમાંથીજ સ્વર્ગી જોઈએ. આજ તમારાઓમાં જૂનમરો, ચરીમાળ અને આત્મના પ્રાચીન નાશ કરી રહ્યાં છે. તેમનું રક્ષણ કરવું તે દિવંતી રમણુ કરતા જરાજર છે. તેમનો ઉદાર કરવો તે દિવંતી ઉદાર કરવા જરાજર છે.

(દિવંતી "વેદદુરવાન"માંથી)

१७७-भगिनी निवेदिता

सन् १८०७ के जनवरी महीने में 'गार्डन-रिव्यू' मासिक पत्र का पहला अंक प्रकाशित हुआ था। उसके कुछ महीने पहले से उसके लिये लेख और चित्र छपाई संग्रह करने शुरू कर दिये थे। उस जमाने में नटसन का 'छन्डियन-रिव्यू' सचिवद्वारा सिले का 'हिंदुस्तान-रिव्यू' और मजबूतारी का 'घस्ट एन्ड वेस्ट' कुछ जमाये तीन ही प्रधान अंग्रेज मासिक पत्र निकलते थे। इस लिये जैसी एक यात उठी कि हमारा पत्र थोड़े ही दिनों में लेखों के अभाव से अंद हो जायगा। कौन उसमें लिजेगा ? काशी सभ्या में और अच्छे लेख मिलेंगे या नहीं, इस विषय में मुझे भी कुछ-कुछ सहदेह था; परंतु मैंने जग गिना पूछ करी हावत में नौकरी से छुट्टी दे कर अंग्रेज मासिक पत्र खाने का संकल्प लिया था, तब प्रतिज्ञा कर ली थी कि दूसरा डेढ़ लेख न ली है, तो ली मैं अपने संग्रह दिये लुये अनेक तथ्यों द्वारा लेख लिख कर पत्र को बढ़ा कर देणूंगा कि पत्र खलता है या नहीं ? मेरे लेखों में साहित्यिक उत्कर्ष न रहेगा, यह मैं जानता था; किंतु धनता मुझे लोरोसा था कि मनने योग्य अद्भुतसी आते संग्रह कर के सद्गंगा; और जो आत प्रभाषित करना चाहूंगा, उसकी समर्थक युक्तियों दे सद्गंगा। परंतु सिर्फ मेरे ही ऐसे लेखों से तो पत्र उत्कृष्ट नहीं बन सकता। इस लिये लेखक और लेख संग्रह करने की कोशिश करनी शुरू की। तब भगिनी निवेदिता से मेरा परिचय न था। अपने अंग्रेज मासिक में लेख देने के लिये जिन लोगों से मैंने अनुरोध किया था, उनमें अन्यतम थे आचार्य जगदीशचंद्र अय्यर। मैं उनका छात्र रह चुका था, इस लिये उनसे अनुरोध करने में मुझे संकोच नहीं हुआ। उनको मैंने यह आत भी जतवाया थी कि अद्भुत से लोग कहते हैं कि अच्छे लेख मुझे काशी नहीं मिलेंगे, आर इस लिये पत्र अंद हो जायगा। उन्होंने स्वयं अधिक न लिख सकने पर भी कभी कभी लिखने का कड़ा और भगिनी निवेदिता से लिखने के लिये अनुरोध किया। निवेदिता ने दृढ़ता के साथ कहा—“लेखों का अभाव जिससे न हो, जैसी कोशिश की जायगी।” उसके बाद वे अपने नाम से तथा गिना नाम के—जितने दिन वे अवकाश रखी—‘गार्डन-रिव्यू’ में अनेक लेख, टिप्पणियों और चित्र—परिचय आदि लिखती रही थीं।

उनके राजनैतिक सिद्धांत मनने का मौका मुझे मिला था, परंतु उस विषय में विशेष कुछ लिखना नहीं चाहता। साधारण तौरपर धनता कहा जा सकता है कि आरतवर्ष की पूर्ण स्वाधीनता के लिये उनका काशी प्रयास था; स्वाधीनता की पताका को नीचे गिराने से उनके हृदय पर चोट पहुंचती थी। हां, द्विजलाल औपनिवेशिक स्वराज्य या अल्पवर्षीय अतीत आत्म-कर्तृत्वपर उन्हें कांक्ष आपत्ति भी नहीं थी; किंतु उसे उच्चतम या चरम लक्ष्य कहने का वे तय्यार नहीं थीं। उनके राजनैतिक सिद्धांतों के विषय में एक आन और कहनी है, वह यह कि वे हर हावत में अहिंसा की पक्षपाती नहीं थीं; आवश्यकतानुसार स्थान-विशेष में अश्व-प्रयोग और युद्ध का वे आवश्यक समझती थीं। वे योद्धा-प्रवृत्ति की मनुष्य थीं। अक्षर उनका मननीय और लेखों से यह आत प्रकट होती थी। धार्मिक विषयों में भी वे सन्तुष्ट के साथ राज सिकता का संमिश्रण पसंद करती थीं। उनकी ‘अंग्रेजिय हिंदुजन्म’ नामक पुस्तक हाल में ही साक्षी होती है। परंतु जैसे वे तेजस्विनी थीं, वैसे ह्यावती भी थीं।

लेखों और मिट्टी-पत्री से परिचय होने के अद्भुत दिन बाद उनसे मेरा साक्षात् परिचय हुआ था। छमाहमाह से कलकत्ता आने के बाद मैं उनसे मिला। तब आचार्य अय्यर और उनकी सहधर्मिणी के साथ आप हमदम के ‘इयरी दाव’ नामक लवन में रहती थीं। मैं सुषण्ड हूँ अन्ध आन्धी कर हमदम पहुंचा। इस कारण से पहुंचा सो अली की याद नहीं पड़ता। मैं एक डिवाय की ‘गोडा-गोडी’ पर बैक कर हमदम गया था। रेलमें नहीं, ‘इयरी दाव’ पहुंच कर अन्ध होते ही निवेदिता आकर निकल आई। उस समय सज भोजन कर रहे थे, उनका आना-पीना करीब-करीब अन्ध हो चुका था। उनके आदर आने पर मैंने उन्हें नमस्कार दिया, उन्होंने

૧૭૮-જૈન સમાજનો વચ્ચકો સીતારો

આજે મહાત્મા અમરદાસની અધારી દરિયા આશપટ રાજ્ય હુંદર સીતારો રજૂ થાય, સીતારોમ મનની માનાનીસીતારો કોરો અદ્યત્ત સમા અનેક નાના મોટા તારોઆત્મા નેની યોગમાં કોરો એર નરદનો રવાનો કરી રવા દેવ, ને જ્યાંમાં એક એવો નેજનો નરો કોર કે ને પોનાના પ્રકાશનો પનાની દટ્ટિ પોના તરફ ખેન્નો રતો દેવ, માનવતમાજ પા પોના પ્રકાશનો અવનર્ધ તેના વિશે ૧૮૪૫રતો, ૧૭૫૨રતો મોટ મોટી ૧૮૬ સ્તેષ રજો થાય, તેજ વખતે અમાનક અબુધારો એ તેજરતી નરો ખરર કાપી સંગર અધારપટમાં રજોક સમાઈ અવ અને એ નેનારો ને દુખ-ને કામની યાવ તે અધાર અને અધારીસતીય દેવ છે, એ સાચાની અને એ દુખ એના સ.યા પરીસક અને પ્રેક્ષ સિવાય બીજાન અનુભવી થકે, એ સંગરવાન છે.

આજેજ એક જૈન સમાજનો વચ્ચકો સીતારો પેતાના નેજની-હુંદર કાપીસકિતી અને માનવનાના વિહિટ મુખોથી બધાને મુન્ન કરી, બધાની દટ્ટિને પોનાના તરફ-કાપી તરફ આકર્ષી અમાનક અબુધારી રીતે આ કંદળી પૂરી કરી કાળની અનન ધાનિની મોદમા વપાઈ મયો છે. આજે તે મદાન સીતારો અરત કપે નવ નવ ર્વર્ના વડાઓ વાયા છે. એ સીતારો ને બીજું કોઈ નહિ કિંતુ સીતારોમાં આવેજ જોનાના મદાન યાનાના ધામ પામિતાબામાં થી તિલમિરિની યામાં રોગતા થી યશોવિજયજી જૈન ચુક્રકલના રચાયક વિના અને સંચાલક ખરમ ચુક્રવર્ધ મુનિમદારાજ થી આરિવિજયજી (કાંજી). આજે તેઓ વિવમાન નથી પણ તેમના મયાદુંદીને બળવતું ચુક્રકલ આજે ઉજું છે. તેમાં ૧૦૬ જૈન અનાય બાજોના જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. અત્યાર સુધીમાં તે મદાન ચુક્રકલમાં કોંકડો વિવાર્ધાઓ આક્રમ મેજતી વિવા પ્રાપ્ત કરી પોનાના કવનને સફળ બનાવી મયા છે.

ચુક્રકલમાં રહી હુંદર મર્મભાવના, મદાન મેરાધર્મ અને આદર્શ માનવમુખો પ્રાપ્ત કરી અનેક શુભ કાર્યો કરે અને સાચા સાસનસેવક તેવાર યાવ તેવીજ કેજવણી ત્યાં અપાય છે.

જન્મ

આ મદાન વિભૂતિનો જન્મ વીરભૂમિ કચ્છપત્રીમાં (તા. હુંદર) વિક્રમ સં. ૧૯૩૪ ના આસો વહી ૧૪-કાળી ચોદશે મયો હતો. તેમના પિતાનું નામ છેત્રાચાદ અને માતાનું નામ સુભગાચાઈ હતું, તેઓમીનું મૂળ નામ ધારદીસાઈ હતું. તેમને એક બીજા નાનાભાઈ હતા, જેમનું નામ મોલુદીસાઈ છે, જ્યોતિષીઓ ધણી વાર કહે છે કે “કાળીચોદશે જન્મેસ બાળક યાંજી ઇવે નહિ અને ઇવે તે જરૂર મદાપુર-મદાન વિભૂતિ યાય.” આ કહેવન ધારદીસાઈ કાંટે બરાબર સફળ થઈ.

બાળક ધારદીને તેઓ મોટી ઉંમરના થતાં તેમના માબાપે નિધાને મૂક્યા. કચ્છની તે વખતની નેધાજો એટલે થેટા-બકરાં પૂરવાનું પાંજરું. બાળક ધારદીને એ જગ કેજવણીમાં રસ પડતો નહિ મેટલે પોતે નિદાળને બદલે બેતરો, વારીઓ, બામ-બગીચામાં અને ઝોડોની નીચે જઈ કુદરતી દસ્તો આનંદ-મગા લેખવતા. બાલપણથી તેમનામાં એક અપૂર્વ યક્તિ હતી કે કુદરતી વસ્તુ નિદાળી તેના મુખ-ઢોપ બાંધવા તેમને વનરપતિનું આકર્ષ બહુ અદ્યત્ત જાન હતું. તેઓ સોજનીઓ માંથે જન્મકર્મ રખડતા, રમતા અને બધાના ઉપરી જેવા બની પોતાની પ્રચુના-સત્તા રીકે ઉપર રંભાવતા. અતે માબાપના આમદથી મોટું સીખી નાનું સખવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના બાળ્યની પરીક્ષા અર્ધ અલબેલી મુખ નગરી મોદમથી તરફ જુકાવ્યું. મુખજ આવી થોડો વખત નોકરી કરી ત્યાં આ ચાલાક ડોકરને કોઈ પોતાની કુકાનમાં ભાગ કરી આપ્યો. તેઓ નાની ઉંમરે મુખજ આવેલા છતાં કચ્છી સાદસચિવના, ક્ષત્રીરના અને ધીરજે તેમને ધધાર્યાં આગળ લખાવ્યા. તેમનું ચરીર મજબૂત બાધાનું અને કસાયેલું હતું; તેમજ શુદ્ધ અને બામ અનુકૂળ હતાં. પછી શું પૂછવું?

શ્ર. ૨૫

તેમનો સેવાધર્મ અને ત્યાગ

જેમ દેશવીર ગાંધીજીને દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહે નવી દિશા સૂઝાડી; સંત ક્રાન્સિસને ગરીબો અને રક્તપિત્તિયાની સેવાએ સાચો ત્યાગમાર્ગ સૂઝાડ્યો; ગેરીબાંડી, ડી વેલેરા, વીર મુસોલિની ઈં દેશભક્તોને ત્યાંની જડ નોકરશાહીએ જગાડ્યા; તેમ ધારશીભાઈને મુંબઈના પ્લેગે જગાડ્યા. ૧૯૫૫-૫૬ માં મુંબઈમાં ભયંકર પ્લેગ ચાલતો હતો. ધારશીભાઈના કુટુંબનાં ૧૫-૨૦ માણસોને એ પ્લેગે પોતાના પંજમાં ક્રમશઃ સપડાવ્યાં. માત્ર ધારશીભાઈ બાકી રહ્યા હતા. તેમણે દુકાન બંધ કરી માંદાઓની માવજત ખૂબ પ્રેમ અને ધીરજથી કરી. રાત અને દિવસના ઉત્તગરા વેડી ખડે પગે કુટુંબની ચાકરી કરી. બીજાં સર્ગાવહાલાં ત્યાં જેના આવતાં હરે, ત્યારે આ યુવાન દરદી પાસે જઈ આવશ્યકતા આપી તેના પગ દાખે, દવા પાપ અને બીજી પણ અનેક પ્રકારની માવજત કરતા. અંતે દૂર કાળે એક પછી એક એમ બધાંને ઝડપ્યાં. ધારશીભાઈએ એ બધાંને સ્મશાન ભેગાં કર્યાં. કુટુંબીઓનું અકાળ મૃત્યુ તેમનું મર્મસ્થાન ભેદી નાખતું. સ્મશાનયાત્રા કરી આવ્યા કે તરતજ ધારશીભાઈને પ્લેગે પોતાનો દૂર પંજો માર્યો. ઘરમાં કોઈ નહોતું, એક મિત્ર બહારથી ખબર પૂછી જતો. બધાની દુઃખી અવસ્થા પોતે નિહાળી હતી, જાણી હતી અને કુટુંબીઓની શું દશા થઈ તેનું તેમને ભાન હતું. ઘરમાં કોઈ પાણી પાનાર પણ નહોતું. “માત્ર પ્રભુનું નામસ્મરણ એજ તેમનું સાચી કે કુટુંબી હતું.”

પ્રભુના નામનો અખંડ ભાવ શરૂ રાખ્યો, એજ દવા એમ માની લીધું. એ પ્રભુનામે એક દિવ્ય ખવનિ પ્રગટ થયો અને તેઓને નવો માર્ગ સૂઝ્યો. યદિ હું આ રોગમાંથી બચું તો સાધુ થાઉં. અંતે કહેવત છે કે, રામ રાખે તેને કોણ ચાખે? પ્રભુનામસ્મરણ-ઔષધિ અને ત્યાગની છુટ્ટીના પ્રતાપથી તેજ રાત્રે પ્લેગની ગાંઠ ફાટી અને બગાડ નીકળી ગયો, અને જીવન-દીપક ખૂંટાવાને બદલે ફરીથી મંદમંદ પ્રકાશ્યો. ધીમે ધીમે આરામ થયો. ત્યારપછી તરતજ દુકાને જઈ હિસાબ પતાવી દેશ તરફ હંકાર્યું, અને સ્ટીમરમાં માંડવી આવ્યા. રસ્તામાં સમુદ્રના તરંગોની માફક તેમનું મન વિચારતરંગોમાં ઝોલાં ખાતું હતું. ક્યાં સાધુ થવું? સાધુ થયા પછી શું કરવું? હવે ઘેર જઈશ તો માખાપ સાધુ નહિજ થયા દે. પોતે માંડવી બંદર ઉતર્યા ત્યાં રસ્તામાં દેવયોગે તેમના દૂરના સગા કે જેઓ દુનંદક પંથના સાધુ થયા હતા તે મળ્યા. ઓળખાણ આપી ઉપાશ્રયે લાવ્યા. ધારશીભાઈએ ઉપાશ્રયે આવી પ્રતિજ્ઞા અને પોતાની ભાવના ગુરુને કહી સંભળાવી. ગુરુજીએ પ્રથમજ તેમની પાસે બીડી જોઈ. ધારશીભાઈને કહ્યું કે, તમારે બીડીઓ છોડવી પડશે. તેમણે તરતજ બહાર જઈ ખૂબ બીડીઓ પી બાકીની બીડીઓ અને બાકસને સળગાવી હોળી કરી દીધી અને સદાને માટે તેના ત્યાગ કર્યો. ગુરુને આ ફેરફાર જોઈ આશ્ચર્ય થયું. દિવસની ૪૦ થી ૫૦ બીડી પીનાર છોકરો એકદમ ત્યાગ કરે એ તેની ઉચ્ચ ભાવનાને અને ત્યાગને સૂચવે છે. આ છોકરો છે તો પાણીદાર, જે એ સાધુ થાય તો સંપ્રદાયમાં રત્ન નીકળશે. છોકરો બુદ્ધિશાળી અને સાહસી છે, માટે દીક્ષા લે તો સારું; પરંતુ બાવી ચૂકું હતું. ધારશીભાઈના પિતાને પુત્ર માંડવીમાં છે તેના સમાચાર મળ્યા. તરતજ ગાડું લઈ બાળકને તેડવા આવ્યા અને પરાણે ઘેર લઈ જઈ સમગ્રવ્યું. આ યુવાવસ્થામાં જોગ શા? તારે તે શું દુઃખ છે કે અત્યારથી સાધુ થાય છે? શું તારે પણ ધ્રુવજ થવું છે? ધારશીભાઈ મૌન રહેતા. તેમનો ત્યાગ-વૈરાગ્ય જોઈ પિતાની આંખમાં આંસુ આવતાં. અંતે ધારશીભાઈએ માખાપને મુંબઈની કરુણ કથની હૃદય ફડકા નાખે તેવી રીતે કહી સંભળાવી અને છેવટે ખૂબ સમગ્રની દીક્ષાની રજા મેળવી. ગુરુને ત્યાં બોલાવ્યા અને માતપિતાએ દીક્ષા અપાવી. દીક્ષા વખતે તેમનું નામ ધર્મચંદ્રજી રાખવામાં આવ્યું. તેઓ મૂળથી દુનંદક સંપ્રદાયના હતા અને દુનંદક-સ્થાનકવાસી સાધુઓનોજ ખાસ સંસર્ગ હતો એટલે તેમણે દુનંદીઆના સાધુ પાસેજ દીક્ષા લીધી. સાધુ થયા પછી દુનંદક વખતમાં બુદ્ધિ-શાળી ચાલાક ધર્મચંદ્રજીએ સાધુક્રિયા કરી શાસ્ત્રાભ્યાસ શરૂ કર્યો. તે વખતે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય વ્યાકરણને ‘વ્યાધિકરણ’ કહેતા એટલે પરબારા શાસ્ત્રાભ્યાસજ શરૂ કરતાં બે વર્ષમાં તો ધણાં સૂત્રોના પાકો મુખપાક કરી નાખ્યા.

રિપોર્ટ સામે દયાખાનામાં રહેતા ડૉક્ટર મીંડેમસિદ્ધએ પોતા પાસે નજર નોંધ લખ્યો અને સવારે જ ત્યાંના એડમિનિસ્ટ્રેટર મીંડેમસિદ્ધ રહેઠાણે મોકલ્યો. મેજર રહેઠાણ આ વાંચી થયો ખુશ થયો અને સંસ્થામાં મદારાજશ્રીને મળ્યાં અને સંદર્ભમાં મનવહાદ આપી જણાવ્યું કે, પાર્લિયામન્ટ રોડ આપની સેવાનું સદા અભી રહેશે. આપને કાંઈ પણ કામ હોય તો મને દરમાનને. આમ કહી મદારાજશ્રીના દેરા લઈ વિદાય થયો. મદારાજશ્રીના હવનની આ એક અમૂલ્ય તક હતી અને એ દયામૂર્તિએ એ તકનો લાભ લઈ પોતાની યાનવર્ગવાનો સર્વોદ દાખલો જનતા સન્મુખ મૂક્યો છે. સન્મુખ ધણી વાર આખા હવનમાં એકાદ કાર્ય એવું સુંદર કરે છે કે જેથી તે સદા અમર અને બીજાને દર્શાવે અને છે. મદારાજશ્રીને ધીમે ધીમે પરિવશ થયો. તે એટલે સુધી કે મેજર રહેઠાણ મદારાજશ્રીને પોતાના ગુરૂચરિત્ર માન આપે. આ વખતે સંસ્થા જે મકાનમાં હતી તે મકાન રોડના તાલે જતાં તે ખાલી કરવાનો પ્રસંગ ઘડ્યો. મદારાજશ્રીએ મેજર રહેઠાણને બધી વાત કરી. મેજર રહેઠાણે ખુશ થઈ લખાવ્યું કે, સંસ્થાને માટે આપ મને ત્યાં જમીન પસંદ કરો. સંસ્થાને નહન જોડામાં જોડા કરે આપીશ. અત્યારે જ્યાં એક હાથ જમીન મેળવતાં મુશ્કેલીઓ વેલી પડે છે અને, તે વખતે પણ એક હાથ જમીન મેળવવાના સાંસા હતા ત્યાં મદારાજશ્રીએ સંસ્થા માટે પાંચ વીધાં જમીન મેળવી આપી અને સંસ્થાએ ત્યાં મેજર રહેઠાણના હાથે પાંચ નંબરી મકાન ગુરુકુળ થાય એજ ભાવનાથી સુંદર મકાન સંસ્થાએ ઉભું કર્યું.

ગુરુકુળ

ગુરુદેવની ભાવના હતી કે, આ સંસ્થા મકાન ગુરુકુળ થાય તો સારું. સમાજને ગુરુકુળની ખાસ જરૂર છે; પરંતુ જેમ દરેકને ભરતી-ઓટ આવે છે તેમ આ મકાન સંસ્થા માટે પણ જાન્યું. સંસ્થાના આત્મા મદારાજશ્રીએ કમ્પ્લેટ તરફ વિદાર કર્યો અને પાછળથી ગુરુકુળ ઉપર એવું ધનધોર વિશ્વવાદળ ચડી આપ્યું કે જેથી સંસ્થાના પાંચે દવ્યમંથી થયો. મદારાજશ્રી કમ્પ્લેટથી પોતાના બે નૂતન શિષ્યો મુનિ મદારાજશ્રી દર્શનવિજયજી અને મુનિ મદારાજશ્રી રામવિજયજી-સહ મોટા મોટા વિદાર કરી જલદી પાસિતાણે આવ્યા. સંસ્થાની દીન કાલન જેઈ તેમના હાથમાં કરી ધા થયો. જેમ માળાપ જાળકને પાળી પોલી મોટો કરે, તેમ આ સંસ્થાને ઉન્નતિના શિખરે મદારાજશ્રી મૂકી ગયા હતા, તેનેજ શિરિકંદરામાં પડેલી નેઈ કુળ થાય તેમાં નવલ જેવું નથી; પરંતુ હિંમત ન હારતાં ધીરજથી સંસ્થાનું મકાન પોતાના હાથમાં લઈ સંસ્થાને પદ્ધતિસર મૂકી અને પૂર્વની પદ્ધતિએ તેનું કામ સંજળતાથી ચાલવા માંડ્યું. ત્યાંજ ધર્મીઓ લાઇ હવલ્યુઅંદ ધર્મઅંદ મદારાજશ્રીને મળ્યા અને ગુરુકુળસંસ્થાની વાતચીત થઈ. અંતે મદારાજશ્રીના કહેવાથી અને આચાર્ય શ્રી વિજયકમળ સુરીજી તથા યોગનિષ આચાર્યશ્રી છાદસાગર સુરીજીની હિંમતી પ્રેરણાથી સંસ્થાનું સુકાન પોતાના હાથમાં લીધું અને મદારાજશ્રીની ઇચ્છાનુસાર સંસ્થાનું નામ “શ્રીપદ્માવિજયજી દેન ગુરુકુળ” રાખ્યું. જેમાં અત્યારે ૧૦૬ શિક્ષકારી જૈન વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે. શ્રી સિદ્ધિગિરિની ડાયામાં આ ગુરુકુળ દિનપરદિન ઉન્નતિના શિખરે ચડતું જાય છે. શ્રી પીરધર્મની ઉરધોલકા કરતું, તેના સંસ્થાપક મદારાજશ્રી પદ્મ ગુરુદેવના આત્મા સમું નિર્મળ, શ્રી શિરિરાજની ડાયામાં અજોડ અને એકાદ્રીપણે ઉભું હજી સાન્નિધ્ય મૂકે મોટે આહવાં ભકતો તૈયાર કરી રહ્યાં છે અને સમાજમાં કોઈ અનેરી ભાવ પાટી રહ્યું છે.

તેમની ઉપદેશશક્તિ

તેમનામાં અસાધારણ ઉપદેશક શક્તિ હતી. સુંદર મોઢક વાણીથી જ્યારે તેઓ ઉપદેશ આપતા ત્યારે શ્રોતાઓ મુગ્ધ થઈ જતા. મને તેના કૃપણ મનુષ્યને પણ બોલ આપી ગુરુકુળને મદદ અપાવતા. આ સિવાય અનેક જેનેતર વિદ્યાને તેમના પરિચયમાં આવી જેનદર્શનના સિદ્ધાંતો સમજ્યા હતા. લાકડીયાનરેષ, માળીયાનરેષ, મેજર રહેઠાણ, અંગીવાના બાવાજી, ડૉ. પદમશીભાઈ, સુ. નાયાલાઈ તથા ભાવનગરના મરદમ મદારાજના મામા શ્રી. કનુભાઈ આદિ અનેક પ્રતિષ્ઠિત જેનેતરો તથા રાજ્યોને ઉપદેશ આપી જેન ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં રસ લેતા હતાં

હતા. માળીયાનરેશે તો મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી કચ્છના રણમાં કાંડી ઉપર મુસાફરો માટે પાથરે દાળીયા, ગોળ તથા મીઠા પાણીની સગવડ કરી છે કે જે સગવડ હજારો મુસાફરોના આશીર્વાદરૂપ થઈ પડી છે. ખરા ધૂમ તડકામાં જ્યારે અંગારા સળગતા હોય અને ક્યાંય ઝાડ કે પાણી ન હોય, ત્યારે આ સગવડ કેટલી આશીર્વાદરૂપ છે તેની વાચકોજ કલ્પના કરી લે.

તેમનો સ્વર્ગવાસ

સંસ્થાની ચિંતામાં તેમનું શરીર અસ્વસ્થજ રહેતું. બીજા શબ્દોમાં કહું તો સંસ્થાની પાછળ તેમણે આખું જીવન રેડી દીધું હતું. શરીરમાં રોગે ધર કર્યું હતું. આંતે આ વિદ્વાન સમર્થ શાસનમંત્રી દયામૂર્તિ સં. ૧૯૭૪ ના ઈન્ડિયનએન્જામાં આસો વદી ૯ ના દિવસે આઠ દિવસની ટુંક બિમારી ભોગવાની ૩૪ વર્ષની નાની ઉંમરે આ સંત પુરુષને કાળે પોતાના પંખમાં લઇ લીધા, તેઓ સ્વર્ગવાસ પામ્યા. એ ચળકતો સીતારો અણધારેો અચાનક અસ્ત થયો. જીવન અને મરણ એ કાંઈ નવાઈની વાત નથી; પરંતુ એક આશાવંત મદાન વિભૂતિ અધુરી સેવા અર્પી આશ્વા જાય, આદંબ્રહ્મ સેવાવરતને અધુરો મુકી ભંગાણુ પાડી આશ્વા જાય ત્યારે દુઃખ કોને ન થાય! આજે તેઓ નથી પણ તેમના મૂર્તિમંત હૈડસમું થી યશોવિજયજી જૈન ચુરુકુળ ચીરંજીવ છે. જેઓ એક વાર એમ કહેતા કે, આ બાવાની મદુલી કેટલા દિવસ આદરશે? તેઓ એક વાર પરનાઈ હાથ માગતા આવ્યા હતા. આજે તેઓ પોતાની ભૂત કચ્છે છે. જે સંસ્થાના સ્થાપનમુહૂર્તમાં મંગલનું શ્રીદળ ઉધાર લાવતું પડ્યું હતું તે સંસ્થા આજે આખી જૈન કોમમાં અપૂર્વ, અનુપમ અને અનંતક લેખાય છે અને આખા જૈન સમાજને પ્રેમથી પોતાના તરફ આકર્ષી રહેલ છે.

તેઓની અંતિમ ભાવના

પૂજ્ય શુરેન્દ્રની અંતિમ ભાવના વર્ણવું તે પહેલાં તેઓશ્રીના જીવનનો એક અત્યંત પ્રસંગ ટુંકમાં વર્ણવે કહું, પછી આગળ વધુ. એ પ્રસંગ તે તીર્થની સેવા. પાવિતાણાના મહુમ્મ હોઝાર થી માનસિંહજીએ અને ત્યાં જારોડોએ જ્યારે શત્રુજય ઉપર અસાનનાઓ કરવા માંડી અને અનેક વિદ્વો કરી દહકનો ઈશ જમાવવા અનેક અનર્થો કરવા માંગતા તે વખતે આ શુરેન્દ્રે કિંમતગરી રીતે અસગનાથી બધાની સામે ઉભા રહી આસાનના ડાળી હતી અને કેંડ જીવ સહેસાદનો પ્રસંગ આવ્યો છતાં તીર્થ ખાતર ગમે તેવાં દુઃખ ભોગવવાં પડે તો શું કિંમતમાં હતું? તેમ ફરી છેવટ કમી અસગ રહી તે પ્રકરણનો અંત આવ્યો હતો. શાસનસેવા કરેલી એજ તેમનો જીવનમંત્ર હતો.

તેઓશ્રીની છેવટની ભાવના જૈન અનાયાત્રમ ઉદ્ધારવાની હતી. હજારો અનાય વિરહિત જૈન જાગરો ધર્માતર થાય છે તેમને આપ્યે આવી વિદ્વાદાન આવી બુદ્ધ જૈન જમાવવા અને જૈન સમાજનો થતો નાશ અટકાવવો. તેમની આ ભાવના તેમના શિષ્યો અને ભક્તો. પૂરી કરે, એ મુખ્યવિષયક વિષય હતું.

(તા. ૩૦ ડિસેમ્બર ૧૯૮૬ના “ગુજર્ત સમાચર”ની અંતર્યામિક આ.ક્રિમિના લે.—બુદ્ધિ નવવિરજીવક)

वृक्ष देहा हो कर पंचे पीछे पड़े या जड़ में कीड़े पड़े, इसका उपाय तथा विना समय रूखना, सजे वृक्ष का दरा हो जना, इलों में गुहली न पडना, इस में अनेक प्रकार के रवाह होना, इस दगेथा दरे रदना, पके इस जड़ुन दिन रदना, आम में दाक्ष का-सा रवाह, मेरी की भेल यचना, पैयंही आदि अनेक वैज्ञानिक शुभ सिध ने अपने ग्रंथ में बताया है, जिनका प्रयोग कर के हमें लाभ उठाना चाहिये. अमेरिका-जैसे कृषिप्रधान देशों के विद्यालयों में तो पके इस जड़ुन दिन रदने, इस दरे रदने आदि विषयों का भास तौर से अध्ययन कराया जाता है; पर हमारे सिध कविष्ठ ने जैसे कछ सुत्रम उपाय बता कर सागर के सागर में लर दिया है. सभसे अपूर्व बात है वृक्षों के कड़-वात-पित्त रोगों के लक्षण और उपाय का वर्णन. रचनामध्यम आचार्य जगदीशचंद्र वरु महोदय तो भारतीय वृक्ष-उपवाह के अपने अपूर्व अनुवेष्टो द्वारा, प्रत्यक्ष में, संसार के समुज उपरिधत कर दी चुके हैं; पर सौ सदा सौ वर्ष पूर्व सिध कविष्ठ का तत्त्वजोषी विवेचन करना अवश्य ही कुतूहलारूप है. आम के ही साथ-मेती की भास-भास पाते-कड़ा पर कुआं जोहने से पानी निकलेगा, आम में तावाज बना कर उसमें मछलियां रभने के सिधे मछालियों का वर्णन-आदि सिंहेरी अन्य उपयुक्त विषयों का भी ग्रंथ में समावेश किया गया है. इस पुस्तक में वर्णित उपायों के सिधे प्रयोगवाद्यो जोचना और अनुभव प्रकाशित करना आवश्यक है. भावना तथा तपस्धार-निधे के कुछ भागों में दस्पाइत करने पर हमने ग्रंथ के कछ तुरमे सदी पाये. आज भी माभीजु जनता उ-हो उपायों में छाती है. आता ग्रंथ की उपप्रेमिता के दभते दुजे कसका शिक्षा-विभाग में पढाया जना आवश्यक प्रतीत होता है. अस्त.

वृक्ष के निदान-चिकित्सा के विषय में सिधा गया है—

जे अनुष्य के रोग है, ते वृक्षन के जग; जरु सज कड़-पित्त-वायु की, प्रकृति त्रिगुण पदमान. साभा इव न वृक्ष के, चिकने उल्लवस हूब; गोत्र होय लपटे धता, ननो कड़ हो भूब. धूप सहे ना भीत हो, जर पात मिर लय; अरि इले इस पके कृय, पित्त प्रकृति यद लाय. सजो हरिष पातरै, रेभो नीहन दोय, जेर नदी इव ना लये, वायु प्रकृति दे सोय.

औषधि-उपाय के विषय में सिधा है—

शुन जमली अरु लोन सो, ले चिमे सुजदान; दूर करे कड़-दोष को, कदन मंग परमान. पाकस कड़ कसाय जे, निनका कोठो काकि; सिमे या पिधि वृक्ष को, नसे पित्त की पादी. अनंतर दरे, नीसे, बाह रंभ की कपास पैदा करने की युक्ति बता कर विना समय रूख पैदा करने की युक्ति बताई है—

गाडे के रस में मिसे, पीस जिवाहक; जिदि इसमे हूय के, अममय करे अरि.

वृक्ष के असमय रहने और इस में गुहली न पडने के विषय में सिधा है—

निधमज गोजर माय को, सरसो आयनिदन; गाडे के रस में सजे, पीस करे छक सजे. सज वृक्षन के भूब को, ताडो सिय सुजन; असमय इव लांने तजे, अति सुगंध की जान. मुंदलेरी मिथी जड़ुरि मटुआ हूरी जमान; हनमें गोत्रा गाधि के जर में परे सुजन. वाके उपर बाधजे, वृक्ष परम सुज जात; जड़ुन इले सुज अति जरे, गुहली जरे न तास.

इस दरे रदने के विषय में कवि ने कछ युक्तियों जनवाध दे. लेक युक्ति यद है—

जहरा भागे तुरत को, ता कंधे को यम; वृक्ष साज में जधिजे, इव न पके यद मर्म.

पके इस जड़ुन दिन रदने की विधि—

मयु निमंत्र अरु हूय को, लेष करे निदि काय; हनं भाज ले वृक्ष को, साभा गाधि लाय. लेवे जख अरु हूय को, तो कनो विधि दोय; वाके इस जड़ुन दिन रदें, यदि में परे न कोय.

जहरी वृक्ष होने, वृक्ष अधिक रहने, जहरी इस रहने अदि के लक्ष्य दी जेन में गुमाना. वृक्ष लजाने की विधि बताई है—

जट लजाने जट में, जो की रहि दोय; मटुआ ने नेह जरे, यद जने सज कोय.

ઉરઠ દુહિ ગમુન કરે, સિરસ મુંગ સરસાય; છેકુર ખૈર લગાઈએ, ઇન સોં પડે અકાલ.
અર્ચુન જલ અરસાઇ કે કરે પ્રભ પ્રતિપાઠ.

અનંતર નીચું, અનાર, સીતાફલ, આંગૂર કે સિંચને કા સમય જતા કર ગુલાબ કે વિષય મેં જિખા હૈ—

જલ દે અધિન માસ મેં, પુનિ સુનિ લેકે જવાળ; પૂસ-માસ મેં કલમ કર, સિંચો સરસ ગુલાબ.

આવે કલ્લી ગુલાબ મેં, તળ વો સુનો વિધાન; કૃષ્ણ-પદ્મ ભરિ માધ મેં, નીર ન દીજે ગ્વન.

પ્રસિદ્ધ અમેરિકન વનસ્પતિ-શાસ્ત્રી શ્રીયુત શુરજાંકે મહારાજ કી તરફ હમારે શિવ મવાન દિને ને લી પૈયઠી કી અનેક યુક્તિયોં જતાઈ હૈ. પૈયઠી કા સમય, ઉમ્મકી યુક્તિયોં ઓર એક હી જિગર કે વિભિન્ન વૃક્ષોં કા જગા અનકા વર્ણન કિયા હૈ. યથા—

જાટ, ઉમર, સદતુલ પુનિ, સુનિ લીજે આંછર; જિગર એક ઇન ચાર કો, કહત સયે મનિધીર.

એક વૃક્ષ ઇન ચાર કો, પૈયઠ કરિકે હોય, મનમાને દૈ-તીન કરિ, કહત સયાને ચોય.

કઈ પૈયઠી ફૂલ-ગતિ કે જી નામ જતકાએ હૈ, અનંતર કવિજ ને ફૂલ-પરીક્ષા કી કઈ યુક્તિયોં જનકાઇ દૈ. યથા—

લો કહુ નિર્ગંધ જૂમિ મેં, ઉપજે દેખે ખેત; તાકે પશ્ચિમ જોઢિએ, ડેહ પુરુષ જલ દેત;

પીતી માઠી કટે જલ, પીતે મેંડક હોય; આધ પુરુષ પર જલ કટે, યજ નિશય કર જોગ. ઇજ

ફૂલ-ખનન કી દિશા

ફૂલ કરે નૈઋત્ય તો આતક જયે ન કાય; x x x x x

ફૂલ ઓર કી અગિ દિશિ, જોઢે તો વજ ગ્વન; ફૂલ પાયે ચરુ ગાંવ કો, અતિ ભય હોય નિશાન.

કવિ ને વૃક્ષોં વ ફૂલોં કી ગતિ કે વિષય મેં જી જગા વિસ્તૃત વર્ણન કિયા હૈ. વાટિકા-વિધાન કે વિષય મેં જી કહ અનકી જાતેં વૈજ્ઞાનિક દૃગ સે જિખી હૈ. જાગ કે મધ્ય મેં તાલાજ, તાલાજ કે બીચ મેં મક્ક, કલકે આસપાસ જકુલ ઓર સર વૃક્ષ, રંગ-બિરંગે મલ્લ, અનેક ભાતિ કે પક્ષી આદિ કા સંકલ્પ કરને કી સહયા કી હૈ. અંત મેં શિવ કવિજ ને જિખા હૈ—

‘હોવાનામ-વિલાસ’ કો, પૈટુને ચિત લાય, સો નર જાગ-વિચાર મેં, અતિ પ્રખીન કરતાવ.

‘હોવાનામ-વિલાસ’ કા વર્ણન પક્ષી પર સમાપ્ત હોવા હૈ.

ઉક્ત ગ્રંથ ઉપલબ્ધ નો અને પર હમે, આપને સંશોધન મેં, હલો વિષય કે કો ઓર અમક-સિન સંસ્કૃત-ગ્રંથ ઉપલબ્ધ હુએ હૈ. એક કા નામ હૈ-‘શુદ્ધદોષ’. ઇસકી જાડુન સી જાતે. ‘જાગ-વિલાસ’ સે નિર્ગમી-બુદ્ધી હૈ. કુજ જાતે ‘શુદ્ધદોષ’ મેં અધિક હૈ, કુજ ‘હોવાનામ-વિલાસ’ મેં. ફૂલરે ગ્રંથ કા નામ હૈ ‘ઉપવન-વિભાદ’ જો હાલ કી મરાઠી મેં પ્રકાશિત નો જુમ હૈ. કલ ગ્રંથ મેં જી ખરે અગરે પ્રયોગોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ. જાગનામકે કૃષિ-પ્રાંતર કેલકે જાગ જિયાં દિ ઉનર કહા જા ચુકા હૈ. હમારી પૂર્વપર પરા કે જનકાનેવાલે અંત ગ્રંથોં કો મિતવા ની અધિક કમાર કો, ઉગતા હી અંતર હૈ.

અંત મેં એક નામ કા ઉલ્લેખ કરે હોવા આવલ્યક હૈ. ઉક્ત ‘જાગ-વિલાસ’-ગ્રંથ વખે, અગિયાર-બેસ ફેલાવવલ મહારાજ મહેવરાર તિલકે નિરૂકત સદવાત મેં દેસને કા લેખન પ્રક હોને કે સમય, મહારાજ કા દેહ સે કો, ઉપલબ્ધ હુવા. હા. પર કમી કા પ્રકાશના કે ગમ હોવા પર હમારે દુનિયા સે ઉતરા હુલ-અધિકે, ઉતરા અભિરુચિ-ભરિ, એક સિદ્ધ સર્વિ દુનિયા-અનનક નાનકા વાક્ય-કો અંતરે પાસ હેમન ઓર તપકાનામકે ઉપલબ્ધ યા—અનામ અર્ચુન ને વિવિધકે ભાવના-ભાવક હમારે તજકા ત ચુ. કલ અંતરે વલ મવા; કિંતુ અજ કલ ગ્રંથ નામ હૈ નરચિત હૈ. અનન.

પુનિ અગરે-સદવાત ‘જાગ-વિલાસ’ કા લેખક-જા. જાગર નામક મહેવરાર મહેવરાર મહેવરાર કલ લેખન. કલ લેખનક નામક. કલકા આરે છે, જે તાનિયરના. કલકે જે અનનકા હૈ.

૧૮૦-સાહિત્યસેવા વિષે જાણવા જેવા વિચારો

સાહિત્ય એ સાધન છે, સાધ્ય નથી.

હું સાહિત્યથી નથી, સાહિત્યોપાસક પણ નથી, સાહિત્યથી જીવું છું. મેં સાહિત્યને આત્મા કહ્યો છે, એની અંતર મારાપર લાગે છે. મેં જોયું છે કે, સાહિત્ય જીવને પ્રગટ કરે છે, ઘાતથી બચાવે છે, અનુભવને પીંડને વિચરે છે, ધર્મશુદ્ધિને જાગ્રત કરે છે, હૃદયની વેદના વ્યક્ત કરે છે, સમજાવે છે અને આત્મને રક્ષાય છે. એટલે સાહિત્યપ્રત્યે મારા મનમાં આદર છે; પણ મેં મારી નિજ સાહિત્યને અર્પણ કરી નથી, સાહિત્યને હું મારી હૃદયવતી ગણતો નથી. સાહિત્યને સાધનતરીકે જ રીકારું છું; અને એ સાધનતરીકે જ રહે એમ—મને માફ કરજો તો કહું કે—હું પણ છું. વૃક્ષસીંસના મનમાં દનુષ્યપ્રત્યે આદર દેતો, પણ એની નિજા તો ધીરમયક પ્રત્યે જ હતી. તેવી રીતે આપણી ઉપાસના ઇવનની જ હોય. સાહિત્ય એ ઇવનથી પ્રભુની મેવા કરનાર અનન્યનિક બાળને ડેકાણે રાખે. છતાં એ જ્યારે પોતાની જ ઉપાસના કરે છે, ત્યારે એ પોતાનો ધર્મ જૂથી જાય છે. માનુસ પોતાના જ સુખનો વિચાર કરે, પોતાની જ સગવડો મેળવવા પાછળ પોતાની 'શુદ્ધિ ખર્ચ' નાખે અને પોતાના આત્મકાંક્ષા પોતે રમણીય થાય; ત્યારે જેમ તેનો ઇવનવિકાસ અટકે છે અને તેનામાં વિઘ્નિત પેદા થાય છે, તેવી રીતે સાહિત્યનું પણ છે. સાહિત્યને ખાતર સાહિત્ય જ્યારે પેદા થાય છે, એટલે કે દોષો જ્યારે સાહિત્યની કેવળ સાહિત્યતરીકે જ ઉપાસના કરે છે, ત્યારે યશ્વત્માં તો એ ખૂબ રૂપાળું થાય છે—પરંતુ આર્થિક થાય છે, એની ઘૂની પુણ્યપ્રાપ્તિ ખૂટે નહિ લાગતી એનો બારે વિકાસ થતો હોય એમ પણ ધારે, પણ એ નિસર્ત થતું જાય છે. સાહિત્યને એનું પેપલુ સાહિત્યમાંથી નહિ પણ ઇવનમાંથી, માણસના પુરુષાર્થમાંથી મળવું જોઈએ. સાહિત્યમાંથી જ પેપલુ મેળવનાર સાહિત્ય કૃત્રિમ છે, તે આપણને આગળ ન લાઈ જઈ શકે.

સાહિત્ય એટલે શું ?

એવા કંઈકે સંકુચિત અથવા આકર્ષ-વિચારો પ્રસારિતો હોવાથી કેવળ સાહિત્યના ઉપાસકો-થી હું કહું છું. તેમનો દેવ જુદો છે, મારો દેવ જુદો છે; પણ સાહિત્યોપાસક બધું ઉદાર છે. હું સાહિત્યોપાસક નથી, છતાં તેઓ રીકારે છે. 'જયિષ્ઠિવૃક્ષકમ્' બલે હોય, પણ હું સાહિત્યની જ ઉપાસના કરું છું, કેમકે હું 'અદ્યાન્નિત' છું એટલે જ સાહિત્ય વિશેના મારા કેટલાક વિચારો આપની સમક્ષ રજુ કરવાની કૃતતા કરું છું. આપ સૌની ઉદારતાપર મારો વિશ્વાસ છે.

માણસના વિચારો, ભાવનાઓ, લાગણીઓ અથવા લાગણીપ્રધાન અનુભવો ખીજા આગળ અસરકારક રીતે વ્યક્ત કરવાની શક્તિ જે વસ્તુમાં છે તે સારિય, એ મારા પૂરતી સાહિત્યની વ્યાખ્યા છે. તાકિ કે એક દાણમાં એને પીંખી શકે એમ છે, એ હું જાણું છું; પણ અદ્ય' માણસે કરેલી વ્યાખ્યાઓ આજુ હોય તો એમાં નવાઈ શી ? જેનામાં લાગણીઓપર અનાયાસે અસર પાડવાની શક્તિ છે તે સાહિત્ય. એવીપણું સાહિત્યના પ્રધાન ગુણ છે.

સાહિત્યની શુદ્ધિ

એ અસર સારી પણ હોય અને નારી પણ હોય. લાગણીઓ એ મનુષ્યઇવનનું લગભગ સર્વત્ર દોવાથી એમના પર જે વસ્તુની અસર થાય છે તે વસ્તુ તરફ આપણે મેદરકાર રહે પાડવે એમ નથી. દવા, પાણી, ખોરાક વગેરે શુદ્ધ રાખવાનો આપણે જેમ આમદ રાખીએ છીએ અથવા રાખવો જોઈએ તેમ, અને તેથીયે વધારે સાહિત્યની શુદ્ધિ વિશે આપણે આમદ હોવો જોઈએ. શિયળની જેમ જ્યાં સાહિત્યને સચવાય છે ત્યાં ઇવન પવિત્ર, પ્રસન્ન અને પુરુષાર્થી થવાનું જ. ઉચ્ચશુદ્ધિ, લેડપીની શુદ્ધિ, વ્યાકરણશુદ્ધિ વગેરે પ્રાથમિક વસ્તુથી માટીને સાહિત્યના એક એક અંગ-પ્રત્યંગમાં શુદ્ધિનો આમદ હોવો જોઈએ, માત્ર એમાં કૃત્રિમતા ન આવે, વસ્તુનીપણું ન આવે, દંડ ન આવે, કર્મકાંડ ન આવે.

મોજા ફૂલ આપણે કરતાં આજ્ઞા છીએ, એને કેમણે નસ નાહઈની નવી મર્પાદાંના તૈયાર કરતાનું આપણને થઈયું નથી. દ્વિતી કે ત્રીતી વારેલી વિચારનું વૃં પળ નથી કરતો, પણ સમાજસુદયમાં કાંઈક આદર્શ તો હોવોજ નોંધએ; અને એઆદર્શ જાગૃતતાનો આગ્રહગળનાર સમાજપુરીત્રો પણ લેખે છે. તેઓ એ પેલાનું આ સ્વઅવસિદ્ધિ કઈ છે. હી કે તો સંસ્કૃતિ ની રીતે ટકે ? સંસ્કૃતિ એ સમીના દેવતાની પી પાન વાલે ત્યાંસુદીન ટકનારી વસ્તુ છે. પુરુષાર્થ અને જાગૃતિની માફક વચર મેં સંસ્કૃતિ ટકી નથી. સંસ્કૃતિને દરેક ઉપર નજ હોયે ચકાવ; પણ આજે તો આપણે સામાજિક અસાજજન જાણે પસંદ કરતા હોઈએ એમ લાગે છે. જૂની વ્યવસ્થા ટકી નજ ચકે એ કેળીની વાત છે, ન ટકતાં લેખે; પણ જૂનીને કેમણે નવી અવસ્થા સ્થાપી દેતું પ્રાણુજન પણ આપણા સમાજમાં હોયું નોંધએ.

કેવો અંકુશ

કાવ્યાના અંકુશની વાતો વૃં નથી કરતો. સાહિત્ય ઉપર કાવ્યાનો અંકુશ જોડામાં જોડો દોરો લેખે એમજ વૃં માનું છું. સદાચારની સંસ્કૃતિ કેટલો વિચાર કરીને કાવ્યો આપતો નથી. કાવ્યાની જાઓ સ્પૂળ દોષ છે, જરૂ હોય છે અને એના ઉપાયો અસંકારી દોષ છે. સાહિત્ય ઉપર અંકુશ દોરો લેખે સોકમનનો. લોકમનનો એટલે સંસ્કારી, ઉદાર, ચારિત્રવત્સલ સમાજપુરીત્રોનો. આતું કયું કરવાને આજનો સમાજ તૈયાર નથી એ વૃં નથી જાણતો એમ નથી; પણ સમાજ એવી ચોતાનુંજ તુકસાન કરે છે, એમ કલા વચર છૂટો નથી. મૈકો મુનિર્ચક વચ: પ્રમાણમ્ ! એ હીજ તજે આપણે તમામ મર્પાદાંઓનો ઉદ તો ઉડાવે નથી ને ?

સાહિત્ય એ કળાનોજ એક વિભાગ છે. એટલે કળાના નિયમો એને પણ લાગ પાડીએ છીએ. કળા મારેજ કળા છે, કળા જાગ કાઈ વસ્તુનો અંકુશ સ્વીકારે નહિ, એમ કહેનારા કેવળ કળાવાદીઓ નીનિના અંકુશની દમેચાં ટેકી કરતા આજ્ઞા છે. ‘સ્વાત્મનો દવ સમાસ મદિમા’ એવી એ કેવળ કળા લેનગ્નેતામાં નિર્ગંધ સ્વાર્થી જાળી જાય છે. અને સ્વાર્થ સાથે સત્ત્વ ક્યારે ટકું છે ? ‘આટ’ ફેર આટ’સ સેષક’ ની પરિણતિ “આટ’ ફેર આટ’સ સેષક” માં છે.

કળા અને સાહિત્ય

કળાએ નીનિનો અંકુશ સ્વીકારવોજ લેખે એવો મારો આગ્રહ નથી; પણ એવું કારણ જુદું છે. સાહિત્ય પારે ચોતાનું ગંભીર્, પ્રસન્નતા અને પવિત્રતા કેમ ન હોય ? વિનોદ એ કંઈ આ ત્રણેનો વિરોધી નથી. ઉચ્છૃં વિનોદ આ ત્રણેને ઉચ્ચ કેટલે પહેચાડી ખતાવી ચકે છે.

સાહિત્ય એ સ્વધર્મ પાળે તો એને નીનિનો અંકુશ સ્વીકારવો ન પડે. સાહિત્ય જ્યારે હીન અભિગમ અને કલાસત્ત્વ વિચારસિતાના પીઠામાં જઈને પડે છે, ત્યારેજ નીનિને લાચારીથી એને ત્યાંથી દહાડી ઘેર આણવી પડે છે. સદાચારી અને સ્વયંસાક્ષિત નાગરિકોને ગચરક્ષોધી બહીવાતું કારણ રહેતુંજ નથી.

પણ કળા અને સાહિત્ય એકજ વસ્તુ નથી. સુંદરતા એ સાહિત્યનું જૂષણ છે, પણ સાહિત્યનું સર્વસ્વ નથી. સાહિત્યનું સર્વસ્વ-સાહિત્યનો પ્રાણ એ જોગવિતતા છે, વિકસથીલતા છે, સત્ત્વરહિ છે. જીવનનાં વિવિધ શ્લેષોમાં પૌષ્ઠ વધારવામાંજ સાહિત્યની ઉન્નતિ રહેલી છે.

શું વિષયનેવન સમાજમાં એટલું ક્ષીણ થઈ ગયું છે કે વિચારસપ્રેરક સાહિત્યદારા તેને ઉત્તેજન આપવાની જરૂર હોય ? સમાજની જેમ સાહિત્યને પણ દેહધારીના નિયમોને વચ થઈને ઉચ્ચાવચ રિચિઓ જોગવતી પડે છે. જ્યારે સમાજનો સંપૂર્ણ ઉત્કર્ષ થઈ ચૂક્યો હોય, તેને અંગે આવતી સમૃદ્ધિનો પણ ચાક ચડ્યો હોય, તે વખતે બહે સમાજ વિચારસિતામાં હીની સર્વસ્વ જોવા તૈયાર થઈ જાય; પણ જ્યારે પતિત સમાજ માણસનતિ ઉપર આવતી બધીજ આપત્તિ-ઓનું દુર્લો સંકલ્પસાન જાણે હોય, દરોડો જૂએ નહિ તો નિરાસારી પીઠામાં હોય, પુરુષાર્થની જ્યાં ત્યાં જોટજ દેખાતી હોય અને અજ્ઞાન જોગસાની કાળી રાત જેવું જોમેર ફેલાયું હોય, એવે વખતે તો હૃદયની દુર્જળતા વધારનાર, નામદ વાસનાઓને રૂપાળી કરી ખતાવનાર અને અનેક હીન રત્તિઓનો જવાબ કરનાર દત્તાર સાહિત્ય પેદા ન કરીએ. અદતા પહેલાંજ પડવાની તૈયારી કેવી ?

લોકસંખ્યામાં છે; પણ આપણે ગરીબોના દોષ કરી એજ જગને બોજાવ કરી મૂક્યું છે. ત્યાં-
 સુધી આપણે ગરીબોને માટે સાહિત્ય લખીએ નહિ, દબરોની સંખ્યામાં બદાર આવી ગરીબોને
 આપણો દત્તિદાસ અને આપણી આજની સિધ્ધિ, આપણું કાવ્ય અને આપણો ધર્મ એની
 ખુશીઓ સમજાવીએ નહિ, પોતાના જીવનપરની રાજ ખંખેરી તેને પ્રદીપ કરવાની પ્રેરણા
 આપીએ નહિ, ત્યાંસુધી આપણું સાહિત્ય પાંડુરોગીજ રહેવાનું.

સેવામાં સાહિત્ય

સાહિત્યની ઉન્નતિને અર્થે ઘણી યોજનાઓમાં કેળો અને સંદર્શનથો, દત્તિદાસો અને
 વિવેચનો, પાઠ્ય પુસ્તકો અને પ્રમાણપદ્ધો, પરિષદો અને સમિતિઓ-કેટલુંએ હોય છે. એ બધું
 ઊંચીને સાહિત્યના ઉદ્ધારને અર્થે ગરીબ પ્રજાની સેવા હું સમજું છું, એ લોકને કેટલાકને થશે કે
 સાહિત્યમંડળને સંસારમુખારા પરિપદ માનવાની જૂઝ કરીને હું વાતો કહું છું. બંને એ આદિય
 મારાપર આવે; પણ હું તો ચોક્કસ માનું છું કે, જાડને પોપણ જેમ મુખ્યત્વે જાગીતમાંથીજ મળે
 છે, તેમ સાહિત્યનું પોપણ સમાજમાંજ રહેવું છે. માણસાધ અને ધર્મનિષ્ઠામાંથીજ આપણું
 સાહિત્ય સમૃદ્ધ થવાનું છે, એ વિષે મને યકા નથી.

ઉપર વર્ણવેલી આજકાલની યોજનાઓને હું ઉચારી પાડ્યા નથી માગતો. એમાં બધાસકિન
 બાન પણ હેવા જરૂર હું; પણ મુખ્ય વસ્તુ ચિતાર્યે આવે એમ નથી.

જીવનની ગુણધ

જ્યાં પ્રકાર્થ ઓહો થયેલો હોય છે અને જીવનમાં સિધ્ધિગત આવેલી હોય છે, ત્યાં
 સાહિત્યની બાબતમાં અવ્યસતોર અને રસિકતાનું છીછરાપણ રચાસાવિકાપણે આવી જાય છે.
 આજે આપણે મદાદાઓ લખી ચકતા નથી, આપણી પ્રતિભામાં ગીદ કીટી પૂરી કરના પદેપાંજ
 ઓસરી જાય છે, એવી રીકા હું નથી કરવા માગતો. કાવ્યની લખાણપર વધારે ખાર નથી મૂકવા
 માગતો; પણ આપણા કાવ્યવિષયો ઉગ્ગ અથવા અંબીર નથી હોતા એ રીકા હું જરૂર કરું.

સાહિત્ય એ મોટે ભાગે વ્યક્તિગત પ્રયાસજ છે, તે જ્યાંસુધી ચંભીર અને ટીર્ ઉદોગના
 પરિણામરૂપ ન હોય ત્યાંસુધી છીછરું રહેવાનું. ઉપરે અજાણપણ પ્રતિભા આવી દેલ તેણે તે
 ખીજપણ દરી. માણસે ઓહામાં ઓણું માગ્યું કામ તો ધમાનદારીથીજ કર્યું જોગ્યો. સાહિત્યમાં
 સંપદાર્થો કામ કર્યા વગર પણ દવે આવવાનું નથી. તદકારને માટે જે સહયોગ આપવજ છે તે
 કેળવ્યા તથા દવે એક કમળું પણ આપજ જરૂર મુલેસ છે. સિકાંતો આપડ અને રચમાનેદ
 ફરજીજ કરવાની સક્તિ, વિચિત્રતાં ઉત્તરવાની ઝીનુવદ અને એકજ સંકલને યાંત્રા વખતવડી વગવી
 રહેવાની દલના, એ સામગ્રિક સહયોગ આપજ ન ખીવરીએ તો આજો સાહિત્યને નજ થઈ શકે.

પણ એ તો થઈ સાહિત્યની સેવા. પણ સાચા સાહિત્યની નિર્મિતિ પ્રવળતા પૂજાપદનજ
 રજ છે. 'કારણારમા મોઘવાપણું ન દોષ તો કારણાર આપણાંપણું પણ ન દોષ' એ જીવનપાન
 હજ પાછળ બાંસતોજ અથવા અનુપ્રસંગથી લહેજત નથી. કેમકે એમાં લહેજત કરના અમેરિકન
 પ્રાણો પુરજ, એજ એમાં મુખ્ય વસ્તુ છે, સાહિત્યની ઉન્નતિ પ્રવળે ઉન્નતિ નાંખજ કાવ
 છે. આપણા જીવાના બેટુનેને તુલરાની જાણમાં જે ઉમેરો કર્યું છે તે આપણી મે વાર પરિષો
 પણ ન કરી શકે. 'અને વહજત-હજા દાકમાં અમારું દિર નિંખું છે, તાર નથી નિંખું' એ
 વખત માટે તુલરાની જાણ દનેમાં અજર રહેશે. 'અજરે ખર્ચે મંડી ને દેતો લાવે છે, પણ
 કદી જવાવજા તો નથી. અમારું જાણોને બંદો ને દેરેલે સ્કદ અજાણે તે ભે. રા તો
 વગરતો' એ એકજ વાક્ય તુલરાની જાણને રંજેલું જતાવજા જત છે. તુલરાને માં
 રાવીએ અને પારેલોની બેરોમાં વહજત-હજા જે જાણ થઈ છે, તે જાણ પારેલોને જાણ
 પાન. થીજ પરીણાજ અને એક જતી છે. સાહિત્ય એ પ્રવળતા વહજતને: વહજ છે. જેમાં કેળ
 વિદ્યની ટેકર આપણે કરી નથી છે, થયા માપદસથા આજ સાહિત્યની ઉન્નતિ કાવે જે
 તો જીવનની ઉન્નતિ કરીએ. સાહિત્ય એ જીવનની જાણ છે, જીવનને તુલર છે.

(૧૧.૧૧.૫૬ તા. ૨૨.૧૧.૫૬-૨૨.૧૧.૫૬ સાહિત્યસેવા સંસ્થા, રાજકોટ, ગુજરાત)

१८१-बहादुरी की बातें

વીરતા પુરુષો'ંકે હી હિસ્સે મેં નહીં આઈ હે, ઉસગ્રી અધિકારિણી સિયાંબી હેં. કુછ કિન
 હુએ કકકતા ડોટ'ંકે ખજનચી શ્રી. તારાપ્રસન્ન થોપ શ્રી ધર્મપત્ની શ્રીમતી વિનોદિની દેવી ને
 ખડી અહાહુરી'ંકે સાથ એક ચોર'ંકે ગિરફતાર દિયા થા.આપશ્રી ઈસ અહાહુરી સે પ્રસન્ન હો કર
 પ્રસિદ્ધ શ્રી ચોર સે આપંકા સોને કા એક પદ્મ ઈનામ મેં દિયા ગયાહે.

ओंकर दूसरी श्री श्री वीरता देखिये:-भारवाड में मोतीसिंह डकैत ने जहा तहसिल मया
 रूपा था. जेठनियां गांव के ओंकर जट के घर मोतीसिंह और उसके साथी पहुँचे. जट का सभ
 भाव झूठ लिया, फिर जो उसे कह देने लगे. उसकी पत्नी से यह न देखा गया. जही वीरता-
 पूर्वक वह ओंकर गंधारा ले कर निकल आया और दो डाकुओं का वायस कर दिया. श्री के वीरत्व
 के सामने यह भाग पड़े; परंतु वे गिरफ्तार कर लिये गये. सचमुच इस श्री ने पुरुषनाम
 का पाठ पढ़ाने का काम किया है-जब अन्य है.

इसको श्री वदना दे-एक पाठशाळा के इलाक़े साहज अर्थ कुछ लोगों का पहनाम करते थे. एक महिला का भी पहनाम करने श्री उनही आहत थी. पुरुषों से तो कुछ बात न पड़ने परंतु उस भी ने पाठशाळा में आ कर इसका साहज श्री औसी जयर की दिने फिर उसका अर्थ पहनाम करने श्री विनमत न पड़ी. ज्यों की भार ने सारी आहत दीक कर दी.

હસનાપુર (નસીન) મેં એક તેંદુએ ને એક બાલક દો પકડ લિયા. ઉસકા પિતા ઉસમી રક્ષા દો વ્યાપ્ત નો વડલી કાયલ દો ગયા. ઈસ પર સયોગવલ ઉસી સમય માં માનદીનસિંઘ વડાં આ નીકલે. વ્યાપને દલદલી સે તેંદુએ દો માર કર પિતા-પુત્ર દો ગયાથે. મન્ય હીરતા !

संज्ञाएँ माली पत्रेने नखपापाद जिता पिज्जोरनिवासी पाणु सपनसम ओ ओड
मनुष्य ही जन पञ्चने ड साधसपूर्व कार्य पर ओडनई भेदस दिया है. नखपापाद सैसन
पर जिस सनयगादी पिलदुस निदर आ गच्छी, इसी समय ओड व्यक्ति पटरी पर हदपडा.
पाणु सपनसम डसके पीछे ही शौरन हद पडे और दृष्टि से डस जपरदस्ती पडत हत डस
बाबि. गाडी ड अस्सल डेनस ड मजर रड गया था. पाद नै मासुम दुया डि पादमी पागल था.

दुष्टिमा दे अलुनमा भायु नमोदयमाय येनमउ श्री सिद्धिमा भायुन समिनाम अ समिरे उ मरि
भायु श्री सिद्धिमा नदी मे नदीमे मरि कउ लोवर मे पउ इर भायु मे अली नदी. दुष्टिमा भायु
सुद्धिमा दे मरि भायु अ उर वरि अ उर उर भायुमाय भायु अली मे मुक्ति मेन भायु मे उरि
भायु मरि दुष्टिमा सिद्धिमा दे कउ सुद्धिमा दे भायु मरि भायुमाय भायु मे भायुमाय
दुष्टिमा दे भायुमाय पउ दे भायुमाय भायु भायुमाय भायुमाय भायुमाय भायुमाय भायुमाय

[illegible]

૧૮૨-પ્રવાસી વીર પ્રભુસિંહ

દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રસિદ્ધ બોઅર યુદ્ધમાં પ્રવાસી વીર પ્રભુસિંહે જે વીરતા બતાવીને સંસારને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂક્યો હતો તે એક એવો બનાવ છે, કે જેને લીધે પ્રવાસી ભારતીય યુગયુગાંતર સુધી અભિમાનથી માથું ઉંચું રાખી શકશે. એકે અંગ્રેજ દત્તિદાસકારોએ દત્તિદાસમાં પ્રભુસિંહની વીરતાનું વર્ણન નથી કર્યું; અને પોતાની અનુદારતા, સંકીર્ણતા અને “શ્રવેન-વર્ણ-શ્રેષ્ઠતા”ની નીનિતો પૂર્ણ પરિચય આપ્યો છે, તેપણુ વિશાળ ભારતના પ્રવાસી પોતાના આ વીર બંધુના પ્રશંસનથી સાદસની વાત કદી બૂલી શકતા નથી, અને તેમના વંશજને પણ ધણી શ્રદ્ધાસહિત પ્રભુસિંહની વીરતાનું સ્મરણ રાખશે.

પ્રભુસિંહ બ્રિટીશ પ્રાંતના સાદબાદ જિલ્લામાં બહુઆની પામેના ભૈરવપુર મામના રહેવાસી છે. ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં બાઈની સાથે ક્યોડો ચવાયો પોતે ઘેરથી ચાલી નીકળ્યા અને પ્રખ્યાત ‘કુથી પ્રધા’માં ફસાઈને નાતાલ પહોંચ્યા. અહીં ‘ડ’ડી-કોલ-ક’પનીએ પાંચ વર્ષ યુદ્ધમાં કરાવવા તેમને વેચાના લીધા. હજી દાસત્વનાં માત્ર ત્રણ વર્ષ ગયાં હતાં ત્યારે ૧૨ મી ઑક્ટોબર ૧૮૬૬ ને રાજ અંગ્રેજો અને બોઅરો વચ્ચે યુદ્ધ શરૂ થયું. અંગ્રેજોએ બોઅર ભનિને નબળી સમજી હતી અને એમનું પારણું હતું કે, એક કુમચાધીજ તેઓ નાસી જશે; પરંતુ યુદ્ધ શરૂ થતાંજ બોઅર લોકોએ એવી બડાહરી બનાવી કે અંગ્રેજો મથરાયા. જે આફ્રિકાના અંગ્રેજોને સામ્રાજ્ય-સરકાર અને દિંદની સરકારની મદદ ન મળી હોત તો આજે દક્ષિણ આફ્રિકાનો નકરો બુટોજ હોત જ્યારે બોઅર સેના ‘ડ’ડી પહોંચી ત્યારે બડાહર અંગ્રેજો પોતાના આશ્રિત ભારતીય લોકોને ભાગ્યે જોરો મૂકીને લેડી સ્ત્રીય તરફ નાસી ગયા. ક્ય સેનાએ ‘ડ’ડી પહોંચીને લગભગ ૫૦૦ ભારતીય મજુરોને પકડ્યા અને રહેવામાં ભરીને તેમને માનસવાદ તરફ રવાના કર્યા, જેથી યુદ્ધમાં તેમની પાસેથી જરૂર પડતું કામ લઈ શકાય. આ બિચારાનાં કુટુંબીઓ ‘ડ’ડીમાં રહી ગયાં, તેથી તેમની ચિંતા અને બ્યાબુલતાની સીમાજ નહોતી.

રાત્રે માડી એક રોડને ઉભી રહી. વરસાદ પડતો હતો અને ધોર અખારી રાત હતી. ક્ય પહેરેગીરા હોરેલમાં બાવા ગયા હતા, ત્યારે પ્રભુસિંહે ૫૦૦ અખારી મજુરોનું નેતૃત્વ મદદથી કરીને ત્યાંથી દૂર કરી દીધી. કેટલું નિકટ સાદસ! જે કદી ક્ય સેનિયો આ લોકોને હરીથી પકડી હોત તો એકે એકને ગોળીથી ઉડાવી દીધા હોત. એ બધા જંગલના કુર્મ માત્રદાર બીજે દિવસે ‘ડ’ડી જઈ પહોંચ્યા અને ત્યાંથી પોતાના કુટુંબને લઈને સંતાઈ પુષાઈને લેડી સ્ત્રીય જઈ પહોંચ્યા. લેડી સ્ત્રીય જઈ પહોંચ્યા ત્યારે અંગ્રેજ સેનાપતિ જ્યોજી બ્લાઈટ તેમને આશ્રય આપ્યો અને યુદ્ધનાં બૂદાં બૂદાં કામેાપર તેમને ગ્રાહી દીધા. એક દિવસે કેટલાએક અમલદારોએ ભારતીય મજુરોને પૂછ્યું કે “તમારામાં કોણ એવો વીર છે, કે જે પોતાના પ્રાણની કાળજી રાખ્યા વગર રસદની રક્ષા કરી શકે?” બધા મનુષ્યો મૌન રહ્યા. માત્ર એકજ જણ આગળ પડ્યો અને બોલ્યો કે “ભારત હજીરુધી તો વીરિવિદીન થયું નથી. એ સાબીત કરવા કું તૈયાર છું.” બાજ પેમે કે પ્રભુસિંહ! એજ રસદની રક્ષા કરવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું; અને સાથે ત. ધે સરદારની પદરી મળી. એક દિવસે રસદની વહેંચણી થતી હતી ત્યારે ધુમરાડો કાઢ્યો અને વિજયગીની જેમ કમકા મારતો ક્ય તેપખાવાથી જોયા છૂટેયા. જાંઘ નાસીને નરહિત રવાનમાં પુષાઈ ગયા અને પ્રભુસિંહને ઉરેશીને કહેવા લાગ્યા “નાનો, નાનો; તને પજી પુષાઈને પ્રાણ જન્વાયો બા.” પરંતુ આ વીર પર્વત જેવો અકમ ત્યાજ હોતો રહ્યો. એઓ તેના સાથે કપર રહને નદીમાં પડીને ખજખજા લાગ્યો. સાજીટ સાહેબ બધાર જાગ્યા અને પૂછ્યું કે “કેમ સરદાર! તમને બીક નથી થાવની?” તાંજપ્રભુ પ્રભુસિંહે ઉત્તર વાગ્યો કે “બીક થાવી સહેજ! જે માડી આવરદા પૂરી થાય તો આ એજાની સાથે વેકુંદમાં જઈશ, નહિ તો આ કંડેરી (પેન. નો કંડેરી નહિ) મારી દઈશ. મે. બા. - મે. બા. જોતો રહેશે.”

જનરલ બુનલ્ડની ૨૦ ૯૯૯૨ ક્ય સેના ન. ન. વ. માં લેડી સ્ત્રીય કુંડી અધિકાર જન. ડી શુ. ૨૧

ખેડી હતી. અહીંથી નાતાલની રાજધાની પીટર મેરીત્સબર્ગ માત્ર ૧૧૯ માઇલ દૂર હતી. જે સ્મીથમાં સર જોર્જ વ્હાઇટ પોતાની સેનાસહિત ઘેરાઈ ગયા હતા. ગોઆર જનરલે અમુકવાન પહાડી જંગાપર તોપખાતું ગોઠવ્યું અને ત્યાંથી એવા ગોળા છોડવા શરૂ કર્યા કે જેનું વડ ૯૬ પૌંડ થતું હતું. અંગ્રેજ સેનાએ એ તોપનું નામ 'લોંગ ટોમ' પાડ્યું હતું. 'લોંગ ટોમ'માં ગોળા છૂટે એટલે અંગ્રેજ સેનામાં ખળભળાટ મચી જતો હતો. માટી અને રેતીની શુભરીને ઉપર નીચે ગોઠવી તેની વાડ કરી લીધી હતી. હવે પ્રશ્ન એ હતો કે, કોણ પોતાના જ પર ખેડીને પેલી શુભોના ઢગલા ઉપર ઉભો રહે અને જ્યારે 'લોંગ ટોમ'માં ગોળા ભરાવા લાગ્યાં ત્યારે અંગ્રેજ સેનાને રક્ષિત સ્થાનમાં છુપાઈ જવા માટે સાવધાન કરે? 'લોંગ ટોમ'માંથી ગોળા છૂટીને આ જંગાએ પહોંચતાં ૮-૧૦ મિનિટ લાગતી. કોઈ અંગ્રેજ બહાદૂરે આવી રીતે પોતા જીવ જોખમમાં નાખવાનું સાહસ ન કર્યું, પણ વીરશ્રૂતિ ભારતના અતીત ગૌરવની રક્ષાને મ પ્રભુસિંહે પોતાના પ્રાણની બાજુ લગાવવાનું બીડું ઝડપ્યું. તે શુભોના ઢગલા ઉપર અંગ્રેજ વાવટો યુનિયન જેક-લખને ઉભો રહેતો અને જ્યારે 'લોંગ ટોમ'માંથી ગોળા છૂટતો ત્યારે 'અસખ અસખ' કહીને ઘાટો પાડતો. એનો અવાજ કડક હતો. પેલી બાલુએ તોપ ગર્જના કરતી આ બાલુએ પ્રભુસિંહ ગર્જના કરી ઉઠતો; એટલે અંગ્રેજ, ભારતીય, હબસી બધા નાસીને રક્ષિત સ્થાનમાં છુપાઈ જતા. કોઈ કોઈ વખતે તો ગોળા પ્રભુસિંહની પાસેજ ફાટતો, જેના ટુકે આક્રમક મચાવી મૂકતા; પરંતુ ચાર મહિના સુધી 'તે' પ્રભુની કૃપાવડે આ પ્રભુની રક્ષા આ માત્ર એકજ દિવસે એક ગોળા તદ્દન પાસેજ પડ્યો હતો, જેના આઘાતથી બે પશુ અને મનુષ્ય મરણને શરણ થયાં. તેનો એક કકડો પ્રભુસિંહની છાતીમાં અથાઇને નીચે પડ્યો, જે તેના પગના અંશુકમાં કેટલીક ઇગ્ન થઇ.

તે સમયની અવસ્થા વર્ણનાતીત છે. અંગ્રેજોની ખોરાકી ખૂટી. ચારે બાલુએ ઘેરા જવાથી બહારથી કોઈ મદદ ન મળી શકી. ઘોડા-ગધેડાનું માંસ પણ સૈનિકોની હોજરીમાં પકડ લાગ્યું. આવા વિકટ સમયે પ્રભુસિંહ ચોવીસ કલાકમાં માત્ર એક વાર આહાર કરતો અને તે પણ માત્ર બે અઘોળ મકાઈના લોટની રાખડી કરીને. આવી રીતે ત્રણ માસ પછી લેડી સ્મીથન ઘેરનો અંત આવ્યો. બહારની અંગ્રેજ સેના આગળ વધી, ૩૨ પાછા પડ્યા.

સર જ્યોર્જ વ્હાઇટ પ્રભુસિંહને ધન્યવાદ આપીને વિલાયત ચાલ્યા ગયા. ત્યાં તેમણે પ્રભુસિંહની વીરતાની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી. તેમની બહાદુરીનું વર્ણન સાંભળીને ભારતના તરફ લીન વાંઈસરોયની સ્ત્રી લેડી કર્ઝને પ્રભુસિંહને એક ઝખ્ખો મોકલ્યો અને નાતાલ સરકારને અત્યંત દોષ કર્યો કે, તે પ્રભુસિંહને પાછો સ્વદેશ મોકલી દે. સાર્વજનિકરૂપે પ્રભુસિંહની વીરતા સ્વીકારવ અને લેડી કર્ઝનેનો 'ઝખ્ખો' પ્રદાન કરવા ડર્બનની કાઉન્સિલ ચેમ્બરમાં સભા થઇ. આ સભામાં ડર્બનના મેયર ઓન એકર (એમ. એલ. એ.), સર ડેવીડ હંટર, એક્ટીંગ મેજસ્ટ્રેટ, પ્રવાસી ભારતીયના પ્રોટેક્ટર અને ફ્રેન્ચના ઘણા અગ્રણીઓ સિવાય મહાત્મા ગાંધી પણ ઉપસ્થિત હતા. બધાએ પ્રભુસિંહની વીરતાની ઘણી ઘણી પ્રશંસા કરી.

તે વખતે ડરબનના પ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક પત્ર 'ધી રીઝ્યુ એન્ડ ક્રીડીકે' પોતાના બ્રાહ્મકો પાસેથી ઉઘરાણું કરીને પ્રથમ અને દ્વિતીય શ્રેણીના બે ચાંદ તૈયાર કર્યા અને નિશ્ચય કર્યો કે, બોઆર યુદ્ધમાં જેમણે સૌથી વધારે વીરતાનું કામ કર્યું હશે, તેમનેજ આ ચાંદ આપવામાં આવશે. તા. ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૦ ના અંકમાં આ પત્ર ઘોષણા કરી હતી કે, પ્રથમ શ્રેણીનો ચાંદ મેળવવા પ્રભુસિંહ યોગ્ય વ્યક્તિ છે અને તેમનેજ આ ચાંદ આપવામાં આવશે; પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ પ્રભુસિંહ ચાંદ મળે તે પહેલાંજ નાતાલથી ભારત આવી ગયા હતા. ભારત આવ્યા ત્યારે મહાત્મા ગાંધીએ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી ઉપર એક પત્ર લખીને પ્રભુસિંહને આપ્યો હતો. તેમાં બેનરજી મહોદયને પ્રાર્થના કરી હતી કે, લૅડી અને લેડી કર્ઝન સાથે પ્રભુસિંહનો મેળાપ કરાવી દે; પરંતુ અશિક્ષિત વીર પ્રભુસિંહ એ પત્રનો મર્મ ન જાણી શક્યા, તેથી એ સૌભાગ્યથી વંચિત રહ્યા.

પ્રભુસિંહ લેડી કર્ઝનનો ઝખ્ખો અને ૯૦ ગીની લખને ઘેર પહોંચ્યા. આ રકમમાં તેમનું

સ્વેપારિત ધન પણ હવું. તે વખતે એમની અવસ્થા ૩૦ વર્ષની હતી. માતા અને ભાઈ હવિત હતાં. હા! જ્યારે સમુદ્રપાર આફ્રિકામાં ભારતની વીરતાનો ડંકો જળવળીને પ્રદુર્લભ સ્પર્શ પહેંચ્યા ત્યારે મતિના જનવરોએ તેમને ભતિચુન કરીને તેમની બદાહુરીયું ઉત્તમ ઇનામ આપવાનો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ ત્રાવી ત્રાવી કરીને નરપશુઓનું ચરણ લેવાથી સાધારણ પ્રાપ્તિતવડેજ પીછો છૂટ્યો. તેઓ પરણ્યા, એ પુત્ર અને એક પુત્રીના પિતા થયા. દરે તેમની અવસ્થા ૬૦ વર્ષની થઈ ચૂકી છે, કંપાને પરણ્યાનો દીધી છે, સૌ મરણ પામી છે.

નાતાલથી ગયા બાદ પ્રદુર્લભના વિષયમાં કોઇને કંઈ ખબર નહોતી. ગયા એપ્રિલમાં પ્રવાસી બપનથી મને ભાઈ દેવી દયાધનો એક પત્ર મળ્યો. તેમાં પ્રદુર્લભનું જણાવેલું વાંચીને જૂની રમ્મિ જાગી ઉઠી. હાથ! જોઅર યુદ્ધના તે પ્રવાસી વીરને આજે જેટ ભરવાના પણ સાંસા પડ્યા છે! ન મળે ખારા કે ન મળે ઓહવા. છેલ્લા શિબાળામાં તેમણે જેટા જગતથીજ પોતાના ચરીરનું રક્ષણ કર્યું હતું. સરકારનો પાસે મેગેસિયલ મોકલવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. જોઈએ, તેનું શું પરિણામ આવે છે? પણ હું એટલું તો જરૂર જાણું કે, જો પ્રદુર્લભના ભાગ્યમાં ભારતીય થવાનું પાપ ન હોત અને તેની આમડી જોરી હોત તો આજે પડપણમાં તે જે-વનના પૈસાથી મોજ કરત; પરંતુ યુદ્ધમાં ભારતીય! પછી તે જાહે મને તેટલો સામાન્યભક્ત કેમ ન હોય અને તેણે સામાન્યની ગમે તેવી કડી સેવા જાહે કરી હોય; પણ છેવટે તે અનુભવ વિના ટળવળવાનેજ પાત્ર મળ્યા છે. મું આપણે આઠા રાખી રહીએ કે, બા લેખ વાંચીને ભારત સરકારના ઉચ્ચ પદાધિકારીઓ એ અજાત્રી વીર તરફ દૃષ્ટિ ફેરવવાની તરતી શ્રેયે?

(તા-૨૮-૧-૨૯ના દૈનિક "દિંદુસ્થાન"માં લેખક:—પંડિત ભવાનીદાસ સંપાસી)

૧૮૩-વહ હે પ્યારા હિંદુસ્થાન

જો પદમે દેહીખાન યા, વિષ-વગન મેં ચર્વ-સમાન,
સમી દેશ મેં ગિસકે આગે, હીના-તારાવડો-મદાન.
ગિસકી આમા થા કર ચમકા, અધકાર-સંપૂર્ણ યુવાન;
ખિલે કમલ-વન નીલ-સરિય કે, વદ હે પ્યારા દિંદુસ્થાન.
સખતે પદમે જઈ દુઆ યા, પ્રાણ-નરી કા મુંકરે વાપ;
દેખા મયા જઈ પાતા કા, પદમે પદમે જાનેખા કૃત્ય.
સખતે પ્રથમ લભ દો કર દી ગિસકે જમ કા મિદા ગાન;
ગિસકે પદમે પ્રભુ કા પાવા, વદ હે પ્યારા દિંદુસ્થાન.
દરિદ્ર-લા જઈ દુઆ યા, પેદા નુપ-મરિ તપ-પ્રાણ;
રખિત-કળુઃકિ સદય મેં ગિસકે, મુલ મુત્તમ પદ્માભાનિય.
ગિસકે ખરેખરે કા રહના યા, સિદ્ધિ કે રહેતે પર ખાન;
તોડ-નેડ કા મિત લેતે કા, વદ હે પ્યારા દિંદુસ્થાન.
રામ-કૃષ્ણ મેં જન્મ લિયા કા, ગિસકે દિખાને કા ખેમ;
જઈ દુઆ યા કુરુજે નેં, અનુપમ નેઠામાં કા નેવ.
રક્ષાપદાહિતકામિત જુ પર, રાજસ્થાન સિંહ 'મુન' જન;
મિત વન કા રા સિયા કેસરી, વદ હે પ્યારા દિંદુસ્થાન.
અખ બી જઈ ખિલે રહેતે દે, યોગી દો કર બી અન્નિદ;
મિતકા રસ મખતે આતે દે, કુરુદિંદે. લે નુ-મરિદે.
અ.પી-સા ન-દેવ જઈ દે, અખિત વિષ કા પુદ્ગ-રેવાન;
મિતકા દે દયો અન્નિ નોરેવ, વદ હે પ્યારા દિંદુસ્થાન.

(૧૯મુન-૧૯૮૪ના "લખ-પિ" માં લેખક:—કલિદાસ 'મક')

१८४-नादिरशाह का उजड़ूपन

नादिरशाह जडा ही उजड़ु था। जण वह हिंदुस्थान में आया और करनाम के मैदान में महम्मदशाह की सेना को परास्त करके दिहली पहुँचा तब दोनों आदशाह एक ही सिंहासन पर बैठे। क्या प्रसिद्ध है कि नादिरशाह को प्यास लगी और उसने महम्मदशाह से कहा कि पान मंगवा दो। मुगल-सम्राटों का आदर प्रसिद्ध ही है। तुरंत नगाडा जगने लगा और अंस जल पडा कि कोछ जडा उत्सव होनेवाला है। दसपारह सेवक किसी के हाथ में रुमाव, किसी के हाथ में प्यासदान, दो-तीन सेवक एक जडे बाँदी के थाल में, एक मानिक के डोरे में जल लरे हुये उपर से एक गंगाजमुनी सरपोश से ढाँक निकल आये। नादिर धपराया और उसने पूछा:-यह क्या है? महम्मदशाह ने उत्तर दिया कि आपके लिये पानी आ रहा है। नादिर बोला:-हम ऐसा पानी नहीं पीते और उसने तुरंत सिखा कर अपने लिस्ती को बुलाया और बोले का टोप उतार कर उसमें पानी भरवा कर वह पी गया। उसने कहा:-यदि हम तुम्हारी भाँति पानी पीते तो धरन से हिंदुस्तान न आते।

दूसरे दिन उसे जड़काइ हो गया। उसने अपना हाथ महम्मदशाह से कहा। तुरंत अन्नपीपां हकीम बुलाया गया। हकीम ने नादिरशाह की नाडी देख कर दवापाने के दारोगा को गुलकंद लाने की आज्ञा दी। थोड़ी देर में एक गंगा-जमुनी थाल के उपर सुनहले काम का पानपोश पडा हुआ दरबार में उपस्थित किया गया। पानपोश उलटने पर एक जडाउ मर्तमान, एक छोटा सा लीरे का यन्त्र और रत्ती-भाशे समेत एक जडाउ कांटा रपा था। हकीम यह सोच रहा था कि नादिर को कितना गुलकंद खिलाया जल। धतने में नादिर ने मर्तमान उठा लिया और दो उँगलियाँ डाल कर सारा गुलकंद खा गया। उसने कहा-हजवा बहुत अच्छा है और लाओ।

१८५-बादशाह महम्मदशाह के प्रधान मंत्री की सूझ-बूझ

धित्तास के पढ़नेवालों ने नादिरशाह का नाम सुना ही होगा, जिसने दिहली में "क़त्ल आम" (जनता का वध) कराया था। दिहली के लोग त्राहित्राहि कर रहे थे। महम्मदशाह का प्रधान मंत्री भूदा आसिद्धमल नगर की दशा देख कर व्याकुल हो गया और आँजों में आंसु लरे महम्मदशाह के सामने जल कर बोला:-श्रीमान्! आपके पाप-दाहों की प्रज्ञ नष्ट हो गई। बादशाह के ली आंसु निकल आये, परंतु कर ही क्या सकता था? उदास हो कर बोला—

(दीदीये धुभरत कुशा, कुंदरते लुं रा ज्यभी; शाभते आभावे भा, सूरते नादिर गिरइ-

अर्थात् शोक की आँजों जालों और धुभर की गति को देखो। हमारे ही पाप नादिर के रूप में परिशुत हुये हैं।

दो पहर होते ही नगर में हाहाकार मच गया। कुछ लोग फिर आसिद्धमल के पास गये। भूदा मंत्री नंगी तलवार गले में डाले नंगे सिर थूपथाप नादिर के आगे जल कर पडा हो गया और रोने लगा। नादिर को ली कुछ दया आ गई। वह बोला:-क्या चाहते हो? आसिद्धमल ने यह शेर पडा।

कैसे न माँद कि दिगार ज तेगे नाज कुशी, भगर ज जिंद कुनी जलं रा व आज कुशी।

अर्थात् कोछ नहीं जया जिसे तुम अपने लाव-लाव से भारो।

अज फिर संसार को जिहा दो तज उसका वध करो।

नादिरशाह ने लज्जित हो कर सिर जुंटा लिया और तलवार भ्यान में रप कर कहा:- हमने तुम्हारी उजली दाढ़ी पर दया की! तुरंत ही धरानी हूत नगर में दौड़े और शान्ति स्थापित हो गई।

एक दिन महम्मदशाह ने नादिरशाह की दायत की। धसमें एक एक काम एक एक अंगीर को सौंपा गया। आना आने के पीछे जण याय आर्धतण मंत्री ने एक प्याला लरा। जण देने लगा तब उसने सोचा कि पहले अपने स्वामी को हूँ तो कहीं नादिर भिगड जल और न्ते नादिर को हूँ तो अपने स्वामी को क्या मुँह दिपाऊँगा! सोचते सोचते उसे एक याद सूज गई। उसने महम्मदशाह के हाथ में एक प्याला दे कर कहा कि बादशाह ही बादशाहों को दिया करते हैं। धसका अलिप्राय यह था कि मैं धस योग्य नहीं हूँ। आप ही अपने हाथ से नादिरशाह को दीजिये। (आ पृथमांता जन्ने लेण "सरस्वती" ना एक अंभंभी लीधा छे।)

૧૮૬-આદર્શનો ફકીર કેવો હોય ?

અન્યરશિયન અને સુન્નિયા લાંબા વાને, જલન વિનાનું કાટનું પહેરણ, ધૂળનાં નિયાનતાળાં ધીંગલ્યાળાં ખૂંટાં એવાં, એવાં એકવંસ વર્ગનાં એક જુવાનરશિયનનાં ગામડામાં અચાંચ જટકનો દત્તો અને તેને મળવાસામેના કાનમાં એક દુકો મંત્ર મુકતો દત્તો. તેનો આવો વેગ જ્યાં, તે હલ કિન્નન મરતો અને ટટાર છાતીને આવનો દત્તો. તેનો ને ત્રીજો, તેણના મોઢાની જેમ ચાલેથી, પ્રોપની સળગતી સવડીનો સમી આંખોમાં એવો પ્રમાર દત્તો કે તેને માનવું કે સંમતિપાતિના છટોજ નહિ !

“ જુવાનો! ખેડતો અને કામદારો એજ સાચી પ્રજા છે. તમે એ ખેડતોનાં કુપ્રામાં જાય અને કામદારોની ડોટરીઓમાં જમ મૂકો અને તેમની વચ્ચે વામ કરો. તેમને યીજનો કે, જારનું તલ્લીમ તંત્ર એ તમારાં બધાં કુખેનું મૂળ છે. તેમના કાનમાં મંત્ર દુકો કે, જારને ઉચ્છાલી નાખીને સામ્યવાદનીજ સંરક્ષણના કરવામાં તમારું કૈવ છે. જુવાનો! મુઠા મુઠા ગામડામાં પેલી ગામડીઆઓના લોહી સાથે આદર્શી વાન મિલાડી દો.” એ જુવાન સ્વપ્રકટ સુચિશિન પુરોહી અને યુવતીઓને એકાં કરી આદર્શી વાન કહેતો. તે મોઢનો લારે ૧૧ગામ આવતો હોય તેવું જાણતો નોનાઓ ઉપર થઈ જઈ.

એ જુવાન આદર્શ મહાનું નામ દોટરકી. તેનિનનો એ સાચી. નવા રશિયનો એ સ્વર્ગનદાર. દોટરકી કીમંત પિતાનો પુત્ર દત્તો. પિતા એને જોડો ઉઠીને જનારી પોતાના વાડી-વટકા મોંપવા દેતો; પછી દોટરકીએ જાર વર્ગની વચ્ચે, કાનિતી લાવનાઓથી રંગાકને, નવસજનના આતસથી સળગીને, પિતાના વાડી-વટકા સંભાળી મુખી અખીર જનવાને બદલે જનતામાં નવા વિચારનાં વાવેતર કરવાનો રાહ પસંદ કર્યો. દોટરકીએ જોતજોતામાં તે બંડોરોના અમલ્કી અને વિશ્વવવાદીઓના મુખીતરીકે નામ કાઢ્યું. પિતાનું સ્વપ્ર મૂળ મળવા માંડ્યું. તેમનાથી એ ન સદાય. તેમની અનેક કીખો નિષ્ફળ નિવડ્યા પછી તેમણે ઉદ્દેશ પ્રવાસ કર્યો. દોટરકીના ગોં સાને તેમણે પિરતોડ ધરી-“ નાદાન ઊઠસ! કાં તો હું આજથી આ અવળાં કામો ઊઠી દે અને કાં તો મારું ધર ઊઠી. બા.”

દોટરકીએ અત્યંત છાનિતથી બીજી વાન પસંદ કરી. પિતાના આ જુસ્મ સામે મુઠો રાય ખનાવતો તે સંધેસીધો વિશ્વવવાદીઓની જાવણીમાં આસ્યો ગ્યો. તે ધડીકી દોટરકીએ તેની આ પસંદગીના પરિણામરૂપ સાચી અને કાયમી કંઠાસિયતને છંદગીના લાગતરીકે વધારી લીધી. ધણીયે વખત આ સીંધરામાં વિંટાયેલા માણને સાંજના આજ્ઞા વિના આખી રાત વિશ્વવને માટે કામ કર્યાં કર્યું છે. તેની આ તપમર્ધામાંથી, તેની આ આદર્શ બલિમાંથી, અદર્શિય મૂક સદેશ નીકળ્યા કરતો કે “ જારને ઉચ્છાલી નાખો, કામદારો અને કૂપિકારોને પોતાના ભાગ્યવિધાના ખનાવો.”

અને દોટરકી સમા થોડાક આદર્શના ફકીરોએ પ્રકટાવેલી સકિતએ આજે રશિયામાંથી જારનું નામનિયાન પણ જુડી નાખ્યું છે, અને જગત આંખો ફાડીને જોઈ રહે એવું નૂતન રશિયા કર્મમાં આણી દીધું છે.

(તા. ૧૪-૭-૨૮ ના ‘સોરાબ્દ’માંથી)

१८८--युवकों के प्रति

“प्यारे नौजवानो ! अपनी जरूरतों को कम करो. अनेक छोटी-मोटी विदेशी वस्तुओं के उपयोग से देश में विदेशी व्यापार की जड़ गूँथने पर पकड़ बूझो है. इसी कारण आज हमारा देश धनहीन और निर्धन है—दिन पर दिन हमारी निर्धनता बढ़ रही है.

शक्ति और स्वास्थ्य को बढ़ाना अपना शारीरिक कर्तव्य समझो. आर्थिक कर्तव्य—पासन के लिये स्वदेशी वस्त्रों को पहनने का संकल्प करो; और हिंदुस्थान के स्वातंत्र्ययुद्ध में हाथ गाँटा कर अपना आध्यात्मिक कर्तव्य पूरा करो.

अगर पराक्रमी, यशस्वी और वीरतापूर्ण जीवन जीताना ही तुम्हारी महत्वाकांक्षा हो, तो हिंदुस्थान को स्वाधीन करने के लिये अपनी समस्त शक्तियों को केंद्रित करना शीजो.

अपने हृदयों में निरंतर स्वतंत्र भारत का ध्यान करते रहो और अपनी सभसे किंमती वस्तु की राष्ट्रीय स्वाधीनता के लिये अर्पण कर दो. ओ भारतमाता के संपूत नौजवानो ! पुरुषार्थ के संपूर्ण विकास के लिये, अपनी गेदाग अहादुरी के जौहर को अढाने के लिये, इससे अधिक साहस रास्ता और कोछ नही है”

“श्री. प्रकाशम” (आवृत्त-१९८५ ना “त्यागभूमि” मांथी)

૧૮૯—જાગૃત થા, ઓ હિંદુ જાતિ !

જ પ્રજના ધર્મમાં સડો હોય, જ પ્રજના ગુરુઓ વૈભવી, વિદ્વાસી અને ખુલા અત્યાચારી કે શિષ્યાગામી હોય, તે પ્રજને ધર્મ નથી, શૌર્ય નથી, જગતની પ્રજમાં શ્રેષ્ઠ પંક્તિનું સ્થાન નથી, મોક્ષ નથી અને તેવી પ્રજનો પ્રભુ પણ (સહાયક થતો) નથી.

અનાચાર પોષતી પ્રજના વંશવારસોથી દેશનું કયું કલ્યાણ થવાનું હતું ? તેમજ ધર્મનું પણ શું લીલું થવાનું હતું ?

ભારતમાં ધર્મયુદ્ધ આરંભાયું હોય, રણસંગ્રામમાં વીર યોદ્ધાઓ તેમનું અતુલિત ખળ અજમાવવા ભેળા થયા હોય, રણશિંગાં અને શંખનાદના ભયાનક અવાજોથી રણમયદાન ગાજી ઉઠ્યું હોય, ભયંકર વાજીર વાજી રહ્યાં હોય, લોહીની લાલ નદીઓના સમુદ્રનું દર્શ્ય ખડું થતું હોય, ધાયલ સૈનિકોના મૃત દેહોના ઢગ રણક્ષેત્રમાં આમતેમ અથડાતા હોય, વિધર્મીઓના ધસારા આક્રમણ કરતા હોય તેવે સમયે એ ધર્મભીરુ, દંભી, પાખંડી, લાલચુ, ઢોંગી અને વિપરી ઈત્યાદિ દુર્ગુણોવાળા ગુરુ તેમજ તેમના નામદં સેવકો રણયુદ્ધમાં ઝગમગી શકશે ખરા કે ? જવાબમાં નકારજ આવશે. ધર્મ માટે લોહીનું છેલ્લું બિંદુ અર્પનાર પ્રજના ઓ હિંદુ વારસ ! ઉઠ, જગ અને રડી લે તારા ધર્મના દંભી આચાર્યોનાં પાપકર્મોપર ! સાવધાન થા એ ધર્મચાર્યોનાં ચાલતાં ધત્તીગોને ખુલાં પાડવા ! તૈયાર થા તારી વહુ, દીકરી યાને બહેન—માતાની ધર્મને નામે ઈજ્જત લૂંટનારા પાપી પોપોની પોલો ખોલવા ! અને જણાવી દે એ ઇળકપટથી લક્ષ્મી લૂંટનાર અત્યાચારીઓને કે, હવે નહિ ચાલે તમારી એ પોપલીલાઓ !

(તા. ૫-૧૧-૨૮ ના “હિંદુસમાજ”માં ક્રેષ્ક:-શ્રી. “અમિત ભેશી”)

